5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE

5-ci BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR KONFRANSI

5. ULUSLARARASI BAŞÖĞRETMEN EĞİTİM VE YENİLİKÇİ BİLİMLER KONGRESİ

May 24-25, 2022

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

BAKU, AZERBAIJAN

PROCEDINGS BOOK

VOLUME-II

Editor: Assoc. Prof. Dr. Arastun Mehdiyev

www.24kasim.org
ISBN–978-625-8377-94-1

5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE

5-ci BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR KONFRANSI

5. ULUSLARARASI BAŞÖĞRETMEN EĞİTİM VE YENİLİKÇİ BİLİMLER KONGRESİ

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus
May 24-25, 2022

Baku, Azerbaijan

PROCEDINGS BOOK

VOLUME-II

By Institute Of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR
E-posta: kongreiksad@gmail.com
www.iksadkongre.org www.iksad.org.tr

Editor: Assoc. Prof. Dr. Arastun Mehdiyev

All rights of this book belong toİKSAD. It may not
be copied or reproduced without permission. Legal and ethical responsibility of
the works in the book belongs to the authors.
Iksad Publications -2022©
Yayın tarihi:20.06.2022
ISBN–978-625-8377-94-1

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE

DATE & PLACE

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus
May 24-25, 2022

ORGANIZATION COMMITTEE HEAD

Prof.Dr. Cafer CAFEROV

EVALUATION CRITERIA

All applications have undergone a double-blind peer review process

CONGRESS LANGUAGES

Turkish and English languages,

PRESENTATION TYPE

ORAL/VIRTUAL PRESENTATION

NUMBER of ACCEPTED PAPERS-222

NUMBER of REJECTED PAPERS-34

PARTICIPANTS COUNTRY:

Algeria-5,Azerbaijan -135,Bulgaria-1,Canada-1,England- 1,Ethiopia – 1,Hungary -1,India-10, Iran – 4, Latvia-1, Lebanon -1, Morocco- 1, Nigeria- 5, Pakistani-2, Romania- 3, Saudi Arabia- 2,South Africa- 1,Sri Lanka- 1, Tunisia- 1,Turkey- 42, Ukraine- 3

***Double blinded evaluation process**

CONGRESS COMMİTTE

Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler üzere Rektör Yardımcısı.

Prof. Dr. Fikret RZAYEV
ADPU Sosyal ve İnsani İşler üzere Rektör Yardımcısı

Doç. Dr. Eldar ASLANOV
ADPU Akademik İşler üzere Rektör Yardımcısı

Doç. Dr. Tünzale YUSİFOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şube Müdürü

Profesör Farrukh RUSTAMOV
ADPU İlköğretim Fakültesi Dekanı

Profesör İbrahim BAYRAMOV
ADPU Bilimsel-Örgütsel Bölüm Başkanı

Dr. Rashad SADIGOV
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Yüksek Lisans ve Doktora Bölüm Başkanı

Dr. Shasaddin Mikayilov
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şubesi Eğitim ve Bilimsel İşlerden Sorumlu Müdür Yardımcısı

Kıdemli öğretmen Shalala SEYİDOVA
ADPU'nun Shamakhi şubesinin Sosyal ve İnsani İşlerden Sorumlu Müdür Yardımcısı

Başöğretmen Kahira ŞAHBAZOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şubesi Pedagoji Fakültesi Dekanı

Elvan CAFEROV
ADPU Bilimsel Araştırma Merkezi'nin Genç Araştırmacısı

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ebülfet PELENGOV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Vagif NESİRO, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Hacer HUSEYİNOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Afaq SADIKOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. M. Salih MERCAN , Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet OKUR, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Bakır ARABACI, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Necati DEMİR, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ERKMEN, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ADIGÜZEL, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mirvari İSMAYILOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Mayıl ALICANOV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şubesi
Doç. Dr. Araz FERECOV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Elnare MAHBALIYEVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu DAŞDEMİROV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Sevda ABBASOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Ülviyye HACIYEVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Novruz NESİROV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Cahangir HÜSEYNOV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Gönül SAMEDOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. İrade KERİMOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Gülşen NOVRUZOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz ÜNAL, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Fehmi ÇALIK, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ferit GÜRBÜZ, Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Şayan ULUSAN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA, Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KADIOĞLU ATEŞ, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel Güven, Başkent Üniversitesi
Dr. Firide MUSTAFAYEVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şubesi
Dr. Eyvaz EMİNALİYEV, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şamahı Şubesi
Dr. Gülare BALAYEVA/SALEHOVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Ali ÖZER, Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Bayram POLAT, Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Damira BAİGONUSHOVA, Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi
Dr. Furkan ÇELEBİ, Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Malik YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Dr. Murat KÜRKCÜ, Sakarya Üniversitesi
Dr. Raziiakhan ABDIEVA, Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi
Dr. M. Ertuğ YAVUZ, Bozok Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZKAN, Trakya Üniversitesi
Dr. Selahattin YAKUT, Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Serdar GÜNGÖR, Uşak Üniversitesi
Dr. Serir UZUN, Düzce Üniversitesi
Dr. Seydi YIKMIŞ, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Suzan ONUR YAMAN, Karabük Üniversitesi
Dr. Terane NAGIYEVA, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Turan ÇAKIR, Sakarya Üniversitesi
Dr. Ayşe ERKMEN, Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İSMAİL AYDEMİR, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sadiye KAYAARSLAN, Kırıkkale Üniversitesi

PHOTO GALERY

CERTIFICATE

İQTİSADİ İNKİŞAF VƏ SOSİAL TƏDQİQAT İNSTİTUTU
TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI
www.iksad.org

İQTİSADİ İNKİŞAF VƏ SOSİAL TƏDQİQAT İNSTİTUTU
www.iksad.org.tr

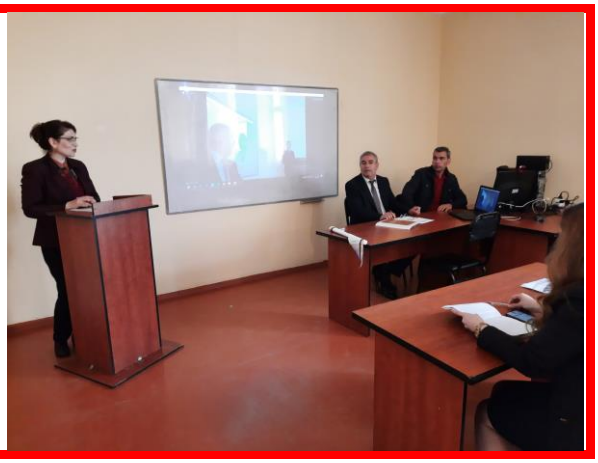

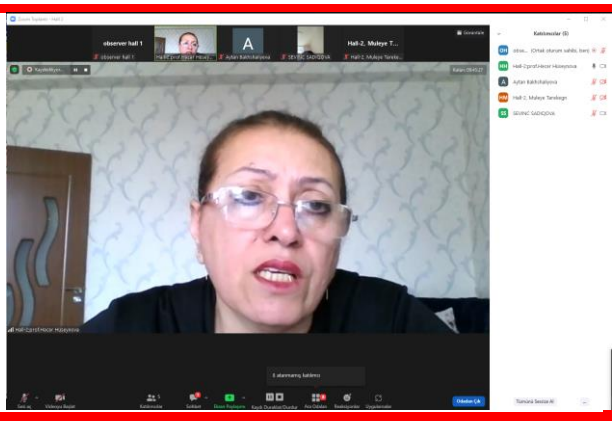
observer hali 1
Hali-2, Muleye T...

observer hali 1

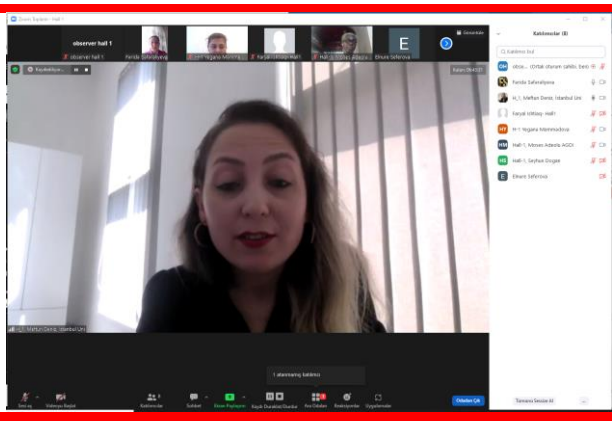
observer hali 1

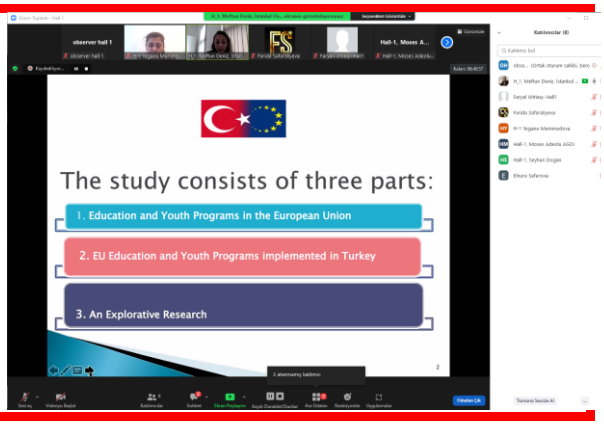
observer hali 1
Hali-1, Moses A...
The study consists of three parts:
1. Education and Youth Programs in the European Union
2. EU Education and Youth Programs implemented in Turkey
3. An Explorative Research

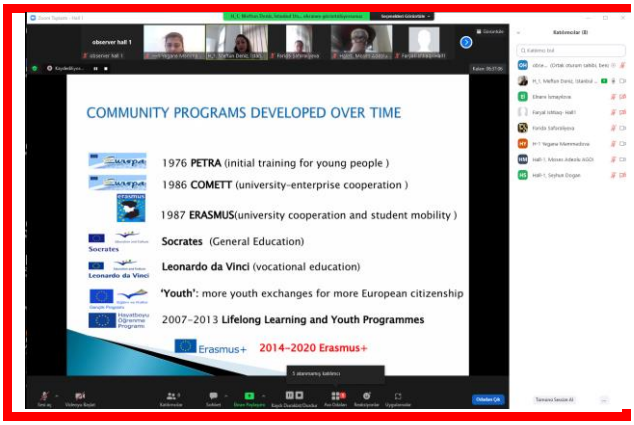
observer hall 1
COMMUNITY PROGRAMS DEVELOPED OVER TIME
1976 PETRA (initial training for young people)
1986 COMETT (university-enterprise cooperation)
1987 ERASMUS(university cooperation and student mobility)
Socrates (General Education)
Leonardo da Vinci (vocational education)
'Youth': more youth exchanges for more European citizenship
2007-2013 Lifelong Learning and Youth Programmes
Erasmus+ 2014-2020 Erasmus+

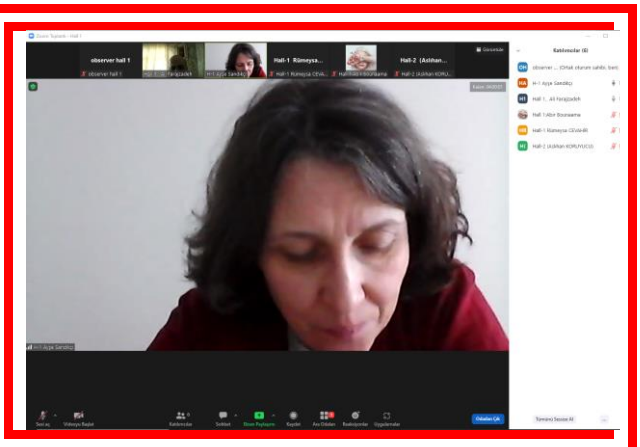
observer hall 1

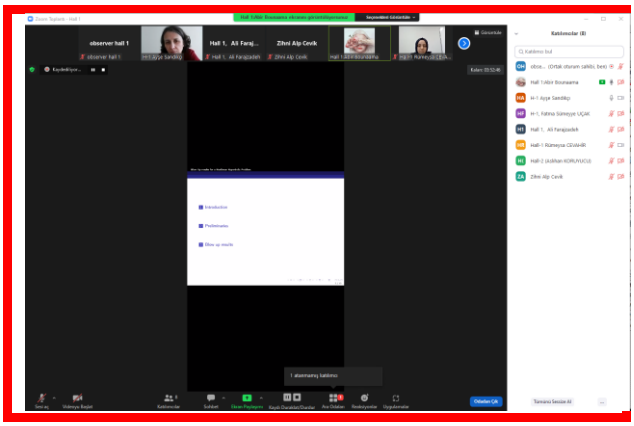
observer hall 1

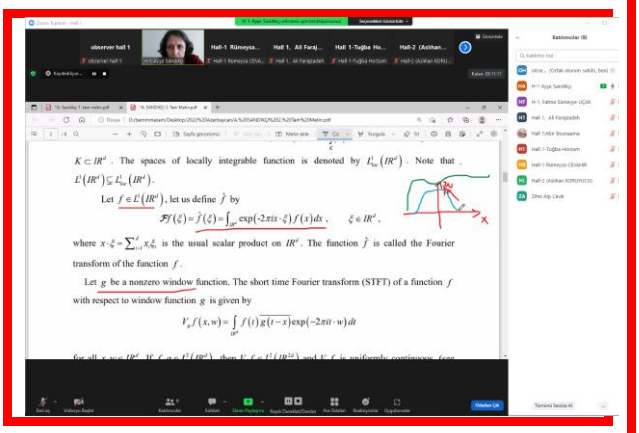
observer hall 1
Let $f \in L^1(\mathbb{R}^d)$, let us define $\hat{f}$ by
$\mathcal{F}f(\xi) = \hat{f}(\xi) = \int_{\mathbb{R}^d} \exp(-2\pi i x \cdot \xi) f(x)\,dx, \quad \xi \in \mathbb{R}^d,$
where $x \cdot \xi = \sum_{j=1}^{d} x_j \xi_j$ is the usual scalar product on $\mathbb{R}^d$. The function $\hat{f}$ is called the Fourier transform of the function f.
Let g be a nonzero window function. The short time Fourier transform (STFT) of a function f with respect to window function g is given by
$V_g f(x,w) = \int_{\mathbb{R}^d} f(t)\,\overline{g(t-x)} \exp(-2\pi i t \cdot w)\,dt$

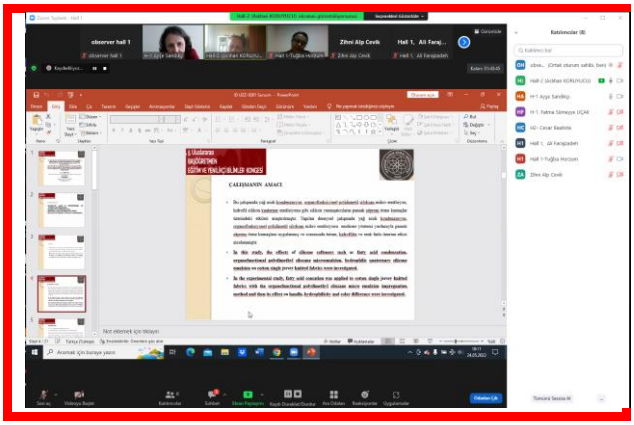
observer hall 1
CALISMANIN AMACI

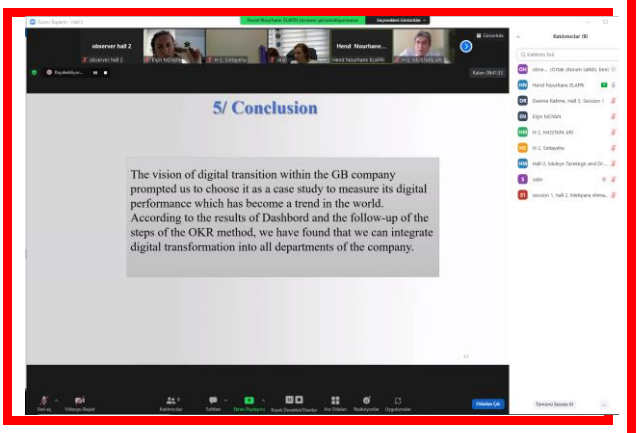
observer hall 2
5/ Conclusion
The vision of digital transition within the GB company prompted us to choose it as a case study to measure its digital performance which has become a trend in the world. According to the results of Dashbord and the follow-up of the steps of the OKR method, we have found that we can integrate digital transformation into all departments of the company.

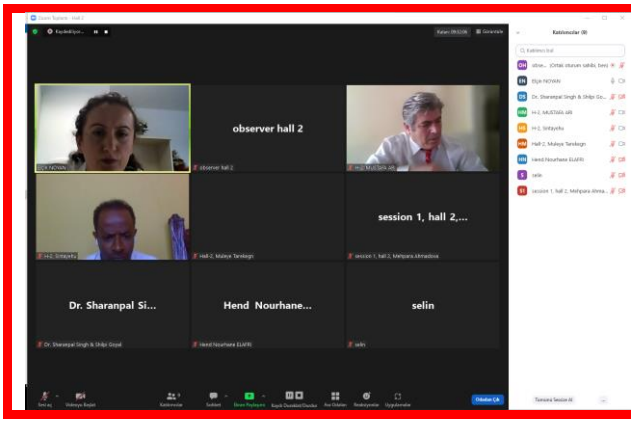
observer hall 2
session 1, hall 2,...
Dr. Sharanpal Si...
Hend Nourhane...
selin

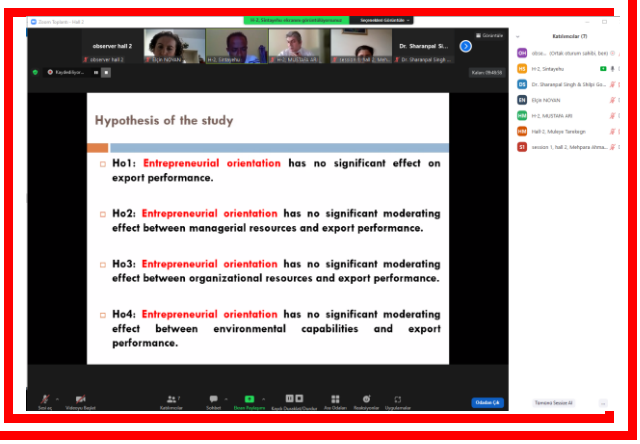
observer hall 2
Hypothesis of the study
Ho1: Entrepreneurial orientation has no significant effect on export performance.
Ho2: Entrepreneurial orientation has no significant moderating effect between managerial resources and export performance.
Ho3: Entrepreneurial orientation has no significant moderating effect between organizational resources and export performance.
Ho4: Entrepreneurial orientation has no significant moderating effect between environmental capabilities and export performance.

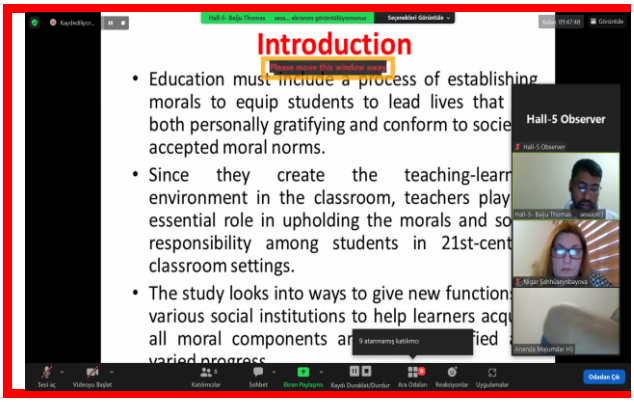
Introduction
Please move this window away
• Education must include a process of establishing morals to equip students to lead lives that both personally gratifying and conform to socie accepted moral norms.
• Since they create the teaching-learn environment in the classroom, teachers play essential role in upholding the morals and so responsibility among students in 21st-cent classroom settings.
• The study looks into ways to give new function various social institutions to help learners acq all moral components ar
Hall-5 Observer
9 atanmamış katılımcı

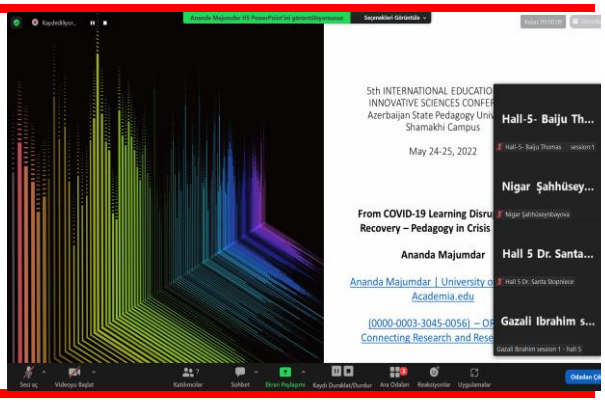
5th INTERNATIONAL EDUCATIO
INNOVATIVE SCIENCES CONFER
Azerbaijan State Pedagogy Uni
Shamakhi Campus
May 24-25, 2022
From COVID-19 Learning Disru
Recovery – Pedagogy in Crisis
Ananda Majumdar
Ananda Majumdar | University o
Academia.edu
(0000-0003-3045-0056) – OR
Connecting Research and Rese
Hall-5- Baiju Th...
Nigar Şahhüsey...
Hall 5 Dr. Santa...
Gazali Ibrahim s...

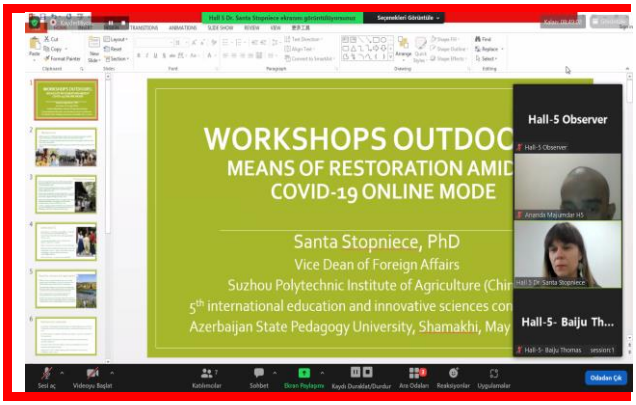
WORKSHOPS OUTDOO
MEANS OF RESTORATION AMID
COVID-19 ONLINE MODE
Santa Stopniece, PhD
Vice Dean of Foreign Affairs
Suzhou Polytechnic Institute of Agriculture (Chi
5th international education and innovative sciences con
Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi, May
Hall-5 Observer
Hall-5- Baiju Th...

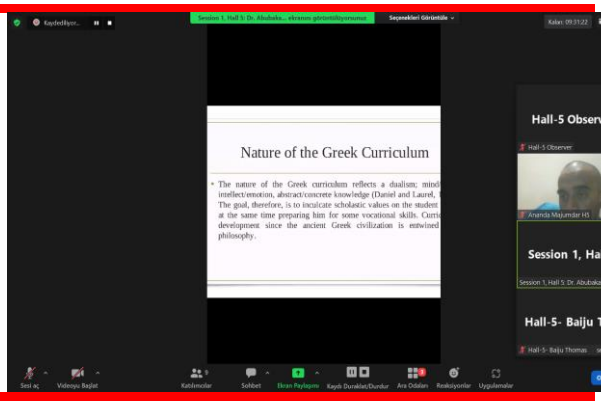
Nature of the Greek Curriculum
• The nature of the Greek curriculum reflects a dualism; mind intellect/emotion, abstract/concrete knowledge (Daniel and Laurel, The goal, therefore, is to inculcate scholastic values on the student at the same time preparing him for some vocational skills. Curri development since the ancient Greek civilization is entwined philosophy.
Hall-5 Obser
Session 1, Ha
Hall-5- Baiju T

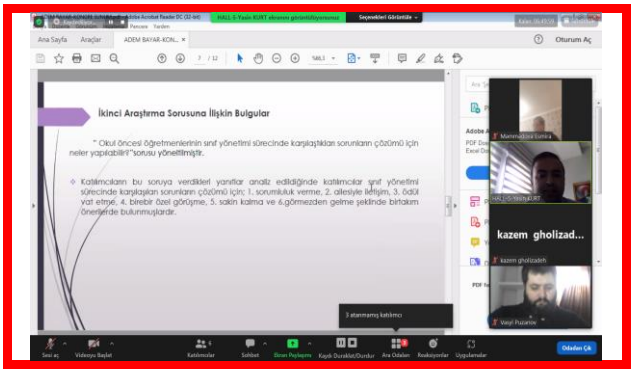
İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular
" Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için neler yapılabilir?"sorusu yönetilmiştir.
Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde katılımcılar sınıf yönetimi sürecinde karşılaşılan sorunların çözümü için; 1. sorumluluk verme, 2. ailesiyle iletişim, 3. ödül yazı etmek, 4. bireysel özel görüşme, 5. sakin kalma ve 6.görmezden gelme şeklinde birtakım Önerilerde bulunmuşlardır.
kazem gholizad...
3 atanmamış katılımcı

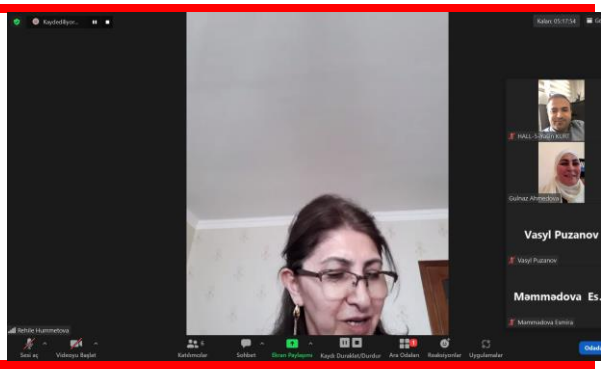
Vasyl Puzanov
Mammadova Es

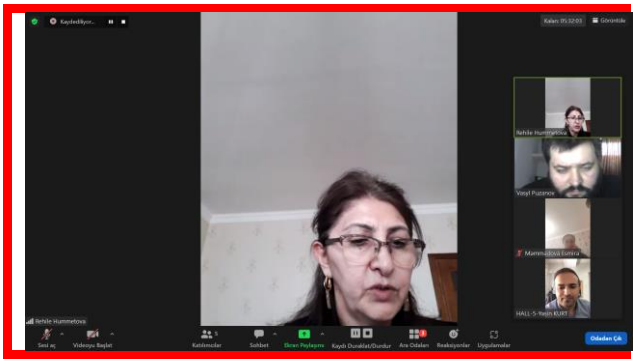
Rehile Hummetova
Vasyl Puzanov
Mammadova Esmira
HALL-5-Yasin KURT

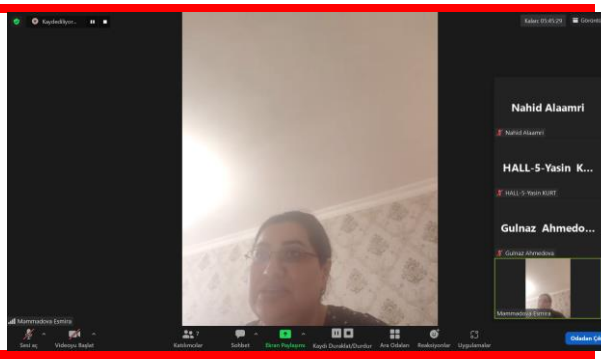
Nahid Alaamri
HALL-5-Yasin K...
Gulnaz Ahmedo...

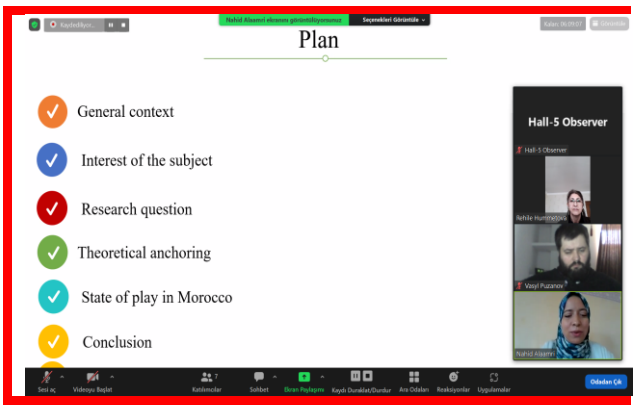
Plan
General context
Interest of the subject
Research question
Theoretical anchoring
State of play in Morocco
Conclusion
Hall-5 Observer

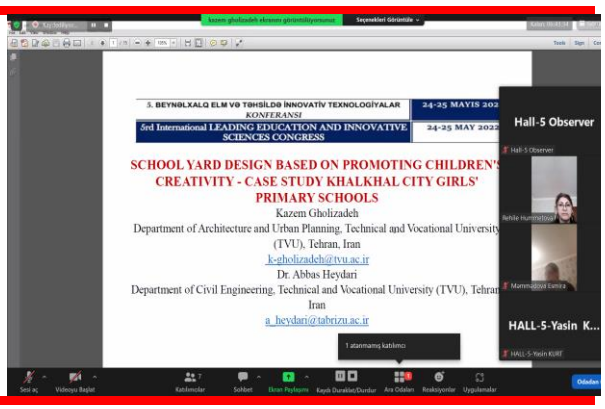
5. BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR KONFERANSI
5rd International LEADING EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONGRESS
24-25 MAYIS 202
24-25 MAY 2022
SCHOOL YARD DESIGN BASED ON PROMOTING CHILDREN'S CREATIVITY - CASE STUDY KHALKHAL CITY GIRLS' PRIMARY SCHOOLS
Kazem Gholizadeh
Department of Architecture and Urban Planning, Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran
k-gholizadeh@tvu.ac.ir
Dr. Abbas Heydari
Department of Civil Engineering, Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran
a_heydari@tabrizu.ac.ir
1 atanmamış katılımcı
Hall-5 Observer
HALL-5-Yasin K...

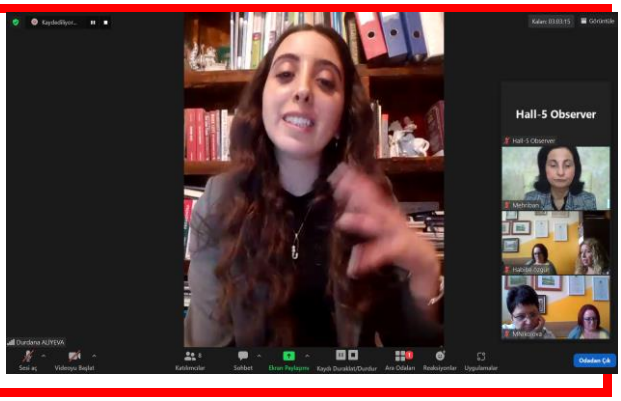
Hall-5 Observer

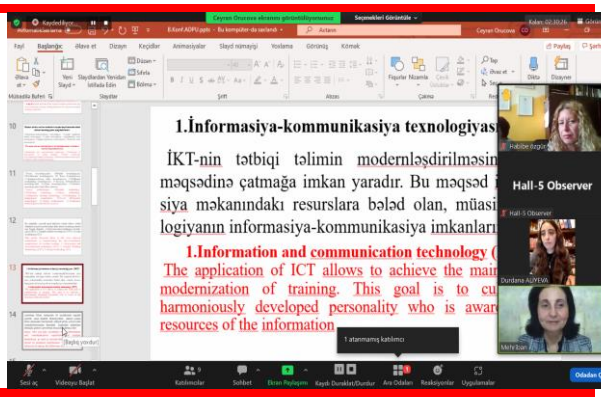
1.İnformasiya-kommunikasiya texnologiyas
İKT-nin tətbiqi təlimin modernləşdirilməsin
məqsədinə çatmağa imkan yaradır. Bu məqsəd
siya məkanındakı resurslara bələd olan, müasi
logiyanın informasiya-kommunikasiya imkanları
1.Information and communication technology
The application of ICT allows to achieve the mai
modernization of training. This goal is to cu
harmoniously developed personality who is awar
resources of the information
Hall-5 Observer

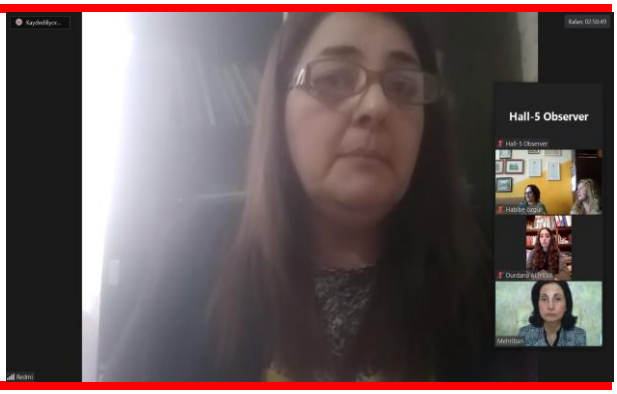
Hall-5 Observer

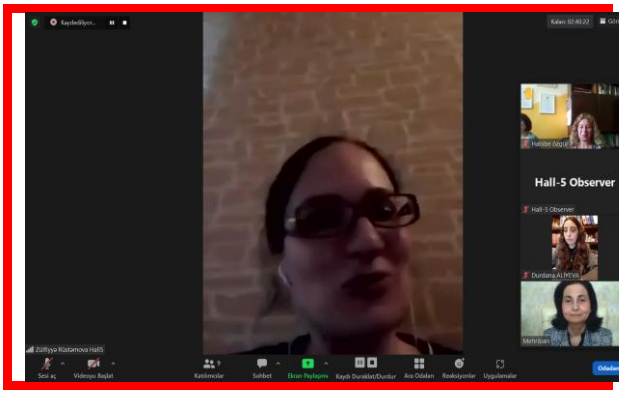
Hall-5 Observer

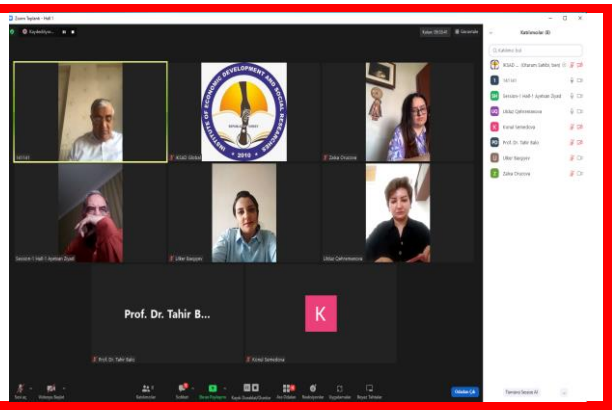
Prof. Dr. Tahir B...
K

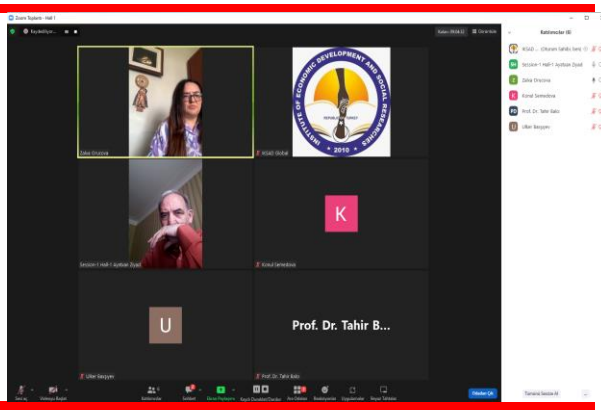
K
U
Prof. Dr. Tahir B...

Communication Technologies & Education
Communication technologies are the biggest influencers
in Education and Learning
They shape what we learn, how quickly we learn
and how we learn
The Metaverse is the latest digital communication technology
What does it mean for Education and Learning?

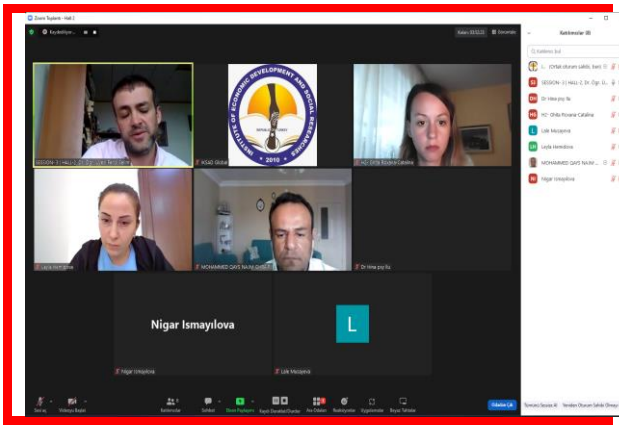
Nigar Ismayılova
L

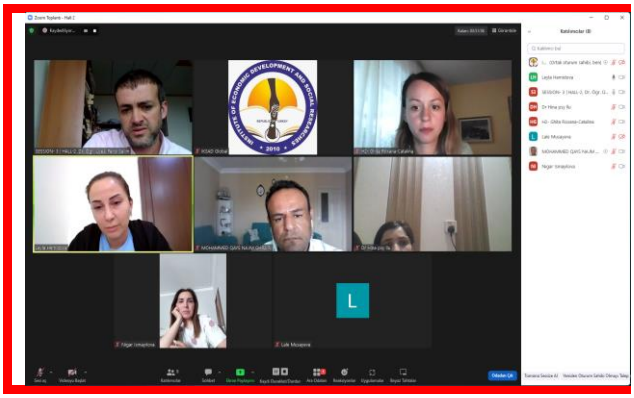

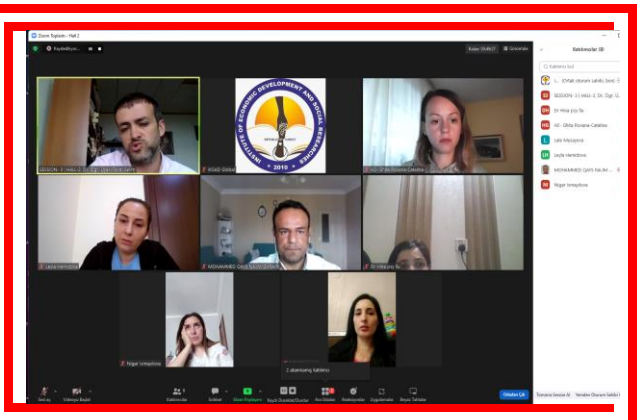

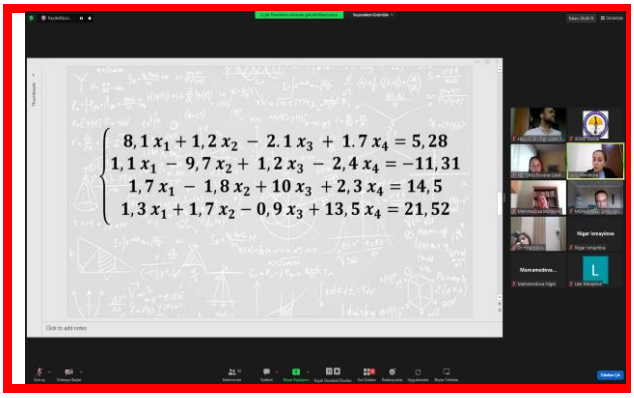

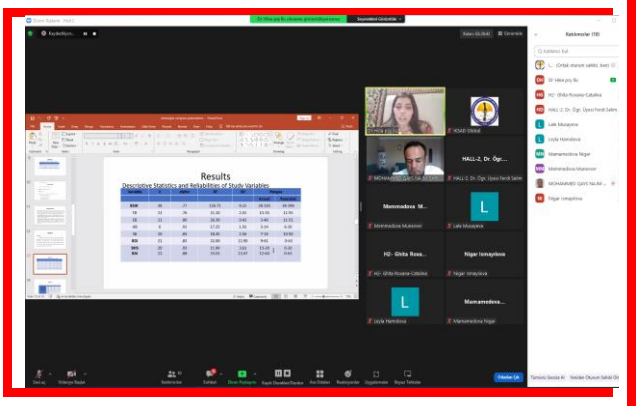

Kəsim №-si	Dərinlik, sm	Hiqroskopik nəmlik, %	Ümumi humus, %	Ümumi azot, %	Qranulometrik tərkib					
									0,01 m	0,01 m
17	0-16	4,3	3,86	0,27	5,13	13,10	4,58	8,0	7,20	41,84
Dağ adi boz-qəhvəyi	16-46	4,4	2,54	0,19	8,12	12,00	4,17	8,3	8,12	42,40
	46-71	4,6	1,38	0,12	10,26	-	-	8,5	10,22	45,52
	71-92	4,8	0,90	0,09	9,83	-	-	8,2	11,00	47,18

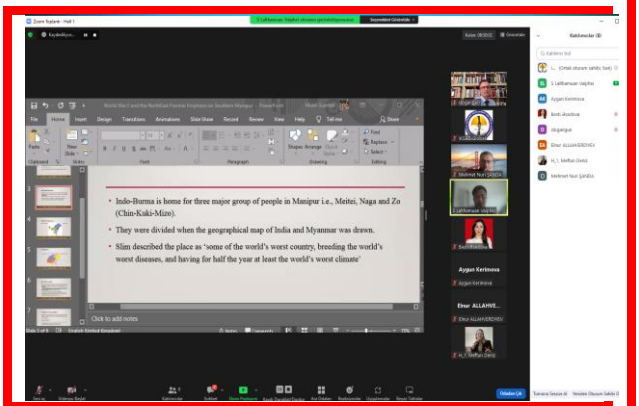

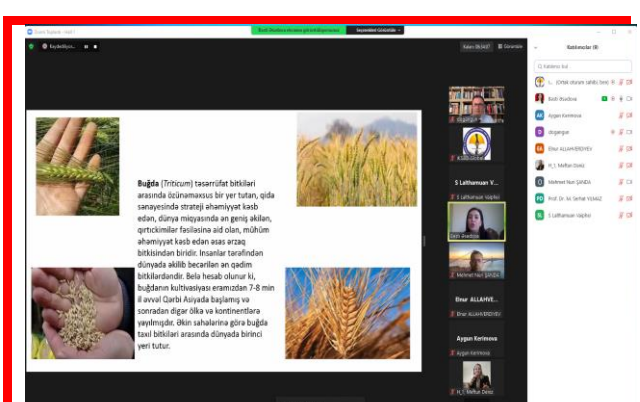

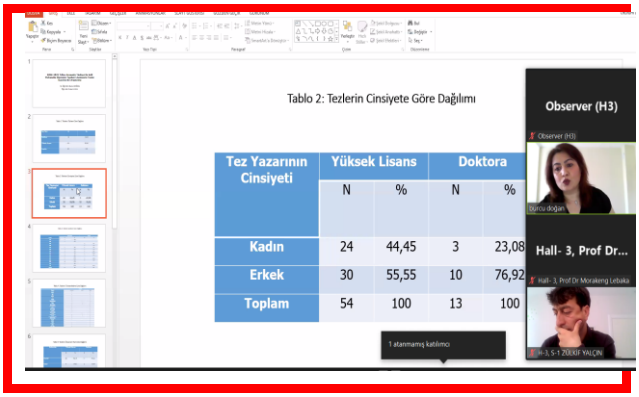
Tablo 2: Tezlerin Cinsiyete Göre Dağılımı
Tez Yazarının Cinsiyeti
Yüksek Lisans
Doktora
N
%
N
%
Kadın 24 44,45 3 23,08
Erkek 30 55,55 10 76,92
Toplam 54 100 13 100
Observer (H3)
Hall- 3, Prof Dr...

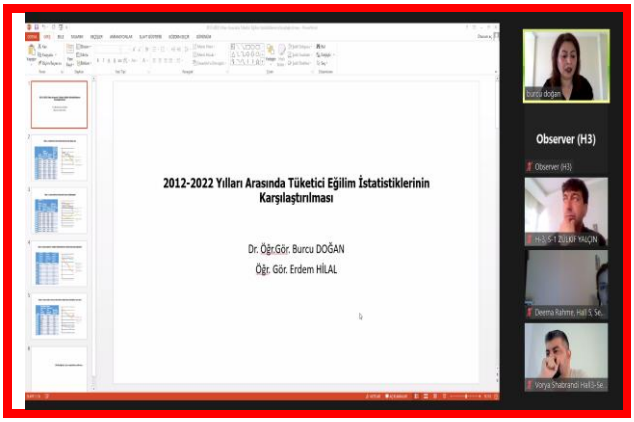
2012-2022 Yılları Arasında Tüketici Eğilim İstatistiklerinin Karşılaştırılması
Dr. Öğr.Gör. Burcu DOĞAN
Öğr. Gör. Erdem HİLAL
Observer (H3)

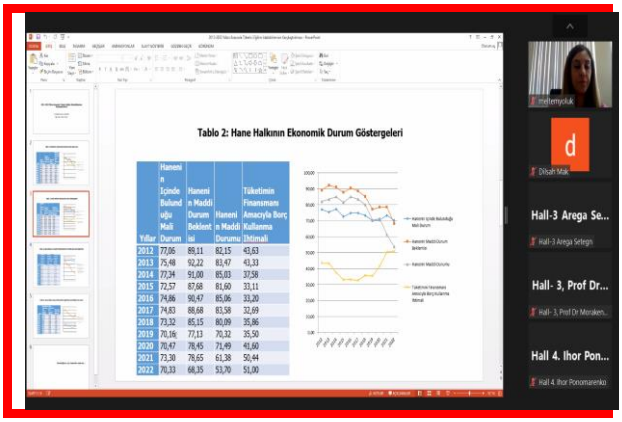
Tablo 2: Hane Halkının Ekonomik Durum Göstergeleri
Hall-3 Arega Se...
Hall- 3, Prof Dr...
Hall 4. Ihor Pon...

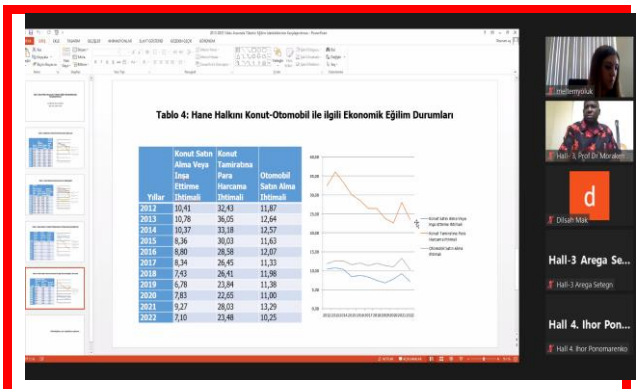
Tablo 4: Hane Halkını Konut-Otomobil ile ilgili Ekonomik Eğilim Durumları
Hall-3 Arega Se...
Hall 4. Ihor Pon...

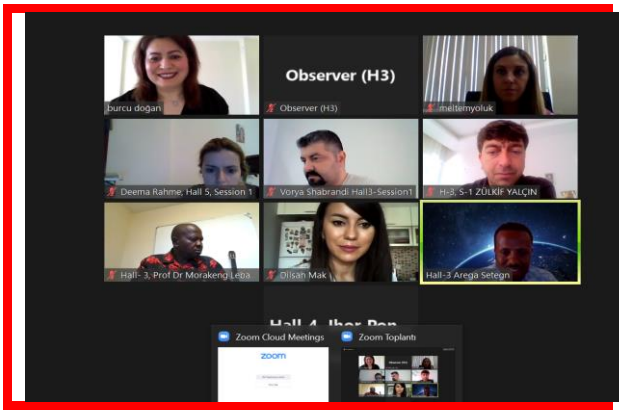
Observer (H3)
Zoom Cloud Meetings
Zoom Toplantı

Azerbaijan State Pedagogical University
"5th International LEADING EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONGRESS" on 24-25 May, 2022
The Impact of Promotional Tools on the performance of Tourism Marketing with a Special Reference to Ethiopian South Wollo County
Compiled BY
Mr. Arega Enbiale Setegn, arone8866@gmail.com
phone No: +917359958454 &
Dr. Gurudutta P. Japee, drdutta@gujaratuniversity.ac.in
Phone number; +919879109040
May, 2022
Baku, Azerbaijan
Observer (H3)

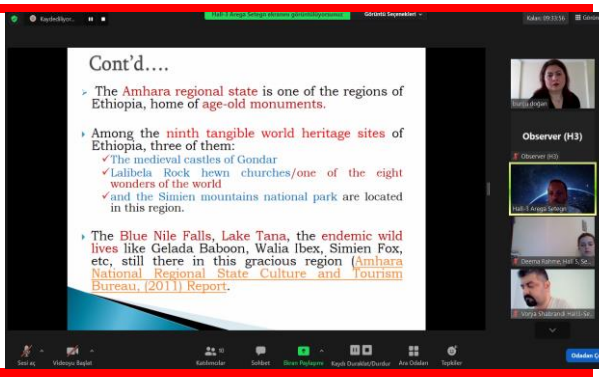
Cont'd....
The Amhara regional state is one of the regions of Ethiopia, home of age-old monuments.
Among the ninth tangible world heritage sites of Ethiopia, three of them:
The medieval castles of Gondar
Lalibela Rock hewn churches/one of the eight wonders of the world
and the Simien mountains national park are located in this region.
The Blue Nile Falls, Lake Tana, the endemic wild lives like Gelada Baboon, Walia Ibex, Simien Fox, etc, still there in this gracious region (Amhara National Regional State Culture and Tourism Bureau, [2011] Report.
Observer (H3)

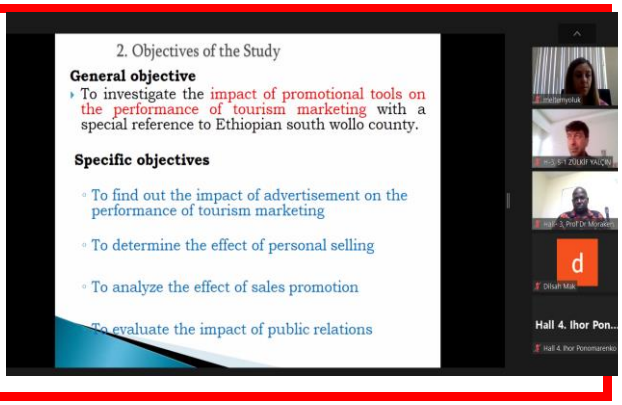
2. Objectives of the Study
General objective
To investigate the impact of promotional tools on the performance of tourism marketing with a special reference to Ethiopian south wollo county.
Specific objectives
To find out the impact of advertisement on the performance of tourism marketing
To determine the effect of personal selling
To analyze the effect of sales promotion
To evaluate the impact of public relations
Hall 4. Ihor Pon...

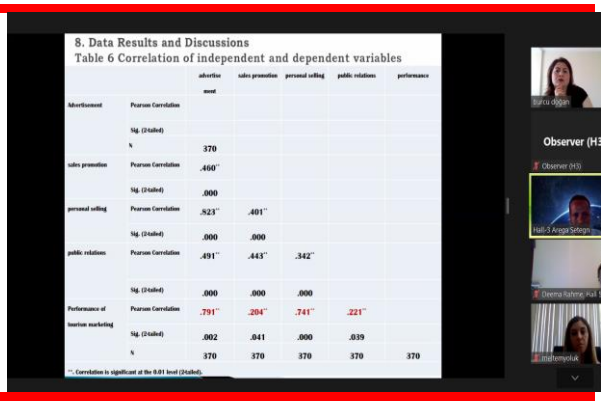
8. Data Results and Discussions
Table 6 Correlation of independent and dependent variables
Observer (H3)

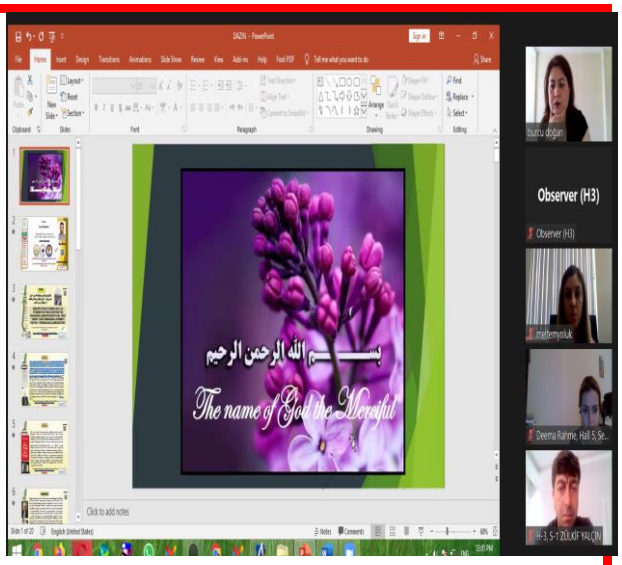
بسم الله الرحمن الرحيم
The name of God the Merciful
Observer (H3)

LIST
Page 1 of 3
THEORETICAL FRAMEWORK:
Edmund Husserl called his philosophy "phenomenology". And the basis of this phenomenology was Husserl's important word "towards things themselves". An attempt to understand and describe everything, as much as possible, loyal to it. This is the basis of Husserl's phenomenology. Approach as much as possible from suggestions, assumptions, and conceptual regrets. He neither accepted a priori inference nor analogy. What was accepted was intuition or direct perception; Intuition, based on observation or precise experience, and the next step was his work. According to Husserl, the methods used in science are worthless in philosophy because they all begin from assumptions that are added to the phenomenon. The fundamental principle of philosophy is: "Any pure and genuine intuition is rooted in the right and acceptance of knowledge. Everything that reveals itself basically in the intuition, that is, in the presence of his mediation, must be very simply accepted, like the presence of that thing. Become. Of course only in the range that reveals itself. "
5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE
Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus
May24-25,2022
7 PAGE of 12
Observer (H3)

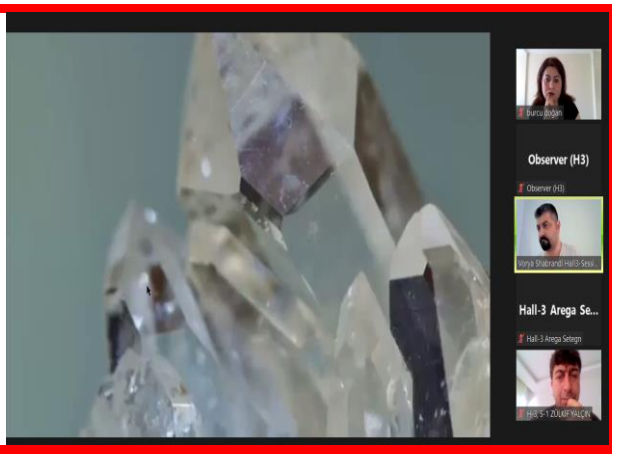
Observer (H3)
Hall-3 Arega Se...

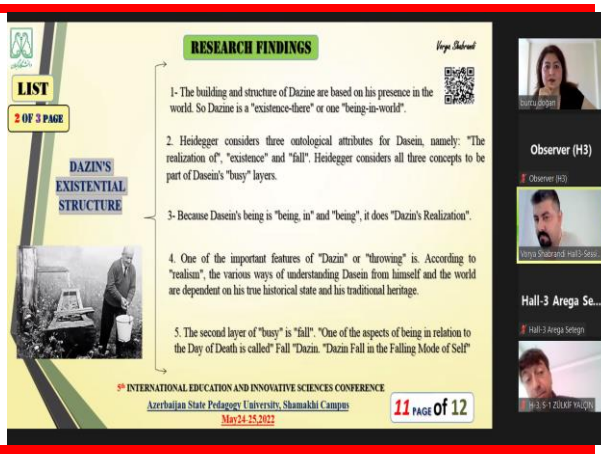
RESEARCH FINDINGS
LIST
2 OF 3 PAGE
DAZIN'S EXISTENTIAL STRUCTURE
1- The building and structure of Dazine are based on his presence in the world. So Dazine is a "existence-there" or one "being-in-world".
2. Heidegger considers three ontological attributes for Dasein, namely: "The realization of", "existence" and "fall". Heidegger considers all three concepts to be part of Dasein's "busy" layers.
3- Because Dasein's being is "being, in" and "being", it does "Dazin's Realization".
4. One of the important features of "Dazin" or "throwing" is. According to "realism", the various ways of understanding Dasein from himself and the world are dependent on his true historical state and his traditional heritage.
5. The second layer of "busy" is "fall". "One of the aspects of being in relation to the Day of Death is called" Fall "Dazin. "Dazin Fall in the Falling Mode of Self"
5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE
Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus
May24-25,2022
11 PAGE of 12
Observer (H3)
Hall-3 Arega Se...

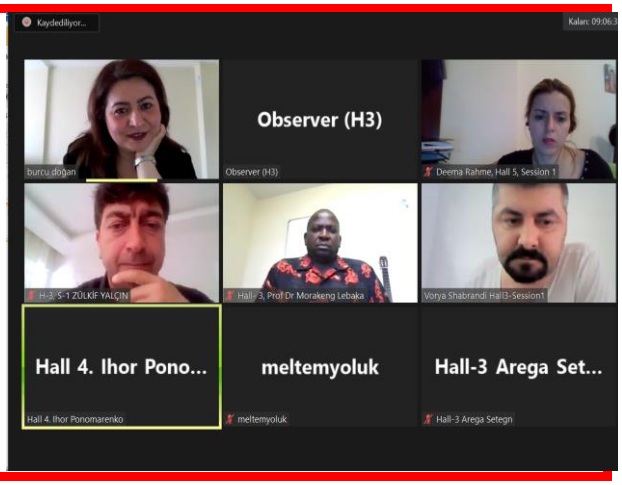
Observer (H3)
Hall 4. Ihor Pono...
meltemyoluk
Hall-3 Arega Set...

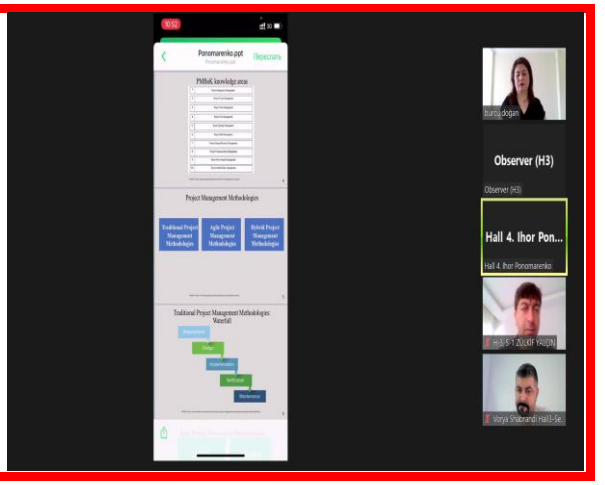
Observer (H3)
Hall 4. Ihor Pon...

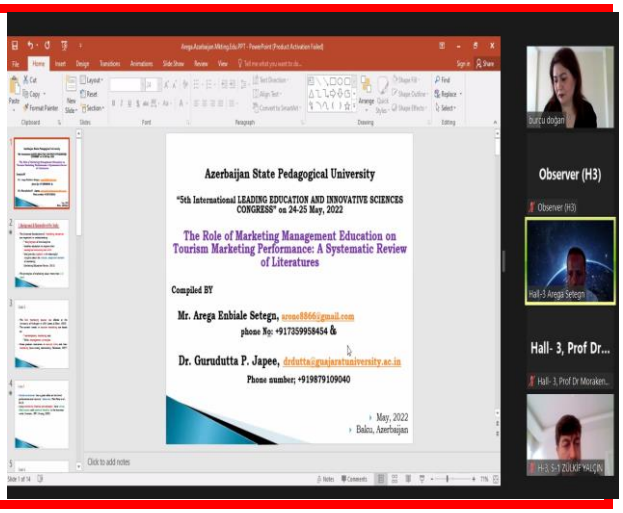
Azerbaijan State Pedagogical University
"5th International LEADING EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONGRESS" on 24-25 May, 2022
The Role of Marketing Management Education on Tourism Marketing Performance: A Systematic Review of Literatures
Compiled BY
Mr. Arega Enbiale Setegn, arega8866@gmail.com
phone No: +917359958454 &
Dr. Gurudutta P. Japee, drdutta@gujaratuniversity.ac.in
Phone number; +919879109040
May, 2022
Baku, Azerbaijan
Observer (H3)
Hall- 3, Prof Dr...

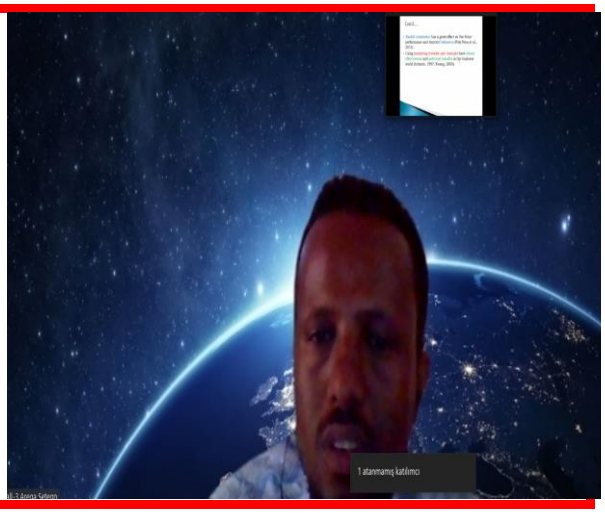
1 atanmamış katılımcı

Tablo 1: İncelenen Ülkelerin Muhasebe Organizasyonlarının Karşılaştırılması
Observer (H3)
Hall-3 Arega Se...

Anglosakson Ülkeleri ile Türkiye' de ki Muhasebe Standartları ve İlgili Kurumları
(Accounting Standards and Related Institutions in Anglo-Saxon Countries and Turkey)
İNGİLTERE (UK)
UK GAAP, SSAP (Standard Accounting Practice Statements- Standart Muhasebe Uygulama Beyanları) , FRSs (Finansal Raporlama Standartları-Financial Reporting Standarts), UFRS
FRC
(UK's Financial Reporting Council- Finansal Raporlama Konseyi)
KANADA (CANADA)
Canadian GAAP, UFRS
AcSB
(Accounting Standarts Board-Muhasebe Standartları Kurulu)
ABD (US)
US GAAP
FASB
(Financial Accounting Standards Board- Finansal Muhasebe Standartları Kurulu)
AVUSTRALYA (AUSTRALIA)
Australian GAAP, UFRS
AASB
(Australian Accounting Standarts Board- Avustralya Muhasebe Standartları Kurulu)
YENİ ZELANDA (NEW ZEALAND)
NZ GAAP, UFRS
NZASB ve XRB
(NZ Accounting Standarts Board- Yeni Zelanda Muhasebe Standartları Kurulu) ve (A Committe of the External Reporting Board- Dış Raporlama kurulu)
İRLANDA (IRELAND)
İrish GAAP, UFRS, FRSs, SSAP' in karışımından oluşmaktadır.
(It consists of a mixture of Irish GAAP, IFRS, FRSs, SSAP.)
FRC
(Financial Reporting Council- Finansal Raporlama Konseyi)
TÜRKİYE (TURKEY)
TMS/ TFRS, UFRS
KGK
(Public Oversight Authority- Kamu Gözetimi Kurumu)
Observer (H3)

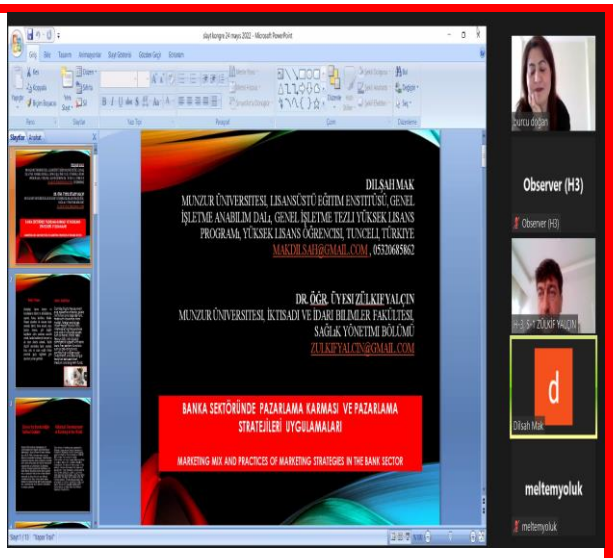
DILŞAH MAK
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ, LISANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, GENEL İŞLETME ANABILIM DALI, GENEL İŞLETME TEZLİ YÜKSEK LISANS PROGRAMI, YÜKSEK LISANS ÖĞRENCİSİ, TUNCELİ TÜRKİYE
MAKDILSAH@GMAIL.COM , 05320685862
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZÜLKİFYALÇIN
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ, İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ, SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
ZULKIFYALCIN@GMAIL.COM
BANKA SEKTÖRÜNDE PAZARLAMA KARMASI VE PAZARLAMA STRATEJİLERİ UYGULAMALARI
MARKETING MIX AND PRACTICES OF MARKETING STRATEGIES IN THE BANK SECTOR
Observer (H3)
meltemyoluk

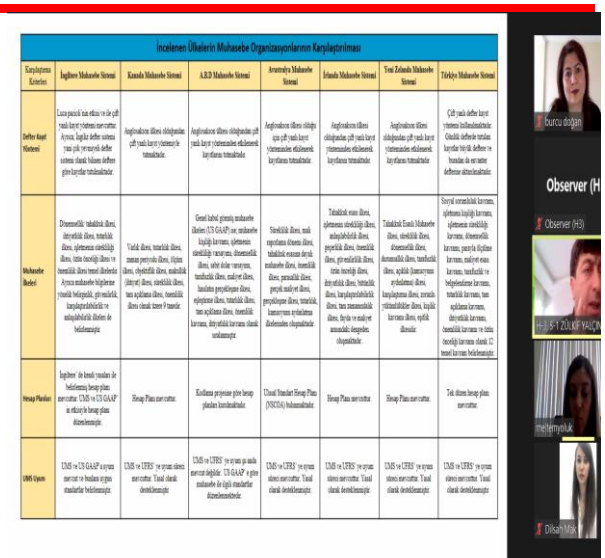
İncelenen Ülkelerin Muhasebe Organizasyonlarının Karşılaştırılması
Observer (H3)

5th INTERNATIONAL EDUCATION AND INNOVATIVE SCIENCES CONFERENCE

5-ci BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR KONFRANSI

5. ULUSLARARASI BAŞÖĞRETMEN EĞİTİM VE YENİLİKÇİ BİLİMLER KONGRESİ

CONFERENCE PROGRAM

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus
May 24-25, 2022

Zoom Meeting ID: 831 3322 0089
Zoom Passcode: 242424

Participated Countries and Number of Participants

Algeria	: 5
Azerbaijan	: 135
Bulgaria	: 1
Canada	: 1
England	: 1
Ethiopia	: 1
Hungary	: 1
India	: 10
Iran	: 4
Latvia	: 1
Lebanon	: 1
Morocco	: 1
Nigeria	: 5
Pakistani	: 2
Romania	: 3
Saudi Arabia	: 2
South Africa	: 1
Sri Lanka	: 1
Tunisia	: 1
Turkey	: 42
Ukraine	: 3

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. H- 1, Lütfi ARSLAN

CONGRESS LANGUAGES:
Azerbaijani, Turkish (All Turkic languages), English.

-Opening Ceremony-

Date: 24.05.2022
Baku Local Time: 10:00-11:00
Ankara Local Time: 09:00-10:00
Place: Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

***

Prof. Dr. Cafer CAFEROV
Rector of Azerbaijan State Pedagogy University

***

Prof. Dr. Asaf ZAMANOV
Vice-Rector of Azerbaijan State Pedagogy University

***

Prof. Dr. Mahire HUSEYNOVA
Vice-Rector of Azerbaijan State Pedagogy University

***

Dr. Mustafa Latif EMEK
President of İKSAD Institute

***

Assoc. Prof. Arastun MEHDIYEV
Azerbaijan State Pedagogy University, Head of Scientific Research Center

***

Assoc. Prof. Tünzale YUSİFOVA
Azerbaijan State Pedagogy University, Director of Shamakhi Campus

24.05.2022 | Face-to-face | Hall-1

Baku Local Time: 12:00-14:30

Ankara Local Time: 11:00-13:30

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Gülşen NOVRUZOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Elmira Məhərrəmova	ADPU-nun ETM-nin əməkdaşı	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASİYA
Eyvaz Eminalıyev	Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru ADPU-nun Şamaxı filialı	İSMAYIL ŞIXLININ PUBLİSİSTİKASI
Aytən Teymurova	ADPU-nun Şamaxı filialı	MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİ METODİKASININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Sənubər Şükürova Səkinəxanım Xasıyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Şamaxı filialı, müəllim	AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ
Rima Quliyeva	ADPU-nun Şamaxı filialı	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ
Gülnar Muxtarzadə	ADPU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müəllimi	MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ŞEİRLƏRİNDƏ VALİDEYN VƏ ÖVLAD MÜNASİBƏTLƏRİ
Pərixanım Soltanqızı (Hüseynova)	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN PUBLİSİSTİKASI
Aynur Qafarli	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Türk araşdırmaları” bölməsinin kiçik elmi işçisi	ŞAGİRD NİTQİNİN FORMALAŞMASINDA SÖZÜN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN BAŞLICA ROLU
Aytən Abbasova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti “Türk araşdırmaları” bölməsinin böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru	QAZAX ŞAİRİ MİRYAQUB DULATOVUN YARADICILIĞINDA MILLI MÜCADILƏYƏ SƏSLƏYIŞ
Minaya Mammadova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	WORDS OF TURKIC ORIGIN IN GEORGE GORDON BYRON’S WORK
Nazlı Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Müasir ingilis dili müəllimlərinin peşəkarlığı haqqında
Gulshan Novruzova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE ROLE OF MENTOR SUPPORT IN DEVELOPING TEACHERS' RESEARCH SKILLS
Zenfira Seyidova	Azerbaijan State Pedagogical University	INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN LIBRARIES, CANADIAN EXPERIENCE

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | Face-to-face | Hall-2

Baku Local Time: 12:00-14:30

Ankara Local Time: 11:00-13:30

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

HEAD OF SESSION: Doç.Dr. Nazile ABDULLAZADE

Authors	Affiliation	Presentation title
Aynurə Babayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Türk araşdırmaları" bölməsinin laborantı	QIRĞIZ ŞAİRİ ALIKUL OSMONOVUN POEZİYASINDA VƏTƏNPƏRVƏR HİSLƏRİN TƏRƏNNÜMÜ
Xoşbəxt Əliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI
İlkin Əsgərov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ŞƏKİLÇİLƏRİN YARANMA YOLLARI VƏ LEKSİK ŞƏKİLÇİ FUNKSİYASINDA ÇIXIŞ EDƏN QRAMMATİK ŞƏKİLÇİLƏR
Nazilə Abdullazadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	YENİ NƏSİL (KURİKULUM) ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ: REALLIQLAR, PERSPEKTİVLƏR
Validə Şıxəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ENIS BEHIÇ KORYÜREYIN MILLI MÜCADILƏ IDEYALI ŞEIRLƏRI
Fəxrəddin Yusifov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	NƏSİMİ İRSİNİN TƏDRİSİNƏ BİR NƏZƏR
Aynur Mammadova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LINGUISTIC ANALYSIS OF JANE AUSTEN'S WORK
Elvan Caferov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE LATEST METHODS USED IN EDUCATION SHOULD BE COMPARED WITH THE DEPARTMENTS OF CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS AND TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE AT HACETTEPE UNIVERSITY IN TURKEY.
Mehriban Serdarova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Elmi-Tədqiqat Mərkəzinin Fundamental Araşdırmalar bölməsinin kiçik elmi işçisi.	HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL İRSİ MÜASİR AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN KONSEPTUAL ƏSASI KİMİ
Şəfa Muradova	ADPU, AMEA-nın M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı	İmadəddin Nəsiminin əsərlərində Quran ayələri
Nurlana Kazımova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Təhsildə innovativ texnologiyalar
Gariba Mammadova	ASPU, phd. in philology	THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL PROJECTS IN THE HIGH EDUCATION

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | Face-to-face | Hall-3

Baku Local Time: 12:00-14:30

Ankara Local Time: 11:00-13:30

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

HEAD OF SESSION: Doç.Dr.Tünzale YUSİFOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Gülşən Mehdizadə	ADPU-nun kiçik elmi işçisi	PEDAQOJİ PROSSESDƏ MƏQSƏDƏUYĞUN METOD TƏTBİQİNİN ƏHƏMİYYƏTİ
Təranə Əkbəri	ADPU-nun Şamaxı filialının baş müəllimi,	AZƏRBAYCANDA YAYILMIŞ QARAÇÖRƏKOTU (NİGELLA L.) CİNSİ NÖVLƏRİ
Tünzalə Yusifova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının direktoru	CƏMİYYƏTİN DİNAMİK İNKİŞAFINDA ELM VƏ TƏHSİLİN ROLU
Lətifə Mehdi-zadə	ATU-nun Tibb fakültəsi	İNSAN KAPİTALININ İDARƏ OLUNMASI PROBLEMLƏRİ
Fəxrəddin Məmmədov, Babək Abdullayev	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı	ERMƏNİLƏRİN QAFQAZDA MƏSKUNLAŞMASI TARİXİ VƏ AZƏRBAYCANA QARŞI ƏSASSIZ ƏRAZİ İDDİALARI.
Məlahət Səmədova	Azərbaijan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TÜRKMƏNŞƏLI MORFEMLƏR RUS TOPONIMLƏRININ TƏRKIBINDƏ
Zülfiyyə Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ümumi Coğrafiya kafedrası	COĞRAFİYA DƏRSLƏRİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ
Zərifə Həmidova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,	AZƏRBAYCANDA SEYSMİK MÜŞAHİDƏ MƏNTƏQƏLƏRİ ÜZRƏ SEYSMOGEOLOJİ AMİLLƏRİN ROLU.
Sarıgül Sadıxova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XARİCİ DİL TƏLİMİNİN PSİXOLOJİ ƏSASLARI
Məlahət Babayeva	ADPU-nun Ədəbiyyat kafedrası	PSİXOFOLKLORİSTİKANİN ÜFÜQLƏRİ – İNTEQRATİV ŞİFAHİ XALQ YARADICILIĞI ELMİNDƏ İSTİQAMƏTLƏR
Nəbi Əsədli	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İşğaldan azad olmuş ərazilərdə ekoloji problemlər
İlhamə Sultanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin	BILIK TAKSONLARI:MAHIYYƏT VƏ MƏZMUNU
Elmira Aliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE PROBLEM OF UNDERSTANDİNG İN PSYCHOLİNGUİSTİCS.

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | Face-to-face | Hall-4

Baku Local Time: 12:00-14:30

Ankara Local Time: 11:00-13:30

Azerbaijan State Pedagogy University, Shamakhi Campus

HEAD OF SESSION: Dr. Şaseddin MIKAYILOV

Authors	Affiliation	Presentation title
Zulfiyyə Vəliyeva	Respublikanın Əməkdar Müəllimi ADPU əməkdaşı	TƏDRİS PROSESİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ
Firidə Mustafayeva	pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MODELLƏŞDİRMƏNİN ROLU
Almarə Abbasova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	RIYAZIYYAT DƏRSLƏRINDƏ İNFORMASİYA TEXNOLOGIYALARININ ROLU. İNFORMASİYA CƏMİYYƏTİNƏ KEÇİD
Sevinc Baxşiyeva, Ruqiyyə Babaşova	ADPU-nun Şamaxı filialı	BAĞÇA YAŞLI UŞAQLARIN NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ MƏNTİQİ –İNTELLEKTUAL OYUNLARDAN İSTİFADƏ
Zərifə Cavadova	ADPU-nun Şamaxı filialı	1920-1930-CU İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA KƏND ZİYALILARININ REPRESSİYASI TARİXİNDƏN
Əlişah Eyyubov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı	ƏNƏNƏVİ TƏLİM İLƏ FƏAL VƏ İNTERAKTİV TƏLİM ARASINDA ƏLAQƏ
Şasəddin Mikayılov	ADPU-nun Şamaxı filialı	ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR
Şəlalə Seyidova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ TEXNOLOJİ BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA KOMPÜTER TEXNOLOGİYALARININ ROLU
Səməngül Abdullayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialın müəllimi	MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNKİŞAFINDA OYUNLARIN ƏHƏMİYYƏTİ
Mehpare Aliyeva	Azerbaijan State of Pedagogical University Center of Foreign Languages	TECHNOLOGY OF TEACHING MODERN ENGLISH IN PEDAGOGICAL FACULTIES
Qahirə Şahbazova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxi filialinin dekanı,	MÜASIR DÖVRDƏ İNFORMASIYA MƏDƏNIYYƏTI
Qüdrət Umudov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	“Kitabi-Dədə Qorqud”un kommunist rejimi tərəfindən yasaqlanmasının sosial-siyasi səbəbləri

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-1

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Könül SAMEDOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Konul Samadova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AUXILIARY PARTS OF SPEECH IN THE NORTHERN DIALECTS OF THE AZERBAIJANI
Ülkər Baxşiyeva	ADPU-nun Filologiya fakültəsinin Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müəllimi.	Mirzə İbrahimovun elmi-nəzəri görüşlərində aşıq ədəbiyyatı məsələləri
Elman Quliyev	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru, “Türk araşdırmaları” bölməsinin müdiri	ÇAĞDAŞ TÜRK POEZİYASINDA ŞUŞA TARIXI- MILLI YANAŞMA KONTEKSTINDƏ
Yaqut Ağasiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QORXU PROBLEMİNƏ PSIXOLOJI ƏDƏBIYYATLARDA MÜXTƏLİF YANAŞMALAR
Yaqut Ağasiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QORXULARIN PSIXOKORREKSIYASI
Zalxa Orucova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin doktorantı	HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN TARİXİ ROMANLARINDA TARİXİLİK VƏ BƏDİİ TƏXƏYYÜL
Ayətxan Ziyad (İsgəndərov)	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Elmi işçi	ZAHID XƏLİLİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ SƏRLÖVHƏ-ADLAR SİSTEMİ
Ulduz Qəhrəmanova	ADPU-nun “Ədəbiyyat” kafedrasında müəllim	Mirzə Ələkbər Sabir və müasiri Əli Nəzmi (Məşədi Sijumqulu
Prof. Dr. Tahir Balcı	Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı	DİLBİLGİSİNDE YÜKLEME BAĞLI OLMA YA DA OLMAMA SORUNU
Prof. Dr. Tahir Balcı	Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı	BAĞLAÇSAL ZARFLAR

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-2

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Prof.Dr. Hacer HÜSEYNOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Sevinc Əliyeva	Bakı Slavyan Universiteti, Bakı Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı kafedrası	Ən müasir ədəbiyyatda “kütləvi” və “elitar ədəbiyyatın” innovativ aspektləri.
Samirə Əhmədova	Bakı Slavyan Universiteti, Bakı Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı kafedrası	“1960-80-ci illər Rus və Azərbaycan nəsrində müasirlik və müasir qəhrəmanlar problemləri”
Həcər Hüseynova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,	Müasir Azərbaycan dilində və göytürk yazılarında ismin halları
Sevinc Sadıqova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ƏDƏBİ DİLDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ SİFƏTLƏR QƏRBİ AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ
Şahanə Həsənova	ADPU, Filologiya fakultəsi,Ədəbiyyat kafedrasının müəllimi	F.Köçərli irsinin tədqiqi və nəşri problemləri
Bilal Həsənli	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,	Ədəbiyyat dərslərində keys metodundan istifadə imkanları
Gülər Süleymanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Şeir mətnlərində koqeziya
Könül Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Azərbaycan nəsrində çox nöqtə qənaət prinsipinin sintaktik göstəricisi kimi
Aytən Baxşəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DEVİD MİTÇELİN ƏDƏBİYYATDA ROLU

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-3

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Soltan HÜSEYNOĞLU

Authors	Affiliation	Presentation title
Fatma Hüseynova	Bakı Slavyan Universiteti, Əbədiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı kafedrası,	Avropanın türk dramaturgiyasına təsiri
Suad Əfəndiyeva	Bakı Slavyan Universiteti	XX əsr Azərbaycan poeziyası kontakt əlaqələri kontekstində: obraz-tematik yaxınlıqdan janr innovasiyalarına doğru
Könül Məmmədzadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ONOMASTİK VAHİDLƏRDƏN DÜZƏLMİŞ TERMİNLƏR
Mehtap Yorgancı, Gonca Subasi	Coordinatorship of Foreign Languages, Konya Technical University// ELT Department, Anadolu University	THE EFFECTS OF TASK INDUCED INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS ON TURKISH EFL LEARNERS' INCIDENTAL VOCABULARY LEARNING THROUGH RECEPTIVE VOCABULARY TASKS
Soltan Hüseynoğlu	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Ədəbiyyat təlimində yeni texnologiyalar
Məsmə İsmayılova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİALOQLARDA İŞLƏNƏN YARŞMÇIQ VƏ ELLİPTİK CÜMLƏLƏRDƏ EMOSİONALLIQ VƏ BƏZİ FEİLLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ
Simuzər Əliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ MAARİFÇİLİYİN TƏBLİĞİ
Fidan Nəzərli	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	C.ROULİNQİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ELLİPSİSİN ROLU
Könül Şxəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN NİTQ VƏ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI
Gültəkin Abdullayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ LÜĞƏT ÜZRƏ İŞİN APARILMASI YOLLARI
Qizxanim Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İNKLÜZİV TƏHSİL ŞƏRAİTİNDƏ PSİXOPEDAQOJİ TƏLƏBLƏRİN NƏZƏRƏ ALINMASI

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-4

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Doç.Dr. İrade KERİMOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Svetlana Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Substantiv söz birləşmələrində sintaktik-semantik əlaqələr
Tamam Mehrabova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Müasir Türk dillərinin müqayisəli öyrənilməsinin əhəmiyyəti
Qəmər Alxanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatında psixoloji roman
Vəsilə Razimi	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Ədəbiyyat dərslərində innovativ texnologiyaların tətbiqi
Məmmədova Kəmalə Abdin qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Euonymus europaea L.cücərtilərinin ex situ şəraitində böyümə xüsusiyyətlərinin tədqiqi
Aytən Heybətova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Paşa Qəlbinur poeziyasının fərdi üslub
Elnarə Niftəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Köməkçi nitq hissələrində enantiosemiya hadisəsi
İradə Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Aran-Alban sözü apelyativi arxaikləşən toponim kimi
Zemfira Abbasova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Xüsusi adların toplanması və araşdırılmasında folklor nümunələrinin əhəmiyyəti və rolu
Könül Sadıqova	ETM-in Türk araşdırmaları bölməsi elmi işçi ADPU	Məxtumqulu Fəraqi yaradıcılığında mövzu rəngarəngliyi

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-5

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Ananda Majumdar**

Authors	Affiliation	Presentation title
Ananda Majumdar	The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree Elementary, Faculty of Education, Community Service-Learning Certificate and Certificate in International Learning, CIL)	From COVID-19 Learning Disruption to Recovery – Pedagogy in Crisis Period
Abubakar Abdulkadir	Department of Islamic Studies Umaru Musa Yar'adua University,	Trends in Curriculum Development: A Historio-descriptive Design
Fr. Baiju Thomas	Ramakrishna Mission Vivekananda Educational and Research Institute, Faculty of Disability Management and Special Education, Vidyalaya Campus,	The Role of Teachers in Inculcating Morals and Social Responsibility among Students in the 21 st Century Classroom Settings
Tarsisius Gahadzikwa	Galgotias University	Education, the key to success?
Santa Stopniece	PhD of Intercultural Communication (dual citizen of Latvia and Finland) Vice Dean of Foreign Affairs Suzhou Polytechnic Institute of Agriculture (China)	Workshops outdoors: means of restoration amidst COVID-19 online mode
Gwaison Panan Danladi, Clementina Hashimu Bulus, Apeh Ajene Sunday	Department of Economic&Management Sciences Nigerian Police Academy // Department of Education Foundation, University of Jos,	Key Aspects of Teaching and Learning Economics in Nigerian Universities
Nigar Şahhüseynbəyova	AMEA Fəlsəfə institutunun dissertantı	Health-saving technologies within the educational process of Azerbaijan.
Gazali Ibrahim, Nazatul Faizah Binti Haron, Ismail Ibrahim Muhammad	Faculty of Business and management University Sultan Zainal Abidin	THE ROLE OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION IN ECONOMIC GROWTH; A CASE STUDY OF NIGERIA

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 2 | HALL-1

Baku Local Time: 14:00-16:30

Ankara Local Time: 13:00-15:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Fəridə Səfərəliyeva**

Authors	Affiliation	Presentation title
Dr. Marius LOLEA, Daniela NEGREA, Emeric SZABO, Sorin GALE	University of Oradea //Water Company S.A.CAO of Oradea	USING IN THE TEACHING PROCESS OF THE WEB PLATFORMS FOR LOCATING AND ASSESSING THE POTENTIAL OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES
Dr. Marius LOLEA, Daniela NEGREA, Emeric SZABO, Sorin GALE	University of Oradea //Water Company S.A.CAO of Oradea	ABOUT THE SUCCESS ON LABOR MARKET FROM ROMANIA OF ENERGY ENGINEERING STUDY GRADUATES
Yeganə Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrası	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNTERAKTİV TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ
Elnurə Səfərova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Biologiyanın tədrisində «Mədə bağırsaq xəstəliklərinin səbəbləri, onların qarşısının alınması» mövzusunun “Debat”ların tətbiqi ilə öyrədilməsi
Fəridə Səfərəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İbtidai siniflərdə şagirdlərin yazı bacarıqlarının formalaşdırılması
Meftun DENİZ, Prof. Dr. Seyhun DOĞAN	Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi	THE ROLE OF EUROPEAN UNION EDUCATION AND YOUTH PROGRAMMES IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING AT VOCATIONAL AND TECHNICAL HIGHSCHOOLS IN TURKEY
Moses Adeolu AGOI, Ismail Olaniyi MURAINA	Lagos State University of Education	SYNCHRONISTIC EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON INDIGENOUS EDUCATION
Faryal Ishtiaq, Saba Gulzar	MS Scholar in Economics, Lahore College for Women University Lahore	Role of Education in Eradication of Gender Inequality
ELAFRI nedjwa, LALMI Abdallah, SASSI boudemagh Souad, BOUMALI Badreddine, BERKANI Hemza Abdelfettah, ROSE Bertrand	université de Constantine//université de Larbi ben Mhidi Oum Bouaghi// université de Strasbourg	Identification of predictors of students' attitudes towards ICT in higher education: the case of the university of constantine 3

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 2 | HALL-2

Baku Local Time: 14:00-16:30

Ankara Local Time: 13:00-15:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Prof. Dr. Mirvari İSMAYILOVA**

Authors	Affiliation	Presentation title
Arshi Naim	Department of Information Systems, King Khalid University,	Relevance of E-learning Quality Matters in Higher Education
Arshi Naim	Department of Information Systems, King Khalid University,	Role of Virtual Education to help Students with Diverse Skills
David Wortley	360in360 Immersive Experiences,	The Future of Education in the Metaverse Age
Akhilesh Kumar Singh	Jawaharlal Nehru University, Research Scholar, School of Computer and Systems Sciences,	A TRUSTED AND SECURED IoT-ENABLE ENVIRMENT WITH BLOCKCHAIN TECHNOLOGY (TSIEBT)
Dr MEKKAOUI Kheireddine	University of Saida	Smart parking ecosystem based on IoT and AI
Elnarə İsmayılova	ADPU Cəlilabad filialı, “ Təbiət və sosial elmlər, onaların tədrisi texnologiyaları ” kafedrasının baş müəllimi	TƏLƏBƏLƏRİN SAĞLAM HƏYAT TƏRZİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ
Teybə Əfəndiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ PSİXOLOJİ TƏDQİQATLARDA İNNOVATİV TEXNALOGİYALAR.
Mirvari İsmayilova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Elmi kommunikasiyanın inkişaf mərhələləri və kütləviləşməsi

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 2 | HALL-3

Baku Local Time: 14:00-16:30

Ankara Local Time: 13:00-15:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Doç.Dr. Araz FERECOV**

Authors	Affiliation	Presentation title
Sevil İbrahimova	Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi ADPU-nun Şəki filialının müəllimi	Elektron texnologiyalarının tədrisinin əhəmiyyəti
Araz Fərəcov, Sərmayə Həziyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitesi	ALI TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİLDƏ- İKT KURSUNUN TƏDRİSİNDƏ YENİ TƏLİM ÜSULLARI VƏ VEB 2.0 ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ
Dr.Öğr. Üyesi Selçuk DEMİR	Şırnak Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı	OKUL MÜDÜRLERİNİN OTANTİK LİDERLİK DAVRANIŞLARININ ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ
Rəhimə Məmmədova, Səliqə Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Müasir təlim texnologiyaları (kimya elmləri üzrə) fənninin tədrisinin prespektivləri
Pərişan Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ ONUN YARATDIĞI BƏZİ PROBLEMLƏR.
Hamayıl ALİZADA, Halis Adnan ARSLANTAŞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim bilimleri fakültesi, Yükseköğretimin Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı,	AZERBAYCAN YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KADINLARIN BÖLÜM SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Oleksandr Katashov	Kharkiv Secondary School 37,	CREATIVE WRITING AS A WAY TO PREPARE UKRAINIAN HIGH SCHOOL STUDENTS FOR WRITING SECTION OF EXTERNAL INDEPENDENT TESTING (EIT) IN ENGLISH
Doç. Dr. Osman Ferda BEYTEKİN, Hale KARATAŞ	Ege Üniversitesi	Ortaokul Yöneticilerinin Teknolojik Liderlik Yeterliliklerinin İncelenmesi
Doç. Dr. Osman Ferda BEYTEKİN, Hale KARATAŞ	Ege Üniversitesi	Okul Yöneticilerinin Teknoloji Kullanımı Sıklıklarının İşlevleri Bağlamında İncelenmesi
Sevinc Şabanova Xuraman Əliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Fizika məsələlərinin həllində Python proqramlaşdırma dilindən istifadə metodikası

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 2 | HALL-4

Baku Local Time: 14:00-16:30

Ankara Local Time: 13:00-15:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **İsmət Məmmədova**

Authors	Affiliation	Presentation title
İsmət Məmmədova	Azərbaijan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Müəllim cəmiyyətin inkişafında hərəkətverici qüvvədir
Prof. Dr. Gürbüz OCAK, Psk. Dan. Rüveysa GÜNHAN, Öğr. Gör. Akın KARAKUYU,	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YARDIMSEVERLİK EĞİLİMLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Adem BAYAR, Erol GÖKÇE	Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ OYUN BAHÇELERİNİN OLUŞTURULMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI
Doç. Dr. Adem BAYAR, Murat AYDIN	Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	DİJİTAL ORTAMIN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYALLEŞMELERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Gökhan DÜNDAR, Doç. Dr. Menekşe Seden TAPAN BROUTIN, Doç. Dr. Gül KALELİ YILMAZ	Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü Matematik Eğitimi Anabilim Dalı-	Liselere Geçiş Sistemi Matematik Sorularının Matematik Öğretmenlerinin Dokümantasyon Süreçlerine Etkileri
Könül Xudazadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Gələcək müəllimlərin pedaqoji obrazının formalaşmasında psixoloji amillərin rolu
Səbinə İsmayılova	ADPU Cəlilabad filialının Təbiət və sosial elmlər, onların tədrisi texnologiyaları kafedrasının baş müəllimi	BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNİN İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ İLƏ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ
Aynur Ələkbərova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Qədim və Müasir ingilis dili
Nur ORHAN, Doç.Dr. Samet Hasan ABACI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi,	SPOR BILIMLERI FAKÜLTESI ÖĞRENCİLERİNDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞININ ZAMAN YÖNETİMİ VE AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ
Cəlilova Sevinc, Gülşən Musayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	FİZİKADAN ELMİ SAVADLILIQ SƏRİŞTƏSİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏQSƏDİ İLƏ SİTUASİYA MƏSƏLƏLƏRİNİN QURULMASI TEXNOLOGİYASI

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 2 | HALL-5

Baku Local Time: 14:00-16:30

Ankara Local Time: 13:00-15:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Doç. Dr. Rehile HÜMMETOVA**

Authors	Affiliation	Presentation title
Onwuamah Chiamaka Precious	Nwafor Orizu College of Education Nsugbe	The African Writer Cannot Afford The Luxury of Art for Art's Sake. In the Studies of Chinua Achebe Things Fall Apart And Chimamanda Adichie Half of a Yellow Sun.
Doç. Dr. Adem BAYAR, Yasin KURT	Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ SÜRECİNDE YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI
Kazem Gholizadeh, Dr. Abbas Heydari	Department of Architecture and Urban Planning, Technical and Vocational University (TVU), Department of Civil Engineering, Technical and Vocational University (TVU),	SCHOOL YARD DESIGN BASED ON PROMOTING CHILDREN'S CREATIVITY -CASE STUDY KHALKHAL CITY GIRLS' PRIMARY SCHOOLS
Kazem Gholizadeh, Dr. Abbas Heydari	Department of Architecture and Urban Planning, Technical and Vocational University (TVU), Department of Civil Engineering, Technical and Vocational University (TVU),	THE EFFECT OF CLASSROOM DESIGN ON CHILD LEARNING. A CASE STUDY OF ELEMENTARY SCHOOL IN KHALKHAL
Rəhilə Hümmətova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QOŞMA İLƏ LEKSİKOLOGİYANIN ƏLAQƏLİ TƏDRİSİNDƏ TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI
El Halaissi Marwane, ALAAMRI Nahid, TARBALOURI Essaid,	Research team on Entrepreneurship, Management, Sustainable Development, //	Social entrepreneurship education: an answer to the educational system challenges
Lect. Vasyl PUZANOV	Zaporizhzhia National University, Faculty of Foreign Philology, The Department of English Translation Theory and Practice	ADDITIONAL METHODS FOR MOTIVATING STUDENTS IN LEARNING ENGLISH.
Esmira Məmmədova	ADPU-NUN “AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRISI TEXNOLOGİYASI” KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ	İbtidai siniflərin üçüncü sinif Azərbaycan dili dərsliyində morfoloji məsələlərin təhlili
Gülnaz Əhmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRDLƏRİNİN DİQQƏTİNİ İNKİŞAF ETDİRMƏK TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS KOMPONENTİ KİMİ

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 3 | HALL-1

Baku Local Time: 17:00-19:30

Ankara Local Time: 16:00-18:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Ayşe SANDIKÇI**

Authors	Affiliation	Presentation title
Abir Bounaama	Department of mathematics, University of 20 August 1955	Blow Up results for a Nonlinear Hyperbolic Problem.
Prof. Dr. Ali Farajzadeh	Department of mathematics, Razi university	Fixed point results for generalized weakly contractive maps
Rümeysa CEVAHİR, Menekşe Seden TAPAN BROUTIN, Çiğdem ARSLAN	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Bursa Uludağ Üniversitesi,	DÖRTGEN KAVRAMININ DİDAKTİK DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İNCELENMESİ
Ayşe SANDIKÇI	Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sicences, Mathematics Department	CERTAIN PROPERTIES OF STFT ON WEIGHTED FUNCTION SPACES
Ayşe SANDIKÇI	Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sicences, Mathematics Department	SHORT-TIME FOURIER TRANSFORM ON BESOV SPACES
Fatma Sümeyye APAN, Doç. Dr. Tuğba HORZUM	Millî Eğitim Bakanlığı, Matematik Öğretmeni, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi,	SOYUT CEBİR DERSİ VEREN ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖĞRETİM UYGULAMALARI
Ali Farajzadeh, Sandeep Kaur, Alkan Özkan	Department of mathematics, Razi university, Department of Mathematics and Statistics, Central University of Punjab, Department of Mathematics, Faculty of Arts and Sciences, Igdır University	On Soft Equicontinuity
Zihni Alp ÇEVİK, Ali ERÇETİN, Koray ÖZSOY	Adıyaman Üniversitesi , Besni MYO, Mekatronik Programı// Adıyaman Üniversitesi , Besni MYO, Mekatronik Programı// Adıyaman Üniversitesi , Besni MYO, Mekatronik Programı	EKLEMELI İMALAT YÖNTEMİYLE İMAL EDİLEN METAL PARÇALARIN MİKROİÇYAPI VE YÜZEY ÖZELLİKLERİ
Aslıhan KORUYUCU, İPEK KESER	Namık Kemal University, Faculty of Engineering, Department of Textile Engineering	REAKTİF BOYARMADDELERLE BOYALI PAMUKLU SÜPREM KUMAŞLARDA FARKLI YAPIDA SİLİKON YUMUŞATICILARIN TUTUM, HİDROFİLİTE VE RENK FARKI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
César Bautista, Prof. Gyula Mester	Doctoral School on Safety and Security Sciences	SELF-DRIVING ROBOTIC CARS AND IOT 2022

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 3 | HALL-2

Baku Local Time: 17:00-19:30

Ankara Local Time: 16:00-18:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM**

Authors	Affiliation	Presentation title
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü	DUYGULARIN EĞITIMI, KENDINI TANIMA VE FELSEFI TERAPI
Mohammed Qays Najm GHRAIRI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,	SON YILLARDA BAZI ARAP ÜLKELERİNDE DİNDARLIK VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR
Həmidov Elşad Həmid oğlu, Həmidova Leyla Qafar qızı.	Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.	XƏTTİ CƏBRİ TƏNLİKLƏR SİSTEMİNİN QAUS VƏ İTERASİYA ÜSULLARI İLƏ HƏLLİNİN EXCEL CƏDVƏL PROSESSORUNDA REALLAŞDIRILMASI METODİKASI
Nigar İsmayılova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AİLƏ VƏ İCTİMAİ TƏRBİYƏNİN ƏLAQƏLƏRİ
HAYAT AHAMAD	Department of Sociology Banaras Hindu University Varanasi	Status of Muslim Women in Rural India: A Sociological Study of Jaunpur District in Uttar Pradesh
Dr. Ghiță Roxana-Cătălina, Prof. Univ. Dr. Habil. Andrioni Felicia	University of Craiova, Faculty of Social Sciences, Sociology // University of Petrosani, Faculty of Sciences, Department of Socio-Human Sciences	SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN IMPACT FACTOR IN THE QUALITY OF LIFE IN ROMANIA
Lalə Musayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	“Alfa nəsli” hansı təhsili tələb edir?
Elnarə İsazadə	ADPU-nun Quba filialının müəllimi	DİQQƏT DEFİSİTİ VƏ HİPERAKTİVLİYİN (DDHS) PSİXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ
Hina Sultan, Ghulam Ishaq	Department of Applied Psychology, Lahore Leads University// Department of Psychology, Institute of Southern Punjab	Intimate Partner Betrayal and Psychological Disturbances among Pakistani Women: A Cultural Context!
Münəvvər Məmmədova	ADPU-nun baş müəllimi	TƏLƏBƏLƏRİN FƏRDİ-TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN EFFEKTİVLİYİNƏ PSİXOLOJİ TƏSİRİ
Nigar Məmmədova	ADPU-nun baş müəllimi	TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN FRUSTRASİYA VƏZİYYƏTİNƏ SƏBƏB OLAN AMİLLƏR

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 3 | HALL-3

Baku Local Time: 17:00-19:30

Ankara Local Time: 16:00-18:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Doç.Dr. Nurengiz RZAYEVA**

Authors	Affiliation	Presentation title
Nurəngiz Rzayeva	ADPU-nun dosenti	TİKLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ
Rəna Cəbrayılova	ADPU-nun baş müəllimi	TƏLƏBƏLƏRİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Ülviyyə Əfəndiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitesi	MANİPULYATİV TƏSİRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Sitara HASANOVA, Dr. Öğr. Üyesi Yaşar BARUT	Ondokuz Mayıs Üniveristesi,	Psikolojik Danışmada Kültürün Önemi: Kuramsal Bir İnceleme
Sitare HASANOVA	Ondokuz Mayıs univeristesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehbeerlik	Ho'oponopono nedir: Kuramsal Bir İnceleme
Qəribə Rəhimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QORXU HİSSİNİN İNSAN PSIXOLOGIYASINA TƏSİRİ YOLLARI
Simnarə Heydərova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İnternet aslılığının yeniyetmələrin psixi sağlamlığına təsiri.
Məhrux Dövlətzadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	M.Ə.SABİRİN MİLLİ VARLIQ UĞRUNDA MÜBARİZƏSİ
Şöhrət Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN XALQININ MƏNƏVI DƏYƏRLƏRINI QORUYAN SƏNƏTKAR

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 3 | HALL-4

Baku Local Time: 17:00-19:30

Ankara Local Time: 16:00-18:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Yener AKSOY**

Authors	Affiliation	Presentation title
Dr. Sabri Can Mutlu , Doç. Dr. İlknur Aytekin Çelik	Sağlık Bakanlığı Ankara Bilkent Şehir Hastanesi Göğüs Cerrahisi Kliniği // Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Cerrahisi Anabilim Dalı	KERATİNİZE SKUAMÖZ HÜCRELİ KARSİNOM VE DÜŞÜK DERECELİ B HÜCRELİ LENFOMA BİRLİKTELİĞİ: OLGU SUNUMU
Qalib Nuriyev	Bakı Dövlət Universiteti II kurs magistr	DNT ARDICILLIĞININ TƏSADÜFİ SİMMETRİYASI ÇARQAFIN İKİNCİ BƏRABƏRLİK QAYDASI
Matxanım Abdullayeva, Ələmdar Məmmədov	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu,	İNSANIN 5-HT2A SEROTONİN RESEPTORU GENİNİN POLİMORFİZMİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ
Mehmet Volkan Yiğit	Diyarbakır Memorial Hastanesi Genel Cerrahi Kliniği	LENFÖDEM TEDAVİSİNDE BARİATRİK CERRAHİ
Aslıhan YAYLA, Prof. Dr. Soner ÇANKAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı	SPOR HİZMETİ VEREN KAMU KURUM VE KURULUŞLARINA BAĞLI ÇALIŞANLARIN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİM DÜZEYLERİ VE SPORA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ
Muhammet KUSAN, Öğr. Gör. Dr. Fatih KARAKAŞ, Furkan Mert TAŞÇI, İrem BOYRAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı // Sinop Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİMİ
Prof. Dr. Soner ÇANKAYA, Merve Tuncel BOYACI, Muhammet KUSAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GENEL ÖZ YETERLİK VE DEPRESYON DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
Prof. Dr. Elif KARAGÜN, Arş. Gör.Gökhan ÇAKMAK	Kocaeli Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi,	Spor Eğitimi Verecek Antrenör Adaylarının Ruhsal Durumlarının İncelenmesi
Yener AKSOY	Ondokuz Mayıs Üniversitesi,	INVESTIGATION OF CONFIDENCE LEVELS ACCORDING TO DIFFERENT PARAMETERS IN ATHLETES
Yener AKSOY, Cabir ADIYAMAN, Fatih KARAKAŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi //Sinop Üniversitesi,	EXAMINATION OF ANXIETY LEVELS OF SPORTS INJURY IN ATHLETES

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

24.05.2022 | SESSION- 3 | HALL-5

Baku Local Time: 17:00-19:30

Ankara Local Time: 16:00-18:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Dos. Dr. Mehriban İSMAYILOVA

Authors	Affiliation	Presentation title
Zülfiyyə Rüstəmova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AİLƏ MODELLƏRİNİN NƏZƏRİ - PSİXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ
Könül Xudazadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Pedaqoji psixologiya kafedrası, müəllim	Müəllim hazırlığının bəzi psixoloji məsələləri
Marlena Daneva, Marina Nikolova, Habibe Hasan Nuri	Technical university of Sofia, Faculty of Engineering and Pedagogy of Sliven, Department of Pedagogy and Management,	CHALLENGES TO THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT WORK SKILLS IN THE OMPREHENSIVE SCHOOL
Mehriban İsmayılova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Pedaqoji psixologiya kafedrası	ALİ MƏKTƏBLƏRİN TƏHSİL MƏKANINDA GƏNCLƏRİN SOSİALLAŞMASI
Ceyran Orucova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Unversiteti	MÜASİR PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALAR (İKT, TTT, LT)
Gülşən Haciyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	BIOLOGIYANIN TƏDRISI FƏNNININ PSIXOLOJI - PEDAQOJI ƏSASLARI
Dürdanə Əliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞININ İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN ROLU

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

25.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-1

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: Dr. Elnur ALLAHVERDİYEV

Authors	Affiliation	Presentation title
Aygün Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ümumi Coğrafiya kafedrası,	TOVUZÇAY HÖVZƏSİ DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (ŞABALIDI) TORPAQLARININ ƏSAS FİZİKİ-KİMYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
M.A.Abduyev	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QARABAĞ ÇAYLARINDA AXIMIN TRANSFORMASİYASI
Elnur ALLAHVERDİYEV	Bakı Biznes və Kooperasiya Kollecinin Direktoru	KƏND TƏSƏRRÜFATI SAHƏSİNDƏ MEXANİZASİYANIN MƏHSULDARLIĞA VƏ İQTİSADİYYATA TÖHFƏLƏRİ
Qumru Balaxanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	NÜMUNƏ GÖTÜRÜLƏN TORPAQLARIN MİKOBİOTASININ FORMALAŞMASINDA İŞTİRAK EDƏN GÖBƏLƏKLƏRİN BƏZİ GÖSTƏRİCİLƏRƏ GÖRƏ XARAKTERİSTİKASI
Prasad Taile, Dr. Alpana J. Asnani	Department of Pharmaceutical Chemistry, Priyadarshini JL College of Pharmacy, Electronic Zone Building, MIDC,	Chemical constituents, side effects, and medicinal activities of wild plants spotted at Indian localities
Dr. Öğr. Üyesi Doğan GÜN, Dr. Mehmet Nuri ŞANDA	Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi	HAMİDİYE HAFİF SÜVÂRİ ALAYLARININ KURULUŞUNDA AŞİRETLERİN ROLÜ
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,	KARABAĞ KONULU TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME (1989-2021)
S. Lalthamuan Vaiphei	Research Scholar, Department of History&Ethnography, Mizoram University	WORLD WAR II AND NORTH-EAST FRONTIER: EMPHASIS ON THE NATURE OF THE LOCAL PEOPLE OF SOTHERN MANIPUR
Səidə Dadaşova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AVROPADA RÖNESSANS
Bəsti Əsədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DUZ STRESSİNİN BUĞDA CÜCƏRTİLƏRİNİN İNKİŞAFINA TOKSİKİ TƏSİRİ

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

25.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-2

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Dr. Öğr. Üyesi Elçin NOYAN**

Authors	Affiliation	Presentation title
Sintayehu Assefa, Prof. Abebe Ejigu and Dr.Gemechu Nemera	College of Business and Economics, Department of Management, Arba Minch University, Department of Logistics Management, International Maritime College Oman, School of Management, Mekelle University,	THE MODERATING ROLE OF ENTERPRENEURIAL ORIENTATION IN THE EFFECT OF ANTECEDENTS ON EXPORT PERFORMANCE OF TEXTILE AND GARMENT EXPORTING ENTERPRISES IN ETHIOPIA
Dr. Öğr. Üyesi Zuhal AKBELEN, Doç.Dr. Zehra Berna AYDIN	Bursa Uludağ Üniversitesi, İkt ve İda.Bil. Fak Mal. Böl. // Bursa Uludağ Üniversitesi,İkt ve İda.Bil. Fak Eko. Böl.	ÖZEL TÜKETİM VERGİLERİNİN SİGARA TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ
Dr. Sharanpal Singh and Shilpi Goyal	Department of Humanities and Social Sciences, Maharishi Markandeshwar (Deemed to be University),	Coupling of Aesthetics and Political Economy: A Jamesonian Critique
Yaqut Qasımova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASİYASI
Mehparə Əhmədova,	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ABŞ-da lobbi fəaliyyətinin institusional mexanizmlərinin formalaşması
BOUMALI Badreddine, LALMI ABDALLAH, BERKANI Hemza Abdelfettah, ELAFRI Nedjwa	université de Constantine// univeristé de Larbi ben Mhidi Oum Bouaghi,	Synergy between public spaces and appropriation in Algeria: Bibliometric Anaysis
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,	STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI
Dr. Öğr. Üyesi Elçin NOYAN	İstanbul Topkapı Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,	İŞLETMELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARI
Mr. Muleye Tarekegn, Dr. Gurudutta P. Japee	Wollo University	Are they merely there to serve as a symbol? The case of cooperative enterprises' supervisory committees in Ethiopia
Dr. Deema Rahme	Pharmacy Practice Department Faculty of Pharmacy Beirut Arab University	Prevalence of Antibiotic Self-Medication by Leftovers in the Lebanese Population

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

25.05.2022 | SESSION- 1 | HALL-3

Baku Local Time: 11:00-13:30

Ankara Local Time: 10:00-12:30

Meeting ID: 831 3322 0089 | Passcode: 242424

HEAD OF SESSION: **Dr.Öğr. Gör. Burcu DOĞAN**

Authors	Affiliation	Presentation title
Dr.Öğr. Gör. Burcu DOĞAN, Öğr.Gör. Erdem HİLAL	Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu	2004-2021 Yılları Arasında Türkiye'de Adli Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma
Dr.Öğr. Gör. Burcu DOĞAN, Öğr.Gör. Erdem HİLAL	Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu	2012-2022 Yılları Arasında Hane Halkının Harcama Eğilimlerinin Karşılaştırılması
Arega Enbiale Setegn, Dr. Gurudutta P. Japee	Wollo University, /7Head of the Department, Advanced Business Studies, Gujarat University,	The Impact of Promotional Tools on the performance of Tourism Marketing with a Special Reference to Ethiopian South Wollo County
Vorya Shabrandi	Knowledge of Master of International Relations University of Guilan	REFLECTING THE OF UNDERSTANDING AND INTERPRETATION THE LINK BETWEEN THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF DAZIN "BEING WEIGHT" MARTIN HEIDEGGER IS A DIFFERENT STEP THAN " METHODOLOGICAL HERMENEUTICS"
Prof. Tetiana PROKOPENKO, Assoc. Prof. Ihor PONOMARENKO	Cherkasy State Technologıcal Unıversıty, Faculty of Informatıon Technologıes and Systems, // Kyiv National University of Technologies and Design, Faculty of Management and Business Design,	FEATURES OF PROJECT MANAGEMENT
Prof. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka	University of Zululand – KwaDlangezwa Campus; Faculty of Arts, Department of Creative Arts,	TAKING A RESPONSIBILITY TO BE A PRIVILEGE; THE DIFFERENCE BETWEEN LEADING THE DEPARTMENT AND OWNING THE DEPARTMENT OR ANY INSTITUTION.
Arega Enbiale Setegn, Dr. Gurudutta P. Japee	Wollo University, /7Head of the Department, Advanced Business Studies, Gujarat University,	The Role of Marketing Management Education on Tourism Marketing Performance: A Systematic Review of Litratures
Dilşah MAK, Dr. Öğr. Üyesi Zülkif YALÇIN	Munzur Üniversitesi,	PAZARLAMA KARMASININ BANKA ÇALIŞANLARI İLE BANKAMÜŞTERİLERİNİN ÖNCELİKLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
Meltem YOLUK, Dr. Öğr. Üyesi Zülkif YALÇIN	Munzur Üniversitesi,	ANGLO-SAKSON ÜLKELERİNİN MUHASEBE SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE MUHASEBE SİSTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI
ELAFRI Hend Nourhane, SASSI BOUDEMAGH Souad	univeristé de Constantine, faculté d'architecture et d'urbanisme,	Digital transformation throught OKR method : case of GBC company ALGERIA
Mubariz Aliyev	Department of Management Azerbaijan Technological University	mubThe role of motivation in influencing employee performance and company profitability
Mubariz Aliyev	Department of Management Azerbaijan Technological University	COVID 19 effects over employees

(All speakers required to be connected to the session 10 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

1. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Elmira Məhərrəmova	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASİYA	
Eyvaz Eminalıyev	İSMAYIL ŞIXLININ PUBLİSİSTİKASI	
Aytən Teymurova	MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ƏDƏBİYYAT TƏDRİSİ METODİKASININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ	
Sənubər Şükürova Səkinəxanım Xasıyeva	AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ	
Rima Quliyeva	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ	
Gülnar Muxtarzadə	MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN ŞEİRLƏRİNDƏ VALİDEYN VƏ ÖVLAD MÜNASİBƏTLƏRİ	
Pərixanım Soltanqızı (Hüseynova)	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN PUBLİSİSTİKASI	
Aynur Qafarli	ŞAGİRD NİTQİNİN FORMALAŞMASINDA SÖZÜN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN BAŞLICA ROLU	
Aytən Abbasova	QAZAX ŞAİRİ MİRYAQUB DULATOVUN YARADICILIĞINDA MILLI MÜCADILƏYƏ SƏSLƏYIŞ	
Minaya Mammadova	WORDS OF TURKIC ORIGIN IN GEORGE GORDON BYRON'S WORK	
Nazlı Həsənova	Müasir ingilis dili müəllimlərinin peşəkarlığı haqqında	
Gulshan Novruzova	THE ROLE OF MENTOR SUPPORT IN DEVELOPING TEACHERS' RESEARCH SKILLS	
Zenfira Seyidova	INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN LIBRARIES, CANADIAN EXPERIENCE	
Aynurə Babayeva	QIRĞIZ ŞAİRİ ALIKUL OSMONOVUN POEZİYASINDA VƏTƏNPƏRVƏR HİSLƏRİN TƏRƏNNÜMÜ	
Xoşbəxt Əliyeva	MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI	
İlkin Əsgərov	AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ŞƏKİLÇİLƏRİN YARANMA YOLLARI VƏ LEKSİK ŞƏKİLÇİ FUNKSİYASINDA ÇIXIŞ EDƏN QRAMMATİK ŞƏKİLÇİLƏR	
Nazilə Abdullazadə	YENİ NƏSİL (KURİKULUM) ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ: REALLIQLAR, PERSPEKTİVLƏR	
Validə Şıxəliyeva	ENIS BEHIÇ KORYÜREYIN MILLI MÜCADILƏ IDEYALI ŞEIRLƏRI	
Fəxrəddin Yusifov	NƏSİMİ İRSİNİN TƏDRİSİNƏ BİR NƏZƏR	
Aynur Mammadova	LINGUISTIC ANALYSIS OF JANE AUSTEN'S WORK	
Elvan Caferov	THE LATEST METHODS USED IN EDUCATION SHOULD BE COMPARED WITH THE DEPARTMENTS OF CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS AND TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE AT HACETTEPE UNIVERSITY IN TURKEY.	
Mehriban Serdarova	HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL İRSİ MÜASİR AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN KONSEPTUAL ƏSASI KİMİ	
Şəfa Muradova	İmadəddin Nəsiminin əsərlərində Quran ayələri	
Nurlana Kazımova	Təhsildə innovativ texnologiyalar	
Gariba Mammadova	THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL PROJECTS IN THE HIGH EDUCATION	
Gülşən Mehdizadə	PEDAQOJİ PROSSESDƏ MƏQSƏDƏUYĞUN METOD TƏTBİQİNİN ƏHƏMİYYƏTİ	
Təranə Əkbəri	AZƏRBAYCANDA YAYILMIŞ QARAÇÖRƏKOTU (NİGELLA L.) CİNSİ NÖVLƏRİ	
Tünzalə Yusifova	CƏMİYYƏTİN DİNAMİK İNKİŞAFINDA ELM VƏ TƏHSİLİN ROLU	
Lətifə Mehdi-zadə	İNSAN KAPİTALININ İDARƏ OLUNMASI PROBLEMLƏRİ	
Fəxrəddin Məmmədov, Babək Abdullayev	ERMƏNİLƏRİN QAFQAZDA MƏSKUNLAŞMASI TARİXİ VƏ AZƏRBAYCANA QARŞI ƏSASSIZ ƏRAZİ İDDİALARI.	

1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME

1. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Məlahət Səmədova	TÜRKMƏNŞƏLI MORFEMLƏR RUS TOPONIMLƏRININ TƏRKIBINDƏ	
Zülfiyyə Kərimova	COĞRAFİYA DƏRSLƏRİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ	
Zərifə Həmidova	AZƏRBAYCANDA SEYSMİK MÜŞAHİDƏ MƏNTƏQƏLƏRİ ÜZRƏ SEYSMOGEOLOJİ AMİLLƏRİN ROLU.	
Sarıgül Sadıxova	XARİCİ DİL TƏLİMİNİN PSİXOLOJİ ƏSASLARI	
Məlahət Babayeva	PSİXOFOLKLORİSTİKANİN ÜFÜQLƏRİ – İNTEQRATİV ŞİFAHİ XALQ YARADICILIĞI ELMİNDƏ İSTİQAMƏTLƏR	
Nəbi Əsədli	İşğaldan azad olmuş ərazilərdə ekoloji problemlər	
İlhamə Sultanova	BILIK TAKSONLARI:MAHIYYƏT VƏ MƏZMUNU	
Elmira Aliyeva	THE PROBLEM OF UNDERSTANDİNG İN PSYCHOLİNGUİSTİCS.	
Zulfiyyə Vəliyeva	TƏDRİS PROSESİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ	
Firidə Mustafayeva	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MODELLƏŞDİRMƏNİN ROLU	
Almarə Abbasova	RIYAZIYYAT DƏRSLƏRINDƏ İNFORMASİYA TEXNOLOGIYALARININ ROLU. İNFORMASİYA CƏMİYYƏTİNƏ KEÇİD	
Sevinc Baxşiyeva, Ruqiyyə Babaşova	BAĞÇA YAŞLI UŞAQLARIN NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ MƏNTİQİ – İNTELLEKTUAL OYUNLARDAN İSTİFADƏ	
Zərifə Cavadova	1920-1930-CU İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA KƏND ZİYALILARININ REPRESSİYASI TARİXİNDƏN	
Əlişah Eyyubov	ƏNƏNƏVİ TƏLİM İLƏ FƏAL VƏ İNTERAKTİV TƏLİM ARASINDA ƏLAQƏ	
Şasəddin Mikayılov	ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR	
Şəlalə Seyidova	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ TEXNOLOJİ BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA KOMPÜTER TEXNOLOGİYALARININ ROLU	
Səməngül Abdullayeva	MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNKİŞAFINDA OYUNLARIN ƏHƏMİYYƏTİ	
Mehpare Aliyeva	TECHNOLOGY OF TEACHING MODERN ENGLISH IN PEDAGOGICAL FACULTIES	
Qahirə Şahbazova	MÜASIR DÖVRDƏ İNFORMASIYA MƏDƏNIYYƏTI	
Qüdrət Umudov	“Kitabi-Dədə Qorqud”un kommunist rejimi tərəfindən yasaqlanmasının sosial-siyasi səbəbləri	
Konul Samadova	AUXILIARY PARTS OF SPEECH IN THE NORTHERN DIALECTS OF THE AZERBAIJANI	
Ülkər Baxşiyeva	Mirzə İbrahimovun elmi-nəzəri görüşlərində aşıq ədəbiyyatı məsələləri	
Elman Quliyev	ÇAĞDAŞ TÜRK POEZİYASINDA ŞUŞA TARIXI- MILLI YANAŞMA KONTEKSTINDƏ	
Yaqut Ağasiyeva	QORXU PROBLEMİNƏ PSIXOLOJI ƏDƏBIYYATLARDA MÜXTƏLİF YANAŞMALAR	
Yaqut Ağasiyeva	QORXULARIN PSIXOKORREKSIYASI	
Zalxa Orucova	HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN TARİXİ ROMANLARINDA TARİXİLİK VƏ BƏDİİ TƏXƏYYÜL	
Ayətxan Ziyad (İsgəndərov)	ZAHID XƏLİLİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ SƏRLÖVHƏ-ADLAR SİSTEMİ	
Ulduz Qəhrəmanova	Mirzə Ələkbər Sabir və müasiri Əli Nəzmi (Məşədi Sijumqulu	
Tahir Balcı	DİLBİLGİSİNDE YÜKLEME BAĞLI OLMA YA DA OLMAMA SORUNU	
Tahir Balcı	BAĞLAÇSAL ZARFLAR	
Sevinc Əliyeva	Ən müasir ədəbiyyatda “kütləvi” və “elitar ədəbiyyatın” innovativ aspektləri.	
Samirə Əhmədova	“1960-80-ci illər Rus və Azərbaycan nəsrində müasirlik və müasir qəhrəmanlar problemləri”	
Həcər Hüseynova	Müasir Azərbaycan dilində və göytürk yazılarında ismin halları	
Sevinc Sadıqova	ƏDƏBİ DİLDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ SİFƏTLƏR QƏRBİ AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ	

1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME

1. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Şahanə Həsənova	F.Köçərli irsinin tədqiqi və nəşri problemləri	
Bilal Həsənli	Ədəbiyyat dərslərində keys metodundan istifadə imkanları	
Gülər Süleymanova	Şeir mətnlərində koqeziya	
Könül Həsənova	Azərbaycan nəsrində çox nöqtə qənaət prinsipinin sintaktik göstəricisi kimi	
Aytən Baxşəliyeva	DEVİD MİTÇELİN ƏDƏBİYYATDA ROLU	
Fatma Hüseynova	Avropanın türk dramaturgiyasına təsiri	
Suad Əfəndiyeva	XX əsr Azərbaycan poeziyası kontakt əlaqələri kontekstində: obraz-tematik yaxınlıqdan janr innovasiyalarına doğru	
Könül Məmmədzadə	ONOMASTİK VAHİDLƏRDƏN DÜZƏLMİŞ TERMİNLƏR	
Mehtap Yorgancı, Gonca Subasi	THE EFFECTS OF TASK INDUCED INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS ON TURKISH EFL LEARNERS' INCIDENTAL VOCABULARY LEARNING THROUGH RECEPTIVE VOCABULARY TASKS	
Soltan Hüseynoğlu	Ədəbiyyat təliminə yeni texnologiyalar	
Məsmə İsmayılova	DİALOQLARDA İŞLƏNƏN YARŞMÇIQ VƏ ELLİPTİK CÜMLƏLƏRDƏ EMOSİONALLIQ VƏ BƏZİ FEİLLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ	
Simuzər Əliyeva	MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ MAARİFÇİLİYİN TƏBLİĞİ	
Fidan Nəzərli	C.ROULİNQİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ELLİPSİSİN ROLU	
Könül Şxəliyeva	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN NİTQ VƏ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI	
Gültəkin Abdullayeva	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ LÜĞƏT ÜZRƏ İŞİN APARILMASI YOLLARI	
Qizxanim Qəhrəmanova	İNKLÜZİV TƏHSİL ŞƏRAİTİNDƏ PSİXOPEDAQOJİ TƏLƏBLƏRİN NƏZƏRƏ ALINMASI	
Svetlana Məmmədova	Substantiv söz birləşmələrində sintaktik-semantik əlaqələr	
Tamam Mehrabova	Müasir Türk dillərinin müqayisəli öyrənilməsinin əhəmiyyəti	
Qəmər Alxanova	Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatında psixoloji roman	
Vəsilə Razimi	Ədəbiyyat dərslərində innovativ texnologiyaların tətbiqi	
Məmmədova Kəmalə Abdin qızı	Euonymus europaea L.cücərtilərinin ex situ şəraitində böyümə xüsusiyyətlərinin tədqiqi	
Aytən Heybətova	Paşa Qəlbinur poeziyasının fərdi üslub	
Elnarə Niftəliyeva	Köməkçi nitq hissələrində enantiosemiya hadisəsi	
İradə Kərimova	Aran-Alban sözü apelyativi arxaikləşən toponim kimi	
Zemfira Abbasova	Xüsusi adların toplanması və araşdırılmasında folklor nümunələrinin əhəmiyyəti və rolu	
Könül Sadıqova	Məxtumqulu Fəraqi yaradıcılığında mövzu rəngarəngliyi	
Ananda Majumdar	From COVID-19 Learning Disruption to Recovery – Pedagogy in Crisis Period	
Abubakar Abdulkadir	Trends in Curriculum Development: A Historio-descriptive Design	
Fr. Baiju Thomas	The Role of Teachers in Inculcating Morals and Social Responsibility among Students in the 21 st Century Classroom Settings	
Tarsisius Gahadzikwa	Education, the key to success?	
Santa Stopniece	Workshops outdoors: means of restoration amidst COVID-19 online mode	
Gwaison Panan Danladi, Clementina Hashimu Bulus, Apeh Ajene Sunday	Key Aspects of Teaching and Learning Economics in Nigerian Universities	
Nigar Şahhüseynbəyova	Health-saving technologies within the educational process of Azerbaijan.	
Gazali Ibrahim, Nazatul Faizah Binti Haron, Ismail Ibrahim Muhammad	THE ROLE OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION IN ECONOMIC GROWTH; A CASE STUDY OF NIGERIA	
Marius LOLEA, Daniela NEGREA, Emeric SZABO, Sorin GALE	USING IN THE TEACHING PROCESS OF THE WEB PLATFORMS FOR LOCATING AND ASSESSING THE POTENTIAL OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES	
Marius LOLEA, Daniela NEGREA, Emeric SZABO, Sorin GALE	ABOUT THE SUCCESS ON LABOR MARKET FROM ROMANIA OF ENERGY ENGINEERING STUDY GRADUATES	
Yeganə Məmmədova	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNTERAKTİV TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ	

1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME

1. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Elnurə Səfərova	Biologiyanın tədrisində «Mədə bağırsaq xəstəliklərinin səbəbləri, onların qarşısının alınması» mövzusunun “Debat”ların tətbiqi ilə öyrədilməsi	
Fəridə Səfərəliyeva	İbtidai siniflərdə şagirdlərin yazı bacarıqlarının formalaşdırılması	
Meftun DENİZ, Seyhun DOĞAN	THE ROLE OF EUROPEAN UNION EDUCATION AND YOUTH PROGRAMMES IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING AT VOCATIONAL AND TECHNICAL HIGHSCHOOLS IN TURKEY	
Moses Adeolu AGOI, Ismail Olaniyi MURAINA	SYNCHRONISTIC EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON INDIGENOUS EDUCATION	
Faryal Ishtiaq, Saba Gulzar	Role of Education in Eradication of Gender Inequality	
ELAFRI nedjwa, LALMI Abdallah, SASSI boudemagh Souad, BOUMALI Badreddine, BERKANI Hemza Abdelfettah, ROSE Bertrand	Identification of predictors of students' attitudes towards ICT in higher education: the case of the university of constantine 3	
Arshi Naim	Relevance of E-learning Quality Matters in Higher Education	
Arshi Naim	Role of Virtual Education to help Students with Diverse Skills	
David Wortley	The Future of Education in the Metaverse Age	
Akhilesh Kumar Singh	A TRUSTED AND SECURED IoT-ENABLE ENVIRMENT WITH BLOCKCHAIN TECHNOLOGY (TSIEBT)	
MEKKAOUI Kheireddine	Smart parking ecosystem based on IoT and AI	
Elnarə İsmayılova	TƏLƏBƏLƏRİN SAĞLAM HƏYAT TƏRZİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ	
Teybə Əfəndiyeva	TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ PSİXOLOJİ TƏDQİQATLARDA İNNOVATİV TEXNALOGİYALAR.	
Mirvari İsmayilova	Elmi kommunikasiyanın inkişaf mərhələləri və kütləviləşməsi	
Sevil İbrahimova	Elektron texnologiyalarının tədrisinin əhəmiyyəti	
Araz Fərəcov, Sərmayə Həziyeva	ALI TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİLDƏ- İKT KURSUNUN TƏDRİSİNDƏ YENİ TƏLİM ÜSULLARI VƏ VEB 2.0 ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ	
Selçuk DEMİR	OKUL MÜDÜRLERİNİN OTANTİK LİDERLİK DAVRANIŞLARININ ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	
Rəhimə Məmmədova, Səliqə Qəhrəmanova	Müasir təlim texnologiyaları (kimya elmləri üzrə) fənninin tədrisinin prespektivləri	
Pərişan Həsənova	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ ONUN YARATDIĞI BƏZİ PROBLEMLƏR.	
Hamayıl ALİZADA, Halis Adnan ARSLANTAŞ	AZERBAYCAN YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KADINLARIN BÖLÜM SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
Oleksandr Katashov	CREATIVE WRITING AS A WAY TO PREPARE UKRAINIAN HIGH SCHOOL STUDENTS FOR WRITING SECTION OF EXTERNAL INDEPENDENT TESTING (EIT) IN ENGLISH	
Osman Ferda BEYTEKİN, Hale KARATAŞ	Ortaokul Yöneticilerinin Teknolojik Liderlik Yeterliliklerinin İncelenmesi	
Osman Ferda BEYTEKİN, Hale KARATAŞ	Okul Yöneticilerinin Teknoloji Kullanımı Sıklıklarının İşlevleri Bağlamında İncelenmesi	
Sevinc Şabanova Xuraman Əliyeva	Fizika məsələlərinin həllində Python proqramlaşdırma dilindən istifadə metodikası	

1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME 1. VOLUME

2. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
İsmət Məmmədova	Müəllim cəmiyyətin inkişafında hərəkətverici qüvvədir	1
Gürbüz OCAK, Rüveysa GÜNHAN, Akın KARAKUYU,	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YARDIMSEVERLİK EĞİLİMLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	4
Adem BAYAR, Erol GÖKÇE	ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ OYUN BAHÇELERİNİN OLUŞTURULMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI	11
Adem BAYAR, Murat AYDIN	DİJİTAL ORTAMIN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYALLEŞMELERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	19
Gökhan DÜNDAR, Menekşe Seden TAPAN BROUTIN, Gül KALELİ YILMAZ	Liselere Geçiş Sistemi Matematik Sorularının Matematik Öğretmenlerinin Dokümantasyon Süreçlerine Etkileri	32
Könül Xudazadə	Gələcək müəllimlərin pedaqoji obrazının formalaşmasında psixoloji amillərin rolu	40
Səbinə İsmayılova	BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNİN İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ İLƏ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ	43
Aynur Ələkbərova	Qədim və Müasir ingilis dili	47
Nur ORHAN, Samet Hasan ABACI	SPOR BILIMLERI FAKÜLTESI ÖĞRENCİLERİNDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞININ ZAMAN YÖNETİMİ VE AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ	50
Cəlilova Sevinc, Gülşən Musayeva	FİZİKADAN ELMİ SAVADLILIQ SƏRİŞTƏSİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏQSƏDİ İLƏ SİTUASİYA MƏSƏLƏLƏRİNİN QURULMASI TEXNOLOGİYASI	60
Onwuamah Chiamaka Precious	The African Writer Cannot Afford The Luxury of Art for Art's Sake. In the Studies of Chinua Achebe Things Fall Apart And Chimamanda Adichie Half of a Yellow Sun.	65
Adem BAYAR, Yasin KURT	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ SÜRECİNDE YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI	66
Kazem Gholizadeh, Abbas Heydari	SCHOOL YARD DESIGN BASED ON PROMOTING CHILDREN'S CREATIVITY - CASE STUDY KHALKHAL CITY GIRLS' PRIMARY SCHOOLS	74
Kazem Gholizadeh, Abbas Heydari	THE EFFECT OF CLASSROOM DESIGN ON CHILD LEARNING. A CASE STUDY OF ELEMENTARY SCHOOL IN KHALKHAL	83
Rəhilə Hümmətova	QOŞMA İLƏ LEKSİKOLOGİYANIN ƏLAQƏLİ TƏDRİSİNDƏ TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI	93
El Halaissi Marwane, ALAAMRI Nahid, TARBALOURI Essaid,	Social entrepreneurship education: an answer to the educational system challenges	100
Lect. Vasyl PUZANOV	ADDITIONAL METHODS FOR MOTIVATING STUDENTS IN LEARNING ENGLISH.	101
Esmira Məmmədova	İbtidai siniflərin üçüncü sinif Azərbaycan dili dərsliyində morfoloji məsələlərin təhlili	102
Gülnaz Əhmədova	İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRDLƏRİNİN DİQQƏTİNİ İNKİŞAF ETDİRMƏK TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS KOMPONENTİ KİMİ	106
Abir Bounaama	Blow Up results for a Nonlinear Hyperbolic Problem.	108
Ali Farajzadeh	Fixed point results for generalized weakly contractive maps	109
Rümeysa CEVAHİR, Menekşe Seden TAPAN BROUTIN, Çiğdem ARSLAN	DÖRTGEN KAVRAMININ DİDAKTİK DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İNCELENMESİ	110
Ayşe SANDIKÇI	CERTAIN PROPERTIES OF STFT ON WEIGHTED FUNCTION SPACES	123
Ayşe SANDIKÇI	SHORT-TIME FOURIER TRANSFORM ON BESOV SPACES	131
Fatma Sümeyye APAN, Tuğba HORZUM	SOYUT CEBİR DERSİ VEREN ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖĞRETİM UYGULAMALARI	138
Ali Farajzadeh, Sandeep Kaur, Alkan Özkan	On Soft Equicontinuity	140

2. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Zihni Alp ÇEVİK, Ali ERÇETİN, Koray ÖZSOY	EKLEMELI İMALAT YÖNTEMİYLE İMAL EDİLEN METAL PARÇALARIN MİKROİÇYAPI VE YÜZEY ÖZELLİKLERİ	141
Aslıhan KORUYUCU, İPEK KESER	REAKTİF BOYARMADDELERLE BOYALI PAMUKLU SÜPREM KUMAŞLARDA FARKLI YAPIDA SİLİKON YUMUŞATICILARIN TUTUM, HİDROFİLİTE VE RENK FARKI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	142
César Bautista, Gyula Mester	SELF-DRIVING ROBOTIC CARS AND IOT 2022	143
Ferdi SELİM	DUYGULARIN EĞITIMI, KENDINI TANIMA VE FELSEFI TERAPI	144
Mohammed Qays Najm GHRAIRI	SON YILLARDA BAZI ARAP ÜLKELERİNDE DİNDARLIK VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	146
Həmidov Elşad Həmid oğlu, Həmidova Leyla Qafar qızı.	XƏTTİ CƏBRİ TƏNLİKLƏR SİSTEMİNİN QAUS VƏ İTERASİYA ÜSULLARI İLƏ HƏLLİNİN EXCEL CƏDVƏL PROSESSORUNDA REALLAŞDIRILMASI METODİKASI	152
Nigar İsmayılova	XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AİLƏ VƏ İCTİMAİ TƏRBİYƏNİN ƏLAQƏLƏRİ	162
HAYAT AHAMAD	Status of Muslim Women in Rural India: A Sociological Study of Jaunpur District in Uttar Pradesh	164
Ghiță Roxana-Cătălina, Habil. Andrioni Felicia	SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN IMPACT FACTOR IN THE QUALITY OF LIFE IN ROMANIA	165
Lalə Musayeva	“Alfa nəsli” hansı təhsili tələb edir?	166
Elnarə İsazadə	DİQQƏT DEFİSİTİ VƏ HİPERAKTİVLİYİN (DDHS) PSİXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ	166
Hina Sultan, Ghulam Ishaq	Intimate Partner Betrayal and Psychological Disturbances among Pakistani Women: A Cultural Context!	173
Münəvvər Məmmədova	TƏLƏBƏLƏRİN FƏRDİ-TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN EFFEKTİVLİYİNƏ PSİXOLOJİ TƏSİRİ	174
Nigar Məmmədova	TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN FRUSTRASİYA VƏZİYYƏTİNƏ SƏBƏB OLAN AMİLLƏR	179
Nurəngiz Rzayeva	TİKLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ	181
Rəna Cəbrayılova	TƏLƏBƏLƏRİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	186
Ülviyyə Əfəndiyeva	MANİPULYATİV TƏSİRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ	191
Sitara HASANOVA, Yaşar BARUT	Psikolojik Danışmada Kültürün Önemi: Kuramsal Bir İnceleme	197
Sitare HASANOVA	Ho'oponopono nedir: Kuramsal Bir İnceleme	208
Qəribə Rəhimova	QORXU HİSSİNİN İNSAN PSIXOLOGIYASINA TƏSİRİ YOLLARI	213
Simnarə Heydərova	İnternet aslılığının yeniyetmələrin psixi sağlamlığına təsiri.	218
Məhrux Dövlətzadə	M.Ə.SABİRİN MİLLİ VARLIQ UĞRUNDA MÜBARİZƏSİ	219
Şöhrət Məmmədova	AZƏRBAYCAN XALQININ MƏNƏVI DƏYƏRLƏRINI QORUYAN SƏNƏTKAR	223
Sabri Can Mutlu , İlknur Aytekin Çelik	KERATİNİZE SKUAMÖZ HÜCRELİ KARSİNOM VE DÜŞÜK DERECELİ B HÜCRELİ LENFOMA BİRLİKTELİĞİ: OLGU SUNUMU	229
Qalib Nuriyev	DNT ARDICILLIĞININ TƏSADÜFİ SİMMETRİYASI ÇARQAFIN İKİNCİ BƏRABƏRLİK QAYDASI	231
Matxanım Abdullayeva, Ələmdar Məmmədov	İNSANIN 5-HT2A SEROTONİN RESEPTORU GENİNİN POLİMORFİZMİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ	234
Mehmet Volkan Yiğit	LENFÖDEM TEDAVİSİNDE BARİATRİK CERRAHİ	235
Aslıhan YAYLA, Soner ÇANKAYA	SPOR HİZMETİ VEREN KAMU KURUM VE KURULUŞLARINA BAĞLI ÇALIŞANLARIN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİM DÜZEYLERİ VE SPORA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ	237
Muhammet KUSAN, Fatih KARAKAŞ, Furkan Mert TAŞÇI, İrem BOYRAZ	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİMİ	249
Soner ÇANKAYA, Merve Tuncel BOYACI, Muhammet KUSAN	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GENEL ÖZ YETERLİK VE DEPRESYON DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	257
Elif KARAGÜN, Gökhan ÇAKMAK	Spor Eğitimi Verecek Antrenör Adaylarının Ruhsal Durumlarının İncelenmesi	265
Yener AKSOY	INVESTIGATION OF CONFIDENCE LEVELS ACCORDING TO DIFFERENT PARAMETERS IN ATHLETES	274

2. VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Yener AKSOY, Cabir ADIYAMAN, Fatih KARAKAŞ	EXAMINATION OF ANXIETY LEVELS OF SPORTS INJURY IN ATHLETES	280
Zülfiyyə Rüstəmova	AİLƏ MODELLƏRİNİN NƏZƏRİ - PSİXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ	286
Könül Xudazadə	Müəllim hazırlığının bəzi psixoloji məsələləri	290
Marlena Daneva, Marina Nikolova, Habibe Hasan Nuri	CHALLENGES TO THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT WORK SKILLS IN THE OMPREHENSIVE SCHOOL	293
Mehriban İsmayılova	ALİ MƏKTƏBLƏRİN TƏHSİL MƏKANINDA GƏNCLƏRİN SOSİALLAŞMASI	298
Ceyran Orucova	MÜASİR PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALAR (İKT, TTT, LT)	302
Gülşən Haciyeva	BIOLOGIYANIN TƏDRISI FƏNNININ PSIXOLOJI - PEDAQOJI ƏSASLARI	306
Dürdanə Əliyeva	PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞININ İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN ROLU	310
Aygün Kərimova	TOVUZÇAY HÖVZƏSİ DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (ŞABALIDI) TORPAQLARININ ƏSAS FİZİKİ-KİMYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	312
M.A.Abduyev	QARABAĞ ÇAYLARINDA AXIMIN TRANSFORMASİYASI	316
Elnur ALLAHVERDİYEV	CONTRIBUTIONS OF MECHANIZATION TO PRODUCTIVITY AND ECONOMY IN AGRICULTURE	317
Qumru Balaxanova	NÜMUNƏ GÖTÜRÜLƏN TORPAQLARIN MİKOBİOTASININ FORMALAŞMASINDA İŞTİRAK EDƏN GÖBƏLƏKLƏRİN BƏZİ GÖSTƏRİCİLƏRƏ GÖRƏ XARAKTERİSTİKASI	324
Prasad Taile, Dr. Alpana J. Asnani	Chemical constituents, side effects, and medicinal activities of wild plants spotted at Indian localities	329
Doğan GÜN, Mehmet Nuri ŞANDA	HAMİDİYE HAFİF SÜVÂRİ ALAYLARININ KURULUŞUNDA AŞİRETLERİN ROLÜ	330
Mehmet Serhat YILMAZ	KARABAĞ KONULU TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME (1989-2021)	331
S. Lalthamuan Vaiphei	WORLD WAR II AND NORTH-EAST FRONTIER: EMPHASIS ON THE NATURE OF THE LOCAL PEOPLE OF SOTHERN MANIPUR	341
Səidə Dadaşova	AVROPADA RÖNESSANS	342
Bəsti Əsədova	DUZ STRESSİNİN BUĞDA CÜCƏRTİLƏRİNİN İNKİŞAFINA TOKSİKİ TƏSİRİ	343
Sintayehu Assefa, Abebe Ejigu, Gemechu Nemera	THE MODERATING ROLE OF ENTERPRENEURIAL ORIENTATION IN THE EFFECT OF ANTECEDENTS ON EXPORT PERFORMANCE OF TEXTILE AND GARMENT EXPORTING ENTERPRISES IN ETHIOPIA	346
Zuhal AKBELEN, Zehra Berna AYDIN	ÖZEL TÜKETİM VERGİLERİNİN SİGARA TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ	347
Sharanpal Singhi,Shilpi Goyal	Coupling of Aesthetics and Political Economy: A Jamesonian Critique	348
Yaqut Qasımova	AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASİYASI	349
Mehparə Əhmədova,	ABŞ-da lobbi fəaliyyətinin institusional mexanizmlərinin formalaşması	350
BOUMALI Badreddine, LALMI ABDALLAH, BERKANI Hemza Abdelfettah, ELAFRI Nedjwa	Synergy between public spaces and appropriation in Algeria: Bibliometric Anaysis	351
Mustafa ARI	STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI	352
Elçin NOYAN	İŞLETMELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARI	360
Mr. Muleye Tarekegn, Gurudutta P. Japee	Are they merely there to serve as a symbol? The case of cooperative enterprises' supervisory committees in Ethiopia	361
Deema Rahme	Prevalence of Antibiotic Self-Medication by Leftovers in the Lebanese Population	362
Burcu DOĞAN, Erdem HİLAL	2004-2021 Yılları Arasında Türkiye'de Adli Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma	364
Burcu DOĞAN, Erdem HİLAL	2012-2022 Yılları Arasında Hane Halkının Harcama Eğilimlerinin Karşılaştırılması	369
Arega Enbiale Setegn, Gurudutta P. Japee	The Impact of Promotional Tools on the performance of Tourism Marketing with a Special Reference to Ethiopian South Wollo County	377
Vorya Shabrandi	REFLECTING THE OF UNDERSTANDING AND INTERPRETATION THE LINK BETWEEN THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF DAZIN "BEING WEIGHT" MARTIN HEIDEGGER IS A DIFFERENT STEP THAN " METHODOLOGICAL HERMENEUTICS"	378

2.VOLUME CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Tetiana PROKOPENKO, Ihor PONOMARENKO	FEATURES OF PROJECT MANAGEMENT	380
Morakeng Edward Kenneth Lebaka	TAKING A RESPONSIBILITY TO BE A PRIVILEGE; THE DIFFERENCE BETWEEN LEADING THE DEPARTMENT AND OWNING THE DEPARTMENT OR ANY INSTITUTION.	386
Arega Enbiale Setegn, Gurudutta P. Japee	The Role of Marketing Management Education on Tourism Marketing Performance: A Systematic Review of Litratures	397
Dilşah MAK, Zülkif YALÇIN	PAZARLAMA KARMASININ BANKA ÇALIŞANLARI İLE BANKAMÜŞTERİLERİNİN ÖNCELİKLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	398
Meltem YOLUK, Zülkif YALÇIN	ANGLO-SAKSON ÜLKELERİNİN MUHASEBE SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE MUHASEBE SİSTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	406
ELAFRI Hend Nourhane, SASSI BOUDEMAGH Souad	Digital transformation throught OKR method : case of GBC company ALGERIA	414
Mubariz Aliyev	mubThe role of motivation in influencing employee performance and company profitability	415
Mubariz Aliyev	COVID 19 effects over employees	418

Müəllim cəmiyyətin inkişafında hərəkətverici qüvvədir

(The teacher is the driving force in the development of society)

Ped.ü.f.d. dosent İ.M.Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCİD: 0000-0001-9505-0753

Müxtəlif dövrlərdə pedaqoq, psixoloq və filosoflar müəllimə xüsusi diqqət yetirmiş , onun qarşısında bir çox tələblər qoymuşlar.

Dahi Azərbaycan şairi, böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvi təlim-tərbiyə işində müəllimin roluna xüsusi əhəmiyyət verirdi. Nizami müəllimin iti zehni biliyə və saf əxlaqa malik olmasını tələb edirdi. Nizami Gəncəvi təlim-tərbiyə işində müəllimin nümunəsinə böyük əhəmiyyət verirdi, onun fikrincə tərbiyəçi, həm dünyagörüşü, həm də yüksək mənəvi keyfiyyətləri, həm də biliyinin genişliyi etibarı ilə tərbiyə edənə örnək olmalıdır.

N.Tusi yazırdı: "Uşağın müəllimi ağıllı, vicdanlı, yüksək insani hisslərin ustadı olmalıdır. O uşaqların həvəs, meyl və əhval-ruhiyyəsinə bələd olmaqla bərabər özü şirindilli, vüqarlı, təmizkar və qabil olmalıdır.

O, ümumiyyətlə hər bir fəriqət əhli ilə oturub-durmalı və danışmaq qaydalarından, hər kəsin xüsusiyyət və əhvalına görə onunla müdarə etməkdən bixəbər olmalı, pis və bəd əməllərdən uzaq olmalıdır".

Tusi, uşaqların oyun fəaliyyətinə fikir verməyi də müəllimin vəzifəsinə aid etmişdir. Tusiyə görə, uşağın oyun fəaliyyəti həm müəllimlərin həm də valideynlərin nəzarətindən qaçmamalıdır.

O, uşağa əziyyət verməyən, onun inkişafına köməklik göstərən, tərbiyə məqsədinə xidmət edən oyunları öyrənməyi tövsiyə edirdi. Onun fikrincə "Belə oyunlar uşağı sərbəst böyüdür və onun zehni kütləşmədən məhz edir".

Böyük çex pedaqoqu X.A.Komenski müəllimlik vəzifəsini dünyada heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən ən üstün, ən şərəfli vəzifə hesab etmişdir.

Müəllim öz işini hədsiz dərəcədə sevməli, öz üzərində arası kəsilmədən işləməli, uşaqlara ata qayğısı göstərməli və onları hər zaman biliyə və elmə təhrik etməlidir.

Görkəmli almaq pedaqoqu A.Disterverq təlim prosesində müəllimin həlledici rolunu qeyd edirdi. Onun fikrincə günəş kainat necədirsə, müəllimdə məktəb üçün elədir, o bütün maşını hərəkətə gətirən qüvvənin mənbəyidir.

Disterverq müəllimlərdən pedaqogika, psixologiya və metodika sahəsindəki yenilikləri işləməyi tələb edir. Təlim-tərbiyənin bütün müvəffəqiyyətini müəllimdən asılı hesab edən Disterverq müəllim kadrlarının hazırlığına böyük əhəmiyyət vermişdir.

S.Ə.Şirvani gənc nəslin tərbiyəsində müəllim roluna yüksək qiymət vermişdir. O müəllimdən yüksək ideallıq, hərtərəfli bilik və bacarıq, elmi dünyagörüşü, təlim və tərbiyənin üsullarını bilmək, əxlaqı saflıq və başqa nəcib xüsusiyyətləri tələb edirdi.

Müxtəlif dövrlərdə müəllim hazırlığı haqqında səslənən bu fikirlər hazırda ibtidai sinif müəlliminə də şamil edilə bilər.

Sinif müəllimi pedaqoji mərifətə yiyələnməlidir. K.D.Uşinski müəllimin pedaqoji mərifətini yüksək qiymətləndirirdi. "Pedaqoji mərifət deyilən şey mahiyyət etibarilə psixoloji mərifət deməkdir. Tərbiyəçi pedaqogikanın nəzəriyyəsini nə qədər yaxşı öyrənmiş olsa da pedaqoji mərifəti olmayınca heç vaxt yaxşı təcrübəli tərbiyəçi olmayacaqdır".

Təcrübə göstərir ki, sinif müəlliminin pedaqoji mərifəti ibtidai siniflərdə pedaqoji prosesin səmərəli təşkilində mühüm rol oynayır.

Sinif müəllimi yüksək nitq mədəniyyətinə malik olmalıdır. Müəllimin nitq mədəniyyəti aşağı olduqda o təlim materialını dəqiq ifadə və izah edə bilmir. Mövzu şagird üçün qaranlıq qalır ki, bu da ibtidai təlimin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Müəllimin psixoloji-pedaqoji qanunauyğunluqları mükəmməl bilən əməli fəaliyyətini uğurla həyata keçirən fəal təlim texnologiyalarından düzgün istifadə edən öyrənənləri tədqiqata sövq etdirən və bir çox mühüm didaktik tələbləri reallaşdıran şəxsiyyətdir. Yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə

cəmləşdirən müəllimin pedaqoji ustalığının əsas göstəricisi onun gündəlik təlim fəaliyyətinin nəticəsidir. Müəllimin pedaqoji ustalığı eyni zamanda onun qazanmış olduğu nüfuzu şərtləndirir. Müəllimin nitqinin şagirdlərə təsiri ilə seçilən, qərar qəbul etmək, qiybət qırmaq, məsləhət vermək hüququ verən xüsusi peşə mövqeyidir. Müəllimin nüfuzunu yüksək şəxsi və mütəxəssis keyfiyyətlərinə görə müəyyənləşdirilir.

Uzun illər pedaqoji fəaliyyətin və idarəetməyə keçən müddət ərzində ən çox diqqətimizi cəlb edən məsələ məhz vəzifə borcunun həllində qarşıya çıxan problemlərə (situasiyalar) və onların həllinə nail olmaq olmuşdur. Çünki, mövcud pedaqoji situasiya yeni mərhələyə keçirib, dəyişdirmək, başqa şəklə salmaq fəaliyyətin məqsədinə yaxınlaşdırmaq zərurətini qarşıya qoyur.

Prof. V.S.Kərimov haqlı olaraq yazır "Müqəddəs müəllim" sözü ilk növbədə sinif müəllimi ilə bağlıdır. İlk müəllim insanın qəlbində daim yaşayır. Doğrudan da sinif müəllim ilk müəllim olub şagirdlərin qəlbində daim yaşayır. O, ilk dəfə məktəbə qədəm qoyan uşaqlara oxumağı, yazmağı "öyrənməyi" öyrədir. Sonralar insanın həyata boyu inkişafı və tərbiyəsi ilkin təlimin düzgün və səmərəli təşkilindən, sinif müəlliminin pedaqoji fəaliyyətindən asılı olur. Ona görə də sinif müəllimi yüksək nəzəri praktik hazırlığa malik olmalıdır.

Böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenski biliyə ağac hesab etmiş və onun köklərinin ibtidai təlimdə çox dərinə getdiyi qeyd etmişdir. O yazırdı ki, "Ağacın kökü nə qədər dərin olsa, o qədər çox budaq atar". Həqiqətən də ümumi təhsilin bütün budaqları ibtidai təlim kimi bir kökdən qida alır. Ona görə də sinif müəllimi öz işinə böyük məsuliyyətlə yanaşmalı, yeni pedaqoji yeni bilikləri öz işində tətbiq etməlidir.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə öz dini dəyərlərimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yük illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyrələrimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir.

Müasir məktəbin qarşısında duran başlıca vəzifə pedaqoji ustalığa yiyələnən hər bir müəllim və şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərin dərindən öyrənilməsinə və Azərbaycana böyük məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə nail olmaqdır.

Açar sözlər: maarif, mədəniyyət, cəmiyyət, inkişaf

Keywords: education, culture, society, development

GİRİŞ

Tarix boyu bir xalqın özünəməxsus maarif və mədəniyyətinin pedaqoji fikri və düşüncəsi olmuş və bunlar dünya elm və mədəniyyətinin inkişafına daim öz töhfəsini vermişdir. Bu mənada böyüyən nəslin təhsil və tərbiyəsi ilə bağlı yaranmış baxışlar, nəzəriyyə və təcrübənin inkişafına təsir göstərən pedaqoji ideyalar yalnız bir xalqın müstəsna xidmətlərini, nəticə hesab etmək olmaz. Ona görə də xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, qiymətli fikirlər ayrı-ayrı seçilmiş xalqa və millətə deyil, ümumilikdə bəşər mədəniyyətinə məxsusdur.

Cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində məktəb, məbədgah, ziya, işıq, nur paylayan müqəddəs yer, müəllimlər isə bu missiyanın daşıyıcıları olublar. Bu ilahi bir missiyadır. Tərbiyəçinin müəllimin əməyi Allahın xalq etmə dühasının davamıdır. Məşhur ərəb alimi İbb-əb-Müqəttə yazırdı ki, hava və qidadan sonra vücudumuzun ən çox ehtiyac duyduğu ikinci şey təhsil və tərbiyədir. Ən çox ehtiyac duyduğu ikinci şey təhsil və tərbiyədir. O polimizin ilkin özəyidir. İnsanın kamilləşməsi əqlinin, zehninin və cisminin bərabər səviyyədə inkişafı onun aldığı təhsil-tərbiyədən və bu prosesi düzgün diaqnozlaşdıran, proqnozlaşdıran, layihələşdirən və həyata keçirən müəllimlərdən biridir.

Müəllimlər hər bir insanın yaşına, gücünə, fərdi və psixoloji xüsusiyyətlərinə, fiziki sağlamlığına, qabiliyyətlərinə uyğun olaraq, onların şüuruna, hisslərinə və davranışına təsir göstərir. İnsan bu tərbiyəvi təsir vasitəsi ilə dəyişir, kamilləşir, onda əqli, əxlaqi, etik, estetik, fiziki mədəniyyət formalaşır. Bu kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətləri isə müəllim aşılayır. Müəllim təhsil və tərbiyəsi ilə məşğul olduğu insanın qəlbində elə bir işıq saçır ki, o haqqı-nahaqqı, yaxşını-pisdən ayıra bilər.

Cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində meydana gələn məktəb sonrakı dövrlərdə nisbi müstəqillik əldə etməklə yanaşı həm də cəmiyyətin tərəqqisinin başlıca stimuluna çevrildi. İnkişafın mədəni yüksəlişini əsas xətti və göstəricisi olan məktəb ayrı-ayrı xalqların, böyüyən nəslin təlim tərbiyəsi ilə bağlı təcrübəsini elmi və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlərin qoruyub saxladı, yazıya aldı və cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafının hərəkətverici qüvvəsinə çevrildi.

S.Kramerin yazdığına görə Sümer məktəbi mixi yazının meydana gəlməsi nəticəsində yaranmışdır. Elm ilk məktəbdə Şümer məktəbi hesab olunurdu. Burada təlim ümumi və icbari xarakter daşıyırdı. Müəllimə xüsusi hörmət və ehtiram var idi. Sonralar Misirdə, Çində, Hindistanda yeni məktəb tipləri yarandı. Müəllim peşəsinə verilən tələblər dəyişdi.

Konfutsi müəllim peşəsinə, roluna daha yüksək qiymət verərək, deyirdi ki, müəllim və şagirdinə nümunə olmalı, daim öz biliyini təkmilləşdirməli, ciddiliyi və təmkinliyi ilə seçilməli, şagirdlərin reallığını inkişaf etdirməli, onlara məntiqli v müstəqil düşünməkdə yardımçı olmalı, öyrətdiklərini daim təkrar etdirməli, biliklərin möhkəmləndirilməsi qayğısına qalmalıdır.

SUMMARY

Throughout history, a nation has had its own pedagogical ideas and thoughts of enlightenment and culture, and they have always contributed to the development of world science and culture. In this sense, the views on the education and upbringing of the younger generation, the pedagogical ideas that influence the development of theory and practice can not be considered only the exceptional services of a nation, the result. Therefore, it should be emphasized that valuable ideas do not belong to individual peoples and nations, but to human culture as a whole.

At all stages of the development of society, the school, the temple, the shrine, the sanctuary that distributes light, and the teachers were the bearers of this mission. This is a divine mission. The work of the educator is a continuation of God's genius of creation. The famous Arab scholar Ibn Ab-Muqatta wrote that after air and food, the second thing our body needs most is education and upbringing. The second thing he needs most is education and upbringing. He is the core of our policy. The equal development of the human mind, intellect and body is one of the educators he receives and one of the teachers who correctly diagnoses, forecasts, designs and implements this process.

Teachers influence the minds, feelings, and behaviors of each person according to their age, strength, individual and psychological characteristics, physical health, and abilities. Through this educational influence, a person changes and improves, then a mental, moral, ethical, aesthetic, physical culture is formed. Such high moral qualities are instilled in the teacher. The teacher shines a light on the heart of the person he is involved in education and upbringing, so that he can distinguish right from wrong, right from wrong.

Formed at a certain stage in the development of society, the school not only gained relative independence in later periods, but also became a major stimulus for the progress of society. The school, which is the main line and indicator of cultural development, has preserved the record of scientific and cultural achievements of different peoples and the growing generation, and has become a driving force in the further development of society.

According to S. Kramer, the Sumerian school was formed as a result of the formation of cuneiform. The first school of science was the Sumerian school. The training was general and compulsory. There was a special respect and esteem for the teacher. Later, new types of schools appeared in Egypt, China and India. The requirements for the teaching profession have changed.

Confucius praised the teaching profession and its role, saying that teachers and students should be an example, constantly improve their knowledge, be distinguished by seriousness and restraint, develop students' reality, help them to think logically and independently, constantly repeat what they teach, strengthen knowledge. should be taken care of.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YARDIMSEVERLİK EĞİLİMLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

(INVESTIGATION TENDENCIES OF THE HELPFULNESS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' IN TERMS OF SOME VARIABLES)

Prof. Dr. Gürbüz OCAK,
Afyon Kocatepe Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8568-0364
Psk. Dan. Rüveysa GÜNHAN
Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-8028-4378
Öğr. Gör. Akın KARAKUYU,
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7370-5464

ÖZET

İnsanoğlunun içinde var olan ve ortaya çıkarılması gereken değerlerden biride yardımseverliktir. Özellikle ortaokul çağında kişiliği şekillenme aşamasında olan öğrenciler için bu durum daha da önemlidir. Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilim düzeylerini belirlemek ve bu düzeylerinin cinsiyet, sınıf ve kardeş sayısı değişkenlerine göre incelemektir. Araştırmada nicel araştırma türlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini İç Anadolu Bölgesindeki bir şehirde öğrenim gören ortaokul öğrencileri örneklemini ise uygun örnekleme tekniği belirlenen 696 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada, Aktepe (2010) tarafından geliştirilmiş olan Yardımseverlik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 26 madde ve 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,85 dir. Ölçek 5'li likert türünde bir ölçektir. Araştırmadaki örneklem için cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, yüzde, frekans, Mann Whitney-U testi ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin, ölçekten aldıkları puan ortalaması 4,11 ve standart sapması ise 0,47'dir. Bu sonuca göre ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik düzeyleri katılıyorum düzeyindedir. Fedakârlık alt boyutu için düzeyleri 3,89 ile katılıyorum düzeyindedir. Merhamet alt boyutu için düzeyleri 4,28 ile tamamen katılıyorum düzeyindedir. Sosyal sorumluluk alt boyutu için düzeyleri 4,36 ile tamamen katılıyorum düzeyindedir. İş birliği alt boyutu için düzeyleri 3,93 ile katılıyorum düzeyindedir. Paylaşma alt boyutu için düzeyleri 4,33 ile tamamen katılıyorum düzeyindedir. Gönüllülük alt boyutu için düzeyleri 3,37 ile biraz katılıyorum düzeyindedir. Cömertlik alt boyutu için düzeyleri 4,56 ile tamamen katılıyorum düzeyindedir. Ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin lehine, sınıf değişkenine göre son sınıf öğrencilerinin lehine anlamlı farklılık varken kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık yoktur.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğrencileri, yardımseverlik, değerler eğitimi

ABSTRACT

One of the values that exist in mankind beings and need to be revealed is helpfulness. Especially, this is even more important for students who are in the process of forming their personality in secondary school. The aim of this research is to determine the helpfulness tendency levels of secondary school students and to examine these levels according to the variables of gender, class and number of siblings. Survey model, one of the quantitative research types, was used in the research. The study population of the research consists of secondary school students studying in a city in the Central Anatolia Region, and the sample of 696 students whose appropriate sampling technique was determined. The Helpfulness Attitude Scale developed by Aktepe (2010) was used in the research. The scale consists of 26 items and 7 sub-dimensions. The cronbach alpha reliability coefficient of the scale is .85. The scale is a 5-point Likert scale. The Cronbach alpha reliability coefficient for the sample in the study was calculated as .91. In the analysis of the data, arithmetic mean, percentage, frequency, Mann Whitney-U test and Kruskal-Wallis test were used. According to the results of the analysis, the mean score of the students from the scale is 4.11 and the standard deviation is 0.47. According to this result, the helpfulness level of secondary school students is at the level of agree. For the sacrifice sub-dimension, their level is at the level of agree with 3.89. For the mercy sub-dimension, their level is at the level of totally agree with 4.28. For the social responsibility sub-dimension, their level is at the level of totally agree with 4.36. For the collobaration sub-dimension, their level is at the level of agree with 3.93. For the communion sub-dimension, their level is at

the level of totally agree with 4.33. For the voluntariness sub-dimension, their level is at the level of little agree with 3.37. For the generosity sub-dimension, their level is at the level of totally agree with 4.56. While there is a significant difference in favor of female students according to the gender variable of secondary school students and in favor of senior students according to the grade variable, there is no significant difference according to the number of siblings variable.

Keywords: Secondary school students, Helpfulness, Values education

GİRİŞ

İnsan ırkı edindiği bilgiyi soyunu artırarak gelecek nesillere ulaştırır. Eğitim, toplumların ya da bireylerin sahip oldukları bilgi, inanç, beceri ve kültür gibi özelliklerini gelecek kuşaklara aktarma sürecidir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016, s. 2). Eğitimin amacı, öğrenciyi hem bilgi ve beceri ile donatmak hem de çevresine duyarlı, karakterli bireyler yetiştirmektir. Bu toplumsal işlevi daha somut bir şekilde yerine getirmek için Türkiye'de değerler eğitimi, 2010'da yayımlanan bir genelge ile uygulanmaya başlamıştır. Değerler eğitimi evrensel ahlaki değerlere sahip ve sorumluluk bilincinde olan insanlar yetiştirmeyi amaçlar (Altan, 2011, s.55). Değerler eğitiminde kazandırılması amaçlanan kavramlardan birisi de yardımseverliktir.

Toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutan değerlerin başında yardımseverlik gelir (Küçük, 2016, s.48). Yardımseverlik, bütün toplumlarda bağları güçlendiren bir değerdir (Sönmez ve Akıncan, 2013, 106). Sahip olduğu bilgi ve beceriyi başkalarının yararı için kullanmak, yükünü paylaşmak ve bir sıkıntısını gidermek iyiliği için kullanmak ve yüküne omuz vermek yardımseverlik olarak değerlendirilebilir(Karatekin, Ekşi, Işılak, Otrar, Koç Yıldırım ve Durmuş, 2012, s. 14). Yardımsever kişi hesap yapmadan imkânında olan herhangi bir şeyi güç durumda olan kişinin iyiliği için kullanır. İhtiyacı olan insanlara yardımcı olmak konuyla ilgili sosyal örgütlere maddi veya manevi katkıda bulunmak yardımseverliğin göstergesidir (Aktepe, 2010, s. 66). Yardımseverlik toplumu toplum yapan değerlerden birisidir. Bu değer davranışa dönüştüğünde anlam bulur. Fakat her zaman yardımseverlik için somut bir örnek sunmak gerekmez. Örneğin, sıkıntısı olan birisini dinleyip onu hafifletmek, sıkıntılı zamanında yanında olmak da bir yardımseverliktir. Yardımseverlik iyiliğin paylaştıkça çoğalacağına inanan ve kendini buna görev edinmiş kişilerin gösterebileceği büyüklüktür (Karatekin vd. 2012, s. 14). Yardımsever olmak aslında bir erdemlik, büyüklüktür.

Çocuklar arasında yapılan sosyometrik araştırmalarda yardımsever ve kendine güveni olan çocukların en çok sevilen çocuklar olduğu belirlenmiştir. Yardımseverlik, fedakârlık, merhamet, sosyal sorumluluk, işbirliği, paylaşma, gönüllülük ve cömertlik gibi kavramla ilişkilendirilmiştir(Aktepe, 2010, s. 66). Yine bir başka çalışmada yardımseverlik, empati, iyilik ve hayırseverlik gibi kavramlarla da ilişkilendirilmiştir (Akgül, 2019, s. 3). Bu nedenle uygulanmış bir sosyometride dışarıda kalan öğrenciler için yardımseverliği ve özgüveni artırma çalışmaları planlanabilir.

Tüm değerlerin öğretiminde olduğu gibi yardımseverlik değerinin öğretimi de ailede başlayıp okulda devam etmektedir (Karaca, 2020, s.22). Bu nedenle çocuk ilk değer eğitimini ailede aldıktan sonra okulda da bu süreç devam etmelidir. Ayrıca kişilik ve karakterin şekillendiği ergenlik yıllarında bu değerin çocuklara öğretimi tüm yaşamına olumlu katkı sağlayabilir. Öğrencilerin yardımseverlik tutumlarının başta ebeveynler, eğitimciler olmak üzere toplum tarafından bilinmesi önem arz etmektedir. Bütün toplumlarda etik değer olarak kabul edilen sevgi, saygı, doğruluk, dürüstlük, adalet, yardımseverlik, sorumluluk, özdenetim, özgüven, sabır, dostluk ve hoşgörü gibi değerler bir arada yaşamanın ön koşuludur (Kara, Altıntaş ve Kaya, 2017, s.26).

Ülkemizde alan yazın incelendiğinde, öğrencilerin yardımseverlik eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği (Aktepe, 2010; Çelik, 2014; Aslan, 2017) fakat bu araştırmaların 4.sınıf öğrencileri ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Ortaokul grubu ile yürütülmüş böyle bir nicel çalışmanın olmayışı bir eksiklik olarak görülüp araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yardımlaşma değerinin kişiliğin şekillendiği ergenlik yıllarında aşılanmış olması, bu değerin ileriki yaşlarda davranışlarında da görülmesini sağlayacağından, araştırma ile ortaokul öğrencilerinin yardımlaşma değerine sahip olup olmadıkları ve bu değerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bu açılardan alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamlarda çalışmada ‘’Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi’’ amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında şu alt problemlere cevap aranmıştır;

- Ortaokul öğrencilerinin yardımserverlik ve alt boyutlarının düzeyleri nasıldır?
- Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarında cinsiyet açısından anlamlı bir fark var mıdır?

- Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarında sınıf açısından anlamlı bir fark var mıdır?
- Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarında kardeş sayısı açısından anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Yardımseverlik tutumunun bazı değişkenlere göre (cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı) farklılaşıp farklılaşmadığını bulmak maksadıyla yapılan bu çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmaları, bir konu ile ilgili olarak diğer araştırmalara göre daha geniş sayıda katılımcı ile katılımcıların görüşlerinin belirlenmeye çalışıldığı çalışmalardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016, s.177).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Konya'da MEB'e bağlı öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklemin tespiti için seçkisiz olmayan örnekleme metotlarından uygun /kazara örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme, araştırmacı için uygun örneklemin seçilmesidir (Koç Başaran, 2017, s. 489). Uygun örnekleme ihtiyaç duyulan sayıda katılımcıya ulaşılarak, maksimum tasarruf sağlayan bir örnekleme türüdür (Şan, 2017, s. 57). Ölçek, 5, 6, 7 ve 8. sınıfta öğrenim gören toplam 707 öğrenciye uygulanmıştır. Hatalı doldurulduğu tespit edilen 11 ortaokul öğrencisinin ölçekleri değerlendirme kapsamından çıkarılmıştır. Bu nedenle analizler 696 ortaokul öğrencisinden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırma için gerekli veriler, Aktepe (2010) tarafından geliştirilen ''Yardımseverlik Tutum Ölçeği'' ile toplanmıştır. Bu ölçme aracı ile ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimlerinin yaş, cinsiyet ve kardeş sayısı değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Ölçeğin güvenirlilik katsayısı 0,85 tir. Ölçek 26 madde ve 7 alt boyuttan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Ölçekten elde edilen verilerin çözümlenmesinde, ranj, aritmetik ortalama, çarpıklık-basıklık, frekans, yüzde, Shapiro-Wilk, Mann Whitney-U, Kruskal-Wallis analizleri yapılmıştır. Araştırmadaki toplam puan ve alt boyutların toplam puanları Shapiro-Wilk testi ile sınanmış; dağılım normal olmadığı için nonparametrik testlerin kullanımı tercih edilmiştir.

BULGULAR

Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimlerinin ölçeğin tamamında ve alt boyutlarındaki düzeylerini belirlemek için aldıkları puanların ortalamaların bakılmış ve sonuçlar tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Yardımseverlik Ölçeği ve Alt Boyutlarının Düzeyleri

Ölçek Boyutları	N	Ortalama	Düzey
Fedakârlık	696	3,89	Katılıyorum
Merhamet	696	4,28	Kesinlikle Katılıyorum
Sosyal sorumluluk	696	4,36	Kesinlikle Katılıyorum
İşbirliği	696	3,93	Katılıyorum
Paylaşma	696	4,33	Kesinlikle Katılıyorum
Gönüllülük	696	3,37	Kararsızım
Cömertlik	696	4,56	Kesinlikle Katılıyorum
Ölçeğin tamamı	696	4,11	Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 1'de ki verilere göre öğrencilerin yardımseverlikleri 4.11 ortalama ile kesinlikle katılıyorum düzeyindedir. Fedakârlık alt boyutu için 3,89 ortalama ile katılıyorum, merhamet alt boyutu için 4,28 ortalama ile kesinlikle katılıyorum, sosyal sorumluluk alt boyutu için 4,36 ortalama ile kesinlikle katılıyorum, işbirliği alt boyutu için 3,93 ortalama ile katılıyorum, paylaşma alt boyutu için 4,33 ortalama ile kesinlikle katılıyorum, gönüllülük alt boyutu için 3,37 ortalama ile kararsızım ve cömertlik alt boyutu için 4,56 ortalama ile kesinlikle katılıyorum düzeyindedir.

Öğrencilerin yardımseverlik ve alt boyutlarının cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmış ve sonuçlar tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yardımseverlik ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p

Fedakârlık	Kız	482	365,49	176168,0	43383,0	0,001*
	Erkek	214	310,22	66388,0		
Merhamet	Kız	482	370,83	178738,50	40812,5	0,000*
	Erkek	214	298,21	63817,50		
Sosyal sorumluluk	Kız	482	368,66	177693,0	41858,0	0,000*
	Erkek	214	303,10	64863,0		
İşbirliği	Kız	482	359,24	173155,0	46396,0	0,033*
	Erkek	214	324,30	69401,0		
Paylaşma	Kız	482	364,37	175628,0	43923,0	0,001*
	Erkek	214	312,75	66928,0		
Gönüllülük	Kız	482	356,34	171756,0	47795,0	0,120
	Erkek	214	330,84	70800,0		
Cömertlik	Kız	482	364,36	175621,50	43929,5	0,001*
	Erkek	214	312,78	66934,50		
Ölçeğin tamamı	Kız	482	371,03	178837,50	40713,5	0,000*
	Erkek	214	297,75	63178,50		

Tablo 2'de ki verilere göre ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimleri kız öğrencilerin lehine anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları incelendiğinde ise sadece gönüllülük alt boyutunda anlamlı fark yoktur. Ölçeğin diğer alt boyutlarında ise kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık vardır.

Öğrencilerin yardımseverlik ve alt boyutlarının sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskall Wallis testi yapılmış ve sonuçlar tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Yardımseverlik ve Alt Boyutlarının Sınıflarına Göre Kruskall Wallis Sonuçları

Boyutlar	sd	Chi Square	p	Fark
Fedakârlık	3	4,250	0,236	Yok
Merhamet	3	9,490	0,023*	8.sınıflar
Sosyal sorumluluk	3	11,470	0,009*	8.sınıflar
İşbirliği	3	11,435	0,010*	5.sınıflar
Paylaşma	3	5,814	0,121	Yok
Gönüllülük	3	8,526	0,036*	5.sınıflar
Cömertlik	3	6,855	0,077	Yok
Ölçeğin tamamı	3	12,466	0,006*	8.sınıflar

Tablo 3'de ki verilere göre yardımseverlik ölçeğinin tamamında 8.sınıflar lehine anlamlı farklılık vardır. Fedakârlık, paylaşma ve cömertlik alt boyutlarında anlamlı farklılık yoktur. Merhamet alt boyutu için 8. Sınıflar, sosyal sorumluluk alt boyutu için 8.sınıflar, işbirliği alt boyutu için 5.sınıflar ve gönüllülük alt boyutu için 5.sınıflar lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Öğrencilerin yardımseverlik ve alt boyutlarının kardeş sayısına göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskall Wallis testi yapılmış ve sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Yardımseverlik ve Alt Boyutlarının Kardeş Sayısına Göre Kruskall Wallis Sonuçları

Boyutlar	sd	Chi Square	p	Fark
Fedakârlık	3	2,058	0,725	Yok
Merhamet	3	2,357	0,670	Yok
Sosyal sorumluluk	3	2,193	0,700	Yok
İşbirliği	3	14,046	0,007*	1 Kardeş
Paylaşma	3	9,279	0,055	Yok
Gönüllülük	3	1,877	0,757	Yok
Cömertlik	3	2,020	0,732	Yok
Ölçeğin tamamı	3	5,456	0,244	Yok

Tablo 4'de ki verilere göre yardımseverlik ölçeğinin sadece işbirliği alt boyutunda kardeş sayısı 1 olanların lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ölçeğin diğer alt boyutlarında ve tamamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutum düzeylerinin dağılımı ve bu düzeylerin cinsiyet, kardeş sayısı ve sınıf açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Ölçeğin tümü göz önüne alındığında ortaokul öğrencilerinin ölçekte aldıkları puan ortalaması 4,11 ve standart sapması ise .47'dir. Bu durum ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarını yansıtan maddelere katıldıklarını (K) göstermektedir.

Çalışmanın birinci alt problemi olarak ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik tutum düzeyleri incelenmiştir. Öğrencilerin, fedakarlık alt boyutuna çoğunlukla ''Tamamen katılıyorum'' cevabını verdikleri, sadece ''Yardım kurumlarını gerektiğinde arar ve faaliyetlerine katılırım'' maddesine ''Biraz katılıyorum'' cevabı verdikleri görülmektedir. Ölçeğin merhamet alt boyutunda öğrencilerin, ''Diğer arkadaşlarımla ilişkim bozulsa bile yardım ederim'' maddesi dışında ''Tamamen katılıyorum'' cevabını verdikleri; o maddeye ise ''Katılıyorum'' cevabı verdikleri görülmektedir. Sosyal sorumluluk, paylaşma ve cömertlik alt boyutlarında öğrencilerin tüm maddelere ''Tamamen katılıyorum'' cevabı; iş birliği alt boyutunda ise tüm maddelere ''katılıyorum'' cevabı verdikleri görülmektedir. Son olarak öğrencilerin gönüllülük alt boyutunda ''Sorunların üstesinden

arkadaşlarımın yardımları sayesinde gelirim'' dışındaki tüm maddelere ''Biraz katılıyorum'' cevabı; o maddeye ise ''Katılıyorum'' cevabı verdikleri görülmektedir. Bu durum ve 'dizi genişliği/yapılacak grup sayısı'' formülü kullanılarak hesaplanan tutum düzeyi ortaokul öğrencilerinde %55,5 ile yüksek düzeyde olduğu sonucuna varılmaktadır. Alanyazında yer alan çalışmalarda yardımseverlik değerinin ve aktarımının öneminden bahsedilmektedir (Sönmez ve Akıncan, 2013). Ayrıca alanyazında yardımseverlik dahil tüm değerlerin eğitiminin önemi ve okullarda öğrencilere verilmesi gerektiğine dair çalışmalar yer almaktadır (Okumuş,2010; Cihan, 2014; Özer ve Aktaş;2019). Bu çalışmalar ile değerler okullarda hayat bilgisi, sosyal bilgiler, tarih, türkçe derslerinde konu olarak işlenmeye başlamış; 100 temel eser içerisinde değerlerin işlenmesine önem verilmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemi olarak öğrencilerin yardımseverlik tutumlarının cinsiyete açısından farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında gönüllülük alt boyutu dışında tüm alt boyutlarda ve ölçek toplamında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yardımsever oldukları görülmüştür. Literatürde öğrencilerin yardımseverlik eğilimlerinin cinsiyet açısından incelendiği araştırmalara bakıldığında bu araştırma sonuçlarında ilkokuldaki kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla yardımseverlik eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Çelik, 2014; Aslan, 2017). Bu sonuçlar araştırmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi olarak öğrencilerin yaş değişkenine göre yardımseverlik tutumları arasında; fedakarlık, merhamet, sosyal sorumluluk, işbirliği, paylaşmak, gönüllülük ve cömertlik boyutlarına ilişkin anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis sınaması yapılmıştır. Test sonucuna göre, ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimlerinde ve merhamet, sosyal sorumluluk, işbirliği ve gönüllülük alt boyutlarında yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklara rastlanmıştır ($p<,05$). Farkın hangi gruplarda olduğunun ortaya çıkarılması için Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Bu testin sonucuna göre, merhamet alt boyutunda; 14 yaş öğrencilerin diğer yaş gruplarına göre ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Sosyal sorumluluk alt boyutunda 11-14 yaş grupları arasında 14 yaş yönünde; 11-13 yaş grubunda 11 yaş yönünde ve 12-14 yaş grubunda 14 yaş öğrencileri lehinde farkın olduğu görülmüştür. İş birliği alt boyutunda 11-13 yaş grupları arasında 11 yaş yönünde; 12-13 yaş grupları arasında 12 yaş öğrencileri lehine farklılık olduğu görülmüştür. Gönüllülük alt boyutunda 11-12 yaş grupları arasında 11yaş için; 11 ve 13 yaş grupları arasında yine 11 yaş öğrencileri lehine fark olduğu görülmüştür. Madde toplam puanında ise 13 yaş öğrencilerinin diğer gruplara oranla ortalamalarının daha düşük olduğu görülmüştür.

Çalışmanın dördüncü alt problemi olarak ortaokul öğrencilerinin kardeş sayısının yardımseverlik tutumlarında anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Çalışma sonucunda ortaokul öğrencileri sadece iş birliği alt boyutunda kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p<,05$). Yapılan Kruskall-Wallis analizi üzerine Mann Whitney-U testi yapılarak farklılığın hangi gruptan kaynaklandığı bulunmuştur. 5 kardeş ve üstünde olanların iş birliği alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarının gruba göre düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca paylaşma alt boyutunda p değeri anlamlı farka çok yakın olduğundan ($p= ,055$) bu iki alt boyut dışında öğrencilerin yardımseverlik tutumlarının benzer olduğu söylenebilir. Bu alt boyutlar dışında ortaokul öğrencilerinin kardeş sayıları açısından yardımseverlik tutumları benzerlik göstermektedir. Çelik (2014)'ün araştırmasında da iş birliği al boyutunda ilkokul öğrencilerinden 1-3 kardeşi olanlar 4-6 kardeşi olanlar lehine farklılık göstermiştir. Çalışmalar bu açıdan benzerlik taşımaktadır.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlarına göre ve gelecekte yapılacak araştırmalara dönük şu öneriler ileri sürülebilir:

- ✔ Ortaokul öğrencilerinin yardımseverlik eğilimlerinde cinsiyet açısından anlamlı fark görülmüş; kız öğrencilerin yardımseverlik ortalamaları erkek öğrencilere oranla daha yüksek çıkmıştır. Ortaokul grubu öğrencilerinde özellikle erkeklerin bu değeri kavrayıp davranışa dönüştürmesine yönelik etkinlikler, uygulamalar oluşturulabilir.
- ✔ Öğrencilerin, gönüllülük alt boyutuna maddelerde genel ortalaması 3,37 olup orta düzeyde çıkmıştır. Gönüllülük değerini geliştirici sorumluluk ve görevler öğrencilere verilerek bu değerin kazandırılması amaçlanabilir.
- ✔ Belirlenen yaş, cinsiyet ve kardeş sayısı değişkenler açısından yardımseverlik eğilimi düşük olan öğrenci gruplarının katılımı ile bu farklılığın sebeplerini konu alan nitel araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Akgül, G. (2019). Ortaokul altıncı sınıf sosyal bilgiler dersinde işbirlikli öğrenme yönteminin öğrencilerin yardımseverlik değerine ilişkin tutumlarına etkisi (Master's thesis, Bursa Uludağ Üniversitesi).
2. Aktepe, V. (2010). İlköğretim 4. Sınıf sosyal bilgiler dersinde yardımseverlik değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
3. Altan, M. Z. (2011). Çoklu zekâ kuramı ve değerler eğitimi. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1(4), 53-57.
4. Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, E.Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri (20. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
5. Çelik, Z. (2014). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Erzurum ili örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
6. Kara, C., Altıntaş, A., & Kaya, İ. F. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarıyla "yardımseverlik değeri" kazanmaları hakkındaki görüşleri. Mediterranean Journal of Educational Research, 11(22), 23-37.
7. Karaca, D. (2020). Matematik dersinde kullanılan gerçek yaşam problemlerinin ilkokul 4. Sınıf öğrencilerinin yardımseverlik tutumlarına ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
8. Karatekin, N., Ekşi, H., Işılak, H., Otrar, M., Koç-Yıldırım, P., & Durmuş, A. (2012). Perese değerler eğitimi öğretmen kitabı, yardımseverlik. Ankara: Nobel.
9. Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(47), 480-495.
10. Küçük, F. (2016). Birleştirilmiş ve müstakil sınıf öğrencilerinin hayat bilgisi öğretim programındaki özgüven, yardımseverlik ve yeniliğe açıklık değerlerini kazanma düzeyleri (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
11. Sönmez, Ö. F. & Akıncan, N. (2013). Ortaokul öğrencilerinin "yardımseverlik" değeri ile ilgili metefor algıları. Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, (7), 105-120.
12. Şan, İ. (2017). Matematik dersi öğretmen rollerinin yerine getirilme düzeyine ilişkin öğrenci algıları. The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 3(2), 55-65.
13. Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2016). Değerler eğitimi (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ OYUN BAHÇELERİNİN OLUŞTURULMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Doç. Dr. Adem BAYAR
Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi,ORCID: 0000-0002-8693-9523
Erol GÖKÇE
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-1428-242X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı eğitimcilerin zenginleştirilmiş oyun bahçelerine ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve bunların oluşturulmasında karşılaşılan sorunları belirleyerek olası çözüm yollarını ortaya koymaktır. Bu araştırma Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okul bahçelerinin zenginleştirilmiş oyun alanlarının öğrencilerin eğitim öğretimine ve davranışlarına olan etkilerini belirlemek maksadıyla okullarda görev yapan idareci ve öğretmen görüşlerini sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubunu Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğündeki devlet okullarında çalışan 10 idareci ve öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak hazırlanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Buna göre katılımcılar zenginleştirilmiş okul oyun bahçelerini; 1. çok yönlü gelişim ve kendini keşfetme 2. sağlıklı yaşam alanı 3. davranış gözlem alanları 4. akademik başarı 5. derslik görevi şeklinde sıralamışlardır. Ayrıca katılımcılar zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemleri 1. mevzuat ve yönetici engelleri, 2. fiziki alan yetersizliği, 3. mali zorluklar, 4. okuldaki beklentiler, 5. eğitimdeki duyarsızlık, 6. öğrenci kalabalıklığı ve 7. oyun alanlarının bakım ve korunma zorlukları şeklinde sıralamışlardır. Son olarak katılımcılar zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin üstesinde gelinmesi için yapılacakları 1. paydaş oluşturma, 2. veli katılımı, 3. eğitim etkisi, 4. mevzuatta yer oluşturma, 5. ilgi çekici ve kullanışlılık**,** 6. modern eğitime teşvik ve 7. öğrenci tasarımlarından faydalanma olarak sıralamışlardır. Sonuç olarak okulun önemli bir parçası olan okul bahçelerinin oyun alanlarının zenginleştirilerek öğrencilerin öğrenmelerinde kolaylık sağlayacak şekilde tasarlanmalı ve etkili şekilde kullanılmalıdır. Her kullanım alanı öğrenci için bir davranış alanı olarak dizayn edilmelidir. Bu oyun alanları öğrencilerin davranışlarını gözlemleme için eğitmelere fırsat vermelidir. Bu alanların kullanımı için öğrenciler teşvik edilmelidir.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the views of educators on enriched playgrounds and to identify possible solutions by identifying the problems encountered in their creation. This research aims to present the opinions of administrators and teachers working in schools in order to determine the effects of enriched playgrounds in the school gardens of the Ministry of National Education on the education and behavior of students. In this context, the study group of the research consists of 10 administrators and teachers working in public schools in Amasya Provincial Directorate of National Education. Qualitative research method was used in the study. The data were prepared using semi-structured interview technique. The obtained data was analyzed by descriptive analysis technique. Accordingly, participants enriched school playgrounds; 1. versatile development and self-discovery 2. healthy living area 3. behavior observation areas 4. academic achievement 5. classroom task. In addition, the participants encountered the problems encountered in the creation of enriched school playgrounds: 1. legislation and administrative barriers, 2. lack of physical space, 3. financial difficulties, 4. expectations at school, 5. insensitivity in education, 6. student crowding, and 7. maintenance and protection difficulties of playgrounds. are listed as. Finally, the participants will do what will be done to overcome the problems encountered in the creation of enriched school playgrounds: 1. creating a stakeholder, 2. parent participation, 3. educational effect, 4. creating a place in the legislation, 5. interesting and useful, 6. encouraging modern education and 7. listed as benefiting from student designs. As a result, school gardens, which are an important part of the school, should be enriched and designed in a way that enables students to learn and should be used effectively. Each usage area should be designed as a behavior area for the student. These playgrounds should provide opportunities for educators to observe the behavior of students. Students should be encouraged to use these areas.

Keywords: School, playground, desired behavior, happy student

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim-öğretim faaliyetlerini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Özellikle eğitim ortamları büyük önem arz etmektedir. Öğrencinin okula karşı olumlu bir tutum oluşturabilmesi için okul öğrenci için cazip hale getirilmelidir. Bu bağlamda oyun çağındaki öğrenciler için oyun bahçelerinin ayrı bir yeri vardır.

Çocuklar için oyun bahçeleri dersten sonra zihinsel olarak dinlendikleri mekânlar olup oyun aracılığıyla arkadaşlarıyla birlikte verimli zaman geçirmekte; sosyalleşmeleri hızlanmakta, yaşamla ilgili pratikler edinerek, bilişsel öğrenme kabiliyetlerini geliştirirler. Özellikle ilkokul düzeyinde öğrencilerin oyun aracılığıyla birçok davranış kazandığı düşünülürse, zenginleştirilmiş oyun bahçelerinin önemini daha da anlaşılır hale gelebilir. Okulun vazgeçilmez bir alanı olan okul bahçeleri öğrencilerin fiziksel, zihinsel, duyusal gelişimi ile sosyal ilişkilerinin olumlu yönde gelişimini sağlayan mekânlardır (Özdemir, 2011). Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri, öğrencileri okul bahçesinde çok yönlü davranış kazandıkları, eğitildikleri ve eğlenceli zaman geçirdikleri oyun alanlarından oluşmaktadır. Okul bahçesindeki oyun alanları öğrenci yaş düzeyine uygun olmalıdır. Titman'a (1994) göre, oyun bahçelerin çocukların yaş ve cinsiyetlerine göre alan çeşitliliği sağlaması gerekir; bu şekilde çocukların yaratıcılık özellikleri artmakta ve birbirleriyle karşılıklı daha iyi iletişim kurmalarına imkân sunmaktadır.

Ayrıca oyun alanları belirli bir amaca yönelik olarak oluşturulmalı; öğrencilere ne tür fayda sağlayacağı iyi tespit edilmelidir. Çünkü oyunlar, her şeyden önce bir amaca sahip olmalı; her zaman çocuğun isteyerek ve severek içinde bulunduğu fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve dil gelişimine olanak veren bir süreç olarak görülmelidir (Türkan ve Önder, 2011). Öğrenciler oyun alanlarında birçok duyusunu kullandıklarından dolayı öğrencilerin öğrenmedeki kalıcılığı daha fazladır. Öğrencilerde kalıcı bir öğrenmenin meydana gelebilmesi için öğrencilerin birden çok duyusuna hitap eden oyun ortamlarına ihtiyaç vardır (Güneş, 2015). Bu bağlamda oyun alanları oluşturulurken öğrencilerden fikirler alınmalı, muhakkak öğrenci istekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Oyun alanları öğrenciler açısında sağlamlığı test ettirilmiş olmalıdır. Çünkü öğrencilerin can sağlı birinci önceliği oluşturmaktadır. Okul bahçesinin büyüklüğü fiziki koşulları ve ekonomik faktörlere göre farklılık gösterebilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu başlık altında sırasıyla okulun tanımı, okul dışı öğrenme ortamı olarak okul bahçesi, okul bahçesinin önemi ve zenginleştirilmiş oyun bahçesi konularına yer verilmiştir.

2.1.Okulun Tanımı

İlgili literatüre bakıldığında eğitim örgütleri olan okullarla ilgili birçok tanımlama yapıldığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu'na (2022) göre okul, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapıldığı alanlar olarak tanımlanmaktadır. Okul insanların eğitilip istenilen davranış düzeyi oluşturulduğu mekândır. Okul, çocuğun sosyal ve bilişsel yeteneklerinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir (Temel, 2019). Okul aynı zamanda canlı bir hücre olarak tanımlanabilir. Parlar'a (2014) göre ise okul, insanlar tarafından oluşturulan sosyal bir çevre olarak ifade edilmiştir. Okullarda çeşitli düzeylerde genellikle toplu olarak, bazı alanlarda ise bireysel eğitim verilir. Okulun temel amacı, öğrencilerin zihinsel, duygusal, bedensel ve ahlaksal açıdan gelişmesine olanak sağlamaktır.

Yukarıda yapılan tanımlamalara bakıldığında okullar bireylerin her yönüyle eğitilip toplumsal yaşantıya ve üretim yapmaya hazır hale getirilen amaçlı ve programlı alanlardır. Okullar, belirli planlar çerçevesinde eğitmenler rehberliğinde bireylerde istendik davranışlar oluşturmaya çalışır. Verilen eğitimler aracığıyla bireylerin yaşantılarında kolaylıklar oluşturulur.

2.2.Okul Dışı Öğrenme Ortamı Olarak Okul Bahçesi

Okul bahçeleri aynı zaman da eğitimin devamının sağlandığı okulun bir bölümüdür. Beden eğitimi ve serbest fiziki etkinlikler dersleri gibi bazı derslerin açık alanda işlenmesi okul bahçelerini gerekli kılmıştır. Ayrıca bazı mihver derslerde mevcut durumun dışına çıkılarak bina dışında farklı alanda ders yapılması olanağı da bulunmaktadır. Bu tür derslerin işlenebilmesi için okul bahçesi öğretim programlarından faydalanılarak tasarlanmalıdır. Bireysel ve grup oyunları çocukların bilişsel, duyusal ve davranışsal değişimine olanak sağlar. Eğitimde başarının en önemli ölçütü davranış değişikliğidir. Okullar, öğrencilerdeki davranış değişikliğinin gözlemlendiği kontrollü bölgelerdir. Öğrenciler farklı yaş gurubundaki öğrencilerle iletişim kurarak ağabeylik, ablalık, kardeşlik ve arkadaşlık gibi toplumsal ilişkilerini düzenleyen iletişim yolları edinirler. Okul bahçeleri çocukların fiziksel ve duygusal gelişimlerine olanak sunan öğrenme ortamlarıdır**.** Okul bahçeleri bahçe temelli öğrenme anlayışı bağlamında okul ya da sınıf dışı öğrenme alanı olarak kullanılır (Ürey, 2013).

2.3.Okul Bahçesinin Önemi ve Zenginleştirilmiş Oyun Bahçesi

Okul bahçeleri okulun önemli ögelerinden biridir. Günümüzde öğrenme alanları sadece dersliklerde ibaret değildir. Okulun her alanı derslikler kadar eğitime katkı sunabilir. Okul bahçeleri içindeki oyun alanları

öğrencilerin gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir (Tepebağ ve Arnas, 2017) Okul bahçeleri öğrenciler için eğlenceli ve sürdürülen eğitim alanlarıdır. Bu alanlar, öğrencilerin yorucu derslerden sonra soluklandığı ve dinlendiği okulun en önemli bölümlerindedir. Okul bahçelerinin her metre karesi çocukların dinlenmesi, eğlenmesi, eğlenirken öğrenmesi ve davranışlarının gözlemlendiği oyun alanlarından oluşmaktadır. Bu oyun alanları bahçelerin büyüklükleri, fiziksel koşulları ve ekonomik durumlara göre oyun parkları, kum havuzları, açık hava spor aletleri, geleneksel çocuk oyunları, çoklu zekâ oyunları, futbol, basketbol, voleybol, çizgi oyun alanları gibi eğitici ve eğlenceli alanların oluşturulmasıdır. Bu oyun alanları okulun fiziki imkânlarına göre ayrı ayrı veya iç içe tasarlanabilir. Oyun alanlarında eğlenen öğrenciler, bir sonraki derslerine karşı motive olarak girerler. Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri öğrencilerin birliktelik, ekip çalışmaları ve paylaşma güdülerini daha fazla ön plana çıkararak öğrenci disiplin sorunlarını ortadan kaldırmaktadır. Okul bahçeleri öğrencilerin zihinsel, bedensel ve duygusal gelişmelerine büyük katkı sağlayan önemli sosyal alanlar olarak kabul edilmekte, aynı zamanda eğitimin devamın sağlanması ve kalitesinin yükseltilmesine önemli katkılar sunar (Çelik, 2012). Yukarıda da tartışıldığı üzere iyi dizayn edilmiş olan okul bahçeleri, öğrencinin okula olan bağlılığını da artıracaktır.

Günümüzde zenginleştirilmiş okul oyun bahçelerinin oluşturulması yeni nesil öğrenciler için adeta zorunlu hale gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde güvenli, sağlıklı ve eğitimi destekleyen okullar oluşturmak için 1994 yılında The 21st Century School Fund (21 CSF: 21. yy. Okul Fonu) programı kurulmuştur. Uygulamalı araştırmalar yapan bu kuruluşlar 2011 yılında yayınlamış olduğu rapora göre, çocukların belirli bir süre okul oyun bahçesinde spor, fiziki faaliyetler ve oyunlarla geçirmesinin çocuklar için çok yararlı olacağını belirtmişlerdir. (21st CSF, 2011akt., Mercan, Bilir ve Darıca, 2021). Bu bahçelerin oluşturulması her şeyden önce muhakkak öğrenci mutluluğunu sağlayarak milli eğitimin amaçlarına hizmet edebilmelidir. Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturmak için muhakkak bahçe içerisinde oyun için yeteri alan bulunmalıdır. Bu alanların oluşturulması için finansman desteğinin sağlanması gerekmektedir. Okulun ve öğrencinin istek ve ihtiyaçlarına göre bu çalışma alanın iyi şekilde planlanması gerekmektedir. Oluşturulan oyun alanlarının kullanımı hakkında öğrencilere eğitim verilmelidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Bu çalışmanın amacı eğitimcilerin zenginleştirilmiş oyun bahçelerine ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve bunların oluşturulmasında karşılaşılan sorunları belirleyerek olası çözüm yollarını ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır. Katılımcılara göre;

1. Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri nedir?
2. Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemler nelerdir?
3. Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin üstesinde gelmek için neler yapılmalıdır?

4. YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın yöntemi ve modeli, çalışma grubu, araştırmacıların rolü ve verilerin toplanması ve analizleri alt başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, var olan bir durumun çözümüne yönelik gözlem, görüşme ve doküman analizi şeklinde toplanan verileri daha önceden var olan veya bilinmeyen sorunların algılanmasına, sorunlarla alakalı doğal olguların doğru bir biçimde irdelenmesine yönelik öznel-yorumlayıcı bir durumu ifade etmektedir (Baltacı, 2019). Bir başka tanıma göre nitel araştırma gündelik yaşantı içinde devam eden durumlara odaklanmış bu olguları herhangi bir çevirmeye uğratmadan incelenmesidir (Maxwell, 2008).

4.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2021-2022 eğitim öğretim yılında Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı devlet okullarında çalışan 10 idareci ve öğretmenden oluşmaktadır**.** Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 ve K10 şeklinde kodlanarak görüşleri alınmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Sıra	Eğitim Seviyesi	Cinsiyet	Mesleki Kıdem	Unvan
K1	Lisans	Erkek	15-20 Yıl	Müdür
K2	Lisans	Erkek	10-15 Yıl	Müdür yardımcısı
K3	Yüksek Lisans	Erkek	10-15 Yıl	Öğretmen
K4	Lisans	Kadın	10-15 Yıl	Öğretmen
K5	Lisans	Kadın	15-20 Yıl	Öğretmen
K6	Lisans	Kadın	15-20 Yıl	Öğretmen
K7	Lisans	Erkek	15-20 Yıl	Öğretmen
K8	Lisans	Erkek	15-20 Yıl	Öğretmen
K9	Lisans	Kadın	25-30 Yıl	Öğretmen
K10	Lisans	Kadın	25-30 Yıl	Öğretmen

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların %50'sinin erkek ve %50'sinin kadın olduğu; %30'unun 10-15 yıl aralığında % 50'sinin 15-20 yıl aralığında ve %20'sinin 25-30 yıl aralığında mesleki kıdeme sahip olduğu; % 90'ının lisans mezunu ve % 10'unun yüksek lisans mezunu olduğu; %20'sinin yönetici olarak ve %80'inin ise öğretmen olarak görev yaptığı tespit edilmiştir.

4.3. Araştırmacıların Rolü

Birinci araştırmacı gerek öğretmen gerekse akademisyen olarak görev yaptığı zamanlarda okulun, bahçesi ile bir bütün olduğu ve okul bahçelerinin de öğrenme-öğretme etkinlikleri için uygun ortamlar olduğuna inanmıştır. Bu inancından dolayı okul bahçelerinin daha etkili kullanılabilmesine dikkat çekmek için bu araştırmayı gerçekleştirmeye karar vermiştir.

İkinci araştırmacı, lisans eğimini Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nde tamamlayıp Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda sınıf öğretmeni olarak çalışmıştır. 16 yıllık okul idareciliği sürecinde okulların fiziki yapıları ve kullanışlılığı üzerinde gözlemler yapmış; özellikle okul bahçelerinin öğrencilerin aktif ve verimli kullanmaları için çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda zenginleştirilmiş oyun bahçelerinin önemi ve gerekliliğine dikkat çekmek için bu araştırmayı gerçekleştirmeye karar vermiştir.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Yapılacak olan çalışma üzerinde literatür taraması yapılmış. İlgili konu okul ortamlarında gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda ilgili görüşme soruları hazırlanmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurularak zenginleştirilmiş oyun bahçelerin incelenmesi amaçlanmıştır. İlgili sorular görüşmelerden önce hazırlanılıp katılımcıların cevaplaması ve görüşlerini belirtmeleri istenmiştir yapılan görüşmelere katılan katılımcıların bilgileri gizli tutulmuştur. Rahat ortamda soruların cevaplandırılmasına özen gösterilmiştir.

Aynı zamanda bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Türnüklü'e (2000) göre, mevcut olan sosyal gerçekliği en iyi biçimde anlama ve idrak çabası araştırmacıların bu tekniği kullanmasına sebebiyet vermiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, araştırmacıların, görüştükleri kişilerle beraber belirlenen olgu ve olayları keşfetmeye çalışır. Keşfedilen konularla ilgili özel durumlar bulunursa olayları daha ayrıntılı olarak derinlemesine analiz edebilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

5. BULGULAR

Elde edilen bulgular araştırma soruları kapsamında sırasıyla analiz edilmiştir. Buna göre araştırmanın birinci sorusu "Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri nedir?" şeklindedir. Ulaşılan veriler analiz edildiğinde katılımcıların zenginleştirilmiş okul oyun bahçelerini; 1. çok yönlü gelişim ve kendini keşfetme 2. sağlıklı yaşam alanı 3. davranış gözlem alanları 4. akademik başarı 5. derslik görevi şeklinde sıraladıkları bulunmuştur. Bu soruya ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Zenginleştirilmiş Oyun Bahçeleriyle İlgili Görüşler

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Çok yönlü gelişim ve kendini keşfetme	8	42	"Zenginleştirilmiş oyun bahçeleri çocukların sınıf ortamı dışında eğitiminin devamını gerçekleştirdikleri fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim alanlarıdır."(K1).
2	Sağlıklı yaşam alanı	5	26	"Çocuğun ihtiyacı olan koşma, tırmanma, atlama kum ve toprakla oynama gibi aktiviteler fiziksel gelişimini desteklemekte ve sağlıklı yaşamına katkı sunar."(K2).
3	Davranış gözlem alanları	3	16	"Öğrencilerin oyun alanlarında her türlü davranışlarını fark etmeden sergilemesi öğretmen için öğrencilerini gözlemlemesine fırsat vermektedir."(K10).
4	Akademik başarı	2	10	"Daha mutlu bireyler olur buda öğrencinin akademik başarısını artırır."(K3).
5	Derslik görevi	1	6	"Beden eğitim derslerinde ve konusuna göre diğer derslerde okul bahçeleri dersin amacına göre derslik olarak kullanılabilir."(K9).
	Toplam	19	100	

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan katılımcılar, zenginleştirilmiş oyun bahçeleriyle ilgili görüşlerini; %42 oranında çok yönlü gelişim ve kendini keşfetme, %26 oranında sağlıklı yaşam alanı, %16 oranında davranış gözlem alanları, %10 oranında akademik başarı ve %6 oranında derslik görevi olarak belirtmişlerdir.

Araştırmanın ikinci sorusu "Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemler nelerdir?" şeklindedir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde katılımcılar zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemleri

1. mevzuat ve yönetici engelleri, 2. fiziki alan yetersizliği, 3. mali zorluklar, 4. okuldaki beklentiler, 5. eğitimdeki duyarsızlık 6. öğrenci kalabılıklığı ve 7. oyun alanlarının bakım ve korunma zorlukları şeklinde sıralamışlardır. Bu soruya ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Zenginleştirilmiş Oyun Bahçesi Oluşturmada Karşılaşılan Problemler

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Mevzuat ve yönetici engelleri	9	29	"Bu çalışmaları zorlaştıran bakanlık mevzuatları yanı sıra bazı okul yöneticilerin bunu boş bir uğraş ve iş olarak görmesidir."(K4).
2	Fiziki alan yetersizliği	6	19	"Okullardaki bahçelerin bu alanı oluşturmada yeteri kadar büyüklükte olmaması."(K10).
3	Mali zorluklar	5	16	"Maddi alandaki yetersizlikler gerekli olan oyun alanların oluşturulması ve malzeme teminini zorlaştırıyor"(K5).
4	Okuldaki beklentiler	4	13	"Gördüğüm en önemli engel eğitimin bütün bileşenlerinin başarıyı sadece akademik olarak görmesi bu nedenle sınıf dışı etkinlikleri gereksiz olarak değerlendirmesidir."(K6).
5	Eğitimdeki duyarsızlık	3	9	"Veli ilgisizliği okuldaki bu oyun alanlarını önemsememesi örnek gösterilebilir."(K8).
6	Öğrenci kalabalıklığı	2	7	"Özellikle kentlerde okul nüfusunun çok kalabalık olması bu tür bahçelerin oluşturulmasını zorlaştırır."(K3).
7	Oyun alanlarının bakım ve korunma zorlukları	2	7	"Oyun alanların bakımının ve korunmasının sorun teşkil etmesi."(K10).
	Toplam	31	100	

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcılar, zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemleri; %29 oranında mevzuat ve yönetici engelleri, %19 oranında fiziki alan yetersizliği, %16 oranında

mali zorluklar, %13 oranında okuldaki beklentiler, %9 oranında eğitimdeki duyarsızlık, %7 oranında öğrenci kalabalıkları ve %7 oranında oyun alanlarının bakım ve korunma zorlukları şeklinde belirtmişlerdir.

Araştırmanın üçüncü ve son sorusu "Zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin üstesinde gelmek için neler yapılmalıdır?" şeklindedir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde katılımcılar zenginleştirilmiş okul oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin üstesinde gelinmesi için yapılacakları

1. paydaş oluşturma, 2. veli katılımı, 3. eğitim etkisi, 4. mevzuatta yer oluşturma, 5. ilgi çekici ve kullanışlılık 6. modern eğitime teşvik ve 7. öğrenci tasarımlarından faydalanma olarak sıralamışlardır. Bu soruya ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Zenginleştirilmiş Oyun Bahçesi Oluşturmada Karşılaşılan Problemlerin Çözümü İçin Yapılacaklar

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Paydaş oluşturma	8	24	"Oyun bahçelerin oluşturulmasında çeşitli kurum ve kuruluşlardan, sivil toplum kuruluşlarında, hayırseverler gibi paydaşlardan maddi ve manevi destekleriyle bu oyun bahçeleri oluşturulabilir."(K5).
2	Veli katılımı	7	21	"Aileler bu oyun bahçelerinin oluşturulmasında yardımcı olabilirler."(K1).
3	Eğitim etkisi	5	15	"Zenginleştirilmiş oyun bahçelerini oluşturulmasının önemini ve faydasını eğitim paydaşlarına anlatılmalı ve yapılabilirliğine ikna edilmelidir."(K3).
4	Mevzuatta yer oluşturma	4	12	"Yeni yapılacak okullarda bu oyunalanrı düşünülerek planlanmalı ayrıca bu alanlarla ilgili bir program tüm okullara ilgili mevzuatlarla bu oyun alanların oluşturulmasında gayret istenebilir."(K7).
5	İlgi çekici ve kullanışlık	4	12	"Oluşturulan oyun bahçelerin emsallerinde farklı olmalı öğrenci ve diğer eğtim paydaşlarının ilgisini çekecek düzeyde ve bir okadarda kullanışlığı fazla olmalıdır."(K10).
6	Modern eğitime teşvik	3	9	"Bu oyun bahçeleri öğrencinin doğrudan yaşayacağı ve hissedeceği modern eğitime teşviş edici olmalı."(K3).
7	Öğrenci tasarımlarında faydalanma	2	7	"Zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulurken muhakkak öğrenci tasarımların dada faydalanarak öğrencilerinde bu çalışmanın içine çekilmelidir."(K9).
	Toplam	33	100	

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcılar zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin üstesinde gelinmesi için; %24 oranında paydaş oluşturma, %21 oranında veli katılımı, %15 oranında eğitime etkisinin anlatımı, %12 oranında mevzuatta yer oluşturma, % 12 oranında ilgi çekici ve kullanışlık, %9 oranında modern eğitime teşvik ve %7 oranında öğrenci tasarımlarından faydalanma şeklinde birtakım önerilerde bulunmuşlardır.

6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı eğitimcilerin zenginleştirilmiş oyun bahçelerine ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve bunların oluşturulmasında karşılaşılan sorunları belirleyerek olası çözüm yollarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmaya katılan katılımcılar zenginleştirilmiş oyun bahçelerini 1. çok yönlü gelişim ve kendini

keşfetme 2. sağlıklı yaşam alanı 3. davranış gözlem alanları 4. akademik başarı 5. derslik görevi şeklinde tanımlamışlardır. Bu çerçevede elde edilen bulgular daha önce yapılan araştırmalarla tutarlılık göstermiştir. Örneğin; Oyun bahçeleri, çocuk açısında sağlıklı yaşam alanı, sosyalleşme ortamı, kendisini özgür hissettiği ve davranışlarını sergilediği, kendisini tanımaya fırsat bulduğu ve yaşam kalitesinin artırılmasında bir araçtır (Algan ve Uslu, 2009).

Araştırmacılar zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemleri; 1. mevzuat ve yönetici engelleri, 2. fiziki alan yetersizliği, 3. mali zorluklar, 4. okuldaki beklentiler, 5. eğitimdeki duyarsızlık, 6. öğrenci kalabalıkları ve 7. oyun alanlarının bakım ve korunma zorlukları şeklinde bulmuşlardır. Daha öncesinde yapılan araştırmalar incelendiğinde bu araştırmaların benzer sonuçları elde ettikleri görülmektedir. Örneğin; Karadağ, Mutlu ve Sayın'a (2012) göre okul bahçelerinin oluşturulması, tasarımı, işlevi ve niteliklerine ilişkin yasal mevzuat açık olmadığı ayrıca öğrenci kalabalıklığı bahçenin kullanımını sınırlandırmaktadır.

Araştırmacılar zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulmasında karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik 1. paydaş oluşturma, 2. veli katılımı, 3. eğitim etkisi, 4. mevzuatta yer oluşturma, 5. ilgi çekici ve kullanışlılık**,** 6. modern eğitime teşvik ve 7. öğrenci tasarımlarında faydalanma şeklinde birtakım öneriler elde etmişlerdir. İlgili literatüre bakıldığında benzer çözüm yolları önererek araştırmalara rastlanılmaktadır. Örneğin Algan ve Uslu'ya (2009) göre okul bahçelerinin çocukların ihtiyaç ve isteklerine göre tasarlanmasında eğitim paydaşları olan öğrenci, eğitimci, okul aile birliği, devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları, hayırseverler ve uzmanların katılımı önemlidir.

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde, araştırmacılar, konuyla alakalı aşağıdaki sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlar:

- Oyun bahçeleriyle ilgili mevzuatta tam bir netliğin olmaması gerekli önemin gösterilmesinde engellik oluşturmaktadır.
- Oyun alanı oluşturma da isteksiz olan idarecilerin engelleriyle karşılaşılmaktadır.
- Zenginleştirilmiş oyun bahçelerinin oluşturulmasında fiziki alanların yetersizliği sorun teşkil etmektedir.
- Oyun bahçelerin oluşturulmasında mali sorunların istenilen alanların oluşturulmasında zorluklara neden olmaktadır.
- Eğitimdeki başarının sadece akademik görülmesi çocuğun çok yönlü gelişimine engel teşkil ettiği görülmüştür.
- Eğitime karşı olan duyarsızlıklar oyun alanlarına da olumsuz etkisi gözlemlenmiştir.
- Öğrenci kalabalıklığının bahçedeki oyun alanlarını oluşturma ve kullanımını zorlaştırmaktadır.
- Oluşturulan oyun alanlarının malzemelerin korunması ve tamirat işlerinin zorlukları ortaya çıkmıştır.

Araştırmacılar, zenginleştirilmiş oyun bahçeleri ile ilgili sorunların çözümüne yönelik birtakım öneriler geliştirmişlerdir. Bunlar;

- Zenginleştirilmiş oyun bahçelerinin oluşturulabilmesi için eğitim paydaşların çoğaltılıp aktif bir şekilde eğitim içine alınmalı.
- Veli katılımının da sağlanarak zenginleştirilmiş oyun bahçeleri oluşturulmalıdır.
- Öğrencilerin ihtiyaç ve ilgilerinin belirlenmeli eğitime olan etkileri değerlendirilerek, bu doğrultuda oyun bahçelerinin oluşturulması yapılmalıdır.
- Zenginleştirilmiş okul bahçelerinin oluşturulmasına yönelik mevzuatta düzenlemeler yapılmalıdır.
- Oyun bahçelerinin oluştururken öğrencinin akademik başarısına, sosyal ve duygusal yönüne olan etkileri iyi belirlenim tüm paydaşlara anlatılmalıdır.
- Zenginleştirilmiş okul bahçeleri modern eğitimin bir parçası olarak kabul edilmeli ve teşvik edici uygulamalara yer verilmelidir.
- Yapılacak olan çalışmada öğrencilerin görüşlerine yer verilmeli ayrıca öğrenci tasarımlarından faydalanılmalıdır.

Sonuç olarak okulun önemli bir parçası olan okul bahçeleri zenginleştirilerek öğrencilerin öğrenmelerini sağlayıcı şekilde tasarlanmalı ve etkili şekilde kullanılmalıdır. Oluşturulan oyun bahçelerinin öğrencilerin okul ortamında geçirdikleri sure zarfında daha mutlu olacakları kanısı oluşmuştur. Aynı zamanda öğrencinin kendisini çok yönlü değiştirmesine fırsat verecektir. Öğrenciler arasındaki paylaşmaya dayalı disiplin

sorunlarını da ortada kaldıracağı fikrini desteklemektedir. Çocukların derslere karşı daha motive olarak girmesinden dolayı akademik başarıyı da olumlu yönde harekete geçireceği anlaşılmıştır. Oyun bahçelerin spor faaliyetleri sayesinde spora karşı bir farkındalık oluşturmasını sağlayacak. Beraberinde daha sağlıklı bireyler olarak hayatlarını sürdürmelerine imkân sunacaktır.

7. KAYNAKÇA

1. Algan, H. ve Uslu, C. (2009). İlköğretim okul bahçelerinin tasarlanmasına paydaş katılımı: Adana örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, *22(2),* 129-140.
2. Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2),* 368-388.
3. Çelik, A. (2012). Okul öncesi eğitim kurumlarında açık alan kullanımı: Kocaeli örneği. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 79-88.
4. Güneş, F. (2015). Oyunla öğrenme yaklaşımı. *Electronic Turkish Studies*, *10(11),* 773-786.
5. Karadağ, A., Mutlu, S. ve Sayın, Ş. (2012). Okul bahçelerinin oyun alanı olarak değeri: Düzce kenti örneği. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, *8*(2), 45-56.
6. Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. *The SAGE handbook of applied social research methods*, *2*, 214-253.
7. Mercan, Z., Bilir. B. ve Darıca, N. (2021). Okul bahçelerinin fiziksel yapısının öğrenme ortamı olarak incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 50(2),* 1210-1240.
8. Özdemir, A. (2011). Okul bahçesi peyzaj tasarım anlayışındaki değişim ve bu değişimin uygulamaya yansımalarının bartın kenti örneğinde irdelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *13(19),* 41-51.
9. Parlar, H. (2014). *Tüm yönleriyle okul geliştirme kuram, yaklaşım ve uygulama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
10. Tepebağ, D. ve Arnas, Y. A. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin okul bahçesini eğitsel amaçlı kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, *2(2*), 50-67.
11. Temel, H. (2019). Okul içi oyun alanlarının ilkokul dönemi çocuklarının gereksinimine yeterliliği üzerine bir araştırma. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 4(2),* 309-322.
12. Titman, W. (1994). *Special Places; Special People: The Hidden Curriculum of School Grounds*. Green Brick Road, 429 Danforth Ave., Ste.# 408, Toronto, Ontario, Canada M4K 1P1.
13. Türkan, E. ve Önder, S. (2011). Balıkesir kenti çocuk oyun alanlarının irdelenmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, *8(3),* 69-80.
14. Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel biraraştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *24*(24), 543-559.
15. Ürey, M. (2013). *Serbest etkinlik çalışmaları dersine yönelik fen temelli ve disiplinlerarası okul bahçesi programının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
16. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8.Baski).* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
17. Yılmaz, O. ve Ertürk, F. (2016). Çanakkale kent merkezindeki kamusal açık yeşil alanlardan okul bahçelerinin yeterlilikleri üzerine bir araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *2*(2), 45-55.
18. https://sozluk.gov.tr/

DİJİTAL ORTAMIN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYALLEŞMELERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Adem BAYAR
Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-8693-9523
Murat AYDIN
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-7521-5856

ÖZET
Bu çalışmanın amacı dijital ortamın ilkokul öğrencilerinin sosyalleşmelerine yönelik öğretmen görüşlerini ortaya koymaktır. Bu araştırma nitel araştırma yöntemi doğrultusunda olgu bilim deseni kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde, amaçlı örneklem yöntemi çerçevesinde benzeşik (homojen) örnekleme yöntemiyle belirlenmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubu, 2021-2022 eğitim- öğretim yılı Bayburt İli Merkez İlçesinde görev yapan 10 öğretmenden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde betimsel analiz tekniği ile çözümleme yapılması uygun görülmüştür. Araştırmacılar dijital ortamın öğrencilerin sosyalleşmesi üzerindeki etkisi; öğrencileri yalnızlığa sevk ettiği, konuşma bozukluklarının olduğu, kültürel yozlaşmanın oluştuğu, dikkat dağınıklığına sebebiyet verdiği gibi çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Araştırmacılar dijital ortamın öğrencilerin sosyalleşmesine etkisinin nedeni olarak bu ortamlarda öğrenciler tarafından çok zaman ayrılması olarak bulmuşlardır. Dijital ortamı fazla kullanan çocuklar, dijital ortamı az kullanan çocuklara oranla dikkat dağınıklığı ve akademik başarısızlıklarla karşılaştıkları görülmektedir. Dijital ortamın, arkadaş edinme ve uzak çevresiyle irtibat sağlama gibi olumlu etkileri de gözlenmektedir. Dijitalleşmenin sosyalleşme üzerindeki problemlerinin çözümü olarak ebeveynlere, çocuklarını sürekli kontrol altına tutmaları, öğretmenlere, dijital ortam ile ilgili öğrencilerin bilgilendirilmesi ve yöneticilere, çocukların gündelik hayatta daha fazla zaman geçirecekleri ortamların oluşturulması gibi çözüm önerilerinde bulunulmuştur.
Anahtar Sözcükler: Paradigma, Dijitalleşme, Sosyalleşme, Çözüm

ABSTRACT
The purpose of this study is to reveal the views of teachers on the socialization of primary school students in a digital environment. The research was conducted with teachers working at the Ministry of National Education. The study group of the study was determined by the purposeful sampling method technique. The working group consists of 10 teachers working in the Central District of Bayburt Province for the 2021-2022 academic year. This research is being prepared using the case science pattern in a qualitative research method. A semi-structured interview technique is used as a data collection technique. The data obtained are analyzed by descriptive analysis technique. The researchers have reached various results such as the effect of digital environment on students' socialization; it leads students to loneliness, speech disorders, cultural corruption occurs, and causes distraction. Researchers have found that the reason for the influence of the digital environment on the socialization of students is the allocation of a lot of time by students in these environments. It is observed that children who use the digital environment more often experience distraction and academic failures compared to children who use the digital environment less. The positive effects of digital environment such as making friends and maintaining contact with distant surroundings are also observed. Painting on the socialization of their children constantly to keep it under control as a solution to the problems parents, teachers, and administrators informing the students about the digital environment, to spend more time in children's everyday environment, the creation of life as well as in solution were made.
Keywords: Paradigm, Digitalization, Socialization, Solution

1.GİRİŞ

Son yıllarda teknolojinin hızla ilerlemesi ve bu teknolojiyi yoğun bir şekilde kullanan çocuklar ile ilgili olumsuz olayların yaşandığı görülmektedir. Örneğin 2021 yılında dijital bir platformda oyun oynayan A.Y isimli öğrencinin son zamanlarda içine kapandığı ve bir süre sonra kendini asarak intihar ettiği haberi mevcuttur (Sabah, 2021). Başka bir örnek haberde ise 2020 yılında dijital platformların başında geçen zamanın olağanüstü düzeyde arttığını ve durumun öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yaptığını ifade eden haberler dikkat

çekmektedir (Sabah, 2020). Dijitalleşmeyle beraber meydana gelen bu sorunlar neticesinde, öğrencilerin sosyal yönden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Öğrenci gelişimlerinin sağlıklı olabilmesi için sosyal yönden olumlu tutum ve davranışlar geliştirmeleri gerekmektedir. İnsanların sosyalleşme sürecinde en önemli dönemin çocukluk dönemi olduğu göz önünde bulundurulmakta; ayrıca bu süreçte aile, okul başta olmak üzere dijital medya teknolojisi araçlarının sosyalleşmede önemli etken olduğu kabul görmektedir (Kaya & Tuna, 2018).

20. yüzyıl sonlarında hızla gelişen dijital medya teknolojisi bilgisayar, internet ve akıllı telefonlar yeni medya olarak adlandırılmaya başlanmış olup, bu yeni medya teknolojisine çocukların uzun süre bağlı kalmaları neticesinde psikolojik, fiziksel ve sosyal olarak olumsuz etkilenmeleri noktasında tartışmalar söz konusudur (Özkan & Hira, 2017). Dijital medya teknolojisinin getirdiği birçok yenilik olmakla birlikte bu yeniliklerin avantajları ve dezavantajları sosyal ilişkileri olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir (Çaycı & Çaycı, 2017).

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde teknolojik ilerlemeye paralel bir şekilde dijitalleşmenin de ilerlediği, bu ilerlemeye çocuklarında hızlı ayak uydurduğu ve bu ortamlarda çokça zaman harcadıkları tespit edilmiştir. Bu durum çocukların sosyalleşememelerini, yalnızlaşmalarını ve duygusal bunalımlarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı dijital ortamların sosyalleşmeye etkisi konusunda farkındalık yaratmak için bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu araştırma kapsamında, eğitimde paradigma değişimi, dijitalleşme ve dijitalleşmenin sosyalleşmeye etkisi, eğitimde dijitalleşmenin yeri ve önemi, dijitalleşmeyle beraber ortaya çıkan problemler, sosyalleşmenin tanımı ve sosyalleşmede karşılan sorunlar alt başlıkları ele alınmıştır.

2.1.Eğitimde Paradigma Değişimi

Eğitim, bireylerin bedensel, duygusal ve zihinsel özelliklerinin hedeflenen amaçlar doğrultusunda geliştirilmesidir. Daha geniş bir ifadeyle eğitim, bireyin isteyerek ve kasıtlı bir şekilde değişimler geçirmesidir (www.egiticininegitimi.gen.tr). Önceden planlanmış belli bir program çerçevesinde yapılan eğitime formal eğitim, hayatın içinde kendiliğinden gerçekleşen, belli bir plan ve program dâhilinde olmayan eğitime de informal eğitim denilmektedir (Fidan, 2012).

Paradigma, bilim alanlarının belli bir dönem içinde yöneten ve kuramsal çerçevesini oluşturan egemen görüştür. Paradigmaların egemen olabilmesi için bulunduğu dönem içindeki bilim insanları tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Paradigmaların değişmesi ya da kendi içinde değişime uğraması için var olduğu dönemde sorunları çözmede yetersiz kalmaları gerekmektedir. Paradigmaların değişime uğraması paradigmanın var olan konularda yetersiz kalmalarından dolayı yerlerini yeni paradigmalara bırakmaları sonucunda gerçekleşmektedir (www.felsefen.com). Sanayi devriminden sonra değişime uğrayan üretim, yaşam biçimi ve kentleşme eğitimi geleneksellikten alıp kuramsallığa sevk etmiştir. 17. yüzyıldan itibaren eğitimde Aydınlanma Felsefesi içinde Rasyonalizm etkili olup, dini sulta yerine pozitif bilim ilkelerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Cevizci, 2011).

18. yüzyıldan itibaren eğitim, ideolojiler egemenliği altına girmekte ve milliyetçilik, yurttaşlık, endüstri toplumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi, toplumsal sınıfların oluşması hâkim olmaktadır (Gutek, 2014). 21. yüzyılda maddi sermayenin yerini insan, mekaniğin yerini bilgisayar, fiziki gücün yerini beyin gücü, fiziki ticaretin yerini e-ticaret ve temel bilimlerinin yerini moleküler biyolojinin aldığı görülmektedir (Parlar, 2012). Ayrıca 21. yüzyılda yaşanılan Covid-19 pandemisinde sosyo-kültürel, ekonomik ve politik boyutta birçok değişimlere sebebiyet verdiği gibi eğitim konusunda da yeni normaller ve yeni paradigmaları oluşturacağı söylenmektedir (Bozkurt, 2020).

2.2. Dijitalleşme ve Dijitalleşmenin Sosyalleşmeye Etkisi

Teknolojik ilerlemeler, insan gücüyle yapılmakta olan birçok faaliyeti otomatikleştirerek çalışma yaşamına dijitalleşmeyi sokmaktadır (Altun, 2020). Dijitalleşme, elde edilen bilgilerin teknolojik araçlar vasıtasıyla okunabilecek, düzenlenebilecek ve kullanılabilecek şekilde dijital ortama aktarılması olarak tanımlanabilmektedir (Çalışkan, 2020). Faklı bir tanıma göre ise dijitalleşme, dijital teknolojileri kullanılarak

sayısallaştırılmış verilerin iş süreçlerinde kullanılmak üzere yöntemler geliştirilerek akıllı üretimler haline dönüştürülme olarak tanımlanmaktadır. (Yankı, 2019).

Dijitalleşmeyle beraber bilgiler farklı iletişim kanalları aracılığıyla hızlı ve problemsiz bir şekilde iletilebilmekte; bunun neticesinde gün geçtikçe küçülen iletişim cihazlarının kabloya olan bağımlılığı azalmaktadır (Değirmencioğlu, 2016). Dijitalleşmede internet önemli bir konumda yer almaktadır. İnternet, insanlara daha aktif bir iletişim şansı sunan ortam durumuna gelmiş olup sosyal hayatın her alanında etkili bir enstrümana dönüşmüştür (Maigret &Yücel, 2011). İnternet teknik özellikleri sayesinde dijitalleşmeye önemli katkılar sunmakla birlikte dünyanın farklı yerlerindeki teknolojik cihazları birbirine bağlayarak insanlar arasındaki etkileşimi sınırsız hale getirmektedir (Ergüney, 2017).

Teknolojinin hızlı değişimi sayesinde dijital dönüşümlerin de aynı hızda olması kaçınılmazdır. Bu dijital dönüşüme bireyler kadar örgütlerinde uyum sağlamaları örgütlerin gelecekte var olmaları için bir zorunluluktur (Üzmez & Büyükbeşe, 2021). Dünyadaki bu değişim dönüşümlerle beraber Türkiye'nin 1980'li yılların sonunda başladığı bu alandaki dönüşümler 2000'li yılların başından itibaren daha kapsayıcı bir dijital dönüşüm halini almaktadır (Hamut, 2021).

Dijitalleşmenin, dijital üretiminden kaynaklı kusursuz kopyalamalar, verilerin dijital ortamlarda muhafaza edilmesinden dolayı düşük maliyetler ve veriler üzerinde geliştirme, analiz etme, arama gibi ileri düzeyde işlemlerin kolaylıkla yapılmasında sağladığı faydaları olduğu ifade edilmektedir (Negroponte, 1995). Dijitalleşmenin bireysel olarak hayatın her anına hitap etmesi aynı zamanda toplumunda dijitalleşmesine sebebiyet vermektedir. Dijitalleşme eğitim hayatından başlayarak uluslararası ilişkilere kadar çok geniş bir alanda söz sahibi olmaktadır (Cuhadar, 2021).

İnternet ortamının yaygınlaşması sosyolojik dijitalleşmeye de alan açmakta artık günlük alışkanlıklarda değişimler gözlenmekte ve yeni nesillerin eski iletişim alışkanlıklarını farklı boyutlara dönüştürmektedirler (Önür & Kalaman, 2016). Günümüzde insanlar, sosyalleşmek, iletişim kurmak için dijital alanlara yönelmektedir (Turhan, 2017). Dijitalleşme insanlara birçok fırsat sunmakla birlikte bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte dengesiz zaman kullanımı ve teknolojik bağımlılıkların oluşumu gibi bazı önemli sorunların oluştuğu görülmekle birlikte ayrıca sanal ortamlarda iletişim kuran bireylerin gerçek dünyadaki iletişimden kaçtıkları, bu durum bireylerde zamanla mutsuzluk ve asabiyet gibi ruhsal bozukluklara neden olabilmektedir (Güney, 2017). Ayrıca dijitalleşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesine rağmen hukuksal çerçeveye dönüşmesi aynı hızda olmadığından dolayı bireysel hak kayıplarının oluşması sorunu ortaya çıkmakta, bu süreçte yasaların yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir (Hamut, 2021).

2.3. Eğitimde Dijitalleşmenin Yeri ve Önemi

Dijital eğitim, teknolojilerin kullanılması ile bilgi ve becerilerin dijital ortamlarda öğrencilere aktarılma süreci olarak ifade edilebilir. Dijital araçların gelişmesi aynı zamanda eğitimde dijitalleşme hızını da arttırmıştır. Eğitim alanındaki dijital yaygınlaşma diğer alanlara göre çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Dijital eğitimin hayata en çok temas eden, hayatı en çok etkileyen teknolojik alan olduğu söylenebilir. Bundan dolayı dijital çağın en büyük devrimi eğitimdeki dijital devrîmdir. Bu devrim bugünü şekillendirdiğinden daha fazlasını gelecekte şekillendirecektir (Parlak, 2017). Dijital eğitim doğru kullanıldığı takdirde etkili, ekonomik ve üretken olabilmektedir (Dorothy, Demiray, Sharma & Kumar, 2009).

2010 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) fırsat ve imkân eşitliğini sağlamak ve eğitim-öğretim sürecinde daha fazla duyu organını kullanarak öğrenme çeşitliliğini artırmak için FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi iyileştirme Hareketi) projesini hayata geçirmiştir (Karaca & Karaca, 2021). Ayrıca yine MEB tarafından sosyal eğitim platformu olan EBA (Eğitim Bilişim Ağı) kullanımı hayata geçirilmiştir. Burada platformun amacı ihtiyaç duyulan her yerde teknolojik araçları kullanarak etkili materyal kullanımıyla birlikte teknolojinin eğitimle bütünleşmesini sağlamaktır. MEB ve diğer eğitim firmaları tarafından hazırlanan dijital kaynaklar EBA'da yayınlanarak öğretmen ve öğrencilere yardımcı kaynaklar oluşturulmaktadır (MEB, 2016).

Çeşitli özellikleri bakımından farklılık gösteren dijital eğitim kalıpları aşağıda belirtilmektedir:

- "Eş Zamansız (Asenkron) Eğitim": Belli bir zaman aralığında olmayan bu eğitim modelinde öğrenciler kendi isteklerine göre eğitim sürecine dâhil olmaktadırlar (Altany, 2009; hotComm, 2003).

- "Eş Zamanlı (Senkron) Eğitim": Çeşitli teknolojik materyalleri kullanarak (ses, video, kamera) hazırlanan ve aynı zaman diliminde izlenilen derslere eş zamanlı eğitim denilmektedir (Alkan Meshur & Bala, 2015).
- "Harmanlanmış (Karma) Eğitim": Online ve yüz yüze eğitim modellerini birleştiren bu eğitim modeli geleceğin baskın dijital eğitim modeli olarak ortaya çıkacağı beklenmektedir (Watson, 2008).
- "Ters-Yüz Edilmiş Eğitim": Bu eğitim modelinde öğrenciler sınıf dışında öğrendiği bilgileri eğitici eşliğinde sınıf içinde devam ettirmeleri şeklindeki eğitim modeline ters-yüz edilmiş dijital eğitim modeli denilmektedir (Reidsema, Hadgraft & Kavanagh, 2017).

2.4. Dijitalleşmeyle Beraber Ortaya Çıkan Problemler

Teknolojinin hayatı kolaylaştırıcı etkilerinin yanı sıra olumsuz sonuçları da tartışılmaktadır. Teknoloji kullanımı sırasında kontrolün yitirilmesi, teknolojinin bilinçsiz kullanılması teknolojik bağımlılığa neden olmaktadır. Alan yazında geçen anlamıyla bağımlılık, kişinin yaptığı eylemde ya da kullandığı bir nesne üzerindeki kontrolünü kaybetmesi, o olmadan hayatını idame ettirememeye başlamasıdır (Dinç, 2017). Teknoloji bağımlılığı vücuda direkt zarar vermediğinden fark edilmesi ve bu zararın tedavi edilmesi zaman almaktadır. Teknoloji bağımlılığı:

1. Meraktan kaynaklı deneysel kullanım,
2. Çevrenin tesiri ve tahakkümü ortaya çıkan sosyal kullanım,
3. Problemlerden kaçınmak ve mutlu olmak için başlayan operasyonel kullanım
4. Aşırı derecede ihtiyaç duyulan kullanım olarak birbirini takip eden basamaklardan oluşmaktadır (Dinç, 2014).

Dijitalleşmenin artmasıyla, dijital bağımlılığında arttığı bunun sonucunda vücut yapısında bozulmalar, göz hastalıkları gibi hastalıklarda kronik hastalıklar arasına girmeye başlamıştır. Cep telefonsuz yapamama, herhangi bir hastalık için doktora değil internete başvurulması gibi teknolojik araçların yanlış kullanılması da dijital rahatsızlıklar arasında yer bulmaktadır (Arda, 1996).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB)'nın 2011 Türkiye'de Aile Yapısı için yapmış olduğu bir araştırmaya göre ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili en sık yaşadıkları problemin internet kullanımı ve bilgisayar oyunları olduğu belirlenmiştir. Bu durum dijitalleşmenin aile ve çocuk arasındaki ilişkilerinin olumsuz etkilerini göstermektedir (ASPB, 2011). Çocukların teknolojiye ulaşması kolaylaştıkça internet ortamına ve bilgisayara bağlı sorunların ortaya çıkması aileleri endişelendirmektedir. Bu sorunlar çocukların internet ortamında çok zaman geçirmesi ve güvensiz kullanım olarak ikiye ayrılmaktadır. Çocukların internette uzun zaman harcamaları okul başarılarını olumsuz etkilemekle birlikte obezite, tembellik, göz ve eklem sorunları, saldırgan davranışlar gibi sağlık sorunlarının ortaya çıktığı gözlenmektedir (Özkan, 2016).

2.5. Sosyalleşmenin Tanımı ve Sosyalleşmede Karşılaşılan Sorunlar

Sosyalleşme kavramı ilk olarak 19. yüzyıl başlarında Amerikalı sosyal felsefeci Edward A. Ross tarafından kullanılmıştır. Buna karşın Emile Durkheim ise sosyalleşme kavramının kurucu babası olarak bilinmektedir (Hurrelmann, 2002). Bireyin bir gruba dâhil olma durumuna sosyalleşme denilmektedir. Sosyalleşen birey girmiş olduğu grubun kültürünü oluşturan değerlerini, inançlarını ve sosyal normlarını benimseyip kabul etmek durumundadır (Ergün, 1994). Bir başka ifadeyle sosyalleşme, aile ve arkadaşlarla bir araya gelme etkinliği anlamı taşırken artık sosyal medya ve mobil uygulamalarda faaliyet yapma etkinliği olduğu söylenmektedir (Olcay, 2018). İnternette geçirilen zamanın artmasıyla ters orantılı olarak çocukların sosyal ilişkilerini geliştirememesi ailelerin dile getirdiği sorunlardan biridir (Özkan, 2016). Sosyalleşme tanımındaki bu değişim teknolojinin insanlara sağladığı yararlardan ziyade bireyin sosyalleşmesindeki olumsuzlukların tartışılmasının başlanmasına neden olmuştur (Olcay, 2018).

Sosyal platformlardaki toplumsal gruplar sanal sosyallik yaratmışlardır. Bu sanallık çocukların öğrenme deneyimlerini düzensiz hale getirmekte, yeni, heyecan verici oyun ve eğlencelere zamanının önemli bir kısmını harcamamalarına neden olmaktadır. Ayrıca çocukların formal bir dijital okuryazarlık eğitimi almamaları onları şiddet, cinsel içerikli yayınlar ve ticari dolandırıcılık gibi birçok riskle karşı karşıya bırakmaktadır (Özkan & Hira, 2017). Mark Prensk'ye (2001) göre, dijitalleşme konusuna çocukların ebeveynlerinden daha iyi uyum

sağlaması onları daha denetlenemez hale getirmekte, çeşitli sınırlama ve yasakları aşmakta zorlanmamaktadırlar.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Bu çalışmanın amacı dijital ortamın ilkokul öğrencilerinin sosyalleşmelerine yönelik öğretmen görüşlerini ortaya koymaktır. Bu hedef çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır. Öğretmenlere göre:

1. Dijital öğrenme kavramının tanımı nedir?
2. Dijital öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar nelerdir?
3. Dijital öğrenmenin olumlu sonuçlar vermesi için neler yapılmalıdır?

4. YÖNTEM

Bu başlık altından araştırmanın yöntemi ve deseni, çalışma grubu, araştırmacıların rolü ile verilerin toplanması ve analizi başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Bu çalışma nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bilimsel araştırmalarda derinlemesine bilgi edinmek için nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır (Lichtman, 2013). Nitel araştırma bütüncül bir bakış açısını esas alarak araştırma problemini yorumlayan bir yöntemdir (Altuntaş, Coşkun, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2010). Nitel araştırmacılar olayları kendi durumları içerisinde inceler ve hâkim olan ilişkiler bütününü doğal ortamlarında yorumlayıp ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar (Neuman 2012).

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgu bilim deseni kullanılarak hazırlanmıştır. Olgu bilim (fenomenoloji) deseni yaşantı boyunca çoğu zaman karşılaşılan fakat derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olguları detaylı bir biçimde inceleyen nitel çalışma çeşididir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bir başka ifadeyle olgu bilim deseni, yabancı olmayan ancak anlamının tam olarak kavranamadığı olguları araştırmak için uygun ortam sağlayan nitel bir desendir (Büyüköztürk, Kılıç, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012). Olgu biliminde araştırmacı katılımcıların öznel düşünceleri ve tecrübeleriyle ilgilenmekte, bireyin olgulara, olaylara yüklediği anlamları incelemektedir (Akturan ve Esen, 2008).

4.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemlerinden benzeşik (homojen) örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örneklem yönteminde, araştırmanın hedefine en iyi hizmet edeceği düşünülen, bu gayeye en uygun örnekler dikkate alınarak örneklem oluşturulmaktadır (Baştürk & Taştepe, 2013). Benzeşik örneklem seçilmesindeki gaye ise belirgin bir şekilde benzeşik özelliklere sahip bir örneklem oluşturarak uygun alt grup tanımlaması yapmaktır (Yıldırım & Şimşek, 1999).

Çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Bayburt ilinde görev yapan 10 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Bu çalışmada Katılımcıların kimlikleri saklanmış olup katılımcılar Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9 ve Ö10 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlere Ait Demografik Özellikler

	Eğitim Düzeyi	**Cinsiyet**	**Mesleki Kıdem**	**Branş**
Ö 1	Yüksek Lisans	Erkek	10-15 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 2	Lisans	Erkek	5-10 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 3	Lisans	Erkek	10-15 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 4	Lisans	Erkek	10-15 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 5	Lisans	Erkek	30-35 Yıl	Sınıf Öğretmeni

Ö 6	Lisans	Kadın	5-10 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 7	Lisans	Kadın	10-15 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 8	Lisans	Kadın	5-10 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 9	Lisans	Kadın	30-35 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Ö 10	Lisans	Kadın	5-10 Yıl	Sınıf Öğretmeni

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin %50'sinin erkek %50 sinin kadın olduğu; %40'nın 5-10 yıl aralığında, %40'nın 10-15 yıl aralığında, %20'sinin 30-35 yıl aralığında mesleki kıdeme sahip olduğu; % 90'nının lisans ve % 10'unun ise yüksek lisans mezunu olduğu ve tamamının sınıf öğretmeni olduğu görülmektedir.

4.3. Araştırmacıların Rolü

Birinci araştırmacı Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra Milli Eğitim Bakanlığında 3.5 yıl sınıf öğretmenliği yapmıştır. Amasya Üniversitesinde akademisyen olarak görevine devam etmektedir. Son yıllarda dijitalleşmeyle beraber öğrencilerin sosyalleşmelerindeki olumsuzlukları gözlemlemiştir. Bu durumun mevcut eğitime ve eğitim sistemin değişimine yansımalarını merak ettiğinden dolayı bu çalışmayı yapmaya karar vermiştir.

İkinci araştırmacı lisans eğitimini Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nde tamamladıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nda birleştirilmiş sınıflarda ve müstakil sınıflarda sınıf öğretmenliği yapmış ayrıca yönetim kademelerinin her bölümünde görev yapmıştır. İdarecilik ve öğretmenlik yaptığı sürede teknolojinin değişimiyle beraber öğrencilerinde tutum, davranış ve söylemlerinde farklılıklar gözlemlemiş, öğrencilerin sosyalleşmelerinin bu teknolojik değişimlerle ilgisini merak etmiştir. Bundan dolayı bu araştırmayı yapmaya karar vermiştir.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu görüşme tekniğinde araştırmacı soracağı sorular önceden hazırlar ancak görüşmenin gidişatına göre görüşmenin amacına bağlı kalmak şartıyla yan ya da alt sorular sorarak katılımcıların cevaplarını açmalarını ve aydınlandırmaları isteyebilir (Türnüklü, 2000)

Görüşmelerde veri kaybı olmaması için katılımcıların izni alınmak suretiyle görüşmeler ses kayıt cihazı kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Her bir katılımcı ile yapılan görüşmeler ortalama 30 dakika sürmüştür. Soruların daha iyi anlaşılması için ek sorular yani sonda sorularından yararlanılmıştır (Clement, 2000).

Görüşme sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmektedir. Betimsel analiz tekniği araştırmacıların olgu ve olayları özetlemek için kullandıkları bir tekniktir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008). Betimsel analiz tekniğinin dört aşaması bulunmaktadır. Birinci aşamada araştırma sorularından literatür taramasıyla kavramsal çerçeve oluşturtularak hangi temalar altında sunulacağı belirlenmektedir (Dawson, 2009). Bu aşamadan sonra düzenlenen veriler tanımlarla ifade edilir. Daha sonra tanımlanan veriler açıklanır ve anlamlandırılır. Araştırmacı son aşamada ise yapmış olduğu açıklamaları, anlamlandırmaları daha güçlü kılmak için bulgular arasında neden sonuç ilişkileri ile karşılaştırmalar yapmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

5. BULGULAR

Görüşme sorularına göre analiz gerçekleştirilmiş olup bir takım bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda birinci görüşme sorusu "Dijital terimini nasıl tanımlarsınız?" şeklindedir. Bu soruya dair elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların dijital terimini; 1. Bilgi belge depolama, 2. Hayal dünyası, 3. Fayda sağlayan ortam ve 4. Zarar veren ortam kavramları ile ifade ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Dijital Terimine İlişkin Algılar

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Bilgi Belge Depolama	3	37	Bilgi ve belgelerin saklandığı, depolandığı kaydedildiği ortamlardır. (Ö9)
2	Hayal Dünyası	2	25	Hayal dünyamızdaki yakın çevre. (Ö6)
3	Fayda Sağlayan Ortam	2	25	Çocukların gelişiminde fayda sağlayan ortamdır. (Ö5)
4	Zarar Veren Ortam	1	13	Dijital ortam; iyi yönde kullanıldığında fayda sağlayan, kötü yönde kullanıldığında ise zarar veren platformdur. (Ö10)
	Toplam	7	100	

Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların dijital terimine ilişkin algıları; %37 oranında bilgi belge depolama, %25 oranında hayal dünyası, %25 oranında fayda sağlayan ortam ve %13 oranında zarar veren ortam şeklinde sıralanmaktadır.

İkinci görüşme sorusu "Öğrencileriniz gerçek hayattaki arkadaş ortamlarını dijital ortama taşıyor mu? Bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?" şeklindedir. Bu soruya dair elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların; 1. Dijital Ortama Taşınma Durumu, 2. Dijital Ortamdan Habersiz Olma, 3 Ortak Oyun Alanı, 4. Tehlikelere Açık Alan kavramları ile ifade ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3. Öğrencilerin Gerçek Hayat Ortamındaki Arkadaşlıklarını Dijital Ortama Taşınması Konusunda Öğretmen Algıları

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Dijital Ortama Taşınma Durumu	6	60	Çocuk oldukları için gizleme dertleri olmadığından ister istemez gerçek hayatları dijital ortama taşıyorlar. (Ö5)
2	Dijital Ortamdan Habersiz Olma	2	20	İlkokul 1. Sınıf oldukları için çok fazla dijital ortamdan haberleri yok. (Ö7)
3	Ortak Oyun Alanı	1	10	Ortak oynadıkları oyunlarda dijital ortamlarda buluşabiliyorlar. (Ö3)
4	Tehlikelere Açık Alan	1	10	Çocuklara göre yüz yüze olmadığı için olumlu bulmuyorum. Samimiyetsiz, hislerden uzak, menfaate dayalı, tehlikelere açık. (Ö9)
	Toplam	10	100	

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin gerçek hayat ortamındaki arkadaşlıklarını dijital ortama taşınması konusunda öğretmen algıları; %60 dijital ortama taşınma durumu, %20 dijital ortamdan habersiz olma durumu, %10 ortak oyun alanı ve %10 tehlikelere açık alan şeklinde ifade ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Üçüncü görüşme sorusu "Öğrencileriniz hangi dijital ortamları takip ediyor?" şeklindedir Bu soruya dair elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların öğrencilerinin takip ettikleri dijital ortamların; 1. Çizgi Film, 2. Oyunlar, 3. Youtube, 4. Diziler, 5. EBA, 6.İnstagram, 7. Spor Programları, 8. Facebook ve 9. Diğer Programlar kavramları ile ifade edildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

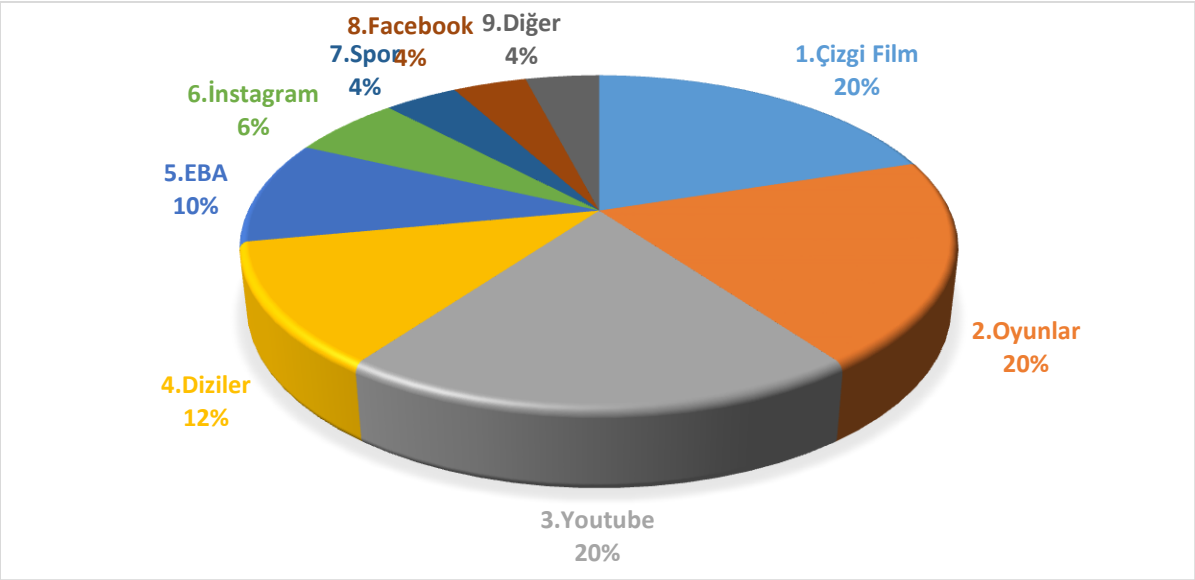

Şekil 1. Öğrencilerin Takip Ettikleri Dijital Ortamlara Yönelik Öğretmen Tespitleri

Şekil 1'de görüldüğü üzere öğrencilerin takip ettikleri dijital ortamlara yönelik öğretmen tespitleri; %20 çizgi film, %20 oyunlar, %20 youtube, %12 diziler, %10 EBA, %6 instagram, %4 spor programları, %4 facebook ve %4 diğer şeklinde ifade ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Dördüncü görüşme sorusu "Dijital ortamın öğrencilerinizin sosyalleşmesine etkisi nasıl değerlendiriyorsunuz?" şeklindedir. Bu soruya dair elde edilen veriler incelendiğinde katılımcılar olumlu etki olarak; 1. Arkadaş edinme, 2. İrtibat sağlama ve 3. Tecrübe paylaşımı olarak algıladıklarını, olumsuz etkileri olarak ise 1. Dış dünyadan kopma, 2. Arkadaşlık kurmada zorlanma ve 3. Kişisel bozukluklar olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Dijital Ortamın Öğrencilerin Sosyalleşmesine Etkisine Yönelik Öğretmen Algısı

Sıra	Tema	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Olumlu Etkileri	Tecrübe Paylaşımı	3	42	Dijital ortamın öğrenci eğer sosyal platformlarda tanıştığı kişiyle bilgi, tecrübe paylaşımı yapıyorsa olumlu bir etkisi vardır diye düşünüyorum. (Ö1)
		İrtibat Sağlama	2	29	Uzakta olan arkadaşlarıyla irtibatlarını devam ettirmeleri. (Ö10)
		Arkadaş Edinme	2	29	Dijital ortamda pek çok arkadaş edinebilir. (Ö9)
		Toplam	7	100	
2	Olumsuz Etkileri	Arkadaşlık Kurmada Zorlanma	3	42	Yalnızlığa alışır. (Ö6)
		Dış Dünyadan Kopma	2	29	Sosyal ortamından uzaklaştırdığı için asosyal olabilir. (Ö2)
		Kişisel Bozukluklar	2	29	Bazı kişisel bozuklukları. (Ö3)
		Toplam	7	100	

Tablo 4'te görüldüğü üzere dijital ortamın öğrencilerin sosyalleşmesi üzerine etkisini olumlu etkileri ve olumsuz etkileri olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Katılımcılar olumlu etkiler olarak %42 oranında tecrübe paylaşımı, %29 oranında irtibat sağlama ve %29 oranında arkadaş edinme şeklinde; olumsuz etkileri olarak ise %42 oranında arkadaşlık kurmada zorlanma, %29 oranında dış dünyadan kopma ve %29 oranında kişisel bozukluklar olarak sıralamışlardır.

Beşinci görüşme sorusu "Dijital ortamın dil ve kültür üzerindeki sosyalleşmeye etkisi nasıldır?" şeklindedir. Bu soruya dair elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların dijital ortamın dil üzerine etkisini; 1. Konuşma bozukluğu, 2. Dil gelişimini destekleme ve 3. Yazma bozukluğu olarak ifade etmektedirler. Kültür üzerine etkisi olarak ise; 1. Kültürel yozlaşma ve 2. Farklı kültürleri tanıma olarak ifade ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Dijital Ortamın Dil ve Kültür Üzerindeki Sosyalleşmeye Etkisi

	Tema	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Dil Üzerine Etkisi	Konuşma Bozukluğu	4	44	Konuşma bozukluğu, kendini ifade edememe. (Ö8)
		Dil Gelişimini Destekleme	3	33	Dil öğrenme platformlarını kullanarak yabancı dil gelişimini destekleme açısından olumlu buluyorum. (Ö1)
		Yazma Bozukluğu	2	23	Kelimeleri doğru kullanamayan nesillerin yetişmesine sebebiyet veriyor. (Ö10)
		Toplam	9	100	
2	Kültür Üzerine Etkisi	Kültürel Yozlaşma	5	63	Dünyanın her yerine ulaşılabilir olması bazı kültürel dokuları bozuyor. (Ö3)
		Farklı Kültürleri Tanıma	3	37	Farklı kültürler tanıyabilir. (Ö2)
		Toplam	8	100	

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcılar dijital ortamın dil üzerine etkisine bakıldığında %44 oranında konuşma bozukluğu, %33 oranında dil gelişimini destekleme ve %23 oranında yazma bozukluğu; kültür üzerine etkisini ise %63 oranında kültürel yozlaşma ve %37 oranında farklı kültürleri tanıma olarak sıralamışlardır.

Altıncı görüşme sorusu "Dijital ortamı fazla ve az kullanan öğrenciler arasındaki temel farklar sizce nelerdir?" şeklindedir. Bu soruda katılımcıların dijital ortamı fazla kullanımda 1. Davranış problemi, 2. Dikkat dağınıklığı ve 3. Keşfetmeye açık olma; az kullanımda ise 4. Zamanı verimli kullanma ve 5. Toplumsal hayata uyum şeklinde sıraladıkları bulunmuştur.

Tablo 6. Dijital Ortamı Kullanma Yoğunluğuna Göre Oluşan Farklılıklar

Sıra	Tema	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Fazla Kullanım	Davranış Problemi	4	33	Davranış problemi gözlenir. (Ö6)
		Dikkat Dağınıklığı	4	33	Fazla kullananlarda dikkat eksikliği. (Ö3)
		Keşfetmeye Açık Olma	1	9	Dijital ortamı kullanan öğrenciler diğer öğrencilere oranla daha meraklı ve keşfetmeye açık oluyorlar. (Ö4)
2	Az	Zamanı Verimli Kullanma	2	16	Vaktini daha verimli kullanırlar. (Ö6)

	Kullanım	Toplumsal Hayata Uyum	1	9	Az kullananlar toplum hayatına daha uyumlu, kültürel değerlerine karşı daha saygılıdırlar. (Ö9)
	Toplam		17	100	

Tablo 6'da görüldüğü üzere dijital ortamı kullanma yoğunluğuna göre katılımcılar fazla kullanımda % 44 oranında davranış problemi, %44 oranında dikkat dağınıklığı ve %12 oranında keşfetmeye açık olma, az kullanımda ise % 66 oranında zamanı verimli kullanma ve % 34 oranında toplumsal hayata uyum olarak sıraladıkları bulunmuştur.

Yedinci görüşme sorusu "Dijital ortamın öğrencilerin psikolojik gelişimini nasıl etkilemektedir?" şeklindedir. Bu soruya katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; 1. Dış dünya ile kopuk olma, 2. Korku, 3. İkilime düşme ve 4. Saldırgan davranışlar şeklinde sıraladıkları bulunmuştur.

Tablo 7. Dijital Ortamın Öğrencilerin Psikolojik Gelişimine Etkileri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Dış Dünya ile Kopuk Olma	3	38	Dış dünya ile bağları kopuk ve duyarsızlaşıyorlar. (Ö9)
2	Korku	3	38	Olumsuz ögelerle karşılaştıklarında korku geliştiriyorlar. (Ö4)
3	İkileme Düşme	1	12	Ya o dünyada kalacaksın veya dışarda kalacaksın ikilemi çocukları psikolojik olarak etkiliyor. (Ö5)
4	Saldırgan Davranışlar	1	12	İzledikleri programlara göre davranışlarında saldırganlık ortaya çıkmaktadır. (Ö6)
	Toplam	8	100	

Tablo 7'de görüldüğü üzere dijital ortamın öğrenciler üzerindeki psikolojik etkileri analiz edildiğinde; %38 oranında dış dünya ile kopuk olma, %38 oranında korku, %12 oranında ikileme düşmeye %12 oranında saldırgan davranışlar kavramlarıyla ifade edildiği tespit edilmektedir.

Sekizinci görüşme sorusu "Dijital ortamın olumuz etkilerini azaltıp olumlu sonuçlar vermesi için neler yapılmalıdır? Kime hangi görevler düşmektedir? Detaylıca anlatır mısınız?" şeklindendir. Bu soruya katılımcılar; 1. Aileler, 2. Öğretmenler, 3. Yöneticiler, kavramları üzerinden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Tablo 8. Dijital Ortamın Olumsuzluklarını Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sorumlu Çevreler

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Aileler	8	57	Ailelerin daha dikkatli olması gerektiğini düşünüyorum. (Ö7)
2	Öğretmenler	5	35	Tüm dijital ortamlarla ilgili öğretmen ve anne-babaların bilgisinin olması gerektiğini düşünüyorum. (Ö3)
3	Yöneticiler	1	8	Bu görev ilgili birimde görev yapan yöneticilere ve öğretmenlere düşmektedir. (Ö10)
	Toplam	14	100	

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcılara göre dijital ortamın olumsuzluklarını engellemeye yönelik; %57 oranında ailelere, %35 oranında öğretmenlere ve %8 oranında yöneticilere görev düştüğünü ifade etmektedirler.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma MEB'e bağlı okullarda görev yapan sınıf öğretmenleri ile yapılmıştır. Yapılan çalışmada dijitalleşme ile ilkokul öğrencilerinin sosyalleşmesinde birçok etkileşimin olduğu ortaya çıkmıştır. İlgili alan

yazına bakıldığınındı bu bulguyu destekler nitelikte bazı çalışmalar mevcuttur. Çocukların kişilik gelişiminde ve sosyalleşmesinde dijital iletişim araçlarının önemli rolü bulunmaktadır (Kaya & Tuna, 2008). Yine başka bir çalışmaya göre çocukların bilgi ve deneyimlerinin eksik olmasından dolayı teknolojilerle etkileşimleri birçok problemi beraberine getirmektedir (Özkan & Hira, 2017).

Yapılan çalışmada öğretmenlerin dijital ortam kavramına ilişkin algılarının 1. Bilgi belge depolayan yer, 2. Hayal dünyası, 3. Fayda sağlayan ortam ve 4. Zarar veren ortam olarak belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre çocukların dijitalleşmeye yatkınlıklarının bilinip, dijitalleşmenin eğitime olumlu yansıtma üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda dijital ortama uyum sağlayan öğrencilerin yeteneklerine göre eğitim öğretim ortamı hazırlayan öğretmenlerin katkısı daha fazladır (MEB, 2009).

Araştırmacılar öğrencilerin gerçek hayattaki arkadaşlıkları ile dijital ortamdaki arkadaşlıklarını ilişkilendirmesinde 1. Dijital ortama taşıma durumu, 2.Dijital ortamdan öğrencilerin habersiz olması, 3. Ortak oyun alanı ve 4. Tehlikeye açık olma durumlarının olması sonuçlarına ulaşmışlardır. Alan yazında benzer şekilde internet üzerinden yakın arkadaşlar, aile üyeleri ve uzakta bulunan arkadaşlar ile iletişim sağlanabildiği vurgulanmaktadır (OECD, 2018). Ayrıca dijital ortamda oyun oynayan öğrenciler arkadaş ortamlarını genişletip ekip çalışmasını öğrenebilmektedirler. Çoklu oyun grubu şeklinde oynanan oyunlar, çocukların ekip çalışmasını öğrenmelerini sağlamaktadır (Tüzün, 2006).

Araştırmacılar, öğrencilerin takip ettikleri dijital ortamlar olarak 1. Çizgi film, 2.Oyunlar, 3. youtube, 4. Diziler, 5. EBA, 6. Instagram 7. Spor programları, 8. Facebook ve 9. Diğer gibi platformlardan oluştuğunu tespit etmişlerdir. İlgili alanyazına bakıldığında 13- 17 yaş aralığında en fazla kullanılan platformların %85 Youtube, %69 Instagram ve %51 Snapchat olarak sıralanmaktadır (Anderson ve Jiang, 2018).

Dijital ortamın öğrencilerin sosyalleşmesine olumlu etkileri olarak 1. Tecrübe paylaşımı, 2. İrtibat sağlama ve 3. Arkadaş edinme olarak sıralanmıştır. Dijitalleşmenin öğrencilerin sosyalleşmesine olumsuz etkileri ise 1. Arkadaşlık kurmada zorlanma, 2. Dış dünyadan kopma ve 3. Kişisel bozukluklar olduğu şeklindedir. 12-14 Yaş Aralığındaki İlköğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı Eksenli Yabancılaşma ve Anne Baba Tutumları başlıklı makale incelendiğinde gelişen teknolojiye ve iletişimin hızlanmasına paralel olarak insanların birbirinden uzaklaştığı ifade edilmektedir (Çalışkan & Özbay, 2015). İki araştırma bu yönüyle birbiriyle benzerlik göstermektedirler.

Araştırmacılar dijital ortamın dil üzerine etkisini 1. Konuşma bozukluğu, 2. Dil gelişimini destekleme ve 3. Yazma bozukluğu olarak kültür üzerine etkisini ise 1. Kültürel yozlaşma ve 2. farklı kültürleri tanıma şeklinde bulmuşlardır. İlgili alan yazında bu araştırma sonucunu doğrulayan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin sesli harflerin kullanılmamasıyla birlikte (nbr, slm) yazmada kolaylıklar sağladığı algılansa da dilde yozlaşmayı arttırdığı bir gerçektir (Gökhan, 2018). Yine kültürel anlamda da aynı yozlaşmadan bahsedilebilir. İnternet tabanlı yeni medya, birçok faydasına rağmen toplumların gelenek görenek, yerel kültür ve inanç noktasında zarara uğramasına aracı olmuştur (Demirel & Sayar, 2018).

Araştırmacılar dijital ortam kullanma yoğunluklarını fazla gerçekleştiren öğrencilerde 1. Davranış problemi, 3. Dikkat dağınıklığı ve 3. keşfetmeye açık olma gibi durumlarla karşılaşıldığı sonucuna varmışlardır. Erken çocukluktan beri dijital ortamları aktif kullanan çocuklarda dikkat eksikliği, dil becerisi kazanamama, dikkat dağınıklığı yaratıcılık gücünün gelişememesi ve akademik başarısızlık gibi olumsuz etkilerle karşılaşılmaktadır (Cordes & Miller, 2000; Palmer, 2015). İlgili literatüre bakıldığında dijitalleşmeyle birlikte davranış problemi ve dikkat dağınıklığı davranışları noktasında benzer sonuçlarla karşılaşılırken keşfetmeye açık olma ile ilgili olarak benzer sonuçlarla karşılaşılmamıştır.

Araştırmacılar dijital ortamın öğrencilerin psikolojilerini 1. Dış dünya ile kopuk olma, 2. Korku, 3. İkileme düşme ve 4. Saldırgan davranışlar olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Dijital araçlarla ilgilenen çocuklar arkadaşlarından uzaklaşarak sosyal gelişimleri olumsuz etkilenmektedir (Mustafaoğlu, Zirek, Yasacı, Razak, 2018).

Araştırmacılar son olarak dijital ortamın olumsuzluklarını engellemek ve ortadan kaldırmak için 1. Ailelere, 2. Öğretmenlere ve 3. Yöneticilere görevler düştüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde araştırmacılar birtakım öneriler geliştirmişlerdir. Buna göre;

- Ebeveynler dijital ortamın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini bilmeli ve kendi kullandıkları cihazları çocuklarından uzak tutmalıdırlar.

- Ebeveynlerin, çocuklarının sosyalleşmesi için gerçek hayatta arkadaş ortamı oluşturmaları için fırsat yaratmaları gerekmektedir.
- Çocukların dijital ortamda fazla zaman harcamamaları için planlamalar yapılmalıdır.
- Ebeveynler, dijital ortamlardaki olumsuzları engellemeleri için teknik ve donanımsal alt yapıyı (filtreleme, engelleme vb.) oluşturmaları gerekmektedir.
- Öğretmenler, öğrencileri dijital dünyanın faydaları ve zararları konusunda bilgilendirmelidirler.
- Öğrencilere dijital okuryazarlık ile ilgili kurslar düzenlenmelidir.
- Okul yöneticileri, çocukların zaman geçirecekleri oyun alanları oluşturmalı ve bu alanları okul zamanı dışında da o çevrenin çocuklarının kullanımına açmalıdırlar.

KAYNAKÇA

1. Akturan, U., & Esen, A. (2008). Fenomenoloji. *Nitel araştırma yöntemleri*, 83-98.
2. Altany, A. (2009). Distance learning and the scholarship of teaching and learning. In *Encyclopedia of Distance Learning, Second Edition* (pp. 690-694). IGI Global.
3. Altun, F. (2020). Teknolojik Gelişmeler, Dijitalleşme ve Çalışmanın Geleceği. *Kelebek Etkisi çalışma Yaşamında Değişim ve Dönüşüm*, 169-190.
4. Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
5. Arda, B. (1996). Hastalık olgusunun tarihsel açıklanışında önemli bir kavram:" etki göçü".
6. Babaoğlu, C., & Kulaç, O. (2021) Salgın döneminde dijitalleşme politikaları ve Yükseköğretim Sistemine yansımalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(2), 417-425.
7. Bayar, A. (2015). Bir örgüt olarak okulda meydana gelen çatışma nedenleri ve çözüm yollarına yönelik okul müdürlerinin görüşleri. *Sakarya University Journal of Education*, *5*(3), 130-141.
8. Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 6 (3), 112-142.
9. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Örnekleme yöntemleri.
10. Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri.
11. Cevizci, A. (2011). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Say Yayıncılık.
12. Clement, J. (2000). Analysis of clinical interviews: Foundations and model viability. *Handbook of research design in mathematics and science education*, 547-589.
13. Çalışkan, Ö., & Özbay, F. (2015). 12-14 Yaş aralığındaki ilköğretim öğrencilerinde teknoloji kullanımı eksenli yabancılaşma ve anne baba tutumları: düzce ili örneği. *Journal of International Social Research*, *8*(39).
14. Çaycı, A. E., & Çaycı, B. (2017). Dijital iletişim çağında teknolojinin açığa çıkardıklar: gözetim ve mahremiyet. *İnif E-Dergi*, *1*(2), 157-169.
15. Değirmencioğlu, G. (2016). Dijitalleşme çağında gazeteciliğin geleceği ve inovasyon haberciliği. *Trt Akademi*, *1*(2), 590-606.
16. Dinç, M. (2014). İnternet Bağımlılığı, Ne Bilmeliyiz, Ne Yapmalıyız. *İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları*.
17. Dinç, M. (2017). Teknoloji Bağımlılığı ve Biz. *İstanbul: Yeşilay Yayınları*.
18. Dorothy, J. S., Demiray, U., Sharma, R. C., & Kumar, A. (2009). Ethics in the ambit of distance education. In *Ethical practices and implications in distance learning* (pp. 35-48). IGI Global.
19. Ergün, M. (1994). Eğitim sosyolojisi. *Ankara: Ocak Yayınları*, *5*.
20. Ergüney, M. (2017). İletişimin Dijitalleşmesi ve İletişim Fakültelerinde Yeni Medya Eğitimi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(15), 1475-1486.
21. Fidan, N. (2012). Okulda öğrenme ve öğretme. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
22. Güney, B. (2017). Dijital bağımlılığın dijital kültüre dönüşmesi: netlessfobi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *1*(2), 207-213.
23. Güngör, S. (2014). Eğitim ve eğitim yönetiminde paradigmalar. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, *1*(3), 26-40.
24. Gutek, L. G. (2014). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (Çev: Nesrin Kale). Ankara: Ütopya Yayınevi
25. Hamut, A. H. (2021) Türkiye'de Dijitalleşme Olgusuna İlişkin Bibliyografya ve Bir Değerlendirme. *TRT Akademi*, *6*(12), 600-627.
26. Hurrelmann, K. (2002). *Einführung in die Sozialisationstheorie*. Weinheim: Beltz.
27. Kamil, K., & Meyrem, T. U. N. A. (2008). İlköğretim çağındaki çocukların sosyalleşmesinde televizyonun etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (17)159-182.
28. Karaca, İ., & Karaca, N. (2021). 2023 Vizyon Belgesi'nin dijitalleşme açısından incelenmesi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, *5*(1), 1-8.

29. Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 62-80.

30. Koçyiğit, M., & Küçükçivil, B. (2021 Covid-19 Pandemi Sürecinde Halkla İlişkiler Eğitiminde Dijitalleşme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (36), 326-349.

31. Lichtman, M. (2013). *Qualitativeresearch in Education: A user'sguide.* Sagepublications.Maigret, E., & Yücel, H. (2011). Medya ve iletişim sosyolojisi.

32. Meshur, H. F. A., & Bala, H. A. (2015). Distance learning in architecture/planning education: A case study in the faculty of architecture at Selcuk University. In *Assessing the role of mobile technologies and distance learning in higher education* (pp. 1-28). IGI Global.

33. Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Özdinçler, A. R. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, *5*(2), 1-21.

34. Negroponte, N. 1995. Being Digital, New York: Alfred A. Knopf

35. Neuman, W. L. (2012). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar (Cilt I-II). *Çev: Sedef Özge) İstanbul: Yayın Odası*.

36. Reidsema, C., Kavanagh, L., Hadgraft, R., & Smith, N. (2017). The Flipped Classroom. *Practice and Practices in Higher Education. Ed. Springer*.

37. Olcay, S. (2018). Sosyalleşmenin dijitalleşmesi olarak sosyal medya ve resimler arasındaki kaybolma bozukluğu: photolurkıng. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *2*(2), 90-104.

38. Önür, N., & Kalaman, S. (2016). Dijital Gündelik Yaşam: Yeni Toplumsalliklar ve Dijital Yabancilaşma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(35), 269-289.

39. Özkan, A., & Hira, İ. (2017). Dijital medya ve sosyalleşme: 6-12 yaş çocukların sosyalleşmesine dair ebeveyn görüşleri (İstanbul Örneği). *Kesit Akademi Dergisi*, *3*(9), 245-270.

40. Özkan, A. (2016). Dijital medya ve çocuk: Sosyalleşmenin yeni boyutları. *Sakarya Üniversitesi*

41. Sayan, H., & Yıldız, N. G. (2021) COVID-19 Süreci ile Eğitimde Paradigma Dönüşümü: Etkili Uzaktan Eğitim Sistemi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *3*(5), 257-282.

42. Selim, U. Ç. A. K., & Erdem, H. H. (2020). Eğitimde yeni bir yön arayışı bağlamında "21. yüzyıl becerileri ve eğitim felsefesi". *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 76-93.

43. Şahin, Ş., & Özçelik, Ç. Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, *5*(1), 42-49.

44. Şanlı, Ö., Altun, M., & Çetin, T. A. N. (2015). Okula devamsızlık yapan öğrencilerin devamsızlık sebeplerinin öğrenci görüşlerine göre. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(55), 161-177.

45. Taşçı, Y., & Taşlıbeyaz, E. (2021). Yükseköğretim Kurumlarında Dijital Dönüşüm Çalışmalarının İncelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *11*(1), 172-183.

46. Turhan, D. G. (2017). Dijital aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 26-44.

47. Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel biraraştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *24*(24), 543-559.

48. Tüzün, H. (2006). Eğitsel bilgisayar oyunları ve bir örnek: quest atlantis. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*(30), 220-229.

49. Üzmez, S. S., & Büyükbeşe, T. (2021). Dijitalleşme sürecinde bilgi yönetiminin işletmelerinin teknoloji uyumuna etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, *16*(2), 117-127.

50. Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 1-38.

51. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* (8.Baskı). Ankara: SeçkinYayıncılık.

52. Watson, J. (2008). Blended Learning: The Convergence of Online and Face-to-Face Education. Promising Practices in Online Learning. *North American Council for Online Learning*.

Internet Kaynakçası

53. http://www.pewinternet.org/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018. adresinden 25 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.

54. https://www.sabah.com.tr/egitim/asiri-teknoloji-egitimi-olumsuz-etkiliyor-5156673

55. https://www.sabah.com.tr/yasam/ardanin-olumunde-mavi-balina-iddiasi-arastiriliyor-5675522

56. https://www.egiticininegitimi.gen.tr/egitimin-onemi.php

57. https://www.felsefen.com/paradigma-nedir

58. https://www.hotcomm.com/tec/dlwp.pdf

Liselere Geçiş Sistemi Matematik Sorularının Matematik Öğretmenlerinin Dokümantasyon Süreçlerine Etkileri

(The Effects of the High School Transition System Mathematics Questions on the Documentation Process of Mathematics Teachers)

Gökhan DÜNDAR
Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik Eğitimi, ORCID ID: 0000-0001-7690-3108
Doç. Dr. Menekşe Seden TAPAN BROUTIN, Doç. Dr. Gül KALELİ YILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü Matematik Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-1860-852X, ORCID ID: 0000-0002-8567-3639

Özet

Türkiye'de ilköğretimden ortaöğretime geçiş sınavları olarak bilinen sınavlar 1998 yılından itibaren merkezi olarak uygulanmaktadır. Merkezi sınavlar bu süreçte birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden en radikal olanı 2018 yılı ve sonrasında uygulanmaya başlayan Liselere Geçiş Sistemidir. Çünkü, bu sefer sadece sınavın isminde değil, sınavdaki matematik sorularının tiplerinde de değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda soru tiplerinde yaşanan değişimin öğretim sürecini nasıl etkilediği merak uyandırmaktadır. Bu araştırma "Didaktiğe Dokümantal Yaklaşım" çerçevesinde, Liselere Geçiş Sistemi matematik sorularının ilköğretim matematik öğretmenlerinin dokümantasyon süreçlerine etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Bu araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örneklemesi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında İstanbul, Balıkesir ve Antalya'da görev yapan dört ilköğretim matematik öğretmeni oluşturmaktadır. İlköğretim matematik öğretmenlerinin seçiminde mesleki deneyim, 1998 yılı sonrasında uygulanan merkezi ortak sınavlar sürecinde çalışıyor olmak, en az iki sınav sistemi değişikliği yaşamış olmak, öğretim sürecinde kullandıkları kaynaklara ilişkin kaynakları paylaşmaya açık olmak ve gönüllülük ölçütleri dikkate alınmıştır. Veri toplama aracı olarak kişisel tanıma formu ve yarı-yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen veriler incelenmiş ve tema, kategori ve kodlar yeniden yorumlanmıştır. Son olarak katılımcıların dokümantasyon süreçleri ile ilgili oluşan tema, kategori ve kodlar tablolar halinde sunulmuştur. Araştırma sonucunda, ilköğretim matematik öğretmenlerinin değişen sınav sistemleri ve yıllara göre öğretim süreçlerini teknolojik gelişmeler ile yeniden düzenledikleri ve dokümantasyon sistemlerini güncelledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ilköğretim matematik öğretmeni, öğretim süreci, didaktiğe dokümantal yaklaşım, dokümantasyon, liselere geçiş sistemi

Abstract

Examinations known as primary to secondary education transition exams in Turkey have been implemented centrally since 1998. Central exams have undergone many changes in this process. The most radical of these changes is the Transition System to High Schools, which started to be implemented in 2018 and after. Because, this time, there have been changes not only in the name of the exam, but also in the types of math questions in the exam. In this context, it is interesting to see how the change in question types affects the teaching process. In this research, it is aimed to determine the effects of High School Entrance Exam mathematics questions on the documentation processes of elementary mathematics teachers within the framework of "Documental Approach to Didactics". For this purpose, case study, one of the qualitative research methods, was preferred. The study group of the research consists of six primary school mathematics teachers working in Istanbul,Balikesir and Antalya in the 2021-2022 academic year. In this study, typical case sampling, one of the purposive sampling methods, was used. In this study criterion sampling, one of the purposive sampling methods, was used. The study group of the research consists of four primary school mathematics teachers working in Istanbul and Balikesir in the 2021-2022 academic year. In the selection of primary school mathematics teachers, professional experience, working in the process of central common exams applied after 1998, having experienced at least two changes in the examination system, being open to sharing the resources related to the resources they used in the teaching process, and volunteering criteria were taken into

consideration. Personal identification form and semi-structured interviews were used as data collection tools. The obtained data were analyzed by content analysis technique. The data obtained as a result of the analyzes were examined and the themes, categories and codes were reinterpreted. Finally, the themes, categories and codes related to the documentation processes of the participants are presented in tables. As a result of the research, it was seen that primary school mathematics teachers rearranged their teaching processes with technological developments and updated their documentation systems according to the changing exam systems and years.

Keywords: primary school mathematics teacher, teaching process, documental approach to didactics , documentation, high school system

1.GİRİŞ

Eğitim-öğretim kurumlarının amacı, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olmakla birlikte temel bilgi, beceri ve davranışları kazandırmak; öğrencileri ilgi, yetenek ve toplumun ihtiyaçlarına göre yetiştirerek onları hayata ve üst öğrenime hazırlamaktır (Milli Eğitim Bakanlığı, 1973). Ülkemizde öğrenci başarıları yerel ve merkezi olarak iki şekilde ölçülmektedir. Yerel ölçme, öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecinde yaptıkları değerlendirme amaçlı ölçmeler olup merkezi ölçme ise Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) veya Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından yapılan ölçmelerdir (Çepni, Özsevgeç & Gökdere, 2003). Türkiye'de ilköğretimden ortaöğretime geçiş sınavları olarak bilinen sınavlar 1998 yılından itibaren merkezi olarak uygulanmaktadır. Bu sınavlar uygulandıkları yıllar ve sınıf düzeylerine göre sırasıyla 1998-2003 Liselere Giriş Sınavı, 2004-2008 Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı, 2009-2013 Seviye Belirleme Sınavı, 2014-2017 Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) şeklindedir. 2018 yılından itibaren Liselere Geçiş Sistemi (LGS) uygulanmaktadır.

Sürekli adı değişen ve son olarak da Liselere Geçiş Sistemi (LGS) olarak adlandırılan sınavdaki değişim, bu değişimlerden en radikal olanıdır. Çünkü, bu sefer sadece sınavın isminde değil, sınavda sorulan soru tiplerinde de değişiklikler olmuştur. Öyle ki, TEOG ve öncesinde yapılan sınavlardaki matematik sorularının genellikle "bilgi" ve "uygulama" düzeylerinde olduğu (Delil & Tetik, 2015), buna karşın 2018 ve sonrası LGS matematik sorularının ise, "öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, sonuç çıkarma, problem çözme, analiz yapma, eleştirel düşünme, bilimsel süreç becerileri ve benzeri becerilerini ölçecek" (MEB, 2018) nitelikte olduğu belirtilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı, bu değişim sürecinde aylık örnek sorular yayınlamış, öğrenci ve öğretmenleri soru tiplerindeki değişiklikler hakkında bilgilendirmiştir. Ancak, LGS matematik soru tiplerinde yaşanan bu değişim öğrenciler ve onların öğretmenleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin, LGS matematik sorularına ilişkin görüşlerinin alındığı çalışmalarda "Yeni Nesil Sorular" olarak da tanımlanan soruların; "nitelikli", "farklı tipte", "zor", "uzun" ve "anlaşılması güç" olduğu belirtilmektedir (Güler vd., 2019; Ünal, 2019; Atasoy, 2019; Korkmaz, Tutak & İlhan, 2020; Dolapçıoğlu, 2020; Korkmaz vd., 2020; Kablan & Bozkuş, 2021). Ayrıca; öğrenciler ve öğretmenler, sınavda sorulan matematik soruları ile müfredat ve ders kitabı arasındaki çelişkiden de bahsetmektedir (Çakıroğlu, 2019). Bu nedenle, değişen sınav sistemi ve bu sınavdaki matematik sorularının öğretim sürecini nasıl etkilediği merak uyandırmaktadır.

Öğretim sürecinin planlayıcısı ve uygulayıcısı olan öğretmenlerin "öğretim programı", "ders kitabı" veya "yardımcı kaynaklar" yardımıyla ders için gerekli buldukları kaynakların kullanım şemalarını oluşturma süreci sonucunda oluşan yeni kaynaklar sistemi ve şemalar *doküman* olarak tanımlanmaktadır. Bu kaynakları seçme, düzenleme, derse uyarlama ve yeniden yapılandırma süreçleri ise *dokümantasyon* olarak tanımlanmaktadır (Gueudet & Trouche, 2009). Öğretmenler, öğretim sürecinde öğretilecek konuların nasıl öğretileceğine karar vermede ders kitabını başlıca kaynak olarak kullanmaktadır (Beaton, vd.,1996: akt: Işık, 2008). Ancak yapılan araştırmalar incelendiğinde öğretmenlerin öğretim sürecinde ders kitabı dışında farklı kaynaklardan da yararlandıkları görülmektedir (Gökçek & Karadeniz, 2013; Altun, Yazgan & Arslan, 2004). Liselere Geçiş Sınavı ile birlikte öğretmenler öğretim yaklaşımlarında değişiklikler yapmışlardır. Matematik sorularında yapılan değişiklikler; öğretmenleri okuma, düşünme, anlama, sorgulama ve problem çözme becerilerini geliştirecek öğretim tekniklerini kullanmaya yöneltmiştir (Kablan & Bozkuş 2021). Bununla birlikte, öğretmenlerin derslerinde kullandıkları kaynakları seçme, kullanma ve derse uyarlama süreçlerinin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, LGS matematik sorularının matematik öğretmenlerinin dokümantasyon süreçlerine etkilerini belirlemektir. Bu bağlamda, araştırmanın problemlerini "İlköğretim matematik öğretmenlerinin Liselere Geçiş Sınavı tarihinde farklı sınav sistemlerinde dokümantasyon süreçleri

nasıl değişmiştir?", "Değişen sınav sistemlerinin matematik ders içeriklerinin belirleme ve düzenleme süreçlerine etkileri nelerdir?" soruları oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada "Didaktiğe Dokümantal Yaklaşım" çerçevesinde Liselere Geçiş Sistemi matematik sorularının ilköğretim matematik öğretmenlerinin dokümantasyon süreçlerine etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, bir veya birkaç durumu çeşitli veri toplama araçları ile derinlemesine inceleyerek, durumların ve durumlara bağlı temaların tanımlandığı bir nitel araştırma yöntemidir (Creswell, 2007). Bu çalışma, matematik öğretmenlerinin farklı sınav sistemlerindeki matematik sorularının dokümantasyon süreçlerine etkileri derinlemesine inceleneceğinden dolayı durum çalışmasına uygundur.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında İstanbul, Balıkesir ve Antalya'da görev yapan dört ilköğretim matematik öğretmeni oluşturmaktadır. Bu araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örneklemesi kullanılmıştır. İlköğretim matematik öğretmenlerinin seçiminde mesleki deneyim, öğretim sürecinde kullandıkları kaynaklara ilişkin kaynakları paylaşmaya açık olmak ve gönüllülük ölçütleri dikkate alınmıştır. Araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmenlerinin seçiminde; 1998 yılı sonrasında uygulanan merkezi ortak sınavlar sürecinde çalışıyor ve en az iki sınav sistemi değişikliği yaşamış olmak, kullandıkları kaynakları paylaşamaya açık olmak, gönüllülük ve kolay ulaşılabilir olmak kriterleri benimsenmiştir. Araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmenleri (İMÖ)'nin demografik bilgileri Tablo1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin Demografik Bilgileri

Kodlar	Çalışma Yeri	Cinsiyet	Mesleki Deneyim	Sınav Sistemi Yaşantısı
İMÖ1	Balıkesir	Erkek	43 yıl	5+
İMÖ2	Balıkesir	Kadın	20 yıl	5
İMÖ3	İstanbul	Kadın	17 yıl	4
İMÖ4	Antalya	Erkek	10 yıl	3

Tablo 1 incelendiğinde araştırma, 2'si kadın ve 2'si erkek olmak üzere 4 ilköğretim matematik öğretmeni ile yürütülmüştür. İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki deneyimi, on (10) ile kırk beş (43) yıl arasında değişmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak öğretmenlerin demografik bilgilerinin yer aldığı kişisel tanıma formu ve yarı-yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Görüşmeler online olarak yapılmış ve ortalama 20 dakika sürmüştür. Katılımcıların izniyle, görüşmelerin video kaydı yapılmıştır. Bu veri toplama araçları aşağıda tanıtılmıştır.

2.2.1. Kişisel Tanıma Formu

Araştırmaya katılan ilköğretim matematik öğretmenlerinin eğitim durumu ve mesleki geçmişlerinin de yer aldığı demografik bilgilerin daha detaylı olarak öğrenilebilmesi amacıyla kişisel tanıma formu uygulanması uygun görülmüştür.

2.2.2. Yarı-yapılandırılmış Mülakat

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, bir araştırmada araştırma problemine ilişkin derinlemesine sorular sorma, yeterli cevap alına kadar sorunun tekrar tekrar sorularak cevapların istenilen şekilde tamamlanmasına fırsat vermektedir (Çepni, 2018). Bu bağlamda ilköğretim matematik öğretmenlerinin öğretim sürecinde kullandıkları kaynakların belirlenmesi amaçlandığından verilerin toplanmasında yarı-yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış mülakat soruları araştırmacı tarafından hazırlanmış, alanda uzman 1 akademisyen ve 8 araştırmacıdan görüşler alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

2.3. Veri Analizi

Bu araştırmada elde edilen veriler, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi sonucu elde edilen veriler incelenmiş araştırma problemi ile ilgili olmayan kısımları çıkarılarak sadeleştirilmiş ve tema, kategori ve kodlar yeniden yorumlanmıştır. İçerik analizinde amaç elde edilen verileri temalar ve kodlamalar çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği şekilde sunmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2011).

3. BULGULAR

Bu bölümde, verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Yapılan içerik analizi sonucunda 4 tema, 11 kategori ve 27 kod oluşmuştur. Elde edilen temalar ve kategorilere göre kodlar ayrıştırılmış ve bu kodların frekans değerleri tablolar halinde sunulmuştur.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin "5, 6, 7 ve 8. sınıflara ders anlatma" temasına ait kodlamalar ve frekans değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: 5, 6, 7 ve 8. Sınıflara Ders Anlatma Teması Kategori ve Kodları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
5, 6, 7 ve 8. sınıflara ders anlatma	Ders Anlatmak İstenen Sınıf Düzeyi	5.sınıf	0
		6.sınıf	1
		7.sınıf	4
		8.sınıf	3
	Sınıf düzeylerine göre ders anlatımındaki farklılıklar	Farklılık Var	3
		Farklılık Yok	1

Tablo 2'ye göre ilköğretim matematik öğretmenlerinin ders anlatmak istedikleri sınıf düzeylerinin çoğunlukla 7 ve 8.sınıflar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 6.sınıflara 1 (bir) İMÖ ders anlatmak isterken, 5.sınıflara hiçbir İMÖ'nin ders anlatmak istemediği görülmüştür. İlköğretim matematik öğretmenlerinden 3 (üç)'ü sınıf düzeylerine göre ders anlatımında farklılıklar olduğunu ve 1 (bir) öğretmen ise farklılık olmadığını belirtmiştir. 5, 6, 7 ve 8.sınıflara ders anlatma temasındaki kodlara ait katılımcı görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Ders anlatmak istenen sınıf düzeyi kategorisinde, 8.sınıflara ders anlatma koduna ait İMÖ görüşü *"İMÖ1: 8.sınıflara ders anlatmayı tercih ediyorum. Çünkü 5 ve 6.sınıf düzeylerinin ortaokula hazır olmadıklarını ve adapte olmakta zorlandıklarını düşünüyorum. Teknolojik araç ve gereçlerin kullanımın yaygınlaşması ile her yıl 5. Sınıflara gelen öğrencilerin okuma ve yazma durumlarının kötüleşmesine neden olduğunu düşünüyorum. Okuma ve yazma gibi temel düzeydeki yetersizlikler öğrencilerin matematik öğrenimlerini ve öğretim sürecini olumsuz yönde etkiliyor."* şeklindedir. 7. sınıflara ders anlatma koduna ait İMÖ görüşü " *İMÖ3:7.sınıflara ders anlatmayı daha çok seviyorum. Çünkü 5 ve 6'lara göre konuları daha iyi anlayabiliyorlar, ders çalışma sistemini oturtmuş oluyorlar. Ayrıca üzerlerinde 8.sınıf ve sınav stresi de olmuyor. 7.sınıflara daha rahat ders anlattığımı düşünüyorum.*" biçimindedir.

Sınıf düzeylerine göre ders anlatımındaki farklılıklar kategorisinde, farklılık var koduna ait İMÖ görüşü *"İMÖ3: 5 ve 6. Sınıflarda öğrenci yaşına uygunluğu ve zaman sıkıntısı olmadığından daha çok etkinlik ve oyun temelli ders anlatıyorum. Bu durum, çocukların matematik kaygısından kurtulmalarını ve derse ilgilerinin artmasını sağlıyor. Zaman sıkıntısı ve sınava hazırlık yılları olduğu için 7 ve 8. Sınıf dersleri etkinlikten ziyade konu anlatımı ve test çözme ağırlıklı ilerliyor. 7 ve 8.sınıflara haftada veya ayda kısa sınav yapıyorum. Kısa sınavlar, konuyu pekiştirmesi ile birlikte geri dönütler verilerek öğrencilerin eksikliklerini fark edip bu eksiklerini gidermelerini sağlıyor."* şeklindedir. Farklılık yok koduna ait İMÖ görüşü ise *"İMÖ2: 8.sınıftaki öğrenciler sınava hazırlandığı için derse odaklanmalarını sağlamak daha kolay oluyor. 5, 6 ve 7.sınıf ile 8. Sınıf düzeylerine ders anlatımı olarak bir farklılık bulunmuyor. 8.sınıflar sınava girdiği için, onların dersinde daha fazla yeni nesil soru çözümü ve denemeler yapıyoruz. Ayrıca; yeni sınav sisteminde matematik sorularında geçmiş yılların kazanımları da sorulduğu için, öğrencileri 5,6 ve 7.sınıftan itibaren kurslarda veya seçmeli derslerde yeni nesil sorular çözerek de sınava hazırlıyoruz."* biçimindedir.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin "İlham Kaynağı" temasına ait kodlamalar ve frekans değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: İlham Kaynağı Teması Kategori ve Kodları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
İlham kaynağı	Kaynak kitap	Yeni sınav sistemine uygun hazırlanmış kaynak kitaplar	2
	İnternet	Öğretim içerikli videolar	1
		Eğitim bilişim ağı (EBA) içerikleri	1
	Geçmiş deneyim	Sınıfın başarı düzeyi	1
		Kendi öğretim deneyimleri	1
	Rol-model aldığı kişi	Ortaokuldaki matematik öğretmeni	1
		Lisedeki matematik öğretmeni	2

Tablo 3'e göre öğretmenlerin matematik öğretimini etkileyen etmenler incelendiğinde 2 matematik öğretmeni etkilendikleri kaynakların "yeni sınav sistemine uygun hazırlanmış kaynak kitaplar" olduğunu belirtmişlerdir. Bu öğretmenler ayrıca ortaokul ve lisedeki matematik öğretmenlerinden etkilendiklerini belirtmektedirler. İlköğretim matematik öğretmenlerinden bir tanesi girdiği sınıfın başarı düzeyine göre matematik öğretimini planladığını belirtmiş ve bu süreçte EBA içeriklerini de kullandığını ifade etmiştir. İlköğretim matematik öğretmenlerinden bir tanesi ise, mesleğe ilk başladığı yıllarda yararlanabileceği kaynakların çok kısıtlı olduğunu ve dolayısıyla matematik öğretimini kişisel deneyimlerinden yararlanarak oluşturduğunu belirtmiştir. İlham kaynağı temasındaki kodlara ait İMÖ'lerinin görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Geçmiş deneyim kategorisinde, kendi öğretim deneyimleri koduna ait İMÖ görüşü *"İMÖ1: Lise çağlarında bize verilen eğitim bizim için oldukça önemliydi. Bizde sınıfı geçmek, o dersten başarı sağlamak kolay değildi. O anlamda da lise matematik öğretmenlerimizin üzerimizde etkisi büyük diyebilirim. Yani temeli çok iyi aldık diyebilirim. O dönemde kaynaklardan yararlanamıyorduk. Matematik öğretimini kendi deneyimlerimizden oluşturduk."* biçimindedir. İnternet kategorisinde, Eğitim bilişim ağı (EBA) içerikleri koduna ait İMÖ görüşü *"İMÖ4: Tek olarak bir kaynak ya da kişi belirtemem ama genellikle sınıfın başarı düzeyi etkili oluyor. Ayrıca EBA'nın etkileşimli içerikleri ve ders videoları var onları da derslerimde kullanmaya dikkat ediyorum. Çünkü, bu içerikler öğrenciler açısından eğlenceli ve ilgi çekici olabiliyor."* ifadelerine yer vermiştir. Rol-model aldığı kişi kategorisinde, lise matematik öğretmeni koduna ait öğretmen görüşü *"İMÖ2: Ben Anadolu Lisesi mezunuyum. Ortaokul ve lisedeyken aynı öğretmen dersime girmişti. Ben matematiği o öğretmenimle sevmişimdir. Öğretmenimin tahta düzeni, derste verdiği örnekler, girişler çok güzeldi."* biçimindedir. Kaynak kitap kategorisinde İMÖ görüşleri: "*İMÖ2: Kaynak kitap olarak; Hiperzeka'yı beğeniyorum. Çünkü; akıllı tahta uygulaması çok güzel, kullandığı örnekler kolaydan zora doğru ve yeni nesil sorular içeriyor. Ayrıca internette Şenol Hoca ve Tonguç var onları da takip ediyorum."* ve *"İMÖ3: Her yıl farklı ve güzel kaynak kitaplar çıkıyor. Bu kitaplardan bazıları etkinliğe dayalı bazıları da yeni nesil soru ağırlıklı oluyor. Bazı kitaplardaki yeni nesil sorular; anlaşılmayı zor, eksik bilgi içeren, kelime hatası olan veya aşırı uzun sorular olabiliyor. Bu yüzden farklı kitapları dönem başında inceleyip güzel olanları derslerimde kullanıyorum ve öğrencilerime tavsiye ediyorum."* şeklindedir.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin "Öğretim Süreci" temasına ait kodlamalar ve frekans değerleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Öğretim Süreci Teması Kategori ve Kodları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Öğretim Süreci	Müfredat değişikliğine ilişkin görüşler	Olumlu	3
		Olumsuz	1
	Öğretim yöntem ve tekniği seçimi	Sınıf başarı düzeyi	3
		Konu içeriği	3
		Zaman yönetimi	1
	Anlatım tarzındaki değişikliklerin alındığı kaynaklar	MEB kaynakları & Ders kitabı	2
		Yardımcı kaynaklar	2
		İnternet veya sosyal medya	2

Bu araştırma kapsamında ilköğretim matematik öğretmenlerinin görüşleri incelendiğinde 3 (üç) İMÖ müfredat değişikliklerini olumlu bulduklarını belirtirken, 1 (bir) İMÖ ise müfredat değişikliklerini olumsuz bulduğunu belirtmiştir. Anlatılacak konuların öğretim yöntem ve tekniklerini; İMÖ1, İMÖ3 ve İMÖ4 kodlu öğretmenler "sınıf başarı düzeyini", İMÖ2, İMÖ3 ve İMÖ4 kodlu öğretmenler "konu içeriğini" ve İMÖ2 kodlu öğretmen ise "zaman yönetimini" dikkate alarak seçtiklerini ifade etmişlerdir. İlköğretim matematik öğretmenlerinin hepsi seneden seneye anlatılan konularda veya anlatım tarzlarında değişiklikler olduğunu belirtmişlerdir. Anlatım tarzlarındaki değişiklikleri; 2 (iki) öğretmen MEB kaynakları ve Ders kitabından, 2 (iki) öğretmen yardımcı kaynak kitaplardan ve 2 (iki) öğretmen ise internet veya sosyal medyadan aldıklarını belirtmişlerdir. Öğretim süreci temasındaki kodlara ait İMÖ görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Müfredat değişikliğine ilişkin görüşler kategorisinde, İMÖ1 kodlu öğretmenin görüşleri *"Meslek hayatım boyunca müfredatta pek çok değişiklik oldu. Müfredatın sadeleştirilmesi öğrenci seviyelerini çok düşürdü. Ağır konuların çoğunluğu ya 8.sınıfa ya da lise düzeyine aktarıldı. ... Bu süreçte müfredat basitleştirildi ama bunun aksine yeni nesil sorular ile birlikte sınav sorularını zorlaştırdılar."* şeklindedir. İMÖ2 kodlu öğretmen ise düşüncelerini *"Yapılan bu değişiklikleri olumlu buluyorum. Önceden trigonometri gibi konular da yer alıyordu. Birçok konunun çıkarılması müfredatı biraz sadeleştirdi. Bu sadeleştirme, konuların öğretiminde bizlere zaman kazandırıyor. Anlatılan konularda etkinlik ve materyal kullanımına daha fazla zaman kalıyor. Bence daha da sadeleşebilir."* şeklinde ifade etmektedir.

Öğretim yöntem ve tekniği seçimi kategorisinde, sınıf başarı düzeyi koduna ait İMÖ1 kodlu öğretmenin görüşleri *"Hangi ders olursa olsun aynı konuları işlemekle birlikte her sınıfın kendine özgü bir seviyesi var. Yani oraya girmeden önce öğrencilerin seviyelerine göre hazırlıklı giriyorum. Dersten önce ne vereceğimi planlıyorum ve ona göre derslerimi işliyorum."* biçimindedir. Konu içeriği koduna ait İMÖ3 kodlu öğretmenin görüşleri ise *"Konuya göre hazırlık yapıp ona göre karar veriyorum. Örneğin tamsayıları öğrenciler etkinliklerle daha iyi anlıyor. Bazen farklı sınıflarda öğrenci düzeyine göre farklı yöntem teknik uygulayabiliyoruz."* şeklindedir.

Anlatım tarzındaki değişikliklerin alındığı kaynaklar kategorisinde, MEB kaynakları & Ders kitabı koduna ait İMÖ1 kodlu öğretmenin görüşleri *"Mesleğe başladığım ilk yıllarda öğretmenlerinin kullanabileceği kaynaklar oldukça azdı. Ama sonraki yıllarda sınavla birlikte kaynaklar ve bu kaynakların kullanımı yaygınlaştı. ... Son dönemde yeni nesil soruların sınavda sorulmaya başlanması ile birlikte birçok kaynağın sorularında anlaşılma açısından zorluklar yaşandı. Bireysel olarak hazırlanan kaynakların Türkçe öğretmenleri tarafından incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Ben de bu süreçte kaynak seçimi olarak MEB in kaynaklarını kullanmayı tercih ediyorum."* şeklindedir. İMÖ2 kodlu öğretmen anlatım tarzındaki değişikliği *"Her sene bile değişebiliyor. Bazen bir öğrencinin bakış açısı bile ders anlatım tarzında değişiklikler yapabiliyor. Yıllar geçtikçe daha iyiye gidiyor."* sözleriyle ifade ederken, bu değişiklikleri aldığı kaynakları *"Bazı konuları öğretirken; konuya ilk giriş aşamasında farklı bakış açılarını anlamak için internetten video izlediğim de oluyor. Takip ettiğim bazı hocalar var. Bu hocalar konuya nasıl girmiş, nasıl anlatmış diye bakıyorum. Uygun bulduğum yardımcı kaynaklardan da yararlanıyorum. Aynı sınıfta, farklı başarı düzeyindeki sınıflar olabiliyor. Bu durum anlatım tarzında değişikliklere sebep olabiliyor. Bu durum, beni değişimleri takip etmek açısından farklı kaynaklara yöneltiyor."* şeklinde belirtmektedir.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin "Merkezi Ortak Sınav Görüşleri" temasına ait kodlamalar ve frekans değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Merkezi Ortak Sınav Görüşleri Teması ve Kodları

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Merkezi Ortak Sınav Görüşleri	Sınav sistemi değişikliklerine ilişkin değerlendirmeler	Değişiklikleri gerekli bulma	2
		Sınava girebilme kriteri gerekliliği	1
		Yeni LGS matematik sorularının zorluğunu belirtme	4
	Farklı sınav sistemlerinde öğretmenlerin dokümantasyon süreçleri	Yeni LGS ile birlikte farklı kaynaklar kullanma ihtiyacı	2
		Öğretim sürecini sınavdaki soru tiplerine göre planlama	1
		Teknolojik gelişmelerin sağladığı kaynak çeşitliliği	3

Bu araştırma kapsamında ilköğretim matematik öğretmenlerinin sınav sistemi değişikliklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde 2 (iki) İMÖ sınav sistemi değişikliklerini gerekli bulurken, 1 (bir) İMÖ sınava girebilme kriteri belirlenmesi gerekliliğinden bahsetmiş ve İMÖ'lerinin tamamı yeni LGS matematik sorularının zor olduğunu belirtmişlerdir. İlköğretim matematik öğretmenlerinin; 3 (üç) tanesi teknolojik gelişmelerin kaynak çeşitliliği sağladığını, 1 (bir) tanesi öğretim sürecini sınavdaki soru tiplerine göre planladığını, 2 (iki) tanesi ders kitabının yeni sınav sistemine uygun olmadığını ve yeni LGS ile birlikte farklı kaynaklar kullanma ihtiyacı duyduklarını ifade etmişlerdir. Merkezi ortak sınav görüşleri temasındaki kodlara ait İMÖ görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Sınav sistemi değişikliklerine ilişkin değerlendirmeler kategorisinde, değişiklikleri gerekli bulma koduna öğretmen görüşü *"İMÖ4: Sınav sistemlerindeki değişiklikleri olumlu buluyorum. Günümüzün öğrencilerinden beklenilenler açısından sınav sistemleri veya sınav sorularındaki değişimleri olumlu buluyorum. Merkezi sınavalar öğrencilerin okulda öğrendikleri akademik bilgileri günlük yaşamda kullanma yeteneklerini ölçmek amacıyla tasarlanmıştır."* şeklindedir. Sınava girebilme kriteri gerekliliği koduna ait öğretmen görüşü *"İMÖ1: Daha önceleri her lisenin sınavı ayrı ayrı yapılıyordu. Bu sınavlara girebilmek için de belli bir ortalamayı yakalamanız gerekiyordu. Zamanla Anadolu Liselerinin yaygınlaşması ile liselerin kalitesi düştü. Artık bu liseler genel lise düzeyine düştü. Her ne kadar öğrenciler liselere sınavla girmiş olsa da okul başarısı düştü. Bence bu merkezi ortak sınavlara girecek öğrencilerin okuldaki not ortalamalarının yüksek olması gerekir. …"* şeklindedir. Yeni LGS matematik sorularının zorluğunu belirtme koduna ait öğretmen görüşü *"İMÖ3: Liselere geçişte sınav olması gerekiyor. Ancak bu sınav sistemlerinden son uygulanan LGS'yi hiç beğenmiyorum. Çünkü çocuklar bu kadar uzun sorularla karşılaşınca soruları çözmekten vaz geçiyor, psikolojileri bozulabiliyor, matematikten soğuyabiliyorlar. Sınav SBS veya TEOG kadar kolay olmasa da yeni LGS kadar zor da olmamalı."* biçimindedir.

Farklı sınav sistemlerinde öğretmenlerin dokümantasyon süreçleri kategorisinde, yeni LGS ile birlikte farklı kaynaklar kullanma ihtiyacı koduna ait öğretmen görüşü *" İMÖ2: Mesela TEOG ve öncesinde kazanımları ölçen sorular olduğu için, öğrencilerin kaynak kitaplardan fazla soru çözmesine gerek yoktu. Derste çözdüğümüz örnekler ve ders kitapları yeterli oluyordu. Ama şu an gözlemlediğim başarılı öğrenciler 10-15 farklı kaynaktan çalışıp yine de sınavda 20 net hedefleyemiyor. Bu sınav sistemi diğer sınav sistemlerine göre çok zor. Öğrencilerin çok fazla kaynak kitap kullanıp çok fazla soru tarzı görmeleri gerekiyor. Artı ders kitapları şu anki sınav sistemine uygun değil ders kitaplarında yeni nesil sorular yok."* şeklindedir. Öğretim sürecini sınavdaki soru tiplerine göre planlama koduna ait İMÖ görüşü ise *"İMÖ4: Yeni LGS ile birlikte öğrencilerin analiz yapma mantıksal düşünme ve problem çözme kabiliyetini arttıracak öğretim yöntem ve teknikler kullanmaya başladım. Bunlar beyin fırtınası, problem çözme vb. gibi"* biçimindedir. Teknolojik gelişmelerin sağladığı kaynak çeşitliliği koduna ait öğretmen görüşlerini *"İMÖ1: Teknolojinin gelişmesi ve internetin her eve girmesi ile hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin ulaşabildikleri kaynaklar oldukça arttı. Burada önemli olan bu kaynakları verimli bir şekilde kullanabilmektir. Önceden insanların bilgiye ulaşabilmesi oldukça zordu. Sadece ansiklopediler vardı. …"* ve *" İMÖ3: Şu an ki imkanlar ve kaynaklarımız geçmiş yıllara göre daha çok. Kaynak kitapların akıllı tahta uygulamalarını derste kullanıyoruz. Çünkü, ders kitaplarında anlatılan konu ile ilgili çok az soru ve alıştırmalar var. Bu durum bizi farklı kaynak kitaplar kullanmaya itiyor. Örneğin, MEB ders kitaplarının eksikliklerini gidermek amacıyla bu yıl tüm öğrencilere yeni nesil soruların olduğu kitaplar dağıttı."* şeklinde ifade etmişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada LGS matematik sorularının ilköğretim matematik öğretmenlerinin dokümantasyon süreçlerine etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda İMÖ'lerinin 5, 6, 7 ve 8.sınıflara ders anlatma, ilham kaynakları, öğretim süreçleri ve merkezi ortak sınav görüşleri temaları belirlenmiştir. Öğretmenlerin çoğunlukla 7.ve 8. Sınıflara ders anlatmak istedikleri ve sınıf seviyeleri değiştikçe anlatımlarında farklılıklar oluşturdukları bulunmuştur.

Araştırmaya katılan İMÖ'lerin ders anlatım stratejilerini etkileyen ilham kaynakları incelendiğinde; kaynak kitap kullanımı, internet, geçmiş deneyim ve rol model aldıkları kişilerin etkili olduğu tespit edilmiştir. İlham kaynakları içerisinde en büyük etkiye sahip olan etmen ise rol model alınan ortaokul veya lise matematik öğretmenlerinin olduğu görülmüştür.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin çoğu müfredat değişikliğini olumlu karşılamıştır. Öğretim yöntem tekniği seçiminde konu seçimi ve sınıf başarı düzeyinin etkili olduğu görülmüştür. Ders anlatım tarzındaki değişiklikleri etkileyen etmenler incelendiğinde; MEB kaynakları veya ders kitapları, yardımcı kaynaklar, internet veya sosyal medyanın etkili olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmadaki İMÖ'lerinin çoğunluğu merkezi ortak sınav değişikliklerini gerekli bulmalarına rağmen, yeni LGS matematik sorularının zor olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber ders kitabında anlatılan konu ile ilgili çok az soru ve alıştırma olması ayrıca yeni nesil soru bulunmaması sebebiyle farklı kaynaklar kullanma ihtiyacı duydukları belirlenmiştir. Öğretim sürecini sınavdaki soru tiplerine göre planladıkları ve teknolojik gelişmelerin sağladığı kaynak çeşitliliğini derslerine yansıttıkları belirlenmiştir.

Bu araştırmada dört ilköğretim matematik öğretmeninin dokümantasyon süreçlerine etki eden faktörler incelenmiştir. Daha geniş bir örneklem ve farklı kültürlere sahip bölgelerde çalışan ilköğretim matematik öğretmenleri ile yapılacak bir çalışmada öğretmenlerin dokümantasyon süreçlerine etki eden faktörler daha ayrıntılı incelenebilir.

5. KAYNAKÇA

1. Altun, M., Arslan, Ç., ve Yazgan, Y. (2004). Lise matematik ders kitaplarının kullanım şekli ve sıklığı üzerine bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(*2), 131-147.
2. Atasoy, Ö. G. D. (2019). Mantıksal akıl yürütme sorularının daha kolay çözülebilmesi üzerine bir çalışma. C. Polat ve Z. Alimgerey (Ed.), *6. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi Bildiriler* içinde (ss. 416-432), Iğdır, Türkiye.
3. Çakıroğlu, V. (2019). *Ortaöğretime geçiş sistemine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
4. Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches (2nd edition).* USA: SAGE Publications.
5. Çepni, S., Özsevgeç, T., & Gökdere, M. (2003). Bilişsel gelişim ve formal operasyon dönem özelliklerine göre ÖSS fizik ve lise fizik sorularının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi, 157*(1), 30-39.
6. Çepni, S. (2018). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş.* (8.Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.
7. Delil, A., & Tetik, B. Y. (2015). 8. Sınıf Merkezi Sınavlardaki Matematik Sorularının Tımss-2015 Bilişsel Alanlarına Göre Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(4).
8. Dolapçıoğlu, S. (2020). Düşünen sınıf materyallerinin (DSM) PISA okuma becerileri üzerinde etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 196-210.
9. Gökçek, T., & Hacısalioğlu Karadeniz, M. (2013). Ortaöğretimde matematik ders kitabı yerine alternatif kaynakların tercih edilme nedenleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, *4*(1), 20-31.
10. Gueudet, G., & Trouche, L. (2009). Teachers' work with resources: Documentational geneses and Professional geneses. In Gueudet, G., Pepin, B. & Trouche, L. (Eds.), *From text to lived resources.* (p.23-43)
11. Güler, M., Arslan, Z., & Çelik, D. (2019). 2018 Liselere Giriş Sınavına İlişkin Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 337-363.
12. Işık, C. (2008). İlköğretim ikinci kademesinde matematik öğretmenlerinin matematik ders kitabı kullanımını etkileyen etmenler ve beklentileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 16* (1), 163-176.
13. Kablan, Z., & Bozkus, F. (2021). Liselere giriş sınavı matematik problemlerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(1), 211-231.
14. Korkmaz, E., Tutak, T. ve İlhan, A. (2020). Ortaokul matematik ders kitaplarının matematik öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 118-128.
15. Korkmaz, E., Tutak, T. ve İlhan, A. (2020). Ortaokul matematik ders kitaplarının matematik öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 118-128.
16. Milli Eğitim Bakanlığı. (1973). Milli Eğitim Temel Kanunu. Ankara: Resmi Gazete, Tarih: 24.6.1973 Sayı: 14574.
17. Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). *Milli Eğitim Bakanlığı ortaöğretime geçiş yönergesi.* https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/26191912_yonerge.pdf adresinden edinilmiştir.
18. Ünal, M. (2019). *PISA sınavlarının özelliklerinin fen bilimleri öğretmenlerinin hazırlamış oldukları sınav soruları ile karşılaştırılması: PISA kültürünü yaygınlaştırma model önerisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
19. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Seçkin Yayıncılık,* Ankara, 446.
20. Yin, R. (1994). *Case Study Research: Design and Methods,* USA: Sage.

GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRİN PEDAQOJİ OBRAZININ FORMALAŞMASINDA PSİXOLOJİ AMİLLƏRİN ROLU

Xudazadə Könül
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,ORCID NO:0000-0002-0374-6911

Abstract – Hər hansı bir peşəyə yiyələnmək insandan ilk növbədə davamlı məqsəd və motivə malik olmağı tələb edir. Qarşıya aydın və dəqiq məqsəd qoymuş insan amalına çatmaq üçün həm daxili, həm də xarici amillərin təsirinə məruz qalır. Söhbət konkret olaraq gələcək müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətə hazırlığından gedirsə qeyd etməliyik ki, tələbələrin gələcək peşəyə hazırlanması uzunmüddətli prosesdir. Belə ki, müəyyən yaşa çatmış şəxsiyyət artıq bu və ya digər peşə ilə məşğul olacağını təyin etmək məcburiyyətində olur. Bu və ya digər peşənin seçilməsində insanın şəxsi – psixoloji keyfiyyətlərinin nəzərə alınması mütləqdir. Bu keyfiyyətlərin nəzərə alınması gələcəkdə tələbənin peşəyə nə dərəcədə yiyələnə biləcəyinə və özünü bu peşədə reallaşdıracağına təsir göstərir. Gələcək müəllimə öz peşə simasını tapmağa necə yardım etmək olar? Peşə şüurunu necə formalaşdırmaq olar? Bizim hər birimiz müəyyən bir obraz yaradırıq ki, bu obraz digər insanlarda bizim haqqımızda təsəvvür formalaşdırır. Bura vərdişlərimiz, danışıq maneralarımız, mentalitetimiz, davranışlarımız və s. aiddir. İnsanın özü haqqında bildiyi və hətta bilmədiyi informasiyalar onun "mən" konsepsiyasını təşkil edir. Psixoloqlar sübut edib ki, mən konsepsiyası insanın özünə verdiyi qiymət və özü haqqındakı biliklərdir. Situasiyadan asılı olaraq insan öz mən obrazını formalaşdırır. İnsan sosial statusundan, fiziki keyfiyyətlərindən, xarakter əlamətlərindən asılı olaraq bu və ya digər fəaliyyət zamanı müəyyən davranış forması nümayiş etdirir. Əgər o anlayırsa ki, fiziki cəhətdən zəifdir, hansısa münasibətdən, ünsiyyətdən məğlub olmamaq üçün uzaqlaşacaq. Tədricən oturuşmuş keyfiyyətlər artıq şəxsin konkret olaraq mən obrazını təşkil edir. Bu mənada, mən obraz – insanın özünə münasibəti ifadə edən kompleks davranış formasıdır. Bir çox tədqiqatçılar (R.Berns, K.Rodjers) qeyd edirlər ki, yalnız pozitiv mən konsepsiyaya malik müəllimlər effektiv təsir gücünə malikdirlər. Bəs mən konsepsiyanın müəllimin imicinin formalaşmasındakı rolu nədən ibarətdir, daha dəqiq desək, müəllimlik peşəsinə hazırlanmaqda olan tələbə bu keyfiyyətlərə necə yiyələnməlidir? Mən obraz müəllim şəxsiyyətinə və onun fəaliyyətinə necə təsir edir? Pozitiv mən konsepsiyaya malik müəllimə: şəxsi önəmlilik hissi; məhz pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmasından əminlik; təfəkkür çevikliyi və yenilikləri sevmək kimi xüsusiyyətlər xasdır. Belə müəllim istənilən həyati situasiyadan o cümlədən pedaqoji fəaliyyətlə bağlı bütün məsələlərdən baş çıxara biləcəyinə əmindir. Özünün digər insanlara lazımlı, fəaliyyətinin və davranışlarının isə başqalarının gözündə dəyəri olduğunu dərk edir. Təlim-tərbiyə fəaliyyəti zamanı belə müəllim maksimal çeviklik nümayiş etdirərək, empatiya, şagirdlərin (tələbələrin) tələbatlarına həssaslıq, özünə əminlik, həyatsevərlik, tələbə və şagidrlərlə qeyri formal ünsiyyət üslubunda münasibət qurmaq və s. xüsusiyyətlərə malik olur. Təhsil alanlar bu keyfiyyətlərə məxsus müəllimləri yüksək dəyərləndirirlər. Pozitiv mən konsepsiyaya malik müəllim üçün daxili psixoloji aləm çox vacibdir. Onun üçün başqalarının fikri önəmlidir.

Giriş – Tələbələrin gələcək müəllim kimi formalaşmasında zəruri olan açar komponentlərdən biri peşəkar şüurun formalaşdırılmasıdır. Tələbənin özü, öz peşəsi haqqında pozitiv təsəvvürləri onun bu peşədə uğur qazanması üçün zəruri şərtlər hesab edilə bilər. Peşə hazırlığında bu cəhətlər diqqət mərkəzində olmalıdır. Pedaqoji peşə şüurunun formalaşması pedaqoji baxımdan vacib keyfiyyətlərin dərk olunmasını, həmçinin inkişafa aparan motivlərin mövcudluğunu özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı pedaqoji şüuru həm də özünə və öz peşəsinə pozitiv emosional münasibət kimi, pedaqoji fəaliyyətdə psixi vəziyyətlərə nəzarət mexanizmi kimi, məqsədyönlülük, peşəkar yönüm, refleksiyaya qabillik kimi səciyyələndirmək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir pedaqoqun peşəkarlığının vacib göstəricisi pedaqoji şüurdur. Bu peşə şüurunun tərkib hissədir. Peşə şüurunun formalaşması üçün şəxsiyyətin özünü peşə subyekti kimi dərk etməsi çox vacibdir. Dərketmə prosesində peşə haqqında təsəvvürlərlə yanaşı onun bir sıra komponentləri təbii olaraq inkişaf edir. Peşə şüurunun inkişaf etdirilməsi, bir tərəfdən tələbəyə peşə identikliyinin yüksəldilməsinə imkan verir, digər tərəfdən isə ona seçdiyi peşədə özünügerçəkləşdirməyə, dərk etməyə, özünü bütöv qavramağa şərait yaradır. Professor A.İ.Şerbakov müəllimin yiyələnməli olduğu pedaqoji bacarıq və vərdişləri dörd qrupa bölür: 1) məlumatverici bacarıq və vərdişlər; 2) səfərbəredici bacarıq və vərdişlər; 3) inkişafetdirici bacarıq və vərdişlər; 4) istiqamətləndirici bacarıq və vərdişlər. Müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdişləri onun ümumi bacarıqları ilə

birlikdə pedaqoji fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsinə imkan verir. Bu cür bacarıq və vərdişlər pedaqoji fəaliyyət prosesində formalaşmaqla yanaşı, həmin fəaliyyətin səmərəli təşkilini təmin edir. Pedaqoji bacarıq və vərdişlər qabiliyyət səviyyəsinə yüksəldikdə pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətlə icrası üçün əsas amilə çevrilir. Müəllimin təlim və tərbiyə prosesində yüksək göstəricilər əldə etməsi onun psixopedaqoji qabiliyyətlərinin inkişafından asılıdır. Pedaqoji qabiliyyətlərin inkişafı müəllimin şəxsiyyətində pedaqoji fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə icra etmək üçün zəruri olan fərdi psixi xassələrin formalaşmasına səbəb olur.

Gələcək müəllimin bu sahədə müəyyən təcrübəyə malik olması, pedaqoji təcrübə zamanı ayrı-ayrı şagirdlər və sinif kollektivi üzərində müşahidəni necə təşkil etmək və bunun əsasında psixoloji-pedaqoji xarakteristika tərtibi bacarığına yiyələnməsi zəruridir.

Tələbələrin gələcək müəllim peşəsinə professional hazırlığında pedaqoji təcrübələr müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Məhz pedaqoji təcrübə, gələcək müəllimlərin nəzəri və praktik hazırlığı arasında körpü rolu oynayır. Pedaqoji təcrübə zamanı tələbələr özünütəlim və özünütərbiyə ilə məşğul olaraq peşə sahəsində özlərini inkişaf etdirirlər. Aldıqları bilikləri, bacarığa, nəzəriyyəni isə tədricən təcrübəyə çevirməyi öyrənirlər. Pedaqoji təcrübə imkan verir ki, tələbə özünü, öz imkanlarını pedaqoji fəaliyyətdə reallaşdırsın. Eyni zamanda təcrübə zamanı tələbə təbii pedaqoji şəraitə daxil olaraq, pedaqoji kollektivlə pedaqoji ünsiyyət formaları ilə tanış olur. Pedaqoji təcrübə tələbənin pedaqoji fəaliyyətlə ilkin əyani tanışlıq xarakteri daşıyan, tədris müəssisəsinə və təlim fəaliyyətinə adaptasiya olunmasına xidmət edən, müəllim peşəsinin spesifik xüsusiyyətlərini anlamaqda yardımçı olan, gələcək müəllimin kommunikativ mədəniyyətini, təşkilatçılıq qabiliyyətini, pedaqoji taktika və strategiyalarını formalaşdıran məqsədəyönəlmiş fəaliyyətidir.

Yüksək ixtisaslı, milli–bəşəri, mənəvi–əxlaqi dəyərlərə, keyfiyyətlərə sahib vətəndaşların hazırlanıb həyatda səmərəli fəaliyyət göstərmələri bir sıra məsələlərin həllini tələb edir. Deməli, təhsilin bütün pillələrində təlim və tərbiyə prosesinin səmərəliliyi pedaqoji kadrlarının elmi səviyyəsindən, ustalığından, pedaqoji etikaya bələdliyindən, ən əsası, pedaqoji sahədə işə praktiki hazırlığından asılıdır. Bu isə ali təhsil müəssisələrində müasir pedaqoji kadrların hazırlanması prosesində pedaqoji təcrübənin çox mühüm əhəmiyyət daşıdığını aşkara çıxarır.

Gelişme – Tələbələrin peşə şüurunun və pedaqoji obrazının formalaşması və gələcək fəaliyyətə hazırlanmasının uğurla həyata keçirilməsi üçün peşə motivlərinin olması önəmli şərtdir. Konkret peşə motivinin olması şərait yaradır ki, tələbənin təsəvvüründə gələcək peşə barəsində müəyyən məzmunlu mənzərə yaransın. Müəllimlik simasının, obrazının və nəhayət imicinin formalaşması tələbədən peşənin psixoloji məzmunu və sosial əhəmiyyəti barədə biliklər tələb edir.

Pedaqoji təcrübənin gələcək müəllim obrazının formalaşmasına psixoloji təsirindən danışarkən bir sıra psixoloji məsələləri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Təbii ki, tələbəni təlim fəaliyyətinə (dərs deməyə) qoşmazdan əvvəl ona pedaqoji bilik və bacarıqları aşılamaq, onu yeni pedaqoji reallıqla tanış etmək, onu pedaqoji ünsiyyətə alışdırmaq, pedaqoji mühitdəki hadisələri qiymətləndirmək barədə müəyyən istiqamətlər vermək lazımdır. Pedaqoji təcrübə tələbələrin biliklərinin aktuallaşdığı (reallaşdığı, özünü doğrultduğu) mərhələdir. Müstəqil peşə fəaliyyəti tələbədən təcrübəyə qədərki dövrədək onda toplanmış pedaqoji ustalıq haqqındakı bilikləri meydana çıxarmağı tələb edir. Gələcək peşəyə hazırlıqda müstəqillik hissinin formalaşması zəruri olan psixoloji məsələlərdən biridir. Belə ki, tələbə olduğu dövrdə gələcək peşənin sahibi kimi özünügerçəkləşdirmə pedaqoji təcrübə mərhələsinə təsadüf edir. Bildiyimiz kimi özünügerçəkllşdirmə şəxsiyyətin inkişafında önəmli təsirə malikdir. Məhz pedaqoji təcrübədə özünügerçəkləşdirmə gələcək peşə sahibi üçün uğurla və yaxud uğursuzluqla nəticələnə bilər. Qazandığı bilik və bacarıqları şəxsi təcrübəyə çevirərək ilk dəfədən özünü adekvat təqdim edən, lazımi davranış qaydaları nümayiş etdirən tələbələrin cəhdləri təbii ki, uğurla nəticələnəcəkdir. Müəllim şəxsiyyətinə verilən tələblər gələcəkdə bu fəaliyyətlə məşğul olmağa hazırlaşanların şəxsiyyət sferasının peşə istiqamətində formalaşmasını zəruri edir. Şəxsiyyət anlayışı dərin mənalı və məzmunlu xarakter daşıyır. Müəllim şəxsiyyəti dedikdə isə pedaqoji fəaliyyəti icra edəcək şəxslərin peşədəki şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşması nəzərdə tutulur. Müəllim şəxsiyyəti onun pedaqoji fəaliyyətinin psixoloji mənbəyini təşkil edən hərəkətverici qüvvəsidir. Müəllim şəxsiyyətinin peşə tələblərinə cavab verməsi cəmiyyətin onun qarşısına qoyduğu sosial vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaradır.

Sonuç- Gələcək müəllimlərin peşə obrazlarının formalaşmasında peşə şüurunun və peşə özünüdərkinin olması zəruridir. Müəllim özünü dərk etməklə şəxsi inkişafını, fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır, iş prosesində daha mənalı nəticələrə nail olmaq üçün çalışır. Bəzi hallarda bu ona, başqaları üzərində qələbə

çalmağa və idarəetmədə bir professional kimi təsdiq etmək imkanı verir. Bu zaman peşə özünüdərk dərin məna kəsb edir. Özünüdərketmə və özünütərbiyə müəllimin peşə fəaliyyəti üçün mühüm məna kəsb edir. Müəllimlər fəaliyyət göstərdikləri pedaqoji peşədə əldə etdikləri bilik və bacarıqları daima inkişaf etdirmək və sahib olduqları psixopedaqoji keyfiyyətləri daha da təkmilləşdirmək məqsədi ilə özünütərbiyəyə ehtiyac duyurlar. Peşəkar özünüdərk şəxsiyyətin özünü peşə fəaliyyətinin subyekti kimi dərk etməyə imkan verir və onun nəticəvi tərəfi "Mən obraz"ın peşəkar aspektlərində ifadə olunur. Bu fikirlərdən belə qənaətə gələ bilərik ki, peşə şüuru peşə haqqında təsəvvürlərdən başlayır. Mövcud təsəvvürlərin mənbəyi cəmiyyət, peşə haqqında mümkün reputasiyalar və s. ola bilər.

- Özünüdərketmə mühüm psixoloji xüsusiyyət olaraq müəllimin həm pedaqoji peşə hazırlığında, həm də, pedaqoji fəaliyyətində uğur qazanması üçün zəruri şərtlər hesab edilə bilər.
- Peşə şüurunun formalaşması üçün müəllimin özünü peşə subyekti kimi dərk etməsi çox vacibdir. Dərketmə prosesində peşə haqqında təsəvvürlərlə yanaşı onun bir sıra komponentləri təbii olaraq inkişaf edir.
- Peşə şüuru, mənlik şüuru, pedaqoji şüur, özünüdərk, özünüqiymətləndirmə və özünütərbiyə bir – biri ilə sıx əlaqədədir. Özünü dərk edə bilməyən müəllim peşənin özəlliklərini, onun sosial baxımdan imperativliyini, ictimai əhəmiyyətini çətinliklə dərk edər.

Humanistik dəyərlərə malik olmaq müəllimin öz peşəsində peşə inkişafının yüksək səviyyəyə qalxmasına gətirib çıxarır. Şübhəsiz müəllimlərdə peşə və şəxsi özünüdərkin olması pedaqoji fəaliyyətdə zəruri və nəzərə alınmalı komponentlərdən biridir.

Peşəyə münasibətin adekvatlığının təmini peşə şüurunun formalaşması ilə mümkündür. Peşəyə dərk olunmuş münasibət tələbənin özünün mümkün potensial imkanlarının qiymətləndirilməsi kontekstində, həmçinin özünə münasibətin pozitiv qiymətləndirilməsi zamanı meydana çıxır. Peşə şüuru seçilmiş konkret peşə haqqında və insanlar arasında peşə münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönələn sosial tələblərin, idealların, sosial imperativlərin və təsəvvürlərin məcmusudur. Peşə şüuru və mənlik Şüurunun arasında fərqlər mövcuddur. Ona görə ki, mənlik şüurunun formalaşması yeniyetməlik yaş dövründə daha da intensivləşir, eyni zamanda peşə haqqında təsəvvürlər də, peşə şüuru da bu yaş dövründən formalaşmağa başlayır. Bu baxımdan peşə şüuru şüur və mənlik şüurunun əsasında formalaşır və bu prosesə əhəmiyyətli təsir göstərir.

- Tələbələrdə peşə Şüurunun formalaşmasının istiqamətləri birmənalı şəkildə qəbul edilə bilməz. Bu istiqamətlər ilk növbədə tələbənin seçdiyi ixtisasa münasibətindən, özünə münasibətindən və peşə sistemində qəbul edilən münasibətləri qavramasından çox asılıdır. Peşə şüurunun formalaşması peşəkar bilik, bacarıq və vərdişlərə əsaslanır, fərdin peşəyə hazırlığında müvafiq fəaliyyət növünün mənimsənilməsində, ictimai normalara, idellara, dəyərlərə münasibətdə təzahür edir. Tələbələrin gələcək müəllim kimi formalaşmasında zəruri olan açar komponentlərdən biri peşəkar şüurun formalaşdırılmasıdır. Tələbənin özü, öz peşəsi haqqında pozitiv təsəvvürləri onun bu peşədə uğur qazanması üçün zəruri şərtlər hesab edilə bilər. Peşə hazırlığında bu cəhətlər diqqət mərkəzində olmalıdır. Pedaqoji peşə şüurunun formalaşması pedaqoji baxımdan vacib keyfiyyətlərin dərk olunmasını, həmçinin özünü inkişafa aparan motivlərin mövcudluğunu özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı pedaqoji şüuru həm də özünə və öz peşəsinə pozitiv emosional münasibət kimi, pedaqoji fəaliyyətdə psixi vəziyyətlərə nəzarət mexanizmi kimi, məqsədyönlülük, peşəkar yönüm, refleksi-yaya qabillik kimi səciyyələndirimək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir pedaqoqun peşəkarlığının vacib göstəricisi pedaqoji Çüurdur. Bu peşə şüurunun tərkib hissədir. Peşə şüurunun formalaşması üçün şəxsiyyətin özünü peşə subyekti kimi dərk etməsi çox vacibdir. Dərketmə prosesində peşə haqqında təsəvvürlərlə yanaşı onun bir sıra komponentləri təbii olaraq inkişaf edir. Peşə şüurunun inkişaf etdirilməsi, bir tərəfdən tələbəyə peşə identikliyinin yüksəldilməsinə imkan verir, digər tərəfdən isə ona seçdiyi peşədə özünügerçəkləşdirməyə, dərk etməyə, özünü bütöv qav-ramağa şərait yaradır. Məhz bu nöqteyi nəzərdən müəllim peşəsinə hazırlanan tələbələrdə peşə Şüurunun inkişaf etdirilməsinə çox böyük ehtiyac var.

Kaynakça.

1. Ə.Ə.Əlizadə, Yeni pedaqoji təfəkkür, Bakı, 2001
2. M. Həmzəyev Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları, Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2003
3. N.M. Kazımov Pedaqogika, Bakı, 2002
4. *Левина М.М.* Технологии профессионального педагогического образования. М., 2001.
5. *Лефрасуа Г.* Прикладная педагогическая психология, СПб., 2003.
6. *Маркова А.К.* Психология труда учителя, М., 1993.
7. *Успенский В.Б., Чернявская А.П.* Введение в психолого-педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений\, М., 2003.

BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNİN İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ İLƏ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ

Səbinə Ataməli qızı İsmayılova

ADPU Cəlilabad filialının Təbiət və sosial elmlər, onların tədrisi texnologiyaları kafedrasının baş müəllimi, ARTİ – nin fəlsəfə doktorluğu proqramı üzrə dissertantı

Xülasə:

Məqalə biologiya dərslərinin innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə səmərəli təşkili probleminə həsr edilmişdir. XXI əsr həm intellekt, həm də informasiya - kommunikasiya texnologiyaları əsridir. Sabahımız, gələcəyimiz olan şagirdlərimizin XXI əsrin standartlarına cavab verməsi üçün ümumtəhsil müəssisələrində dərslər innovativ texnologiyalarının tətbiqi ilə təşkil olunmalıdır. Müasir dövrümüzdə biologiya elminin məzmununu şagirdlərə dərindən öyrətmək, canlı təbiətdə cərəyan edən hadisə, proses və qanunauyğunluqların mahiyyətini onlara daha yaxşı başa salmaq, eləcə də bu fənnin tərbiyəedici və inkişafetdirici rolunu düzgün aşılamaq və yeni elmi dünyagörüşü formalaşdırmaq baxımından innovativ texnologiyaları tətbiq etmək daha məqsədyönlüdür. Biologiyanın tədrisi prosesində tətbiq edilən innovativ metodlar təlimin qurulmasında əhəmiyyətli yer tutur. L.Tolstoyun bir fikrini unutmaq olmaz: "Ən yaxşı metodika sənin malik olduğundur". Hər bir müəllim müxtəlif ədəbiyyatlardan istifadə etməklə metodik üsulları öz yanaşması ilə təqdim edə bilər. Yeni yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni biliklərlə zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlir. Biologiya dərslərində informasiya texnologiyalarından istifadə etmək eyni zamanda zehnin inkişafına kömək edir, məntiqi, yaradıcı təfəkkürün formalaşmasında, mühakimə və dərketmə qabiliyyətinin yüksəldilməsində mühim rol oynayır. Biologiyanın tədrisində multimediya texnologiyalarından istifadənin didaktik əsaslarını təlim prosesinin müasir standartlar çərçivəsində təmin edilməsi təşkil edir. Biologiya dərslərində təlimin müasir texniki vasitələrindən istifadə pedaqoji prosesin məqsədindən, məzmunundan, eləcə də təhsilalanların hazırlıq və yaş səviyyələrindən asılıdır. Müəllim biologiya dərslərində metod, priyom və vasitələri seçməyi, onlar arasında qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirməklə tətbiq etməyi bacarmalıdır. Bu zaman mövzunun xüsusiyyətləri, məqsəd və vəzifələri, dərsin forması, mərhələləri, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələri əsas götürülməlidir. Müəllim dərsdə baş verə biləcək hər cür çətinliyi aradan qaldırmaq, onu yoluna qoymaq, tezliklə bir metoddan digərinə keçid etmək, priyomları, vasitələri müəyyənləşdirmək qabiliyyətlərinə nail olmalıdır. Bu qabiliyyətlər tədrisin məqsəd və vəzifəsini yüksək səviyyədə həyata keçirə bilmək və uğurlu nəticələr qazanmaq imkanını artırır. Bu gün Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji texnologiyaların, müasir interaktiv metodların tətbiqi sürətlənib. Onların xüsusilə biologiya fənninin tədrisində tətbiqi təlimi daha da zənginləşdirir, dərsi hər bir şagird üçün daha maraqlı və cəlbedici fəaliyyət sahəsinə çevirir, şagirdlərin intellektual səviyyəsinin, məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində mühim rol oynayır. Nəticədə bugünümüz, sabahımız və gələcəyimiz adlandırılan şagirdlərimizdə pedaqoji təfəkkür formalaşır, biologiya fənni onlar üçün xüsusi estetik zövq mənbəyinə çevrilir.

Açar sözlər: biologiya, pedaqoji proses, innovativ texnologiyalar, didaktika, pedaqoji kadr, yaradıcı təfəkkür, metodika

Summary:

The article is devoted to the problem of effective organization of biology lessons with the application of innovative technologies. The 21st century is the century of both intelligence and information and communication technologies. In order for our future students to meet the standards of the XXI century, classes in secondary schools must be organized with the application of innovative technologies. In modern times, it is more expedient to teach students the content of biological science, to better understand the nature of events, processes and laws in nature, as well as to instill the educational and developmental role of this subject and apply innovative technologies to form a new scientific worldview. Innovative methods applied in the process of teaching biology play an important role in the construction of training. One of the ideas of Leo Tolstoy should not be forgotten: "The best methodology is that you have." Each teacher can present their methodological approaches using different literature. The essence of the new approach is that the training is aimed not only at enriching students' memory with new knowledge, but also at the independent acquisition and acquisition of

more knowledge, the acquisition of the most important skills and habits, personal qualities and abilities through regular development of thinking. The use of information technology in biology classes also helps to develop the mind, plays an important role in the formation of logical, creative thinking, improving the ability to judge and comprehend. The didactic basis of the use of multimedia technologies in the teaching of biology is to ensure the learning process within modern standards. The use of modern teaching aids in biology lessons depends on the purpose and content of the pedagogical process, as well as the level of preparation and age of students. The teacher must be able to choose methods, techniques and tools in biology lessons and apply them by interacting with them. In this case, the characteristics of the topic, goals and objectives, the form of the lesson, stages, age and level of knowledge of students should be taken into account. The teacher must be able to overcome any difficulties that may arise in the classroom, to put them in order, to quickly switch from one method to another, to identify the methods and means. These skills increase the ability to achieve the goals and objectives of teaching at a high level and to achieve successful results. Today, the application of new pedagogical technologies and modern interactive methods has been accelerated in the secondary schools of the Republic. Their application in the teaching of biology in particular enriches the teaching, makes the lesson more interesting and attractive for each student, plays an important role in the development of students' intellectual level, logical, creative and critical thinking. As a result, pedagogical thinking is formed in our students, who are called today, tomorrow and our future, and biology becomes a source of special aesthetic pleasure for them.

Keywords: biology, pedagogical process, innovative technologies, didactics, pedagogical staff, creative thinking, methodology

GİRİŞ

Biz elmin, texnika və texnologiyanın, eləcə də kompüter texnologiyasının sürətlə inkişaf etdiyi bir dünyada yaşayırıq. Məhz dünyada baş verən bu qloballaşma prosesi özünəməxsus milli dəyərləri və xüsusiyyətləri nəzərə almaqla Azərbaycanın təhsil sisteminin də dünya təhsil sisteminə keçidini - inteqrasiyasını tələb edir. Artıq hədəfə çevrilmiş bu zərurət isə müasir dövrün tələblərindən irəli gəlir. Müasir dövrün tələbləri dedikdə aşağıdakı əlamətlər nəzərdə tutulur:

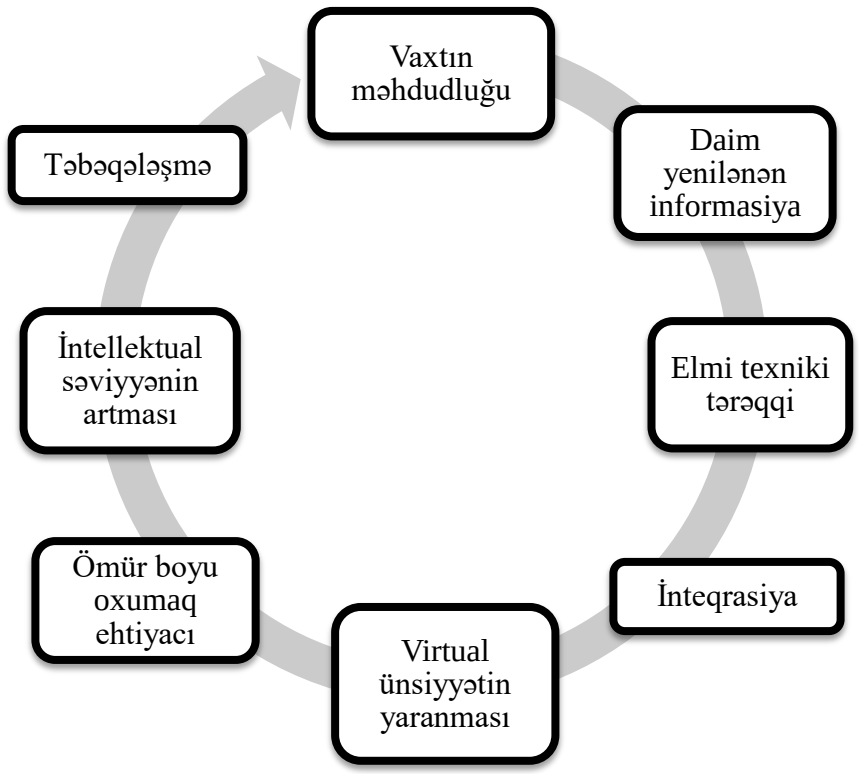

Yuxarıda sadalanan cəhətlər təhsilverən şəxslərin elmin bu cür sürətli inkişafına daim hazır olmasını tələb edir. Təhsilalan şəxslərə bilikləri müstəqil əldə etmək və qərar çıxarmaq, məntiqi düşünmək, ətraf mühitə kreativ yanaşmaq kimi bacarıqların aşılanması isə müəllimlərdən peşəkarlıq və pedaqoji ustalıq tələb edir. Müəllimlərin yüksək peşəkarlıq səriştəsinə malik olması onların daim öz üzərində çalışmasından və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni pedaqoji texnologiyaların düzgün tətbiqindən asılıdır. Bu şərt

Azərbaycan Respublikasının Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının birinci strateji istiqamətində - " Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması"nın əsas hədəflərindən biri kimi öz əksini tapmışdır. Bəşəriyyət tarix boyu təhsilə özünün mənəvi təkamül gücü kimi baxmışdır. İstər sağlamlığının qorunub saxlanmasını, istər möhkəmləndirilməsini, istərsə də nəsillərin inkişaf edib formalaşmasını ona etibar etmişdir. Bu fikrin «Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində islahat proqram»ının müddəalarının birində öz əksini tapması onun düzgünlüyünü bir daha sübut edir: " Cəmiyyətin tərəqqisinin vacib amilləri olan elm və mədəniyyətin, xalqın intellektual potensialının formalaşması onun təhsil sistemi ilə təmin edilir".

Biologiya dərslərində innovativ metodlarının tətbiqi şagirdləri nəinki bioloji biliklərlə silahlandırır, həmçinin daha çox informasiyanın müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsinə, şəxsi qabiliyyət və keyfiyyətlərin qazanılmasına şərait yaradır, bununla da təfəkkürün – məntiqi, yaradıcı və tənqidi növləri inkişaf etmiş olur.

Şagirdləri XXI əsrin tələb etdiyi bilik, bacarıq, vərdiş və dəyərlər kimi kompetensiyalara yiyələnən bir şəxsiyyət kimi yetişdirmək üçün ümumtəhsil müəssisələrində biologiya dərsləri yeni təlim texnologiyaları, interaktiv təlim üsulları, intellektual oyunlar, video – audio lent yazılar, Power Point proqramında hazırlanan təqdimatlar əsasında qurulmalıdır ki, şagirdlərin tədqiqatçılıq fəaliyyəti, dayanıqlı motivasiyası təmin edilsin.

ARAŞDIRMA: İnnovativ texnologiyaların tətbiq edildiyi interaktiv dərslər aşağıdakı spesifik xüsusiyyətləri ilə ənənəvi təlim prosesindən fərqlənir:

1. Təlimin subyekt – subyekt xarakteri daşıması
2. Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi
3. Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi
4. Düşündürücü və istiqamətləndirici suallar vasitəsilə şagirdlərin yeni biliklərin müstəqil kəşf edilməsinə yönəldilməsi
5. Dərsin dialoq şəklində aparılması, əks əlaqənin yaradılması
6. Həyati bacarıqları formalaşdırmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi
7. Şagirdlərdə nəzəri, təcrübi bilik və bacarıqların inkişafında elektron dərs vəsaitindən istifadənin əhəmiyyəti və s.

Yan Amos Komenskiyə görə, " müəllimin birinci qayğısı şagirdləri müsbət nümunə ilə cəlb etməkdən ibarətdir. " Şagirdlərin mənəvi inkişafının valideynləri olan" müəllimlər çox şeyi bilməli və bacarmalıdırlar. Təlim və tərbiyə sənətinə yiyələnməyi; nə vaxt və hansı şəraitdə tələbkarlıq göstərməyi; uşaqlarda biliklərə və təhsilə qızğın maraq oyatmaq və s. – bütün bunlar isə, yanlız müəllimin şagirdləri öz atalıq qayğısı, hərəkətləri və sözləri ilə cəlb etdiyi zaman ola bilər. Həm də müəllim namuslu və əməksevər olmalıdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevin təbirincə desək, cəmiyyətin gələcək tərəqqisi indi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılıdır.

Ümumtəhsil müəssisələrinin VIII – IX siniflərində biologiya dərslərində təlim texnologiyalarından istifadənin didaktik əsasları müəllimin bir sıra didaktik vəzifələri ilə əlaqədardır.

Hər bir biologiya müəllimi bilməlidir:

- Dövlətin təhsil haqqında hüquqi normativ sənədlərini
- Biologiya elminin dərinliklərini
- Şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini
- Pedaqogika və psixologiya elmini
- Müasir pedaqoji texnologiyaların əsaslarını
- Fəndaxili, fənlərarası və fənlərüstü inteqrasiyanı

Hər bir biologiya müəllimi bacarmalıdır:

- Şagird şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmağı
- Təlimin öyrədici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarından ustalıqla istifadə etməyi
- Öz sənətini sevməyi
- Şagirdlərinin maraq və meyillərini inkişaf etdirməyi

Hər bir biologiya müəlliminin pedaqoji fəaliyyətində aşağıdakı vəzifələr cəmləşməlidir:

1. Konstruktiv
2. Kommunikativ

3. Təşkilatçılıq
4. Diaqnostik
5. Qnostik
6. Kreativ
7. Yeni pedaqoji texnologiya və pedaqoji yaradıcılıq qabiliyyəti

TAPINTILAR: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İslahatında göstərilən demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensialllaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya prinsiplərini həyata keçirməyə imkan yaradan və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində aparıcı rol oynayan interaktiv təlim metodları bir sıra üstünlüklərə malikdir.

- İnteraktiv təlim metodları şagirdlərin təlimə həvəsini artırır.
- Şagirdlərin zehni cəhətdən yorulmalarının qarşısını alır.
- Fəal təlim metodları ilə təşkil edilən biologiya dərslərində şagirdlərin sərbəstliyinə yol verilir ki, bu da onların mövzunu daha dərindən öyrənməsinə və qavramasına imkan verir.
- Biologiya müəllimi fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə həyata keçirdiyi təlimdə sanki bir növ bələdçi, fasilitator rolunu oynamış olur.
- Yeni təlim metodları ilə keçirilən biologiya dərslərinin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, dərsin sonunda şagirdlər obyektiv olaraq özlərini qiymətləndirirlər. Bu isə şagirddə fənn müəlliminə qarşı hörmət, rəğbət və özünə qarşı isə hörmət hissini formalaşdırır.

Təbii ki, təhsilverən və təhsilalanlar arasında olan münasibət, psixoloji mühitin dəyişdirilməsi yeni təlim texnologiyalarının tətbiq edilməsinin əsas pedaqoji şərtidir. Müasir dövrümüzdə şagirdlərin məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkküründün formalaşmasından ibarət olan bu vəzifələrin həyata keçirilməsində VIII – IX siniflərin biologiya dərslərində fəal təlim metodlarından yaradıcılıqla istifadə edilməsi olduqca mühim əhəmiyyət kəsb edir. Apardığım müşahidələr göstərir ki, fəal təlim metodları şagirdlərin dərsə marağını, motivasiyasını artırır, hətta ən zəif oxuyan şagird belə bu təlimin köməyilə öyrənməyə, fəaliyyət göstərməyə stimullaşır.

NƏTİCƏ: İnnovativ təlim metodlarının tətbiqi zamanı şagirdlərdə psixi xüsusiyyətlər, yəni, duyğu, qavrama qabiliyyəti, xarakter, eləcə də onların tədris prosesinə meyl və maraqları inkişaf edir. İnteraktiv metodlar müəllimin təkcə başqalarını öyrətməsinə deyil, onun özünün də öyrənməsinə, daha yaradıcı və enerjili pedaqoq olmasına imkan verir. Bu təlim üçün aşağıdakı əlamətlər səciyyəvidir:

- Şagirdlərin işgüzar fəaliyyəti üçün sinifdə öyrədici mühitin yaradılmasına səbəb olur.
- Qarşılıqlı əməkdaşlığın möhkəmləndirir.
- Yeni biliklərin müstəqil şəkildə əldə edilməsində rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI :

1. Ə.M.Abbasov, İ.A.Cavadov, B.O.İbadova, K.R.Quliyeva, İ.H.Sultanova, S.E.Cavadova. Kurikulum bələdçisi (İzahlar və tətbiqlər) "Elm və təhsil" Bakı – 2019 . 332 səh
2. Məmmədova N.İ. Ümumtəhsil məktəblərində tədris resurslarından istifadənin elmi – pedaqoji əsasları, Ped.elm.dok. dis. Bakı 2017, səh 325
3. Hacıyeva H.M. Abdullayeva T.Q. Hacıbəyova E.Ə. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın fəal təlim metodları ilə tədrisi metodikası. Bakı, "Çaşıoğlu", 2014. 212 səh.

Qədim və Müasir ingilis dili

Aynur Ələkbərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə
Müasir dövrümüzdə ingilis dili dünyada ən geniş yayılmış dillərdən biridir. İngilis dili iqtisadi .siyasi, kommersiya, dənizçilik, elmi-texniki və kütləvi informasiya dili kimi məşhurdur. Bəzi araşdırmalar göstəriri ki, müasir ingilis dili qədim ingilis dilindən çox fərqlənir.O dövrdə yazılmış əsərləri oxuyarkən biz çox çətinlik çəkirik. İngilis dili dövrümüzə qədər bir çox dəyişikliklərə məruz qalıb.Hətta indiki dövrümüzdə belə Britaniya və Amerika ingilis dilində bir çox fərqlər var.
Açar sözlər: Qədim ingilis dli, təkmilləşmə, dilin lüğət tərkibi, dialekt, dilin lüğət tərkibi

Резюме
Английский сегодня является одним из самых распространенных языков в мире. Английский известен как экономический, политический, коммерческий, морской, научный, технический язык и язык средств массовой информации. Некоторые исследования показывают, что современный английский язык сильно отличается от древнеанглийского. Английский язык претерпел множество изменений и по сей день, даже сегодня существует много различий между британским и американским английским языком.
Ключевые слова: древнеанглийский язык, усовершенствование, языковая лексика, диалект, языковая лексика

Summary
English is one of the most widely spoken languages in the world today. English is known as an economic, political, commercial, maritime, scientific, technical and media language. Some studies show that modern English is very different from ancient English. The English language has undergone many changes to this day. Even today, there are many differences between British and American English.
Keywords: Old English, improvement, language vocabulary, dialect, language vocabulary

GİRİŞ

İngilis dili qədim tarixə malikdir və geneoloji bölgüyə əsasən Hind-Avropa dilləri ailəsinin german dil qrupuna daxildir. Bu dil müxtəlif etnik qrupların Böyük Britaniya adalarının işğalı və yerləşməsi şəraitində təşəkkül tapmış və öz inkişafı prosesində uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir. İngilis dilinin yaranma tarixi üç dövrə bölünür. 1. Qədim İngilis dili dövrü – V əsrdən XI əsrin sonuna qədər olan dövrü əhatə edir .O dövrdə (449-1100) Britaniya adalari german tayfaları tərəfindən fəth edilmişdir. German dillərində danışan gəlmə tayfaların dili hakim mövqe tutmuşdur və bu zaman ingilis dili bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müasir ingilis dilində alman sözlərinin olması bununla izah edilir. Məsələn

brider – brother – qardaş
winter – winter – qış
alt – old – qoca, köhnə

2. Orta ingilis dili dövrü – XI əsrin sonlarından XV əsrin sonlarına qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövrdə fransız dilli normanlar İngiltərəni fəth etmiş və dildə bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. Müasir ingilis dilində işlənən bir çox fransız sözləri ingilis dilinin lüğət fonduna daxil olmuşdur. Məsələn:

cause – səbəb
chief – rəis, başçı

3. Yeni ingilis dili dövrü – XV əsrin sonlarından indiyə qədər olan dövrü əhatə edir. Hər üç dövr inigils dilinin formalaşması, sabitləşməsi və zənginləşməsində böyük rol oynamışdır. Bu dil zaman keçdikcə dəyişmiş və təkmilləşmişdir. Hal hazırda ingilis ədəbi dilinin əsasını London dialekti təşkil edir.

Müasir dövrümüzdə ingilis dili beynəlxq dil və dünyaya açılan bir açardır. İngilis dili müasir dünyada ən çox istifadə olunan bir dildir çünki biz yalnız bu dil vasitəsi ilə başqa ölkələrdə yaşayan insanlar ilə ünsiyyət qura bilərik. Dövrümüzdə ingilis dili artıq siyasi , iqtisadi danışıqlar və biznes dilinə çevrilib. Bir çox elmi və tibbi araşdırmarlar da ingilis dilində aparılır. Beynəlxalq razılaşmalara əsasən, təyyarələrdə belə işləyən işçilər ingilis dilini ana dili kimi bilməlidirlər.İngilis dili yer kürəsinin ən güclü dövləti ABŞ başda olmaqla, Avstraliya, Böyük Britaniya, CAR, Yeni Zelandiya, İrlandiya və Sinqapur kimi

inkişaf etmiş ölkələrin dövlət dilidir.Hətta Hindistanın da dövlət dili ingilis dilidir. Belə ki, qədim ingilis dili müasir ingilis dilndən çox fərqlənir. Məsələn, orta ingilis dilinin cənub dialektində isimlər cəmlənərkən " s " şəkilçisi deyil " en " şəkilçisi əlavə olunurdu. Məsələn Treen- trees

Worden –words

Handen – hands Housen – houses

Aşağıdakı cədvələ nəzər salsaq asanlıqla görə bilərik ki qədim ingilis dili ilə müasir ingilis dili arasında çox böyük fərq var.

Qədim ingilis dili	Müasir ingilis dili	Azərbaycan dili
Hwætnj	what	nə
Fæder	father	ata
Modor	mother	ana
Todæg	today	bu gün
Nama	name	ad

Şəxs əvəzlikləri[

Qədim ingilis dili	Müasir ingilis dili	Azərbaycan dili
Ic	I	mən
Þu	you	sən
he (E), heo (D), hit (N)	he, she, it	O
Wi	we	biz
Ge	you (plural)	siz
Hie	they	onlar

İngilis dilinin tarixi çox qədim və zəngindir. Dil ilbəil çox dəyişikliklərə məruz qalıb. Məsələn, Roma istilaları kim böyük hadisələr dildə böyük izlər qoyub. Bir çox qədim yazılı abidələrə nəzər salsaq biz bu dəyişiklikləri görə bilərik. Məsələn " The Ecclesiastical History of the English People " yəni " İngils xalqının kilsə tarixi " Bu əsər möhtərəm Bede tərəfindən yazılmışdır. Kitabda ilk dəfə yutların , saksonların və anqlların gəlməsi barəsində yazılar əks olunmuşdur. Yutlar, saksonlar və anqllar üç dildə danışmırdılar , onlar eyni kökə malik üç dialektdə danışırdılar. Mersiya ərazisində 4 qədim ingilis dialekti mövcud olmuşdur:

Şimali Umbriya
Mersiya
Qərbi Sakson
Kent

Bəzi qaynaqlarda göstərilir ki, ingilis dili Britaniyada işğalçıların məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Bunlar anqllar , saksonlar, keltlər və s.... idi. Bəzi çay adları kelt mənşəli sözlərdir:

Avon – Eyvon
Dee – Di
Thames – Temz
Wye – Vay

Bəzi şəhər adlarıda kelt mənşəlidir:

London – London
York – York
Catterick – Kətərik
Leeds – Lidz

O dövrdə də ingilis dili Avropada ən qədim və yüksək səviyyəli dil idi. İngilis dili tarixinə nəzər salsaq görərik ki, o dövrdə ingilis dili çox çətin quruluşa malik idi. O dövrdə yazılmış əsərləri oxumaq və başa düşmək yalnız bəzi dilçilərdən tərəfindən mümkün idi.O dövrdə yazılmış ən qədim nümunə kimi biz "Beovulf " əsərini misal gətirə bilərik. Bu poema VIII-IX əsrlərə aiddir və bu poema qədim ingilis dilində yazılmış

möhtəşəm Anqlosaks qəhrəmanlıq dastanıdır. Poema 3182 sətrdən ibarətdir . Bu poemada Anqlasaks ədəbiyyatına aid nümunələrdən çox istifadə olunmuşdur. Poema hal-hazırda Britaniya muzeyində saxlanılır

Istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ümumi dilçilik - Ferdenant DeSessür. Bakı - 2003
2. Lingika - Semantika Giriş - Con layons. Bakı - 1995
3. Dil-Leonard Blumfield. Bakı-1964
4. Ümumi dilçilik problemləri - Emil Benvenist. Bakı - 2014
5. Dil tipologiyasının aktual problemləri - Nigar Vəliyeva. Bakı - 2011
6. Dillərin milli xarakteri haqqinda - V.Fon Humboldt . Bakı -2014
7. Dilimiz –Saimon Potter Bakı – 2012
8. BAHAR CUMAY qızı CƏFƏROVA Bakı-2009

SPOR BILIMLERI FAKÜLTESI ÖĞRENCİLERİNDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞININ ZAMAN YÖNETİMİ VE AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ

(THE EFFECT OF SMARTPHONE ADDICTION ON TIME MANAGEMENT AND ACADEMIC SUCCESS OF STUDENTS FACULTY OF SPORTS SCIENCES)

Nur ORHAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-4040-8548
Doç. Dr.Samet Hasan ABACI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Biyometri ve Genetik Anabilim Dalı,Orcid: 0000-0002-1341-4056

ÖZET

Bu araştırma Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının zaman yönetimi ve akademik başarılarına olan etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Samsun ilindeki Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri arasından tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiş toplam 240 öğrenci (100 kız - 140 erkek) oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği – Kısa Formu ve Zaman Yönetimi Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel değerlendirmesinde, basıklık ve çarpıklık değerleri, ki-kare, t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanıldı. Araştırmada kızlarda zaman planlamasının daha yüksek olduğu, 21-23 yaş arasındaki gençlerde zaman planlamasının daha düşük olduğu ve takım sporu yapanların akıllı telefon bağımlılığının bireysel spor yapanlara göre daha yüksek olduğu belirlendi. Günde 1-2 akıllı telefonlarla ilgilenenlerin zaman planlaması puanlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca akıllı telefonu hiç eğlence amaçlı kullanmayan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılıklarının düşük olduğu, zaman planlama, zaman harcatıcı ve zaman yönetimi puanlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Akıllı telefonun günlük kullanımı ile genel akademik başarı durumu (GANO) arasındaki bağımlılık incelendiğinde; günde 6 saatten fazla akıllı telefon başında vakit geçirenlerin genel akademik notları yeterliyken (CC), günde 2 saatten az ve 3-5 saat vakit geçirenlerin GANO'larının çok iyi (BA) ve mükemmel (AA) olduğu belirlendi. Elde edilen bu sonuçlara göre öğrencilerin akademik başarılarının arttırılabilmesi için özellikle okul döneminde akıllı telefonlarla ilgilenme sürelerinin azaltılması yönünde önlemler alınmalıdır. Ayrıca öğrencilerin öncelikle telefonlarını eğlenceden çok bir ihtiyaç olarak görmelerini sağlayarak, öğrencilerin zaman yönetimi konusundaki farkındalıklarını artırmak ve bağımlılıklarını azaltmak büyük önem taşımaktadır.

Anahtar sözcükler: Akıllı telefon bağımlılığı, zaman yönetimi, akademik başarı

ABSTRACT

This research was carried out to examine the effect of smartphone addiction on time management and academic achievement of students in the faculty of sports sciences. The sample of the study consisted of 240 (100 girls - 140 boys) students selected by random sampling method among the students of Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences in Samsun. Personal information form, Smartphone Addiction Scale - Short Form and Time Management Scale were used as data collection tools. In the statistical evaluation of the data, kurtosis and skewness values, chi-square, t-test, and one-way analysis of variance were used. The study determined that the time planning was higher in girls, time planning was lower in young people between the ages of 21-23, and the smartphone addiction of those who did team sports was higher than those who did individual sports. It was determined that those who are interested in smartphones for 1-2 hours a day have high time planning scores. In addition, it was determined that while the smartphone addiction of the students who never used the smartphone for entertainment was low, the time planning, time waster and time management scores were high. When the dependence between the daily use of the smartphone and the general academic achievement (GAAs) is examined; while the general academic grades of those who spend more than 6 hours a day in front of a smartphone are sufficient (CC), it was determined that the GPAs of those who spend less than 2 hours and 3-5 hours a day are very good (BA) and excellent (AA). According to these results, in order to increase the academic success of the students, measures should be taken to reduce the time of dealing with smartphones, especially during the school period. In addition, it is of great importance to increase students' awareness of time management and reduce their addiction, primarily by ensuring that students see their phones as a necessity rather than entertainment.

Key words: Smartphone addiction, time management, academic success

1. GİRİŞ

1876'da, Alexander Graham Bell'in telefonu icadıyla, telekomünikasyonda yepyeni bir dönem başlamıştır. Başlangıçta yalnızca haberleşmek için kullanılan telefonların, günümüzde gelişen ve çeşitlenen kullanım sahalarını, Alexander Graham Bell'in bile tahmin edememiş olması muhtemeldir (Akkuş, 2020). Bir iletişim aracı olarak günlük hayatta kullanılan telefonlar internet erişimi ve çeşitli uygulama özelliklerinin eklenmesiyle standart klasik telefonlardan farklı olarak "akıllı telefon" olarak tanımlanmıştır (Maraş, 2021).

Telefonun gelişim aşamasının son noktası olan ve günlük rutinde etkin bir şekilde kullanılan akıllı telefonlar, kişilerin sosyal, eğitim ve mesleki hayatlarında büyük bir hız yakalamalarını sağlayarak, zamandan tasarruf ettirmektedir. Ancak kullanım durumunun kontrolünün kaybedilmesi halinde ise, tam aksine, kişilerin vaktini harcatan ve bireysel zaman yönetimlerini sekteye uğratmasıyla karşımıza çıkmaktadır (Akkuş, 2020).

Üniversite öğrencileri tarafından akıllı telefonlar oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Akıllı telefonlar makul sınırlar içerisinde, aşırıya kaçılmadan kullanıldığında üniversite öğrencilerine birçok kolaylık sunabilir. Ancak kontrollü olarak akıllı telefonun kullanılmaması halinde birtakım riskleri de akabinde getirmektedir. Bağımlı olacak şekilde akıllı telefonlarla aşırı vakit geçirilmesi, yapılması gereken iş ve sorumlulukların geciktirilmesine veya ertelenmesi gibi durumlara neden olabilir. Tüm bunlara istinaden üniversite öğrencileri tarafından etkin olarak kullanılan akıllı telefonların öğrencilerin eğitim hayatlarındaki görev ve yükümlülükleri üzerindeki etkileyici rolünün araştırılması oldukça mühimdir. (Güngör ve Koçak, 2020).

Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre zaman: "Bir işin bir oluşun içinde geçtiği ya da geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakittir" olarak geçmektedir (TDK, 2022). İnsanların değerli vakitlerini daha etkili ve faydalı olacak şekilde kullanma gereksinimi zaman yönetimi kavramını ortaya çıkarmıştır. Kişilerin türlü iş ve alanda yaptığı faaliyetlerin etkili ve verimli olması en başta zamanı iyi değerlendirmelerine bağlıdır. Bir başka tanımlamaya göre zaman yönetimi; süresi, tarihi önceden belirlenmiş bir süreç içinde, yapılması amaçlanan işleri, şeyleri hayata geçirmek amacıyla tüm kaynakların etkin ve verimli olacak şekilde kullanılmasıdır (Kibar ve ark., 2015).

Öğrenciler müfredattaki derslerini takip etme, sınavlara planlı ve düzenli çalışma, okul dışı çeşitli kurs, eğitim ve etkinliklere katılma ve daha birçok faaliyet için zamanı iyi ve etkili kullanmak durumundadırlar. Yapılan araştırmalarda, iyi yönetilmiş bir zamanın öğrencilerin akademik başarısını etkilediği ortaya koyulmuştur (Erdem ve ark, 2005).

Bu çalışma, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı düzeylerini ve zamanlarını yönetme durumlarının akademik başarıları ile olan ilişkisini belirlemeye yöneliktir. Literatüre bakıldığında spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi ilişkisinin akademik başarıya etkisini konu alan araştırmaların eksikliği nedeniyle yapılan bu çalışmanın daha sonraları yapılabilecek araştırmalara altyapı oluşturabilmesi yönüyle önemli olduğu düşünülmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın yürütülmesiyle ilgili olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ), Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 2020/16 sayılı karar numarası ile onay alınmıştır. Araştırmanın örneklemini OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören ve tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 240 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmada verilerin elde edilmesi için anket yapılmış ve anket toplam 3 bölümden (Kişisel bilgi formu, Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği – Kısa Formu ve Zaman Yönetimi Ölçeği) oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığını saptamak amacıyla Kwon ve ark., (2013) tarafından geliştirilen Noyan ve ark., (2014) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa formu (ATBÖ-KF) kullanılmıştır. ATBÖ-KF toplam 10 sorudan oluşmaktadır. Maddelerin puanlandırılması 6'lı likert tipi (1 - kesinlikle katılmıyorum, 6 - kesinlikle katılıyorum) derecelendirme ölçeği şeklindedir.

Diğer bir ölçek olarak Alay ve Koçak (2003) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve geçerlilik-güvenirliliği yapılmış olan, Britton ve Tesser (1991)'ın geliştirmiş olduğu Zaman Yönetimi Ölçeği (ZYÖ) kullanılmıştır. Bu ölçek zaman harcatıcılar, zaman planlaması ve zaman tutumları olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Zaman planlaması alt boyutu, 1 madde ters ifadeli olmak üzere 16 maddeden oluşmaktadır. Zaman tutumları alt boyutu, 3 tanesi (2, 6 ve 7. maddeler) ters ifadeli olmak üzere toplam 7 maddeden oluşmaktadır. Zaman harcattırıcılar alt boyutu ise olumsuz 4 ifadeden oluşmaktadır. Yanıtlar, 'hiç', 'nadiren', 'bazen', 'sık sık' ve

'her zaman' ifadelerinden oluşmakta olup 5'li Likert tipine uygun olarak 1 - 5 arasında puan verilerek hesaplamalar yapılmaktadır.

Araştırmaya gönüllü olarak katılan Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılıklarını belirlemek maksadı ile Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Ölçek maddelerine verilen yanıtların iç tutarlılıklarının orta ve yüksek düzeyde yeterli bulunmasından dolayı ölçek sorularına ait herhangi bir maddenin çıkarılmasına ihtiyaç kalmadığı belirlenmiş olup Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek maddelerine verilen yanıtların iç tutarlılıkları

Ölçekler	Cronbach Alpha	Güvenilirlik Durumu
Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği	0,871	***
Zaman Yönetimi Ölçeği	0,882	***
Zaman Planlaması	0,602	**
Zaman Tutumları	0,521	**
Zaman Harcatıcılar	0,855	***

*** Yüksek Düzeyde Güvenilir, ** Orta Düzeyde Güvenilir

İlk olarak verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesinde normallik varsayımı Skewness ve Kurtosis testleri ile incelenmiş ve değerlerin -3 ile +3 arasında olduğu için ölçeklerin ve alt boyutlarının normal dağıldığı belirlenmiştir. Araştırmada, ATBÖ-KF ve ZYÖ'den elde edilen verilerin analizinde bağımsız iki grubun (cinsiyet, spor yaşı, vb.) karşılaştırılması için t-testi, 3 ve daha fazla grubun olduğu durumların (bölüm, sınıf, yaş, gano, kaldığı yer vb.) karşılaştırılması için Tek Yönlü Varyans Analizi ve Duncan çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Ölçek toplam puanları ve alt boyutlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson korelasyon testi kullanılmıştır. Öğrencilerin günlük akıllı telefon kullanım sıklıkları ve kaldıkları yerler ile genel akademik not ortalama durumları arasındaki bağımlılığı belirlemek için ki kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Bulgular bölümünde tanımlayıcı istatistik değerleri olarak ortalama, standart sapma, frekans (n), yüzde (%) değerleri verilmiş olup, sonuçlar $p<0,05$ düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya gönüllü olarak katılan Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sosyo demografik özelliklerine ait bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin bazı sosyo-demografik özelliklerine ait bilgiler

Cinsiyet	n	%	Spor Branşı	n	%
Kız	100	41,7	Bireysel	132	55,0
Erkek	140	58,3	Takım	108	45,0
Yaş	**n**	**%**	**GANO**	**n**	**%**
18-20	94	39,2	Yeterli	20	8,3
21-23	95	39,6	Orta	65	27,1
≥24	51	21,3	Çok İyi	111	46,3
			Mükemmel	44	18,3
Toplam	240	100,0	Toplam	240	100,0

Ankete katılan öğrencilerin %41,7'si kız, %58,3'ü erkektir. Öğrencilerin %55'i bireysel sporlarla ilgilenirken, %45'i takım sporlarıyla uğraşmaktadır. Genel Akademik Not Ortalamaları (GANO) incelendiğinde öğrencilerin %8,3'ünün yeterli, %27,1'inin orta, %46,3'ünün çok iyi ve %18,3'ünün mükemmel akademik ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin yaşları bakımından dağılımları incelendiğinde %39,2'sinin 18-20 yaş, %39,6'sının 21-23 yaş ve %21,3'ünün ise 24 yaş ve üzeri yaşta oldukları bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin akıllı telefon kullanım durumlarına ait bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin akıllı telefon kullanım durumlarına ait bilgiler

Akıllı Telefonu Eğlence için Kullanma Durumu	n	%	Akıllı Telefonu Mesajlaşma, e-Posta için Kullanma Durumu	n	%
Hiç	7	2,9	Hiç	3	1,3
Az sıklıkta	49	20,4	Az sıklıkta	34	14,2
Orta sıklıkta	92	38,3	Orta sıklıkta	99	41,3

Sık Sık	92	38,3	Sık Sık	104	43,3
Akıllı Telefonu Sosyal Ağlarda Paylaşım için Kullanma Durumu	n	%	Akıllı Telefonla Geçirilen Süre	n	%
Hiç	5	2,1	Günde 1-2 Saat	39	16,3
Az sıklıkta	90	37,5	Günde 3-5 Saat	118	49,2
Orta sıklıkta	84	35,0	Günde 6 Saatten Fazla	83	34,6
Sık Sık	61	25,4			
Toplam	240	100,0	Toplam	240	100,0

Ankete katılan öğrencilerin %16,3'ü günde 1-2 saat akıllı telefonla vakit geçirirken, %49,2'si günde 3-5 saat, %34,6'sı 6 saatten fazla süre akıllı telefon ile vakit geçirmektedir. Katılımcıların %38,3'ü akıllı telefonlarını sık sık eğlence için, %43,3'ü sık sık mesajlaşma ve e-posta göndermek için ve %25,4'ü sık sık sosyal ağlarda paylaşım yapmak için kullandıklarını bildirmişlerdir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	Std Sapma	t	*P*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	Kız	100	27,29	9,83	0,517	0,605
	Erkek	140	26,64	9,53		
Zaman Yönetimi Ölçeği	Kız	100	87,12	12,60	**2,434**	**0,016**
	Erkek	140	84,80	14,41		
Zaman Planlaması	Kız	100	53,44	10,34	-0,722	0,471
	Erkek	140	50,08	10,69		
Zaman Tutumları	Kız	100	23,36	3,93	-1,674	0,095
	Erkek	140	23,74	4,13		
Zaman Harcatıcılar	Kız	100	10,32	2,79	1,295	0,197
	Erkek	140	10,98	3,15		

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05). Zaman yönetimi ölçeği alt boyutlarından zaman planlaması, zaman tutumları ve zaman harcatıcılar için cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05). Ancak zaman yönetimi ölçeği toplam puanına göre cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup kızların zaman yönetimi puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin yaş gruplarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 5'de verilmiştir.

Öğrencilerin yaşlarına göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05). Ayrıca zaman yönetimi ölçeği alt boyutlarından zaman tutumları için yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05). Ancak zaman yönetimi ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarından zaman planlaması ve zaman harcatıcılar için yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Zaman yönetimi ölçeği toplam puanı ve zaman planlaması alt boyutu incelendiğinde 24 yaşından büyük olan öğrencilerin puanları 21-23 yaş arasındakilere göre daha yüksek bulunmuştur. Zaman harcatıcılar alt boyutunda ise 21-23 yaş aralığındaki öğrencilerin puanlarının diğer yaş gruplarındaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin yaş gruplarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Yaş	n	Ortalama	Std Sapma	F	*P*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	18-20	94	26,18	9,02	1,515	0,222
	21-23	95	28,23	10,00		
	>24	51	25,78	9,98		
Zaman Yönetimi Ölçeği	18-20	94	86,37[ab]	12,69	**4,437**	**0,013**
	21-23	95	82,98[b]	14,33		
	>24	51	89,84[a]	13,40		
Zaman Planlaması	18-20	94	52,53[a]	10,80	**7,847**	**0,001**
	21-23	95	48,44[b]	10,25		
	>24	51	55,20[a]	9,71		
Zaman Tutumları	18-20	94	23,76	3,62	0,908	0,405
	21-23	95	23,17	4,02		
	>24	51	24,04	4,78		
Zaman Harcatıcılar	18-20	94	10,09[b]	3,01	**4,434**	**0,013**
	21-23	95	11,37[a]	2,98		
	>24	51	10,61[ab]	2,90		

Öğrencilerin yaptıkları spor türlerine göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin yaptıkları spor türlerine göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Spor Türü	n	Ortalama	Std Sapma	t	*P*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	Bireysel	132	25,62	9,42	**-2,307**	**0,022**
	Takım	108	28,48	9,72		
Zaman Yönetimi Ölçeği	Bireysel	100	86,76	15,10	1,240	0,216
	Takım	140	84,56	11,74		
Zaman Planlaması	Bireysel	100	51,89	11,18	0,654	0,514
	Takım	140	50,98	10,00		
Zaman Tutumları	Bireysel	100	24,06	4,45	**2,034**	**0,043**
	Takım	140	23,00	3,41		
Zaman Harcatıcılar	Bireysel	100	10,81	3,41	0,623	0,534
	Takım	140	10,57	2,46		

Öğrencilerin yaptıkları spor türüne göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Takım sporu yapan öğrencilerin, bireysel spor yapan öğrencilere göre akıllı telefon bağımlılığı puanları daha yüksek bulunmuştur.

Zaman yönetimi ölçeği alt boyutlarından zaman planlaması ve zaman harcatıcılar için öğrencilerin yaptıkları spor türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$). Ancak zaman yönetimi ölçeği ve alt boyutlarından zaman tutumları için öğrencilerin yaptığı spor türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Zaman tutumları alt boyutu incelendiğinde bireysel spor yapan öğrencilerin puanları takım sporu yapan öğrencilerin puanlarına göre daha yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin akıllı telefonları günlük kullandıkları sürelere göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin akıllı telefonları günlük kullandıkları sürelere göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Süre	n	Ortalama	Std Sapma	F	*P*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	1-2 Saat	39	22,38[c]	7,93	9,767	**<0,001**
	3-5 Saat	118	26,18[b]	8,71		
	>6 Saat	83	30,07[a]	10,62		
Zaman Yönetimi Ölçeği	1-2 Saat	39	90,82[a]	16,40	3,239	**0,041**
	3-5 Saat	118	84,65[b]	11,72		
	>6 Saat	83	84,98[b]	14,56		
Zaman Planlaması	1-2 Saat	39	55,82[a]	12,04	4,155	**0,017**
	3-5 Saat	118	51,02[b]	9,40		
	>6 Saat	83	50,10[b]	11,24		
Zaman Tutumları	1-2 Saat	39	24,87	4,69	2,743	0,066
	3-5 Saat	118	23,14	3,64		
	>6 Saat	83	23,61	4,18		
Zaman Harcatıcılar	1-2 Saat	39	10,13	3,28	2,446	0,089
	3-5 Saat	118	10,50	2,88		
	>6 Saat	83	11,27	3,03		

Öğrencilerin akıllı telefonları günlük kullandıkları sürelere göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Günlük akıllı telefon kullanım süresi günde 6 saat ve üzeri olan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı puanları, günde 3-5 saat ve 1-2 saat olanlara oranla daha yüksek bulunmuştur.

Zaman yönetimi ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarından zaman planlaması için akıllı telefonları günlük kullandıkları süreler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Zaman yönetimi ölçeği toplam puanı ve zaman planlaması alt boyutu incelendiğinde gün içinde telefon kullanım süresi 1-2 saat olan öğrencilerin puanları 3-5 saat ve 6 saatten fazla olanlar arasındakilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca zaman yönetimi ölçeği alt boyutlarından zaman tutumları ve zaman harcatıcılar için akıllı telefonları günlük kullanım sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Öğrencilerin akıllı telefonlarını eğlence için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin akıllı telefonlarını eğlence için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Eğlence için Kullanım	n	Ortalama	Std Sapma	F	*P*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	Hiç	7	12,86[b]	4,98	**11,703**	**<0,001**
	Az sıklıkta	49	24,82[a]	7,23		
	Orta sıklıkta	92	25,60[a]	9,40		
	Sık Sık	92	30,40[a]	9,74		
Zaman Yönetimi Ölçeği	Hiç	7	95,14[a]	14,87	**3,093**	**0,028**
	Az sıklıkta	49	87,35[ab]	12,04		
	Orta sıklıkta	92	86,45[b]	12,63		
	Sık Sık	92	83,53[b]	15,13		
Zaman Planlaması	Hiç	7	57,43[a]	12,75	**2,870**	**0,037**
	Az sıklıkta	49	53,65[ab]	9,66		
	Orta sıklıkta	92	52,07[ab]	10,55		
	Sık Sık	92	49,28[b]	10,79		
Zaman Tutumları	Hiç	7	27,14[a]	3,08	**2,813**	**0,040**
	Az sıklıkta	49	24,00[b]	3,42		
	Orta sıklıkta	92	23,72[b]	3,51		
	Sık Sık	92	22,96[b]	4,73		
Zaman Harcatıcılar	Hiç	7	10,57	1,40	2,234	0,085
	Az sıklıkta	49	9,69	2,84		
	Orta sıklıkta	92	10,66	2,97		
	Sık Sık	92	11,29	3,13		

Öğrencilerin akıllı telefonlarını eğlence için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Akıllı telefonlarını eğlence için az sıklıkta, orta sıklıkta ve sık sık kullanan öğrencilerin ATBÖ-KF puanları hiç kullanmayan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur.

Zaman yönetimi ölçeği alt boyutlarından zaman harcatıcılar için öğrencilerin akıllı telefonlarını eğlence için kullanım durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05). Ancak zaman yönetimi ölçeği toplam puanı, alt boyutlarından zaman planlaması ve zaman tutumları için öğrencilerin akıllı telefonlarını eğlence için kullanım durumları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Zaman yönetimi ölçeği toplam puanı, zaman planlaması ve zaman tutumları alt boyutu incelendiğinde akıllı telefonlarını eğlence için hiç kullanmayan öğrencilerin puanları az sıklıkta, orta sıklıkta ve sık sık kullanan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin akıllı telefonlarını mesajlaşma, e-posta için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin akıllı telefonlarını mesajlaşma, e-posta için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Mesajlaşma için Kullanım	n	Ortalama	Std Sapma	F	*p*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	Hiç	3	22,00[b]	10,39	**5,696**	**0,001**
	Az sıklıkta	34	22,18[b]	7,57		
	Orta sıklıkta	99	26,14[ab]	8,64		
	Sık Sık	104	29,33[a]	10,47		
Zaman Yönetimi Ölçeği	Hiç	3	103,00[a]	3,46	**2,643**	**0,049**
	Az sıklıkta	34	83,41[b]	11,55		
	Orta sıklıkta	99	85,16[b]	13,73		
	Sık Sık	104	86,62[b]	14,21		
Zaman Planlaması	Hiç	3	67,00[a]	3,46	**2,669**	**0,048**
	Az sıklıkta	34	49,32[b]	10,13		
	Orta sıklıkta	99	51,79[b]	10,94		
	Sık Sık	104	51,44[b]	10,38		
Zaman Tutumları	Hiç	3	28,67[a]	2,31	**3,105**	**0,027**
	Az sıklıkta	34	24,21[b]	3,78		
	Orta sıklıkta	99	22,89[b]	4,28		
	Sık Sık	104	23,89[b]	3,79		
Zaman Harcatıcılar	Hiç	3	7,33[b]	2,31	**3,641**	**0,013**
	Az sıklıkta	34	9,88[ab]	2,57		
	Orta sıklıkta	99	10,48[a]	2,89		
	Sık Sık	104	11,28[a]	3,17		

Öğrencilerin akıllı telefonlarını mesajlaşma ve e-posta için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Akıllı telefonlarını mesajlaşma, e-posta için sık sık kullanan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı puanları az sıklıkta kullanan ve hiç kullanmayan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca zaman yönetimi ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarından zaman planlaması, zaman tutumları ve zaman harcatıcıları için öğrencilerin akıllı telefonlarını mesajlaşma ve e-posta için kullanım durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Zaman yönetimi ölçeği toplam puanı, zaman planlaması ve zaman tutumları alt boyutu incelendiğinde akıllı telefonlarını mesajlaşma ve e-posta için hiç kullanmayan öğrencilerin puanları; sık sık, orta sıklıkta ve az sıklıkta kullanan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca zaman yönetimi alt boyutlarından zaman harcatıcılar için öğrencilerin akıllı telefonlarını mesajlaşma ve e-posta için kullanım durumları incelendiğinde orta sıklıkta ve sık sık kullanan öğrencilerin puanları hiç kullanmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım için kullanım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi durumları

Ölçeklere ait alt boyutlar	Sosyal Ağlarda Paylaşım için Kullanım	n	Ortalama	Std Sapma	F	*p*
Akıllı Telefon Bağımlılığı	Hiç	5	22,20[b]	9,86	**6,955**	**<0,001**
	Az sıklıkta	90	24,00[b]	8,32		
	Orta sıklıkta	84	27,51[ab]	9,23		
	Sık Sık	61	30,75[a]	10,64		
Zaman Yönetimi Ölçeği	Hiç	5	50,40	9,71	0,224	0,880
	Az sıklıkta	90	50,69	10,96		
	Orta sıklıkta	84	52,45	10,09		
	Sık Sık	61	51,39	11,16		
Zaman Planlaması	Hiç	5	20,20	9,09	0,414	0,743
	Az sıklıkta	90	23,79	3,33		
	Orta sıklıkta	84	23,56	3,80		
	Sık Sık	61	23,59	4,71		
Zaman Tutumları	Hiç	5	11,80	1,10	1,248	0,293
	Az sıklıkta	90	10,70	3,01		
	Orta sıklıkta	84	10,40	3,00		
	Sık Sık	61	11,03	3,16		
Zaman Harcatıcılar	Hiç	5	82,40	8,76	0,735	0,532
	Az sıklıkta	90	85,18	12,76		
	Orta sıklıkta	84	86,42	13,11		
	Sık Sık	61	86,02	16,17		

Öğrencilerin akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım yapmak için kullanım durumlarına göre ATBÖ-KF puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım yapmak için sık sık kullanan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin ATBÖ-KF puanları az sıklıkta kullanan ve hiç kullanmayan öğrencilere oranla daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca öğrencilerin akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım yapmak için kullanım durumuna göre zaman yönetimi ölçeği ve alt boyutlara ait puanlar incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi ölçek puanları arasındaki ilişkiler Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimi ölçek puanları arasındaki ilişkiler

	Akıllı Telefon Bağımlılığı	Zaman Yönetimi Ölçeği	Zaman Planlaması	Zaman Tutumları
Zaman Yönetimi Ölçeği	-0,115			
Zaman Planlaması	-0,139*	0,924**		
Zaman Tutumları	-0,122	0,701**	0,451**	
Zaman Harcatıcılar	0,130*	0,340**	0,060	0,248**

*p<0,05 **p<0,01

Anketlerden elde edilen ölçek puanlarına göre akıllı telefon bağımlılığı puanları ile zaman planlaması ölçeği arasında negatif yönlü, zaman harcatıcılar arasında pozitif yönlü ve çok zayıf istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Zaman yönetimi ölçeği ile alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde zaman planlaması ile çok yüksek, zaman tutumları ile yüksek ve zaman harcatıcılar ile düşük seviyede istatistiksel

olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Zaman planlaması ile zaman tutumları arasında orta derecede, zaman tutumları ile zaman harcatıcılar alt boyutları arasında düşük seviyeli anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Günlük akıllı telefon kullanım sıklığı ve genel akademik not ortalaması durumları arasındaki ilişkiler Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Günlük akıllı telefon kullanım sıklığı ve genel akademik not ortalaması durumları arasındaki ilişkiler

GANO	Günlük Akıllı Telefon Kullanım Durumu			Toplam	χ^2	*P*
	1-2 Saat n (%)	3-5 Saat n (%)	> 6 Saat n (%)	n (%)		
Yeterli	0 (0)	8 (40)	12 (60)	20 (100)		
Orta	3 (4,6)	37 (56,9)	25 (38,5)	65 (100)		
Çok İyi	26 (23,4)	54 (48,6)	31 (27,9)	111 (100)	20,223	0,003
Mükemmel	10 (22,7)	19 (43,2)	15 (34,1)	44 (100)		
Toplam	39 (16,3)	118 (49,2)	83 (34,6)	240 (100)		

Öğrencilerin günlük akıllı telefon kullanım sıklıkları ile genel akademik not ortalama durumları arasında yapılan ki kare bağımsızlık testi sonucunda bağımlılığın istatistiksel olarak anlamlı ve %27,9 olduğu belirlenmiştir (p=0,003). Bu duruma göre akademik notları yeterli olan öğrencilerin %40'ının günlük 3-5 saat, %60'ının 6 saatten fazla telefon kullanım sıklıkları varken not durumları çok iyi olanların %23,4'ünün günlük 1-2 saat telefonla ilgilendikleri, %48,6'sının 3-5 saat arası telefonla ilgilendikleri, mükemmel olanların %22,7'sinin günlük 1-2 saat akıllı telefonla ilgilendikleri, %43,'sinin ise 3-5 saat telefonla ilgilendikleri belirlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri ve zaman yönetimi ve alt boyutları bazı sosyo demografik özelliklere göre incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Akkuş (2020) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı ve zaman yönetimlerini cinsiyetlerine göre karşılaştırmış; kadınların erkeklere göre zaman yönetimi ölçek puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bezci (2018) yaptığı çalışmada kadın katılımcıların "Zaman Planlaması" alt boyutunda, erkeklerden daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu durumda kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla zaman yönetiminde daha iyi oldukları söylenebilir.
Bu çalışmada öğrencilerin yaptıkları spor türüne göre takım sporuyla uğraşan öğrencilerin, bireysel sporlarla uğraşan öğrencilere nazaran akıllı telefon bağımlılık puanları daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca zaman tutumları alt boyutu incelendiğinde bireysel spor yapan öğrencilerin puanları takım sporu yapan öğrencilerin puanlarına göre daha yüksek bulunmuştur. Bezci (2018) ise bu çalışmanın aksine; spor bilimleri fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, ilgilenilen spor branşlarına göre zaman yönetimi ölçeğinin zaman planlaması, zaman tutumları, zaman yönetimi alt boyutlarından elde ettikleri puanların dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.
Akıllı telefonlarını sosyal ağlarda paylaşım yapmak için sık sık kullanmakta olan üniversite öğrencilerinin ATBÖ-KF puanları az sıklıkta kullanan ve hiç kullanmayan öğrencilere nazaran daha yüksek bulunmuştur. Akkuş (2020) yaptığı çalışmada sosyal medya platformlarında paylaşım yapmayanların yapanlara göre zaman yönetimi puanlarının daha yüksek olduğunu bildirmiş olup elde edilen sonuçlar bu çalışmaya benzerdir.
Gün içinde akıllı telefonla geçirdikleri süre 6 saat ve üzeri olan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık puanları, günde 3-5 saat ile 1-2 saat olanlara oranla daha yüksek bulunmuştur. Göksel (2018)'in yaptığı çalışmada; sosyal medyada daha fazla vakit geçiren öğrencilerin, daha az vakit geçiren öğrencilere göre ölçek puanları daha yüksek bulunmuştur. Literatürden elde edilen malumatlar neticesinde öğrencilerin sosyal medya platformlarında geçirdikleri zamanın artmasıyla, günlük rutinlerini olumsuz şekilde etkileyebildiğini ortaya koymaktadır.
Öğrencilerin günlük akıllı telefon kullanım sıklıkları ile genel akademik not ortalama durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağımlılık belirlenmiştir. Baykan ve ark., (2021) yaptıkları çalışmada nomofobinin (akıllı telefondan mahrum kalma korkusu) akademik ertelemeyi doğrudan artırırken, GANO'yu da dolaylı olarak olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir.
Sonuç olarak geleceğimiz için büyük öneme sahip gençlerimizin akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyebilecek etkiler açısından akıllı telefonla ilgili bilgilendirici ve gerekirse koruyucu önlemlerin alınması

gerekmektedir. Akıllı telefonların daha verimli kullanımı için çalışmalar ve bilgilendirici toplantıların yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca teorik dersler esnasında gerekli durumlarda gençlerin akıllı telefon kullanımlarının kısıtlanması doğrultusunda önlemlerin alınması akademik başarıyı arttırmada katkı sağlayacaktır. Sosyal medya platformları ve oyun gibi eğlence maksatlı uygulama ve programların kontrollü kullanımı ve özellikle akademik dersler esnasında kısıtlanması önerilebilir. Akıllı telefonlarla ilgili olarak oluşabilecek olası bağımlılığın önüne geçmek veya var olan bağımlılığı kontrol altına almak açısından üniversite öğrencilerine telefonların kullanım sürelerinin azaltılması üzerine öneriler yapılmalı, bağımlılığın ve gün içinde uzun süre kullanımın oluşturabileceği problemlere yönelik bilgiler verilmelidir. Üniversite öğrencilerinin başarılı bir akademik hayatlarının olması hem de geleceğe yönelik iş hayatlarında etkin ve verimli bireyler olması adına zaman yönetimi konusunda seminerler verilmeli, zamanı etkili ve verimli kullanmaları yönünde teşvik edilmelidir. Ayrıca birçok değişkenin ele alındığı bu çalışmanın daha farklı gruplarda uygulanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akkuş, A. (2020) Akıllı telefon kullanımı ve kişisel zaman yönetimi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. Pearson Journal of Social Sciences and Humanities, 7(7):50-61.
2. Alay, S., Koçak, S. (2003). Üniversite ögrencilerinin zaman yönetimleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 35(35: 326-335.
3. Baykan, Z., Güneş, H., Seyfeli, Y. (2021). Erciyes Üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme ve akademik başarı arasındaki ilişki. Tıp Eğitimi Dünyası. 20(61): 119-134
4. Bezci, H. (2018). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin zaman yönetimi becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.
5. Britton, B.K., Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. Journal of Educational Psychology, 83(3): 405-410.
6. Erdem, R., Pirinçci, E., Dikmetaş, E. (2005). Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi davranışları ve bu davranışların akademik başarı ile ilişkisi. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *7*(14), 167-177.
7. Göksel, A.G. (2018). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin iletişim aracı olarak sosyal medya kullanımlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(1): 39-48.
8. Güngör, A.B., Koçak, O. (2020). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı ve akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 7(2): 397-419.
9. Kibar, B., Fidan, Y., Yıldıran, C. (2015). The relation between academic succeses and time management of university students: Karabük University. Business & Management Studies: An International Journal, 2(2): 136–153.
10. Kwon, M., Lee, J.Y., Won, W.Y., Park, J.W., Min, J.A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J.H., Kim, D.J. (2013). Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS). PLoS ONE, 8(2): e56936.
11. Maraş, N.N. (2021). Üniversite öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, 108s, İstanbul.
12. Noyan, C.O., Darçın, A.E., Nurmedov, S., Yılmaz, O., Dilbaz, N. (2015). Akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışması. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16(Özel sayı:1), 73-81.
13. TDK, (2022). https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi:29.05.2022).

FİZİKADAN ELMİ SAVADLILIQ SƏRİŞTƏSİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏQSƏDİ İLƏ SİTUASİYA MƏSƏLƏLƏRİNİN QURULMASI TEXNOLOGİYASI

Cəlilova Sevinc Xazay qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,dosent
Musayeva Gülşən Əli qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, baş müəllim

XÜLASƏ

Apardığımız araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, ölkəmizdə ümumi orta məktəbdə təhsil mühitinin təkmilləşdirilməsi sahəsində aparılan islahatlara baxmayaraq, hələ də, demək olar bütün fənlərin, o cümlədən fizikanın, məzmunu və tədrisi metodikasında akademik biliyin verilməsi prioritet təşkil edir. Dərsliklərin, o cümlədən fizika dərsliklərinin, quruluş və məzmununda təlimin əyanilik, tədqiqatçılıq, tətbiqetmə, modelləşdirmə, mühakimə yürütmə , müqayisəetmə prinsipləri gözlənilsə də, məktəb mühitində, sinifdə bu prinsiplərə, demək olar, əməl edilmir. Yenə də şagirdlərə ənənəvi qaydada, əsasən, tərif, düstur, vahid, fiziki kəmiyyətlər arasında düstur və vahid əlaqələrinə, fiziki hadisələrin baş vermə səbəblərinin ən incəliklərinə qədər məlumatları əks etdirən geniş izah xarakterli biliklər verilir, bu biliklərin həyati proseslərə, təbiət və məişət hadisələrinə, istehsalat və texnoloji proseslərə tətbiqi məsələlərinə baxılmır. Bunun bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır, onlara misal olaraq fənnin tədrisinə ayrılan akademik saatın miqdarının azlığını, fənn kabinetlərinin (o cümlədən fizika kabinetinin) maddi-texniki bazasının çox zəif olmasını, fənn müəllimlərinin işə məsuliyyətsizliyini, fizika dərsliklərinin məzmununda şagirdlərdə elmi savadlılıq səriştəliliyinin formalaşdırılmasına zəmin yarada bilən təlim materiallarının azlığını və s.-ni göstərmək olar. Qeyd edək ki, sonuncu səbəb öz aktuallığı ilə, demək olar, digər səbəbləri geridə qoyur, çünki şagirdlərdə digər fənlər kimi, fizika üzrə elmi savadlılıq səriştəliliyi bilavasitə dərslikdə dərs prosesinin müxtəlif mərhələləri (maraqoyatma, tədqiqat aparma, məlumat mübadiləsi və müzakirəsi, yaradıcı tətbiqetmə, özünü yoxlama və refleksiya mərhələləri) üçün nəzərdə tutulan təlim materialları əsasında yaradıla, inkişaf etdirilə və formalaşdırıla bilər. Belə təlim materialı Beynəlxalq qiymətləndirmə proqramlarında geniş tətbiq olunan situasiya məzmunlu kəmiyyət və keyfiyyət xatrakterli ölçü alətləridir (məsələlərdir). Fikrimizcə dərsin müxtəlif mərhələlərində sistematik olaraq qazanılan nəzəri bilikləri praktik həyatla əlaqələndirən situasiya məzmunlu kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli məsələlərin həllinə geniş yer verilərsə, bu, şagirdlərdə həm fizikadan elmi savadlılıq bacarlqlarının formalaşdırılmasına, həm fizika fənninə marağın artırılmasına, və həm də qazanılan biliyin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə zəmin yarada bilər.

Açar sözlər: fizika, situasiya, elmi savadlılıq, məsələ

GIRIŞ.

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və şagirdlərdə elmi savadlılıq səriştəsinin formalaşdırılması məktəbdə təhsilin müasirləşdirilməsinin ən vacib vəzifəsidir. Bu vəzifə nəzərdə tutur:

- şagirdlərin öyrənmədə fəal müstəqil mövqe nümayiş etdirməyi;
- ümumi orta təhsil bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etdirilməsini: ilk növbədə tədqiqat, tənqidi düşünmə, özünü qiymətləndirmə;
- praktik fəaliyyətdə tətbiqetmə təcrübəsi ilə bilavasitə əlaqəli bacarıqların formalaşması, tələbələrin elmə, müasir texnologiyaların tətbiq edildiyi istehsala maraqlarının inkişafına yönəlmiş prioriteti;
- nəzəri akademik bilik və bacarıqlarını həyati situasiyalarla əlaqələndirməyi.

Ölkəmizin ümumi orta təhsilinin prioritet sahələrindən biri təbiət fənləri, xüsusi ilə fizika fənninin keyfiyyətli təlimidir, çünki hazırda hazırki dövrdə şagirdlərin fizika fənninə marağında ciddi azalma müşahidə olunur. Bu tendensiya özünü sonrakı təhsillərini fizika və texnika, yaxud müxtəlif texnoloji ixtisaslarla əlaqələndirmək istəyən məzunların sayının azalmasında da göstərir. Deməli, ölkəmizin gələcək elmi və texniki potensialını təşkil edən şagirdlərimizin fizikadan hazırlıq səviyyəsi ildən-ilə zəifləyir.

Belə arzuolunmaz tendensiyanın qarşısının alınma yollarından biri, fizika dərslərində şagirdlərin elmi savadlılıq səriştəliliyinin formalaşdırılmasna nail olmaqdır.

Fizikadan elmi savadlılıq dedikdə nə nəzrdə tutulur?

Fizikadan elmi savadlılıq dedikdə – ümumtəhsil orta məktəb şagirdlərinin fizika elminin əsaslarına dair əldə edilmiş biliklərdən istifadə etmək qabiliyyətləri, ətraf aləmi və onda baş verən dəyişiklikləri anlamaq məqsədi ilə uyğun problemlər formalaşdırmaq və onların həllinə dair şəxsi fərziyyələr irəli sürə bilmək bacarıqları, habelə təbiət, məişət və istehsalatın elmi əsaslarına dair düzgün elmi qərarlar qəbul edə bilmək keyfiyyətləri nəzərdə tutulur.

Fizika dərslərində monotonluq, stereotiplik, formalizm və cansıxıcılıq şagirdlərin elmi savadlılıq səviyyəsinin, fənnin tədrisinin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə və fənnə marağın azalmasına səbəb olur. Şagirdlər fizikadan kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli tapşırıqların həllində fizikadan qazanılan bilikləri riyaziyyat və informatika, coğrafiya və təbiət fənlərindən əldə etdikləri biliklərlə əlaqələndirə bilmirlər. Onlar həmçinin nəzəri bilikləri əsasında sadə fiziki eksperimentlər planlaşdırmağı, icra edib nəticələri hesablamağı, xətalarını müəyyənləşdirməyi, müstəqil ideya irəli sürməyi, bir sözlə, biliyi tətbiq edə bilmirlər. Bunun nəticəsidir ki, abituriyentlər ali məktəblərə qəbul imtahanlarında keyfiyyət xarakterli adi təmrin, qrafik, eksperiment və şəkil-sxem, son zamanlar isə situasiya məsələlərinin həllində çox çətinlik çəkirlər [8;9]. Halbu ki, imtahan suallarında fizikadan keyfiyyət xarakterli məsələlərin ümumi çəkisi ildən-ilə artmaqda davam edir.

Elmi savadlılıq səriştəsi nədir?

Elmi savadlılıq səriştəsi	Dəyərlər
Elmi savadlılıq səriştəsi: ***şagirdlərin məktəbdə qazandığı bilik və bacarıqların həyati situasiyalara tətbiq etməsi***	
1	2
Təbiət elmlərinin tədqiqat metodlarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirmək	Təbiət elmlərinə idraki maraq nümayiş etdirmək: məsələn, fizika fənni üzrə elmi tədqiqat metodlarının əsaslarını dərsin interaktiv mərhələlərinin sintezi ilə təcrübədən çıxarmaq.
Hadisələri elmi izah etmək bacarığı: qazandığı elmi bilik əsasında təbii elmi hadisələri izah və ya təsvir etmək, eləcə də hadisələrin inkişaf perspektivlərini proqnozlaşdırmaq bacarığı	Cəmiyyətin inkişafında təbiət elmlərinin əhəmiyyətini dərk etmək. Burada nəzərdə tutulur: tərbiyəvi və idraki vəzifələrin həlli üçün işarələr və simvollar, modellər və sxemlər yaratmaq, tətbiq etmək və çevirmək bacarığı (fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya əsasında).
Nəticə çıxarmaq üçün elmi dəlil və mövcud məlumatlardan istifadə etmək bacarığı: nəticə çıxarmaq, təhlil etmək və etibarlılığını qiymətləndirmək üçün elmi sübutlardan və mövcud məlumatlardan istifadə etmək bacarığı	Təbiətşünaslıqla əlaqəli problemləri nəzərdən keçirərkən vətəndaş mövqeyinin nümayiş etdirmək. Burada nəzərdə tutulur: anlayışları müəyyənləşdirmək, ümumiləşdirmələr aparmaq, bənzətmələr qurmaq, təsnifləşdirmək, təsnifat üçün əsas meyarları müstəqil seçmək, səbəb-nəticə əlaqələrini qurmaq, məntiqi əsaslandırma, əqli nəticə çıxarmaq (induktiv, deduktiv və bənzətmə) bacarığı.

Əgər biz gənc nəslə uğur qazanmaq üçün şans vermək istəyiriksə, onların müstəqil həyata hazırlaşması, təhsillərini davam etdirmələri üçün əsas bacarıqları (əməkdaşlıq etmək, ünsiyyət qurmaq, cəmiyyətdə yaşamaq və orada iştirak etmək, problemlərin həllində tənqidi düşünmək, öz işlərini müstəqil şəkildə təşkil etmək, müasir informasiya və digər texnologiyalardan istifadə etmək və s. bacarığı) dəqiq müəyyənləşdirmək vacibdir.

Müasir təlimin keyfiyyətinin yüksəldilmə yollarından biri – şagirdlərdə elmi savadlılıq səriştəsinin formalaşdırılmasıdır. Belə səriştə isə gündəlik həyatla əlaqədar məsələlərin həlli prosesində mümkündür, və bu problemin həllində situasiya və keyfiyyət xarakterli məsələlər böyük potensiala malikdir. Qeyd edək ki, Azərbaycanda fizikadan keyfiyyət xarakterli məsələlər metodik ədəbiyyatlarda 85 il əvvəl işlənməyə başlamışdır [6; 7]. Lakin fiziklər arasında kəmiyyət xarakterli məsələlər müxtəlif terminlərlə adlandırılmışdır: "praktik məsələlər", "praktik suallar", "məntiqi məsələlər", "şifahi məsələlər", "yoxlayıcı suallar", "didaktik məsələlər",

"keyfiyyət məsələləri" və s. Terminlərin belə müxtəlifliyi keyfiyyət xarakterli məsələlərin metodoloji mahiyyətinin çox istiqamətli olmasından irəli gəlir, çünki hər bir termin problemin konkret olaraq müəyyən tərəfini əks etdirir.

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən terminlər təxminidir, fikrimizcə, "keyfiyyət məsələləri" termini də birmənalı olaraq dəqiq deyildir, çünki bəzi keyfiyyət xarakterli məsələləri kəmiyyətcə müəyyən hesablamaların aparılmasından sonra dəqiq həll etmək mümkündür. Belə məsələlərə keyfiyyət xarakterli qrafik, eksperiment, şəkil-sxem məsələlərini misal göstərmək olar. Lakin "keyfiyyət xarakterli məsələlər" termini belə tipli məsələlərin başlıca xüsusiyyətini vurğulayır – şagirdlərin diqqəti baxılan fiziki hadisənin keyfiyyət, fiziki mahiyyət tərəfinə yönəldilir, və bu tipli məsələlər fizika qanunlarına əsaslanan məntiqi nəticələr yolu ilə həll olunur.

Qeyd edək ki, fizika üzrə elmi savadlılıq səriştəliliyi bilavasitə dərslikdə dərs prosesinin müxtəlif mərhələləri (maraqoyatma, tədqiqat aparma, məlumat mübadiləsi və müzakirəsi, yaradıcı tətbiqetmə, özünü yoxlama və refleksiya mərhələləri) üçün nəzərdə tutulan təlim materialları əsasında yaradıla, inkişaf etdirilə və formalaşdırıla bilər. Belə təlim materialı Beynəlxalq qiymətləndirmə proqramlarında geniş tətbiq olunan situasiya məzmunlu kəmiyyət və keyfiyyət xatrakterli ölçü alətləridir (məsələlərdir). Fikrimizcə dərsin müxtəlif mərhələlərində sistematik olaraq qazanılan nəzəri bilikləri praktik həyatla əlaqələndirən situasiya məzmunlu kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli məsələlərin həllinə geniş yer verilərsə, bu, şagirdlərdə həm fizikadan elmi savadlılıq bacarlqlarının formalaşdırılmasına, həm fizika fənninə marağın artırılmasına, və həm də qazanılan biliyin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə zəmin yarada bilər.

Situasiya məsələləri isə təkcə real həyati proseslərlə əlaqəsi ilə fərqlənmir, belə məsələlərdə verilən informasiyaların təhlili prosesində şagirdlərin Blüm Taksonomiyasının idrak mərhələlərinin hansı səviyyəsinə gəlib çatdığı müəyyən olunur [10]: bilmə → anlama → tətbietmə → analiz → sintez → qiymətləndirmə.

Qeyd edək ki, situasiya məsələləri Harvard universitetində (ABŞ) XIX əsrin ortalarından, yüksək ixtisaslı iqtisadçı kadrların hazırlanmasında "case-studio" (keys-stadi) adlı metod, yəni konkret situasiyalar metodu (ing: Case – situasiya) tətbiq edilməyə başlanmış, illər keçdikcə daha da inkişaf etdirilmiş, və bu gün Universitetin bütün ixtisaslarında müasir təlim prosesinin ən vacib, zəruri komponenti mürəkkəb situasiya məsələlərinin həll edilməsidir.

Qabaqcıl Universitetlərdə müasir təlim prosesinin əsasını niyə məhz konkret situasiya metodu təşkil edir? Ona görə ki, informasiya texnologiyaları əsrində məlumatları toplayıb onların yadda saxlanmasına və çoxaldılmasına əsaslanan ənənəvi tədris metodu artıq müasir təlim prosesində aparıcı deyil. Müasir dünyada insan mürəkkəb problemləri həll etməyi, tənqidi düşünüb təhlil etməyi və müvafiq məlumatların təhlilinə əsaslanaraq düşünülmüş qərarlar qəbul etməyi, maraq göstərməyi və müəyyən bir öyrənmə mühitində formalaşan tədqiqat metodlarından istifadə etmək səriştəsinə malik olmalıdır.

Yaranan mürəkkəb real problemləri həll etməyə imkan verən təhsil texnologiyalarından biri də konkret situasiyanın təhlili metodu - yəni, keys-stadi metodudur ki, bu da qazanılan nəzəri biliklər əsasında təqdim olunan praktik işin təhlililidir. Bu metod aşağıdakı sahələrdə bacarıqların artırılması, və təcrübə qazanması üçün hazırlanmış bir tədris metodudur: problemlərin müəyyənləşdirilməsi, seçilməsi və həlli; məlumatlarla işləmək; situasiyalarda təsvir edilən incəliklərin mənasını dərk etmək; məlumat və arqumentlərin təhlili və sintezi; fərziyyələr irəli sürmək; nəticələrlə işləmək; alternativlərin qiymətləndirilməsi; qərar qəbul etmək; dinləmək bacarığı və qeyri ixtisas mütəxəssisləri ilə ünsiyyət qera bilmək bacarığı və s.

Azərbaycanda "keys-stadi" adlı konkret situasiya məsələlərinin tətbiqi digər fəal/interaktiv təlim texnologiyaları kimi XXI əsrin əvvəllərindən tətbiq olunmağa başlandı. Bu texnologiyalar əvvəlcə ümumtəhsil məktəblərində, demək olar, bütün fənlərin təlimi prosesində, sonra isə ali pedaqoji məktəblərin fənlərin tədrisi metodikası kafedralarında tətbiq olundu.

Beləliklə, dərsdə keyfiyyət xarakterli və situasiya məsələləri istifadə edərkən bilik və bacarıqlar sistemi, onları praktikaya tətbiq olunma prosesində formalaşır ki, bu da dərsin quruluşuna daxil edilmiş uyğun məzmunlu tapşırıqların həlli yolu ilə təlim prosesinin optimallaşdırılmasına şərait yaradır.

Belə tipli məsələlərin spesifik xüsusiyyəti praktik yönümlü olmasıdır, lakin onların həlli həm fəndaxili, həm də fənlərarası akademik biliklərin inteqrasiyasını tələb edir. Bundan əlavə, belə situasiya məsələlərinin mahiyyətini başa düşmədən, hazır şablonlarla həll etmək mümkün deyildir. Məsələnin zəruri elementini

tədqiqat sualı təşkil edir, və bu sual elə tərtib olunmalıdır ki, şagird ona cavab verməyə maraq göstərməli – istəməlidir.

Situasiya məsələləri problemli tapşırıqlara çox yaxın olub onun həlli, müəyyən fəaliyyət üsulu tapmaq üçün şagirdi düşünməyə sövq edir. Qeyd edək ki, situasiya məsələlərinin həlli prosesində müəllim və şagirdlərin qarşısında fərqli məqsədlər durur: şagirdlər üçün əsas məqsəd – verilən situasiyaya uyğun olan həlli təyin etmək; fənn müəllimi üçün başlıca məqsəd – şagirdlərə müəyyən fəaliyyət bacarığı aşılamaq və onun mahiyyətini dərk etmək səriştəsi formalaşdırmaqdır.

Ona görə də hesab edirik ki, ümumi orta təhsil məktəblərində fizika dərslərində elmi savadlılıq səriştəsinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün, fizika kursunun ixtiyari mövzusunun məzmununa situasiya məsələlərinin daxil edilməsi şagirdlərə "həyat üçün oxumalı" təlim devizinin uğurla reallaşdırılmasına zəmin yaradar. Situasiya tapşırıq modelləri Blum taksonomiyasına görə altı başlıca məqsədin reallaşdırılmasına xidmət edir:

I. Dərs materialı əsasında akademik biliyin formalaşdırılmasına.
II. Öyrənilən dərs materialının dərindən anlanılmasının formalaşdırılmasına.
III. Qazanılan biliklərin praktikaya tətbiq edə bilmək bacarıq və vərdişlərinin, habelə və təbii-elmi, bəşəri dünyagörüşün formalaşdırılmasına.
IV. Məlumatları analiz edə bilmək bacarığının formalaşdırılmasına.
V. Məlumatları sintez edə bilmək bacarığının formalaşdırılmasına.
VI. Fəaliyyətin qiymətləndirilmək və refleksiya bacarığının formalaşdırılmasına.

Şagirdlərdə fizikadan elmi savadlılıq səriştəsi formalaşdırılması məqsədinə o zaman nail olunar ki, onlar üçün hər dərsdə situasiya məsələlərinin nümunəsində təlimin universal fəaliyyət sistemi (TUFS) yaradılsın. Dərsdə situasiya məsələlrinin həlli gedişində TUFS biri digərini tamamlayan üç başlıca təlim prosesini müəyyən edir:

- TUFS təlim prosesinin quruluş və məzmununu;
- TUFS fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya, dərsdən- və sinifdənkənar fəaliyyət növünün mənimsənilməsi əsasında fizikanın həyatla əlaqələndirilməsi kontekstini;
- TUFS şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun fəal/interaktiv təlim texnologiyalarını;

Beləliklə, şagirdlərində fizikadan elmi savadlılıq səriştəsinin formalaşdırılması məqsədi ilə situasiya məsələlərinin həllində TUFS, adətən, üç konteksdən ibarət olur: şəxsiyyət konteksti, yerli ətraf mühit (sosial) konteksti və qlobal (dünyada baş verən hadisələr) kontekst.

Nümunə olaraq "sağlamlıq" situasiyası üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz kontekstləri belə müəyyən etmək olar [11]:

- Şəxsiyyət konteksti – şəxsi sağlamlığı qorumaq, gözlənilən zədələrdən qabaqcadan mühafizə olunmaq, düzgün və sağlam qidalanmaq və s.
- Sosial kontekst – xəstəliyin aşkarlanması və ona nəzarət, ətraf mühitin mühafizəsi, ekologji problemləri görmək və aradan qaldırılmasına səy etmək, şəxsi təhlükəsizliyi nəzərə almaq və s..
- Qlobal kontekst – kosmik uçuşlar (Yerətrafı orbitdə, Aya və Marsa uçuşlar, kosmik tədqiqatlar); kosmik tədqiqatlar: kosmik texnoloji eksperimentlər, kosmik tibbi tədqiqatlar; kosmosdan Yerin tədqiqi; Atom Elektrik Stansiyalarında baş verən qəzalar – ekoloji fəlakət, kütləvi qırğın silahlarının istehsalı və tətbiqinin yaratdığı fəlakətlər və s.

Nəticə

Yazdığımız məqalədə aşağıdakı nəticələrə gəldik

1. Orta məktəbdə fizikadan müxtəlif məşğələ formalarında müntəzəm olaraq situasiya məsələlərinin tətbiqi ilə şagirdlərdə fizikadan elmi savadlılığ səriştəliliyinin formalaşdırılmasına nail olunması.

2. Orta məktəbdə fizikadan müxtəlif məşğələ formalarında müntəzəm olaraq situasiya məsələlərinin tətbiqi ilə şagirdlərdə fizikadan elmi savadlılığ səriştəliliyinin formalaşdırılması şagirdlərdə fizikadan bilik və bacarıqlarının keyfiyyət dinamikasında artma müşahidə olunması.

Ədəbiyyat

1. 1.Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəbləri üçün fizika fənni kurikulumu (VI-XI siniflər) // «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı, 2010, 25 iyun.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası // "Respublika" qəzeti, 2009-cu il, 14 yanvar.
3. Abdullayev B.A., Zülfüqarova Ş.V. Didaktikanın bəzi aktual problemləri. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2006, 162 s.
4. Abdurazaqov R.R., Əhmədova X.C. VII sinif şagirdlərində fizikadan elmi savadlılığın formalaşdırılmasında həyati situasiyalara aid tapşırıqların həllinin rolu /Azərbaycan Texniki Universitetinin Elmi Əsərləri, Fundamental Elmlər toplusu, 2019, № 2.
5. Abdurazaqov R.R., Əhmədova X.C. 7 ci sinif şagirdlerinin fizikadan elmi savadliliq səviyyəsinə təsir edən amillərin muəyyənləşdirilməsi/"Fizika, riyaziyyat və informatikanın tədrisi", Elmi-nəzəri və metodik məcmuə, 2019, № 1.
6. Sokolov İ.İ. Orta məktəbdə fizikanın tədrisi metodikası. Tərcümə. Bakı, Maarif, 1951, 380 s.
7. Znamenskiy P.A. Orta məktəbdə fizikanın tədrisi metodikası. Tərcümə. Bakı, Maarif, 1936, 400 s.
8. DİM. 2017/2018-ci tədris ili üçün tələbə qəbulu və ümumi təhsil müəssisələri üzrə buraxılış imtahanlarıbının nəticələrinin elmi statistik təhlili // Abituriyent, 2017, №12.
9. DİM. 2016/2017-ci tədris ili üçün tələbə qəbulu və ümumi təhsil müəssisələri üzrə buraxılış imtahanlarıbının nəticələrinin elmi statistik təhlili // Abituriyent, 2016, №12.
10. Bloom, B.S., (Ed). 1956. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York: Longman.
11. Инструментарий международного исследования PISA-2018. Астана, 2016, 126 с.

The African Writer Cannot Afford The Luxury of Art for Art's Sake. In the Studies of Chinua Achebe Things Fall Apart And Chimamanda Adichie Half of a Yellow Sun.

Onwuamah Chiamaka Precious
Nwafor Orizu College of Education Nsugbe Education English, ORCID NO: 0000-0002-5933-4756

ABSTRACT
Commitment is the essence of African literature. an African writer cannot afford the luxury of withdrawing into the cocoon of creativity in the name of art for art's sake.
African has a duty to our society to address issues instead of indulging in the luxury of the aesthetic.
African writers continually try to show a dedication to their root which is manifested in their writing that even the word and language used in writing are the trademark of dedication. What makes an African writer a novelist is not because he writes literature but because he writes about Africa in an African unique way. Thus, educating us on the issues of expressing cultural identity preserving our past, addressing issues of racial discrimination and focusing on the uncompleted tax of arresting an African continent that is fast sinking in the roots of corruption, oppression, and other social ills. Achebe has consistently argued for the rights of Africans to tell their own stories in their own way, and that attacked the representations of European writers.
This study examined how the writer in contemporary African societies has to perform the basic function of educating his audience and helping them reclaim their ancient birthright.
Keywords. Commitment, African literature, Racism.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİ SÜRECİNDE YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

(The Problems Experienced by Preschool Teachers in the Process of Classroom Management and Their Solutions)

Doç. Dr. Adem BAYAR
Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-8693-9523
Yasin KURT
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi,ORCID: 0000-0003-0683-7138

ÖZET

Bu çalışmanın amacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetiminde yaşadığı sorunları ve çözüm yollarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma boyunca "Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde yaşadığı sorunlar nelerdir?" ve "Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için neler yapılabilir?" sorularına yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Araştırma, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı anaokullarında görev yapan öğretmenlerle yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Amasya ili Merkez ilçesindeki anaokullarında görev yapan 8 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırma nitel araştırma çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, olgu bilim deseni kullanılarak düzenlenmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Toplanan verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmacılar verilerin analizi sonucunda okul öncesi eğitim sınıflarında karşılaşılan sınıf yönetimi sorunlarını, dersi bölme (sözünü kesme), aşırı hareketlilik, sınıfta gezme (başına buyrukluk), arkadaşlarına fiziksel müdahale, hayal dünyasında yaşama, tuvalet ihtiyacı ve beslenmeyi reddetme olarak sıralamışlardır. Ayrıca, katılımcılar karşılaşılan bu sorunların çözüm yollarını; sorumluluk verme, ailesiyle iletişim, ödül vadetme, çocukla birebir görüşme, sakin kalma ve görmezden gelme şeklinde sıralamışlardır. Araştırmacılar bulgular çerçevesinde anaokulu öğretmenlerine sınıf yönetimi hakkında hizmet içi eğitimler düzenlenmeli, yeni göreve başlayan öğretmenlere sınıf yönetimi hakkında rehberlik edilmeli, baş edilemeyen sorunlar karşısında uzmanlardan yardım alınmalı ve okul öncesi eğitim sınıflarında veli iletişim kanalları sürekli aktif olarak kullanılmalı gibi birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak araştırmacılar okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi konusunda sürekli olarak donanımlı olmaları gerektiği sonucuna varmışlardır. Okul öncesi eğitim sınıflarında, diğer kademelerdeki öğrencilerden farklı olarak birtakım kendine özgü sınıf içerisi problemler olduğu, problemlerin çözümünde benzer çözümler bulmaya çalıştıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin sorunla karşılaştığında izleyeceği rol, almış olduğu eğitim, mesleki deneyim, mezun olunan fakülte gibi etkenler çerçevesinde şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler*:* Yönetim, sınıf yönetimi, okul öncesi eğitim, problem davranış, çözüm

Abstract

The purpose of this study is to determine the problems experienced by preschool teachers in classroom management and their solutions. In line with this purpose, throughout the study, "What are the problems experienced by preschool teachers in the process of classroom management?" and "What can be done to solve the problems faced by preschool teachers in the process of classroom management?" an attempt has been made to find answers to their questions. The research was conducted with teachers working in kindergartens affiliated to the Ministry of National Education. The study group of the study consists of 8 teachers working in kindergartens in the Central district of Amasya Province in the 2021-2022 academic year. The research was carried out within the framework of qualitative research and the case was organized using the science pattern. The data were collected using a semi-structured interview form. Descriptive analysis technique was used to analyze the collected data. The analysis of the data the researchers as a result of pre-school education in the classroom, classroom management issues, course interrupt (interrupt), hyperactivity, roam in class , friends, physical intervention, living in a dream world, toilet and refuse as feeding are arranged. In addition, the participants listed the ways to solve these problems as giving responsibility, communicating with the family, promising rewards, meeting with the child one-on-one, staying calm and ignoring. The researchers said the findings should be held within the framework of in-service training for teachers about classroom management kindergarten, classroom management teachers to be guided about beginning a new mission, the bass in the face of problems which cannot be actively and constantly seek advice from experts preschool parent communication channels should be used in classrooms as some suggestions provided. As a result, the researchers concluded that preschool teachers should be constantly equipped with classroom management. It has been determined that there are some unique problems in the classroom in preschool education classes, unlike students at other levels, they are trying to find similar solutions to solve problems. It has been seen that the role that teachers will follow

when they encounter a problem is shaped within the framework of factors such as the education they have received, professional experience, and graduated faculty.
Keywords: Management, classroom management, preschool education, problem behavior, solution

1.Giriş

Son yıllarda okul öncesi eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte, okul öncesi öğretmenlerinin de sayısı artmıştır. Bu bağlamda öğrencilerinin genel olarak 4-6 yaş aralığında olmasından dolayı, okul öncesi öğretmenlerinin diğer branş öğretmenlerinin sınıf yönetiminde yaşadıkları sorunlardan farklı sorunlar yaşaması gayet doğaldır.

Çocuklar okul öncesi dönemde, uykuya direnme, yemek yemeyi reddetme, başına buyrukluk, hayal dünyasında yaşama, arkadaşlarına saldırma, içine kapanıklık ve gereksiz maddeleri yeme gibi birçok davranışsal problemler gösterebilmektedirler (Aydoğmuş,1999; Poyraz ve Özyürek, 2005). Okul öncesi çocukları yaptıkları davranışın doğruluğunu yanlışlığını ayırabilecek durumda değillerdir. Bu yüzden okul öncesi öğretmenlerinin yapacağı uygulamalar, bu sorunlarla baş etmede kullanacağı yöntemler, çocuğun tüm yaşamında etki edeceği için oldukça önemli ve değerlidir.

2.Literatür Taraması

Bu başlık altında sınıf yönetiminin tanımı, önemi ve gerekliliği, sınıf yönetiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları ile okul öncesi öğretmenlerinin sınıfta yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri alt başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Sınıf Yönetiminin Tanımı, Önemi ve Gerekliliği

İlgili alan yazına bakıldığında sınıf yönetimine yönelik farklı açıklamalar olduğu görülmektedir. Örneğin Brophyv (1976) sınıf yönetimi öğretimde önceden belirlenen hedeflerine ulaşmada, öğrenmenin tüm paydaşlarını yeniden oluşturma, idare etme davranışıdır. Bir başka tanıma göre ise sınıf yönetimi bir eğitimcinin sınıftaki sorumlulukları ile alakalı tüm eğitim ve öğretim etkinliklerini yönetme, şekle sokma işidir (Alaylıoğlu, Oğuzkan. 1976). Bu tanımlamalar doğrultusunda sınıf yönetimi, öğrencilerin tüm gelişim alanlarını pozitif anlamda geliştirmek ve sürdürülebilir bir eğitim öğretim etkinlikleri idaresi olarak açıklanabilir.

Günümüzde sınıf yönetimi denildiğinde öğrenmenin oluşacağı süreç ifadesi akla gelmektedir. Öğretmenler bu süreci düzenleyenler olarak; sınıf içi etkinlikleri öğrenmeye uygun oluşturmalı, ayrılan zamanı etkin ve verimli kullanmalı, çevre düzenlemesini öğrenmeye uygun hale getirmeli, öğrencilerin merak duygusunu harekete geçirmeli, derse katılımları maksimum seviyeye çıkarmalı, öğrencileri yönlendirmeli, onları disipline etme duygusu tek amacı olmamalıdır (Gurbetoğlu, 2015). Bu bağlamda sınıf yönetiminin amacı, belirli bir plan doğrultusunda, bireylere değer vererek, onların farklılıklarına önem veren, eğitim ortamının düzenlenmesine dikkat eden etkinlikleri de içeren bir öğrenme ortamının oluşmasının sağlanmasıdır.

2.2. Sınıf Yönetiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre sorun; araştırılıp öğrenilmesi, düşünülüp çözümlenmesi, bir sonuca bağlanması gereken durum, mesele, problem anlamına gelmektedir (TDK, 2022). Bu bağlamda Charles'e (1999) göre sınıf yönetim sürecinde öğretmenler arasında en çok görülen beş istenmedik davranış; saldırgan davranışlar, ahlaka aykırı davranışlar, otoriteye meydan okuma, dersi bölme ve sorumluluk almaktan kaçınma şeklinde sıralanmaktadır.

İlgili alan yazına bakıldığında sınıf içerisinde istenmedik sorun davranışlara yönelik yaklaşımlar vardır. Bunlar; müdahaleci olmayan yaklaşım, davranışçı yaklaşım ve etkileşimci yaklaşım şeklinde sıralanabilir.

- Müdahaleci olmayan yaklaşım: Sorun hakkında öğrencide farkındalık oluşturularak, problemin öğrenci tarafından halledildiği yaklaşımdır. Öğrencinin değerli ve güvenilmeye layık olduğu, imkân verilirse öğrencinin sorun çıkarmayacağı varsayılır.
- Davranışçı yaklaşım: Öğretmenin uygun gördüğü anlarda yaptırım uygulayarak, gücünü kullanması ve öğrencide istendik davranış göstermesinin sağlanması yaklaşımıdır. Durum tespiti yapılarak, uygun davranışa uygun ödüller verilir, uygun olmayan davranışa karşı önlemler alınarak davranışın sönmesi için uğraş verilir.

- Etkileşimci yaklaşım: Bu yaklaşım davranışçı ve müdahaleci olmayan yaklaşımlar arası bir yaklaşımdır. Öğretmen elinde olan gücünü öğrenciyle paylaşmakla birlikte, ortada problem varsa bir uzman desteği gerektiğine inanılır. Sınıftaki kurallar öğrenciyle birlikte oluşturulur, beraber çözümlenmeye çalışılır (Özdemir, 2011).

Ayrıca alanyazında problem oluşturan istenmeyen sorun davranışın engellenmesine yönelik bazı ilkeler vardır. Bunlar; açık olma, tutarlı olma, zamanlamayı ayarlama ve tehdittir (Celep, 2002). Öğrencideki istenmedik davranışların engellenmesi için bazı stratejiler bulunmaktadır. Bu stratejiler; Problemin anlaşılması, öğretmenin pozitif katkısı, sorunlu davranışı görmezden gelme, ortamı değiştirme, öğrencilerin dikkatini dağıtan unsurları yok etme, espriler yapma, birlikte oluşturulan kuralları hatırlatma, uygun sınıf ortamını düzenleme, öğrenciye ismen seslenme, öğrencilere sorumluluk verme, etkili iletişimler kurma ve gerektiğinde ceza verme şeklinde sıralanabilir (Akçadağ, 2009; Aydoğan, 2010: Boyacı, 2008: Özdemir, 2011).

2.3.Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıfta Yaşadığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Okul öncesi çağındaki çocukları, bilişsel durumlarından kaynaklı olarak, diğer yaş grup öğrencilerine göre sınıf içerisinde farklı davranışlara sahiptirler. Bu durum bazen iyi bir durumken bazen de oldukça güçlükler çıkartabilmektedir. Bu dönem çocuklarında; yalan söylemek, izinsiz diğer arkadaşlarının malzemelerini kullanmak, istemsiz ağlama, benmerkezcilik, hayal dünyasında yaşama, agresiflik, fiziksel şiddet gibi birtakım problemler gözlemlenebilmektedir (Kesicioğlu, 2015; Özbey, 2010; Özbey ve Alisinanoğlu, 2009; Uysal, Akbaba-Altun ve Akgün, 2010).

Okul öncesi dönemde var olan bu davranışlar uygun bir şekilde söndürülmezse, etkileri ileriki yaşlarda da sorun teşkil etmeye devam etmektedir (Gardner ve Shaw, 2008). 10 ve 50 ay arasındaki davranışsal problemleri olan çocukların incelendiği bir çalışmada, 24-36 aylar arası istenmedik davranışların yaşandığı en yoğun dönemlerden bir olarak tespit edilmiştir (Alink ve ark. 2006). Okul öncesi dönemden hemen öncesi döneme denk gelen bu dönemlerden başlayarak ebeveynlere sonrasında da öğretmenlere bu süreci yönetmede önemli görevler düşmektedir.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf içerisinde karşılaştığı problemli durumlarla ilgili izlenmesi gereken birtakım yollar vardır. Öncelikle sorun tespit edilmelidir. Hangi tarz davranışların sınıf içerisinde problem oluşturduğuna karar verilmelidir (Cangemi ve Khan, 2001). Problemli davranış tespit edildikten sonra ikinci aşamada istenmeyen, yanlış olduğu düşünülen davranışın ortadan kaldırılmasına çalışılması gerekmektedir (Başar, 2006).

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde yaşadıkları sorunları belirlemek ve olası çözüm yolları ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde yaşadığı sorunlar nelerdir?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için neler yapılabilir?

3.Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın yöntemi ve modeli, çalışma grubu, araştırmacıların rolü ile verilerin toplanması ve analizi alt başlıklarına yer verilmiştir.

3.1.Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde olgu bilim deseni kullanılarak düzenlenmiştir. Nitel araştırma, “ nitel veri toplama teknikleri olan gözlem, görüşme ve döküman analizinin kullanıldığı, olayları ve algıları bulundukları doğal ortamlarında, gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmasına yönelik nitel bir süreç” diye tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Olgu bilim deseni ise, tecrübe dilmiş yaşanmışlıkların değerlendirilmesine önem veren yöntemdir (Jasper, 1994; Miller, 2003).

3.2.Çalışma Grubu

Araştırma, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Amasya ili Merkez ilçesindeki anaokullarında görev yapan 8 öğretmen ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğretmenler, Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7 ve Ö8 şekilde kodlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Kıdem	Mezun Olduğu Okul
Ö1	K	27	6	Eğitim Fakültesi
Ö2	K	40	16	Açık Öğretim Fakültesi
Ö3	K	30	7	Eğitim Fakültesi
Ö4	K	28	6	Eğitim Fakültesi
Ö5	K	39	14	Açık Öğretim Fakültesi
Ö6	K	26	5	Eğitim Fakültesi
Ö7	K	34	10	Açık Öğretim Fakültesi
Ö8	K	41	19	Açık Öğretim Fakültesi

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların hepsi kadın olup 4 tanesi Açık Öğretim Fakültesi mezunu, 4 tanesi ise Eğitim Fakültesi mezunudur. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenlerin yaşları 26-41 arasında değişmekte olup mesleki kıdemleri 5-19 arasında değişmektedir.

3.3. Araştırmacıların Rolü

Birinci araştırmacı hem bir öğretmen hem de bir akademisyen olarak eğitimin her bileşeni ile ilgilenmektedir. Ancak bunun ötesinde bir veli olarak okul öncesi öğrencisi olan çocuğu ile ilgili zaman zaman öğretmenlerinden şikayetler alan araştırmacı okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi süreçlerinde karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi ve olası çözüm yollarının bulunması amacı ile bu çalışmayı gerçekleştirmeye karar vermiştir.

İkinci araştırmacı, lisans eğitimini Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü'nde bitirdikten sonra Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda 10 yıl okul öncesi öğretmeni olarak görev yapmıştır. Daha sonra yöneticilik görevine başlamış olan araştırmacı hem öğretmenlik hem yöneticilik döneminde okul öncesi öğretmenlerinin sınıflarında birtakım yönetimsel problemlerle karşılaştıklarına tanıklık etmiştir. Sorunlar üzerinde neler yapılabileceğine dair fikirler ortaya koymak amacıyla böyle bir çalışma yapmaya karar vermiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacı soruları önceden hazırlar, yalnız katılımcıya bazı esneklik hakkı verilir. Eksik olduğu düşünülürse de yöneltilen sorular yeniden tasarlanabilir. Bu yöntemle katılımcılar da çalışmasının bir parçası oldukları hissi verilir (Ergun, 2020). Bu teknikte kişiler kendilerini açıkça ifade edebildiklerinden dolayı detaylı bilgilere ulaşılabilir (Büyüköztürk vd., 2016). Görüşme formu iki kısımdan oluşmakta olup birinci bölümde çalışma grubuna ait demografik bilgiler, ikinci bölümde ise görüşme soruları yer almaktadır. Görüşmeler yaklaşık 40 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verileri temalar aracılığıyla özetlemek, yorumlamaktır. Bu analiz türünde esas amaç, derinlemesine bir analize ihtiyaç duyulmadan, bulguları özetleyip yorumlayarak sunmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Walcott'a (1994) göre betimsel analiz, verilerin özgünlüğünü bozmadan, direk alıntılar yapılarak verilerin betimsel bir yaklaşım benimsenmesi yoluyla okuyucuya sunulma işidir.

4.Bulgular Ve Yorum

Çalışma ile ilgili elde edilen veriler araştırma soruları kapsamında sırası ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın birinci sorusu "Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde yaşadığı sorunlar nelerdir?" şeklindedir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde katılımcılar sınıf yönetimi

sürecinde karşılaştıkları sorunları; 1.dersi bölme (sözünü kesme), 2.aşırı hareketlilik, 3.sınıfta gezme (başına buyrukluk), 4. arkadaşlarına fiziksel müdahale, 5.hayal dünyasında yaşama, 6.tuvalet ihtiyacı ve 7.beslenmeyi reddetme şeklinde sıralamışlardır. Bu soruya ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Sürecinde Yaşadığı Sorunlar

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Dersi bölme (sözünü kesme)	9	23	"Tam ders anlatırken farklı bir durumdan bahsediyor" (Ö3).
2	Aşırı hareketlilik	8	21	"Sınıfın altını üstüne getiriyor, enerjisi çok fazla" (Ö5).
3	Sınıfta gezme (başına buyrukluk)	7	18	"Sınıfta oturmuyor, söz dinlemiyor, sürekli gezme halinde" (Ö8).
4	Arkadaşlarına fiziksel müdahale	5	13	"Kaşla göz arasında arkadaşına zarar veriyor, itiyor" (Ö1).
5	Hayal dünyasında yaşama	4	10	"Ben ders anlatırken boş boş bakıyor, söz verilince farklı şeylerden bahsediyor" (Ö7).
6	Tuvalet ihtiyacı	4	10	"Ders esnasında lavabo ihtiyacı geldiğini söylüyor, dersten kopuyor" (Ö2).
7	Beslenmeyi reddetme	2	5	"Beslenme saati yemiyor, ders esnasında acıktım diyor" (Ö4).
	Toplam	39	100	

Çalışmaya katılan öğretmenlerden biri sınıf yönetiminde karşılaşılan sorunlara yönelik düşüncelerini aşağıdaki şekilde belirtmiştir:
Ders esnasında tam konu ile ilgili önemli bir bilgi paylaşacakken, bir öğrenci araya girerek; "öğretmenim biliyor musun bir keresinde biz alış veriş merkezine gitmiştik" şeklinde veya benzeri olarak konudan bağımsız bir olayı anlatma ihtiyacı hissediyor. Öğrenciye cevap verirsek de ders amacından sapıyor. Vermezsek de öğrenci konuşmaya devam ediyor ve diğer öğrenciler de benzeri cümleler kurmaya başlıyor ve konu çok dağılıyor (Ö3, bireysel görüşme, Mart 2022).

Yukarıdaki öğretmenin söylediklerine benzer olarak çalışmaya katılan başka bir öğretmene ait fikirler aşağıdaki gibidir:
Benim fikrime göre sınıf yönetiminde karşılaştığımız en büyük sıkıntı "öğrencilerin aşırı hareketliliği" olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınıfta bulunan 1-2 tane hareketli öğrenciyle baş etmeye çalışırken sınıfın genel düzeyi bozuluyor, diğer öğrenciler bu durumdan ya olumsuz etkileniyorlar ya da hareketli öğrenciye ayak uyduruyorlar (Ö5, bireysel görüşme, Mart 2022).

Bir başka öğretmenin düşüncesi de yukarıdaki söylemleri destekler şekildedir:
Öğrencilerimiz yaş itibariyle küçük olduklarından birtakım sınırlamaları pek sevmemektedirler. Sınıf ortamında, ders esnasında rahat rahat gezmeyi tercih edebilmektedirler. Arkadaşlarına fiziksel müdahaleler de yapıp, onları da rahatsız edebilmektedirler (Ö1, bireysel görüşme, Mart 2022).

Tüm öğretmenlerin söylemlerinden farklı fikre olan öğretmenin görüşleri ise şu şekildedir:
Bazı yaş gruplarında (özellikle 3 yaş) çocuklar henüz bebeklik dönemi özelliklerini atamadıklarından tuvalet ihtiyaçlarının gelip gelmediğini tam olarak anlamayabilmektedirler. Ders esnasında tuvalet ihtiyacı oluşabilmektedir ve bir öğrenci tuvalete gittiğinde, diğer öğrenciler bu durumu oyuna dönüştürüp, tüm öğrencilerin sırasıyla tuvalete gitmesine sebep olmaktadır (Ö2, bireysel görüşme, Mart 2022).

Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenler sınıf yönetimindeki yaşadıkları sorunları, %23 oranında dersi bölme (öğretmenin sözünü kesme), %21 oranında aşırı hareketlilik, %18 oranında sınıfta

izinsiz gezme, %13 oranında arkadaşlarına fiziksel müdahale, %10 oranında hayal dünyasında yaşama, %10 oranında tuvalet ihtiyacı ve %5 oranında ise beslenmeyi reddetme olarak belirtmişlerdir.

Araştırmanın ikinci sorusu "Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için neler yapılabilir?" şeklindedir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde katılımcılar sınıf yönetimi sürecinde karşılaşılan sorunların çözümü için; 1. sorumluluk verme, 2. ailesiyle iletişim, 3. ödül vat etme, 4. birebir özel görüşme, 5. sakin kalma ve 6.görmezden gelme şeklinde birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Bu soruya ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetiminde Karşılaştıkları Sorunların Çözümü İçin Öneriler

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Sorumluluk verme	8	25	"Ayrıca sorumluluk veriyorum" (Ö3).
2	Ailesiyle iletişim	7	22	"Ailesinin işin içine katıyorum" (Ö5).
3	Ödül vat etme	5	16	"Ders bittiğinde ya da oyun sonunda sürprizim var diyorum" (Ö8).
4	Birebir özel görüşme	5	16	"Boş zamanlarda öğrenciyle birebir ilgileniyorum" (Ö1).
5	Sakin kalma	4	12	"Dersin akışına daha fazla engel olmaması için sakin kalıyorum" (Ö7).
6	Görmezden gelme	3	9	"Ara sıra olumsuz davranışları görmezden gelerek sönmesini bekliyorum" (Ö2).
	Toplam	32	100	

Çalışmaya katılan öğretmenlerden bir tanesi sınıf yönetiminde karşılaştığı sorunların çözümü adına uyguladığı yöntemi aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

Sınıf ortamında düzeni bozan, hareketli ve saldırgan öğrencilerimi genelde yanıma oturturum. Onlara daha fazla gözlem altında tutup istenmeyen davranışlar sergileyeceğini hissettiğim anlarda onlardan isteklerde bulunurum. Onlardan etkinlik için malzeme getirmesini, arkadaşlarına boyalarını dağıtmasını, diğer çocukların kurallara uyup uymadıklarını kontrol etmesini isterim (Ö3, bireysel görüşme, Mart 2022).

Bir diğer öğretmenin düşüncesi de yukarıdaki öğretmenin düşüncelerini destekler niteliktedir:

Ailesini işin içine katıyorum. Öğrencilerin sorunlu davranışlarının öncelikle sınıf ortamında çözülmesi için emek veriyorum ama okul öncesi eğitim sınıfı öğrencileri yaşları itibariyle küçük olmasından dolayı, sorunları çözmek için veli desteğine başvurmak zorunda kalıyorum. Sorunlu davranışın kaynağını bulmak için çaba sarf ediyorum ve genelde veli desteğiyle birçok sorunu halledebiliyorum (Ö5, bireysel görüşme, Mart 2022).

Bir başka öğretmenin düşüncesi de yukarıdaki söylemleri destekler şekildedir:

Bu yaş öğrencilerdeki sorunlu davranışlar belirli bir seviyeye kadar olumlu karşılıyorum. Ders bittiğinde ya da oyun sonunda sürprizim var diyorum ve bu şekilde küçük ödüller vat ederek dersimi işliyorum ve bu ödül vaadi oldukça olumlu oluyor (Ö8, bireysel görüşme, Mart 2022).

Çalışmaya katılan bir diğer öğretmen de farklı olarak aşağıdaki şekilde fikir belirtmiştir:

Bazı zamanlar çocuklar dönemsel huzursuzluklarından kaynaklı ya da kişilikleriyle alakalı arkadaşlarını fiziksel veya sözlü olarak rahatsız edebiliyorlar. Davranışı gördüğüm anda öğrenciyle özel olarak görüşmek için sınıf dışına birlikte çıkıyoruz ve sorunlu davranışı üzerinde görüşme gerçekleştiriyoruz. Öğrenci yaptığı davranış üzerinde düşünüyor ve genelde olumlu anlamda dönüt sağlıyorum (Ö1, bireysel görüşme, Mart 2022).

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenler sınıf yönetimindeki sorunların çözümü için %25 oranında sorumluluk verme, %22 oranında ailesiyle iletişim, %16 oranında ödül vat etme, %16 oranında

çocukla birebir görüşme, %12 oranında sakin kalma ve %9 oranında görmezden gelme gibi çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

5.Tartışma, Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışma MEB'e bağlı anaokullarında çalışan okul öncesi öğretmenleriyle yapılmıştır. Çalışmanın neticesinde öğretmenlerin sınıf yönetimi konusunda en çok karşılaştıkları problemler; 1.dersi bölme (sözünü kesme), 2.aşırı hareketlilik, 3.sınıfta gezme (başına buyrukluk), 4.arkadaşlarına fiziksel müdahale, 5.hayal dünyasında yaşama, 6.tuvalet ihtiyacı ve 7.beslenmeyi reddetme olarak bulunmuştur. İlgili literatürü bakıldığında yukarıdaki bulgulara benzer sonuçların bulunduğu çalışmalar görülmektedir. Bu dönem çocuklarında; yalan söylemek, izinsiz diğer arkadaşlarının malzemelerini kullanmak, istemsiz ağlama, benmerkezcilik, hayal dünyasında yaşama, agresiflik, fiziksel şiddet gibi birtakım problemler gözlemlenebilmektedir (Kesicioğlu, 2015; Özbey, 2010; Özbey ve Alisinanoğlu, 2009; Uysal, Akbaba-Altun ve Akgün, 2010).

Araştırmaya katılan öğretmenler sınıf yönetiminde karşılaşılan problemlerin çözümlerine yönelik birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Bunlar; 1. sorumluluk verme, 2. oranında ailesiyle iletişim, 3.ödül vat etme, 4.çocukla birebir görüşme, 5.sakin kalma ve 6.görmezden gelmedir. İlgili literatür analiz edildiğinde bu araştırmanın sonuçları destekler nitelikte bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin öğretmenlerin istenmedik olumsuz davranışlara yönelik sözel davranışlarda bulunarak sorunu çözmeye çalıştıkları (Güven ve Cevher, 2005; Öngören Özdemir ve Tepeli, 2016; Sadık, 2004; Uysal, Akbaba Altun ve Akgün, 2010); sorunlu davranışların çözümünde veli ile iş birliğine gittikleri belirtilmiştir (Akman vd. 2011).

Yukarıdaki bulguların yanı sıra çalışmaya katılan öğretmenler, sınıf yönetiminde karşılaştıkları sorunların, günlük ders işleyişi üzerinde olumsuz etkilerini dile getirmişlerdir. Bu tarz öğrencisi bulunan öğretmenlerin yaşam enerjilerinin azaldığı, sorunla başa çıkmada bazen ceza yöntemine dahi başvurdukları belirlenmiştir. Sorunlarla başa çıkmada sorun yaşayan, kendilerini çaresiz hisseden öğretmenlerin daha çok göreve yeni başlayan öğretmenler oldukları sonucuna varılmıştır. Literatürde okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimini etkileyen becerileri arasında mezun olunan lisans programı, öğrenim düzeyi ve tecrübe gibi etkenler olduğu belirtilmiştir (Toran ve Gençgel Akkuş, 2016).

Yukarıdaki bulgular doğrultusunda araştırmacılar çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlar;

- Okul öncesi eğitim sınıflarında, diğer kademelerdeki öğrencilerden farklı olarak birtakım kendine özgü sınıf içerisi problemler olduğu görülmektedir.
- Okul öncesi öğretmenleri sınıf içerisindeki problemlerin çözümünde benzer çözümler bulmaya çalışmaktadırlar.
- Öğretmenlerin sorunla karşılaştığında izleyeceği rol, almış olduğu eğitim, mesleki deneyim, mezun olunan fakülte gibi etkenler çerçevesinde şekillendiği belirlenmiştir.
- Öğretmenlerin sorunlu davranışların çok olduğu sınıflarda özellikle mesleğe yeni başlanmışsa, bitkinlik, mesleki tükenmişlik yaşamaya başladıkları gözlemlenmiştir.
- Bu yaş grubu öğrencilerde sorunun çözümünün sadece öğrenci düzeyinde olamayacağı, veli desteğinin zorunluluğu görülmüştür.
- Öğretmenlerin sorunlu davranış karşısında öncelikle görmezden geldikleri, öğrencilere sorumluluklar verdikleri, sorunun devam etmesi durumunda ise birtakım eylemlere geçtikleri belirlenmiştir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında karşılaşılan sınıf yönetimi problemlerinin çözümü hakkında araştırmacılar bulgular ışığında birtakım öneriler geliştirmişlerdir.

- Sınıf ortamında öncelikle hangi sorunun sorunlu davranış olarak kabul edileceği tespit edilebilir.
- Hangi davranışların sorun teşkil ettiği belirlendikten sonra, davranışın sönmesi için neler yapılabileceği belirlenmesi, bir yol haritasının çıkartılması tavsiye edilmektedir.
- Sorunun çözümü için belirlenen yöntem doğrultusunda sınıf ortamında öğrenci davranışının sönmesi için uğraş verilebilir.
- Sınıf ortamında çözülemeyen, halen devam eden olumsuz davranışlar için veli desteği istenilebilir.
- Sorunlu davranışın ileriki yaşlarda çözümünün zorlaşabileceğinden erken yaşlarda çözümünün öneminin kavranmış olması gerekmektedir.
- Göreve yeni başlayan öğretmenlere sorunlarla baş etme yöntemleri üzerine kurslar verilebilir.

Yukarıdaki öneriler haricinde araştırmacılara da birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur. Bunlar;

- Bu konu üzerinde daha geniş bir katılımın sağlandığı nicel bir araştırma yapılabilir.
- Çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Diğer çalışmalarda doküman inceleme veya gözlem gibi yöntemlerle veriler toplanabilir.

6.Kaynakça

1. Alaylıoğlu, R. ve Oğuzkan, A. F. (1976). *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
2. Akçadağ, T. (2009). *Etkili Sınıf Yönetimi.* (Editör: Kıran, H.). (5.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
3. Akgün, E., Yarar, M. ve Dinçer, Ç. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerin sınıf içi etkinliklerde kullandıkları sınıf yönetimi stratejilerinin incelenmesi.* Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1(3), 1-9.
4. Aydoğan, İ. (2010). *Kuram ve Uygulamada Sınıf Yönetimi.* (Editör: Gülşen, C.). Ankara: Anı Yayıncılık.
5. Aydoğmuş, K. (1999). *Çocuklarda Uyum ve Davranış Bozuklukları.Ana Baba Okulu*.8.Basım. Remzi Kitabevi.
6. Baloğlu, N. (2001). *Etkili Sınıf Yönetimi*, Ankara, Baran Ofset
7. Başar, H. (2006). *Sınıf yönetimi (13.Basım)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
8. Boyacı, A. (2008). *Yapılandırmacı Yaklaşıma Göre Sınıf Yönetimi.* (Editör: Çelikten, M.) .(1.Baskı). Anı Yayıncılık: Ankara
9. Brophy, J. (1976). *Learning from teaching: A developmental perspective.* Boston: Allyn and Bacon, Inc.
10. Bursalıoğlu, Z. (2000). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış.* Ankara: Pegem Yayınları.
11. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.
12. Cangemi, J. P. & Khan, K. H. (2001), *Inappropriate classroom management,* Education, 100(3), 235–236.
13. Celep, C. (2002). *Sınıf Yönetimi ve Disiplini (Yenilenmiş 2.baskı).* Ankara.:Anı Yayıncılık.
14. Charles, C. M. (1999). *Building classroom discipline,* Boston: Allyn and Bacon Publishing.
15. Gardner, F., & Shaw, D. S. (2008). *Behavioural problems of infancy and pre-school children. In M. Rutter, D. Bishop, D. Pine, S. Scott, J. Stevenson, E. Taylor, & A. Thapar (Eds.), Rutter's child and adolescent psychiatry, 5th edition (pp. 882-894).* London: Blackwell Press.
16. Gurbetoğlu, A. (2015). *https://docplayer.biz.tr/11666081-Sinif-yonetimi-3- egitim-ortaminin-fiziksel-ozellikleri.html.,* Erişim Tarihi: 05.01.2021
17. Güven, E. ve Cevher, N. (2005). *Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(2).
18. Jasper, M. A. (1994). *Issues in phenomenology for researchers of nursing.* Journal of Advanced Nursing, 19, 309- 314.
19. Kesicioğlu, O. S. (2015). *Investigation of preschool children's interpersonal problem solving skills.* Education and Science, 40(177), 327-342.
20. Miller, S. (2003). *Analysis of phenomenological data generated with children as research participants.* Nurse Researcher, 10(4), 68-82.
21. Özbey, S. (2012). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60–72 aylık çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışlarının okul ve ev ortamına göre incelenmesi.* Toplum ve Sosyal Hizmet, 23(2). 21-32.
22. Özdemir, İ.E. (2011). *Sınıf yönetimi.* (Editör: Özdemir, M.Ç.). (2.baskı). Ankara: Pegem Akademi
23. Poyraz, H. ve Özyürek A. (2005). *"Okul Öncesi 5-6 Yaş Çocuklarının Davranış Problemleri ve Anne Babaların Disiplin Yöntemlerinin İncelenmesi".* Milli Eğitim Dergisi. Sayı.166.
24. Sadık, F. (2008). *Sınıf Yönetimi Teori ve Pratik Uygulamalar.* (Editör: Yiğit, B.). Kriter Yayınevi (1.Baskı): İstanbul
25. Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri.* İstanbul: Epsilon Yayınları.
26. TDK, (2022). Erişim adresi: https://sozluk.tdk.gov.tr/?msclkid=0e1a0ebeb37c11eca540bf2a02ab3bb3
27. Toran, M. & Gençgel Akkuş, H. (2016). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerilerinin Değerlendirilmesi: KKTC Örneği . Kastamonu Eğitim Dergisi , 24 (4) , 2041-2056 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/27734/327777
28. Walcott, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis and Interpretation.* London: SAGE Publications.
29. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SCHOOL YARD DESIGN BASED ON PROMOTING CHILDREN'S CREATIVITY - CASE STUDY KHALKHAL CITY GIRLS' PRIMARY SCHOOLS

Kazem Gholizadeh
Department of Architecture and Urban Planning, Technical and Vocational University (TVU)
Dr. Abbas Heydari
Department of Civil Engineering, Technical and Vocational University (TVU)

ABSTRACT

After the family environment, school plays a critical role in the emergence and growth of children's creativity. Emphasis on intellectual curiosity is the emphasis on individual traits commensurate with aptitude, aiding divergent thinking, and intellectual risk-taking. According to Gump calculations, each person spends an average of about fourteen thousand hours graduating from school. In our country, the process of teaching and learning is mainly done in the closed space of classrooms and in a linear manner. Semi-open arm spaces such as courtyards and green spaces have been neglected ?! Students are addressed. Considering the acquired nature of creativity and the effects of the environment and using the knowledge of environmental psychology from the research results, it is concluded that placing curious and inspiring environmental stimuli for the child and observing qualitative and quantitative indicators of outdoor and semi-open space design criteria in the yard Schools such as the ability to enter and occupy the environment, independence in space, encouragement of group activities, multifunctionality and non-uniformity, proper ergonomics, security and sense of belonging, and playfulness of elementary school yards have been factors influencing the design of educational open space Which has a great impact on the growth and development of the child's creativity.

Keywords: play, schoolyard, creativity, environmental psychology, open educational space

1.Introduction

The world we live in is changing rapidly, and creative thinking is key to enabling communities to face problems and ultimately succeed. Awareness of the abilities and capabilities of young children is increasing day by day. According to Article 31, children have the right to rest, play and join a wide range of cultural, artistic and creative activities and other recreational activities [1]. The school is a social institution and reflects the specific culture of different communities; And it conveys to the child different worldviews, habits, customs, skills and knowledge. Gump calculated that each person spends an average of about 14,000 hours in school, from elementary school to graduation. Hermann Hertz Berger believes that school belongs to countless people and people with different social roles participate in it, in other words, schools are the "heart of society", education and consequently the educational environment have the greatest impact on the mentality and civilization of societies. [2]. In the past few decades, the growth of global awareness of the creative education environment has made the design of the educational environment, worthy of a new status, thoughtful and thoughtful, so the appropriate environment will lead to the desired education [3]. Classical schools and schools With a new educational approach, we realize that, first, the inherent reliance of classical schools on absolute discipline. Second, it is based on the passive presence of the student in the learning process. Third, most importantly, lesson information is transmitted through visual and auditory purposes only. In a new perspective, the efficiency of the classical school environment was seriously questioned [4]. One of the most basic needs of the new educational system is "physical and mental mobility" and "development of creative spirit" in the child. Children due to physical-psychological limitations; Compared to adults, they have a deeper influence on space and are more subject to environmental conditions [5]. Meanwhile, schoolyards play a special and sensitive role in meeting the social and individual needs of children. Research has confirmed this; Increasing the quality of schoolyards has a direct and positive relationship with promoting creativity and learning in children. Changes in school curricula require changes in the educational environment ?! According to Paul Torrance's research, children's creativity is established in childhood, and the best time to develop creativity is between 2 and 10 years of age; By strengthening the child's education, creating a suitable environment and conditions, especially in schools, it is possible to provide the ground and opportunity for the emergence and growth of the child's creativity. Some of these changes are unpredictable, and the shortcomings and problems of educational spaces require designers to find appropriate solutions to meet the needs. Extracurricular learning environment, including schoolyards and semi-open spaces, can be a place to study nature, experience science, create and

display art, play and perform music, and pave the way for the emergence and growth of children's creativity. Designing an environment based on the development of creativity is largely possible according to the child's behavioral patterns in school environments [6].

2. Problem solving

In today's world, children and adolescents need to improve their creative thinking skills in order to make appropriate decisions and solve complex problems in order to cope with the amazing developments of the third millennium AD. To achieve these goals, heavy responsibility falls on educational centers. In today's world, fostering creativity is one of the main pillars of educational systems and psychologists believe that a suitable educational environment can teach children the way of creative thinking and the way to strengthen creative abilities. The research aims to answer the following questions in the design of primary school yards with an approach to promoting creativity:

1- What factor causes the child to be attracted or repelled when using the yard and semi-open spaces?

2- What are the causes and necessity of paying attention to the function of the yard with the approach of promoting creativity in the design of educational spaces?

3- What criteria and criteria should be considered in designing the yard of girls' primary schools with the approach of promoting creativity?

3. The body of research

The present study has considered its necessity to pay attention to the world of children as the most effective period of life and to pay attention to the child as the future capital. The subject of the research is "School yard design based on the growth of children's creativity". The main field of research in environmental psychology is landscape design and creativity psychology. Research in the form of theoretical studies has identified the elements of the environment, its form and effects on children's sensory perceptions and analyzed various experiences of educational space with a creative approach in Iran and the world as well as factors affecting children's creativity in school. The research approach is fundamental-applied. The content analysis research method used and the method of collecting information from library resources, Internet, interviews with psychologists and experts in the field of school design; Field observation of girls' primary schools in Khalkhal city has been obtained.

4- Definitions of creativity and environmental impact

Creativity is considered as a valuable asset and an essential resource for human beings in the present century and is used as a powerful tool to improve the quality of life (Williamson 2001). Creativity is a mental process that generates new ideas and concepts and It is innovative and has different levels from individual to social. Many researchers believe that a certain level of intelligence is necessary for creativity, but intelligence and creativity are two separate categories. It is inferred from the opinions of experts that creativity, like other human talents, is largely acquired and not specific to specific individuals. Creativity growth requires conditions; It is in stages (Sternberg 1985; Torrance 1976). From Gardner's point of view, a creative person is someone who regularly solves problems and creates products that are original and new. Paul Torrance, one of the pioneers of environmentalism, considers creative thinking as the process of feeling gaps and disorders, missing elements, shaping ideas and hypotheses, estimating results, interpreting and retesting hypotheses. Vernon considers creativity to be the ability of a person to create new ideas, theories, insights, and reconstruct that is considered an innovative and scientifically, aesthetically, technologically, and socially valuable phenomenon. In addition to novelty and value, Amabil adds a new constraint to the definition of creativity, stating that creative thinking should occur through exploration, not through algorithms. Guilford proved that human intellectual ability can not be summed up in one thing and called intelligence. And calls divergent thinking (multiple answers to the problem). Systems theory was proposed by Sternberg and Lobart. In creative investment theory, they consider it as the result of the interaction of six sources of mental abilities, knowledge, thinking style, personality, motivation and environment, and the three mental abilities of creative intelligence, practical intelligence and analytical intelligence are essential for creativity. While distinguishing between creative intelligence and creativity, he believes that people can have creative intelligence, but not be creative [6].

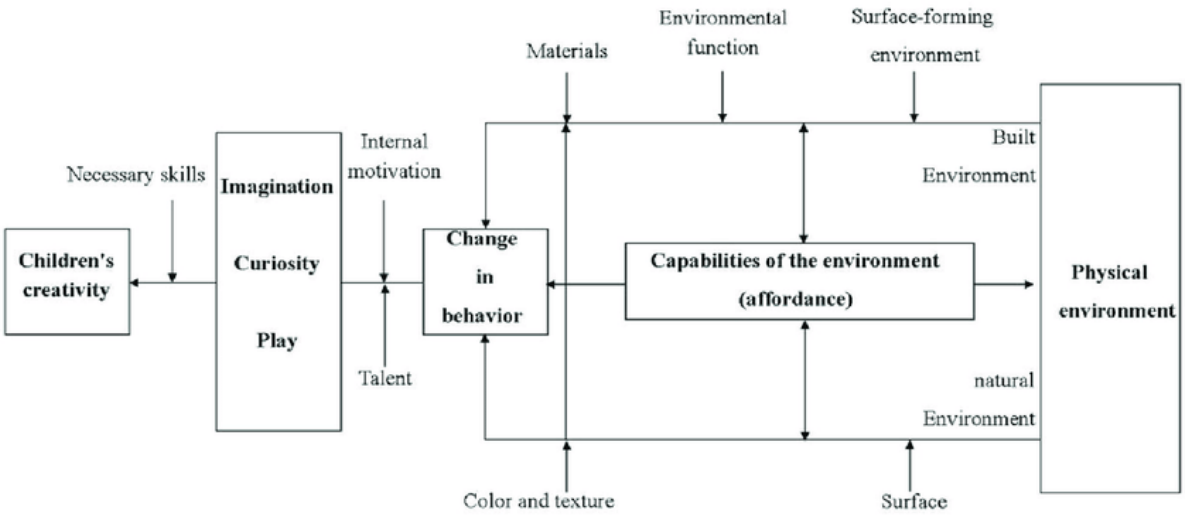

Pic 1: How the built environment and its capabilities affect the child's development [7].

From Amabil's point of view, the built environment is an effective factor in the growth of individual creativity. According to Figure 1, one of the capabilities of the environment is to change a person's behavior. Existence of three factors of imagination, curiosity and play are the factors affecting the child's creativity in the environment [7]. Therefore, the environment with physical and non-physical capabilities affects creativity. Dynamic environment by motivating the child and active presence with the environment In the meantime, schoolyards are very important due to the constant presence of children. Trying to make the child's potential creativity in the school yard a reality ?!

5- Interaction between the child and the environment

The mental development of the child's intelligence is not accidental and is in harmony with other dimensions of human development. As the improvement of health and nutritional conditions affects the physical development of the child. Improving environmental conditions is effective on mental development and learning of the child [5]. From Maslow's point of view, human motivations and needs are internal and intrinsic factors that are born with human beings. It is to satisfy his desires. Uses this practice voluntarily and to meet needs. Through interaction with the environment and changes in its capabilities, human beings rely on their inner motivations to achieve their needs through changes in the levels of the physical environment and its capabilities that give meaning to the environment. The interaction between the individual and the environment can be Divided into three general levels.

1- Physical interaction: Abilities that human beings need to interact with the environment in some way. Like walking, eating and sleeping

2. Communication capabilities: The capabilities that human beings need for communication, social interactions and interpersonal communication. Space is a medium for encryption and decoding.

3- Ability to satisfy desires Symbolic and symbolic interactions with cultural characteristics [8].

At the core of developmental theories about the child's interaction with the environment and the role of environmental factors in children's physical and psychological development is interaction or interaction. The child first tries to adapt the environment to his internal system and intelligence. But because this can not always be possible and the child is faced with cases and problems. Which does not fit with his previous experience, so he adapts to the new experience. Therefore, the child is not purely active. In other words, adaptation to the environment according to Figure 2 can be considered a balance between internalization and externalization. [9].

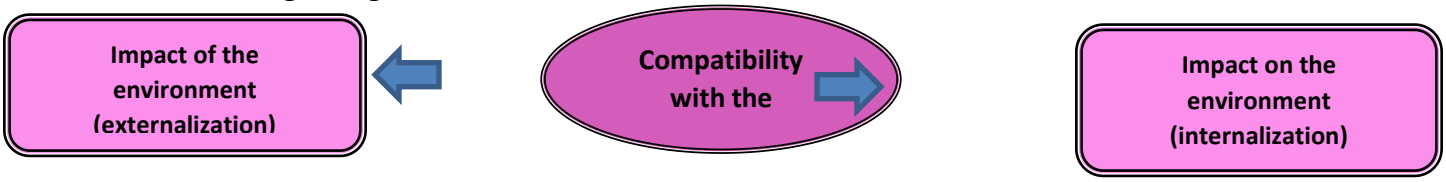

Pic 2: Environmental effects on individuals [9].

Unfortunately, in the architectural design of schools, it is observed that this environment is done without considering the real needs of the child and only based on the experience, taste and personal inference of the designers and at most due to psychological characteristics such as color and form, such an environment is contradictory. And in contrast to the behavioral and psychological characteristics of the child and such environments not only do not help much in the development of the child's learning in various dimensions, but in some cases induce a feeling of boredom, fear and restlessness in the child [10].

Barker, the founder of ecological psychology, believes that there is a special relationship between the physical dimensions of architecture and the behavior of "physical-behavioral camps", which he expresses with the concept of "harmony". In all living things, according to the law of influence of the environment, there is a tendency to adapt to the environment. In this way, the child tries to adapt to the environment and adapt to it. And Piaget believes that adaptation to the environment is one of the two forms of intelligence in humans.

The psychological concept of environmental function, developed by James J. Gibson, refers to the physical configuration of a behavioral place. According to Figure 3, Greeno categorized the three levels of environmental capability into four sections, including potential capability, perceptual capability, applicability, and realized capability. While some of the capabilities of the environment are physical and physiological, others are influenced by cultural and social factors. The capabilities of the environment can be used to develop the child's potential talents, including creativity and learning promotion. Regarding the development and learning of children, Piaget believes that children see the world differently from adults and understand things from the direct experience of the environment [11]. In fact, each person's experience in life and the skills he or she acquires are related to the environmental conditions and the product of the interaction between the individual and the environment in which he or she lives. The child's space and environment cause his all-round development and the environment influences his behavior by creating opportunities and stimulating and encouraging the child.

6- The effect of educational space on the child's creativity

Psychologists agree that motivation is a factor that stimulates an individual's behavior and drives it in a certain direction. Numerous internal and external factors are effective in motivating or discouraging the child. It should be noted that external motivation comes from environmental incentives and consequences, so the school environment, as one of the motivating factors, should respond to the differences of children and different needs. This means that in designing the school space, the environment should meet the needs. The child should harmonize, not force the learner to adapt to the environment ?! [9].

Inside each child there are motivations for creativity and innovation that are ready to wake up. It seems that one of the long-term goals of education is to enable the development and flourishing of talents and responsibilities to children with different IQs. Creativity-oriented educational spaces with a dynamic educational system have the ability to give students the freedom and responsibility to try to give students the confidence and courage needed to innovate and be creative. [13].

Since the nature of childhood is play and exploration and the child likes to do curiosity and exploration along with play in his world, so the environment should be in accordance with the interaction of childhood and arouse curiosity and give him imagination. Such a capability requires an environment that enhances students' desire for active presence in space [9]. The most fundamental change in the type of thinking and philosophy of education is the transition from the teacher-centered system to the learner-centered creativity. The language of education in today's world is a "universal" language, although its content can be "local" and "indigenous" depending on the culture. In the new century, the world has achieved new achievements and education has taken on a new form in terms of method, content and goals. The change in the structure of the education system from a closed and mechanical system and its evolution into an organic, dynamic, open and flexible form is undeniable. A creative learning center should have a variety of spaces with different dimensions without considering a completely fixed structure for them. It may be possible for the child to flip and challenge environments. Departments and roles in an organization should be flexible. The existence of boundaries in the organization of physical sectors is one of the main obstacles in the development and growth of creativity.

Seeing the environment in an integrated way causes all the people present in it to be considered as learners. In this case, education encompasses all aspects of personality and all layers of individual and social life. The same concept that UNESCO, with the general title of "learning inside the treasure", refers to the four pillars of

"learning", "living together", "doing" and "knowing", and it is in three areas called 3H, ie "head" "Heart" and "Hand" are defined. "Head" is considered as the base of thought, thinking and rationality, "heart" is considered as the center of love and affection and "hand" is considered as being able to do and acquire the necessary life skills [12].

7. The effect of educational space on the child's creativity

Psychologists agree that motivation is a factor that stimulates an individual's behavior and drives it in a certain direction. Numerous internal and external factors are effective in motivating or discouraging the child. It should be noted that external motivation comes from environmental incentives and consequences, so the school environment, as one of the motivating factors, should respond to the differences of children and different needs. This means that in designing the school space, the environment should meet the needs. The child should harmonize, not force the learner to adapt to the environment ?! [9].

Inside each child there are motivations for creativity and innovation that are ready to wake up. It seems that one of the long-term goals of education is to enable the development and flourishing of talents and responsibilities to children with different IQs. Creativity-oriented educational spaces with a dynamic educational system have the ability to give students the freedom and responsibility to try to give students the confidence and courage needed to innovate and be creative. [13].

Since the nature of childhood is play and exploration and the child likes to do curiosity and exploration along with play in his world, so the environment should be in accordance with the interaction of childhood and arouse curiosity and give him imagination. Such a capability requires an environment that enhances students' desire for active presence in space [9]. The most fundamental change in the type of thinking and philosophy of education is the transition from the teacher-centered system to the learner-centered creativity. The language of education in today's world is a "universal" language, although its content can be "local" and "indigenous" depending on the culture. In the new century, the world has achieved new achievements and education has taken on a new form in terms of method, content and goals. The change in the structure of the education system from a closed and mechanical system and its evolution into an organic, dynamic, open and flexible form is undeniable. A creative learning center should have a variety of spaces with different dimensions without considering a completely fixed structure for them. It may be possible for the child to flip and challenge environments. Departments and roles in an organization should be flexible. The existence of boundaries in the organization of physical sectors is one of the main obstacles in the development and growth of creativity.

Seeing the environment in an integrated way causes all the people present in it to be considered as learners. In this case, education encompasses all aspects of personality and all layers of individual and social life. The same concept that UNESCO, with the general title of "learning inside the treasure", refers to the four pillars of "learning", "living together", "doing" and "knowing", and it is in three areas called 3H, ie "head" "Heart" and "Hand" are defined. "Head" is considered as the base of thought, thinking and rationality, "heart" is considered as the center of love and affection and "hand" is considered as being able to do and acquire the necessary life skills [12].

8- Architectural solutions in the creative design of the school yard

Researchers have considered humans to be the product of the interaction of the environment and biology. The educational spaces in which the next generation is educated are assumed to be very important. In the developed countries of the world, human-centered patterns have been considered according to the limitations, physical, motor and intellectual abilities of students. And according to recognizing the perceptual, emotional and cognitive reactions of the person to the environment, they have designed spaces for his growth and development. Every environment, whether constructed or natural, affects his behavior and reaction. And so it is known as the behavioral environment. Barker and colleagues make a major contribution to environmental psychology. Which focuses on the effect of behavioral environment on the behavior of a group of people. Behavioral patterns and physical environment are the two main components of behavioral environment [7]. Behavioral environment changes either by changing behavioral patterns or changes in physical environment. From a systemic point of view, how the architecture, equipping the yard of children's educational environments, the principles and constituent elements can leave significant effects on children. According to Evans, the five factors of environmental stimuli, cohesion, responsiveness of the environment, control and happy and fun environment, regulate the individual's reaction to the environment (reduce the child's stress level in the

environment) and encourage him to stay active in the schoolyard. [14] Because the definition of place encompasses three factors: body, activity, and imagination, bringing the child's imagination into the context provides the basis for imagination. The existence of appropriate facilities and equipment, providing environmental comfort, securing the school against physical injuries, as well as the possibility of direct and indirect monitoring and care are of special importance according to Table 1. Flexibility, playfulness and creating interaction between children are effective in increasing children's creativity [7]. The school yard by creating opportunities and stimulating and active presence of the child influences his behavior and whenever the education, and the physical characteristics of the environment have appropriate and desirable conditions and provide the ground for the emergence and growth of creativity in the child [13].

The following should be considered in designing a yard with a creative promotion approach.

1: Natural spaces: such as trees, water and living things that form the most basic part of the school yard.

2. Spaces with: Large spaces in which the child can run as much as he wants and drain the inner energy.

3. Road spaces: Children meet each other in it. It connects play spaces.

4. Adventurous spaces: spaces full of complexity, in which the child's imagination and imagination are strengthened by being in these spaces.

5. Hidden spaces: Children's independence grows through these hidden spaces.

6. Play structures: Such spaces are known as playgrounds. From Piaget's point of view, children's games fall into two categories: regular games and irregular games. Irregular games have a much greater effect on children's creativity and increase the child's imagination. The design features of optimal environments for children with the upgrade approach are divided according to Table 1.

Table 1: Features of designing favorable environments for children based on Bagheri and Azmati [15].

Factors affecting the occurrence of creativity in an environment	
security	One of the basic factors in designing a child's environment is security. Children do not like insecure and unknown spaces. Factors that disturb their peace in the environment cause anxiety and stress and cause undesirable interaction with the environment. Factors such as noise pollution, blurred vision, confinement
The degree of independence in space	Ability to actively participate in the educational environment and the possibility of the child entering and occupying the environment without the intervention of adults
Encourage group activities	Encourage children to work in groups and increase the range of social interactions and learning from other children, and participants will be able .to talk, present specific perspectives, and work with others
Ergonomics	.Equip the space according to the child's ergonomics - appropriate scale
Spatial transparency and non-uniformity	The child's environment should be motivating and attractive. It should be a balanced level of complexity and freshness, freshness, diversity and .excitement
Ability to access and capture the environment and curiosity	The space of the educational environment should be easily conquerable for the child. The environment should be such that the child is able to move a lot and is not far from the supervisory view of school officials. He will not lose his focus in the environment to make the best use of space
Multifunctionality of learning spaces	Multifunctionality of learning spaces Creating collective and active limits with changeability for multifunctional uses such as relaxation, group learning, play
Axial and experimental play of some lessons	Games appropriate to the educational subject, such as sorting, mysterious games, solving puzzles, etc., along with group competition, while doing learning activities and gaining experience, children can participate in the production of concepts and think and Challenged children's minds and .reinforced active learning in them

9- Case studies of school yards in Khalkhal city with the approach of promoting creativity

One of the most definite indicators of the usefulness of educational buildings is having enough open space for children to move. Many informal learning, social skills, creative games take place in the yard. For case study, 3 girls' primary schools in Khalkhal city have been selected. The floor of the school yard is asphalt and endangers the physical safety of children while playing. There are not enough benches and sitting and resting space for students and the items used are not suitable for students' ergonomics. The possibility of group play in the school yard is possible due to its dimensions, but it is not possible to enter and occupy the space and play irregular and imaginative games. Green space is not of the desired quality. Semi-open space is not considered at all, equipment The game does not exist at all. The use of murals with not very good quality in terms of execution with unrelated themes has existed in the yard and the promotion of creativity has not been taken seriously through environmental design.

Picture 3 of Asieh Elementary School Yard

Pic 4 and 5: Amkolsum Primary School

Pictures 6: Fada Primary School

Table 2: How the relationship between environmental behavior and characteristics affecting the child's creativity in the design of schoolyards examined (Author)

Case study	How environmental behavior and characteristics affect the child's creativity							Features affecting creativity			
	Spatial transparency and non-uniformity	Axial play and experiential learning	Intrusion and capture of the environment	Group activities and games	Independence in space	Security	Ergonomics	Regular game	Irregular game	Curiosity	**Imagination**
Asia Primary School	-	-	-	*	*	-	*	*	-	-	-
Omekolsom Primary School	-	-	-	*	*	-	-	*	-	-	-
Fezeh Primary School	-	-	-	*	*	-	-	*	-	-	-

10. Conclusion

Considering the acquired nature of creativity and the effects of the environment in the process of creativity development, it can be said that the physical environment plays a prominent role in the flourishing of children's creativity. The built environment influences the flourishing of the child's creativity not only with the physical aspects but also through its psychological organization. The ability to control and have fun for the child provided the basis for all-round social, physical and mental development and the discovery of their talents and creativity. Unfortunately, in the samples studied in Khalkhal city, the approach of promoting creativity was not seen in schoolyards. From the point of view of developmental psychology, according to Erickson, the promotion of spaces can be effective in health and the development of physical strength, strengthening social interactions, and developing the child's creativity. According to environmental psychology, the following factors are effective in designing schoolyard architecture to promote children's creativity. 1) Ability to enter and occupy the environment 2- Access, 3- Scale, 4- Attractiveness, 5- The child's sense of belonging to the environment 6- Comfort and safety 7- Playfulness of the environment

References

1. [1] Ooling, Fatemeh and Dejdaz, Omid Viaghoubi, Abolghasem (2015) Explaining the role of environmental and non-environmental factors in educational spaces in the occurrence of child creativity - Haft Hesar Scientific Journal - No. 12, third year, pages 5-14
2. [2] Shafahi, Minoo and Madani, Ramin (2010) Principles of designing children's educational spaces based on the model of creativity Scientific Research Quarterly Journal of Education Strategies-Volume 4 Volume 4 Number 3 Pages 223-215
3. [3] .- Hart, Roger (1997). Children's Participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care, Earthscan Publications Limited, UK
4. [4] Shekari, Abbas (2012) The effect of collaborative learning on the development of students' social skills - Journal of Educational Strategies - Volume 5 Number 1 2012 2012 Pages 37-31
5. [5] Izadpanah Jahromi (2004), Aida-Bazi and Shahr, publisher of the Municipalities Organization
6. [6] Rahmani, Soodeh and Kadivar, Parvin Sarami, Gholamreza and Hejazi, Elaheh (2016) Predicting Creativity Based on Individual and Textural Variables Sternberg Investment Theory Quarterly Journal of Cognitive Psychology Volume 4, Number 1-2
7. [7] Tabatabayan, Maryam and Abbas Alizadeh, Sanaz Rezakalaei and Fayyaz, Rima (2016) An Analysis of the Impact of Environments on Child Creativity - Bagh-e-Nazar Journal - Volume 13, Number 43, Pages 17-36
8. [8] Saeedi Rezvani, -Daneshpour, Hamid Reza (2010) -Studying the position of children in the improvement and empowerment of informal settlements -Journal Abadi No. 67- Page 32
9. [9] - Hart, Roger (1997). Children's Participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care, Earthscan Publications Limited, U
10. [10] Ghasemzadeh, Hassan (2008) The Evolution of the Future Man - Journal of Social Science Development - Publisher: Education - Vol. 3 - pp. 20-25
11. [11] Professor, Leila (2001) Master Thesis in Architecture - Yazd University - Supervisor Dr. Mahmoud Razjavian - Dr. Hossein Mahdavipour
12. [12] Gholizadeh, Kazem (2011) The Role of Playability in Primary School Yards in Promoting Child Learning - School Quarterly No. 67 - Publications of the School Renovation Organization - Page 96-106
13. [13] Goodarzi, Mohammad Mehdi and Jafarikhah, Sarvar (2014) Re-reading the effect of learning environment on the process of perception and cognition of the child - Environmental Studies Haft Hesar No. 9 pp. 33-40
14. [14] -Evans.G.W & Janatta Mitchell -When bulding don’t work: the role of architecture in human hqalth -1991-Jornal emviroment psychology –page 86-96
15. [15] Mozaffar, Farhang-Azmati, Hamid Reza (2006) -Design of urban parks and the growth of children's creativity -Peugeot Hashi Scientific Journal of Education Technology-No. 2 -Pages 74-84

The effect of classroom design on child learning ,case study of elementary school in Khalkhal

Kazem Gholizadeh
Department of Architecture and Urban Planning, Technical and Vocational University (TVU)
Dr. Abbas Heydari
Department of Civil Engineering, Technical and Vocational University (TVU)

ABSTRACT
In recent years, with changes in educational systems; The importance of educational spaces and the incompatibility of the learning environment with the needs of the child have been increasingly considered by experts in the field of education. The school is a social center and its main purpose is to learn the concepts of teaching and teaching desirable social behavior to children. From the perspective of developmental psychology, according to Erickson, improving the quality of learning space is effective in children's health, social interactions, group solidarity and speed of learning. Some examples of primary school in Khalkhal city are through observation and library resources. First, a review of the new educational method, child development theories and the impact of classroom design on learning has been examined. From the results of the research, it is concluded that paying attention to such things as observing qualitative and quantitative indicators of classroom design criteria such as flexibility, accessibility and interference in the environment, attractiveness and non-uniformity, possibility of group work, independence and spatial transparency, learning. Experimental and play-based, spatial arrangement with appropriate ergonomics and providing a range of physical comfort are the factors affecting the design of the classroom, which in addition to creating a greater desire for active presence and interaction with the environment, is effective in promoting children's learning.
Keywords: classroom design, interaction with the environment, child, learning

1.Introduction

The prevailing idea of designing an educational space is a classroom and in the most complete form it is integrated with meeting halls, laboratories and sports spaces, etc. From the beginning of its emergence in Iran, contemporary schools have insisted on dragging children into the cold and dry atmosphere of the classroom. School is the most important social and educational institution and the main pillar of education [1]. Education and consequently the educational environment have the greatest impact and role on the mentality of learners and civilization of societies. Gump calculated that, on average, each person spends about 14,000 hours of his or her life from elementary school to graduation in school. According to the new achievements of teaching, teaching-learning in addition to the instructor's words, is affected by other factors such as non-verbal teaching, non-expressive behavior, collective learning, experimental and game-oriented .... This is the main Activities take place in the physical environment of the classroom. One of the most basic needs of the new educational system is "physical and mental mobility" and "development of exploratory spirit" of the child. The body of schools if designed correctly; It has the ability to promote children's learning through children's interactions with each other and the environment. Children, due to their physical and mental limitations, are deeply affected by space compared to adults and are more dependent on environmental conditions [3]. Research shows that there should be a relative balance between the physical environment and the cognitive and emotional environment. The physical environment of the classroom along with the teacher and the quality of the educational program has been described as an important factor in the cognitive, social and physical development of the child by many experts in the field of education as a third teacher [4].

2.Research body

The present study has considered the necessity of paying attention to the world of children as the most effective period of life and paying attention to the child as the future capital. The subject of the research is "The effect of classroom design on child learning's case study of elementary schools in Khalkhal city". The main field of research includes environmental psychology, interior design and learning psychology. Research in the form of theoretical studies has identified important physical factors that affect the child's learning. The research

approach is fundamental-applied. The content analysis method has been used and the method of collecting information from library resources, internet, interviews with experts in the field of school design and psychologists and field observation of Khalkhal primary schools has been obtained. The research aims to answer the following questions in physical design of the classroom. :

1- What are the reasons and necessity of paying attention to the body of school architecture with a learning-oriented approach in designing educational spaces?

2. What effect do physical and non-physical factors have on the classroom's learning?

3- In designing new schools with the approach of promoting children's learning, what criteria and criteria should be considered in designing the classroom?

3- Research backgroun

3.Definition of learning

Learning theories have a rich and diverse heritage. Nearly a hundred years ago, the subject of learning was dominated by the philosophical theories of Aristotle and Plato. According to an experiment conducted by John Friedrich Herbert, Hermann Ebbinghausen, Powell, and Thorndike. Natural science research methods were also used in learning [5]. To define. In American culture, learning is the "acquisition of knowledge, understanding, or mastery through experience or study." Has been defined [6]. Experts in the field of education have not liked the above definition?!; Because it uses vague terms such as knowledge, understanding and mastery. In recent years, psychologists have tended to define definitions that refer to changes in observable behavior. According to Campbell's theory, "relatively stable change in potential behavioral ability that occurs as a result of enhanced practice is called learning." Hilgard and Marquis have defined learning as relatively stable changes in the learner's potential behavior, provided that change occurs as a result of gaining experience. ; Learning is achieved only in its visible and functional aspects. According to Rocklin (1987) and Mazo (1990). Learning is: "Changing the desired educational and upbringing behavior in learners that is achieved through experience" [5]. From the perspective of educational researchers, children learn a large part of educational concepts through different senses and experience a valuable role. has it. While learning is the focus of the experienced part of the country's education. Among the views of various psychologists, the theory of learning of the American philosopher-educator John Dewey considers the influence of the physical environment on learning to be effective and says: "Action-based learning is an important educational principle. "The school should be the center of activity. In his view, the traditional methods of schools do not contribute to learning." He strongly criticizes and emphasizes the use of all the senses in learning and says: "The child is an active and active being who intervenes in his environment and interacts with it; And he learns through his activities and builds his mind through the behavior in which he participates. This function of his conscious behavior is the result of the cooperation of the child with the environment "[7]. Therefore, the school environment should be organized in a way that facilitates the student's diverse activities by providing tools, tools and the possibility of direct experience.

4. The child's interaction with the environment in the educational space

The development of the child's mind and intelligence is not accidental but is in harmony with other dimensions of human development. As the improvement of health and nutritional conditions affects the physical development of the child. Improving environmental conditions affects the child's mental development and learning [8]. From Maslow's point of view, human motivations and needs are internal and intrinsic factors that are born with human beings at birth. Therefore, human beings rely on their inner motives in search of a way to satisfy their desires. Uses this action voluntarily and in order to meet the needs. The child has tried to achieve his needs by interacting with the environment and changing its capabilities, relying on internal motivations; By means of changes in levels and capabilities of the environment, it means [9]. Divide the interaction between the individual and the environment in three general levels according to Table 1

Table 1: Individual interactions with the environment Abstract [9].

Physical interaction	Capabilities that people need to interact with the environment in some way. Like walking, eating and sleeping
Communication capabilities	Capabilities that people need for communication and social interaction and interpersonal communication. Architectural space is a medium for encryption and decoding.
Ability to satisfy desires	Ability to satisfy requests Symbolic and symbolic interactions with cultural characteristics

At the core of developmental theories about the child's interaction with the environment and the role of environmental factors in children's physical and psychological development is interaction or interaction. The child first tries to adapt the environment to his internal system and intelligence, because this is not always possible, the child is faced with cases and problems that are not compatible with his previous experiences, so he adapts himself to the new experience ?! [10] Unfortunately, in the design of the classroom, this environment is done without considering the needs of the child and only based on the experience, taste and personal inference of the designer and at most according to psychological characteristics such as color and form, such an environment contrasts with the feature Behavioral and psychological aspects of the child and such environments not only do not contribute much to the development of learning in various dimensions, but in some cases induce feelings of boredom, fear and restlessness in the child [10] Barker, founder of ecological psychology believes between dimensions Physical-architectural and behavioral "Physical-behavioral camps" have a special relationship, which expresses it with the concept of "coherence". In all living beings, according to the law, there is an effect of the desire to adapt to the environment, the child tries to adapt to the conditions of the environment and to adapt to it. According to Piaget, adaptation to the environment is one of the two forms of intelligence in humans. The child first tries to adapt the environment to his internal system and intelligence. But because this is not always possible and the child is faced with cases and problems. Which does not fit with his previous experience, so he adapts to the new experience. The child is not purely active. According to Figure 1, adaptation to the environment can be considered a balance between internalization and externalization. [11] The psychological concept of environmental capability was developed by James J. Gibson. It refers to the physical configuration of an object or a behavioral place. Greeno categorized the different levels of environmental capability into four sections, including potential, perceptual, applied, and realized capabilities. Part of the ability of the environment has a physical and physiological aspect, another part is influenced by cultural and social factors. The capabilities of the environment can be used to serve the potential talent of the child, including creativity and learning promotion [3].

Pic 1: Environmental effects on individuals [9].

Psychological environment of learning on the child

In addition to physical elements, the environment includes messages, meanings, and codes that the child decodes, understands, and judges based on maps, expectations, motivations, and other factors. Dr. Hans calls tuberculosis stress the child's uncertain response to any demand. Stress occurs when an imbalance occurs between a child's needs and the environment. In the psychological dimension, the interior design of the classroom has the potential to increase or decrease the stress in the child, and affects the mental health. Environmental stimuli, cohesion, responsiveness, control, attractiveness and non-uniformity of the environment are factors in reducing child stress in the classroom [16]. What makes users comfortable in the environment is meeting their psychological and physical needs. Environmental constraints lead to the child's mental turmoil, so encouraging a friendly relationship with the environment is vital and the child focuses on learning instead of

facing a heavy and contradictory spatial load, and through this factor, the possibility of bringing the learning environment closer to the learning environment. There is a soothing and familiar to the child's mind [14].

5. The effect of physical factors on educational classroom spaces on learning

Education and consequently the educational environment has the greatest effect and role on the mentality and civilization of societies. The space that you have is suitable and favorable conditions for the physical, emotional and social development of children. This can be achieved by designing the details of the spaces according to the behavioral patterns. The physical quality of the classroom has a significant impact on student performance. Children have different needs and perceptions of the learning environment, which is often different from the architect's perspective. While there is a dynamic relationship between environment and behavior, this relationship is not automatic and should be achieved with appropriate and logical design of the environment [4]. Physical factors affecting the child's learning in classroom spaces are as follows.

5-1. Effect of classroom flexibility

Carl Roger states that if a child is to be creative, he or she will need two characteristics: mental security and freedom. It should be noted that the beauty of a child's thinking lies in its unobtrusiveness. The world is flexible and changeable in the eyes of children, the child with a strong imagination, can even overcome the senses and visualize the world in any way in his mind. There are different spatial arrangements for the classroom. One of these categories is related to Breaker, which focuses on different models of organizing learning spaces, such as: single class clusters, networked plan for a more organic type of plan. His classification of classroom units is based on the location of joint activity, circulation, training areas, teamwork and play areas, warehouses and shelves. In general, in the old thinking of planning educational space, after identifying functional needs; They sought to optimize the facilities separately. This approach tends to differentiate between activities more than similarities. In the prospective approach, similarities in dimensions, location, environmental conditions are recognized and reorganized to transform space into elements with the ability to be interpreted. [15] Organic, dynamic, and resilient is undeniable. In such a way that an integrated environment can be achieved. "Although a 5-finger pattern is considered as a design pattern for connecting programs and facilities in traditional schools," says Locker. "Flexibility for the future can be better compared to a pair of gloves for four fingers." [16] Because different activities require different processes and different groups of students need different spaces to work collaboratively. A flexible learning classroom like Figure 3 should have a variety of spaces with different dimensions. Without a completely fixed structure for them. It is possible for children to flip through all of these environments at all times. Seeing the learning environment in an integrated way allows children to be considered as learners. Lack of strict adherence to traditional traditional roles and tasks. It causes everyone to participate in the role of teacher and learner [18] several factors such as; Providing a connection between the classroom space and green space, playing music, predicting freedom of movement in space, the ability to sit and rest, eating and drinking can be effective in this regard [19].

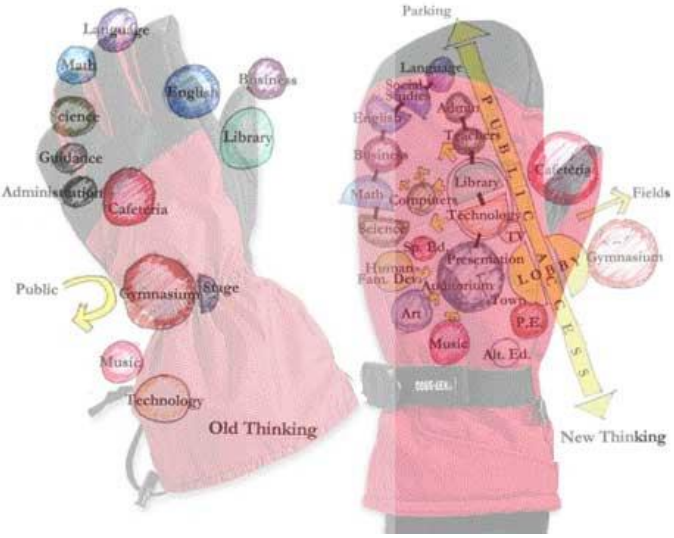

Pic 2. Comparison of Frank Locker's model in modern school design with traditional approach

5.2 Active participatory and experiential learning

Learning One of the long-term goals of education is to enable children to grow and flourish. Educational spaces with a dynamic system can provide the necessary facilities for children and such an environment is dynamic and spaces can be temporarily divided according to the goals. No tools are specific to a particular subject. New needs show that continuing to need spaces for learning, discussion, teamwork, and the like is essential in the future. A researcher named Fred Newman has suggested that if we want to know the effect of classroom atmosphere on student success, we need to know how to increase student participation in school. According to Figure 5 and stated that moving from the top (signs and symptoms) to the bottom (direct experiences) indicates a more objective learning activities and increase the retention of what is learned in the minds of learners [20] in the design With a learning promotion approach, it is better to select learning experiences from the bottom up as a suitable set of experiences and a combination of the application of different senses for learners. He believes that in teaching and learning, the tools that provide first-hand experiences have the greatest impact on learning. According to the classifications made in this pyramid, reading 10% of content, hearing 20% and seeing 30% of images cause learning; 50% of learning happens by hearing and seeing at the same time. 70% of learning is achieved through speaking and conversation, 9% of learning is gained through direct experience[21].

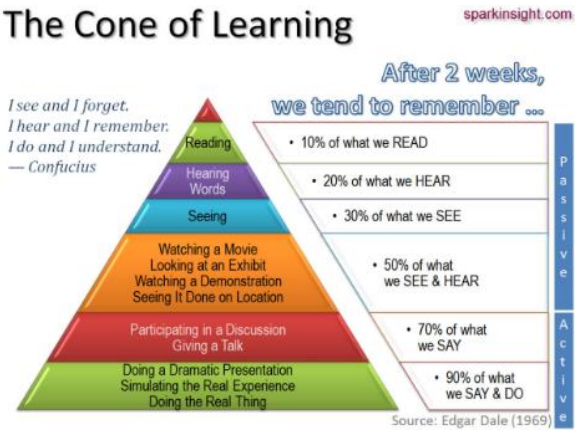

Pic 3: Edgar Daly's learning pyramid [20].

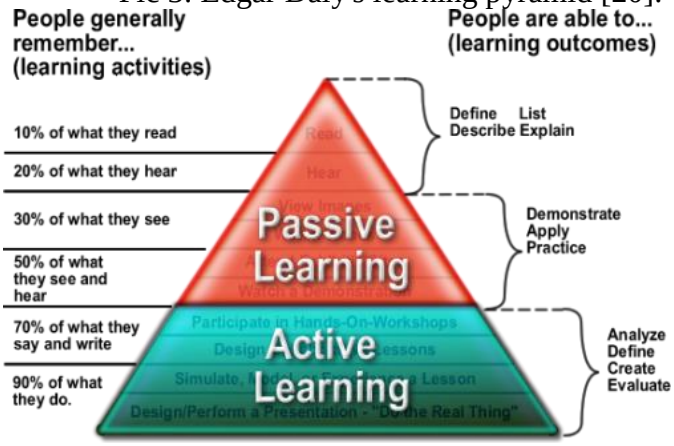

Pic 4: Active and passive learning [20].

Edgar Daly divides learning into active and inactive according to Figure 6. In active learning; The learner participates in the production of the concept and is a kind of collective learning from friends and teachers, and through play, group activity is achieved Refuse them. In active learning, it is important to learn the material along with understanding it. If we want to enable active learning in the environment for children, we must design and organize the space and its constituent elements in such a way that it is possible for children to learn as a direct experience. [14] Jane and Kurtazi (1998), student learning in the country China has studied and concluded that interactive techniques while teaching between teacher and child are an important factor in improving the level of learning. The main reason for China's success is the underlying culture of learning. In

such classes, learning is meaningful and participatory for students, and teachers can use active methods to motivate the whole class [23].

5.3 Furniture and space layout

According to research, students spend five hours a day at school, spending 73% of their time at school on desks and benches. Inadequacy between tables and benches with the body dimensions of the child is one of the factors affecting the deformity of the spine and back pain and has psychological effects on mood and individual behavior and social behavior of children, and the basis of their interest. Or academic failure and reduced learning in the classroom environment and sometimes avoiding school. [24] It has significant effects on learning. The definition of place includes three factors: body, activity, and perception. Incorporating the child's ideas into what he or she can do in the environment creates a childlike environment. Changing classroom furniture changes the student's creativity, innovation and skills. Teachers need students' opinions to create an effective arrangement. If the ownership of educational spaces is assigned to the child, his / her belonging to the school will increase; They can arbitrarily change the furniture and arrays of the environment according to the type of activity and the number of groups. However, it is not possible to design a single model for the classroom that fits all functions [24].

Table 2: Practical tips in furniture educational spaces(author)

1	Engage children in furniture and classroom arrays and create a sense of belonging
2	An efficient classroom is the center for various activities. Classroom furniture should be able to change depending on the type of activity
3	Observance of ergonomics and childish scale in existing furniture and equipment. Improper fit of the table and bench causes deviation and discomfort of the spine and causes premature fatigue in children. Educational equipment is not compatible with the physical condition of children.
4	Separation of noisy and silent spaces. Having a good view in the interior spaces (classroom) and school yard (as a learning space along the educational space)
5	The use of attractive and cheerful childish colors in interior design and furniture
6	Use of new educational technologies such as Internet, computer networks, multimedia education

5.4Game-centered learning in the classroom

One of the ways that experts recommend to motivate students is to play and learn game-centered. He made it happen. Through play, the child inevitably accepts the rules for social life. By participating in play, the ground is provided for his collectivism and solidarity with society. [25] The important issue is to construct students' play. Piaget believes that what the child does becomes part of his knowledge, because every experience is internalized in the child as a mental image or a practical way. The child learns through experience, these images or practical ways are constantly modified, combined and rearranged [11]. Play is one of the factors in the flourishing and growth of the child's body and mind. Most of the games are mainly played in the open school environment, but the classroom space and its extension in semi-open spaces such as halls and amphitheaters, etc. also have this capability to some extent. The games are mainly divided into two categories. The first is games that have unwritten and internal rules. The second is games that have specific and contractual rules. In the first group, children take over the game without the need for adults. Over time, the conditions and members and the way of playing change. Objects play an important role in this game. In this game, the child deals with the world of imagination. [17] This game is a natural way to prepare the child for maturity and perfection, and in the optimal state, it is a stimulus for creativity, learning, innovation and initiative and increasing the circle of social relations. Learning environment The ideal axis is comparable to a theater stage in which teachers and students are actors and actors, and they define how to use space; The type of learning that takes place in this game is tailored to the needs of the learner, the subject being learned and the tools being used. [14]

Table 3: The benefits of a learning-driven game (author)

The benefits of a learning-driven game are:	
1	Has an inherent reward; Because students love the game and participate in it willingly.
2	It presents complex life situations, the elements of which are taken from real life, in a simple and understandable way.
3	Reduces the monotony and boredom of teaching-learning environments and creates a happy and lively atmosphere. In some games, learners practice and repeat difficult concepts or skills without realizing it.
4	By creating social communication through play, in addition to teaching cognitive concepts, educators achieve some educational goals, emotional learning and attitude. By involving the child in planning and providing the necessary equipment for play, they can achieve more goals.

5-5 supply comfort range:

Thermal and visual comfort as the most important parameters of indoor quality, especially in educational spaces, due to the direct impact on learning, productivity and performance of the child, has received much attention. Existing thermal comfort assessment indicators, which take into account the percentage of time spent in class, are not sufficient for use in the design and assessment of comfort in the classroom. And it is necessary to consider additional indicators, such as dynamic indicators of daylight, sound and color, etc., which have major effects on changes in comfort [27].

5-5-1 thermal range

Range of physical comfort. (Temperature, humidity, ventilation and sound light ..) which should be provided in the classroom based on the type of climate in each class. The body loses energy quickly and is often more comfortable and happier in an environment 5 degrees below the comfort level set for adults (teachers). Excessive increase or decrease in temperature due to high or low temperatures in the classroom and restrictions such as the impossibility of changing the cover and position to control the environment, leads to thermal dissatisfaction and reduced efficiency and learning of students Donald Watson and Kenneth Lab Comfort in the educational space is suggested according to the table below.

Table 4: Determining the comfort range on educational spaces [27]

Type of space	Summer	Winter
internal space	High comfort level of 25 degrees in 70% humidity Up to 27 degrees at 20% humidity	degree comfort level in 30 to 80% humidity 20
Outdoor space	Temperature 26 degrees at a relative humidity of 55% Up to 29.5 ° C in 15% length	Low comfort level of 20 degrees at 80% humidity up to 21 ° C at 25% relative humidity

5-5-2 Audio range:

According to Edgar Allan Poe, 20% of children's learning is affected by hearing [17]. The maximum acceptable noise level in each classroom is 45 decibels. Children react to different sounds of two kinds. Extremely loud noises have a negative effect on their academic achievement. Children can adapt to loud noises in the school environment as long as the level is not more than 60 decibels. Factors causing pollution of schools noise into two main groups of sources outside schools (car noise, commercial centers, industry, etc.) and sources inside schools (student noise, noise from entertainment and sports, ventilation systems and ...) Is divided. The acoustic characteristics of the structure of the walls, windows, doors, and floors of schools and the type of covering of their interior surface can affect the amount of noise pollution inside these places.

5-5-3 color comfort range:

Color as an inseparable element of architecture has a great impact on the mood and behavior of children in the educational space. It greatly affects their mental and emotional well-being. In schools, the color of spaces and educational equipment is more sensitive due to the age and mental conditions of children and adolescents;

Because it can cause freshness and vitality, peace of mind and mobility of students and increase the learning process. It can also cause boredom, depression, inactivity, anger, anxiety and depression. Color selection has a special meaning from a psychological point of view, but to analyze and conclude it, the child age factor must be considered. The results show that different age periods of children and adolescents 5 to 19 years old; different color preference and acceptance And its rejection can indicate the child's growth pattern. There is a parallel between the use of colors and the child's emotional life. The child prefers more saturated and pure colors and causes activity, liveliness, happiness and productive movement, and on the contrary, cold colors cause passive states and stagnation [28].

5-5-4 light comfort range:

The right amount of light has a great effect on providing physical and mental comfort. The minimum amount of light in the classroom is 200 lux and the maximum is 500 lux. Adequate light increases the desire to study and causes concentration and accuracy and prevents fatigue. It occurs prematurely in the child. The level of the classroom window should not be less than 1.5 to 1.7 of the classroom level. The windows should be located to the left of the student so that no shadow is created on the student's desk. And if the width of the classroom is more than 8 meters, it should be installed on both sides of the window [28].

6.Case studies in Khalkhal city

One of the most definitive indicators of the usefulness of educational buildings is having a standard classroom for children. Most of the learning takes place in the classroom. For case study, 3 primary schools for girls in Khalkhal city named Asieh, Amklesom and Fazeh were selected. All three schools are at the minimum standard in terms of area and dimensions. The floor of the classrooms is made of mosaic. The color of children's clothes does not match the predominantly used colors of pale pink curtains and white walls. Students's seats in Asia and Fada schools are single and in Umm Kulthum school are double benches, which are non-standard in terms of ergonomics. Due to the type of furniture in the classroom, flexibility is possible to a limited extent. Collaborative and play-based learning takes place in Asia School. The range of thermal, audio, and light comfort is largely standard.

Pictures 5 and 6 of Asia Girls' Elementary School

Pictures 7 and 8: Umm Kulthoum Elementary School

Pic of 9 and 10 Fazeh girls' primary schools

Pic 11: Almaty school classroom with a new approach Source[29].

Table 5: Comparison of physical and non-physical factors in the studied schools

Physical factors in the classroom						Non-physical factors				
school name	Provide comfort Zone	Axial play in the classroom	Ergonomics of furniture	group learning	flexibility	Environmental control	Charm and non-uniformity	Afrodance	Cohesion	Environmental stimuli
Asia Primary School	✓	-	-	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
Umm Kulthum Primary School	✓	-	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
Fazeh Primary School	✓	-	-	✓	-	✓	-	✓	✓	-

6. Conclusion

Education is the foundation of the social, economic, political and cultural development of any society. Examining the effective factors on the development of progressive societies shows that they have a capable and efficient education. Despite the changes in the educational system, there has been no change in the physical structure of the country's schools. Classroom perspective and its effective role in promoting children's learning and education. According to the analysis and observations made and trends in the field of classroom design with the approach of environmental psychology, it is concluded that multifunctional learning spaces, accessibility and intrusion into the environment, attractiveness and non-uniformity, the possibility of group work The degree of spatial independence and transparency, experimental and play-based learning in the classroom, proper layout and ergonomics and providing a range of physical comfort (heat, light, sound) are the factors affecting classroom design. In addition to creating a greater desire for active presence and interaction of the child with the environment, it also provides the possibility of developing mental, creative, social talents and promoting children's learning.

Reference

1. [1] Samadpour, Mahsa and Tahabaz, Mansoureh (2016) A look at the open space design of primary schools according to the new educational method with a child psychology approach
2. [2] -Hart, Roger (1997). Children's Participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care, Earthscan Publications Limited, UK
3. [3] Professor, Leila (2001) - Master Thesis in Architecture - Yazd University - Supervisor Dr. Mahmoud Razjavian - Dr. Hossein Mahdavipour
4. [4] Goodarzi, Mohammad Mehdi and Jafarikhah, Sarvar (2014) Reading the effect of learning environment on the process of perception and cognition of the child - Environmental Studies Haft Hesar No. 9, third year, pages 33-40
5. [5] Ghasemzadeh, Hassan (2008) The Evolution of the Future Man - Journal of Social Science Development - Publisher: Education - Vol. 3 - pp. 20-25
6. [6] Shafahi, Minoo and Madani, Ramin (2010) Principles of designing children's educational spaces based on the creativity model Educational Research Quarterly - Volume 4 Volume 4 Number 3 Pages 223-215
7. [7] Saeedi Rezvani, -Daneshpour, Hamid Reza (2010) -Studying the position of children in the improvement and empowerment of informal settlements -Journal Abadi No. 67- Page 32
8. [8] Izadpanah Jahromi (2004), Aida-Bazi and Shahr, publisher of the Municipalities Organization
9. [9] Motalebi, Ghasem (2006) Recognizing the Relationship between Form and Performance - Peugeot Hashi Scientific Journal of Fine Arts - University of Tehran Press - 2006 - No. 25 - Pages 55-64
10. [10] - Bingler, steven (2003) - quinn, linda - sullivan, kevin - schools as community centers a citizen's guide for planning and design: national clearinghouse for educational facilities •
11. [11] Shahabadi, Mohammad Reza (2010) A Look at Perspectives Related to Teaching Methods from the Perspective of Piaget, Bruner, Rousseau, Dewey - Teacher Development Magazine No. 4 - pp. 6-11
12. [12]. Mozaffar, Farhang-Azmati, Hamid Reza (2006) - Design of urban parks and the growth of children's creativity - Peugeot Hashi Scientific Journal of Education Technology - No. 2 - Page 74-
13. [13] Evans.G.W & Janatta Mitchell -When bulding don't work: the role of architecture in human hqalth -1991-Jornal emviroment psychology –page 86-96
14. [14] Mardami- Delshad, Mahsa (2010) Flexible learning environment of the world of the experiential child, changeable educational system-Scientific-Research Journal of the Scientific Association of Architecture and Urbanism of Iran- No. 1 pp. 109-118
15. [15] - John b. lyons (2005) do school facilities really impact a child education? an introduction to the issues-url: http://www.coe.uga.edu/sdpl/articlesandpapers/lyons.html
16. [16] By Frank M. Locker PhD, AIA, REFP with Steven Olson, AIA Flexible School Facilities
17. [17] Gholizadeh, Kazem - Promoting child learning through flexible design of educational space Sixth Iranian School Conference - Iranian Architecture 1390
18. [18] - Veitch, Jenny (2006). Where do children usually play? A qualitative study of parents 'perceptions of influences on children's active free-play, Australia, Health & Place 383–393
19. [19] Movahed Khosrow
20. [20] Applying Dale's Cone of Experience to increase learning and retention: A study of student learning in a foundational leadership course Beverly Davis, Michele Summers-Davis and Summers, QScience Proceedings 2015.elc2014: 6
21. [21] Dale's Cone of Experience Heidi Milia Anderson, Ph.D., Assistant Dean for Education Innovation, University of Kentucky
22. [22] knowledgeworks foundation council of educational facility washington, d.chttp: //ctl.mesacc.edu/edgar-dales-cone-of-experience-2
23. [23] jin, l., Cortazzi, M. (1998). Dimensions of Dialogue: Large Classes in China, International Journal of Educational Research29,4,739-758
24. [24] Ghofrani, Mohammad and Nouri, Habib and Roshanbakhsh, Ahmad (2014) A study of the appropriateness of furniture dimensions with the body size of students in Yazd. Quarterly Journal of the Association of Ergonomics and Human Factors Engineering Volume 2 Number 3 Pages 77-85
25. [25] Lotf Ata, Ainaz (2008) The Impact of Environmental Factors on Learning and Educational Behavior 0 Quarterly Journal of Urban Management - No. 21, pp. 73-90
26. [26] Gholizadeh, Kazem (2011) The role of playfulness in primary school yards in promoting child learning - School Quarterly No. 67 - Publications of the School Renovation Organization - Page 96-106
27. [27] Zomordian, Zahra Sadat (2016) PhD Thesis in Architecture entitled Thermal Comfort in Educational Spaces in Tehran - Supervisor: Dr. Shahram Purdihimi
28. [28] Mahmoudi, Mohammad Mehdi (2011) Designing an educational space with the flexibility approach of the publisher of the University of Tehran Publishing Institute
29. [29] https://www.olathepublicschoolsfoundation.org

QOŞMA İLƏ LEKSİKOLOGİYANIN ƏLAQƏLİ TƏDRİSİNDƏ TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI

(IN THE RELATED TEACHING OF LEXICOLOGY WITH COMBINATION OPPORTUNITIES TO USE TRAINING METHODS)

Rəhilə Hümmətova, f.ü.f.d. dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Hər hansı bir fənni elmi və praktik şəkildə mənimsətmək üçün inteqrasiyanı ən vacib prinsip kimi tətbiq etmək önəmlidir. Fəndaxili inteqrasiya tədris edilən bütün fənlərin ayrı-ayrı bölmələri və tərkib hissələrini bir-biri ilə əlaqələndirir, mövzuların dərk edilməsi və möhkəmləndirilməsini təmin edir. Bu cəhətləri nəzərə alaraq məqalədə sözlər arasında qrammatik əlaqə yaradan qoşmanın tədrisində inteqrasiyanın tətbiqi işini işıqlandırmağı qərara aldıq. Qoşmanın tədrisində dilçiliyin nəinki leksikologiya, həmçinin fonetika, morfologiyanın müxtəlif mövzuları, sintaksis, dil tarixi, üslubiyyat bölmələri ilə də inteqrasiyanın yaradılması maraqlı faktları, qoşmanın dil vahidlərinin əlaqələnməsində, sintaktik vahidlərin formalaşmasında, bədii təsvir vasitələrinin ifadəsində nə qədər mühüm əhəmiyyət daşıdığını üzə çıxarır.

Məlumdur ki, sözün leksik mənası, semantik qrupları (omonim, antonim və sinonim sözlər) dilçiliyin leksikologiya, semasiologiya bölmələrində araşdırılır.Qoşmanın tədrisində dilçiliyin bu bölmələri ilə inteqrasiya qurulmalıdır. Təhsilverən sözlərin semantik qruplarını, dildəki əhəmiy-yətini, üslubi məqamlarını təkrar obyektinə çevirməli, qoşmalarda omonim, sinonim, antonimlik xüsusiyyətlərini mətn kontekstində izah etməli, onların semantik-qrammatik vəzifəsini aydınlaş-dırmalıdır. Xüsusən qoşmaların inkişafından, qoşulduğu hallardan, məna növlərindən bəhs edər-kən leksikologiya, morfologiya bölmələri ilə inteqrasiya qaçılmazdır. Məqsəd eyni bir qoşmanın ifadə etdiyi müxtəlif məna variantlarını, omonimliyini nəzərə çatdırmaq; sinonim, antonim qoş-malar haqqında təsəvvür yaratmaq; şagirdin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək; qoşmaların yarat-dığı üslubi imkanları öyrətməkdir.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təhsilverən ən mühüm pedaqoji metod və üsullardan yaradıcı şəkildə istifadə etməlidir. Əlaqəli tədrisin səmərəli yollarından biri leksik təhlildir. Leksik təhlil sözün nitqdəki rolu, işlənmə məqamları, üslubi xüsusiyyətləri ilə praktik olaraq tanışlıq yaradır, nitqin düzgün qurulmasına, sözün leksik, qrammatik mənaları arasındakı fərqi daha dərindən mənimsəməyə kömək edir. Həmçinin linqvistik eksperiment, beyin həmləsi, alqoritm, venn diaqramı, klaster, auksion, akvarium, bitməyən hekayə kimi metodlar da inteqra-siyanın yaradılmasında əhəmiyyətlidir. Təlim metodları ilə inteqrasiyanın yaradılması təlimin keyfiyyətinə olduqca güclü təminat yaradır.

Açar sözlər: inteqrasiya, qoşma, leksikologiya, leksik-qrammatik məna, təlim metodları

Summary

It is important to apply integration as the most important principle for mastering any subject in a scientific and practical way. Interdisciplinary integration connects the individual sections and components of all subjects taught, provides understanding and reinforcement of topics. Taking into account these aspects, we decided to highlight in the article the application of integration in the teaching of conjunctions that create grammatical connections between words. Interesting facts show that linguistics is important not only in lexicology, but also in phonetics, morphology, syntax, language history, stylistics.

It is known that the lexical meaning of a word, semantic groups (homonyms, antonyms and synonyms) are studied in the lexicology and semiotics sections of linguistics. Integration with these sections of linguistics should be established in the teaching of conjugation. The educator must repeat the semantic groups of words, their importance in the language, stylistic points, explain the features of homonyms, synonyms, antonyms in conjunctions in the context of the text, clarify their semantic-grammatical function. Integration with lexicology and morphology sections is inevitable, especially when it comes to the development of conjunctions, conjunctions, and types of meanings. The aim is to bring into account the different meanings and homonyms expressed by the same conjunction; to create an idea about synonyms, antonyms; to enrich the student's vocabulary; is to teach the stylistic possibilities created by attachments.

The educator must use the most important pedagogical methods and techniques in a creative way to carry out the set tasks. One of the most effective ways of teaching is lexical analysis. Lexical analysis creates a practical acquaintance with the role of the word in speech, points of development, stylistic features, helps to correct the structure of speech, to master the difference between the lexical and grammatical meanings of the word. Methods such as linguistic experiment, brainstorming, algorithm, Venn diagram, cluster, auction, aquarium, endless story are also important in creating integration. Integration with training methods provides a very strong guarantee of the quality of training.
Keywords: integration, conjugation, lexicology, lexical-grammatical meaning, teaching methods

GIRIŞ

Fənlərin inteqrativ əsaslarla tədrisi müasir dərsə verilən tələblərdən biridir. İnteqrasiya termini təhsildə XX əsrin sonundan daha aktiv şəkildə istifadə olunmağa başlandı. “Zaman-zaman diferensial yanaşmalar hissələrə bölünməni, ayrılmaları tənzimlədiyi kimi, inteqrasiya prosesləri də bütövləşmələrin, tamamlanmaların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.” (7, serqqapisi.az)

Müasir təhsil sistemində, eləcə də elm sahələrində inteqrasiya, inteqrativlik, təhsildə inteqrasiya, inteqrativ təlim, inteqrativ dərs, inteqrativ fənn və s. ifadələrdən, söz birləşmələrindən daha tez-tez istifadə olunmağa başlanılıb. Müxtəlif dünya dövlətlərinin təhsil sistemlərində genişlənən inteqrasiya, əlaqəli təhsil təlim edilən fənlərin də arasında inteqrasiyanın vacib olmasını şərtlən-dirir. Fəndaxili inteqrasiya tədris edilən bütün fənlərin ayrı-ayrı bölmələri və tərkib hissələrini bir-biri ilə əlaqələndirir, mövzuların dərk edilməsi və möhkəmləndirilməsini təmin edir. Azərbaycan dilinin ayrı-ayrı şöbələrinin tədrisində elə bir mövzu tapılmaz ki, o, inteqrasiyanın qurulmasını təmin etməsin. Aparılmış tədqiqat konkret olaraq qoşmanın tədrisində dilçiliyin nəinki leksikologiya, həmçinin fonetika, morfologiyanın müxtəlif mövzuları, sintaksis, dil tarixi, üslubiyyat bölmələri ilə də inteqrasiyanın yaradılmasındakı maraqlı faktları, qoşmanın dil vahid-lərinin əlaqələnməsində, sintaktik vahidlərin formalaşmasında, bədii təsvir vasitələrinin ifadəsin-də nə qədər mühüm əhəmiyyət daşıdığını üzə çıxarır.

Araşdırma. Məlumdur ki, sözün leksik mənası, semantik qrupları (omonim, antonim və sinonim sözlər) dilçiliyin leksikologiya, semasiologiya bölmələrində araşdırılır.Qoşmanın tədrisində dilçiliyin bu bölmələri ilə inteqrasiya qurulmalıdır. Təhsilverən sözlərin semantik qruplarını, dildəki əhəmiyyətini, üslubi məqamlarını təkrar obyektinə çevirməli, qoşmalarda omonim, sinonim, antonimlik xüsusiyyətlərini mətn kontekstində izah etməli, onların semantik-qrammatik vəzifəsini aydınlaşdırmalıdır. Xüsusən qoşmaların inkişafından, qoşulduğu hallardan, məna növlərindən bəhs edərkən leksikologiya, morfologiya bölmələri ilə inteqrasiya qaçılmazdır. Məqsəd eyni bir qoşmanın ifadə etdiyi müxtəlif məna variantlarını, omonimliyini nəzərə çatdırmaq; sinonim, antonim qoşmalar haqqında təsəvvür yaratmaq; şagirdin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək; qoşmaların yaratdığı üslubi imkanları öyrətməkdir. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təhsilverən ən mühüm pedaqoji metod və üsullardan yaradıcı şəkildə istifadə etməlidir. Əlaqəli tədrisin səmərəli yollarından biri leksik təhlildir. Leksik təhlil sözün nitqdəki rolu, işlənmə məqamları, üslubi xüsusiyyətləri ilə praktik olaraq tanışlıq yaradır, nitqin düzgün qurulmasına, sözün leksik, qrammatik mənaları arasındakı fərqi daha dərindən mənimsəməyə kömək edir. Həmçinin linqvistik eksperiment, beyin həmləsi, alqoritm, venn diaqramı, klaster, auksion, akvarium, dairə üzrə hərəkət, bitməyən hekayə kimi metodlar da inteqrasiyanın yaradılmasında əhəmiyyətlidir. Təlim metodları ilə inteqrasiyanın yaradılması təlimin keyfiyyətinə olduqca güclü təminat yaradır.

Verilmiş elmi-nəzəri məlumatlardan aydın olur ki, bir sıra qoşmalar həm əsas, həm də başqa köməkçi nitq hissələri ilə omonim kimi işlənir.Tədris prosesinin müşahidəsi göstərir ki, omonim-lik keyfiyyətinə malik olan belə sözlərin əsas nitq hissələrindən fərqləndirilməsində bir o qədər çətinlik yaranmasa da, köməkçi nitq hissələrinin omonimliyini ayırmaqda çox zaman səhvlərə yol verilir. Bunun qarşısını almaq üçün omonimlik təşkil edən tərəflərin hər birinə aid verilmiş nümunələr əsasında paralel müstəvidə müşahidə aparmaq, müqayisə etmək bacarığı formalaşdır-maq gərəkdir. Məsələn, *sarı* sözü sifət-feil-qoşma-xüsusi isim kimi (antroponim: ad, soyad. *Sarı dayı kənd-kəsəkdə duzlu-məzəli lətifələri ilə sevilirdi.*) işlənir. Və yaxud *kimi* sözü həm qeyri-müəyyən əvəzlikdir, həm də qoşmanın müxtəlif məna növü kimi semantik tutumlara (bənzətmə, məsafə, zaman) malikdir. Bunu həmin sözlərin cümlə daxilində əlaqəyə girdiyi sözlərə və bu zaman qazandıqları qrammatik

mənaya əsasən müəyyənləşdirmək mümkündür. Nümunə üçün aşağıdakı mətnləri linqvistik (leksik-semantik) təhlilə cəlb edirik: Eyləyibsən gül rəngimi *sarı* sən, Tərlan oylağına qoyma *sarı* sən, Təbibimsən, qollarımı *sarı* sən, Demədim neştər vur, yarala məni. (Z. Abdulla) Xəyyat Mirzə, rəngin oldu *sarı,* gəl, Seyr eləmə səhralarda *sarı*, gəl, Sərsəri dolanma, bizə *sarı* gəl, Zər matahın dost sıdrinə sər indi. (X. Mirzə)

Bu cür sözlər linqvistik leksik-semantik təhlilə cəlb edilərkən hər birinin leksik və qrammatik mənası, mənşəyi, işlənmə dairəsi, mənaca qrupları və sairə dəqiq izah edilməlidir.Misralardan da göründüyü kimi, təcnislərdən götürülmüş bəndlərdə cinas qafiyə *sarı* vahidləri ilə formalaşıb. Z.Abdullanın təcnisindən nümunə gətirdiyimiz bəndin birinci misrasındakı "sarı" vahidi leksik-semantik tutumuna görə rəng məzmunu ifadə edir, əlamət, keyfiyyət bildirir. Bu, misranın semantik yükündən də məlumdur (Sənin eşqin məni xəstə edib, dərdindən ölürəm.Ölüm ayağında olan xəstənin rənginin saralması da təbiidir). Qrammatik mənası sifətdir. Mənşəyinə görə millidir; istifadə dairəsinə görə ümumişləkdir; həqiqi mənada işlənmişdir; omonimlik xüsusiyyətinə malikdir. Göründüyü kimi, istər sözün leksik mənası, istərsə də qrammatik mənası kontekst daxilində üzə çıxır. Cümlə daxilində iştirak edən sözlər əlaqəyə girir və nəticədə sözün leksik mənası ilə qrammatik mənası arasında əlaqə yaranmış olur.

Cinasların yaranmasında iştirak edən omonim sözlər birinci və üçüncü misralarda leksik omonimlik yaradırsa, ikinci misrada bu omonimlik təsadüfi, kontekstual xarakter daşıyır. Çünki həmin sözün kökü tamam fərqlidir. Yalnız formasına görə oxşardır, bu tipli omonimlər omoformlar adlanır. Bu misrada "sarı" leksik vahidinin kökü "sar" dır. Mənşəyinə görə fars dilinə məxsusdur. Leksik mənası "sığırçın" deməkdir. Bu misranın semantikası, tərlan–sar qarşı-laşdırılması ilə yaradılan antitezadan da məlum olur. İşlənmə dairəsinə görə passivdir (arxaik alınmadır, əsasən poetik üslubda işlədilir); həqiqi mənada işlənib; sinonimi yoxdur; antonimi yoxdur; omonimi yenə də fars dilinə məxsus olan "sar" (dəvə) sözüdür; digər misralardakı sözlərlə cinas qafiyə yaradır; ***-ı*** şəkilçisi ismin təsirlik halının şəkilçisidir.

Üçüncü misrada sözün kökü elə "sarı" maq felidir; "bağlamaq, sarımaq" mənasını bildirir. Misranın semantik yükündən bunu aydın şəkildə görmək mümkündür. Mənşəyinə görə millidir; istifadə dairəsinə görə ümumişləkdir; həqiqi mənada işlənib; sinonimi "bağlamaq, binti yaranın üstünə dolamaq"; antonimi "açmaq"; omonimi bənd daxilində *sarı* sifətidir (sarı rəng). Bənddən kənar qoşma ilə (bizə sarı) omonimliyi var. İkinci misrada fars mənşəli "sar+ı" (sığırçın+təsirlik hal şəkilçisi) leksik vahidi ilə kontekstual omonimlik yaradır. Lakin kontekstual omonimləşmə yalnız mətn daxilində baş verir, mətndən kənar bu cür vahidlər omonim sayılmır (sarı – sar+ı).

İkinci nümunənin (X.Mirzə) birinci və ikinci misralarında cinas qafiyəni yaradan *sarı* vahidlərinin leksik-semantik yükü əvvəlki bənddə olduğu kimidir. Ona görə də təkrara ehtiyac duymuruq. Lakin üçüncü bənddə *sarı* vahidinin müstəqil leksik mənası yoxdur; ayrılıqda suala cavab verə bilmir və cümlə üzvü olmur. O yalnız *bizə* əvəzliyinə qoşularaq, onu idarə edir, istiqamət, yönəlmə məzmunu bildirir. Əvvəlki misralarda eyni fonetik tərkibə malik olan *sarı* sözləri ilə omonimlik yaradır. Beləliklə, şagirdlərə həm *sarı* qoşmasının omonimliyini izah edirik, həm də şagirdlər bir çox nəzəri bilikləri – sözlərin mənşəyi, istifadə dairəsinə görə növləri, semantik qrupları (omonim, sinonim, antonim), sözün tək və çoxmənalılığı, həqiqi və məcazi mənası haqqında öyrəndiklərini də yada salırlar.

Göründüyü kimi, leksik təhlil imkan yaradır ki, sözlərin leksik və qrammatik mənaları şüurlu şəkildə dərk edilsin, sözün leksik mənası müəyyənləşdirərkən leksik mənaya yaxın sözlər, sinonimlər axtarılıb tapılsın. Bu da öz növbəsində təhsilalanların məntiqi təfəkküründün inkişafına, lüğət ehtiyatlarının zənginləşməsinə, əldə ediləcək elmi-nəzəri məlumatın daha dərindən və şüurlu şəkildə dərk edilməsinə imkan yaradır.

Digər üsul və vasitələrdən istifadə etməklə də eyni fonetik tərkibə malik olan dil vahidlərinin qoşma və yaxud əsas nitq hissəsi olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün olar. Maraqlı üsullardan biri alqoritmik məsələlərin qoyuluşudur. *Aqoritm* oxşar dil faktlarını, anlayışları bir-birindən fərqləndirməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Alqoritmik məsələlər qoyulmuş suallarla təhsilalanların elmi-nəzəri biliyi və bacarıqları yoxlanılır. Nümunə üçün belə bir alqoritmik məsələ qoyaq:

1. Fərqləndirilmiş sözlər arasında semantik yaxınlıq varmı?

Sözlər: Elə vurma *sarı* simə*;* Gedirəm dərdə *sarı;*
Zülfünlə incə *sarı.* Leylim Məcnun könlümü Özünə *sarı çəkər.*

Cavab: yox hə

2.Fərqləndirilmiş sözlər əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə cümlə üzvü vəzifəsini icra edir?

Elə vurma *sarı* simə*;* Gedirəm dərdə *sarı;*
Zülfünlə incə *sarı.* Leylim Məcnun könlümü Özünə *sarı* çəkər.
Cavab: yox hə

3. Fərqləndirilmiş sözlər əlaqəyə girdiyi sözlərə əlavə məna çaları verirmi?
Elə vurma *sarı* simə*;* Gedirəm dərdə *sarı;*
Zülfünlə incə *sarı.* Leylim Məcnun könlümü Özünə *sarı* çəkər.
Cavab: yox hə

4. Fərqləndirilmiş sözlərin yalnız qrammatik mənasımı var?
Elə vurma *sarı simə;* Gedirəm dərdə *sarı;*
Zülfünlə incə *sarı.* Leylim Məcnun könlümü Özünə *sarı* çəkər.
Cavab: yox hə

Nəticə: əsas nitq hissəsi köməkçi nitq hissəsi
sifət; feil *qoşma*

Beləliklə, mövzunun mahiyyəti ilə əlaqədar sualların qouyuluşu alqoritmik məsələni həll etmiş oldu. Bu da öz növbəsində oxşar anlayışların daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi və hər birinin spesifik xüsusiyyətlərinin daha dərindən dərk edilməsi üçün əsas verdi.

Linqvistik eksperiment qoymaqla da qoşmanın əsas nitq hissələri ilə oxşar və fərqli cəhətlərini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün olur. Alqoritmik məsələlərin qoyuluşunda olduğu kimi, linqvistik eksperiment üsulu ilə də oxşar dil faktları, anlayış və məfhumların fərqləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman hər hansı məfhum və ya anlayışın özünəməxsus bir spesifik xüsusiyyəti olmalıdır ki, onu digərindən mütləq fərqləndirə bilsin. Yuxarıda verilmiş nümunələr və yaxud qoşmaların da işləndiyi başqa cümlələr üzərində müşahidələr aparmaq və daha sonra eksperiment qoymaqla qoşmanı digər nitq hissələrindən fərqləndirən cəhətləri, eyni zamanda yalnız özünəməxsus xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu nümunələrə nəzər salaq: 1. *Kimi* kef içində, *kimi* qəhərdə, *Kimi* bal içində, *kimi* zəhərdə, Həqiqət sözünü dediyi yerdə Cəhalət tətiyi dabana çəkir. (A.Mikayıl Azaflı) 2. Ömür ötüşüb, baş ağarıb un *kimi*, Diş tökülüb, saqqal olub yun *kimi*, Sinə çöküb, bel bükülüb nun *kimi.* (M.Ə.Sabir) Birinci nümunədəki misralarda fərqləndirilmiş *kimi* vahidi *kim?* sualına cavab verir; əvəzlikdir; semantikasında qeyri-müəyyən şəxs anlayışı var (qeyri-müəyyən şəxs əvəzliyidir); müstəqil cümlə üzvüdür (mübtədadır), *kim* sualına cavab verir. Xəbər (*kef içində, qəhərdə, bal içində, zəhərdə)* ondan asılıdır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, poetik mətləbin tələbinə görə xəbərlik şəkilçisi (-dir) həmin sözlərdə ixtisar edilib. *Kimi* qeyri-müəyyən əvəzliyi ilə ifadə edilmiş mübtədanı cümlədən çıxarsaq, xəbərdən sual verməklə fikir predmetini, cümlədə haqqında danışılan şəxsi müəyyənləşdirmək mümkün olar. Kim kef içindədir? – Kimi. Bir daha aydın olur ki, *kimi* dil vahidi cümlədə fikir predmetidir, xəbərlə ifadə olunan əlamətin daşıyıcısıdır.

İkinci nümunənin misralarında işlədilmiş *kimi* vahidinin leksik mənası, sualı yoxdur; ismin adlıq halında olan sözlərə: un, yun, nun (ərəb əlifbasında hərfin adı) qoşularaq tərəflər arasında (isim və feil arasında) əlaqələndirici vasitə kimi çıxış edir; qoşmadır; müqayisə, bənzətmə qoşmasıdır. Ayrılıqda cümlə üzvü ola bilmir. Qoşulduğu sözlərlə birlikdə cümlənin müqayisə məzmunlu tərzi-hərəkət zərfliyi vəzifəsini icra edir. Əgər *kimi* qoşmalarını cümlədən çıxarsaq, məntiqi-qrammatik əlaqə, fikir bitkinliyi pozulmuş olacaq: *Ömür ötüşüb, baş ağarıb un, Diş tökülüb, saqqal olub yun, Sinə çöküb, bel bükülüb nun.* Bu da onu göstərir ki, qoşmaların nitqdə, sözlər arasındakı qrammatik əlaqənin yaradılmasında, hətta ayrı-ayrı sözlərin söz birləşmələri kimi formalaşmasında (qılınc kimi kəskin, quş kimi süzmək, yay kimi dartınan, baltək şirin və s.) müstəsna rolu vardır. Nəhayət, birinci nümunədə *kimi* leksik vahidi *kim* sualına cavab verərək cümlənin mübtədası vəzifəsini icra edirsə, müstəqil nitq hissəsidirsə, qeyri-müəyyən şəxs anlayışını bildirib, ismi əvəz edirsə, əvəzlikdir. İkinci nümunədəki *kimi* sözləri ayrılıqda işlənə bilməyib, yalnız sözlərin sonuna qoşularaq qrammatik əlaqə yaradırsa, onlarla birlikdə suala cavab verib, sintaktik vəzifə daşıyırsa, qoşmadır. Beləliklə, **eksperiment qoyuruq:** *Kef içində, qəhərdə, bal içində zəhərdə (dir).* Kim? *Ömür ötüşüb, baş ağarıb un, Sinə çökü, bel bükülüb nun.*

Nəticə: Birinci cümlədə *kimi* əvəzlik, ikinci cümlədə *kimi* qoşmadır.

Onu da qeyd edək ki, təlim metodları seçilərkən bir çox tələblərə əməl edilməlidir. Hər şeydən əvvəl tədris prosesində seçilmiş metod və üsullar forma ilə uzlaşmalı; şagirdin yaş və bilik səviyyələri nəzərə alınmalı; sinifdə təlim metodunun tətbiqi üçün şərait yaradılmalı və texniki baza olmalıdır.

Beyin həmləsi (əqli hücum) üsulu da qoşmanın fərqləndirilməsində mühüm rol oynaya bilər. Əqli hücum idraki fəallıq yaratmaq, linqvistik müstəvidə analiz edilən dil materialına marağı dərinləşdirmək, çevik təfəkkür və çevik ifadə etmək bacarıqları formalaşdırmaq baxımından faydalıdır. Motivasiya mərhələsində istifadə olunması daha məqsədəuyğundur. 10-15 dəqiqə ərzində yekunlaşmalıdır. "Əqli hücum tətbiq edilərkən müəllim həll olunmalı problemi elan edir. Sual lövhəyə yazılır və ya şifahi şəkildə verilir. Əqli hücum zamanı yeni mövzu ilə əlaqədar hər hansı bir fikrin, ifadənin tamamlanması üçün mümkün variantları müəyyənləşdirmək tapşırığı vermək də məqsədəuyğundar. Müəllim mümkün qədər çox şagirdin fikir söyləməsinə nail olmalıdır. Şagirdlər vaxt itirmədən problemlə bağlı yığcam şəkildə müxtəlif ideyalar, təkliflər irəli sürürlər. Söylənilən bütün mülahizələr heç bir şərh verilmədən, tənqidi münasibət bildirilmədən lövhədə qeyd olunur. Sonra təhlil, müzakirə mərhələsi gəlir. Müxtəlif ideyalar qiymətləndirilir, lehinə və əleyhinə fikirlər söylənilir. Şagirdlər müzakirə olunan problemin həlli üçün faydalı hesab edikləri ideyaları seçirlər."

Klaster. Bu təlim üsulu da beyin həmləsi metodlarına aid edilərək dərsin 10-15 dəqiqəsini əhatə etməlidir. Klaster üsulunda lövhəyə bir dairə çəkilir və içinə belə bir mövzu yazıla bilər: "Həm əsas nitq hissəsi, həm də qoşma kimi işlənən sözlər". Şagirdlər dairələrdə sözləri (qoşmaları) yazır. Daha sonra onları da öz növbəsində müxtəlif qollara (sifət-qoşma; isim-qoşma, zərf-qoşma) ayırırlar. Nəticədə "hörümçək toru" yaranır.

Klaster metodu şagirdləri mövzu haqqında açıq və sərbəst düşünməyə sövq edir; verilmiş əsas anlayışa aid bacardıqları qədər söz assosiasiyaları (anlayışlar, hadisələr, xüsusiyyətlər) tapmağa və ideyalar arasında əlaqələr barədə düşünməyə istiqamətləndirir; mövzu haqqında əvvəlki təcrübəni nəzərdən keçirir; yeni assosiasiyaları stimullaşdırır, bilikləri sistemləşdirir, əhatə dairəsini genişləndirir; leksikonunu zənginləşdirir.

Biz yuxarıda verdiyimiz nümunələrdə qoşmanın əsas nitq hissələri ilə omonimlik yaratdığını az da olsa, izlədik. Qoşma həm də bir-biriləri ilə omonim ola bilir. Nümunələrə nəzər salaq: Boyun xan çinar *kimi,* Yanırsan fanar *kimi.* Ağlım başımdan gedir Hər səni görən *kimi.* (Bayatı) Bu bayatının birinci, ikinci misrasında ismin adlıq halına qoşulan *kimi* qoşması bənzətmə və müqayisə mənasını ifadə edir. Bənzətmə qoşması çox güclü poetik fiqurlardan olan təşbehin formalaşmasında (müfəssəl təşbehin) geniş istifadə olunur. Bayatının lirik qəhrəmanının zəngin mənəvi dünyası, emosional ovqatı məhz təşbeh vasitəsilə daha qabarıq şəkildə tərənnüm edilir.Yeri gəlmişkən, bu misralar həm leksikologiya bölməsi ilə, həm də fənlərarası əlaqənin qurulmasına imkan verir.Məlumdur ki, təşbeh məcazın ən intensiv istifadə edilən bir növüdür, bədii təsvir vasitəsidir. Sözün məcazi mənası, məcazın növləri leksikologiya bölməsinin (semasiologiyanın) əsas mövzularındandır. Müfəssəl təşbeh də məhz müqayisə, bənzətmə qoşmaları ilə formalaşır. Göründüyü kimi, şaxələndirmə apararaq, fəndaxili və fənlərası inteqrasiya yaratmaq zərurəti meydana çıxır. Məcaz, onun növləri, ifadə vasitələri haqqında elmi-nəzəri biliklər yada salınır, möhkəmləndirilir.

Axırıncı misrada *kimi* qoşması feli sifətə qoşularaq zaman məzmunu yaradır. Zaman mənasının ifadəsində indiki zaman məzmunlu feli sifətin də mühüm rolu vardır.

Başqa bir nümunəni izləyək: Burdan Təbrizə *kimi,* Qar yağır dizə *kimi***.** Bir dözmüsən, bir də döz

Gələn payıza *kimi.* (Bayatı) Misraların məzmunundan məlum olur ki, bayatının üç misrasında işlənən *kimi* qoşması omonimdir. Birinci misrada qoşma yönlük halda olan *Təbriz* xüsusi isminə qoşularaq məkan hüdudunu, iş və hərəkətin son həddini bildirir. Əslində yer, məkan məzmunu Təbriz isminin daxili məzmununda, onun semantikasındadır. *Kimi* qoşması *Təbrizə* sözünə qoşularaq ondakı məkan mənasının son nöqtə olduğu fikrini konkretləşdirir. İsmin yönlük halında söz tələb edən *kimi* qoşması *dək, can, cən* qoşmaları ilə sinonimik cərgədə birləşir: Təbrizə kimi –Təbrizədək –Təbrizəcən. İkinci misradakı *kimi* qoşması yönlük halda işlənmiş *diz* leksik vahidi ilə birləşərək kəmiyyət hüdudu, kəmiyyətcə ölçü miqyası məzmunu bildirir. Kəmiyyət hüdudu semantik tutumuna malik olan *kimi* qoşması *qədər, can, cən* qoşmaları ilə sinonimlik yaradır: dizə qədər – dizəcən. Sonuncu misradakı *kimi* qoşmasının semantik yükü də fərqlidir. Yönlük halda işlənməsini tələb etdiyi zaman məzmunlu *payız* sözünə qoşularaq işin icrasının, hadisənin zaman məsafəsi ilə birlikdə son nöqtəsinin olduğu fikrini konkretləşdirir, zaman hüdudunu bildirir. Zaman məzmunu yaradan və yönlük hala qoşulan *qədər, can, cən, dək* qoşmaları ilə eyni sinonimik cərgədə birləşir: payıza qədər – payızacan – payızadək.

Göründüyü kimi, qoşmanın tədrisində istənilən vaxtda leksikologiya bölməsi ilə əlaqə qurmaq mükündür. Lakin əvvəlki sətirlərdə qeyd olunduğu kimi, bu əlaqə tədrisin məqsədinə xidmət etməli, zərurətdən yaranmalı, nəticəyönümlü olmalıdır. Bu baxımdan qoşmanın omonimlik təşkil etdiyi köməkçi nitq hissələrindən tədris prosesində məlumat verdiyimiz kimi, həmin nitq hissələrini daha dərindən mənimsətmək, qoşma haqqında əldə edilmiş nəzəri biliyi möhkəmlən-dirmək üçün mövzular arasında yenidən qarşılıqlı inteqrasiya qurmaq daha məqsədəuyğundur.

Bir çox qoşmaların həm də sinonimik cərgə yaratdığı da məlumdur. Demək olar ki, qoşmaların əksər semantik qruplarında bu faktı müşahidə etmək olur: *kimi, tək, nisbət* (müqayisə); *tərəf, doğru, sarı* (istiqamət); *kimi, dək, can, cən* (zaman, məkan hüdudu); *özgə, qeyri, savayı, ayrı, əlavə* (fərqlənmə, seçilmə); *əvvəl, qabaq* (zaman); *üçün, ötrü, görə* (səbəb və məqsəd) və s. Bu faktın özü də qoşma təliminin leksikologiya bölməsi ilə əlaqəli qurulmasında vacib rol oynayır. Baxmayaraq ki, qoşmaların (eləcə də digər köməkçi nitq hissələrinin) yalnız qrammatik mənası vardır. Leksikologiya bölməsi ilə əlaqə sinonim sözlər haqqında əldə edilmiş elmi məlumatlara, onların dildəki əhəmiyyətinə, bədii təfəkkürün ifadəsindəki üslubi funksiyasına əsaslanır. Məlumdur ki, Azərbaycan dili çox zəngin ifadə imkanları və vasitələrinə malikdir. Bu vasitələrdən biri də sözlərin sinonimik cərgələr yaratmasındakı semantik imkanının genişliyidir. Qoşmaların sinonimlik xüsusiyyətinin var olmasından söhbət açılarkən, ilk növbədə sinonim sözlər anlayışı xatırlanır, sinonimliyin mahiyyəti bir sıra təlim vasitələri ilə təkrar edilərək möhkəmləndirilir. Bu məqsədlə təhsilverənin uyğun gördüyü pedaqoji üsullardan (müqayisə, müşahidə, alqoritm üsulu, linqvistik eksperiment, klaster, venn diaqramı, auksion, diskussiya, frayer modeli və s.) istifadə edilərək seçilmiş nümunələr üzərində linqvistik müşahidələr aparılır, leksik-semantik təhlillər edilir, yalnız qrammatik mənaya malik olan qoşmanın xarakterik cəhətləri açılır, onların qrammatik-semantik funksiya daşıdığı, sinonim, antonim kimi semantik xüsusiyyətlərə də malik olduğu faktlarla sübut olunur. Nümunələrə nəzər salaq: Aşüftəyəm, Məcnun *kimi* zarü pərişan qandasan? Gəlgil ki, sənsiz qönçə*tək* oldu içim qan, qandasan? (İ.Nəsimi) Ürək var, anlamır *ahı, fəryadı,* Ürək var, gülməyir üzü dünyada. (A.M.Azaflı) Ovçu *kimi* gəzdin, ov*təki* qaçdın, Ürkək ceyran *kimi* dağlardan aşdın. (A.M.Azaflı)

Misralar üzərində linqvistik araşdırmalar aparılır.Məzmunca bir-birinə yaxın mənalı sözlər seçi-lir.Onlar leksik mənasına görə qruplaşdırılır.Məlum olur ki, *ah–fəryad* sözlərinin leksik məna-sında yaxınlıq var; qrammatik mənasına görə isimdir; sintaktik vəzifəsi vasitəsiz tamamlıqdır. Kimi–tək sözlərinin ayrılıqda leksik mənası olmasa da, qoşulduğu sözlərə müqayisə çaları verir. Hər iki misrada yaxın mənalı sözlərin birini digərinin yerinə işlətmək mümkündür, çünki sinonimik cərgə yarada bilir. Leksik-semantik təhlil zamanı çalışmaq lazımdır ki, sözlərin semantik qruplarının mahiyyəti, dildəki, eləcə də bədii nitqdəki mövqeyi şüurlu şəkildə dərk edilsin. Belə bir sual qoyula bilər: Sinonim sözlərin qoşa və ya bir bənddə istifadəsi hansı poetik məqsədə xidmət edir?

Sözlərin leksik-semantik qruplarının üslubi rolunun müəyyənləşdirilməsinin çox mühüm əhəmiyyəti var. Leksik-semantik təhlil müasir Azərbaycan dilində sinonimlərin xarakteri, sinonim əsas nitq hissələri, sinonim köməkçi nitq hissələri, sinonimlərin əmələgəlmə yolları və üsulları, tipləri, sinonimik cərgə, onların poetik və üslubi imkanları haqqında əldə edilmiş elmi-nəzəri biliyi möhkəmləndirir, bacarıq və vərdişə çevirir.

Onu da qeyd edək ki, əsas nitq hissələrinin üslubi cəhətləri olduqca rəngarəng və zəngindir. Bədii ədəbiyyatda geniş istifadə olunan təsvir vasitələrinin – təşbehin, metaforanın, epitetin, metonimiyanın və s. formalaşmasının əsasında isim, sifət, feil durur. Eləcə də poetik mətləbin, ədəbi qəhrəmanın daxili duyğularının emosional ifadəsində xüsusi çəkiyə malik olan sinonimlər də əsas nitq hissələrindən ibarət olur. Emosionallıq, ekspressivlik onların daxili xüsusiyyətindən, semantik təbiətindən irəli gəlir. Əvvəlki sətirlərdə qeyd etdiyimiz kimi, üslubi, poetik kateqoriya kimi müqayisə qoşmalarından və onların sinonimliyindən də istifadə edilir. Çünki müqayisə qoşmaları təşbehin müfəssəl növünün yaranmasında əsas faktordur. Bu qoşmalar bəzən mənşə-yinə görə fərqli olur; ya biri türk, biri ərəb-fars, ya da ikisi də türk mənşəli olur. Poetik mətləbin çatdırılmasında xüsusi çəkiyə malik olan sinonim müqayisə qoşmalarından bəzən eyni misrada, bəzən bir beytdə, bəzən də mətnin əsasında duran cümlələrdə (mikromətnlərdə) istifadə olunur. Çəməndə sərvi-qəddin*tək* çinar görməmişəm, Rüxün *kimi* səməni-gülüzar görməmişəm. (C.H.)

Qoşmaların digər semantik növlərindən dili yersiz təkrarlardan qorumaq üçün daha çox istifadə edilir.

Dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və inkişafında antonimlərin də xüsusi rolu vardır. Antonim sözlər əslində obyektiv gerçəklikdə, insan münasibətlərində olan əksliklərdən yaranır. Bu ziddiyyətlərin, əksliklərin

dildə ifadə forması antonimlərlə mümkün olur. Əsas nitq hissələri-nin böyük əksəriyyətində antonimlik xüsusiyyəti mövcuddur. Lakin antonimlik kimi semantik xüsusiyyət qoşmaların çox az qisminə aiddir: əvvəl–sonra. Qoşmalarda antonimlik xüsusiyyəti-nin çox az hallarda müşahidə olunması onun qrammatik təbiətindən irəli gəlir. Qoşmalar nominativlik xüsusiyyətinə malik deyil, əşya, maddi və mənəvi varlıq, əlamət, keyfiyyət, iş və proses, hal və hərəkət anlayışlarından uzaq bir nitq hissəsidir. Bu xüsusiyyətlərin əsas nitq hissəsinə aid olması isə məlum bir həqiqətdir. Bu həqiqətin (əşya, əlamət, iş, proses, hərəkət və s.) içərisində yaxşılıq da var, onun əksi olan pislik də; həyat da var, ölüm də; gözəl də var, çirkin də; irəli də var; geri də; gəlmək də var, getmək də. Bu təbiətin yaratdığı əksiliklərdir. Dil sadəcə sözlərlə onun ifadəsini təmin edir. Qoşmalarda isə bu cəhətlər yoxdur.

Nəticə. Beləliklə, qoşma və leksikologiya bölməsi arasında yaradılan qarşılıqlı inteqrasiya, inteq-rasiyanın qurulmasında istifadə edilən müasir təlim metodları qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmağa və təlimin keyfiyyətinə olduqca güclü təminat verir.

Ədəbiyyat

1. Balıyev H., Balıyev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2014
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, 2007
3. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1988
4. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 2007
5. Hümmətova R. Linqvistik təhlilin elmi-metodik əsasları. Bakı, 2017
6. Veysova Z. Fəal\interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait.(UNICEF) Azərbaycan nümayəndəliyi, 2007
7. http://sərqqapisi.az. « elm-v-t-hsil» 4…

Social entrepreneurship education: an answer to the educational system challenges

El Halaissi Marwane,
PHD candidate FSJES SALE, « Research team on Entrepreneurship, Management, Sustainable Development »
ALAAMRI Nahid,
PHD candidate FSJES MARRAKESH, " Research team on Educational innovations and their impact on economic performance
TARBALOURI Essaid,
professor of higher education at FSEJES MARRAKESH

ABSTRACT

Inadequate profiles to the market needs, higher levels youth unemployment…These are among the challenges related to the educational system. Social entrepreneurship education can seem foreign to some students, as it is a relatively new model. But its ethos on social equity and sustainability sets it apart from private enterprises and other business models. As such, it is imperative that educators and students alike share the same understanding of social entrepreneurship as a pedagogy in order to better prepare for the future. In recent years, social entrepreneurship education has experienced a boom, with students in higher education institutions as an important force in social entrepreneurship education receiving special attention from the scientific community. Education in the field of SE is about incorporating experiential learning in which students actively engage in the start-up or operation of social entrepreneurship. It incorporates knowledge about civil society, understanding of theories such as social justice, social identity and social movements. Social entrepreneurship education offers an innovative educational model which allow to combines theoretical, empirical and contextual knowledge. As a new form of education, the main objective of social entrepreneurship education is to cultivate entrepreneurs with a sense of social responsibility, and to emphasise the cultivation of public spirit and solutions to social problems in the process of entrepreneurship and innovation. With the increase in the number of non-profit organisations, there is a growing need for talent committed to the public interest. As a result, it is becoming increasingly urgent for the academic world to clarify the concept, connotation, content, pathway and model of social entrepreneurship education, and to explore some strategies for implementing social entrepreneurship culture in the academic setting, offering new trajectories for developing social entrepreneurship talent.

The exacerbation of social challenges that are unprecedented in scope and scale. These challenges require the skills, passion and commitment of social entrepreneurs to solve them. The scale and complexity of social challenges require a stronger, more diverse and talented cadre of social entrepreneurs and change-makers, prepared and positioned to solve these problems. To what extent does social entrepreneurship education respond to the crisis in the education system?

Key words: social entrepreneurship, education, university

Additional methods FOR motivating students in learning English.

Lect. Vasyl PUZANOV

Zaporizhzhia National University, Faculty of Foreign Philology, The Department of English Translation Theory and Practice

ABSTRACT

Even though in many places, English is taught using the latest textbooks, the motivation of students to learn this language is still low. Most students perceive it as a duty. They treat learning English formally. Thus, a good English teacher should try to find and stimulate additional motivation for learning English by his students.

The correct approach in this case seems to be the introduction of elements of a personality-oriented approach. It is impossible to use the traditional personality-oriented approach in the conditions of modern teaching, since the academic groups are quite large and there is simply no time for this.

However, a teacher can focus on the collective image of a modern teenager, and a personality-oriented approach to such an average student will definitely work. The main essence of this approach is to understand the goals, interests and feelings of students.

Modern students are mostly representatives of generation Z - zoomers are the first truly digital generation. Now the Internet is not limited to the home computer and can be accessed at any time, thanks to new mobile phones, tablets or another handheld devices. In addition, Generation Z is the first generation entirely born in the era of globalization and postmodernism.

Thus, the teacher, in search of alternative methods of motivating students, focuses mainly on the digital space. Namely, its brightest educational elements. It is necessary to integrate online courses adapted for different mobile devices into the educational process. This allows you to make the process of doing homework and testing at home and in the classroom more productive for your students.

Considering that the majority of representatives of the modern generation are clip thinking ones, it makes sense to resort to the tactics of micro-lessons - one task / key idea: the student pass - the micro-lesson - does a quick test - gets the result, several micro-lessons can be placed in a classic lesson at once.

Taking into account the fact that the current generation is almost all the time on the Internet, it is possible to use their constant stay in social networks and instant messengers for the benefit of learning. It is necessary to create a virtual representation of the academic group of students in social networks and instant messengers, within this group, students can consult when it is allowed and actively interact. It is also reasonable to apply the gamification of the learning process, as already at the moment there are websites where you can arrange a competition for performing multimedia exercises, there is a system for recording the personal achievements of each student, excellent visualization of lexical material, etc.

Given the popularity of YouTube and TikTok, video materials are becoming increasingly important, they will be useful in showing the process of performing complex practical tasks and explaining the nuances, especially first-hand - by English native speakers.

Another important point of additional motivation can be the personalization of lesson topics based on the results of a survey about the interests of the audience. For example, your students may be interested in computer games, the world of fashion and style, environmental issues, and so on. Taking into account these specific interests will greatly increase the interest of these English learners.

Keywords: English learning, motivation, students, teenagers, zoomers, personality-oriented approach.

İbtidai siniflərin üçüncü sinif Azərbaycan dili dərsliyində morfoloji məsələlərin təhlili

P.Ü.F.D ESMİRA MƏMMƏDOVA
ADPU-NUN "AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRISI TEXNOLOGİYASI", KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ

ABSTRACT
For more than a decade, radical changes have taken place in Azerbaijan's education. Integrative changes are taking place at all stages of education, including primary education. New measures are being taken at all levels of education to develop content standards, pedagogical technologies and integrative approaches in accordance with the requirements of the global world.Recent research has always focused on such issues. As we know, the ways in which the vocabulary of primary school students is enriched depends on the set of words they acquire at this stage. We have obtained some results by analyzing the textbook of the Azerbaijani language currently taught in the third grade. Each unit of the textbook, its surrounding sections, assignments and work on sections are analyzed. These analyzes reveal that there are innovations in a particular textbook. In order to have the ability to speak, read and write correctly, the student must know the rules of the language perfectly.

The third grade Azerbaijani language textbook compiled by R.Ismayilov, G.Orujova, Dilruba Jafarova and Zahid Khalil in 2018 consists of eight sections. Four sections of the textbook are devoted to the teaching of morphology. Let's list them: "Mysterious world", "Favorite heroes", "Historical personalities", "Holidays and historical days".

The "Mysterious World" section is the third section of the textbook. The section consists of eleven topics. In only one of these topics in the teaching of the text "Sparrow" 4.1.5. given the standard. The standard is as follows: Names and distinguishes words according to their lexical and grammatical meanings. For the purpose of the training, it is stated: "Identifies the parts of speech to which the words belong.

Açar sözlər:nitq inkişafı, morfologiya, söz, rabitəli nitq, dərsliklər
Ключевые слова:развитие речи, морфология,слово, связной речи, учебник
Key Words:speech development,morphology,word, coherent speech, textbooks

Artıq on ildən çoxdur ki, Azərbaycanın təhsilində köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Təhsilin bütün mərhələlərində, o cümlədən ibtidai təhsildə inteqrativ dəyişikliklər aparılır. Təhsilin bütün səviyyələrində Qlobal dünyanın tələblərinə uyğun olaraq məzmun standartlarının, pedaqoji texnologiyaların, inteqrativ yanaşmaların hazırlanmasında yeni tədbirlər görülməkdədir.

Azərbaycanda təhsil islahatlarında qeyd olunurdu ki, "Hazırda Təhsil Sektorunun İnkişaf layihəsi çərçivəsində ümumi təhsil sistemində məzmun dəyişiklikləri kurikulum islahatı adı altında aparılır. Yeni kurikulumların hazırlanması zərurəti onunla bağlıdır ki, mövcud kurikulum təhsilin müasir inkişaf tendensiyalarını və davamlı inkişaf amillərini kifayət qədər nəzərə almır, biliklərin tətbiqi aspektinə yönəlməmişdir" (9, s. 115).

Son dövrün araşdırmalarında bu kimi məsələlər daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Qeyd olunur ki, "təlim materialları o qədər vacib hesab edilmir, əsas məsələ bu materialların, fikri fəaliyyət üçün nə dərəcədə yararlı olması və təfəkkür istiqamətində fənlərə necə çevrilməsidir. Hansı materialın məhz təfəkkürün fəaliyyəti üçün məzmuna daxil edilməsidir" (9, s.3-4). Bu isə ciddi araşdırılmalar aparılarkən, ibtidai təhsil səviyyəsinin məzmununu müəyyən etmək üçün kifayət qədər zəruri işlər görülməlidir. Y.Ş.Kərimov, N.M.Kazımov, Ə.Ş.Həşimov, Y.R.Talıbov, Ə.A.Ağayev, Ə.X.Paşayev, L.M.Qasımova, M.M.Əmirov, C.Əliyeva, V.V.Kroyevski, M.A.Skatkin, L.V.Zankov, A.Q.Kazanski, T.S.Nazarov və başqaları ibtidai təhsilin məzmununda nəzəri nəzəri məsələlərə toxunmuşlar.

Bildiyimiz kimi, dilimizin ibtidai sinif şagirdlərinin lüğət ehtiyatının zənginləşməsi yolları onların bu mərhələdə əldə etdikləri sözlər toplusundan asılıdır.

- Sözlərin leksik mənalarının izah edilməsi və onların nitqə daxil edilməsi ilə;
- Sözlərin morfoloji əlamətlərinin öyrədilməsi ilə yanaşı onların nitqinə daxil edilməsi ilə;
- Ən azı iki sözün birləşməsinin öyrədilərək şagird nitqə daxil edilməsi ilə artır, zənginləşmiş olur.

Bu istiqamətdə tədqiqatımızı davam etdirsək kifayət qədər nəticələr əldə etmiş olarıq. Hal-hazırda üçüncü sinifdə tədris olunan Azərbaycan dili dərsliyi üzərində təhlil apararaq müəyyən nəticələr əldə etmişik. Dərsliyin hər bir tədris vahidini, onu əhatə edən bölmələrini, bölmələr üzrə verilən tapşırıq və çalışmaları təhlil olunur. Həmin təhlillər müəyyən dərslikdə yeniliklərin olmasını ortaya çıxarmış olur. Şagird düzgün danışıq, oxu, yazı bacarığına sahib olması üçün mütləq dil qaydalarını mükəmməl bilməlidir.

R.İsmayılov, G.Orucova, Dilrübə Cəfərova və Zahid Xəlilin 2018-ci ildə tərtib etdikləri III sinif Azərbaycan dili dərsliyi səkkiz sayda bölmədən ibarətdir. Dərsliyin dörd bölməsi morfologiya məsələlərinin tədrisinə həsr olunmuşdur. Onları sadalayaq: "Sirli dünya", "Sevimli qəhrəmanlar", "Tarixi şəxsiyyətlər", "Bayramlar və tarixi günlər".

"Sirli dünya" bölməsi dərsliyin üçüncü bölməsidir. Bölmə on bir mövzudan ibarətdir. Bu mövzular arasında yalnız birində "Sərçə" mətninin tədrisində 4.1.5. standartı verilmişdir. Standart belədir: Leksik və qrammatik mənalarına görə sözləri adlandırır və fərqləndirir. Təlim məqsədində isə qeyd olunur:" Sözlərin aid olduğu nitq hissələrini müəyyənləşdirir." Həmin mövzunun tədrisinə 4 saat vaxt verilir. Və 4 saat dərs prosesində 4 standart reallaşdırılmalıdır. "Sərçə" mətninin tədrisində dərslikdə belə bir çalışma verilmişdir. Tapşırıq 3. Mətndə verilmiş sözləri diqqətli oxu və uyğunluğu tapın.

1)Yaz a) əlamət bildirən söz
2)Qəşəng b) hərəkət bildirən söz
3)Yaddan çıxartmaq c) ad bildirən söz

Bu sözlərə yaxınmənalı sözlər tapın.

Tapşırıq 4. Sağ və sol tərəfdə verilmiş əlamət və ad bildirən sözlər arasındakı uyğunluğu müəyyən edin. Yaratdığınız söz birləşmələrini cümlədə işlədin.

1. Uca a) şəhər
2. Böyük b) bina
3. Enli c)səma
4. Mavi d)yol

Tapşırıq 5. Uyğunluğu müəyyən edin.

Mehriban səmimi eybəcər; Çirkin yaraşıqlı qəşəng

Bu bölmənin möhkəmlənməsi üçün iş dəftərindən də yararlanmaq mümkündür. Üçüncü sinif şagirdləri üçün tərtib olunmuş Azərbaycan dili iş dəftərində də bir neçə tapşırıq nümunəsini nəzərdən keçirək. Səhifə 44-də tapşırıq 2-də çalışma aşağıdakı kimi verilmişdir: Söz sırasını tamamla:adlı-sanlı,məşhur,şöhrətli,...

a) Məharətli
b)Şərəfli
c) Tanınmış

Dərsliyin IV bölməsi "Sevimli qəhrəmanlarım" adlanır. Səhifə 85-dən 110-na qədər əhatə edən bölmədə on mövzu yerləşdirilmişdir. Bu mövzulardan yalnız üçündə morfoloji biliklər toplanmışdır. "Göyçək Fatimə" adlanan 44-cü dərsin öyrədilməsinə 6 saat vaxt ayrılmışdır. Bu mövzunun öyrədilməsi üçün 10 standart verilmişdir. 4.1.4. standartı da şagirdlərə bu nağılın öyrədilməsi ilə yanaşı əsas nitq hissəsi olan ismi digərlərindən fərqləndirir və müvafiq terminlə adlandırmağı da öyrədir. Bu standartı yerinə yetirmək üçün dərsliyin 95-ci səhifəsində "İsim-ad bildirən sözlər" başlığı altında xüsusi rəngli verilmiş qaydalar öz əksini tapmışdır. Həmin qaydada ismin tərifi sualları qeyd edilmişdir. Bununla yanaşı, həmin hissədə gözlə görünən və təsəvvür edilən anlayışların da izahatı verilmişdir.

Üçüncü sinif müəllim üçün metodik vəsaitdə də ismin öyrədilməsi haqqında kifayət qədər müəllimə izahat verir. Məsələn, həmin bölmədə ismin tədrisi üçün müəllim lövhədə bir cədvəl çəkir:

?	?	?
Meşə	acı	baxmaq
tamaşa	düz	gəlmək
bağça	qısa	fikirləşmək

Müəllim şagirdlərə belə sual verə bilər:

-Hər sütunda verilmiş sözlər nə bildirir?

Şagirdlər ikinci sinifdə öyrəndiklərini yada salmalıdırlar. Onlar “ad”, “əlamət”, “hərəkət” bildirən sözləri müəyyən etməlidirlər. Suala doğru cavab veridikdən sonra müəllim doğru cavabları boş xanalara yazır.

Bu qaydadan sönra müəllim üçün metodik vəsaitdə müəllimin xüsusi izahata ehtiyacı olan terminlər də verilib. Bununla yanaşı müəllim sayın da, sifətin də, feilin tərifini də səsləndirə bilər.

Müəllimin ətraflı izahatından sonra dərslikdə verilmiş tapşırıqlar kollektiv olaraq bütün siniflə işlənir.

Həmin bölmədə verilən tapşırıqlara nəzər salaq. Tapşırıq 7-də bildirilir ki, saç, vaxt, odun, tarix, fikir, mala-varlıq adlarının hansılarını gözlə, hansılarını isə yalnız təsəvvür etmək mümkürdür?- kimi sual şagirdlərə verilir.

Tapşırıq 3-də verilir. Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş isimləri cədvəlin uyğun xanalarına yazın.

Şəhərdən gələn nəvəsini görəndə babanın gözləri sevincdən yaşardı. Ana öz uşaqlarına qayğı və nəvazişlə yanaşırdı. Uşaqlar bağda yelləncək quraraq yelləndilər, sonra isə gülləri toplamağa getdilər.

	Kim?	Nə ?	Hara?
Gözlə görünən			
Təsəvvür edilən			

Tapşırıq 4. Hansı cümlədə “aslan” sözü nə? sualına cavab verir?

a) Aslanın nəriltisi meşəyə səs salmışdı.
b) Aslan qaçış yarışında qızıl medal qazandı.
c) Aslan müəllim şagirdlərə yeni tapşırığı izah etdi.

Tapşırıq 5. Hansı cümlədə “Sədaqət” sözü kim?sualına cavab verir?

A) əsgərlər vətənə sədaqət andı içib döyüşə yollandılar.
B) Müəllimlik öz sənətinə yüksək sədaqət tələb olunan bir peşə sahəsidir.
C) Sədaqət öz balasına qayğı ilə yanaşırdı.

Göründüyü kimi,ismin hansı suallara cavab verdiyin şagirdlər bu tapşırıqları işləməklə nail olurlar.

Dördüncü bölmənin beşinci mövzusunun dil qaydası da məhz ismin xüsusi və ümumi olmasına həsr olunmuşdur. 46-cı dərs “Qaraca çoban” adlanır. Bu dərsliyin 98-ci səhifəsini əhatə edir. 100-cü səhifədə isə qırmızı şiriftlə “Qaydalar” bölməsində xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılma qaydaları izah olub. Xüsusi isimlərlə yanaşı ümumi isimlərin də izahatı verilibdir. Məsələn, kənd, şəhər, çay-ümumi isimlər;

Gədəbəy,Bakı,Kür-xüsusi isimlər.

Bununla yanaşı iki və üç sözdən ibarət olan sözlərin hamısının böyük hərflə yazılması haqqında da qaydalarda məlumat verilir.

Bu qaydaları şagirdlər öyrənib tətbiq etmələri üçün müxtəlif tipli çalışmalar verilib. Bu çalışmalardan müxtəlif dərs mərhələlərində də istifadə etmək mümkündür.

Dərslikdə yalnız tapşırıq 3 də mətnlə dil qaydası arasında inteqrasiya edilmişdir. Tapşırıqda belə yazılıb: “Mətndə yerindən asılı olmayaraq böyük hərflə yazılan sözləri seç və yaz. Bu sözlərin nə üçün böyük hərflə yazıldığını izah edin. ” şagirdlər bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün mətni diqqətlə oxumalıdırlar. Müəllimin nəzarəti isə mütləqdir.

Müəllim lövhədə belə bir cümlə yaza bilər:

1. Bacarıqlı dərzi olmaq Sevincin ən böyük arzusu olubdur.
2. Arzunun anası onun qəhrəmanlığını görüb sevinclə övladına yaxınlaşdı və alnından öpdü.

Müəllim şagirdlərinə belə bir sualla müraciət edə bilər:

- Lövhədə verilmiş cümlələri təhlil edək. Eyni sözləri göstərin. Sizcə, eyni sözlər niyə fərqli yazılıb ? Böyük və kiçik hərflə izah edin.

Suallar cavablandırıldıqdan sonra müəllim dərsliklərdəki tapşırıqlarla işləyir.

Tapşırıq 4. Hansı cümlədə “çiçək” sözü kiçik hərflə yazılmalıdır?

a) Çiçək xala xonçaları stolun üstünə qoydu.

b)Gülər çiçəkləri güldana qoydu.

Tapşırıq 5. Ceyran, Səma,Aydın,Xəzər,Qızılgül sözlərindən hansıları həm böyük,həm kiçik, hansıları isə həmişə böyük hərflə yazılır?

Müəllim bu mövzunun möhkəmləndirilməsində qruplarla iş təşkil etmək olar. Hər qrupa ümumi və xüsusi isimlərin yazılması, onların cümlədə işlədilməsinə aid kifayət qədər müxtəlif,rəngarəng tapşırıqlar vermək olar.

Bu mövzunun tədrisində iş dəftərində yalnız bir tapşırıq verilib. Metodiki cəhətdən yanaşsaq bu çox azdır. Tapşırıq isə belədir: Uyğunluğu müəyyən edib insan adları düzəlt və yaz.

Ay aslan
Gül oğlan
Şir el
Gün xan

Dərsin sonunda müəllim meyar cədvəlindən istifadə etməklə qrupları qiymətləndirə bilər. Onların əməkdaşlığını, dil qaydalarını hansı səviyyədə mənimsədilməsini müəllim 5 ballıq meyarla qiymətləndirə bilər.

Üçüncü sinifdə ismin tədrisi ilə bağlı dərslikdə verilmiş qayda və tapşırıqlar bununla kifayətlənmiş olur.

Tədqiqat işimizin sonunda gəldiyimiz nəticəni sizə təqdim edirik:

a) Azərbaycan dili dərsliyi 4.1.4. standartı reallaşdırmaq üçün yararlıdır.
b)III sinif Azərbaycan dili dərsliyin II sinif dərsliyinin davamı olaraq tədris olunur.
c) III sinif dərsliyində isim nitq hissəsinin tədrisinə aid çalışmalar çoxlu sayda verilmişdir.
d)4.1.4. standartını reallaşıran çalışmalar dərsliklə yanaşı Azərbycan dili iş dəftərində də verilmişdir.
e) Morfoloji bilikləri əhatə edən testoloji tapşırıqlar çoxluq təşkil edir.
f) Dil qaydaları oxu mətnləri ilə inteqrativ tədris olunur.
g)Dərsliyin sonuncu bölməsində demək olar ki, heç bil dil qaydasına aid tapşırıqlar yoxdur. Buradakı çalışmaların sayını artırmaq tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Pedaqoji ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Renessans, 2000, 202 s.
2. Abbasov A.N. Pedaqogika. Müxtəsər konspekt və sxemlər. Bakı: Mütərcim, 2007, 80 s.
3. Abbasov Ə.M. Təhsil islahatı və kurikulumların hazırlanması problemi // Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2005, №1, s.45-50.
4. Abbasov Ə.M. Yeni fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətləri// Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2007, №1, s.19-24.
5. Abbasov Ə.M., Süleymanova A.Y. Məktəb kurikulumunun hazırlanması // Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri.2007, №4, s. 20-25.
6. Abbasov Ə.M., Sultanova İ.H. Taksanomiyadan standartlara // Təhsil Problemləri İnstitutunun Emi əsərləri. 2008, №4, s. 8-11.
7. Abbasov Ə.M. Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri // Kurikulum. Bakı, 2008, № 1, s. 31-37.
8. Abbasov Ə.M. Ümumtəhsil kurikulumlarının növləri // Kurikulum. Bakı, 2008, № 3, s. 7-12.
9. Abbasov Ə.M. Ümumtəhsil kurikulumlarının hazırlanması üzrətədqiqatların nəticələri barədə //Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2009, №1, s. 9-11.

İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRDLƏRİNİN DİQQƏTİNİ İNKİŞAF ETDİRMƏK TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS KOMPONENTİ KİMİ

(DEVELOPING THE ATTENTION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AS A MAIN COMPONENT OF EDUCATIONAL ACTIVITY)

Əhmədova Gülnaz Xanlar qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti - doktorant, mütəxəssis

XÜLASƏ

Kiçik yaşlı şagirdlərin diqqətinin inkişafı müəllimin iştirakı olmadan mümkün deyil. Bu prosesdə ən mühüm rol müəllimindir. Müasir dərs fəaliyyətlərin dəyişdirilməsi, elektron dərsliklərlə didaktik oyunlardan istifadə bütün bu üsullar şagirdlərin diqqətini saxlamağa yönəldilmişdir ki, bu da öz növbəsində tədris materialının yüksək səviyyədə mənimsənilməsini təmin edir. Kiçik yaşlı şagirdlər tərəfindən kurrikulumun öyrənilməsində uğur birbaşa dərsdə əyanilik prinsipinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Bu, müəllimə sinifdə ağıllı lövhədən, dərslik CD-lərindən, multimedia təqdimatlarından, videolardan və s. kimi müxtəlif elektron tədris vasitələrindən istifadə etməyə imkan verir. Təlim prosesində innovativ texnologiyalardan istifadə şagirdlərin motivasiyasını artırır, onların idrak fəaliyyətini aktivləşdirir və könüllü olaraq diqqətin inkişafına kömək edir. Yeni əsr kompüter təlim texnologiyaları şagird üçün real, anlaşılan, gərəkli, həll oluna bilən məqsədlər qoyur: nümunələri düzgün həll etsəniz, şəkli açsanız, bütün hərfləri düzgün daxil etsəniz, nağıl qəhrəmanının məqsədinə yaxınlaşacaqsınız (nümunə). Beləliklə, oyun zamanı uşaqda öyrənməyə müsbət motivasiya yaranır [1]. Şagirdlərin diqqətliliyi təkcə materialın məzmunundan deyil, həm də onun şagirdlərə necə təqdim olunmasından, tədrisin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Sinifdə qeyri-iradi diqqəti və şagirdlərin diqqətinin vəziyyətinə nəzarət etmək üçün məzmunun canlı, parlaq, emosional təqdimatı lazımdır, eyni zamanda, material maraqlı olmalıdır, xüsusən də ibtidai siniflərdə əlçatan olmalıdır.

İbtidai sinif müəllimin qarşısında məsuliyyətli bir vəzifə durur – tədris proqram materialının hər bir uşaq tərəfindən mənimsənilməsinə nail olmaq. İbtidai sinif şagirdlərinin bilik və hazırlığının müxtəlif səviyyələrini, yaddaşın, təfəkkürün, diqqətin inkişafındakı fərqləri nəzərə alaraq, müəllim dərsin təşkilini həmin istiqamət qurmalıdır. Bunun nəticəsidir ki, şagirdlərin əksəriyyəti dərsdə kifayət qədər fəal olur.

Məktəb dövründə şagirdin könüllü, şüurlu şəkildə idarə olunan diqqəti təlim prosesinə parçalanmış şəkildə daxil edilmiş "diqqət üçün məşqlər" ilə aradan qaldırmaq mümkün deyil və tədqiqatların göstərdiyi kimi, onları aradan qaldırmaq üçün xüsusi təşkil edilmiş, planlaşdırılmış iş tələb olunur. Bu cür işlər diqqətin əsas xüsusiyyətlərini öyrədən xüsusi məşqlərdən istifadə istiqamətində aparılmalıdır: həcm, paylanma, konsentrasiya, sabitlik və keçid. Dərsdə kompüter testlərindən və diaqnostik komplekslərdən istifadə müəllimə qısa müddətdə öyrənilən materialın mənimsənilmə səviyyəsi haqqında obyektiv təsəvvür əldə etməyə və onu vaxtında korrektə etməyə imkan verəcək. Beləliklə, ibtidai sinif şagirdlərinin tədrisində kompüterdən istifadə məqsədəuyğun görünür. Şagirdlərin marağını artırmaq üçün media kitabxanadan, fənlər üzrə elektron dərsliklərdən, elektron ensiklopediyalardan istifadə etmək olar. Bundan əlavə, dərslər üçün hazırlanan təqdimatlar müəllimin vaxtına xeyli qənaət edir, dərs mədəniyyətini yüksəldir, şagirdlərə differensial yanaşmaya şərait yaradır, fənnə marağın formalaşmasına töhfə verir və deməli, tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Kiçik yaşlı şagirdlərin tədrisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə imkan verir:

- şagirdlərin tədqiqat fəaliyyətində bacarıqlarını, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə;
- öyrənmə motivasiyasını artırmaq;
- məktəblilərdə informasiya ilə işləmək bacarığını formalaşdırmaq, ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- şagirdləri təlim prosesinə fəal cəlb etmək;
- şagirdlərin fəaliyyətinə nəzarəti keyfiyyətcə dəyişmək;
- şagirdləri informasiya cəmiyyətinin nailiyyətləri ilə tanış etmək.

Xülasə edərək əminliklə deyə bilərik ki, müasir müəllim kiçik yaşlı şagirdlərin diqqətinin hərtərəfli inkişafı üçün bütün lazımi vasitələrə və imkanlara malikdir. Şagirdlərdə diqqət kimi qabiliyyət nə qədər çox inkişaf edərsə, öyrənmə fəaliyyətlərində bir o qədər uğurlu olar.

Açar sözlər: təxəyyül, idrak, diqqət, texnologiya, əyanilik.

SUMMARY

The development of the attention of young students is not possible without the participation of the teacher. The most important role in this process is the teacher. The change of modern teaching activities, the use of electronic textbooks and didactic games, all these methods are aimed at keeping students' attention, which in turn ensures a high level of mastery of the teaching material. Success in learning the curriculum by younger students is directly related to the implementation of the principle of visibility in the classroom. It allows the teacher to use smart boards, textbook CDs, multimedia presentations, videos, etc. in the classroom. allows the use of various e-learning tools such as The use of innovative technologies in the learning process increases students' motivation, activates their cognitive activity and helps to develop attention on a voluntary basis. New century computer learning technologies set realistic, understandable, necessary, solvable goals for the student: if you solve the examples correctly, open the picture, enter all the letters correctly, you will get closer to the goal of the hero of the fairy tale (example). Thus, during play, the child has a positive motivation to learn [1]. Students' attention depends not only on the content of the material, but also on how it is presented to students, the characteristics of teaching. In order to control involuntary attention and the state of students' attention in the classroom, the content needs to be presented in a lively, vivid, emotional way, and the material should be interesting, especially accessible in the primary grades.

The primary school teacher has a responsible task - to achieve mastery of the curriculum material by each child. Taking into account the different levels of knowledge and training of primary school students, the differences in the development of memory, thinking, attention, the teacher should build the lesson in that direction. As a result, most students are quite active in the classroom.

During school, a student's voluntary, consciously managed attention cannot be overcome by "attention exercises" that are fragmented into the learning process, and research has shown that specially organized, planned work is required to overcome them. Such work should be done using special exercises that teach the basic features of attention: volume, distribution, concentration, stability and transition. The use of computer tests and diagnostic complexes in the classroom will allow the teacher to get an objective idea of the level of mastery of the material studied in a short time and to correct it in time. Thus, the use of computers in the teaching of primary school students seems expedient. To increase the interest of students, you can use the media library, electronic textbooks on subjects, electronic encyclopedias. In addition, presentations for lessons save a lot of teacher's time, improve the culture of the lesson, create conditions for a differentiated approach to students, contribute to the formation of interest in the subject and, consequently, have a positive impact on the quality of teaching.

The use of information and communication technologies in the education of young students allows:

- to develop students' research skills and creative abilities;
- increase learning motivation;
- to form students' ability to work with information, to develop communication skills;
- actively involve students in the learning process;
- qualitatively change the control over the activities of students;
- to acquaint students with the achievements of the information society.

In summary, we can say with confidence that the modern teacher has all the necessary tools and opportunities for the full development of the attention of young students. The more students develop the ability to pay attention, the more successful they will be in learning activities.

Keywords: imagination, cognition, attention, technology, visibility.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Будунов, Г.М. Компьютерные технологии в образовательной среде «за» и «против» / Г.М. Будунов.- М.: Аркти, 2006,-192 с
2. Воробьёва, О.Я. Коммуникативные технологии обучения.- М.: Волгоград: Учитель, 2008, -144 с.
3. Pina O.D. Teaching history: innovation and continuity since Rafael Altamira//- Madrid : Spanish Journal of Pedagogy/-2018/- no/269(Jan-Apr)-p.141-155

Blow Up results for a Nonlinear Hyperbolic Problem

Abir Bounaama
Department of mathematics, University of 20 August 1955

ABSTRACT

In this work, we consider the initial boundary value problem for a nonlinear hyperbolic equation in a bounded domain.

We get the blow-up results in finite time for solutions of nonlinear hyperbolic equation in different cases of initial energy.

Keywords: energy function; hyperbolic equation; Blow up.

REFRENCES

1. Y. Zhou. “A blow-up result for a nonlinear wave equation with damping and vanishing energy in R^{n}. Applied Mathematics Letters. Sci, Ser . 18(3), 281-286(2005).
2. S. T. Wu and L. Y. Tsai. “Blow up of solutions for evolution equations with nonlinear damping. Applied Mathematics E-notes. vol 6, 58-65(2006).

Fixed point results for generalized weakly contractive maps

Prof. Dr. Ali Farajzadeh
Department of mathematics, Razi university, ORCID NO: 0000-0001-5221-6741

ABSTRACT
In this paper, a new version of weakly contractive (called generalized weakly contractive (GWC, for short)) maps is introduced. Also, it is shown that the new version of weakly contractive map on complete metric spaces has unique fixed point. The Convergence of the Mann and Ishikawa$\hat{'}$s iterative scheme for GWC maps in the setting of hyperbplic spaces are investigated. Finally, the stability notion for GWC maps is proved. The results of this article can be viewed an improvement of the corresponding results published in this area, especially, [Some theorems on weakly contractive maps, Nonlinear Analysis, 47(2001) 2683-2693].

Keywords: Weakly Contractive, Mann and Ishikawa iteration, Unique fixed point

DÖRTGEN KAVRAMININ DİDAKTİK DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İNCELENMESİ

(Examination of Quadrilateral Concept's Didactic Transformation Process)

Arş. Gör Rümeysa CEVAHİR
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, ORCID: 0000-0002-5274-6715
Doç. D.r Menekşe Seden TAPAN BROUTIN
Bursa Uludağ Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1860-852X
Doç. Dr. Çiğdem ARSLAN
Bursa Uludağ Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7354-8155

ÖZET

Bu araştırmada geometri alanında temel kavramlardan biri olan dörtgen kavramının iç ve dış didaktik dönüşüm süreçlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle dörtgen kavramının bilimsel bilgisinden bahsedilmekte, devamında dış didaktik dönüşüm sürecine yani bilimsel bilginin öğretilecek bilgiye dönüşümüne yer verilmekte, son olarak da iç didaktik dönüşüm sürecinden yani dörtgenler konusunda ilköğretim matematik öğretmenlerinin öğrettiği bilgi (öğretilen bilgi) ile ortaokul öğrencilerinin öğrendiği bilgilerin (öğrenilen bilgi) nasıl olduğu araştırılmaktadır. Bu bağlamda dörtgen kavramı ile ilgili bilimsel bilgi, tarihsel ve epistemolojik analizi yapılarak ele alınmıştır. Dış didaktik dönüşüm sürecinde, ilköğretim kademesinde kullanılan matematik dersi öğretim programında ve matematik ders kitaplarında dörtgen kavramının öğretilecek bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Son aşamada ise dörtgen kavramının öğretimdeki yeri hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından incelenerek dörtgen ile ilgili öğretilen bilgiyi ve öğrenilen bilgiyi ortaya koymak amacıyla durum çalışması yürütülmüştür. Altı ilköğretim matematik öğretmeniyle dörtgen öğretimi üzerine yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve dörtgen öğrenimine yönelik öğrencilere (51 ortaokul öğrencisi) uygulanan başarı testi ile toplanan veriler içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda dörtgenler hakkındaki bilimsel bilginin dış didaktik dönüşümü ile programcılar tarafından öğretim programlarına ve ders kitaplarına yansıtılmasında yani öğretilecek bilginin belirlenmesinde, öğrencilerin gelişim düzeyi, ön bilgileri göz önünde bulundurulmuş olduğu ve ülkemizde eğitim-öğretimde kullanılan teknolojik araçlara da öğretilecek bilgide yer verilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bilginin yansımalarının öğrenilen bilgilerde var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dörtgen, didaktik dönüşüm teorisi, matematik eğitimi, ders kitabı

ABSTRACT

In this research, it is aimed to examine the internal and external didactic transformation processes of the quadrilateral concept, which is one of the basic concepts in the field of geometry. In line with this purpose, first of all, the scientific knowledge of the concept of the quadrilateral is mentioned, then the external didactic transformation process, the transformation of scientific knowledge to the information to be taught, is given place, and finally, the internal didactic transformation process, namely the knowledge taught by primary school mathematics teachers (taught knowledge) and the knowledge learned by secondary school students (learned knowledge) about quadrilaterals are investigated. In this context, scientific knowledge about the concept of quadrilateral has been discussed by making historical and epistemological analysis. In the external didactic transformation process, the relationship between scientific knowledge and knowledge to be taught about the concept of quadrilateral in the mathematics curriculum and mathematics textbooks used in secondary education has been revealed. In the last stage, the place of the concept of quadrilateral in teaching was examined in terms of both students and teachers, and a case study was carried out in order to reveal the knowledge taught and the knowledge learned about the quadrilateral concept. The data collected through semi-structured interviews on quadrilateral teaching with six secondary school mathematics teachers and a quadrilateral learning achievement test applied to students (51 secondary school students) were evaluated by making content analysis. As a result of the analyses, in the external didactic transformation of the scientific knowledge about the quadrilaterals and the reflection of it to the curriculum and textbooks by the programmers, that is, in the determination of the knowledge to be taught, the cognitive development level of the students and their prior knowledge were taken into consideration and the technological tools used in education in our country were also included in the knowledge to be taught. In addition, the reflections of the taught knowledge appear in the learned knowledge.

Keywords: Quadrilateral, Theory of Didactical Transposition, Mathematics Education, Textbook

GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin sürekli ve hızla değişmesi, gelecek nesilden beklenen becerileri de değiştirmektedir. Hedeflenen becerilerin değişimi, okullarda öğretilecek bilgilerin değişimine sebep olmaktadır. Bu sebeple de gerek öğretim programları gerekse ders kitapları sıklıkla yeniden düzenlenmekte, eğitim-öğretimin içeriğinde ve benimsenen yaklaşımlarda değişiklikler yapılmaktadır. Matematik öğretimi açısından düşündüğümüzde, Türkiye'de 2005 yılı öncesinde daha formal ve teorik olması yönüyle eleştirilen ilköğretim matematik öğretim programları 2005 yılında benimsenen yapılandırmacı yaklaşıma daha uygun olacak biçimde yenilenmiştir. Daha sonra 2008 yılın yenileme çalışmaları sonucunda, bu çalışmada odaklanılan dörtgen kavramı, çeşitleri ve dörtgenlerin özelliklerine ilişkin kazanıma 7. sınıfta *Geometri* alt öğrenme alanında yer verilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2009). 2012-2013 eğitim öğretim yılında zorunlu eğitim 4+4+4 biçiminde (4 sene ilkokul, 4 sene ortaokul ve 4 sene ortaöğretim) toplam 12 yıl olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme sonucunda güncellenen MEB (2013) ortaokul matematik öğretim programı incelendiğinde 5. sınıfta *Geometri ve* Ölçme alt öğrenme alanında dörtgenlere ait temel özelliklere yer verildiği ve 7. sınıfta dörtgenlerin köşegenleriyle ilgili ilave bilgiler ile alan ölçümleri bulunduğu görülmektedir. Bu değişiklik MEB (2018) öğretim programı ile devam etmiştir. Tüm bu değişim hareketliliği sırasında bazı konu ve kavramların öğretim programlarında yer alış şekli ve zamanı, ders kitaplarına ve öğretim uygulamalarına yansıması ve sonrasında programdan kaldırılması veya yeni bir forma dönüşmesi eğitim-öğretim açısında incelenmeye ve anlaşılmaya değer bir süreçtir. Eğitim sisteminin değişmesiyle anlatıldığı sınıf düzeyinde ve içeriğinde farklılaşmalar oluşan dörtgen kavramı, çeşitleri ve özellikleri bu değişim sürecini incelemek için uygun bir örnek olarak karşımız acıkmaktadır. Dörtgen kavramının ve özelliklerinin öğretim programlarında nasıl dönüşüme uğradığını, nasıl öğretildiğini ve öğrenildiğini incelemek için Chevallard (1985) tarafından oluşturulan Didaktik Dönüşüm Teorisi (DDT) teorik çerçeve olarak benimsenmiştir.

Teorik Çerçeve

Bu çalışmada benimsenen DDT, matematikçiler tarafından ortaya atılan bilimsel bilgilerin okullarda okutulan bilgilere dönüşme sürecini, bu süreçteki paydaşların nasıl ve hangi ölçütlere dayalı kararlar aldıklarını, bu kararların öğretim programlarına ve sınıflara yansımalarını ve bu süreci etkileyen bileşenleri hem öğretmenler hem öğrenciler hem de öğrenme ortamı açısından inceler. DDT, temelde bilginin zaman içerisindeki değişimine odaklanır ve bilimsel bilgilerin öğrencilerin öğrendiği bilgilere doğru dönüşüm süreci Şekil 1'deki gibi görselleştirilebilir.

Şekil 1. Didaktik dönüşüm süreci (Bosch & Gascón, 2006'dan uyarlanmıştır)

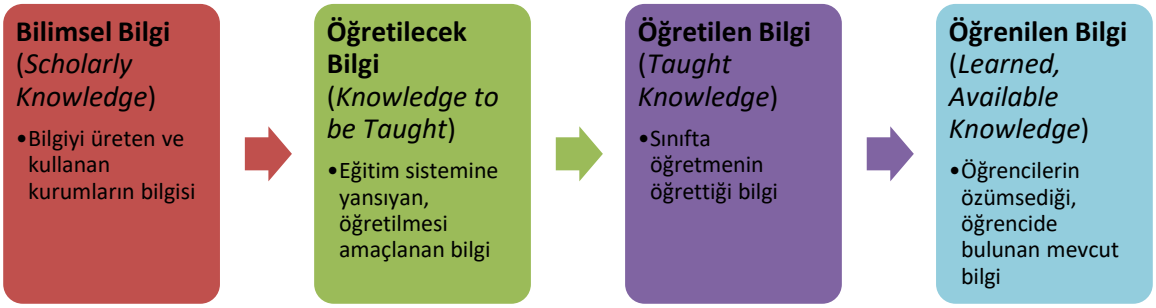

Şekil 1'de görüldüğü üzere bilimsel bilgi, öncelikle araştırmacılar, program geliştiriciler, kitap hazırlamada görev alan eğitimciler, matematikçiler ve matematik eğitimcilerinin işbirliği içinde çalışması sonucunda öğretilecek bilgiye dönüşür. Bu dönüşüm, öğretim ortamının dışında gerçekleştiğinden *dış didaktik dönüşüm* olarak adlandırılır. Öğretilecek bilgi üzerine çalışan paydaşlar matematiksel bilgileri öğretim programına dâhil ederken öğrencilerin düzeyleri ve ön bilgileriyle birlikte öğretmenlerin alan ve pedagojik alan bilgilerini göz önünde bulundurmaktadır (Yavuzsoy Köse, 2016). Dış didaktik dönüşüm sürecini *iç didaktik dönüşüm* süreci takip eder. İç didaktik dönüşümün ana kahramanları öğretmenlerdir ve bu dönüşüm öğretim ortamında gerçekleşir. Öğretilecek bilginin öğretilen bilgiye dönüşümünü, öğretmenlerin alan ve pedagojik alan bilgisi, kullanılan öğretim yöntemi, kullanılan matematik dili, haftalık matematik ders saati, sınıf mevcudu, değerlendirme sistemi ile alan eğitimcilerinin akademik çalışmalarının sonuçları

etkileyebilmektedir. Didaktik dönüşüm sürecinin sonundaki öğrenilen bilgi, dönüşüm sürecinin sonu olarak gözükse de yeni bir dönüşüm sürecinin başlangıcı da olabilmektedir (Bosch, Chevallard, & Gascón, 2005).

Geometri alanında önemli kavramlardan biri olup, çeşitlerinin sınıflandırılmasında ve özelliklerinin öğrenilmesinde öğrencilerin karmaşa yaşadığı dörtgen kavramını bütünsel olarak ele almak önemli ve değerli görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı dörtgen kavramını didaktik dönüşüm teorisine göre incelemektir. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi "*Dörtgen kavramının didaktik dönüşümü nasıldır?*" olup bu ana problem doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Dörtgenlerin epistemolojik süreci nasıldır?
2. Dörtgen kavramı ile ilgili *öğretilecek bilgi* için öğretim programlarında ve ders kitabında nasıl bir ekosistem oluşturulmuştur?
3. Matematik öğretmenlerine göre dörtgen kavramında *öğretilen bilgi* nasıldır?
4. Ortaokul öğrencilerine göre dörtgen kavramında *öğrenilen bilgi* nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Dörtgen kavramının didaktiksel dönüşüm sürecinin incelendiği bu çalışmada araştırma modeli olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Zira durum çalışması araştırması gerçek yaşamın, güncel bağlam ya da ortamın içindeki bir durumun çoklu veri kaynakları ile belirli bir zaman dilimi boyunca toplanarak araştırılmasını gerektirirken (Yin, 2016), çalışmanın odağındaki durum bir birey, küçük bir grup, bir organizasyon, bir ilişki biçimi veya bir sosyal proje gibi somut ve daha soyut olabilmektedir (Creswell & Poth, 2018). Bu çalışma da odak noktasındaki durum dörtgen kavramı olup bu kavramın matematik öğretimindeki yerini faklı veri toplama araçlarıyla bütünsel olarak ele alınıp incelendiğinden dolayı durum çalışmasına uygundur.

Çalışma Grubu

Dörtgen kavramı üzerine görüşlerine başvurmak üzere 2021-2022 eğitim öğretim yılı bahar döneminde, Türkiye'de farklı üniversitelerin İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünden mezun olan, lisansüstü eğitim düzeyleri, mesleki deneyimleri farklı olan ancak aktif olarak 5. sınıflarda öğretmenlik yapan altı öğretmen çalışma grubunu oluşturmaktadır. Öğretmenlerin demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'deki öğretmen isimleri takma isimlerdir.

Tablo 1: Görüşme Yapılan Matematik Öğretmenlerinin Demografik Bilgileri

Öğretmen	Cinsiyet	Lisans mezuniyet yılı	Lisansüstü eğitim durumu	Ders anlattıkları sınıf düzeyleri	Mesleki deneyim
Ömer	Erkek	2014	Doktoraya devam ediyor	5, 6, 7 ve 8	8 yıl
Mehmet	Erkek	2013	Doktoraya devam ediyor	5, 6, 7 ve 8	9 yıl
Mustafa	Erkek	2014	Yüksek lisansa devam ediyor	5, 6, 7 ve 8	8 yıl
Çiçek	Kadın	2015	Yüksek lisans mezunu	5, 6, 7 ve 8	7 yıl
Rabia	Kadın	2010	Lisansüstü eğitim almadı	5, 6, 7 ve 8	10 yıl
Leyla	Kadın	2007	Lisansüstü eğitim almadı	5, 6, 7 ve 8	14 yıl

Bu matematik öğretmenlerinden Mustafa öğretmenin 51 beşinci sınıf öğrenci de araştırmanın öğrenilen bilgiyi inceleme kısmında çalışmaya dâhil edilmiştir. Demografik bilgiler incelendiğinde çalışmaya dâhil edilen öğretmenlerin hepsi ortaokuldaki tüm seviyelerde ders vermiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak 2009, 2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları, aktif olarak öğretimde kullanılan ortaokul matematik ders kitapları, kişisel bilgi formu, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve Genç (2010) tarafından geliştirilen başarı testi ve Dışbudak'nin (2017) başarı testindeki açık uçlu maddelerden 3 tanesi kullanılarak toplam 14 sorudan oluşan *Dörtgenler Başarı Testi* kullanılmıştır (Ek-1).

Kişisel Bilgi Formu: Öğretmenlerin cinsiyeti, lisansta mezun olunan üniversite, mezuniyet yılı, lisansüstü eğitim durumu, ders anlattıkları sınıf düzeyleri, meslekteki hizmet süresi ve aktif kullandıkları e-mail adres bilgilerine yönelik sorular formun içeriğini oluşturmaktadır.

Görüşme Formu: Görüşme formunda dörtgen kavramına ve öğretimine yönelik araştırmacılar tarafından hazırlanan aşağıdaki toplam 9 soru ile öğretmenlerin görüşleri toplanarak öğretilen bilgiye yönelik veriler toplanmıştır. Görüşme soruları üçü akademisyen beşi matematik eğitiminde doktora yapmakta olan öğretmenler olmak üzere toplam sekiz uzmanın görüşüne sunulmuş ve uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme soruları:

- Dörtgen kavramını nasıl tanımlarsınız?
- Dörtgenlerin tarihçesi hakkında bilginiz var mı? Varsa biraz bahsedebilir misiniz?
- Sizce dörtgen kavramının öğretimi için hangi matematiksel kavramlar ön bilgi olarak gereklidir?
- Sizce dörtgen kavramının öğretimi, hangi matematiksel kavram/kavramların öğretimini kolaylaştırır? Neden?
- Öğretim programında dörtgen kavramında nasıl yer verilmiştir? Bunu öğrenci düzeyine uygun buluyor musunuz?
- 5.sınıftaki "*Dikdörtgen, paralelkenar, eşkenar dörtgen ve yamuğun temel elemanlarını belirler ve çizer.*" kazanımının programdaki yeri ve içeriği hakkında görüşleriniz nelerdir?
- Dörtgenlerin temel elemanlarını anlattığınız derslerinizi özetleyebilir misiniz? (Derse nasıl başlayıp, hangi yöntem veya tekniklerle derse devam ediyorsunuz?)
- 5. sınıfta dörtgen konusunu öğretirken hangi zorluklarla karşılaşıyorsunuz? Bu zorluklardan bazılarını açıklayınız.
- Yine 5.sınıf öğrencilerinizde dörtgenler hakkında hangi kavram yanılgılarıyla veya hatalarla karşılaşıyorsunuz? Bunları gidermek için neler yapıyorsunuz?

Veri Toplama Süreci

Çalışma kapsamında öncelikle MEB, Talim Terbiye Kurulu tarafından oluşturulan ortaokul matematik öğretim programları (MEB, 2009; MEB, 2013; MEB, 2018) ve ortaokul matematik ders kitapları incelenerek dörtgen kavramının öğretimdeki yeri incelenmiştir. Devamında kişisel bilgi formu ve görüşme formu çevrimiçi ortamda hazırlanarak kolay erişilebilir olan matematik öğretmenlerine iletilmiştir. Erişilen öğretmenlerden birinin (Mustafa) öğrencilerine de Dörtgenler Başarı Testi bir derste (40 dk) uygulanarak öğrenilen bilgiye ait veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

İlk olarak yapılan doküman incelemesinde, dörtgen üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar, araştırmanın yürütüldüğü zamandaki mevcut ortaokul matematik dersi öğretim programları ve 5.sınıf matematik ders kitapları incelenmiştir. İlk kez 5. sınıf düzeyinde dörtgen çeşitlerine (paralelkenar, eşkenar dörtgen, yamuk, dikdörtgen, kare) ve bu dörtgenlerin özelliklerine karşılaştırmalı olarak yer verildiğinden 5. sınıfta okutulan matematik ders kitapları incelenmiştir. Bu incelemede, dörtgen kavramının, bilimsel bilgi olarak nasıl tanımlandığına, dörtgen türlerinin nasıl ele alındığına ve öğretilecek bilgi olarak matematik öğretim programında ve ders kitaplarında dörtgenlere nasıl yer verildiğine odaklanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen nitel veriler, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir (Krippendorff, 2004). İlaveten dörtgenler başarı testinden öğrencilerin aldığı puanlar betimsel istatistik yöntemleriyle analiz edilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bulguları araştırmanın alt problemleriyle paralellik gösterecek biçimde sırasıyla; Dörtgenlerin Epistemolojik Süreci, Öğretilecek Bilgi Olarak Dörtgenlerin Ekosistemi, Öğretilen Bilgi Olarak Dörtgenler ve Öğrenilen Bilgi Olarak Dörtgenler olmak üzere dört başlık altında sunulmuştur.

Dörtgenlerin Epistemolojik Süreci

Geometri alanının kullanımına, ilk insanların etrafında gördükleri nesneleri çizdikleri resimlerde ratlanmaktadır (Yiğit-Koyunkaya, 2016). Sonrasında Sayılı (1991), çokgenlerin Nil Nehri'nin taşması sonucu arazilerin sınırları silindiğinden dolayı sınırları belirlemek amacıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Eski Mısırlılar arasında çıkan sınır anlaşmazlıklarını çözebilmek için sahip oldukları arazilerin sınırlarını net olarak belirlemede, gökyüzündeki yıldızları referans alarak, üçgen, dörtgen gibi şekiller kullanmışlardır. Sınırları belirlendikten sonra arazilerinin alanını hesaplamak için uğraşan Eski Mısırlılar, kare ve dikdörtgenin alanını doğru biçimde hesaplayabilmişlerdir. Düzgün olmayan arazilerin alanlarını da uygun geometrik şekillere parçalayarak alanlarını hesaplamaya çalışmışlardır.

Eski Mısırlılar dikdörgen ve karenin alanını sadece doğruları kullanarak yapmıştır, açı kavramı henüz gelişmemiştir (Sayılı, 1991). Eski Mısırlılardan sonra Eski Yunanlılar kare ve dikdörtgeni genişleterek çokgenleri oluşturup, *çokgen* terimini kullanmışlardır. Bu dönemde özellikle Öklid'in geometri üzerine yaptığı çalışmalar dikkate değerdir ve çoğu geometrik nesnenin temeli o dönemde adlandırılıp sistemli hale getirilmiştir. Uzun yıllar anlamlandırılamayan Yunanlıların ortaya koyduğu matematiğin, Türk İslam

âlimlerinin incelemeleri sonucunda anlaşılırlığı artmıştır ve günümüzde öğrendiğimiz çokgenler ve dörtgenlerin temeli oluşturulmuştur.

Çokgenler ve dörtgenler, farklı disiplinlerde (kimyada moleküler yapılarda vb.), mimaride, tasarımda (zarf çantalar vb.), günlük hayatta (bal peteklerinin şekli vb.) sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu şekillerin birbiriyle benzerlikleri ve farklılıkları düşünülerek sınıflandırmalar yapılmaya çalışılmıştır. En çok kullanılan ve bu çalışmada da ön planda tutulan dörtgenler yamuk, paralelkenar, dikdörtgen, eşkenar dörtgen ve karedir. Alan yazında yamuk kavramıyla ilgili iki farklı yaklaşım söz kosudurr. Birinci yaklaşıma göre bir dörtgenin yamuk olabilmesi için *en az bir çift* paralel kenarının olması gerekirken ikinci yaklaşıma göre *yalnız bir çift* paralel kenarının olması gereklidir. İkinci yaklaşımda dörtgenlerin içinde yamuğun ayrı olarak sınıflandırılması söz konusudur (De Villiers, 1994; Yılmaz & Olgun, 2016). Birinci yalaşıma göre paralelkenar bir yamuk iken, ikinci yaklaşıma göre değildir. Bu çalışmada MEB (2018) tarafından da kabul edilen birinci yaklaşım benimsenmiştir.

Dörtgen kavramının bilimsel bilgisi yani formal tanımı,

> A, B, C, D herhangi üçü doğrusal olmayan noktalar olsun. $ABCD$ dörtgeni
> $[AB] \cup [BC] \cup [CD] \cup [AD]$
> olarak tanımlanır. A, B, C ve D noktalarına dörtgenin **köşeleri**, $[AB], [BC], [CD], [AD]$
> doğru parçalarına **kenarları**, $[AC], [BD]$ doğru parçalarına **köşegenleri** denir.

olarak verilebilir ve $ABCD$ dörtgeni veya $ABCD$ şeklinde gösterilir.(Argün, Ahmet, Bulut, & Halıcıoğlu, 2014). □

Öğretilecek Bilgi Olarak Dörtgenlerin Ekosistemi

Bu bölümde 2009, 2013 ve 2018 yılı ortaokul matematik öğretim programlarındaki dörtgen ve dörtgen çeşitlerinin (yamuk, paralelkenar, dikdörtgen, eşkenar dörtgen ve kare) yeri incelenerek güncel matematik ders kitabından örneklere yer verilmiştir. İlk olarak MEB (2009) öğretim programında 6. sınıf Geometri alt öğrenme alanında "*i. Çokgenleri inşa eder.*" kazanımı bulunmaktadır. Bu düzeyde üçgen, dikdörtgen, kare, beşgen altıgen gibi düzgün ve düzgün olmayan çokgenler incelenirken dörtgen çeşitlerine (paralelkenar, yamuk, eşkenar dörtgen) girilmez. Daha sonra 7. sınıf Geometri alt öğrenme alanında "*i. Çokgenlerin köşegenlerini, iç ve dış açılarını belirler. ii. Dörtgenlerin kenar, açı ve köşegen özelliklerini belirler.*" kazanımları bulunur ve bu düzeyde üzerinde durulan konular aşağıdaki gibi listelenebilir:

- ✓ Köşegenin, bir çokgenin ardışık olmayan herhangi iki köşesini birleştiren doğru parçası olduğu vurgulanır.
- ✓ Dörtgenler kare, dikdörtgen, paralelkenar, eşkenar dörtgen ve yamuk çeşitleriyle sınırlandırılır.
- ✓ Dörtgen modellerinden yararlanarak kenar, açı ve köşegen özeliklerini bir arada gösteren bir tablo yapılarak sahip olunan özellikler tabloya işaretlenir (Şekil 2).

İlaveten bu dönemde ortaokul 6, 7 ve 8. sınıftan oluşmaktadır. Bu nedenle 6.sınıfı *ortaokul birinci sınıf* ve 7. sınıfı *ortaokul ikinci sınıf* olarak düşünebiliriz.

Şekil 2: Dörtgenlerin kenar, açı ve köşegen özelikleri

Dörtgenler / Özellikleri	Kare	Dikdörtgen	Paralelkenar	Eşkenar Dörtgen	Yamuk
Karşılıklı kenar çiftleri birbirine eştir.					
Bütün kenarları birbirine eştir.					
Köşegenleri birbirine eştir.					
Bütün açıları dik açıdır.					
Köşegenleri birbirini ortalar.					
Köşegenleri birbirine diktir.					
Karşılıklı açıları birbirine eştir.					
Bir çift paralel kenara sahiptir.					
İki çift paralel kenara sahiptir.					
...					

Zorunlu eğitim sisteminin 12 yıla çıkarılması ve eğitim öğretimin 4+4+4 olarak sınıflandırılmasından sonra MEB (2013) ortaokul matematik öğretim programındaki dörtgenlere ait kazanımlar incelendiğinde sınıf düzeyine göre kazanımlar ve kazanımların içeriği Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: MEB (2013) ortaokul matematik öğretim programındaki dörtgenlerle ilgili kazanımlar

Sınıf Düzeyi	Kazanım	Açıklamalar
5. sınıf	**5.2.2.3. Dikdörtgen, paralelkenar, eşkenar dörtgen ve yamuğun temel özelliklerini anlar.**	• Açı, kenar ve köşegen özellikleri üzerinde durulur. • Kareli ve izometrik kâğıtların yanı sıra dinamik geometri yazılımları ile özel dörtgenlerin dinamik incelemelerine yönelik sınıf içi çalışmalara yer verilebilir. • Kare, dikdörtgenin özel bir durumu olarak ele alınır. • Yamuk tanıtılırken kenar çiftlerinden en az birinin paralel olduğu vurgulanır, çeşitlerine girilmez.
7. sınıf	**7.3.2.3. Dikdörtgen, paralelkenar, yamuk ve eşkenar dörtgeni tanır; açı özelliklerini belirler.**	• Kenarların oluşturduğu açılarla birlikte eşkenar dörtgen, kare ve dikdörtgende köşegenlerin oluşturduğu açılar da incelenir. • Kare dikdörtgenin ve eşkenar dörtgenin özel bir durumu olarak ele alınır. Bunun yanı sıra dikdörtgen ve eşkenar dörtgen, paralelkenarın özel halleri olarak ele alınır. Ayrıca dikdörtgen, eşkenar dörtgen ve paralelkenar da yamuğun özel durumları olarak ele alınır.

Tablo 2 incelendiğinde, dörtgen çeşitlerine ilk olarak 5.sınıf düzeyinde yer verildiğini, dörtgenlerin temel özellikleri (açı, kenar, köşegen) kareli, izometrik kâğıtlar ve dinamik geometri yazılımlarının kullanımıyla öğretimine yer verildiği gözükmektedir. Programda yamuk kavramında en az bir çift paralel kenarının olmasının vurgulanması istenmektedir. Sarmal yapıda olan ve öğrencilerin ön bilgilerini dikkate alan 2013 öğretim programında 7. sınıfta dörtgen çeşitlerinin özellikleri tekrar edilirken daha çok açı özellikleri (köşegenlerin oluşturduğu açılar) ve dörtgenlerin hiyerarşik sınıflandırması üzerinde durulduğu söylenebilir. Ayrıca "Eğitimde Asrın Projesi" olarak duyurulan 2010 yılında başlayan FATİH Projesinin yansıması olarak öğretim programında teknoloji destekli uygulamalara da yer verildiği dikkat çekmektedir.

Son olarak güncel ortaokul öğretim programımız MEB (2018) incelendiğinde 1-4. sınıf düzeylerinde sırasıyla her sene bir önceki senede öğrenilen bilgiye ekleme yapılarak yine sarmal düzende ilerlenerek kare ve dikdörtgen kavramları öğretilmektedir. Kare ve dikdörtgeni modelleme, benzerlikler ve farklılıkları, simetri, kenar ve köşeleri isimlendirme, kenar özellikleri ve çevre hesabı, birim karelerle alan hesabı öğretildikten sonra 5.sınıfta diğer dörtgen çeşitlerinden ilk kez bahsedilmektedir. 2013 programıyla genel olarak benzerlik göstermekle beraber 2018 programının farklılıkları aşağıda listelenmiştir:

- ✓ Kare ve dikdörtgenin, paralelkenarın özel bir durumu olduğu 6.sınıfta verilir. 5.sınıfta sadece dörtgen çeşitlerinin temel elemanlarına ve iç açıları toplamının 360° olduğuna yer verilir.
- ✓ 6. sınıfta üçgen dikdörtgen ve paralelkenardan oluşan bileşik şekillerin alan hesabını içeren problemlere yer verilir.
- ✓ 7.sınıfta eşkenar dörtgen ve yamuğun alan bağıntıları oluşturularak dörtgen çeşitlerinin birleşiminden olan şekillerin alan hesabına yönelik problemlere yer verilir.

2021-2022 eğitim öğretim döneminde 5. sınıfta kullanılan ders kitabında da Şekil 2'ye benzer bir dörtgen özelliklerine yönelik tablo bulunmaktadır. İlaveten Dinamik geometri programı kullanılarak dörtgen çizimleri adım adım bulunmaktadır. Etkinliklerin ve temel düzeyde de olsa teknolojik uygulamaların çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. 7. sınıf güncel matematik ders kitabında ise yine dörtgen özelliklerine ait tabloyla özellikleri hatırladıktan sonra devamında Şekil 3'teki etkinlikle dörtgenlerin sınıflandırılmasındaki hiyerarşiye yer verildiği görülmektedir.

Şekil 3: Dörtgenlerin hiyerarşisi ile ilgili etkinlik örneği (Keskin-Oğan & Öztürk, 2021, s. 214)

Öğretilen Bilgi Olarak Dörtgenler

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerin analizinde, öğretmenlere dörtgenlerin tarihi ile ilgili bilgilerinin olup olmadığı sorulduğunda genel olarak bilgilerinin olmadığına ulaşılırken, bir öğretmen "*İlk olarak Mısır da arazi ölçümlerinde kullanılıyordu.*" yanıtını vermiştir. Bir diğer öğretmen ise "*Öklid ve Pisagor teoremleri, Eski mısırlıların arazi sınırlarını belirleyebilmek için kullandığı alan hesaplama yöntemleri, İslam bilim adamlarının ikinci derece denklemler alanında yapmış olduğu buluşlar geometrinin gelişimine katkı sunmuştur. Bu şekilde dörtgenler konusunda da ilerleme kaydedilmiş olabilir.*" şeklinde görüşünü belirtmiştir. Öğretmenlerin dörtgen tanımları incelendiğinde ise genel olarak verilen yanıtlarda 'dört kenar', 'dört köşe' ve 'kapalı şekil' ifadeleri ortakken bir öğretmen "*4 kenarı olan çokgene verilen genel isim*" yanıtı ile çokgen kavramı ile ilişkilendirerek tanımlarken bir diğer öğretmen ise tanımına "*Kenarlar doğru parçası olmalıdır.*" ifadesini eklemiştir. Bu ekleme dörtgenin formel tanımındaki doğru parçalarının birleşimi olmasıyla bağdaşacak niteliktedir.

Öğretmenlere dörtgen kavramının öğretimi için hangi matematiksel kavramların ön bilgi olarak gerekli olduğu sorulduğunda elde edilen yanıtlarda genellikle '*açı*' ve '*doğru parçası*' kavramı ortak yanıt olurken öğretmenlerden '*köşegen*', '*ışın*', '*uzunluk*', '*diklik*' '*paralellik*' kavramları da yanıtları alınmıştır. Devamında öğretmenlere dörtgen kavramının öğretimi hangi matematiksel kavram/kavramların öğretimini kolaylaştırabildiği sorulduğunda elde edilen yanıtlarda genellikle '*alan*' cevabı verilirken farklı öğretmeler tarafından '*köşegen*', '*doğal sayılarda ortak çarpan parantezine alma'*, '*Pisagor teoremi*' ve '*kareköklü sayılar*' cevapları elde edilmiştir.

Bu çalışmada odaklanılan "*Dikdörtgen, paralelkenar, eşkenar dörtgen ve yamuğun temel elemanlarını belirler ve çizer.*" kazanımının öğretim programındaki yeri, içeriği ve kazanımın sınıf düzeyine uygunluğu sorulduğunda öğretmenlerin çoğu kazanımın programdaki yerini, öğrenci düzeyini uygunluğunu ve içeriğini uygun ve yerinde bulmaktadır. İlaveten birkaç öğretmenimizden gelen yanıtlar şu şekildedir:

> "*5. sınıfta olan dörtgenlerin özellikleri öğrencileri zorlamaktadır. 7. sınıfta olan dörtgen problemleri de öğrencileri zorlamaktadır.*"
>
> "*… Öğrencilerin anlamlı öğrenmesini sağlamak adına daha fazla yönteme yer verilebilir.*"
>
> "*… Genelde geometri konuları son konulara koyuluyor. Dönem sonu geldiğinde öğrencilerin okula devamlılığı azalıyor. Gelen öğrencilerinde ders dinleme motivasyonları dönem içerisindeki kadar yüksek olmuyor. Bu gibi sebeplerle geometri konuları tam olarak öğretilemiyor. Dörtgenler kazanımlarının dönem içerisinde olmasını doğru buluyorum.*"

Öğretmenlerden dörtgenlerin temel elemanlarını anlattıkları derslerini özetlemeleri istendiğinde; öğretmenlerin çoğunun derse önceki öğrenmeleri (çokgen, doğru parçası, açı) hatırlatıp *ilişkilendirmeler* yaptıklarına, dersin sonunda karşılaştırmalı sorular çözdüklerine ulaşılmıştır. İlaveten iki öğretmen *düz anlatım yöntemi* kullandığını belirtirken üç öğretmen çizimlerde ve özelliklerde *teknoloji desteği* kullandığını belirtmiştir. Bir diğer öğretmen de birbirine karıştırabilecek dörtgen çeşitlerini birlikte anlattığını belirtmiştir. Örneğin kare ile eşkenar dörtgen, paralelkenar ile dikdörtgen.

Bir diğer görüşme sorusu dörtgenler konusunun öğretiminde karşılaşılan zorlukların neler olduğuna yönelikti ve öğretmenlerden alınan görüşler neticesinde genel olarak '*köşegen*' özelliklerinin öğretiminde zorlanılırken '*öğrencilere düzgün çizim yaptırmada*' zorlanmalar olduğuna ulaşılmıştır. Bir öğretmenimizin ise "*Dikdörtgen ve eşkenarın bir paralelkenar olduğunu anlamakta zorlanıyorlar.*" şeklinde verdiği yanıtından 6. sınıf kazanımlarından olan "M.6.3.2.2. c) Kare ve dikdörtgenin, paralelkenarın özel durumları olduğu vurgulanır." kazanımını, 5. sınıf düzeyinde verdiği anlaşılmaktadır. Bu da öğrencilerin kazanımı anlamakta zorlanmalarına sebep olmaktadır. Bu durumun sebebi eğitim sisteminin değişmesiyle ortaokul birinci sınıftaki öğrencilerin yaşının bir yaş azalmasından dolayı somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine henüz geçmemiş olan öğrencilerin 5. sınıfta olabilme ihtimali ile açıklanabilir. Öğretim programında bu kazanımın 6. sınıfa koyulmasından da programın öğrencilerin gelişim özelliklerini dikkate aldığını söyleyebiliriz. Öğretmenlerin karşılaştıkları zorluklara ilişkin örnek yanıtlar aşağıda listelenmiştir:

> "*Öğrenciler temel elemanların neler olduğunu görsel olarak gösterince anlıyorlar. Fakat çizimleri çok kötü. Düzgün şekilde geometrik cisimleri çizemiyorlar. Özellikle paralelkenar ve eşkenar dörtgeni çizmekte daha çok zorlanıyorlar. Dörtgenlerin özelliklerini anlıyorlar ancak kalıcılık konusunda büyük sorun yaşanıyor. Örneğin; köşegen özelliklerinde. Hangisi dik kesişiyor hangisinde köşegen uzunlukları eşit vb. karışıyor.*"
>
> "*Açı problemlerinde ve köşegen özelliklerinde zorluklar yaşıyorum.*"

"*Bu yıl ders anlatırken paralellik ve eşitliği karıştırdıklarını fark ettim. Çokgenin içindeki açı kavramını anlamlandırmada zorlanmaktadırlar ve köşegeni komşu olmayan köşelere yerleştirmede zorlanmaktadırlar.*"

Öğretmenlere son olarak 5. sınıflarda dörtgen öğretirken hangi kavram yanılgılarıyla veya hatalarla karşılaştıklarını ve bu hataları gidermek için neler yaptıkları sorulduğunda alınan görüşlere göre öğretmenlerin en çok '*dörtgenlerin sınıflandırılmasına*' yönelik öğrencilerde kavram yanılgılarıyla karşılaştığı söylenebilir. Bu yanılgıları gidermek içinse günlük hayattan örnekler verdikleri, yanlışı gösterip doğruya ulaştırdığı, benzer şekillerin özelliklerini birlikte incelediklerini, öğrenciler tahtada soru çözdüğünde sınıfça çözümleri değerlendirdiklerini ve cetvel, açıölçer ile çizim yaptırdıklarını, GeoGebra programı üzerinde de dörtgenleri çizdiklerini belirtmişlerdir. Bu soruya ilişkin örnek yanıtlar aşağıda listelenmiştir:

"*…kenarların paralelliği ve eşitliği karıştırılmaktadır özellikle paralel kenarda ve dikdörtgende. Kavram yanılgılarının aslında sebebine inmeye çalışıyorum yaşları gereği hayal kurarak cisimleri kafalarında oluşturuyorlar. Bunu yaparken nasıl oturttuklarına bakıp bununla ilgili bazen doğru bilgi aktarımı yapıyorum bazen de yanlışı göstererek doğruyu bulduruyorum.*"

"*Eşkenar ve paralelkenarı karıştırabiliyorlar. İki şekli yan yana çizip özelliklerini tekrar edip aradaki farkları buluyoruz.*"

"*Kare için özel bir dikdörtgendir dediğimizde çok şaşırıyorlar. Karenin bambaşka bir şekil olduğunu düşünüyorlar. Yamuğun karşılıklı bir çift kenarının (alt ve üst taban gibi) paralel olması gerektiğine dikkat etmiyorlar. Dörtgenlerin içerisine açıları yanlış yerleştirebiliyorlar. Dar açı olan yere geniş açı yazabiliyorlar. Eş uzunlukta olan kenarları aynı çizgilerle ifade etmeyi unutabiliyorlar. Bunları gidermek için soru çözümleri yapıyorum. Öğrencilere tahtada soru çözdürerek var olan hataları arkadaşlarına buldurarak bu eksikliklerin giderilmesini sağlamaya çalışıyorum.*"

"*Paralelkenar ile eşkenar dörtgenin çizimi ve eşkenar dörtgenin açılarının eşit olduğunu düşünüyorlar. Paralelkenarın ise tüm kenarlarının ve köşegenlerinin eşit olduğunu düşünenler var. Cetvel ve açıölçer ile çizim, GeoGebra programı üzerinde gösterme.*"

Öğrenilen Bilgi Olarak Dörtgenler

Didaktik Dönüşüm Sürecinin son aşamasında bulunan öğrenilen bilgiyi araştırmak için Mustafa öğretmenin 51 öğrencisine Dörtgenler Başarı Testi uygulanmıştır. Öğrencilerin DBT'den aldıkları puanların ortalaması 100 üzerinden 55,9 olup Kolmogrov-Simirnov testine göre öğrenci puanları normal dağılım göstermektedir ($p > 0.05$). Öğrencilerin aldığı puanların dağılımına ait histogram grafiği Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4: Öğrencilerin DBT testi puan dağılımı

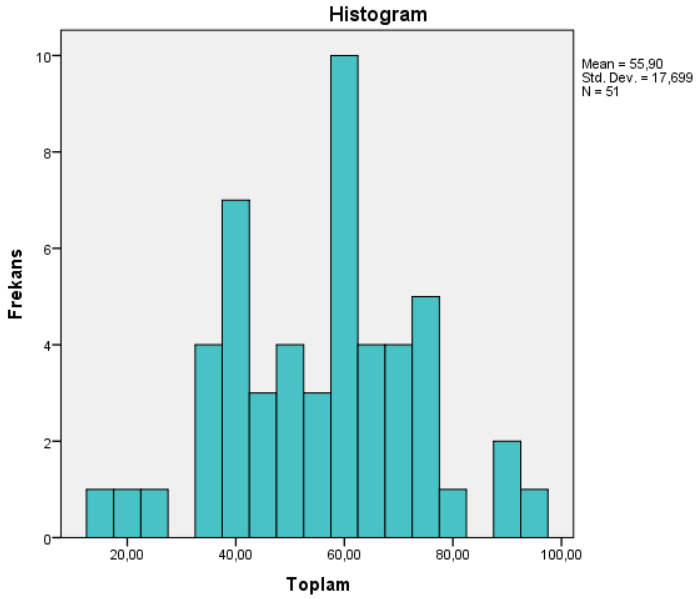

Devamında öğrencilerin en çok hata yaptıkları çoktan seçmeli sorular sırasıyla 8, 7 ve 1. sorulardır. 8. soruda öğrencilere alışık olmadıkları tarzda tersten düşünmelerini sağlayacak bir soru yöneltilmiştir. Bu soruda en çok verilen hatalı cevap B seçeneği (kare) olup bu durum öğretmenlerin 'öğrencilerin kareyi dikdörtgen olarak kabul etmediği' görüşünü destekler niteliktedir. Ayrıca, eşkenar dörtgenin özelliklerini bilmeyi gerektiren 7. soruya verilen hatalı yanıtlar incelendiğinde ise en çok C seçeneğinin (köşegen uzunlukları eşit değildir) işaretlendiğine ulaşılmıştır. Öğrencilerin çoğunun doğru cevap olan D seçeneğini

işaretlememesi öğretmenlerimizden gelen 'eşkenar dörtgenin açılarını da eşit düşünüyorlar' görüşünü destekler niteliktedir. Bir diğer en çok hata yapılan soru ise 1. soru (karenin şekli sorulmaktadır) olmuştur. Birinci soruda da en çok işaretlenen yanlış seçenek B seçeneğidir. Burada da öğrencilerin kareyi (hatta tüm dörtgenleri) genel olarak kâğıdın kenarlarına paralel biçimde çizmeye alışmasından dolayı B seçeneğini kare olarak düşünüp işaretledikleri düşünülmektedir. Hâlbuki B seçeneğindeki şekilde köşeler bulunmamaktadır ancak bu duruma öğrencilerin çoğunun dikkat etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Daha sonrasında öğrencilerin açık uçlu maddelere verdikleri yanıtlar incelendiğinde 11, 13 ve 14. sorularda dikkate değer yanıtlar elde edilmiştir. Öncelikle 11. soruda öğrencilere köşegen ile kenarın farklı olup olmadığı sorulup açıklamaları istenmiştir. Bu soruya bazı öğrenciler fark yoktur derken çoğu öğrenci fark vardır demiş ve örnek yanıtlara Resim 1'de yer verilmiştir.

Resim 1: DBT 11. soruya verilen örnek yanıtlar

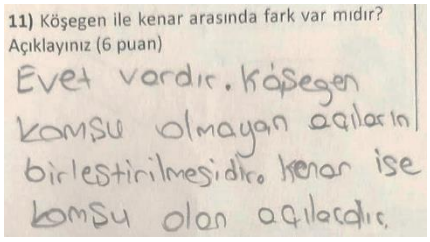

a

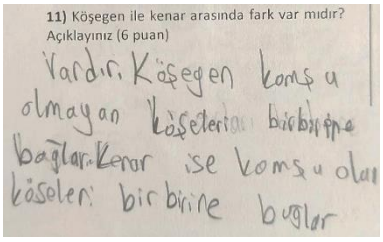

b

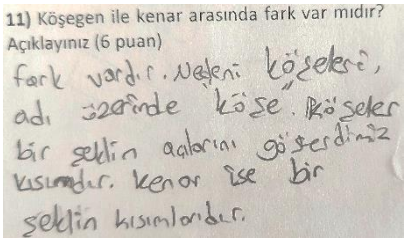

c

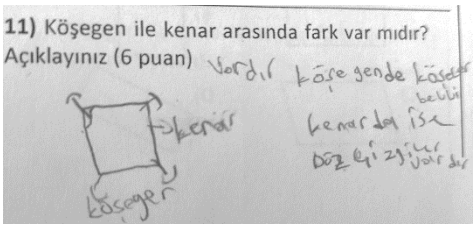

d

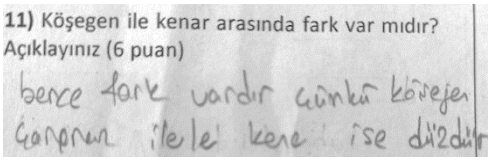

e

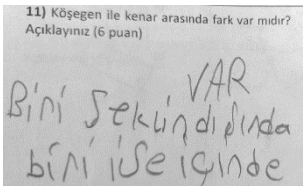

f

Öğrencilerin hatalı yanıtları incelendiğinde köşegenin köşe olarak algılanabildiği görülmüştür (c ve d). Köşegen ile kenar arasındaki farkı doğru açıklayan öğrencilerin de bazılarının farkı köşegen tanımındaki gibi açıkladığı (a ve b), bazılarının ise akıl yürüterek farklılığı belirttiğine (e ve f) ulaşılmıştır. İlaveten (e) yanıtında olduğu gibi 'kenarların düz, köşegenlerin çapraz ilerlediğinin' belirtilmesi de öğrencilerin dörtgenlerin bir kenarını, kâğıdın tabanına paralel olarak düşündüğü sonucumuzu desteklemektedir.

Devamında 13. soruda öğrencilerden kare, dikdörtgen ve bunların köşegenlerini noktalı kâğıda çizerek şekillerin benzerlik ve farklılıklarını yazmaları istenmiştir. Bu soruya yanıt veren öğrencilerin bazı kare ve dikdörtgeni çizip bırakırken, benzerlik ve farklılıklarının sadece kenarlar ve açılar üzerinden ifade ifadelerin (a ve b) yanında köşegen özelliklerine de yer veren öğrenci yanıtları (c ve d) bulunmaktadır ve örnek yanıtlar Resim 2'de sunulmuştur.

Resim 2: DBT 13. soruya verilen örnek yanıtlar

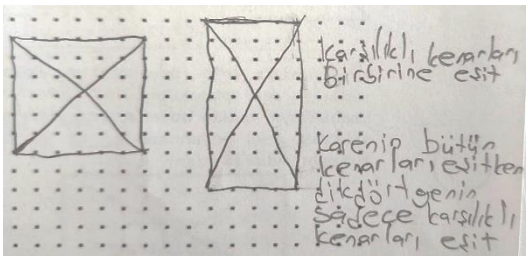

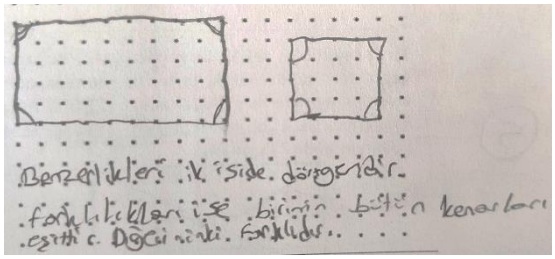

(a) (b)

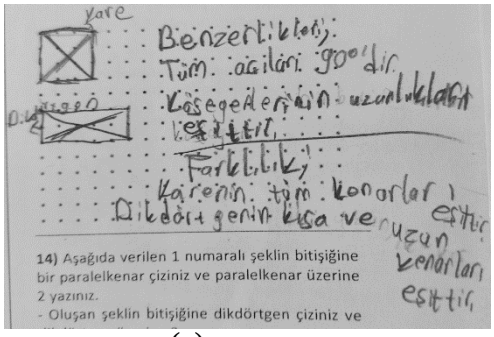

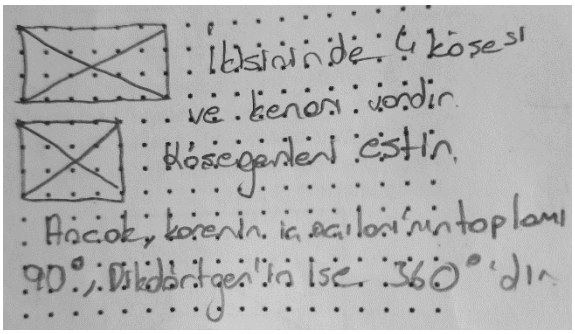

(c) (d)

Resim 2'de bulunan örnek yanıtlarda dikkat çeken bir diğer durum da (b) resmindeki yanıtı veren öğrencilerin köşegenleri köşelerde açı gibi çizmesidir. Bu yanıt 11. sorudaki köşegeni köşe olarak algıladıkları bulgusunu da destekler niteliktedir. Son olarak DBT'nin 14.sorusunda öğrencilere noktalı kâğıt üzerinde bir şekil verilmiş ve öğrencilerden bu şeklin bitişiğine sırasıyla paralelkenar, dikdörtgen, yamuk ve kare çizmeleri istenmiştir. Bu soruda öğrencilerden dörtgen çizerken klasik çizimlerinden (kâğıdın kenarlarına paralel) farklı olarak birbirine bitişik şekilde dörtgenleri çizmeleri beklenmiştir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri örnek yanıtlara Resim 3'te yer verilmiştir.

Resim 3: DBT 14. soruya verilen örnek yanıtlar

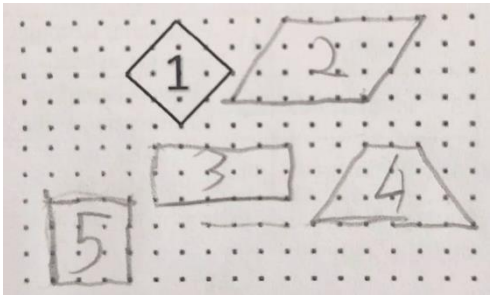

(a)

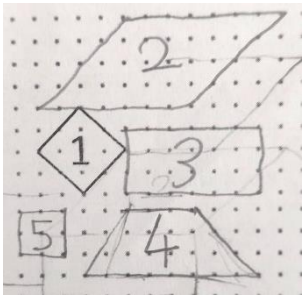

(b)

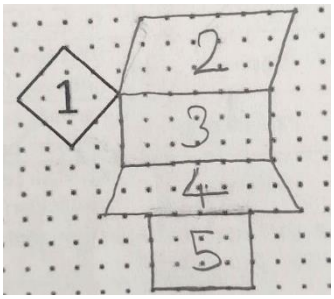

(c)

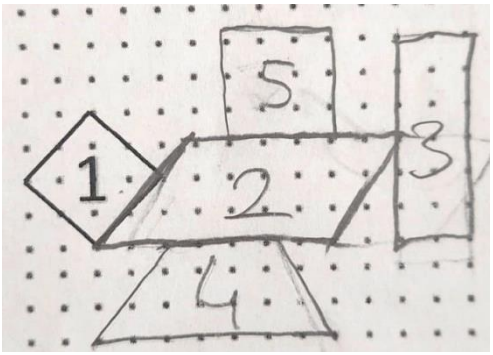

(d)

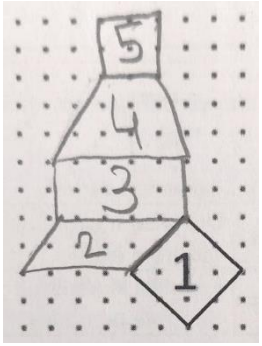

(e)

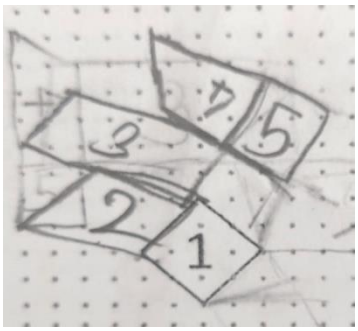

(f)

Resim 3'te bulunan örnek yanıtlarda görülebileceği gibi soruya yanıt veren öğrenciler genellikle dörtgenleri birbirinden ayrık biçimde veya bazı dörtgenleri 1 numaralı şeklin köşesine değecek biçimde çizip isimlendirmiştir (a ve b). Öğrencilerin bazıları ise tüm şekilleri birbiriyle köşelerinden veya kenarlarından birleştirebilmiştir (c ve d). Tüm dörtgenleri kenarları ile birleştirmeye çalışan öğrenci yanıtları (e ve f) incelendiğinde (e) yanıtını veren öğrencinin 2 numaralı paralelkenarı çizerken paralellikler için doğru noktaları seçemediği ve aslında yamuk çizdiği görülmüştür. Bu dörtgen çizim sorusunda da öğrencilerin dörtgenleri genel olarak kâğıdın alt kenarına paralel biçimde çizme eğiliminde olduğuna ulaşılmıştır. Farklı olarak (f) yanıtını veren öğrenci kâğıdın alt kenarına paralel çizme eğilimi göstermediği görülmektedir. Bu öğrenci de noktaları tam olarak dikkate almayıp paralellikleri doğru biçimde gösterememiştir. Bu öğretmenlerin, öğrencilerin şekil çizimlerinin düzgün olmadığını belirttiği görüşünü de destekler niteliktedir. İlaveten 4 rakamının tersten yazıldığı dikkat çekmiştir ve öğrencinin kâğıdı döndürerek dörtgenleri bitişik

çizmeye çalıştığı düşünülmektedir. Özetle 5. sınıf öğrencilerinin dörtgen çeşitlerine yönelik öğrendiği bilgiler öğretmenlerin görüşleriyle paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Yapılan incelemeler sonucunda bilimsel bilgi bağlamında dörtgenlerin öğretim programı ve ders kitabındaki yansımasının, gerek benimsenen öğretim yaklaşımı ve eğitim sisteminin değişmesi gerekse yeni projelerin hayata geçirilmesinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Gerçekleşen bu değişimleri eğitim öğretime yansıtırken ise öğrencilerin gelişim düzeylerine ve ön bilgilerine önem verildiği dikkat çekmektedir. Öğretilen bilgi bağlamında dörtgenler üzerine öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonucunda öğretmenlerin genellikle düz anlatım yöntemi (sunuş yoluyla öğretim) benimsediklerini, öğrencilere çeşitli örnekler ve çeşitli sorular çözdürdükleri, muhtemel kavram yanılgılarını gidermeye yönelik öğretim faaliyetlerinde bulundukları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenilen bilgi incelendiğinde ise en çok dikkat çeken durumlardan biri öğrencilerin genellikle dörtgenleri, bir kenarı kâğıdın alt kenarına paralel biçimde çizme eğilimi göstermesidir. Bu eğilimin fazlalığı köşeleri dahi olmayan bir şekle sırf tabanı kâğıdın alt kenarına paralel diye kare diyebilen öğrencilerin sayısının fazla olmasıyla gözlemlenmiştir. Bu nedenle öğrencilere dörtgenlerin farklı yönden görünümlerini de içeren veya döndürülmüş biçimlerine de öğretmenlerin derslerinde yer vermesi öğrencilerdeki bu eğilimi azaltacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin görüşmede, öğrencilerin kavram yanılgılarına, hatalarına ve zorlandıkları durumlarına ait görüşlerinin yansıması öğrenilen bilgiler ile desteklenmektedir. Ortaokulun ilerleyen düzeylerinde dörtgenlerin alan bağıntıları öğretilip birleşik dörtgenlerden oluşan problemlerin öğrenciler için önemli kazanımlar içerisinde bulunması, hatta liseye geçiş sınavlarında mutlaka karşılarına çıktığı düşünüldüğünde 5. sınıfta dörtgen çeşitlerinin temel özellikleri, birbiriyle benzerlik/farklılık durumları ve sınıflandırılmasının iyi öğrenilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Argün, Z., Ahmet, A., Bulut, S., & Halıcıoğlu, S. (2014). *Temel Matematik Kavramların Künyesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.
2. Bosch, M., & Gascón, J. (2006). wenty-five years of the didactic transposition. *ICMI bulletin, 58*(58), 51-65.
3. Bosch, M., Chevallard, Y., & Gascón, J. (2005). Science or Magic? The Use of Models and Theories in Didaktics of Mathematics. *Proceedings of the Fourth Congress of the European Society for Research in Mathematics Education* (pp. 1254-1263). Barcelona: Fundemi IQS–Universitat.
4. Chevallard, Y. (1985). *La Transposition Didactique.* Grenoble:: La Pensée Sauvage.
5. Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4. ed.). Sage Publications.
6. De Villiers, M. (1994). The Role and Function of a Hierarchical Classification of Quadrilaterals. *For the learning of mathematics, 14*(1), 11-18.
7. Dışbudak, Ö. (2017). *The Effect of Using Concrete Manipulative and GeoGebra on Fifth Grade Students' Achievement in Quadrilaterals.* Ankara: Middle East Technical University.
8. Genç, G. (2010). *Dinamik Geometri Yazılımı ile 5. Sınıf Çokgenler ve Dörtgenler Konularının Kavratılması.* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
9. Keskin-Oğan, A., & Öztürk, S. (2021). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Matematik 7 Ders Kitabı.* Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
10. Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An introduction to its methodology* (2. ed.). London: Sage Publications.
11. Milli Eğitim Bakanlığı. (2009). *İlköğretim Matematik Dersi 6-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
12. Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *Ortaokul Matematik Dersi (5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
13. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
14. Sayılı, A. (1991). *Mısırlılarda ve Mezapotamyalılarda Matematik, Astronmi ve Tıp* (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
15. Yavuzsoy Köse, N. (2016). Didaktik Dönüşüm Teorisi. E. Bingölbali, S. Arslan, & İ. Ö. Zembat içinde, *Matematik Eğitiminde Teoriler* (s. 393-412). Ankara: Pegem Akademi.
16. Yiğit-Koyunkaya, M. (2016). Çokgen ve Dörtgen. A. N. Elçi, E. Bukova-Güzel, B. Cantürk-Günhan, & E. Ev-Çimen içinde, *Temel Matematiksel Kavramlar ve Uygulamaları* (s. 435-451). Ankara: Pegem Akademi.
17. Yılmaz, Z., & Olgun, B. (2016). Özel Görtgenler I (Yamuk-Paralelkenar-Eşkenar Dörtgen). A. N. Elçi, E. Bukova-Güzel, B. Cantürk-Günhan, & E. Ev-Çimen içinde, *Temel Matematiksel Kavramlar ve Uygulamaları* (s. 453-471). Ankara: Pegem Akademi.
18. Yin, R. K. (2015). *Qualitative Research from Start to Finish* (2. ed.). New York and London: The Guilford Press.

EK-1

DÖRTGENLER TEST

Sevgili öğrenciler Bu test "Dörtgenler Konusu" ile ilgili çoktan seçmeli, doğru yanlış ve açık uçlu olmak üzere toplam 14 soru bulunmaktadır. **Lütfen tüm soruları cevaplamaya çalışınız. Süre 1 (bir) ders saatidir. Puanlar, soruların yanında yazmaktadır.**

1) Aşağıdakilerden hangisi bir karedir? (5 puan)

A)
B)
C) 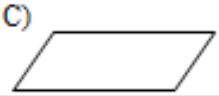
D) 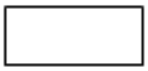

2) Aşağıdaki şekil boyanacaktır. Boyama yapılırken şekil olarak birbirine benzer olan kısımlar aynı renkte boyanacaktır. Buna göre aşağıdaki şekil boyanırken **en az** kaç renk kullanılmalıdır? (5 puan)

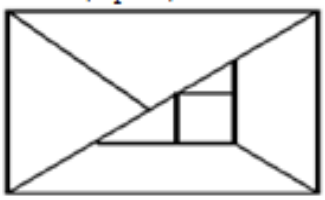

A) 2 B) 3 C) 4 D) 5

3) Aşağıdaki şekillerden hangisinin köşegeni **yoktur**? (5 puan)

A)
B)
C)

4) Aşağıda bazı dörtgenler ve bunlara ait kenar özellikleri verilmiştir.

1.	Kare	a)	Üç kenarı vardır.
2.	Üçgen	b)	Dört kenar uzunluğu birbirine eşittir.
3.	Paralelkenar	c)	Karşılıklı kenarları birbirine paraleldir.
4.	Dikdörtgen	d)	Karşılıklı kenar uzunlukları farklıdır.

Buna göre aşağıdaki eşleştirmelerden hangisi **yanlıştır**? (5 puan)

A) 1-b B) 2-a C) 3-d D) 4-c

5) Bir oyun alanına yerleştirilmiş 4 bayrak bulunmaktadır. Bu bayraklar gezilerek bir kare oluşturulmaktadır. Buna göre şekildeki çocuk bayrakları hangi sırayla gezerse bir kare oluşturabilir? (5 puan)

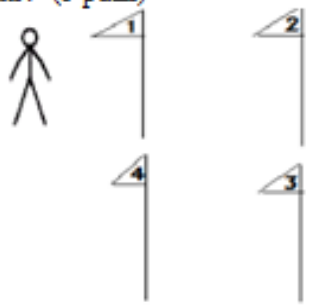

A) 1,2,4,3,1 B) 1,4,3,2,1
C) 1,2,3,1,4 D) 1,4,3,1,2

6) Aşağıda verilen yamuk ok yönünde baş aşağı döndürüldüğünde, aşağıdaki özelliklerinden hangisi **değişmez**? (5 puan)

I. İç açısı ölçüsü toplamı
II. Çevresi
III. Köşegenlerinin sayısı

A) Yalnız I B) I ve II
C) II ve III D) I, II ve III

7) Aşağıda seçeneklerde sıralanan özelliklerin hangisi eşkenar dörtgene ait **değildir**? (5 puan)
A) Karşılıklı açıları eşittir.
B) Bütün kenar uzunluklar eşittir.
C) Köşegen uzunlukları eşit değildir.
D) Bütün açıları birbirine eşittir.

8) Ahmet'e göre bir şeklin dikdörtgen olabilmesi için sadece dörtkenarının olması yeterlidir. Buna göre aşağıdaki şekillerden hangisi Ahmet'in dikdörtgen tanımının eksik olduğunu ortaya koymaktadır? (5 puan)

A)
B)
C) 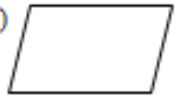
D) 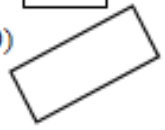

9) Aşağıdaki trafik işaretine (dönüş adası ek levhası) göre verilen ifadelerde doğru ya da yanlış seçeneğinden uygun olanını işaretleyiniz. (9 puan)

	D	Y
1 ve 7 numaralı bölgeler üçgendir.		
2 ve 6 numaralı bölgeler paralelkenardır.		
4 numaralı bölge paralelkenardır.		

10) Aşağıdaki geometrik şekillerin adlarını

şekillerin altına yazınız ve her birinin köşegenlerini çiziniz. Köşegenlerin birbirine eş olup olmadıklarını şeklin yanına yazınız. (15 puan)

Şekiller Köşegenler eş mi? Eş değil mi?

✓

✓ 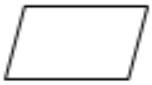

✓

✓

✓ 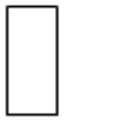

11) Köşegen ile kenar arasında fark var mıdır? Açıklayınız (6 puan)

12) Paralelkenar ile ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**? (5 puan)

A) Karşılıkları açıları birbirine eşittir.
B) Köşegen uzunlukları birbirine eşittir.
C) Karşılıklı kenar uzunlukları birbirine eşittir.
D) İç açıları toplamı 360 derecedir.

13) Aşağıda verilen noktalı kâğıda dikdörtgen, kare ve her birinin köşegenlerini çiziniz. Çizdiğiniz şekillerin benzerliklerini ve farklılıklarını açıklayınız. (10 puan)

14) Aşağıda verilen 1 numaralı şeklin bitişiğine bir paralelkenar çiziniz ve paralelkenar üzerine 2 yazınız.
- Oluşan şeklin bitişiğine dikdörtgen çiziniz ve dikdörtgen üzerine 3 yazınız.
- Daha sonra yine bitişiğine yamuk çiziniz ve yamuk üzerine 4 yazınız.
- Son olarak da şeklin bitişiğine kare çiziniz ve kare üzerine 5 yazınız. (15 puan)

Başarılar... ☺

CERTAIN PROPERTIES OF STFT ON WEIGHTED FUNCTION SPACES

Ayşe SANDIKÇI
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sicences, Mathematics Department, , ORCİD: ID/0000-0001-5800-5558,

ABSTRACT

The theory of Hardy spaces has played an important role in modern harmonic analysis and has extensive applications in partial differential equations. When studying the boundedness of singular integral operators with the smooth kernel, the Hardy spaces are good substitutes of Lebesgue spaces. In the last ten years or so, there are a lot of studies that pay attention to the theory of Hardy spaces associated with operators. Let us give a brief overview of this research direction. Auscher et al. (P. Auscher, X. T. Duong and A. McIntosh, Boundedness of Banach space valued singular integral operators and Hardy spaces, Unpublished manuscript) introduced the theory on Hardy spaces associated with operators L under the assumption of Gaussian upper bounds of the heat kernels associated with the semigroup $\{\exp(-tL)\}_{t>0}$. Recently, Auscher, McIntosh and Russ, (P. Auscher, A. McIntosh and E. Russ, Hardy spaces of differential forms on Riemannian manifolds, J. Geom. Anal., 18 (2008), 192-248), investigated the Hardy spaces associated with Hodge Laplacian on a Riemannian manifold with doubling measure. Moreover, Hofmann and Mayboroda (S. Hofmann and S. Mayboroda, Hardy and BMO spaces associated to divergence form elliptic operators, Math. Ann., 344 (2009), 37-116) studied the theory of Hardy spaces associated with divergence form elliptic operators L.

The weighted Hardy space associated with operators therefore is the natural extension of the Hardy space associated with operators. Weighted inequalities arise naturally in Fourier analysis, but their use is best justified by the variety of applications in which they appear. For example, the theory of weights plays an important role in the study of boundary value problems for the Laplace equation on Lipschitz domains. Other applications of weighted inequalities include vector-valued inequalities, extrapolation of operators, and applications to certain classes of integral equations and so on. That is why we will study with the weighted spaces.

In this work, we will study the continuity properties of the short time Fourier transform which provides the time - localized frequency information for situations in which frequency components of a signal vary over time on weighted Hardy spaces and weighted BMO spaces.

Keywords: Short time Fourier transform, weighted Hardy spaces, weighted BMO spaces.

1. INTRODUCTION

Let f be a function on IR^d. The translation operator of f is defined as $T_x f(t) = f(t-x)$ for $x \in IR^d$ and the modulation operator of f is defined as $M_w f(t) = \exp(2\pi i w \cdot t) f(t)$ for $x, w \in IR^d$. T is also called the time shift operator, and M is also called the frequency shift operator. Operators of the form $T_x M_w$ or $M_w T_x$ are called time frequency shifts. M and T do not commute. But we observe immediately the canonical commutation relations

$$T_x M_w = \exp(-2\pi i x \cdot w) M_w T_x .$$

Consequently, M and T commute if and only if $x \cdot w \in Z$.

If $1 \le p \le \infty$, the Lebesgue space $L^p(IR^d)$ is the set of all complex valued measurable functions on IR^d that satisfy

$$\int_{IR^d} |f(x)|^p dx < \infty .$$

If $f \in L^p(IR^d)$, the L^p norm of f is defined by

$$\|f\|_{L^p} = \|f\|_p = \left(\int_{IR^d} |f(x)|^p dx \right)^{1/p} < \infty .$$

The Lebesgue space $L^p\left(IR^d\right)$ is complete in the norm $\|.\|_p$.

A function $f: IR^d \to C$ is said to be locally integrable if $\int_K |f| d\mu < \infty$ for all compact sets $K \subset IR^d$. The spaces of locally integrable function is denoted by $L^1_{loc}\left(IR^d\right)$. Note that $L^1\left(IR^d\right)($ $L^1_{loc}\left(IR^d\right)$.

Let $f \in L^1\left(IR^d\right)$, let us define $\hat{f}$ by

$$\mathsf{F} f(\xi) = \hat{f}(\xi) = \int_{IR^d} \exp\left(-2\pi i x \cdot \xi\right) f(x) dx, \qquad \xi \in IR^d,$$

where $x \cdot \xi = \sum_{i=1}^{d} x_i \xi_i$ is the usual scalar product on IR^d. The function $\hat{f}$ is called the Fourier transform of the function f.

Let g be a nonzero window function. The short time Fourier transform (STFT) of a function f with respect to window function g is given by

$$V_g f(x,w) = \int_{IR^d} f(t) \overline{g(t-x)} \exp\left(-2\pi i t \cdot w\right) dt$$

for all $x, w \in IR^d$. If $f, g \in L^2\left(IR^d\right)$, then $V_g f \in L^2\left(IR^{2d}\right)$ and $V_g f$ is uniformly continuous, (see [4, 7, 8, 9]).

A positive function k defined on IR^d is called a tempered weight function if there exist positive constants C and N such that

$$k(\xi+\eta) \le \left(1+C|\xi|\right)^N k(\eta)$$

for all $\xi, \eta \in IR^d$. The set of all such functions k is denoted by K.

Let $1 \le p < \infty$. The weighted Lebesgue space $L^p_k\left(IR^d\right)$ is the set of all complex valued measurable functions on IR^d such that

$$\|f\|_{L^p_k} = \left(\int_{IR^d} |f(x)|^p k(x) dx\right)^{1/p} < \infty.$$

Let $\mathsf{S}\left(IR^d\right)$ be the Schwartz space of all infinitelly differentiable functions ψ on IR^d such that $\sup_{x \in IR^d} \left|x^\beta \left(D^\gamma \psi(x)\right)\right| < \infty$ for all multi-indices β and γ. Let φ be a function in the Schwartz space such that $\int_{IR^d} \varphi(x) dx \neq 0$. Set $\varphi_t(x) = t^{-n} \varphi\left(\frac{x}{t}\right)$, where $t > 0$, $x \in IR^d$.

The weighted Hardy space $H^1_k\left(IR^d\right)$ is defined as the space of all functions $f \in L^1_k\left(IR^d\right)$ such that

$$\|f\|_{H^1_k} = \int_{IR^d} \sup_{t>0} \left|\left(f * \varphi_t\right)(x)\right| k(x) dx < \infty.$$

The weighted bounded mean oscillation space $BMO_k\left(IR^d\right)$ is defined as the space of all weigted Lebesgue integrable (locally) functions defined on IR^d such that

$$\|f\|_{BMO_k} = \sup_{B\subset IR^d} \frac{1}{|B|_k}\int_B |f(x)-f_B|k(x)\,dx<\infty,$$

where the supremum is taken over the balls B in IR^d and $|B|_k = \int_B k(x)dx$, [1-3, 5, 6, 11].

2. MATERIAL AND METHOD

In signal processing, STFT is used as a transformation in time-frequency analysis. If it is compared to the Fourier transform, it provides the time-localized frequency information for situations in which frequency components of a signal vary over time, whereas the standard Fourier transform provides the frequency information averaged over the entire signal time interval. In this work, we study the boundedness of the short-time Fourier transform on the weighted bounded mean oscillation space BMO_k and the weighted Hardy space. For the proofs, we mainly took into account theorems, lemmas, equations and inequalities in articles [3] and [11].

3. RESULTS

Firstly, we will give the $H_k^1(IR^d)$-boundedness of the short-time Fourier transform.

Theorem 3.1. Suppose $0\neq g$ is a window function such that

$$\int_{IR^d} |g(x)|\left(1+C|x|\right)^N dx \le A<\infty \qquad (3.0)$$

where A, C and N are positive constans. Then the operator $V_g : H_k^1(IR^d)\to H_k^1(IR^d)$, $f\to (V_g f)(\cdot,b)$ is bounded. Moreover,

$$\left\|(V_g f)(\cdot,b)\right\|_{H_k^1} \le 3A\|f\|_{H_k^1}.$$

Proof. By the change of variable $t-a=x$, we get

$$V_g f(a,b) = \int_{IR^d} f(x+a)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a)\cdot b}\,dx,$$

and then

$$\left((V_g f)(\cdot,b)*\varphi_t\right)(a) = \int_{IR^d}\left(\int_{IR^d} f(x+a-y)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a-y)\cdot b}\,dx\right)\varphi_t(y)dy$$

$$= \int_{IR^d}\left(\int_{IR^d} e^{-2\pi i(x+a-y)\cdot b} f(x+a-y)\varphi_t(y)dy\right)\overline{g(x)}\,dx$$

$$= \int_{IR^d}\left((M_{-b}f)*\varphi_t\right)(x+a)\overline{g(x)}\,dx.$$

Applying the Minkowski's inequality for integrals, we obtain

$$\left\|(V_g f)(\cdot,b)\right\|_{H_k^1} = \int_{IR^d}\sup_{t>0}\left|\left((V_g f)(\cdot,b)*\varphi_t\right)(a)\right|k(a)\,da$$

$$= \int_{IR^d}\sup_{t>0}\left|\int_{IR^d}\left(\int_{IR^d} e^{-2\pi i(x+a-y)\cdot b} f(x+a-y)\varphi_t(y)dy\right)\overline{g(x)}\,dx\right|k(a)\,da$$

$$\leq \int_{IR^d} |g(x)| \left(\int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} e^{-2\pi i(\eta-y)\cdot b} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| (1+C|x|)^N k(\eta)d\eta \right) dx$$

$$= \int_{IR^d} |g(x)|(1+C|x|)^N \left(\int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} e^{-2\pi i(\eta-y)\cdot b} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta \right) dx.$$

Moreover, we have

$$\int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} e^{-2\pi i(\eta-y)\cdot b} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta$$

$$= \int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} e^{-2\pi i(\eta-y)\cdot b} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy - \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy + \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta$$

$$\leq \int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} \left(e^{-2\pi i(\eta-y)\cdot b} - 1\right) f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta + \int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta$$

$$\leq 2\int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta + \int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta$$

$$= 3\int_{IR^d} \sup_{t>0} \left| \int_{IR^d} f(\eta-y)\varphi_t(y)dy \right| k(\eta)d\eta = 3\|f\|_{H^1_k}$$

$$\leq \|g\|_1 \|M_{-b}f\|_{H^1_k} \leq \|g\|_1 \|f\|_{H^1_k}.$$

Hence, we get

$$\|(V_g f)(\cdot,b)\|_{H^1_k} \leq \int_{IR^d} |g(x)|(1+C|x|)^N \left(\|f\|_{H^1_k} \right) dx = 3A\|f\|_{H^1_k}$$

This completes the proof.

Theorem 3.2. Let $0 \neq g_1, g_2 \in L^1(IR^d)$ be two window functions. If $f, h \in H^1(IR^d)$, then

$$\|V_{g_1} f(\cdot,b) - V_{g_2} h(\cdot,b)\|_{H^1_k} \leq \|g_1 - g_2\|_1 \|f\|_{H^1_k} + \|g_2\|_1 \|f-h\|_{H^1_k}.$$

Proof. We write

$$\|(V_{g_1} f)(\cdot,b) - V_{g_2} h(\cdot,b)\|_{H^1} \tag{3.1}$$

$$\leq \|(V_{g_1} f)(\cdot,b) - V_{g_2} f(\cdot,b)\|_{H^1_k} + \|(V_{g_2} f)(\cdot,b) - V_{g_2} h(\cdot,b)\|_{H^1_k}.$$

By the change of variable $t-a=x$, we have

$$V_{g_1} f(a,b) - V_{g_2} f(a,b) = \int_{IR^d} f(t)\overline{g_1(t-a)}e^{-2\pi ib\cdot t}dt - \int_{IR^d} f(t)\overline{g_2(t-a)}e^{-2\pi ib\cdot t}dt$$

$$= \int_{IR^d} f(t)\left(\overline{g_1(t-a)} - \overline{g_2(t-a)}\right)e^{-2\pi ib\cdot t}dt$$

$$= \int_{IR^d} f(x+a)\left(\overline{g_1(x)-g_2(x)}\right)e^{-2\pi ib\cdot(x+a)}dx$$

and then we get

$$\left(\left(V_{g_1}f(\cdot,b)-V_{g_2}f(\cdot,b)\right)*\varphi_t(\cdot)\right)(a)$$

$$= \int_{IR^d}\left(V_{g_1}f(a-y,b)-V_{g_2}f(a-y,b)\right)\varphi_t(y)dy$$

$$= \int_{IR^d}\left(\int_{IR^d} f(x+a-y)\left(\overline{g_1(x)-g_2(x)}\right)e^{-2\pi ib\cdot(x+a-y)}dx\right)\varphi_t(y)dy$$

$$= \int_{IR^d}\left(\overline{g_1(x)-g_2(x)}\right)\left(\int_{IR^d} f(x+a-y)\,e^{-2\pi ib\cdot(x+a-y)}\varphi_t(y)dy\right)dx$$

$$= \int_{IR^d}\left(\overline{g_1(x)-g_2(x)}\right)\left(\int_{IR^d}(M_{-b}f)(x+a-y)\,\varphi_t(y)dy\right)dx$$

$$= \int_{IR^d}\left((M_{-b}f)*\varphi_t\right)(x+a)\left(\overline{g_1(x)-g_2(x)}\right)dx.$$

So, the first part on the right side of (3.1) is

$$\left\|\left(V_{g_1}f\right)(\cdot,b)-V_{g_2}f(\cdot,b)\right\|_{H^1} = \int_{IR^d}\sup_{t>0}\left|\left(\left(V_{g_1}f(\cdot,b)-V_{g_2}f(\cdot,b)\right)*\varphi_t(\cdot)\right)(a)\right|da$$

$$= \int_{IR^d}\left|g_1(x)-g_2(x)\right|\left(\int_{IR^d}\sup_{t>0}\left|\left((M_{-b}f)*\varphi_t\right)(x+a)\right|da\right)dx$$

$$\le \|g_1-g_2\|_1\|M_{-b}f\|_{H_k^1} \le \|g_1-g_2\|_1\|f\|_{H_k^1}. \qquad (3.2)$$

The second part on the right side of (3.1) is obtained as follows from Theorem 3.1:

$$\left\|\left(V_{g_2}f\right)(\cdot,b)-V_{g_2}h(\cdot,b)\right\|_{H_k^1} \le \|g_2\|_1\|f-h\|_{H_k^1}. \qquad (3.3)$$

Then from equations (3.1), (3.2) and (3.3), we get

$$\left\|\left(V_{g_1}f\right)(\cdot,b)-V_{g_2}h(\cdot,b)\right\|_{H_k^1} \le \|g_1-g_2\|_1\|f\|_{H_k^1}+\|g_2\|_1\|f-h\|_{H_k^1}.$$

Now, we will investigate the BMO_k - boundedness of short time Fourier transform. For this, we will need to prove the following Lemma.

Lemma 3.3. If $0 \neq g \in L^1(IR^d)$ and $f \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$, then $V_g f(\cdot,b) \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$.

Proof. Let B be an arbitrary ball in IR^d. $V_g f(a,b)$ is a function of a and is such that

$$\int_B \left|V_g f(a,b)\right|k(a)\,da = \int_B\left|\int_{IR^d} f(x+a)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a)\cdot b}\,dx\right|k(a)\,da$$

$$\leq \int_{IR^d} |g(x)| \left(\int_B |f(x+a)| k(a)\, da \right) dx$$

$$\leq \int_{|x|\leq r} (1+C|x|)^N |g(x)| \left(\int_K |f(y)| k(y)\, dy \right) dx$$

where $K = x+B \subset B(0,r)+B$ and $B(0,r)$ is the ball centered at the origin and of radius r. Since $f \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$, then we write

$$\int_B |V_g f(a,b)|\, da \leq M(1+Cr)^N \cdot \|g\|_1 < \infty .$$

Hence, $V_g f(\cdot,b) \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$.

Theorem 3.4. Let $0 \neq g \in L^1(IR^d)$ be a window function. The operator $V_g : BMO_k(IR^d) \to BMO_k(IR^d)$, $f \to (V_g f)(\cdot,b)$ is bounded. Moreover,

$$\|(V_g f)(\cdot,b)\|_{BMO_k} \leq (1+Cr)^{2N} \|g\|_1 \left(\|f\|_{BMO_k} + 2m \right).$$

Proof. Let B be an arbitrary ball in IR^d and $f \in BMO_k(IR^d)$. Then $f \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$ and so $V_g f(\cdot,b) \in L^{1,k}_{loc}(IR^d)$ by Lemma 3.3. By using the Fubini Theorem, we write

$$|V_g f(a,b) - (V_g f)_B(a,b)|$$

$$= \left| \int_{IR^d} f(x+a)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+a)\cdot b}\, dx - \frac{1}{|B|} \int_B V_g f(z,b)\, dz \right|$$

$$= \left| \int_{IR^d} f(x+a)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+a)\cdot b}\, dx - \frac{1}{|B|} \int_B \left(\int_{IR^d} f(x+z)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+z)\cdot b}\, dx \right) dz \right|$$

$$= \left| \int_{IR^d} (M_{-b} f)(x+a)\overline{g(x)}\, dx - \int_{IR^d} \overline{g(x)} \left(\frac{1}{|B|} \int_B (M_{-b} f)(x+z)\, dz \right) dx \right|$$

$$= \left| \int_{IR^d} \overline{g(x)} \left((M_{-b} f)(x+a) - \frac{1}{|B|} \int_B (M_{-b} f)(x+z)\, dz \right) dx \right|$$

$$\leq \int_{IR^d} |g(x)| \left| (M_{-b} f)(x+a) - (M_{-b} f)_B \right| dx .$$

On the other hand, let us say $y = x+a$ and $K = x+B$, $x \in \mathbb{R}^d$. Then we write

$$|K|_k = \int_K k(y)\, dy = \int_B k(x+a)\, da \leq (1+C|x|)^N \int_B k(a)\, da = (1+C|x|)^N |B|_k .$$

Taking supremum on B of the both side of the above inequality, we have

$$\left\|\left(V_g f\right)(\cdot,b)\right\|_{BMO_k} = \sup_{B\subset IR^d} \frac{1}{|B|_k}\int_B \left|V_g f\,(a,b)-\left(V_g f\right)_B(a,b)\right| k(a)\,da$$

$$\leq \sup_{B\subset IR^d} \frac{1}{|B|_k}\int_B \left(\int_{IR^d} |g(x)| \left| \left(M_{-b} f\right)(x+a)-\frac{1}{|B|}\int_B \left(M_{-b} f\right)(x+z)\,dz \right| dx \right) k(a)\,da$$

$$= \int_{IR^d} |g(x)| \left(\sup_{B\subset IR^d} \frac{1}{|B|_k}\int_B \left|\left(M_{-b} f\right)(x+a)-\left(M_{-b} f\right)_K\right| k(a)\,da \right) dx$$

$$\leq \int_{IR^d} \left(1+C|x|\right)^{2N} |g(x)| \left(\sup_{K\subset IR^d} \frac{1}{|K|_k}\int_K \left|\left(M_{-b} f\right)(y)-\left(M_{-b} f\right)_K\right| k(y)\,dy \right) dx$$

$$\leq \int_{|x|\leq r} \left(1+C|x|\right)^{2N} |g(x)|\, \left\|\left(M_{-b} f\right)\right\|_{BMO_k} dx$$

$$\leq \left(1+Cr\right)^{2N} \|g\|_1 \left\|\left(M_{-b} f\right)\right\|_{BMO_k}$$

By Lemma 3.1. in [10], then we obtain

$$\left\|\left(V_g f\right)(\cdot,b)\right\|_{BMO_k} \leq \left(1+Cr\right)^{2N} \|g\|_1 \left(\|f\|_{BMO_k}+2m\right). \qquad (3.4)$$

where m is a constant given in equation (2.1) in [10]. This is the desired result.

Theorem 3.5. Let $0\neq\phi,\psi\in L^1\left(IR^d\right)$ be two window functions. If $f,h\in BMO_k\left(IR^d\right)$, then

$$\left\|V_\psi f\,(\cdot,b)-V_\phi h(\cdot,b)\right\|_{BMO_k} \leq \left(1+Cr\right)^{2N} \left(\|\psi-\phi\|_1 \left(\|f\|_{BMO_k}+2m\right)+\|\phi\|_1 \left(\|f-h\|_{BMO_k}+2m\right)\right)$$

Proof. Let $0\neq\phi,\psi\in L^1\left(IR^d\right)$ be two window functions and $f,h\in BMO_k\left(IR^d\right)$. Then $f,h\in L^{1,k}_{loc}\left(IR^d\right)$ and so $V_\phi f\,(\cdot,b), V_\psi f\,(\cdot,b)\in L^{1,k}_{loc}\left(IR^d\right)$ by Lemma 3.3. Morever, since $V_\phi f\,(a,b)-V_\psi f\,(a,b)=V_{(\phi-\psi)} f\,(a,b)$ and $V_\psi f\,(a,b)-V_\psi h(a,b)=V_\psi\left(f-h\right)(a,b)$, we obtain by (3.4)

$$\left\|V_\phi f\,(\cdot,b)-V_\psi h(.,b)\right\|_{BMO_k} \leq \left\|V_\phi f\,(\cdot,b)-V_\psi f\,(.,b)\right\|_{BMO_k}+\left\|V_\psi f\,(.,b)-V_\psi h(\cdot,b)\right\|_{BMO_k}$$

$$= \left\|V_{(\phi-\psi)} f\,(.,b)\right\|_{BMO_k}+\left\|V_\psi\left(f-h\right)(.,b)\right\|_{BMO_k}$$

$$\leq \left(1+Cr\right)^{2N} \left(\|\psi-\phi\|_1 \left(\|f\|_{BMO_k}+2m\right)+\|\phi\|_1 \left(\|f-h\|_{BMO_k}+2m\right)\right).$$

4. CONCLUSIONS

In this paper, we have studied STFT which adds a time dimension to the base function parameters by multiplying the infinitely long complex exponential with a window to localize it. We investigate the boundedness of the short-time Fourier transform on the weighted Hardy space $H^1_k\left(IR^d\right)$ and the weighted bounded mean oscillation space $BMO_k\left(IR^d\right)$.

5. REFERENCES

1. Auscher, P., Duong, X.T., and McIntosh, A., Boundedness of Banach space valued singular integral operators and Hardy spaces, (Unpublished manuscript)

2. Auscher, P., McIntosh, A. and Russ, E., Hardy spaces of differential forms on Riemannian manifolds, J. Geom. Anal., 18 (2008), 192-248
3. Chuong, N.M. and Duong, D.V., Boundedness of the wavelet integral operator on weighted function spaces, Russ. J. Math. Phys. 20 (2013), 268–275
4. Gröchenig, K. "Foundations of Time-Freuquency Analysis", Birkhauser, Boston, (2001)
5. Liang, Y., Sawano, Y., Ullrich, T., Yang, D., and Yuan, W., New characterizations of Besov–Triebel–Lizorkin–Hausdorff spaces including coorbits and wavelets, J. Fourier Anal. Appl. 18 (2012), 1067–1111.
6. A. Prasad, S. Manna, A. Mahato, V.K. Singh, The generalized continuous wavelet transform associated with the fractional Fourier transform, J. Comput. Appl. Math. 259 (2014), 660–671.
7. Sandıkçı, A., On Lorentz mixed normed modulation spaces, J. Pseudo-Differ. Oper. Appl. 3, 263-281, (2012)
8. Sandıkçı, A. Continuity of Wigner-type operators on Lorentz spaces and Lorentz mixed normed modulation spaces, Turk J Math, 2014; 38: 728-745
9. Sandıkçı, A. Multilinear τ-Wigner transform. J. Pseudo-Differ. Oper. Appl. 11, 1465-1487 (2020). https://doi.org/10.1007/s11868-020-00336-0
10. Singh, S. K., Kalita, B., The S-Transform on Hardy Spaces and Its Duals, Int. J. Anal. Appl., 7 (2) (2015), 171-178.
11. Verma, A.K. , Gupta, B., Certain properties of continuous fractional wavelet transform on Hardy space and Morrey space, Opuscula Mathematica, Vol. 41, no. 5 , 701-723, (2021).

SHORT-TIME FOURIER TRANSFORM ON BESOV SPACES

Ayşe SANDIKÇI
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sicences, Mathematics Department, ORCİD: ID/0000-0001-5800-5558

ABSTRACT

Because sines and cosines cycle indefinitely, sinusoid components and decompositions are of primary relevance to the understanding of global, or average, oscillatory behavior. But for the same reason, sinusoids are not the ideal atoms for the analysis of local oscillations or of the evolution of cyclical characteristics with time (or whatever the independent variable signifies). In this work, we examine some more suitable atoms-windowed complex exponentials (window functions, also called sliding windows, are functions in which the amplitude tapers gradually and smoothly toward zero at the edges) which better than Fourier transform. We pay particular attention to the former, whose theory and range of applications dramatically augment and continue to expand with modern mathematical and technological landscapes.

Many classical function spaces, such as the Sobolev, Hölder or Besov spaces, can be characterized by harmonic analysis methods through Fourier or wavelet bases, frames, Littlewood-Paley decompositions, approximation by spline functions, etc. Such characterizations are classically useful in various contexts such as operator theory or the theoretical and numerical analysis of partial differential equations.

In this work, we will study the characterization of the short time Fourier transform which adds a time dimension to the base function parameters by multiplying the infinitely long complex exponential with a window to localize it on Besov Spaces and weighted Besov spaces. In view of the importance of Besov space in harmonic analysis, the short-time Fourier transform characterization of Besov spaces provides people with an effective means to study the continuity of linear operators and bilinear operators on such spaces.

Keywords: Fourier transform, short time Fourier transform, Besov space.

INTRODUCTION

Let f be a function on IR^d. The translation operator of f is defined as $T_x f(t) = f(t-x)$ for $x \in IR^d$ and the modulation operator of f is defined as $M_w f(t) = \exp(2\pi i w \cdot t) f(t)$ for $x, w \in IR^d$. T is also called the time shift operator, and M is also called the frequency shift operator. Operators of the form $T_x M_w$ or $M_w T_x$ are called time frequency shifts. M and T do not commute. But we observe immediately the canonical commutation relations

$$T_x M_w = \exp(-2\pi i x \cdot w) M_w T_x .$$

Consequently, M and T commute if and only if $x \cdot w \in Z$.

If $1 \le p \le \infty$, the Lebesgue space $L^p(IR^d)$ is the set of all complex valued measurable functions (equivalence classes) on IR^d that satisfy

$$\int_{IR^d} |f(x)|^p dx < \infty .$$

If $f \in L^p(IR^d)$, the L^p norm of f is defined by

$$\|f\|_{L^p} = \|f\|_p = \left(\int_{IR^d} |f(x)|^p dx \right)^{1/p} < \infty .$$

The Lebesgue space $L^p(IR^d)$ is complete (or Banach space) in the norm $\|.\|_p$.

Let U be open in IR^d and let the function $f : U \to IR$ be measurable. We say the function f is locally integrable in U and write $f \in L^1_{loc}(U)$ iff

$$\int_K |f(x)| dx < \infty$$

For all compact sets $K \subset U$. Notice that if the restriction of f to a compact set K satisfies

$$\|f\|_{L^p(K)} < \infty,$$

then

$$\int_K |f(x)|dx < \infty.$$

This is clear if $p=1$, since then both statements say the same thing. Otherwise, with χ_K denoting the characteristic function of K, $|K|$ the Lebesgue measure of K,

$$\int_K |f(x)|dx = \int_K \chi_K(x)|f(x)|dx \le \|\chi_K\|_{L^{p'}(K)} \|f\|_{L^p(K)} = |K|^{1/p'} \|f\|_{L^p(K)} < \infty.$$

Let $f \in L^1(IR^d)$, let us define $\hat{f}$ by

$$\mathrm{F}f(\xi) = \hat{f}(\xi) = \int_{IR^d} \exp(-2\pi i x\cdot\xi) f(x)dx, \qquad \xi \in IR^d,$$

where $x\cdot\xi = \sum_{i=1}^d x_i\xi_i$ is the usual scalar product on IR^d. The function $\hat{f}$ is called the Fourier transform of the function f.

The standard Fourier transform provides the frequency information averaged over the entire signal time interval, whereas short time Fourier transform provides the time - localized frequency information for situations in which frequency components of a signal vary over time. The short time Fourier transform adds a time dimension to the base function parameters by multiplying the infinitely long complex exponential with a window to localize it. Window functions, also called sliding windows, are functions in which the amplitude tapers gradually and smoothly toward zero at the edges. Because each block occupies different time periods, the resulting short time Fourier transform indicates the spectral content of the signal at each corresponding time period.

Let g be a nonzero function (it is called window function). The short time Fourier transform (STFT) of a function f with respect to the window function g is given by

$$V_g f(x,w) = \int_{IR^d} f(t)\overline{g(t-x)}\exp(-2\pi i t\cdot w)dt,$$

for all $x, w \in IR^d$. If $f, g \in L^2(IR^d)$, then $V_g f \in L^2(IR^{2d})$ and $V_g f$ is uniformly continuous, (see [3]).

CONCLUSION AND DISCUSSION

In this work, we study the boundedness properties of the short time Fourier transform on Besov Spaces and weighted Besov spaces.

Firstly, for an arbitrary $f \in L^p(IR^d)$, $1 \le p \le \infty$, we define the $L^p(IR^d)$-modulus of continuity by the formula $w_p(f,h) = \|f(\cdot+h) - f(\cdot)\|_p$. Since $w_p(f,h) \le 2\|f\|_p$, $w_p(f,h)$ is well defined. Furthermore, for $1 \le p < \infty$, we have $w_p(f,h) \to 0$ as $h \to 0$.

Definition 1.1. For $1 \le p \le \infty$, $1 \le q < \infty$ and $0 < \alpha < 1$, the Besov space $B_p^{\alpha,q}\left(IR^d\right)$ is defined as the space of all functions $f \in L^p\left(IR^d\right)$ such that

$$\int_{IR^d} \left(w_p\left(f,h\right)\right)^q \frac{dh}{|h|^{d+\alpha q}} < \infty .$$

If $q = \infty$. the Besov space $B_p^{\alpha,\infty}\left(IR^d\right)$ is defined as

$$B_p^{\alpha,\infty}\left(IR^d\right) = \left\{ f \in L^p\left(IR^d\right) \middle| \, |h|^{-\alpha} w_p\left(f,h\right) \in L^\infty\left(IR^d \setminus \{0\}\right) \right\},$$

where $|h|$ stands for the Euclidean norm of $h \in IR^d$.

The Besov space $B_p^{\alpha,q}\left(IR^d\right)$ is a Banach space with respect to the norm defined by

$$\|f\|_{B_p^{\alpha,q}} = \|f\|_p + \left(\int_{IR^d} \left(w_p\left(f,h\right)\right)^q \frac{dh}{|h|^{d+\alpha q}} \right)^{\frac{1}{q}}$$

for $q < \infty$ and the norm $\|f\|_{B_p^{\alpha,\infty}} = \|f\|_p + \left\| |h|^{-\alpha} w_p\left(f,h\right) \right\|_\infty$ for $q = \infty$.

Definition 1.2. A positive function k defined on IR^d is called a tempered weight function if there exist positive constants C and N such that

$$k\left(\xi + \eta\right) \le \left(1 + C|\xi|\right)^N k\left(\eta\right)$$

for all $\xi, \eta \in IR^d$. The set of all such functions k is denoted by K.

Let $1 \le p < \infty$. The weighted Lebesgue space $L_k^p\left(IR^d\right)$ is the set of all complex valued measurable functions on IR^d such that

$$\|f\|_{L_k^p} = \left(\int_{IR^d} |f(x)|^p \, k(x) dx \right)^{1/p} < \infty .$$

For $1 \le p \le \infty$, $1 \le q < \infty$ and $0 < \alpha < 1$, the weigted Besov space $B_{p,k}^{\alpha,q}\left(IR^d\right)$ is defined as the space of all functions $f \in L_k^p\left(IR^d\right)$ such that

$$\int_{IR^d} \left(w_{p,k}\left(f,h\right)\right)^q \frac{dh}{|h|^{d+\alpha q}} < \infty ,$$

where $w_{p,k}\left(f,h\right) = \left\| f\left(\cdot + h\right) - f\left(\cdot\right) \right\|_{p,k}$ If $q = \infty$. the weighted Besov space $B_{p,k}^{\alpha,\infty}\left(IR^d\right)$ is defined as

$$B_{p,k}^{\alpha,\infty}\left(IR^d\right) = \left\{ f \in L_k^p\left(IR^d\right) \middle| \, |h|^{-\alpha} w_{p,k}\left(f,h\right) \in L^\infty\left(IR^d \setminus \{0\}\right) \right\},$$

where $|h|$ stands for the Euclidean norm of $h \in IR^d$.

The weighted Besov space $B_{p,k}^{\alpha,q}\left(IR^d\right)$ is a Banach space associated with the norm defined by

$$\|f\|_{B_{p,k}^{\alpha,q}} = \|f\|_{p,k} + \left(\int_{IR^d} \left(w_{p,k}\left(f,h\right)\right)^q \frac{dh}{|h|^{d+\alpha q}} \right)^{\frac{1}{q}}$$

for $q<\infty$ **and the norm** $\|f\|_{B_{p,k}^{\alpha,\infty}}=\|f\|_{p,k}+\left\||h|^{-\alpha}\,w_{p,k}(f,h)\right\|_{\infty}$ **for** $q=\infty$**, (see [2]).**

In this work, we will study on the interval $[c,\infty)$**,** $c>0$**, instead of** IR^d**. Also we will take** $p=1$**,** $q=1$**.**

Theorem 1.3. Let $0\neq g\in L^1([c,\infty))$**. Then** $V_g: B_1^{\alpha,1}([c,\infty))\to B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$**,** $f\to V_g f(\cdot,a)$ **is bounded. Moreover, for all** $f\in B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$**, we have the inequality**

$$\left\|V_g f(\cdot,b)\right\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}\le\|g\|_1\|f\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2}{\alpha c^{\alpha}}\|g\|_1\|f\|_1.$$

Proof. Let $f\in B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$**. Then** $f\in L^1([c,\infty))$**. We claim that** $V_g f(\cdot,a)\in B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$**. Since** $V_g f(\cdot,b)=e^{-2\pi i(\cdot)b}\left(f*M_b g^{\square}\right)(\cdot)$**, where** $g^{\square}(a)=\overline{g(-a)}$**, by the Young inequality**

$$\left\|V_g f(\cdot,b)\right\|_1=\|g\|_1\|f\|_1. \qquad (1.1)$$

On the other hand, by the change of variable $t-a=x$, we get

$$V_g f(a,b)=\int_c^{\infty} f(x+a)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a)b}\,dx.$$

For $0<\alpha<1$**, we obtain**

$$w_1\left(V_g f(\cdot,b),h\right)=\left\|V_g f(\cdot+h,b)-V_g f(\cdot,b)\right\|_1=\int_c^{\infty}\left|V_g f(a+h,b)-V_g f(a,b)\right|da$$

$$=\int_c^{\infty}\left|\int_c^{\infty} f(x+a+h)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a+h)b}\,dx-\int_c^{\infty} f(x+a)\overline{g(x)}e^{-2\pi i(x+a)b}\,dx\right|da$$

$$\le\int_c^{\infty}|g(x)|\left(\int_c^{\infty}\left|f(x+a+h)e^{-2\pi ihb}-f(x+a)\right|da\right)dx$$

$$=\int_c^{\infty}|g(x)|\left(\int_c^{\infty}\left|f(x+a+h)e^{-2\pi ihb}+f(x+a)e^{-2\pi ihb}-f(x+a)e^{-2\pi ihb}-f(x+a)\right|da\right)dx$$

$$\le\int_c^{\infty}|g(x)|\left(\int_c^{\infty}\left|f(x+a+h)-f(x+a)\right|da+\int_c^{\infty}\left|f(x+a)\left(e^{-2\pi ihb}-1\right)\right|da\right)dx$$

$$\le\int_c^{\infty}|g(x)|\left(w_1(f,h)+2\|f\|_1\right)dx$$

$$=\|g\|_1\left(w_1(f,h)+2\|f\|_1\right).$$

Therefore, we have

$$\int_c^{\infty} w_1\left(V_g f(\cdot,b),h\right)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}\le\|g\|_1\left(\int_c^{\infty}\left(w_1(f,h)+2\|f\|_1\right)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}\right)$$

$$=\|g\|_1\left(\int_c^{\infty} w_1(f,h)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}+2\|f\|_1\int_c^{\infty}\frac{dh}{h^{1+\alpha}}\right)$$

$$=\|g\|_1\left(\int_c^{\infty} w_1(f,h)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}+2\|f\|_1\frac{1}{\alpha c^{\alpha}}\right). \qquad (1.2)$$

It follows from (1.1) and (1.2) that

$$\left\|V_g f(\cdot,b)\right\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}\le\left\|V_g f(\cdot,b)\right\|_1+\int_c^{\infty} w_1\left(V_g f(\cdot,b),h\right)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}$$

$$\le \|g\|_1 \|f\|_1 + \|g\|_1 \left(\int_c^\infty w_1(f,h) \frac{dh}{h^{1+\alpha}} + 2\|f\|_1 \frac{1}{\alpha c^\alpha} \right)$$

$$\le \|g\|_1 \|f\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2}{\alpha c^\alpha} \|g\|_1 \|f\|_1 .$$

This is the desired result.

Now, we will determine the $B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$ distance of two short time Fourier transform.

Theorem 1.4. Let f and h are in $B_1^{\alpha,1}([c,\infty))$, and ϕ and ψ are in $L^1([c,\infty))$. Then we have

$$\|V_\phi f(\cdot,b) - V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} \le \|\phi-\psi\|_1 \|f\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2}{\alpha c^\alpha} \|\phi-\psi\|_1 \|f\|_1 + \|\psi\|_1 \|f-h\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2}{\alpha c^\alpha} \|\psi\|_1 \|f-h\|_1 .$$

Proof. The triangle inequality yields

$$\|V_\phi f(\cdot,b) - V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} \le \|V_\phi f(\cdot,b) - V_\psi f(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \|V_\psi f(\cdot,b) - V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} .$$

Since $V_\phi f(a,b) - V_\psi f(a,b) = V_{(\phi-\psi)} f(a,b)$ and $V_\psi f(a,b) - V_\psi h(a,b) = V_\psi (f-h)(a,b)$, we obtain by Theorem 1.3

$$\|V_\phi f(\cdot,b) - V_\psi h(.,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} \le \|V_\phi f(\cdot,b) - V_\psi f(.,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \|V_\psi f(.,b) - V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}$$

$$= \|V_{(\phi-\psi)} f(.,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \|V_\psi (f-h)(.,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}$$

$$\le \|\phi-\psi\|_1 \|f\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2}{\alpha c^\alpha} \|\phi-\psi\|_1 \|f\|_1 + \|\psi\|_1 \|f-h\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2}{\alpha c^\alpha} \|\psi\|_1 \|f-h\|_1$$

This completes the proof.

Now we will investigate the $B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))$-boundedness of the STFT.

Theorem 1.5. Suppose $0 \ne g \in L^1([c,\infty))$ is a window function such that

$$\int_{IR^d} |g(x)| (1+C|x|)^N \, dx \le A < \infty \qquad (1.3)$$

where A, C and N are positive constans. Then $V_g : B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty)) \to B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))$, $f \to V_g f(\cdot,a)$ is bounded. Moreover, for all $f \in B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))$, we have the inequality

$$\|V_g f(\cdot,a)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))} \le A \|f\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))} + \frac{2A}{\alpha c^\alpha} \|f\|_{1,k} .$$

Proof. As we know $V_g f(\cdot,b) = e^{-2\pi i(\cdot)b} (f * M_b g^\square)(\cdot)$, where $g^\square(a) = \overline{g(-a)}$. By Minkowski inequality, it can be readly seen that

$$\|V_g f(\cdot,b)\|_{1,k} = \int_c^\infty |V_g f(a,b)| k(a) \, da = \int_c^\infty |(f * M_b g^\square)(a)| k(a) \, da$$

$$= \int_c^\infty \left| \int_c^\infty f(a-x) M_b g^\square(x) \, dx \right| k(a) \, da$$

$$\leq \int_c^\infty \left|M_b g^{\square}(x)\right| \left(\int_c^\infty \left| f(a-x) \right| k(a) da \right) dx$$

By a property of tempered weight functions, by the change of variable $y = a - x$, we write $k(a) \leq (1+C|x|)^N k(a-x)$. Hence we get by (1.3)

$$\|V_g f(\cdot,b)\|_{1,k} \leq \int_c^\infty \left|g^{\square}(x)\right| (1+C|x|)^N \left(\int_c^\infty |f(y)| k(y) dy \right) dx$$

$$= \int_c^\infty |g(x)| (1+C|x|)^N \|f\|_{1,k} dx = A\|f\|_{1,k}. \qquad \textbf{(1.4)}$$

On the other hand, since

$$V_g f(a,b) = \int_c^\infty f(x+a)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+a)b} dx,$$

we obtain by (1.3)

$$w_{1,k}(V_g f(\cdot,b),h) = \|V_g f(\cdot+h,b) - V_g f(\cdot,b)\|_{1,k} = \int_c^\infty |V_g f(a+h,b) - V_g f(a,b)| k(a) da$$

$$= \int_c^\infty \left| \int_c^\infty f(x+a+h)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+a+h)b} dx - \int_c^\infty f(x+a)\overline{g(x)} e^{-2\pi i(x+a)b} dx \right| k(a) da$$

$$\leq \int_c^\infty |g(x)| \left(\int_c^\infty \left| f(x+a+h) e^{-2\pi i h b} - f(x+a) \right| k(a) da \right) dx$$

$$= \int_c^\infty |g(x)| \left(\int_c^\infty \left| f(x+a+h) e^{-2\pi i h b} + f(x+a) e^{-2\pi i h b} - f(x+a) e^{-2\pi i h b} - f(x+a) \right| k(a) da \right) dx$$

$$\leq \int_c^\infty |g(x)| (1+C|x|)^N \left(\int_c^\infty \left| f(x+a+h) - f(x+a) \right| k(x+a) da \right) dx$$

$$+ \int_c^\infty |g(x)| (1+C|x|)^N \left(\int_c^\infty \left| f(x+a) \left(e^{-2\pi i h b} - 1 \right) \right| k(x+a) da \right) dx$$

$$\leq \int_c^\infty |g(x)| (1+C|x|)^N \left(w_{1,k}(f,h) + 2\|f\|_{1,k} \right) dx$$

$$\leq A\left(w_{1,k}(f,h) + 2\|f\|_{1,k} \right).$$

Therefore, we have

$$\int_c^\infty w_{1,k}(V_g f(\cdot,b),h) \frac{dh}{h^{1+\alpha}} \leq A \left(\int_c^\infty \left(w_{1,k}(f,h) + 2\|f\|_{1,k} \right) \frac{dh}{h^{1+\alpha}} \right)$$

$$= A \left(\int_c^\infty w_{1,k}(f,h) \frac{dh}{h^{1+\alpha}} + 2\|f\|_{1,k} \int_c^\infty \frac{dh}{h^{1+\alpha}} \right)$$

$$= A \left(\int_c^\infty w_{1,k}(f,h) \frac{dh}{h^{1+\alpha}} + 2\|f\|_{1,k} \frac{1}{\alpha c^\alpha} \right). \qquad \textbf{(1.5)}$$

It follows from (1.4) and (1.5) that

$$\|V_g f(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))} \leq \|V_g f(\cdot,b)\|_{1,k} + \int_c^\infty w_{1,k}(V_g f(\cdot,b),h) \frac{dh}{h^{1+\alpha}}$$

$$\le A\|f\|_{1,k}+A\left(\int_c^\infty w_{1,k}(f,h)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}+2\|f\|_{1,k}\frac{1}{\alpha c^\alpha}\right)$$

$$=A\left(\|f\|_{1,k}+\int_c^\infty w_{1,k}(f,h)\frac{dh}{h^{1+\alpha}}+\right)+\frac{2A}{\alpha c^\alpha}\|f\|_{1,k}$$

$$=A\|f\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2A}{\alpha c^\alpha}\|f\|_{1,k}.$$

This is the desired result.

Theorem 1.6. Let f **and** h **are in** $B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))$**, and** $\phi,\psi\in L^1([c,\infty))$ **be functions that satisfy condition (1.3) for** $\phi-\psi$ **and** ψ **with constants** A_1 **and** A_2**, respectively.. Then we have**

$$\|V_\phi f(\cdot,b)-V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}\le\|\phi-\psi\|_1\|f\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2}{\alpha c^\alpha}\|\phi-\psi\|_1\|f\|_1$$
$$+\|\psi\|_1\|f-h\|_{B_1^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2}{\alpha c^\alpha}\|\psi\|_1\|f-h\|_1.$$

Proof. The triangle inequality yields

$$\|V_\phi f(\cdot,b)-V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}\le\|V_\phi f(\cdot,b)-V_\psi f(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\|V_\psi f(\cdot,b)-V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}.$$

Since $V_\phi f(a,b)-V_\psi f(a,b)=V_{(\phi-\psi)}f(a,b)$ **and** $V_\psi f(a,b)-V_\psi h(a,b)=V_\psi(f-h)(a,b)$**, we obtain by Theorem 1.5**

$$\|V_\phi f(\cdot,b)-V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}\le\|V_\phi f(\cdot,b)-V_\psi f(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\|V_\psi f(\cdot,b)-V_\psi h(\cdot,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}$$
$$\le\|V_{(\phi-\psi)}f(.,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\|V_\psi(f-h)(.,b)\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}$$
$$\le A_1\|f\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2A_1}{\alpha c^\alpha}\|f\|_{1,k}+A_2\|f-h\|_{B_{1,k}^{\alpha,1}([c,\infty))}+\frac{2A_2}{\alpha c^\alpha}\|f-h\|_{1,k}$$

This completes the proof.

REFERENCES

1. Athreya, K. B., & Peters, J. R. Continuity Of Translation Operators. Proceedings of the American Mathematical Society, 139(11), 4027–4040, (2011).
2. Chuong, N.M. and Duong, D.V., Boundedness of the wavelet integral operator on weighted function spaces, Russ. J. Math. Phys. 20 (2013), 268–275
3. Gröchenig, K. "Foundations of Time-Freuquency Analysis", Birkhauser, Boston, (2001)
4. Liang, Y., Sawano, Y., Ullrich, T., Yang, D., and Yuan, W., New characterizations of Besov–Triebel–Lizorkin–Hausdorff spaces including coorbits and wavelets, J. Fourier Anal. Appl. 18 (2012), 1067–1111.
5. A. Prasad, S. Manna, A. Mahato, V.K. Singh, The generalized continuous wavelet transform associated with the fractional Fourier transform, J. Comput. Appl. Math. 259 (2014), 660–671.
6. Sandıkçı, A., On Lorentz mixed normed modulation spaces, J. Pseudo-Differ. Oper. Appl. 3, 263-281, (2012)
7. Sandıkçı, A. Continuity of Wigner-type operators on Lorentz spaces and Lorentz mixed normed modulation spaces, Turk J Math, 2014; 38: 728-745
8. Sandıkçı, A. Multilinear τ-Wigner transform. J. Pseudo-Differ. Oper. Appl. 11, 1465-1487 (2020). https://doi.org/10.1007/s11868-020-00336-0
9. Verma, A.K. , Gupta, B., Certain properties of continuous fractional wavelet transform on Hardy space and Morrey space, Opuscula Mathematica, Vol. 41, no. 5 , 701-723, (2021).

SOYUT CEBİR DERSİ VEREN ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖĞRETİM UYGULAMALARI
(TEACHING PRACTICES OF INSTRUCTORS WHO TEACH ABSTRACT ALGEBRA)

Fatma Sümeyye APAN,
Millî Eğitim Bakanlığı, Matematik Öğretmeni, Orcid:0000-0003-0814-567X
Doç. Dr. Tuğba HORZUM
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi, 0000-0003-0630-4518

ÖZET
Yaklaşık son kırk yıl içerisinde dünya genelinde soyut cebir öğrenimi ve öğretimi ile ilgili önemli çalışmalar yapılmaktadır. Soyut cebir konuları; bilgisayar bilimlerinde, fizikte, kimyada, bilgi iletiminde, ileri matematikte, mühendislikte ve hala merkezi role sahip olan cebirin kendisi içinde de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Gallian, 2010). Soyut cebirdeki kavramların matematiğe yön veren temaları, ilkeleri ve duyarlılıkları yönlendirdiği açıktır (Findell, 2001). Bu nedenle matematiğin bir alt dalı olan soyut cebirin öğretimi ve öğrenilmesi büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla soyut cebirin öğretilmesinden sorumlu olan öğretim elemanlarının önemi yadsınamaz.
Bu araştırmada Soyut Cebir dersi veren öğretim elemanlarının derslerinde kullandıkları kendilerine özgü öğretim uygulamalarını belirlemek amaçlanmıştır. Nitel bir doğaya sahip olan bu araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. Cebire Giriş dersi veren dört öğretim elemanı ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada ana veri toplama yöntemi olarak yarı-yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Görüşmeler haricinde araştırmacı tarafından tutulan notlar ve görüşme esnasında öğretim elemanlarından elde edilen yazılı veriler, görüşmeleri destekleyen veri toplama araçları olarak kullanılmıştır.
Sonuç olarak öğretim elemanları öğrencilerini tanımaya gereksinim duyduklarını ifade ederek öğrencilerinin Cebire Giriş dersinde zorlandıklarını, ancak bu durumun aşılabileceğini belirtmişlerdir. Öğretim elemanları anlatacakları/anlattıkları konuya ilişkin ders içeriğinin sunumu ile ilgili olarak kolaydan zora gittiklerini, kavramların veya teorinin anlaşılırlığını artırmaya çalıştıklarını, bu derste kavramsal bağlantılar kurulmasının gerekliliğini, bağlantılar kurulmadığı takdirde öğrenmenin gerçekleşemeyeceğini, kavram yanılgılarına, yanlış öğrenmelere yol açacağını ve bu yanlış öğrenmelerin düzeltilmesinin zor olduğunu vurgulamışlardır. Öğretim elemanlarının tamamı Cebire Giriş dersini genellikle sunuş yoluyla anlattıklarını, çoğunluğu ise soru-cevap yöntemini kullandıklarını belirtmiştir. Öğretim elemanları ayrıca öğrencilerin hatalarını ve yanılgılarını belirlemek için yaptıkları etkinliklere değinmişlerdir. Öğretim elemanlarının tamamı; Yüksek Öğretim Kurumu tarafından belirlenen müfredatı ele alırken çeşitli kaynaklardan veya önceden hazırladıkları ders notlarından faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretim elemanlarının çoğu mevcut müfredat için ders kredisinin ve derse ayrılan saatin yetersiz kaldığını, derste kullandıkları örnekleri konuya ilişkin olarak sınıfın geneline göre seçtiklerini belirtmişlerdir.
Anahtar Kelimeler: matematik eğitimi, cebir öğretimi, öğretim uygulamaları, soyut cebir, pedagojik alan bilgisi

ABSTRACT
In the last forty years, important studies have been carried out on the learning and teaching of abstract algebra around the world. Abstract algebra topics are used extensively in computer science, physics, chemistry, information transmission, advanced mathematics, engineering, and they are also used extensively in algebra itself, which still has a central role (Gallian, 2010). The concepts in abstract algebra direct the themes, principles and sensitivities that shape mathematics (Findell, 2001). For this reason, teaching and learning abstract algebra, which is a sub-branch of mathematics, is of great importance. Therefore, the importance of the instructors responsible for teaching abstract algebra cannot be denied.
In this research, it is aimed to determine the teaching practices used by the instructors who teach Abstract Algebra in their lessons. The design of this research, which has a qualitative nature, is a case study. This research was carried out with four instructors teaching “Introduction to Algebra” course. Semi-structured interviews were used as the main data collection method. Apart from the interviews, the notes taken by the researchers and the written data obtained from the instructors during the interview were used as data collection tools to support the interviews.

As a result, the instructors stated that they needed to get to know their students and stated that their students had difficulties in the Introduction to Algebra course. However, they stated also that this situation could be overcome. Instructors emphasized that they go from easy to difficult in the presentation of the course content related to the subject they teach, that they try to increase the understanding of the concepts or theory, that the necessity of establishing conceptual connections in this course, that the learning cannot take place unless the connections are established, it will lead to misconceptions and mislearning, and that it will be difficult to correct these mislearnings. All the instructors stated that they usually taught the Introduction to Algebra course by presentation, while most of them stated that they used the question-answer method. Instructors also referred to activities they used to identify students mistakes and misconceptions. All instructors stated that they benefited from various sources, or the lecture notes they prepared beforehand while addressing the curriculum determined by the Higher Education Institution. In addition, most of the instructors stated that the course credits and the time allocated for the course were insufficient for the current curriculum, and they chose the examples they used in the course according to the class in general.

Keywords: Mathematics education, algebra teaching, teaching practices, abstract algebra, pedagogical content knowledge

ON SOFT EQUICONTINUITY

Ali Farajzadeh
Department of mathematics, Razi university, ORCID: 0000-0002-2296-0366
Sandeep Kaur,
Department of Mathematics and Statistics, Central University of Punjab, ORCID: 0000-0002-0518-3526
Alkan Özkan
Department of Mathematics, Faculty of Arts and Sciences, Igdır University, ORCID: 0000-0002-8824-9163

ABSTRACT
In this paper, the concepts of soft equicontinuity, soft pointwise equicontinuity and soft uniform equicontinuity are introduced. Characterizations of the soft pointwise equicontinuity and soft uniform equicontinuity in terms of convergent sequence of soft points in soft dense subset are given. Finally, the results will be supported by some examples.
Keywords: Soft equicontinuous mapping, soft uniform equicontinuity, soft pointwise equicontinuity.

EKLEMELI İMALAT YÖNTEMİYLE İMAL EDİLEN METAL PARÇALARIN MİKROİÇYAPI VE YÜZEY ÖZELLİKLERİ

Zihni Alp ÇEVİK,
Adıyaman Üniversitesi , Besni MYO, Mekatronik Programı
Ali ERÇETİN,
Bingöl Üniversitesi , Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü
Koray ÖZSOY
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi , Isparta OSB MYO, Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü

ÖZET
Metal eklemeli imalat yöntemleri ile metal toz malzemeden parça imalatı yeni ve kritik sektörlerde kullanılmakta ve büyümekte olan bir endüstri sektörüdür. Metal eklemeli imalat yöntemi bir metal parçanın imalatı katman katman birbirine üzerine eklenmesi esasına dayanmaktadır. Metal eklemeli imalat yönteminde lazer gücü, tarama mesafesi ve tarama hızı gibi işleme parametreleri metal parçanın yüzey özelliklerini ve mikroiçyapılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Çalışmada, eklemeli imalat süreci metal parçanın mikroiçyapı ve yüzey özellikleri için teorik bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçlar, eklemeli imalat sınıflandırılması, eklemeli imalatta metal tozlar, eklemeli imalat süreç mikroiçyapı ve yüzey özellikler üzerine yapılan çalışmaların detaylı bir değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Eklemeli imalat, mikroiçyapı, yüzey özellikler.
ABSTRACT
Manufacturing of parts from metal powder materials with metal additive manufacturing methods is used in new and critical sectors and is a growing industry sector. The metal additive manufacturing method is based on the production of a metal part, layer by layer on top of each other. In metal additive manufacturing, processing parameters such as laser power, scanning distance and scanning speed significantly affect the surface properties and microstructures of the metal part. In this study, it is aimed to present a theoretical framework for the microstructure and surface properties of the metal part in the additive manufacturing process. For these purposes, a detailed evaluation of studies on additive manufacturing classification, metal powders in additive manufacturing, additive manufacturing process microstructure and surface properties has been carried out.
Key Words: Additive manufacturing, microstructure, surface texture.

REAKTİF BOYARMADDELERLE BOYALI PAMUKLU SÜPREM KUMAŞLARDA FARKLI YAPIDA SİLİKON YUMUŞATICILARIN TUTUM, HİDROFİLİTE VE RENK FARKI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

(INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF DIFFERENT SILICONE SOFTENERS ON HANDLE, HYDROPHILITY AND COLOR DIFFERENCE IN COTTON JERSEY FABRICS DYED WITH REACTIVE DYES)

Aslıhan KORUYUCU, İPEK KESER

Namık Kemal University, Faculty of Engineering, Department of Textile Engineering, ORCID: 0000-0002-8443-5188
ORCID :0000-0002-5069-1255

ÖZET

Terbiye işlemi gören bir kumaşta tutum ve kullanım özellikleri önemli kriterler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, istenilen tutum ve kullanım özellikleri taleplerine mümkün olduğunca yaklaşabilmek için bir dizi ilave işlem yapılması gerekmektedir. Kumaşta istenilen tutum özelliklerinin sağlanabilmesi amacıyla; anyonik, katyonik, non-iyonik, amfoter yapıdaki ürünler ve silikon esaslı ürünler kullanılmaktadır. Bu ürünlerle yapılan ard işlem sonunda tutumda belli bir yumuşaklık sağlanırken; kumaşın hidrofilliği düşmekte, renk açılması gibi olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Yumuşatıcı maddeler tekstil mamulüne istenilen tutum özelliklerini kazandırmanın yanı sıra, renk değişimine neden olmamalı ve kullanım yerine göre hidrofiliteyi engellememelidir. Çalışmada; %100 pamuklu süprem kumaşlar reaktif boyarmaddelerle lacivert renkte boyanmıştır. Boyalı kumaşlara üç farklı yapıda (mikro organo fonksiyonel polidimetil siloksan, noniyonik yağ alkolü etoksilatı ve anyonik yapıda yağ asidi kondenzasyon ürünü) silikonlu yumuşatıcılarla %2 'lik konsantrasyonda dört farklı uygulama pH'ında (4.2-5.2-6.2-8.2) ard işlem yapılmış; kumaş tutumu, hidrofilitesi ve renk farkı üzerine etkileri incelenmiştir.

Sonuçta; en iyi kumaş tutum değerleri pH 5-6 civarında elde edilmiştir. Bu durum; yumuşatıcı alımının ve dolayısıyla kumaş tutumunun; silikonlu yumuşatıcıların yapısındaki katyonik amino ($-NH_2$) gruplarının pH 5-5.5 civarında maksimum olmasından kaynaklanmaktadır. pH 8 civarında ise; ortamın bazik olması nedeni ile yumuşatıcının yapısındaki amid grubu; asetik asit ve amin verecek şekilde hidrolize olmaktadır.Bu durum en düşük tutumun bazik ortamda elde edildiğini göstermektedir.Bunun yanısıra; en düşük hidrofilite ve subjektif tutum değerleri noniyonik yapıda makro polisiloksan karışımı silikonlarla ard işlem sonrası elde edilmiştir. %100 pamuklu süprem kumaşlarda; anyonik yapıda yağ asidi kondenzasyon ürünü ve noniyonik yağ alkolü etoksilat silikonlu yumuşatıcı ile ard işlem sonrası; uygulama pH'ı arttıkça, kumaş numunelerinin renk şiddeti artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pamuk, Silikonlu yumuşatıcı, Tutum, Hidrofilite, Renk farkı

ABSTRACT

Handle and usage properties are the important criterias in the finishing treatment fabric. Therefore, a series of additional process are required to get as close as possible to the desired handling and usage characteristics. In order to provide the desired handle properties in the fabric; anionic, cationic, non-ionic, amphoteric and silicone-based products are used. At the end of the post-treatment with these products, a certain softness is achieved in the handle, the hydrophilicity of the fabric decreases and negative effects such as color fading may occur. Softeners should not cause color change and prevent hydrophilicity depending on the usage, in addition to providing the desired handle properties to the textile product. In this study; 100% cotton single jersey fabrics are dyed with navy blue reactive dyestuffs.It is applied to dyed fabrics with silicone softeners in three different structures (micro organo functional polydimethyl siloxane, nonionic fatty alcohol ethoxylate and anionic fatty acid condensation product) at a concentration of 2% at four different application pH (4.2-5.2-6.2-8.2) post-treatment; the effects on fabric handle, hydrophilicity and color difference were investigated. In conclusion; the best fabric handle values were obtained around pH 5-6. This situation; softener intake and fabric handle is due to the fact that the cationic amino ($-NH_2$)groups in the structure of silicone softeners are maximum at around pH 5-5.5. If the pH is around 8; the amide group in the structure of the softener hydrolyzes to form acetic acid and amine group. This situation showed that the lowest handle was obtained in the alkaline stage. And also; the lowest hydrophicility and subjective handle values were obtained after post-treatment with non-ionic macro polysiloxane mixture silicones. In 100% cotton single jersey fabrics; after post-treatment with anionic fatty acid condensation product and nonionic fatty alcohol ethoxylate silicone softener; as the application of pH increases, the color intensity of the fabric samples increases.

Keywords: Cotton, Silicone softener, Handle, Hydrophilicity, Color difference

SELF-DRIVING ROBOTIC CARS AND IOT 2022

M.Sc. César Bautista, Prof. Gyula Mester
Óbuda University, Doctoral School on Safety and Security Sciences, Orcid ID: 0000-0002-1906-6961,
Orcid ID: 0000-0001-7796-2820

Abstract
Today, just about any device we use in our homes, offices, factories, or wear on our bodies can be online and connected, hence the internet of "things." IoT is a trend driving society's ongoing digitization and data verification in many new and unique ways. Self-driving cars, autonomous manufacturing robots, and remote medical devices that let doctors diagnose patients and even carry out the surgery are all possible due to these networks of connected things. In recent years, the journey to SAE Level 4 and Level 5 autonomous vehicles has depended on further enhancing the capabilities of IoT technology. The IoT devices enhanced with innovative networking, Wi-Fi use in general, and portions of 5G for use at the local level technologies can improve how cities function, helping to optimize resources, increase mobility and provide health and safety benefits to residents. Computing is undergoing its most significant paradigm shift in decades as it moves to support autonomous decision-making environments that enhance functional utility and human safety. The convergence of artificial intelligence AI and edge computing is set to drive IoT's impact and value proposition. Edge capabilities on devices out in the field offer reduced latency, power consumption, and costs linked to ferrying data to the cloud. That paves the way for more complex data types to be analyzed. The approach is set to strengthen 5G connectivity for massive machine-type communications where data production, exchange, and implementation are handled by vast IoT fleets, with minimal human involvement. The trends above will benefit enterprises looking to implement real-time applications. In use cases ranging from live predictive maintenance to venue management and safety, the value of IoT extends by reducing limitations associated with cloud data relays. IoT technology trends toward more vendor lock-in on edge platforms that only work with hardware from a specific vendor. This paper reviews advances in the Internet of Things and how it has changed the industry. Aspects in the development of intelligent cities result from implementing the Internet of Things.
Keywords: 5G, Artificial Intelligence, Autonomous, Decision-Making, Digitization, Internet of Things, Safety, Self-driving cars, Smart City.

Duyguların Eğitimi, Kendini Tanıma ve Felsefi Terapi
(EDUCATION OF EMOTIONS, SELF KNOWLEDGE AND PHILOSOPHICAL THERAPY)

Dr. Öğretim Üyesi Ferdi SELİM,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Orcid: 0000-0003-2576-4499

ÖZET

İnsanın çok yönlü bir varlık olduğu sıklıkla dile getirilir. Yine onun ne zihnine ne herhangi bir duygusuna ne de iradesine indirgenemeyecek kadar kompleks, irrasyonel ve paradokslar varlığı olduğu hatırlatılır. Fakat iş eğitime geldiğinde onun yalnızca zihinsel eğitimine ya da gelişimine odaklanılır ve bu doğrultuda bir program hazırlanır. Bu program çok eskiye Platon'a kadar geri götürülebilir. Antikçağın bu büyük filozofu Alkiabiades'le giriştiği tartışmada insanın yalnızca ruh olduğunu ileri sürer ve ruhuyla da aklını kastettiğini özellikle belirtir. Baş konuşmacı olan Sokrates diyalog boyunca doğru bir karara ve iyi bir yaşayışa sebep olan tercihlerin kaynağı olarak hep bu melekeye işaret etmiştir. Kısaca kişinin kendini tanımasına aracılık etmek olarak yorumlanacak eğitim serüveni felsefe tarihine egemen olmuş bu kanının etrafında oluşturulmuştur. Fakat geleneksel düşünüşün bu tespitinin aksine ne duygular ne beden ne de geri plana atılmış insani diğer nitelikler bu etkinliğin dışında tutulamaz.

Kişiler duygularını tanımadan kendilerine özen göstermiş olamazlar. Ayrıca kendisine özen gösteren, bu yönde bir arayışı bırakmayan kimseler başkalarına da saygı göstermeyi daha özelde empati duymayı da öğrenebilir. Bunun yanı sıra duygularını tanıyan, bunları başkalarına anlatmanın bir yolunu bulan, metaforlar üretebilen bir birey hem kendini tanımış olur hem de mutlu bir yaşamın izini daha rahat sürebilir. Anlama yetisinden öte hayal gücünü geliştirmek suretiyle hatta daha başarılı da olabilir. Bu tutum etik açıdan da avantaj sunmaktadır. Kaldı ki etik tartışmanın boyutunu kişisel davranışlarınızdaki kararlılık ya da karşıt görüşe karşı göstermiş olduğunuz tahammül belirlemektedir. Sözü geçen eğitim ile birlikte olumsallık, mütevazılık ve yaratıcılık gibi karakterler kazandırılan bireyler bu hususta da daha sağlıklı eylem biçimleri oluşturabileceklerdir. Kısaca bu yönde bir tutum dünyayla başa çıkmak için hep daha yeni ve daha iyi yollar bulmak için bir hazırlıktır. Bu yönüyle felsefi bir terapi sayesinde kişiler problemi farklı algılamayı, bu algıyla sözcükleri değiştirmeyi, kendisini ve çevresini yeniden dizayn etmeyi kavrayacaktır.

İçerisinde var olunan kültürün evren hakkında bildirdiği tanımları ya da tasvirleri öğrenmeden eğitilmiş olduğumuz söylenemez. Fakat normal söylem denilebilecek bu öğrenmenin dışına çıkmak ve hem kendimizi hem de başkalarını şekillendirecek söylemler yaratmak gerekmektedir. Kendi sınırlarını aşmak için aramak, yeni sözler söylemekten çekinmemek ve varoluşunu ilgi çekici bir içtenlikle ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda kişilerin kendilerini ve çevrelerini anlamak bakımından hermeneutik önemli bir işlev yerine getirebilir. Ayrıca bu etkinlik içerisinde duygularını ve çevresinde yaşanılanları ya da başına gelen olayları farklı dil oyunları içerisinde anlamlandırabilen birey kendisini daha hızlı geliştirebilir ve yeni söylemlere geçiş yapabilir. Bu çalışmanın amacı da sözü geçen bu görüşün detaylarını modern öznenin kimliği, ihtiyaçları ve hedefleri çerçevesinde açıklamak ve günümüz sorunları düşünüldüğünde neler becerebileceğini çeşitli yönleriyle tartışmaktır.

Anahtar sözcükler: Kendini gerçekleştirme, hermeneutik, duygular

SUMMARY

It is often mentioned that human being is versatile. It is also reminded that it is irrational and complex living creature of paradoxes and human being cannot be reduced to his mind, emotions or will. But when it comes to the education, only mental education is focused and a program is prepared accordingly. This program can be taken back to the Platon. Alcibiades, the big philosopher of Antiquity, suggests human is only soul and particularly states he means mind with soul in a discussion. Socrates, the head speaker, always pointed out this natural capability as a source of preferences leading to a correct decision and a good life during the dialogue. Briefly, this education adventure, which will be interpreted as mediation of self-knowledge, has been created around this belief dominated the history of philosophy. However, unlike the determination of traditional thinking, emotions, body or any other human characteristics cannot be excluded from this activity.

People do not take care of themselves without recognizing their feelings. In addition people who take care of themselves and do not have this kind of search can learn to respect others and especially to feel

empathy. In other respects, an individual who knows his emotions, finds a way to explain them to others and can produce metaphors can both know himself and have good life easily. Beyond understanding, he can be even more successful by improving his imagination. This attitude offers an ethnical advantage, as well. Dimension of the discussion is determined by your consistency in your personal behaviours and your tolerance towards opposing views. Individuals, who gain characteristics such as contingency, modesty and creativity with the aforementioned education, will be able to crate healthier forms of action in this regard. In brief, this kind of attitude is a preparation for coping with the world and always finding newer and better ways. With this aspect, people will understand how to perceive a problem in a different way, to change words with this perception and to design themselves and their environment again thanks to a philosophical therapy.

We cannot be educated without learning definitions or descriptions about the universe pointed out by the culture we are in. But it is necessary to go beyond this doctrine which can be called as normal discourse and to create new discourses that will shape ourselves and others. It is necessary to search for exceeding our own limits, not to hesitate to say new words and to present our existence with an attractive sincerity. In this context, it can be hermeneutically important function in terms of people's understanding themselves and their environment. In this activity, an individual who can interpret his feelings, his experiences or events around him in different language games can develop himself faster and can switch to new discourses. Aim of this study to explain the details of this view within the framework of identity, needs and targets of the modern subject and when considered today's problems to discuss what he can achieve with various aspects.

Key words: Self-realization, hermeneutic, emotions

SON YILLARDA BAZI ARAP ÜLKELERİNDE DİNDARLIK VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

(STUDIES CONDUCTED ON RELIGIOUS AND MENTAL HEALTH IN SOME ARAB COUNTRIES IN RECENT YEARS)

Mohammed Qays Najm GHRAIRI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,

ÖZET

İnsanoğlu doğuştan edindiği özelliklerin yanı sıra çevresel koşullardan da etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle gerek içerisinde bulunduğu toplumdan gerekse küresel dünyadan edindiği tecrübe insanı belirli ölçüde etkilemektedir. Bu durum ise dini ve manevi açıdan insanı konu edinen din psikolojisi için dinamik bir konu olma özelliğini taşımaktadır.

Teorik ve pratik düzlemde din psikolojisi alanındaki kitapların çoğunun Batılı bilim insanlarına ait olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu kitaplarda ilgilerinin çoğunun Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Batılı bilim insanları dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkinin doğasını bulmak amacıyla birçok araştırma ve klinik çalışma yaptıklarından dolayı din veya dindarlık konusu ve bunun akıl sağlığı ile ilişkisi, üzerinde odaklanılan en önemli konulardan biri olmuştur. Geçen yüzyılın son otuz yılında bu araştırma ve incelemelerde muazzam bir artış yaşanmıştır. Bu durum, genel olarak psikologların ve özelde ise ruh sağlığı uzmanlarının, ruh sağlığı üzerindeki açık etkisi nedeniyle dini inceleme ihtiyacının daha fazla farkına vardıklarını göstermektedir.

İslam ve diğer dinlere gelince; din psikolojisi alanında yazılan kitapların bireyin ilişkisini ve duygularını din çerçevesinde ele alan bir perspektifte kaleme alındığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı da son yıllarda bazı Arap ülkelerinde dindarlık ve ruh sağlığı ile ilgili yapılan çalışmalar ve araştırmaları yakından ele almaktır.

Bu bağlamda gerçekleştirmiş olduğumuz araştırma kapsamında Arap ülkelerinde dindarlık ve ruh sağlığı üzerinde araştırma yapmış 9 araştırmacının çalışması incelenmiştir. Çalışma sonucunda bütün yapılmış çalışmalarda İslam dininin tecrübî boyutuyla, diğer boyutlar arasında pozitif korelasyon olduğu, örneklemlerde dini katılımın yaygın olduğu ve daha az depresif semptom ve daha az intihar düşüncesi ile ilişkili olduğuna ilişkin ortak sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, Dindarlık ve ruh sağlığı, Arap ülkelerindeki çalışmalar.

ABSTRACT

Human beings have a structure that is affected by environmental conditions as well as their innate characteristics. Therefore, the experience acquired from both the society they are in and the global world influences people to a certain extent. This situation, on the other hand, has the characteristic of being a dynamic subject for the psychology of religion, which deals with the human being with regards to religion and spirituality.

It is seen that most of the books in the field of psychology of religion on the theoretical and practical plane belong to Western scholars. Accordingly, we see that most of the relevant books concentrate on Judaism and Christianity. Because of the fact that Western scholars have conducted many research and clinical studies to ascertain the nature of the relationship between religiosity and mental health, the subject of religion or religiosity and its relationship with mental health has been one of the most important issues focused on. In the last three decades of the last century, there has been a tremendous increase in these studies and investigations. In the final three decades of the last century, a tremendous increase has been experienced in these studies and investigations. This circumstance indicates that psychologists in general and mental health professionals in particular become more aware of the need to study religion because of its clear influence on mental health.

As for Islam and other religions, at is seen that the books written in the field of psychology of religion are penned in a perspective that handles the relationship and emotions of the individual within the framework of religion. The aim of the present study is to examine closely the research and studies conducted about religiosity and mental health in some Arab countries in recent years.

In the scope in which we carried out the research in this context, the studies of nine scholars who have carried out research on religiosity and mental health in Arab countries were examined. As a result of the present study, common results were obtained in all studies regarding that there was a positive correlation between the experiential dimension of Islamic religion and other dimensions, that religious participation was common among the samples of the studies, and that religiosity was associated with less depressive symptoms and less suicidal ideation.
Keywords: Psychology of religion, Religiosity and mental health, Studies in Arab countries.

1. GİRİŞ

Allah'ın insanı yaratmasından bu yana insanoğlu bu yaşamda hayatta kalmak için mücadele etmekte olup az da olsa rahatlık aramaktadır. İlk çağlarda insan panik, korku ve kişisel istikrarsızlık hallerine neden olan birçok şeyden ve doğa olaylarından mustarip idi. Bu ıstırap hali insanın içinde birçok duygular uyandırıyor ve sorunlara neden oluyordu. Bu durum ise insanın hayatını asgari düzeyde sürdürmesine yardımcı olmak üzere ikna edici cevaplar aramasına neden oluyordu.

İslam öncesi asırlarda insanlar kendilerini hasta hissettiklerinde, o dönemde inandıkları farklı inanç ve dinlere göre tapınaklara ve rahiplere başvururlardı. Çünkü bu tapınakların ve rahiplerin, kendilerini çeşitli hastalıklara yol açan kötü ruhlardan kurtaracağına, talihsizlikten alıkoyacağına ve yaşadıkları çevrede meydana gelen felaketlerden koruyacağına inanırlardı. Tek tanrılı dinlere (Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam dinine kadar olan diğer tek tanrılı dinlere) inananlar ise doğumdan ölüme kadar insan ruhu ve türlerine ilişkin olan her şeyi açıklamaları için peygamberlerine (A.S) başvururlardı. Çünkü bilgileri, her dine göre farklı isimlerdeki kitaplara göre tek Allah'ın (tüm eksikliklerden münezzeh ve yüce) gönderdiği vahiyden geliyordu. Ve insanoğluna kendisine hizmet eden, güvenli yaşamını koruyan şeyleri, yaradılışta kendisine muadil diğer insanlarla ve başka canlılara karşı nasıl düzgün ve uygun davranılacağı konusunda ona neyin yardımcı olacağını açıklayıp izah ediyordu. Çünkü bu öğretiler tüm canlılar için toplu ve düzenli bir yaşam tarzını temsil etmekteydi. İslam kendinden önceki dinlerden farklı değildir ancak onları tamamlayıp kapsamıştır. Çünkü indirilen kitap (Kur'an) da önceki peygamberlerin söylediklerini (A.S) ele almış ve kendisinden önceki ilahi kitaplarda bildirilenlerden daha doğru ve kapsamlı ayrıntılar eklemiştir.

İslam sonrası dönemde Müslüman olmayanlar psikolojik durum ve duygularla farklı şekillerde uğraştılar. Örneğin Orta Çağ'da akıl hastalıkları konusunu inkâr ettiler ve bir kişinin psikolojik nedenlerle yaşadıklarını, farkı yollarla ortadan kaldırılması gereken kötü ruhların varlığına bağladılar. Bu nedenle başkalarına zarar vermemeleri için insanları izole etmek veya yaşamlarını sona erdirmek gibi farklı yollara başvurdular.

Bu dönemi Avrupa Rönesansı olarak adlandırılan dönem izledi ve bazı batılılar psikolojik sorunları ve hastalıkları objektif bir şekilde incelemeye başladı. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, davranış teorisi ve analitik teori gibi çeşitli teori ve çalışmalara göre akıl hastalıklarıyla ilgilenen birçok ekol ortaya çıktı (Al-Sani', 2000: 12-13).

Bilindiği gibi din psikolojisi alanındaki kitapların çoğu Batılı bilim adamlarına aittir. Bu nedenle bu kitaplarda ilgilerinin çoğunun Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. İslam ve diğer dinlere gelince, bu kitaplar, bireyin ilişkisini ve duygularını din çerçevesinde ele alan bu önemli dalla ilgilenmektedir.

Dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkinin doğasını bulmak için birçok araştırma ve klinik çalışma yaptıklarından dolayı din veya dindarlık konusu ve bunun akıl sağlığı ile ilişkisi Batılı bilim adamlarının odaklandıkları en önemli konulardan biri olmuştur. Geçen yüzyılın son otuz yılında bu araştırma ve incelemelerde muazzam bir artış yaşanmıştır.

Bu durum, genel olarak psikologların ve özelde ruh sağlığı uzmanlarının, ruh sağlığı üzerindeki açık etkisi nedeniyle dini inceleme ihtiyacının daha fazla farkına vardıklarını göstermektedir. Nitekim bu çalışmalarla ilgilenenlerden Ismail (2014: 12) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplam 150 tıp fakültesinden 75 tanesinde din dersi okutulduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda bazı Arap ülkelerinde yapılan dindarlık ve ruh sağlığı ile ilgili son çalışmalar ve araştırmaları yakından ele almaktır.

2. DİNDARLIK TERİMİ: RELIGIOSITY

Dindarlık konusuna girmeden önce, bu terimin türetildiği kökene, yani dine biraz geri dönmeliyiz ve kabul edilebilir bir din kavramı oluşturabileceğimiz açık bir tanımı ele almaya çalışmalıyız. Birçok kişi dinin birleşik

bir tanımını yapmaya çalışmış ancak dinin gerçek anlamını gösteren kapsamlı bir tanıma ulaşmayı başaramamıştır. Bu durum, kişiler ve uluslararasındaki görüş ve algı farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Din tanımını din psikolojisi açısından ele alacağız ve Eugene Kelly tarafından benimsenen ve Azad İsmail'in "Din ve Akıl Sağlığı" isimli kitabında yer alan tanım olan tek bir tanımla yetineceğiz.

Kelly dini şöyle tanımlamaktadır: "Topyekün bir inanç sistemi, bir yaşam modeli ve ritüel faaliyetler ve bireylerin hayatlarına anlam verebilecekleri ya da onları kutsal veya yüksek değere sahip olabilecek şeylere yönlendirerek kendileri için anlam bulabilecekleri kurumlardır." (İsmail, 2014: 19).

İslami bir bakış açısıyla din konusuna gelince, din kavramı için yapılan tanımlardan bir tanesi dini; "Allah'a ve İslam ümmetinin Âdem'den ve Nuh'dan son peygamber Muhammed'e (SAV) kadar tüm peygamberlerin dini olan tektanrıcılık inancı olarak tanımlanan dinine teslimiyet" olarak tanımlar (El-Kafari ve Al-Aql, 1992: 10).

Psikoloji perspektifinden ve İslami perspektiften dinin tanımından kısaca bahsettikten sonra, dindarlığı tanımlamak daha kolay hale gelmektedir. Dindarlık, Azad'ın kitabında (Dindarlık ve Akıl Sağlığı) Rashad Abdel Aziz Moussa tarafından şu şekilde tanımlamıştır: "Bir bireyin, dinin gerektirdiği erdemli ahlakı temsil ederek, yaratıcısına, topluluğunun üyelerine ve kendisine karşı yaptığı davranış, tutum ve dini inançlardır." Rashid Hussain Al-Barwari ise dindarlığı şu şekilde tanımlamıştır: "Bireyin, savunduğu dine özgü emir ve yasakların görev ve kurallarını ve emirlerini ne ölçüde uyguladığı ve yerine getirdiğidir" (Ismail, 2014: 25).

Avrupa ve Amerikan toplumları için psikoloji alanında çalışanların bakış açısından dindarlığın tanımı, genel olarak İslam toplumlarındakinden farklıdır çünkü dindarlık terimi olarak İngilizcede "religiosity" ifadesi kullanılır. Bu ifade ile anlam olarak yakın olan bir başka terim de dini bağlılık anlamına gelen "religious commitment" terimidir. Bu terim dinin gereklerini sahiplenmek olarak tercüme edilir. "Dindarlık ve Akıl Sağlığı" kitabında, Salih bin İbrahim Al-Sani', dindarlığın bazı tanımlarını ele almıştır. Dindarlığın tanımlandığı "Amerikan Mirası Sözlüğü"nde dindarlığın tanımı da dâhil olmak üzere bazı dindarlık tanımları şöyledir: "Dindarlık, bir din ile ilişkilendirilme durumudur". Rorpf ve Geiser'in tanımladığı şekliyle dindarlık "deneyim ve bilgi alanının ötesindeki gerçek ve bireyin bu gerçekle ilişkisi hakkındaki zihinsel (bilişsel) yönelimlere atıfta bulunan bir kişilik niteliğidir. Dini ritüellerin uygulanmasına katılımı yoluyla bireyin günlük dünyevi yaşamını etkilemeye yönelik tutumlardır." (Al-Sani', 2000: 16).

Yukarıda bahsedilen kısa tanımlardan, dindarlığın bireyin veya bir grubun içinde bulunduğu derece veya durum olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin o dine olan bağlılığına ve emredilen farzlarının, gereklerinin ve ritüellerinin uygulanmasına göre ölçülen bu yükümlülükler ve ritüeller bir dinden diğerine farklılık gösterir ve toplumca kabul edilebilirliği o topluluğun dini metinlerine göre değişir.

3. PSİKOLOJİK SAĞLIK –PSYCHOLOGICAL HEALTH

İnsan, toplumun temel yapı taşı ve özüdür. İnsan, Rönesans'ın, düşüncenin ve ilerlemenin kaynağıdır. Bireyin kişisel ve sosyal görev ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirebilmesi için performansını, faydasını ve başarılarını olumsuz etkileyen rahatsızlıklardan ve sorunlardan uzak, yüksek bir ruh sağlığına sahip olması gerekir. Dolayısıyla bir bozukluktan veya psikolojik bir rahatsızlıktan mustarip bireyin kendisi ve etrafındakiler üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Bu durum da ilerlemesine ve başarılarına engel olur. Bu nedenle bireyi uyum, psikolojik ve sosyal uyuma ve üretkenlik, mutluluk ve fayda için yüksek kapasiteye götüren bir ruh sağlığı çalışmasının büyük önemi ortaya çıkmıştır (Akıl Sağlığı Nedir?, 2021).

Akıl sağlığı kavramı, bir bireyin hayatındaki büyük önemi nedeniyle dünyada çeşitli alanlarda birçok bilim insanını meşgul etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Bu nedenle, insan bilimleri alanında çalışanların ideal bir akıl sağlığı için neyin daha iyi olduğunu bulmaya çalışması doğaldır. Bu da daha iyi bir zihinsel sağlık için bireye uygun ortamı ve koşulları sağlamaya çalışan birçok çalışma, araştırma ve teori gerektirmektedir.

Al-Sani' (2000: 19), akıl sağlığını; "Bireyin fiziksel, ruhsal, zihinsel, duygusal ve sosyal yönlerinin normal bir şekilde büyümesi ve yerine getirilmesi için bireyle sürekli bütünleşme halidir." şekilde tanımlamaktadır.

Samer Jamil Radwan'ın "Akıl Sağlığı" adlı çalışmasında akıl sağlığı "bir kişiyi sosyal koşullarla etkileşimi yoluyla etkileyen olumlu bir durum" olarak tanımlanmıştır. Hâkim kültürel rol, akıl sağlığının gerçekleşmesinde veya yokluğunda aktif bir role sahiptir ve hâkim sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları hesaba katmadan akıl sağlığını anlamak zordur (Radwan, 2007: 29).

4. BAZI ARAP ÜLKELERİNDE DİNDARLIK VE RUH SAĞLIĞI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Abdel-Khalek ve Ghada'nın (2012) yapmış olduğu çalışmanın amacı, Kuveytli ve Filistinli ergenlerde dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Araştırma sonucunda, Kuveytli ve Filistinlilerin dindarlık konusunda yüksek ortalama puan aldıklarını göstermiştir. Her iki örnekte de kendi kendini değerlendirme ölçekleri arasındaki tüm korelasyonlar istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Her iki ülkede de tek bir bileşen çıkarılmış ve "ruh sağlığı ve dindarlık" olarak etiketlenmiştir. Hem ortalama ölçek puanları hem de kültür açısından Kuveyt ve Filistin örnekleri arasındaki büyük farklılıklara rağmen, korelasyonların ve bileşenin sonuçları benzer çıkmıştır. Mevcut iki örneğin cevaplarına dayanarak, kendilerini dindar olarak görenlerin daha fazla refah yaşadıkları ve ruhsal açıdan daha iyi oldukları kanısına varılmıştır.

Tiliouine ve diğerlerinin (2011) yaptıkları çalışmanın amacı, Cezayir'den 2909 katılımcıdan (1446 erkek, 1463 kadın) oluşan bir örneklemde İslami dindarlık ile çok çeşitli yaşam ve ruh sağlığı alanlarındaki memnuniyet arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada İslami Dindarlık Ölçeği (IRS) ve Öznel İyi Oluş (ÖİO) ölçeği kullanılmıştır. Sonuç olarak, İslami Dindarlık Ölçeği'nin (IRS) faktör analizi, dindarlığı iki yararlı faktörle çok boyutlu bir yapı olarak ölçtüğünü göstermektedir. Bunlar: 1) Dini Uygulama; 2) Dini Özgecilik. Bir düzeyde dindarlık, bu örneklem aracılığıyla her yerde bulunur ve Öznel İyi Oluş (ÖİO) ile güçlü bir pozitif ilişkiye sahiptir. Dahası, bu tür eksiklikler genellikle ÖİO puanları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olsa da bu ilişki sağlık eksikliklerinden nispeten etkilenmez. Bu bulgular, Cezayir'in sosyal bağlamı açısından tartışılmaktadır. Bu araştırma diğer yandan, İslami dindarlığın bir ölçüsünü oluşturmakta ve test etmektir. En azından bir dereceye kadar bu amaç gerçekleştirilmiştir. Ölçek, iki yararlı faktör oluşturur ve bunlar, diğer sağlık ve esenlik ölçütleriyle ilginç şekillerde ilişkilidir. Bununla birlikte, tüm belirgin İslami öğretileri kapsamaktan uzak olduğu için araştırmacılar bu ölçeği geçici olarak görmüşlerdir. Dindarlık maddelerinin ezici çoğunluğunun yüksek ortalama puanları, bu örneklemde genel olarak İslami ilkelerin gözlendiğini göstermektedir. Yaşa göre yapılan karşılaştırmalar, en yaşlı insanların en dindar olduğu Hristiyan örneklerinde bulunan sonuçları doğrulamaktadır. Sağlık faktörleri ile ÖİO arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, ÖİO ondalık dilimleri arasındaki karşılaştırmalar, daha düşük ağrı ve kaygı düzeylerinin ve daha az uyku sorununun daha yüksek ÖİO düzeyleriyle bağlantılı olduğunu doğrulamaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki anket araştırması, sağlık zorluklarının ÖİO'nun nüfusun normal aralığının altına düşmesine neden olmadığını bulmuştur. Bu fark, temelde daha az gelişmiş bir ülkede sağlık hizmetlerinde yaşanan eksiklikle açıklanabilir.

Mahudin ve diğerleri (2016) yaptıkları araştırmada araştırma alanı olarak Asya ülkelerini seçmiş ve dindarlık ile ruh sağlığının, kavramsallaştırılması, ölçülmesi ve iş sonuçlarıyla ilişkileri ile ilgili merkezi bir meselenin hâlâ çözülmemiş olduğunu açıklamışlardır. Çalışmanın amaçları şunlardır: Müslümanlar arasında dindarlığı ölçmek için tasarlanmış, bedensel eylem veya insan faaliyetine, Tanrı'nın zihnine veya anlayışına (iman) odaklanan İslami bir bakış açısına dayanan yeni bir ölçek tanıtmak, erdem ve ruh sağlığı; ve dindarlığın çeşitli iş çıktılarıyla nasıl ilişkili olduğunu göstermektir. Araştırmacılar Ürdün, Fas ve Mısır'ın da olduğu ülkelerden 703 katılımcıyı içeren dört ampirik çalışmayı kullanarak çok aşamalı bir ölçek geliştirme prosedürünü takip etmişlerdir. Nihai ölçek, 10 altta yatan madde ile bir faktör ortaya çıkarmıştır. Sonuçları, dindarlığın iş tatmini, olumlu iş davranışı, işyerinde bütünlük ve örgütsel bağlılıkla pozitif olarak ilişkili olduğunu, ancak antagonistik iş davranışı ile negatif korelasyon gösterdiğini göstermiştir. Bu yeni ölçek ayrıca, örgütsel bağlılık ve bütünlüğü tahmin etmede mevcut bir Müslüman tutum ölçeğine göre artan bir geçerlilik göstermiştir. Genel olarak, bu yeni ölçek iyi psikometrik özellikler gösterir ve örgütsel ortamlarda Müslümanlar arasında dindarlığın ruh sağlığına umut verici bir araç olduğunu tespit edilmiştir.

Al Zaben ve diğerleri (2015) çalışmalarında Suudi Arabistan'da hemodiyaliz tedavisi gören kronik böbrek hastalığı olan hastaların ve kolorektal kanserli hastaların dini özelliklerini ve ruh sağlıklarını incelemişlerdir. Dinsel inanç ve davranışların yaygınlığı ve bunların zihinsel ve fiziksel sağlıkla ilişkisi bu raporların odak noktası olmuştur. Bu çalışmada dini inanç ve uygulamalar 13 maddelik Müslüman dindarlık ölçeği (MRS) kullanılarak değerlendirilmiştir. Dindarlık ölçeğinin psikometrik özellikleri rapor edilmiş olmasına rağmen, o zaman ölçeğin zaman içindeki güvenirliği hakkında tam veriye sahip değildiler. O zamandan beri, Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde, bireysel ölçek maddelerinin ve genel ölçeğin 2 haftalık test-tekrar test güvenilirliğini inceleyen ayrı bir sağlıklı yetişkinler (kadın ve erkek) çalışması gerçekleştirmişlerdir. Test-tekrar test güvenilirliği, kısa vadede bir ölçeğe verilen yanıtların kararlılığını değerlendirir ve herhangi bir yapının

uygun şekilde değerlendirilmesi için gerekli bir kriterdir. Burada MRS'nin test-yeniden test güvenilirliğini rapor etmişler ve Suudi Arabistan'daki kişilerin dini uygulamalarına dayanarak 13 maddelik ölçekte bazı maddelerin neden diğerlerinden daha fazla veya daha az güvenilir olduğuna dair spekülasyon yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda dindarlığı yüksek olan bireylerin ruh sağlıklarının dindarlığı daha düşük olan bireylere göre umut verici olduğunu tespit etmişlerdir.

Al-Ahwal ve diğerleri (2015) çalışmalarında Kolorektal kanser (KRK) hastalarında dini inanç ve uygulamaların yaygınlığını ve demografik, sosyal, psikolojik ve fiziksel sağlık özellikleriyle ilişkisini incelemişlerdir. Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde 70 KRK hastası (tümü Müslüman), 13 maddelik bir Müslüman dindarlık ölçeği kullanılarak ankete tabi tutulmuş, depresif belirtiler, depresif bozukluk ve sosyal desteği değerlendirmek için standart ölçümler kullanılmış; demografik ve sosyal faktörler, psikiyatrik öykü ve hastalık faktörleri de ölçülmüştür. 70 katılımcının tümü (% 100) günde beş defa toplu ibadet ve dua (farz) yapmış ve % 75,7'si iki veya daha fazla zorunlu namazı hiçbir zaman atlamamış veya birleştirmemiş; % 71.4 Kuran'ı haftada birkaç kez veya her gün okumakta veya okumakta olduğunu bildirmiş; % 80.0 her yıl fakirlere para verdiğini beyan etmiş (zekat); % 71,4'ü Ramazan ayı boyunca ve diğer zamanlarda oruç tutmuş; % 91.4 Allah'ın varlığına 'kesinlikle' inandıklarını söylemiş; % 74,3'ü hayata dair tüm yaklaşımlarının kesinlikle dini inançlarına dayandığını söylemiştir. Genel dindarlık, finansal durum ve sosyal faktörler kontrol edildikten sonra depresif belirtiler (B = -0.58, SE = 0.30, p = 0.026) ve intihar düşüncesi (B = -0.07, SE = 0.03, p = 0.025) ile ters orantılı olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, Suudi Arabistan'daki KRK hastalarından oluşan bu örneklemde dini katılım yaygındı ve daha az depresif semptom ve daha az intihar düşüncesi ile ilişkiliydi. Diğer yandan hastalığın evresi veya tedavi süresi ile ilgili herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Abu-Raiya (2012), Filistin'de gerçekleştirdiği çalışmasında yeni geliştirilen Kureytik kişilik teorisi ile Freudyen ve Jungcu zihin teorileri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. İnsanın psikolojik doğasının bir çerçevesini de özetleyen ancak Kuran'da bulunan üç gelişim aşamasını ekleyen bir "sistematik Kur'an kişilik teorisi" sunmuştur. Bunlar: 1) Nafs al ammarah bil su (kötülüğe meyilli ruh); 2) Nafs al lawwama (kendini kınayan ruh); 3) Nafs al mutmainah (dinlenmiş ruh). Bu aşamaların dâhil edilmesi, çerçeveye dinamik bir unsur katmaları ve ruhun büyümeye doğru doğal bir ilerleyişini göstermeleri açısından önemlidir. Aynısı Briki ve Amara'nın (2018) İbnü'l Kayyim'in fikirlerine dayanan (Haque 2004) ve "dinamik sosyal psikoloji"den yararlanan "İslami benlik perspektifi"" için de geçerlidir. Oysa Abu-Raiya (2012) Freudcu teori ile önemli karşılaştırmalar yapmış ve onu kendi çerçevesinde bir kaynak olarak kullanmıştır. Sonuç olarak, mevcut analizin önemine değinmiştir. Bu analizin iki ana argümanı desteklediğine inanmıştır. Birincisi; bilimsel araştırma psikolojik bilginin kazanılmasında önemli bir araç olarak kalmalıdır ancak dini metinler ve öğretiler insan ruhuna ilişkin değerli potansiyel bilgi kaynaklarıdır. Dolayısıyla, psikologlar bu metinleri ve öğretileri ilgi ve saygıyla keşfederek alanlarına önemli ölçüde katkıda bulunabilirler. İkincisi; ruhun batılı modelleri ile Batılı olmayan meslektaşları arasında farklı diyalog yolları açmanın değerinden bahsetmiştir. Bu makalede Kureyeni kişilik teorisi ile Freudyen ve Jungcu modeller arasındaki karşılaştırmaların gösterdiği gibi, bu diyalog her iki perspektife de ışık tutabilir, her iki tarafı da zenginleştirebilir.

Hickey ve diğerleri (2016) son yıllarda Körfez İşbirliği Konseyinde bulunan (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) ülkelerin hızlı büyüme ve gelişmeden kaynaklı ruh sağlığı ve akıl hastalığı öncelikli sağlık sorunlarının ortaya çıktığını görmüştür. Bu nedenle bölgedeki ruh sağlığı hizmetlerini yeniden tanımlayarak dinin rolünü araştırmışlardır. Bununla birlikte, devam eden hizmet gelişimine rehberlik edecek yerel araştırma yetersizliği bulunduğunu da ortaya koymuşlardır. Yerel araştırma önemlidir çünkü hizmet kullanıcılarının akıl hastalığı ve akıl sağlığı hizmetleri deneyimlerinin sosyokültürel ve dindarlık ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Hizmet geliştirmenin en etkili olabilmesi için, bu hizmetleri kullanan kişilerin daha fazla anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışma, Körfez İşbirliği Konseyinin ruh sağlığı araştırmalarını gözden geçirmeyi ve din ile bağlantısını amaçlamaktadır. Aynı zamanda literatürdeki boşlukları belirlemeyi ve gelecekteki araştırmalar için yön önermeyi amaçlamaktadır. Bu incelemeyi yapmak için bir kapsam belirleme çerçevesi kullanılmıştır. Çalışmaları belirlemek için veri tabanı araştırmaları yapılmış, bölgesel dergiler elle taranmış ve dâhil edilen makalelerin referans listeleri incelenmiştir. Körfez İşbirliği Konseyinde yapılan ve ruh sağlığı hizmeti kullanıcılarının akıl hastalığı deneyimlerini bildiren ampirik çalışmalar dâhil edilmiştir. Sonuçları sentezlemek için çerçeve analizi kullanılmıştır. Elli beş çalışma dâhil edilme kriterleri karşılanmış ve şu temalar belirlenmiştir: Hizmet tercihleri, hastalık (semptomoloji, algılanan

neden, etki) ve iyileşme (geleneksel iyileşme, aile desteği, din). Boşluklar, Arap geniş aile ve dinin destekleyici rolüne ilişkin çelişkili bulguları, çalışma örneklerinde kadınların yetersiz temsilini ve hastane ortamı dışında hastalık yönetimine sınırlı ilgiyi içermektedir. Bu incelemeden, bölgedeki dindarlık ve sosyokültürel bağlamın hizmet kullanıcılarının akıl hastalığı deneyimiyle bağlantılı olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Bu çalışmada belirlenen boşlukları doldurmayı ve kültürel olarak uygun müdahaleleri geliştirmeyi ve test etmeyi amaçlayan gelecekteki araştırmaların, bölgedeki uygulama ve politika geliştirmeye yardımcı olacağı vurgulanmıştır.

Abdel-Khalek ve Ghada (2012), Müslüman katılımcıları arasında dindarlığın akıl sağlığı ve psikopatoloji ile ilişkilendirilmesine ilişkin önceki çalışmaların büyük bir bölümünü gözden geçirmiştir. Farklı dinler üzerine yapılan birçok ampirik çalışma, aşırılık yanlıları hariç, dindar ve geleneklerine bağlı kişilerin daha iyi fiziksel ve zihinsel sağlığa sahip olma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Yapılan çalışmanın sonuçları, dini katılım ve sağlık durumu arasında faydalı bir ilişki olduğunu göstermede tutarlıdır. Çok sayıda deneysel çalışma, dindarlık ve psikopatoloji arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Al Sayed'in (2018) çalışması, ruh sağlığı üzerine din ile ilgili kısa bir bilgilendirici konuşmanın ardından tutumlardaki değişiklikleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ruh sağlığı sorunları ve bozuklukları olan bireyler, hayatlarının çeşitli alanlarında damgalanma ve ayrımcılık yaşadıklarını, bu durumun akıl hastalığı damgalanmasına, benlik saygısının azalmasına, intihar riskinin artmasına, utanç duygularına ve akıl sağlığı uzmanlarından destek alma isteklerinde azalmaya neden olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırma, Kuveyt'teki Arap lise öğrencilerinin ruhsal hastalıklardan mustarip insanlara yönelik tutum ve inançlarını araştırmayı amaçlamıştır. Bulgular, damgalayıcı inançları azaltmak ve daha fazla kabul eden tutumları ve yardım arama davranışlarını artırmak için gelecekteki yaklaşımları bilgilendirmek için Arap nüfusu içindeki konu alanına ilişkin bir anlayışı genişletmeyi amaçlamaktadır.

SONUÇ

Bazı Arap ülkelerinde son yıllarda dindarlık ve ruh sağlığı çalışmalarını incelediğimiz bu araştırmanın sonucunda, Arap ülkelerinde dindarlık ve ruh sağlığı üzerinde çalışma yapmış 9 araştırmacının çalışması incelenmiştir. Çalışma sonucunda bütün yapılmış çalışmalarda İslam dininin tecrübî boyutuyla, diğer boyutlar arasında pozitif korelasyon olduğu, örneklemlerde dini katılımın yaygın olduğu ve daha az depresif semptom ve daha az intihar düşüncesi ile ilişkili oldukları gibi ortak sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Abdel-Khalek, A. M., & Ghada K. E. (2012). Religiosity and its association with subjective well-being and depression among Kuwaiti and Palestinian Muslim children and adolescents. *Mental Health, Religion & Culture, 14(2),* 2012, 117-127.
2. Abu-Raiya, H. (2014). Western psychology and Muslim psychology in dialogue: Comparisons between a Qura'nic theory of personality and Freud's and Jung's ideas. *Journal of Religion and Health, 53*(2), 326-338.
3. Akıl Sağlığı Nedir? (2021). www.mentalhealth.gov
4. Al-Ahwal, M. S., Al-Zaben, F., Sehlo, M. G., Khalifa, D. A., & Koenig, H. G. (2015). Religious beliefs, practices and health in colorectal cancer patients in Saudi Arabia. *Psychooncology, 25*(3), 292-299.
5. Al-Sanea, S. İ. (2002). *Dindarlık ve akıl sağlığı*. Riyad.
6. Al Sayed, S. (2018). *Arab adolescents' attitudes towards mental health in Kuwait*. University of Wolverhampton.
7. Al Zaben, F., Sehlo, M. G., Khalıfa, D. A., & Koenıg, H. G. (2015). Test– retest reliability of the Muslim religiosity scale: Follow-up to "religious involvement and health among dialysis patients in Saudi Arabia". *Journal of Religion and Health, 54*(3), 1144-1147.
8. Hickey, J. E., Pryjmachuk, S., & Waterman, H. (2016). Mental illness research in the Gulf Cooperation Council: a scoping review. *Health Research Policy and Systems, 14*(1), 59. https://doi.org/10.1186/s12961-016-0123-2
9. Ismail, A. A. (2014). *Din ve akıl sağlığı*. Beyrut: Uluslararası İslami Düşünce Enstitüsü.
10. Mahudin, N., Noor, N., Dzulkifli, M., & Janon, N. (2016). Religiosity among Muslims: A scale development and validation study. *Makara Hubs-Asia, 20*(2), 109-121.
11. Radwan, S. J. (2007). *Akıl sağlığı*. Ürdün: Dar Al-Masirah.
12. Tiliouine, H., Cumminsb, R. A., & Davernc, M. (2011). Islamic religiosity, subjective well-being, and health. *Mental Health, Religion& Culture, 12*(1), 55-74.

XƏTTİ CƏBRİ TƏNLİKLƏR SİSTEMİNİN QAUS VƏ İTERASİYA ÜSULLARI İLƏ HƏLLİNİN EXCEL CƏDVƏL PROSESSORUNDA REALLAŞDIRILMASI METODİKASI

Həmidov Elşad Həmid oğlu,
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
Həmidova Leyla Qafar qızı.
Müəllim ,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

XÜLASƏ

Tədris prosesində təlimin keyfiyyətinin artırılması məqsədilə tətbiq olunan interaktiv metodlardan istifadə zamanı İKT və digər vasitələr əhəmiyyətli rol oynayır. Həmin vasitələr orta ümumtəhsil məktəblərində olduğu kimi ali məktəblərdə də təlim-tərbiyə işində əvəzedilməzdir. Milli kurikulum İKT-dən geniş istifadəni nəzərdə tutur. Kompüterdən, proyektordan istifadə etməklə mövzunun icmalı qabaqcadan hazırlanır. Motivasiyanın qurulmasında mövzuya aid materiallardan, internet qaynaqlarından, əyani vəsaitlərdən, videomateriallardan və s. istifadə etməklə tələbələrin diqqətini maksimum dərəcədə dərsə cəlb etmək mümkündür.

Məqalədə hesablama riyaziyyatı fənninin proqramında yer alan ardıcıl iki mövzunun (Xətti cəbri tənliklər sisteminin Qaus üsulu ilə həlli, Xətti cəbri tənliklər sisteminin iterasiya üsulu ilə həlli) tədrisində Excel cədvəl prosessorundan istifadənin üstünlükləri haqqında danışılır, praktik iş nümunəsi olaraq hər iki mövzunun tədrisi zamanı eyni xətti cəbri tənliklər sistemi Excel-də həll edilir, sonda tapılan dəqiq və təqribi həllər müqayisə edilir.

Belə bir nəticəyə gəlinir ki, bu mövzuların tədrisində Excel-dən istifadə tələbələrdə fənnə və İKT vasitələrinə olan marağın artmasına, onların həm fənn, həm də İKT kompetensiyalarının yüksək səviyyədə formalaşmasına, misalın həllinə sərf olunacaq vaxtın və əməyin qənaətinə xidmət edir. Aydındır ki, tələbə lövhədə və ya dəftərində bu cür uzun, çox diqqət tələb edən hesablamalar aparmaqdan tez yorulur, onun motivasiyası azalır. Bəzən hesablama işləri bitməmiş, yəni həlləri tapmamış dərs bitir, tələbələr dərsdən məyus halda ayrılır. Ancaq Excel-dən istifadə edərək bu hesablamaları yerinə yetirmək tələbələr üçün həm rahat, həm maraqlı olur, həm də vaxta qənaət edir.

Mövzuların tədrisi zamanı dərsin motivasiya mərhələsində qapalı suallarla sual-cavab, tədqiqatın aparılması mərhələsində isə auksion üsulundan istifadə yüksək nəticələr verir. Bu üsulların tətbiqi nəticəsində tələbələrin fikirlərini ifadə etmə və dinləmə mədəniyyəti artır, onların analitik təfəkkürü inkişaf edir.

Açar sözlər: Xətti tənliklər sistemi, Qaus üsulu, iterasiya üsulu, Excel cədvəl prosessoru, təlim üsulları, motivasiyanın qurulması, kompetensiyaların formalaşdırılması.

ABSTRACT

ICT and other tools play an important role in the use of interactive methods which are applied to improve the quality of teaching in the teaching process. These tools are indispensable in the educational work of universities, as well as in secondary schools. The national curriculum provides for the widespread use of ICT. A review of the topic is prepared in advance using a computer and a projector. In building motivation, it is possible to attract students' attention to the lesson as much as possible by using relevant materials, Internet resources, visual aids, video materials.

The article discusses the advantages of using an Excel spreadsheet in the teaching of two consecutive topics in the program of computational mathematics (Gaussian solution of the system of linear algebraic equations, iterative solution of the system of linear algebraic equations). As an example of practical work, during the teaching of both topics, the same system of linear algebraic equations is solved in Excel, and the exact and approximate solutions found at the end are compared.

It is concluded that the use of Excel in the teaching of these topics serves to increase students' interest in science and ICT tools, the formation of a high level of both subject and ICT competencies, saving time and effort spent on solving examples. It is clear that the student quickly gets tired of doing such long, very demanding calculations on the board or in his notebook, and his motivation decreases. Sometimes a lesson ends before the math work is completed, that is, no solution is found, and students leave the class disappointed.

However, performing these calculations using ICT is both convenient and interesting for students and saves their time.

The use of closed-ended questions and answers in the motivation phase of the course and the use of the auction method in the research phase give high results. As a result of the application of these methods, the culture of students to express their opinions and listen increases, their analytical thinking develops.

Keywords: System of linear equations, Gaussian method, iteration method, Excel spreadsheet processor, training methods, motivation building, formation of competencies.

GİRİŞ

Real aləmdə sonsuz sayda məsələlər vardır ki, insanlar onların həllinin olub-olmaması problemi ilə rastlaşırlar. Müasir elm və texnikanın müxtəlif sahələrində yaranan riyazi məsələlərin həllinə nəzər yetirdikdə müəyyən olur ki, məsələlərin bir qisminin həllini tapmaq üçün dəqiq alqoritm vardır, digər qrup məsələlər isə heç bir dəqiq alqoritmlə həll olunmur. Praktikada həmin məsələlərin həllini tapmaq zəruridir. Riyazi məsələlərin həlli əksər hallarda minlərlə məchullu tənliklərin həllini tapmağa gətirilir ki, onların dəqiq üsullarla həllini tapmaq əlverişli olmur. Qeyri-xətti, transendent tənliklərin, diferensial və inteqral tənliklərin və s. təqribi həllini tapmaq tələb olunur. Hazırda saniyədə milyardlarla əməliyyatı yerinə yetirən hesablama maşınlarından istifadə edərək məsələlərin tələb olunan dəqiqlikdə təqribi həllini tapmaq mümkündür.

Beləliklə, elə bir riyaziyyat olmalıdır ki, riyazi analizin, cəbrin, həndəsənin, ümumiyyətlə, texnikanın məsələlərinin ədədi nəticələrə qədər gətirilən həllini müasir hesablama vasitələri ilə həlli yollarını öyrənsin. Bu riyaziyyat hesablama riyaziyyatı adlanır.

Müasir hesablama riyaziyyatı öz problemləri sırasına kompüterlərdən istifadə edərək hesablamaların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini daxil edir. Bir çox standart məsələlərinin həlli üçün alqoritmlər müxtəlif proqramlaşdırma dillərində həyata keçirilir. Bu məqsədlə, MATLAB, Mathematica, Maple, S-PLUS və s. riyazi proqram paketlərindən də istifadə olunur.

Əgər biz tədris prosesini bu vasitələrlə həyata keçirməyi planlayırıqsa, laboratoriyalarda, kompüterlərdə müvafiq proqramlar öncədən mövcud olmalı, istifadə edəcəyimiz riyazi proqram paketi (MATLAB, Mathematica, Maple, S-PLUS və s.) öyrədilməli, tələbələrin hansı proqramlaşdırma dilini hansı səviyyədə bildiklərinin manitorinqi aparılmalıdır (tələbələr həm məktəb informatika kursundan, həm də daha öncəki tədris illərindən müxtəlif proqramlaşdırma dilləri ilə tanışdırlar). Təsbit edilən boşluqları doldurmaq üçün tədris planında fənnin tədrisinə ayrılan bir neçə saatı müəyyən işlərə həsr etməliyik ki, bu da fənn proqramdakı bölgüyə ciddi zərər verir.

Biz hesablamalarda Microsoft Excel elektron cədvəl prosessorundan istifadə etməyi təklif edirik. Niyə məhz Microsoft Excel?

Microsoft şirkəti proqram təminatı istehsalında liderdir. Dünyadakı kompüterlərin demək olar ki, 80%-i Windows əməliyyat sistemindən istifadə edir. Windows əməliyyat sistemi istifadə edən istifadəçilər həmin şirkətə məxsus Microsoft Excel-in də daxil olduğu Microsoft Office proqram paketini kompüterinə yükləyir. Office proqram paketinin üstünlüklərindən biri də odur ki, onu Office 365 hesabı olanlar onlayn şəkildə də istifadə edə bilirlər (Pedaqoji Universitetin həm müəllimlərinin, həm də tələbələrinin müvafiq hesabı mövcuddur).

Microsoft Excelin populyarlığı sadə və istifadəsinin asan olması ilə əlaqədardır. Microsoft Excel müxtəlif funksiya və funksiyaların böyük dəstidir. O, müxtəlif hesablamalar aparmaq, siyahılar tərtib etmək və ən əsası vizual qrafiklər və diaqramlar qurmaq imkanı verir. Excel həm məlumatların idarə edilməsi asanlığını, həm də onların təhlükəsizliyini təmin edir. Excel bizə peşəkar proqramçıları cəlb etmədən kifayət qədər mürəkkəb hesablamalar ilə işi tez bir zamanda yerinə yetirməyə imkan verir. Orta məktəbdə tədris edilir, şagirdlər tərəfindən sevilir, asan mənimsənilir. Excel-i heç bilməyən tələbə belə onun funksiyalarını müəllimi izləyərək yerinə yetirə bilir.

Riyaziyyat fakültəsinin hər üç ixtisasında Hesablama riyaziyyatının Tətbiqi proqramlar fənni ilə eyni tədris ilində tədris olunması isə sevindirici haldır. Belə ki, "Tətbiqi proqramlar" fənn proqramında Excel-in tədrisinə kifayət qədər saat ayrılmışdır. Tələbələr adı çəkilən fəndə öyrəndiklərini hesablama riyaziyyatı fənnində tətbiq edir, müəyyən səbəbdən öyrənə bilmədiklərini isə məhz Excelin köməyi ilə misalları həll edərək

öyrənir. Bu isə öz növbəsində onların hər iki fəndən əldə etdikləri kompetensiyaların daha da formalaşmasına gətirib çıxarır.

Hesablama riyaziyyatı fənninin proqramına daxil edilmiş bir çox mövzunun tədrisində Excel cədvəl prosessorundan istifadə etmək əlverişlidir. Belə ki, Exceldə təşkil olunmuş iş sayəsində uzun və yorucu hesablamalara sərf olunacaq vaxta qənaət etmiş oluruq. Belə mövzulardan biri də "Xətti cəbri tənliklər sisteminin iterasiya üsulu ilə həlli"dir. Mövzunun tədrisinə (praktik məşğələ) 2 saat ayrılmışdır.

Bir öncəki mövzu isə "Xətti cəbri tənliklər sisteminin Qaus üsulu ilə həlli" adlanır (2 saat). Bu mövzunun tədrisi, tələbələrə həm məktəb riyaziyyatından, həm də cəbr kursundan tanış, dəqiq üsul olan Qaus üsulunun təkrar edilməsinə və gələcək mövzunun daha yaxşı qavranılmasına xidmət edir.

Həm Qaus üsulu (dəqiq üsul), həm də iterasiya üsulunun (təqribi üsul) tədrisində eyni xətti cəbri tənliklər sisteminin (sistemlərinin) köklərini araşdırmağı məsləhət görürük ki, tələbə yerinə yetirdiyi praktik işlərin nəticəsində dəqiq və təqribi kökləri müqayisə etsin, onların bir-birindən həqiqətən də ε dəqiqliklə fərqləndiyini görsün.

ARAŞDIRMA

Xətti Cəbri Tənliklər Sisteminin Qaus Üsulu İlə Həllinin Excel Cədvəl Prosessorunda Reallaşdırılması Metodikası

$$\begin{cases} 8{,}1\,x_1 + 1{,}2\,x_2 - 2.1\,x_3 + 1.7\,x_4 = 5{,}28 \\ 1{,}1\,x_1 - 9{,}7\,x_2 + 1{,}2\,x_3 - 2{,}4\,x_4 = -11{,}31 \\ 1{,}7\,x_1 - 1{,}8\,x_2 + 10\,x_3 + 2{,}3\,x_4 = 14{,}5 \\ 1{,}3\,x_1 + 1{,}7\,x_2 - 0{,}9\,x_3 + 13{,}5\,x_4 = 21{,}52 \end{cases} \quad (1)$$

4 məchullu 4 xətti cəbri tənliklər sistemini Qaus üsulu ilə həll edək.

Xətti tənliklər sistemini həll etmək üçün ən çox yayılan üsulardan biri Qaus üsuludur. Bu üsulun əsasında məchulların ardıcıl yox edilməsi ideyası durur. Yəni sistemin birinci tənliyində məchulları olduğu kimi saxlayıb, ikincidən x_1 məchulunu, üçüncüdən x_1 və x_2 məchullarını və s. aradan çıxarmaq tələb olunur. Bu üsulu həyata keçirən müxtəlif hesablama sxemləri vardır. Bu sxemlərdən biri olan vahid bölmə sxemini tətbiq edək. Excel vərəqində 5 sütundan və 5 sətirdən ibarət bir cədvəl quraq: ilk 4 sütuna x_1, x_2, x_3 və x_4-ün əmsallarını, 5-ci sütuna isə sərbəst hədləri (b) yerləşdirək. (Şəkil 1)

	A	B	C	D	E	F	G
1							
2		x1	x2	x3	x4	b	
3		8.1	1.2	-2.1	1.7	5.28	
4		1.1	-9.7	1.2	-2.4	-11.31	
5		1.7	-1.8	10	2.3	14.5	
6		1.3	1.7	-0.9	13.5	21.52	
7							

Şəkil 1

Birinci tənliyin hər tərəfini x_1-in əmsalına (8.1-ə) bölək. Bunun üçün yeni sətirdə yeni diapazon seçilir, klaviaturadan = işarəsi qoyulur, birinci tənlik seçilir, klaviaturadan / işarəsi və 8,1 əmsalının yerəşdiyi xanaya kliklənir (Şəkil 2). Və x_1 əmsalının vahidə çevrildiyi birinci tənlik alınır (Şəkil 3).

	A	B	C	D	E	F	G
1							
2		x1	x2	x3	x4	b	
3		8.1	1.2	-2.1	1.7	5.28	
4		1.1	-9.7	1.2	-2.4	-11.31	
5		1.7	-1.8	10	2.3	14.5	
6		1.3	1.7	-0.9	13.5	21.52	
7							
8		=B3:F3/B3					
9							

Şəkil 2

Aldığımız tənlikdən istifadə edərək 2, 3, və 4-cü tənliklərdə x_1 dəyişəninin əmsalını sıfır etməklə onu aradan çıxaraq. Bunun üçün yeni 1 tənliyi müafiq x_1 əmsallarına vurularaq 2, 3, 4-cü tənliklərdən çıxılır. 2-ci tənlikdə x_1-in əmsalını sıfır etmək üçün yeni sətirdən diapazon seçilir, klaviaturadan = işarəsi qoyulur, ikinci

tənlik seçilir, klaviaturadan - işarəsi, yeni əldə etdiyimiz birinci tənlik seçilir, klaviaturadan * işarəsi və ikinci tənliyin x_1 əmsalının yerləşdiyi xanaya kliklənir. (Şəkil 3)

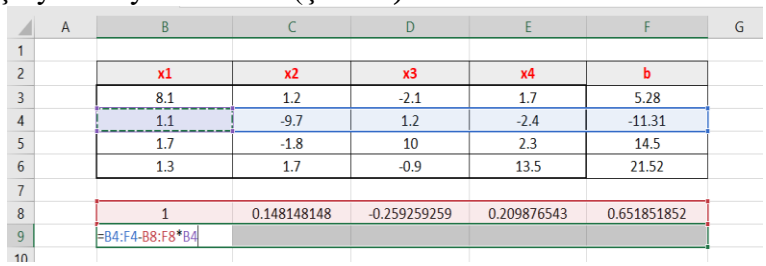

	A	B	C	D	E	F	G
1							
2		x1	x2	x3	x4	b	
3		8.1	1.2	-2.1	1.7	5.28	
4		1.1	-9.7	1.2	-2.4	-11.31	
5		1.7	-1.8	10	2.3	14.5	
6		1.3	1.7	-0.9	13.5	21.52	
7							
8		1	0.148148148	-0.259259259	0.209876543	0.651851852	
9		=B4:F4-B8:F8*B4					
10							

Şəkil 3

Bu qayda ilə işimizi davam etdiririk. x_1 əmsalları 0 olan 2, 3, və 4-cü tənlikləri alırıq. (Şəkil 4)

x1	x2	x3	x4	b
1	0.148148148	-0.259259259	0.209876543	0.651851852
0	-9.8629629630	1.4851851852	-2.6308641975	-12.0270370370
0	-2.051851852	10.44074074	1.943209877	13.39185185
0	1.507407407	-0.562962963	13.22716049	20.67259259

Şəkil 4

Daha sonra yeni aldığımız tənliklərin ikincisində x_2 dəyişəninin əmsalını vahidə çevirib, eyni qayda ilə 3 və 4-cüdən onu aradan qaldırırıq (Şəkil 5).

x1	x2	x3	x4	b
1	0.148148148	-0.259259259	0.209876543	0.651851852
0	1	-0.15058205	0.26674177	1.219414195
0	0	10.13176868	2.490524471	15.89390913
0	0	-0.335974465	12.82507197	18.8344386

Şəkil 5

x1	x2	x3	x4	b
1	0.148148148	-0.259259259	0.209876543	0.651851852
0	1	-0.15058205	0.26674177	1.219414195
0	0	1	0.245813396	1.568720095
0	0	0	12.907659	19.3614885

Şəkil 6

Üçüncü tənlikdə x_3 dəyişəninin əmsalını vahidə çevirib, eyni qayda ilə 4-cüdən onu aradan qaldırırıq. (Şəkil 6)

x1	x2	x3	x4	b
1	0.148148148	-0.259259259	0.209876543	0.651851852
0	1	-0.15058205	0.26674177	1.219414195
0	0	1	0.245813396	1.568720095
0	0	0	1	1.5

Şəkil 7

Sonda 4-cü tənlikdə x_4 dəyişəninin əmsalını vahidə çeviririk. Aldığımız son sistemin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun matrisi üçbucaq matrisdir və x_4, x_3, x_2, x_1 həlləri ardıcıl olaraq tapılır. (Şəkil 7)

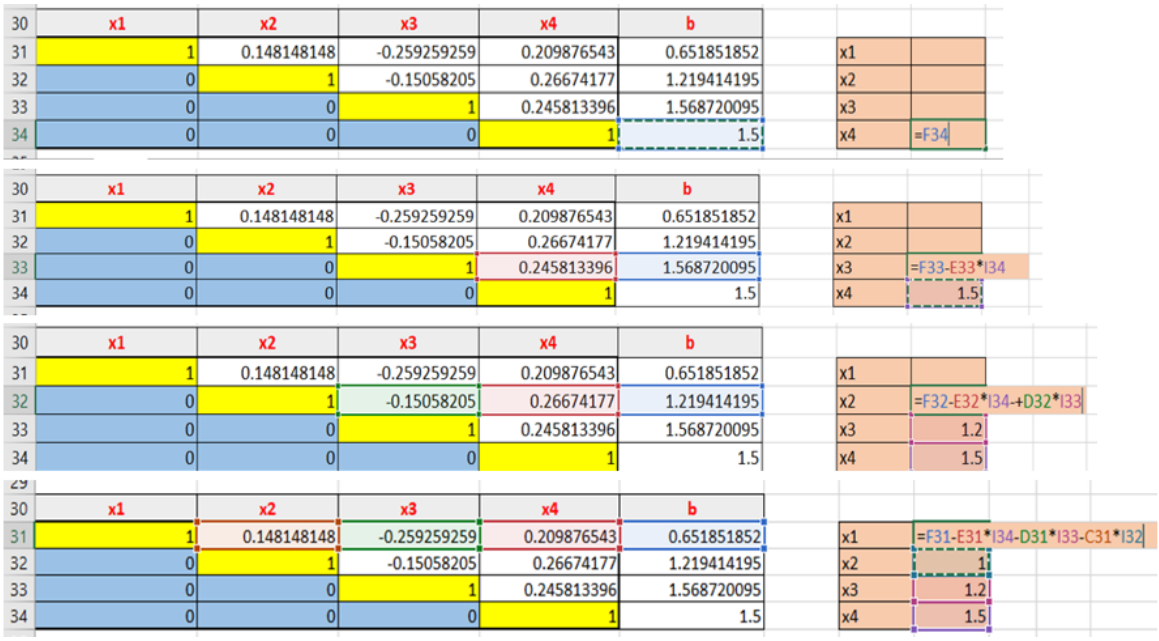

Şəkil8

Beləliklə, Sistemin Qaus üsulu ilə həlli iki mərhələdən ibarətdir. Düz gediş adlanan birinci mərhələdə biz məchulları ardıcıl olaraq yox etdik. Əks gediş adlanan ikinci mərhələdə müvafiq xanalara şəkil 8-də gördüyümüz düsturların daxil edilməsi ilə x_4, x_3, x_2, x_1 həlləri ardıcıl olaraq tapılır.

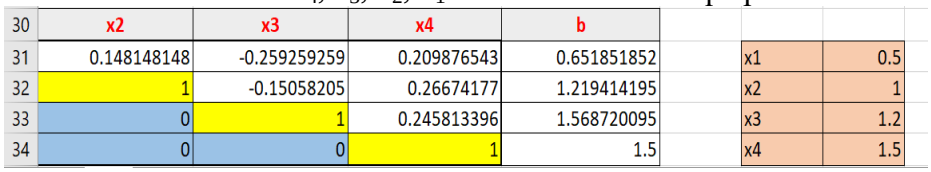

Şəkil 9

x_1, x_2, x_3, x_4 həllərini tapdıq (Şəkil 9).

Qeyd edək ki, praktik işi yerinə yetirmək üçün tələbələrə müxtəlif sistemlər də vermək olar. Praktik iş bitdikdən sonra tələbələr faylı mütləq yadda saxlamalıdırlar. Çünki, növbəti dərdin mövzusu olan xətti cəbri tənliklər sisteminin iterasiya üsulu ilə həllini eyni sistem üzərində reallaşdırmağı məsləhət görürük.

Xətti Cəbri Tənliklər Sisteminin İterasiya Üsulu İlə Həllinin Excel Cədvəl Prosessorunda Reallaşdırılması Metodikası

İnterasiya üsulu ilə aşağıdakı xətti tənliklər sisteminin köklərini ε dəqiqliklə hesablayaq $(\varepsilon = 0{,}0001)$.

$$\begin{cases} 8{,}1\,x_1 + 1{,}2\,x_2 - 2.1\,x_3 + 1.7\,x_4 = 5{,}28 \\ 1{,}1\,x_1 - 9{,}7\,x_2 + 1{,}2\,x_3 - 2{,}4\,x_4 = -11{,}31 \\ 1{,}7\,x_1 - 1{,}8\,x_2 + 10\,x_3 + 2{,}3\,x_4 = 14{,}5 \\ 1{,}3\,x_1 + 1{,}7\,x_2 - 0{,}9\,x_3 + 13{,}5\,x_4 = 21{,}52 \end{cases} \quad (1)$$

Baş dioqanal elementləri sıfırdan fərqlidir. Birinci tənliyi x_1, ikinci tənliyi x_2, üçüncü tənliyi x_3, dördüncü tənliyi x_4-ə nəzərən həll edək. Yəni, verilmiş sistemi onunla eynigüclü olan aşağıdakı şəklə gətirək:

$$\begin{cases} x_1 = \frac{1}{8{,}1} \cdot (5{,}28 - 1{,}2x_2 + 2.1x_3 - 1{,}7x_4) \\ x_2 = -\frac{1}{9{,}7} \cdot (-11{,}31 - 1{,}1x_1 - 1.2x_3 + 2{,}4x_4) \\ x_3 = \frac{1}{10} \cdot (14{,}5 - 1{,}7x_1 + 1.8x_2 - 2{,}3x_4) \\ x_4 = \frac{1}{13{,}5} \cdot (21{,}52 - 1{,}3x_1 - 1.7x_2 + 0{,}9x_3) \end{cases} \quad (2)$$

Alınan yeni sistemin matrisinin normasını hesablayaq.

$$\sum_{j=1}^{4}|\alpha_{1j}| = \frac{1,2+2,1+1,7}{8,1} \approx 0,62 < 1;\ \sum_{j=1}^{4}|\alpha_{2j}| \approx 0,49 < 1;\ \sum_{j=1}^{4}|\alpha_{3j}| \approx 0,58 < 1;\ \sum_{j=1}^{4}|\alpha_{4j}| \approx 0,29 < 1$$

Beləliklə, $\|\alpha\| = max\{0,62; 0,49; 0,58; 0,29\} = 0,62 < 1$. Deməli, iterasiya prosesi yığılandır.

$$\varepsilon_1 = \frac{1-\|\alpha\|}{\|\alpha\|}\varepsilon = \frac{1-0,62}{0,62}\cdot 10^{-3} \approx 6\cdot 10^{-4}$$

Yəni, hesablama prosesini $\left\|x_i^{(k)} - x_i^{(k-1)}\right\| < 6\cdot 10^{-4}, i = 1,2,3,4;\ \ k = 0,1,2,\ldots.$

şərti ödənilənə qədər davam etdirəcəyik. Başlanğıc yaxınlaşmaları aşağıdakı kimi təyin edək:

$$x_1^{(0)} = \frac{b_1}{a_{11}} = \frac{5,28}{8,1} \approx 0,65;\qquad x_2^{(0)} = \frac{b_2}{a_{22}} = \frac{-11,31}{-9,7} \approx 1,16;\qquad x_3^{(0)} = \frac{b_3}{a_{33}} = \frac{14,5}{10} \approx 1,45;$$

$$x_4^{(0)} = \frac{b_4}{a_{44}} = \frac{21,52}{13,5} \approx 1,6.$$

Verilmiş sistem üçün ardıcıl yaxınlaşmalar aşağıdakı kimi olar:

$$\begin{cases} x_1^{(k)} = \frac{1}{8,1}\cdot\left(5,28 - 1,2x_2^{(k-1)} + 2.1x_3^{(k-1)} - 1,7x_4^{(k-1)}\right) \\ x_2^{(k)} = -\frac{1}{9,7}\cdot\left(-11,31 - 1,1x_1^{(k-1)} - 1.2x_3^{(k-1)} + 2,4x_4^{(k-1)}\right) \\ x_3^{(k)} = \frac{1}{10}\cdot\left(14,5 - 1,7x_1^{(k-1)} + 1.8x_2^{(k-1)} - 2,3x_4^{(k-1)}\right) \\ x_4^{(k)} = \frac{1}{13,5}\cdot\left(21,52 - 1,3x_1^{(k-1)} - 1.7x_2^{(k-1)} + 0,9x_3^{(k-1)}\right) \end{cases} \quad (3)$$

Sıfırıncı yaxınlaşmaları tapandan sonra işimizi Excel-də davam etdirmək məqsədəuyğundur. 5 sütundan ibarət bir cədvəl quraq. Sütunları k, x_1, x_2, x_3, x_4 kimi adlandıraq. k yaxınlaşmalarını 0-dan başlayaraq avtomatik sıralayaq (Təxmini 10 yaxınlaşma götürək, şərt ödənməsə sayı daha sonra artıraq). x_1, x_2, x_3, x_4 üçün tapdığımız sıfırıncı yaxınlaşmaları yerinə yazaq. (Şəkil 10)

	A	B	C	D	E	F
2						
3		k	x1	x2	x3	x4
4		0	0.65	1.16	1.45	1.6
5		1				
6		2				
7		3				
8		4				
9		5				
10		6				
11		7				
12		8				
13		9				
14		10				

Şəkil 10

k=1 halı üçün (3)-dəki düsturları uyğun xanalara yazaraq x_1, x_2, x_3, x_4 üçün birinci yaxınlaşmaları hesablayaq. (Şəkil 11)

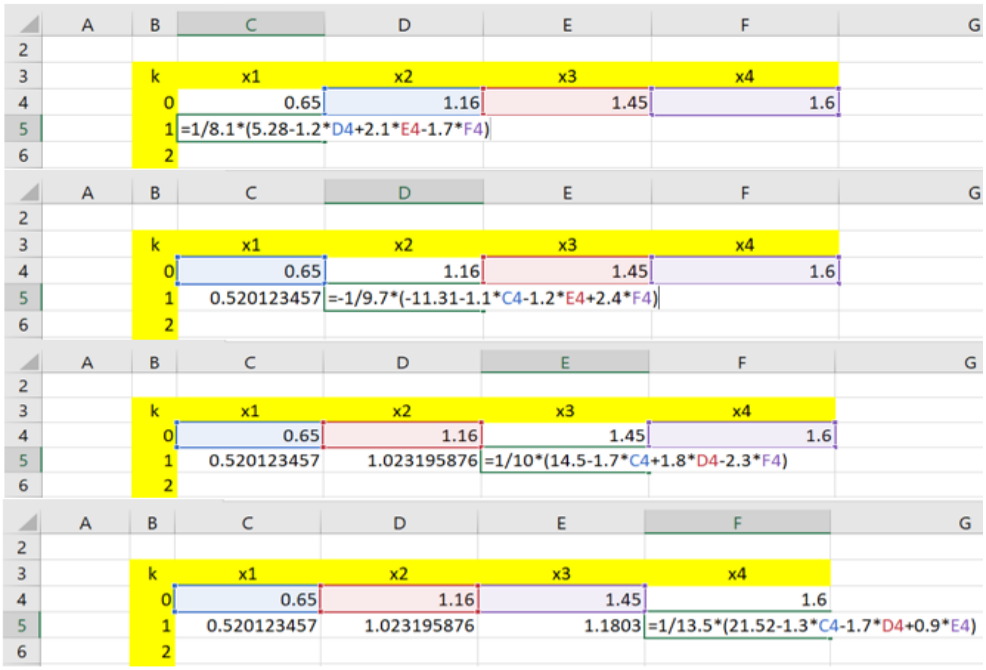

Şəkil 11

Düsturları k=2-dən k=10-a kimi tətbiq edək. Bunun üçün birinci yaxınlaşmaları tapdığımız diapazonu seçirik, sağ aşağı küncdən tutaraq növbəti sətirlərə düsturu köçürürük.(Şəkil 12,13)

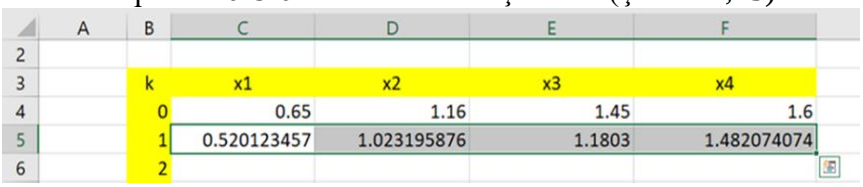

Şəkil 12

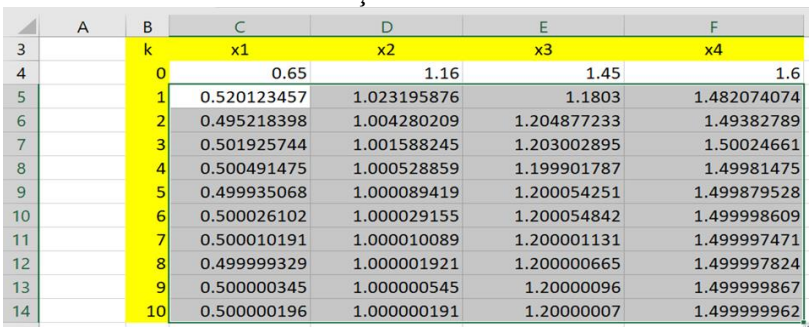

Şəkil 13

$\left\| x_i^{(k)} - x_i^{(k-1)} \right\| < 6 \cdot 10^{-4}, i = 1,2,3,4; \;\; k = 0,1,2,\ldots$ şərtinin hansı yaxınlaşmada ödəndiyini tapaq. Bunun üçün 4 sütundan ibarət cədvəl götürək, sütun başlıqlarını uyğun olaraq adlandıraq. (Şəkil 14)

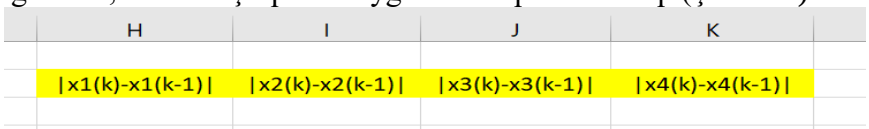

Şəkil 14

Hər 4 dəyişən üçün $\left\| x_i^{(1)} - x_i^{(0)} \right\|$ fərqini hesablayaq (Şəkil 15).

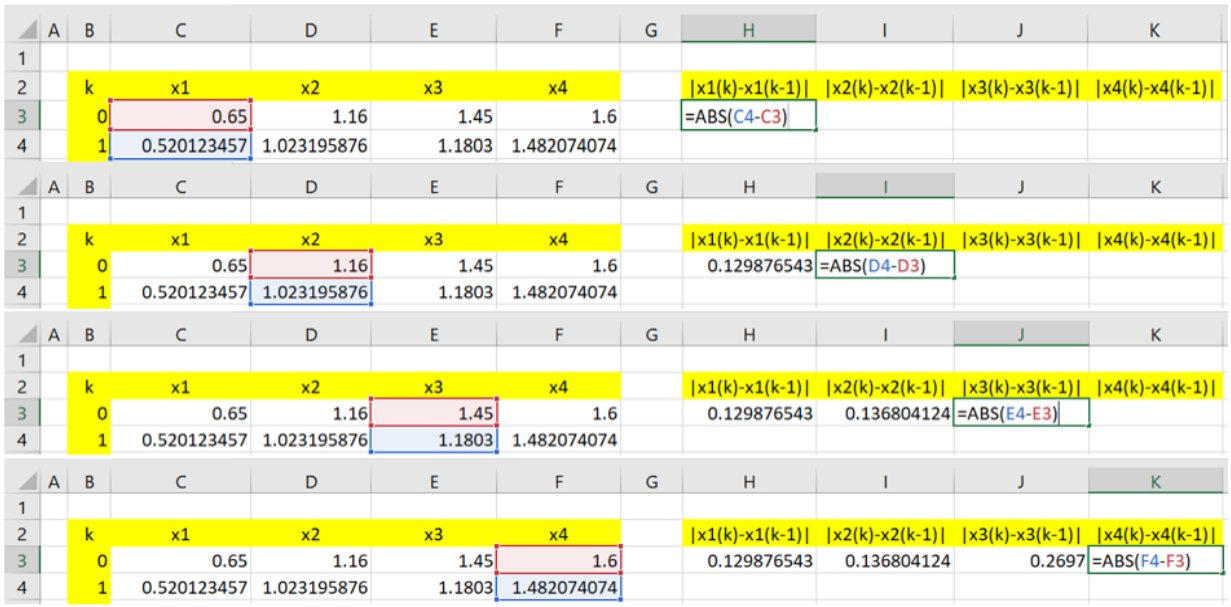

k	x1	x2	x3	x4	|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
0	0.65	1.16	1.45	1.6	=ABS(C4-C3)			
1	0.520123457	1.023195876	1.1803	1.482074074				

k	x1	x2	x3	x4	|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
0	0.65	1.16	1.45	1.6	0.129876543	=ABS(D4-D3)		
1	0.520123457	1.023195876	1.1803	1.482074074				

k	x1	x2	x3	x4	|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
0	0.65	1.16	1.45	1.6	0.129876543	0.136804124	=ABS(E4-E3)	
1	0.520123457	1.023195876	1.1803	1.482074074				

k	x1	x2	x3	x4	|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
0	0.65	1.16	1.45	1.6	0.129876543	0.136804124	0.2697	=ABS(F4-F3)
1	0.520123457	1.023195876	1.1803	1.482074074				

Şəkil 15

Düsturları digər sətirlərə köçürək və digər yaxınlaşmalar üçün də uyğun fərqləri hesablayaq.

|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
0.129876543	0.136804124	0.269700000	0.117925926
0.024905059	0.018915668	0.024577233	0.011753816
0.006707346	0.002691963	0.001874338	0.006418720
0.001434269	0.001059387	0.003101108	0.000431860
0.000556407	0.000439439	0.000152464	0.000064779
0.000091034	0.000060264	0.000000591	0.000119081
0.000015911	0.000019067	0.000053712	0.000001138
0.000010862	0.000008168	0.000000465	0.000000352
0.000001015	0.000001377	0.000000295	0.000002043
0.000000148	0.000000354	0.000000890	0.000000095

Şəkil 16

Şərtin neçənci yaxınlaşmada ödəndiyini araşdıraq. Bunun üçün şərti formatlaşdırmadan istifadə edək. Diapazon seçirik, Home menyusundan Conditional Formatting (Şərtti Formatlaşdırma) üzərinə klikləyirik, Highlight Cells Rules (Xanaların Vurğulanması Qaydaları), Less Than (Kiçikdir) seçirik (Şəkil 17).

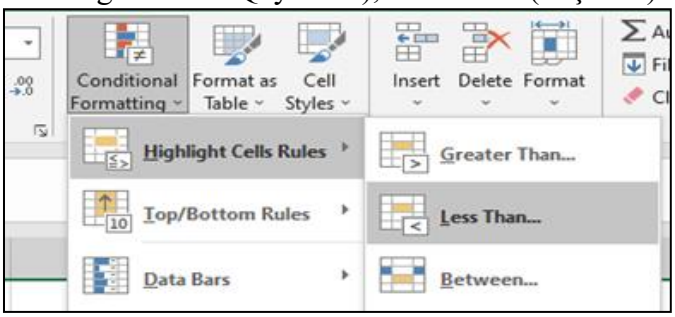

Şəkil 17

Açılan pəncərədə öncədən tapdığımız $\varepsilon_1 = \frac{1-\|\propto\|}{\|\propto\|}\varepsilon = \frac{1-0{,}62}{0{,}62}\cdot 10^{-3} \approx 6\cdot 10^{-4}$ ədədini qeyd edirik (0.0006). Ok düyməsinə klikləyib təsdiq edirik və şərti ödəyən xanalar formatlanaraq rəng dəyişdirir (Şəkil 18).

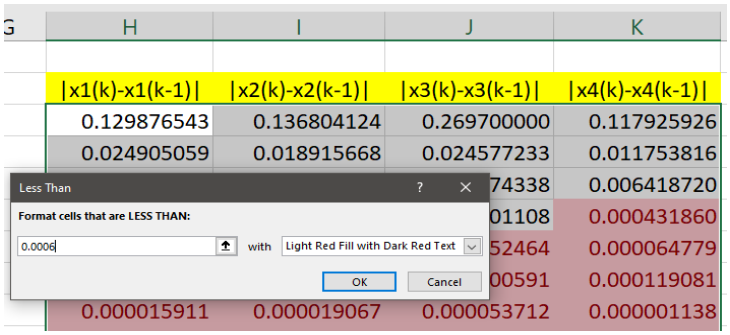

Şəkil 18

Bizi şərtin bütün dəyişənlər üçün ödənməsi maraqlandırdığından 5-ci sətri əsas götürürük. Uyğun olaraq həll k=5 sətrindəki ədədlərdir (Şəkil 19).

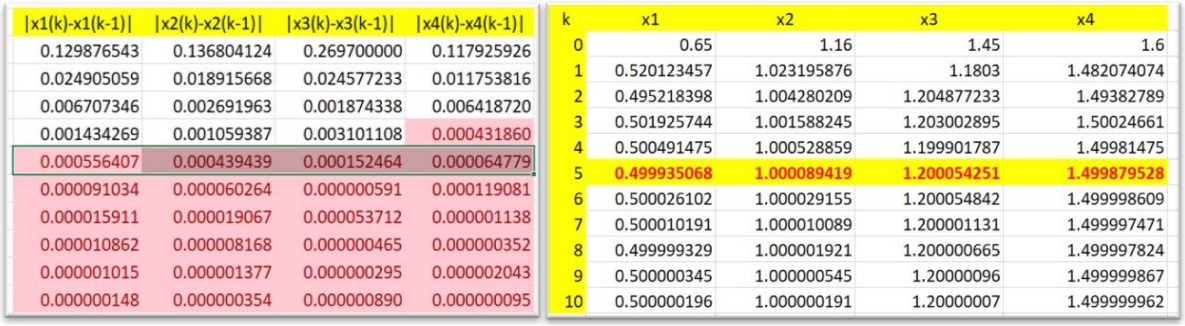

|x1(k)-x1(k-1)|	|x2(k)-x2(k-1)|	|x3(k)-x3(k-1)|	|x4(k)-x4(k-1)|
	0.129876543		0.136804124	0.269700000	0.117925926
	0.024905059		0.018915668	0.024577233	0.011753816
	0.006707346		0.002691963	0.001874338	0.006418720
	0.001434269		0.001059387	0.003101108	0.000431860
	0.000556407		0.000439439	0.000152464	0.000064779
	0.000091034		0.000060264	0.000000591	0.000119081
	0.000015911		0.000019067	0.000053712	0.000001138
	0.000010862		0.000008168	0.000000465	0.000000352
	0.000001015		0.000001377	0.000000295	0.000002043
	0.000000148		0.000000354	0.000000890	0.000000095

k	x1	x2	x3	x4
0	0.65	1.16	1.45	1.6
1	0.520123457	1.023195876	1.1803	1.482074074
2	0.495218398	1.004280209	1.204877233	1.49382789
3	0.501925744	1.001588245	1.203002895	1.50024661
4	0.500491475	1.000528859	1.199901787	1.49981475
5	0.499935068	1.000089419	1.200054251	1.499879528
6	0.500026102	1.000029155	1.200054842	1.499998609
7	0.500010191	1.000010089	1.200001131	1.499997471
8	0.499999329	1.000001921	1.200000665	1.499997824
9	0.500000345	1.000000545	1.20000096	1.499999867
10	0.500000196	1.000000191	1.20000007	1.499999962

Şəkil 19

Beləliklə iterasiya üsulu ilə xətti cəbri tənliklər sisteminin verilmiş dəqiqliklə təqribi həllərini tapdıq. Praktik iş bitdikdən sonra tələbələr bir öncəki dərsdə yerinə yetirdikləri (Qaus üsulu ilə xətti cəbri tənliklər sisteminin həlli) praktik işi açır. Xatırladaq ki, öncəki dərsin sonunda hərə öz işini kompüterin yaddaşında saxlamışdı. Dəqiq həll olan Qaus üsulu və təqribi həll olan iterasiya üsulunu tətbiq etməklə aldıqları həlləri müqayisə edirlər (Şəkil 20)

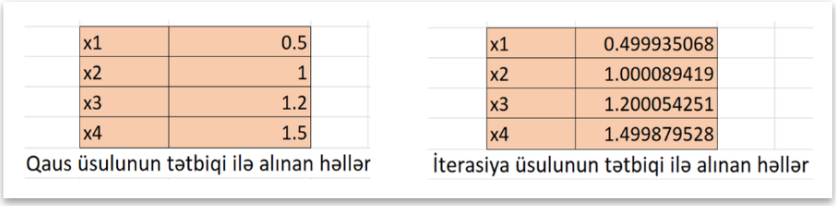

x1	0.5
x2	1
x3	1.2
x4	1.5

Qaus üsulunun tətbiqi ilə alınan həllər

x1	0.499935068
x2	1.000089419
x3	1.200054251
x4	1.499879528

İterasiya üsulunun tətbiqi ilə alınan həllər

Şəkil 20

TAPINTILAR

Qeyd edək ki, bu mövzuları tədris edərkən tədris prosesinin motivasiya mərhələsində müəllim qapalı suallar verərək tələbələrdən üsul haqqında bildiklərini şifahi soruşa bilər. Bunun nəticəsi olaraq tələbələr yerinə yetiriləcək addımları sadalayırlar, həll alqoritmini şərh edirlər. Tədqiqatın aparılması mərhələsində, yəni praktik işi yerinə yetirərkən isə auksion üsulundan istifadə əlverişlidir. Müəllim yerinə yetiriləcək hər növbəti addımı "Excel-də necə, hansı düsturla, hansı funksiyanın köməyi ilə reallaşdıra bilərik?" tipində suallar verir. Tələbələr ardıcıl olaraq suala cavab verir. Ən sonda doğru cavabı verən tələbənin fikri üstün tutulur, müəllim onun dediyini proyektor qoşulmuş kompüterdə icra edir, və ya həmin tələbəni icra üçün dəvət edir, digər tələbələr də öz kompüterlərində həmin işi görürlər. Doğru cavabı verən tələbə auksionun qalibi hesab olunur. Onun həm doğru cavabı, həm də həmin cavabı kompüterdə necə icra etməsi qiymətləndirmə meyarı kimi götürülə bilər. Auksion üsulunu tətbiq etməklə, tələbələrin dərsə olan marağı birə-iki artır. Çünki, doğru addımı tapmaq uğrunda rəqabət yaranır.

NƏTİCƏ

Hər iki üsulun tədrisində praktik işi məqalədə yer alan modellə icra etdikdə 4 saatın sonunda tələbə həm üsulların qayəsini tam anlayır, həm də hər iki praktik işi yerinə yetirərək onların nəticələrini müqayisə edir. Mövzuların Excel elektron cədvəl prosessorunun köməyi ilə tədrisi tələbələrdə fənnə və İKT vasitələrinə olan

marağın artmasına, onların həm fənn, həm də İKT kompetensiyalarının yüksək səviyyədə formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu, həmçinin həllərin tapılmasına sərf olunacaq vaxta və əməyə qənaət etməyə imkan verir. Tələbələr lövhədə və ya yerlərində həll alqoritmi uzun, yəni yerinə yetiriləcək əməliyyatların sayı çox olan misalları həll etməkdən, həmçinin xırda hesablamalar aparmaqdan tez yorulur, onların dərsə olan marağı azalır. Bəzən hesablama işləri bitməmiş, yəni həlləri tapmamış dərs bitir, tələbələr dərsdən məyus halda ayrılır. Ancaq Exceldən istifadə edərək bu işləri icra etmək tələbələr üçün həm rahat, həm maraqlı olur, həm də vaxta qənaət edir. Mövzuların tədrisi zamanı dərsin motivasiya mərhələsində qapalı suallarla sual-cavab, tədqiqatın aparılması mərhələsində isə auksion üsulundan istifadə yüksək nəticələr verir. Bu üsulların tətbiqi nəticəsində tələbələrin fikirlərini ifadə etmək, dinləmək, başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq, şəxsi deyil, fikri tənqid etmək bacarıqları formalaşır, onlar hadisələri və obyektləri daha yaxşı təhlil etməyə başlayırlar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Бахвалов Н.С., Жидков Н.Л, Кобелъков Г.М. Численные методы. -Наука, 1987.
2. Бахвалов Н.С. Численные методы. -М:Наука, 1975.
3. Демидович Б.П., Марон И.А. Основы вычислителъой математики. -М:Наука, 1970
5. Məmmədov Ə.M. Hesablama riyaziyyatı. Bakı, 2010
6. Hüseynov Z.Q. Hesablama üsulları və praktikumu. Bakı, 2003
7. Muradova A.E., Məmmədov K.H., Kərimova P.K. İnformatika. Magistratura və dövlət qulluğuna hazırlaşanlar üçün vəsait. Kainat yayınları-2017.
8. https://support.microsoft.com/en-us/office/excel-video-training-9bc05390-e94c-46af-a5b3-d7c22f6990bb

XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AİLƏ VƏ İCTİMAİ TƏRBİYƏNİN ƏLAQƏLƏRİ
(END OF XIX ENTURY - RELATIONS OF FAMILY AND PUBLIC EDUCATION IN THE EARLY XX CENTURY)

Nigar Ramiz qızı İsmayılova
UOT – Pedaqogika, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Mənəvi mədəniyyət anlayışı ailə tərbiyəsinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, onun əsasını təşkil edən məsələlərdəndir. Müasir dövrdə ailələrdə geniş elmi-mədəni dünyagörüşünə sahib, bəşəri və milli-mənəvi dəyərləri mənimsəyən, hər yerdə yüksək mədəni davranış nümunəsi nümayiş etdirən uşaqlar tərbiyə olunmalıdır. Elə uşaqlar ki, onlar Vətənini, xalqını, insanlarını dərin məhəbbətlə sevsin, xalqın mənəvi dəyərlərinə - dilinə, dininə, bayrağına, himninə, gerbinə, adət və ənənələrinə hörmət etsin və onlara həmişə sadiq olsun. Bəs mənəviyyat nədir? Niyə görə biz əxlaq tərbiyəsi ifadəsi ilə yanaşı, mənəvi tərbiyə ifadəsini də işlədirik? Onların ümumi, yaxud fərqli cəhətləri varmı?

Azərbaycan xalq pedaqogikasında əxlaq və mənəviyyat ailədən başlanır və bütövlükdə cəmiyyət daxilində ədəb-ərkanın, şərəfin, namusun qorunması hesab edilir. Adını qeyd etdiyim ifadələrin hər biri mühüm mənaları özündə birləşdirir. Həmin dəyərlər zəngin mənəviyyatın təzahürüdür və mənəviyyatlı adamlar əxlaqlı adamlardır. Elə bu səbəbdən də xalqımızın düşüncəsinə görə, mənəvi tərbiyə ilə əxlaq tərbiyəsi eyni mənada qəbul olunur; böyüməkdə olan nəslin şüuruna, hiss və duyğularına, davranışına sistemli, məqsədyönlü, mütəşəkkil təsir göstərməklə onları böyüdüb ərsəyə gətirmək kimi başa düşülür.

Vətənpərvərlik tərbiyəsi da ailədə formalaşan və burada kökü qoyulan vacib məsələlərdən biridir. Bu tərbiyə məhz əxlaq tərbiyəsinin tərkib hissələrinin önündə dayanır. Tərbiyənin əsas məqsədi kamil şəxsiyyət-insan-vətəndaş yetişdirməkdir. Vətəndaş tərbiyə etmək mənsub olduğu dövlətin inkişafına çalışan, mənafeyini gözləyən, onun təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyan, dövlətin mühüm əhəmiyyət daşıyan işlərində iştirak edən insan yetişdirmək deməkdir.

Vətəndaşlıq tərbiyəsinin kökü ailədir. Təcrübə göstərir ki, ailədə vətəndaşlıq tərbiyəsi kor-koranə deyil, planlı, sistemli, məqsədli şəkildə təşkil olunmalıdır. Uşaqların vətəndaşlıq tərbiyəsi dedikdə, yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnmə və şəxsiyyət kimi yetişmə nəzərdə tutulur. Onlar davranış qaydalarını, nizam-intizamı, savadlı olmağı, Vətəninin tarixini, coğrafiyasını, mədəniyyətini, milli adət-ənənələrini bilməli, Vətəni sevməlidirlər. Uşaqlar savadlı, bilikli olmalı, işə şüurlu yanaşmalı, məsuliyyətli, vicdanlı, mübariz olmalı, pis niyyətlə, düz olmayan hərəkətlərlə barışmalı deyillər.

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ailəsində fiziki tərbiyə məsələləri daha geniş məna və məzmun kəsb edib, ictimai xarakter daşımışdır. Bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına göstərilən diqqət uşaq, yeniyetmə və gənclərin ailələrdə bu qayğını hiss etməsinə şərait yaradıb. Ailə şəraitində uşaqların fiziki tərbiyəsinin təşkili məsələləri müxtəlif sosial, psixoloji, fizioloji və digər amillərlə şərtlənir. Ailədə uşaqların fiziki tərbiyə məsələlərinin müvəffəqiyyətli həlli tərbiyə prosesinin təşkilindən, onun imkanlarından, şərait və vasitələrdən səmərəli şəkildə istifadə olunmasından asılıdır.

XIX əsrdə ailə tərbiyəsində vahid tələbin olması da bəyənilən cəhətlərdən sayılırdı. Belə ki, tərbiyə işində vahid tələbin olmaması uşağın tərbiyəsini pozur. Ona görə uşaq ata yanında bir cür, ana yanında başqa cür olur. Amma vahidliyin pozulması ata və ananın uşağın tərbiyəsi zaman yekdil olmamalarına gətirib çıxarır. Yəni ata uşağa başqa fikir deyir, ana başqa. Bu zaman uşaqda çaşqınlıq yaranır. Bəzən uşaq ona sərf edən istiqamətə doğru gedir.

Tərbiyə metodları və onların həyata keçirilməsi məsələləri hər bir dövrdə müxtəlif olmuşdur. Belə ki, uşaqların cəzalandırılması, rəğbətləndirilməsi və s. bu kimi məsələlər daima mühümlüyü ilə seçilmişdir.

Keçmişdə ailə tərbiyəsinin ən mühüm elementi - uşaqlarda ağsaqallara hörmət hissinin aşılanması idi. Ana uşağa təlqin edirdi ki, göydə Allahdan sonra yerdə onun böyüyü atadır. Ata evə girdikdə, ana ilə bərabər bütün uşaqlar ayağa durmalı idi. Müəyyən müddət eldən aralı düşmüş ata evə gəldikdə, uşaqlar tək-tək onun əlini tutub öpürdülər. Ata oturduqdan sonra uşaq ləyən-fərş gətirib, əlinə su töküb ayaqlarını yuyurdu. Özündən böyüklə, xüsusilə, ağsaqqalla danışdıqda, ucadan danışmaq əl-qol hərəkəti etmək üstündə uşaq töhmət alırdı. Ata-ana uşağa qulluq tapşıranda uşaq qollarını yanına sallamış halda durub dinləməli və sonra da deyilənləri sözsüz yerinə yetirməli idi. Böyüklərin hüzurunda oğlan uşaqları bardaş qurub oturmalı idilər. Ən kiçik oğurluq üstündə uşaq tənbehlənir və cəzalanırdı.

Beləliklə, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində ailə və ictimai tərbiyənin əlaqələri bir çox vacib məsələlərin həlli, onların həyata keçirilməsi baxımından ailə tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır.
Açar Sözlər: Ailə, Tərbiyə, Davranış, Uşaq, Əxlaq

SUMMARY

The thesis deals with the relationship between family and public education in the late XIX - early XX centuries. At the same time, moral education, the concept of morality, physical education are also involved in the analysis.

The thesis also discusses the methods of education in detail. Important points are touched on each of them.
Key Words: Family, Upbringing, Behavior, Children, Morals

Status of Muslim Women in Rural India: A Sociological Study of Jaunpur District in Uttar Pradesh

HAYAT AHAMAD
Research Scholar, Department of Sociology, Banaras Hindu University Varanasi,

ABSTRACT

This paper investigates the empowerment of Muslim women in India, vis-à-vis their male counterparts as well as women belonging to other major five religious communities, namely Hindus, Christian, Sikh, Buddhist and Jain. The study is based on secondary sources of data primarily obtained from National Family Health Survey-4 (NFHS-4), All India Census Report, 2011 and Statistical reports, Election Commission of India. Based on these data sets, various indicators of women empowerment- participation in household decision making, freedom of movement outside the home, political participation and access to education and meaningful employment are used to measure the different dimensions of empowerment. The findings of the study indicate that the Muslim Women in India are relatively disempowered and they enjoy lower status than that of men and women belonging to other communities, no matter how empowerment is measured, be it in terms of the indicators of the evidence, sources or setting for empowerment. The study reveals that in terms of educational attainment and access to employment, the gender gap is highest in Muslim amongst all major communities in India. The information regarding women's household decision making power and freedom of movement also shows that Muslim Women are the least empowered and one of the disadvantaged sections of the society in two ways, one being as a woman and two as a member of the minority community which is both educationally and economically backward and religiously orthodox. The study concludes that an improvement in educational level would directly influence Muslim Women's socio-economic and political status, but achievements towards this end depend largely on the attitude of the people towards gender equality.

Keywords: Muslim Women, Education, Health, Political Status.

SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN IMPACT FACTOR IN THE QUALITY OF LIFE IN ROMANIA

Dr. Ghiță Roxana-Cătălina
University of Craiova, Faculty of Social Sciences, Sociology
Prof. Univ. Dr. Habil. Andrioni Felicia
University of Petrosani, Faculty of Sciences, Department of Socio-Human Sciences

ABSTRACT

Quality of life refers to the extent to which an individual is able to be healthy, comfortable and capable to participate and enjoy life events. This measure has an objective facet, respectively the living conditions that satisfy the individual's needs and a subjective facet, which according to the WHO refers to the perception of an individual on his own position in life, in the context of the culture and the value system in which he lives.

In Romania, this concept became of interest between 1970-1990, but will have a new meaning after the fall of communism. The recent trends studied by the Human Development Report show that Romania is registering an increase in terms of quality of life index.

Social and emotional intelligence as psycho-social concepts have come to receive more and more attention lately and to be more and more approached in schools, kindergartens or family life, parents becoming more informed and participating in various parenting trainings. This paper aims to investigate the impact that this type of skill has on the quality of life. More specifically, it assesses the connection with areas such as academic and professional success, leadership ability, happiness, balance and health.

The role of this paper is to emphasize the importance of these skills over the general sphere of life quality and to encourage current trends in education and modeling individuals who are attentive to the social and emotional side of the environment in which they live.

Keywords: social, emotional, intelligence, quality of life, Romania.

"ALFA NƏSLI" HANSI TƏHSILI TƏLƏB EDIR?

(What kind of education does the Alpha Generation require?)

Musayeva Lalə Qismət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Orcid №0000-0002-7701-5716

XÜLASƏ

"Alfa nəsli" terminini ortaya çıxaran sosial tədqiqatçı Mark McCrindle qeyd edir ki, "Alfa nəsli tarixin ən rəsmi təhsilli, ən çox texnologiyaya malik və dünyanın ən zəngin nəsli olacaq". Onlar 2010-cu ildən sonra doğulan uşaqlardır, elə həmin il ilk iPad-i buraxıldı, Instagram-ı işə salındı. Bu nəsil smartfon və planşetlərdən qələm və kağız sələfləri kimi asanlıqla istifadə edir. Alfa nəslinin 90%-nin məktəbi bitirəcəyi proqnozlaşdırılır: indi uşaqların yalnız 80%-i bunun öhdəsindən gəlir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, Alfaların ən yaşlısının 2020-ci ildə pandemiya başladığı zaman 9-10 yaşı var idi. Onlar valideynlərinin mətbəx masasında işə getdiyini, eyvanların ofisə çevrildiyini görən uşaqlardır. Onlar həmçinin onlayn təhsil və Zoom mühazirələrinin nə olduğunu əvvəlcədən bilirlər.

Alfa nəslinin başqa bir xüsusiyyəti uzunömürlülük və ya gecikmiş böyümədir. Böyüklərin vəzifələrini öhdələrinə götürmək üçün daha çox vaxta ehtiyac duyacaqlar, daha uzun müddət oxuyacaqlar və sonra doğum edəcəklər. Və onların çoxu uzunömürlü olacaq. Təhsil baxımından bu uşaqlar çox tələbkardırlar. Onlar geniş təhsil almaq deyil, onları maraqlandıran mövzuları araşdırmaq, dünyanı araşdırmaq və çətinliklərin öhdəsindən gəlmək istəyirlər. Bəlkə də onlar üçün magistr dərəcəsi almaq normaya çevriləcək, lakin bu, onların əmək bazarına daxil olma anını gecikdirəcək.

Alfaların klip düşüncəsi var, bu o deməkdir ki, onlar üçün məlumat daha çox cəmlənməlidir. Biz son bir neçə ildə uşaqlar üçün materialların təqdimatını kəskin şəkildə dəyişirik. Tədricən, layihənin inkişafı ilə məlum oldu ki, uşaqlar artıq bir saat sadəcə dinləyici olmaqda maraqlı deyillər, onlar bu məlumatı dərk etmirlər. Sonra bunun səbəbini axtarmağa başladıq və ilk növbədə xronometrajı yarıya endirdik, interaktiv əlavə etdik, dərslərin formatını dəyişdik. Cəlbetmə dərhal artdı. Nəticədə tam interaktiv formata gəldik, uşaq nəinki dinləyir, həm də dərsi özü idarə edir. Məsələn, ekrandakı personajlarla qarşılıqlı əlaqədə olur, əlavə tapşırıqlar yerinə yetirir, süjetin gedişatına təsir göstərir. Bu yanaşma yaxşı nəticələr verir, uşağı öyrənməyə cəlb etməyə kömək edir.

YouTube, Zoom, Google Meet, onlayn lövhələr - bu heç yerə getməyəcək bir şeydir. Çünki valideynlər nə qədər tez-tez uzaqdan işləsələr, bir o qədər çox uşaq özlərinə sual verəcək: niyə məktəbə getməliyik? SƏTƏM araşdırmasına görə, 2021-ci ildə onlayn təhsil məktəbəqədər təhsilin yalnız 0,3%-ni və ümumi orta təhsilin 1,5%-ni tutur. Əlavə məktəb təhsilində bu pay daha yüksəkdir - 6,8%. Biz yalnız rəqəmsal öyrənmə dövrünə qədəm qoyuruq.

Açar sözlər: alfa, nəsil, uşaq, texnologiya, interaktiv

ABSTRACT

Mark McCrindle, a social researcher who coined the term "alpha generation," states that "the alpha generation will be the most educated, the most technologically advanced, and the richest generation in history." They are children born after 2010, the same year the first iPad was released and Instagram was launched. This generation uses smartphones and tablets as easily as their pen and paper predecessors. It is estimated that 90% of alpha offspring will finish school: now only 80% of children can do it.

It should be remembered that the oldest of the Alphas was 9-10 years old when the pandemic began in 2020. They are children who see their parents going to work at the kitchen table and the balconies being turned into offices. They also know in advance what online education and Zoom lectures are.

Another feature of the alpha offspring is longevity or delayed growth. They will need more time to take on adult responsibilities, study longer, and then give birth. And most of them will be long-lived. In terms of education, these children are very demanding. They do not want to get an extensive education, they want to explore topics of interest to them, explore the world and overcome difficulties. It may be the norm for them to get a master's degree, but it will delay their entry into the labor market.

Alphas have a clip mindset, which means they need to concentrate more information. We have dramatically changed the presentation of materials for children in the last few years. Gradually, with the development of the project, it became clear that children are no longer interested in just being an listener for an hour, they do not

understand this information. Then we started looking for the reason for this, and first of all we halved the time, added interactive, changed the format of the lessons. Attraction immediately increased. As a result, we came to a fully interactive format, where the child not only listens, but also manages the lesson. For example, interacts with the characters on the screen, performs additional tasks, influences the course of the plot. This approach gives good results and helps to involve the child in learning.

YouTube, Zoom, Google Meet, online boards - it's something that will not go anywhere. Because the more often parents work remotely, the more children will ask themselves: why should we go to school? According to the HSE study, in 2021, online education will account for only 0.3% of preschool education and 1.5% of general secondary education. This share is higher in additional school education - 6.8%. We are just entering the era of digital learning.

Keywords: alpha, generation, child, technology, interactive

DİQQƏT DEFİSİTİ VƏ HİPERAKTİVLİYİN (DDHS) PSİXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ

İsazadə Elnarə Əkbər qızı
ADPU-nun Quba filialının müəllimi

XÜLASƏ

Diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) hazırda məktəb şagirdləri arasında tez-tez rast gəlinən, əsasən, üç əlamətlə: diqqət dağınıqlığı, hiperaktivlik və impulsivliklə özünü göstərən sindromdur. DDHS-in yaranma səbəbləri bioloji və sosial-psixoloji ola bilər. Bu gün məktəblərdə hiperaktiv şagirdlərin olması diqqəti, əsasən, ona yönəldir ki, müəllimlər və valideynlər DDHS-lə bağlı maariflənməli, sindromun əlamətləri, hiperaktivlərin davranış xüsusiyyətləri haqqında məlumatlanaraq onlara yanaşmanı müəyyən edə bilməlidirlər. Bu uşaqlar çox zaman özləri də davranışlarından bezir, usanır, lakin bunun qarşısını almaqda acizdirlər.

Əksər hallarda diqqət defisiti və hiperaktivlik yeniyetməlik yaş dövründə zəifləyir, bəzən də tamamilə yox olur. Müasir dövrdə aparılan müşahidələr göstərir ki, bu sindrom yeniyetmələrdə, hətta yaşlılarda hələ də qalmaqdadır. Tədqiqatlar təsdiq edir ki, uşaqların 50-60%-də DDH sindromu yeniyetməlik yaş dövründə də özünü aydın göstərir.

Tədqiqatlarla aydın olur ki, hiperaktivlik yaş artdıqca zəifləyir, diqqət defisiti və impulsivlik qalır. Yeniyetmələrdə bu sindromun xarakterik koqnitiv pozuntularına rast gəlmək olar. İlk növbədə bu pozuntular təfəkkür və fəaliyyətin təşkili, proqramlaşdırıcı və nəzarəti ilə izah olunur. Digər tərəfdən isə bu sindrom psixi pozuntuların kiliniki mənzərəsi və ya somatik patologiyanın nəticəsi kimi xarakterizə oluna bilər. Mikrososial səviyyədə sosial funksionallaş- masının pozulması DDH sindromlu 11-15 yaşlı yeniyetmələr üçün xarakterikdir. Hiperaktiv yeniyetmələr "burada" və "indi" ilə yaşayırlar, onların gələcək haqqında planları, təsəvvürləri çox zəifdir.

Əksər hallarda hərəkətli, aktiv olan bütün uşaqları *«hiperaktiv»* adlandırırlar. Həddindən artıq aktivliklə müşahidə olunan hiperaktivlik heç də çoxlarının düşündüyü kimi uşağın enerjili, hərəkətli olması demək deyil. Enerjili, aktiv, daim yenilik axtaran uşaqlar üçün narahat olmağa ehtiyac yoxdur. Düzgün yönləndirilmiş fəaliyyətlə bu uşaqların enerjisindən faydalı şəkildə istifadə edilməlidir.

Bəs hiperaktivlik nədir? «Hiperaktiv» sözü yunan dilində *«hiper» – yüksək, «aktives» – hərəkət,hərəkətli*" mənasını verir. Belə uşaqlara cəmiyyətdə tez-tez rast gəlinir. Hiperaktivlər haqqında hələ ilk fikirlər XVIII əsrdə *«pis uşaqlar»,* daha sonralar *«çılğın axmaqlar»* adı altında söylənilirdi. Daha geniş ilkin məlumatlar isə XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. Hələ 1845-ci ildə ilk dəfə doktor Henrix Hoffman diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu haqqında məlumat vermişdir. Onun oğlu həddən artıq hərəkətli, bir yerdə dayanmaq bilməyən nadinc uşaq idi. Hoffman 3 yaşlı oğluna oxumağa nağıl tapmayanda özü nağıl yazmağa başladı. Orada alimin dayanmaq bilməyən, hərəkətli uşaqları təsvir etməsi və onları *«hərəkətli fil»* adlan- dırması hiperaktivliyə diqqətin yönəlməsinin əsasını qoydu.

DDH sindromunun səbəbləri bioloji və sosial ola bilər:

- Ananın hamiləlik dövründəki aldığı travmalar, keçirdiyi toksikoz (ürəkbulanma);
- Ananın hamiləlik dövründə siqaret və içki qəbul etməsi;
- Genetik amil - valideynlərdən birinin hiperaktiv olması, uşağın da hiperak- tivliyinə 50% əsas verir;
- Beyində diqqətə cavabdeh olan bölgələrin normadan kiçik olması və s.

Müasir dövrdə DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının tədqiqi bir neçə perspektiv istiqamətlərdə aparılır, maraqlı elmi faktlar toplanılır. DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının münasibətində vahid fikir yoxdur.

Açar sözlər: diqqət defisiti, hiperaktivlik, impulsivlik, sindrom, patogenez, patologiya

SUMMARY

Attention Deficit Hyperactivity Disorder (DDHS) is a syndrome that is now common among schoolchildren, mainly with three symptoms: distraction, hyperactivity, and impulsivity. The causes of DDHS can be biological and socio-psychological. The presence of hyperactive students in schools today focuses on the fact that teachers and parents need to be educated about DDHS, be able to identify the symptoms of the

syndrome, the behavioral characteristics of hyperactive people and determine their approach. These children are often fed up with their behavior, but they are unable to prevent it. In most cases, attention deficit and hyperactivity weaken during adolescence, and sometimes disappear completely. Modern observations show that this syndrome still persists in adolescents and even the elderly. Studies show that DDH syndrome is more pronounced in 50-60% of children during adolescence.

Studies show that hyperactivity decreases with age, attention deficit and impulsivity remain. Characteristic cognitive disorders of this syndrome can be found in adolescents. First of all, these violations are explained by the organization of thinking and activities, programming and control. On the other hand, this syndrome can be characterized as a clinical picture of mental disorders or as a result of somatic pathology. Impairment of social functionality at the microsocial level is characteristic of adolescents aged 11-15 years with DDH syndrome. Hyperactive teenagers live with "here" and "now", their plans and visions for the future are very weak.

In most cases, all active children are called "hyperactive". Hyperactivity with excessive activity does not mean that the child is energetic and active, as many people think. There is no need to worry for energetic, active children who are always looking for innovation. Properly directed activities should use the energy of these children in a beneficial way. What is hyperactivity? The word "hyperactive" in Greek means "hyper" - high, "aktives" - moving, moving. " Such children are common in society. The first ideas about hyperactivity were made in the 18th century under the name "bad children" and later "crazy idiots". More detailed information dates back to the middle of the 19th century. As early as 1845, Dr. Henrich Hoffman first reported attention deficit hyperactivity disorder.

His son was a very active, naughty boy who could not stand still. When Hoffman couldn't find a story to read to his 3-year-old son, he began writing his own. There, the scientist's description of unstoppable, mobile children and calling them "moving elephants" laid the groundwork for a focus on hyperactivity.

The causes of DDH syndrome can be biological and social:

• Traumas of the mother during pregnancy, toxicosis (nausea);

• Mother's smoking and drinking during pregnancy;

• Genetic factor - the fact that one of the parents is hyperactive, gives 50% of the basis for the child's hyperactivity;

• Areas in the brain responsible for attention are smaller than normal, etc.

In modern times, the study of the pathogenesis and etiology of DDH syndrome is carried out in several perspective areas, interesting scientific facts are collected. There is no consensus on the pathogenesis and etiology of DDH syndrome.

Keywords: attention deficit, hyperactivity, impulsivity, syndrome, pathogenesis, pathology

GİRİŞ

Diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) hazırda məktəb şagirdləri arasında tez-tez rast gəlinən, əsasən, üç əlamətlə: diqqət dağınıqlığı, hiperaktivlik və impulsivliklə özünü göstərən sindromdur. DDHS-in yaranma səbəbləri bioloji və sosial-psixoloji ola bilər. Bu gün məktəblərdə hiperaktiv şagirdlərin olması diqqəti, əsasən, ona yönəldir ki, müəllimlər və valideynlər DDHS-lə bağlı maariflənməli, sindromun əlamətləri, hiperaktivlərin davranış xüsusiyyətləri haqqında məlumatlanaraq onlara yanaşmanı müəyyən edə bilməlidirlər. Bu uşaqlar çox zaman özləri də davranışlarından bezir, usanır, lakin bunun qarşısını almaqda acizdirlər.

Əksər hallarda hərəkətli, aktiv olan bütün uşaqları *«hiperaktiv»* adlandırırlar. Həddindən artıq aktivliklə müşahidə olunan hiperaktivlik heç də çoxlarının düşündüyü kimi uşağın enerjili, hərəkətli olması demək deyil. Enerjili, aktiv, daim yenilik axtaran uşaqlar üçün narahat olmağa ehtiyac yoxdur. Düzgün yönləndirilmiş fəaliyyətlə bu uşaqların enerjisindən faydalı şəkildə istifadə edilməlidir.

Bəs hiperaktivlik nədir? «Hiperaktiv» sözü yunan dilində *«hiper» – yüksək, «aktives» – hərəkət,hərəkətli*" mənasını verir. Belə uşaqlara cəmiyyətdə tez-tez rast gəlinir. Hiperaktivlər haqqında hələ ilk fikirlər XVIII əsrdə *«pis uşaqlar»,* daha sonralar *«çılğın axmaqlar»* adı altında söylənilirdi. Daha geniş ilkin məlumatlar isə XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. Hələ 1845-ci ildə ilk dəfə doktor Henrix Hoffman diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu haqqında məlumat vermişdir.

Son illərdə aparılan elmi tədqiqatlar göstərmişdir ki, hiperaktiv uşaqların ümumi məlumatlılığı və sadə biliklərin həcmi sağlam həmyaşıdlarından fərqlənmir, sosial norma və qaydaların tətbiqinə qabiliyyət, müstəqillik, uzunmüddətli hafizədə eşitmə nitqi onlarda normadan az inkişaf edir. Tədqiqatlar göstərir ki, diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) uşaqlarda əyani-obrazlı təfəkkür müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir: əşyaların mövcud əlamətlərindəki çətinliklər (oxşar cisimlərin qarışdırılması); eyni qrup daxilində əşyaların fərqləndirilməsində çətinliklər, nominativ nitq funksiyala- rında çətinliklər (obrazların adlandırılmasında) və s. Belə uşaqlar arasında istedadlı və talantlı uşaqlara rast gəlmək olur. Belə kateqoriyadan olan uşaqların psixi inkişafında ləngimələr də müşahidə edilir.

Təbii ki, belə uşaqlar üçün imtahana hazırlaşmaq da çox çətindir. Bunun üçün on uzunmüddətli hazırlıq proqramı lazımdır. Hiperaktiv yeniyetmələr üçün vaxta riayət etmək çox çətindir. O öz təsəvvürlərində bütün aləmi yarada bilər, lakin tapşırığın həllinə çatanda artıq vaxt bitənə yaxın o hələ fikirləşir. Belə sindromlu uşaqlar üçün vaxt məhdudiyyəti yoxdur. Onlar xüsusi, fərdi şəkildə məşğul olmalıdırlar.

Hiperaktiv yeniyetmələrə növbəti istiqamətlərdə motivasiya ilə deyil, işdə, təlimdə diqqətin mərkəzləşdirilməsi fəaliyyətində və nəzarətdə, sosiallaşmada köməyin göstəril- məsi çox mühümdür. Əgər yeniyetmənin fizioloji, təhlükəsizlik tələbatı ödənilməzsə o zaman o oxumaq istəməyəcək. Əgər yeniyetmələrdə stimullar kifayət qədər deyilsə o zaman onların diqqətini stabilləşdirmək çox çətin olur. Müəllim sinfə şəkillər, musiqi ilə daxil olursa bunlar təlim üçün əlavə stimullardır.

Müasir dövrdə DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının tədqiqi bir neçə perspektiv istiqamətlərdə aparılır, maraqlı elmi faktlar toplanılır. DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının münasibətində vahid fikir yoxdur. Lakin sindromal patologiyanın formalaşmasına növbəti yanaşmaları nəzərdən keçirək:

Genetik – genetik tədqiqatlar əsasında DDH sindro- munun təzahürünün kliniki və genetik anomaliyaları arasında yüksək asılılığı müəyyən etməyə imkan verdi.

Neyromediator – DDH sindromunun kliniki təzahürü olub baş beynin əsas mediator sisteminin funksional pozulması və disbalansla şərtlənir. Davranışın formalaş- masında bir çox mediatorlar iştirak edirlər. Burada müxtəlif psixi pozuntu- ların genezisi öyrənilir.

Hiperaktivliyin bioloji səbəbi beyində mikro dəyişikliyin olmasıdır. Diqqətlə bağlı olan dofomin hormonunun çatışmazlığı uşağın bir prosesə mərkəzləşməsinə, diqqətini toplamasına, habelə düşünərək davranmasına mane olur. Bu sindromdan əziyyət çəkən uşaqların demək olar ki, hamısında tipik əlamətlər eynidir. Ona görə də qrup daxilində belə uşaqları asanlıqla seçmək olar. Hiperaktivlər çox hərəkətli və çox danışandırlar. Kənar amillər onların diqqətini tez yayındırır. Onlar çox narahat, məqsədsiz, düşünmədən hərəkət edirlər.

DDH sindromunun səbəbləri bioloji və sosial ola bilər:

• Ananın hamiləlik dövründəki aldığı travmalar, keçirdiyi toksikoz (ürəkbulanma);
• Ananın hamiləlik dövründə siqaret və içki qəbul etməsi;
• Genetik amil - valideynlərdən birinin hiperaktiv olması, uşağın da hiperak- tivliyinə 50% əsas verir;
• Beyində diqqətə cavabdeh olan bölgələrin normadan kiçik olması və s.

Diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu diaqnozunu həkim müəyyən etməlidir. Dofomin istehsalını artıran dərmanlar hiperaktivlərin diqqətinin mərkəzləşməsinə müsbət təsir göstərir. Ehtiyac olduğu halda həkim EEQ-dən (elektroensefaloqrafiya) keçməyi də məsləhət görür. Bu vaxt psixoloqa da müraciət etmək lazım gəlir. Psixoloqlar valideynlərə təqdim etdikləri sorğu və DDHS-i aşkara çıxaran test vasitəsi ilə hiperaktivliyin səviyyəsini müəyyən edirlər.

Hiperaktivlik həmişə hərəkətliliklə müşahidə olunmur. Onun ***üç tipi*** var:

• diqqət əksikliyinin öndə olduğu;
• hiperaktivliyin öndə olduğu;
• hər ikisinin bir arada olduğu.

İxtiyari diqqətin davamlılığı normalda necə olmalıdır? Araşdırmalar göstərir ki, 7 yaşda diqqətin davamlılıq müddəti 20 dəqiqəyə çatır. Yəni uşaq 20 dəqiqə davamlı şəkildə diqqətini bir obyekt üzərində mərkəzləşdirə bilir. Diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu olan uşaqlarda isə diqqətin davamlılığı bu normadan xeyli aşağı olur.

Diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) məktəbəqədər və ya erkən məktəb yaşı dövründə pozuntu kimi özünü göstərir. Belə uşaqlara öz davranışlarını mərkəz- ləşdirmək və ona nəzarət etmək çox çətindir. Diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) üç əsas qrup sindromları ilə müəyyən edilmişdir: diqqətin pozulması, impulsivlik və hiperaktivlik. Bunlara sosial dezadaptasiya da aid edilir.

Hiperaktiv uşaqlar mühitə tez uyğunlaşır və informasi- yaları tez mənimsəyirlər. Onların intellektinin inkişafı uzun illər alimlərin diskussiyasına səbəb olmuşdur. Bəzi mütəxəs- sislərin fikrincə, onların intellekti qoyulan normalardan fərqlənmir. Digərlərinin fikrincə, diqqətin çatışmazlığı əqli qabiliyyətlərin ciddi şəkildə aşağı olmasıdır.

DDH sindromlu yeniyetmələrdə impulsivliklə xarakterizə edilən tipik simptomatikanın, motor fəallığının yüksəlməsi, diqqətsizlik baş verir. Çox vaxt sosial-psixoloji funksionallaşmanın pozulmasına aparıb çıxaran şəxsi və emosional-iradi patologiyaya səbəb olur. Yaş artdıqca impulsivlik deviant davranışın müxtəlif formalarında transfor- masiyaya qadirdir.

Hiperaktiv uşaqların davranışlarının ixtiyari tənzim etməsindən danışarkən qeyd etməliyik ki, belə uşaqlar davranışlarını tənzimləməkdə çətinlik çəkirlər, hərəkətlərin təlimatlatlarını və alqoritmləri çətin mənimsəyirlər. Onların impulsiv cavablarının sayı çox olur, hərəkətləri qeyri sabitliyi ilə seçilir. İmpulsivlik daha çox inadkarlıqda və uşağın öz maraqlarında israr etməsinə müşahidə edilir.

Hiperaktiv uşaqların özünəməxsus şəxsi xüsusiyyətləri vardır: təhlükəsizlik hissinin olmaması, aqressivliyə meylllilik, təxəyyüllər aləmində öz emosiyalarından razı qalmağa cəhd göstərmə, həyəcanlılıq və s. Bütün bu sadalananlarda diqqətin və idrak funksiyalarının aşağı səviyyədə olması onların adaptiv potensialının azalmasına səbəb olur.

Hiperaktiv yeniyetmələrin həmyaşıdları ilə münasibəti sindromun təzahür dərəcəsindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Onlar ünsiyyətcildirlər, asanlıqla tanımadıqları adam- larla tanış ola bilirlər. Qaydalara riayət etməyi bacarma- dıqlarından münasibətləri uzun müddət saxlaya bilmirlər. Hiperaktiv yeniyetmələr kiçik yaşlı uşaqlarla dpstluq etməyə üstünlük verirlər. Valideynləri tez-tez şikayətlənirlər ki, onların uşaqlarının dostları yoxdur, həmyaşıdları onlarla oynamaqdan imtina edirlər. Sosiometrik tədqiqatlarda yeniyetmələr öz yoldaşlarından mənfi xarakteristika alırlar.

Ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi mərhələsində belə əlamət və xarakterizə edilirlər. Diqqətin təddüdündən onlar tapşırıqlar üzərində diqqətlərini uzun müddət mərkəzləşdirə bilmirlər. Nəticədə ev tapşırıqları daha çox vaxt və güc tələb edir. Belə uşaqlar üçün öz diqqətlərini bir obyektə yönəltmək çox çətindir. İnformasiyalar hissə-hissə mənimsənilir.

Yeniyetməlik yaş dövründə məktəb tapşırıqlarını yerinə yetirməkdən imtina etmək, cəhd göstərmənin olmaması uğurun aşağı düşməsinin nəticəsidir. Onlar assosial davranışa meyllidirlər. Hiperaktiv yeniyetmələrin ciddi tələbləri valideynlərini əsəbiləşdirir. Uğursuzluq nəticəsində yeniyetmələrdə fəaliyyətə motivasiya aşağı düşür. Ünsiyyətdə uğursuzluq əhval-ruhiyyədən depressiyaya, aqressivliyə və ya inadkarlığa aparıb çıxarır.

Diqqət problemləri və hərəkətlilik bir arada olmaqla bəzən daha çox diqqət problemləri, bəzən əksinə hərəkətlilik və impulsivlik ön planda olur. Bir şagird çox hərəkətli olmasa da dərslərdə diqqəti tez-tez yayınır, dərsdən sıxılır, müəllimi uzun müddət dinləyə bilmir, dərsin xırdalıqlarına əhəmiyyət vermir, həmçinin tez-tez əşyalarını məktəbdə, yaxud hardasa unudur. Onlar təlim tapşırıqlarını yadda saxlaya bilmirsə bu artıq diqqət əksikliyinin öndə olduğu hiperaktivlikdir.

Digər halda şagird həddindən artıq enerjili olub bir yerdə qərar tuta bilmir, düşünülməmiş hərəkətlər edir, lakin diqqəti yaxşı olur. Bu hərəkətlilik və impul- sivliyin ön planda olduğu hiperaktivlikdir. Belə uşaqlar dərslərində yaxşı nəticələr göstərə bilirlər. Məktəbdə uğursuzluq yaşayanlar əsasən, diqqət əksikliyi olan

şagirdlərdir. Bu şagirdlər çox zaman davranışlarına görə çox problem yaşamasalar da kitabı, dəftəri qarşılarına qoyub xeyli müddət oturmağı bacarsalar da, diqqətləri dağınıq halda olur, nə oxuduqlarının fərqində olmurlar.

Belə uşaqların az hərəkətli olması onlara hiperaktivlik diaqnozunun qoyulmasını gecikdirir. Yüksək hərəkətlilik valideyn və müəllimləri daha çox narahat etdiyi üçün belə uşaqların problemlərinin aradan qaldırılmasına daha çox çalışdığı halda bu diqqət defisiti yaşayan uşaqlara şamil edilmir. İnsanlar arasında belə bir fikrə tez-tez rast gəlinir: hiperaktiv uşaqlar daha zəkalı olur, yaxud da onlarda zəka problemi vardır. Hiperaktivlərdə ciddi problem yoxdur, lakin həddindən artıq hərəkətlilik, diqqət əksikliyi bəzən yüksək zəkası olan şagirdlərin də öz yaşıdlarından geri qalmasına səbəb olur.

NƏTİCƏ

Diqqət defisiti və hiperaktivlik (DDHS) hazırda məktəb şagirdləri arasında tez-tez rast gəlinən, əsasən, üç əlamətlə: diqqət dağınıqlığı, hiperaktivlik və impulsivliklə özünü göstərən sindromdur. Tədqiqatlarla aydın olur ki, hiperaktivlik yaş artdıqca zəifləyir, diqqət defisiti və impulsivlik qalır. Yeniyetmələrdə bu sindromun xarakterik koqnitiv pozuntularına rast gəlmək olar. İlk növbədə bu pozuntular təfəkkür və fəaliyyətin təşkili, proqramlaşdırıcı və nəzarəti ilə izah olunur.

Digər tərəfdən isə bu sindrom psixi pozuntuların kiliniki mənzərəsi və ya somatik patologiyanın nəticəsi kimi xarakterizə oluna bilər. Mikrososial səviyyədə sosial funksionallaş- masının pozulması DDH sindromlu 11-15 yaşlı yeniyetmələr üçün xarakterikdir. Hiperaktiv yeniyetmələr “burada” və “indi” ilə yaşayırlar, onların gələcək haqqında planları, təsəvvürləri çox zəifdir.

Əksər hallarda hərəkətli, aktiv olan bütün uşaqları *«hiperaktiv»* adlandırırlar. Həddindən artıq aktivliklə müşahidə olunan hiperaktivlik heç də çoxlarının düşündüyü kimi uşağın enerjili, hərəkətli olması demək deyil. Enerjili, aktiv, daim yenilik axtaran uşaqlar üçün narahat olmağa ehtiyac yoxdur. Düzgün yönləndirilmiş fəaliyyətlə bu uşaqların enerjisindən faydalı şəkildə istifadə edilməlidir.

DDH sindromunun səbəbləri bioloji və sosial ola bilər:

• Ananın hamiləlik dövründəki aldığı travmalar, keçirdiyi toksikoz (ürəkbulanma);

• Ananın hamiləlik dövründə siqaret və içki qəbul etməsi;

• Genetik amil - valideynlərdən birinin hiperaktiv olması, uşağın da hiperak- tivliyinə 50% əsas verir;

• Beyində diqqətə cavabdeh olan bölgələrin normadan kiçik olması və s.

Müasir dövrdə DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının tədqiqi bir neçə perspektiv istiqamətlərdə aparılır, maraqlı elmi faktlar toplanılır. DDH sindromunun patogenezi və etiologiyasının münasibətində vahid fikir yoxdur.

Ədəbiyyat:

1. Болотовский Г. В. Гиперактивный ребенок/ Г. В. Болотовский. М.: Изд-во Омега, 2010. – 221 с.
2. Брязгунов И. П. Непоседливый ребенок или все о гиперактивных детях/ И. П. Брязгунов - М. : Изд-во Института психотерапии, 2012. – 112 с.
3. Гиперактивные дети: психолого-педагогическая помощь /Г.Б. Монина, Е.К. Лютова-Робертс, Л.С. Чутко. – СПб.: Речь, 2007. - 186 с.
4. Кириллова Е. А. Гиперактивный ребенок / Е. А. Кириллова - - М.: Изд-во Основа, 2013. – 14 с.
5. Максимова А. Гиперактивность и дефицит внимания у детей /Максимова А. Ростов

1. н/ Д.: Феникс, 2006. – 224 с.
6. Монина Г.Б. Гиперактивные дети. Психолого-педагогическая помощь/ Г.Б. Монина - М.: Изд-во Речь, 2012. – 114 с.
7. Романчук О. И. Синдром дефицита внимания и гиперактивности у детей: Учебное пособие по психологии/ О. И. Романчук - М.: Изд-во Генезис, 2010. – 36 с.
9. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью у детей: Руководство практического психолога /А.В. Грибанов, Т.В. Волокитина, Е.А. Гусева, Д.Н. Подоплекин.– М.: Академический Проект, 2004.– 176 с.
10. Сиротюк А. Л. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью/ А. Л. Сиротюк. – М.: Изд-во ТЦ Сфера, 2011. – 15 с.

Intimate Partner Betrayal and Psychological Disturbances among Pakistani Women: A Cultural Context!

Hina Sultan
PhD: Department of Applied Psychology, Lahore Leads University
Ghulam Ishaq
Lecturer: Department of Psychology, Institute of Southern Punjab,

ABSTRACT

Feminist theory holds the notion that betraying women is an expression of male domination, a cultural phenomenon stemming from a history of sanctioned exploitation against women. In Pakistani culture, women are usually betrayed by their intimate partners (husbands) which insert psychological pressures. Taking into consideration the feminist perspective, the present research aimed to study the association of intimate partner betrayal with different psychological disturbances like hopelessness, anxiety, and depression among women and to examine the differences in terms of experiencing different forms of betrayals and psychological disturbances between rural and urban women, living in Lahore. This cross-sectional study was carried out by taking a convenient sample of 567 women (urban =350, rural= 217), with *Mage*=37.14± 2.45years, from 3 urban and 3 rural areas. Women were asked to fill out a series of questionnaires including Demographic Information Form, Betrayal Scale for Women, Beck Hopelessness Scale, Beck Anxiety Inventory, and Beck Depression Inventory. Results of multiple hierarchical regression analysis revealed that different forms of betrayal especially financial and sexual were significant predictors of hopelessness, anxiety, and depression among women. Also, intimate partner betrayal was significantly associated with different psychological disturbances. However, urban women were more likely to suffer from intimate partner betrayal and psychological issues than rural women. The current study highlighted the significance of marital counseling for women. Also, there is a particular need for interventions to focus on addressing gender inequality, the patriarchal family structure, and transforming men's power over women.

Keywords. Intimate partner betrayal, hopelessness, anxiety, depression

TƏLƏBƏLƏRİN FƏRDİ-TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN EFFEKTİVLİYİNƏ PSİXOL

(PSYCHOLOGICAL EFFECT OF STUDENT INDIVIDUAL AND TYPOLOGICAL FEATURES ON THE EFFICIENCY OF EDUCATIONAL ACTIVITYOJİ TƏSİRİ)

Məmmədova Münəvvər İsmayıl qızı
ADPU-nun baş müəllimi

XÜLASƏ.

Ənənəvi olaraq fərdi tipoloji xüsusiyyətlər konsepsiyası fərdi fərqlərin psixologiyasının öyrənilməsi mövzusudur. Təlim psixologiyasında bu fenomenin öyrənilməsinin əhəmiyyəti fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin və təhsil fəaliyyətinin uğuru arasındakı əlaqənin olmasıdır. Psixologiyada tələbələrin hansı fərdi xüsusiyyətlərinin fəaliyyətin uğurunu müəyyənləşdirməsinə dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi alimlər onu irsi və anadangəlmə, bəziləri isə təhsil və təlim prosesində əldə edilmiş uğurlarla əlaqələndirirlər. Müxtəlif yaş qruplarından olan tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi nəzəri və praktik baxımdan mühüm və aktualdır. Bir tərəfdən onlar təlim fəaliyyətinin psixoloji nəzəriyyəsinin inkişafına töhfə verir, digər tərəfdən isə onlar tədris prosesinin optimallaşdırılması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, təlimin fərdiləşdirilməsi və differensiallaşdırılmasının tətbiqi problemlərinin həlli üçün zəruri şərtdir. Tələbələr arasında təhsil fəaliyyətinin uğur göstəricilərinin müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər: təhsil fəaliyyətinin uğurunun müxtəlif göstəriciləri olan tiplərin fərdi tipoloji tərkibinin müəyyən edilməsi, tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla universitetlərdə təhsilin fərdiləşdirilməsi və differensiallaşdırılması hələ də tam həllini tapmamışdır.

Elmi tədqiqatlar və aparılan praktik işlər göstərir ki, tələbələr təhsilin əvvəlində təlim fəaliyyətində çətinliklərlə qarşılaşırlar, çünki bu dövrdə adaptasiya baş verir və universitetlərdə təhsil almağa psixoloji hazırlıq formalaşır. Bu baxımdan tələbələrin təhsil fəaliyyətinin uğurunda fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin rolu problemi universitet təhsilinin birinci pilləsində aparılan tədqiqatlar üçün aktualdır. Fərdi tipoloji xüsusiyyətlər universitet tələbələrinin təhsil fəaliyyətinin uğur göstəriciləri ilə birlikdə həm effektiv (akademik tərəqqi), həm də struktur (təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturunun formalaşması) baxımdan nəzərdən keçirilir.

Fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin dərəcəsindən asılı olaraq təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyətinin effektiv və struktur göstəricilərinin dəyişməsinin əsas meylləri özünü aydın göstərir. Universitet tələbələri arasında təhsil fəaliyyətinin uğurunun struktur göstəricisinin müəyyənedicisi olan fərdi tipoloji xüsusiyyətlər (introversiya-ekstraversiya) aşkar edilir. Tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinin dərəcəsinə görə təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturunda keyfiyyət fərqləri psixoloji aspektdə təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, tələbələrin tipologiyasını müəyyən edən tədris fəaliyyətinin uğurunun effektiv və struktur göstəriciləri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət fərqləri ilə xarakterizə edilir.

Açar sözlər: fərdi tipoloji xüsusiyyətlər, optimallaşdırma, introversiya, ekstraversiya, təlimin fərdiləşdirilməsi, differensiallaşdırma.

SUMMARY

Traditionally, the concept of individual typological features is the subject of the study of the psychology of individual differences. The importance of studying this phenomenon in learning psychology is that there is a link between individual typological characteristics and the success of educational activities. In psychology, there are different opinions about which individual characteristics of students determine the success of the activity. Some scholars attribute it to heredity and birth, while others attribute it to success in education and training. The study of the individual characteristics of students of different age groups is important and relevant from a theoretical and practical point of view. On the one hand, they contribute to the development of psychological theory of learning activities, on the other hand, they are a necessary condition for optimizing the teaching process, improving the quality of education, solving the problems of individualization and differentiation of learning. Issues related to the definition and specification of indicators of success of educational activity among students: determination of individual typological composition of types with different indicators of educational success, individualization and differentiation of education in universities taking into account individual typological features of students have not been fully resolved yet. Scientific research and

practical work show that students face difficulties in learning activities at the beginning of education, because during this period they adapt and develop psychological readiness to study at universities. In this regard, the problem of the role of individual typological features in the success of students' educational activities is relevant for research conducted in the first stage of university education. Individual typological features are considered in terms of both effective (academic progress) and structural (formation of the psychological structure of educational activity) together with the indicators of success of educational activities of university students. The main trends in the change of effective and structural indicators of educational success, depending on the degree of individual typological features, are obvious. Individual typological features (introversion-extraversion) are found among university students, which are a structural indicator of the success of educational activities. Qualitative differences in the psychological structure of educational activity according to the degree of individual typological characteristics of students were analyzed from a psychological point of view. It was found that the effective and structural indicators of the success of educational activities, which determine the typology of students, are characterized by both quantitative and qualitative differences.
Keywords: individual typological features, optimization, introversion, extraversion, individualization of training, differentiation.

GİRİŞ

Psixologiyada tələbələrin hansı fərdi xüsusiyyətlərinin irsi və anadangəlmə, təlim və tərbiyə prosesində təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyətini müəyyənləşdirməsi barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Müxtəlif yaşlarda olan tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan mühüm və aktualdır. Bir tərəfdən onlar təlim fəaliyyətinin psixoloji nəzəriyyəsinin daha da inkişafına töhfə verir, digər tərəfdən, səriştəli yanaşma aspektində tədris prosesinin optimallaşdırılması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, təlimin fərdiləşdirilməsinin və differensiallaşdırılmasının tətbiqi problemlərinin həlli üçün zəruri şərtdir.

Fərdilik psixoloji tədqiqatın predmeti kimi B.Q. Ananyev, V.M. Bexterev, A.Bine, A.F.Lazurskiy, B.C.Merlin, V.Stern və başqaları tərəfindən öyrənilmişdir. Fərdi fərqlərin psixologiyası məsələləri A. Bine, F.Halton, J.M. Kettel, V. Stern və başqaları alim tərəfindən araşdırılmışdır. "Fərdi tipoloji xüsusiyyətlər" anlayışı S.Məcidovanın, B.Q.Ananyevin, B.M. Teplovun, V.S.Merlinin tədqiqatlarında açıqlanmışdır.

Psixoloji-pedaqoji tədqiqatlarda “fərdiyyətçilik”, “fərdi fərqlər”, “fərdi tipoloji xüsusiyyətlər” terminləri birmənalı şəkildə şərh olunur. Bu baxımdan bu anlayışların psixoloji məzmununun konkretləşdirilməsinə və aydınlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin tələbələrin təhsil fəaliyyətinin uğuruna təsiri təlim psixologiyasının kifayət qədər öyrənilməmiş sahəsi olaraq qalır. Tələbələr arasında təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı hələ də tam həllini tapmamış məsələlər vardır.

Elmi tədqiqatlar və tələbələrlə aparılan praktiki işlər göstərir ki, onlar təhsilin əvvəlində təlim fəaliyyətində bir çox çətinliklərləqarşılaşırlar, çünki bu dövrdə adaptasiya baş verir və universitetdə təhsil almağa psixoloji hazırlıq formalaşır. Bu baxımdan tələbələrin təhsil fəaliyyətinin uğurunda fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin rolu problemi universitet təhsilinin birinci pilləsində aparılan tədqiqatlar üçün aktualdır.

Tədqiqatçılar fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin tərkibinə müxtəlif psixi xüsusiyyətləri daxil edirlər: sinir sisteminin xüsusiyyətləri, temperament tipləri, psixodinamik xüsusiyyətlər, beynin yarımkürələrarası funksional assimmetriyası və s. İnsanın fərdi xüsusiyyətlərinin kəmiyyət tərkibi eynidir, onlar yalnız həyat boyu dəyişən ifadəliliyin ölçü kəmiyyətinə görə fərqlənirlər.

Fərdi tipoloji xüsusiyyətlər əsas (ilkin) genetik olaraq müəyyən edilmiş psixofizioloji xüsusiyyətlərlə (sinir sisteminin xüsusiyyətləri ilə) əlaqəli nisbətən sabit fərdi xüsusiyyətlərlə nəzərdən keçirir: psixodinamik (ekstroversiya-introversiya, emosional sabitlik/emosional qeyri-sabitlik) və ikitərəfli (beyin yarımkürələrinin funksional asimmetriyası).

Problemin nəzəri təhlili zamanı tədqiqatın ümumi strategiyası müəyyən edildi. Təlim fəaliyyətinin effektivliyinin göstəricilərinə tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinin təsiri fərdiyyətin qarşılıqlı əlaqədə olan fərdi və subyektiv səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Fərdi səviyyə fərdi tipoloji əlamətlərlə təmsil olunur, subyektiv səviyyə isə təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturuna (PS) daxil olan təhsil əhəmiyyətli keyfiyyətlərin inkişaf səviyyəsidir.

Təlim fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəriciləri müəyyən edilmişdir: nəticəvi və struktur göstəricisi. Nəticəvi göstərici (NG) tələbənin akademik fəaliyyətinin səviyyəsini, Struktur göstərici (SG) isə təlim fəaliyyətinin psixoloji strukturunun formalaşma dərəcəsini əks etdirir.

Təlim fəaliyyətinin strukturu və onun əsas komponentləri problemi müasir pedaqoji psixologiyada ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri sayılır. O təlim fəaliyyəti konsepsiyasının məzmununun psixoloji aspektlərini əhatə edir. T.V.Qabay təlim fəaliyyətini müəllimlə şagirdin birgə fəaliyyəti kimi müəyyən edir ki, onun iştirakçılarından biri təcrübə qazanır, digərləri isə inun üçün əlverişli şərait yaradır ki, mənimsəmə komponentlərinə hazırlıq mərhələsi həyata keçirilsin. Təlim fəaliyyəti əsas (öyrənmə) və hazırlıq (təhsil) alt sistemlərindən ibarətdir. İ.İ.İlyasovun tədqiqatlarında təlim fəaliyyətinin strukturu aşağıdakı kimi təqdim olunur: tədris materialının məzmununu dərk etmə hərəkətləri; tədris materialının emal hərəkətləri, nəzarət tədbirləri.

Təlim fəaliyyətinin psixoloji strukturu təlim fəaliyyətini stimullaşdıran, proqram- laşdıran, tənzimləyən və həyata keçirən təhsil əhəmiyyətli keyfiyyətlərin və onların qarşılıqlı əlaqələrinin ayrılmaz birliyi kimi müəyyən edilir. O təhsil baxımından vacib keyfiyyətlərin beş funksional blokdan ibarətdir: şəxsi-motivasiya, təlim tapşırığının qəbulu, təlim fəaliyyətinin məzmunu və metodları haqqında təsəvvürlər, fəaliyyətin informasiya əsasları və fəaliyyətin idarə edilməsi.

İntrovertlərin və ekstrovertlərin təlim fəaliyyətinin müvəffəqiyyətində nəticəvi göstəricilər dəyərində fərqlər aşkar edilmişdir. İntrovert tələbələr arasında təlim fəaliyyətinin müvəffəqiyyət dərəcəsi ekstrovert tələbələrlə müqayisədə daha yüksəkdir. Bu model optimal forma alır: nəticəvi göstəricilərin maksimum dəyərləri orta introversiya indeksində müşahidə olunur.

Əsas fənlər üzrə müvəffəqiyyət göstəriciləri həm introvertlərdə, həm də ekstrovertlərdə çoxluq təşkil etmişdir. Emosional sabitliyin müxtəlif səviyyələrinə malik olan tələbələr təlim fəaliyyətində nəticəvi göstəricilərin müvəffəqiyəti baxımından bir-birindən fərqlənmirlər.

Emosional cəhətdən sabit olan tələbələr üçün əsas fənlər üzrə uğurlar qeyri-əsas fənlərə nisbətən daha azdır. Emosional qeyri-sabitlik əks nəticələr verdi, belə ki, profil fənlərdə akademik uğurlar əsas olmayan fənlərə nisbətən daha çoxdur.

Beyin yarımkürələrinin funksional assimmetriyası meyllər səviyyəsində təlim fəaliyyətinin nəticəvi göstəricilərini müəyyən edir: onun maksimal əhəmiyyətliliyi iki tərəflilikdə müşahidə olunur. Tələbələrin beyninin sağ yarımkürələrində əsas profilli fənlər üzrə uğurlar qeyri-əsas fənlərdən daha çoxdur. Sol yarınmkürələrdə əks nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, qeyri-profilli fənlər üzrə uğurlar əsas profilli fənlərə nisbətən üstünlük təşkil etmişdir. İkitərəflidə (profilli və qeyri-profilli) isə akademik uğurlar bərabər olmuşdur.

Fənlər nümunəsi əsasən humanitar, sosial istiqamətlər üzrə tələbələrdən ibarət olduğundan bu nəticə beyin yarımkürələrinin funksional assimmetriyası tipli insanların maraqları, düşüncə tərzi haqqında ədəbiyyatda əksini tapan fikirlərə uyğundur.

İnkişaf zamanı dominant adlanan sol yarımkürə abstrakt təfəkkürün və nitqin, yəni yalnız insanlara xas olan funksiyaların təmin olunması üzrə ixtisaslaşdırılmışdır. Sol yarımkürə mürəkkəb hərəki aktların formalaşdırılmasına cavabdehdir. Sağ yarımkürənin inkişafı konkret təfəkkürün təkmilləməsinə, nitq ifadəsinin xüsusiyyətlərini qavrayıb adekvat qiymətləndirməyə, qeyri nitq səslərin, xüsusən də musiqinin difürünsiasiya olumasına imkan yaradıb. Sağ yarımkürə ümumi, nəzəri qavramanı və fəzanı qavramağı təmin edir [4,səh.80].

Sağ yarımkürədə konkret təfəkkür və qavrama, qeyri-nitq səslərin, musiqinin differensiasiyası kimi funksiyaların inkişafı öz təzahürünü tapmışdır. Sağ yarımkürə özünüdərketmənin təminatında, ətraf mühitdə oriyentasiyanın həyata keçməsində, insanların özündə, səsində olan fərdi xüsusiyyətlərə görə tanımağın təminatında üstünlüklərə malikdir.

Sol yarımkürələrlə xarakterizə olunan tələbələr daha çox analitik olmağa meyllidirlər. Riyaziyyat, dillər kimi məntiq və düşünmə qabiliyyətinə malikdir. Təlim fəaliyyətində tələbələr üzərində tətbiq olunan intellket testləri sol yarımkürənin fəaliyyətinə yönəldirlir.

Beynin sol yarımkürələri analiz və məntiqə görə məsuliyyət daşıyır, sağ yarımkürə isə şəkillər, xəyallar və intuisiya üçündür. Hər bir tələbədə bu orqanın hər iki hissəsi bərabər fəaliyyət göstərməlidir, lakin həmişə yarımkürələrdən biri daha aktiv, digəri isə yardımçı element kimi işləyir.

Strukturlara daxil olan komponentlərin müqayisəsi introvertlərdə və ekstrovertlərdə təlim fəaliyyətinin psixoloji strukturu arasında ümumi xüsusiyyətlər aşkar edilmişdir: hər iki strukturda əsas keyfiyyət ilkin bacarıqlardır ki, bu da tələbələrin təlimin məzmunu və öyrənmə fəaliyyətinin necə həyata keçirilməsi haqqında təsəvvürlərə malik olduğunu göstərir.

Tələbə qruplarında gənclər introvert, ekstravert və sentrovertlər müəyyən edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, təlim fəaliyyətinə rahat və tez uyğunlaşanlar məhz sentrovertlərdir. Çünki onlar həm dinləməyi, həm də əməkdaşlıq etməyi, fikir mübadiləsi aparmağa daha çox meyllidirlər.Ekstrovertlər daha səs-küylü, çox danışan, qrup işlərində d fəal olan tələbələrdir. introvertlər isə fərdi tapşırıqları məsuliyyətlə yerinə yetirən, amma əməkdaşlıqdan uzaq olan, ictimai işlərdən çəkinən tələblərdir.

Ekstrovertlər və introvertlər arasında ümumi komponentlərə aiddir: özünə münasibət, ünsiyyətçilik, peşə yönümlülük, düşünmə (çeviklik), məntiqi təfəkkür.

Struktur və effektiv göstəricilərdən asılı olaraq təlim fəaliyyətində dört tip bələbələr fərqləndirilmişdir:

I tip - "Müvəffəqiyyət dərəcəsi yüksək olanlar”- (burada struktur və nəticəvi göstərici yüksək səviyyədədir). Bu tip introvertlərdə beynin sağ yarımkürəsinin dominantlığa meyliliyi və asimmetriyanın olmaması ilə xarakterizə olunur.

II tip - "Müvəffəqiyyət dərəcəsi orta olanlar” - (burada struktur və nəticəvi göstərici orta səviyyədədir). Bu tip ekstrovertlərdə beynin sağ yarımkürəsinin dominantlığa meyliliyi və asimmetriyanın olmaması ilə səciyyələnir.

III tip - "Müvəffəqiyyət dərəcəsi orta olanlar” - (burada struktur və nəticəvi göstərici aşağı səviyyədədir). Ekstrovertlərdə beynin sağ yarımkürəsi dominantlığa meylilidir.

IV tip - "Disharmonik" tip - (burada struktur və nəticəvi göstərici dəyişəndir).

Beləliklə, tədqiqatın nəticələri tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətləri haqqında biliklərin təlim fəaliyyətinin uğurlarını artırmaq üçün istifadəsinə dair psixoloji və pedaqoji tövsiyələrin hazırlanması üçün bir əsas oldu.

1.Tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətləri xüsusiyyətlərilə effektiv və struktur fəaliyyətin göstəriciləri arasında əlaqə mövcuddur.

2. Fərdi tipoloji xüsusiyyətlər arasında əlaqə differensial xarakter daşıyır.

Beləliklə, apardığımız tədqiqatın sonunda aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin dərəcəsindən asılı olaraq təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyətinin effektiv və struktur göstəricilərinin dəyişməsinin əsas meylləri özünü aydın göstərir.

2. Universitet tələbələri arasında təhsil fəaliyyətinin uğurunun struktur göstəricisinin müəyyənedicisi olan fərdi tipoloji xüsusiyyətlər (introversiya-ekstraversiya) aşkar edilmişdir.

3. Tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinin dərəcəsinə görə təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturunda keyfiyyət fərqləri psixoloji aspektdə təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, tələbələrin tipologiyasını müəyyən edən tədris fəaliyyətinin uğurunun effektiv və struktur göstəriciləri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət fərqləri ilə xarakterizə edilir.

NƏTİCƏ

Ənənəvi olaraq fərdi tipoloji xüsusiyyətlər konsepsiyası fərdi fərqlərin psixologiyasının öyrənilməsi mövzusudur. Təlim psixologiyasında bu fenomenin öyrənilməsinin əhəmiyyəti fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin və təhsil fəaliyyətinin uğuru arasındakı əlaqənin olmasıdır. Psixologiyada tələbələrin hansı fərdi xüsusiyyətlərinin fəaliyyətin uğurunu müəyyənləşdirməsinə dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi alimlər onu irsi və anadangəlmə, bəziləri isə təhsil və təlim prosesində əldə edilmiş uğurlarla əlaqələndirirlər. Müxtəlif yaş qruplarından olan tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi nəzəri və praktik baxımdan mühüm və aktualdır. Bir tərəfdən onlar təlim fəaliyyətinin psixoloji nəzəriyyəsinin inkişafına töhfə verir, digər tərəfdən isə onlar tədris prosesinin optimallaşdırılması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, təlimin fərdiləşdirilməsi və differensiallaşdırılmasının tətbiqi problemlərinin həlli üçün zəruri şərtdir. Tələbələr arasında təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər: təhsil fəaliyyətinin uğurunun müxtəlif göstəriciləri olan tiplərin fərdi tipoloji tərkibinin müəyyən edilməsi, tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla universitetlərdə təhsilin fərdiləşdirilməsi və differensiallaşdırılması hələ də tam həllini tapmamışdır. Elmi tədqiqatlar və aparılan praktik işlər göstərir ki, tələbələr təhsilin əvvəlində təlim fəaliyyətində çətinliklərlə qarşılaşırlar, çünki bu dövrdə adaptasiya baş verir və universitetlərdə təhsil almağa psixoloji hazırlıq formalaşır. Bu baxımdan tələbələrin təhsil fəaliyyətinin uğurunda fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin rolu problemi universitet təhsilinin birinci pilləsində aparılan tədqiqatlar üçün aktualdır. Fərdi tipoloji xüsusiyyətlər universitet tələbələrinin təhsil fəaliyyətinin uğur göstəriciləri ilə birlikdə həm effektiv (akademik tərəqqi), həm də struktur (təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturunun formalaşması) baxımdan nəzərdən keçirilir.

Fərdi tipoloji xüsusiyyətlərin dərəcəsindən asılı olaraq təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyətinin effektiv və struktur göstəricilərinin dəyişməsinin əsas meylləri özünü aydın göstərir. Universitet tələbələri arasında təhsil fəaliyyətinin uğurunun struktur göstəricisinin müəyyənedicisi olan fərdi tipoloji xüsusiyyətlər (introversiya-ekstraversiya) aşkar edilir. Tələbələrin fərdi tipoloji xüsusiyyətlərinin dərəcəsinə görə təhsil fəaliyyətinin psixoloji strukturunda keyfiyyət fərqləri psixoloji aspektdə təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, tələbələrin tipologiyasını müəyyən edən tədris fəaliyyətinin uğurunun effektiv və struktur göstəriciləri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət fərqləri ilə xarakterizə edilir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayılov N.V.,İsmayılov F.N. Tibbi psixologiya və psixote- rapiya. Bakı, maarif, 2002
2. Hacıyev F.H. Yaş fiziologiyası və məktəb gigiyenası. Bakı, Maarif, 1992
3. Şəfiyeva E.İ. Klinik psixologiya. Bakı, BDU, 2002, -80s.
4. Şəfiyeva E.İ., Allahyarova S.A. Psixofiziologiya.Dərslik. Bakı, 2019, -362 s.
5. Ильин, Е.П. Психология индивидуальных различий Текст. / Е. П. Ильин. Спб. : Питер, 2004 - 701 с.
6. Ледовская, Т. В. Успешность учебной деятельности как основание для выделения типологии студентов [Текст]: в 2т. / Т. В. Ледовская // Современные проблемы психологии развития и образования человека: сб. материалов II международной конференции. - СПб. : ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2010. - Т.2. - С.66-71.-0,48п.л.

TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN FRUSTRASİYA VƏZİYYƏTİNƏ SƏBƏB OLAN AMİLLƏR

(FACTORS CAUSING STUDENT FRUSTRATION SITUATION IN TRAINING ACTIVITIES)

Məmmədova Nigar Məmmədəli qızı
ADPU-nun baş müəllim

XÜLASƏ.

Son zamanlar ölkəmizdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bütün ali peşə təhsili sisteminə öz təsir göstərmişdir. Təhsilə xeyli maddi vəsait sərf edən dövlət mütəxəssislərin hazırlanmasının keyfiyyətinə daha yüksək tələblər qoyur. Ali məktəbi bitirmiş şəxs gələcək fəaliyyəti üçün zəruri olan peşəkar bilik və bacarıqlara malik olmaqla yanaşı həm də həyatın çətinliklərinə tab gətirməyi, müxtəlif maneələri uğurla dəf etməyi və qarşıya qoyduğu məqsədə çatmağı bacarmalıdır. Bu baxımdan məyusluğa səbəb olan müxtəlif növ frustratorları (maneələr, çətinliklər həm xarici, həm də daxili ola bilər) müəyyən etmək aktuallaşır. Frustrasiya hər hansı bir əhəmiyyətli ehtiyacdan narazılıq nəticəsində yaranan psixi vəziyyətdir. İnsanın davranışına qeyri-mütəşəkkil təsir göstərən frustrasiya öz dağıdıcı təzahürləri ilə təhsilin uğuruna da mənfi təsir göstərir. Konstruktiv davranış formalarından istifadə edərək maneələri dəf etmək, çətin vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq bacarığı təkcə universitetlərdə uğurlu təhsilin amillərindən biri deyil, həm də gələcək mütəxəssisin peşə fəaliyyətində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün zəruri şərtdir.

Elmi ədəbiyyatda frustrasiya anlayışının məzmunu dəqiqləşdirilmişdir. Frustrasiya təlim fəaliyyətində məyusluq, qarşısıalınmaz bir vəziyyətlə toqquşma nəticəsində tələbənin davranışının və fəaliyyətinin qeyri-mütəşəkkilliyi ilə ifadə olunan mürəkkəb, emosional və motivasiyalı vəziyyətdir. Nəzəri təhlil zamanı təlim fəaliyyətində tələbələrin frustrasiya vəziyyətinə səbəb olan amillər müəyyən edilmişdir. Buraya müstəqillik, məsuliyyətlilik, özünü tənzimləmə bacarığı kimi şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmaması, ünsiyyət bacarıqları, motivasiyanın aşağı səviyyəsi, passivlik, qeyri-mütəşəkkillik, uğursuzluq qorxusu və öz uğuruna inamsızlıq, müəllimlərin tələblərinin müxtəlifliyi, öyrənilən materialın mürəkkəbliyi, valideynlər və müəllimlərin dəstəyinin olmaması və s. daxildir. Frustrasiya vəziyyəti ilə orta akademik bal göstəriciləri, şəxsiyyət xüsusiyyətləri və tələbələrin çətinliklərini aradan qaldırmaq strategiyaları arasında əlaqələr qurulur. Frustrasiya sərtlik, aqressivlik, narahatlıq, gərginlik, mübarizə strategiyaları ilə yüksək müsbət əlaqəyə malikdir. Tələbələr qeyri-mütəşəkkil, emosional və motivasiyalı psixi vəziyyət haqqında biliklər sistemini mənimsədikdə təhsil məqsədləri uğurlu olur, bu da frustrasiyanın aradan qaldırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Frustrasiya vəziyyətində özünütənzimləmə bacarıqları və problemli situasiyaya yenidən nəzər salma bacarıqları, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün konstruktiv strategiyaların (“dəstək axtarmaq”, “özünə hörmətin artırılması”, “problemin təhlili”) işlənib hazırlanması, uyğun psixoloji dəstək fəaliyyətlərinin təşkili, universitetlərin psixoloji xidmətinin fəaliyyət sahələri mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: frustrasiya, konstruktiv davranış, peşəkar bilik və bacarıqlar, ünsiyyət bacarıqları, aqressivlik, strategiyalar

SUMMARY

Recent socio-economic changes in our country have affected the entire system of higher education. The state, which spends a lot of money on education, sets higher requirements for the quality of training. Ali məktəbi bitirmiş şəxs gələcək fəaliyyəti üçün zəruri olan peşəkar bilik və bacarıqlara malik olmaqla yanaşı həm də həyatın çətinliklərinə tab gətirməyi, müxtəlif maneələri uğurla dəf etməyi və qarşıya qoyduğu məqsədə çatmağı bacarmalıdır. In this regard, it is important to identify the different types of frustrators (obstacles, difficulties can be both external and internal) that cause frustration. Frustration is a mental condition that results from dissatisfaction with any significant need. Frustration, which has a disorganized effect on human behavior, also has a negative effect on the success of education. The ability to overcome obstacles using constructive forms of behavior, to find a way out of a difficult situation is not only one of the factors of successful education in universities, but also a necessary condition for achieving the goals of the future professional career.The content of the concept of frustration has been clarified in the scientific literature. Frustration is a complex, emotional, and motivational situation characterized by frustration in learning activities, disorganization of student behavior

and activities as a result of collisions with an irresistible situation. Theoretical analysis identified the factors that cause students to be frustrated in their learning activities. These include lack of personal qualities such as independence, responsibility, self-regulation, communication skills, low motivation, passivity, disorganization, fear of failure and lack of self-confidence, diversity of teacher requirements, complexity of the material studied, lack of parental and teacher support, etc. includes. Relationships are established between frustration status, average academic scores, personality traits, and students' coping strategies. Frustration has a highly positive relationship with toughness, aggression, anxiety, tension, and coping strategies. When students master a system of knowledge about a disorganized, emotional, and motivated mental state, educational goals are successful, which is important for overcoming frustration. Self-regulation skills and the ability to reconsider a problematic situation in a frustrated situation, the development of constructive strategies to cope with difficulties ("seek support", "self-esteem", "problem analysis"), the organization of appropriate psychological support activities, areas of university psychological services are important plays a role.

Keywords: frustration, constructive behavior, professional knowledge and skills, communication skills, aggression, strategies

TİKLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ

Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva
Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent ADPU-nun Ümumi Psixologiya Kafedrası

XÜLASƏ.

Tiklər ani, təkrarlanan, nizamsız hərəkətlər, jestlər və mimikalardan və qısa müddətli qəfil hərəkətlərdən ibarətdir. Tik pozğunluqları ilk dəfə 1800-cü illərdə təsvir edilmişdir. Aparılan araşdırmalarda əhali arasında rast gəlinmə nisbəti təxminən 10% təşkil edir. Tiklər adətən zaman-zaman artıb azalır. Bəzən bu müddət o qədər qısa olur ki, ailələr bunun fərqinə o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Tiklər stresli vəziyyətlərdə baş verir və ya kəskinləşir. Stressli vəziyyətlərə: valideynlərin mübahisələri, evdə yüksək gərginlik, imtahan dövrləri, məktəb uğursuzluğu, qardaş qısqanclığı, boğaz ağrısı və ya qızdırma ilə müşayiət olunan yuxarı tənəffüs yollarının xəstəlikləri və s. səbəb ola bilər. Tiklərin başqa bir xüsusiyyəti müdaxilə olunduqda artmasıdır. Tik pozğunluqları ən ağırdır və təxminən 10 yaşında müşahidə olunur, 20 yaş ətrafında azalır. Tik pozğunluqları tez-tez diqqət çatışmazlığı, hiperaktivlik və davranış pozuntusu kimi də özünü təzahür etdirir. Tik xəstəliyi uşaqlarda başlayan qeyri-iradi motor və ya vokal əlamətlərlə özünü göstərir. Turetta sindromu zamanı motor və vokal tiklər baş verir. Turet diaqnozu qoymaq üçün gərək həmin şəxsdə motor və vokal tiklər (səslər) 1 ildən çox davam etsin. Belə uşaqlar dərsdə də səslər çıxararaq dərsin davamiyyətinə təsir edirlər. Beyinin bəzi orqanik xəstəlikləri nəticəsində Turet sindromunun əlamətləri görünür. Buna Turettizm deyilir. Tranzitor tiklər uşaqlıqda çox yayılmışdır. Uşaqlarda və yeniyetmələrdə 20%, oğlanlarda qızlara nisbətən daha çox görülür. Tik pozğunluğu eyni əzələ və ya əzələ qrupunun qəfil, təkrarlanan və qeyri-iradi konvulsiyaya bənzər yığılmasıdır. Hərəkətlərin və səslərin təkrar və aritmik olması və simptomların təsadüfi olmaması vacibdir.

Tiklər üzvi və ya psixoloji səbəblərdən yarana bilər.

- Üzvi səbəblərdən yaranan gənələr adətən qalıcı olur və zamanla Tourette pozğunluğu inkişaf edə bilər.
- Diqqət əskikliyi problemin ilk əlaməti olsa da obsesyon və kompulsiyaların başlanğıcı problemin irəliləmə mərhələsindədir.
- Psixoloji səbəblərdən yaranan tiklərdə problem adətən keçici xarakter daşıyır və zamanla tiklər öz-özünə yox ola bilər.
- Bəzən tik yox ola bilər və yerində yeni tiklər başlaya bilər.
- Stressli həyat və ya mühit tikləri şiddətləndirə və artıra bilər.
- Problem müalicə olunmazsa, spontan kəskinləşmələr və yaxşılaşmalarla davam edir və ümumiyyətlə ömür boyu davam edir və s.

Psixoterapiya tiklərin müalicəsində xüsusi bir rol oynayır. Onun üsulları tiklərin özünü azaltmağa kömək etmir, lakin xəstələrin tiklərə münasibətini dəyişdirir və bəzən onlarla yanaşı meydana çıxan psixi pozuntuları tənzimləyir. Psixoterapiya metodlarının köməyi ilə daxili gərginliyin aradan qaldırılması təmin edilir, tiklərə qarşı tolerantlıq asanlaşdırılır.

Açar Sözlər: Tiklər, Tik Pozgunluqları, Stress, Diqqət Çatışmazlığı, Sindrom, Gərginli

ABSTRACT:
CAUSES OF TICS

Tics consist of sudden, repetitive, irregular movements, gestures and facial expressions, and short-term sudden movements. Vertical disorders were first described in the 1800s. Tics usually increase and decrease from time to time. Sometimes this period is so short that families do not pay much attention to it. Tics occur or worsen in stressful situations. Stressful situations: parental arguments, high stress at home, exam periods, school failure, sibling jealousy, upper respiratory illnesses accompanied by sore throat or fever, etc. can be the cause. Another feature of tics is that they increase when interfered with. Vertical disorders are the most severe and are observed at about 6-14 years of age, decreasing around the age of 20. Vertical disorders often manifest

themselves as attention deficit hyperactivity disorder and behavioral disorders. Tic disease manifests itself in children with involuntary motor or vocal symptoms that begin. Motor and vocal tics occur during Turetta syndrome. Such children also influence the duration of the lesson by making sounds in class. Symptoms of Tourette's syndrome appear as a result of some organic diseases of the brain. This is called Turettism. Transient tics are very common in childhood. It is seen in 20% of children and adolescents, and more in boys than in girls. Vertical disorder is a sudden, recurrent, and involuntary convulsive-like contraction of the same muscle or muscle group. It is important that movements and sounds are repetitive and arrhythmic, and that symptoms are not accidental. Tics can be caused by organic or psychological reasons.
Keywords: Tics, Tic Disorders, Stress, Attention Deficit, Syndrome, Tension

Dünyanın açıq sistemə çevrildiyi müasir dövrdə həyatımızda baş verən dolaylar, üzun sürən pandemiya şəraitindəki həyat tərzimiz və s. problemlər kontekstində sosial-psixoloji səpgidə aparılan araşdırmalar önəmli əhəmiyyət kəsb edir. İnsan fəaliyyətinin elə bir sahəsi olmaz ki, orada psixologiya elminin izi olmasın. Bu həm də dövrün dövrün, zamanın tələbindən irəli gəlir. Nəzərə alsaq ki, istənilən problem insanı normal vəziyyətdən çıxarır, o zaman bu xüsusda normal həyata mane olan, insanın iradəsinə tabe ola bilmədiyi üçün baş edə bilmədiyi, durumlar və onların araşdırılmasının prioritetliyi aydın görünər. Praktik olaraq bir çox psixi pozuntular bu və ya digər şəkildə bir-biri ilə əlaqəlidir. Müxtəlif psixi pozuntuların oxşarlığı ondadır ki, onların kökləri çox vaxt insandan gəlir, onun iradəsinə tabe olmamasından baş verir. Eyni zamanda düşdüyü ekstremal şəraitdə daha da cərəyan edir. Bu gün sosial problemlərin vüsət aldığı bir zamanda istər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə münasibətlərin düzgün istiqamətdə qurulması, insanın düşdüyü və yaşadığı həyat tərzi onun psixoloji durumuna köklü təsir göstərir. Və bunlarin insanda doğurduğu emosional halətlər müxtəlif əlamətlərlə təzahür olunur. Bunlar məzmun və mündəricə etibarı ilə ani təkrarlanan nizamsız hərəkətləri, jestlər, mimikalar, istəməyərək və ani olaraq özünü göstərən əzələ sıxılmaları və s. kimi əlamətləri özündə ehtiva edir. İstinad etdiyimiz problem də məhz bu kontekstdə çox rast gəlinən tiklər problemidir ki, təəssüflər olsun bu uşaqlarda daha çox müşahidə olunur. Odur ki, problemlə bağlı bəzi araşdırmalar etməyi məqsədəuyğun hesab etdik. Tiklər nədir, necə yaranır, növləri, əlamətləri hansılardır, necə mübarizə aparmaq olar, problemə tibbi və psixoloji yanaşma necədir? və s suallar və onların cavabları maraq doğurur və bütövlükdə problemi əhatə edir. Eyni zamanda kompleks yanaşma tələb edir.

Tiklır istənilmədən baş verən, iradədən asılı olmayan, daxildəki gərginlikdən qurtarmaq naminə əzələ sıxılmalarlı ilə müşahidə olunan təkrarlanan refleks hərəkətlərdir. İnsanın istəkdən kənar,özündən asılı olmayaraq stresi çıxarmaq üçün bir növ bədəninin verdiyi reaksiyadır.

Göründüyü kimi tiklər ani, təkrarlanan, nizamsız hərəkətlər, jestlər və mimikaları əhatə edir. Əksər vaxtlarda çox qısa müddətli qəfil hərəkətlərdən ibarət olur. Çox ağır hallarda, ardıcıl olaraq baş verdikdə, vaxt uzun görünə bilər. problemlə bağlı aparılan araşdırmalarda qeyd olunur ki, tik pozğunluqları ilk dəfə 1800-cü illərdə aşkar edilmiş və əhali arasında rast gəlinmə nisbəti təxminən 10% təşkil etmişdir.. Tiklər adətən zaman-zaman artıb azalır. Bəzən bu müddət o qədər qısa olur ki, ailələr bunun fərqinə belə varmaya bilər. Çox tez-tez və şiddətli olduqda, ailədəki hər kəsi, xüsusən də uşaqları narahat etməyə başlayır. Tiklər xüsusilə stresli vəziyyətlərdə baş verir və ya kəskinləşir. Stressli vəziyyətlərə bir neçə misal gətirək: valideynlərin mübahisələri, evdə yüksək gərginlik, imtahan dövrləri, məktəb uğursuzluğu, bacı-qardaş qısqanclığı, boğaz ağrısı və ya qızdırma ilə müşayiət olunan yuxarı tənəffüs yollarının xəstəlikləri və s. Uşağın özünü dinc və rahat hiss etdiyi vəziyyətlərdə (yay tətili, yuxu qaydası, televizor ya kompüterdədir..), əksinə yox olur və ya azalır. Tiklərin başqa bir xüsusiyyəti də müdaxilə olunduqda artmasıdır. Bəzən tiklərdən keçən uşağın yanında tiklərdən danışarkən tiklər yenidən başlaya bilər. Uşaqlar istədikləri zaman, qısa müddətə də olsa tiklərinin qarşısını ala bilərlər.

Gündəlik həyatda rastlaşdığımız takıntılarımıza səhvən tik adı versək də bu düzgün olmaya bilər. Çünki tik xəstəliyinin klinikası fərqlidir. Ən çox göz qırpma və ağz büzmə tiklərin görürük. Xüsusilə də oğlanlarda baş verir. Tik xəstəliyi əsasən 7-14 yaşlar arasında daha sıx müşahidə olunur və tiklər çesidli əlamətlərlə özünü biruzə verir.

Tiklərin iki növü var: Birincisi sadə motor tikləridir ki, bunlar hərəkət tikləri kimi xarakterizə olunur. Eyni zamanda onlar normal bir aktivlik zamanı anidən ortaya çıxan, qeyri-iradi, qısa hərəkətlərdir, sürətli və qısamüddətlidir. Sadə motor tiklər yalnız bir əzələ qrupunun büzülməsindən qaynaqlanır. Hərəkətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq klonik, tonik və ya distonik olurlar. Klonik tiklər qısa, atış kimi sürətli hərəkətlərdir. Tonik tiklər izometrik sancılardır. Distonik tiklər uzanan anormal duruşlardır. Bu tiklər aşağıdakı əlamətlərlə müşahidə olunur. Göz qırpmaq, burun fırlatmaq, çiyin oynatmaq, çiyin çəkmək, barmaq çalmaq və ya qırmaq, barmaq tıklamaq, üzünü buruşdurmaq, dodaq yalama... və s buna misal göstərmək olar.

İkinci növ tiklər mürəkkəb vokal tikləridir ki, bunlar da səs tikləri kimi xarakterizə olunur. Səs işarələri: Sadə vokal tiklərə boğaz təmizləmə, fısıldama, xoruldamaq, burun çəkmək, öskürmək, diş xırçıldatmaq və başqa məqsədsiz səslər də aiddir.

- Sadə motor tikləri sürətli, təkrarlanan və qeyri-obyektivdir. Qırpmaq, burnun qırışmaq, üz əzələlərlə oynamaq, başı yana çevirmək və ya çiyinləri silkələmək
- Mürəkkəb motor tikləri sadə tiklərdən daha yavaş, ritualistik və məqsədyönlüdür. Toxunmaq, tullanmaq, iyləmək, qarşı tərəfin davranışını təqlid etmək, yöndəmsiz dayanmaq və s. qarışıq motor tikləridir.

Sadə vokal tiklərdə öskürək, boğazı təmizləmək, burunla nəfəs alma, ritmin pozulması, səsin həcmini tənzimləyə bilməmə, sözlərin uzanması, xırıltı və xoruldama kimi səslər birdən yarana bilər. İstər-istəməz öz sözlərini təkrarlamaq və ya başqalarının dediyi son sözləri təkrarlamaq da mürəkkəb vokal tiklərdir. Fonik tiklər də bir sıra əlamətlərlə özünü biruzə verir. Bura sadə və mürəkkəb fonik tiklər daxildir. Sadə fonik tiklərə – Boğaz təmizləmək, nalə çəkmək, əsnəmək, öskürmək, qışqırmaq, üfürmək kimi əlamətlər aiddir. Mürəkkəb fonik tiklərə aiddir – Səs təqlidləri, ekolaliya (başqasının cümlələrini təkrarlamaq), pallali (bir sözün son hecası və ya cümlənin son sözünün təkrarlanması), koprolali (ədəbsiz sözlər və ya lənətlər) kimi mürrəkkəb tiklər nadir görünür

Qeyd etdiyimiz kimi tik xəstəliyinə daha çox uşaqlarda rast gəlinir. ədəbiyyatlarda bunun ortalama başlama yaşını 6 yaş kimi də qeyd edirlər. Ən geniş yayılmış forması göz qırpmadır. Tiklər zamanla bir-birin əvəzləyir. Vokal tiklərdən ən çox görünəni boğaz təmizləmədir. Burun çəkmə və öskürək də geniş yayılmış vokal tiklərdir. Belə xəstələr səhvən astma, allergiya müalicəsi qəbul edirlər. Tikdən əziyyət çəkən uşaqlarda diqqət defisiti və hiperaktivlik də görünə bilir. Araşdırmalarda haqlı olaraq qeyd olunur ki, tiklər obsessiya və kompulsiya kimi davranış pozğunluqları ilə sıx əlaqəlidir. Belə pozğunluqlar assosiasiyası "Komorbid vəziyyət" adlanır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: Obsessiv-kompulsiv pozğunluq; diqqətin defisiti ilə hiperaktivlik sindromu, məktəb dezadaptasiyası, depressiya və frustrasiya, aqressiya və autoaqressiya elementləri, təşvişli-həyəcan pozuntusu, yuyunma prosedurları (saçın, əlin)

Tikin ən ağır forması Turet sindromu adlanır ki, bu da problemin hər üç növünün birləşməsindən irəli gəlir. Belə ki, motor, hərəkət və səsli tiklərin birləşməsindən yaranan sindrom Turetta sindromudur. Sindromun yaranma səbəblərinə gəldikdə isə, bu spesifik genə sahib olanlarda daha çox inkişaf edir. Yəni sindrom irsi yolla ötürülə bilər. Belə ki, problemin valideyndən uşağa keçmə ehtimalı 50 faizdir. Lakin sonradan qazanılma, travmatik mənşəli də ola bilər, uzun müddət psixoloji basqı altında yaşayan uşaqlarda da qeydə alına bilər. Sindromdan əziyyət çəkənlər çiyin, qol hərəkətləri edir, müəyyən səslər çıxarır və vulqar sözlər işlədirlər. Bu da onların xəstəliyindən xəbərsiz olan insanlar tərəfindən düzgün anlaşılmır. Tiklər bağlı qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, bu problemi bioloji və psixoloji kontekstdən təhlil etmək olar. Psixoloji aspektdə; streslə bağlı, hiperaktiv uşaqlrla bağlı və patoloji hal kimi trigger nəzəriyyəsi – tiklərin şəxsiyyətin obsessiv-kompulsiv pozğunluğunun inkişafında təzahürü. Bioloji kontekstə isə Baş beynin ocaqlı zədələnməsi-orqanik (alın payının motor və premotor payının bazal qanqlyaların, talamusun zədələnməsi) Funksional – ağır üzvi dəyişiklik yoxdur. Belə ki, perinatal dövrdə hipoksik-işemik zədələnmə olur, kliniki şəklində astenik əlamətlər özünü göstərir. genetik faktorlar səbəb ola bilir. Tikin əmələ gəlməsi üçün təkcə ətraf mühit faktorları kifayət deyil. Tiklərin əmələ gəlməsində genetik meyl də mühüm rol oynayır. Əsasən psixoloji durumlarda tiklər üçün qızıl qayda ətrafdakıların problemi biruzə verməmələridir. Ümumiyyətlə uşaqlarda problemlə bağlı diqqət yetirməli olan bir çox məqmlar var. Bunlara həm ailələr, həm də cəmiyyət həssas olmaları önəmlidir. Bu sahədə mütəxəssislər xeyli metodikalar əldə etmişlər. belə ki; koqnitiv davranış terapiyasının müxtəlif növlərindən, vərdişlərin ləğvi və təsir-cavab reaksiyasının qarşısının alınması ilə bağlı yaxşı nəticələr əldə edilmişdir. Yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, tiki olan uşaqlarla hər kəs davrananda diqqqət yetirəcəkləri mühüm məsələləri bilmələri önəmlidir. Belə ki, bu uşaqlarla şəxsiyyətlərarası münasibətlər kontekstində tənqid etməmək, bildirməmək, sərt qaydalardan uzaq olmaq, ağırlığı aradan qaldırmaq, hər kəsə həssas və humanist yanaşmaq olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tiklərə iradlar bildirmək, uşağı cəzalandırmaq daha da problemi artırır. Nəzərə alsaq ki, tik hər hansı bir məqsədə xidmət etməyən əzələ sıxılmalarıdır və uşağın bədən gərginliklə baş edə bilmədiyi üçün oluşdurduğu mexanizmi dəyişdirməsidir. Xüsusilə də tiklər uşağın duyğusal vəziyyətiylə möhkəm əlaqəlidir. Bunları nəzərə alaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər hamının diqqət mərkəzində olmalıdır.

NƏTİCƏ:

Tiklər ani, təkrarlanan, nizamsız hərəkətlər, jestlər və mimikalardan və qısa müddətli qəfil hərəkətlərdən ibarətdir. Tik pozğunluqları ilk dəfə 1800-cü illərdə təsvir edilmişdir. Tiklər adətən zaman-zaman artıb azalır. Bəzən bu müddət o qədər qısa olur ki, ailələr bunun fərqinə o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Tiklər stresli vəziyyətlərdə baş verir və ya kəskinləşir. Stressli vəziyyətlərə: valideynlərin mübahisələri, evdə yüksək gərginlik, imtahan dövrləri, məktəb uğursuzluğu, qardaş qısqanclığı, boğaz ağrısı və ya qızdırma ilə müşayiət olunan yuxarı tənəffüs yollarının xəstəlikləri və s. səbəb ola bilər. Tiklərin başqa bir xüsusiyyəti müdaxilə olunduqda artmasıdır. Tik pozğunluqları ən ağırdır və təxminən 6-14 yaşında müşahidə olunur, 20 yaş ətrafında azalır. Tik pozğunluqları tez-tez diqqət çatışmazlığı, hiperaktivlik və davranış pozuntusu kimi də özünü təzahür

etdirir. Tik xəstəliyi uşaqlarda başlayan qeyri-iradi motor və ya vokal əlamətlərlə özünü göstərir. Turetta sindromu zamanı motor və vokal tiklər baş verir. Belə uşaqlar dərsdə də səslər çıxararaq dərsin davamiyyətinə təsir edirlər. Beyinin bəzi orqanik xəstəlikləri nəticəsində Turet sindromunun əlamətləri görünür. Buna Turettizm deyilir. Tranzitor tiklər uşaqlıqda çox yayılmışdır. Uşaqlarda və yeniyetmələrdə 20%, oğlanlarda qızlara nisbətən daha çox görülür. Tik pozğunluğu eyni əzələ və ya əzələ qrupunun qəfil, təkrarlanan və qeyri-iradi konvulsiyaya bənzər yığılmasıdır. Hərəkətlərin və səslərin təkrar və aritmik olması və simptomların təsadüfi olmaması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. “Çinar - Çap”. Bakı, 2002, 441 s.
2. Psixologiya. /S.Seyidovun red. ilə/ B., 2008, 720 s.
3. Cavadov R.Ə., Tağıyeva G.B. Ekstremal şəraitlərdə psixoloji xidmət. B., 2006,
4. Əmrahlı L.Ş., Rzayeva N.T. Uşaq psixologiyası. B, 2015, 443 s.
5. Məhərrəmova Y.T. Uşaqlarda psixoloji problemlər və onlarm həlli yolları. B., 2010, 70 s
6. Изард К. Психология эмоций. /Перев. с англ. СПб, Питер, 2000, 464 с.
7. Психология экстремалъных ситуаций: Хрестоматия(Сост: А.Е.Тарас,К.В.Селъценок. Минск,2000)
8. Рогов Е.И. Настолъная книга практического психолога.В2кн.-Кн1: изд.центр ВЛАДОС, 2004
9. Jacobs W.J., Nadel L. Stress - induced recovery of fears and phobias. Psychological Review. 1985, p 512- 131

TƏLƏBƏLƏRİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Cəbrayılova Rəna Nüsrəddin qızı
ADPU-nun baş müəllimi

XÜLASƏ

Bu gün təlim müəllim və tələbələtr arasında elə qarşılıqlı əlaqənin təşkili prosesi kimi başa düşülür ki, xarici və daxili fəaliyyətin stimullaşdırılması və idarə edilməsi nəticəsində onların daxili fəallığı baş verir, müəyyən bilik və davranış formalaşır və inkişaf edir. Formalaşan bilik və davranışın xarakteri onları mənimsəmənin səviyyəsindən çox asılıdır. Mənimsəmənin iki səviyyəsi: refleksiv (yüksək dərəcə - sensomotor mənimsəmə) və koqnitiv (yüksək dərəcə - intellektual mənimsəmə) səviyyə fərqləndirilir. Mənimsəmənin refleksiv dərəcəsi stimullara sabit avtomatlaşdırılmış cavabdır, mənimsəmənin idrak səviyyəsi isə kollektiv şəkildə qazanılan biliklərin və onlara əsaslanan davranışın mənimsənilməsi ilə xarakterizə olunur. İdrak səviyyəsində öyrənmə prosesinin son mərhələsində diqqət tələbənin səyinə yönəldilir, çünki fərdin şüurunda intellektual səviyyədə anlayışların, mühakimələrin və nəticələrin forması artıq öz əksini tapmışdır. Tədris prosesində tələbənin öz məqsədini dərk etməsinə, davranışını şüurlu planlaşdırılmasına və onların nəticələri haqqında təsəvvürlərə əsaslanan idrak fəaliyyəti proqramını formalaşdırmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Təlim prosesində tələbənin idrak fəaliyyəti bilavasitə onların əqli fəaliyyətini əks əlaqə əsasında korrektə etmək bacarığından, bilik və davranışını formalaşdırmaqla mənimsəməyə ehtiyacı stimullaşdırmaqdan asılıdır. Bir proses kimi təlim iki göstərici: ***birincisi***, təfəkkürün mühüm şərti və nəticəsi olan bilik və bacarıqların müəyyən həcminin toplanılma, ***ikincisi*** əqli əməliyyatlar sisteminin köməyi ilə biliklərin və onların fəaliyyət sahəsi ilə əlaqəsinin formalaşması ilə xarakterizə olunur. Bu da tələbələrdə təfəkkürün operativ şəkildə fəallaşmasını, münasibətlərin məqsədyönlü şəkildə formalaşmasını, biliklərin daha yüksək səviyyəsini təmin etmiş, hər bir tələbədə intellektual meyllərin reallaşmasına imkan yaratmışdır. Didaktik şəraitdə həyata keçirilən tədris prosesi tələbələrdə materialın öyrənilməsinə və analitik-sintetik yanaşmanın formalaşmasına kömək etmişdir. Tələbələrin əqli fəaliyyətinin tənzimlənməsi biliklərin mənimsənilməsi, öyrənmənin səmərəliliyi üçün müəyyən mexanizmlərin aktivləş- məsinə kömək edir və inkişafın yalnız şəxsi aspektlərinin formalaşmasına təsirini göstərir.

Açar sözlər: təlim fəaliyyəti, mənimsəmə, əqli fəaliyyət, təfəkkür, intellektual səviyyə, analitik-sintetik yanaşma,

ABSTRACT:

Today, learning is understood as a process of organizing the interaction between teachers and students in such a way that as a result of stimulation and management of external and internal activities, their internal activity occurs, certain knowledge and behavior are formed and developed. The nature of the knowledge and behavior formed depends on the level of their mastery. There are two levels of mastery: reflexive (high degree - sensomotor mastery) and cognitive (high degree - intellectual mastery). The reflexive degree of mastery is a constant automated response to stimuli, and the cognitive level of mastery is characterized by the acquisition of collectively acquired knowledge and behavior based on them.

At the final stage of the cognitive learning process, attention is focused on the student's efforts, because the form of concepts, judgments and conclusions have already been reflected in the individual's mind at the intellectual level. In the learning process, special attention is paid to the student's understanding of their purpose, conscious planning of behavior and the formation of a program of cognitive activity based on ideas about their results. Cognitive activity of the student in the learning process directly depends on the ability to correct their mental activity on the basis of feedback, to stimulate the need to master it by forming knowledge and behavior.

Learning as a process is characterized by two indicators: first, the accumulation of a certain amount of knowledge and skills, which is an important condition and result of thinking, and second, the formation of knowledge and their relationship with the field of activity through a system of mental operations. This ensured the operative activation of thinking in students, the purposeful formation of relationships, a higher level of knowledge, and enabled the realization of intellectual tendencies in each student. The teaching process carried

out in a didactic environment helped students to study the material and form an analytical-synthetic approach. Regulation of students' mental activity helps to activate certain mechanisms for the acquisition of knowledge, the effectiveness of learning and has an impact on the formation of only personal aspects of development.
Keywords: learning activity, mastery, mental activity, thinking, intellectual level, analytical-synthetic approach,

GİRİŞ

Təlim pedaqoji prosesin əsasını təşkil edir. Tələbələrin xarici və daxili aktivliyini stimullaşdırıb tənzim edən təlim onların müəyyən bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin formalaşmasına səbəb olan mürəkkəb prosesdir. Prosesin məqsədi tələbələrin şüurunda dünyanın düzgün, dolğun mənzərəsini yaratmaqdan,onların intellektual inkişafını və tərbiyəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Təlim prosesinin məzmunundan və səviyyəsindən asılı olmayaraq onun həyata keçirilməsinin məntiqi ardıcıllığında bir-biri ilə bağlı olan əlamətlər öz əksini tapır. Buraya aiddir: müvafiq təlim motivləri və təlim tapşırıqları (problem situasiya); müxtəlif xarakterli təlim işləri, tələbələrin mənimsəmə fəaliyyətinə yönələn nəzarət və bu əsasda tədricən təşəkkül tapıb inkişaf edən özünənəzarət; tələbənin biliyinin və bütövlükdə təlim fəaliyyətinin qiymət- ləndirilməsi. Təlim psixologiyası sahəsində aparılan bütün tədqiqatlarda qeyd edilən əlamətlərin məzmunlu təhlilinə böyük əhəmiyyət verilir [1].

Təlimin səmərəsi onun hansı formada təşkilindən çox asılıdır. Təlimin məqsəd və məzmunu onun təşkili forması ilə həyata keçirilir. Məzmun formanı müəyyən edir və onunla reallaşır. Təlimin təşkili forması bütöv şəkildə təlim prosesinin mühüm komponentlərindən biridir. Forma hər hansı fəaliyyətin, işin zahiri ifadəsidir. N.A.Mençinskayanın tədqiqatları şagirdlərin əqli inkişafında təlim üsullarının mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu göstərirdi. Onun fikrincə, təlim prosesində interiorizasiyadan eksteriorizasiyaya keçmək üçün şərait yaradılmalıdır. Yeni tapşırıqların həlli prosesində biliklərin tətbiqi bu keçidin ana xəttini təşkil etməlidir [4,s.47].

Əlverişli təlim şəraiti tələbə şəxsiyyətinin vacib əlamət və keyfiyyətlərinin təşəkkülünə bilavasitə təsir göstərir. Təlim fəaliyyəti prosesində gerçəkliyə nəzəri gənclərdə münasibətin təşəkkül etdirilərək formalaşdırılması bütövlükdə təlim prosesinin özünəməxsus tələbatı və motivi kimi çıxış edir. Təlim fəaliyyətinin məzmununda müxtəlif xarakterli təlim məsələlərini həll edən gənc nəzəri şüurun müxtəlif formalarından istifadə edir, onları qarşılaşdırır və nəticədə təfəkkür fəaliyyətinin imkanlarından istifadə edərək faktları, hadisələri, qanunauyğunluqları dərk etməyə nail olur.

Biliklərin şüurlu surətdə mənimsənilməsinin və təlimə şüurlu münasibətin iki mühüm cəhəti ön planda durur: a) təlim materialının mənimsənilməsi yalnız onun qavranılması və yeniyetmə tərəfindən dinlənilməsi ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, mənimsənilən material şagirdin fəal işi ilə müşayiət olunsun. Təlim materialı ilə müvafiq işin aparılması zəminində onun gənc tərəfindən dərk olunaraq qavranılmasını təmin etmək olar; b) mənimsənilən biliklər gəncin təlim işlərinin məqsədinə çevrilərək qarşıda duran təlim məsələlərinin yerinə yetirilməsinin əsas amili rolunu oynamalıdır. Deməli, təlim məsələlərinin həyata keçirilməsinə yönələn təlim işlərinin istiqamətlənməsi və real məzmun kəsb etməsi şüurlu təlimin fəal əqli proses kimi təzahür etməsini şərtləndirir.

Təlimin psixoloji qanunauyğunluqlarını araşdırarkən təlim fəaliyyəti ilə başqa fəaliyyət növləri arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqə və asılılığı təhlil etmək zəruri bir vəzifə kimi qarşıya çıxır. Təlim fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, mənimsəmənin keyfiyyət səciyyəsinə malik olması şəraitində hər bir gəncin özünəməxsus təlim fəaliyyəti formalaşmağa başlayır. Təlim fəaliyyətinin fərdi əsaslarının və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, təhlili inkişafetdirici təlim məqsədlərinin konkret şəraitdə həyata keçirilməsini şərtləndirən başlıca amil kimi çıxış edir.

Tələbə problem situasiyanı araşdırarkən sadəcə olaraq az-çox təsadüf edilən xüsusiyyətləri müşahidə etmir, o, məqsədəmüvafiq şəkildə situasiyanı dəyişdirir və özünün əqli fəaliyyətini qanunauyğun münasibətlərin müəyyənləşdirilməsinə və ayırd edilməsinə yönəldir. Sonuncu şagirdin əqli təhlil işinin məzmununu təşkil edir. Problem şəraitinin və ümumiyyətlə təlim məsələsinin həlli zamanı müəyyənləşdirilən münasibətlərin istər əşyavi, istər qrafiki, istərsə də müvafiq işlərin köməyi ilə modelləşdirilməsi və bir təlim işi kimi yeniyetmənin mənimsəmə fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Real və həqiqi təlim modelləri mənimsənilən əşyaların ümumi münasibətlərini əks etdirməklə müvafiq cisim və hadisələr silsiləsinin öyrənilməsi işinin davam etdirilməsi üçün əlverişli imkan yaradır. Ümumiləşmiş

təlim işlərinə yiyələnən tələbə müvafiq məsələlərin həllinin ümumi üsullarını mənimsəmək əsasında saysız-hesabsız konkret məsələlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi imkanlarını da səmərəli surətdə tətbiq etməyə nail olur.

Tələbələrin təlim fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, biliklərin mənimsənilməsi prosesində nəzarət və qiymətləndirmə ilə əlaqədar olaraq tətbiq edilən işlər arasında qarşılıqlı vəhdət mövcuddur. Onların həyata keçirilməsi fonunda gənclər öz təlim işlərinə daha da diqqətlə yanaşmağa nail olur və təlim məqsədlərinin həllinin alınması zəruri olan nəticələr baxımından qiymətləndirmək bacarığına yiyələnirlər. Təlim fəaliyyəti prosesində şüurlu və düşünülmüş mənimsəmə tərzi bütün təlim işlərinin, o cümlədən nəzarət və qiymətləndirmə işinin müvəffəqiyyətlə tətbiq olunması üçün əlverişli zəmin yaradır.

Təlim fəaliyyətində meydana çıxan yeni cəhətlərdən ən başlıcası gənclərin müstəqilliyinin inkişafı ilə bağlıdır. Nəinki yeni materialın, hətta yeni bilik sahələrinin müstəqil surətdə mənimsənilməsi-təlim fəaliyyətinin nisbətən yüksək səviyyəsinin təşəkkülü gənclik dövrünə təsadüf edir. Tələbələr təlim fəaliyyətinin mənasını idrak tələbatlarının təmin olunmasına doğru yönəlmiş özünütəhsil fəaliyyəti kimi dərk etməyə başlayır ki, bu da öz əksini onun müstəqillik sahəsinin genişlənməsində tapır.

Bu gün təlim müəllim və tələbələr arasında elə qarşılıqlı əlaqənin təşkili prosesi kimi başa düşülür ki, xarici və daxili fəaliyyətin stimullaşdırılması və idarə edilməsi nəticəsində onların daxili fəallığı baş verir, müəyyən bilik və davranış formalaşır və inkişaf edir. Formalaşan bilik və davranışın xarakteri onlarda mənimsəmənin səviyyəsindən çox asılıdır. Mənimsəmənin iki səviyyəsi: refleksiv (yüksək dərəcə - sensomotor mənimsəmə) və koqnitiv (yüksək dərəcə - intellektual mənimsəmə) səviyyə fərqləndirilir.

Assimilyasiyanın refleks səviyyəsi təqdim olunan stimullara sabit avtomatlaşdırılmış cavabdır, assimilyasiyanın koqnitiv səviyyəsi isə kollektiv şəkildə həyata keçirilən biliklərin və onlara əsaslanan hərəkətlərin mənimsənilməsi ilə xarakterizə olunur. İdrak səviyyəsində intellektual əlaqələr və strukturlar tələbələrin şüurunda anlayışlar, mühakimələr və nəticələr şəklində əks olunur.

Təlim prosesində tələbənin idrak fəaliyyəti bilavasitə onun idrak fəaliyyətini əks əlaqə əsasında korrektə etmək bacarığından və onlara ehtiyac formalaşdırmaqla bilik və hərəkətləri mənimsəməyə stimullaşdırılmasından asılıdır. Bir proses kimi öyrənmə iki göstərici ilə xarakterizə olunur: ***birincisi,*** mövcudluğu təfəkkürün fəaliyyətinin əvəzsiz şərti və nəticəsi olan bilik və bacarıqların müəyyən hissəsinin toplanması, ***ikincisi,*** zehni hərəkətlər və əməliyyatlar sisteminin köməyi ilə biliklərin fəaliyyət sahəsi ilə əlaqələndirilməsidir.

Zehni hərəkətlərin təhlükəsizliyinin formalaşdırılması nəzəriyyəsində təsvir edilən bilik və bacarıqların mənimsənilməsinin psixoloji və pedaqoji prosesini yeniləmək üçün təlim prosesinin yekunlarına əsaslanmaq lazımdır: hərəkətlə ilkin tanışlıq; maddi (materiallaşdırılmış) hərəkət; xarici nitq hərəkəti; zehni fəaliyyətin məhdudlaşdırılması.

Öyrənmənin alqoritmləşdirmə nəzəriyyəsində təsvir olunan assimilyasiyanın psixoloji mexanizminin tanınma alqoritmləri şəklində tərtib edilmiş göstərişlər əsasında tələbələr tərəfindən idrak tapşırıqlarının yenilənməsi və formalaşdırılması tövsiyə olunur. Motivasiyanın dinamik aspektinin təhlili göstərir ki, məqsədyönlü idrak fəaliyyəti ilə fəaliyyət arasında inkişaf edən əlaqə motivlər və məqsədlər arasındakı əlaqə kimi şüurda əks olunur.

Bu baxımdan müəllim motiv qruplarını onların tələbənin həyata keçirdiyi idrak fəaliyyətinin məzmunu və xüsusiyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqə prinsipinə görə müəyyən edir, ehtiyacı əsaslandırır, təlimin gedişində onların formalaşması və aktuallaşmasının mümkünlüyünü sübut edir. Bu yanaşmanın məqsədəuyğunluğu onunla əsaslandırılır ki, bu yanaşma konkret didaktik məqsədlərin birmənalı formalaşdırılmasını təmin etməklə yanaşı, həm də psixikanın inkişafı üçün əsas olan tələbələrin əməliyyat təfəkkür strukturlarının məqsədyönlü şəkildə aktuallaşdırılması ehtiyacını nəzərə alır. Bunlarla yanaşı fərdi olaraq qarşıya qoyulan didaktik məqsədlər biliyin mənimsənilməsi prosesinin iyerarxiyasını təmin edir ki, bu da biliyin refleksdən koqnitiv səviyyəyə ötürülməsiniimkan verir.

Öyrənmənin müxtəlif psixoloji nəzəriyyələrindən didaktik vəziyyətlər daxilində operativ təfəkkür mexanizmlərinin yenilənməsi üçün ilkin şərtlər yarada bilən idrak tapşırıqlarının və problemli təlimin həyata keçirilməsi üsullarının növlərinə və məzmununa xüsusi diqqət yetirilir. İ.T.Oqorodnikov tərəfindən didaktik materialların keyfiyyəti və onların əsasında həyata keçirilən tədris prosesi, habelə E.L.Belkin tərəfindən parametrlərin dəyərləri xüsusi hazırlanmış düsturlarla müəyyən edilmişdir.

Təcrübənin əsas üsulu kəsiklər üsulu idi. İlk bölmələr eksperimental və nəzarət qruplarında mövzunun öyrənilməsindən əvvəl aparılmışdı. Məqsədi eksperimental və nəzarət qruplarında tələbələrin bərabər şəraitdə olub-olmadığını müəyyən etmək və biliklərin mənimsənilməsinin keyfiyyətinin sonrakı təhlili üçün ilkin məlumatları əldə etmək idi. Mövzunun öyrənilməsinin sonunda son bölmələr həyata keçirilmişdir. Onların nəticələri təlim əvvəlki eksperimental və nəzarət qruplarının nailiyyətlərinə dəlalət etməli idi. Nəzarət bölmələrini aparmaq üçün xüsusi müvəffəqiyyət testləri hazırlanmışdı. Sınaq imtahanının keyfiyyətinin göstəricisi tələbənin öz əməliyyatlarını düzgün yerinə yetirməsi idi.

Tədris işinin nəticələrini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı meyarlar seçilmişdi:

- biliyin mənimsənilməsi əmsalının riyazi orta qiyməti;
- biliyin mənimsənilməsi əmsalının qiymətinin standart kənarlaşması;
- nəzarət tapşırıqlarının yerinə yetirilmə sürəti;
- əldə edilmiş biliklərin həcminin əmsalı;
- biliklərin əldə edilməsi əmsalı qiymətlərinin histoqramları.

Təcrübədə iştirak edən bütün qrupların tələbələrini şərti olaraq iki alt qrupa (yüksək qiymət alan tələbələr və orta qiymət alan tələbələr) bölərək təcrübə zamanı və təcrübədən sonra tələbələrin alt qruplarının tərkibinin necə dəyişdiyini müşahidə etdik. Eksperiment təbii şəraitdə aparılmışdı. Paralel olaraq təlim qruplarının bir hissəsi eksperimental, digəri isə nəzarət qruplarına ayrılmışdı. Buraya: ciddi şəkildə məcburi təlim məşğələləri, eyni kurikulumlar, eyni sayda tələb olunan bütün növ təlimlər, bərabər ixtisas və iş təcrübəsinə malik müəllim heyəti, yekun nəzarətin eyni müqayisəli formaları daxil edilmişdi.

Eksperimental və nəzarət qruplarında tədris prosesində əsas fərqlər nəzarət üçün ayrılmış saatların müxtəlif nisbəti ilə müəyyən edilmişdi. Təcrübə və nəzarət qruplarında əldə edilmiş nəticələrin müqayisəsi öz səmərəliliyini göstərdi. Tələbələrdə təfəkkürün operativ strukturlarının fəallaşmasına, onların dəyər münasibətlərinin və təlimatlarının məqsədyönlü formalaşdırılmasına şərait yaradan didaktik şərait biliklərin daha yüksək səviyyəsini təmin etmiş, hər bir tələbədə potensial intellektual meyllərin ən dolğun reallaşmasına imkanlar yaratmışdır.

Pedaqoji eksperimentin gedişində tələbələr arasında təhsil idrak fəaliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşdirilməsini, onların təhsil fənlərinin məzmununa və təhsil idrak prosesinə marağının artırılmasını təmin etmək mümkün olmuşdur. Bundan əlavə hazırlanmış didaktik şərait çərçivəsində həyata keçirilən tədris prosesi tələbələrdə materialın öyrənilməsinə analitik-sintetik yanaşmanın formalaşmasına, bu yanaşmanın müxtəlif növlərə köçürülməsi imkanlarının reallaşmasına kömək etmişdir. Biliyin mənimsənilməsi prosesinin təşkili ilə bağlı müəllimlərin tövsiyələrini nəzərə alaraq müvafiq təlim metodları ilə birləşdirən didaktik şərtlər şagirdlərin zehni fəaliyyətin gedişatını, məzmununun formalaşmasını və inkişafını səmərəli şəkildə tənzimləməyə imkan vermişdir.

Bu vəzifələri yerinə yetirməklə didaktik şərait tələbələrin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin zehni fəaliyyətinin tənzimlənməsi, əsasən biliklərin mənimsənilməsi üçün yalnız müəyyən mexanizmlərin formalaşmasına və aktivləşməsinə kömək etmiş və inkişafın bəzi şəxsi aspektlərinin formalaşmasına təsirini göstərmişdir. Bununla belə təlimin gedişində tələbələrdə öyrənməyə müsbət münasibət formalaşdırmaq, onların idrak fəaliyyətinə şüurlu xarakter vermək və bununla da tələbələrin şəxsiyyətinə və təlimin keyfiyyətinə birgə təsir göstərmək mümkün olmuşdur. Nəticə etibarı ilə demək olar ki, işlənib hazırlanmış didaktik şərtlərin həyata keçirilməsi tələbəni öyrətmə prosesində yüksək keyfiyyətli nəticələr əldə etmək üsuludur.

- Tələbələrin təlim-tərbiyə fəaliyyətinin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərən didaktik şərtlər nəzəri və elmi bilik səviyyəsinə yönəldilmiş idrak fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Onların elmi-nəzəri təfəkkür tərzinin formalaşması və biliyin dialektik ümumiləşdirilməsinə kömək edən tədris idrak fəaliyyətinin idarə edilməsi nəzarətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış və sınaqdan keçirilmiş sistemidir. Aldığımız nəticələrdən belə qənaətə gəlirik ki:

- şəxsi özünütəşkiletmə bacarıqlarını məqsədyönlü şəkildə formalaşdıran tələbələrin müstəqil iş sisteminin qurulması və həyata keçirilməsi mühüm şərtlərdəndir;

- müasir gənclərin təlim motivlərində özünütəsdiqetmə, özünütəkmilləşdirmə meylləri xüsusi yer tutur.

- Gənclər üçün başlıca sərvət onun özüdür, təlim motivlərində birinci yeri özünüinkişaf, özünüreallaşdırma cəhdi tutur.

- Təlim fəaliyyətində meydana çıxan yeni cəhətlərdən ən başlıcası tələbələrin müstəqilliyin inkişafı ilə bağlıdır ki, bu da gənclərin öyrənmə fəaliyyətinin səmərəliliyinə, idtak fəallığına öz təsirini göstərir.

- Təlim fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, biliklərin mənimsənilməsi prosesində nəzarət və qiymətləndirmə ilə əlaqədar olaraq tətbiq edilən işlər arasında qarşılıqlı vəhdət mövcuddur. Onların həyata keçirilməsi fonunda gənc öz təlim işlərinə daha da diqqətlə yanaşmağa nail olur və təlim məqsədlərinin həllinin alınmasında zəruri olan nəticələr baxımından tələbə qiymətləndirmək bacarığına yiyələnir.

Qey etməliyik ki, nəinki yeni materialın, hətta yeni bilik sahələrinin müstəqil surətdə mənimsənilməsi-təlim fəaliyyətinin nisbətən yüksək səviyyəsinin təşəkkülü gənclik dövrünə təsadüf edir. Tələbələr təlim fəaliyyətinin mənasını idrak tələbatlarının təmin olunmasına doğru yönəlmiş özünütəhsil fəaliyyəti kimi dərk etməyə başlayır ki, bu da öz əksini onun müstəqillik sahəsinin genişlənməsində tapır.

NƏTİCƏ

Bu gün təlim müəllim və tələbələr arasında elə qarşılıqlı əlaqənin təşkili prosesi kimi başa düşülür ki, xarici və daxili fəaliyyətin stimullaşdırılması və idarə edilməsi nəticəsində onların daxili fəallığı baş verir, müəyyən bilik və davranış formalaşır və inkişaf edir. Formalaşan bilik və davranışın xarakteri onları mənimsəmənin səviyyəsindən çox asılıdır. Mənimsəmənin iki səviyyəsi: refleksiv (yüksək dərəcə - sensomotor mənimsəmə) və koqnitiv (yüksək dərəcə - intellektual mənimsəmə) səviyyə fərqləndirilir. Mənimsəmənin refleksiv dərəcəsi stimullara sabit avtomatlaşdırılmış cavabdır, mənimsəmənin idrak səviyyəsi isə kollektiv şəkildə qazanılan biliklərin və onlara əsaslanan davranışın mənimsənilməsi ilə xarakterizə olunur. İdrak səviyyəsində öyrənmə prosesinin son mərhələsində diqqət tələbənin səyinə yönəldilir, çünki fərdin şüurunda intellektual səviyyədə anlayışların, mühakimələrin və nəticələrin forması artıq öz əksini tapmışdır. Tədris prosesində tələbənin öz məqsədini dərk etməsinə, davranışını şüurlu planlaşdırılmasına və onların nəticələri haqqında təsəvvürlərə əsaslanan idrak fəaliyyəti proqramını formalaşdırmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Təlim prosesində tələbənin idrak fəaliyyəti bilavasitə onların əqli fəaliyyətini əks əlaqə əsasında korrektə etmək bacarığından, bilik və davranışını formalaşdırmaqla mənimsəməyə ehtiyacı stimullaşdırmaqdan asılıdır. Bir proses kimi təlim iki göstərici: *birincisi*, təfəkkürün mühüm şərti və nəticəsi olan bilik və bacarıqların müəyyən həcminin toplanılma, *ikincisi* əqli əməliyyatlar sisteminin köməyi ilə biliklərin və onların fəaliyyət sahəsi ilə əlaqəsinin formalaşması ilə xarakterizə olunur. Bu da tələbələrdə təfəkkürün operativ şəkildə fəallaşmasını, münasibətlərin məqsədyönlü şəkildə formalaşmasını, biliklərin daha yüksək səviyyəsini təmin etmiş, hər bir tələbədə intellektual meyllərin reallaşmasına imkan yaratmışdır. Didaktik şəraitdə həyata keçirilən tədris prosesi tələbələrdə materialın öyrənilməsinə və analitik-sintetik yanaşmanın formalaşmasına kömək etmişdir. Tələbələrin əqli fəaliyyətinin tənzimlənməsi biliklərin mənimsənilməsi, öyrənmənin səmərəliliyi üçün müəyyən mexanizmlərin aktivləş- məsinə kömək edir və inkişafın yalnız şəxsi aspektlərinin formalaşmasına təsirini göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı.: ADPU-nun nəşr., 2010,-600s.
2. Əliyev B.H., Əliyeva K. R., Cabbarov R.V.Pedaqoji psixologiya.B.: Təhsil, 2011,-256s.
3. Галич Т.Н. Развитие креативности в условиях инновационного обучения: Автореф. дис. канд. психол. наук. Казань, 1999, - 21 с.
4. Кыштымова И.М.Развитие креативности школьников в условиях экспериментальной модели учебного процесса: Автореф.дис.канд.наук. Иркутск, 2000, -22с

MANİPULYATİV TƏSİRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(CHARACTERISTICS OF MANIPULATIVE EFFECT)

Dosent, psixol.ü.f.d. Ülviyyə Akif qızı Əfəndiyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCID NO:https://orcid.org/0000-0002-3029-2468

ÖZET

Manipulyasiya adətən birtərəfli uduş nailiyyəti üçün istifadə edilən psixoloji təsirin növlərindən biri kimi anlaşılır. Manipulyasiya deyəndə, manipulyatorun şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün zəruri olan qərar qəbulu, işlərin icrası və insanın nəyəsə münasibətini dəyişdirən, ondan gizlədilmiş təhriki başa düşülür. Burada əsas məsələ odan ibarətdir ki, insan bütün baş verənlərin səbəbkarının özünün olduğunu bildiyindən məsuliyyətin də manipulyator tərəfindən onun üzərinə atılması bir zərurətə çevrilir. Beləliklə, manipulyator özünün öyrətdiyi ilə yaranan məsuliyyəti qurbanın üzərinə atır. Manipulyasiyaya neqativ münasibət bunun-la əlaqəlidir. Amma o, müsbət nəticələr də verə bilər (məsələn, təlim və tərbiyədə).

Manipulyasiyadan daha çox təsir peşəkarları istifadə edirlər (satıcılar, xidmət sahəsinin işçiləri, rəhbərlər, taksi şoferləri, ofisiantlar, dini sahədəkilər, dilənçiər, fırıldaqçılar və s.).

Manipulyativ ünsiyyət zamanı tərəf müqabilinin qavranılması özünəməxsus xarakter kəsb edir: ona şəxsiyyət kimi deyil, məqsədə çatmaq üçün lazım ola biləcək keyfiyyətlər məcmuyu kimi baxırlar. Həmçinin burada özünütəqdimetmə də özünəməxsusdur: tərəf müqabilinə yalnız məqsədə çatmağa kömək edəcək şeylər nümayiş etdirilir.

Manipulyasiya ifadəli makiavellizmlə əlaqələndirilir. Bu anlayışın psixologiyada tətbiqinə R.Kristi və F.Qeyts (1970) tərəfindən onun əsərinin kontent təhlili səbəb olmuşdur. Makiavellik başqa insanlara münasibətdə tənqidi, istismarçı ustanovkada olmaqla müəyyənləşir, onlara zəif, asılı və öz məqsədinə nail olmaq üçün istifadə olunan obyekt kimi münasibətidir. Belə ideologiya başqalarını manipulyasiya etməyə gətirib çıxarır. Onlarda özünə dost seçmək, tərəfdaş seçmək "mən bundan nə xeyir əldə edəcəm" prinsipinə əsaslanır.

Peşəkar manipulyatoru necə tanımaq olar? Hər bir manipulyatora məxsus əlamət-tərəfdaşın iradəsinə sahib olmağa cəhddir. Manipulyator həmişə size tabe olmağa və asılı vəziyyətə salmağa çalışacaq. O, bu asılılığı sizin zəifliklərinizdən, qorxularınızdan, istənilən arzularınızdan (pul, hakimiyyət, şöhrət, tanınma, sevgi) götürəcək. Maipulyatoru fərqləndirən ikinci əlamət-onun davranışında yalan, riyakarlıqdır. Manipulyatorun üçüncü fərqini siz həmişə onun fikirlərində aşkar edəcəksiniz. Həmin fikirlərdə çağırış birləşməyə deyil, ayrılmağa olacaqdır.

Psixoloji ədəbiyyatın təhlilindən müəyyən olundu ki, manipulyasiya psixoloji təsirin elə bir metodu kimi çıxış edir ki, o başqa insanların aktivliyinin dəyişdirilməsinə yönəldilir və o dərəcədə mükəmməl həyata keçirilir ki, insanlar tərəfindən hiss olunmur. İnsanların düşüncəsi üzərində manipulyasiya etmək - bu insanların mənəviyyatı üzərində özünəməxsus hakimlik etmək, onların boynuna subyektə sərf edən təsirləri: ideyaları, yönəlişikləri, motivləri, davranış stereotiplərini qoymaqla idarə etməkdir. Manipulyasiya etmənin səbəbini bilməklə və manipulyatorların davranışlarının strateji xətlərinə bələd olmaqla nəinki onları ətrafdakı insanlar arasında ayırd etmək, həmçinin onların bu rəftarının təsirindən yayınmaq da mümkündür.

Açar sözlər: ünsiyyət, psixoloji təsir, manipulyasiya, makiavellizm.

ABSTRACT

Manipulation is generally understood as one of the types of psychological effects used to achieve a unilateral win. Manipulation refers to the manipulator's decision-making, performance of actions, and hidden motives that change a person's attitude to something, necessary to achieve personal goals. The main point here is that since man knows that he is the cause of everything that happens, it becomes necessary for the manipulator to place the responsibility on him. Thus, the manipulator places the responsibility for what he has taught on the victim. The negative attitude to manipulation is related to this. But it can also have positive results (for example, in training and education).

Manipulation is mostly used by influential professionals (salesmen, service workers, managers, taxi drivers, waiters, clergy, beggars, swindlers, etc.).

In manipulative communication, the perception of the opposite party has a special character: it is viewed not as a person, but as a set of qualities that may be needed to achieve the goal. There is also a kind of self-presentation: only the things that will help the counterpart to achieve the goal are demonstrated.

Manipulation is associated with expressive machiavellianism. The application of this concept in psychology was caused by the content analysis of his work by R. Christie and F. Gates (1970). Machiavellianism is defined as being critical, exploitative in its treatment of other people, treating them as weak, dependent, and used as an object to achieve their goals. Such an ideology leads to the manipulation of others. Their choice of friends and partners is based on the principle of "what will I get out of it?"

How to recognize a professional manipulator? The sign of each manipulator is an attempt to have the will of the partner. The manipulator will always try to obey you and make you dependent. He will take this dependence from your weaknesses, your fears, your desires (money, power, fame, recognition, love). The second distinguishing feature of the manipulator is lying and hypocrisy in his behavior. You will always find the third difference of the manipulator in his thoughts. In those views, the challenge is not to unite, but to separate.

An analysis of the psychological literature has shown that manipulation is a method of psychological influence that is aimed at changing the activity of other people and is carried out so perfectly that it is not felt by people. To manipulate people's thinking is to dominate people's morality, to control their influences on the subject: ideas, orientations, motives, stereotypes of behavior. By knowing the reason for the manipulation and being aware of the strategic lines of the manipulators' behavior, it is possible not only to distinguish them from the people around them, but also to avoid the influence of their behavior.

Keywords: communication, psychological impact, manipulation, machiavellianism.

GİRİŞ

Psixoloji təsir-insanların digər insanlara və onların qruplarına istiqamətlənmiş, onların şəxsiyyətinin psixoloji xarakteristikasının, qrup normalarının, ictimai rəylərinin, əhvali-ruhiyyələrinin və həyəcanlarının dəyişilməsinə yönəlmiş sosial-psixoloji aktivliyidir (5, s. 325). Psixoloji təsir insanlar tərəfindən müxtəlif məqsədlər üçün həyata keçirilir: mövcud olma şəraitini təkmilləşdirmək, qarşılıqlı təsir və birgə fəaliyyət üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə, siyasi və pedaqoji məqsədlə, çox vaxt eqoistik və başqa təsəvvürlərə görə. Onun əsas metodlarına xahiş, məsləhət, inandırma, tənqid, təqlid, tərif, dəstək, təsəlli, məcburetmə, manipulyasiya və s. daxildir.

E.V.Sidorenkoya görə, hər bir təsir aktı dərk edilmə dərəcəsindən və niyyətli olmasından asılı olmayaraq insanın şüuri və qeyri-şüri oaraq özünün mövcudluğunun və bu mövcudiyyətin mənasını təsdiq etmək faktını reallaşdırır. Biz ona görə təsir edirik ki, öz maraqlarımızı qoruyuruq. E.V. Sidorenkonun dediklərinə əsasən istənilən təsir manipulyativdir, haqsızdır, mənəviyyatsız bir hərəkətdir. Eyni zamanda o göstərir ki, hər bir təsir haqlıdır, çünki hər bir insan öz tələbatlarını ifadə etmək hüququna malikdir (4, s. 88).

ARAŞDIRMA

Manipulyasiya adətən birtərəfli uduş nailiyyəti üçün istifadə edilən psixoloji təsirin növlərindən biri kimi anlaşılır. Manipulyativ təsirlə şəxsi təsir arasında prinsipial fərqlər aşağıdakı üç meyarla göstərilmişdir:

-niyyətlərin gizli xarakteri (başqlaraından şəxsi məqsədlərə çatmaq üçün istifadə etmək);

-öz iradəsinə tabe etmək cəhdi (birtərəfli uduşu almaq);

-şəxsiyyəti dağıdan təsir effekti (ilk növbədə neqativ effekt təsir göstərilənin və bilavasitə manipulyatorun şəxsiyyətinə təsir edir) (3, s.77).

Manipulyasiya deyəndə, manipulyatorun şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün zəruri olan qərar qəbulu, işlərin icrası və insanın nəyəsə münasibətini dəyişdirən, ondan gizlədilmiş təhriki başa düşülür. Burada əsas məsələ odan ibarətdir ki, insan bütün baş verənlərin səbəbkarının özünün olduğunu bildiyindən məsuliyyətin də manipulyator tərəfindən onun üzərinə atılması bir zərurətə çevrilir. Beləliklə, manipulyator özünün öyrətdiyi ilə yaranan məsuliyyəti qurbanın üzərinə atır. Manipulyasiyaya neqativ münasibət bununla əlaqəlidir. Amma o, müsbət nəticələr də verə bilər (məsələn, təlim və tərbiyədə). Müəllim şagirdi manipulyasiya edərək obyektiv olaraq şagirdə münasibətdə ona aid olan məqsədlərə nail olmağa çalışır (baxmayaraq ki, şagirdin nöqteyi-nəzərincə bu məqsədlər lazımsız görünür) (4, s.114).

Manipulyasiyadan daha çox təsir peşəkarları (“güzəşt peşəkarları” – R.Çaldini, 1999) istifadə edirlər (satıcılar, xidmət sahəsinin işçiləri, rəhbərlər, sürücüləri, ofisiantlar, din xadimləri, dilənçiər, fırıldaqçılar və s.).

Manipulyativ ünsiyyət zamanı tərəf müqabilinin qavranılması özünəməxsus xarakter kəsb edir: ona şəxsiyyət kimi deyil, məqsədə çatmaq üçün lazım ola biləcək keyfiyyətlər məcmuyu kimi baxırlar. Həm-çinin burada özünütəqdimetmə də özünəməxsusdur: tərəf müqabilinə yalnız məqsədə çatmağa kömək edəcək şeylər nümayiş etdirilir.

E.L.Dotsenko (1997) manipulayativ təsirin 4 üsulunu fərqləndirib:

1. Təsirin çoxvektorluluğu ilə təmin olunur: diqqətini dağıdılması, diqqətin məhdudlaşdırılması, manipulyasiya edilən şəxsin tənqidiliyinin aşağı salınması, özünü onun gözündə yüksəltmək, onu başqalarından təcrid etmək;

2. Psixoloji təzyiq üçün istifadə olunur: təşəbbüsün ələ alınması, öz mövzunun daxil edilməsi, qərar qəbulu üçün vaxtın qısaldılması, özünüreklam, yaxud geniş əlaqələrinin olmasına işarə, iştirak edənlərə apellyasiya;

3. Ünvanlanmış şəxsin psixi sferasına müdaxilə “ruhun simlərinə” toxunma vasitəsilə baş verir;

4.Ünvanlanmış şəxsin şəxsi keyfiyyətlərinin istismarı qərar qəbulu prosesinin onun tərəfindən icrasının imitasiyasını ifadə edir. I addım – motivlərin rəqabətini yaratmaq (aktuallaşdırmaq), II addım isə - rəqabət edən motivlərin təhrikedici qüvvəsini manipulyatora lazım olan motivin lehinə dəyişdirmək.

R.Çaldini (1999) borc və məsuliyyət normalarını istismar edən manipulyativ priyomlardan söhbət açır:

1. “ayaq qapıda” effekti – insan ilk xahişdə yardım etdiyi üçün özünü qayğıkeş adam kimi hiss etməyə başlayır və özünüqəymətin qalxması ilə şüurlu ya şüursuz şəkildə öz üzərinə mənəvi vəzifələr qoymuş olur;

2. “sınaq şarı” effekti – məsələn müəllimlərdən hər hansı tədbirdə iştirak etməyi (sınaq şarı) soruşurlar və razılığı alan kimi tədbirin erkən saatda olacağını qeyd edirlər. İstər – istəməz söz verildiyi üçün gəlməmək mümkün olmur (kişi sözü);

3. “tələ yemi” effekti – “sınaq şarı”nın formalarından biridi, mağazada ucuz qiymətə paltar qoyurlar, məlum olur ki, əslində reklamdır.

4. “qapıdan olmursa, onda pəncərədən” effekti – sosial qarşılıq normalarının təsirinə əsaslanır, kontrast mexanizmi işə düşür. Əvvəl çətin tapşırıq tələb olunur bilərəkdən, sonra asan. Eyni adamdan gəlməlidir və eyni mövzuya toxunmalıdır.

5. qızışdırma effekti – məsələn, sən belə asanlıqla təsir altına düşürsən?

6. təhrik etmə effekti – məsələn, çətin sən bunu həll edə biləsən.

İlk öncə unutmayın ki, qarşısındakı insanı manipulyasya edən şəxs güclü deyil, acizdir. Psixoloq Şarie Stines qeyd etmişdir ki, manipulyasiya ustası olan şəxslər, qarşılarındakı insana zülm edərək və yaxud özlərini qurban kimi göstərərək hər istədiklərini etdirməyə çalışırlar. Manipulyasiyaya məruz qalan şəxs isə bunu başa düşməyə bilər. Çünki istəniləni etmədiyi təqdirdə təhdidlər ala bilər.

Qarşısındakını manipulyasiya etməyə çalışan insanların əsl məqsədi, digər insanları idarə etməkdir. Manipulyator, insanlarla bir dialoq qurmaq əvəzinə ya zülmkar, ya da qurban roluna girərlər və duyğu hücumuna keçərlər. Sizin üzərinizdə manipulyatorluq etmək istəyən şəxs vəzifəcə sizdən üstündürsə, zülmkar, sizdən vəzifəcə aşağıdırsa, qurban rolunu oynamağa çalışacaq.

Manipulyasiyanın başa düşülməsi tamamilə sizin hisslərinizə bağlı bir vəziyyətdir. Belə ki, pro-fessional bir manipulyatora "Məni manipulyasiya etmə" desəniz, daha çox hücuma məruz qalacaqsınız. Çünki ünsiyyət zamanı qorxur, narahatlıq hiss edir və nəyinsə düzgün olmadığını hiss edirsinizsə, bu manipulyasiyadır. Ancaq sübut edə bilməzsiniz.

Professional manipulyatorlar həyatı boyu sağlam bir münasibət qura bilməyən aciz insanlar olduqları üçün bildikləri tək üsul budur. Bəzi manipulyatorlar üçün "güclü xarakter" sahibidir deyirlər. Xeyr, manipulyatorlar güclü deyil. Əksinə zəif olduqları üçün bu yoldan istifadə edərlər. Əgər bir şəxs sizi davamlı olaraq nə isə etməyə məcbur edirsə, qarşı çıxdığınız zaman üzərinizə gəlirsə, əgər istədiyini etməyəcəyiniz təqdirdə vəziyyətin daha da pis olacağını deyirsə, bu manipulyasiyadır.

Manipulyator öz zəifliyini, təcrübəsizliyini nümayiş etdirməklə qarşı tərəfdə onun işini görməyə rəhm əsasında meyl əmələ gətirir. Məsələn, qadın müdafiəsiz olduğunu önə sürərək öz işlərini hər hansı kişiyə etdirir. Bu cür davranışa şərait yaradan bəzi fərdi – psixoloji xüsusiyyətlər bunlardır:

- uğursuzluqdan qaçma motivinin uğur qazanma motivindən üstün olması;

- aşağl özünüqiymət və iddia səviyyəsinin aşağı salınması;
- yüksək həyəcanlılıq;
- özünə inamsızlıq;
- mövcud situasiyadan çıxmaq istəyinin olmaması;
- bu və ya digər çətinliyin dəf edilməsində mənfi təcrübə.

Manipulyasiya ifadəli makiavellizmlə əlaqələndirilir. Makiavellik şəxsiyyət tipi (Florensiyalı diplomat və yazıçı Nikkolo Makiavelli (XVI əsr)-nin "Hökmdar" əsəri əsasında) – avtoritar tipin yumşaq variantıdır. Bu anlayışın psixologiyada tətbiqinə R.Kristi və F.Qeyts (1970) tərəfindən onun əsərinin kontent təhlili səbəb olmuşdur. Makiavellik başqa insanlara münasibətdə tənqidi, istismarçı ustanovkada olmaqla müəyyənləşir, onlara zəif, asılı və öz məqsədinə nail olmaq üçün istifadə olunan obyekt kimi münasibətidir. Belə ideologiya başqalarını manipulyasiya etməyə gətirib çıxarır. Onlarda özünə dost seçmək, tərəfdaş seçmək "mən bundan nə xeyir əldə edəcəm" prinsipinə əsaslanır.

Bu xüsusiyyət - başqa insanları manipulyasiya etmək istəyi insanlarda yetkinlikdən çox əvvəl formalaşır. Beləliklə, Kristi və Qeysə görə, (Christie, Geis, 1970) makiavelizmdə fərdi fərqlər artıq10- yaşında özünü göstərir.

P. İ. Madrak müəyyən etdi ki, yaş makiavelizm səviyyəsi ilə, xüsusən də onun yaltaqlıq və hiylə kimi komponentləri ilə tərs əlaqədədir. S. N. Ray və M. D. Gupta (S. N. Rai, M. D. Qapta) müəyyən etmişlər ki, uşaqlarda makiavelizmin səviyyəsi onların valideynlərin makiavelizm səviyyəsindən asılıdır (6, s. 360).

Tədqiqatlar göstərir ki, manipulyasiya həmişə pis bir şey deyildir. Peşəkar və pedaqoji vəzifələrin böyük əksəriyyətinin həyata keçirilməsində, müəllim-tələbə münasibətlərində manipulyativ ünsiyyət özünü göstərir.

Manipulyasiya müəllim və tələbə ünsiyyətində kifayət qədər geniş yayılmış bir hadisədir. Tələbələr onlarda mərhəmət hissi oyatdıqda, qohumluq əlaqələrinə və ya ümumi tanışlara müraciət etdikdə, tez-tez bir bəhanə ilə dərslərdən yayındıqda, tələbə qrupunun təzyiqindən istifadə etdikdə, rüşvət vermək və ya vermək istəyinə işarə etdikdə müəllimlər böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Tələbələr bəzən yaltaqlanır, hədiyyələr verir, bəzi işlərdə fiziki yardım təklif edir, növbəti semestrdə yaxşılaşmağa söz verirlər.

Manipulyasiya üsullarının seçimi əsasən müəllim şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Tələbələr onlar haqqında informasiyanı ya müəllimlərin davranışından, ya da yuxarı kurslardan baka-lavrlardan, eləcə də digər qeyri-rəsmi kanallar vasitəsilə alırlar. Onlar yumşaq xarakterli, mehriban, kömək etməyə hazır olan müəllimlərdən istifadə edirlər.

Sorğuda iştirak edən müəllimlərin 66%-i özlərinin şagirdləri manipulyasiya etdiklərinə şübhə etmirlər. Müəllimlərin istifadə etdiyi gizli idarəetmənin əsas üsulları bunlardır: mövzuya aid maraq yaratmaq, özünə tərf yönəltmək, imtahan və kollokviumu xatırlatma ("qorxutma"), eləcə də qiyməti artırmaq və ya azaltmaq və s.

Müəllimlərin 68%-i hesab edir ki, manipulyasiya və insanın öz xeyirinə olan gizli idarəetməni ayırmaq lazımdır. Müəllimlərin 26%-i manipulyasiyaya digər insanlara təsir etmək üçün insanın təbii ehtiyacının ifadəsi kimi baxır. Yalnız sorğuda iştirak edənlər 6%-i istənilən manipulyasiyanın mənəviyyatsız olduğuna inanırlar (7, s. 325–326).

Manipulyativ şəxsiyyət yaxşı rəhbər, administrator ola bilər, belə ki, o çox bacarıqla başqa kollektivlərlə münasibətə öz qrupunun mənafeyini müdafiə edir.

Tədqiqatlarda müəyyən edilmişdir ki, makiavellizm kişilərdə daha çox özünü göstərir. Bu D.B. Katuninin tədqiqatlarında da təsdiq olunur. Burada 525 adam iştirak etmişdir. Amma bu qanunauyğunluq 45 yaşına qədər özünü göstərmişdir. Bu yaşdan başlayaraq qadınlarda da insanlarala münasinbətdə makiavellikə rast gəlmək olar. Bu yaşdan başlayaraq qadınlar makiavelist yönəlişikləri insan münasibətlərinə köçürməyə kişilərdən heç də az həvəsli deyillər.

Manipulyator nə edər?

- Hər zaman ilk olaraq sizin danışmağınızı istəyərək, zəif yerlərinizi öyrənməyə çalışar.
- Real olanları pozaraq, meydana çox dramatik bir reallıq çıxarar.
- Mənasız məlumat və statistikadan bəhs edərək intelektual zülmkarlıq edər və sizə üstünlük verməyə çalışar.
- Mövzu nə olursa olsun, ən kiçik ehtimalları dilə gətirərək sizi həvəsdən salmağa çalışar.
- Pis bir sürprizlə sizi yıxmağa hazırdır.

- Qərar verməyiniz üçün sizə çox zaman verib sizi stresə salar.
- Zəif yerlərinizi üzə çıxararaq əhval-ruhiyyənizi poza bilər.
- Mütəmadi olaraq sizi günahlandırar, tənqid edər, ələ salar.
- Sizin danışığınıza qarşı səssiz qalıb heç nə danışmaz.
- Məlumatsız kimi davranaraq özünüzü yüksək hiss etməyinizə imkan yaradar, amma zərbə çox yaxındır.
- Sağlam psixologiyaya sahib olan şəxslər, aciz insanların manipulyasiyaları ilə tez-tez qarşılaşa bilər.

Peşəkar manipulyatoru necə tanımaq olar?

Hər bir manipulyatora məxsus əlamət-tərəfdaşın iradəsinə sahib olmağa cəhddir. Manipulyator həmişə size tabe olmağa və asılı vəziyyətə salmağa çalışacaq. O, bu asılılığı sizin zəifliklərinizdən, qorxu-larınızdan, istənilən arzularınızdan (pul, hakimiyyət, şöhrət, tanınma, sevgi) götürəcək. Maipulyatoru fərqləndirən ikinci əlamət-onun davranışında yalan, riyakarlıqdır. Manipulyatorun üçüncü fərqini siz həmişə onun fikirlərində aşkar edəcəksiniz. Həmin fikirlərdə çağırış birləşməyə deyil, ayrılmağa olacaqdır.

Məharətlə edilmiş manipulyasiyanı müəyyən etmək çətindir, amma əgər şəxsi ituisiyaya güvənsək, onda o, "burada nəyinsə düz olmamasını" deyəcək. İlk növbədə şəxsi hisslərə qulaq asmaq lazımdır. Əgər siz iradənizdən kənar, qaydalarınızın əksinə hərəkət etdiyinizi hiss edirsinizsə, onda manipulyativ təsirdən qorunmağa başlamaq lazımdır (3, s. 78).

Aşağıdakı cədvəldə manipulyasiya vasitələri və ondan qorunmaq yolları göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Manipulyasiya və onlardan qorunma metodları

Manipulyasiya vasitələri	**Müdafiə yolları**
1.Rol sırımaq. İnsanın niyyətini başa düşdükdə qarşı tərəf müxtəlif rolları onun boynuna qoymağa çalışır, Əvəzedilməz işçi, tamahsız əməkdaş, hamının rəğbət bəslədiyi, cazibədar və s. Məsələn, biz hamımız bilirik ki, siz bunu etməsəniz, bunu sizdən başqa heç kəs etməyəcək.	Roldan imtina. Məsələn: «Təəssüf ki, insanlar hər şeyi şişirtməyi xoşlayır…».
2. Sizi «fərqli»etməyə çalışırlar. Manipulyatorlar özü haqqında elə səmimilik ilə danışır, sonra isə sizə hər hansı bir xahiş ilə müraciət edir, «Mən görürəm ki, siz mənim halıma çox yanırsınız, siz yəqin məni başa düşərsiniz. Ümid edirəm ki, imtina etməzsiniz…».	Yaxşı tanımadığınız bir insanla söhbət zamanı ona özünü dostunuz kimi davranmağa icazə verməyin, eyhamları anlamır kimi davranın.
3. Xoşniyyətli insan. Həddən artıq iltifatlı və alicənab davranaraq, sizə çətinliklərinizə, şəxsi problemləriniz barədə sual verir, sonra isə sizdən nə isə xahiş edir. Belə səmimi söhbətdən sonra xahişdən imtina etmək çətin olur.	Özünüzə dost hesab etmədiyiniz insanla və ya xahişlərini yerinə yetirməyə məcbur olmadığınız insanla açıq-açığa söhbət etməyin
4. «Ümumi düşmənə qarşı mübarizə aparırıq ». Manipulyator sizə həqiqət kimi təqdim etmək istəyir ki, guya sizin hansı isə həmkarınız və ya rəhbər haqqınızda pis bir fikir söyləyib. O özünün sevmədiyi bir insana qarşı sizdə olan xoş münasibəti də korlamaq istəyir, əslində onun niyyəti sizi müəyyən bir hərəkətlərə sövq etməkdir .	Özünüzdən soruşun: «Niyə o birdən birə belə xeyirxah olub, mənim gözlərimi açmağa çalışmaq istəyir?»
5. Sizi eyni cəbhədə vuruşan bir silahdaş edirlər. Məsələn, ziyarətçiniz sizə hesabatla bağlı mə-lumat verir, ona anlaşma ilə yanaşacağınızı və dərdlərinə şərik olacağınızı gözləyir, sonra isə layihənin nə qədər möhtəşəm olduğunu vurğulayaraq, ilk növbədə məhz onun sənədlərini	Fikirləşin: «Bu, mənim işimdir ki?» Həmsöhbətinizin pafoslu danışığına uymayın, özünüzə bir hesab verin ki, siz əslində bu layihənin nə dərəcədə ilk növbədə həll edilməli iş olduğuna inanırsınız.

direktora göstərməyi xahiş edir..	
6. Dumanlı eyhamlar. Manipulyator özünün yersiz istəyini bir-başa deyə bilmir və sözün ətrafında fırlanır.	Onun fikrini sualla kəsmək lazımdır : «Siz bununla nə demək istəyirsiniz?»
7. Istədiyinə sizi təngə gətirmək bahasına olsa belə nail olur. Manipulyator yoldançıxarıcı təbəssümü ilə eyni şeyi dönə-dönə xahiş edir, baxmayaraq ki, siz bunu edə bilməzsiniz və ya etmək istəmirsiniz.	«Çeynənmiş ifadə». Hər dəfə xahişə cavab olaraq demək lazımdır ki: «Sizə kömək etməyə çox şad olardım, amma əlimdən gələsi bir iş deyil».

NƏTİCƏ

Psixoloji ədəbiyyatın təhlilindən müəyyən olundu ki, manipulyasiya psixoloji təsirin elə bir metodu kimi çıxış edir ki, o başqa insanların aktivliyinin dəyişdirilməsinə yönəldilir və o dərəcədə mükəmməl həyata keçirilir ki, insanalar tərəfindən hiss olunmur. İnsanların düşüncəsi üzərində manipulyasiya etmək - bu insanların mənəviyyatı üzərində özünəməxsus hakimlik etmək, onların boynuna subyektə sərf edən təsirləri: ideyaları, yönəlişikləri, motivləri, davranış stereotiplərini qoymaqla idarə etməkdir. Beləliklə, manipulyatorun əsas məqsədi öz mənafeyinə uyğun şəkildə digər bir insanın davranışını gizli idarə etmək-dən ibarətdir. Manipulyasiya etmənin səbəbini bilməklə və manipulyatorların davranışlarının strateji xətlərinə bələd olmaqla nəinki onları ətrafdakı insanlar arasında ayırd etmək, həmçinin onların bu rəftarının təsirindən yayınmaq da mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qapp-poloqraf, 2003, 354 s.
2. Həmzəyev M.Ə.,Əmiraslanova S.F. Ünsiyyətin psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2007, 180 s.
3. Qədirova R.Q., Məmmədli İ.M. Dərs vəsaiti, Bakı: “Ecoprint”, 2016, s.152.
4. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. Издательство: Питер, 2009, с.576.
5. Крысько В.Г. Социальная психология: Курс лекций, М.: Омега-Л. 2006. с.352.
6. Мещерякова С. С. Исследование уровня макиавеллизма у студентов гуманитарных и технических специальностей. — Психология сознания: современное состояние и перспективы: Матери алы 1 Всероссийской конференции. — Самара, 2007, с. 359–361.
7. Тарелкин А. И. Манипуляции в общении студентов и преподавателей // Психология XXI века: Материалы международной межвузовской научно практической конференции студентов, аспирантов и молодых специалистов. — СПб., Изд. во СПбГУ, 2005. С. 324–326.

Psikolojik Danışmada Kültürün Önemi: Kuramsal Bir İnceleme

(The Importance of Culture in Counseling: A Theoretical Survey)

Sitare HASANOVA,
Psikolojik Danışmanlık ve Rehbelrik Bölümü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora öğrencisi,
ORCID NO:https://orcid.org/0000-0002-3318-3398
Doç.Dr. Yaşar BARUT
Eğitim fakultesi, Ondokuz Mayıs univeristesi,

Özet

Bu makalede "Kültür Merkezli Danışmanlık Yaklaşımı" tartışmaktadır. Buna göre kültür merkezli danışmanlık yaklaşımında amaç, anahtar kavramlar, danışan ve kültür, danışan bakış açısı, danışan-danışman ilişkisi ve danışmanlık becerileri dikkate alınarak önerilerde bulunulmuştur. Kültür merkezli danışmanlar, farklı kültürler hakkında bilgi sağlamanın yanı sıra, toplumun üyesi olan insanları karmaşık olarak görürler. Buna göre bu alanda çalışan psikolojik danışmanlar, kişilerin dünya görüşlerini, temel tutum, değer ve normlarını içinde yaşadıkları topluma ve kültüre uygun olarak değerlendirirler.

Anahtar Kelimeler: Kültür merkezli danışmanlık yaklaşımı, çok kültürlü psikolojik danışma, kültür

Summary

This article discusses the "Cultural-Centered Counseling Approach". In the culture-centered counseling approach, suggestions were made by considering the purpose, key concepts, client and culture, client perspective, client-counselor relationship and counseling skills. Culture-centered counselors provide information about different people who are members of society from different cultures . Psychological counselors working in this field evaluate people's worldviews, basic attitudes, values and norms in agreement with the society and culture in which they live.

Key words: Culture centered counselling, multicultural counselling, culture

Giriş

Dünyadaki kültürler birbirini etkiler. Bu nedenle, insanlar bu etkileri sezinlemeye çalışmaktadırlar. Farklı meslekler, kültürlerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini anlamaya çalışır. Bu özellikle kültür merkezli psikolojik danışma için geçerlidir. Kültür, aynı gelenekleri ve bilgileri paylaşan insanlar tarafından yeni nesillere aktarılan bir grup öğrenilmiş davranıştır. Kültür, toplumun tüm ideallerinin ve sosyal kimliğinin bir sembolüdür. Kültürün iki temel işlevi vardır. Biri savunma (muhafazakarlık), diğeri ise gelişme ve yenilenmedir. Birbirleriyle bağlantılıdırlar ve birbirlerini tamamlarlar (Erkal, 1997).

Kültürün bu işlevlerini yerine getiremeyen toplumun üyesi olan bireyler çatışma yaşamaktadırlar. Bu nedenle kültür merkezli psikolojik danışmanlık alanında çalışan profesyonellerin danışanın kültürel farklılıklarını bilgi edinerek, danışmaya istikamet vererek ve yeterlilik geliştirmesinin gerekli olduğunu açıklamaktadır (Sue, Arredondo ve McDavis, 1992).

Bu niteliklikler ise; 1. Danışanın değerleri ve özelliklerinin farkında olmak, 2. Danışanın kültürel dünya görüşünü anlamaya çalışmak ve 3. Danışmanın yeterli ve uygun psikolojik danışmanlık teknik ve becerileri sağlaması gerekmektedir. Bu üç özelliklerin her biri psikolojik danışmanın üç boyutuna: Tutumları ve inançlarını, becerileri ve bilgisini takip etmektedir. Buna göre psikolojik danışmanın, danışanların farklı kültürel yapılardan getirdiği kültürel yapılara ve geçmişten kalan kültürel yapılara kendi yaklaşımını belirlemesini vurgulanmaktadır. Bunun için; A. Danışman ve danışanın, terapinin ortak amaçlarını ve beklentilerini tanımlamalıdır. B. Danışman, danışanın kültürünü göz önüne alarak iletişim becerilerini geliştirmeli ve uygulamalıdır. C. Karşılıklı beceri ve davranışlar geliştirilme gösterilmelidir. D. Danışma sürecinde danışanın sosyal durumu belirlenerek izlenmelidir. E. Psikolojik danışma sırasında evrensel ve kültürel özellikler dikkate alınmalıdır (Launikari ve Puukari, 2005). Kültür merkezli psikolojik danışmanlık hem Türkiyede ve Azerbaycanda hem teorik hem de pratik olarak yeni bir alan olduğundan, bu araştırmanın bu alanda çalışan profesyonellere katkı sağlaması beklenmektedir. Bunun için bu derleme çalışmasında kültür merkezli psikolojik danışmanlıkta amaç, anahtar kavramlar, danışanın kültürü, danışanın bakış açısı, danışan-danışman ilişki

durumu ve danışma becerilerinin kültür merkezli psikolojik danışmada değerlendirilerek tavsiyelerde bulunulmuştur.

Psikolojik Danışmada kültürel Bakış Açısı

Bilindiği gibi kültür bireylerin ve toplumların gelişiminde vazgeçilmez bir unsurdur. Gelenekler, görenekler, bakış aıları, duyarlıklar ve değerler gibi topluma özgü olan bazı unsurlar nesilden nesile kültüraracılığı ile aktarılır. Psikoljik danışma ve psikoterapi yaparken de psikolojik danışma ve psikoterapistlerin danışanın ait olduğu kültürün özelliklerini çok iyi tanıması, kültürel duyarlıklarını ve kültürel çeşitliklerini farketmesi gerekmektedir

Kütürel duyarlılık/çokkültürlü olma: Çokkültürlülük kavramı 1960 ve 1970 li yıllarda sosyal ve siyasi olarak başlayan haraketerle ivme kazanmış ve psikoloji alanında merkezi bir güç haline gelmiştir. Psikolojik danışma ve psikoterapide psikanalitik, bilişsel –davranışçı, varoluşçu-humansitik gelenek ile çokkültürlülük ve sosyal adaletten oluşan beş temel güçten söz eden Pedersen çokkültürlülüğü, psikolojik danışmada ve psikoterapide bir aharaketi ateşleyecek kadar güçlü olan dördüncü güç olarak tanışmamıştır (Rats ve Pedersen, 2014).

Çokkültürlülükte kültürel farklılıkar, giyim, yemekler, gelenekler, dllerdeki farklılıklar, ebeveynlik inançlarında, aile yapısında, toplumsal hiyerarşide, toplumsal cinsiyet rolü beklentilerinde, iletişim tarzında, zaman ve mekan ilişkisinde önemli farklılıklar olarak gözlemlenebilir. Psikolojik danışmanların ve terapisterin danışamalrdaki bu çoklu kültürü anlamalrı, onlara bu doğrültüda psikolojik yardıma istekli olmaları oldukça önemlidir (Rats ve Pedersen, 2014).

Eğer bir danışan kendini kültürel olarak farklı algılıyorsa ve kültürel kimliğni ön plana taşıyorsa kültür merkezli psikolik danışma kavramının kullanılması uygundur. Burada Pedersen, keltürden bahs ederken ırk, etnik köken, dil, din gibi değişkenlerin yanı sıra d emografik değişkenler (yaş, cinsiyet, yaşanan yer), statüye ilişkin değişkenler (sosyal, eğitim, ekonomik) ve ilişkileride (resmi, gayri resmi) göz önende bulundurmaktadır (Pedersen, 1994). Bu nedenle her türü psikolojik danışma iişkisi özünde çokkültürlü bir ilişkidir (psikolojik danışman ve danışan aynı ırktan olsalar bile cinsel yönelimleri, yaşları, cinsiyetleri, sosyo-ekonomik düzeyleri farklı ola bilir). Eğer psikolojik danışman, danışanı anlamak ve kabul etmek istiyorsa, yapması gereken danışanın dünya görüşünü şekillendiren kültürel öğeleri anlmaya çalışmaktır. Zira danışanın kendisi ve diğer insanları algılayış tarzı mevcut sorunlarına çözüm üretebilmesinin de en önemli dinamiklerini oluşturur.

Çok sayıda kültür tanımlaması bulunmasına ragmen, en dikkat çeken tanımında kültür; gündelik yaşamın merkezi, tarih, ideoloji, sosayl normlar, roller, inançlar ve değerler yoluyla bağlam ve değer sağlayan, değişen, paylaşılan bir anlam sistemi olarak tanımlanmaktadır. Kültürler Dünyada her yerde birbirlerini etkilemektedir. Bundan dolayı insanoğlu bu etkileri anlamaya çalışmaktadır. Farklı profesyonel alanlar kültürlerin birbirini nasıl etkilediğini farkına varmaya çalışmaktadır. Özelliklede kültür merkezli psikolojik danışma alanı buna ihtiyaç duymaktadır. Kültür, aynı gelenek ve birikimi paylaşan insanların yeni nesillere aktardıkları bir grup öğrenilmiş davranışlar bütünüdür. Kültür bir toplumun bütün ideallerinin ve sosyal kişiliğinin bir sembolüdür. Kültürün iki temel fonksiyonu vardır. Bunlardan birisi koruyuculuk (muhafazakârlık) diğeri ise, gelişme ve yenilemedir. Bunlar iç içedir ve birbirini tamamlamaktadır (Erkal, 1997).

Kültürün bu fonksiyonlarını işlevsel hale getiremeyen toplumun üyesi olan bireyler çatışma yaşamaktadır. Bundan dolayı kültür merkezli psikolojik danışma alanında çalışan profesyoneller danışanın sahip olduğu kültürel farklılıkları öğrenerek, danışmaya yön vermesi ve yeterlilik geliştirmesi gerektiği belirtilmektedir (Sue, Arredondo ve McDavis, 1992). Bu yeterlilikler ise; a. Danışanın değerlerinin ve eğilimlerinin farkında olması, b. Danışanın farklı kültürel bakış açısını anlamaya çalışması ve c. Psikolojik danışmanın yeterli ve uygun psikolojik danışma becerisi ve tekniklerine sahip olması gerektiğidir. Bahsedilen her bir özellik psikolojik danışmanın şu üç boyutunu: a. İnanç ve tutumlarını, b. Bilgisini ve c. Becerilerini izlemektedir. Buna bağlı olarak psikolojik danışman danışanın farklı kültürel yapıdan ve geçmişten getirdiği kültürel yapılara bakarak kendisine bir yaklaşım belirlemesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Buna göre;

1. Danışan ve danışman birlikte psikolojik danışmanın ortak amaç ve beklentilerini belirlemelidir.
2. Psikolojik danışman danışanın kültürüne uygun iletişim becerilerini kullanmalı ve geliştirmelidir.

3. Karşılıklı tutum ve beceriler geliştirilmelidir.
4. Danışanın çevre koşulları anlaşılarak danışma sürecinde izlenmelidir.
5. Evrensel ve kültürel özelliklere psikolojik danışmada dikkat edilmesi gerekmektedir (Launikari, Puukari, 2005).

Kültür merkezli psikolojik danışma ülkemizde hem teorik hem de uygulamada yeni bir alan olduğundan bu çalışmanın bu alanda çalışan uzmanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna göre bu derleme çalışmada sırasıyla kültür merkezli psikolojik danışmanın amacı, temel kavramları, danışan ve kültürü, danışanın dünya görüşü, danışan-danışman ilişkisi ve kültür merkezli psikolojik danışmada psikolojik danışma becerileri ele alınarak önerilerde bulunulmuştur.

Kültür Merkezli Psikolojik Danışmanın Amacı

Danışanların sosyal kimlik ve gelişimleri, statüleri, dünya görüşleri, aşağılanma ve baskılanma durumları psikolojik danışmada amaç oluşturmayı etkiler. Etkili bir ama danışanın değerleri, inançları ve mevcut çevresi ile tutarlı olmalıdır. Örneğin ortak psikolojik danışma amacının özerlklik ve bağımsızlık olması kolektif çoğulcu baskıcı bir kültürde yaşayan, iç içe geçmiş ailelerde uygun bir hedef olamayabilir. Bu yüzden psikolojik danışmada amaç oluştururken psikolojik danışman danışanla ortak haraket etmeli onun dünya görüşü, kültürel yönü ve mevcut çevresel koşullarını önemseyerek birlikte amaç belirlemeye çalışmalıdır.

Rogers (1959; akt; Nelson-Jones, 2003) psikolojik danışmanın genel amacının, danışanın tam olarak fonksiyonda (olgun insan) bulunabilmesi için gerekli yardım süreci olarak nitelendirmektedir. Tam olarak fonksiyonda bulunan insanın özellikleri yaşantılara açık ve gerçekçi olarak algılayabilme, mantıklı olma, savunucu olmama, yaşamın varoluş süreçlerine bağlı olarak tanımlanmıştır. Öte yandan Dumont (1986) ve Taylor (1989) bireyin o toplumun hem bir parçası hem de farklı bir üyesi olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle psikolojik danışmanın amacının gerçekleşmesi için danışanın kültürel yapısını ve temel yapılarını öğrenmenin önemi vurgulanmaktadır. Karşılıklı olarak danışan ile psikolojik danışman kültürel yapıları öğrenmek için birbirine yardımcı olmaktadır (Dumont, 1986; Taylor 1989). Öte yandan kültür merkezli psikolojik danışma birçok yaklaşımı kapsamaktadır. Bu nedenle danışanın probleminin tanımlanmasına göre danışmanın amacı oluşturulmaktadır. Genel olarak danışan hümanistik yaklaşımla ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak danışanlar psikodinamik, davranışçı, hümanistik, gibi birçok yaklaşımla da ele alınmaktadır. Örneğin; kişinin kültürel olarak öğrendiği varsayımları psikodinamik bakış açısıyla değerlendirilirken, pekiştirilmiş davranışları davranışçı yaklaşıma göre ele alınmaktadır (Sue, Ivey ve Pederson, 1996, s.2). Buna göre kültür merkezli psikolojik danışmanın amacı, farklı kültürleri öğrenerek, bireylerin bağlı olduğu toplumları anlamaya çalışmak, bu toplumların içinde bulunduğu bireylerin dünyaya bakış açılarını, temel tutumlarını, değerlerini ve normlarını anlamaya çalışarak müdahale teknikleri geliştirmektir (Maruyuma 1992; Seeley 2000). Sonuç olarak kültür merkezli psikolojik danışma danışanın problemine göre birçok yaklaşımı içine alan bir yaklaşımdır. Psikolojik danışmanın genel amacı ise danışana etkili psikolojik danışma yapılabilmesi için öncelikle bireyin bağlı olduğu kültürün tanımlanması, kendisini ve dünyayı algılamasının çözümlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Kültür Merkezli Psikolojik Danışmada Temel Kavramlar

Kültür merkezli psikolojik danışmada, hem psikolojik danışman yeterliliklerini, hem de kültüre duyarlı danışman yeterliklerini ayırmadan ikisini de özümsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak psikolojik danışmanın insancıl bir tutumda olması, kendi kendinin farkında olması (self-awareness), kültürel farklılıklara duyarlı, kendi duygularını ifade edebilen, başkalarına model olma becerisi, özverili, etik ilkelere duyarlı, kendi ve danışanın becerileri hakkında sorumluluk duyan özelliklerde olması gerektiği ifade edilmektedir (Launikari ve Puukari, 2005). Buna karşılık Sodowsky, Taffe, Gutkin ve Wise, (1994) kültür merkezli psikolojik danışman yeterliliğini şu şekilde ayırmaktadır: Çok kültürlü farkındalık, bilgi, beceri ve çok kültürlü danışman-danışan ilişkileri olarak ayırmaktadır. Psikolojik danışma ilişkisi genelde danışan ile psikolojik danışman arasında karşılıklı bir etkileşimdir. Bu etkileşimde temel olan transferans ve konr-transferans kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar psikoanalitik teorilerde kullanılmakla birlikte, kültür merkezli psikolojik danışma açısından da önemlidir. Transferans çoğu zaman bilinçsizce danışanın başka insanlarla ilgili duygularını psikolojik danışmana taşımasıdır. Transferans yeni kültürel yapıya uyum sürecinde kendi kültürel yapısına uygun tepki ve duyguları ile ilişkilidir (Nelson-Jones, 2003). Buna karşılık Kontr-transferans psikolojik danışmanın geçmişteki önemli ilişkilerinden kaynaklanan tepkilerini danışana aktarmasıdır. Transferans ve kontr-transferans danışma ve terapi ilişkilerinde karşılaşılan (özellikle duygusal tepkilere) dinamikleri anlamaya yarayan kavramlardır (Launikari ve Puukari, 2005). Psikolojik danışmanın

kendi değer yargılarını, inançlarını, sosyo-kültürel geçmişini, kuramsal yaklaşımını ve benimsediği kuramın kültüre duyarlılık açısından sınırlılıklarını iyi bilmesi gerekir. Psikolojik danışman kendisi ile ilgili farkındalığı sayesinde danışanların fenomolojik dünyasını çok daha iyi anlayabilir (Erdur-Baker, 2007). Psikolojik danışmanın kültürel yapısından kaynaklanan basmakalıp tutumlarının ve önyargılarının farkında olması önemlidir. Bu nedenle psikolojik danışmada şu iki sorunun cevabı önem taşımaktadır: a. Psikolojik danışman için danışan neyi ifade ediyor? b. Danışan için danışman neyi ifade ediyor? Bu iki sorunun cevabı psikolojik danışmanın devamlılığı açısından önem taşımaktadır (Launikari ve Puukari, 2005, s.34). Literatür incelendiğinde kültür merkezli psikolojik danışma açısından önemli olan bir başka kavramında empati ve saygının olduğu ortaya çıkmıştır. Gelso ve Carter (1985) empati ve saygının etkili psikolojik danışma yapmada kolaylık gösterdiğini açıklamışlardır. Çünkü empati danışanın öznel dünyasında bakabilmeyi gerektirmektedir, saygı ise danışanın olduğu gibi kabul edilmesini gerektirmektedir.

Kültür merkezli psikolojik danışmada önemli bir başka kavramda terapötik ilişkidir. Terapötik ilişki danışma ilişkisinde bilinçli bir şekilde işbirliğine dayalı, danışanın izni dâhilinde sorulan soru, karşılıklı hedeflerin olduğu, problem çözme ve geleceğe dair yolların bulunduğu psikolojik danışma sürecidir (Launikari ve Puukari, 2005). Bir başka açıdan Bordin (1975) çalışma işbirliğini (working alliance) üç boyuta dayandırmaktadır: a. Danışan ile psikolojik danışman arasındaki kurulan duygusal ilişki, b. Danışma için karşılıklı olarak belirlenmiş amaçlar ve c. Danışma yapısı üstünde yapılan anlaşmadır. Danışan ile psikolojik danışman arasında yapılan çalışma işbirliği (working alliance) farklı kültürel yapılardan gelen danışanlar psikolojik danışmanlar arasında fikir birliği oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü danışan ve psikolojik danışman arasında iki eşit düzeyde bir terapötik ilişki vardır. Danışanın ihtiyacı bir otoriteden yaşamını düzenlemeye yönelik öğüt almak değil, psikolojik danışmanın yardımı yoluyla kendi gelişimi için kullanmaktır. Öte yandan danışanlar psikolojik danışma süreci hakkında yeterince bilgi sahibi olmayabilir. Bundan dolayı psikolojik danışman psikolojik danışma servislerinin çalışma biçimlerini, amaçlarını, nasıl yardımcı olabileceklerini, danışma prosedürünü, danışma yaklaşımı ve metotlarını açıklaması gerektiği vurgulanmıştır.

Danışan ve Kültürü

Her toplumun kendine özgü bir kültürü bulunmaktadır. Kültürel özellikler yalnız ülkeden ülkeye değişmemektedir. Aynı ülkenin kent ve köylerinde, hatta aynı kentin farklı mahallelerinde oturan insanların da kendine özgü kültürleri, gelenek ve görenekleri vardır (Baymur, 1994). Kültür merkezli psikolojik danışmada danışan içinde bulunduğu kültürden ayrı düşünülmemektedir. Danışanın hangi kültürden geldiği psikolojik danışmada önem kazanmaktadır. Danışanın hangi kültürden geldiğini anlamak için aşağıdaki özellikleri irdelemek gerekmektedir (Launikari ve Puukari, 2005). 1. Demografik değişkenleri (yaş, cinsiyet, oturduğu yer, vs.) 2. Statü değişkenleri (sosyal, eğitim, sosyo- ekonomik düzey, v.s) 3. Bağlı olduğu örgüt ya da kurumlar (formal ya da informal).

Yukarıdaki her bir özellik danışanın kültürü hakkında psikolojik danışmana bilgi vermektedir. Birey içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını, davranışlarını, konuşma ve giyiniş biçimlerini benimseyerek o toplumun bir üyesi haline gelmektedir. Aynı zamanda evlenme, doğum, sünnet gibi merasimler, çocuk bakımı, eğlenme tarzları, atasözleri, batıl inançlar, eğitimli ya da eğitimsiz birçok bireyin kişilik özelliklerini etkilemektedir (Baymur, 1994). Aynı zamanda birey içinde bulunduğu kültürden etkilenerek, buna yönelik tutum geliştirebilmektedir. Kağıtçıbaşı (1999) kalıplaşmış tutumların, küçük yaşlarda başladığını, bu tutumların gelişiminde politik, tarihsel, ekonomik ve kültürel çeşitli etkenlerin rol oynadığını, başka insanlardan kulaktan dolma edinilen bilgilerle beslendiğini, gerçek bilgi eksikliğini giderme ve kişi için gerçeği tanımlama görevini gördüğünü vurgulamıştır.

Öte yandan insan davranışlarının bilişsel, davranışsal ve çevresel faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle açıklanabileceğine vurgu yapılmıştır. Diğer bir deyimle, davranış, çevre ve kişisel faktörler birbirini çok yönlü olarak etkilemektedir. Gündelik hayattaki öğrenmelerin büyük bir çoğunluğu sosyal öğrenmedir, yani kasıtlı bir öğretim olsun veya olmasın, diğer insanlarla ilişki sonucunda gerçekleşmektedir. Konuşmayı, yemeyi, içmeyi, otobüse binmeyi, kahveye gitmeyi vb. başkalarını gözleyerek öğreniriz. Sosyal Öğrenme Kuramına göre, bireyler cinsel kimlik rollerini öncelikle anne babasını gözleyip taklit ederek öğrendiği belirtilmektedir (Bacanlı, 2005; Yeşilyaprak, 2003). Benzer olarak kültürün birey üzerindeki etkilerini incelediği araştırmada Abu-Rayya (2006) kültürel olarak farklı yapılardaki bireylerin psikolojik iyi olma, etnik ve ego kimliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre, Arap ve Avrupa etnik kimliklerinin etnik

davranışlarla birleştiği, kabul, ait olma ve etnik grubun bir parçası olarak birlik duygusunun başarısı katılımcıların psikolojik iyi olma ile pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır

Öte yandan Bagley ve Copeland (1994) araştırmalarında 34 Afrikalı ve 48 Afro-Amerikan kökenli üniversiteden mezun olmuş öğrenciler arasında kimlik ve problem çözme becerileri arasındaki farklılıkları incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, problem çözme becerilerine göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Öte yandan Afrikalı öğrencilerin Amerikalı öğrencilere göre yeni bir çevreye uyum sağlama tecrübelerinin üç sene sürdüğü ortaya çıkmıştır. Benzer bir çalışmada Ramos-Sánchez ve Atkinson (2009) Amerika'da yaşayan Meksikalı yüksekokul öğrencilerinin yeni bir çevreye uyum sağlamasını, kültürel değerlerini, yardım etme amaçlarını incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Meksikalı Amerikalıların kültürel kökenlerini kaybettikleri ve genel statülerini artırdıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca kültürel bir özellik olan yardım etme durumlarını daha az tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Sonuçta yapılan araştırmalara bakıldığında kültür ile birçok sosyo-psikolojik değişken (evlenme, doğum, sünnet gibi merasimler, çocuk bakımı, eğlenme tarzları, atasözleri, batıl inançlar, kalıplaşmış tutumlar, politik ve tarihsel olaylar, vb.) arasında ilişki olduğu görülmektedir. Birey ile kültürü arasında karşılıklı olarak bir etkileşim bulunmaktadır. Kültür merkezli psikolojik danışmada, psikolojik danışmanlar danışanların kültürüne ait edinilmiş inanç ve düşüncelerini göz önünde bulundurarak danışmaya yön verebileceği ve bu değişkenlere bağlı olarak müdahale teknik ya da programları geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Danışanın Dünya Görüşü

Kültür merkezli psikolojik danışmada yaşam ve yaşamın anlamı hakkında temel sorular önem taşımaktadır. "Gerçek" hakkındaki farklı düşünceler yaşam kavramı ile ilgilidir. Algımız bizi nasıl etkiler? Ben kimim? İnsanoğlu için bunun anlamı nedir? Yaşamın anlamı nedir? Ben nereye gidiyorum? Benim için diğer insanlar ne anlam taşımaktadır? Bütün bu sorular dünya görüşünün temel bir parçası olmaktadır. Danışan dünyaya kendi perspektifinden bakmaktadır. Bireyin dünyaya bakışı var olma, insanoğlu ve realite hakkında birçok varsayımı içermektedir. Aynı zamanda dünya görüşü kişiler arası ilişkileri ve doğa ile ilgili görüşlerini de kapsamaktadır (Launikari ve Puukari, 2005).

Öte yandan danışanın dünya görüşü kompleks olabilmektedir. Çünkü danışanın "gerçek" hakkındaki varsayımları kültürün kökenine bağlıdır. Psikolojik danışmanlar bir yandan danışana ait dünya görüşünün farkında olurken, diğer yandan kendi dünya görüşünün de farkında olarak danışanı bu konuda etkilememesi gerektiği belirtilmektedir (Arrendondo 1998; Burn, 1992; İbrahim, 1991; Jakson ve Meadow, 1991; Sue, Arrendondo ve Davis, 1992; Trevino, 1996). Psikolojik danışman, danışanın dünya görüşüne ait kültürel çatışmaları çözmeyi ve danışanın kültürel farklılıklarla baş edebilmesi için yardım etmeyi sağlamalıdır (Coleman, 1997). Danışanın dünyasını değerlendirmek için dünya görüşü hakkında pratik veriler elde edilmesi gerektiği ve elde edilen bu verilerin işlevsel olmasa da danışanı anlamamızı sağlayacağı vurgulanmıştır. Benzer olarak Sue, Arredondo ve McDavis (1992) danışanın dünya görüşünü öğrenmenin ve buna saygı duymanın psikolojik danışma sürecinde ilişki (raport) kurma açısından yararlı olacağını rapor etmektedir.

Buna karşılık dünya görüşünün değişik boyutları içerdiği belirtilmektedir. Dana'ya (1993) göre dünya görüşünün iki bileşeni bulunmaktadır: 1. Grup kimliği ve 2. Bireysel kimlik. Psikolojik danışmada bir insanın algıları bu boyutlardan etkilenmektedir. Benzer olarak Jackson ve Meadows (1991) dünyaya bakışın altını çizerek ve filozofik varsayımlardan yola çıkarak dünya görüşünü tartışmışlardır. Dünya görüşünün kültürel yapının derin bir parçasını temsil ettiğini ve bunun yanında kültürel faklılıkları anlamanın gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Buna karşılık Deurzen-Smith (1988) farklı dünya görüş açılarını anlamamızda varoluşsal bir yaklaşım sunmaktadır. Bu varoluşsal yaklaşım, kişinin kişisel dünyaya bakış açısını yorumlamada bir harita sunmaktadır. Bu varoluşsal boyutların dört bileşeni kapsadığı belirtilmektedir. Bunlar Fiziksel (Milwelt), sosyal (Unwelt), kişisel (Eingenwelt) ve ideal (Überwelt) boyuttan oluşmaktadır.

Hofstede (1991) tarafından yapılan araştırma sonucunda ise bireylerin dünya görüşünün oluşumunda sahip olduğu kültürün önemi vurgulanmaktadır. Araştırma sonucunda dört sentetik kültür (Alfa, Beta, Gama ve Delta) ortaya çıkmıştır. Alfa kültürü üyeleri arasında güç ve statü açısından eşitsizlik olduğu, bazı üyelerin diğerlerinden daha fazla fırsat ve kaynaklara sahip olduğu, adalet ve eğitimde eşitsizliğin bu kültüre mensup üyeler arasında gerekli olarak görüldüğü, üstlerine bağımlılık hissettikleri ve dünya görüşlerinin de bu değişkenlerden etkilendiği bildirilmiştir. Öte yandan Beta kültüründe zamanın para olarak görüldüğü, iyi ya da kötü olan şeylerin kutuplaştırılarak kategorize edildiği, eğitim sisteminde bütün cevapların öğretmenlerden

beklenildiği vurgulanmıştır. Buna karşılık Gama kültüründe yüksek bireyselcilik ve çekirdek aile yapısı ön planda olduğu, üyeler arasında gevşek bağların olduğu, kişisel zaman ve özgürlüğün gamalar için önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim sisteminin amacı nasıl öğrenildiğini öğretmenin yanında, kişisel başarı ve becerileri öğretmek olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Delta kültürü erkeksi toplumlar olarak nitelendirilmiştir. Sosyal cinsiyet rolleri açıkça ayrıldığı, güce sempati duyulduğu, erkeklerin politikada, toplumda ve işyerlerinde belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Kadınların ise, liderleri alkışlayan durumda olduğu belirtilmiştir. Delta üyeleri için okulda başarısız olmak felaket olarak görüldüğü, onlar için performans önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

Kültür merkezli psikolojik danışmada süreci

Danışan ve psikolojik danışman aasındaki farklılılklar psikolojik danşma sürecinde ilişki kurma, amaç oluşturma ve teknik medaheleleri belirleiyip uygulamada oldukça önemlidir. Çoklkültürlü danışanlarla yapılan psikolojik danışmad psikolojik danışmanlar danışanla ilişkilerinde çüşitlilik etkisini yönetebilmede, uygun hedefler oluşturabilmek için danışanlarla işbirliği yapmada, oluşturulan bu hedefleri gerçekleştirebilmek için toplumsal ve kültürel açıdan özgün müdahale ve stratejiler uygulamada yetkin olmalıdır.(Ratts vd., 2016)

Kültür Merkezli Psikolojik Danışman - Danışan İlişkisi: Kültür merkezli psikolojik danışmada danışan-danışman ilişkisi bir yardım ilişkisidir. Psikolojik danışman danışanın kişisel hikayesini, problemlerini içeren hikayesini dinler. Burada şu sorular akla gelebilir: danışan kendini ne şekilde açıklayacak? Danışan bu ilişkide ne kadar dürüst olacak? Danışan psikolojik danışmanı bir memur, ya da bir kurumun temsilcisi olarak görebilir. Bu nedenle farklı kültürel yapılardan gelen bir bireyde bir ofis imajı ve sorulan sorular korku verebilir. Bu yüzden danışan dürüst davranmayabilir. Danışan dürüst olmadığı için problemleri de gerçek olmayabilir. Danışan işbirliğine hazır ve gönüllü olduğu zaman problemlerinin çözümü içinde bir adım atmış olmaktadır. Psikolojik danışman danışanı kompleks olarak göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmektedir. Psikolojik danışmanın danışana ilk görüşmede soracağı sorular şunlar olabileceği belirtilmektedir: 1. Psikolojik danışma hakkında ne biliyorsun? 2. Ben gerçekten seninle ilgilenir ve sorununu çözer miyim? 3. Psikolojik danışmandan ya da benden beklentin nedir? Bu sorular danışanın psikolojik danışma ve danışmanla ilgili bilgi sahibi olabilmesini de sağlamaktadır (Launikari ve Puukari, 2005).

Benzer olarak Amerikan Psikolojik Danışma Derneği'de (ACA, 1995) psikolojik danışmanlara kendi kültürel alt yapılarından farklı danışanlar konusunda bilgi sahibi olmaları ve farklılıklara duyarlı olmalarını vurgulamaktadır. Psikolojik danışmanların toplumdaki farklılıkları görmesi, her danışanın ayrı birey olduğunu ve kültürler arası bir yaklaşıma sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir.

Güven: psikolojik danışmada güven oldukça önemli olduğ için, kültürel anlamda güvensizlik etkili bir psikolojik danışma ilişkisine kişisel deneyime, grup öyküsüne odaklamaya, psikolojik dnaışma ilişkisi kurmaya ve terapsit davtranışına gölgü düşürebilir. yapılan psikolojik Danışmada etik oldukça önemlidir.

Eşit ilişki oluşturma: eşitlikçi yaklaşım kökenini feminist terapiden alır ve çoğunlukla baskılanan gruplarda danışana ulaşmak açısından oldukça işe yarar. bu aşamada danışman hedefe ilerleme eksikliği nedeniyle danışanı suçlama, danışanı eğitme ya da başkaları ile bilgi paylaşımı gibi psikoljik danışma ilişkisini zedeleyecek davranışlarda bulunmamalıdır.

Kültür Merkezli Psikolojik Danışmada Psikolojik Danışma Becerileri.

İlgili literatür incelendiğinde kültür merkezli psikolojik danışma açısından öncelikle psikolojik danışmanın planlanmasının önemli olduğu belirtilmiştir (Launikari ve Puukari, 2005, s.49). Kültür merkezli psikolojik danışma iyi bir planlamanın yanında objektif olabilmeyi de içermektedir. Ayrıca, psikolojik danışmanın görüşme stilini ve uygun bulduğu psikolojik danışma yaklaşımını gözden geçirmesine de ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, daha resmi mi olmak gerekir? Konuşmanın rahatlatıcı mı olması gerekir? Yapılandırılmış uzun bir soru listesi ile görüşmenin yapılması mı gerekir? Ya da yapılandırılmamış mı olması gerekir? Kültür merkezli psikolojik danışmada tipik olarak beş aşamanın dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (Pedersen ve Ivey, 1993, s.88) :1. Başlama: Bazı kültürlerdeki danışanlara ilk görüşmenin nasıl yapılacağı ile ilgili bilgi verilmesine ihtiyaç duyulabilir. Psikolojik danışman görüşmenin amacını belirterek, açık ve kapalı uçlu sorular kullanılarak görüşmeyi yapılandırır. 2. Dinleme: Psikolojik danışman danışanın problemini aktif dinleyerek daha sonraki görüşmeler için uygun müdahale yöntemlerini belirler. 3. Odaklanma: Danışanın problemine daha çok açıklık getirmesi, odaklanılması sağlanır. 4. Sonlandırma: Danışmada konuların

gelişimi ve sonuçlandırılması psikolojik danışman tarafından izlenir. 5. Kullanma: Görüşmede danışma ortamından öğrenilen şeylerin danışanların kendi amaçlarına uygun olarak yaşamında kullanması. Kültür merkezli psikolojik danışmada psikolojik danışmanın danışan merkezli yönlendirmeci yaklaşımları kullanması önemlidir. İyi bir görüşmenin yapılabilmesi için belirli durumlar için belirli iletişim becerilerini kullanma ve programlanmış cevaplar ya da kişisel beceri için standardize edilmiş kişisel becerinin ötesine geçmeye dayanmaktadır (Pedersen ve Ivey, 1993, s.89). Psikolojik danışmanın planlanmasının yanı sıra kültür merkezli psikolojik danışmada önemli olan temel becerilerde bu süreci etkileyen önemli faktörlerdendir. Bu beceriler: 1) geribildirim becerileri, 2)temel katılım becerileri, 3)açıklama, özetleme cesaretlendirme becerileri, 4)soru sorma becerileri, 5)duygunun (feeling) ve içeriğin (meaning) yansıtılması, 6)yüzleştirme (confrontation) ve arabuluculuk (meditation) becerileri, odaklanma (focusing), yönlendirme (directing) ve yorumlama (interpreting) becerileridir. Bu becerilerin kültür merkezli psikolojik danışmanın gelişmesinde, yön vermesinde ve danışanın problemine müdahalede önemli beceriler olduğu düşünülmektedir. Aşağıda bu beceriler kültür merkezli psikolojik danışma açısından açıklanmıştır.

Geri Bildirim Becerileri (Feedback Skills): Kültür merkezli psikolojik danışmada geri bildirim becerileri önemli bir yer tutmaktadır. Uygun geri bildirim becerilerinin verilebilmesi için psikolojik danışmanın danışmayı yapılandırması gerekmektedir. Eğer geribildirim uygun bir şekilde verilmezse, etkileşim olumsuz sonuçlara neden olabileceği, psikolojik danışman tarafından gönderilen mesajın alınan mesajdan farklı olabileceği vurgulanmıştır. Bu nedenle geribildirimin danışan tarafından doğru algılandığından emin olunması gerektiği belirtilmektedir. Uygun bir geribildirimin için; 1. Psikolojik danışman danışanın kendisi ya da kişiliğinden ziyade davranışlarına odaklanmasının, 2. Psikolojik danışmanın anlam çıkarmadan çok gözlemlere odaklanması gerektiğinin, 3. Yargıdan çok tanımlamaya çalışmanın, 4. Şimdi ve burada ilkesine bağlı olmanın, alan ve zamandan uzak konu ve görüşmeler danışanın yaşamına katkı sunmayacağının, 5. Öğüt vermekten çok bilgi paylaşımına odaklanmanın, 6. Niçin söylediğinden çok ne söylediğine odaklanmanın önemine vurgu yapılmıştır. 7. Kullanılabilecek kadar bilgi vermenin, psikolojik danışmanın gereğinden fazla bilgi vermesi danışan tarafından özümsenmeyebileceği bildirilmiştir. 8. Danışmanın kendisi için kullanışlı olmayan ve diğer insanlar için kullanışlı olan bilgiyi odaklanmasının önemli olduğu rapor edilmiştir (Pedersen ve Ivey, 1993). Uygun geribildirim vermek ise kültürden kültüre farklılaşmaktadır. Örneğin; maskülen toplumlarda fiziksel güce, para ya da maddi değerlere daha fazla önem verilebildiğinden, yarışmacı olabilecekleri vurgulanmıştır. Bu nedenle bu toplumlarda geribildirim verirken psikolojik danışmanın para, maddi değerleri, kültürel kahramanları, ya da yüksek statüdeki kişilerle ilgili bilgi sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan sosyal statü farklılıklarının belirgin olduğu toplumlarda ise geri bildirim becerileri kullanılırken, hiyerarşik gücün farkında olunması gerektiği, kibar, yumuşak bir ses tonuyla konuşulması, yardım etme sürecinde cesaretlendirmek gerektiği, resmi ve doğrudan göz kontağı kurmaktan sakınılması gerektiği vurgulanmıştır (Pedersen ve Ivey, 1993, s.90).

Temel Katılım Becerileri (Basic Attending Skills): Katılım (attending) temel danışmanlık becerilerinden biridir. Seansta söylenilen ve olan şeylere dikkat etmek açısından önemli olduğu, sessiz ya da daha az konuşan danışanların cesaretlendirilmelerini sağladığı ve diğer bütün görüşme tekniklerine dayanılan bir temeli olduğu bildirilmiştir. Dikkatli gözlemde sözlü ve sözlü olmayan mesajların yorumlanmasına ve tanımlanmasını kolaylaştırdığı ve katılımın temel işlevinin ise danışanın problemi hakkında cesaretlendirmek olduğu belirtilmektedir. Bazı kültürlerde daha az sözlü iletişimin kullanıldığı, bu nedenle temel katılım becerilerinin danışanın değişmesi için uygun bir yaklaşım olduğu vurgulanmıştır. Danışmanın hoş görülü olması, danışanın sözlü ya da sözsüz, doğrudan ya da dolaylı kendini ifade etmesini yardımcı olmaktadır. Hem sözlü hem de sözlü olmayan iletişim danışanın eşit olarak psikolojik danışmaya katılması için önemli olduğu vurgulanmıştır (Pedersen ve Ivey, 1993).

Benzer olarak Ivey (1988) katılımı dört boyuta dayandırmaktadır. Birinci boyut gözlerin kullanılmasıdır. Bazı kültürler doğrudan gözlerle kontağa geçilmesini isterken, bazı kültürlerin ise bunu istemediği, bu nedenle danışmanın göz kontağı ile ilgili kültürel değerleri öğrenmesinin önemli olduğu rapor edilmiştir. Bütün kültürlerde gözler ilgi ve anlamın ifadesi olarak kullanılır. Danışanın göz kontağı ile ilgili kullandığı, tercih ettiği model danışman tarafından model olarak alınması ve not alınması gerekir. İkinci boyut vücut dilinin kullanılmasıdır. Bu daha çok belirsiz ve yorumlanması zor olmasına karşın, genellikle çok önemlidir. Danışanın vücut diline dikkat etmek ve danışmanın iletişimini ve anlamını kusursuz bir şekilde olup olmadığı emin olmak

için danışana sormak gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü boyut sesle ilgili niteliklerdir. Danışmanın ses tonu ve konuşması danışanın iletişimi ve duyguları üzerinde etkili olmaktadır. Psikolojik danışman ya da danışan yerel bir dil kullandığında bu özellik önem taşımaktadır. Dördüncü boyut sözlü takiptir. Psikolojik danışman danışan için gerekli bir söz takibinde kalması önemlidir, kafa karıştırıcı ve dolaylı olarak ifade etmek farklı kültürlerden gelen danışanlar açısından yanlış anlaşılmalara neden olabildiği belirtilmektedir.

Açıklama (Paraphrasing), Özetleme (Summarizing) ve Cesaretlendirme (Encouraging) Becerileri: Kültür merkezli psikolojik danışmada açıklama, özetleme ve cesaretlendirme becerileri ile danışman danışanı psikolojik danışmada konuşulan konularla ilgili aktif olarak dinlediğini göstermektedir. Bu becerilerin danışanı görüşme sürecinde fikirlerini daha çok dile getirmeye istekli olmasını ve daha çok anlaşılmış hissetmesine yol açacağı rapor edilmiştir. Bu becerilerle konunun açıklığa kavuşması sağlanarak danışanın kendisini anlamasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu beceriler danışma seanslarını azaltmasına yardımcı olarak daha etkili bir danışma süreci sağlamaktadır. Açıklama becerileri konunun amacına uygun söylenen şeyin özü hakkında danışmanın danışanın kendi kültürüne ait sözcükleri ile verilecek mesaja dair geri bildirim vermeyi içermektedir. Doğru açıklama güvenle yeni materyalin danışmana açıklanmasına izin vermektedir. Öte yandan sesin tonu ve vücut dili açıklamanın önemli bir parçasıdır. Psikolojik danışmanın açıklamayı doğru olarak yapması mesajın doğru olarak algılanması açısından önemlidir. Danışanın olaylar hakkındaki düşünce ve duyguları kültürel değerlerinin etkisini taşımaktadır. Bu nedenle danışanın kültürüne ait algılama ve yorumlamalarını psikolojik danışmanın bilmesi ve bu becerileri psikolojik danışmada kullanmayı gerektirecektir.

Buna karşılık Özetleme becerileri açıklamalardan daha uzun ve daha çok bilgi içermektedir. Bu beceri genellikle görüşmenin başlangıcında ya da sonunda, zaman zaman psikolojik danışmanın konu değiştirmeye gerek duyduğunda geçişi sağlamak için kullandığı bir beceridir. Özetlemeler genellikle fazla zaman alır, hem sözlü ve hem de sözlü olmayan alınan ve verilen mesajları içermektedir. Örneğin, çoğu etnik grupta bir konudan bahsedilirken kendi kültürlerine ait temel bir hikaye ediliş biçimi vardır. Bu ifade ediliş biçimini danışanında danışma ilişkisinde ve iletişimde kullanacağı rapor edilmiştir. Bu hikaye ediliş biçiminin psikolojik danışman tarafından özetleme yapılırken danışanın kişisel hikayesinin kendi kültürüne özgü olarak hikaye edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşılık Cesaretlendirme becerileri görüşmenin kesilmeden danışman tarafından yapılan baş sallamaları, açık elli mimikler, “um, hmmm”, anahtar sözcüklerin tekrarı ya da görüşmede rahatlatma anlamı taşıyan diğer sözlü ve sözsüz içerikleri kapsamaktadır. Sessizlik bile cesaretlendirici olabilmektedir. Teşvik eden konu konuşmaya devam etmek için danışmanın cesaretlendirmesi ve mümkün olduğu kadar konuşmasının az kesilmesini içermektedir. Cesaretlendiricilerin aşırı derecede kullanılması ise gereğinden fazla danışanı zorlayabildiği rapor edilmiştir (Pedersen ve Ivey, 1998).

Soru Sorma Becerileri (Question-Asking Skills): Soru sorma becerileri ile psikolojik danışman açık ve kapalı uçlu sorular sorarak danışmada bilgi edinilmesine, danışanın uygun kararları alabilmesi ve görüşme hakkında spesifik detayları anlamasına yardımcı olmaktadır. Sanders (1966) psikolojik danışmanın basit temel sorulardan aşama aşama kompleks sorulara doğru bir yol izlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan Ivey (1991) ise danışmanın danışan için beş farklı gelişim düzeyi sorusunun (başlangıç düzeyi soruları; duyu-motor düzeyi soruları, somut işlemler düzeyi soruları, soyut işlem düzeyi soruları ve diyalektik-sistemik düzeyi soruları) olduğunu vurgulamıştır. Danışanın bilişsel gelişim düzeyine göre soruların sorulması gerektiği vurgulanmıştır. Danışanın gelişimine göre her bir soru farklı bir amaç gerektirebilir. Amacın gerçekleştirilmesinin ardından bir üst düzeyde soru sorulması gerektiği vurgulanmaktadır. Başlangıç düzeyi sorularında danışman danışanı problem için mümkün olduğunca cesaretlendirir, ardından özetleme ve açıklamalarda bulunur. Duyu-motor düzeyi sorulara geçildiğinde, danışman danışanın dünyaya bakışını anlamaya çalışır ve danışanın problemi danışanın duyusal, görsel algılarıyla somutlaştırılmaya devam edilmektedir. Böylece problemler tanımlanır. Duyu-motor düzeyi sorularıyla danışman danışanın olayları tanımlamasına yardımcı olarak durumu anlamasına yardımcı olmaktadır. Üçüncü düzey soruları olan somut işlemler düzeyi sorularında danışman olaylar ve duygular üzerinden daha az vurgu yaparak olayların gerçekçi bir zeminde birleştirilmesi için uygun sorular sormaktadır. Danışman danışanın problemden önce ve sonra ne olduğuna dair olayları tanımlamasını isteyerek problem hakkında danışanın düşünmesini kolaylaştıracak sorular sormaktadır. Ardından soyut işlem düzeyi sorulara geçildiğinde danışman yorumlama ve analize geçmeden önce danışanın olaylar hakkında tekrar konuşmasını sağlayacak sorular sormaktadır. Danışman danışanın

problemi hakkında özet yapması için cesaretlendirilerek problemlerin içeriğinin daha kompleks olduğunun görmesi sağlanmaktadır. Beşinci düzey olan diyalektik/sistemik düzeyi sorularında danışman danışanın problemini bütün olaylarla birlikte bütünleyici olarak nasıl yapılandırdığını görmesini sağlamasına yardımcı olmaktadır. Danışman bu düzeyde danışanın problemi hakkında farklı bakış açılarına sahip olmasına yardım ederek çözüm için yollar bulunmasına yardım edilir. Ardından danışan çözümler için cesaretlendirilerek ve durumu kontrol için bir yapı denenmesine yardımcı olunur. Öte yandan Ellis ve Grieger (1977) Akılcı-Duygusal Terapi'de sokratik tarzda soru sormayı önermektedir. Bu terapide de benzer olarak danışanın bilişsel düzeyine yakın sorular sorulmaktadır. Buna karşılık Rogers (1951) danışmanın olayları beyan eden soruları sorması gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan danışanın problem olan konu ile ilgili bilgi verebilmesi için kültürüne uygun sorular sormak gerekmektedir. Örneğin, psikolojik danışman, danışmada bireyselliğin önemsendiği toplumlarda başlangıç düzeyi soruları sorarken "bugünkü seansımızda size nasıl yardımcı olabilirim" şeklinde bir soru sorabilir. Buna karşılık hiyerarşik ve sosyal statü farklılıkların olduğu toplumlarda başlangıç düzeyi sorusu şu şekilde olabilmektedir: "bugünkü seansımızda ne konuşmak istersiniz?" şeklinde olabilmektedir. Farklı soru sorma biçimlerinin nedeni, danışanların farklı kültürel altyapılardan gelmeleri ve kültürel faktörlerin danışanların algıları ve kendilerini açma düzeyleri üzerinde etkili olduğu bildirilmektedir (Pedersen ve Ivey, 1998).

***Duygunun (Feeling) ve İçeriğin (Meaning) Yansıtılması*:** Kültür merkezli psikolojik danışmada duygular yansıtılırken psikolojik danışmanın danışanın kompleks süreci ile ilgili duygularının açığa çıkarılması ve açıklık getirilmesine yardımcı olmaktadır. Psikolojik danışma sürecinde, psikolojik danışman danışanın duyguları hakkında geribildirim vererek psikolojik danışmaya odaklanılmasına ve konunun açığa kavuşturulmasına yardım etmektedir. Zaman zaman danışan duygularını birbirine karıştırır ya da ne hissettiğini anlayamamaktadır. Psikolojik danışmada duygular açığa çıkarılmazsa konu daha çok karmaşık hale gelerek çözümden uzaklaşılmaktadır. Özellikle de psikolojik danışman ve danışan farklı kültürlerde ise duygular ve problemler karıştırılabilmektedir. Bu nedenle zaman zaman danışmanın duyguları yansıtması gerekir, ardından danışana bu duygunun doğru olup olmadığı sorularak kontrol ettirilmesi gerekmektedir (Pedersen ve Ivey, 1998, s.149).

Öte yandan içerik yansıtmayla danışanın inançları ve değerlerinin keşfedilmesi amaçlanmaktadır. İçeriğin yansıtılması danışanın olayları doğru anlamasına ve yorumlamasına yardımcı olmaktadır. Böylece danışan amaçlarını keşfedebilir ve olayları daha derinden anlama fırsatı yakalamaktadır. Kültür merkezli psikolojik danışmada içeriğin doğru yansıtılması belirli faktörlere bağlıdır. Bu faktörler danışanın kültürüne ait bilgi sahibi olma, bu kültüre ait duyguların farkında olunması ve buna bağlı olarak psikolojik danışmanın empati kurabilme becerisini içermektedir. Bu faktörler farklı kültürel yapıların açığa kavuşturulması ve tanımlanmasını sağlamakla mümkün olmaktadır. Psikolojik danışmanın içerik ve duyguyu yansıtabilmesi için empati kurması gerekmektedir. Empati ise danışanın psikolojik danışmada verdiği sözlü ve sözsüz mesajların psikolojik danışman tarafından doğru anlaşılmasına bağlıdır. İçerik ve duygu yansıtılırken konunun içeriğine odaklanılmasına, danışanın duygu ve davranışlarına benzer olmasına özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Pederson, 1990).

Yüzleştirme (Confrontation) ve Arabuluculuk (Meditation) Becerileri: Her kültürdeki kurallar ve iletişim biçimleri birbirinden farklıdır. Yüzleştirme becerileri kullanılırken bu kural ve iletişim biçimleri tartışılarak yüzleştirme yapmak yararlı olabilmektedir. Öte yandan Ivey (1988) bir problemi çözmek için yeterince uyuşmazlığın olabileceğini vurgulamaktadır. Bu durumda danışanın çatışma ile yüzleştirilmesi gerekmektedir. Yüzleştirmenin özetleme, açıklama soru sorma, katılım, dinleme ve geribildirim becerileri birlikte kullanılabileceği belirtilmiştir. Ivey daha düşük bilişsel gelişim düzey basamaklarında çatışmanın daha çok yaşanabileceğini, bu durumu aşmak için yüzleştirme becerilerinin kullanılarak daha üst gelişimsel basamaklara geçilebileceğini ve bunun danışana işlevsellik kazandırabileceğini bildirmiştir. Öte yandan Goldstein ve Rosenbaum (1982) gerçek bir çatışmanın yapılandırılmış bir öğrenme ile davranışçı adımlarla beceri yapılandırmayı vurgulamışlardır. Bu şekilde danışanın model alma, tekrarlama, tartışma yoluyla birçok öğrenmenin gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. Cormier ve Cormier (1998) yüzleştirme becerilerinin danışana yeni çözüm ve alternatifleri keşfetmesine yardım etme yollarından biri olarak tanımlamışlarıdır. Ayrıca yüzleştirmenin uygun olmayan duygu ve düşüncenin farkına varılmasına yardımcı olduğunu vurgulanmıştır.

Kültürler arası psikolojik danışma açısından önemli bir başka beceri ise arabuluculuk becerileridir. Goldstein (1986) arabuluculuğu farklı kültürel gruplarda iki ya da daha fazla katılımcının bir konu hakkında görüşmesi olarak tanımlamıştır. Arabulucular ve tartışmacılar arasında farklı kültürel yapılar bulunabileceği, bu durumda kültüre özgü bir perspektife ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu ihtiyaç karşılandığında yaklaşımında başarılı olunabileceği savunulmuştur. Kültürler arası arabuluculuk kültürler arasında farklılık ve benzer ilişkileri içerir. Diğer yandan Janosik (1987) kültürler arası arabuluculuğu dört farklı yaklaşımla tanımlamıştır. 1. Danışanın kültürüne özgü davranışı yüzeysel olarak tanımlanarak basit bir analiz yapılır. 2. Gruplar arasındaki ilişkiler tanımlanarak grup içindeki yaklaşımı belirlenir. 3. Grubun içindeki farklılıklar ve dinamik eğilimler hakkında diyalektik olarak bilgi edinilerek kültür tanımlanır. 4. Bireyin kişiliğine etki eden kültürel değerler ve sosyal bağlama uygun bir yaklaşımla anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Odaklanma (Focusing), Yönlendirme (Directing) ve Yorumlama (Interpreting) Becerileri: Kültür merkezli psikolojik danışmada odaklanma temel danışmanlık becerilerindendir. Danışanın yaşantısını kontrol eden kültürel olarak öğrenilen varsayımlara, kökleşmiş değerlere ve beklentilere odaklanılmaktadır. Bireyin kültürü merkeze alınarak bireyin sosyal sistem içerisinde öğrenilen davranış ve beklentileri mümkün olduğunca açıklığa kavuşturulmaktadır. Kültür kompleks ve dinamik olarak tanımlanmıştır. Yani her birey sahip olduğu kültürün içerisinde farklı sosyo-demografik özellikler, statü ve kuruluşlara üyeliklere sahip olmaktadır. Aynı zamanda bu yapı hem birey hem de kültür için sürekli değişmektedir. Bu nedenle psikolojik danışmanın danışanın öyküsünü sosyal sistemin içinde değişen yapı ve diğer kültürlerle arasındaki hareketliliğe bakmasına ihtiyacı vardır (Pedersen, 1990). Kültür merkezli psikolojik danışmada yönlendirme becerileri ise genellikle önerileri, tavsiyeleri ya da istekleri içermektedir. Danışman bir öğretmen gibi yeni bilgiyi danışana kavratır. Çoğu kültürde psikolojik danışma öğretme rolünü üstlenmektedir. Bu yolla danışman öğrettiği yöntemlerle etkili olmaktadır. Kültür merkezli psikolojik danışma açısından önemli olan bir başka beceride yorumlamadır. Danışman danışanın yorum yapabilmesi için uygun soruları sorar. Danışmanın danışmada yorum yapması danışanın yorumu kabul etmesine bağlıdır. Danışan bazen yapılan yoruma hazır olmayabilir, ya da yapılan yorum çok büyük değişiklik gerektirdiğinden danışan tarafından reddedilebilir. Danışanın kontrolünde yapılan yorumlamalar daha başarılı olabilir. Yorumlamalar danışanın gelişim düzeyine göre basit ve açık olması gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda pozitif olarak yapılan yorumlamaların negatif yorumlamalardan daha çok değişiklik yarattığı belirtilmiştir. Yorumlamanın işlevi danışan için yeni bir perspektif sağlamaktadır. Kültür merkezli psikolojik danışmada yorumlama yapılırken danışman kültürel olarak farklı danışanın algılamalarının farkında olmasını gerekir. Yorumlamanın etkili olabilmesi için danışanın kültürüne uygun çeviri, ses tonu ve iletişim stili ile verilmesi gerekir (Ivey, 1988).

Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde ilgili literatüre dayalı öneriler sunulmaktadır. Kültür merkezli danışmanlık alanında çalışan profesyonellerin ilk olarak danışanın kültürüne duyarlı olması gerektiğine savunulmaktadır. Psikolojik danışma sürecinde danışman-danışan ilişkisiinde kültürün önemi hakkında bilgi edinebilir ve edindiği bilgiler doğrultusunda danışma sürecine yön verilebilmektedir. Danışmanın, Kültür merkezli psikolojik danışma sürecinde ana kavramla (aktarım, karşı aktarım, empati ve terapötik iletişim) dayalı olarak danışma sürecini ele alması gerektiği düşünülmektedir. Her şeyden önce psikolojik danışmanın psikolojik danışma sürecinde oluşabilecek aktarım ve karşı aktarım için müdahale yöntemleri oluşturmalıdır. Kültürün danışma sürecine etkisinin sürekli bir öğrenme süreci olduğu göz önüne bulunduğunda, danışanın bakış açısı, hayatı yorumlayışı ile değerlendirilmesi ile ilgili bilgi elde ederek sorunu tespit etmek ve müdahale yöntemleri geliştirmek gerekli olduğu belirtilmektedir..

Diğer taraftan Bektaş (2006) ise kültür merkezli psikolojik danışmanın her şeyden once yardım hizmeti göterenler için en önemli ve en çok tartışılan konulardan biri olduğunu açıklamkatadır. Sosyal hizmetler, uygulamali psikoloji, psikolojik danışma, eğitim ve psikiyatride bu konunun önemli olduğunu daha çok vurgulayan alanlardır. Bununla birlikte kültür merkezli psikolojik danışma Türkiye ve Azerbaycanda yeni bir alan olduğundan literatürü henüz sağlanmamıştır. Bu alandaki araştırmalar en çok Amerikan literatürü içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycanda özgü bir psikolojik danışma yaklaşımı geliştirmek için bu ülkelerde nitel ve nicel araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalarda, kültüre özgü psikolojik danışma becerilerinin ilerlemesin ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Öte yandan Kağıtçıbaşı (1999), evrensel değerlerin ve küresel sosyo-ekonomik kalkınmanın türkiye ve Azerbaycanda kültürüne dayalı önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit edilmiştir. Yerli ve ulusal değerlerin beraber uyumlaştırılması gerektiğini, kültürel değerlerin korunması gerektiğini, buna karşı kültürel değişimin kaçınılmazlığının önemine ve buna direnmenin toplumu geriye geri tutacağını vurguladı. Buna benzer olarak Erdur-Baker (2007) Türkiye'de bulunan baskın ve alt grupların konuşarak ya da konuşmayarak iletişim becerilerinin araştırılması psikolojik danışma zamanı yansıtılması gerektiğini belirtmiştir. Sonuçta psikolojik

danışma zamanı kültür merkezli yaklaşımı, danışanın kültürüne (sosyoekonomik düzey, cinsiyeti, eğitim derecesi, yaşı, bağlı kuruluşlar vb.) göre uygun olarak danışmanlığın düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycanda kendi kültürüne özgü kültür merkezli psikolojik yaklaşımına gereksinim olduğu varsayılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Abu-Rayya, H. M.(2006). *Ethnic identity, ego identity, and psychological well-being among mixed-ethnic Arab-European adolescents in Israel. British Journal of Developmental Psychology*, 24, 669–679
2. Bacanlı, H. (2005). *Gelişim ve öğrenme. Ankara*: Nobel Yayın.
3. Bagley, C.A. ve Copeland, E.J. (1994). African and African graduate students' racial identity and personal problem - solving strategies. Journal of Counseling, Development, 73, 669-679.
4. Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji.* İnkılap Kitapevi: İstanbul.
5. Bektaş, Y. (2006). *Kültüre duyarlı psikolojik danışma yeterlikleri ve psikolojik danışman eğitimindeki yer*i. Ege Eğitim Dergisi , 7(1), 43–59.
6. Bordin, E. S. (1975). *The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance*. Psychotherapy, Theory, Research, Practice, 16, 252–260.
7. Coleman, H.L.K. (1997). *Conflict in multicultural counseling relationships: Source and resolution. Journal of Multicultural Counseling, Development*, 25(3), 195 200.
8. Cormier, W.H. ve Cormier, L.S. (1998). *Interviewing strategies for Helpers. Pasific Grove, CA: Brooks Cole.*
9. Dana, R.H. (1993). *Multicultural assessment perspectives for professional psychology. Boston*: Allyn- Bacon.
10. Deurzen-Smith, E.V. (1988). *Existential counselling in practice. London: Sage Publications.*
11. Dumont, L. (1986). *Essays on individualism. Chicago: University of Chicago Press.*
12. Ellis, A. ve Grieger, R. (1977). *Handbook of rational-emotive therapy,* vol.2. New. York: Springer.
13. Erdur-Baker, Ö. (2007). *Psikolojik danışma ve kültürel faktörler. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 109-119.
14. Erkal, M.E. (1997). *Sosyoloji. İstanbul*: Der Yayınevi.
15. Gelso, C.J. ve Carter, J.A. (1985). *The relationship in counseling and psychotherapy: Components, consequences, and theoretical antecedents*. The Counseling Psychologist, 13, 155–243.
16. Goldstein, A ve Rosenbaum, A. (1982). *Aggress-less: How to turn anger and aggression into positive action. Englewood Cliffs,* NJ: Prentice-Hall.
17. Goldstein, S. (1986). *Cultural issues in mediation: A Literatur Review.* P.C.R. Working Paper, University of Hawaii, Honolulu.
18. Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. London: McGraw Hill.
19. Ivey, A.E. (1988). *Intentional interviewing and counseling: Facilitating client development*. Pacific Grove, CA: Brooks Cole.
20. Ivey, A.E. (1991). *Developmental strategies for helpers of individual, family and network interventions*. Pacific Grove, CA: Brooks Cole.
21. Jackson, A.P. ve Meadows, F.B. (1991). *Getting to the bottom to understand the top*. Journal of Counseling, Development, 70 (1), 72–76.
22. Janosik, R.J. (1987). Rethinking the culture-negotiation link. Negotiation Journal, October, 385-94.
23. Launikari, M. ve Puukari, S. (2005). *Multicultural guidance and counselling*. Centre for International Mobility CIMO and Institute for Educational Research ISBN 951 39 2121-2.
24. Nelson-Jones, R. (2003). *Danışma psikolojisi kuramları*. (Çev. Akkoyun, F.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
25. Pedersen, P.B. ve Ivey, A. (1993). *Culture centered counselling and interviewing skills. United States of America:* An İmprint of Greenwood Publishing Group.
26. Pederson, P. (1990). *The constructs of complexity and balance in multicultural counseling theory and practice*. Journal of Counseling and Development 68,550-54.
27. Ramos-Sanchez, L. ve Atkinson, D.R. (2009). *The relationships between Mexican American acculturation, cultural values, gender, and help-seeking intentions.* Journal of Counseling, Development, 87, 62-71.
28. Ratts, M.J, McCullough, J.R. ve Rubel, D.J. (2016). *Diversity and social justice issues in counseling and psychotherapy.* Amercian Counseling Association.
29. Rogers, C. (1951). *Client centered therapy. Boston*: Houghton Mifflin.
30. Sanders, A.F. (1966). *Expectancy: Application and measurement.* Acta Psychologica, 25, 293-313
31. Sodowsky, G.R., Taffe, R.C., Gutkin, T.B. ve Wise, S.L. (1994). *Development of the multicultural counseling inventory: A self-report measure of multicultural competencies.* Journal of Counseling Psychology, 41(2), 137–148.
32. Sue, D.W., Arredondo, P. ve McDavis, R. J. (1992). *Multicultural counseling competencies and standards: A call to the profession*. Journal of Counseling Development, 70(4), 477–484
33. Sue, D.W., Ivey, A.E. ve Pedersen, P.B. (1996). *A theory of multicultural counseling and therapy. California*: Brooks/Cole Publishing Company.
34. Taylor, C. (1989). Sources of the self: The making of the modern identity. Cambridge, MA: Harvard University Press.
35. Yeşilyaprak, B. (2003*). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara*: Cantekin Matbaası.

Ho'oponopono nedir: Kuramsal Bir İnceleme

(What is Ho'oponopono: A Theoretical Review)

Sitare HASANOVA

Psikolojik Danışmanlık ve Rehbelrik Bölümü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora öğrencisi, https://orcid.org/0000-0002-3318-3398

Özet

Bu makalede "Ho'oponopono tekniği" tartışılmıştır. Bu teknik Hawaii'den insanları olumsuz bedenlerden ve düşüncelerden arındırmak için özel teknikler kullanılan bir arınma sistemidir. Buradaki temel amaç, insanların geçmişten kendi hayatlarında deneyimledikleri pişmanlık ve kırgınlıkların affedilmesine dayalı bir uygulamadır. Ho'oponopono tekniği meditasyon aracı olarak da ifade edilmektedir. İnsanların kendi pişmanlıklarından, olumsuz eylemlerinden veya başkalarına atfettikleri olumsuz davranışlardan kurtulmak ve arınmak için yapılan bir uygulamadır. Bu meditasyon yöntemi sayesinde bireyler affetmesi ve barışması ile ruhsal bir rahatlama yaşayarak geleceğe daha emin adımlarla devam etmektedir. Buna göre ruh sağlığı alanında çalışan doktorlar, psikolojik danışmanlar, psikoloklar, psikiyatristler ho'oponopono tekniği ile ilgili bilgiler edinerek dünya görüşlerini, bakış açılarını genişleterek topluma ve kültüre uygun olarak bu tekniği alanlarında uygulayabilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Ho'oponopono tekniği, Ho'oponopono etkisi, Hawaii geleneği

Summary

This article discusses the "Ho'oponopono technique".This technique is a purification system from Hawaii that uses special techniques to cleanse people of negative bodies and thoughts. The main purpose of this technique is perform an application based on the forgiveness of regrets and hurts that people have experienced in their own lives from the past. Ho'oponopono technique is also expressed as a meditation tool. It is a practice to get rid of and purify people's own regrets, negative actions or negative behaviors they attribute to others. By using this meditation method, individuals continue to the future with more confident steps by experiencing a spiritual relaxation with forgiveness and reconciliation. Accordingly, doctors, psychological counselors, psychologists, and psychiatrists working in the field of mental health can apply this technique in their fields in accordance with society and culture by expanding their worldviews and perspectives by gaining information about the ho'oponopono technique.

Keywords: Ho'oponopono technique, Ho'oponopono effect, Hawaiian tradition

GIRIŞ

Ho'oponopono, Polinezya kültürünün ayrılmaz ve eski bir parçasıdır. Polinezyalıların Orta Asya'dan Çin'in doğusundaki adalardan geçerek Polinezya'ya (Hawaii) göç ettiklerine inanılıyor (Kirch, 1985). Hawaii'liler çoğunlukla ho'oponopono tekniğini aile içi anlaşmazlıkları çözmek için tasarlanmış (Ogawa, 1978) ve yıllarca herhangi bir kişilerarası çatışmayı çözmek için sıklıkla kullanılmıştır (Hawaii Bound School Inc. 1980; Paglinawan ve Paglinawan 1972). Ho'oponopono ile ilgili çok sayıda rapor ve vaka çalışması toplanmıştır (Pukui, Haertig ve Lee 1972). 1983 yılından beri güncelleşmiş Ho'oponopono sistemini dünyanın dört bir yanında öğretilmektedir. Bu yeni ve geliştirilmiş yöntem, metodunu 1982'de Dr. Hew Len'e öğretmiş olan sevgili Morrnah Nalamaku Simeon tarafında yaratılmıştı. United Nations'a, güncelleşmiş Ho'oponopono'nun yaratıcısı olduğu için Hawaii'nin Yaşayan Hazinesi olarak ilan edilen Simeon sistemin üç kez tanıtımını yapmıştır. 1984-1987 yılları arasında, Dr. Hew Len Hawaii'deki üst düzey korunmalı devlet psikiyatri servisinde sistemi başarıyla uygulamıştır. Ho'oponopononun uygulayıcısı olarak bilinen ünlü Psikiyatrist Dr. Hew Len, 3 yıl boyunca Hawaii Devlet Akıl Hastanesinde çalışmıştır ve bu hasatahanede altı akıl hastası suçlunun dosyalarını incelemiştir. Koğuş tehlikeli olduğu için, işçiler hastalar tarafından saldırıya uğramaktan korkarak sırtlarını duvara yaslamak gereksinimi duymuşlar ve atanan Psikologlar bir aydan fazla dayanamarak hastahaneyi terk ettikleri belirtilmiştir. Yaşamak, çalışmak ya da ziyaret etmek için hiç hoş bir yer olmadığını da açıklamışlardır. Buna rağmen Hew Len e bu görev verildiğinde hastaları asla görmemiş, asla onlara danışmanlık yapmadığını ama dosyalarını incelediğini açıklamıştır. Psikiyatrist Hew Len dosyalara bakarken, kendi

derinliklerine iner ve altı hastanın yansıtmış olduğu sorunları iyileştirmeyi seçtiktiten sonra hastaların hiç birini görmeden ve sadece dosyalarını inceleyerek hastaları birer birer taburcu edilecek kadar iyileşmeye devam ettiğini belitmiştir. Dr. Hew Len kendi üzerinde çalıştığı ho'oponopono tekniği olduğunu açıklamıştır (Vitale and Len, 2007).

Birkaç ay sonra psikiyatrik hastanede prangaya vurulmuş olan hastaların özgürce dolaşmalarına izin verilmeye başlanmış, Ağır ilaç tedavisi gören diğerlerinin ise ilaçları azaltılmıştı ve serbest bırakılması için asla şans tanınmayanlar ise salıverilmişti. Personel işe gelmekten zevk almaya başladı. Devamsızlık ve işdevri sona erdi. Sonunda ihtiyacımızdan daha fazla personel işe gelir oldu. Bugün koğuş hasta bulunmaığından dolayı kapanmış Durumda olduğunu açıklamıştır (Vitale and Len, 2007).

Ünlü bir psikyatrist olan Dr. Hew Len 3 yıl boyunca Hawaii Devlet Akıl Hastanesinde Ho'oponopononо teekniği ile Akıl hastası suçluların sadece dosylarını inceleyerek hiç görmemesine ragmen, Asla onlara danışmanlık yapmamasına ragmen iyleştirmesi dünyüada dikkat çeken konular içerisinde bulunmaktadır. Türkiyede ve Azerbaycanda Ho'oponopononо tekğniğini ile ilgili bilimsel incelemeye rastlanmadığından bu konunun üzerinde araştırılmalar yapılması gerektiği öngörülmektedir.

Ho'oponopono nedir?

Hawaii dilinde "neden" anlamına gelen ho'o ve mükemmellik anlamına gelen "ponopono" kelimelerinin birleşiminden oluşan ho'oponopono kelimesi, "hayatı düzeltmek" ve "doğru yapmak" anlamı taşıyor. "Ho'o Hawaii dilinde "sebep" demektir ve ponopono da 'mükemmellik' demektir. Kadim Hawaii'ilere göre, hata geçmişten gelen acı dolu hatıralarla zehirlenen düşünceler sonucu ortaya çıkar. Ho'oponopono dengesizlik ve hastalığa yol açan bu acı veren hatıraların ya da hataları enerjisini ortadan kaldırmanın bir yoludur." Kısacası, ho'oponopono bir sorun giderme yöntemidir ve tamamen kendi içinizde uygulanmaktadır (Vitale and Len, 2007).

Simeona'nın (1992) oluşturduğu ho'oponopono üç elementten oluşmaktadır: pişmanlık, affetme ve dönüşüm. Bilinçli Zihin'den Tanrısal Zekaya, hatıraları yok etmek ve yeni yolculukta yeniden yerleştirmek için gönderilen bir arzu olarak açıklanmaktadır.

Morhandan Ho'oponopono tekniğini eğitimi alarak suçlu akıl hastalarını ile iyleştiren Dr. Hew Len, "Ho'oponopono'yu 'doğru yapmak' ya da 'Bir hatayı düzeltmek' anlamında ele alın," diye açıklamıştır. Ho'oponopono ile ilgili Tanrısal düşüncelerin, kelimelerin, faaliyetlerin ve hareketlerin etkisiyle içinizdeki zehirli enerjilerin temizlenme süreci olarak belirtilmiştir. Basitçe ifade etmek gerekirse, Ho'oponopono "doğrusunu yap," ya da "bir hatayı düzelt," demektir. Eski Hawaiililere göre, ha- I alar geçmişin acı veren anılarıyla zehirlenen düşünceler yüzünden ortaya çıkar. Ho'oponopono dengesizliğe ve hastalığa neden olan bu acı veren düşüncelerin ya da hataların enerjisini ortadan kaldırmanın bir yoludur (Vitale and Len, 2007).

Hawaii'li Atalar "Ho'oponopono" olarak bilinen teknikle ilgili direkt olarak "revize etmek, edite etmek, düzenlemek veya doğru hale getirmek" anlamına gelmektedir. Ho'oponopono şifacıları, herhangi bir durumu iyileştirmek için, kişinin önce kendisini durumun içinde yansıtılan ne ise ondan iyileştirmesi gerektiğini anlatmaktadır (Braley, 2018).

Katz (2009) çalışmasında, ho'oponoponun bir affetme, tövbe ve değişim süreci olduğunu belirtmiştir. Yaşamımız boyunca ortaya çıkan her şeyin sadece kendi 'programımızın' bir yansıması olduğunu açıklamıştır.

Ho'oponopono tekniği nasıl uygulanır?

Sorun çözmede gücelleşmiş Ho'oponopono tekniğini kullanırken, terapist önce kendi "Ben" kimliğini, başkalarının Sevgi, Evren ya da Tanrı diye isimlendirdikleri "Asıl Kaynak" ile temasa geçmektedir. Terapist temas kurduktan sonra önce kendisinde sonra da hastada bir sorun olarak beliren hatalı düşünceleri düzeltmek için Sevgi'ye döner ve bu çağrı terapisti için bir pişmanlık ve affetme süreci olarak, "Bende ve hasta sorunlarına neden olan içimdeki yanlış anlamalar için özür dilerim; Beni Affet lütfen"olarak beirtilir. Terapistin pişmanlık ve bağışlama çağrısına yanıt olarak "Sevgi", zararlı düşünceleri değiştirme sürecini başlatmaktadırı. Bu ruhani düzeltine sürecinde, "Sevgi" öncelikle soruna neden olan zararlı duyguları, ister içerleme, ister korku, öfke, suçlama ya da şaşkınlık olsun, nötralize edilmektedir. Bir sonraki adımda "Sevgi", düşüncelerin nötralize edilmiş enerjilerini temizleyerek onları bir yıkım, boşluk ve gerçek özgürlük durumunda bırakarak kötü

hatıralardan temizler. Bu sefer “Sevgi” temizlenen ve özgür düşünceleri kendisiyle doldurmaktadır. Sonuçta Terapist “Sevgi” ile iyileştirilir, yeniden yapılanır. Danışman iyileştirilince danışan ve onunla ilgili tüm sorunlar da iyileşir. Danışanda olan umutsuzluğun yerinde artık “Sevgi” nin iyileştirici ışığı yer aldığını belirtmiştir vardır (Vitale and Len, 2007; Kalyoncu , 2014).

Len (2007) bunu kısaca özetleyerek hastaları iyleştirme yolculuğu şöyle açıklamıştır: Dr. Hew Len kendisine şunu soruyordu: "Kendi içimde ne bu soruna neden oluyor ve içimdeki bu sorunu nasıl düzeltebilirim? Bu soruyu sorarak kendi içinde, o insanların değişmesine neden olan, onlarla ortak olan kendimdeki bir parçayı temizliyordum, kendimi iyleştirmem gerektiğini biliyordum, sorumlulugu kendi uzerime alıyorum” diyerek açıkladı. O hastaların dosyalarına bakarken "Sadece sürekli olarak, 'Özür dilerim' ve 'Seni seviyorum” seslendirdi.

Bu durum Hawaii’li Ataların bakış açısından, açıklaması kolaydır. Psikiyatristin ve hastaların yaşamlarının yansıtmış olduğu rüyaya dayanan kutuplulukta, psikiyatrist “akıllı” pozisyonunu ve hastalar “deli” pozisyonunu almıştı. Psikiyatrist akıllılık pozisyonunu salıvermeyi seçerken, hastaların delilik pozisyonunu salıvermesini sağladı ve hastaların her biri evlerine gidecek kadar iyileştiği belirlenmektedir (William, 2020).

Ataların bakış açısından, gerçek şudur: Çoğu insanın bir şekilde biraz deli olduğu düşünülür.Akıllılık sadece bir yargılamadır ve varoluşun gerçek hali değildir; ve delilik de varoluş hali ile ilgili bir yargılamadır, delilik diğer bir insanın derisinin içinde yaşamadıkça anlaşılmaz. Birçok insan çocukluktaki travmalar ve parçalanmalar (bölünmeler) nedeniyle garip, olağandışı kalıplar, düşünceler veya davranışlar sergiler. Deli olan daha çok bölünmüş olabilir ve bundan dolayı psikiyatristin de deneyimlediği aynı davranışın daha fazlasını gösteriyor olabilir; ancak bunların hepsi ataların bakış açısından bir derecelenme, seviye konusudur (William, 2020)

Konunun gerçeği şu ki, çocukluktan ve diğer travmatik yaşam deneyimlerinden gelen bölünme, parçalanma niyet ile iyileştirilebilir. Travma salıverilirken, alanın parçaları ve bilinciniz, daha büyük bütünlükte tekrar bir araya gelirler ve garip davranış veya düşüncelerin bazılarının gerçekleşmesi sonlanır (Judith, 2015). Yukarıdaki psikiyatrist ve hastalar için, onların her biri kendi içlerinde sürdürdükleri akıllılık ve delilik ile ilişkili olan kutupluluğu salıverirken, çocukluktan ve ataların deneyimlerinden gelen bölünmeler kendini iyileştirebilir, böylece her biri daha büyük bütünlükle yeniden birleşir ve sonuç olarak hepsi şifalanırlar ve hastaneden çıkarlar. Psikiyatrist sadece hastaların kendilerini iyileştirmeleri için bilinçdışında izin vermiştir ve hastalar da iyileşmiştir (Akdoğan ve Türküm, 2014).

Vitale ve Len (2007), ho’oponopono tekniğinde anlatılan “başkasında gördüğünüz sorunun sizin içinizde de olduğunu” unutmayarak, dolayısıyla bütün iyileştirme durumu kendinizi de iyleştiroyor olduğunuzu göstermektedir. Bundan dolayı bu tekniği kişinin kendisinden başka kimse uygulayamamaktadır. Ho'oponopono iyileştirme ve sorun çözme yöntemi şekli öncelikle 4 aşamadan oluşmaktadır:

1. “Seni seviyorum”. Ruh, tekrar eden hatıralar sorunuyla karşılaştığında, onlara zihninden veya sessizce söyle: "Seni seviyorum, sevgili hatıralar”, “sizi ve beni özgür bırakma fırsatı için teşekkür ederim” diyerek yada sessice bu işlem yapılmaktadır. Düşmanları sevmek gerektiğini, sizden nefret edenlere iyi davranmanız gerektiğini, sesli yada sessiz olarak "Seni seviyorum"söyeleyerek tıkanık enerjinin akmasını sağlayarak kişiyi Tanrı'ya bağladığını beltmektedir. Hatıraları temizlemek sıfır konumu saf sevgi ve sıfır limit olduğu için, sevginizi belirterek o konuma gelmeye başlıyorsunuz.

2. “Teşekkür ederim”. Bu yöntem "Seni seviyorum" yerine de kullanılabilmektdir. Aynı birinci aşamadaki Seni seviyorund'daki gibi, zihinsel olarak tekrar edilebilir. Teşekkür ettiğinizde, minnettarlığınızı ifade edersiniz. Sorunun onunla bağlantılı her şey lehine çözüleceğine inandığınızı göstermektedir. Wall ve Callister (1995) ilk iki aşamada duygularınızı ifade etmenizi sağladığını belitmektedir. Çoğu çatışmada duygular merkezi bir rol oynar ve temeldeki sürecin nedenleri, sonuçları ve kritik unsurları olarak hizmet eder; ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde ve diğer Batılı ülkelerde arabuluculukta hakim olan uygulama, mantıksal yönü vurgulamak ve duygusal yönü azaltmaktadır. Tartışmacıların bir liderle çatışmayı tartışmasına izin vermek daha dengeli bir yaklaşım sağlar; duygusal özgürlüğe izin verir, ancak yönetilebilirdir: sorular, cevaplar ve sessizlik dönemleri temizliği düzenler. Sonuç olarak, duygusal özgürlük ile süreç üzerindeki kontrol arasında bir denge olduğu açıklanmaktadır.

3. Özür dilerim" ve 4. Olarak "Lütfen beni affet" demektir. Bunu bedeninize/zihinsel sisteminize bir şeyin girdiğini kabul etmek için söylenmektedir, ne olduğunu bilmediğiniz bir şey olabilir. Oraya nasıl geldiği ile

ilgili bir fikriniz yoktur aslında. Fazla kilonuz varsa, bunu size yaptıran bir programa takılıp kalırsınız. "Özür dilerim" dediğinizde, sizi içeri getirdiği için Tanrı'dan af dilediğinizi söylüyorsunuz. Tanrı'dan sizi bağışlamasını istemezsiniz; Tanrı'dan kendinizi bağışlamanıza yardım etmesini istersiniz. Bundan sonra olacakları Tanrı'ya bırakmışve bir şekilde harekete geçmek konusunda bedeninize/zihinsel bir esinlenme doğabilir. Bu her ne ise, onu yapmak gerekmektedir. Yapacak hareketten emin olumazsa, aynı iyileştirme metodunu kafa karışıklığı için uygulanarak net olduğu zaman ne yapılması gerektiği bilinecektir.

William (2021) ise daha Ho'oponopono tekniğinden ilham alarak bağışlanma üzeine "Bağışlamanın Dört Adımı" kitabndı hazırladı. Ho'oponopono tekniğini bağışlaman sağladığı faydalar üzerinde etkisinden bahs eden William kitabında, nasıl affedeceğinizi öğrenmek ve affetmeyi sürdürmek için motive etmeye yardımcı olacaktık dört adımdan bahs etmektedir:

Birinci Adımı Kullanma – Her şeyden önce, birini affetmeyi istemek ve onu neden affetmek istediğinizi kabul etmek gereğin gerekli olduğunu anlatmaktadır. Daha sonra ilerlemek için durumla ilgili duyguları alıcı bir ruha dönüştürür. Burada gerçekten affetmek isteyip istemediğinizden emin olamasanız bile denemeye çalışmak gereklidir. Ilave olarak gerçek bir fark yaratmak için, olayla ilgili gerçek duyguları kabul etmek gerekir. Daha sonra, adımları birkaç kez çalıştıktan sonra, affedilmesi gereken şeyler hakkındaki duyguları ve kullanılan istenilen ifadeni değişeceğini görebilmetedir.

İkinci Adımı Kullanma - Burada olaydan dolayı hissedilen acının hala düşüncelerde, duygularda ve eylemlerde nasıl ortaya çıktığını kabul etmekle ilgilidir. Birinci adımda olduğu gibi, gerçek duygular ne kadar çok kabul edinilierse, gerçek değişime o kadar kolay sahip olunacağı ve gerçek duyguları anlamak çok önemlidir. Duyguyu tanımlamak için fiziksel duyumları da dahil edilebilir, örneğin; "soğuk", "uyuşuk", "acıyan" ve "dikenli". Bu, özellikle konuyla ilgili belirli duyguların farkında olmazsa, ancak fiziksel duyumların farkındaysa yararlı olmaktadır; o zaman bunun yerine yalnızca fiziksel duyumları kullanılabilir. Sonraki adımları tekrarlarken, duyguların veya daha güçlü duyguların farkına varılırsa , onları da dahil etmeye baışalya bilnmektedir.

Üçüncü Adımı Kullanma – Üçüncü adımda durum veya olayla ilgili mutsuz duygulardan kurtulmanın sağlayacağı yararlara odaklanılmaktadır. Kişinin etrafındaki acı verici duygulardan kurtulduğunda iyi ve hafif hissettiği, hissettiği güzel duyguyu çevresindekileri de etikleyeceği açıklanmakatdır. Bu adımı atarken, affetmeyi ve faydalarını idrak etmekeye başlamkatadır. Bundan sonra düşünceler ve fikirler akla gelmeye başlayabilir. Bundan sonra zihinde bir ışık yandığını veya bir sis dağılmaya başlanıldığı hissedilebilir.

Dördüncü Adımı Kullanma – Bu adımda resmi ve özel olarak affetme niyeti belirlenir. Birinci adımı kullanma bölümünde bahsedildiği gibi, gerçekten affetmek isteyip istemediğinden emin olunamayabilir. Hatta birçok şüphe olabilir, ama sadece denemek ve görmek gerekir. Affetmeyi keşfetmek için biraz istekli olmak bile (çok geçici de olsa) büyük sonuçlar getirebilir. Bu adımın anahtarı, üçüncü adımda yazılan ve size gerçekten çekici gelen avantajlara sahip olmaktır. Bu şekilde, bağışlama olumlaması daha anlamlı olacak ve çok daha iyi çalışacaktır.

Adımları birkaç kez gözden geçirdikten sonra, bunun ne kadar işe yaradığını görmek için akla gelen varyasyonları keşfetmek anlam kazanmaktadır. Hatta çok özel olanlarla ortak faydaların bir karışımını bile ekleyebilimektedir. Örneğin, işle ilgili bir sorunu affettiğinizi ve konuyu temizlemenin daha iyi bir iş bulmanıza yardımcı olacağını fark edildiğini varsayalım. "...affın getirdiği huzuru ve daha çok gelirle daha iyi bir işi kabul edilmek" gibi bir ifade kullanılabilir. Dördüncü Adımı, birkaç gün boyunca birkaç kez zihinde yüksek sesle veya sessizce konuşarak sözlü bir onaylamaya dönüştürmek de işe yarar. Bu bağışlama sürecini tamamladıktan sonra nasıl düşüleceğini, hissedileceğini ve davranışları hayal etmek, bunu daha da güçlü kılıyor.

Genellikle affetmenin faydaları acı verici duyguların tam tersidir (Kalyoncu, 2014). Bu faydaları olumlu biçimleriyle ifade etmek daha iyidir; "çok üzgün değil" yerine "mutlu", "kızgın değil" yerine "huzurlu" ifadeer kullanılabilir. Affetmenin belirli faydalarından emin değilseniz, ilgili olduklarından emin olmasanız bile, şu anda yaşamınızda genel olarak hoşunuza giden şeyleri kullanabilirsiniz; örnekler "barış", "mutluluk", "başarı" veya "bolluk". Bağışlama, diğer faydalara odaklanmış olsak bile, bu hatlar boyunca birçok fayda sağlar (William, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde ilgili literatüre dayalı öneriler sunulmaktadır. Hawaii kültüründen eski bir sanat olan Ho'oponopono tekniği ile ilgili, ruh sağlığı alanında çalışan profesyonellerin bu meditasyon yöntemi ile dünya

görüşlerini, bakış açılarını genişleterek topluma ve kültüre uygun olarak, önce kendilerine sonra da danışanlarına bu tekniği uygulayarak iyleşme sürecini hızlandıra bilirler.

Bununla ilgili Kretzer, Evelo ve Durham'ın (2013) yaptığı incelemede, kadınların kan basıncını ve stresi azaltmak için kendi kendine uygulanan ho'oponopono tekniğini kullanmılşar. Araştırmada tamamlayıcı bir terapi olarak ho'oponopono tekniği, bilinçli, bilinçaltı ve süperbilinçli zihin yoluyla affetmeye ve fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak denge yaratmaya odaklandığı tespit edilmiştir. Katılımcılara bu süreci eğitim yoluyla ve "temizlik araçları" uygulamasıyla öğretilerek, meditasyon, kısa ifadeler veya solunum süreçleri gibi bu araçların zihinsel uygulaması, deneyimle ilgili anıları serbest bırakarak sorunlu bir deneyimin etkilerini hafifletmeye yardımcı olarak olumlu sonuçlar olduğu açıklanmıştır. Bu çalışma birçok araştırmaya kapı açmıştır.

Bununla birlikte bir çok problemler üzerinde ho'oponopono tekniği kullanılmalı ve ho'oponopono ile ilgili araştırmalar yapıması gerektiği düşünlmektedir. Hoponopon tekniğinin Hücresel hafızayı yenilemede, Algıyı değiştirmede, Duygusal dayanıklılığı arttırmada, Sağlıklı ilişkileri kurmakta ile ilgili konularda incelemeler yapilırsa önemli sonuçlar ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycanda ho'oponopono uygulamasına gereksinim olduğu varsayılmaktadır.

Kaynakça

1. Akdoğan, R., & Türküm, A. S. (2014). Psikolojik yardım sürecinde terapötik bir hedef olarak içgörü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *6*(4), 375-388.
2. Braley, S. (2018). Ho'oponopono. *The Canadian Review of Art Education*, 45(1), 4-8.
3. Hawaii Bound School, inc. (1980). *Hawaii Bound: Ke Kubikubi Alaka'i, Operations manual. Honolulu*: Hawaii Bound School, inc.
4. Herman, J. L. (2015). *Trauma and recovery:* The aftermath of violence--from domestic abuse to political terror. Hachette uK.
5. Kalyoncu, H. (2014) *Öfke Kontrolü Sevgisiz Olmaz*. Yediveren Yayınları
6. Katz, M. (2009). *The Easiest Way Special Edition: Solve your problems and take the road to love, happiness, wealth and the life of your dreams*. Your Business Press.
7. Kirch, P. V. (1985). *Feathered gods and fishbooks*. Honolulu: University of Hawaii Press.
8. Kretzer, K., Evelo, A. J., & Durham, R. L. (2013). Lessons learned from a study of a complementary therapy for self-managing hypertension and stress in women. *Holistic nursing practice*, *27*(6), 336.
9. Meyer, M. (1995). *To set right ho'oponopono a native hawaiian way of peacemaking*. Compleat Lawyer, 12(4), 30-36.
10. Ogawa, D. M. 1978. *Kodomo no tame ni. Honolulu: University Press of Hawaii*. Paglinawan, R. and L. Paglinawan. 1972. *Ho-oponopono project number II: Development and implementation of ho-oponopono practice in a social work agency*. Progressive Neighborhood Task Force. Honolulu: Hawaiian Culture Committee, Queen Lili'uokalani Children's Center.
11. Pukui, M. K., E. W. Haertig, and C. A. Lee. 1972. Nana I Ke Kumu. Honolulu: Hui Hanai auxiliary of the Queen Lili'uokalani Children's Center.
12. Simeona M.N. Morrnah 1992.*Nalamaku Simeona: A Compilation of Papers, Newspaper Clippings, etc*. Honolulu, Hawaii: University of Hawaii;
13. Vitale, J., & Len, I. H. (2007). Zero limits: The secret Hawaiian system for wealth, health, peace, and more. John Wiley & Sons.
14. Wall, J. ve Callister, R. (1995). Ho'oponopono: some lessons from hawaiian mediation. Negotiation Journal, 11(1), 45-54.
15. William Fergus Martin (2021) Four Steps to Forgiveness. The Global Forgiveness Initiative

QORXU HİSSİNİN İNSAN PSIXOLOGIYASINA TƏSİRİ YOLLARI
(WAYS OF THE EFFECT OF FEAR ON HUMAN PSYCHOLOGY)

Rəhimova Qəribə Vahid qızı
D.Defonun "Təhlükə qorxusu təhlükənin özündən on dəfə qorxuludur" dosent,psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

İnsanların yaşadığı mühitdə baş verən hadisələr,onların insan həyatına təsiri yollarının şahidi oluruq. Bu hadisələr onlara müxtəlif cür təsir edir. Onlarda bəzən mənfi,bəzən də müsbət hiss yaradır. Hisslər yalnız insana xasdır. Hiss daim müəyyən obyektlə əlaqədardır. Əgər adam sevinirsə, onda bu hissi doğuran bir səbəb vardır. O, ya özünün, ya yoldaşının, ya da kollektivin müəyyən bir müvəffəqiyyətinə sevinir. Hisslər də obyektiv gerçəkliyin inikasıdır. Lakin onlar obyekti deyil, subyektin daxili vəziyyətini və obyektə münasibətini əks etdirir. Hissin dəyişməsi ilə adamın ətrafdakılara münasibətində baş verən dəyişiklik haqqında fikir yürütmək olar.Hisslərin inkişafı ayrıca bir proses olmayıb, şəxsiyyətin ümumi inkişafı ilə üzvi vəhdətdə cərəyan edir. Bu, şəxsiyyətin dünyabaxışı və əqidəsinin, fəaliyyət və şüurunun, müxtəlif və çoxcəhətli münasibətlərinin təşəkkülü ilə şərtlənir. Tərbiyənin zamanı uşaqda görmək istədiyimiz müsbət hissləri doğuran və möhkəmləndirən gerçək həyat və fəaliyyət şəraitinin yaradılması, ona düzgün istiqamət verilməsidir. Bu mühüm tərbiyə vəzifəsini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün uşaqlarda hisslərin inkişaf qanunauyğunluqlarını bilmək zəruridir. Hiss nə qədər qüvvətli və dərin olsa da, onu doğuran təsir və vəziyyət dəyişdikcə, o da bu ya başqa dərəcədə dəyişir. Bu, şəxsiyyətin dünyabaxışı və əqidəsindən, həyat təcrübəsi və iradə qüvvəsindən, həmçinin sinir sistemi tipindən asılıdır.

Qorxu təbii hissdir, hər bir insanda qorxu ola bilər. Qorxunun insanın həyatında məhdudiyyət yaratması, insanı işdən-gücdən qoyması, müəyyən problemlər əmələ gətirməsi halları da olur. Qorxular müxtəlif ola bilər.İnsanlar dan,qaranlıq dan,müharibə dən,təyyarə dən,ictimai nəqliyyatdan,xəstəlikdən ,qapalı məkandan və ya insanların müxtəlif hərəkətləri qorxuya səbəb ola bilər.Əgər belə fikirlər varsa insan qorxu halından fobiya halına düşür. Qorxu - insanın başına gələ biləcəyi təhlükə zamanı yaşadığı mənfi emosional duyğu və həyəcan hissidir.

Qorxunu biz hər birimiz hiss edirik.Qorxu həyacan hissidir ,bizə daha çox təsir edir,tez-tez bu hissi yaşayırıq.Qorxu baş verə biləcək təhlükə haqqında bizə xəbər verir,qorxudan yaxa qurtarmaq mümkün deyil, qorxu həyacan hissidir,emosional hallardan ən çox qorxu öz aktuallığı ilə seçilir.

Açar söz: qorxu,fobiya,emosional,təhlükə,zərər və xeyr,nəzarət olunan,vahimə

ABSTRACT

We witness the events that take place in the environment in which people live, and the ways in which they affect human life. These events affect them in different ways. It sometimes makes them feel negative and sometimes positive. Feelings are unique to human beings. Feelings are always related to a certain object. If a person is happy, then there is a reason for this feeling. He rejoices in a certain success of himself, his wife or the team. Feelings are also a reflection of objective reality. However, they do not reflect the object, but the internal state of the subject and his attitude to the object. It is possible to think about the change in a person's attitude to others with the change of feelings. The development of feelings is not a separate process, but goes hand in hand with the general development of the personality. This is due to the formation of the individual's worldview and beliefs, actions and consciousness, various and multifaceted relationships. It is the creation of real life and activity conditions that give rise and strengthen the positive feelings that we want to see in the child during upbringing, and give him the right direction. In order to successfully fulfill this important educational task, it is necessary to know the regularities of the development of emotions in children. No matter how strong and deep the feeling, as the impact and situation that causes it change, it also changes to one degree or another. It depends on the individual's worldview and beliefs, life experience and willpower, as well as the type of nervous system.

Fear is a natural feeling, everyone can have fear. There are times when fear limits a person's life, puts him out of work, and creates certain problems. Fears can be different. They can cause fear from people, darkness, war, airplanes, public transport, illness, indoor space, or various actions of people. If there are such

thoughts, a person becomes a phobia out of fear. Fear is a negative emotional feeling and excitement that a person experiences in the face of danger.

All of us feel fear. Fear is a feeling of anxiety, it affects us more, we often experience this feeling. Fear tells us about a possible danger, it is impossible to get rid of fear, fear is a feeling of anxiety, most fear of emotional situations is distinguished by its relevance.

Keywords: fear, phobia, emotional, danger, harm and good, controlled, panic, feeling

GIRIŞ

Hiss dedikdə, insanın ətraf aləmdə baş verən hadisələrə , adamlara, öz fikir və arzularına, rəftar və davranışına bəslənən münasibət başa düşülür.Hiss və emosiya insan davranışını tənzim edilən psixi fəaliyyət formasıdır. Hisslər yalnız insana xas olan psixi keyfiyyətdir. Həm də hisslər ictimai – sosial xarakter daşıyır.

Emosiyaların inkişafının ali səviyyəsi davamlı hisslərdir.İnsanlar öz hisslərini emosiyalar formasında yaşayırlar.İnsan hiss və emosiyların köməyi ilə gündəlik həyatında rastlaşdığı psixoloji ,sosial gərginlikdən azad olur. Hisslər münasibətlə bağlıdır. Hisslər subyektiv xarakter daşıyır.Adətən hiss dedikdə duymaq,qavramaq,hiss etmək,dərk etmək anlamı başa düşülür.Hisslərin obyekti ətrafdakı cisim və hadisələr, onun subyekti isə şəxsiyyətin özüdür.

Hisslər qüvvə və davamlılıq sürətinə görə müxtəlif növlərə ayrılır.Bunları insanın emosional halәti adlandırırlar.Əhval, affektlər, ehtiraslar,stresslər,frustrasiya insanın keşirdiyi emosional hallardır.Ali hisslər dedikdə isə cəmiyyətin üzvü olan insanın yüksək səviyyədə inkişafının məhsulu olub,məzmunca ən zəngin hisslərdir.Buraya əxlaqi,zehni və estetik hisslər daxildir.

Əxlaqi hisslər, müəyyən cəmiyyət daxilində qəbul olunmuş əxlaq normaları əsasında sosial gerçəkliyin hadisələrinin qavranılması zamanı insanın keçirdiyi hisslərdir. İntellektual (zehni) hisslər dedikdikdə isə insanın zehni (idrak) fəaliyyəti ilə əlaqəli şəkildə əmələ gəlir. Bu cür hisslər insanı ətraf aləmin sirlərinə, özünün eləcə də başqasının rəftar və davranışının səbəbini daha dərindən dərk etməyə sövq edir.Estetik hisslər də insanın estetik hisslərinin obyektini ətraf aləmi cisim və hadisələri, təbiət gözəllikləri, insan yaradıcılığının bədii məhsulları, musiqi, başqa adamların, eləcə də şəxsin özünün rəftar və davranışı ola bilər.Ali hisslər bir – birindən təcrid olunmuş halda deyil vəhdətdə təzahür edir.

Hisslərin qüvvə,davamlılıq və sürəti dedikdə,qorxu nədir,qorxunun insan psixologiyasına təsiri yollarına da aydınlıq gətirilirQorxu hər bir canlıya aiddir.Deyilən hər hansı bir söz,hərəkət və davranış biz də qorxu yarada bilər.Ona görə də diqqətli və ehtiyatlı olmağımız vacibdir.Qorxu hissi bir növ üzünümüdafiə reaksiyasıdır.

ARAŞDIRMA

İlk dəfə qorxunun bir xəstəlik (fobiya)olmasını Hippokrat tərəfindən irəli sürülmüşdür.(e.ə.460-377). Orta əsrlərdə isə həkim İbn-Sina(e.ə.980-1030) "Tıbbin Qanunu" kitabında ruhi pozğunluq və xəstəlikləri on beş qrup içərsində toplamış, itaət etmə,qorxular,qorxu zamanı tutulmalar və daha çox sudan qorxma hallarına yer vermişdir.Bəs müasir dövrdə qorxular haqqında nə deyə bilərik?

İnsanların xarakterləri müxtəlif olduğu kimi, qorxuları da müxtəlifdir,qorxu təbii hissdir, hər bir insanda qorxu hissi ola bilər. Amma qorxu hissinin insanı işindən ayırması, insan həyatına məhdudiyyət qoyması müəyyən problemlər yaratması halları da özünü güstərir. Elə emosional insanlar var ki, düşdüyü mühitdən asılı olmayaraq həyəcan keçirir,özünü itirir və qorxunu bir növ yaşayır. Belə insanlara televiziya və radio vasitəsilə eşitdiyi xəbərlər, yaxın insanların işlətdiyi ifadələr və.s. təsir edə bilir. Ən elementar hadisələr belə bu insanlarda qorxu yaradir.(1)

Qorxu – təhlükəyə qarşı təbii reaksiyadır.Həyatda hər bir insanın hiss etdiyi bir hissdir.O, hər bir normal adama xasdır. Psixi cəhətdən elə bir normal insan yoxdur ki, o, qorxu hissi keçirməsin. İnsan üçün ən güclü emosiya – qorxudur,qorxu insanın özünü qoruma, həm də üzünü müdafiə reaksiyasıdır.

Qorxu hissi bizi diqqətli olmağa məcbur edir. Ancaq əsassız yaranan və insanın fikirlərini zəbt edən hissi hal fobiya adlanır. Fobiyalar bizi təqib edir,rahat yaşama imkanı vermir. Əgər ardıcıl olaraq qorxuruqsa ,narahatıqsa bu artıq fobiyaya çevrilə bilir.

Əgər insan qorxarsa onda müxtəlif xəstəliklər də baş verə bilər.Ürək döyüntüsü artar,nəfəs almada yaranan problemlər yəni çatışmamazlıq,spazma ,qan dövranının pozulması və.s. kimi hallar. Belə ki, sürətli nəfəsalma və nəfəsvermə qeyd etdiyimiz neqativ simptomları aradan qaldırır. Fobiyaların müxtəlif növləri var:

yüksəklikdən qorxma, qapalı məkan qorxusu (kloustrofobiya), liftə minə bilməmək qorxusu, yaşlanma qorxusu və s. Hansı sahəyə aid olduğundan asılı olmayaraq, fobiyalar insanın həyat keyfiyyətini aşağı salır.

Fobiyanı tədricən aradan qaldırmaq üçün bizə pis təsir göstərən hadisəyə bir az laqeyid,soyuq yanaşsaq,dərindən fikir verməsək ,tez-tez yadımıza salmasaq, işimizi bir az yüngülləşdirmiş olarıq.Bunun üçün özümüzü ələ alaq,sakitləşək və deyək ki, dərindən nəfəs al, narahat olma, hər şey yaxşıdır sözlərində rahatlıq tapmış olarıq.

Hər bir insan öz həyatını qurmağı bacarmalıdır.İnsanlarla daha çox ünsiyyətdə olmaq, gözəl gün keçirtmək ,lətifələr söyləmək,əyləncəli verlişlərə baxmaq,gərgin olmamaq,sağlam qidalanma, fiziki və ruhi sağlamlığı qorumaq hər zaman faydalıdır. Sağlam həyat tərzi sürməklə, sən özünü daha yaxşı hiss edirsən, işgüzarlığın artır və xəstələnmək riski azalır.Kinoya,teatra getmək ,müxtəlif maraqlı verlişlərə baxmaq,mütaliyə etmək,sağlam və səmərəli idman hərəkətləri də qorxuya qarşı öz müsbət təsirini göstərir.(2)

Qorxu ilə mübarizə aparma yollarından biri də Art-terapiyadır ki,öz qorxunu kağız üzərində vizuallaşdırmağa çalışmalısan. Bunun üçün flamaster, akvarel, karandaş və s. istifadə et.Nədən qorxursansa ona əlavələr etməklə qorxunu gülüşlə əvəz edə bilərsən.Və ya həmin şəkli cır at ya da yandır. Bu da qorxudan azad olmağa köməklik edir.Yandırılan şəkil yəni qorxu tədricən fikrindən də yox olur.

Bu gün insanı həqiqətən qorxu vəziyyətinə salan kifayət qədər virtual proqram mövcuddur. Bu proqramlar sənə rahat şəkildə öz emosiya və hislərini təhlil etməyə və fobiyanın öhdəsindən gəlməyə imkan verir.

Qorxu və narahatçılıq hissindən azad olmaq üçün bir az vaxt və səy tələb olunur. Məsləhətlərə əməl etməklə, sən tədricən narahatlıq hissindən azad ola bilərsən. Əgər sənin qorxun normal həyatına mane olmursa, onunla təkbaşına mübarizə aparmaq mümkündür, əks halda mütəxəssisə müraciət etməlisən.Qorxu həm də bir insanın yaşadığı ümidsizliklər və ya uğursuzluqlar nəticəsində yaranmış bir hissdir. Ən əsası qorxu bir ciddi psixoloji xəstəlikdir, müalicə olunmağı mütləqdir.

Qorxular da müxtəlif olur: zərərli və xeyirli. Məsələn, xeyirli qorxular insanı düşünülməmiş addımlardan çəkindirir və belə olduqda onun sağ qalmasını təmin edir. Doğrudan da məhz qorxu bizə maşınların sürətlə şütüdüyü prospekti keçməkdən və ya hündür binadan paraşütsüz tullanmaqdan çəkindirir. Bunun əksi olaraq, zərərli qorxular bizim liftdən istifadə etməyimizə, təyyarəyə minməkdən, kinoteatra getməyimizə mane olur, çünki əsassız qorxularımız bizim real düşünmək qabiliyyətimizi iflic vəziyyətinə salaraq beynimizdə təsəvvür etdiyimiz dəhşətləri hər dəfə yenidən yaşamağa vadar edir. Əsassız qorxular canımıza o dərəcədə hopur ki, biz hətta baş verməyən hadisəni təsəvvürümüzdə belə canlandırmaqdan çəkinirik. Belə qorxularla hər birimiz mübarizə aparmalı, gücümüz çatdıqda, mütəxəssislərə müraciət etməliyik. Seçim hər bir insanın öz əlindədir. Bu artıq təhlükəsizlik psixologiyasına tərəf ilk addımdır.(3)

Məhz ona görə də potensial təhlükəni görmək, hiss etmək, ondan qaçmağı öyrənmək, təhlükə anında isə nə edəcəyi bilmək lazımdır. Bu isə təhlükəsizliyimizin şəxsi işimizə çevrildiyi halda mümkündür.

Qorxunun iki növünü ayırd edirlər: nəzarət olunan və nəzarət olunmayan. İnsan öz qorxusuna nəzarət edirsə, deməli, qarşısına çıxa biləcək təhlükələri dərk edir. Elə hallar olur ki, ekstremal situasiya zamanı insanın gücü birə on artır, o, adi şəraitdə edə bilmədiyi işləri yerinə yetirməyi bacarır.

Lakin insan qorxunun təsiri altına düşdükdə, qorxu onun bütün fikir və əməllərini özünə tabe edən təhlükəli düşmənə çevrilir. Fiziki cəhətdən hazırlığı olmayan, iradəsiz adam üçün onu əhatə edən mühit, baş verə biləcək hər hansı ekstremal şərait daimi qorxu mənbəyinə çevrilir. Qorxunun təsiri altında düşən insan öz hərəkətlərinə nəzarət etmək, düzgün qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirir. Hər bir adi məsələ onun üçün mürəkkəb məsələyə, hər bir mürəkkəb problem isə çıxılmaz və qarşısıalınmaz bir problemə çevrilir.Nəzarət edilməyən qorxu stress vəziyyətinə - düşüncə və hərəkətlərdə ləngiməyə, yaranmış şərait nəticəsində insan iradəsinin zəifləməsinə gətirib çıxarır.Qorxular çoxmənşəli bir xəstəlikdir. Bu xəstəlik insanların xarakterinə görə yaranır. İki cür insan tipi var - ekstravet və interavet. Ekstravet insan emosiyalarını biruzə verən, deyən, gülən və əsəbləşə bilən insanlardır. İnteravet insanlar isə hər şeyi daxilən yaşayan, heç kimlə paylaşmayan, xaraktercə həssas olurlar. Bu insanların fobiyalarının olması daha sıx rast gəlinən haldır. Zamanla bu cür insanlar qorxu sözünün özündən belə vahimələnirlər, bu isə artıq fobiyanın yaranması deməkdir.Fobiyalar müxtəlif yaşlarda başlaya bilər. Bunlar geniş yayılmış əsəb pozuntularıdır.Fobiyadan əhalinin 15-18%-i əziyyət çəkir.Cəmiyyətimizdə qadınlar problemlərə daha meyilli olurlar. Qadınlarda psixoloji fobiyalar daha gənc yaşlarında meydana gəlir. Qadınlarda sosial fobiya, hər an nəsə olacaq fobiyası daha çox özünü göstərir.Qadınlarda qorxuların yaşı olmur. Qadınlar gənc yaşlarında sosial fobiyalardan əziyyət çəkirlərsə, bir

az yaşa dolduqdan sonra bu fobiya xəstəlik fobiyası ilə əvəz edilir. Qadınlarda bir çox hallarda hormanal dəyişikliklərdə bağlı qorxular yaranır. Bu dövrdə ürək döyüntüləri, boğulma artıqca qadınlar bunun altında hansısa xəstəliyin gizləndiyini düşünürlər.

Insanların əksəriyyətini qorxudan ölüm qorxusudur.Bəzən bunu deməsələr də bu reallıqdır.Ən şox da qadınlar bu qorxu ilə yaşayırlar.Kişilər də bu hiss yaşasalarsa da öz qürürlarına sığışdırıb dillərinə gətirmirlər.Ən çox xəstəlikdən əziyyət çəkdikdə, onlara nəsə olacağından qorxurlar.

Fobiyalar çoxmənşəli bir xəstəlikdir. Bu xəstəlik insanların xarakterinə görə yaranır. Məsələn elə insanlar var ki, heç nə onlara təsir etmir. Bu tip insanlar təbii ki, fobiyadan uzaq adamlardır. Amma elə insanlar da var ki, hər şey onların psixikasına təsir edir. Fobiya müxtəlif yaşlarda ortaya çıxa bilər. Bu əsəb sisteminin yorulmasından əmələ gəlir. Ola bilər ki, bu insanda 4 yaşında və yaxud da 47 yaşında meydana gəlsin.Biz fobiya dedik də sosial fobiyanı da deməliyik.Məs.şagird dərs danışarkən,tələbə seminar mövzusunu tələbə yoldaşları və müəlliminə danışarkən,uşaq evdə öz fikrini çatdırmaq istəyərkən və.s.belə hallarla rastlaşır.Uşaqlar gülür,onu ələ salır,lağ edir və.s.Növbəti dəfə həmin şəxs dediyimiz hallarla üz-üzə qaldıqda həyəcanlanır,qorxur,ağlamsınır,stres vəziyyətinə düşür və.s.Bu isə sosial fobiyadır.(4)

Yaşaya biləcəyimiz bir çox emosiyalar arasında məhz qorxu daha aktualdır və bizə daha çox təsir edə bilir. Qorxusuz həyat demək olar ki, mümkün deyil ,belə ki , bu hiss həyatın ayrılmaz hissəsidir. Və məhz bu səbəbdən ondan yaxa qurtarmaq mümkün deyil. Digər hisslər kimi idarəedici və siqnalverici funksiya daşıyan qorxu hər bir insanın rastlaşa biləcəyi təbii haldır. Hətta mütəxəssislər qorxu hissi olmayan şəxsi xəstə insan adlandırılar.

Yaşadığımız həyat müxtəlif hadisələr zəngindir.Vəzifəsindən, var-dövlətindən, yaşından asılı olmayaraq, hər kəs bu və ya digər dərəcədə narahatdır.Xəstəliklər onların yaratdığı fəsadlarla üz-üzəyik.Əlbəttə laqeyd münasibət acı nəticələr,doğura bilər və döğurur da. Daha diqqətli olmaliyıq.

Ekstremal şəraitlərə hər an hazır olmalıyıq.Onun doğurduğu psixi pozuntuların və arzuolunmaz psixi reaksiyaların aradan qaldırılması ilə bağlı yeni və adekvat psixoloji yardım üsullarının işlənilməsi də son dərəcə vacibdir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, qorxu hissi çıxış yolu deyildir. Əksinə, qorxuya qalib gələ bilməyən insanlar birinci məhv olurlar. Qorxu hissi insanın həmin şərait barədə informasiyasının azlığı və ya yoxluğu, onu əhatə edən mühitə nabələdliyi, öz şəxsi zəifliyi, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Yaranmış və möhkəmlənmiş qorxunu aradan qaldırmaq isə daha çətindir. Çünki hər dəfə insan qorxunu yaradan situasiyaya düşəndə, bu qorxu yenidən yaranır.İnsanın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq qorxuya qarşı bir neçə yol və vasitəni təklif etmək olar.Onlardan ən sadələri bunlardır:

1. Qorxulardan azad olmağın ən asan üsulu – şəkil çəkmək üsuludur. Qorxunun qrafik təsviri onun güclənməsinə gətirib çıxarmır. Əksinə, həyəcanlı gözləmələrin büruzə verilməsi, qorxu obyektinin rəsmdə canlandırılması, onun reallaşacağından doğan gərginliyi aşağı salaraq, ondan azad olmağa, uzaqlaşmağa imkan yaradır.

2. Autotreninq. İnsan ekstremal şəraitə düşərsə, ona təhlükə yaradacaq bütün amilləri mümkün qədər tez qiymətləndirməlidir. Şokdan, qorxudan azad olmaq mümkün olmadıqda, tənəffüslə, özünətəlqinlə bağlı çalışmalar yaxşı nəticələr verir.

Dalaşarkən və ya qorxuya düşüb qaçarkən simpatik sinir sistemi (hissiyat,həssaslıq) insan orqanizmində müəyyən dəyişikliklər etməklə (məsələn: qan təzyiqi artır, qanın laxtalanma dərəcəsi yüksəlir, tərləmə artır və s.) onu düşdüyü vəziyyətə hazırlayır və enerji dolu qanı bütün hüceyrələrə göndərir. Belə bir təhlükəli vəziyyət aradan qalxdıqdan sonra parasimpatik sinir sistemi öz funksiyasına başlayır və insanın fizioloji durumunu normalaşdırır.

Adi vəziyyətdə müəyyən duyğu və emosiyaların, təhlükəli vaxtlarda isə qorxu və qəzəb emosiyalarının müşayəti ilə yaşayırıq. İnsanların çoxəsrlik davadan, vuruşmadan salamat çıxmasına bu iki sistem yardım etmişdir. Deməli, emosiyalar orqanizmin düşdüyü vəziyyətə uyğunlaşmasını təmin etməklə, insan həyatının davam etməsində önəmli rol oynayır. Hamımıza məlum olan,daha böyük və qlobal miqyaslı bir xəstəliklə qarşılaşdıq. Bu da psixoloji olaraq hamıya təsir etdi.

Epidemiya zamanı qorxu ilə bağlı məlumatlar ,böyüklərin və uşaqların narahatlığına səbəb olan Covid-19 ilə bağlı idi. Uşaqlar yaşadıqları dövrün ən həssas təbəqəsidir. Onlara həqiqi məlumatları başa düşəcəkləri sadə dildə izah etmək lazım idi. Qətiyyən yalan informasiya vermək olmazdı. Məktəbə getməmək, evdə qalaraq

əslində, bir qəhrəmanlıq etdiklərini, nənə-babalarını qoruduqlarını,çoxdandır görə bilmədikləri bağça və sinif yoldaşları ilə görüntülü danışmaqlarına şərait yaratmaq ,uzun müddət televizor qarşısında vaxt keçirməmələrinə nəzarət etmək və.s.kimi məsələlərin öhdəsindən uğurla gələ bildik. Evdə çaxnaşma olduqda, bilmədikləri bir şəkildə hərəkət edən valideynlər övladlarına da təsir edir, onların narahat olmasına şərait yaratmış olurlar.Narahatlıq və qorxu şişirdilərsə, insanların psixikasına , sağlamlığına mənfi təsir göstərər,dəqiq, təsirli və vaxtında reaksiya verməyi çətinləşdirə bilərdi.

Bütün bunlara baxmayaraq xəstəlik ,narahatlıq uşaqların və gənclərin zehni sağlamlığına öz mənfi təsirini göstərə bildi.İtkilərimizdə oldu.

COVID-19 rahatlığımızı,sevdiklərimizi və bizə yaxın olan insanları da əlimizdən aldı, narahatlığa,gündəlik iş rejiminin pozulmasına, dəyişdirilməsinə və ya məhdudlaşdırılmasına səbəb oldu.Bu vəziyyət valideynlər ,uşaqlar, yeniyetmələr və bizim özümüz üçün heç də asan olmadı.Hal-hazırki dövrdə psixoloji dözümlülük mühüm rol oynayır . İradəsi zəif olan , depressiyaya meyilli olan şəxslər daha çox ziyan çəkdilər.Həmin şəxslərə yardım etmək,motivasiya vermək psixoloqların borcudur və onlar öz üzərlərinə düşən işlərin öhdəsindən uğurla gəldilər və hazırda da öz işlərini davam etdirirlər.

Xalqımız mübarizdir,mübarizə əzmi sarsılmayıb , pandemiya ilə mübarizə bizi daha da güclü etdi. Psixoloji, fiziki baxımdan zəif insanları tək qoymadıq, onlara daim dəstək olduq.Bu yalnız dövlətimizin deyil, hər birimizin borcudur.

Nəticə

Müasir dövrdə bir çox hadisələr baş verir. Bu hadisələr haqqında məlumatları yaşadığımız və işlədiyimiz ərazilərdən,radio,televiziya verilişlərindən,internetdən,ünsiyyətdə olduğumuz insanlardan və.s.alırıq.Aldığımız məlumatlar bizə müxtəlif cür təsir gösərir. Bəzən sevinir,bəzən kədərlənir,bəzən məyus,bəzən də rəftar və davranışımızda bunu biruzə veririk.Bütün bular bizim xarakterik xüsususiyyətimizlə bağlıdır.

Emosiyalar və hissin köməyi ilə rastlaşdığımız psixoloji ,sosial gərginlikdən müəyyən qədər azad oluruq. İnsanlar öz hisslərini emosiyalar formasında yaşayır,düşdüyü vəziyyətdən çıxış yolu tapır. Hisslərin obyekti dedikdə ətraf aləm, ətrafdakı cisim və hadisələr, onun subyekti isə şəxsiyyətin özüdür. Hisslərin qüvvə və davamlılıq sürətinə görə (əhval,affektlər,ehtiraslar,stresslər,frustrasiya) hiss edir,sözümüzü deyir,başqaları ilə ünsiyyət yaradır,əlaqəyə girir,fikir mübadiləsi aparır,müzakirə edir bəzən də aqressiv,kobud,qaba və.s.oluruq.

Məzmunca daha zəngin hisslərin köməyi ilə(əxlaqi,zehni və estetik) cəmiyyətin üzvü olan insan özünə qarşı daha məsuliyyətli olur.

Biz insanların müxtəlif xarakterə malik olmasını,qorxuların müxtəlifliyini,qorxunun təbii hiss olmasını,hər birimizin qorxu hissini yaşaya bilməyimizi,qorxunun bizi işimizdən ayırmasını, müəyyən problemlər yaratması hallarını, üzünü müdafiə reaksiyası və qorxu zamanı müxtəlif xəstəliklərin baş verməsini bir daha öyrəndik.

Bir məqam da var ki, uşaqları nəzarətsiz qoymaq olmaz.Televiziya vastəilə baxdıqları verlişlərə,telefon və internet vasitəsilə izlədikləri cizgi filmlərinə,kinolara,verlişlərə diqqət yetirməliyik.Onlara öz yaşlarına uyğun verlişlərə baxmağa dəvət etmək və təbliğat aparmaq lazımdır.Əks halda onların həssas dövrləri olduğu üçün qorxulu cizgi filmləri və bəzi verilişlər onların psixologiyasına öz mənfi təsirini göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Ə.Bayramov Psixologiya -2002
2. S.Seyidov və M.Həmzəyev Psixologiya -2007
3. R.Əliyev Psixologiya -2008
4. https://az.wikipedia.org/wiki/
5. https://e-psixoloq.az/

İNTERNET ASLILIĞININ YENIYETMƏLƏRIN PSIXI SAĞLAMLIĞINA TƏSIRI

(The impact of Internet addiction on the mental health of adolescents.)

Heydərova Simnarə Nadir qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, dosent,psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

İnternetin faydaları ilə yanaşı zərərləri də var. Belə ki, bildiyimiz kimi kompüter bizim sağlamlığımıza ziyandır. Yəni kompüter arxasında çox vaxt keçirmə səhhətimizdə problemlərə gətirib çıxarır. Kompüter və internetdən çox istifadə gözün zəifləməsi, boyun-bel ağrıları, şüualanma nəticəsində onkoloji xəstəliklərin yaranması və s. kimi fəsadlar yarada bilir. Həmçinin internetdən çox istifadə insanda yorğunluq, informasiya yüklənməsi, yuxu pozuntusuna, aqressiv və əsəbi hallara, ünsiyyətin məhdudlaşmasına da gətirib çıxarır. İnternet asılılığı olan şəxs ətrafdan sanki təcrid olunur və yaxınları ilə ünsiyyətini azaldır.

Ünsiyyət qurmaq insanların ən vacib ehtiyaclarından biridir. Cəmiyyətdəki rollarından asılı olaraq insanlar müxtəlif əlaqə vasitələrindən istifadə edirlər. Sosial şəbəkələr vasitəsilə asanlıqla qurulan əlaqələr, hiss və düşüncələri ifadə edə bilmək imkanı, yeni uğur və nailiyyətlər qazanmaq üçün İnternet hər bir kəsə əvəz edilməz imkanlar verir. Bundan əlavə, qadağan olunanlara asan giriş imkanı İnternetin istifadəsini artıran digər amillər sırasındadır. Texnologiyanın sürətlə inkişafı həyatımızı müəyyən mənada asanlaşdırsa da, müəyyən qədər də bizi özündən asılı vəziyyətə salır. Ən çox 12-18 yaşlarındakı yeniyetmələr internetdən asılılıq risk qrupuna daxil olsalar da hər yaşda internet asılılığı olan insanlarla qarşılaşmağımız mümkündür.

Psixiatr Kimberly Youngun "İnternetdən asılılığın meyarları" adlı yazısının dərc edildiyi hesabatda qeyd edilir: "İnternet asılılığı gec yaşlarda başlayan psixoaktiv maddə, spirt və qumar asılılığının əksinə olaraq, daha gənc yaşlarda başlayır". Bu asılılığın hər iki cinsdə də mövcud olduğu, ancaq kişilərdə qadınlara nisbətən 2 və ya 3 dəfə daha çox olduğu təsbit edilib.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əsas risk qrupları 12-18 yaş aralığında olan yeniyetmələrdir. Çünki bu dövr yeni axtarışlar, yeni maraqlar, fərqli insanlarla ünsiyyət dövrüdür. Yeniyetmələr çox vaxt hətta məktəb dərslərini axsadaraq vaxtlarının çoxunu internet klublarda keçirirlər. Burada müxtəlif oyunlar oynayır, sosial şəbəkələrdə müxtəlif paylaşım edir, hətta fərqli ölkələrdən insanlarla ünsiyyətdə olurlar. İnternetdən asılı olan insanlar bir çox hallarda qidalarına da diqqət etmirlər.

Açar sözlər: İnternet, aslılıq, sosial şəbəkə, yeniyetmə, ünsiyyət, texnologiya, psixologiya, fiziologiya,sağlamlıq.

SUMMARY

In addition to the benefits of the Internet, there are also disadvantages. So, as we know, computers are harmful to our health. That is, spending too much time at the computer leads to health problems. Excessive use of computers and the Internet can lead to eye weakness, neck and back pain, radiation-induced oncological diseases, etc. can cause complications such as. Excessive use of the Internet also leads to fatigue, information overload, sleep disorders, aggression and nervousness, and limited communication. An Internet addict is almost isolated from the environment and reduces communication with relatives.

Communication is one of the most important human needs. People use different means of communication depending on their role in society. The Internet provides invaluable opportunities for everyone to achieve new successes and achievements, as well as the ability to easily establish relationships, express feelings and thoughts through social media. In addition, easy access to the banned is another factor that increases the use of the Internet. Although the rapid development of technology has made our lives easier in some ways, it has also made us somewhat dependent. Although most adolescents between the ages of 12 and 18 are at risk for Internet addiction, it is possible to encounter people with Internet addiction at any age.

Psychiatrist Kimberly Young's article, Criteria for Internet Addiction, states: "Internet addiction begins at a younger age, as opposed to psychoactive substance, alcohol, and gambling addiction, which begins at a later age." This dependence has been found in both sexes, but is 2 or 3 times more common in men than in women.

As mentioned above, the main risk groups are adolescents aged 12-18 years. Because this period is a period of new searches, new interests, communication with different people. Teenagers often spend most of their time in Internet clubs, even interrupting school. They play different games here, share on social networks, and even communicate with people from different countries. People who are addicted to the Internet often do not even pay attention to their food.

Keywords: Internet, addiction, social network, teenager, communication, technology, psychology, physiology, health.

M.Ə.Sabirin milli varlıq uğrunda mübarizəsi

(M.A .Sabir's struggle for national existence.)

Dövlətzadə Məhrux Əfsərağa qızı
ADPU-nun müəllimi

XÜLASƏ

Cəmiyyətin sıçrayışlar (inqilablar) yolu ilə deyil, tədrici təkamül yolu ilə tərəqqi edəcəyi, millətinin məhz bu yolla"millətlər içində öz imzası"nı təsdiq edə biləcəyinə inam Sabirin estetik idealının aparıcı xəttini təşkil edir. Böyük sənətkar xalqının milli şüurunu oyatmaq, onda həqiqi vətəndaş düşüncəsi formalaşdırmağı özünün əsas məramı kimi qəbul edir.

Sabir satirada inqilab yaratmışdı. Lakin bu, "inqilab uğrunda satira" deyildi. Sabir satirasında inqilaba çağırış ideyası yox idi və o, kütləni inqilabi mübarizəyə səsləmirdi. Sabir şüurda inqilabdan danışırdı. O, mənsub olduğu millətin sosial şüurunun oyanması, insanın özünü və millətini, milli varlığını dərk etməsi, vətəndaş kimi yetişməsi uğrunda mübarizə və mücadilə yolunu seçmişdi. Bütövlükdə İslam dünyasının geriliyindən söhbət açır və yana-yana, vətəndaş ağrısı ilə bildirirdi ki, "bu cəhalət bizi odlara yandırır, biz hələ bixəbər qalırıq". Sabir mədəniyyət, hürriyyət zamanının gəldiyini uca səslə elan edir və ona yetişməyin çarələrini axtaran Sabir deyirdi: "Bəli, çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yenə məktəb! Helə isə hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə iştiyaq ilə, ittifaq ilə məktəb açmalı" . Məktəb uğrunda mübarizə Sabirdə milli düşüncəni oyatmaq, xalqı cəhalət əsarətindən qurtarmağın, hürriyyətə yetişməyin, azad vətəndaş cəmiyyəti yaratmağın əsas yolu kimi mənalanırdı. Sabir gələcəyə, istiqbala gedən yolun məktəbdən keçdiyini israrla təkrar edir, "məktəb uğrunda mübarizə"ni "böyük vəzifə", "ali məqsəd!" hesab edirdi. Sabirin milli varlığın tərəqqisi, azad vətəndaş cəmiyyəti uğrunda mübarizəsi konsepsiya xarakteri daşıyırdı və bütöv bir sistemə malik idi. Bu sistemdə bütün millət övladlarının yeri var idi və hər bir kəsin, hər bir təbəqənin üzərinə düşən vəzifələr dəqiq müəyyənləşdirilmişdi.

Sabir satira ilə bərabər, uşaqlar üçün də şeirlər yazırdı. Bu, müəyyən mənada, onun məktəbdarlığı, məktəblərdə qiraət materiallarına olan böyük ehtiyacla bağlı idi.Eyni zamanda,Sabirin milli varlıq uğrunda mübarizəsinin başlanğıcında uşaqlar üçün yazdığı şeirlər dayanır. Sabir milli ruhun tərbiyəsi, vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizəni işin təməlindən – uşaqlardan başlamağı vacib sayırdı. İstiqlal uğrunda mübarizənin təməlinin möhkəmliyini uşaqların düzgün tərbiyəsində görürdü.Belə qənaətə gəlmək olar ki, bütün satirik və uşaq şeirləri Sabirin milli varlıq uğrunda mübarizəsini şərtləndirir.

Açar sözlər: satira, milli varlıq, milli mübarizə, gülüş, tənqid,uşaq şeirləri

Summary

The article analyses the concept of relating Sabir's aesthetic ideal to the national renaissance. The examples provided from the author's creative activities prove that he hadn't viewed the social problems with the class-oriented standing. His satires take all the social layers of the community as the target of criticism due to their poverty of social consciousness. However, this laughter can't be characterised as being accusing or fatal. It has been argued that the final objective of Sabir's satire is to develop civic consciousness in all the strata of the nation. Having thoroughly analysed the creative activity of the outstanding satirist, it is possible to conclude that his main target has been the lack of civic consciousness while his aim has been the struggle for the latter. Such an approach to the issue provides sound scientific grounds to perceive "Hop Hop Name" as "Nation-Name free The struggle for school was understood in Sabir as the main way to awaken national thinking, to the people from the bondage of ignorance, to achieve freedom, to create a free civil society. Sabir insists that the road to the future passes through the school, calling the "struggle for school" "a great task", "a higher goal!" thought. Sabir's struggle for national progress and free civil society was conceptual and had a whole system. In this system, the children of all nations had a place, and the responsibilities of each and every class were clearly defined. Along with satire, Sabir also wrote poems for children. In a sense, this was due to his schooling and the great need for reading materials in schools. At the same time, Sabir's poems for children began at the beginning of his struggle for national existence. Sabir considered it important to cultivate the national spirit and the struggle for citizenship from the very beginning - from the children. He saw the strength of the struggle for

independence in the proper upbringing of children. It can be concluded that all satirical and children's poems determine Sabir's struggle for national existence.

Key words: critical realism, renaissance, enlightenment, nation

GIRIŞ

Azərbaycan ədəbiyyatının Xaqani, Nizami, Füzuli, Vidadi, Vaqif, Axundov, Seyid Əzim kimi klassiklərinin, çoxəsrlik Şərq poeziyasının qabaqcıl ənənələri üzərində yetişib kamala çatmış şöhrətli simalarından olan M.Ə.Sabir böyük şair, vətənsevər mütəfəkkir və ictimai xadimdir.

Sabir türk xalqları arasında tək-tək şairə nəsib olan şan-şöhrət sahibidir. «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin aparıcı simalarından biri kimi o, Azərbaycanla birlikdə Şərqin bir çox ölkələrindəki ədəbi inkişafa qüvvətli təsir göstərmiş, orijinallığı, böyük fikri-estetik qüvvəsi ilə seçilən poeziya məktəbi yaratmışdır. Sabirin " Hophopnamə" adı ilə tanınan şeir kitabı realist ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsi olmaqla yanaşı, həm də şairin milli varlıq uğrundakı mücadiləsinin dəlilidir.

Cəmiyyət həyatına analitik bədii nüfuz, "Hophopnamə"nin "milli həyatın ensiklopediyası"na çevrilməsi onun təsdiq pafosu ilə də şərtlənir. Sabir satirası maarifçi dünyagörüşünün ifadəsi olaraq öz üzərinə milli şüurun formalaşdırılması funksiyasını götürür. Bu funksiya onun cəmiyyətin bütün təbəqə və zümrələrinin həyatını bədii təhlil predmetinə çevirməsini qaçılmaz edir.

Əsas. 1908-ci ildə qələmə aldığı «Cümə» başlıqlı məqaləsində Sabir millətin dini və mənəvi, ruhi saflığı və kamilliyi məsələsini qoyur və bu məqsədə çatmağın başlıca yollarından birini maarif və məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsində görürdü. O, məqalədə mühüm bir məsələyə – həmvətənlərinin şəxsində ümumən islam aləminin mənəvi – əxlaqi birliyi, mədəni və elmi tərəqqisi, maariflənməsinin, milli tərbiyəsinin vacibliyi məsələlərinə toxunmuş, bu işdə valideynlərin və cəmiyyətdə müəyyən mövqeyi olan şəxslərin boynuna düşən məsuliyyəti diqqətə çatdırmışdır.

Bütün sosial təbəqələr, bütün nəsillər məktəb adlı məhək daşına vurularaq qiymətləndirilir. Çünki sənətkarın uğrunda mübarizə apardığı milli hərəkatın gerçəkləşməsinin əsas meyarı məktəbə münasibət idi. Milli taleyin irəliyə doğru hərəkəti, milli tərəqqiyə gedən yol məktəbdən keçirdi. İlk növbədə, məktəblər açılmalı, məktəbin açılması zərurəti dərk olunmalı idi. Məktəb ictimai şüuru formalaşdırmanın təməlini qoyan bir məbəd kimi təsəvvür edilməli idi.Bu Sabirin yaşadığı dövrün ən vacib məsələsi idi.

1908-ci ilin yayında Sabir Şamaxıdakı karvansaraların birinin iki otağını xalçaçı dostu Hacı Ağaəlinin yaxından köməyi ilə təmir etdirib, sentyabr ayında Hacıbala Zamanov adlı bir nəfər həmyerlisi ilə bərabər «Ümmid» məktəbini açır.60-a qədər şagirdin oxuduğu bu məktəbdə də yeni üsulda olan başqa məktəblər kimi, şagirdlər skamyada oturur. Dərsdə əyani vasitələrdən istifadə edilir, uşaqlar ekskursiyaya çıxır, nəğmə dərsi də keçir, eyni zamanda şəhərdə olan kütləvi bayram tədbirlərində öz çıxışları ilə iştirak edirdilər. Burada ana dili, fars dili, hesab, coğrafiya və digər elmlərə dair ibtidai məlumat verilir, Quran və şəriət öyrədilirdi. Dövrünün görkəmli mətbuat və ədəbiyyat xadimlərindən olan Haşım bəy Vəzirov həmin günlərdə Azərbaycanın obalarını gəzərkən Şamaxıda da olmuş, bu zaman «Ümid» məktəbinə də baş çəkmişdi. O, səfər təəssüratını qələmə alarkən «Ümmid» məktəbi haqda özünün «İttifaq» qəzetində yazırdı: «…Sabirin məktəbində uşaqlar gözəl bir tərzdə təlim tapırlar. Bu məktəbdə mübtədi elmlər keçilir, lakin əsaslı və davamlı keçilir».

Bütün bunlarla yanaşı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, «Ümmid» məktəbində Sabir təkcə nümunəvi təlimlə öz işini bitmiş hesab etmirdi.O, qələminə sarılıb mübarizəsini həm də yaradıcılığı ilə aparırdı.

Sabir satira ilə bərabər, uşaqlar üçün də şeirlər yazırdı. Bu, müəyyən mənada, onun məktəbdarlığı, məktəblərdə qiraət materiallarına olan böyük ehtiyacla bağlı idi.Eyni zamanda,Sabirin milli varlıq uğrunda mübarizəsinin başlanğıcında uşaqlar üçün yazdığı şeirlər dayanır. Sabir milli ruhun tərbiyəsi, vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizəni işin təməlindən – uşaqlardan başlamağı vacib sayırdı. İstiqlal uğrunda mübarizənin təməlinin möhkəmliyini uşaqların düzgün tərbiyəsində görürdü. Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil olan dəyərli sənət nümunələridir. Hələ çox yüz illər keçəcək, zaman-zaman Sabir yaşa dolub əsrlərin yaşıdı olacaq, onun bütün ruhu, qəlbi ilə yazdığı bu sənət inciləri isə nəsillərdən-nəsillərə, əsrlərdən-əsrlərə keçib M.Ə.Sabiri yaşadacaq.

Sabirin ən böyük amalı gənc nəsildə nəcib insani keyfiyyətlər tərbiyə etmək, onları elmə, təhsilə çağırmaq idi. Ədib uşaqları elmə, təhsilə səsləməklə yanaşı, cahilliyi, nadanlığı, tənbəlliyi, səhlənkarlığı tənqid

edir. Sabirin uşaqlar üçün yazdığı "Qarğa və tülkü", "Təbib ilə xəstə", "Qoca bağban", "Qarınca", "Molla Nəsrəddinin yorğanı", "Uşaq və pul", "İsgəndər və fəqir", "Azarlı kəndçi", "Hörümçək və ipək qurdu", "Yalançı çoban" və neçə-neçə şeiri sadə dillə yazılmış, böyük məna kəsb edən nəsihətlərdir.

Cəmiyyətin inqilablar yolu ilə deyil, tədrici təkamül yolu ilə tərəqqi edəcəyi, millətinin məhz bu yolla"millətlər içində öz imzası"nı təsdiq edə biləcəyinə inam Sabirin estetik idealının aparıcı xəttini təşkil edir. Böyük sənətkar xalqının milli şüurunu oyatmaq, onda həqiqi vətəndaş düşüncəsi formalaşdırmağı özünün əsas məramı kimi qəbul edir. Cəhalət,mövhumat, istismar aləminə meydan oxuyan Sabirin əsərlərindən görünür ki,o, mətin, cəsur bir şəx olmuş, amansız tənqid və gülüşlərinə hədəf olanların nə təqibindən, nə də hədə-qorxularından çəkinmişdir.

Sabir satirada inqilab yaratmışdı. Lakin bu, "inqilab uğrunda satira" deyildi. Sabir satirasında inqilaba çağırış ideyası yox idi və o, kütləni inqilabi mübarizəyə səsləmirdi. Sabir şüurda inqilabdan danışırdı. O, mənsub olduğu millətin sosial şüurunun oyanması, insanın özünü və millətini, milli varlığını dərk etməsi, vətəndaş kimi yetişməsi uğrunda mübarizə və mücadilə yolunu seçmişdi. Bütövlükdə İslam dünyasının geriliyindən söhbət açır və yana-yana, vətəndaş ağrısı ilə bildirirdi ki, "bu cəhalət bizi odlara yandırır, biz hələ bixəbər qalırıq". Sabir mədəniyyət, hürriyyət zamanının gəldiyini uca səslə elan edir və ona yetişməyin çarələrini axtaran Sabir deyirdi: "Bəli, çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yenə məktəb! Helə isə hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə iştiyaq ilə, ittifaq ilə məktəb açmalı" . Məktəb uğrunda mübarizə Sabirdə milli düşüncəni oyatmaq, xalqı cəhalət əsarətindən qurtarmağın, hürriyyətə yetişməyin, azad vətəndaş cəmiyyəti yaratmağın əsas yolu kimi mənalanırdı. Sabir gələcəyə, istiqbala gedən yolun məktəbdən keçdiyini israrla təkrar edir, "məktəb uğrunda mübarizə"ni "böyük vəzifə", "ali məqsəd!" hesab edirdi. Sabirin milli varlığın tərəqqisi, azad vətəndaş cəmiyyəti uğrunda mübarizəsi konsepsiya xarakteri daşıyırdı və bütöv bir sistemə malik idi. Bu sistemdə bütün millət övladlarının yeri var idi və hər bir kəsin, hər bir təbəqənin üzərinə düşən vəzifələr dəqiq müəyyənləşdirilmişdi.

Ədəbiyyatşünaslıqda tamamilə doğru vurğulanır ki, "Sabirin ən vacib ideallarından biri də millətinin ağ günlərə çıxdığını görmək, onun parlaq gələcəyini təmin edəcək yeni nəslin təlim-tərbiyəsinin yoluna qoyulması idi" Sabir satirasında valideynin məktəbə, uşağın oxumasına münasibətinə son dərəcə ciddi əhəmiyyət verilməsinin əsas səbəbi bu idi. Onun məktəblə bağlı qaldırdığı ilk problem uşaqların təhsil alması zərurətinin milli düşüncədə yer alması idi. Buna nail olmaq milli düşüncənin formalaşması istiqamətində ilk addımın atılması demək idi. Lakin məktəbə münasibət milli mühitdə birmənalı deyildi. İctimai şüurun formalaşmadığı, dini fanatizmin hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə dünyəvi məktəbə etiraz ruhu çox güclü idi. Məhz buna görə, Sabirin yaradıcılığında tənqidin ilk hədəfləri

"Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!
Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan
İncəldi uşağım – " , ya da
"uşaq mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!"-

deyən və sosial şüurdan məhrum olan ata-analar idi. 1906-cı ildə dövri mətbuatda Sabirin iyirmi üç satirası çap olunub. Bunlardan doqquzu elmin və təhsilin əhəmiyyəti, valideynin uşaqların elmə və təhsilə cəlb olunmasına münasibəti məsələsinə həsr olunmuşdur: "Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad", "Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!", "Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!", "Ata nəsihəti" və s. İlk növbədə, bu satiralarda milli mühitdə məktəbə münasibətdəki köklü ziddiyyətlərin məharətli bədii təsvirini görmək mümkündür. Bir tərəfdə heç cürə oxumaq istəməyib, küçəni özünə fəaliyyət meydanı seçən uşağın obrazı, digər tərəfdə bütün varlığı ilə təhsilə, elmə meyl salmış məktəblinin obrazı, bir tərəfdə elmə, təhsilə qənim kəsilən atanın obrazı, o biri tərəfdə oğlunu oxumağa həvəsləndirdiyi üçün əri tərəfindən olmazın töhmətlərə məruz qalan ananın obrazı və s. Göründüyü kimi, mənzərə kifayət qədər mürəkkəbdir. Ancaq ümidsiz də deyil. Haşa, oda yaxmaz ana istəkli balasın,

Kəssin səni Allah!
Bu tifli oxutmaqlığa etdin məni tərğib
Həp eylədin iğva –

misralarından milli şüuru inkişaf etmiş ananın obrazı boylanır. Adı çəkilən satirada elm, təhsil yoluna düşən, oxumağı, təhsil almağı özünün həyat məramına çevirən, dünyəvi elmləri öyrənməyə ehtirasla can atan, artıq bu yolun fədakar yolçusuna çevrilən gəncin də obrazı görünür. Sabir satirasında atalar-oğullar problemi çox vaxt mühafizəkar dünyagörüşünə malik ata ilə yeniləşən dünyanın təmsilçisi olan övlad arasındakı münaqişə şəklində öz həllini tapır:

Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
Bu kardan əl çək!
Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
Əşardan əl çək!

misralarının və bu kimi digər misraların dialoji məzmunu elmə, təhsilə cahil münasibət göstərən ata obrazı ilə bərabər, cəmiyyətdə gedən mütərəqqi proseslərin axarına düşən, "zülmət səltənəti"ndəki "işıq şüaları"nın gündən-günə güclənəcəyinə ümid yaradan məktəbli gəncin obrazını da təsəvvür etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, Sabir öz soydaşlarını himmətçiliyə, ümmətçiliyə çağırır. Ona üzərinə düşən vəsifəni, milli varlıq naminə üzərinə düşən missiyanı dönə-dönə xatırladır, onun yatmış ruhuna təsir etməyə, vicdanını oyatmağa çalışır. Sabirdə "sərvətü-saman"ına, "bol pulu"na, "milyon"una görə varlını, kapitalisti, mülkədarı töhmətləndirmək niyyəti yoxdur. Sabir varlıya himmətçilik, ümmətçilik düşüncəsi təlqin edir. Milli birlik olmadan milli tərəqqi yoluna çıxmağın mümkünsüzlüyünü başa düşməyə çağırır. O, sosial təbəqələr arasında təfriqə yox, harmoniya, bir-birinin səsinə səs vermək istəyi, düşüncəsi axtarır. . Şair öz niyyətini açıq deyir. Millətin imkanlı şəxslərinin üzərinə düşən missiyanı onlara bir daha açıq və aydın bir dillə xatırladır:

Dedim, hacı, gözlə işin birisin,
Diqqət elə irəlisin, gerisin,
Ver məktəbə qoyunların dərisin,
Elm oxusun Xəlilullah eşqinə,
Cocuqları şad et allah eşqinə.

Nəticə. Dahiyanə istedad və iti müşahidə vətəndaş sənətkara cəmiyyətdə gedən yeniləşmə proseslərinin, milli düşüncənin formalaşmasının, vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq uğrunda mübarizənin genişlənməkdə olduğunu, qarşısıalınmaz mədəni hərəkata çevrildiyini müşahidə etməyə imkan verir. Sabir cəhalət dünyasını göstərməklə bərabər, ona müqavimət göstərən "güc"ün də mövcudluğunu müşahidə edir və öz müşahidələrini satiralarının məzmununda çox aydın əks etdirir.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, bütün satirik və uşaq şeirləri Sabirin milli varlıq uğrunda mübarizəsini şərtləndirir.

AZƏRBAYCAN XALQININ MƏNƏVI DƏYƏRLƏRINNI QORUYAN SƏNƏTKAR

(An artist who protects the moral values of the Azerbaijni people)

Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova

ADPU, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrası

XÜLASƏ

Yarım əsirlik ədəbi, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ilə Azərbaycan realist maarifpərvər ədəbiyyatının görkəmli nümyəndəsi sayılan Sultan Məcid Qənizadə uşaq ədəbiyyatımızın inkişfında da misilsiz xidmətlər göstərmişdir. O, bütün xalqın o cümlədən, uşaqların bədii ədəbiyyat vasitəsilə tərbiyə olunmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

Yüksək düşüncə sahibi olan böyük sənətkar bədii ədəbiyyata dövrün tələbi, pedaqoji işin mənafeyi baxımından yanaşmışdır. Maarifpərvər dramaturq M.F.Axundzadə ədəbi ənənələrinin davamçısı olmuşdur.

S.M.Qənizadənin qələmə aldığı uşaq ədəbiyyatı mövzusu əsasən iki istiqamətdə nəzər-diqqəti cəlb edir: orijinal və realist bədii əsərlər, bir də tərcümələr. Hələ 1893-cü ildə sənətkar xalq nağılının sujeti əsasında "Tülkü və Çaq-çaq bəy" adlı bir mənzum yumoristik poemasını yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirir. "Allah xofu" (1906,№11,18), "Qurban bayramı"(1907,№1-4) kimi klassik hekayələrini "Dəbistan"da,"Körpə uşaqlar tərbiyəsi" (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə "Rəhbər" də nəşr etdirir. "Allah xofu" 1916-cı ildə, "Qurban bayramı" isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür.

S.M. Qənizadə 1893-cü ildə "Tülkü və Çaq-çaqbəy" mənzum yumoristik hekayəsini yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı Quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirmişdir. X.Məmmədov yazır ki, "Tülkü və Çaq-çaqbəy"mənzum hekayəsinin əsasında "Tülkü və Armudanbəy"nağılı durur. Lakin ədib xalq nağılını eyniylə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir.

"Allah xofu" psixoloji hekayədir. Müəllif əsərdə qəhrəmanın daxili hislərini, keçirdiyi istirabı, qorxu xofunu psixoloji cəhətdən çox ustalıqla təsvir edir.

"Allah xofu" hekayəsindən sonra S.M. Qənizadə kiçik oxucular üçün 1907 ci ildə "Qurban bayramı"hekayəsini qələmə alır və "Dəbistan" məcmuəsində nəşr etdirir. "Şeyda" imzası ilə nəşr edilən bu hekayənin bütöv şəkildə adı "Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət "dir. Sənətkar oxucuların xahişi ilə 1916 və 1919-cu illərdə əsəri ayrıca kitabça halında nəşr etdirərkən mətndə xırda dəyişikliklər etmişdi. Sənətkarın etdiyi bu dəyişikliklər cümlə və sözlərə aiddir. Əsas süjet, epizodlar, bir sözlə, bədii mətnin əsas sistemi, məzmun və ideya öz yerində qalmışdır. "Qurban bayramı" yüksək sənətkarlıq səviyyəsinə malik bir hekayədir. Hər şeydən əvvəl əsər "maraqlı kompozisiya üsullarına malikdir. Bunlardan üçü hekayədə özünü daha qabarıq surətdə nəzərə çapdırır: təsvir-təhkiyə, alleqoriya və dialoq.

Məqalədə S.M.Qənizadənin "Tülkü və Çaq-çaqbəy, "Allah xofu" "Qurban bayramı" əsərləri elmi tədqiqata cəlb olunaraq sənətkarlıq baxımından təhlil edilmiş müxtəlif tədqiqatçıların əsərlərlə bağlı dəyərli fikirlərindən sitatlar verilmiş, klassik nəsrin dəyərli nümunələrindən biri kimi dəyərləndirilmişdir.

AÇAR SÖZLƏR: Pedaqoji, maarifçilik, klassik, nəsr, hekayə, gənc nəsil, , kaptalist, poema, islam, müsəlman, din, vətənpərvər, qayğıkeş,

Summary

Sultan Majid Ganizadeh, who is considered a prominent representative of the realist enlightenment literature of Azerbaijan has rendered unparalleled services in the development of our children's literature with his half-century literary, pedagogical and public activity.

The great writer, who had a strong mind, approached fiction from the point of view of the requirements of the time and the interests of pedagogical work. Enlightened playwright M.F. Akhundzadeh was a follower of literary traditions.

The topic of children's literature written by S.M. Ganizadeh attracts attention in two main ways: original, realistic works of art and translations. In 1893, the writer wrote a verse humorous poem "Fox and Chag-Chag

bey" based on the subject of a folk tale and published it in the printing house of Baku provincial administration with five pictures corresponding to its content. He publishes his classic stories as "Fear of God" (1906, №11,18), "Feast of Sacrifice" (1907, №1-4) in "Debistan", "Education of infants" (1906, №3). - in "Rahbar". “Allah khophu” (“Fear of God") was published in 1916, and “Gurban bayrami” ("Feast of Sacrifice") in 1916 and 1919 in a separate booklet.

In 1893, S.M. Ganizade wrote the verse humorous story "Fox and Chag-Chagbey" and publis hed it in book form in the printing house of the Baku Provincial Office, together with five pictures corresponding to its content. Kh.Mammadov writes that the fairy tale "Fox and Armudanbey" is the basis of the verse story "Fox and Chag-Chagbey". But , the writer did not do the same folk tale, carried out a number of creative operations on it, and then composed a poem to his pedagogical views and aesthetic principles.

"Fear of God" is a psychological story. In the work, the author skillfully describes the inner feelings of the protagonist, his suffering and fear from a psychological point of view.

After the story of “Fear of God,” S.M. Ganizadeh wrote the story "Feast of Sacrifice" for young readers in 1907 and published it in "Debistan" magazine. The whole title of this story, published under the signature of "Sheyda", is "Feast of Sacrifice" or ten days of math". At the request of readers, the writer made minor changes to the text, when he published his work in a separate booklet in 1916 and 1919. These changes made by the writer apply to sentences and words. The main plot, episodes, in short, the main system, content and idea of the literary text remained in place."Feast of Sacrifice" is a story with a high level of craftsmanship. First of all, the work has “interesting compositional methods. Three of them stand out in the story: description, allegory and dialogue.

The article analyzes S.M Ganizadeh's "Fox and Chag-Chagbey", "Fear of God" and "Feast of Sacrifice" works from the point of view of art, quotes valuable opinions of various researchers on the works, and evaluates them as one of the valuable examples of classical prose.

Key words: Pedagogical, enlightenment, classical, prose, story, young generation, , capitalist, poem, Islam, Muslim, religion, patriot, caring,

GİRİŞ

Dünya məniyyəti xəzinəsinə Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli kimi böyük sənətkarlar vermiş olan Azərbaycan xalqı XlX əsrə qədər uzun bir inkişaf dövrü keçirmiş; humanizmi, tərəqqipərvər ideyaları və estetik məziyyətləri ilə tanınmış qədim və zəmgin bədii mədəniyyət yaratmışdır.Bu ədəbiyyat öz qüvvətli dünyəvi ruhu, həyat həqiqəti ilə sıx bağlı olması cəhətdən diqqət

cəlb edirdi. Bu keyfiyyətlər XIX sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının yeni şərait daxilində inkişafı üçün çox əhəmiyyətli tarixi zəmin təşkil edir.

Azərbaycan maarifçi realist ədəiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Sultan Məcid Qənizadədir.Sultan Məcid Hacı Murtuzaəli oğlu Qənizadə 1866-cı ilin aprel ayında tacir Hacı Murtuzəli kişinin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Tədqiqatçıların yazdıqlarına görə, Sultan Məcidin ulu babası Ağa Məsih Şirvani Şamaxının tanınmış şairlərindən olub. Ədibin bəzi məqalələrində "Məsihzadə" imzası ilə yazması da bu varisliyə işarədir. Sultan Məcidin atası tacir idi. Şamaxının sayılıb-seçilən ziyalılarından olub. Elmə, maarifə böyük marağı varmış. Bu səbəbdən də oğlunun ilk müəllimi özü olub. O, əvvəlcə övladına yazıb-oxumaq öyrədib, sonra da onu şəhərdəki müxtəlif məktəblərdə oxudub, bir neçə dilin öyrədilməsinə nail olub.

Rus dilini mükəmməl bildiyindən Sultan Məcid Qənizadə 1883-cü ildə Tiflisdəki Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuşdur. Bu institut 50 ilə yaxın bir müddətdə yaxın vilayətlərin şəhər məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlayıb. O vaxt müsəlmanların şəhər məktəblərində müəllim işləməsi çar hökuməti tərəfindən qadağan edildiyindən Sultan Məcid Qənizadə tələbə dostu və gələcəkdə yaxın silahdaşı olacaq Həbibbəy Mahmudbəyovla birlikdə kənd məktəblərinə təyin ediliblər. Bu haqsızlıqla razılaşmayan hər iki dost Bakıya gələrək 1887-ci ildə "Rus-Azərbaycan məktəbi" adlı ibtidai təhsil ocağının yaradılmasına nail oldular. Bu maarif işığının şöləsi tezliklə yurdumuzun bir sıra bölgələrinə də yayıldı. Azərbaycan maarifinin yeni mərhələsi sayılan bu uğurlu fəaliyyətin şöhrəti başqa ölkələrdə də yeni təhsil ocaqlarının yaradılmasına təkan verdi.

Onun hazırladığı bir sıra lüğətlər bu sahədə ilkin addımlardan sayıla bilər. "Lüğəti-rusi və türki" (1902), "Samouçitel tatarskoqo yazıka" və başqa kitablar S.M.Qənizadənin elmi təfəkküründən, dillərə olan münasibətindən, gərgin əməyindən, yaradıcı fəaliyyətindən, öz millətinə göstərdiyi xidmətdən və canyanğısından xəbər verir. Azərbaycan maarifinin ağırlığını çiynində şərəflə daşıyan Sultan Məcid Qənizadə bir müddət Qori Müəllimlər Seminariyasında, sovet hakimiyyəti illərində isə respublikanın Xalq Maarif Komissarlığında çalışmış, müxtəlif elmi cəmiyyətlərin, komissiyaların üzvü olmuşdur. Azərbaycan müəllimləri arasında böyük hörmətə və nüfuza malik olan bu qocaman maarif xadiminə hamı ehtiramla "Mirzə Məcid" deyə müraciət ediblərmiş. Sultan Məcid Qənizadə mədəniyyət xadimi idi. Azərbaycan teatrının inkişafı sahəsində böyük xidmətləri olub. Səhnəyə neçə-neçə istedadlı həvəskarın cəlb edilməsinə, teatr truppalarının fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə çalışan Sultan Məcidin Hüseyn Ərəblinskinin teatra gəlməsində böyük rolu olub.

Məlumdur ki, Hüseyn Ərəblinski ilk dəfə məhz Sultan Məcid Qənizadənin rejissorluğu ilə hazırlanmış "Vəziri xani-Lənkəran" komediyasının tamaşasındakı (1898) Mehtər Kərim rolunu oynamışdır. Araşdırmalar göstərir ki, Sultan Məcid həm rejissorluğu gözəl bacarırmış, həm də dramaturqluğu. Təəssüf ki, onun bu sahədəki fəaliyyəti yetərincə tədqiq edilməmişdir. Sultan Məcid Qənizadə tərcüməçi idi. Ədəbiyyatşünas alim Abbas Zamanov yazırdı: "Rus dramaturgiyasını ilk dəfə səhnəmizə gətirmək şərəfi də Sultan Məcid Qənizadəyə müyəssər olmuşdur. 1894-cü ildə o, Lev Tolstoyun "Əvvəlinci şərabçı" pyesini tərcümə edib, həmin ilin may ayında Bakıda tamaşaya qoymuşdur ki, bu da Azərbaycan səhnəsi tarixinə rus dramaturgiyasının ilk tamaşası kimi daxil olmuşdur". O da məlumdur ki, Sultan Məcidlə Lev Tolstoy məktublaşırmışlar.

Sultan Məcid Qənizadə böyük yazıçı və dramaturq idi. Deyilənə görə, ilk qələmə aldığı pyes "Qönçə xanım" adlanıb. Təəssüf ki, bu günə kimi bu pyes tapılmayıb. Rus ədiblərindən etdiyi tərcümələrlə yanaşı, Sultan Məcid xalq nağılları əsasında uşaqlar üçün mənzum hekayələr yazıbmış. Ən sanballı bədii əsəri isə "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" adlanır. Əslində bu, bioqrafik bir əsərdir. Romanın bütün məzmunu əsərin baş qəhrəmanı Şeyda Məsihzadənin gündəliklərindən ibarətdir. Roman "Müəllimlər iftixarı" və "Gəlinlər həmayili" adlı iki hissədən ibarətdir. Sovet dövründə bu romanın təhlili də ziddiyyətli şəkildə aparılmışdır. Müəllifin fanatizmə, geriliyə qarşı yönəldilmiş tənqidi təqdirlənsə də, Allaha inamı qəbul edilməmişdir. Bu səbəbdən də Qənizadənin fikirləri "ziddiyyətli görüşlər" kimi qiymətləndirilmişdir.

Sultan Məcid Qənizadə böyük jurnalist idi. Qori müəllimləri seminariyasında işlədiyi müddətdən mətbuatda müntəzəm çıxış edən Sultan Məcid Qənizadə ən çox "Dəbistan" jurnalında çap olunardı. Ədəbiyyatşünas Firudin Hüseynovun yazdığına görə, Sultan Məcid Qənizadə Nəriman Nərimanovla yaxından dostluq etmiş və əqidə yoldaşı Həbibbəy Mahmudbəyovla birlikdə maarifpərvər bir mətbuat orqanı açmaq haqqında düşünürmüş. 1906-cı ildə nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaranışını alqışlayan və buna çox sevinən ziyalılarımızdan biri məhz Sultan Məcid Qənizadə olub. Amma təəssüf ki, tədqiqatçıların heç biri "Molla Nəsrəddin"in yazarları haqqında araşdırmalar apararkən Sultan Məcid Qənizadənin üstündən sükutla keçiblər. Heç ola bilməz ki, belə bir jurnalın yaranışına sevinən, Sabirlə dost olan, o dövrün müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış edən bir ədib "Molla Nəsrəddin" jurnalına nəsə yazmamış olsun. Görünür, naməlum qalan imzalardan Sultan Məcid Qənizadəyə də məxsus olanlar var. Yəqin ki, yeni tədqiqatçılar tərəfindən bu qaranlıq məsələlərə də bir aydınlıq gətiriləcək.

Yazarın Əli İskəndər Cabbarovla birlikdə yazdığı "Kəlili ədəbiyyat"(müntəxabat), "İstilahi Azərbaycan", "Lüğəti rusi və Azərbaycan(müsəlman)" və s. əsərləri məktəblərdəki boşluğu qismən doldurmağa xidmət etmişdir. O, "Axşam səbri xeyir olar" əsəri ilə ədəbiyyat tariximizdə təbdilin əsasını qoymuşdur. Ən orjinal əsəri "Məktubati Şeyda bəy Şirvani" ümumi başlığı altında yazdığı "Müəllimlər iftixarı" hekayəsi və "Gəlinlər həmayli" romanıdır. Bu əsər ədəbiyyat tariximizdə ilk dilogiya kimi dəyərləndirilir. Yaradıcılığında 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalında çap edilmiş "Allah xofu" hekayəsi xüsusi yer tutur. S.M.Qənizadə tərcümə sahəsində də özünü sınamışdır. İlk tərcümə əsəri L.Tostoyun "Əvvəlinci şərabçı" əsəridir

Bu dahi şəxsiyyət gənc nəslin ədəbi təhsili ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün səylə çalışmış, bu sahədə səmərəli təşəbbüslər əsərmişdir.S.M.Qənizadə pedaqoji fəaliyyətə başlarkən uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin çatışmaıdığını görüb çıxış yolu axtarır, sənətkalar qarşısında xalq nağılları əsasında mənzum hekayələr yazmaq təşəbbüsünü irəli sürürdü.Bu məqsədlə o,1893-cü ildə "Tülkü və Çaq-çaqbəy" mənzum yumoristik hekayəsini yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirmişdir. X.Məmmədov yazır ki, "Tülkü və Çaq-çaqbəy"mənzum

hekayəsinin əsasında "Tülkü və Armudanbəy"nağılı durur.Lakin ədib xalq nağılını eyniylə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir.

. 1906-cı ildə Azərbaycanda "Dəbistan" və "Rəhbər" kimi uşaq mətbuatı orqanlarının nəşrə başlaması ilə maarifçi sənətkar yenidən uşaq ədəbiyyatı cəbhəsinə qayıdır."Allah xofu"(1906,№11,18),"Qurban bayramı"(1907,№1-4) kimi klassik hekayələrini "Dəbistan"da,"Körpə uşaqlar tərbiyəsi" (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə "Rəhbər" də nəşr etdirir. "Allah xofu" 1916-cı ildə, "Qurban bayramı" isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür.

"Allah xofu" klassik nəsrimizin dəyərli nümunələrindən olsa da, onun barəsində ədəbiyyatşünaslıq baxımından az danışılmış, əsər müəyyən qədər diqqətdən kənarda qalmışdır.Hekayə barədə bəzi yığcam fikirlər söylənsə də, bunları yetərli hesab etmək olmaz.(4, 70) Umumiyyətlə hekayə haqqında ilk elmi-nəzəri fikir söyləyən M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur.O, 1916 cı ildə (7 sentyabr) "Açıq söz" qəzetində "Allah xofu" adlı nəzəri-tənqidi məqalə çap etirmiş, burada əsərin bir sıra məziyyətlərindən söhbət açmış, onun ideya-məzmun xüsusiyyətləri barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. Deyilən məsələlrlə bağlı M.Ə Rəsulzadə öz fikirlərini belə ifadə edir . "Gəlinlər həmayili"ndəki xof "Allah xofu"nda daha açıq bir surətdə təsvir olunmuş ,"Əvvəlinci şərabçı " mürtəcimi öylə görünüyor ki, tamamimilə Tolstoy mənəviyyətinə təslim olunmuşdur"(14).

S.M.Qənizadənin maarifçilik missiyası bədii qəhrəmanın təhsilə, məktəbə, maarifə münasibətində də özünü büruzə verir. Məşədi Əsgər varlanıb sahibkar olduqdan sonra hər iki oğlunu gimnaziyaya qoyur. Istəyir ki, oğlanları da oxuyub Sədrəddin bəy kimi "obrazovannı" olsunlar. Övladlarına yaxşı oxumağın təhsil aldığından onlara axşamlar türk ədəbiyyatı oxutdurur ki. Öz milli ədəbiyyatlarını, ana dillərini bilib milli hissdən məhrum qalmasınlar.

Ədibin maariçilik idealı Sədrəddin bəy obrazının həyata baxış və cəhalətdən qurtuluş fəlsəfəsində özünün daha dolğun ifadəsini tapmışdır. Bu obrazın timsalında müəllif vətənpərvər, humanist bir məmur və ziyalı obrazı yaradır. Müstəntiq Sədrəddin bəy öz xalqını sevən, vətən övladlrının taleyini düşünən, mümkün qədər onlara kömək etməyə çalışan millətsevər bir məmurdur. Məcburiyyət üzündən oğurluq edib bunun peşmançılığını çəkən Məşədi Əsgərə dərhal yardım əli uzadır. Onu vəziyyətdən çıxarmağ çalışır. Hətta ailəsinin maddi sıxıntısını, ehtiyacını bilib ona öz cibindən on manat pul da verir. Onun qənaətinə görə cinayətin cəhalətin tənəzzülün, bir sözlə, hər cür naqisliyin səbəbi insanların həqiqi şəriət və maarif yolundan uzaq düşməsidir. Insanlığın şərdən qurtuluş yolu şəriətə və elmə bağlıdır. Sədrəddin bəy bu barədə öz fəlsəfəsini belə izah edir: "Əgər insanlar Allah qoyduğu şəriətlə zindəganlıq etsələr, əlbət ki, dünyada hərgiz oğurluq ola bilməz, çünki heç kəs oğurluqda olan murdar qəbahəti boynuna götürməz... Amma çifayda! Elm və şəriət hala o dərəcədə inkişaf tapmyıbdır ki, hamı insanlar insanlıq şərəfin anlayıb, vicdan isməti saxlaya bilsinlər" (8, 121).

S.M. Qənizadə elm və maarif nuru yaymaq, bu nurla cəmiyyəti işıqlandırmaq yolu ilə "zəka səltənətini". Azad, nöqsanlardan xali, hürr bir cəmiyyət yaratmağın mümkün olduğuna inamını Sədrəddin bəyin dili ilə ifadə edir: "Amma bir vaxt olar ki, maarif məşəlinin işığı aləmi basar; ölkələrdə. Şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, obalarda məktəblər bina olunar, qiraətxanalar açılıar, əsl ürf tiryəki insanların təbiətinə yerləşib vicdanlarına sirayət edər... Onda əl "kəsmək" məsələsi o mənada istemal olur ki, hər kəsin başı üstündə öz vicdanı qılınc olub dayandıqda əlləri hərgiz oğurluğa uzana bilməz..." (8, 122).

"Allah xofu" hekayəsindən sonra S.M. Qənizadə kiçik oxucular üçün "Qurban bayramı"hekayəsini qələmə alır və "Dəbistan" məcmuəsində nəşr etdirir. "Şeyda" imzası ilə nəşr edilən bu hekayənin bütöv şəkildə adı "Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət "dir. Sənətkar oxucuların xahişi ilə 1916 və 1919-cu illərdə əsəri ayrıca kitabça halında nəşr etdirərkən mətndə xırda dəyişikliklər etmişdi. Sənətkarın etdiyi bu dəyişikliklər cümlə və sözlərə aiddir.Əsas süjet, epizodlar, bir sözlə, bədii mətnin əsas sistemi, məzmun və ideya öz yerində qalmışdır.

Hekayə dini mövzudadır. İslam dininə məxsus mühüm bir ritualın – qurban bayramının keçirilməsi prosesində tipik bir müsəlman ailəsində baş verən hadisələr, mənəvi, əxlaqi, iqtisadi və psixoloji proseslər əsərin əsas mövzu obyektini təşkil edir.Yazıçı bu ailənin timsalında son dərəcə mükəmməl, dolğun bir umumiləşdirmə apara bilmişdir. Müsəlman ailələrinin, mövcud sosial mühitdə böyüklü-kiçikli ictimai fərdlərin həmin bayrama münasibəti fonunda üşükləi vəziyyəti, keçirdiyi iztirablı halları, məsum mənzərəni real, olduqca inandırıcı lövhlərlə canlandırır. Eyni zamanda bu ailələrdə böyüyən nəslin islam mühitindəki tərbiyə ahəngini, fənalaşma, ətalət və süstlük qirdabına yuvarlanma prosesini həyatın real gerçəkiyinə

uyğun bir məntiqlə təcəssüm etdirir.

Vacib olan bir məsələni də demək yerinə düşər ki, burada ədib heç bir zaman islam dininə qarşı çıxmamışdır. Baxmayaraq ki, S.M.Qənizadə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutu kimi yüksək dərəcəli bir ali məktəbdə təhsil almışdır və öz doğma dininə münasibəti də daim tamamilə müsbət olmuşdur.O öz etiqad və inanc sisteminə həmişə rəgbət, hörmət və məhəbbətlə yanaşmışdır.Yəni bədii yaradıcılığında ədibin məqsədi heç də dini tənqid etmək deyil, buradakı umumi mənzərəni, sosial mühiti real şəkildə oxucuya çatdırmaqdır.

Bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki və. "Qurban bayramı" dini mövzulu əsər olduğundan sovet dövründə çap edilməmiş, hətta S.M. Qənizadənin nəşr olunan əsərlərinə də salınmamış və tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Hekayənin bəzi məziyyətləri barədə yığcam şəkildə ilk dəfə A. Məmmədov və X. Məmmədov danışmışdır.

Bir sözlə bu əsər islamı təbliğ edən bir hekayədir. Bu Salmanın mülahizə və təlqinlərində öz əksini tapır. Usta Saman qatı bir islam təəssübkeşidir. Onun nəzərində müsəlmançılıq ayrı-ayrı xalqların sadəcə olaraq vahid etiqadı, dini inamı yox, milli birliyidir.O bütün müsəlmanları eyni millət kimi anlayır. İslam millətinin birliyini, yekdilliyini fədakar bir təəssüblə təbliğ edir. Bununla belə usta Salmanın islam birliyi ideyası zərərli görünmür. Çümki bu birlik heç kimə, heç nəyə qarşı yönəlmir. Sadəcə olaraq cəmi müsəlmanların bir-birinə əl tutmasının, kömək və himmət etməsinin, millətin tərəqqisi və inkişafına çalışmasının, milləti-islamın inkişafı üçün rəvac verməsinin tərəfdarı kimi ziyanlı görünməyən bir mövqe tutur.

"Qurban bayramı"nda vətənpərvərlik, millətsevərlik ideyası aparıcı xətlərdən birini təşkil edir. Bu hiss usta Salmanda çox güclüdür.O, həmin təssübkeşlik hissini övladı İsmayıla da ötürür. Ancaq onlar vətən və millətə xidmət etməkdə, ona faydalar verməkdə acizdirlər. Ac və aciz həmvətənlərinə Allahın əziz günündə kömək etmək, ianə verməkdən ötrü atanın bir şahıya, ananın iki qəpiyə, balaca İsmayılın isə yeganə şəxsi əmlakı olan cama gücü çatır.Bununla belə usta Salmanın "millət eşqinə" yaşamaq,"millətə himmət"barədə fəlsəfəsi sərrast və qənaətləndirici təsir bağışlayır. O, oğluna başa çalır ki: "Qurban kəsməkdən murad qoyun qanı tökmək deyil, bəlkə, fədakarlıqdır.Fədakarlıq və himmət ikisi bir söz mənasındadır.

Himmət işində az-çox nəzərə alınmaz.Millət eşqinə hər kəs öz bacardığı qədər himmət etmək borcudur. Himmət təkcə pul ilə deyil. Dövlətlilərin himməti pul ilə olur, igidlərin himməti can ilə olur. Alimin və müəllimin himməti təlim və tərbiyə ilə olur.Axır ki, hər kəs öz varından millət yolunda himmət və fədakarlıq etmək borcudur".

"Qurban bayramı" hekayəsi dini mahiyyətli məqamlar olsa da, balaca İsmayılın simasında gənc nəslin gələcəyinə, xalq üçün çalışmaq amalına sahib çıxacağına inam vardır. İsmayıl zəhmət adamlarının Qurban bayramı günərində daha qabarıq şəkildə üzə çıxan yoxsulluğu, cəmiyyətdəki varlı-yoxsul təbəqələşməsi ilə barışmaq istəmir, atasına söz verir ki, böyüyəndə öz millətinə xeyir verəcəkdir. şəriətdən, həm də elm və mərifətdən uzaq düşmüşdür.

Sağlam dünyagörüşə malik olan gənc nəsli tərbiyə etmək fikri həm bədii yaradıcılığında, həm də elmi metodik əsərlərində öz əksini tapmışdır. Ədibin fikrincə o əsərlər yaşamağa qadirdir ki, həyatı bəzək düzəksiz - təhrif olunmadan əks edir. Müəllifi parlaq istedad, dərin bilik və rəvan sənətkarlıq təbinə malikdir.

Nəticə

Sultan Məcid Qənizadə böyük Azərbaycanlı idi. Müəllimliyə başladığı ilk gündən həyatını və yaradıcılığını millətinin oyanışına, tərəqqisinə, təhsilinə və işıqlı gələcəyə sahib durmasına bağlamışdı. Görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun Köçərli yazırdı: "Qənizadə iqtidarlı bir ədib olduğunu bildirir. Əsərlərinin hər birində təzə fikirlər, vüsətli xəyallar, dərin mənalar, nazik işarələr, gözəl əqidələr var ki, hər kəsə onları oxumağı tövsiyə edirik".

Bir çox həmkarından fərqli olaraq Sultan Məcid Qənizadə yaradıcılığında da, pedaqoji fəaliyyətində də insanları Allahın buyurduğu şəriətlə yaşamağa çağırırdı. İnsan mənəviyyatını, əxlaqını önə çəkən Qənizadə dünyəvi elmləri yorulmadan təbliğ etməklə yanaşı, hər kəsi insan olmağa, insaniyyətə, milliyyətə, Vətənə xidmətə səsləyərdi. O, bütün ibrətamiz öyüdlərində vətəndaş olduğunu, Vətənə bağlılığını ifadə edirdi. O dövr yazıçılarının bir çoxunu məşğul edən problemlərdən biri də qadın azadlığı məsələsi olub. Sultan Məcid Qənizadə müsəlman aləmində əsrlər boyu davam edən qadın geriliyinə son qoymaq üçün "Gəlinlər həmayili"ndə öz fikirlərini oxucuların mühakiməsinə vermişdi. Sultan Məcid Qənizadə bütün bunlardan sonra "xalq düşməni" idi. Onun tərcümeyi-halında oxuyuruq: "S.M.Qənizadə 1937-ci ildə, 72 yaşında vəfat etmişdir". Görünür, tədqiqatçılar dövrün ab-havasından çəkinərək ölüm tarixini sadəcə belə yazmağı məsləhət bilmişlər. Sultan Məcid Qənizadə öz əcəli ilə vəfat etməmişdi. 1937-ci ilin repressiyaları öz qara caynaqlarını yaşının ahıl

çağında Sultan Məcid Qənizadəyə də tuşladı. Ömrü boyu millətinə, xalqına, onun işıqlı gələcəyinə xidmət göstərən bir şəxsiyyəti cismani cəhətdən öldürsələr də Əsərləri Azərbaycan xalqı yaşadıqca yaşayacaq.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan pedaqoji fikrinin başlıca problemlərinə dair. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı., 1975, №1, s. 55.
2. Azərbayan klassik uşaq ədəbiyyatı antalogiyası. Bakı: Elm, 1988.
3. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı müntəxəbatı (XIX-XX əsrlər). Məmmədov X. Bəktaşi İ. XX əsr Uşaq mətbuatında ədəbiyyat. Bakı: ADU 1995.
4. Babayev B. Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin təhlili xüsusiyyətləri. Bakı: Müəllim, 2006.
5. Bəktaşi İ. XX əsr uşaq mətbuatında ədəbiyyat. Bakı: ADU-nun nəşri, 1965.
6. Əhmədov C. Uşaq və zaman. Bakı. Yazıçı 1986.
7. Hacıyev A. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı. ADPU, 1984.
8. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Azərnəşr. 1965.
9. Mir Cəlal Hüeynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1974.
10. Məmmədov A. Azərbaycan hekayəsi. Bakı. Yazıçı. 1984.
11. Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı. 1983.
12. Məmmədova Ş. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antalogiyası. Bakı. ADPU 2019.
13. Məmmədov X. XIX əsr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı. ADPU, 2006.
14. Rəsulzadə M.Ə. Allah xofu. "Açıq söz" qəzeti. Bakı. 1916, 7 sentyabr.

KERATİNİZE SKUAMÖZ HÜCRELİ KARSİNOM VE DÜŞÜK DERECELİ B HÜCRELİ LENFOMA BİRLİKTELİĞİ: OLGU SUNUMU

Dr. Sabri Can Mutlu, Doç. Dr. İlknur Aytekin Çelik
Sağlık Bakanlığı Ankara Bilkent Şehir Hastanesi Göğüs Cerrahisi Kliniği, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Cerrahisi Anabilim Dalı, ORCİD:0000-0001-5266-5520, ORCİD: 0000-0003-0754-680X

ABSTRACT

Aim: Squamous cell carcinomas comprise approximately 20-30% of non-small cell lung carcinomas. B-cell lymphoma is the most common lymphoma in adults among non-Hodgkin lymphomas.Although both tumors are frequently seen, very rare cases showing the coexistence of squamous cell carcinoma and B-cell lymphoma were encountered in the literature.

Case:A 53-year-old female patient was followed up due to pancreatic ca. When a 44x33 mm mass was observed in the left upper lobe of the left lung on thorax CT taken while she was being followed up, transthoracic biopsy was performed and pet/CT imaging was performed.The lesion overall suvmax was 17.10. There was no involvement of the patient's bilateral lymph nodes on PET/CT. After the biopsy result of the patient was squamous cell carcinoma, left upper lobectomy and regional lymph node dissection were performed. The patient was discharged on the 8th postoperative day. The pathology result of the patient; The mass in the lung was reported as squamous cell carcinoma T1bN0M0 stage 1A2, and low-grade B-cell lymphoma infiltrates were seen in all lymph nodes except number 6 (lymph nodes 5,7,9 and 10).

Result: Although there are studies in the literature showing the association of small cell lung cancer with Hodgkin lymphoma, lung typical carcinoid tumor with non-Hodgkin lymphoma, and primary lung adenocarcinoma and low-grade B-cell lymphoma, the number of studies showing the association of lung squamous cell carcinoma and B-cell lymphoma is very low.

Key words: Lung Cancer, Lymphoma, Carcinoid

Özet:

Skuamöz hücreli karsinomlar, küçük hücreli dışı akciğer karsinomlarının yaklaşık olarak %20-30'nu kapsamaktadır. B hücreli lenfoma non-hodgkin lenfomalar arasında erişkinlerde en sık görülen lenfomadır. İki tümörün de sık görülmesine rağmen, literatür taramalarında skuamöz hücreli karsinom ve b hücreli lenfoma birlikteliğini gösteren çok nadir vakaya rastlanılmıştır.

53 yaşında kadın hasta, pankreas ca nedeniyle takiplerine devam ederken çekilen toraks bt'sinde sol akciğer üst lobda 44x33 mm'lik kitle görülmesi üzerine hastaya transtorasik biyopsi yapıldı ve pet/bt görüntülemesi yapıldı. Lezyon tulumu suvmax 17.10 idi. Hastanın bilateral lenf nodlarında pet/bt'de tutulum yoktu. Hastanın ttiiabx sonucunun skuamöz hücreli karsinom gelmesi üzerine hastaya tarafımızca sol üst lobektomi ve regional lenf nodu diseksiyonu yapıldı. Hasta postop 8. gününde taburcu edildi. Hastanın patoloji sonucu; akciğerdeki kitle skuamöz hücreli karsinom T1bN0M0 evre 1A2 olarak raporlandı, alınan 6 numara hariç tüm lenf nodlarında ise düşük dereceli b hücreli lenfoma infiltrasyonları görüldü (5,7,9 ve 10 numaralı lenf nodları).

Literatürde küçük hücreli akciğer kanseri ile hodgkin lenfoma birlikteliği, akciğer tipik karsinoid tümörü ile non-hodgkin lenfoma birlikteliği ve primer akciğer adenokarsinomu ile düşük dereceli b hücreli lenfoma birlikteliğini gösteren çalışmalar mevcut olmasına rağmen akciğer skuamöz hücreli karsinom ile b hücreli lenfoma birlikteliğini gösteren çalışma sayısı oldukça azdır. Yapılan çalışmalar da lenfoma tanılı, kemo/radyoterapi alan hastalarda gelişen akciğer kanserine odaklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Akciğer kanseri, Lenfoma, Karsinoid

GİRİŞ:

Skuamöz hücreli karsinomlar, küçük hücreli dışı akciğer karsinomlarının yaklaşık olarak %20-30'nu kapsamaktadır. (1)B hücreli lenfoma non-hodgkin lenfomalar arasında erişkinlerde en sık görülen lenfomadır. (2) Lenfoma birçok organda görülebilmektedir. Bu zamana kadar lenfoma ve diğer malignitelerin birlikteliği ile ilgili oldukça nadir çalışmalara rastlanmaktadır.(3)

Olgu:
53 yaşında kadın hasta, pankreas kanseri nedeniyle takiplerine devam ederken çekilen toraks tomografisinde insidental olarak saptanan sol akciğer üst lobda 44x33 mm'lik kitle saptanmıştır. Hastanın PET/BT sinde Lezyon tulumu suvmax 17.10 idi. Hastanın bilateral lenf nodlarında pet/bt'de tutulum yoktu. Hastanın ttiiabx sonucunun skuamöz hücreli karsinom gelmesi üzerine sol akciğer üst lobektomi ve regional lenf nodu diseksiyonu yapıldı. Hasta postoperatif 8. gününde sorunsuz olarak taburcu edildi. Hastanın patoloji sonucu; akciğerdeki kitle skuamöz hücreli karsinom T1bN0M0 evre 1A2 olarak raporlandı, alınan 6 numara reaktif lenf nodu olarak raporlanırken diğer tüm lenf nodlarında ise düşük dereceli b hücreli lenfoma infiltrasyonları izlendi. (5,7,9 ve 10 numaralı lenf nodları).
Tartışma:
Karsinoid tümörler nöroendokrin hücrelerden gelişen neoplazilerdir. Genellikle gastrointestinal sisteme yerleşmekle birlikte daha nadir olarak da solunum sistemine yerleşmektedir.(4) Literatürde küçük hücreli akciğer kanseri ile hodgkin lenfoma birlikteliği, akciğer tipik karsinoid tümörü ile non-hodgkin lenfoma birlikteliği ve primer akciğer adenokarsinomu ile düşük dereceli b hücreli lenfoma birlikteliğini gösteren çalışmalar mevcut olmasına rağmen akciğer skuamöz hücreli karsinom ile b hücreli lenfoma birlikteliğini gösteren çalışma sayısı oldukça azdır. Akciğer karsinomlu olgularda özellikle lenf nodu tutulumu olanlarda mutlaka lenf nodu örneklemesi yapılmalıdır. Lenf nodu örneklemesi yapılmadan N2 kabul edilen olgular gereksiz yere daha yüksek evre akciğer kanseri tanısı alarak cerrahi şansını kaybedebilirler. Akciğer maligniteli hastalarda senkron lenfoma olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

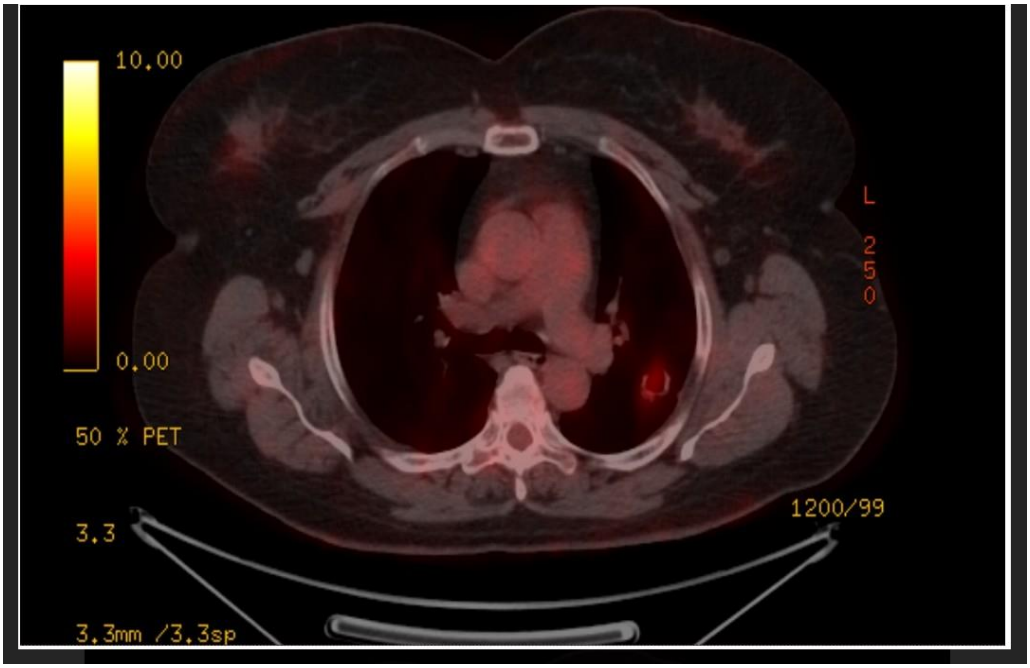

KAYNAKLAR:

1. Yang J, Li H, Zheng RS, et al. Zhonghua Zhong Liu Za Zhi. 2019;41(6):471-476. doi:10.3760/cma.j.issn.0253-3766.2019.06.014
2. Jiang M, Bennani NN, Feldman AL. Lymphoma classification update: B-cell non-Hodgkin lymphomas. Expert Rev Hematol. 2017;10(5):405-415. doi:10.1080/17474086.2017.1318053
3. Kargi A, Gürel D,Akkoclu A et al. Primary pulmonary extranodal marginal zone lymphoma/low grade B-cell lymphoma of MALT type combined with well-differentiated adenocarcinoma. Tumori 2010;96:168-71.
4. Westergaard T, Frisch M, Melbye M. Carcinoid tumors in Denmark 1978-1989 and the risk of subsequent cancers. A population-based study. Cancer. 1995;76(1):106-109. doi:10.1002/1097-0142(19950701)76:1<106::aid-cncr2820760116>3.0.co;2-w

DNT ARDICILLIĞININ TƏSADÜFİ SİMMETRİYASI ÇARQAFIN İKİNCİ BƏRABƏRLİK QAYDASI

(DNA SEQUENCE SYMMETRIES FROM RANDOMNESS THE ORIGIN OF THE CHARGAFF'S SECOND PARITY RULE)

Nuriyev Qalib Oktay oğlu
Bakı Dövlət Universiteti II kurs magistr

XÜLASƏ

Canlı orqanizmlərin əksəriyyəti genetik məlumatlarını saxlamaq və nəsildən-nəslə ötürmək üçün ikiqat zəncirli DNT-dən (dsDNT) istifadə edirlər. Hansı ki, bu bioloji məlumat təkamülün əsas hədəfi hesab edilir. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, dsDNT ardıcıllığında simmetriyalar mövcuddur ki, bu simmetriyalar bioloji və ya ətraf mühit faktorlarının təkamül təzyiqindən asılı deyil, dsDNT molekulunun özünün fiziki xüsusiyyətlərindən, eyni zamanda entropiya prinsipindən irəli gələ bilər. Beləliklə, DNT əsaslı məlumat axtararkən təsadüfi olaraq yaranan "DNT simmetriyaları" nəzərə alınmalıdır. Müəyyən olunmuşdur ki, ikiqat zəncirin burulması nəticəsində ortaya çıxan enerji məhdudiyyətləri və dsDNT-nin fiziki xassələri ümumilikdə DNT zəncirinin arxitekturasının əsas hərəkətverici qüvvəsidir.

Açar sözlər: genomun təkamülü; DNT simmetriyaları; DNT k-merlər; ardıcıllığın təhlili; Çarqaffın ikinci bərabərlik qaydası; kodon istifadəsi

Əvvəllər nuktetoitlərin xətti ardıcıllığı baxımından dsDNT genomunda olan bioloji məlumat selektiv təzyiqlərin və neytral sürüşməsin əsas hədəfi hesab olunurdu. 1950-ci ildə Ervin Çarqaff müşahidə apardı ki, DNT-nin ikiqat spiralını əmələ gətirən dörd nukletoitin (adenin-A, sitozin-S, quanin-Q, timin-T) simmetrik olaraq yerləşiblər (A sayı = T sayı, Q sayı = S sayı). Bu qayda Çarqafın ilk bərabərlik qaydası adlanır və 1953-cü ildə DNT-nin ikiqat burulmuş strukturunun kəşf olunmasında mühüm rol oynamışdır. 1968-ci ildə isə Çarqaff müəyyən etdi ki, ikiqat burulmuş zəncir üçün müəyyən etdiyi eyniliklər DNT molekulunun hər iki zəncirində də mövcuddur. Başqa sözlə dsDNT genomunun hər bir zəncirində adeninlərin sayı timinlərin sayına, quaninlərin sayı isə sitozinlərin sayına demək olar ki, bərabərdir. Ancaq bu qayda tək zəncirli DNT (ssDNT) üçün keçərli deyil. Mitoxondirilər istisna olmaqla bütün dsDNT genomları üçün bu qayda ödənilir. Bu məlumat NCBI gen bankından götürülərək analiz olunan bütün genomlarda öz təsdiqini tapmışdır.

Çarqafın ikinci bərabərlik qaydası əvvəllər 10 əsasa qədər bütün mümkün k-merlərə (nukleotid ardıcıllığı) şamil olunurdu. Hansı ki, bu qayda k-merlərin əks komplementarları üçün keçərlidir. Bütün dsDNT genomlarına uyğun gələn bu simmetriya "müstəsna simmetriya" adlandırılmışdır. Məs. S cütlərdə dsDNT genomunun tək zəncirində 5^{l}TTASQ3^{l} nukleotoit ardıcıllığının və onun komplementar ardıcıllığı olan 5^{l}SQTAA3^{l} (RS-cütdür) təzahürləri demək olar ki, eynidir. Əksinə eyni zəncirdə S cütlərinin 5^{l}TTASQ3^{l} və 5^{l}AATQS3^{l} rastgəlmə tezlikləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Çarqaffın ikinci bərabərlik qaydasının kəşfindən 50 il keçməsinə baxmayaraq bu qayda üçün ümumi əsaslandırılma yoxdur. Bu qayda üçün müxtəlif modellər, fərziyələr irəli sürülmüşdür. Məs kök döngələri, tandem dublikasiyaları, inversiyaların ardınca gələn təkrarlanmalar, tərs çevrilmiş keçidlər, qeyri-bərabər əvəzetmələr və s. Müəyyən edilmişdir ki, Çarqaffın ikinci bərabərlik qaydasına əsasən k-mer uzunluğu dsDNT ardıcıllığının uzunluğunun loqarifmik funksiyasıdır. Şoper və əməkdaşları genom uzunluğu (L) üçün k-merlərin təqribi qiymətini hesablayıb aldılar (k-mer ≈ 0,73ln(L)). Ancaq təkrarlanma nə qədər uzun olsa belə bu dsDNT ardıcıllığın ümumi uzunluğu ilə müqaisədə çox kiçikdir.

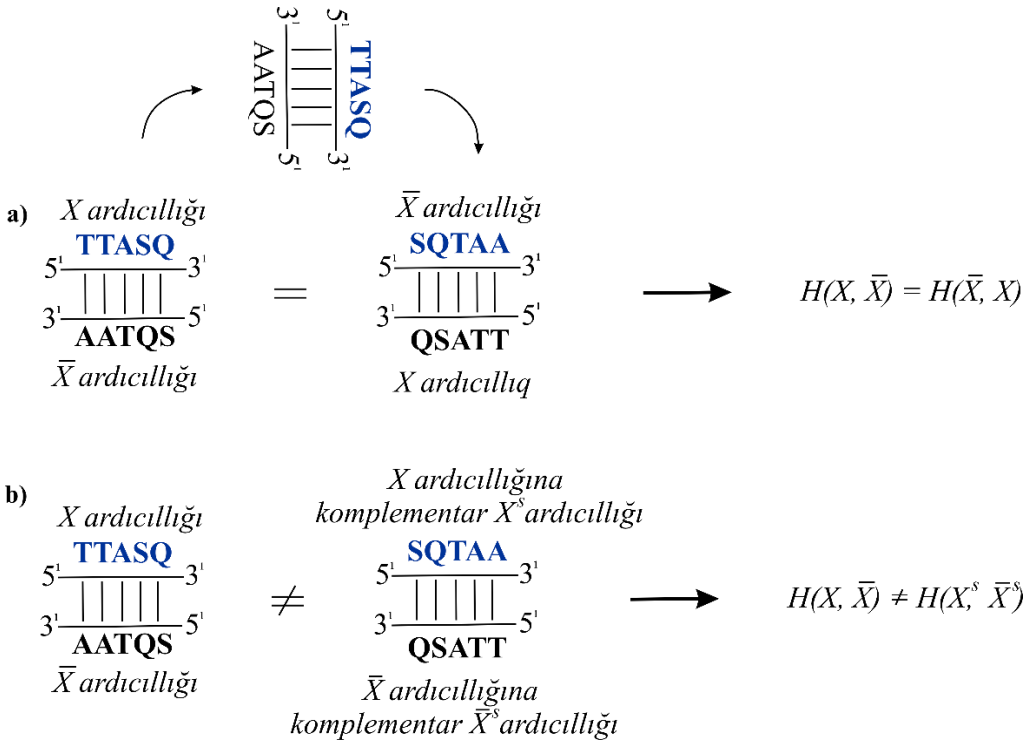

Yuxarıdakı sxemdə dsDNT-nin enerji simmetriyası göstərilmişdir. (a) Müsbət zəncirdəki X (5′ . . . TTASQ . . . 3′) ardıcıllığı ilə mənfi zəncirdəki $\bar{X}$ (3′ . . AATQS . . 5′) ardıcıllığı arasındakı qarşılıqlı təsir enerjisi komlementar mənfi zəncirin $\bar{X}$ (3′ . . QSATT . . . 5′) ardıcıllığı ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda onun müsbət zəncirdə əks ardıcıllığı $\bar{X}$ (5′ . . SQTAA . . . . .) ilə eynidir. Beləliklə, RS-cütlərində bu, H(X, $\bar{X}$) = H($\bar{X}$, X) olduğunu nəzərdə tutur.

(b) müsbət zəncirdəki orijinal X ardıcıllığının X^S (5′ . . . AATGC . . . .) tamamlayıcı mənfi teldə əks X^S ilə $\bar{X}^S$ (3′ . . . TTACG . . . 5′) tamamlayıcısı arasındakı qarşılıqlı təsir enerjisi nəzərə alındıqda enerji bərabərliyi təmin edilmir. Yəni $H(X, \bar{X}) \neq (\bar{X}, X)$. Beləliklə, bu enerji simmetriyası, maksimum entropiya yanaşmasına enerji məhdudiyyətini tətbiq etdikdə, zəncirdə xüsusi k-merin tapılma ehtimalının eyni zəncirdə onun əks tamamlayıcı k-merinin tapılması ilə eyni olduğunu proqnozlaşdırmağa gətirib çıxarır. Xüsusilə, X və $\bar{X}$, ardıcıllıqlarında eyni sayda A–T və S–Q olduğu üçün bu Çarqaffin ikinci bərabərlik qaydasına gətirib çıxarır. Qeyd edək ki, bu qayda RS cütlərində 5′ → 3′ istiqaməti TTASQ və QSATT ardıcıllıqları arasında qorunur (eyni şey AATQS və SQTAA üçün də keçərlidir), S cütlərində isə eyni ardıcıllığın istiqamətləri tərs çevrilmişlər. Başqa sözlə, (a)-dakı ardıcıllıqlar eyni ilə (b)-dəki ardıcıllıqlara spekulyardır.

dsDNT ardıcıllığının ehtimal olunan paylanmasını tapmaq üçün DNT ikiqat zəncirinin burulmuş strukturunun diktə etdiyi enerji məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq maksimum entropiya yanaşmasını tətbiq etmək lazımdır. Bu isə öz növbəsində minimum sərbəst enerjiyə uyğun gələn DNT ardıcıllığının tənzimləmələrini tapmağa gətirib çıxarır. Bu prinsipə əsasən, entropiyanı maksimum edən paylanma, enerji məhdudiyyətlərini təmin edənlər arasında ən az qərəzlidir. Nümunə üçün ehtimal olunan ən yüksək entropiyaya malik olan paylanmadan istifadə edərək ən az məlumat miqdarına ehtiyac olan model seçək.

İkiqat enerjinin qarşılıqlı təsiri və onun daxili simmetriyası (Nuyutonun üçüncü qanununa görə) ehtimalı vahid paylanmadan kənarlaşdırır.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, iki zəncir X (müsbət zəncir) və $\bar{X}$ (mənfi zəncir) olan dsDNT-də qarşılıqlı təsir enerjisi H(X, $\bar{X}$) H($\bar{X}$, X)-a bərabərdir. Bu isə o deməkdir ki, X və $\bar{X}$ bir-birlərini əvəz edərlərsə enerji paylanımı dəyişmir, yəni H(X, $\bar{X}$) = H($\bar{X}$, X) Şəkil. 2.(a). Nəticədə, ardıcıllığın və onun əks tamamlayıcısının rastgəlmə ehtimalları bərabərdir, yəni P(X) = P($\bar{X}$). Eyni zamanda qarşılıqlı təsir enerjisi H(X, $\bar{X}$) ilə onun komplementar X^S (onun S cütü) cütləşmə ardıcıllığı ilə müqaisə edilirkən müsbət və mənfi ardıcıllıqlar arasında enerji simmetriyası ödənilmir, yəni $H(X, \bar{X}) \neq (\bar{X}, X)$. Şəkil.2(b).

Bu o deməkdir ki, ümumiyyətlə P(X) ≠ P(X^S) və bir DNT zəncirinin kovalent rabitəsinin qırılması üçün

$P(X) = P(X) \neq P(X^S)$ şərti ödənilməlidir. $P(X) = P(\bar{X})$ bərabərliyindən çıxan əsas nəticə ondan ibarətdir ki, RS cütlərinin gözlənilən sayları bərabər balanslaşdırılıb. Ancaq bu qayda sonsuz uzun dsDNT ardıcıllıqları üçün ödənilir və genom ölçüsü azaldıqda (virus və orqanelların DNT-də olduğu kimi) kənaraçıxmaların olması gözləniləndir.

Nəticə: Maksimum entropiya prinsipi genomdakı RS cütlətinin maksimum uzunluğunun k-merin hər hansı bir xüsusi uzunluğu ilə məhdudlaşmadığını və yalnız bütün dsDNT genomunu əhatə edə bilən enerji qarşılıqlı təsir diapazonundan asılı olduğunu praqnozlaşdırmağa imkan verir. Maksimum enerji prinsipi tək zəncirli DNT (ssDT) tətbiq olunduqda enerji qarşılığının olmaması səbəbindən adenin-A və timin-T (həmçinin sitozin-S və quanin-Q və ya hər hansı digər RS cütləri) arasında korrelyasiya yoxdur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Nei M, Zhang J. Evolution: molecular origin of species. *Science* 1998;282:1428–9.
2. Kimura M. Evolutionary rate at the molecular level. *Nature* 1968;217:624–6.
3. King JL, Jukes TH. Non-Darwinian evolution. *Science* 1969;164:788–97.
4. Zamenhof S, Shettels LB, Chargaff E. Chemical specificity of nucleic acids and mechanism of their enzymatic degradation. Nature 1950;165:756–7.
5. Rudner R, Karkas JD, Chargaff E. Separation of *B. subtilis* DNA into complementary strands, I. biological properties. *Proc Natl Acad Sci U S A* 1968;60:630–5.
6. Karkas JD, Rudner R, Chargaff E. Separation of B subtilis DNA into complementary strands II template functions and composition as determined by transcription with RNA polymerase. *Proc Natl Acad Sci U S A* 1968;60: 915–20.
7. Rudner R, Karkas JD, Chargaff E. Separation of *B. subtilis* DNA into complementary strands. 3. Direct analysis. *Proc Natl Acad Sci U S A* 1968;60:921–2

İNSANIN 5-HT2A SEROTONİN RESEPTORU GENİNİN POLİMORFİZMİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Matxanım Abdullayeva Qadir qızı, b.ü.f.d., dos. Məmmədov Ələmdar Çərkəz oğlu
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu,

XÜLASƏ

$5HT2_A$ reseptorunu kodlaşdıran 5-HT2A geni, 13 xromosomun 13q14-q21 lokalizasiya olunub, insan, siçovul və siçanın genomunda gendə 471 amin turşusu kodlaşmışdır. İnsan HTR2A geninin ölçüsü təqribən ~66 kilobaz olub, 4-7 ekzondan ibarətdir [1]. Əksər genetik assosiasiya tədqiqatları intihar davranışı, aqressiyanın patogenezində rol oynaması, çəki, iştah və əhval-ruhiyyənin tənzimlənməsində 5-HT neyrotransmitter sisteminin mühüm rollarına görə, əsasən, serotonin (5-HT) ilə əlaqəli gen polimorfizmlərinə yönəlmişdir. 5-HT_{2A} reseptoruna təsir edən genetik polimorfizmlərin rolu neyropsixiatrik pozulmalarda mövcud tədqiqatların diqqət mərkəzindədir.

5-HT_{2A} reseptor geni (5-HTR2A) ümumi populyasiyada bir neçə polimorfizmə malikdir ki, insan 5-HT2A reseptor geninin kodlaşdırma bölgəsində ən azı yeddi tək nukleotid polimorfizmi aşkar olunmuşdur [2]. Genetikada, T102C və ya C102T də adlandırılan rs6313, kodon 102-də tək nukleotid polimorfizmdir (SNP). Bu polimorfizmdə, 5-HT2A-nın kodon 102-də timin (T) və ya sitozin (C) əsası ola bilər [3]. 5-HT2A kodon 102 polimorfizmi, 5-HT2A reseptor zülalının amin turşu ardıcıllığının dəyişikliyi ilə nəticələnmir, çünki hər iki allel 34-cü mövqedə serin amin turşusunu kodlaşdırır.

5-HTR2A genindəki məlum tək nukleotid polimorfizmlərindən (SNP) biri də promotor bölgədəki -1438A/G polimorfizmidir (rs6311) və neyropsixiatrik xəstəliklərdə 5-HTR2A ekspressiyasını modullaşdırmaq üçün müəyyən edilmişdir[4].

Tədqiqatların aparılması üçün 1 saylı Respublika Psixatriya Xəstəxanasında müalicə olunan xəstələrdən qan nümunələri toplanmış və laboratoriyada genom DNT ayrılaraq -20°C saxlanmışdır. 5-HT2A serotonin reseptoru geninin mutasiyalarının müəyyənləşdirilməsi üçün iki cüt müxtəlif praymerlər sintez olunmuş və PZR üçün hazırlanmışdır. Genom DNT və praymerlər uyğun qatılıqlarda durulaşdırılmış və uyğun proqaramlar üzrə PZR aparılmışdır.

1.F: 5'-ACTGCGAAACCAACTTATTTCC-3'; R:5'-TGCAGATTCCCATTAAGG-3';

2.F:-5'CATGGAGAATAATGAGCCCAAA-3'; R-5'-TAACAATTGACAGCAGGAAATACC3'

Praymerlərdən 1-ci praymer dəsti Azərbaycan populyasiyasında xəstə insanlardan götürülmüş qan nümunələrindən ayrılmış xromosom DNT üzərində uyğun amplikonlar sintez olunmuşdur. İkinci praymer dəsti ilə alınmış amplikonlar fərqli olmuşdur və əlavə tədqiqatlar aparılmalıdır.

PZR məhsulları 1% aqaroza gelində elektroforetik analiz olunmuş və nəticələr sənədləşdirilmişdir.

Alınmış PZR məhsullarının restriksion analizi HpaI restriksiya fermenti ilə aparılmış və restriksiya saytında baş vermiş mutasiya, yəni tək nukleotid polimorfizmi müəyyən olunmuşdur. Tədqiqatlar toplanmış digər insan DNT nümunələri ilə davam etdirilir.

Açar sözlər: *Serotonin 5-HT2A reseptor geni, genin polimorfizmi, mutasiya,kodon, SNP*

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ruble, C.L.; Smith, R.M.; Calley, J.; Munsie, L.; Airey, D.C.; Gao, Y.; Shin, J.H.; Hyde, T.M.; Straub, R.E.; Weinberger, D.R.; et al.Genomic Structure and Expression of the Human Serotonin 2A Receptor Gene (HTR2A) Locus: Identification of Novel HTR2A and Antisense (HTR2A-AS1) Exons. BMC Genet. 2016, 17, 1–15.
2. Bertola V., Cordeiro Q., Zung S., Miracca E.C., Vallada H. Association Analysis between the C516T polymorphismin the 5-HT2A receptor geneand Schizophrenia // Arq Neuropsiquiatr., 2007, 65(1):11-14
3. Üçok A., Alpsan H.,Çakır S., Saruhan-Direskeneli G. Association of a serotonin receptor 2a gene polymorphism with cognitive functions in patients with schizophrenia //American Journal of Medical Genetics Part B, 2007, 144B: 704–707
4. Yan P, Gao B, Wang S, Wang S, Li J, Song M. Association of 5-HTR2A -1438A/G polymorphism with anorexia nervosa and bulimia nervosa: A meta-analysis. Neurosci Lett. 2021 Jun 11;755:135918.

LENFÖDEM TEDAVİSİNDE BARİATRİK CERRAHİ

Mehmet Volkan Yiğit
Memorial Hastanesi Genel Cerrahi Kliniği, ORCID ID:0000-0002-2291-5389

ÖZET
Obezite tüm dünyada kabul edilen, ölümcül olabilen birçok hastalığın eşlik edebildiği bir sağlık sorunudur. Ayrıca yaşam kalitesini bozan lenfödem hastalığı da sıkça rastlanmaktadır. Bu sunumumda obezite nedeniyle Laparoskopik Sleeve Gastrektomi (LSG) yapılan hastamızda lenfödem hastalığının gerilemesi ve obezite cerrahisinin lenfödem üzerine etkisinin gösterilmesi amaçlanmıştır.
Anahtar Kelimeler: Obezite, Lenfödem, Obezite cerrahisi

GİRİŞ
Obezite, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "vücutta sağlığı bozacak ölçüde anormal veya aşırı yağ birikmesi" olarak tanımlanmaktadır (1,2). Son yıllarda tüm dünyada giderek büyüyen bir sağlık sorunu haline gelmiştir. Obezite, mortalite riskini arttıran birçok soruna sebep olması dışında, dermatolojik sorunlara da neden olmaktadır (3). Obez hastalar, normal kilodaki hastalara göre cilt hastalıkları açısından daha fazla risk altındadır (4). Bu hasta grubunda derinin bariyer fonksiyonu, ter bezleri, lenfatik dolaşım, kollajenin fonksiyonlarında bozulma, yara iyileşmesinde gecikme, mikro ve makro dolaşımın etkilenmesi ve cilt altı yağ dokusunda değişime bağlı olarak farklı cilt hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Lenfödem, kronik venöz yetersizlik, hiperkeratoz ve tekrarlayan deri infeksiyonları gibi bazı dermatolojik hastalıklar da obezite ile ilişkilendirilmektedir (5) Obez bireylerde, tanı ve tedavisi kolay olan cilt lezyonlarının varlığı yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olgu sunumunda amacımız obezite nedeniyle LSG yapılan hastamızda mevcut lenfödem tablosunun iyileşme sürecini değerlendirmektir.

BULGULAR
Elli dört yaşında, üniversite mezunu, bakımı iyi olan bayan hasta 2018 yılı Mayıs ayında kilo verme istemi ile polikliniğimize başvurdu. Hastanın romatoid artrit nedeniyle tedavi gördüğü ve başka kronik bir hastalığının olmadığı, son 4 yıldır bacaklarında şişlik, ağrı ve tekrarlayan yaralar sebebiyle Fizik Tedavi ve Enfeksiyon Hastalıkları kliniklerinde tedavi gördüğü öğrenildi. Fizik muayenesinde vital bulguları normal olan hastanın boyu 164 cm, ağırlığı 118 kg ve vücut kitle indeksi (VKI) 43. 8 olarak ölçüldü. Hastanın her iki alt ekstremitelerde 2 pozitif gode bırakan ödemi mevcuttu. Her iki bacak çap ölçümleri yapıldı.(Tablo1). Başvuru anında hastanın labaratuvar değerleri normal aralıktaydı. Hastaya morbid obezite nedeniyle bariatrik cerrahi planlandı. Alt ekstremitede ödem varlığı nedeniyle; etiyolojiye yönelik olarak Kardiyolojiye danışılan hastanın ejeksiyon fraksiyonu (EF) %60 olup, kardiyak patoloji tespit edilmedi. Vaskuler patoloji açısından yapılan doppler ultrasonografide patolojik bulgu saptanmadı. Ayrıca batın ultrasonografide normal sınırlarda saptandı. Hastaya LSG yapıldı. Ameliyat sonrası 1. Gün oral gıda başlandı,2. gün taburcu edildi.10 gün boyunca derin ven trombozu profilaksisi için düşük moleküler ağırlıklı heparin başlandı. Ameliyat sonrası 6. ay,1. yıl ve 2. yıl bacak çap ölçümü yapıldı. Hastamızın iki yıllık sürede 56 kilo ağırlık kaybı oldu. (VKİ:23. 1 kg/m²)

TARTIŞMA
Obezite lenfatik akımı yavaşlatarak, lenfatik sıvının cilt altı yağ dokusunda birikmesine ve lenfödeme yol açar. Lenfödem lenf damarlarının dilatasyonu ve doku oksijenizasyonunun azalması ile ilişkilidir. (6)Hastalarda lenfödem genelde ayaklarda başlayıp proksimale doğru ilerler, zamanla daha fazla sıvı birikimi, fibrozise ve kronik inflamasyona neden olur. Azalan doku oksijenizasyonu ile lenfödem infeksiyona açık bir ortam oluşturur. Kronik lenfödem ilerleyerek elefantiyazis veya daha tehlikeli bir komplikasyon olan anjiosarkoma yol açabilir. (7,8-10) Hastamızda morbid obezite varlığı, lenfödem etyolojisini açıklamakta, son dört yıldır tekrarlayan deri enfeksiyonları da lenfödeme bağlı enfeksiyon geliştiğini göstermektedir. Cilt infeksiyonları her ne kadar düşük sosyoekonomik hasta grubunda daha sık görülse de hastamızın sosyoekonomik durumu oldukça iyi olup, tekrarlayan infeksiyonlar obezite ile ilişkili lenfödeme bağlıdır. Lenfödem tedavisisinde kilo azaltılması, dikkatli bir deri bakımı, elastik çoraplarla veya pnömatik araçlarla kompresyonun azaltılması ve elevasyon uygulanır .(7, 10, 11) Bizim hastamızda da kilo kaybı, elastik bandaj uygulaması sonucu alt ekstremite çaplarında önemli oranda azalma tespit edildi.

SONUÇ

Obezite dünya çapında önemi günden güne artan bir sağlık sorunudur. Vücutta birçok sistemi etkileyen obezitenin deri üzerindeki etkileri sıklıkla göz ardı edilmektedir. Obezite ve eşlik eden lenfödem tedavisinde bariatrik cerrahinin uygun ve etkili bir yöntem olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

1. Erdoğan HK, Gökdemir G, Purisa S, Altunay İK. Dermatoloji polikliniğine başvuran erişkin obez hastalarda görülen deri bulgularının değerlendirilmesi. Türkderm 2011;45: 184-187.
2. World Health Organisation. http://www.who.int/topics/ obesity/en/index.html. May 2010.
3. Yosipowitch G, DeVore A, Dawn A. Obesity and the skin: skin physiology and skin manifestations of obesity. J Am Acad Dermatol 2007;56: 901-916.
5. Brem H, Nierman DM, Nelson JE. Pressure ulcers in the chronically critically ill patient. Crit Care Clin 2002; 18: 683- 694.
6. Mathur AN, Goebel L. Skin findings associated with obesity. Adolesc Med State Art Rev 2011; 22(1): 146-156.
7. Yosipowitch G, DeVore A, Dawn A. Obesity and the skin: skin physiology and skin manifestations of obesity. J Am Acad Dermatol 2007;56: 901-916.
8. Gündeş S, Türel Ö. Ciltaltı infeksiyonları ve tedavisi. ANKEM Derg 2007; 21(2): 125-135.
9. Robinson MR, Honda KS, Bordeaux JS. Angiosarcoma in an obese woman with worsening lymphedema after weight-loss and skin-reduction surgeries. J Am Acad Dermatol 2011;65(2):448-449.
10. Shon W, Ida CM, Boland-Froemming JM, Rose PS, Folpe A. Cutaneous angiosarcoma arising in massive localized lymphedema of the morbidly obese: a report of five cases and review of the literature. J Cutan Pathol 2011;38: 560-564
11. Lu S, Tran TA, Jones DM ve ark. Localized lymphedema (elephantiasis): a case series and review of the literature. J Cutan Pathol 2009; 36: 1-20.
12. Hidalgo LG. Dermatological complications of obesity. Am J Clin Dermatol 2002;3(7):497-506.

	Ameliyat öncesi bacak çap (cm)	Ameliyat sonrası 2.yıl bacak çap (cm)	İncelme (%)
Sağ bacak diz altı	62,4	39	37,5
Sağ bacak bilek üstü	49,1	25,2	48,7
Sol bacak diz altı	61,6	38	38,4
Sol bacak bilek üstü	48,8	25	48,8

Tablo 1: Her iki alt ekstremite çap ölçümleri

SPOR HİZMETİ VEREN KAMU KURUM VE KURULUŞLARINA BAĞLI ÇALIŞANLARIN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİM DÜZEYLERİ VE SPORA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

(INVESTIGATION OF THE ORIENTATION LEVELS AND ATTITUDES TOWARDS SPORTS OF EMPLOYEES AFFILIATED WİTH PUBLIC INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS PROVIDING SPORTS SERVİCES)

Aslıhan YAYLA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, ORCID. 0000-0003-4447-1384
Prof. Dr. Soner ÇANKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, ORCID. 0000-0001-8056-1892

ÖZET

Bu araştırmanın amacı spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı çalışanların spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumlarının incelenmesidir. Araştırmanın evrenini spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı çalışanlar oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise çalışanlar arasından tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiş 344 kişi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ile Çevik ve ark (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmış etkinliklerine yönelim ölçeği ve Şentürk (2014) tarafından geliştirilmiş spora yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada, ölçek toplam puanların ve alt boyut toplam puanlarının cinsiyet, medeni durum, düzenli spor yapma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği Student testi ile, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi ve kurumda çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Araştırmada eğitim durumu lisansüstü olan bireylerin eğitim durumu lise olanlara göre, düzenli spor yapanların yapmayanlara göre, erkek katılımcıların ise kadın katılımcılara göre spor etkinliklerine yönelim ve spora yönelik tutum düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanlarının daha fazla oldu olduğu belirlenmiştir. Gelir düzeyinin yüksek olduğunu beyan eden katılımcıların spor etkinliklerine yönelim ve bilgi arama toplam puanları düşük ve orta gelirli olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışma süresi 6-10 yıl olan katılımcıların spor etkinliklerine yönelim toplam puanları ile spora ilgi duyma ve aktif spor yapma alt boyut toplam puanlarının diğer katılımcılara göre daha düşük olduğu görülmüştür. Sonuç olarak kadın, lise mezunu, düzenli spor yapmayan ve orta gelire sahip bireylerin spor etkinliklerine katılabilecek bir ortam oluşturulması bu kişilerin sosyalleşme ihtiyaçlarının sağlanması ve spora yönelik tutumlarının gelişmesi açısından önem ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor, spor etkinlikleri, tutum, yönelim, etkinlik

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the orientation levels and attitudes towards sports of employees affiliated with public institutions and organizations that provide sports services. The universe of the research consists of employees affiliated with public institutions and organizations that provide sports services. The sample of the study consists of 344 individuals selected by random sampling method among the employees. As data collection tools, a personal information form, an orientation to activities scale adapted to Turkish by Çevik et al. (2018) and an attitude scale towards sports developed by Şentürk (2014) were used. In the study, Student's t test was used to determine the differences between total scores of the scale and the total scores of the sub-dimensions for gender, marital status and regular sports status, while One-Way ANOVA and Tukey's multiple comparison tests were used to determine the differences among these total scores for age, working time in the institution, education level and income level variables. In the study, it was determined that individuals with a postgraduate education level had higher education level than those with high school, those who do regular sports compared to those who do not, and male participants compared to female participants had higher scale total scores and sub-dimension scores for the level of orientation and attitude towards sports. It was determined that the total scores of the participants who declared their income level to be high, orientation to sports activities and seeking information were higher than those with low and middle income. It was observed that the total scores of orientation to sports activities and the total scores of the sub-dimensions of interest in sports and doing active sports of the participants with a working period of 6-10 years were lower than the other participants. As a

result, creating an environment where women, high school graduates, those who do not do sports regularly and those with middle income can participate in sports activities is important in terms of meeting their socialization needs and improving their attitudes towards sports.

Keywords: Sports, sports events, attitude, orientation, activity

GİRİŞ

Geçmişte yapılan spor müsabakaları ve çeşitli organizasyonlar günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde dünyanın her yerinde bulunan bireylere ulaşabilmesi ve hitap etmesi spora karşı katılımı arttırmış ve dünya çapında yayılmasına neden olmuştur. Spor her ne amaçla yapılıyor olursa olsun temeli kişinin zevk alması ve eğlenmesidir. Buna istinaden kişilerin spora karşı sergilediği ve yaşadığı çevreden olumlu ya da olumsuz olaylar sonucunda edindiği tutumlar önem arz etmektedir (Demir, 2021). Zamanında çeşitli olaylar karşısında edinilen tutumlar değişime açık değillerdir. Bu durum bireyin karşılaştığı olumsuz bir durumda edindiği olumsuz tutumu, benzer duruma ön yargılarıyla yaklaşarak yine olumsuz tutum sergilemesine yol açabilmektedir. Fakat tam tersi durumda yani olumlu yaşantı sonucu elde edilen olumlu tutumlar sayesinde karşılaşılan benzer olaylara karşı olumlu tutum sergilenebilmektedir. Bireyin giriştiği eylemler toplumla ilişkisini olumlu yada olumsuz yönde doğrudan etkilediği için tutumlar bireyin harekete geçme anında çok önemli bir yere sahiptir (Demir, 2021). Kişinin yaşadığı toplumda yaşam şartlarının oluşturduğu stres, teknolojik gelişmelerin bireyleri hareketsiz yaşama sürüklemesi bireylerde birçok alanda sorun ortaya çıkması kişileri fiziksel ve ruhsal alanda olumsuz yönde etkilenmelerine neden olmaktadır. Tüm bunlara bakılarak sporun önemi daha iyi anlaşılmış ve toplumda daha geniş yer bulmasına olanak sağlamıştır (Temel, 2019). Bireyler toplum içerisinde sosyalleşme aracı olarak spordan faydalanmaktadırlar. Toplumda bireyler arası iletişimin gelişmesinde önemli role sahiptir. İnsanlar var oluşundan bu yana sürekli hareket halindedir. Hareketsiz bir yaşam düşünülemez. Bireyler bazen belirli bir amaca yönelik olarak sportif faaliyetlere katılırken kimi zaman bir nedeni olmaksızın yapmaktadır (Kocaer, 2018).

Spor günlük hayatımızda çok sık duyduğumuz, sürekli karşılaştığımız bir olgudur. Gün geçtikçe hitap ettiği kitleler genişlemekte, daha kurallı bir düzene sahip olarak ulusal ve uluslar arası alanda saygınlık ve statü sahibi olma yolu olarak görülmüştür. Yakın geçmişte ve günümüzde toplum ve sosyal hayat içerisinde çok değerli bir kitle eğitim aracı olarak kabül edilmektedir (Yavaş, 2005). Fakat tüm bunlara ek olarak günümüzde spor etkinliklerine olan ilginin azalması, bunun yanında spor etkinliklerine karşı farklı rekabet ortamlarının oluşması bu alanı yöneten ve bu alanda çalışan kişileri nelerin motive ettiği ve bu alana yönelik tutumlarının ne olduğu hakkında derin bilgiler edinme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Çevik ve Ark. 2018). Tümü göz önünde bulundurulduğunda bu araştırmanın amacı spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireylerin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumlarının incelenerek bu konuda fikir sahibi olunmasıdır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmada ölçeklerin uygulanabilmesi ve verilerin toplanabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 31/12/2021 tarih ve 2021/975 sayılı kararı ile onay alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. İlişkisel tarama modeli ise, genellikle birden çok değişken arasındaki etkileşimlerin belirlenmesinde kullanılır (Karasar, 1999).

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireyler oluşturmakta olup, örneklemi ise 5 farklı il'de (Samsun, Ordu, Giresun, Sinop, Mersin) görev yapan personel arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş 344 kamu personeli oluşturmaktadır

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuş 7 sorudan oluşan kişisel bilgi formu (Ek 1) ile Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği (Ek 2) ve Spora Yönelik Tutum Ölçeği (Ek 3) uygulanmıştır. Kişisel bilgi formunda, araştırmaya katılan bireyerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim

durumu, gelir düzeyi, kurumda çalışma süresi ve düzenli spor yapıp yapmadığı durumunu içeren sorular yer almaktadır.

Spor etkinliklerine yönelim ölçeği, Çevik, Şimşek, Mercanoğlu ve Bayram tarafından (2018) Türkçeye uyarlanmış ve geçerlik güvenirlik çalışma sonuçları ortaya koyulmuştur. Bu boyutlar spor yöneticileri, organizatörleri ve bu alanda çalışan diğer personelleri spor etkinliklerine yönelim konusunda bölümlendirme fırsatı sağlamaktadır(Çevik ve ark., 2018). Ölçme aracı sosyalleşme arayışı, duygu arayışı ve bilgi arama olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sırasıyla sosyalleşme (3), duygu arama (5), bilgi arama (5) olmak üzere Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeğinde yer alan 12 maddenin derecelendirilmesi beşli likert formunda; (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum (3) Biraz Katılıyorum (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle Katılıyorum biçiminde düzenlenmiştir. Puanın yüksek olması spor etkinliklerine katılım düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 60'dır. Ölçekten alınan puanın yüksekliği spora etkinliklerine yönelim düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Güvenilirlik ve geçerlik çalışması 2014 tarihinde Halil Evren ŞENTÜRK tarafından yapılmış olan spora yönelik tutum ölçeği, Sporla yaşama (physical fitness) (1,3,5,6,17,22), Spora ilgi duyma (believing in the benefits of physical activity) (4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 24, 25), Aktif spor yapma (athletic lifestyle) (2, 10, 11, 16, 20, 21) alt boyutlarından oluşan 32 maddelik bir ölçektir. Ölçek beşli likert formunda; 1 asla katılmıyorum, 2 katılmıyorum, 3 kararsızım, 4 katılıyorum, 5 tamamen katılıyorum biçiminde düzenlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 25 ve en yüksek puan 125'tir. Puanın yüksek olması, spora yönelik tutumun yüksek olduğunu ifade etmektedir (Şentürk 2014).

İstatistiksel Analiz

Araştırmada, katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçek ve Spora Yönelik Tutum Ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlilik katsayıları (cronbach alpha) hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri cevaplara ait iç tutarlılık katsayıları

Ölçek ve alt boyutları	İç Tutarlılık Katsayısı	Değerlendirme
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	0,914	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Sosyalleşme	0,812	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Duygu arama	0,944	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Bilgi arama	0,819	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	0,944	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Spora ilgi duyma	0,919	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Sporla yaşama	0,776	Orta Düzeyde Güvenilir
Aktif spor yapma	0,798	Orta Düzeyde Güvenilir

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir (P>0,05). Çalışmada, ölçek toplam puanların ve alt boyut toplam puanlarının cinsiyet, medeni durum, düzenli spor yapma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği Student testi ile, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi ve kurumda çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçek ve Spora Yönelik

Tutum Ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arası ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Araştırma bulgularının, ortalama ve standart sapma değeri gösterilmiş olup, sonuçlar p<0,05 önem seviyesinde anlamlı kabul edilmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalar SPSS 22.0 V istatistik paket programda yapılmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde verilerin analiz sonuçlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları

Cinsiyet	n	%
Kadın	94	27,3
Erkek	250	72,7
Toplam	344	100,0

Medeni Durum	n	%
Evli	242	70,3
Bekar	102	29,7
Toplam	344	100,0

Yaş (yıl)	n	%
18-25	33	9,6
26-35	95	27,6
36-45	147	42,7
46 ve üzeri	69	20,1
Toplam	344	100,0

Eğitim Durumu	n	%
Lise	156	45,3
Ön Lisans	44	12,8
Lisans	119	34,6
Lisansüstü	25	7,3
Toplam	344	100,0

Gelir Düzeyi	n	%
Düşük(Gelir<Gider)	102	29,7
Orta (Gelir=Gider)	228	66,3
Yüksek (Gelir>Gider)	14	4,1
Toplam	344	100,0

Çalışma Süresi	n	%
0-5 yıl	96	27,9
6-10 yıl	78	22,7
11 yıl ve üzeri	170	49,4
Toplam	344	100,0

Düzenli Spor Yapma Durumu	n	%
Evet	101	29,4
Hayır	243	70,6
Toplam	344	100,0

Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin % 27,3'ü kadın, % 70,3'ü evli, % 42,7'si 36-45 yaş aralığında, % 34,6'sı lisans mezunu, % 66,3' ü orta gelir düzeyine sahip, % 49,4'ü kurumda 11 yıl veya daha üzeri çalışmakta ve % 70,6'sı düzenli olarak spor yapmadığı belirlenmiştir (Tablo 2)

Tablo 3. Cinsiyete Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	Kadın	94	37,82	8,17	<0,001
	Erkek	250	41,93	8,49	
Sosyalleşme	Kadın	94	10,32	2,22	0,237
	Erkek	250	10,66	2,40	
Duygu arama	Kadın	94	17,17	4,18	0,028
	Erkek	250	18,26	4,05	
Bilgi arama	Kadın	94	10,33	3,25	<0,001
	Erkek	250	13,01	3,59	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	Kadın	94	88,04	16,38	0,001
	Erkek	250	94,82	16,55	
Spora ilgi duyma	Kadın	94	47,21	8,66	<0,001
	Erkek	250	51,28	8,80	
Sporla yaşama	Kadın	94	21,16	4,24	0,012
	Erkek	250	22,44	4,19	
Aktif spor yapma	Kadın	94	19,67	4,39	0,010
	Erkek	250	21,10	4,60	

Araştırmada kadın ve erkek katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları (sosyalleşme hariç) arasında anlamlı bir farklılık tespit

edilemiştir (P<0,05). Erkeklerin kadınlara göre spor etkinliklerine ve spora yönelik tutumlarının daha yüksek belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 4. Yaş Dağılımına Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Yaş Dağılımı	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	18-25 yıl	33	40,94	9,09	0,214
	26-35 yıl	95	40,38	8,61	
	36-45 yıl	147	41,79	8,99	
	46 yıl ve üzeri	69	39,23	7,22	
Sosyalleşme	18-25 yıl	33	10,30	2,81	0,295
	26-35 yıl	95	10,67	2,28	
	36-45 yıl	147	10,75	2,38	
	46 yıl ve üzeri	69	10,14	2,12	
Duygu arama	18-25 yıl	33	17,45	4,46	0,198
	26-35 yıl	95	18,05	4,07	
	36-45 yıl	147	18,39	4,27	
	46 yıl ve üzeri	69	17,17	3,56	
Bilgi arama	18-25 yıl	33	13,18	3,45	0,075
	26-35 yıl	95	11,65	3,61	
	36-45 yıl	147	12,65	3,77	
	46 yıl ve üzeri	69	11,91	3,65	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	18-25 yıl	33	95,06	18,24	0,239
	26-35 yıl	95	91,88	16,44	
	36-45 yıl	147	94,54	16,87	
	46 yıl ve üzeri	69	90,10	16,02	
Spora ilgi duyma	18-25 yıl	33	50,85	9,49	0,223
	26-35 yıl	95	49,14	8,86	
	36-45 yıl	147	51,19	8,74	
	46 yıl ve üzeri	69	49,09	9,11	
Sporla yaşama	18-25 yıl	33	22,91	4,40	0,103
	26-35 yıl	95	21,91	4,22	
	36-45 yıl	147	22,48	4,34	
	46 yıl ve üzeri	69	21,13	3,83	
Aktif spor yapma	18-25 yıl	33	21,30	5,16	0,385
	26-35 yıl	95	20,84	4,33	
	36-45 yıl	147	20,87	4,73	
	46 yıl ve üzeri	69	19,88	4,30	

Araştırmada yaş dağılımına göre katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05, Tablo 4).

Tablo 5. Eğitim Durumuna Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Eğitim Durumu	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	Lise	156	39,45 b	7,73	<0,001
	Ön Lisans	44	39,55 b	10,33	
	Lisans	119	41,72 b	8,01	
	Lisansüstü	25	47,12 a	10,07	
Sosyalleşme	Lise	156	10,12 b	2,22	<0,001
	Ön Lisans	44	10,43 b	2,71	
	Lisans	119	10,88 b	2,18	

	Lisansüstü	25	12,08 a	2,52	
Duygu arama	Lise	156	17,26 b	3,71	<0,001
	Ön Lisans	44	17,27 b	4,81	
	Lisans	119	18,55 b	3,93	
	Lisansüstü	25	20,76 a	4,59	
Bilgi arama	Lise	156	12,07 b	3,45	0,037
	Ön Lisans	44	11,84 b	4,07	
	Lisans	119	12,29 b	3,66	
	Lisansüstü	25	14,28 a	4,29	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	Lise	156	89,59 b	17,48	0,003
	Ön Lisans	44	97,27 ab	12,92	
	Lisans	119	94,41 ab	15,34	
	Lisansüstü	25	99,56 a	20,49	
Spora ilgi duyma	Lise	156	48,31 b	9,34	0,002
	Ön Lisans	44	52,48 ab	7,10	
	Lisans	119	50,96 ab	8,18	
	Lisansüstü	25	53,96 a	10,44	
Sporla yaşama	Lise	156	21,42 b	4,40	0,041
	Ön Lisans	44	22,93 ab	3,36	
	Lisans	119	22,40 ab	4,06	
	Lisansüstü	25	23,28 a	4,86	
Aktif spor yapma	Lise	156	19,86 b	4,65	0,007
	Ön Lisans	44	21,86 ab	3,84	
	Lisans	119	21,05 ab	4,26	
	Lisansüstü	25	22,32 a	5,86	

Araştırmada eğitim durumu değişkenine göre katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P<0,05, Tablo 5). Araştırmada eğitim durumu lisansüstü olan bireylerin spor etkinliklerine yönelim ve spora yönelik tutum düzeyi en yüksek, lise mezunu olanların ise en düşük bulunmuştur.

Tablo 6. Medeni Duruma Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Medeni Durum	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	Evli	242	40,76	8,18	0,871
	Bekar	102	40,92	9,52	
Sosyalleşme	Evli	242	10,63	2,14	0,436
	Bekar	102	10,41	2,79	
Duygu arama	Evli	242	17,97	3,99	0,951
	Bekar	102	17,94	4,40	
Bilgi arama	Evli	242	12,16	3,66	0,346
	Bekar	102	12,57	3,79	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	Evli	242	92,19	16,60	0,184
	Bekar	102	94,81	17,04	
Spora ilgi duyma	Evli	242	49,90	8,95	0,393
	Bekar	102	50,80	8,92	
Sporla yaşama	Evli	242	21,91	4,18	0,222
	Bekar	102	22,52	4,36	
Aktif spor yapma	Evli	242	20,38	4,49	0,039
	Bekar	102	21,49	4,72	

Araştırmada bekar ve evli katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları (aktif spor yapma hariç) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05). Aktif spor yapma alt boyutunda ise bekar katılımcıların evli olanlara göre aktif spor yapmaya karşı tutumlarının daha yüksek belirlenmiştir (P=0,039; Tablo 6).

Tablo 7. Spor Yapıp Yapmama Durumuna Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Düzenli Spor Yapma Durumu	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	Evet	101	43,74	9,55	<0,001
	Hayır	243	39,58	7,86	
Sosyalleşme	Evet	101	11,06	2,71	0,012
	Hayır	243	10,36	2,15	
Duygu arama	Evet	101	18,79	4,61	0,016
	Hayır	243	17,62	3,84	
Bilgi arama	Evet	101	13,89	3,55	<0,001
	Hayır	243	11,61	3,55	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	Evet	101	101,68	13,67	<0,001
	Hayır	243	89,34	16,61	
Spora ilgi duyma	Evet	101	54,25	7,10	<0,001
	Hayır	243	48,47	9,09	
Sporla yaşama	Evet	101	24,23	3,58	<0,001
	Hayır	243	21,20	4,17	
Aktif spor yapma	Evet	101	23,21	4,01	<0,001
	Hayır	243	19,67	4,41	

Araştırmada düzenli spor yapan ve yapmayan katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları (aktif spor yapma hariç) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P<0,05). Düzenli spor yaptığını beyan eden katılımcıların düzenli spor yapmayanlara göre Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 8. Gelir Duruma Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Gelir Durumu	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	Düşük (Gelir<Gider)	102	40,49 b	7,80	0,004
	Orta (Gelir=Gider)	228	40,49 b	8,60	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	48,21 a	10,96	
Sosyalleşme	Düşük (Gelir<Gider)	102	10,41	2,19	0,185
	Orta (Gelir=Gider)	228	10,57	2,39	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	11,64	2,62	
Duygu arama	Düşük (Gelir<Gider)	102	17,81	3,98	0,083
	Orta (Gelir=Gider)	228	17,88	4,08	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	20,36	5,03	
Bilgi arama	Düşük (Gelir<Gider)	102	12,26 b	3,40	<0,001
	Orta (Gelir=Gider)	228	12,04 b	3,68	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	16,21 a	4,08	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	Düşük (Gelir<Gider)	102	92,78	17,76	0,283
	Orta (Gelir=Gider)	228	92,62	15,43	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	99,93	27,27	
Spora ilgi duyma	Düşük (Gelir<Gider)	102	50,05	9,37	0,413
	Orta (Gelir=Gider)	228	50,03	8,26	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	53,29	14,94	
Sporla yaşama	Düşük (Gelir<Gider)	102	22,10	4,37	0,552

	Orta (Gelir=Gider)	228	22,01	4,01	
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	23,29	6,46	
	Düşük (Gelir<Gider)	102	20,64	4,83	
Aktif spor yapma	Orta (Gelir=Gider)	228	20,57	4,32	0,086
	Yüksek (Gelir>Gider)	14	23,36	6,28	

Araştırmada gelir düzeylerine göre katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ölçek toplam puanları ve bilgi arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken, sosyalleşme ve duygu arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir (P>0,05). Ayrıca, gelir düzeylerine göre katılımcıların Spora Yönelik Tutum ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05). Araştırmada gelir düzeyinin yüksek olduğunu beyan eden katılımcıların por etkinliklerine yönelim ve bilgi arama toplam puanları düşük ve orta gelirli olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Tablo 8).

Tablo 9. Çalışma Süresine Göre Bireylerin Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Çalışma süresi	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	0-5 yıl	96	41,51	7,97	
	6-10 yıl	78	39,45	9,12	0,259
	11 yıl ve üzeri	170	41,03	8,66	
	0-5 yıl	96	10,82	2,39	
Sosyalleşme	6-10 yıl	78	10,38	2,29	0,419
	11 yıl ve üzeri	170	10,50	2,36	
	0-5 yıl	96	18,33	4,01	
Duygu arama	6-10 yıl	78	17,44	4,12	0,356
	11 yıl ve üzeri	170	17,99	4,16	
	0-5 yıl	96	12,35	3,52	
Bilgi arama	6-10 yıl	78	11,63	3,90	0,195
	11 yıl ve üzeri	170	12,54	3,69	
	0-5 yıl	96	95,26 a	15,67	
Spora Yönelik Tutum Ölçeği	6-10 yıl	78	88,90 b	17,95	0,036
	11 yıl ve üzeri	170	93,54 ab	16,55	
	0-5 yıl	96	50,98 a	8,06	
Spora ilgi duyma	6-10 yıl	78	47,73 b	9,54	0,023
	11 yıl ve üzeri	170	50,83 a	8,98	
	0-5 yıl	96	22,74	3,88	
Sporla yaşama	6-10 yıl	78	21,35	4,61	0,096
	11 yıl ve üzeri	170	22,06	4,22	
	0-5 yıl	96	21,54 a	4,64	
Aktif spor yapma	6-10 yıl	78	19,82 b	4,65	0,046
	11 yıl ve üzeri	170	20,64 ab	4,46	

Araştırmada kurumda çalışma süresine göre katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir (P>0,05). Diğer taraftan, çalışma süresine göre katılımcıların Spora Yönelik Tutum ölçek toplam puanları ile spora ilgi duyma ve aktif spor yapma alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P<0,05). Araştırmada çalışma süresi 6-10 yıl olan katılımcıların spor etkinliklerine yönelim toplam puanları ile spora ilgi duyma ve aktif spor yapma alt boyut toplam puanlarının diğer katılımcılara göre daha düşük olduğu belirlenmiştir (Tablo 9).

Tablo 10. Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum Düzeyi Arası İlişki

Ölçekler ve Alt Boyutlar		SYT	SİD	SY	ASY
SEY	r-değeri	0,609	0,590	0,567	0,551
	p-değeri	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
S	r-değeri	0,448	0,436	0,440	0,379
	p-değeri	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
DA	r-değeri	0,461	0,450	0,431	0,408
	p-değeri	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
BA	r-değeri	0,617	0,592	0,558	0,586
	p-değeri	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001

SEY: Spor Etkinliklerine Yönelim, S: Sosyalleşme, DA: Duygu Arama, BA: Bilgi Arama, SYT: Spora Yönelik Tutum, SİD: Spora İlgi Duyma, SY: Sporla Yaşama, ASY: Aktif Spor Yapma

Araştırmada, katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim ve Spora Yönelik Tutum ölçek toplam puanları ve alt boyut toplam puanları arasında %40,8 ile %61,7 arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (P<0,05; Tablo 10). Dolayısı ile bireylerin spora yönelik tutum düzeyindeki artış, spor etkinliklerine yönelimi arttıracaktır. Ayrıca spor etkinliklerine yönelim düzeyi arttığı zaman spora yönelik tutum düzeyi olumlu yönde etkilenecektir.

TARTIŞMA

Yapılan araştırmada spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireylerin cinsiyet değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık (Sosyalleşme alt boyutu hariç) olduğu tespit edilmiştir. Erkek bireyler kadın bireylere göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir. Literatürde bu sonucu destekler nitelikte araştırmalar bulunurken (Karcı, 2021, Subaşı 2021, Diker, 2021, Yıldırım ve ark., 2006), karşıt sonuçlara ulaşan çalışmalarda (Temel 2019, Turan 2021, Başkonuş 2021) bulunmaktadır. Karcı'nın 2021 yılında yaptığı araştırmaya göre cinsiyet faktörü gönüllü fiziksel aktivitelere katılma, aktif spor yapma ve spor yönelik tutum üzerinde etkili görülmüştür. Erkek bireylerin kadın bireylere göre spora yönelik tutumları ve fiziksel aktiviteye yönelim düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yaş değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Gökdağ, 2018 yılında yaptığı araştırmasında karşıt sonucu savunmaktadır (Gökdağ, 2018). Ancak Temel, Diker ve Turan yapılan araştırmayı destekler nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır (Temel 2019, Diker, 2021, Turan, 2021). Gökdağ 2018 yılında okul yöneticilerine uyguladığı araştırmasında yaş değişkeninin spora yönelik tutum düzeylerini anlamlı derecede etkilediğini belirtmiştir (Gökdağ, 2018). Ancak Temel 2019 yılında yaptığı araştırmasında spora yönelik tutumun yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır (Temel 2019). Diker 2021 yılında yaptığı araştırmada Temel'i destekler nitelikte yaş değişkeninin spora yönelik tutum üzerinde anlamlı farklılık yaratmadığını belirtmeiştir (Diker, 2021). Özsarı ve Çetin'de 2022 yılında yayınladıkları makalede yaş faktörünün spora yönelik tutum üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır (Özsarı ve Çetin, 2022). Yine Demir 2020 yılında yaptığı çalışmasında yaş faktörünün spora yönelik tutum üzerinde anlamlı farklılık yaratmadığını belirtmiştir (Demir, 2020). Duman ve Ötkem yaptıkları araştırmada bu araştırmada bulunan sonuçlara karşıt olarak yaş değişkeninde anlamlı farklılıklara ulaşmıştır. (Duman ve Ötkem, 2021). Turan 2021 yılında yayınlanan makalesinde yaş değişkeninin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri üzerinde anlamlı farklılıklar oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır (Turan, 2021). Varol ve arkadaşları 2017 yılında yaptıkları çalışmada yaş faktöründe anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Varol ve ark., 2017).

Araştırmada medeni durum değişkeni spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri üzerinde anlamlı bir farlılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Turan makalesinde bu sonucu destek nitelikte bulgulara sahiptir (Turan, 2021). Ancak bekar katılımcıların aktif spor yapma alt boyutunda sahip oldukları toplam puanlar aktif spor yapmaya karşı tutumlarının evli bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demir ise 2020 yılında yaptığı çalışmasında evli katılımcıların bekar katılımcılara göre daha fazla sporla yaşam eğiliminde olduklarını belirtmiştir (Demir, 2020). Karademir ve arkadaşları yaptıkları araştırmada, medeni durum değişkeninde anlamlı farklılığa rastlandığı, bu farklılığın bekar bireylerin lehine

olduğunu belirtmektedir. Yaş faktörünün anlamlı bir farklılık yaratmadığını savunmuştur (Karademir ve ark., 2021). Duman ve Öktem araştırmalarında medeni durum değişkeninde ise diğer çalışmalara benzer şekilde bekar katılımcıların lehine yönde anlamlı farklılıklar olduğunu belirtmiştir (Duman ve Öktem 2021). Turan araştırmasında medeni durum değişkenleri arasında da spor etkinliklerine yönelim düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir (Turan 2021). Ancak Demir akademisyenler üzerinde yaptığı araştırmasında spora ilgi duyma alt boyutunda ve sporla yaşam alt boyutlarında medeni duruma ilişkin anlamlı farklılık olduğunu belirtmiş, yalnızca aktif spor yapma alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Demir, 2020).

Araştırmada gelir düzeyleri arasında belirlenen sonuçlara göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ölçeğine ait bilgi arama alt boyutunda anlamlı farklılıklara rastanırken, diğer sosyalleşme ve duygu arama alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Turan araştırmasında tüm alt boyutlarda anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Turan 2021). Temel 2019 yılındaki araştırmasında Turan'ı destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır (Temel, 2019). Yaptığı araştırmasında gelir düzeyi değişkeninde ise anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmiştir (Temel, 2019). Turan, araştırmasında gelir düzeyi değişkeninin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılığa sahip olmadığını belirtmiştir (Turan, 2021).

Yapılan araştırmada eğitim düzeyleri değişkeninin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeylerinde anlamlı farklılıklar oluşturduğu belirlenmiştir. Lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip olan katılımcıların en düşük lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların ise en yüksek puana sahip olduğu belirlenmiştir. Karcı ve Temel araştırmalarında bu sonucu destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır (Karcı, 2021ve Temel 2019). Fakat Turan 2021 de yaptığı araştırmasında eğitim seviyesinin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ölçeğinde bulunan sosyalleşme alt boyutu hariç diğer alt boyutlarda anlalı bir farklılığın olmadığını belirtmiştir (Turan, 2021).

Çalışma süresi değişkeni incelendiğinde, spor etkinliklerine yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiş fakat spora yönelik tutum düzeyleri içerisinde bulun spora ilgi duyma ve aktif spor yapma alt botuylarında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Turan ve Gökdağ araştırmalarında anlamlı farklılık olmadığını savunmaktadır (Gökdağ, 2018, Turan, 2021). Demir araştırmasında benzer sonuçlar elde ederek çalışma sürelerinin spor yönelik tutum düzeyleri üzerinde anlamlı farlılık yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır (Demir, 2020). Karademir ve arkadaşları yaptıkları araştırmada çalışma süresinin anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır (Karademir ve ark., 2021)

Araştırmada düzenli spor yapan ve yapmayan değişkenine göre bireyler incelendiğinde spor etkinliklerine yönelim düzeylerinde ve spora yönelik tutum düzeylerinde (aktif spor yapma alt boyutu hariç) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Karcı, Gökdağ, Temel ve diker araştırmalarında bu sonucu destekler nitelikte sonuşlara ulaşmışlardır (Karcı 2021, Gökdağ 2018, Temel 2019, Diker, 2021). Subaşı'nın araştırmasında aile içerisinde lisanslı sporcu bulunan bireylerin spora yönelik tutumlarının olmayan bireylere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Subaşı, 2021). Gökdağ araştırmasında spor yapma durumu değişkeninin de spora yönelik tutum düzeyinde anlamlı farklılıklar oluşturduğunu belirtmiş ve spor yapan bireylerin spor yapmayan bireylere göre spora yönelik tutumlarının daha yüksek olduğunu belirlemiştir (Gökdağ, 2018). Diker araştırmasında spor yapma durumunun spora yönelik tutum üzerinde spor yapanlar ve yapmayan bireyler arasında anlamlı farklılıklar olduğunu tespit etmiştir (Diker, 2021). Temel araştırmasında spor yapma durumuna göre aktif spor yapan bireylerin diğerlerine göre spora yönelik tutum seviyelerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Temel, 2019). Karademir ve arkadaşları spor yapma durumunda araştırmaya katılan bireylerde spor yapan bireylerin spor yapmayanlara göre spora yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Karademir ve ark., 2021).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen veriler sonucunda spor etkinliklerine yönelim ve spora yönelik tutum düzeyleri arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkenine göre ise spor etkinliklerine yönelim ve spora yönelik tutum düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık (sosyalleşme alt boyutu hariç) tespit edilmiştir. Bu sonuca bakıldığında erkek bireylerin toplumsal bir algı olarak sportif faaliyetlere yönlendirilmesi daha olağan kabul edildiği düşünülebilir ve kadın bireylerin sportif faaliyetlere gerek izleyici gerekse aktif olarak katılımcı olmasının daha geri planda tutulduğu söylenebilir. Fakat yaş değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim

düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı farklılık tespit edilemediği için üç numaralı hipotez reddedilmiştir.

Medeni durum değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık tespit edilemediği için dördüncü hipotezimiz reddedilmiştir. Ancak bekar bireylerin aktif spor yapma alt boyutunda evli bireylere göre aktif spor yapmaya karşı tutumları daha yüksektir. Bu sonuç incelendiğinde bekar bireylerin serbest zaman ve sorumluluk yükünün evli bireylere göre daha az olmasının, aktif spora karşı yönelim ve tutumlarının daha yüksek olmasına neden olduğu söylenebilir.

Elde edilen sonuçlarda gelir değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı farklılık tespit edilemediğinden dolayı beşinci hipotezimizde reddedilmiştir. Benzer şekilde Çalışma süresi değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri üzerinde anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir. Ancak spora yönelik tutum ölçeğinde bulunan Spora ilgi duyma ve aktif spor yapma alt boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç incelendiğinde çalışma hayatlarının en aktif ve yoğun dönemleri olduğu düşünülen 6-10 yıl arası çalışma süresine sahip bireylerin çalışma hayatlarındaki sorumluluklarının, kariyer hedeflerinin arttığı ve nitekim sosyal hayatlarında yeni aile kurabilecekleri, buna bağlı olarak sosyal sorumluluklarının da arttığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu nedenle spora ilgi duyma ve aktif spor yapma durumlarının diğer çalışma sürelerine sahip bireylere göre farklı etkilendiği söylenebilir.

Eğitim durumu değişkeniincelendiğide spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeyleri üzerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Lisansüstü eğitim seviyesine sahip bireylerin en yüksek puana sahip olduğu lise mezunu bireylerinse en düşük puana sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuç incelendiğinde eğitim seviyesindeki farklılıkların bireylerde spora karşı bakış açısını değiştirdiği söylenebilir. Eğitim seviyesi yükseldikçe spora yönelik bakış açısı daha derin ve daha geniş bir perspektife sahip olduğu kabul edilebilir. Bu durumun bireylerin spor etkinliklerine yönelim düzeylerinde ve spora yönelik tutumları üzerinde etkilere sahip olduğu söylenebilir.

Düzenli spor yapma ve yapmama değişkenine göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutum düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Düzenli spor yapan bireylerin ölçekten elde ettiği puanlar daha yüksek olurken yapmayan bireylerinki daha düşük seviyededir. Düzenli olarak sportif faaliyetlerde bulunan bireylerin spor etkinliklerine yönelim düzeylerinin ve spora yönelik tutumlarının diğerlerine göre fazla olmasının sebebi aktif olarak sportif faaliyetlerde bulunan bireylerin spora ve sportif etkinliklere yönelik düşüncelerinin ve tutumlarının daha fazla etkinlenmesi ve kolay değişebilmesi olduğu söylenebilir. Nitekim düzenli sportif faaliyetlerde bulunan bireylerin sportif etkinliklere yönelim düzeylerinin ve spora yönelik tutumlarının olumlu yönde değiştirilebilmesi aktif olarak bu süreç içerisinde bulunmayan bireylere göre daha kolay olacaktır.

Spora yönelik tutum düzeylerini belirleyen birden fazla araştırmaya ulaşılırken, spor etkinliklerine yönelim düzeylerini inceleyen araştırmalara rastlanmamıştır.

Nitekim spor etkinliklerine yönelim düzeyi yüksekliği bireylerde spora yönelik tutum düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılabilmektedir. Yine aynı şekilde spor yönelik tutumların olumlu yönde olması spor etkinliklerine yönelim düzeyini olumlu yönde etkileyecektir. Spor etkinliklerine yönelim düzeylerini ve spora yönelik tutum düzeylerini olumlu yönde etkilemek için spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruşlarında çalışan bireylerin sportif branşları daha yakından tanıyabilmeleri ve sporun bireye kazandırdığı olumlu ve pozitif etkilerini daha derinlemesine anlayabilmeleri için çeşitli meslek içi spor, sportif etkinlikler ve faaliyetler konulu seminerlerin düzenlenmesi sağlanabilir.

Yine bireylerin yaşadığı toplumda sportif faaliyetlere daha düzenli zaman ayırabilmesi için çalışma saatleri düzenlenebilir.

Yüksek gelirli bireylerin aldıkları toplam puanlara bakılarak orta ve düşük gelirli bireylerden daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin spor etkiinliklerine katılımcı yada izleyiici olarak katılımlarını kolaylaştıracak şekilde alınan maaşlarda bir takım iyileştirmeler yapılabilir.

Duygu arama alt boyutunda ve bilgi arama alt boyutunda elde edilen sonuçlara bakılarak kadın bireylerin erkek bireylere göre daha düşük puanlara sahip olduğunu göz önünde bulundurarak kadın bireylere sporun vücudumuzda yarattığı duygu değişimlerine yönelik bilgi paylaşımını sağlayacak seminerler düzenlenebilir. İşyerlerine güncel spor bilgilerini bulunduran panolar yerleştirilebilir.

Bekar bireylerin aktif spor yapmaya yönelik tutumlarının evli bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna karşılık evli bireylerin aileleri ile birlikte sportif faaliyetlere katılabileceği ve spor yapma alışkanlığı oluşturabilecekleri etkinlikler düzenlenebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim seviyelerinden kaynaklı anlamlı farklılığa karşılık, lise ve ön lisans mezunu bireylere eğitim seviyelerini yükseltebilecekleri fırsatlar sunularak teşvik edilebilir.

Çalışma süreleri 6 ile 10 yıl arası olan bireylerin spora olan ilgilerini canlı tutmak ve aktif spor yapma durumlarını yükseltebilmek için çalışılan kurum içerisinde toplu sportif faaliyetler düzenlenebilir. Örneğin kurum olarak en az haftada birkez sportif etkinliklere izleyici olarak katılınabilir.

Çalışanların spotif etkinliklere yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumlarını iyileştirme amacıyla bulundukları kurumlar içerisinde yada bahçesinde birden fazla spor aleti bulunduran spor alanları oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

1. Başkonuş T. (2020) Ortaöğretim Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi (Kırşehir İli Örneği), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), Cilt 6, Sayı 2, Sayfa 365-376
2. Çevik H. Şimşek Y. K. Mercanoğlu O. A. Bayram A. (2019) Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, Araştırma Makalesi, 10(2):149-163
3. Demir K. (2020) Bireylerin Spora Yönelik Tutumları ile Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Bir Uygulama, A. M. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
4. Demir T. G. (2021) Spora Yönelik Tutum, Dijital Oyun Bağımlılığı Farkındalık ve Eğilimler: X,Y ile Z Kuşağının Karşılaştırılması, G. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi
5. Diker S. (2021) Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumları ve Kadınların Spor Etkinliklerine Katılımlarına Dair Görüşlerinin İncelenmesi (Balıkesir Üniversitesi Örneği), B. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
6. Duman A. Ötkem T. (2021) Öğretmenlerin Spora Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Bayburt İli Örneği), Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Bilimlerinde Araştırma ve Değerlendirme – III Syf:113-125
7. Gökdağ M. (2018) Okul Yöneticilerinin Spora Yönelik Tutumları ve Kadınların Spor Etkinliklerine Katılımlarına Dair Görüşlerinin Araştırılması (Bartın İli Örneği), B.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, BartınŞentürk E. H. (2014) Spora Yönelik Tutum Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği Çalışması, CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 1301-3335
8. Karademir T. Aksoy C. Pakyardım C. (2021) Spora Yönelik Tutumun Farklı Branşlardaki Öğretmenlere Göre Değerlendirilmesi: Kahramanmaraş İli Örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1. Uluslararası Spor ve Sosyal Bilimlere Multidisipliner Yaklaşım Kongresi, Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları: 23/2021 E-ISBN: 978-625-7367-32-5, Syf: 84-89
9. Karcı, E. Y. (2021) Aile içi iletişim ve aidiyet duygusu ile spora yönelik tutum ilişkisinin incelenmesi. M.S.K.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla
10. Kocaer G. (2018) Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri ve Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum, Serbest Zaman İlgilenim ve Rekreasyon Faaliyetlerine Yönelik Fayda Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Bartın İli Örneği), B. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
11. Özsarı A. Çetin M. Ç. (2022). Spora Yönelik Tutum ve Mutluluk İlişkisi (Sağlık Sektöründe Bir Araştırma) Spormetre The Journal of Physical Education and Sport Sciences, 20(1), 2022, 36-47
12. Subaşı E. (2021) Lise Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları ile SporaYönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Muş İli Örneği), M. A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
13. Şentürk E. H. (2014) Spora Yönelik Tutum Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği Çalışması, CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 1301-3335
14. Temel S. A. (2019) Yöneticilik Kademesinde Görev Yapmakta Olan Çalışanların Düşünme Stilleri İle Spora Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İnclenmesi, S.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi
15. Turan M. (2021) Giresun Gençlik Spor İl Müdürlüğü Personellerinin Spor Etkinliklerine Yönelim Tutumlarının İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi Cilt: 23, Sayı:1, Mart 2021 ISSN: 1302-2040
16. Varol R. Varol S. Türkmen M. (2017) Bartın Üniversitesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Spora Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 3(2), 2458-9381
17. Yavaş Ö. (2005) Sporun Ekonomi içindeki Yeri ve Spor Pazarlama Üç Büyük Spor Kulübünde Uygulamalı Bir Araştırma, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne
18. Yıldırım A. D. Yıldırım E. Ramazanoğlu F. Uçar Ü. Tuzcuoğulları T. Ö. Demirel T. E. (2006) Üniversite Öğrencilerinin Spora Bakış Açıları ve Spor Yapma Durumu, Mersin Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR ETKİNLİKLERİNE YÖNELİMİ

(FACULTY OF SPORTS SCIENCES ORIGINATION OF STUDENTS TO SPORTS ACTIVITIES)

Muhammet KUSAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı ORCID. 0000-0001-6813-859X
(Sorumlu yazar)
Öğr. Gör. Dr. Fatih KARAKAŞ
Sinop Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi ORCID. 0000-0002-3366-7587
Furkan Mert TAŞÇI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşardoğu Spor Bilimleri Fakültesi ORCID. 0000-0001-9842-5696
İrem BOYRAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşardoğu Spor Bilimleri Fakültesi ORCID. 0000-0001-6765-8788

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin spora yönelimlerini incelemektir. Çalışmada betimsel nitelik taşıyan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi'nde okuyan öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 138 birey oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile Çevik ve ark. (2019) tarafından geliştirilen "Spor etkinliklerine yönelim ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet ve spor türüne göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, bölüm, sınıf ve gelir düzeyi vb. göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Turkey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin yaş dağılımlarına göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve bilgi arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenirken, sosyalleşme ve duygu arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. 18-21 yaş grubundaki öğrencilerin 25 yaş ve üzerindeki öğrencilere göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada Spor yöneticiliği bölümünde okuyan öğrencilerin sosyalleşme düzeyleri en yüksek, Antrenörlük bölümünde okuyan öğrencilerin sosyalleşme düzeyleri ise en düşük bulunmuştur. Araştırmada herhangi bir branştan lisansı olduğunu beyan eden öğrencilerin lisanssız öğrencilere göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin aile gelir düzeylerine gören spor etkinliklerine yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. Sonuç olarak spor bilimleri fakültesindeki 25 yaş üstü, sporcu lisansı olmayan ve Antrenörlük bölümü öğrencilerinin sosyalleşme olanağının en kolay sağlanabildiğini spor etkinliklerine yönelik katılımlarını arttıracak faaliyetlerinin düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sporcu, spor, spora yönelim, yönelim

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the sports orientation of the students studying at the faculty of sports sciences. In the study, a descriptive scanning model was used. The universe of the research consists of sports students studying at the faculty of sports sciences. The sample of the study, on the other hand, consists of 138 individuals selected by random sampling method among the students studying at Ondokuz Mayıs University Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences. As a data collection tool, the personal information form developed by the researchers and "Sports activities orientation scale" developed by Çevik et al. (2019) were used. In the study, Student's t test was used to determine the differences between the scale total scores for gender, license

status and sport type, while One-Way ANOVA and Tukey's multiple comparison tests were used to determine the differences among the scale total scores for age, department, class and income level variables. In the study, a significant difference was determined between the level of orientation to sports activities and the total scores of the information seeking sub-dimension, according to the age distribution of the students studying at the faculty of sports sciences, but no significant difference was found between the total scores of the socialization and emotion seeking sub-dimensions. It has been determined that students in the 18-21 age group have a higher level of orientation towards sports activities than students aged 25 and over. In the study, the socialization levels of the students studying in the sports management department were found to be the highest, while the socialization levels of the students studying in the coaching department were found the lowest. In the study, it was determined that the students who declared that they had a license from any branch had a higher level of orientation to sports activities than the unlicensed students. In the study, no significant difference was found between the family income levels of the students studying at the faculty of sports sciences and the level of orientation to sports activities. As a result, it is of great importance to organize activities that will increase the participation of the students over the age of 25 in the faculty of sports sciences, who do not have an athlete license and who have the easiest way to socialize and participate in sports activities.

Keywords: Athlete, sport, sport orientation, orientation

GİRİŞ

İnsanları spora yönlendirmek, bireysel yeteneklerinin geliştirilmesine katkı sağladığı ve sağlıklı olabilmek için spor yapmanın gerekli olduğu toplumun büyük bir kesimince kabul edilmiştir. Spor kompleksleri, spor ortamının yaratılmasını sağlayan ve sporun gelişimine katkı veren sporun bir öğesi durumundadır. Fiziksel aktivitelerin gelişmesi ve toplumlarda yaygınlaşması, spor salonları ile mümkündür. Bu sayede spor yapan insanın yaptığı işten en yüksek seviyede verim alabilmesi kolaylaşacaktır (Ramazanoğlu, 2000).

Günümüzde spor, gerek ekonomik, gerek kültürel, gerekse toplumsal ihtiyaçların karşılanması açısından önemli bir yere sahip olması dünya üzerinde de sporun kavramsal değerini ortaya koymaktadır (Yetim, 2010). İnsan vücudunda doğuştan gelen birtakım özelliklerden dolayı sürekli hareket etmek ve dolayısı ile diğer canlılar ve zorlu doğa koşullarında mücadele edecek, güç durumlar karşısında kendisini müdafaa edecek bir yapı ile donatılmıştır. Şu anki dünya düzeni ile birlikte insan yabani doğadan ve doğal ortamından uzaklaşmıştır, sıradan bir yaşam sürdürmeye başlamıştır. Bu durumun bir dönütü olarak insanlar bir takım arayışlar içerisine girmiştir. Doğadan ve doğal ortamdan yozlaşmış olan insan hareketsiz kalmaktadır. Hareketsiz kalan insanlar fiziki aktiviteye önem vermişler ve sporu sağlıklarını korumak için temel bir unsur olarak görmüştür. Zinde olmak için sağlıklı ve hareketli bir yaşam, günümüz dünyasında hızla gelişen bir olgudur. Spor etkinliklerine yönelim durumun altında yatan nedenleri anlamanın tek yolu, etkinlikleri yapan liderler ve yöneticiler için değerli olduğu göz önüne alındığında, bu nedenleri ortaya çıkarmanın önemi daha net olarak anlaşılmaktadır (Çevik ve ark., 2019). Bu çalışma ile Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin spora yönelimlerini ölçmek ve buradan çıkacak olan sonuçları yayımlamak amaçlanmıştır. Böylelikle spor organizatörleri ve yöneticilerine yeni veriler kazandırılması düşünülmektedir.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmada ölçeklerin uygulanabilmesi ve verilerin toplanabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 26/11/2021 tarih ve 2021/922 sayılı kararı ile onay alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1999).

Araştırmanın evreni, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri, örneklemi ise, 2021-2022 eğitim öğretim yılında OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrenim gören öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş 138 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları.

Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile Pons ve ark. (2006) tarafından geliştirilmiş ve Çevik ve ark. (2019) Tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, bölüm, sınıf, yaş, gelir düzeyi, yaptığı spor türü, lisanslı sporcumu olduklarını içeren sorular yer almaktadır. Çevik ve ark. (2019) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen ölçek toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Spor etkinliklerine yönelim ölçeği, üç boyutta değerlendirilmektedir. Bunlar sosyalleşme, duygu arama ve bilgi arama alt boyutlarıdır. Ölçek 5"li likert tipi derecelendirmeye (1.Kesinlikle Katılmıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum) sahiptir.

İstatistiksel Analiz

Araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan sporcuların ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlilik katsayıları (cronbachalpha) hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri cevaplara ait iç tutarlılık katsayıları

Ölçek	İç Tutarlılık Katsayısı	Değerlendirme
Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği	0,843	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Sosyalleşme	0,749	Orta Düzeyde Güvenilir
Duygu arama	0,853	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Bilgi arama	0,706	Orta Düzeyde Güvenilir

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir (P>0,05). Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet, spor türüne göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, sporcu yaşı, anne ve baba eğitim durumu, gelir düzeyi vb göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 22.0 V. istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, n(%), ortalama, standart sapma değerleri olarak verilmiş olup, bulgular p<0,05 düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesinde 2021-2022 yılında eğitim-öğretim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları

Cinsiyet	n	%	Branş	n	%
Kadın	56	40,6	Takım	66	47,8
Erkek	82	59,4	Bireysel	72	52,2
Toplam	138	100,0	Toplam	138	100,0

Bölüm	n	%	Sınıf	n	%
BSO	29	21,0	1	35	25,4

SYB	51	37,0	2	27	19,6
ANT	34	24,6	3	47	34,1
REK	24	17,4	4	29	21,0
Toplam	138	100,0	Toplam	138	100,0

Yaş	n	%	Aile Gelir Düzeyi (TL)	n	%
18-21	96	69,6	Düşük	24	17,4
22-24	36	26,1	Orta	101	73,2
25 ve üzeri	6	4,3	Yüksek	13	9,4
Toplam	138	100,0	Toplam	138	100,0

Lisans Durumu	n	%
Evet	96	69,6
Hayır	42	30,4
Toplam	138	100,0

Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin % 40,6'sı kadın, % 52,2'si bireysel sporla uğraşan, % 37,0'si Spor Yöneticiliği Bölümü'nde okuyan, % 34,1'i 3. Sınıf, % 69,9'u 18-21 yaş aralığında, % 30,4'ü lisansı olmayan ve % 17,4'ü gelir düzeyi düşük olan öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Yaş Durumuna Göre Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Yaş (yıl)	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	18-21	96	48,80 a	6,69	0,047
	22-24	36	47,19 ab	8,64	
	25 ve üzeri	6	41,67 b	5,05	
Sosyalleşme	18-21	96	11,71	2,57	0,587
	22-24	36	11,81	2,49	
	25 ve üzeri	6	10,67	1,51	
Duygu Arama	18-21	96	21,61	3,24	0,111
	22-24	36	20,58	4,18	
	25 ve üzeri	6	19,17	3,19	
Bilgi Arama	18-21	96	15,48 a	2,84	0,021
	22-24	36	14,81 a	3,99	
	25 ve üzeri	6	11,83 b	3,19	

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin yaş dağılımlarına göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri (P=0,047) ve bilgi arama (P=0,021) alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenirken, sosyalleşme ve duygu arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. (P>0,05; Tablo 3). Araştırmada 18-21 yaş grubundaki öğrencilerin 25 yaş ve üzerindeki öğrencilere göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet Türüne Göre Öğrencilerin Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	Kadın	56	48,86	7,00	0,299
	Erkek	82	47,54	7,51	
Sosyalleşme	Kadın	56	11,84	2,48	0,562
	Erkek	82	11,59	2,54	
Duygu Arama	Kadın	56	21,98	3,48	0,041
	Erkek	82	20,73	3,50	
Bilgi Arama	Kadın	56	15,04	3,09	0,746
	Erkek	82	15,22	3,39	

SYEYÖ: *Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği*

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre Spor Etkinliklerine Yönelim düzeyleri ve sosyalleşme ve bilgi arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05; Tablo 4). Ancak, çalışmada kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre duygu arama alt boyut toplam puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (P=0,041).

Tablo 5. Bölüme Göre Öğrencilerin Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Bölüm	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	BSO	29	49,90	6,53	0,134
	SYB	51	48,82	6,22	
	ANT	34	45,91	7,09	
	REK	24	47,33	9,86	
Sosyalleşme	BSO	29	12,10 ab	2,44	0,012
	SYB	51	12,31 a	2,07	
	ANT	34	10,59 b	2,62	
	REK	24	11,42 ab	2,87	
Duygu Arama	BSO	29	21,72	3,21	0,473
	SYB	51	21,22	2,99	
	ANT	34	20,50	3,69	
	REK	24	21,75	4,65	
Bilgi Arama	BSO	29	16,07	3,06	0,177
	SYB	51	15,29	2,88	
	ANT	34	14,82	2,60	
	REK	24	14,17	4,69	

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin okudukları bölümler açısından spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ile duygu ve bilgi arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilemez iken (P>0,05), sosyalleşme alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir (P=0,012; Tablo 5). Araştırmada SYB bölümünde okuyan öğrencilerin sosyalleşme düzeyleri en yüksek, ANT bölümünde okuyan öğrencilerin sosyalleşme düzeyleri ise en düşük bulunmuştur.

Tablo 6. Lisans Durumuna Göre Öğrencilerin Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Lisans Durumu	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	Evet	96	48,99	6,49	0,025
	Hayır	42	45,98	8,63	
Sosyalleşme	Evet	96	11,76	2,67	0,613
	Hayır	42	11,52	2,12	
Duygu Arama	Evet	96	21,60	3,23	0,066
	Hayır	42	20,40	4,07	
Bilgi Arama	Evet	96	15,63	2,70	0,008
	Hayır	42	14,05	4,10	

SYEYÖ: *Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği*

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin lisans durumuna göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri (P=0,025) ve bilgi arama (P=0,008) alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenirken, sosyalleşme ve duygu arama alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir (P>0,05; Tablo 6). Araştırmada herhangi bir branştan lisansı olduğunu beyan eden öğrencilerin lisanssız öğrencilere göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Spor türü Göre Öğrencilerin Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Spor türü	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	Takım	66	49,12	6,51	0,107
	Bireysel	72	47,11	7,89	
Sosyalleşme	Takım	66	11,92	2,41	0,293
	Bireysel	72	11,47	2,61	
Duygu Arama	Takım	66	21,59	3,27	0,264
	Bireysel	72	20,92	3,76	
Bilgi Arama	Takım	66	15,61	3,04	0,112
	Bireysel	72	14,72	3,42	

SYEYÖ: *Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği*

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin yaptığı spor türüne göre Spor Etkinliklerine Yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05; Tablo 7).

Tablo 8. Aile Gelir Durumuna Göre Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Gelir Durumu (TL)	n	Ortalama	SS	P-değeri
SEYÖ	Gelir<Gider(Düşük)	24	46,79	5,90	0,567
	Gelir=Gider(Orta)	101	48,22	7,79	
	Gelir>Gider(Yüksek)	13	49,31	5,71	
Sosyalleşme	Gelir<Gider(Düşük)	24	11,38	2,20	0,783
	Gelir=Gider(Orta)	101	11,77	2,58	
	Gelir>Gider(Yüksek)	13	11,62	2,63	
Duygu Arama	Gelir<Gider(Düşük)	24	20,54	2,65	0,569
	Gelir=Gider(Orta)	101	21,40	3,80	
	Gelir>Gider(Yüksek)	13	21,31	2,75	
Bilgi Arama	Gelir<Gider(Düşük)	24	14,88	2,69	0,347
	Gelir=Gider(Orta)	101	15,05	3,48	
	Gelir>Gider(Yüksek)	13	16,38	2,14	

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin aile gelir düzeylerine gören spor etkinliklerine yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir (P>0,05; Tablo 8).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 2020-2021 Eğitim-Öğretim döneminde, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin spora yönelimlerini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada yaş, bölüm, lisans durumuna göre anlamlı farklılık tespit edilirken, spor türü, cinsiyet, gelir düzeyine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmada cinsiyete göre ölçek toplam puanında anlamlı bir fark bulunamazken duygu arama alt boyutunda kadınların toplam puanı erkeklere göre daha yüksek çıkmıştır. Yıldırım (2017) üniversite takımlarında mücadele eden sporcuların spora katılım motivasyonlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi isimli çalışmasında kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuç çalışmamızı destekler niteliktedir. Buna karşılık olarak ise Turan (2021) yaptığı çalışmasında spor etkinliklerine yönelim durumu alt boyutlarının tamamında erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha fazla ortalamaya sahip olduğunu görmektedir. Buna sebep olarak spor ile ilgilenebilmek için daha fazla serbest zaman gerekli olabileceğini bu yüzden erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre hem serbest zamanları olduğunu hem de spora daha ilgili olduklarını söylemiştir. Kadın katılımcıların ev işleri ve çocukları ile ilgili sorumlulukları daha fazla olduğu için erkek katılımcılar kadar serbest zaman bulamamaktadırlar.

Yaş dağılımına göre spor etkinliklerine yönelim ve bilgi arama alt boyutunda anlamlı bir fark belirlenmiştir. 18-21 yaş öğrencilerin spor etkinliklerine yönelim düzeyi 25 yaş ve üzeri öğrencilere göre daha yüksek sonuç vermiştir. Bunun sonucuna baktığımızda 25 yaş üstü öğrencilerin belli bir gelecek kaygısı olduğu, öğrencilerde işsiz kalma endişesinin bulunduğu buna paralel olarak hazırlandıkları sınavlar spor etkinliklerine katılmada geri planda olmalarını açıklar niteliktedir. 18-21 yaş arası gençlerin ise gelecek kaygısının geri planda oluşu sebebiyle spora katılımlarının daha fazla olduğu söylenebilir. Varol (2017) yaptığı çalışmasında üniversite öğrencilerinin yaş değişkenine göre spora yönelik tutumları puanlarına bakıldığında öğrencilerin yaşlarına göre spor yönelik tutumları arasında anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür.

Bölüme göre duygu ve bilgi alt boyutunda anlamlı bir fark bulunamamıştır ama sosyalleşme alt boyutunda fark bulunmuştur. En yüksek sosyalleşme SYB bölümü iken en az sosyalleşme ANT bölümü öğrencileri olarak görülmüştür. Bölüm olarak inceleme yaptığımızda literatürde bir kaynağa rastlanmamıştır. Lisansı olan öğrencilerin etkinliklere katılım konusunda daha istekli olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak aktif sporun içerisinde olmaları ve sporun hazzının farkında olmaları gösterilebilir.

Spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin yaptığı spor türüne göre Spor Etkinliklerine Yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bloom (2007)'a göre ise, genellikle, takım sporlarında yer alan sporcuların sosyal beceri düzeyleri daha yüksek olduğundan sporcular birliktelik ve takım içi dayanışma duygularını her türlü sportif etkinlikte sergileyebilmekte, antrenmanlarda istekli ve gayretli davranmaktadırlar (Gezer, 2010). Yapılan çalışma ile bu çalışmanın farkı olarak tarihsel dönem farkları ve uygulanan gruplardaki kültürlerin aynı olmaması ve spora bakışın farklı olması gösterilebilir.

Yapılan araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin aile gelir düzeylerine gören spor etkinliklerine yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. Bu sonuca göre bakıldığında aile gelir durumu değişkenine göre katılımcıların spor etkinliklerine yöneliminde farklı bir eğilimde olmadıklarını ve aylık gelir değişkeni durumunun spor etkinliklerine yönelim tutumu açısından ayırt edici bir değişken olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Baysal (2019) okul sporlarına katılan ortaöğretim öğrencilerinin spora katılım güdüsünü incelediği çalışmasında gelir durumlarına göre spora katılım güdüsü ve alt boyutlarında

anlamlı farka rastlamamıştır. Literatür inceliğinde yapılan çalışmalar ile bulunan sonuçlar arasında paralellik olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak spor bilimleri fakültesindeki 25 yaş üstü, sporcu lisansı olmayan ve Antrenörlük bölümü öğrencilerinin sosyalleşme olanağının en kolay sağlanabildiğini spor etkinliklerine yönelik katılımlarını arttıracak faaliyetlerinin düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Çevik, H., Şimşek, K. Y., Mercanoğlu, A. O., & Bayram, A. (2019). Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeğinin Türkçe Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. Spor Ve Performans Araştırmaları Dergisi, 10(2), 149-163.
2. Baysal, Ş. (2019). Okul Sporlarına Katılan Ortaöğretim Öğrencilerinin Spora Katılım Güdüsü Ve Başarı Motivasyonlarının İncelenmesi (Gaziantep İli Örneği) (Master's Thesis, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
3. Bloom, E. L., Karagiannakis, A., Toste, J. R. & Heath, N. L. (2007). Severity Of Academic Achievement And Social Skills Deficits. Canadian Journal Of Education, 30(3), 911-930.
4. Gezer, D. E. (2010). Farklı Spor Branşlarındaki Sporcuların Sosyal Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
5. Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar. İlkeler, Teknikler, Ankara: Nobel Yayınevi.
6. Pons F, Mourali M, Nyeck S. Consumer Orientation Toward Sporting Events: Scale Development And Validation. Journal Of Service Research, 2006; 8(3): 276-287.
7. Ramazanoğlu F, Ramazanoğlu N (2000). Spor Tesislerinin Planlandırılması ve İşletmesi. Spor Araştırmaları Dergisi, 4, (3), 1-7.
8. Turan, S. Ve Çirmi, E. (2021). Investigation Of Empathy Skills And Moral Decision-Making Attitudes İn Athlete Students İn Terms Of Some Variables. Journal Of Educational Issues, 7(2): 275-28.
9. Varol, R., (2017). Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumları ve Kadınların Spor Etkinliklerine Katılımlarına Dair Görüşlerinin İncelenmesi (Bartın Üniversitesi Örneği), Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bartın.
10. Yetim A (2010): Sosyoloji ve Spor. (4. bs.) Ankara: Berikan Yayınevi.
11. Yildirim, M. (2017). Üniversite Takımlarında Mücadele Eden Sporcuların Spora Katılım Motivasyonlarına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Örneği). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 41-51.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GENEL ÖZ YETERLİK VE DEPRESYON DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

(THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL SELF-EFFICIENCY AND DEPRESSION LEVELS OF FACULTY OF SPORTS SCIENCES STUDENTS)

Prof. Dr. Soner ÇANKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, ORCID. 0000-0001-8056-1892
Merve Tuncel BOYACI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı ORCID. 0000-0002-2278-2408
Muhammet KUSAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı ORCID. 0000-0001-6813-859X

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bazı sosyo-demografik özellikleri açısından genel öz yeterlik algısı ve depresyon düzeyini incelemek ve bu iki ölçek toplam puanları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada betimsel nitelik taşıyan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi'nde okuyan sporcu öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 153 birey oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Aypay (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış "Genel Öz Yeterlik Ölçeği'' ve Hisli (1989) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış "Beck Depresyon Envanteri'' kullanılmıştır. Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet ve spor branş türüne göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, bölüm, sınıf ve gelir durumuna göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Düşük gelire sahip olduğunu beyan eden katılımcıların beck depresyon düzeyleri en yüksek çıkmıştır. Araştırmada dayanıklılık spor branşına sahip katılımcıların genel öz yeterlik ölçek toplam puanları en yüksek bulunmuştur. 2. sınıf öğrencilerinin beck depresyon düzeyi en yüksek iken genel öz yeterlik ölçek toplam puanları en düşük bulunmuştur. Bireylerin genel öz yeterlik algısı arttıkça depresyon düzeyleri düşmektedir. Sonuç olarak genel anlamda depresyonu ve genel öz yeterliği etkileyen birçok etmenin olduğu söylenebilir. Üniversite öğrencilerin ekonomik durumlarının belirlenip burs imkânlarının sağlanması, öğrencilere part time çalışma imkânı noktasında destek sağlanması gibi teşvik çalışmaları yapılabilir. Üniversite öğrencilerine ekonomik durumların nasıl iyileştirilebileceği, kariyer danışmanlığı, iş bulma ve işe alınma gibi konularda seminer çalışmaları yapılabilir. Üniversite öğrencilerinin yararlanabileceği Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri birimlerinin sayısı artırılarak depresif belirtiler gösteren öğrencilerin belirlenip gerekli psikolojik desteğin sağlanması noktasında çalışmalar yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, genel öz yeterlilik, öğrenci

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the general self-efficacy perception and depression level of sports sciences faculty students in terms of some socio-demographic characteristics and to examine the relationship between the total scores of these two scales. In the study, a descriptive relational survey model was used. The universe of the research consists of students studying at the faculty of sports sciences. The sample of the study consists of 153 individuals selected by random sampling method among the athlete students studying at Ondokuz Mayıs University Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences. "General Self-Efficacy Scale" adapted into Turkish by Aypay (2010) and "Beck Depression Inventory" adapted into Turkish by Hisli (1989) were used as data collection tools. In the study, Student's t test was used to determine the differences between the scale total scores for gender and type of sports branch, while One-Way ANOVA and Tukey's multiple comparison tests were used to determine the differences among the scale total scores for age, department, class and income level

variables. The beck depression levels of the participants who declared that they had low income were the highest. In the study, the total scores of the general self-efficacy scales of the participants with the endurance sports branch were found to be the highest. While the beck depression level of the 2nd grade students was the highest, the general self-efficacy scale total scores were the lowest. As individuals' general self-efficacy perception increases, their depression levels decrease. As a result, it can be said that there are many factors affecting depression and general self-efficacy in general. Incentive activities such as determining the economic status of university students, providing scholarship opportunities, and providing support to students in terms of part-time work can be done. Seminars can be held for university students on how to improve their economic situation, career counselling, finding a job and hiring. By increasing the number of psychological counseling and guidance services units that university students can benefit from, studies can be carried out to identify students with depressive symptoms and to provide the necessary psychological support.

Keywords: Depression, general self-efficacy, student

GİRİŞ

Öz yeterlik, bireylerin istedikleri alanlarda kimi etkileri oluşturabilme yeterliklerine olan inançlarıdır. Öz yeterlik insanların zorluklarla başa çıkma davranışlarını etkilemektedir. Bireyler kuvvetli yeterlik beklentilerine sahip oldukları oranda etkin olacak ve çaba göstereceklerdir. Bu bağlamda, bireylerin yeterlikleriyle ilgili inançlarının davranışları üzerindeki etkisi, var olan yetenek düzeylerinin davranışları üzerindeki etkisinden daha çok olacaktır (Bandura, 1977). Bandura'ya göre, bireylerin bir alandaki yetenek algısı değerlendirmesi benzer alanlardaki yetenek değerlendirmelerine genelleyebilmektedir. Öz yeterliğin genellenebiliyor olması "genel öz yeterlik" kavramını ortaya çıkarmıştır. Genel öz yeterlik, alan yazında, bir bireyin farklı alanlarda yapacağı davranışlarını yordamaya yarayan, ölçülebilir bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Genel öz yeterlik, bireyin gerilimli ve zorlu yaşantıların üstesinden gelme konusundaki yeterlik inancı olarak tanımlanmaktadır (Scholz ve Schvvarzer, 2005). Öz yeterlik algısı, kişinin karar verme sürecinde, düşünme tarzlarında ve problem çözme yaklaşımlarında önemli bir role sahiptir (Dweck ve Leggett, 1988). Bandura (1997) Bireylerin herhangi bir işin yapılmasına ilişkin öz yeterlik algısının düşük olması durumunda, o işi denememe veya yapmama olasılığı olduğunu belirtmektedir. Kişinin geleceğe yönelik umutsuz bir tutumunun olması kişinin öz yeterlik algısını da olumsuz etkileyebilir.

Depresyon ise, yoğun üzüntülü bir duygu durumu içinde; düşünce, konuşma ve hareketlerde yavaşlama ve durgunluk yaşaması ile bağlı olarak; değersizlik, güçsüzlük, isteksizlik, karamsarlık duygu ve düşünceleri ile fizyolojik işlevlerde de yavaşlama gibi belirtileri içeren bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 1997). Olumsuz benlik, bireyin kendini başkalarıyla karşılaştırdığında kişisel yetersizlik ve küçüklük duygularına kapılarak kendini başarısız, değersiz görme ve suçluluk duyguları gibi belirtileri içeren kendilik algısıdır (Atasayar, 2011).

Üniversitelerin değişen koşullarına bağlı olarak öğrencilerin öz yeterlilik algısı, beklentileri farklılık göstermektedir. Günümüzde üniversitelerin misyonlarına baktığımızda analitik, eleştirel, yaratıcı, objektif, yansıtıcı düşünen bireyler yetişmesidir. Öz yeterlilik düzeyleri yüksek bireylerin yetişmesi çoğunlukla bunlarla doğru orantılıdır. Hızla değişen teknoloji, bireylerin yaşam koşullarına ani ve hızlı olarak yansımakta bu da bireylerin öz yeterlilik düzeylerini etkilemektedir. Genel öz yeterlik düzeyi yüksek olan bireylerin hayatta karşılaştığı herhangi bir problemi daha başarılı bir şekilde çözdüğü, bu durumlara karşı daha dirençli olduğu, karşılaştığı zorluklara binaen yaşam amaçlarını belirlediği, bu nedenle yaşamdan daha fazla zevk aldığı yani yaşam doyum düzeyinin yüksek olduğu düşünülmektedir. (Çetin, 2007).

Üniversite yılları gençlerin erişkinliğe geçiş yaptığı yıllarıdır. Bu dönemde gençlerin ilişkilerinin çok hızlı değişim gösterdiği bilinmektedir. Özellikle üniversitede okuma şansı elde edenler, üniversiteyi kazanma sevincinin yanı sıra; aileden ayrılma, yeni çevre ve arkadaş edinme, yalnız kalma korkusu, ekonomik güçlükler, yurt hayatına alışma, gelecekteki mesleği ve çalışma hayatı ile ilgili kaygı gibi bir çok sorunla da yüz yüze kalır. Bu sosyal, kültürel ve ekonomik değişiklik gençleri ruhsal açıdan olumsuz etkileyebilir. Üniversite gençleri arasında yapılan araştırmalarda, bu grubu tehdit eden en önemli psikolojik rahatsızlığın depresyon olduğu

belirtilmektedir (Bumbery, 1978). Üniversiteler gençlere meslek edinmelerinin yanı sıra sosyal kültürel bir çok imkanları sunan kurumlardır. Ancak öğrencilerin üniversiteye uyum sürecinde yaşadığı yeni arkadaş edinmek, aileden ayrılmak, sosyal desteğin azalması, yalnızlığa bağlı sorumluluk ve şiddet, ekonomik güçlükler ruh sağlığı bozukluklarının gelişmesi için zemin oluşturmaktadır. Literatür çalışmaları incelendiğinde, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin genel öz-yeterlik ile depresyonun bir arada ele alınıp incelendiği çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bazı sosyo-demografik özellikleri açısından genel öz yeterlik algısı ve depresyon düzeyini incelemek ve bu iki ölçek toplam puanları arasındaki ilişkiyi incelemektir.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmada ölçeklerin uygulanabilmesi ve verilerin toplanabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 31/12/2021 tarih ve 2021/1057 sayılı kararı ile onay alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. İlişkisel tarama modeli ise, genellikle birden çok değişken arasındaki etkileşimlerin belirlenmesinde kullanılır (Karasar, 1999).

Araştırmanın evreni, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri, örneklemi ise, 2021-2022 eğitim öğretim yılında OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrenim gören öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş 153 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Katılımcıların sosyo-demografik bilgi durumlarını ortaya koymak amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış 7 soruluk kişisel bilgi formu kullanılacaktır. Araştırmada, genel öz yeterlik algısını ölçmek amacıyla, Aypay (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış "Genel Öz Yeterlik Ölçeği'' kullanılmıştır. Ölçek, likert tarzı 4 dereceli (1: Tamamen Yanlış - 4:Tamamen Doğru) 10 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmada, depresyon düzeyini ölçmek amacıyla Hisli (1989) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış "Beck Depresyon Envanteri'' kullanılmıştır. Ölçek 4'li likert tarzı tipinde olup 21 maddeden oluşmaktadır. (0:Depresyonla ilgili olumlu ifadeler- 3: Depresyonla ilgili olumsuz ifadeler) oluşmaktadır.

İstatistiksel Analiz

Araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlilik katsayıları (cronbachalpha) hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri cevaplara ait iç tutarlılık katsayıları

Ölçek	İç Tutarlılık Katsayısı	Değerlendirme
Beck Depresyon Ölçeği	0,937	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Genel Öz-Yeterlik Ölçeği	0,938	Yüksek Düzeyde Güvenilir

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir (P>0,05). Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet, spor branşına göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, bölüm, sınıf, gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçeği toplam puanları arası ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 22.0 V. istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları,

n(%), ortalama, standart sapma değerleri olarak verilmiş olup, bulgular p<0,05 düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesinde eğitim-öğretim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılan üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları

Cinsiyet	n	%	Branş	n	%
Kadın	100	65,4	Takım	74	48,4
Erkek	53	34,6	Bireysel	79	51,6
Toplam	153	100,0	Toplam	153	100,0

Bölüm	n	%	Sınıf	n	%
BSÖ	36	23,5	1.sınıf	10	6,5
ANT	18	11,8	2.sınıf	7	4,6
SYB	93	60,8	3.sınıf	93	60,8
REK	6	3,9	4.sınıf	43	28,1
Toplam	153	100,0	Toplam	153	100,0

Yaş	n	%	Gelir Düzeyi	n	%
18-20	47	30,7	Yüksek (Gelir>Gider)	61	39,9
21-23	86	56,2	Orta (Gelir=Gider)	81	52,9
24 ve üzeri	20	13,1	Düşük(Gelir<Gider)	11	7,2
Toplam	153	100,0	Toplam	153	100,0

Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin % 41,0'i kadın, % 49,3'ü bireysel sporla uğraşan, % 56,9'u Spor Yöneticiliği Bölümü'nde okuyan, % 41,7'si büyükşehirde yaşayan ve % 26,4'ü ise gelir düzeyinin düşük olan öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Yaş Gruplarına Göre Öğrencilerin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler	Yaş	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	18-20	47	45,45	10,81	0,093
	21-23	86	42,17	11,96	
	24 ve üstü	20	47,65	11,82	
Genel Öz Yeterlik	18-20	47	25,55	5,72	0,104
	21-23	86	23,69	4,97	
	24 ve üstü	20	25,55	5,93	

Araştırmada, öğrencilerinin yaş gruplarına göre beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05; Tablo 3).

Tablo 4. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	Kadın	100	43,54	11,87	0,608
	Erkek	53	44,57	11,47	
Genel Öz Yeterlik	Kadın	100	24,42	5,21	0,794
	Erkek	53	24,66	5,74	

Araştırmada, kadın ve erkek katılımcıların beck depresyon ve genel öz yeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05; Tablo 4).

Tablo 5. Okudukları Bölüme Göre Öğrencilerin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Bölüm	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	BSÖ	36	43,03	13,05	0,260
	SYB	18	46,33	10,55	
	ANT	93	43,25	11,27	
	REK	6	51,83	12,24	
Genel Öz Yeterlik	BSÖ	36	24,56	4,60	0,077
	SYB	18	27,11	6,18	
	ANT	93	23,83	5,34	
	REK	6	26,83	6,18	

Araştırmada, okudukları bölüme göre öğrencilerinin beck depresyon ve genel öz yeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. (P>0,05; Tablo 5).

Tablo 6. Yaptığı Spor Türüne Göre Üniversite Öğrencilerinin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Spor Türü	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	Takım	74	44,41	12,87	0,604
	Bireysel	79	43,42	10,57	
Genel Öz Yeterlik	Takım	74	25,38	5,39	0,051
	Bireysel	79	23,68	5,28	

Araştırmada, üniversite öğrencilerinin yaptığı spor türüne göre beck depresyon ve genel öz yeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05; Tablo 6).

Tablo 7. Okuduğu Sınıfa Göre Öğrencilerinin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler	Sınıf	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	1	10	52,40 a	3,41	0,001
	2	7	52,86 a	11,77	
	3	93	44,30ab	11,48	
	4	43	39,58 b	11,63	
Genel Öz Yeterlik	1	10	30,40 a	4,77	0,001
	2	7	22,00 b	4,62	
	3	93	24,59 b	4,67	
	4	43	23,35 b	6,19	

Araştırmada, öğrencilerinin okuduğu sınıfa göre beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P<0,05). Araştırmada 2. sınıf öğrencilerinin beck depresyon düzeyi en yüksek iken genel öz yeterlik ölçek toplam puanları en düşük bulunmuştur (Tablo 7).

Tablo 8. Gelir Durumuna Göre Öğrencilerin Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik Durumu

Ölçekler	Gelir Durumu	n	Ortalama	SS	P-değeri
Beck Depresyon	Yüksek (Gelir>Gider)	61	40,41 b	11,83	0,007
	Orta (Gelir=Gider)	81	45,84 ab	11,35	
	Düşük (Gelir<Gider)	11	48,91 a	8,97	
Genel Öz Yeterlik	Yüksek (Gelir>Gider)	61	23,80	5,71	0,425
	Orta (Gelir=Gider)	81	24,95	4,82	
	Düşük (Gelir<Gider)	11	25,09	7,31	

Araştırmada, öğrencilerinin gelir durumuna göre beck depresyon ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken (P=0,007), genel öz yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P=0,425; Tablo 8). Araştırmada düşük gelire sahip olduğunu beyan eden katılımcıların beck

depresyon düzeyleri en yüksek çıkmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçeği toplam puanları arasında % 17,6'lık zayıf pozitif anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (r=0,176; P=0,029).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin genel öz yeterlik algısı ve depresyon düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sınıf, gelir durumları ve yaptıkları branş türüne göre anlamlı bir farklılık tespit edilirken cinsiyet, yaş, bölüm, spor türüne göre genel öz yeterlik ve depresyon düzeyinde anlamlı bir farklılık yoktur.

Çalışmamızda cinsiyetler arasında fark bulunmamasının nedeni, toplumumuzda üniversite eğitimi almayı başarmış kızların iletişiminin daha güçlü olduğu, kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri, stresli durumları daha iyi yönetebildikleri, kendilerini daha güvenli hissedip ve daha fazla hakka sahip olduklarının bilincinde olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Doğan (1994), Aydın (1989) ve Tayşi (1994) yıllarında yapmış olduğu çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bölüm değişkenine göre incelendiğinde, beck depresyon düzeyi ve genel öz yeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Tong ve Shanggui (2004), genel öz yeterliliğin zihinsel ve psikolojik iyi olma ile de ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin genel zihinsel ve psikolojik sağlıkla ilgili durumları da araştırma sonucunu etkilemiş olabilir. Öğrencilerin bir sorunu çözebilme konusunda kendilerine duyduğu inanç ve güven olarak tanımlanan genel öz yeterlik algısı yüksek olduğunda bu durum öğrencinin başarı durumunu da olumlu etkilemektedir. Yapılan araştırmalarda da öz yeterlik algı ile akademik başarı arasında pozitif yönde ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır (Anaydubalu, 2010; Behjoo 2013; Duman, 2007; Vardarlı 2005; Zimmerman, 2000). Bu durumun öğrencilerin bölüm değişkenine göre incelendiğinde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin yaptığı spor türüne göre beck depresyon düzeyi ve genel öz yeterlik algısı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bireysel ve takım sporları yapıyor olması depresyon ve genel öz yeterlik düzeylerini anlamlı düzeyde etkilememiştir.

Araştırmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin yaş değişkenine göre, Beck Depresyon ve Genel Öz Yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Gençlik çağında fizyolojik değişikliklerin yanı sıra, ruhsal ve toplumsal değişiklikler genci zorlar. Zorlamalara her gencin tepkisi farklıdır, bu tepkilerin bir grubunu da depresif belirtiler oluşturur. Depresif belirtilerin yaygınlığı ve belirtilerin hafif düzeyde olması durumunda bile, bireyin hareketsizliğine, verimsizliğine ve birçok alanda yeti yitimine yol açtığı için önemli bir halk sağlığı sorunu olarak ele alınması gereklidir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yapılan çalışmalarda yaş arttıkça akademik, duygusal ve genel öz-yeterlik düzeyinin azaldığı, sosyal fobi, panik ve depresyon düzeylerinin ise arttığı görülmüştür. Bu durumun sebebi seçilen örnek grubunun bireysel farklılıkları, ilgi-yetenek alanları, bireylerin destek gördüğü çevre gibi faktörlerin farklı olmasına bağlanabilir. Kişinin istenen bir hedefe ulaşmak için gereken eylemleri gerçekleştirme becerisine olan inancı olan öz-yeterliğin yaşla birlikte azaldığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Bacchini ve Magliulo (2003), çalışmalarında sosyal ve duygusal öz yeterliğin; Telef ve Karaca (2011), akademik, sosyal, duygusal ve genel öz-yeterliğin; Peetsma, Hascher, Van der Veen ve Roede (2005) sosyal özyeterliğin yaşla birlikte azaldığını; Pössel ve ark. (2005) genel öz yeterliğin yaşla birlikte değişmediğini ortaya koymuşlardır.

Araştırmada, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin okuduğu sınıfa göre beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Araştırmada 2. sınıf öğrencilerinin beck depresyon düzeyi en yüksek iken genel öz yeterlik ölçek toplam puanları en düşük bulunmuştur. Çıkan sonucu öğrencilerin düşük ders başarısı, yeni duruma uyum noktasında yaşadığı sıkıntılar, arkadaş ilişkileri, bireysel sorunlar olması ile birlikte, olumsuz benlik saygısı ve bulunduğu ortama ait hissetmeme, kendini daha rahat ifade edebilmemesi, ekonomik sıkıntılar yaşaması, sosyal yaşam eksikliği gibi durumlar öğrencilerin depresyon duzeyini artıracağı düşünülebilir. Günümüzde iş bulma konusunda yaşanan sorunlar ve üniversite eğitiminin de iş bulmayı garantilemediğinin farkında olan öğrencilerde üniversitenin ilk yıllarında kaygılar başlamakta ve

sonrasında da devam etmektedir. Bu çerçevede birinci ve dördüncü sınıflar arasında depresyon düzeyinde anlamlı fark olmamasını gelecek kaygısının üniversite süreci ve hatta öncesi ve sonrası döneme de yayılmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada, üniversite öğrencilerinin gelir durumuna göre beck depresyon ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken, genel öz yeterlik ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Araştırmada düşük gelire sahip olduğunu beyan eden katılımcıların beck depresyon düzeyleri en yüksek çıkmıştır. Ekonomik güçlükler tüm bireylerde bir takım sıkıntılara neden olur. Gençler ekonomik kısıtlamalarla karşılaşınca istedikleri gibi gezip giyinemeyince sıkıntıları artmakta, üniversite masrafları, işsizlik, burs alamama, ailenin maddi gelirinin düşük olması gibi durumlar gençlerin benlik saygısını azaltarak ruhsal yapılarını olumsuz etkileyebilmekte ve gençlerin depresyon düzeylerini artıracağı düşünülmektedir. Üniversite öğrencilerinin gelir durumuna göre Ankara Üniversitesi'nde yapılan benzer bir çalışmada öğrencilerin gelir durumuyla depresyon arasında ilişki bulunmuştur. Bu durum bizim çalışmamızı destekler niteliktedir.

Genel anlamda depresyonu ve genel öz yeterliği etkileyen birçok etmenin olduğu söylenebilir. Üniversite öğrencilerin ekonomik durumlarının belirlenip burs imkânlarının sağlanması, öğrencilere part time çalışma imkânı noktasında destek sağlanması gibi teşvik çalışmaları yapılabilir. Üniversite öğrencilerine ekonomik durumların nasıl iyileştirilebileceği, kariyer danışmanlığı, iş bulma ve işe alınma gibi konularda seminer çalışmaları yapılabilir. Üniversite öğrencilerinin yararlanabileceği Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri birimlerinin sayısı artırılarak depresif belirtiler gösteren öğrencilerin belirlenip gerekli psikolojik desteğin sağlanması noktasında çalışmalar yapılabilir. Psiko-sosyal eğitim ve rehberlik çalışmalarının sayısı artırılabilir. Araştırma önerisi olarak daha geniş örneklem grubuyla benzer çalışmalar farklı bölüm ve fakülte bünyesinde yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Aydın G, Demir A: ODTÜ öğrencilerinde depresif belirtilerin yaygınlığı. İnsan Bilimleri Dergisi 1989; 8:27-40.
2. Aydın G: Üniversite öğrencilerinde depresyon, açıklama biçimi ve akademik başarı ilişkisi. Psikoloji Dergisi 1988; 22:6-12.
3. Aypay, A. (2010). Genel öz yeterlik ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçe'ye uyarlama çalışması. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11 (2), 113-131.
4. Bacchini, D., & Magliulo, F. (2003). Self-image and perceived self-efficacy during adolescence. Journal of Youth and Adolescence,32 (5), 337-350.
5. Bakır B, Yılmaz R, Yavaş İ,Toraman R, Güleç N: Tıp fakültesi öğrencilerinde sorun alanları ve sosyodemografik özelliklerle depresif belirtilerin karşılaştırılması. Düşünen Adam 1997; 10:5-12.
6. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), Encyclopedia of human behavior (Vol. 4,pp. 71-81). New York: Academic Press.
7. Bandura, A. Barbaranelli, C.; Cappara, G. V.; Pastorelli, C.(1996). Multifaceted Impact of Self-Efficacy Beliesfs on Academic Functioning. (Ebsco Host Research Databases Academic Search Premier, Child Development, Jun., Vol. 67 Issue 3.
8. Bandura, A. (1977), Self-efficacy: Toward a Unifying Teory of Behavioral Change. Psychological Review, Vol. 84, No:2, 191-215: http//www.des.emory.edu/mfp/Bandura1977PR.pdf 21.10 2010
9. Bandura, A. (1989). Social cognitive theory. In E. Barnouw (Ed.), International encyclopedia of communications (Vol. 4, pp. 92-96). New York: Oxford University Press.
10. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: Freeman
11. Bandura, A., Pastorelli, C., Barbaranelli, C., & Caprara, G. V. (1999). Self-efficacy pathways to childhood depression. Journal of Personality and Social Psychology, 76, 258-269.
12. Bandura, A. (1999), A social Cognitive Theory Of Personality. In Pervin&John (Ed.), Handbook Of Personality, (2 nd., pp.154-196), New York, Guilford Publications, (Reprinted in D.Cervone& Shoda (Eds.), The Coherence Of Personality, http://www.des.emory.edu/mfp/Bandura1999HP.pdf 02.10.2010
13. Bandura, A. (2006). Adolescent development from an agentic perspective. In F. Pajares & T. Urdan (Eds.). Self-efficacy beliefs of adolescents, (Vol. 5., pp. 1-43). GreenwichCT: IAP – Information Age Publishing.
14. Bandura, A. (2012). On the functional properties of perceived selfefficacy revisited. Journal of Management, 38(1), 9-44. doi:10.1177/0149206311410606
15. Bumbery W: Validation of the BDI in a university population using psychiatric estimate as the criterion. J Cons Clin Psychol 1978; 46:150-155
16. Caprara, G. V., Gerbino, M., Paciello, M., Di Giunta, L., & Pastorelli, C. (2010). Counteracting depression and delinquency in late adolescence: The role of regulatory emotional and interpersonal self-efficacy beliefs. European Psychologist, 15, 34-48.

17. Dweck, C.S. ve Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. Psychological Review, 95, 256- 273.
18. Doğan O, Doğan S, Çorapçıoğlu A, Çelik G: Üniversite öğrencilerinde depresyon yaygınlığı ve bazı değişkenlerleilişkisi. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fak. Dergisi1994; 16:148-151.
19. Güney M: Üniversite Öğrencileri Arasında Depresyon ve Problem Alanlarının Akademik Başarı ile İlişkileri. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları,1985
20. Hisli, N., (1988) Beck Depresyon Envanterinin Geçerliği Üzerine Bir Çalışma. Psikoloji Dergisi, 6 (22), 118-126. 17.
21. Hisli, N., (1988) Beck Depresyon Envanterinin Üniversite Öğrencileri İçin Geçerliği, Güvenirliği. Psikoloji Dergisi, 7 (23), 3-13.
22. Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar. İlkeler, Teknikler, Ankara: Nobel Yayınevi.
23. Kuiper, R. A. (2002). Enhancing metacognition through the reflective use of self-regulated learning strategies. The Journal of Continuing Education in Nursing, 33(2), 78-87.
24. Kuiper, R.A., Murdock, N.ve Grant, N., (2010). Thinking strategies of baccalaureate nursing students prompted by self-regulated learning strategies. Journal of Nursing Education, 49 (8), 429–436.
25. Küey L, Üstün TB, Güleç C: Türkiye'de ruhsal bozukluklar epidemiyolojisi araştırmaları üzerine bir gözden geçirme çalışması. Toplum ve Hekim 1987; 44:12-16.
26. Köknel Ö: Türkiye'de depresyon epidemiyolojisi. Nöropsikiyatri Arşivi Özel Sayısı 1989; 1-5.
27. Luszczynska, A., Scholz, U. & Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. The Journal of Psychology, 139 (5), 439-457.
28. Oliver JM, Paul JC: Self–esteem and self efficacy; perceıved parenting and family climate; and depression in university students. J Clin Psychol 1995; 51:467-481.
29. Pajares, F. (2006). Self-efficacy during childhood and adolescence: Implications for teachers and parents.In F. Pajares, & T C. Urdan (Eds.), Self-efficacy beliefs of adolescents, (pp. 339-367). Greenwich,CT: Information Age.
30. Pössel, P., Baldus, C., Horn, A. B., Groen, G., & Hautzinger, M. (2005). Influence of general self-efficacy on the effects of a school-based universal primary prevention program of depressive symptoms in adolescents: A randomized and controlled follow-up study. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46(9), 982-994. http://dx.doi.org/10.1111/j.1469 7610.2004.00395.
31. Rynn, M. A., Walkup, J. T., Compton, S. N., Sakolsky, D. J., Sherrill, J. T., Shen, S., ... Birmaher, B.(2015). Child/adolescent anxiety multimodal study: Evaluating safety. Journal of the AmericanAcademy of Child and Adolescent Psychiatry, 54(3),180- 190. https://doi.org/10.1016/j.jaac.2014.12.015
32. Scherbaum, C.A., Cohen-Charash, Y. ve Kern, M.J. (2006). Measuring general self-efficacy: A comparison of three measures using ıtem response theory. Educational and Psychological Measurement, 66(6), 1047-1063.
33. Schwarzer, R. ve Fuchs, R. (1996). Self-efficacy and health behaviors. In M. Conner & P. Norman(Eds.), Predicting health behavior: Research and practice with social cognition models. (pp.163-196) Buckingham, UK: Open University Press.
34. Sherer M: Depression and suicidal ideation in college students. Psychol Rep 1985;57:1061-1062.7.
35. Tayşi BN, Azizoğlu F, Perçinel S, Hasan SH: 1992-1993 öğrenim yılı intern doktorlarında Beck Depresyon Envanterine göre depresyon prevalansı. Toplum ve Hekim 1994; 59:68-74.
36. Telef, B. B., & Karaca, R. (2012). Çocuklar için öz-yeterlik ölçeği; Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 32, 169-187.
37. Tong, Y. ve Shanggui, S. (2004). A Study on general self-efficacy and subjective well-being of low ses college students in a Chinese university. College Students Journal, 38 (4), 637-642.

Spor Eğitimi Verecek Antrenör Adaylarının Ruhsal Durumlarının İncelenmesi

(Examining the Mental Status of Trainer Candidates Who Will Give Sports Education)

Prof. Dr. Elif KARAGÜN
Kocaeli Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1974-4117
Arş. Gör. Gökhan ÇAKMAK
Kocaeli Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2307-8444

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı Kocaeli bölgesinde açılan antrenörlük kurslarına katılan ve bu kurslar sonrası spor eğitimi verecek olan antrenör adaylarının ruhsal durumlarının incelenmesidir.

Yöntem: Örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Kocaeli bölgesinde açılan antrenörlük kurslarına katılmış olmak araştırmaya dahil olma ölçütüdür. Bu ölçütü karşılayan toplam 351 kişi bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmuştur. Katılımcılar gönüllülük esasına göre çalışmaya dahil edilmiştir. Verilerin elde edilmesinde 10 soruluk demografik bilgiler formu ve 5 alt boyuttan oluşan 53 soruluk Kısa Semptom Envanteri kullanılmıştır. Veriler SPSS 25.0 paket programında analiz edilmiştir. Kolmogorov Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılmadığı tespit edildiğinden analizlerde non-parametrik testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Farkın kaynağını tespit edebilmek için ise çoklu karşılaştırma testinden yararlanılmıştır. Alınan yüksek puanlar bireylerin daha fazla psikolojik semptom gösterdiği anlamına gelen ölçeğin güvenirliği bakıldığında bu araştırma için alt boyutların Cronbach's Alpha katsayıları ,714 ile ,869 arasındayken tüm maddelerin toplamında Cronbach's Alpha katsayısı ,95 olarak tespit edilmiştir.

Bulgular ve Sonuç: Araştırma sonucunda aylık gelir durumuna göre hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık bulunmazken cinsiyete göre yalnızca somatizasyon alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı farklılık tespit edilirken, medeni durum açısından bekarlar ve şiddet görenler lehine de tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık gösteren yüksek puanlar alındığı görülmüştür. Yaş grubu değişkeninde somatizasyon alt boyutunda 23-27 yaş aralığı lehine, hostilite alt boyutlarında ise 18-22 yaş grubu lehine anlamlı farklılık görülmüştür. Eğitim durumu açısından sadece hostilite alt boyutunda üniversite mezunu olanlar lehine anlamlı farklılık gösteren yüksek puanlar alındığı tespit edilmiştir. Spor geçmişi değişkeninde somatizasyon ve hostilite alt boyutlarında 1-5 yıl arasında çalışanlar lehine anlamlı derecede yüksek puanlar alındığı görülmüştür. Sonuç olarak, kadınların erkeklerden, bekarların evlilerden şiddete maruz kalanların şiddete maruz kalmayanlardan daha yüksek puanlar aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, küçük yaş ve düşük aylık gelire sahip olanlar, üniversite mezunu olanlar ve kısa spor geçmişine sahip olanların daha yüksek puanlar aldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruhsal Durum, Antrenör Adayı, Antrenörlük Eğitimi, Semptom, Psikolojik Özellik

ABSTRACT

Purpose: The aim of this study is to examine the mental status of the coach candidates who attend the coaching courses opened in Kocaeli region and who will give sports training after these courses.

Method: Criterion sampling, one of the purposive sampling types, was used as the sampling method. Participating in coaching courses opened in Kocaeli is a criterion for inclusion in the research. A total of 351 people who met this criterion formed the sample group of this study. Participants were included in the study on a voluntary basis. A demographic information form with 10 questions and a Brief Symptom Inventory consisting of 53 questions and 5 sub-dimensions were used to obtain the data. The data were analyzed in the SPSS 25.0 package program. In our study, the Cronbach's Alpha coefficient of the scale was determined as ,950. The Cronbach's Alpha coefficients of the sub-dimensions range from ,714 to ,869. As a result of the Kolmogorov Smirnov test, it was determined that the data were not normally distributed ($p<.05$). For this reason, Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests, which are non-parametric tests, were used in the analysis of the data. In order to determine the source of the difference, multiple comparison test was used. In addition, high scores obtained from the scale mean that individuals show more psychological symptoms.

Results and Conclusion: As a result of the research, a significant difference was found only in the sub-dimension of somatization in the gender variable ($p<.05$). It was determined that there was a significant difference in all sub-dimensions in marital status and violence status variables ($p<.05$). A significant difference

was observed in the sub-dimensions of somatization and hostility in the age group variable (p<.05). A significant difference was found only in the hostility sub-dimension in the educational status variable (p<.05). A significant difference was found in the sub-dimensions of somatization and hostility in the variable of sports history (p<.05). In the monthly income status variable, no significant difference was found in any sub-dimension (p>.05). In addition, when the results obtained from the Brief Symptom Inventory were examined, it has been seen that singles have higher scores than married people and those who have been exposed to violence before have higher scores than those who have not been exposed to violence before. In addition, it was determined that those in the younger age groups, those in the low monthly income group, those with a university degree and those with a short sports background received higher scores.

Keywords: Mental Status, Coaching, Coaching Training, Brief Symptom Inventory

GİRİŞ

Ruh sağlığı, Dünya Sağlık Örgütü ve yapılan pek çok tanımda ortak açıklamalara bakıldığında; bir bireyin yeteneklerini fark ederek, günlük yaşam olayları ve stresleriyle baş edebilmesi, verimli çalışabilmesi, üretken olması, çevresi ile dengeli ilişkiler kurabilmesi ve doyum içinde olması, bu kurulan dengenin devam etmesi için de çaba harcamasını içeren tam bir iyilik hali, hatta çoğunluğa uyma ve çan eğrisinin iki uç kısmında kalmama olarak karşımıza çıkar (Sargın, 2012; Seven, 2018). Ruh sağlığı birey ve toplum sağlığı açısından önemli bir konuma sahip olması nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde öncelik haline gelmektedir (Sinici ve Bayar, 2021).

Ruh sağlığının korunmasında egzersiz ve spor önerildiği bilinir. Yapılan çalışmalarda özellikle düşük seviyede uygulanan egzersizin depresyonu ve depresif belirtileri azalttığı, yaratıcı ifade, özgüven, benlik saygısı, mesleki ve sosyal açıdan başarıyı arttırdığı belirlenmiştir (Akande, Vanwyk ve Osagie 2000; Aylaz, Güllü ve Güneş, 2011; Azar, Ball, Salmon ve Cleland 2008). Yapılan bu araştırmalar sonucunda egzersiz ve sporun bedensel sağlık yanında ruh sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğunun belirlenmesi nedeniyle genel sağlığın korunmasında önemli görülür. Özellikle düşük şiddetteki egzersizlerin psikolojik açıdan olumlu etkilerinin görülmesi insanların serbest zamanlarında yoğun yükleme olmaksızın egzersiz yapmaları yönünde önerilerde bulunulur. Toplumda farklı yaş gruplarına serbest zamanlarda egzersizi yönetmede profesyonel destek sağlayacak kişiler ise antrenörlerdir.

Antrenörler meslekleri gereği, farklı konularda donanımlı olmaları gerekir (Koçak ve Güven, 2018), serbest zamanlarında egzersiz yapan farklı yaş gruplarından sedanter bireylerin yanında sporculara; müsabaka hazırlığı, performans artışı ve psikolojik anlamda da destek olmaktadırlar. Sporcular ile doğrudan iletişime geçtiklerinden antrenörün olumsuz ruh hali sporcuları da etkileyebilmekte ve sporda adeta bir mihenk taşı olduğundan söz edilmektedir (Kayğusuz ve Karagün, 2020).

Egzersiz uygulanmasında egzersiz danışmanlığı yaparak hem ruh sağlığının korunmasında hem de performansa dönük spor alanlarında önemli bir destek sağlayacak olan antrenör adaylarının duygu durumu merak edilmiştir. Bu açıdan 2014 yılından başlanarak 2018 yılı başlangıcına kadar farklı kademe ve farklı branşlarda Kocaeli ilinde açılan antrenörlük kurs programlarına katılan antrenör adaylarının ruhsal durumları ne durumdadır sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu açıdan araştırma kapsamında antrenör adaylarının; göğüste sıkışma hissiyatı, kalp çarpıntısı, baş ağrısı, huzursuzluk gibi durumların eşlik ettiği bir korku ve endişe duygusu olan anksiyete (Türkçapar, 2004),

Enerji azlığı, konsantrasyon kaybı, özgüven azalması, suçluluk duygusu oluşması, karamsarlık, uyku düzeninde bozulma, iştah değişiklikleri, sosyal ve mesleki işlevde bozukluk gibi belirtilerle görülen depresyon (Karamustafaoğlu ve Yumrukçal, 2011),

Kişinin kendisi ile ilgili değerlendirmeleri ve tutumunu açıklama açısından önemli role sahip olan (Aşçı, 2004) ve birçok rol içinde kişinin kendini ne şekilde tanımladığıyla ilgili görülen benlik saygısı (Pehlivan, 2010),

Herhangi bir fiziksel bulgu ile açıklanamayan, bedensel yakınma ve belirtilerin olduğu (Özenli ve ark., 2009), baş ağrısı, karın ağrısı ve düşük enerji gibi bedensel yakınmalar gibi belirtilerle kendini gösteren (Şişman ve ark., 2014), aslında ruhsal sıkıntıların ve stresin çeşitli bedensel belirtilerle dışa vurumunu gösteren somatizasyon bozukluğu (Kesebir, 2004),

Yine kişi, nesne gibi karşısındakilere zarar verici şekilde saldırgan davranışa yönelten (Vural ve Başar, 2006), kişiyi öfkeye daha yatkın hale getiren hostilite (Dirik ve Şahin, 2008) belirtilerinin ne durumda olduğu belirlenmek istenmiştir. Bu açıdan aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1- Spor eğitimi verecek antrenör adaylarının ruhsal durumları nasıldır?
2- Spor eğitimi verecek antrenör adaylarının ruhsal durumları çeşitli demografik özelliklere göre farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Tarama modeli kullanılarak yapılan bu araştırmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme türü belli kriterleri sağlayan veya belli niteliklere sahip olan özel durumlarda kullanılabilir (Büyüköztürk ve ark, 2021). Kocaeli bölgesinde 2014 yılından başlanarak 2018 yılına kadar açılan antrenörlük kurslarına katılanlar arasından gönüllü olarak araştırmaya katılan 351 kişi bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmuştur.

Tablo 1. Antrenör Adaylarının Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Yüzdelik Dağılımları

Bağımsız Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	215	%61,3
	Kadın	136	%38,7
Yaş	18-22 Yaş	105	%29,9
	23-27 Yaş	98	%27,9
	28-32 Yaş	75	%21,4
	33 Yaş ve Üzeri	73	%20,8
Medeni Hal	Evli	95	%27,1
	Bekar	256	%72,9
Aylık Gelir Durumu	2800 TL Altı	58	%16,5
	2800 TL – 4000 TL	93	%26,5
	4001 TL – 6000 TL	58	%16,5
	6000 TL Üzeri	142	%40,5
Eğitim Durumu	İlkokul-ortaokul	20	%5,7
	Lise	105	%29,9
	Üniversite	218	%62,1
	Lisansüstü	8	%2,3
Spor Geçmişi	1-5 Yıl	77	%21,9
	6-10 Yıl	96	%27,4
	11-15 Yıl	92	%26,2
	16-20 Yıl	50	%14,2
	21 Yıl ve Üzeri	36	%10,3
Şiddet Görme	Evet	125	%35,3
	Hayır	227	%64,7
	Toplam	**351**	**%100**

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun; erkek (%61,3); 18-22 yaş aralığında (%29,9); bekar (%72,9); 6000 TL üzerinde aylık gelire sahip (%40,5); üniversite mezunu (%62,1); 6-10 yıl arasında spor geçmişine sahip (%27,4) olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların 125'i (%35,3) daha önce şiddet gördüğünü belirten kişilerdir.

Verilerin Elde Edilmesi

Bu araştırma kapsamında veriler 2014 yılından 2018 yılı başına kadar Kocaeli bölgesinde açılan antrenörlük kurslarına katılan antrenör adaylarından toplanmıştır. Veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan sosyo-demografik bilgiler formunun yanı sıra 53 soruluk Kısa Semptom Envanteri kullanılarak elde edilmiştir.

Kısa Semptom Envanteri

Kısa Semptom Envanteri (KSE) bireylerde psikolojik belirtileri belirlemek için Derogatis (1992) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Şahin ve Durak (1994) tarafından yapılan 5'li likert tipinde bir öz değerlendirme ölçeğidir. Ölçeğin her maddesi 0=hiç, 4=çok fazla olacak şekilde 0-4 arasında puanlanır. Ölçek, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite isimli beş alt boyuttan oluşmaktadır.

Ölçekten alınabilecek minimum puan 0 iken, maksimum puan 212'dir. Ölçekten elde edilen puanların yüksek olması, bireylerin ruhsal belirtilerinin arttığının göstermektedir (Ekemen, 2006). Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları .75 ile .87 arasında değişmektedir (Akdur, 2014). Bu araştırma için ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı ,950 olarak bulunmuştur. Alt boyutlarda ise Cronbach's Alpha katsayısı anksiyete alt boyunda ,840; depresyon alt boyutunda ,869; olumsuz benlik alt boyutunda ,823; somatizasyon alt boyunda ,774; hostilite alt boyutunda ,714 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da kullanılan ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2018).

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 25.0 paket programında analiz edildiğinde normal dağılım göstermediğinden parametrik olmayan testlerden faydalanılmıştır. İki bağımsız değişken arasında karşılaştırmada Mann-Whitney U testi, ikiden fazla bağımsız değişken için karşılaştırma yaparken Kruskal Wallis testinden faydalanılmıştır. Kruskal Wallis testi sonucunda fark tespit edilmesi durumunda farkın kaynağının tespitinde çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 2. Antrenör Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Anksiyete	Erkek	215	169,71	36487,50	13267,500	,143
	Kadın	136	185,94	25288,50		
Depresyon	Erkek	215	168,84	36301,50	13081,500	,096
	Kadın	136	187,31	25474,50		
Olumsuz Benlik	Erkek	215	174,79	37579,00	14359,000	,778
	Kadın	136	177,92	34197,00		
Somatizasyon	Erkek	215	160,95	34605,00	11385,000	**,000***
	Kadın	136	199,79	27171,00		
Hostilite	Erkek	215	173,11	37218,50	13998,500	,501
	Kadın	136	180,57	24557,50		

***p<,05**

Tablo 2 incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre yalnızca somatizasyon alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca tüm alt boyutlarda kadın katılımcıların sıra ortalamalarının erkek katılımcılardan yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Medeni Durum Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Medeni Hal	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Anksiyete	Evli	95	144,05	13684,50	9124,500	**,000***
	Bekar	256	187,86	48091,50		
Depresyon	Evli	95	139,33	13236,00	8676,000	**,000***
	Bekar	256	189,61	48540,00		
Olumsuz Benlik	Evli	95	140,99	13394,00	8834,000	**,000***
	Bekar	256	188,99	48382,00		
Somatizasyon	Evli	95	152,79	14515,00	9955,000	**,009***
	Bekar	256	184,61	47261,00		
Hostilite	Evli	95	149,73	14224,50	9664,500	**,003***
	Bekar	256	185,75	47551,50		

***p<,05**

Tablo 3 incelendiğinde medeni durumuna göre tüm alt boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmuş ve bekar katılımcıların sıra ortalamalarının evli katılımcılardan yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Antrenör Adaylarının Şiddet Görme Durumuna Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Şiddet Görme	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Anksiyete	Evet	124	204,48	25355,00	10543,000	**,000***
	Hayır	227	160,44	36421,00		
Depresyon	Evet	124	208,19	25815,50	10082,500	**,000***
	Hayır	227	158,42	35960,50		
Olumsuz Benlik	Evet	124	208,37	25838,00	10060,000	**,000***
	Hayır	227	158,32	35938,00		
Somatizasyon	Evet	124	197,76	24522,50	11375,500	**,003***
	Hayır	227	164,11	37253,50		
Hostilite	Evet	124	203,50	25233,50	10664,500	**,000***
	Hayır	227	160,98	36542,50		

***p<,05**

Tablo 4 incelendiğinde şiddet görme durumlarına göre tüm alt boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Daha önce şiddet gören katılımcıların sıra ortalamalarının daha önce şiddet görmeyen katılımcılardan yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Antrenör Adaylarının Yaş Gruplarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Yaş Grubu	N	Sıra Ortalaması	df	X^2	P	Fark
Anksiyete	18-22 Yaş[1]	105	186,88	3	3,964	,265	
	23-27 Yaş[2]	98	180,07				
	28-32 Yaş[3]	75	157,26				
	33 Yaş ve Üzeri[4]	73	174,14				
Depresyon	18-22 Yaş[1]	105	184,06	3	3,918	,270	
	23-27 Yaş[2]	98	185,64				
	28-32 Yaş[3]	75	159,73				
	33 Yaş ve Üzeri[4]	73	168,18				
Olumsuz Benlik	18-22 Yaş[1]	105	184,62	3	6,414	,093	
	23-27 Yaş[2]	98	188,68				
	28-32 Yaş[3]	75	152,95				
	33 Yaş ve Üzeri[4]	73	170,26				
Somatizasyon	18-22 Yaş[1]	105	185,89	3	9,997	**,019***	2-3
	23-27 Yaş[2]	98	192,46				
	28-32 Yaş[3]	75	147,50				
	33 Yaş ve Üzeri[4]	73	168,96				
Hostilite	18-22 Yaş[1]	105	194,56	3	13,847	**,003***	1-3 2-3
	23-27 Yaş[2]	98	186,36				
	28-32 Yaş[3]	75	140,61				
	33 Yaş ve Üzeri[4]	73	171,76				

***p<,05**

Tablo 5'e bakıldığında; yaş grubuna göre somatizasyon ve hostilite alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Çoklu karşılaştırma testi neticesinde somatizasyon alt boyutunda farkın 23-27 yaş grubu ile 28-32 yaş grubundan; hostilite alt boyutunda ise farkın 18-22 yaş grubu ile 28-32 yaş grubu ve 23-27 yaş grubu ile 28-32 yaş grubundan kaynaklandığı belirlenmiştir. Ayrıca daha küçük yaş gruplarında olan katılımcıların sıra ortalamalarının daha yüksek yaş gruplarında olan katılımcılardan yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Antrenör Adaylarının Aylık Gelir Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Aylık Gelir Durumu	N	Sıra Ortalaması	df	X^2	P
Anksiyete	2800 TL Altı[1]	58	185,66	3	2,769	,429
	2800 – 4000 TL[2]	93	186,54			
	4001 – 6000 TL[3]	58	165,25			
	6000 TL Üzeri[4]	142	169,54			
Depresyon	2800 TL Altı[1]	58	183,92	3	2,711	,438
	2800 – 4000 TL[2]	93	187,44			
	4001 – 6000 TL[3]	58	170,69			
	6000 TL Üzeri[4]	142	167,44			
Olumsuz Benlik	2800 TL Altı[1]	58	190,78	3	2,385	,496
	2800 – 4000 TL[2]	93	180,92			
	4001 – 6000 TL[3]	58	172,73			
	6000 TL Üzeri[4]	142	168,07			
Somatizasyon	2800 TL Altı[1]	58	184,45	3	2,934	,402
	2800 – 4000 TL[2]	93	187,74			
	4001 – 6000 TL[3]	58	170,09			

	6000 TL Üzeri[4]	142	167,27			
Hostilite	2800 TL Altı[1]	58	194,43	3	4,448	,217
	2800 – 4000 TL[2]	93	162,09			
	4001 – 6000 TL[3]	58	167,46			
	6000 TL Üzeri[4]	142	181,07			

***p<,05**

Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde aylık gelir durumuna göre anlamlı bir fark bulunamadığı görülmüştür.

Tablo 7. Antrenör Adaylarının Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	**N**	**Sıra Ortalaması**	**df**	**X^2**	**P**	**Fark**
Anksiyete	İlkokul-Ortaokul[1]	20	171,88	3	2,268	,519	
	Lise[2]	105	169,28				
	Üniversite[3]	218	181,07				
	Lisansüstü[4]	8	136,38				
Depresyon	İlkokul-Ortaokul[1]	20	159,60	3	2,063	,560	
	Lise[2]	105	172,70				
	Üniversite[3]	218	180,42				
	Lisansüstü[4]	8	139,94				
Olumsuz Benlik	İlkokul-Ortaokul[1]	20	146,90	3	5,394	,145	
	Lise[2]	105	168,30				
	Üniversite[3]	218	184,11				
	Lisansüstü[4]	8	128,81				
Somatizasyon	İlkokul-Ortaokul[1]	20	170,40	3	,607	,895	
	Lise[2]	105	174,75				
	Üniversite[3]	218	177,99				
	Lisansüstü[4]	8	152,25				
Hostilite	İlkokul-Ortaokul[1]	20	142,28	3	7,996	**,046***	2-3
	Lise[2]	105	161,65				
	Üniversite[3]	218	187,29				
	Lisansüstü[4]	8	141,00				

***p<,05**

Tablo 7'ye bakıldığında; eğitim düzeyi açısından yalnızca hostilite alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın anlamlılığı ise lise mezunları ile üniversite mezunları arasında olduğu, özellikle üniversite eğitimi alanlarda anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8. Antrenör Adaylarının Spor Geçmişine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Spor Geçmişi	**N**	**Sıra Ortalaması**	**df**	**X^2**	**P**	**Fark**
Anksiyete	1-5 Yıl[1]	77	184,66	4	7,130	,129	
	6-10 Yıl[2]	96	185,21				
	11-15 Yıl[3]	92	181,98				
	16-20 Yıl[4]	50	157,75				
	21 Yıl ve Üzeri[5]	36	142,99				
Depresyon	1-5 Yıl[1]	77	191,12	4	6,524	,163	
	6-10 Yıl[2]	96	183,36				
	11-15 Yıl[3]	92	175,03				
	16-20 Yıl[4]	50	163,02				
	21 Yıl ve Üzeri[5]	36	144,51				

Olumsuz Benlik	1-5 Yıl[1]	77	191,63	4	6,321	,176	
	6-10 Yıl[2]	96	180,60				
	11-15 Yıl[3]	92	177,58				
	16-20 Yıl[4]	50	162,57				
	21 Yıl ve Üzeri[5]	36	144,93				
Somatizasyon	1-5 Yıl[1]	77	208,69	4	19,767	**,001***	1-4 1-5 2-5
	6-10 Yıl[2]	96	185,81				
	11-15 Yıl[3]	92	168,17				
	16-20 Yıl[4]	50	155,86				
	21 Yıl ve Üzeri[5]	36	127,89				
Hostilite	1-5 Yıl[1]	77	198,86	4	12,333	**,015***	1-5
	6-10 Yıl[2]	96	185,88				
	11-15 Yıl[3]	92	170,95				
	16-20 Yıl[4]	50	161,43				
	21 Yıl ve Üzeri[5]	36	133,89				

***p<,05**

Tablo 8 incelendiğinde, spor geçmişi açısından; somatizasyon ve hostilite alt boyutlarında anlamlı farklılık bulunmuştur. Çoklu karşılaştırma testi neticesinde somatizasyon alt boyutunda farkın 1-5 yıl spor geçmişine sahip olanlar ile 16-20 yıl spor geçmişine sahip olanlar, 1-5 yıl spor geçmişine sahip olanlar ile 21 yıl ve üzeri spor geçmişine sahip olanlar, 6-10 yıl spor geçmişine sahip olanlar ile 21 yıl ve üzeri spor geçmişine sahip olanlardan kaynaklandığı görülmüştür. Hostilite alt boyutunda ise farkın kaynağının 1-5 yıl spor geçmişine sahip olanlar ile 21 yıl ve üzeri spor geçmişine sahip olanlar olduğu görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Cinsiyet açısından yalnızca somatizasyon alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Sıra ortalamalarına bakıldığında ise tüm alt boyutlarda kadınların erkeklerden daha yüksek puanlara sahip olduğu görülebilir. Bu durum kadınların daha fazla psikolojik semptom gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Literatür incelendiğinde; cinsiyet değişkenine göre psikolojik semptomlar arasında anlamlı farklılık tespit eden ve kadınların daha fazla psikolojik semptom gösterdiğini bulan çalışmalar da mevcuttur (Sinici ve Bayar, 2021; Sütpak, 2012). Bu bulgular da bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Medeni duruma göre bakıldığında; bütün alt boyutlarda anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bekar katılımcıların puanlarının tüm alt boyutlarda evli katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç bekar katılımcıların daha fazla psikolojik semptomu olduğunun göstergesidir. Evlilerin birbirlerine yaptığı suçlamalar, kasıtlı davranışlar, baskın olma çabaları evlilikte özellikle olumsuz benlik algısı oluşmasına sebep olabildiği belirtilmiştir (Kışlak ve Çavuşoğlu, 2006). Dağcılarla yapılan bir çalışmada ise evli olup olmama durumuna göre anlamlı farklılık bulunamamıştır (Mazıcıoğlu, Baştürk ve Çetinkaya 2000). Aile sağlığı merkezine başvuran bireylerle yapılan bir araştırmada medeni durum ile yalnızca olumsuz benlik alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş, bekarların olumsuz benlik ortalama puanlarının evlilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kurnaz Ay ve ark. 2020).

Bireyin fiziksel ve psikolojik olarak acı çekmesine neden olabilecek her davranış şiddet olarak tanımlanabileceği, ayrıca şiddetin de bireyin yaşamını etkileyen gerçek ve tehlikeli bir olgu olduğu belirtilmiştir (Kırel, 2008; Yaman, 2009). Bu araştırma sonucunda ise daha önce şiddet gören katılımcılar ile şiddet görmeyen katılımcıların sonuçları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca daha önce şiddet gören katılımcıların daha önce şiddet görmeyen katılımcılardan daha yüksek puan aldıkları, daha önce şiddet gören katılımcıların daha fazla psikolojik semptom gösterdikleri belirlenmiştir.

Antrenör adaylarının yaş gruplarına göre anksiyete, depresyon ve olumsuz benlik alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmez iken, somatizasyon ve hostilite alt boyutlarında ise anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Küçük yaş gruplarında olan katılımcıların puanlarının daha büyük yaş gruplarında olan katılımcılardan yüksek olduğu görülmüştür. Yaşı daha küçük olanların daha fazla psikolojik semptoma sahip olduğu tespit edilmiştir. Farklılık gösteren bu araştırma sonuçlarının aksine kadın sporcularla yaptıkları araştırma sonucunda yaş değişkenine göre anlamlı farklılık bulmayan çalışmalar da mevcuttur (Erdoğan ve Karataş, 2019).

Aylık gelir durumu değişkeni açısından bakıldığında; katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Daha düşük gelire sahip olan katılımcıların daha yüksek puanlar aldığı görülebilir. Bu durum düşük gelir grubunda olan katılımcıların diğer katılımcılardan daha fazla psikolojik semptoma sahip olduğu anlamına gelmektedir. Benzer bir şekilde yapılan bir çalışma sonucunda aylık gelir düzeyi ile kısa semptom envanteri ölçeği arasında anlamlı farklılık tespit edilmeyen çalışmalar da mevcuttur (Erdoğan ve Karataş, 2019). Eğitim düzeyine göre yalnızca hostilite alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Puanları incelendiğinde üniversite mezunlarının tüm alt boyutlarda diğerlerinden daha yüksek puanlar aldığı görülmüştür. Üniversite mezunu katılımcılar diğer katılımcılardan daha fazla psikolojik semptoma sahip oldukları söylenebilir. Dağcılarla yapılan bir başka çalışmada eğitim düzeyi açısından anlamlı bir farklılık görülmemiştir (Mazıcıoğlu, Baştürk ve Çetinkaya, 2000). Literatürdeki bu sonuçlar bu çalışmanın ortaya koyduğu verilerle benzerlik göstermektedir.

Antrenör adaylarının spor geçmişi değişkenine göre somatizasyon ve hostilite alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Katılımcıların aldıkları puanlar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında spor geçmişi daha az olan katılımcıların spor geçmişi daha fazla olan katılımcılardan daha fazla psikolojik semptom gösterdiği söylenebilir. Yapılan bir başka çalışmada aktif spor geçmişine sahip olanlar ile olmayanlar arasında tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; kadınların erkeklerden, bekarların evlilerden, şiddete maruz kalanların şiddete maruz kalmayanlardan daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Ayrıca, küçük yaş gruplarında olanlar, düşük aylık gelir grubunda olanlar, üniversite mezunu olanlar ve kısa spor geçmişine sahip olanların daha yüksek puanlar aldıkları belirlenmiştir. Bu araştırma sonuçlarından yola çıkılarak, spor eğitimi verecek antrenör adaylarına antrenörlük kurslarında psikolojik eğitimler verilmesi ve deneysel yöntem kullanılarak bu eğitimlerin sonuçlarının test edilmesi, alınan eğitimlerin adayların ruhsal belirti durumlarına etki edip etmediğinin araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akande, A., Vanwyk, C. D. ve Osagie, J. E. (2000). Importanca of exercise and nutrition in the prevention of illness and the enchancement of health. *Education*, 120, 758-773.
2. Akdur, S., (2014). *Kişilik Özellikleri ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkide Kişilerarası İlişki Tarzları ve Mizah Tarzlarının Aracı Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Alpar, R. (2018). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
4. Aşçı, F. H. (2004). Benlik Algısı ve Egzersiz. *Spor Bilimleri Dergisi*, 15(4), 233-266.
5. Aylaz, R., Güllü, E. ve Güneş, G. (2011). Aerobik Yürüme Egzersizin Depresif Belirtilere Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 4 (4), 172-177.
6. Azar, D., Ball, K., Salmon, J. ve Cleland V. J. (2008). The association between physical activity and depressive symptoms in young women: a review. *Mental Health and Physical Activity*, 1, 82-8.
7. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 30. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
8. Derogatis, L. R. (1992). *BSI: Administration, Scoring, and Procedures Manual-II*. Towson, MD: Clinical Psychometric Research.
9. Dirik, G. ve Şahin, G. (2008). Kişilik Özellikleri, Hostilite (Düşmanlık, Öfke) ve Sosyal Desteğin Miyokard İnfarktüsü (Kalp Krizi) Geçiren Hastaların Kaygı ve Depresyon Düzeyleri ile İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 249-266.
10. Ekemen, N. (2006). *15-49 Yaş Arası Kadınlarda Kısa Semptom Envanteri ile Ruhsal Durumun Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
11. Erdoğan, E. ve Karataş, Ş. (2019). Kadın Sporcuların Şiddet Eğitimi ile Psikolojik Durumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 37-46.
12. Karamustafaoğlu, O. ve Yumrukçal, H. (2011). Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları. *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni,* 45(2), 65-74.
13. Kayğusuz, Ş. ve Karagün, E. (2020). İstanbul Avrupa Yakası Fitness Antrenörlerinin Tükenmişlik, Stresle Başa Çıkma ve Yardım Arama Tutumları. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 2102-2124.
14. Kesebir, S. (2004). Depresyon ve Somatizasyon. *Klinik Psikiyatri*, Ek 1, 14-19.
15. Kırel, Ç. (2008). *Örgütlerde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
16. Koçak, Ç. V. ve Güven, Ö. (2018). Voleybol Antrenörü Mesleki Öz Yeterlik Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 16(2), 167-177.

17. Kurnaz Ay, M., Aldağ, Y., Ekinci, H. E., Tosun, İ. Y., Güngör, M., Alsaadah, M., Topuzoğlu, A. ve Lüleci, N. E. (2020). Maltepe Bölgesindeki Bir Aile Sağlığı Merkezine Başvuran Bireylerin Ruhsal Sağlık Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 5(1), 22-34.
18. Kışlak, Ş. T., ve Çavuşoğlu, P. Ş. (2006). Evlilik Uyumu, Bağlanma Biçimleri, Yüklemeler ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 61-68.
19. Mazıcıoğlu, M. M., Baştürk, M. ve Çetinkaya, F. (2000). Dağcılarda Kişilik Yapısının Araştırılması: Kısa Semptom Envanteri. *Klinik Psikiyatri,* 3, 61-66.
20. Özenli, Y., Yoldaşcan, E., Topal, K. ve Özçürümez, G. (2009). Türkiye'de Bir Eğitim Fakültesinde Somatizasyon Bozukluğu Yaygınlığı ve İlişkili Risk Etkenlerinin Araştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 10, 131-136.
21. Pehlivan, Z. (2010). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Fiziksel Benlik Algıları ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Analizi. *Eğitim ve Bilim*, 35 (156), 126-141.
22. Sargın, N. (2012). *Çocuklarda Ruh Sağlığı.* 2. Baskı. Konya: Eğitim Yayınevi.
23. Seven, S. (2018). *Çocuk Ruh Sağlığı*. 5. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
24. Sinici, E. ve Bayar, P. (2021). Dans Sporu Yapanların Psikolojik Durumlarının Benlik Saygılarına Etkisi: Gözlemsel-Tanımlayıcı Araştırma. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi*, 13(3), 461-469.
25. Sütpak, F. (2012). *Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zekâ ve Kısa Semptomlarının Karşılaştırılması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
26. Şahin, N. H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri: Türk Gençleri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44-56.
27. Şişman, F. N., Kadıoğlu, H., Ergün, A. ve Erol, S. (2014). Okul Çocuklarında Somatizasyon ve Somatik Belirtiler Nedeniyle Okul Revirine Başvuru Durumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,* 4(3), 131-136.
28. Türkçapar, H. (2004). Anksiyete Bozukluğu ve Depresyonun Tanısal İlişkileri. *Klinik Psikiyatri,* Ek 4, 12-16.
29. Vural, M. ve Başar, E. (2006). Psikolojik Faktörlerin Koroner Kalp Hastalığına Etkisi: Olumsuz Psikolojik Faktörlere Müdahale Edilmeli mi? *Anadolu Kardiyoloji Dergisi*, 6, 55-59.
30. Yaman, E. (2009) *Yönetim Psikolojisi Açısından İşyerinde Psikoşiddet, Mobbing*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

INVESTIGATION OF CONFIDENCE LEVELS ACCORDING TO DIFFERENT PARAMETERS IN ATHLETES

(SPORCULARDA FARKLI PARAMETRELERE GÖRE ÖZGÜVEN DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ)

Doç.Dr.Yener AKSOY

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-1899-4096

ÖZET

Bu araştırmada, Farklı branşlarda Spor yapan bireylerin cinsiyet, Kardeş sayısı, ve el tercihleri durumlarına göre sporcuların özgüven düzeyleri incelenerek değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın evrenini 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında Samsun ilinde okuyan lisanslı Sporcu öğrencilerden oluşturmaktadır. Çalışmaya 368 sporcu öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmada katılımcıların kişisel bilgilerini almak için bir kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Özgüven düzeyini ölçmek için (Akın, 2007) tarafından geliştirilen Özgüven Ölçeği (33 madde) kullanılmıştır.Yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de cinsiyet değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde anlamlı farklılık oluğu görülmüştür.($p<0,05$). Diğer alt boyutlarda ise iç özgüven ve dışözgüven alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$). Özgüven ölçeğin de el tercihi değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde ve alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$). Yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de kardeş sayısı değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde ve iç öz güven alt boyutunda anlamlı farklılık oluğu görülmüştür.($p<0,05$). Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$). Kardeş durumuna göre genel özgüven durumunda ve iç öz güven alt boyutunda tek kardeş olanların lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmesede tek kardeş olanların özgüvenleri daha yüksek olduğu görülmektedir.Analiz sonuçlarına bakıldığında cinsiyet değişkenine göre genel özgüven durumunda erkeklerin lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmese de erkeklerin daha yüksek olduğu görülmektedir. El tercihi değişkenine göre genel özgüven durumunda ve alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmese de İç özgüven alt boyutun da sağ el tercihli olanların, İç özgüven alt boyutun da sağ el tercihli olanların, genel toplam özgüven ve dış özgüven alt boyutun da sol el tercihi olanların daha yüksek olduğu görülmektedir. Kardeş Durumuna göre genel özgüven durumunda ve iç öz güven alt boyutunda tek kardeş olanların lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmese de tek kardeş olanların özgüvenleri daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler:spor, yaralanma, kaygı

ABSTRACT

In this research, it is aimed to evaluate the self-confidence levels of the athletes in different branches according to their gender, number of siblings, and hand preferences and to determine the relationship between them.

The universe of the research consists of licensed Athlete students studying in Samsun in the 2020-2021 academic year. 368 student athletes participated in the study voluntarily. In the study, a personal information form was created by the researcher to collect the personal information of the participants. The Self-Confidence Scale (33 items) developed by (Akın, 2007) was used to measure the level of self-confidence.

As a result of the analysis, it was observed that there was a significant difference in the general self-confidence scale according to the gender variable in the self-confidence scale ($p<0.05$).

In other sub-dimensions, there was no significant difference in the sub-dimensions of inner self-confidence and outer self-confidence ($p>0.05$). There was no significant difference in the general self-confidence scale and its sub-dimensions according to the hand preference variable in the self-confidence scale ($p>0.05$). As a result of the analysis, it was observed that there was a significant difference in the general self-confidence scale and the inner self-confidence sub-dimension according to the number of siblings variable in the self-confidence scale ($p<0.05$). There was no significant difference in the external self-confidence sub-dimension ($p>0.05$). There is a significant difference in favor of single siblings in general self-confidence and internal self-confidence sub-dimension compared to sibling status. Although there is no significant difference in the external self-confidence sub-dimension, it is seen that the self-confidence of the only siblings is higher.

Considering the results of the analysis, there is a significant difference in favor of men in terms of general self-confidence according to the gender variable. Although there is no significant difference in other sub-

dimensions, it is seen that men are higher. Although there was no significant difference in the general self-confidence status and sub-dimensions according to the hand preference variable, it was found that those who preferred the right hand in the sub-dimension of inner self-confidence, those who preferred the right hand in the sub-dimension of inner self-confidence, and those who preferred the left hand in the sub-dimension of general total self-confidence and external self-confidence were higher. is seen. According to Sibling Status, there is a significant difference in favor of single siblings in general self-confidence and internal self-confidence sub-dimensions. Although there is no significant difference in the external self-confidence sub-dimension, it is seen that the self-confidence of the only siblings is higher.
Keywords: sports, injury, anxiety

GİRİŞ

Spor, toplum fertlerindeki potansiyel enerjiyi bedenen ve zihnen en yararlı olacak şekilde tüketen; kişilerde ve toplumda sağlıklı ilişkilerin oluşmasına olanak sağlayan; çeşitli durumlarda insanı dengeli bir şekilde mutluluğa götüren; topluma disiplini, kurallara saygıyı ve sosyal barışa inanmış bireyleri kazandıran araçtır (Güven, 1999). Günümüzde spor insan hayatının bir paçası haline gelmiştir ve sporun bireylere kazandırdıklarını sadece fiziksel olarak düşünmek imkânsız hale gelmektedir. Sporun bireylere fiziksel, ruhsal ve sosyal açından kazandırdıklarını bir bütün olarak ele almamız gerekmektedir (Yarımkaya, 2014). Spor, çağdaş insanı kuşatan psikolojik ve sosyal tehlikelere karşı, dinamik, güncel yaşamın getirdiği streslerden uzak bir ortam yaratarak çözüm getirmekte ve kazandırdığı sağlıklı yaşam biçimiyle de koruyucu tıbba yardımcı olmaktadır. Sporun bu işlevi yanında kişilerin sosyal ve bireysel karakter gelişimi üzerinde de olumlu etkileri açıktır (Gökhan, 1979). Özgüven iç güven ve dış güven olmak üzere ikiye ayrılır. İç güven; bireylerin kendisinden hoşnut, kendisiyle barışık ve kendisiyle özdeşleşmiş olduğuna dair duygu ve düşünceleridir. İç güveni oluşturan unsurlar kendine saygı, kendini sevme, kendini tanıma, belirgin hedefler koyma ve olumlu düşünmedir. Dış güven ise bireyin kendisinden memnun ve emin olduğuna dair çevresine göstermiş olduğu tavır ve davranışlarıdır. Dış güveni oluşturan unsurlar da iletişim ve duygularını kontrol edebilmedir (Akagündüz 2006). Öz güvenin birçok tanımı yapılabilir. Literatürde bulunan tanımlardan bazıları öz güveni şöyle tanımlamıştır; Öz güven kişinin başarılı olmadaki becerisi yada yeterliliğin genel duygu halidir (Mahoney ve Chapman, 2004). Kişinin kendisinden beklenen ya da istenen bir davranışı gerçekleştirmesine olan inancı olarak tanımlanabilir (Weinberg ve Gould, 2003). Spor, müzik, resim gibi mesleklerde olmak ya da toplum önünde konuşmak belirli bir öz güven gerektirir (Biçer, 1997). Burton ve Platts (2006) güveni herhangi bir durumda uygun ve etkili harekette bulunmak olarak tanımlamaktadır. Sporda öz güven ise aslında yüksek derecede başarı beklentisi ile karakterize edilebilir. Araştırmacılar güvenli sporcuların kendilerine, daha da önemlisi başarılı olacaklarına, başarılı olmak için gerekli potansiyellerini ortaya çıkaracak fiziksel ve zihinsel beceriye sahip olduklarına inandıklarını belirtmişlerdir (Yıldırım, 2013) Bu durumun da öz güveni yüksek sporcuların stres altındayken dahi sakin ve rahat olabilmelerine, daha pozitif düşüncelere odaklanabilmelerine yardımcı olan önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. (Jones ve Swain 1995)' e göre öz güveni yüksek sporcuların, diğer sporculara göre kaygılarını daha kolay kontrol edebildiklerini ve pozitif düşünceye odaklanabildiklerini tespit etmişlerdir. Çalışmamızda, Farklı branşlarda spor yapan bireylerin cinsiyet, kardeş sayısı, ve el tercihleri durumlarına göre sporcuların özgüven düzeyleri incelenerek değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi değerlendirmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi ve iki ölçek puanları arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1999).

Evren ve Örneklem

Araştırma süresince spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin genel öz yeterlik algısı ve depresyon düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla internet ortamından online anket formu oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini spor bilimleri fakültesi öğrencisi 368 birey oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada katılımcıların kişisel bilgilerini almak için bir kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Özgüven düzeyini ölçmek için (Akın, 2007) tarafından geliştirilen Özgüven Ölçeği (33 madde) kullanılmıştır.

İstatistiksel Analiz

Araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlilik katsayıları (cronbachalpha) hesaplanmıştır (Tablo 1).

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir (P>0,05).Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet, spor türüne göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, bölüm, sınıf, spor branşı, gelir düzeyi vb göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçeği toplam puanları arası ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir.Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 22.0 V. istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, n(%), ortalama, standart sapma değerleri olarak verilmiş olup, bulgular p<0,05 düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

A Table 1. Cinsiyet Durumuna göre bireylerin özgüven durumları

Özgüven Alt Boyutları	Group	N	Mean	SD	p
Dış özgüven alt boyutu	Erkek	168	64,15	6,74	**0,063**
	Kadın	200	62,79	7,19	
İç özgüven alt boyutu	Erkek	168	68,72	6,98	**0,073**
	Kadın	200	67,43	6,81	
Genel Toplam Özgüven	Erkek	168	132,87	18,80	**0,048**
	Kadın	200	130,42	19,26	

Yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de cinsiyet değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde anlamlı farklılık oluğu görülmüştür.(p<0,05).

Diğer alt boyutlarda ise iç özgüven ve dışözgüven alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir (p>0,05).

Analiz sonuçlarına bakıldığında genel özgüven durumunda erkeklerin lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmesede erkeklerin daha yüksek olduğu görülmektedir.

A Table 2. El tercihi durumuna göre bireylerin özgüven durumları bakıldığın da dış özgüven ve iç özgüven

Özgüven Alt Boyutları	Group	N	Mean	SD	p
Dış özgüven alt boyutu	Sağ El	324	63,28	7,10	**0,336**
	Sol El	44	64,36	6,28	
İç özgüven alt boyutu	Sağ El	324	68,03	6,78	**0,931**
	Sol El	44	67,93	7,88	
Genel Toplam Özgüven	Sağ El	324	131,31	18,99	**0,772**
	Sol El	44	132,29	20,35	

Yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de el tercihi değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde ve alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir (p>0,05).

Analiz sonuçlarına bakıldığında genel özgüven durumunda ve alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmese de İç özgüven alt boyutun da sağ el tercihli olanların, genel toplam özgüven ve
dış özgüven alt boyutun da sol el tercihi olanların daha yüksek olduğu görülmektedir.

A Table 3. Kardeş Durumuna göre bireylerin özgüven durumları

BKİ		N	Mean	SD	p
Dış Toplam	**Tek Kardeş**	47	64,09	7,43	0,460
	İki kardeşş	112	62,76	6,71	
	Üç Kardeş ve Üzeri	209	63,60	7,08	
İç Toplam	**Tek Kardeş**	47	69,15a	6,54	0,016
	İki kardeşş	112	66,40b	6,57	
	Üç Kardeş ve Üzeri	209	68,63ab	7,04	
Genel toplam	**Tek Kardeş**	47	133,24a	18,11	0,047
	İki kardeşş	112	129.16b	18,04	
	Üç Kardeş ve Üzeri	209	132,23a	19,68	

Yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de kardeş sayısı değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde ve iç öz güven alt boyutunda anlamlı farklılık oluğu görülmüştür.($p<0,05$).
Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$).
Analiz sonuçlarına bakıldığında genel özgüven durumunda ve iç öz güven alt boyutunda tek kardeş olanların lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmesede tek kardeş olanların özgüvenleri daha yüksek olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma farklı branşlarda spor yapan bireylerin cinsiyet, kardeş sayısı, ve el tercihleri durumlarına göre sporcuların özgüven düzeyleri incelenerek değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmada yapılan analiz sonucunda özgüven ölçeğin de cinsiyet değişkenine göre genel özgüven ölçeğinde anlamlı farklılık oluğu görülmüştür.($p<0,05$). Diğer alt boyutlarda ise iç özgüven ve dışözgüven alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir ($p>0,05$).
Analiz sonuçlarına bakıldığında genel özgüven durumunda erkeklerin lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmesede erkeklerin daha yüksek olduğu görülmektedir.
Analiz sonuçlarına bakıldığında cinsiyet değişkenine göre genel özgüven durumunda erkeklerin lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmese de erkeklerin daha yüksek olduğu görülmektedir. El tercihi değişkenine göre genel özgüven durumunda ve alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmese de İç özgüven alt boyutun da sağ el tercihli olanların, İç özgüven alt boyutun da sağ el tercihli olanların, genel toplam özgüven ve dış özgüven alt boyutun da sol el tercihi olanların daha yüksek olduğu görülmektedir. Kardeş Durumuna göre genel özgüven durumunda ve iç öz güven alt boyutunda tek kardeş olanların lehine anlamlı düzeyde farklılık vardır. Dış özgüven alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmese de tek kardeş olanların özgüvenleri daha yüksek olduğu görülmektedir. Öz güvenin sporcular için önemli bir özellik olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında Karademir vd. (2018), Doğan (2019) ve Erdoğan ve Erhan (2019) yapmış oldukları çalışmalarda çıkan sonuçlar, bu araştırmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir. Cebeci vd. (2019) ile Yarayan ve Ayan (2018)'ın yapmış oldukları çalışmalarda cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Çıkan sonuçlar mevcut araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Yapılan araştırmada cinsiyet değişkenine göre elde edilen diğer bulgu ise sporcuların özgüven düzeylerine yöneliktir. Alan yazın incelendiğinde, bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmeyen çalışmalar mevcuttur. Ünsal (2019), Acuner (2012), Ekinci vd. (2011) ile Şar vd. (2010)'ın çalışmalarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Araştırmanın diğer bir değişkeni olan kardeş sayısı açısından özgüven puanlarına bakıldığında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ergenlerde tek çocuk, 2 kardeş, 3 kardeş, 4 kardeş, 5 ve üzeri kardeşe sahip olanların özgüven puan ortalamaları arasında bir farklılık

olmamakla birlikte 2 kardeş olanların özgüven ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması diğerlerine göre daha yüksek çıkmıştır (Bilgin 2012). Karacabey vd. (2017) ile Bilgin (2011)'in çalışmalarının sonuçları, araştırmanın sonucuyla paralellik Feltz (1988) özgüveni, "genel bir özellik olmaktan daha çok bireyin belli bir aktiviteyi başarılı biçimde yerine getireceğine yönelik inancı ve bireyin kendi yargı, yetenek, güç ve kararlarına güvenmesi" şeklinde tanımlamıştır. Daha önceki literatür çalışmaları incelendiğinde (Zorba, 2012)' ye göre düzenli olarak spor yapmak bireylerde öz saygının gelişimine, öz güvenin artmasına vb. olumlu sonuçların artmasına yardımcı olur. Sportif etkinlikler, bireylerin kendi yetenekleri çerçevesinde düzenli çalışmayı, üstün tekniği, estetiği, yarışmayı gerektiren bir uygulama olduğundan, öğrencinin kişilik görüntüsünü ve uyumunu etkilemektedir (Akgül ve ark., 2012). spor yapan öğrencilerin sedanter öğrencilere göre spor yaparken hem sosyal ilişkilerinin hemde kişisel becerilerinin artmasıyla beraber hem içsel hem de dışsal özgüven düzeylerinin olumlu yönde etkilendiği düşünülmektedir. Özgüvenin gerekliliğinin sebebi, etkinliklerde karşı karşıya kalınan stresin varlığıdır. Ayrıca öğrencilerin kendi haklarının farkında olduklarının ve bu hakları sonuna kadar savunduklarını ancak çevrelerinde yeteri kadar güven duyabildikleri insanların olmadığını düşündüklerinin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Başoğlu (2007) yapmış olduğu bir çalışmada yaş ile özgüven arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna varmıştır. Bilindiği üzere sporcunun çevresine yansıttığı görüntüsü özgüven açısından önemlidir. Çünkü rahat ve güvenli bir sporcu çevresi üzerinde olumlu bir etki bırakır; bu da sporcunun kendisine daha çok güvenmesine neden olur, sporcunun kendi fiziksel görünümüne verdiği değer sporcunun kendisine duyguğu özgüvenle doğru orantılıdır; bu da fiziksel görünüm ile özgüven arasında yakın bir ilişkiyi gösterir (Kugle ve Ark. 1983;Kocaekşi ve Koruç, 2012). Lindenfield (2004), özgüveni iç özgüven ve dış özgüven olarak ikiye ayırmış, iç özgüveni kendimizden memnun olmamız, dış özgüveni ise, iç özgüvenimizin etkisiyle dış çevreye yansıttığımız görüntümüz olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre, iç özgüven ve dış özgüven arasında, pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir ve araştırma sonucunda elde ettiğimiz, futbol hakemlerinin iç özgüvenleri ve dış özgüvenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu destekler niteliktedir. Koç (2014), kişinin iletişim becerilerinin, özgüven düzeyiyle oldukça yakından ilgili olduğunu söylemiş ve bireyin ihtiyaçlarını, duygularını, beklentilerini, çevresindekilere rahatlıkla, özgürce söyleyebildiği oranda sağlıklı iletişim kurabileceğini belirtmiştir.

KAYNAKÇA

1. Acuner, A. (2012). Farklı dansları yapan bireylerin çeşitli değişkenlere göre özgüven ve özyeterliklerinin karşılaştırılması. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
2. Akagündüz N. (2006). İnsan Yaşamında Özgüven Kavramı. Ümraniye Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayınları. Sayı:1. 2006. İstanbul.
3. Akgül S, Göral M, Demirel M, Üstün Ü.D. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Okul İçi ve Okullar Arası Sportif Etkinliklere Katılma Nedenlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Araştırılması, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(32): 13-22.
4. Başoğlu, S. (2007). Sınav Kaygısı ile Özgüven Arasındaki Erinlik Döneminde İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
5. Biçer T. (1997). Yaşamda ve sporda doruk performans. Sistem yayıncılık, İstanbul. p.136-145.
6. Burton K, Platts B. (2010). Building Self-Confidence for Dummies. Chichester, West Sussex: John Wiley and Sons.
7. Eysenck , H., & Wilson, G. (1996). Kişiliğinizi Tanıyın (2 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
8. Feltz D.H. (2007). Self Confidence and Sport Performance, Exercise and Sport Sciences Reviews, 16 (1): 423-458.
9. Fişek, K. (1998). Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Dünya'da ve Türkiye'de Spor Yönetimi (2 b.). Ankara: Bağırgan Yayınevi.
10. Gökhan N. Olgun P. (1979). Gürses Ç. Sportif Yetenek Araştırma Metodu Türkiye Uygulaması. İstanbul: TSV Yayınları; s.13.
11. Gün, E. (2006). Spor Yapanlarda ve Spor Yapmayan Ergenlerde Benlik Saygısı. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova
12. Günalp, A. (2007). Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimişne Etkisi (Aksaray İli Örneği). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
13. Güvel, H., Kayatekin , M., Acarbay, & Özgönül, H. (1996, 2 3). Genç Erkek Sporculardа Vücut Yağ Oranı ile Fiziksel Kapasite Arasındaki İlişki. Performas Dergisi, 118.
14. Güven Ö. (1999). Türklerde Spor Kültürü. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
15. Jones R, Swain A. (1995). Predisposition to Experience Debilitative and Facilitative Anxiety in Elite and Nonelite Performers. The Sport Psychology, 9: 201-211.
16. Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar. İlkeler, Teknikler, Ankara: Nobel Yayınevi.
17. Kugle, C.L., Clements, R.O. & Powell, P.M. (1983). Level and Stability of Self-esteem in Relationto Academic Behavior of Second Graders. Journal of Personality and Social Psychology; 44(1):201-207.

18. Lindenfield G. Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme, 2, Ankara Hyb Yayıncılık, 1997, 264
19. Michael J. Mahoney, Benjamin P. Chapman (2004). Psychological Skills Training in Sport. University of North Texas, Denton, Texas, USA.
20. Michael J. Mahoney, Benjamin P. Chapman (2004). Psychological Skills Training in Sport. University of North Texas, Denton, Texas, USA.
21. Slutzky C.B, Simpkins S.A. (2009). The Link Between Children's Sport Participation and Self-Esteem: Exploring The Mediating Role of Sport Self-Concept, Psychology of Sport and Exercise, 10: 381–389.
22. Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı.
23. Weinberg R, Gould D. (2003). Psychological Foundations in Sport and Exercise, Champaign, IL. Human Kinetics Press.
24. Yarımkaya E, Akandere M, Baştuğ G. (2014). Effect of Self-Confıdence Levels of 12-14 Years Old Students on Their Serving Aıılity in Volleyball, Niğde University Journal of Physical Education And Sport Sciences, 8(2): 242-250.
25. Yıldırım F. (2013). Sportif Sürekli Kendine Güven Alt Ölçeğinin Uyarlanması ve Ortaöğretim Kurumlarındaki Öğrencilerde Sportif Sürekli Kendine Güvenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
26. Zorba E. (2012). Herkes İçin Yaşam Boyu Spor, Neyir Yayınları, Ankara.

EXAMINATION OF ANXIETY LEVELS OF SPORTS INJURY IN ATHLETES
(SPORCULARDA SPOR YARAYANMASI KAYGI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ)

Doç.Dr.Yener AKSOY,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-1899-4096
Cabir ADIYAMAN,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-9628-9157
Fatih KARAKAŞ,
Sinop Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-3366-7587

ÖZET
Bu araştırmada, Lisanslı Spor yapan bireylerin Takım sporları ile bireysel sporlar ve cinsiyet durumlarına göre spor yaralanması kaygı düzeyleri incelenerek değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.Araştırmanın evrenini 2021-2022 yılı Samsun ili lisanslı sporcu öğrencilerden oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemlerinden basit örnekleme yöntemi ile seçilen ve gönüllü olarak araştırmamıza katılan140 kadın ve 140 erkek, toplam 280 sporcu oluşturmaktadır. Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Rex ve Metzler (2016) tarafından geliştirilen Caz vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği ondokuz maddeden ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; Yeteneğini Kaybetme Kaygısı, Zayıf Algılanma Kaygısı, Acı Çekme Kaygısı, Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı, Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı, Yeniden Yaralanma Kaygısı alt boyutudur (Caz ve Ark. 2016). Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. Spor branşına göre spor yaralanması kaygı düzeylerin de Takım sporu yapanlar ile bireysel spor ile uğraşan bireyler anlamlı farklılık görülmemiş diğer taraftan Bireysel spor yapan sporcularda takım sporu yapan bireylere göre daha düşük olduğu görülmektedir ($p>0,05$). Cinsiyete göre spor yaralanması kaygı düzeylerin de Acı Çekme Kaygısı alt boyutunda anlamlı farklılık gözlenmiştir ($p<0,05$). Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Takım ve bireysel sporcuların Spor Yaralanması Kaygı durumlarına baktığımızda aralarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Anlamlı farklılık görülmese de bireysel spor yapan sporcularda takım sporu yapan bireylere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Cinsiyet durumuna göre Spor Yaralanması Kaygı durumlarına baktığımızda anlamlı farklılık gözlenmekte, Acı Çekme Kaygısı alt boyutunda kadınlarında daha yüksek olduğu görülmekte dir. Cinsiyete göre yapılan araştırmada diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmemiştir.
Anahtar Kelimeler:spor, yaralanma, kaygı

ABSTRACT
In this study, it is aimed to evaluate and evaluate the sports injury anxiety levels of individuals who play licensed sports according to team sports and individual sports and gender status, and to determine the relationship between them.
The universe of the research consists of licensed sportsmen students from Samsun province in the year 2021-2022. A total of 280 athletes, 140 women and 140 men, were selected by the simple sampling method from the sampling methods and voluntarily participated in our research.
The Sports Injury Anxiety Scale was used. Developed by Rex and Metzler (2016), Caz et al. (2019) Sports Injury Anxiety Scale, which was adapted into Turkish, consists of nineteen items and six sub-dimensions. Sub-dimensions of the scale; Anxiety of Losing Talent, Anxiety of Poor Perception, Anxiety of Suffering, Anxiety of Disappointment, Anxiety of Losing Social Support, Anxiety of Re-Injury (Caz et al. 2016). In the analyzes performed, the level of significance was accepted as $p<0.05$.
According to the sports branch, there was no significant difference in the anxiety levels of team sports and individuals engaged in individual sports, on the other hand, it is seen that the athletes who do individual sports are lower than those who do team sports ($p>0.05$).
A significant difference was observed in the Anxiety of Suffering sub-dimension in sports injury anxiety levels according to gender ($p<0.05$). No significant difference was found in other sub-dimensions ($p>0.05$).
When we look at the Sports Injury Anxiety status of team and individual athletes, there is no significant difference between them. Although there is no significant difference, it is seen that it is lower in athletes who do

individual sports than in individuals who do team sports. When we look at Sports Injury Anxiety according to gender, a significant difference is observed, and it is seen that it is higher in women in the sub-dimension of Suffering Anxiety. No significant difference was observed in the other sub-dimensions in the research conducted by gender.
Keywords: sports, injury, anxiety

Giriş

Spor, tüm dünyada insanlar üzerinde gerek aktif katılımcı olarak gerekse pasif katılımcı olarak etki alanını arttırmakta, her geçen gün gelişmekte ve büyümektedir. Bu yoğunlaşan ilgi ile birlikte ülkeler arasında önemli bir rekabet ortamı oluşmuş ve ülkeler sporun olumlu etkilerini kullanabilmek için tüm olanaklarını seferber etmeye başlamışlardır. İlerleyen bilim ve teknolojinin yardımı ile sporda rekorlar yenilenmiş, spor sahalarında yarışan takım ve sporcuların temsil ettikleri ülkenin ekonomisi, teknolojisi, eğitimi ve gelişmişlik düzeyleri birbirleri ile yarışır hale gelmiştir. Spor, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren önemli bir unsur halini almıştır (Gümüş, 2002: 2). Günümüzde sporun bu şekilde işlerlik kazanması sporcuya psikolojik olarak bazı yükler getirmiş ve sporcuların da psiko-sosyal varlık olarak bilimsel açıdan ele alınması bir gereklilik halini almıştır. Spor bilimcileri sportif performansı yükseltmek için yoğun bir uğraş içindedir. Yeni antrenman prensipleri araştırmakta, sporcuyu yüksek performansa ulaştırma arayışları devam etmektedir. Tüm bu arayış ve araştırmalar spor performansında sadece fiziksel kapasitenin mükemmelliğinin yeterli olmadığını, psikolojik kapasitenin hiç de küçümsenmeyecek bir faktör olduğunu göstermiştir (Akarçeşme, 2004: 1). Performans sadece bir fiziksel nitelik değil aynı zamanda bir psikolojik süreçtir. Sporcu bir müsabakayı kaybettiği zaman ekonomik olarak edineceği yer ve ün olarak da kayıplara uğrayacağını bilmektedir. Bunun sonucu olarak her yapılan müsabakada sahaya çıkarken kaygı yaşayarak performansını sergilemek durumunda kalmaktadır (Akarçeşme, 2004: 1). Kaygı, sporcuların davranışlarında doğru karar alma yeteneklerini olumsuz olarak etkileyebilir. Kaygı seviyesi yükseldikçe sporcu doğru karar almadan ve yeteneklerini sergileyebilmekten uzaklaşır. Aşırı baskı altında bulunan sporcular bazı yanlış hareketler yapabilmektedir. Aşırı kaygı, sporcuların çok iyi bildikleri ve defalarca antrenmanlarda gerçekleştirdikleri bazı hareketleri unutturabildiği gibi, duygularında karışıklığa yol açıp olumsuz bazı hareketler yapmasını da sağlayabilir (Gümüş, 2002: 4). Birçok üst düzeydeki sporcu becerilerini sadece fiziksel ve fizyolojik kapasitelerine değil, psikolojik özelliklerine de borçludur. Bu sporcunun kendini karşılaşmaya psikolojik olarak hazırlamada, motive olmada, kaygılarını yönetmede, konsantre olmada, amaçlar belirlemede mükemmel yeteneklere sahiptirler (Koç, 2004: 19). Spor sırasında yapılan aktiviteye göre belli yaralanmalar belli dallarda daha sık görülebilir. Futbol, basketbol gibi belli bir eksende dönme ve kesme manevralarının yapıldığı sporlarda diz bağlarında yaralanma sıkça görülürken, uzun mesafe koşucularında alt ekstremite tendinitleri. bir objeyi kavrayıp, savurarak yapılan tenis, golf gibi oyunlarda dirsek tendinitleriyle daha çok karşılaşılır. Kimi yaralanmalar yalnızca belli spor dallarında görülür. Örneğin, auriküler hematom güreşçilerde sıkça olurken, kaburgalardaki stres kırıkları kürekçilere özgüdür. Spor karşılaşmaları sırasında, sporcuyu sakatlıklardan korumak amacıyla bazı özel giysi ve cihazlar kullanılabilir. Örneğin; bisiklet, boks gibi dallarda kullanılan kasklar kafa travmasını, futbolcuların kullandıkları bacak kalkanı tibia kırıklarını, basketbolcuların giydiği bileklikli spor ayakkabıları ayak bileği burkulmalarını azaltır. Bunlar vücuda en iyi şekilde uyum sağlayarak sporcunun performansını olumsuz yönde etkilememeli. sporcunun sakatlanma riskini azaltırken, kompetisyon içinde olduğu diğer oyuncuların sakatlanma riskini artırmanıalıdır. Her türlü önlem ve eğitime karşın, karşılaşmalar sırasında sakatlıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sahadaki tıbbi müdahale gerektiren durumlar, kafa. boyun, göz, toraks. karın, kas-iskelet travmaları, solunum sistemi sorunları ve termal (sıcak-soğuk hava nedeniyle) sorunlar olarak gruplanabilir. Bu araştırmada, Lisanslı Spor yapan bireylerin Takım sporları ile bireysel sporlar ve cinsiyet durumlarına göre spor yaralanması kaygı düzeyleri incelenerek değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi ve iki ölçek puanları arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1999).

Evren ve Örneklem

Araştırma süresince spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin genel öz yeterlik algısı ve depresyon düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla internet ortamından online anket formu oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini spor bilimleri fakültesi öğrencisi 153 birey oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın evrenini 2021-2022 yılı Samsun ili lisanslı sporcu öğrencilerden oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemlerinden basit örnekleme yöntemi ile seçilen ve gönüllü olarak araştırmamıza katılan140 kadın ve 140 erkek, toplam 280 sporcu oluşturmaktadır.

Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Rex ve Metzler (2016) tarafından geliştirilen Caz vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan Spor Yaralanması Kaygı Ölçeği ondokuz maddeden ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; Yeteneğini Kaybetme Kaygısı, Zayıf Algılanma Kaygısı, Acı Çekme Kaygısı, Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı, Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı, Yeniden Yaralanma Kaygısı alt boyutudur (Caz ve Ark. 2016). Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir

İstatistiksel Analiz

Araştırmada spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlilik katsayıları (cronbachalpha) hesaplanmıştır.

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir (P>0,05).Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet, spor türüne göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, yaş, bölüm, sınıf, spor branşı, gelir düzeyi vb göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların beck depresyon ve genel öz yeterlik ölçeği toplam puanları arası ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir.Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 22.0 V. istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, n(%), ortalama, standart sapma değerleri olarak verilmiş olup, bulgular p<0,05 düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 3. Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin spor yaralanması kaygı düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Yaralanması Kaygı ölçeği	Kadın	140	48.48	11.65	0,784
	Erkek	140	49.78	12.49	
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	Kadın	140	8.09	3.66	0,209
	Erkek	140	7.65	3.54	
Zayıf Algılanma Kaygısı	Kadın	140	5.25	2.47	0,867
	Erkek	140	5.27	2.68	
Acı Çekme Kaygısı	Kadın	140	11.01	3.02	0,048
	Erkek	140	9.83	3.59	
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	Kadın	140	8.46	3.68	0,432
	Erkek	140	8.51	3.69	
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	Kadın	140	5.02	2.48	0,082
	Erkek	140	6.04	3.67	
Yeniden Yaralanma Kaygısı	Kadın	140	10.38	4.33	0,621
	Erkek	140	10.79	4.63	

Yapılan araştırmada kadın ve erkek öğrencilerinin spor yaralanması kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05)(Tablo 3).

Tablo 4. Yaptığı spor türüne göre üniversite öğrencilerinin spor yaralanması kaygı düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Spor türü	n	Ortalama	SS	P-değeri
Spor Yaralanması Kaygı ölçeği	Takım	170	48.06	11.35	0,097
	Bireysel	110	48.01	11.53	
Yeteneğini Kaybetme Kaygısı	Takım	170	7.67	3.51	0,413
	Bireysel	110	7.52	3.11	
Zayıf Algılanma Kaygısı	Takım	170	5.38	3.01	0,203
	Bireysel	110	5.12	2.37	
Acı Çekme Kaygısı	Takım	170	10.24	3.47	0,818
	Bireysel	110	10.16	3.46	
Hayal Kırıklığına Uğratma Kaygısı	Takım	170	8.57	3.98	0,247
	Bireysel	110	7.29	3.42	
Sosyal Desteği Kaybetme Kaygısı	Takım	170	5.26	3.29	0,183
	Bireysel	110	5.18	3.11	
Yeniden Yaralanma Kaygısı	Takım	170	12.23	4.55	0,161
	Bireysel	110	12.19	4.47	

Yapılan araştırmada yaptığı spor türüne göre öğrencilerinin spor yaralanması kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (P>0,05)(Tablo 4).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Spor branşına göre spor yaralanması kaygı düzeylerin de Takım sporu yapanlar ile bireysel spor ile uğraşan bireyler anlamlı farklılık görülmemiş diğer taraftan Bireysel spor yapan sporcularda takım sporu yapan bireylere göre daha düşük olduğu görülmektedir (p>0,05).

Cinsiyete göre spor yaralanması kaygı düzeylerin de Acı Çekme Kaygısı alt boyutunda anlamlı farklılık gözlenmiştir (p<0,05). Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunamamıştır (p>0,05).

Takım ve bireysel sporcuların Spor Yaralanması Kaygı durumlarına baktığımızda aralarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Anlamlı farklılık görülmese de bireysel spor yapan sporcularda takım sporu yapan bireylere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Cinsiyet durumuna göre Spor Yaralanması Kaygı durumlarına baktığımızda anlamlı farklılık gözlenmekte, Acı Çekme Kaygısı alt boyutunda kadınlarında daha yüksek olduğu görülmekte dir. Cinsiyete göre yapılan araştırmada diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmemiştir.

Özgül (2003), "Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri" konulu çalışmasında; cinsiyete göre Durumluk Kaygı puanları arasında fark saptanamazken, Sürekli Kaygı puanları kızlarda anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur. Araştırmacı bu durumun kız öğrencilerin öğrenme yaşantılarının zorluklarının yanı sıra, ailelerinden uzakta olmalarından ötürü çevredekilere karşı güvensizlik, sahipsizlik, huzursuzluk, aşırı duygusallık ve stres altında çok fazla duyarlılık gösterme gibi yoğun heyecansal reaksiyonlarda bulunma eğilimlerinden kaynaklandığını savunmuştur. Engür (2002), "Elit Sporcularda Başarı Motivasyonun Durumluk Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi" adlı çalışmasına katılan 55 bayan, 224 erkek, toplam 279 sporcunun araştırma sonucunda, cinsiyete göre durumluk kaygı düzeyleri karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Öğüt (2004), "Sporda Sürekli Kaygı Düzeyi İle Benlik Saygısının Karşılaştırılması" adlı çalışmasının sonucunda, sürekli kaygı toplam puanı ile cinsiyet arasında herhangi bir farklılaşma görülmemiştir.

Özbekçi (1989) yapmış olduğu bir araştırmada, sporcuların cinsiyetleri ile müsabakadaki kaygıları arasında bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Yücel (2003) taekwondocular üzerinde yaptığı araştırmada, durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Develi (2006) çalışmasında; beden eğitimi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre sürekli kaygı düzeyleri karşılaştırılmış ve sonuç olarak, cinsiyet ile sürekli kaygı puanı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Erbaş (2005) yapmış olduğu bir çalışmasında ele aldığı sporcuları antrenman yaşına göre incelemiş ve antrenman yaşına göre oluşturulan iki grup arasında anlamlı bir fark bulamamıştır.

Weiss ve Troxel (2006), yaptıkları çalışmada, basketbol ve güreş gibi sporlarda yaralanan 10 profesyonel sporcunun yaralanmaya karşı verdiği duygusal tepkileri incelemişlerdir. Sakatlık sonrası sporcular da

inançsızlık, kaygı, korku, öfke, depresyon, gerginlik, yorgunluk, düzeylerinde bir artışın meydana geldiğini bulmuşlardır. Bazı sporcular yaralanma ile baş etmekte güçlük çekmiş ve antrenman ve müsabakalarda hareket kısıtlılığı yaşandığını ortaya koymuşlardır.

Konter (1996), yaptığı çalışmada sportif bir yaralanmaya sahip olan futbolcuların kaygı düzeylerinin, sportif yaralanmaya sahip olmayan futbolculara göre anlamlı bir şekilde yüksek bulunduğunu saptamıştır ($p<0,05$). Diğer yönden takımdaki yerlerini koruma ve maddi olanaklardan yararlanma gibi nedenlerde, bu futbolcuların durumluluk kaygılarının yükselmesine neden olacağını bildirmiştir.

Petitpas ve Danish (1995), büyük bir organizasyon olan Kış Olimpiyatları Oyunları öncesinde sakatlanan bazı sporcuların sakatlıkla ilgili psikolojik durumlarını aktardıkları çalışmalarında, sakatlanan sporcuların müsabakalara yetiştirilmiş olmasına karşın eski performansını yeniden yakalayıp yakalamayacağına ilişkin kaygı düzeylerinin müsabakaların başlamasına kadar devam ettiğini belirtmişlerdir.

Heil (1993), yaptığı araştırmasında sporcuların sakatlanma ile birlikte duygularında sürekli değişim, fiziksel olarak ağrı ve yeteneğin sorgulanmasını içeren bir durumun olduğunu belirmektedirler. Bu durumda sporcular, sakatlık sonrası yaşadığı duruma bağlı olarak yetenek ve becerilerini tekrar gözden geçirmeye başladıklarını ve takım arkadaşlarının kendisinden daha yetenekli olduğunu ve yeni beceriler edindiklerini düşünerek kendisini daha fazla sorgulamaya başlayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun sonucu olarak sakatlığı tedavi edilmiş olmasına rağmen sporcuların yaşadığı kaygı düzeylerinin devam edeceğini ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Akarçeşme, Cengiz (2004). Voleybolda Müsabaka Öncesi Durumluk Kaygı İle Performans Ölçütleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
2. Arendt E. Dick R: Knee injury patterns among men and women in collgiate basketindi and soccer: NCAA data and revision of the literatür. Am J Sports Med 1995: 23: 691- 701.
3. Caz, Ç., Kayhan, R.F., & Bardakçı S.(2019). Adaptation of the sport injury anxiety scale to Turkish: Validity and reliability study. Turkish journal of Sports medicine, 54(1), 52-63. Doi: 10.5152/tjsm.2019.116
4. Engür, Mustafa (2002). Elit Sporcularda Başarı Motivasyonun, Durumluk Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
5. Erbaş, Mustafa K (2005). Üst Düzey Basketbolcularda Durumluk Kaygı Düzeyleri ve Performans İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Kütahya.
6. Greene D. Hanson K: Effects of protective knee bracing on speed and agility. Am J Sports Med 2000: 28:153-59. II. Me Carty EC. Spindler KP. Wascher DC: Medical care of athletes AAOS, Orthopedic Knowledge Update 2002: 99-110.
7. Gümüş, Mustafa (2002). Profesyonel Futbol Takımlarında Puan Sıralamasına Göre Durumluk Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
8. Heil, J. (1993). A psychologists view of the personal challenge of injury. Human Kinetics, 33-46.
9. Kibler WB. Chandler TJ. Ulil T: A musculoskeletal approach to the preparticipation physical examination, preventing injury and improving performance. Am J Sports Med 1989: 17:535-31.
10. Koç, Harun (2004). Profesyonel Futbolcularda Durumluk Kaygı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
11. Konter, E. (1996). Profesyonel futbolcuların durumluk kaygı puanları ile maçı deplasmanda veya içerde oynamalarının antrenörleri ve teknik direktörleri ile ilişkilerinde anlamlı farklılık yaratıp yaratmadığının incelenmesi. Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi, 3/3, 18-23.
12. Öğüt, Faruk (2000). Sosyal Uyum İle Sürekli Kaygı Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
13. Özbekçi, F (1989). Farklı Spor Dallarında Yaşanan Müsabaka Stres Düzeylerinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, İstanbul.
14. Özgül, F (2003). Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinde Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
15. Petitpas, A. ve Danish, S.J. (1995). Caring for injured athletes. Sport Psychology Interventions. Human Kinetics, 3, 253-306.
16. Reinold MM. Wilk KE. Reed J: Interval sport programms: guidelines for baseball, tennis, and golf. J Orthop Sports Phys Ther 2002: 32: 293-8.
17. Thacker S. Stroup D: Hie prevention of ankle sprains in sports: A systematic review of the literature. Am J Sports Med 1999: 27: 753-00.
18. Waninger K: On field management of potential cervical spine injury in helmeted foothall players. Clin J Sports Med 1998: 8: 121- 9.
19. Weiss, M.R. ve Troxel, R.K. (2006). Psychology of the injured athlete. Athlet Training, 21, 104-154

20. World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability, and Health (ICF)*. Geneva: World Health Organization,
21. Yalçınkaya, A., Demirci, M., ve Kızılyar, N.G. (2020). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Spor Yaralanmalarındaki Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi, 1(*1), 43- 51
22. Zurita-Ortega F, Chacón-Cuberos R, Cofre-Bolados C, Knox E, Muros JJ (2019) Correction: Relationship of resilience, anxiety and injuries in footballers: Structural equations analysis. *PLoS ONE* 14(2): e0212083. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212083

AİLƏ MODELLƏRİNİN NƏZƏRİ - PSİXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Rüstəmova Zülfiyyə Rufət qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə hakim - tabeli, məsuliyyətlilik və emosional yaxınlıq kimi münasibətlər sferası geniş şəkildə açıqlanır. Məqalə sırf uşaqlara yönümlüdür. Yəni ailədaxili münasibətlər dedikdə həm ər - arvad, həm də valideynlər və övlad münasibətləri nəzərdə tutulur. Bizim araşdirmamız sırf valideyn - övlad münasibətlərinə istiqamətlənmişdir. Bunun üçn bir sira pedaqoji, psixoloji ədəbiyyatlar təhlil olunmuşdur.

ABSTRACK

The Family is, not forgiven; pardon social group, but public institute. Each member to families have with each other mutual attitude. To the main type of the equipping actualize in families, pertain:

1. Dominirovan - a subservience
2. Responsiblity
3. Emotional vicinity

Possible to expect that greatly stable is a family, in which subject to responsibility and the authorities one and ditto person, but members to families psychological closer to him, than to one another.

GİRİŞ

Ailə dəyərlərimizin qorunub saxlandığı, nəsildə - nəsilə ötürülməsində vacib bir qurumdur. Lakin zamanın tələbinə uyğun, hər sahədə dəyişikliklər olur. Bu dəyişikliklər cəmiyyətimizin özəyi olan ailəyə də təsirsiz keçmir. Övladlarımızla olan münasibət , tərbiyə üsulları artıq o əvvəlki üsullar deyil. Hər şey ailədən başlayır. Ona görə də ailə mövzusu hər dövr üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Çünki ailədəki münasibətlər valideyn - övlad münasibətləri, ata ilə övladın münasibəti, ana ilə övladın münasibəti araşdırdığımız ailədə yaranan münasibətlər sferasına görə fərqlidir.

ARAŞDIRMA

Ailə yalnız sosial qrup deyil , həm də ictimi institutdur. Ailədə kiçik məsələ yoxdur. Ailənin hər bir üzvü bir-bir ilə görünməz tellərlə bağlıdır.

Ailədə yaranan münasibətlər sferasına aşağıdakılar aiddir.

1. **Hakim-tabeli**
2. **Məsuliyyətlilik**
3. **Emosianal yaxınlıq**

1. **Hakim-tabeli.** Bir çox psixoloqlar " hakim - tabeli " münasibətlər sferasına mənfi yanaşırlar.

Psixoloqların fikirlərinə görə bir adamın digər adam üzərində hakimiyyəti nə qədər çox olarsa, onlar arasında psixoloji yaxınlıq bir o qədər az olar.

a. Təltif olunma hakimiyyəti. Müəyyən olunmuş davranışa uyğun olaraq uşaq təltif olunur. Sosial gözləmələrə uyğun davranış zamanı uşaq mükafatlandırılır, sosial gözləmələrə uyğun olmayan davranış zamanı isə uşaq cəzalandırılır.

b. Məcburiyyətin hakimiyyəti. Bu hakimiyyətin əsasında uşağın davranışlarına (hərəkətinə) ciddi nəzarət dayanır. Hər bir cüzi, əhəmiyyətsiz hərəkətə görə uşağı cəzalandırırlar.

c. Ekspertin hakimiyyəti . Bu hakimiyyət növü valideynlərin bu və ya digər işdə yüsək kompentetliyindən irəli gəlir.

d. Avtoritetin hakimiyyəti. Hakimiyyətin bu növünün əsaında hörmət dayanır.

e. Qanunun hakimiyyəti . Uşaqlar üçün valideynlərinin, yaşlılarının davranışı qanun olur.

Ailədə həyat yoldaşlarından birinin lider olması, hakim mövqe tutması ailənin möhkəmliyinin başlıca və əsas səbəbidir.

Məsuliyyətlilik. Məsuliyyətlilik mürəkkəb anlayışdır Bir sıra alimlər məsuliyyətli davranışın səviyyələrini fərqləndirirlər. Onlardan bir neçəsini qeyd edək.

K. Xelkmana görə məsuliyyətin formalaşmasının üç növü var :

1. Avtonom – subyektiv məsuliyyət
2. Məsuliyyətlilik – sosial məsələ kimi
3. Əxlaq prinsiplərinə əsaslanan məsuliyyətlilik

F. Xayner isə məsuliyyətin beş səviyyəsini fərqləndirir:

1. " Asossasiya" – insan özü ilə bağlı hər bir işin nəticəsinə görə məsuliyyət daşıyır.
2. " Səbəbiyyat" – insan hətta işin nəticəsini qabaqcadan görə bilmədikdə belə həmin işə görə məsuliyyət daşıyır.
3. " İrəliləcədən görmə" – insan nəticəsi qabaqcadan məlum olan hər bir hərəkətə görə məsuliyyət daşıyır.
4. " Düşünülmüş-qəsdən edilən" – insan qəsdən edilən hər bir hərəkətə görə məsuliyyət daşıyır .
5. " Özünü haqlı çıxardan" – insan özünün məsuliyyətli davranışlarını ətrafındakı insanlarla bölüşür.

Həyatdakı hər bir insan məsuliyyət daşıyır bunu aşağıdakı sxemdə də görə bilərik:

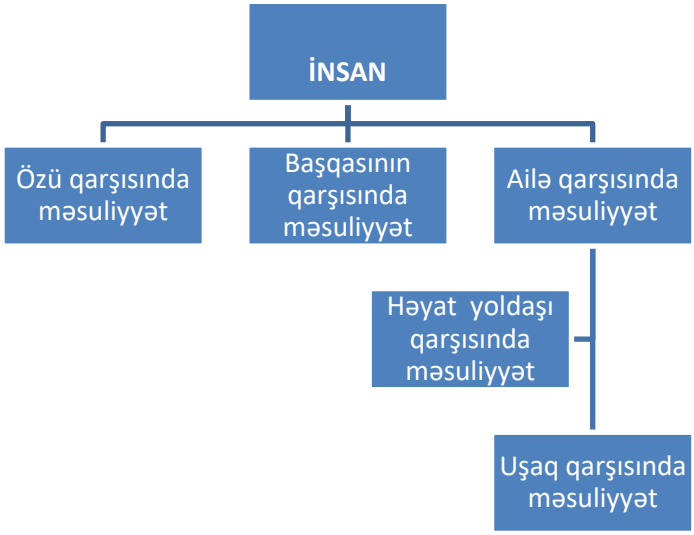

Ailənin hər bir üzvü onun digər üzvü qarşısında etdiyi hərəkətə görə məsuliyyət daşıyır. (Arvadın ərinin və ya uşağın qarşısında) Ailənin başçısı, lideri bütünlükdə ailənin qayğılarına görə məsuliyyət daşıyır.

3. Emosianal yaxınlıq. Emosianal yaxınlığın psixoloji əsasını affellasiya motivi təşkil edir. Affellasiya – qarşılıqlı simpatiya dostluq münasibətlərinə əsaslanır. Affelasiya və hakimiyyət bir-birinə əks qütbdə yerləşir. Sevgi insanı özünün xoşladığı, özünün istədiyi hərəkətlər etməyə itələyir, lakin hakimiyyət qorxusu (tabelinin mottivasiyası) insanı elə hərəkətlər etməyə məcbur edir ki, halbuki o, bu hərəkətləri öz iradəsi ilə etməzdi.

Ümumiyyətlə, ailələrin psioxoloji modelini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Ailəsinə görə kim məsuliyyət daşıyır ; ata yoxsa ana, yada yetkin yaşa çatmış uşaq. " Normal" ailələrdə ata məsuliyyət daşıyır. " Anomal" ailələrdə isə ata məsuliyyət daşımır. Əgər ailədə heç kim məsuliyyət daşımırsa, bu " psevdo" ailədir.

2. Ailədə kim liderdir:

1. Patrixal ailələrdə - lider atadır.
2. Matrixal ailələrdə - lider anadır.
3. Uşağa mərkəzləşmiş ailələrdə - hakim mövqedə uşaq, onun arzuları, tələbatları və s təşkil edir.

Ümumiyyətlə, hakimmiyyətin nizamlanmasına görə (nuklear ailərdə) ierarxiyanın altı tipini fərqləndirirlər.

1. “ Ata - ana - uşaq ”
2. “ Ata - uşaq - ana ”
3. “ Ana - uşaq - ata ”
4. “ Ana - uşaq - ata ”
5. “ Uşaq - ata - ana ”
6. “ Uşaq - ana - ata ”

Natamam ailələrdə bu iearxiyanın dörd variantı mövcuddur. Bunları sxem şəklində aşağıdakı kimi göstərmək olar:

<table>
<tr><th>Patrixal ailələrdə</th><th>Matrixal ailələrdə</th><th>Uşağa mərkəzləşmiş ailələrdə</th></tr>
<tr><td>1. Ata – ana – uaşaq
2. Ata – uşaq – ana</td><td>3. Ana – ata – uşaq
4. Ana – uşaq – ata</td><td>5. Uşaq – ata – ana
6. Uşaq – ana – ata</td></tr>
<tr><td colspan="3">Adət etdilmiş</td></tr>
<tr><td colspan="2">7. Tez təsir altına düşən ata
 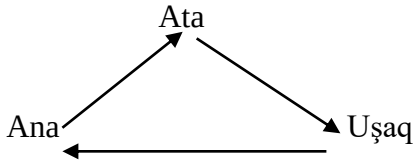
</td><td>8. Tez təsir altına düşən ana
 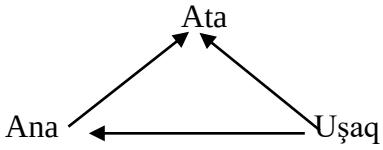
</td></tr>
</table>

Emosianal yaxınlıq – uzaqlıq ailədə əsasən üçlük arasında olan münasibətlərdir: “ ata – ana – uşaq ” Uşaq ataya anadan daha yaxın ola bilər və ya əksinə; uşaq anaya atadan daha yaxın ola bilər.

Müxtəlif mədəniyyətlər bu münasibətlərə - hakim – tabeli, emosianal yaxınlıq, məsuliyyətlilik müxtəlif cür lour.

Bütün bu modelləri riyazi olaraq da şərh etmək olar. Onların hər birinin ailədə yeri müəyyən olunur. İki parametr (hakimiyyət və məsuliyyətlilik) ailənin yalnız bir üzvünə xarakterikdir, üçüncü ölçü vahidi isə (emosianal yaxınlıq) ailənin hər bir üzvünə xarakterikdir . (ata – ana, ata – uşaq, ana – uşaq) Hakimiyyətə, liderliyə münasibət vekor, digər ikisi isə skalyar kəmiyyətdir.

Çox hallarda ailələrdə lider ilə məsuliyyət daşıyan eyni adam olur. Lakin elə ailələr də olur ki, ailənin lideri ilə məsuliyyət daşıyan üzvü ayrı - ayrı adamlar olur. Belə ailələrə “ ekstpluatir” ailələr deyilir. O ailəni normal adlandırmaq olar ki, ailədə lider ilə məsuliyyət daşıyan eyni adam olsun.

NƏTİCƏ

Bildiyimiz kimi ailənin tipləri müxtəlifdir. Və valideyn - övlad münasibətləri bu tiplərə uyğun olaraq müxtəlif olur. Ailənin avtoritar, laqeyd, həddindən artıq icazə verən, qərarsız, mühafizəkar, mükəmməlliyyətçi,demokratik kimi tipləri vardır. Biz araşdırmamızın nəticəsi olaraq belə bir qənaətə gəldik ki, sadaladığımız ailə tiplərindən asılı olaraq uşaqlarda yuxarida sadaladığızı hakim - tabeli, məsuliyyətlilik və emosional yaxınlıq fərqli olur. Misal üçün qərarsız yaxud da laqeyd tipli ailələrdə böyüyüən uşaqlarada məsuliyyət hissi zəif inkişaf edir. Əlbətdə ki, düzgün ailə tipi demokratikdir. Çünki uşaq hakim - tabeli münasibətlərini düzgün dərk etməlidir, onda məsuliyyət hissi formalaşmalıdır və əlbətdə ki, ən əsas emosional

cəhətdən inkişaf etməlidir. Uşaqlarda yuxarıda qeyd etdiyimiz emosinal yaxınlıq, hakim - tabeli munasibətləri, məsuliyyətlilik hissi inkişaf etməsi üçün bir sira nüanslara diqqət yetirmək lazımdır:

* Uşaqları tənqid etmək olmaz;
* Uşaqları mühakimə etmək olmaz;
* Uşaqları təhdid etmək olmaz;
* Uşaqların yerinə qərar vermək olmaz;
* Uşaqların problemlərinin hamısını valideynlər həll etməməlidir və s.

Bu siyahını uzatmaq olar. Amma unutmayaq ki, sərhəd ailədən başlayır. Bu sərhədlər övladlarımızı qorumaq üçündür, əngəl olmaq üçün deyil. Bütün bunlara riayət olunarsa , ailədə yaranan münasibətlər sferasında problemli nüanslr aradan qalxar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bayramov. Ə. S, Əlizadə Ə.Ə. “ Psixalogiya ”, Bakı 2002 – 620 s
2. Bayramov. Ə. S, Əlizadə Ə. Ə. “ Sosial psixalogiya 65 , Bakı 2003 – 656 s
3. Дружинин. В. “ Психология семьи”, Москва 1986 - 352 стр.
4. “ Психология семьи”, Хрестоматия, Самара 2002 – 750 стр.

MÜƏLLIM HAZIRLIĞININ BƏZI PSIXOLOJI MƏSƏLƏLƏRI

Xudazadə Könül
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ORCID NO:0000-0002-0374-6911

ABSTRACT

Məlumdur ki, tələbələrin müəllim peşəsinə hazırlığın psixopedaqoji məsələləri müasir dövrdə daha çox aktuallıq kəsb etməyə başlamışdır. Təhsilin modernləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi ilə bağlı vəzifələrdə müəllim hazırlığı öncül yerlərdən birini tutmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətə yararlı, çevik düşünən, yeni şəraitə adaptasiya qabiliyyəti yüksək olan, geniş dünyagörüşlü, akademik və təşkilati bacarıqlara malik müəllimlərin hazırlanmasını diktə edir. Məktəb təhsilinin, müəllimin fəaliyyətinin yenidən formalaşdırılması və optimallaşdırılması üçün effektiv vasitələrin axtarışına son dövrlərdə müxtəlif tədqiqatlar həsr olunmuşdur və bu tədqiqatlar özünün dinamikliyinə görə fərqlənir. İstər respublikamızda, istərsə də xarici ölkələrdə aparılmış tədqiqatlarda müəllim hazırlığının psixopedaqoji problemləri daha prioritetdir. Pedaqoji fəaliyyət müəyyən mənada öz funksionallığına görə psixopedaqoji səciyyə daşıyır və şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında, təlim-tərbiyəsində ciddi əhəmiyyət daşıyır.

Təhsilin nəticəyönümlülüyü istiqamətində görülən işlər vasitəli şəkildə müəllim hazırlığı problemlərindən yan keçə bilməz. Nəticəyə yönəlmiş təhsil bilik, bacarıq və vərdişlərə nail olunma prosesində müəllimin rolunu yüksəldir və ona verilən digər tələblərlə yanaşı, həm də psixoloji keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Məlumdur ki, təhsil sistemi bütövdür və onun bir və ya bir neçə komponentində edilmiş dəyişiklik bütünlüklə sistemi əhatə edir. Hesab edirik ki, müasir dövrdə təhsildə nəticəyönmülü sistemlə yanaşı şəxsiyyətyönümlü təhsilin paradiqmalarının yaradılması da olduqca vacibdir. Çünki onun prinsipləri müəllim hazırlığında dominantlıq kəsb edən humanistləşdirmə ideyaları ilə şərtlənir və nəticədə tələbələrdə müəllim peşəsi ilə bağlı humanist təsəvvürlər, ustanovkalar formalaşır.

Pedaqoji fəaliyyəti mürəkkəb bir proses kimi nəzərdən keçirsək görərik ki, burada müəllim əməyinin psixoloji qanunauyğunluqları diqqəti xüsusilə cəlb edir. Müəllim əməyi çoxcəhətli psixi struktura malik prosesdir. Bir-biri ilə vəhdətdə olan - pedaqoji fəaliyyət, pedaqoji ünsiyyət və müəllim şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri tandem təşkil edərək təlimin keyfiyyətinə xidmət göstərirlər. Onlar vahid məqsədə cəmiyyətin sosial sifarişini həyata keçirməyə yönəlsələr də bir-birini təkrar etmirlər. Belə ki, pedaqoji fəaliyyət müəllimin şagirdlərə təsirini (eləcə də şagirdlərin müəllimə təsirini) əhatə edən prosesdir. Pedaqoji ünsiyyət birgə fəaliyyət zamanı müəllim və şagirdlərin əməkdaşlığından ibarətdir. Pedaqoji fəaliyyəti, pedaqoji ünsiyyəti müəllim şəxsiyyətindən kənarda nəzərdən keçirmək mümkün deyildir.

Müəllim peşəsinə hazırlıq digər peşələrə hazırlıqdan əsaslı şəkildə fərqlənir. İlk növbədə pedaqoji istiqamətdə təhsil alan tələbə şagird ikən on bir il məktəbdə demək olar ki, qeyri ixtiyari şəkildə müəyyən pedaqoji təcrübəyə yiyələnir. Bu zaman şagirddən yalnız kiçik diqqət tələb olunur ki, gələcəkdə özünü müəllim rolunda təsəvvür edə bilsin.

Müasir Azərbaycan pedaqoji sistemində əsas diqqət keyfiyyətli təhsil üzərində cəmlənir. Yalnız təhsilin səviyyəsinin qaldırılması ilə tələbələrdə müəllimlik peşəsinə elmi, metodiki və psixopedaqoji hazırlığı təmin etmək mümkündür. Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, şagirdə və ya tələbəyə elmi biliklərin ötürülməsi ilə yanaşı onun şəxsi və peşə keyfiyyətlərinin də formalaşdırılması müəllim hazırlığında önəmli hesab edilən məsələlərdəndir.

Müəllim peşəsinə hazırlıq özündə gələcəkdə yalnız tədris edəcəyi fənnə aid bilikləri deyil, eyni zamanda şagirdlərlə, tələbələrlə, iş yoldaşları ilə, valideynlərlə münasibət və ünsiyyət qurma bacarığı ilə yanaşı təşkilatçılıq və liderlik qabiliyyətlərinin də olmasını əks etdirir. Buna görə tələbənin təhsil aldığı dörd il onun peşə yönümündən hərtərəfli inkişaf etməsi üçün zaman baxımından yetərli hesab edilmir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, müəllim olmağa qərar verən şəxs tələbəlik dövründə aldığı bilik, bacarıq və vərdişləri artıq pedaqoji fəaliyyətə başladığı zaman özü üçün təsdiqləyərək daha dəqiq nəticəyə və tam hazırlıq mərhələsinə gəlir. Lakin, hər hansı bir yaş və yaxud bir neçə illik təcrübə müəllimin peşə hazırlığında kuliminasiya nöqtəsinin çatdığını, onun peşəkar və yaxud qeyri peşəkar olmasını təyin edən göstərici kimi çıxış edə bilməz. Bu yerdə artıq müəllimin peşə fəaliyyətinə hazırlığının sırf psixoloji məqamları önə çıxır. Gələcək müəllim namizədinin şəxsi

psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun hazırlıq mərhələsi və onun başa çatması qısa və yaxud uzun zaman ala bilər.

GİRİŞ

Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin gələcəkdə uğurlu müəllim kimi fəaliyyət göstərməsi üçün lazımi keyfiyyət uşaq şəxsiyyətinə münasibət, ona hörmətdir. Müşahidələr göstərir ki, bu bacarığı olmayan şəxs müəllimlik fəaliyyətində ciddi çətinliklərlə rastlaşır. Təsadüfi deyil ki, təhsil aldığı ilk illərdə tələbələrin böyük bir qismi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub – olmayacaqları barədə artıq qəti fikirlər söyləyirlər. Pedaqoji peşə keyfiyyətlərinin bir çoxu artıq tələbəlik illərində meydana gəlir və tədricən formalaşır. Lakin "hansı yol və vasitələrlə müəllim olmaq olar" sualına konkret cavab vermək mümkün deyildir. Çünki psixo-pedaqoji fənnlər bu fəaliyyətlə bağlı heç bir hazır tərif vermirlər. Müəllim hazırlığında ən önəmli məqam şəxsi keyfiyyətlərin, individual psixi proses və xassələrin nəzərə alınmasından ibarətdir. Bu məqamlara söykənərək müəllim peşəsini seçmiş şəxs qazandığı bilik, bacarıq və vərdişləri gələcəkdə şəxsi pedaqoji fəaliyyətə başladığı zaman müstəqil yaradıcı şəkildə istifadə edərək müəllimliyin sirrlərini açmış olacaq. Təlim və tərbiyə prosesində müəllim faktoru aparıcı amildir. Yəni bu proseslərin həyata keçirilməsi həm təlim və tərbiyə edənin, həm də təlim və tərbiyə edilənin individual xüsusiyyətlərindən bir başa olaraq asılıdır. Təlim və tərbiyə zamanı hansı yol və vasitələrdən istifadə etmək, yaradıcılıq, kreativlik, öz dəsti xətti ilə fəaliyyət göstərmək müəllimin psixoloji və profesional hazırlığından xəbər verir. Həm müəllim həm də şagird və yaxud tələbə şəxsiyyəti ayrı – ayrılıqda çox vacib amillərdir. Məhz buna görədir ki, müəllim şəxsiyətinə verilən psixoloji tələblər içərisində şagirdlərə fərdi və yaradıcı yanaşma əsas yer tutur. Tələbələrin gələcək müəllim peşəsinə hazırlığında əsas məqsəd onların bu istiqamətdə müstəqilliklərinin formalaşdırılması olmalıdır.

Tələbənin gələcək məktəb müəllimi kimi hazırlığında bir sıra prinsiplər əsas götürülür. Bu prinsiplərə nəzəriyyə və təcrübənin əlaqəsi, peşə bilik və bacarıqlarının sistemli və ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilməsi, peşə fəaliyyəti üçün müstəqillik və məsuliyyətin formalaşdırılması və s. aid etmək olar. Qarşıya qoyulmuş vahid məqsəd sözün əsl mənasında müəllim olmaqdırsa bu yolda təhsil alan tələbə öz peşə və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında əlindən gələni əsirgəməməlidir. Müasir müəllimin hazırlığına verilən tələblər keçmişdən fərqləndiyi üçün bu dövrün gələcək müəllim namizədi bütün vacib keyfiyyətlərlə yanaşı peşəyə həm də psixoloji cəhətdən hazır olmalıdır. Psixoloji cəhətdən hazır olan müəllim, şagird (tələbə) kollektivini tez bir zamanda ələ alır, onların diqqətini cəlb etməyə və onların marağını qazanmağa nail olur. Həyatsevər, optimist, gülərüz, şən əhval – ruhiyyəli müəllim tələbənin sevgisini də demək olar ki, asanlıqla əldə edə bilir. Təbii ki sadaladığımız bütün bu keyfiyyətlər mütləq elmi biliklərə söykənməlidir. Əks halda qazanılan münasibət asanlıqla da itirilə bilər. Yeni tip müəllimin tərbiyə olunması, formalaşdırılması bu günkü cəmiyyətin zəruri tələlərindən birini təşkil edir. İşinin peşəkarına çevrilmiş, çevik, özünü bu peşədə tapan və reallaşdıran müəllimi psixoloji cəhətdən hazır olan müəllim hesab etmək olar. Mən konsepsiyasını sübut edən, öz imicini düzgün təyin edən müəllim fəaliyyət göstərdiyi təhsil müəsisəsində də nüfuz qazanmış olur. Tələbələrin gələcək müəllim peşəsinə hazırlığında əsas problem onlara nəyi və necə öyrətmək problemidir. Daha doğrusu öyrənməni öyrətmək şagirdə hər hansı bir elmin sirrlərinin açılmaq üçün təqdim edilmmiş açar kimi istifadə oluna bilər. Daha bir önəmli məsələ ixtisas seçimində könüllü deyil hansısa kənar kriteriyaların əsas götürülməsidir ki, bu da nəticədə bu və yaxud digər ixtisas üzrə təhsil alan gəncin gələcəkdə özünü həmin peşədə görməməsinə gətirib çıxarır. Belə olan halda təbii ki, məcburi təhsil almış tələbə özünü bu peşədə reallaşdırmaq qabiliyyətinə və istəyinə malik olmayacaq. Müasir dövrdə yüksək səviyyəli mütəxəssislərin yetişdirilməsi ən aktual məsələdir. Xüsusilə pedaqoji sferada bu böyük məsuliyyət tələb edən iş olub bir sıra amillərlə şərtlənir. Bunlardan ən önəmlisi ali pedaqoji təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin motivasiya sferasının adekvatlığından asılıdır. Çünki təlim prosesində motivlər önəmli rola malikdir.

GELİŞME

Bu gün müəllim hazırlığının həyata keçirilməsi üçün vacib olan məqamlardan biri pedaqoji fəaliyyətin real problemlərinin effektiv həllinə nail olmaqdır. Pedaqogikanın psixolojiləşdirilməsi əvəzinə pedaqoji psixologiyanın pedaqojiləşdirilməsinə çalışmaq lazımdır. Bununla yanaşı təhsilin forma və məzmununda müəllim hazırlığının prinsiplərini və metolodoloji aspektlərini yenidən işləmək zərurəti vardır. Azərbaycanda mövcud kurrikulum sistemi bunu zəruri edir. Müəllim hazırlığında pedaqoqun psixoloji kompitentliyinin araşdırılması bu problemin həllində əhəmiyyətli addımlardan biri ola bilər.

Firkimizcə, müəllim peşəsinə hazırlığın tədqiqi istiqamətləri genişləndirilməli, müasir müəllim peşəsinin psixopedaqoji srtukturu, ona verilən tələblər, müəllim peşəsinin seçiminin psixopedaqoji amilləri, tələbələrin peşə şüurunun və müəllim peşəsinə hazırlığının motivləri, eləcə də müəllim peşəsinə yiyələnmədə özünüaktuallaşdırma amili kimi məsələlər araşdırılmalıdır. Bununla yanaşı tələbələrin müəllim peşəsini seçiminin əsas motivasiya istiqamətlərini müəyyən etmək, mövcud sistemdən çıxış edərək müəllim hazırlığında bu məsələləri nəzərə almaq zəruridir.

Pedaqoji təhsil sistemində müəllim hazırlığı ilə məşğul olan müəsissələr əvvəlki ənənələri özündə ehtiva etməklə yanaşı yeni ideyaların daşıyıcısı kimi müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətə hazırlanmasının və dünya təcrübəsində istifadənin əsas cəhətlərini özündə əks etdirməlidir. Bu bir tərəfdən təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi, digər tərəfdən isə yeni tipli müəllim hazırlığını həyata keçirilməsi zərurətindən yaranır.

Azərbaycan Respublikasında "Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət planında müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması məqsədi ilə dövlət siyasətinin inkişaf mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi, təhsilverənlərin peşəkarlıq səviyyəsinin daim yüksəldilməsini təmin edən yeni sistemin yaradılması, müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması məqsədi ilə dövlət siyasətinin inkişaf mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi və s. kimi məsələləri özünün strateji hədəflərində təxirəsalınmaz vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu strateji istiqamət müəllim hazırlığında gələcək peşə fəaliyyətinin effektivliyinin təmin olunmasına, əlverişli təhsil mühitin formalaşdırılımasına zəmin yaradır [6].

Hetendra (2001) göstərir ki, "Azərbaycan hökuməti təhsil sisteminin keyfiyyətcə inkişaf etdirməyin və onun dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmağın mümkün olduğunu dərk etmişdir. O, demokratik cəmiyyətin və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə daha doğru cavab verməli, tələbələri müstəqil və problemləri həlledən düşüncə tərzinə malik olmaları üçün onları daha fəal və ineraktiv təlim imkanları ilə təmin etməlidir. 1998-ci ildə Azərbaycan hökuməti təhsil sistemini inkişaf etdirmək tələbatına cavab olaraq təhsil islahatları işləyib hazırladı. Həyata keçirilən təhsil islahatları siyasəti fənn yönümlü deyil, nəticəyönümlü təhsil sistemin yaradılmasını nəzərədə tutur [3].

SONUÇ

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, təhsilin nəticəyönümülü təmayyülərinin formalaşdırılması istiqamətində görülən işlər vasitəli şəkildə müəllim hazırlığı problemlərindən yan keçə bilməz. Nəticəyə yönəlmiş təhsil bilik, bacarıq və vərdişlərə nail olunma prosesində müəllimin rolunu yüksəldir və ona verilən digər tələblərlə yanaşı, həm də psixoloji keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Məlumdur ki, təhsil sistemi bütövdür və onun bir və ya bir neçə komponentində edilmiş dəyişiklik bütünlüklə sistemi əhatə edir. Hesab edirik ki, müasir dövrdə təhsildə nəticəyönmülü sistemlə yanaşı şəxsiyyətyönümlü təhsilin paradiqmalarının yaradılması da olduqca vacibdir. Çünki onun prinsipləri müəllim hazırlığında dominantlıq kəsb edən humanistləşdirmə ideyaları ilə şərtlənir və nəticədə tələbələrdə müəllim peşəsi ilə bağlı humanist təsəvvürlər, ustanovkalar formalaşır.

İstər respublikamızda, istərsə də xarici ölkələrdə aparılmış tədqiqatlarda müəllim hazırlığının psixopeqoji problemləri daha prioritetdir. Lakin tələbələrin müəllim peşəsinə hazırlığının psixopedaqoji problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar, ya ənənəvilik, ya da konkret hazırlıq modelinin olmaması səbəbindən müəllim hazırlayan müəssisələrin, o cümlədən real məktəb praktikasının tələblərinə cavab vermir. E.İ.İsayevin fikrincə, bunun əsas səbəbi odur ki "pedaqoji müəsissələrdə psixoloji hazırlıq metodlarının məqsədi, prinsipləri və metodları indiyə qədər refleksiya edilməməsidir [4].

Bu problemin həllinin müxtəlif yolları olsa da, hesab edirik ki, onun əsas həlli müəyyən təşkilatı və məzmun məsələlərinin gerçəkləşdirməsindən asılıdır.

KAYNAKÇA

1. Əliyev B.H.,Əliyeva K.R., Cabbarov R.V.Pedaqoji psixologiya. (Dərslik). Bakı,Təhsil, 2011, 256 s.,
2. Xaliqov A. Müəllim hazırlığında müasir tələblər və kurrikulum// Azərbaycan məktəbi jurnalı, 2013, 2, s.83-86
3. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri) (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Müəllimlər üçün vəsait. Bakı, adiloğlu, 2005, 474 s. s.315).
4. Исаев Е.И. Проблема проектирования психологического образования педагога // Вопр. психол. 1997. № 6.).
5. Сергев И.С. Основы педагогической деятельности. Учебное пособие. СПб.: Питер, 2004, 316 с
6. http://www.e-qanun.az/framework/29145

CHALLENGES TO THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT WORK SKILLS IN THE COMPREHENSIVE SCHOOL

Assis. Prof., PhD.Marlena Daneva
ORCID: 0000-0002-2– 832-5945;
Prof, PhD,Marina Nikolova,
Assis. Prof. PhD, Habibe Hasan Nuri
Technical university of Sofia, Faculty of Engineering and Pedagogy of Sliven, Department of Pedagogy and Management,

Abstract
One challenge of the new reality to achieve quality education is to teach students in comprehensive school to learn independently, to apply their knowledge in new environments, and to solve problems and creative tasks. This poses new determinants when assessing the quality of knowledge. Students' entering into the role of the subject of the educational process, which is also their teacher, becomes the main organization of the learning process and has its own specific effective toolkit. It has proven to be successfully applicable in the implementation of e-learning in a remote access environment. For quite a long period the students had to manage on their own at home, without the immediate help of the teacher. There was a need to form in them the ability to work independently, but for this it was necessary to teach students to work independently. This is the first determinant of quality knowledge. The other is active learning, which is a complex of organisation and methods of learning work, and the third is the key competence of independent learning. The paper presents a comparative analysis of the results of an empirical study of the willingness of junior high and high school students to work independently on tasks of different content and complexity. There is a need for more efforts to develop these qualities and skills, as well as a need to prioritize the selection of organization, methods and tools to implement active learning. The teacher should create conditions for the formation and development of skills and qualities in his students for independent work such as the ability to self-regulation, self-organization and self-control in order to provide quality knowledge. They are willing to independently study whatever they need, to learn new types of activity, to develop their cognitive interests, to independently discover, process and use information, to independently solve learning and life problems. The organization of the learning process through the application of active learning, methods of independent learning and independent work as a method, form and means in educational activities should be the priority teacher's toolkit for achieving quality education.
Keywords: active learning, independent work, learning skills, competences

Giriş

Tüm öğretmenlerin ulaşması gereken temel hedeflerden biri, öğrencilere bilişsel yetenekleri kazandırmaktır. Bu ancak mantıksal hafıza, aktif düşünce ve hayal gücü ile ulaşılabilir. Öğretmenin derste anlattıkları kelimenin tam anlamıyla dersin özü olmasına rağmen, yetersiz kalıyor. Eğitim gören öğrencilerde, birçok yeni fırsatlar sunulmaktadır. Kendileri internet ve elektronik platformlar sayesinde veriye ulaşabiliyorlar. Eğitim sürecinde değişikliklere ihtiyaç duymaktadır.

Bu değişikliklere nasıl ulaşabiliriz? Öğrencilerin bireysel olarak öğrenmesi, bilgilerini yeni ortamlarda uygulamaları, yaratıcı problemlerini ve görevlerini çözebilmeliler. Bu önemli sorunun cevabı uzun soluklu olarak, uzaktan eğitim ve elektronik ortamda yapılmasında saklıdır. Öğrenciler kendileri öğretmenden yardım almadan, eğitimlerine evden devam etmek zorundaydılar. Zaman, bilginin kalitesini belirleyen yeni *olanaklar* sundu. Bunlardan biri, *bireysel olarak çalışabilmeleri* ve çalışmayı öğrenmiş olmalarıdır.

Gelişme

Bireysel çalışma, öğretmen ve öğrenci arasındaki bağlanım sistemini oluşturur. Öğretmenin, dersteki amacı, öğrencileri motive etmek. Öğrencilerin gelişimi için ortam sağlamak, kontrol yetenekleri için koşullar yaratmak gereklidir. Gelecekteki çalışmalarında bu yeteneklerin, öğrencilerin bağımsız olarak istedikleri bilgilere ulaşma, keşfetme ve kullanma olanağını sağlamaktadır. Öğrenciler bilgiyi kullanarak eğitim ve günlük sorunlar ile baş etmeyi öğrenebiliyorlar.Eğitim faaliyetlerinin en önemli unsurlarından biri, öğrencilerin modern koşullarda bağımsız çalışabilmeleridir.

Öğrencilerin bireysel çalışması, öğretmen tarafından belirlenen görev ile doğru orantılıdır.
Öğretmenin doğrudan katılımı olmadan belli bir süre zarfında, öğrencinin bireysel çabası ile gerçekleşen bir çalışmadır. Bu yöntem farklı ders alanlarında kullanılabilir.
Ders verme sürecinde yeni içeriğin bireysel olarak öğrenilmesi, yeni bilgilerin pekiştirilmesi, güncel ders tekrarlar ve ödevlerin yapılması önemli bir bireysel öğrenme yöntemidir. Bireysel ders vermek için bazı kurallar, şartlar gerekli: Müfredat sisteminin öğrencilerin yetenek ve kapasitesi ile ilgili, eğitim programına uygunluğu, bilinç ve aktivasyon prensiplerinin öğrencilerin yetenekleri ile uyumu, belli sistemlerde organizasyondaki iletişim, doğru ve öz olarak öğretmen tarafından verilen talimatlar, içerik ve zorluk derecesi ile doğru orantılı olmalıdır. Öğretmen, öğrencilerin ihtiyacı olması durumunda gerekli olan desteği hemen veya hemen olarak bulunarak ve gerekli performans raporlarını yapabilmelidir.
Eğitim kalitesinin ikinci belirleyicisi aktif öğrenimdir. A.Huçinski ve D.Bukanin (2007)'ye göre eğitimden nesneyi tanıma süreci, aynı zamanda düşüncelerimizin, fikirlerimizin beynimizdeki ilişkisel bağlantısı. Öğrenmenin sonucunu 'da bilgi olarak tanımlayabiliriz.
Aynı yazarlara göre, davranış ve bilişsel psikologların araştırmalarına göre deneyimin davranışları değiştirdiğini kanaatine varmışlardır [3, 108-112]. Eğitimdeki nesneleri tanıma deneyimimiz öğrenme davranışlarımızı değiştiriyor. Okuma, öğrenme motivasyonumuzu pozitif olarak etkiliyor. Djon Lok, deneyimi pozitif ve çok yönlü olarak belirleyerek öğrencilerin bilişsel yeterliliklerini geliştirdiğini belirtiyor [2, 66].
Devam eden eğitim sürecinde aktif öğrenme karmaşık bir süreçtir aynı zamanda nesnesi, konusu, amacı ve eğitici faaliyetleri vardır. En önemlisi yol göstericisi öğretmendir. Öğretmen becerilerin geliştirilmesinde ödev yapma aynı zamanda beceri oluşturmada sürekli destek olmaktadır. Öğretmenin daimi desteği ile öğrenciler çalışma nesnelerini daha iyi tanıma olanağına sahip olurlar. Amaç öğrencilere pozitif motivasyonu aşılamak. Çeşitli faaliyetler olmasına rağmen, amacımıza ulaşmak için etkili hedeflerimiz olmalıdır. Öğrenciler deneyimlerle, araştırmalarla, analiz ve sentez yoluyla öğreniyorlar. Aynı zamanda öğretmenin verdiği algoritmaları takip ediyorlar. Bunun yanında da problem ve problem ve çeşitlerini, soru sormayı nedenlerle keşfetmeyi, özetlemeyi ve bilgiyi yorumlamayı öğreniyorlar. *Sorun –çözüm* [4]. sürecinin girişimcileri oluşturuyorlar. Bu karmaşık eğitim sürecinde onları organizasyon ve yönetim olarak hazır hale getiriyorlar.
Aktif öğrenme ile eğitim sürecinin şekillendirir ve geliştirir. Anahtar becerilerini gelişimini sağlar. Bu süreçte öğretmen çeşitli eğitim araçları kullanır [5, 8-9].
Eğitim kalitesinin yüksek olması için, öğretmen eğitim sürecinin her ayrıntısına önem vermeli. Aynı zamanda olası çözümlerin yanında olası sorunları da dikkate almalı. Bu bağlamda Jan Amos Comenski 'den alıntı yapalım: Seneka uygulamadaki engelleri kaldırdığımız sürece kurallar koymamıza gerek yok [1, 133].
Aktif öğrenme sürecine ulaşmamız için bireysel yaklaşıma ihtiyacımız var. N. Cakırov ve J. Atanasov, Jan Jak Ruso'nun görüşlerini şöyle özetliyorlar: Öğretmen her çocuğun iç dünyasına göre bireysel olarak yaklaşmalıdır. „ Çocuk bilgileri eğitimcinin bakışıyla değil, kendi deneyimleriyle ulaşmalıdır [2, 72].
Öğrencilerin bilgi kalitesinin *üçüncü belirleyicisi* de bireysel öğrenmedir. *Bireysel öğrenme* aslında öğretmenin aksine kişisel becerilerin oluşması yelpazesinde geniş bir yer almaktadır.
Avrupa Birliği Ülkeleri '' 22 Mayıs 2018 tarihli Avrupa Birliği Konseyi Tavsiyeleri'' [7,3] 2 'ci maddesine göre öğrenme becerilerin kazanılması için özel önem vermektedir. Bireysel öğrenme, kişisel gelişim, eğitim ve yaşamımız boyunca karılacağımız sorunlar için gereklidir. Bu eğitim çocuğun ve öğrencinin bireysel ihtiyaçlarına bütünüyle odaklanmayı hedefler. Eğitim ve Bilim Yönetmenliğin 3. Maddesine göre anahtar beceriler olarak, öğrenme becerileri ele alınmıştır. Öğrenciler gördükleri genel eğitim derslerinin farkındalığına kendi potansiyel öğrenme ve öğrenmeme farkındalığına varmalıdırlar.
Genel derslerin eğitimi ile her öğrencinin eğitimdeki kişisel ihtiyaçları kendisinin başarı potansiyelini belirler [6].

Araştırma

Nisan 2022 yılında Sliven şehrinde 152 ortaokul ve lise öğrencisi arasında yapılan araştırmaya göre öğrencilerin zorluk seviyesine göre farklı konulardaki sorular üzerinde bireysel olarak çalışmaları incelenmiş ve aşağıdaki grafikteki sonuca ulaşılmıştır. (Şekil 1).

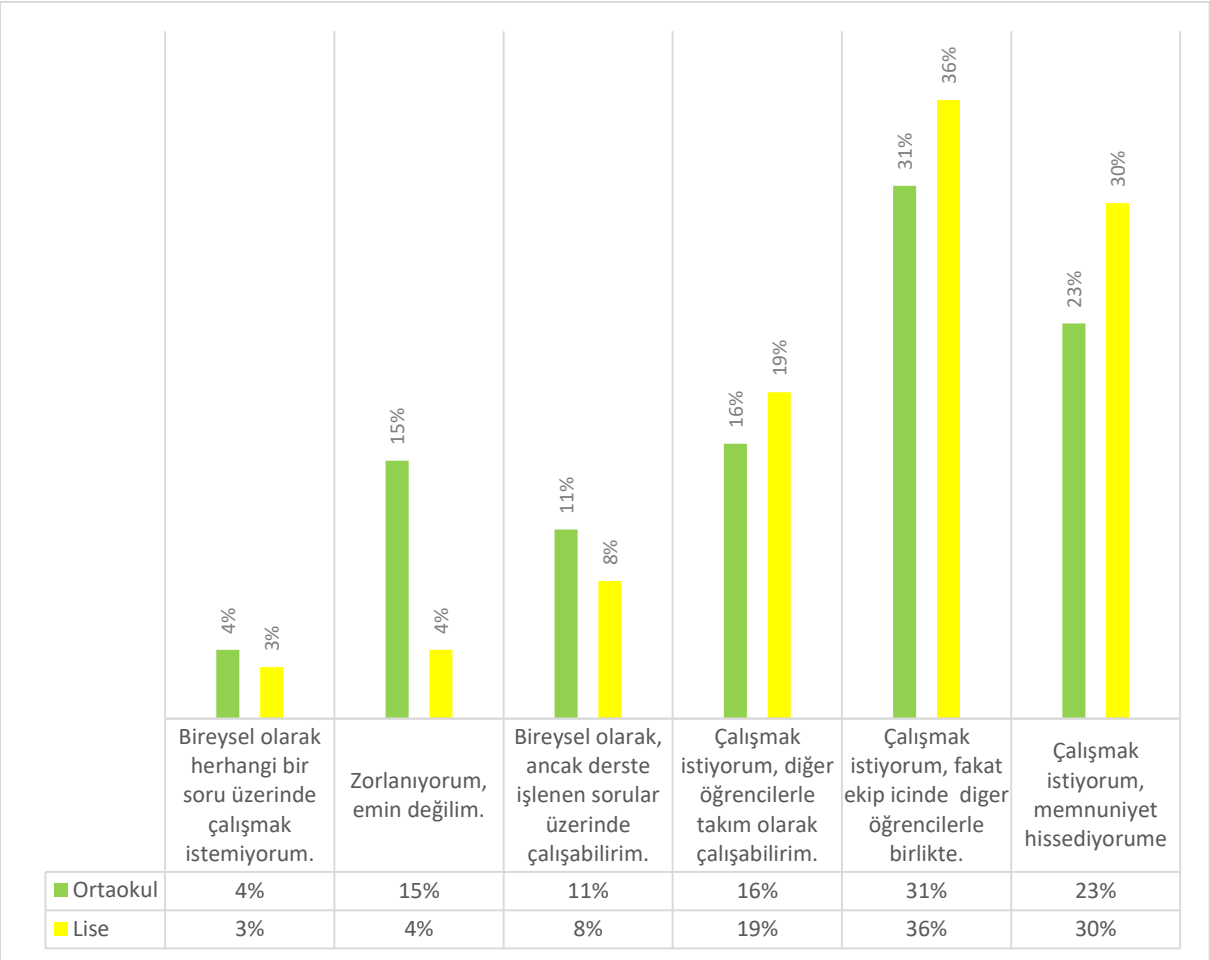

	Bireysel olarak herhangi bir soru üzerinde çalışmak istemiyorum.	Zorlanıyorum, emin değilim.	Bireysel olarak, ancak derste işlenen sorular üzerinde çalışabilirim.	Çalışmak istiyorum, diğer öğrencilerle takım olarak çalışabilirim.	Çalışmak istiyorum, fakat ekip icinde diger öğrencilerle birlikte.	Çalışmak istiyorum, memnuniyet hissediyorume
Ortaokul	4%	15%	11%	16%	31%	23%
Lise	3%	4%	8%	19%	36%	30%

Şekil: 1 Bireysel olarak ortaokul öğrencilerinin zorluk derecesine göre farklı derslerdeki çalışma isteklerinin incelenmesi.

Farklı zorluktaki derslerde bireysel çalışmayı onaylayan öğrenciler sadece % 23 ‘tür. Bu yüzdenin küçüklüğü farklı faktörlerden kaynaklanabilir. Bizim varsayımımız ise öğrencilerin bireysel çalışma yeteneğinden yoksun olmasındandır. Bunun temelinde yatan neden ise öğrencilerin % 31’ nin takım çalışmasını istemelerinden kaynaklıdır. Diğer bir varsayım da öğrencilerin % 11’nin bireysel olarak kendilerine olan güvensizliği ve derslerde işlenen benzer soruları tercih etmeleridir. Öğrencilerin %16‘sı bağımsız çalışmayı ve derste herhangi bir görev almayı nadiren kabul ediyor. Öğrencilerin %19’u ise zorluk yaşadıkları için hiçbir görev almak istemiyor.

Yapılan sonuçlara göre öğrencilerin beşte biri bireysel çalışmayı, problemlerde ve projelerde dâhil olmayı ve baş etmeyi başarabiliyor. Bu da öğretmenler olarak bu yaş grubuna göre bireysel eğitime daha çok önem vermemiz gerektiğini gösteriyor.

Bilindiği gibi hayat sürekli olarak farklı sorunlar, problemler ve ikilemler sunmaktadır. Bu sebepten dolayı profesyonel yönleri böylelikle gelişir ve sorun- çözüm odaklı doğru kararlar verebilirler. Lise öğrencileri üzerinde yapılan araştırmaya göre Şekil 1’dekine benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan ankete göre katılan öğrencilerin %30’u zorluk derecesine göre yapılan bireysel çalışmalardan memnunlar. İlk araştırma sonuçlarına yakın olan ise bireysel çalışmayı tercih eden öğrencilerin de takım olarak, fakat bireysel çalışmayı tercih etmeleridir. Bu iki gruptaki öğrencilerin %3’u bireysel motivasyon, uygulanan yöntemlere ve onları zorlayan her türlü sorunlara karşı oldukları gözlemlenmektedir. Yapılan ankette anlaşıldığı üzere öğrencilerin %4’ü kendilerine olan güvensizlik ve başarısızlıkları sebebi ile öğrenme güçlüğü çekiyorlar. Öğrencilerin %3’ü ise eğitimde özerklik istemiyorlar. Sanırım bu küçük yüzde lise öğrencilerinin kişisel gelişimi ve hayati gelişiminden kaynaklanıyor veya diğer sebeplerden dolayı. % 19 ‘u bu yönetimin seyrek olarak uygulanması ise benimsediklerini belirtiyorlar. Öğrencilerin % 8’i ise sınıfta ortak olarak işlenen ödevleri

tercih ediyor. Bu gruptaki öğrenciler hakkındaki fikrimiz ise, bu tercihin onların kişisel, sosyal- kültürel ve miraçlarına bağlı olduğunu kanaatine varıyoruz.
Ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu yani %66'sı bireysel çalışmayı ve sürekliliğini onaylıyor. Yani ankete katılan öğrencilerin 3/2 sini kapsıyor. Sanırım bu ciddi payı araştırmaya katılan öğrencilerin olgunluğundan kaynaklanıyor. Zaten lise öğrencilerinin eğitimde birer bağımsız birey olarak hazırdırlar. Bu araştırma tezine göre öğrencilerin %93'ü farklı koşullar olmasına rağmen bireysel çalışmayı tercih ediyor. Kalan %7'lik yüzde diliminde ise öğrenciler hiçbir şekilde çalışmak istemiyor. Teorik bilgilere göre belirttiğimi gibi eğitimde bireysellik, çalışma davranışlarına değiştirdiğini gözlemliyoruz.
Lise ve ortaokul öğrencilerini gruplar halinde karşılaştırdığımız analizlerde ise ortaokul öğrencilerinin %81 i bireysel eğitimi onaylıyor. Lise öğrencilerinde ise %93'ü bireysel çalışmayı onaylıyor. Bence bu küçük %12'lik büyüme payı öğrencilerin sadece öğrenmede değil bireysel öğrenmeye hazır olduklarını gösteriyor. Bireysel öğrenmede yaş faktörü, okulda alınan bireysel becerilerle doğru orantılı değildir. Yapılan anket sonuçlarına göre öğrencilerin %19'ü bireysel çalışmaya karşı oldukları gözlemleniyor. Bu oran lise öğrencilerinde ise %7 'i olarak gözlemleniyor. Burada %12'lik düşüş gözlemliyoruz. Bu da olası istem dışı nedenlerden kaynaklandığını gösteriyor. Lise öğrencilerinin %31'i ve ortaokul grubu öğrencilerinin %36'sı takım halinde çalışmak istiyor. Burada Lise öğrencilerinin yüzde diliminde artış gözlemliyoruz. Fakat en büyük yüzdesi olan iki grup arasında yapılan tercih olanağından kaynaklanıyor. %5'lik yüzde dilimi önemsiz kalmasına rağmen genel büyümedeki artış öğretmenlerin bu bireysel öğrenmeyi öğretmeyi tercih etmelerini sağlıyor. Aynı zamanda Ortaokul grubunda %23'lük diliminden, %30 dilimine yükseldiğini gözlemliyoruz. Yani % 7'lik artış dilimi gözlemliyoruz. Son iki soruya cevaben, istikrarlı bir şekilde bireysel eğitimin önemini ortaya koyuyor. Bireysel eğitime olan ilgide yaş faktörü belirleyici değildir. Ergenlik çağından olgunluk yaşına kadar bireysel çalışmaya ilgisi yoksa bu yeterlilik gelişemez. Sonradan bireysel okuma kazanılamaz. Öğrencilerin tercihi takım çalışmasıdır. Yani takım ruhuyla bireysel çalışma.

Sonuç

- Eğitimde bireysel çalışma becerisi ortaokul ve lisede ergenlik çağındaki öğrencilerde ve gençlerde yeteri kadar gelişmemiştir. Bu yönde öğretmenlere büyük görevler düşüyor.
- Öğrencilerin aktif olarak bireysel başarısı öğretmenin eğitimde bireysel çalışma odaklı farklı yöntemler dâhil etmesiyle elde edilebilir. Öğretmenler takım ruhu ile bireysel sorular yöneltirlerse öğrencilerin başarısı yükselir.
- Ortaokuldaki öğrencilerin başarısı takım ruhu ile bireysel çalışma yöntemi ile daha da yüksek seviyeye ulaşabilir. Aynı zamanda öğretmenin eğitimci ruhu ve desteğini de unutmamamız gerekir. Günümüz eğitiminde bireysel olarak kendine güven duygusu, problem çözme, sebep – sonuç odaklı çalışma ve bilgi yorumlama eğitim sektöründe yetersizlikler gözlemleniyor. Eğitim sürecinde önceliğimiz seçimimiz olmalıdır.

Çözüm

Öğretmenler öğrencilerin bireysel ve en uygun yeteneklerinin gelişimi için farklı yollar, teknikler, aktif düşünme yöntemleriyle ve yaratıcı düşünme gücünü geliştirme yöntemleri kullanmalılar. Yani gerçeklere dikkat ettiğimizde öğrenciler öğretmen rolünde. Yani öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Bu aslında öğrencilerin bireysel çalışmasındaki yetenek ve becerileriyle alakalıdır.
Öğretmen eğitim sürecinde ve organizasyonunda daimi olarak desteğini sağlamalıdır. Eğitim sürecinde mutlaka öğretmen – öğrenci iletişimi olmalıdır ve öğrenci desteklenmelidir. Tercih ettiği ders teknikleri ve uygulama dersleri kolaylaştırıcı rolü araçları olmalıdır. Buradaki asıl amaç bireysel çalışma fırsatı sunmak. Öğrencilerde bireysel çalışmanın yanında bağımsız çalışma becerileri, kişisel öğrenme niteliklerini geliştirmek ve de öz denetimlerinin olumlu yönde gelişmesi için koşullar yaratmak. Böylelikle eğitim için bireysel olarak gelişimini sağlayabilecekler. Bağımsız olarak bilgi keşfinde bulunabilecekler ve keşfettikleri bilgileri kullanabilecekler. Böylelikle bireysel olarak eğitim ve hayati problemlere çözüm odaklı yaklaşacaklar.
Eğitim faaliyetlerinin organizasyonunda bireysel eğitimde aktif olarak bireysel öğrenme ve bireysel çalışma yöntemleri uygulamakla kaliteli eğitime ulaşmak önceliğimizdir.

Kaynakça:

1. Komenski, Ya.A., Velikata didaktika, izd.BAN, S., 1957
2. Chakarov, N. Atanasov, Zh., Istoria na pedagogikata, izd. Narodna prosveta, 1975, S.
3. Huczynski A.A., Buchanan D. A., Organizational behavior, publ. Prentice Hall, Edinburg, ISBN 978-0-273-70835-3
4. Wolfe K. (2006) Active Learning, Journal of Teaching in Travel & Tourism, 6:1, 77-82, DOI: 10.1300/J172v06n01_05
5. MON, Obshto obrazovanie // Kompetentnosten podhod // Za prehoda ot znania kam umenia prehoda ot znania kam umenia // https://mon.bg/bg/100770
6. Naredba № 5 ot 30 noemvri 2015 g. za obshtoobrazovatelnata podgotovka Obn. DV. br.95 ot 8 Dekemvri 2015g., https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136697599
7. Ofitsialen vestnik na Evropeyskia sayuz, PREPORAKA NA SAVETA ot 22 may 2018 godina otnosno klyuchovite kompetentnosti za uchene prez tselia zhivot, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=GA 2018/C 189/01

ALİ MƏKTƏBLƏRİN TƏHSİL MƏKANINDA GƏNCLƏRİN SOSİALLAŞMASI

dosenti İsmayılova Mehriban Cəlal qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin, Pedaqoji psixologiya kafedrasının

ABSTRACT:

Throughout history, the development of higher education has had the functions of education, vocational and social socialization as a combination of three main areas, the socio-cultural features of the development of higher education confirm the expediency of distinguishing the three components of socialization. Socialization in education is the stimulation of the formation of motivation and skills of young people to adapt to the characteristics of educational activities in higher education. Socialization in the profession involves not only the acquisition of certain knowledge, skills and behavioral systems necessary for young people in the chosen profession, but also the formation of social qualities necessary for dynamic rapid adaptation. Social socialization is associated with stimulating the development of students not only what is necessary for the individual, but also the development of social properties and qualities that are a factor in the effective development of society as a whole.

Education socialization is a priority for the first stage of socialization in higher education (I-II courses). Professional socialization of students is carried out mainly in the second stage (III-IV courses). These two directions are more related to purposeful socialization. Social socialization takes place throughout the educational process of universities and is relatively manageable. The leading mechanisms of socialization in higher education are social interactions such as education and upbringing, subculture of higher education, "teacher-student" and "student-student". In the process of adaptation, the socialization of students involves certain social qualities and properties that meet the needs of young people themselves and society in a changing society. Analysis of the results of psychological research has shown that in modern society, the resources of socialization are not fully used in higher education institutions. The way to optimize targeted socialization in universities is to improve the organization of the educational process in order to create the necessary conditions for increasing the independence, initiative, creativity and responsibility of students in the educational process. Therefore, the educational work requires special attention as a mechanism for the formation of socially significant personality traits of students.

Açar sözlər: sosiallaşma, sosial reallıq, sosial qruplar, davranış sistemi, adaptasiya, motivasiya
Keywords: socialization, social reality, social groups, behavioral system, adaptation, motivation

GİRİŞ

Sosial reallığın xarakterik xüsusiyyəti kimi qeyri-müəyyənlik sosial hadisələrin xassələri arasında qarşılıqlı əlaqələri nəzərdə tutur. Sosiallaşma sistemində qeyri-müəyyənlik özünü göstərir. Getdikcə ailənin rolu azalır, təhsildə dəyişikliklər baş verir, bu prosesdə kütləvi informasiya vasitələrinin, həmyaşıdların və dostların rolu artır. Ənənəvi olaraq sosiallaşma obyekt-subyekt və ya subyekt-subyekt modelləri çərçivəsində nəzərdən keçirilir ki, bu modellərdə ya fərd, ya da cəmiyyət əsas reallıq kimi götürülür. Sosiallaşma bir proses olub "fərd - sosial qruplar - cəmiyyət" kimi insanların qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif səviyyəli sosial subyektlərin cəmiyyətin sosial-mədəni və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən bərabərhüquqlu subyektləri kimi təzahür edir.

Sosiallaşma fərdin inkişafının sosial cəhətdən şərtlənməsidir. O həm də fərdin sosial mühitə daxil olub ömür boyu davam edən sosial inkişaf, həm də sosial qrupun normaları və sərvətlərinin verilməsi prosesidir. Bu prosesdə insan sosial varlıq kimi ətraf mühiti dəyişdirir, qarşılıqlı əlaqə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemində inkişaf edib sosiallaşır.

Sosial psixologiyada sosiallaşma anlayışı dar və geniş mənalarda başa düşülür. Bu anlayışa yanaşma B.D.Parıgin tərəfindən təklif edilmişdir. Dar mənada sosiallaşma anlayışı "sosial mühitə daxil olma", "ona uyğunlaşma", geniş mənada isə “tarixi proses”, “filogenez" mənasını ifadə edir.

N.İ.Şevadrin belə hesab edir ki, sosiallaşma insanı təbii varlıqdan sosial varlığa çevirən, ictimai həyat təcrübəsinin insan tərəfindən mənimsənilməsinin hərtərəfli prosesidir. Nəticədə insan sosial mühitdə davranış stereotiplərini, sosial normaları və sərvət dəyərlərini mənim- səyir. Sosiallaşmanı adaptasiya prosesinin,

şəxsiyyətin inkişafının və uşaq təsəvvürlərindən imtinanın üçtərəfli prosesi kimi nəzərdən keçirmək olar [7, səh.198].

Gənclərin sosiallaşmasının özünəməxsusluğu ondadır ki, onlar müəyyən sosial qruplarda yaşlılarla və həmyaşıdları ilə qarşılıqlı münasibətdə, ünsiyyətdə bir sıra yeni funksiyaları yerinə yetirirlər. Gənclər fəaliyyətin müxtəlif ictimai əhəmiyyətli sahələrinə daxil olmaqla ünsiyyət dairələrini genişləndirir, sosial dəyərləri mənimsəyir və şəxsi əxlaqi keyfiyyətlərini formalaşdıraraq sosiallaşırlar. Bu yaş dövründə gənclər həmyaşıdları ilə ünsiyyətdən məmnunluq hissi duyur və özlərini təsdiq edirlər. Tələbatını ödəməklə sosiallaşan gənclər təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələrə müxtəlif baxışlar əldə edir, dəyər, əxlaq və davranış qaydalarına yiyələnirlər.

Sosiallaşma prosesində gənc özünü nümunə göstərir, müxtəlif sosial rolları yerinə yetirir, bununla da özünü təzahür etdirə bilir. Sosial rolların yerinə yetirilməsi dinamikasında gənc sosial aləmə daxil olmaqla ətrafındakı insanlarla qarşılıqlı münasibətlərinə dair şəxsi təsəvvürlərini əldə edə bilir. A.V.Mudrik adaptasiyanın hər bir mərhələsində gənclərin sosiallaşmasında həll ediləcək üç qrup vəzifəni müəyyən etmişdir: ***təbii-mədəni, sosial-mədəni və sosial-psixoloji***.

*** *Təbii-mədəni vəzifələr*** gənclik yaş dövründə onların fiziki və seksual inkişafının müəyyən səviyyəsindəki uğurları ilə bağlı olub onlar bu və ya digər ərazi-mədəni şəraitdə normativlərdəki fərqliliklərlə xarakterizə olunur. Gənc bu vəzifələri yerinə yetirməklə özünün cəmiyyətdə statusunu müəyyən edir və sosiallaşır.

*** *Sosial-mədəni vəzifələr*** idraki, əxlaqi-mənəvi və dəyər kimi vəzifələr tarixi sosiumda gənclik yaş mərhələsi üçün spesifikdir. Bu vəzifələri yerinə yetirməklə gənc əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri özündə əxz edir, sosial norma və dəyərləri mənimsəyir, fəallıq göstərərək sosiallaşır.

*** *Sosial-psixoloji vəzifələr*** gənclərin özünüdərki, özünüreallaşdırması, özünütəyini, özünüaktuallaşdırması ilə bağlıdıri, o, psixoloji məzmuna və onlara nail olmaq üsullarına malikdir. Belə ki, gənc mənsub olduğu sosial qruplarda onu əhatə edən insanlarla qarşılıqlı təmasa daxil olur, özünü yaşlılar və həmyaşıdları arasında təsdiq edir, sosiallaşaraq öz "Mən konsepsiyası"nı təzahür etdirir.

Psixoloji tədqiqatların təhlili adaptasiya prosesində gənclərin sosiallaşaraq üç komponenti müəyyən etməyə imkan vermişdir: *idraki, dəyər-istiqamətlənmə və fəaliyyətli.*

*** *İdraki komponent*** - sosial münasibətlərdə və sosiumda gənclərin həyatı üçün zəruri olan bilik və bacarıqların əldə etməsini nəzərdə tutan, habelə dünyanın mənzərəsinin obrazını fikir və təsəvvürlərində yaradılmasına yönəldilən kompo- nentdir. Gənclər sosial qruplarda və cəmiyyətdə sosiallaşaraq həmin idraki komponentləri mənimsəyir, təlim-tərbiyə prosesində onlardan zəruri hallarda istifadə edirlər.

*** *Dəyər-istiqamətlənmə komponenti*** - gənclərin şəxsi sosial təcrübəyə dair informasiyaları əldə etməsi və ona şəxsi münasibətlərinin formalaşması ilə nəticələnir. Bu komponentə cəmiyytdəictimai davranış qaydalarına, başqa adamların sosial normalarına və davranış formalarına yiyələnmək, onlara riayət etmək qabiliyyəti aid edilir.

Bu komponentlərin birgə fəaliyyətində gənclər sosiallaşır və müsbət əxlaqi sosial keyfiyyətlərə yiyələnir və onları dəyərləndirirlər. Sosiallaşma prosesində bu komponentlərin psixoloji mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gənc sosial normaları və rolları mənimsəyir, fəaliyyətin məzmununu başa düşüb onun sosial əhəmiyyətliliyini dəyərləndirir və ona doğru istiqamətlənirlər.

*** *Fəaliyyətli komponentin*** əsasında dəyərlər sisteminə əsaslanan sosial fəaliyyət sistemində gənclərin fəallığı özünü aydın göstərir. Bu komponent gəncləri fəaliyyətə təhrik etməklə şəxsi sosial təcrübə əldə etməyi nəzərdə tutur, həmçinin öz şəxsiyyətini subyekt qismində təzahür etdirməyə, gəncin özünü təkrarolunmaz fərdiyyəti kimi formalaşdırmağa, təlim-tərbiyə prosesində adaptasiya olmağa və sosiallaşmağa imkan verir.

Yuxarıda göstərilən funksional komponentlər sistemi adaptasiya prosesində gənclərin sosiallaşması ilə sıx bağlıdır. Gənclərin sosiallaşmasının tam və obyektiv sistemi onun komponentlərinin birliyinə gətirib çıxarır. Sosiallaşma dedikdə, cəmiyyətin tələblərinə və statusuna cavab verən keyfiyyətlərin necə formalaşması başa düşülür.

Sosiallaşmaya gənclərin şəxsi və sosial keyfiyyətlərin mənimsənilməsi daxildir. Sosiallaşmış gənclər sosial cəhətdən yetkindirlər. Sosiallaşma "sosial yetkinlik" termini adı altında konkret sosiomədəni konteksdə gənclərin sosial keyfiyyətlərinin inkişaf dərəcəsi kimi başa düşülür. A.İ.Kravçenko şəxsiyyətin sosiallaşmasını

(sosial yetkinliyi) sosial-əxlaqi keyfiyyətlərin: əməksevərliyin, borc hissinin, ictimai şüurluluq və aktivliyin, qanuna riayət etmənin yüksək dərəcədə inkişafı ilə müəyyən etmişdir.

Ali təhsilin inkişafında bütün tarix boyu əsas üç sahənin məcmusu kimi təhsil, peşə və sosial sosiallaşma funksiyaları mövcud olmuşdur ki, ali təhsilin inkişafının sosial-mədəni xüsusiyyətləri sosiallaşmanın üç komponentinin fərqləndirilməsinin məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir.

Təhsildə sosiallaşma gənclərin ali təhsildə təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşması üçün motivasiya və bacarıqlarının formalaşmasının stimullaşdırılmasıdır.

Peşədə sosiallaşma təkcə seçilmiş peşə sahəsində gənclər üçün zəruri olan müəyyən bilik, bacarıq və davranış sisteminin mənimsənilməsini deyil, həm də dinamik şəkildə tez adaptasiya üçün zəruri olan sosial keyfiyyətlərin formalaşmasını əhatə edir.

İctimai sosiallaşma tələbələrdə təkcə fərd üçün lazım olanı deyil, həm də bütün cəmiyyətin səmərəli inkişaf amili olan sosial xassələrin və keyfiyyətlərin inkişafının stimullaşdırılması ilə əlaqələndirilir.

Digər qrup alimlər isə şəxsiyyətin sosiallaşmasının (sosial yetkinliyin) əsas meyarlarını özünəhörmətlə, başqa adamlara, təbiətə qayğı ilə proqnozlaşdırmağı bacarmaqda, həyata yaradıcı yanaşmada və kreativlikdə ifadə edirlər. Bir sözlə, sosiallaşmış gənclər yaşadıqları cəmiyyətin əxlaq normalarını və qaydalarını qəbul edib mənimsəyir, mənəviy- yatca formalaşırlar. Uğurlu sosiallaşma bir tərəfdən cəmiyyətə konformluq bacarığını, digər tərəfdən isə əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşma meylinə qarşı möhkəm durmağı nəzərdə tutur.

A.V.Mudrik adaptasiya prosesində uğurlu sosiallaşmanı universal mənəvi dəyərlərin başa düşülməsinə yönəldilmiş, sosial rola seçici münasibət zamanı özünün dəyərləri və tələbləri arasında balans yaradan bir şəxsiyyət kimi xarakterizə etmişdir. [5].

Psixoloji tədqiqatların nəticələrinin təhlili göstərdi ki, müasir cəmiyyətdə ali təhsil müəssisələrində məqsədyönlü şəkildə sosiallaşma resurslarından tam istifadə olunmur. Universitetlərdə ünvanlı sosiallaşmanın optimallaşdırılması yolu təhsil fəaliyyəti prosesində tələbələrin müstəqilliyinin, təşəbbüskarlığının, yaradıcılığının, məsuliyyətinin artırılması üçün lazımi şərait yaratmaq məqsədilə tədris prosesinin təşkilini təkmilləşdirmək zəruridir. Odur ki, aparılan təlim-tərbiyə işi tələbələrin sosial əhəmiyyətli şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması mexanizmi kimi xüsusi diqqət tələb edir.

Adaptasiya prosesində gənclər sosiallaşaraq inteqrasiya, özünüinkişafa və özünü- reallaşmaya nail olurlar. Onların birliyi ətraf mühitdə və birgə fəaliyyətdə gənclərin uğurlu sosiallaşmasını təmin edir. Odur ki, cəmiyyətdə sosiallaşmış gənclər sosial tələblərə uyğun hərəkət etməyi, həyati situasiyaların inkişafında gedən neqativ hallara və onun fəaliyyətinin inkişafını ləngidən meyllərə qarşı durmağı bacarmalıdırlar.

NƏTİCƏ

Ali təhsilin inkişafında bütün tarix boyu əsas üç sahənin məcmusu kimi təhsil, peşə və sosial sosiallaşma funksiyaları mövcud olmuşdur ki, ali təhsilin inkişafının sosial-mədəni xüsusiyyətləri sosiallaşmanın üç komponentinin fərqləndirilməsinin məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir. *Təhsildə sosiallaşma* gənclərin ali təhsildə təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşması üçün motivasiya və bacarıqlarının formalaşmasının stimullaşdırılmasıdır. *Peşədə sosiallaşma* təkcə seçilmiş peşə sahəsində gənclər üçün zəruri olan müəyyən bilik, bacarıq və davranış sisteminin mənimsənilməsini deyil, həm də dinamik şəkildə tez adaptasiya üçün zəruri olan sosial keyfiyyətlərin formalaşmasını əhatə edir. *İctimai sosiallaşma* tələbələrdə təkcə fərd üçün lazım olanı deyil, həm də bütün cəmiyyətin səmərəli inkişaf amili olan sosial xassələrin və keyfiyyətlərin inkişafının stimullaşdırılması ilə əlaqələndirilir.

Ali təhsildə sosiallaşmanın birinci mərhələsi (I-II kurs) üçün təhsil sosiallaşması prioritetdir. Tələbələrin peşəkar sosiallaşması əsasən ikinci mərhələdə (III-IV kurs) həyata keçirilir. Bu iki istiqamət daha çox məqsədyönlü sosiallaşma ilə bağlıdır. İctimai sosiallaşma universitetlərin bütün təhsil prosesində həyata keçirilir və nisbətən idarə olunandır. Ali təhsildə sosiallaşmanın aparıcı mexanizmləri təhsil və tərbiyə, ali təhsilin submədəniyyəti, "müəllim-tələbə" və "tələbə-tələbə" kimi sosial qarşılıqlı əlaqələrdir. Adaptasiya prosesində tələbələrin sosiallaşması dəyişən cəmiyyətdə gənclərin özlərinin və cəmiyyətin tələbatlarına cavab verən müəyyən sosial keyfiyyətlər və xassələri əhatə edir.

Psixoloji tədqiqatların nəticələrinin təhlili göstərdi ki, müasir cəmiyyətdə ali təhsil müəssisələrində məqsədyönlü şəkildə sosiallaşma resurslarından tam istifadə olunmur. Universitetlərdə ünvanlı sosiallaşmanın optimallaşdırılması yolu təhsil fəaliyyəti prosesində tələbələrin müstəqilliyinin, təşəbbüskarlığının,

yaradıcılığının, məsuliyyətinin artırılması üçün lazımi şərait yaratmaq məqsədilə tədris prosesinin təşkilini təkmilləşdirmək zəruridir. Odur ki, aparılan təlim-tərbiyə işi tələbələrin sosial əhəmiyyətli şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması mexanizmi kimi xüsusi diqqət tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, Çinar-çap, 2002, -620s.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı, Qapp, Poliqraf korporasiyası, 2003, -365 s.
3. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası. Ali pedaqoji məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2015, -424s.
4. Иваненков С.П. Проблемы социализация современной молодежи. 2-е изд. доп. СПб, Синтез-Полиграф, 2003
5. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие. М.: Изд-во центр "Академия", 2004, -304с.
6. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А.А. Реан. - М.: Прайм-Еврознак, 2004. - 416 с.
7. Шевандрин Н.И. Социальная психология в образовании: Учеб. пособие. Ч.1. Концептуальные и прикладные основы социальной психологии. - М.: ВЛАДОС, 1995. - 544 с.: илл.

MÜASİR PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALAR(İKT, TTT, LT)

[MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES(ICT, CTT, PT)]

Ceyran Abduləzim qızı Orucova

baş müəllim, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Unversiteti Ümumi pedaqogika kafedrası,

ORCİD – 0000 – 0002 – 3803 – 4105

XÜLASƏ

Məqalədə müasir pedaqoji texnologiyalardan olan İnformasiya-Kommunikasiya (İKT), Tənqidi Təfəkkür (TTT) və Layihə Texnologiyalarından (LT) bəhs olunur. Göstərilir ki, bu texnologiyaların klassik təhsil modeli ilə işləyən məktəblərdə tətbiqi, təlimdə yeknəsəqliyi və monotonluğu aradan qaldırmağa xidmət edir. Bu texnologiyaların tətbiqi eyni zamanda kollektivdə müəllimin nüfuzunun, həmçinin öz professional kompetensiyasının və özünüqiymətləndirmə qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur

Açar sözlər: ənənəvi təhsil, müasir təhsil, pedaqoji texnologiyalar, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, tənqidi təfəkkür texnologiyası, layihə texnologiyası

SUMMARY

The article deals with modern pedagogical technologies, such as information and communication and project technologies, as well as the technology of critical thinking. It is shown that the use of these technologies in schools working with the classical model of education serves to eliminate the uniformity and monotony in education. The use of these technologies increases the authority of the teacher in the team, as well as his professional competence and self-assessment ability.

Keywords: traditional education, modern education, pedagogical technologies, information and communication technologies, critical thinking technology, project technology

GİRİŞ

Müasir təhsil, nəticəsi bilik, bacarıq və vərdişlər şəklində olan ənənəvi təhsili inkar edərək, təlimalanlarda real-praktik fəaliyyət qabiliyyəti formalaşdırmağı tələb edir. Qarşıya qoyulmuş məsələ öz növbəsində, müəllimlərdən öz işlərində yeni fəaliyyət sisteminə keçmələrini tələb edir. Bununla yanaşı təlim texnologiyaları da dəyişir, belə ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi təhsil müəssisələrində hər bir fənn üzrə təlim çərçivəsini genişləndirmək üçün imkanlar yaradır.

Bu şəraitdə müəllim qarşısında – bilik, bacarıq və vərdişləri əldə etməyə yönəlmiş ənənəvi təlimi, şagird şəxsiyyətini inkişaf etdirən prosesə çevirmək problemi qoyulur. Təlim prosesi zamanı yeni texnologiyalardan istifadə vasitəsilə ənənəvi dərs üsulundan imtina etməkyə, təhsil ortamında yeknəsəkliyi və təlim prosesində monotonluğu (yoruculuğu) aradan qaldırmağa, təlimalanların fəaliyyət formasını dəyişmək üçün şərait yaratmağa, sağlamlığı qorumaq prinsiplərini həyata keçirməyə imkan verir. Texnologiyaların seçilməsində fənnin məzmunu, dərsin məqsədi, təlimalanların hazırlıq səviyyəsi, və yaş kateqoriyaları nəzərə alınmalıdır.

Pedaqoji texnologiyalar əsasən aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

• **Üsulların məcmusu** – pedaqoji biliklər sahəsi, fəaliyyət prosesinin xüsusiyyətlərini əks etdirən xarakteristikalar, onların qarşılıqlı təsir xüsusiyyətləri, təlim-tərbiyə prosesinin lazımı effektivliyini təmin etmək üçün idarəetmə;

• **Sosial təcrübənin ötürülməsi** üçün forma, metod, priyom və vasitələrin məcmusu, həmçinin bu prosesin texniki təchizatı;

• **Təlim-dərketmə prosesi** və ya müəyyən fəaliyyətin, əməliyyatın ardıcıllığı ilə bağlı qarşiya qoyulmuş məqsədə çatmaq istiqamətində müəllimin konkret fəaliyyəti üsullarının məcmusu.

Müasir təlimə verilən tələblərin həyata keçirilməsində daha aktual texnologiyalar aşağıdakılardır:

1.İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası; 2.Tənqidi təfəkkürün inkişaf texnologiyası; 3.Layihə texnologiyası; 4.İnkişafetdirici təlim texnologiyası; 5.Sağlamlıqqoruyucu texnologiyalar; 6.Problemli təlim texnologiyası; 7.Oyun texnologiyaları; 8.Modul texnologiyası; 9.Emalatxana texnologiyası; 10. Keys texnologiyası; 11.İnteqrasiyalayıcı təlim texnologiyası; 12.Pedaqoji əməkdaşlıq texnologiyası; 13.Səviyyə difrensiallayıcı texnologiyalar; 14.Qrup texnologiyaları; 15.Ənənəvi texnologiyalar (sinif-dərs sistemi).

Bu məqalədə, yuxarıda qeyd etdiyimiz müasir təlimə verilən tələblərin həyata keçirilməsində daha aktual texnologiyalardan üçü barədə danışılır: 1.İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası (İKT); 2.Tənqidi təfəkkür texnologiyası (TTT); 3.Layihə texnologiyası (LT).

1.İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası (İKT)

İKT-nin tətbiqi təlimin modernləşdirilməsinin əsas məqsədinə çatmağa imkan yaradır. Bu məqsəd informasiya məkanındakı resurslara bələd olan, müasir texnologiyanın informasiya-kommunikasiya imkanlarından yararlana bilən, həmçinin öz təcrübəsini təqdim edərək, onun praktik əhəmiyyətini aşkara çıxara bilən harmonik inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişdirilməsindən ibarətdir.

Aşağıdakı addımları atmaqla qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq olar:

• təlim prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək;
• təlim alanlarda özünütəhsilə davamlı maraq və səy formalaşdırmaq;
• kommunikativ kompetensiyanı (səriştəliliyi) inkişaf etdirmək və formalaşdırmaq;
• təlimə müsbət motivasiyalar formalaşdırmaq üçün şərait yaratmaq;
• təlimalanlara həyat yolunda azad, ağıllı seçim etməyə yönləndirən bilik vermək.

Son illərdə təhsildə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi barədə məsələni daha tez-tez qaldırırlar. Bu təkcə yeni texniki vasitələr deyil, həm də tədrisin yeni forma və metodları, təlim prosesinə yeni yanaşmalardır. İKT-nin tətbiqi tədrisin müasir, daha yüksək səviyyədə aparılmasını təmin edir və kollektivdə müəllimin nüfuzunu artırır. Eyni zamanda öz profissional kompetensiyasını inkişaf etdirmək istəyən pedaqoqun özünüqiymətləndirmə qabiliyyətini yüksəldir.

İKT-nin tətbiqi sistemi

İKT-nin tətbiqi sistemini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

I mərhələ: tədris materialının aydınlaşdırılması, xüsusi təqdim etmə tələbi, təlim proqramının analizi, tematik planlaşdırmanın analizi, mövzu seçimi, məşğələ tipinin seçilməsi, verilmiş tip məşğələ materialının xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;

II mərhələ: İnformasiya məhsullarının yaradılması, hazır təlimverici mediaresursların seçilməsi, şəxsi informasiya məhsulunun yaradılması (təqdimedilən, təlimləndirici, məşqetdirici və ya nəzarətedici);

III mərhələ: İnformasiya məhsullarının müxtəlif tip dərslərdə, tərbiyə işində, təlimalanların elmi-tədqiqat fəaliyyətinə rəhbərlik işində tətbiqi.

IV mərhələ: İKT-dən istifadə effektivliyinin analizi, nəticələrin dinamikliyinin, fənn üzrə reytinqin öyrənilməsi.

2.Tənqidi təfəkkür texnologiyası (TTT)

Tənqidi təffəkür dedikdə nə başa düşülür? Tənqidi təfəkkür o tip təfəkkürdür ki, istənilən fikrə, hökmə tənqidi yanaşmağa kömək edir, sübutsuz inamı qəbul etməməyi, eyni zamanda yeni ideyalara, metodlara açıq olmağı tələb edir. Tənqidi təfəkkürdə seçim azadlığına, proqnoz keyfiyyətinə, şəxsi qərara cavabdehlik mühüm olan şərtlərdir. Beləliklə, tənqidi təfəkkür tavtaloji olaraq, bir növ keyfiyyətli təfəkkürün sinonimidir. Bu, anlayışdan çox addır. Ancaq bu ad altında beynəlxalq proyektlər sırasında aşağıda göstərəcəyimiz və artıq həyatımıza daxil olmuş texnoloji priyomlar toplanmışdır.

"Tənqidi təfəkkür texnologiyasının" konstruktiv əsasını təlim prosesinin baza modeli təşkil edir.

• Yaddaşdan çağırış etapında öyrənilən haqqında biliklər "çağırılır", aktuallaşdırılır, şəxsi maraq formalaşdırılır, bu və ya digər mövzuya baxışın məqsədi müəyyənləşdirilir.
• Anlama və ya düşünülənin modelləşdirilməsi zamanı bir qayda olaraq, təlimalan yeni informasiya ilə əlaqəyə girir, onu sistemləşdirir. Təlimalan öyrənilən obyektin təbiəti haqqında düşünmə imkanı qazanır, köhnə və yeni informasiyalar arasındakı münasibətə uyğun suallar formalaşdırmağı öyrənir. Bu zaman onun şəxsi pozisiyasının formalaşması baş verir.
• Düşünmə (refleksiya) etapı onunla xarakterizə olunur ki, təlimalan yeni biliyi möhkəmləndirir və fəal şəkildə onu yeni modelə daxil etmək üçün ilkin şəxsi təsəvvürlərini qurur.
• Bu model daxilində işin gedişi zamanı təlimalan informasiyaların müxtəlif üsullarla inteqrasiyalaş-dırılmasına nail olur, müxtəlif təcrübələri, ideya və təsəvvürləri düşünmək əsasında şəxsi fikirlərini formalaşsdırır və məntiqi yekunlaşdırma ilə sübut etmə zəncirini qurur. Ancaq bundan sonra o, öz fikirlərini aydın, inamlı və korrekt şəkildə ətrafdakılara ifadə edir.

Tənqidi təfəkkür texnologiyasının funksiyası üç fazadan ibarətdir:

Çağırış

Motivasiya (yeni informasiya ilə işə, mövzuya maraq oyatmaq);
İnformasiya (mövzuya aid olan əvvəlki biliyə çağırış);
Kommunikativlik (münaqişəsiz fikir mübadiləsi).

Məzmunun düşünülməsi

İnformasiyalayıcı (mövzuya aid yeni informasiyaların alınması);
Sistemləşdirici (bilik kateqoriyasına görə alınan informasiyaların təsnif olunması).

Refleksiya

Kommunikativ (yeni informasiyalar haqqında fikir mübadiləsi);
İnformasiya (yeni bilik əldə edilməsi);
Motivasiya (informasiya sahəsinin genişləndirilməsi üçün maraq oyatmaq);
Qiymətləndirmə (yeni məlumatla məlum bilikləri əlaqələndirmək, öz mövqeyini müəyyən etmək, işin gedişatını qiymətləndirmək).

Tənqidi təfəkkürün inkişafı üçün **əsas metodoloji üsullar**:

1.“Klaster” üsulu; 2.Cədvəl; 3.Təlim-beyin həmləsi; 4.İntellektual hərəkətlər; 5.Ziqzaq; 6.“İnsert” üsulu; 7.Esse; 8.“İdeya səbəti” üsulu; 9."Sinkvinlərin tərtibi" üsulu; 10.Nəzarət sualı metodu; 11.“Bilirəm..., örənmək istəyirəm..., öyrəndim...” üsulu; 12. Su üzərində dairələr;13.Rol layihəsi; 14.Bəli-xeyir; 15.Dayanacaqlarla oxu üsulu; 16.Qarşılıqlı nəzarət üsulu;17.“Kəsişmələr mübahisəsi” üsulu.

3.Layihə texnologiyası (LT)

Layihə texnəlogiyası prinsipial olaraq dünya pedaqogikasında yeni sayılmır. O, XX əsrin əvvəlilərində ABŞ-da yaranmışdır. Onu həmçinin “problem metodu” da adlandırmışlar. Bu texnologiya amerika filosofu və pedaqoqu Con Dyui və onunt tələbəsi Kilpatrik Uilyam Herd tərəfindən təhsil və fəlsəfənin humanist istiqamətli ideyaları ilə əlaqələndirilərək işlənmişdir. Uşaqların gələcək həyatlarında onlara lazım olacaq bilikləri şəxsən əldə etməyə maraq göstərmələri fövqəladə dərəcədə vacib idi.

Bu metodun tətbiqi zamanı pedaqoq ancaq informasiya mənbələrini göstərir və təlimalanları müstəqil axtarış üçün lazım olan istiqamətə yönəldir. Nəticədə təlimalanlar müstəqil şəkildə birgə çalışaraq, onlarda olan uyğun biliklərin tətbiqi ilə, real və nəzərəçarpacaq nəticələr əldə etməklə qoyulmuş problemi həll edirlər. Beləliklə, problemlər üzərində bütün işlər layihə fəaliyətinin konturlarını yaradır.

Göründüyü kimi bu texnologiyanın tətbiqində əsas məqsəd, təlimalanların müəyyən problemə maraqlarını stimullaşdıraraq, onların sahib olduqları biliklərdən istifadə etməklə, problemin həllini tapmaları və əldə edilmiş yeni bilikləri praktiki olaraq tətbiq etmək bacarığına yiyələnmələridir.

Hələ XX əsrin əvvəllərində layihə metodu Rusiya pedaqoqlarının diqqətini çəkmişdir. Rusiyada layihə təlimi ideyası amerika pedaqoqlarının bu sahədə çalışmaları ilə paralel yaranmışdır. Artıq 1905-ci ildə rus pedaqoqu S.T.Şatskinin rəhbərliyi altında, tədris təcrübəsində layihə metodundan fəal surətdə istifdə eməyə calışan, kiçik bir qrup yardılmışdı.

Müasir Rusiya məktəblərində təlimin layihə sistemi, 1980-90-cı illərdə məktəb təlimi islahatları, müəllim və şagirdlər arasındakı münasibətlərin demokratikləşməsi, şagirdlərin fəal qavrama fəaliyətini təmin edən təlim formalarının axtarışı ilə əlaqədar olaraq yenidən canlanmağa başladı.

Layihə texnologiyaları elementlərinin praktiki tətbiqi

Layihə metodologiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlimalan biliyin mənimsənilməsində fəal iştirak edir. Layihə texnologiyası, təlimalanlardan qoyulmuş problemin həlli üçün təcrübi tapşırıqdan istifadə etməyi tələb edir.

Tədqiqat metodu kimi, o, cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində yaranmış konkret tarixi problemi və ya vəzifəni təhlil etməyi öyrədir. Layihələndirmə mədəniyyətinə yiyələnən təlimalan yaradıcı düşünməyi, qarşısında duran problemlərin həlli üçün mümkün variantları proqnozlaşdırmağı öyrənir. Beləliklə, layihə metodikasi:

1.yüksək kommunikativliyi ilə xarakterizə olunur;
2.təlimalanların öz fikirlərini, hisslərini ifadə etmələrini, təlimdə fəal iştirakını təmin edir;
3.təlimdə təlimalanların kommunikativ-idraki fəaliyyətinin təşkilinin xüsusi formasıdır;

4.tədris prosesinin dövri təşkilinə əsaslanır.

Beləliklə, həm layihənin elementləri, həm də layihə texnologiyasının özü təkrarlayıcı-ümumiləşdirici dərsin növlərindən biri kimi müəyyən mövzunun öyrənilməsinin sonunda tətbiq edilməlidir. Bu metodologiyanın elementlərindən biri də konkret mövzu üzrə layihənin hazırlanması və müdafiəsi metoduna əsaslanan layihə müzakirəsidir.

Layihə üzərində işin mərhələləri

Mərhələlər	Təlimalanın fəaliyyəti	Pedaqoqun fəalyyəti
Təşkilati-hazırlıq	Layihə mövzusunun seçilməsi, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, ideya planının həyata keçirilməsinin işlənib hazırlanması, mikroqrupların formalaşdırılması	İştirakçılar üçün motivasiyanın formalaşdırılması, layihənin mövzu və janrının seçilməsi ilə bağlı məsləhətlərin verilməsi, iştirakçı fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının hazırlanması
Axtarış	Toplanmış məlumatların cəmlənməsi, təhlili və sistemləşdirilməsi, müsahibələrin qeydə alınması, toplanmış materialın mikroqruplarda müzakirəsi, fərziyyənin irəli sürülməsi və sınaqdan keçirilməsi, plan və poster təqdimatının tərtib edilməsi, özünə nəzarət	Layihənin məzmunu ilə bağlı müntəzəm məsləhətləşmələr, materialın təşkili və işlənməsinə köməklik, layihənin tərtibatı üzrə məsləhət-ləşmələr, hər bir şagirdin fəaliy-yətinin izlənilməsi, qiymətləndirmə
Yekun	Layihənin tərtibatı, müdafiəyə hazırlıq	Çıxışa hazırlığa və layihənin hazırlanmasına köməklik

Problemin aktuallığı: Dövlət təhsil standartları təlimdə əsas məsələ kimi şagird şəxsiyyətinin inkişafını qarşıya qoyur. Bu məsələ öz növbəsində, müəllimlərdən də iş fəaliyyətləri zamanı yeni standartları həyata keçirərkən yeni texnologiyalardan istifadə olunmasını tələb edir. Bu baxımdan informasiya-kommunikasiya, tənqidi təfəkkür və layihə texnologiyalarının öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi: Məqalədə ən yeni və aktual təlim texnologiyalarından olan – informasiya-kommunikasiya, tənqidi təfəkkür və layihə texnologiyaları haqqında əsas tarixi, nəzəri və praktiki bilgilər sistemləşdirilmiş, onların üstünlükləri misallar vasitəsilə göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Təlim texnologiyalarının dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi təhsil müəssisələrində hər bir fənn üzrə təlim çərçivəsini genişləndirmək üçün lazımi imkanlar yaradır. Bu baxımdan təlim prosesində informasiya-kommunikasiya, tənqidi təfəkkür və layihə texnologiyalarından praktik olaraq istifadə zərurəti yaranır.

Ədəbiyyat:

1. Y.Talıbov, Ə.Ağayev, İ.İsayev, A.Eminov, Pedaqogika, Bakı, "Adiloğlu", 2006.
2. Ə.Paşayev, F.Rüstəmov, Pedaqogika, Bakı, "Elm və təhsil", 2010.
3. Безновская В.В., Выбор образовательных технологий: традиционная модель или инновационный подход? Вестник МАДИ, 2014, № 4 (39), стр. 3-7.
4. Ларина В.П., Ходырева Е.А., Окунев А.А., Лекции на занятиях «Современные педагогические технологии», Киров: 1999 – 2002.
5. Педагогические науки, Выпуск №3 (105), Март, 2021.

BIOLOGIYANIN TƏDRISI FƏNNININ PSIXOLOJI - PEDAQOJI ƏSASLARI.

(Psychological and pedagogical bases of teaching biology.)

Gülşən Haciyeva

Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

XÜLASƏ

Müasir dövrdə qloballaşma mürəkkəb, çoxsahəli mexanizmə malikdir və onun bütün tərəflərini analiz etmək mümkün deyil. Bununla belə, onun idarə olunan, konkret məqsədə xidmət edən quruluşu və mexanizmi vardır. Biz bu mexanizmlərdən yalnız birini – biologiyanın tədrisinə psixo-pedaqoji aspektdən yanaşmanın məzmununu nəzərdən keçirəcəyik. Çünki, psixologiya və pedaqogika elmlərinin qovşağında əmələ gələn bu yanaşma pedaqoji elmlər sistemində ən müasir sahələrdən biri sayılır.

Aydın məsələdir ki, insanın yaşadığı mühitin mədəniyyətində, münasibətlərində baş verən dəyişmələr onun sosial - psixoloji quruluşuna birbaşa təsir göstərir. Bu dəyişmələrin insan psixikasında və psixologiyasında əmələ gətirdiyi yenilikləri Ə.Ə. Əlizadə ilk növbədə təfəkkürlə əlaqələndirir. Əmələ gələn yeni təfəkkür təhsildə yeni düşüncə tərzinin, bu zəmində yeni pedaqoji yanaşmanın, bir sözlə, “ yeni pedaqoji təfəkkürün ” əsasını qoyur: “ Mədəniyyət insanın ikinci təbiətidir, onun yaratdığı simvolik mühitdir. Mədəniyyət məkanı çoxcəhətlidir. “ Yeni dövr” mədəniyyətində “ən yeni dövr” mədəniyyətinin seçimli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Yeni pedaqoji təfəkkürün başlıca paradiqmaları “ən yeni dövr” mədəniyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almadan yeni pedaqoji təfəkkürün mahiyyətini aydınlaşdırmaq mümkün deyil .”

Əslində, psixologiya tarixən, həmişə pedaqogika elminin metodoloji əsası rolunda çıxış edib. Psixologiya elmi bir çox sahələrdə, o cümlədən təhsil tədqiqatları sahəsində böyük uğurlar əldə edib. Məhz bu uğurlara görədir ki, pedaqogika elmi özünün bir çox problemlərinin həllini elmi psixologiyanın nəzəriyyəsində və təcrübəsində, bir sözlə, tədris prosesinin özünün psixolojiləşdirilməsində axtarır. Bu axtarışların istiqamətləri çoxdur. Onlardan biri - təhsilə psixopedaqoji yanaşmadır. Tərbiyənin psixologiyası - tərbiyənin və təhsilin psixoloji əsaslarını öyrənən psixoloji bir sahədir.

Açar sozlər: psixologiya, pedaqogika, tələbə, metodika, təhsil, tərbiyə.

ABSTRAKT

In modern times, globalization has a complex, multifaceted mechanism, and it is impossible to analyze all its aspects. However, it has a managed structure and a mechanism that serves a specific purpose. We will consider only one of these mechanisms - the content of the psycho-pedagogical approach to the teaching of biology. Because this approach, which emerged at the intersection of psychology and pedagogy, is considered one of the most modern fields in the system of pedagogical sciences.

It is clear that changes in the culture and attitudes of the environment in which a person lives have a direct impact on his socio-psychological structure. The innovations created by these changes in the human psyche and psychology were introduced by A.A. Alizadeh first of all connects with thinking. The emerging new thinking lays the foundation for a new way of thinking in education, on this basis, a new pedagogical approach, in short, a "new pedagogical thinking": "Culture is the second nature of man, the symbolic environment he creates. The cultural space is multifaceted. Selective features of the "newest period" culture have been identified in the "new era" culture. The main paradigms of the new pedagogical thinking are connected with the features of the culture of the "most recent period". It is impossible to clarify the essence of the new pedagogical thinking without taking into account these features. ”

In fact, psychology has historically always been the methodological basis of pedagogical science. Psychology has made great strides in many fields, including educational research. It is because of these successes that the science of pedagogy seeks solutions to many of its problems in the theory and practice of scientific psychology, in short, in the psychologicalization of the teaching process itself. There are many directions of this search. One of them is the psychopedagogical approach to education. Psychology of education is a psychological field that studies the psychological foundations of upbringing and education.

Key words: psychology, pedagogy, student, methodology, education, upbringing.

GİRİŞ

Tədrisin hər hansı bir prinsipləri müəllimin qoyduğu məqsədlərdən asılıdır. Bu tələbənin yaradıcı təfəkküründün inkişafına səbəb olur. Amma unutmaq olmaz ki, bütün tələbələri inkişaf etdirən və ağıllı universal qayda yoxdur. Bir neçə prinsip var ki, müəllimi həqiqətən yaxşı müəllim edər və onun fəaliyyətinin təsirini maksimal edər. Aşağıda tədrisin tələbənin inkişaf və təhsilində maksimum nəticələr verən bir neçə prinsipləri göstərilmişdir.

1. Tədrisin və inkişafın çox vacib olduğuna əmin olmaq.

Tələbələrin bilik və bacarıqları haqda düzgün analiz aparmaq. Verilmiş problem tədrisin əsas suallarını əhatə edir. Məsələn, əgər tələbə tədris prosesinin tələblərini yerinə yetirmirsə, onda xəbər almaq lazımdır ki, ondan nəyin tələb olduğunu anlayırmı. Bununla yanaşı şəxsiyyətin bilik, bacarıq və vərdişləri və digər xüsusiyyətləri ilə əlaqədar analiz aparmaq lazımdır. Bu tədris prosesini hansı istiqamətə yönəltmək lazım olduğunu aydınlaşdırar.

2.Tədris və inkişafa səbəb olan şəraitin yaradılması. Tələbənin aldığı təhsili ilə onun həyatda praktik tətbiqi arasında əlaqəni bildiyinə əmin olmaq lazımdır. Tələbənin təhsili ilə onun cəmiyyət üçün və özü üçün yararlı olması arasında bir əlaqənin olduğunu dərk edən zaman tədrisin effektliliyi dəfələrcə artmış olur. Müsbət fikirlərlə, yaxşı qiymətlərlə bir qədər də tapşırıqların uğurla yerinə yetirilməsinə nail olmaq olar. Tələbə belə halda daha motivləşdirilmiş olur.

3.Praktikada əhəmiyyəti olan tədris və inkişafın təmin olunması. Pedaqoji prosesə elə bir bilik, bacarıq və vərdişlər daxil edilmişdir ki, bu qarşılıqlı formada yox, konkret halda praktik əhəmiyyətə malik olsun. Tələbənin öyrəndiyi hər bir şey ona həyatda lazımlı olmalıdır. Nəzəriyyə və praktikanın qarşlıqlı təsiri olmadan tədris nəinki öz effektivliyini itirir, həm də motivləşmir. Yəni verilmiş tapşırıqlar heç bir əhəmiyyət daşımır.

4.Təhsil və inkişafa lazımi tapşırıq və konkret nəticələr daxil etmək. Tədris və inkişafın nəticələri tələbələrin fəaliyyətində əks olunmalıdır. Əmin olmaq vacibdir ki, tədris tələbəyə təhsildə məqsədinə uyğun bilik və vərdişlərin qazanılmasına yardım edəcəkdir. Tələbəyə bu haqda məlumat verilməlidir ki, onlar bilsinlər aldıqları təhsildən nəyi gözləyə bilərlər. Həmçinin onlar biləcəklər ki, əldə etdikləri bilikləri harada tətbiq edə bilərlər. Təhsil prosesi mərhələlərə bölünməlidir. Hər bir mərhələnin müstəqil məqsədi olmalıdır. Bilik və vərdişlərin yoxlanılması hər mərhələdə baş verməlidir. Bunlar test, imtahan , yoxlama yazı işi və s. ola bilər.

5.Tələbəyə tədrisin nədən təşkil olunduğunu anlatmaq. Tələbə hələ tədrisin başlanğıc mərhələsində artıq bilməlidir ki,təhsil prosesinə nələr daxildir. Eyni zamanda həmçinin onlarda təhsil zamanı və ondan sonra nə gözlənilir. Bu yolla onlar bilmədiklərindən heç bir rahatsızlıq və qorxu hiss etmədən təhsilə, materialların öyrənilməsinə,tapşırıqların yerinə yetirilməsinə mərkəzləşə bilərlər.

6.Tələbəyə anlatmaq lazımdır ki, təhsilalmada məsuliyyəti o özü daşıyır. Hər bir müəllim tələbəyə ilk növbədə təhsildə məsuliyyəti onun daşıdığı haqda məlumat verməlidir. Əgər onlar bunu başa düşsələr və bunu qəbul etsələr bu zaman onların təhsilə münasibətləri çox ciddi və məsuliyyətli olacaqdır. Onlar eyni zamanda movzuların tədrisində hansı metodun daha münasib olduğunu da seçə biləcəklər.

7. Bütün pedaqoji alətlərdən yararlanmaq. Hər bir müəllim bu alətlərdən istifadə etməlidir. Onların bəziləri müəllimin fəaliyyəti ilə əlaqəlidir. Digərləri isə müəllim və tələbə arasındakı qarşılıqlı əlaqədə istifadə olunur. Müəllim tərəfindən müxtəlifliklərdən diqqəti və marağı yaratmaq,aydınlığı anlaşılmayan, qarışıq məlumatları elmi formada çatdırmaq , tələbəni fəal yaradıcılığa cəlb etmək ,dayaq olmaq ,tələbəyə öz gücünə yeniliyi dərk etmək və mehriban münasibətlə tələbədə özünə inam yaratmaq üçün istifadə olunur.

8.Vizual materiallardan daha çox istifadə olunması. Artıq elmə məlumdur ki, 80 % məlumat beynə görmə vasitəsi ilə çatır. Müəllim bunu öz işində nəzərə almalıdır. Buna görə müəllim tələbənin gözü ilə görməli olan hər bir vasitədən istifadə etməlidir. Buraya tablolar, sxemlər, xəritə və cədvəllər, disklər aiddir. Ən vacib sayılan vizual metod təcrübə və praktik işlərdir.

9. Əvvəlcə əsas məsələni, sonra isə detalları anlatmaq. Tədris elmi məlumatlarla zəngindir. Buna görə də onların hamsını birdən, çoxluqla öyrətmək olmaz. Böyük mövzular yarıya bölünərək tədris olunmalıdır. Əvvəlcə hər hansı bir problemin əsası anladılmalıdır. Sonra isə onun xüssusiyyətlərinə və bəzi detallarına nəzər salmaq olar.İnsan beyni əvvəlcə qəbul etdiyi haqda fikirləri anlayır, sonra isə detallarını ayırd etməyə başlayır. Pedaqoji proses bu təbii xüsusiyyətə uyğunlaşmalıdır.

10.İnformasiyalarla yükləməmək, istirahət vermək. Orqanizm hər zaman istirahət etmək üçün vaxtı olmalıdır. Hətta ən zəhmətkeş insanlar belə yuxunu və istirahəti yüksək qiymətləndirirlər. Təhsil çox çətin bir prosesdir və yüksək psixi və sinir gərginliyi, güclü diqqətlə, baş beyin potensialından maksimum istifadə ilə bağlıdır. Buna görə də tələbə sutkada 8 saatlıq yuxunu hökmən yatmalıdır.Çox yorulmamalıdır. Bu sinir pozğunluğuna qədər belə gətirib çıxara bilər.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər zaman tələbə öyrənməyi öyrənməlidir. Müəllim isə hər zaman öyrətməyi öyrənməlidir. Təhsil prosesinin psixoloji xüsusiyyətlərini anlamaqla nəinki müəllim, həm də tələbənin nailiyyət qazanmaq imkanı çox-çox artmış olur.

Anlama kateqoriyası digər səviyyələrə açılan qapıdır. Əgər tələbələr heç nə başa düşmürlərsə, onlar materialdan keyfiyyətcə yüksək səviyyə tələb edən problem həlli və təhlili proseslərini həyata keçirə bilməzlər. Daha mürəkkəb məşğələlərin həyata keçirilməsini təşkil etmək üçün əvvəl bütün tələbələrin təklif olunan ideyanı başa düşməsi vacibdir və buna müəllimin vaxt və səyi nəticəsində nail olunur.

Anlama səviyyəsi dörd qrupa bölünür: izah, şərh, təyin etmə və tətbiq.

İzah etmə. Buraya ünsiyyətdə əsas ideyaları müəyyənləşdirmək və dərk etmək üçün tələbə bacarıqlarını və bu ideyalar arasında əlaqələri başa düşmək daxildir. Məsələn, əgər tələbədən verilən tapşırıqda bir məsələni digər məsələ ilə əlaqələndirmək tələb olunursa, o buna izah etmə yolu ilə nail ola bilir: yəni başqa faktlara onun münasibətini göstərməklə cavabları açıqlamaq. O bu münasibətləri müqayisə etmək, qarşılaşdırmaq və ya oxşarlıqları müəyyənləşdirməklə göstərə bilər. “Necə?” və “Nə üçün?” sualları izahetmə prosesində tez-tez istifadə olunur. Bu sualların cavablandırılmasında tələbələr əsas məsələləri əlaqələndirir və bununla öyrənilən materialı başa düşdüklərini nümayiş etdirirlər.

Anlama informasiyaları daha aydın şəkildə dərk etmək mərhələsidir. Bilik səviyyəsindən yuxarıda olan bütün kateqoriyalar kimi, anlama da artıq yadda saxlanılmış informasiyalardan istifadə etməyə əsaslanır. Anlama fəaliyyəti o zaman baş verir ki, tələbə suallara cavab verməzdən əvvəl materialı tam başa düşsün. Materialı işləyən zaman tələbələr informasiyaları öz dərk etdikləri qəlibə (şəklə) salırlar.

Anlama səviyyəsində fəaliyyət göstərən tələbə materialı yalnız yadda saxlamır, həm də onların dərk edilməsinə nail olur. Buna baxmayaraq, anlama təbələrə informasiyaları yadda saxlamağı tələb etmir, onları tələbələrin münasibəti ilə inteqrasiya edir.

Anlama səviyyəli suallara cavab verərkən, tələbə cavabın üzərində müxtəlif yanaşmalarla düşünür və məlumatlardan istifadə edir. Beləliklə, o, informasiyanı sadəcə xatırlamır, hətta daha yüksək səviyyədə ondan yararlanır.

Şərhetmə. Mənanın saxlanılması şərti ilə fikirlərin bir formadan digər oxşar formaya keçməsindən ibarətdir. Qrafiklərin oxunması şərhin nümunələrindən sayıla bilər. Tələbə geniş məsələləri qısa, daha şəxsi məcraya köçürür. Şərh nümunələrinə bunlar daxildir:

Biologiyadan hər hansı bir mövzunun fəal təlimin köməyi ilə modelini qurun və bunu şərh edin.

Şərh tapşırıqları materialı ilkin olaraq yaratmağı və ya formalarını müxtəlif cür dəyişməyi tələb edir.

Nümunə gətirmə. Fikri anladığını nümayiş etdirməyin ən gözəl yollarından biri nümunə gətirməkdir.

Tələbələr bunu aşağıdakı yollarla edə bilərlər:

Biologiyadan verilmiş hər hansı bir mövzu ilə əlaqədar şer və ya tapmaca, atalar sözləri tapıb demək.

Təyin etmə. Təyin etmə tələbələrdən termin və anlayışların təsvirini və onlar haqqında fikirləri öz sözləri ilə çatdırmağı tələb edir. Bu, dərslikdəki tərifləri hərfən olduğu kimi təkrar etmək demək deyil. Müəllim tələbədən tələb etməlidir ki, onlar hər hansı bir məsələni təyin edən zaman fikirlərini formalaşdırarkən özlərinə tanış və mənalı fikirlərdən istifadə etsinlər. Məsələn:

Bilik kateqoriyalarını öz sözlərinizlə təyin edin.

Tədris etdiyiniz fənni elə tədris edin ki, şagird onu başa düşsün.

Öz sözlərinizlə verilən termini və ya anlayışı izah edin.

Tətbiq. Tətbiq səviyyəsi adından da göründüyü kimi, problemin həllinə nail olmaq üçün informasiyanı tətbiq edir və ya istifadə edir. Tətbiq səviyyəsində tələbə tanış olmayan problemi uyğun prinsiplərdən (problemi həll etmək üçün metod) istifadə edərək heç bir yardım olmadan həll edir. Həmçinin tələbə bilməlidir ki, seçdiyi metodu necə tətbiq etsin. Problemin tətbiqini dəyərləndirərkən onların hər ikisini: həlli və prosesi yoxlamanız lazımdır. Bunların hər ikisi problem həllinin tətbiq mərhələsində mühüm alt-komponentlərdir. Ona görə ki, tələbənin problemi necə həll etdiyi, bəlkə də, onun çıxardığı nəticədən daha vacibdir. Sualların tətbiq sə-

viyyəsinə çatdığına əmin olmaq üçün unikal və yeni problemlər hazırlanmalıdır. Əgər təqdim olunacaq problem bir dərs əvvəl keçilmiş problem üzərində qurulacaqsa, o zaman bu sadəcə xatırlama xarakteri daşıyaraq yalnız bilik səviyyəsində olacaq.

Tətbiqin ikimərhələli prosesi aşağıdakı cədvəldəki kimi təsvir oluna bilər:

Böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin 300 il bundan əvvəl yazdığı "Böyük didaktika" əsərində təlim nəzəriyyəsi (hazırda ona didaktika deyilir) bu günə qədər tam həllini tapmamışdır. Ən başlıcası odur ki, bu vaxta qədər didaktika biliklərin tam sistemini ifadə etmir, didaktik məsələlərin vahidi əvvəlkini yekunlaşdırmır, özündən sonrakını müəyyən etmir.

Müəllim tam bir sistem kimi özündə qarşılıqlı əlaqəsi olan bir sıra elementləri ifadə edir: məqsəd, təlim informasiyası, müəllim və tələbələrin pedaqoji kommunikasiya vasitələri, onların fəaliyyət formaları, tələbələrin təliminə, fəaliyyət və rəftarına pedaqoji rəhbərliyin həyata keçirilməsi yolları və s.

Tələbələrlə psixoloji və pedaqoji baxımdan müəllimlik fəaliyyətini düzgün qiymətləndirmək üçün aşağıdakı şəkildə suallar verilmişdir və onlar bu suallara "razıyam" və "razı deyiləm"cavabları yazmışdılar.

1. Müəllim özünü şagirdin yerinə qoyaraq onun hiss və düşüncələrini düzgün anlamalıdır.
2. Müəllim şagirdlərin həyatlarına müxtəlif aspektlərdən baxmalarını təmin edən şəxsdir.
3. Müəllim şagirdlərinin fərqli və dəyərli olduğunu hiss etdirməlidir.
4. Şagird təlim prosesində özünü önəmli biri olaraq hiss etməlidir.
5. Müəllim dərsi izah edərkən hər bir şagirdin öyrənmə vəziyyətini diqqət mərkəzində saxlamalıdır.
6. Müəllim özünü şagirdlərin yerinə qoyaraq onların bacarıq və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələri üçün şərait yaratmalıdır.
7. Müəllim şagirdlərin qarşılaşdıqları bir çox problemin səbəblərini qavramalarını təmin etməlidir.
8. Müəllim-şagird arasında qurulan müsbət ünsiyyət təlim prosesində iştirakı artırar.
9. Dərsdə şagird öz fikirlərini müstəqil bir şəkildə ifadə edə bilməlidir.
10. Müəllim mövzu ilə bağlı təcrübələrini şagirdlərlə bölüşməyi bacarmalıdır.
11. Müəllim yeri gəldikdə dünyaya şagird gözü ilə baxa bilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı,2001,s.161
2. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, problemlər. Psixopedaqoji araşdırmalar. Bakı: Adiloğlu, 2001,s.162
3. Hüseynov Ə.M. Orta məktəbdə biologiya tədrisinin nəzəri və metodik əsasları (monoqrafiya), Bakı, 2000, s.267
4. Komenski Y.A. Didaktik prinsiplər.1940.s.130

PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞININ İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN ROLU

(THE ROLE OF THE AZERBAIJANI PEOPLE'S REPUBLIC IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL STAFF TRAINING)

Əliyeva Dürdanə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Cəlilabad filialı, baş müəllim, Orcid: 0000-0003-2111-1247

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mürəkkəb tarixi şəraitdə pedaqoji kadr hazırlığı istiqamətində atdığı mühüm addımlar, təhsil quruculuğu, pedaqoji kadr hazırlığının həmin dövrdə inkişafı məsələləri araşdırılmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elmin, təhsilin və xalq maarifinin inkişafını diqqətdə saxlayırdı. Ölkənin hər yerində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, qız məktəbləri, uşaq bağçaları, qısamüddətli müəllim kursları və kitabxanalar açılırdı. Ölkədə elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu sahədə milli kadrlar hazırlanmasının sürətləndirilməsinə xüsusi səy göstərirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyət göstərdiyi qısa zaman kəsiyində ölkədə təhsil sisteminin dağılmasının qarşısının alınmasına, onun milli mənafelərə uyğun şəkildə yenidən qurulmasına, məktəb islahatlarının aparılmasına və tədris-tərbiyə işlərinin milli köklər üzərində yenidən qurulmasına yönəldilmiş tədbirləri həyata keçirmək üçün bir sıra qanun və qərarlar qəbul etmişdir. Bunların içərisində Qori şəhərindəki Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Qazaxa köçürülməsi məsələsi olmuşdur. Bu pedaqoji kadr hazırlığı istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan olmuşdur.

Xalq təhsilini milli ideyalar üzərində qurmaq üçün ixtisaslı müəllim kadrlarına və dərs vəsaitinə böyük ehtiyac var idi. Həmin dövrdə Azərbaycandakı mövcud müəllim kadrları ilə bunu həll etmək mümkün deyildi. Bu istiqamətdə həyata keçirilən mühüm tədbirlərdən biri Türkiyədən müəllim kadrları dəvət etmək və qısamüddətli kurslarda Azərbaycan dilində savadı olan şəxslərdən müəllim kadrları hazırlamaq idi. 1918-ci ilin iyulun 23-də AXC bu barədə xüsusi qərar qəbul etdi və Türkiyədən 50 nəfərə yaxın müəllim dəvət edildi.

Həmçinin, 1919-cu ilin yayında ibtidai və orta məktəblərin aşağı siniflərini müəllim kadrları ilə təmin etmək məqsədilə qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil edildi. Bakı, Gəncə və Şəkidə kişi və qadın, Şuşa, Qazax, Qusar, Salyan və Zaqatalada kişi pedaqoji kursları açıldı ki, hər kursda ən azı 50 nəfər müdavim təhsil alırdı.

Elmi-tədqiqat işində AXC-nin mühüm addımlarından biri olan Bakı Dövlət Universitetinin açılması və pedaqoji kadr hazırlığına təsiri öz əksini tapmışdır. Qeyd edək ki, AXC 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qərar qəbul etdi. Bakı Dövlət Universitetinin açılması Cümhuriyyət xadimlərinin xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. AXC sonralar süqut etsə də müstəqillik ideyalarının yaşanmasında və xalqımızın müstəqilliyə qovuşmasında Bakı Dövlət Universiteti misilsiz rol oynadı. Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra da öz missiyasını şərəflə davam etdirdi.

Göründüyü kimi, Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Qazaxa köçürülməsi, Türkiyədən müəllim kadrlarının dəvət olunması, pedaqoji kursların təşkili, Bakı Dövlət Universitetinin açılması və s. kimi məsələlər pedaqoji kadr hazırlığının inkişafına çox mühüm təsir etmiş və gələcək inkişaf üçün böyük zəmin yaratmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, təhsilin inkişafı, milli kadr məsələsi, pedaqoji kadr hazırlığı, pedaqoji kurslar

ABSTRACT

The article examines the important steps taken by the Azerbaijan Democratic Republic in the direction of training pedagogical staff in difficult historical conditions, the construction of education, the development of pedagogical training in that period. The Azerbaijan Democratic Republic focused on the development of science, education and public enlightenment. Schools, gymnasiums, girl's schools, kindergartens, short-term teacher training courses and libraries were opened all over the country. Paying special attention to the development of science and education in the country, the Azerbaijan Democratic Republic made special efforts to accelerate the training of national personnel in this field.

In the short period of its existence, the Azerbaijan Democratic Republic has adopted a number of laws and decisions aimed at preventing the collapse of the education system in the country, its reconstruction in accordance with national interests, school reforms and reconstruction of education on national roots. Among them was the transfer of the Azerbaijani branch of the Transcaucasian Teachers' Seminary in Gori to Gazakh. This was one of the most important steps taken in the training of pedagogical staff.

There was a great need for qualified teachers and teaching aids to build public education on national ideas. At that time, it was not possible to solve this problem with the existing teaching staff in Azerbaijan. One of the important measures taken in this direction was to invite teachers from Turkey and to train teachers from people who are fluent in the Azerbaijani language in short-term courses. On July 23, 1918, the Popular Front made a special decision and about 50 teachers from Turkey were invited.

Also, in the summer of 1919, short-term pedagogical courses were organized to provide the lower grades of primary and secondary schools with teaching staff. Men's and women's pedagogical courses were opened in Baku, Ganja and Sheki, and in Shusha, Gazakh, Gusar, Salyan and Zagatala, with at least 50 participants in each course.

The opening of Baku State University, one of the important steps of the Popular Front, and its impact on the training of pedagogical staff were reflected in the research work. It should be noted that on September 1, 1919, the Popular Front decided to establish Baku State University. The opening of Baku State University was a very important historical service of the Republican figures to the people. Although the Popular Front later collapsed, Baku State University played an unprecedented role in the realization of the idea of independence and the independence of our people. After the restoration of Azerbaijan's independence, it continued its mission with honor.

As can be seen, the relocation of the Azerbaijani branch of the Transcaucasian Teachers' Seminary to Gazakh, the invitation of teachers from Turkey, the organization of pedagogical courses, the opening of Baku State University, etc. Such issues have had a significant impact on the development of pedagogical training and created a great basis for future development.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, development of education, national cadre, pedagogical staff training, pedagogical courses

TOVUZÇAY HÖVZƏSİ DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (ŞABALIDI) TORPAQLARININ ƏSAS FİZİKİ-KİMYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

(MAIN PHYSICAL AND CHEMICAL CHARACTERISTICS OF MOUNTAIN GRAY-BROWN (CHESTNUT) SOILS OF TOVUZCHAY BASIN)

Aygün Kərimova Əziz qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ümumi Coğrafiya kafedrası, müəllim
AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu, doktorant

XÜLASƏ

Respublikamızın hüdudlarında, xüsusən də əkinçilik rayonlarında torpaq-iqlim, bitki örtüyü və digər amillərin dəyişkənliyi, eləcə də antopogen təsirlər təsərrüfat sahələrinin məhsuldarlığına və torpaq örtüyünün münbitlik göstəricilərinə güclü təsir göstərir. Bu baxımdan Tovuzçay hövzəsinin quru bozqır zonası torpaqlarının müasir torpaq – ekoloji vəziyyətinin öyrənilməsi istiqamətində aparılan tədqiqatlar öz aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiq olunan dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar respublikamızda quru subtropik bozqırlar zonasının böyük bir hissəsini əhatə etməklə, alçaq dağlıq və dağətəyi qurşağında, dəniz səviyyəsindən 200-600 m hündürlükdə yayılmışdır. Ərazinin iqlimindən, relyef şəraitindən, müxtəlif təbii və antropogen amillərin təsirindən bu torpaqlar bəzi hallarda meşə torpaqlarının alt hissəsi ilə də sərhədlənir. Hövzə daxilində yayılmış bu torpaqlar çökmə süxurlarda, onların konqlomeratlarında, təbaşir və üçüncü dövrün aşınma məhsulları üzərində formalaşmışlar.

Quru bozqır zonası üçün xas olan seyrək bozqır bitkiləri rütubətin çatışmaması nəticəsində yayın ilk günlərində tələf olaraq sürətlə minerallaşır və torpaq üçün lazım olan üzvi maddə torpağın üst qatında zəif toplanır. Nəticədə Tovuzçay hövzəsində yayılmış dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar humusun azlığı və güclü eroziya ilə xarakterizə olunur.

Tovuzçay hövzəsində yayılmış dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar üzərində tədqiqatlar ilkin kameral, çöl-müşahidə və son kameral tədqiqatların aparılması metodikasına uyğun yerinə yetirilmişdir. Tovuzçay hövzəsinin ekoloji təbii şəraitinə və torpaq-bitki örtüyünə aid əvvəllər əldə olunmuş məlumatlar araşdırılmış və sistemləşdirilmişdir. Çöl torpaq tədqiqatları zamanı götürülmüş torpaq nümunələrinin əsas fiziki-kimyəvi analizlərinin yerinə yetirilməsi aşağıdakı metodikalara əsaslanmışdır: ümumi humus – İ.V.Tyurin üsulu ilə; ümumi azot – Kyeldal üsulu ilə; hiqroskopik nəmlik – termik üsulla; karbonatlılıq – kalsimetrlə; mühit reaksiyası – pH metrlə təyin edilmişdir.

Hövzə daxilində dağ boz-qəhvəyi torpaqların üç yarımtipi ayrılmışdır: tünd dağ-boz qəhvəyi; adi dağ-boz qəhvəyi və açıq dağ-boz qəhvəyi.

Açar sözlə*r:* Tovuzçay hövzəsi, boz-qəvəyi (şabalıdı) torpaqlar, quru bozqır zonası, humus, münbitlik.

ABSTRACT

Variability of soil-climate, vegetation and other factors, as well as anthropogenic impacts on the territory of our Republic, especially in agricultural regions, have a strong impact on the productivity of farms and soil fertility. From this point of view, the researches carried out in the direction of studying the modern soil-ecological condition of the lands of the dry steppe zone of the Tovuzchay basin are distinguished by their relevance.

The studied mountain gray-brown (chestnut) soils cover a large part of the dry subtropical steppe zone in the republic, are distributed in the low mountain and foothill belt, at an altitude of 200-600 m above sea level. Due to the climate of the area, relief conditions, various natural and anthropogenic factors, these lands are sometimes bordered by the lower part of forest lands. These soils, which are distributed within the basin, are formed in sedimentary rocks, their conglomerates, chalk and third-period erosion products.

The sparse steppe vegetation typical of the dry steppe zone is rapidly mineralized in the first days of summer due to lack of moisture, and the organic matter required for the soil is poorly accumulated in the topsoil. As a result, the mountain gray-brown (chestnut) soils in the Tovuzchay basin are characterized by low humus and strong erosion.

Research on mountain gray-brown (chestnut) soils in the Tovuzchay basin was carried out in accordance with the methodology of initial chamber, field observation and final chamber studies. Previously obtained information on the ecological and natural conditions of the Tovuzchay basin and soil-vegetation cover has been investigated and systematized. The main physical and chemical analysis of soil samples taken during field research is based on the following methods: general humus - by the method of I.V. Tyurin; total nitrogen - by the Kyeldal method; hygroscopic moisture - thermal method; carbonate - in calcimeters; environmental reaction - determined by pH meter.

Within the basin, there are three subtypes of mountain gray-brown soils: dark mountain-gray brown; ordinary mountain-gray brown and light mountain-gray brown.

Key words*:* Tovuzchay basin, gray-brown (chestnut) soils, dry steppe zone, humus, fertility.

GIRIŞ

Müasir dövrün ən mühüm problemi hesab olunan, ekoloji problemlərin həlli yollarına daxil olan torpaq örtüyünün qorunması və bərpası, eyni zamanda onun bioloji məhsuldarlığının və münbitliyinin artırılması aktual məsələlərdən biridir. Bu baxımdan ərazinin torpaq fondundan səmərli istifadə, onun ayrı-ayrı təyinatlar üzrə düzgün bölüşdürülməsi, kənd təsərrüfatı torpaqlarının mühafizəsi mühüm problemə çevrilmişdir [1, 3]. Bunları nəzərə alaraq, Tovuzçay hövzəsi daxilində torpaq-ekoloji tədqiqatlar əsasında ərazinin dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarının müasir fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri öyrənilməklə ekoloji vəziyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Təhlil və müzakirə. Tədqiqat obyekti olan Kiçik Qafqazın şimal-qərb yamacında yerləşən Tovuzçay hövzəsi şimaldan Kür çayı ilə, şərqdən Zəyəmçay hövzəsi, qərbdən isə Ağstafaçay hövzəsi ilə həmsərhəddir. Hövzənin ümumi sahəsi 58372,266 hektardır.

Torpaq üzərində ekoloji monitorinqin təşkilində akad. Q.Ş.Məmmədov [5] tərəfindən təklif edilmiş çay hövzəsidaxili suayırıcı, tranzit və akkumulyativ ekoloji rayonların bölgüsü Tovuzçay ərazisində aparılmışdır. Tədqiq olunan dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar Tovuzçay hövzəsinin tranzit aqroekoloji rayonunda quru bozqır zonası yarımsəhra bozqır (aşağı sərhəddi) və dağ-meşə bozqır (yuxarı sərhəddi) zonaları arasında yayılmışdır.

Dağətəyi zona üçün bəzi yerlərdə çay vadiləri ilə parçalanmış relyefin qırışıq-denudasiya formaları xarakterik olmaqla, ərazi üçün dellüvial, prolüvial-dellüvial şleyflər, çay konusları və geniş konuslararası depressiyalarla təmsil olunmuş akkumulyativ relyef formaları səciyyəvidir. Alçaq dağlıq və dağətəyi düzənlik qurşağında əsas torpaqəmələgətirən süxurlar əhəngdaşılar, əhəngdaşlı konqlomeratlar, porfiritlər, qumdaşılar və gilli karbonatlı şistlərdir. Dağətəyi zonada əsasən müxtəlifotlu yovşanlı-efemerli bitki formasiyaları yayılmışdır [4].

Aparılmış çöl-torpaq, kameral laboratoriya tədqiqatlarına, fond-xəritə materiallarının təhlilinə və "Tovuzçay hövzəsinin torpaq xəritəsi"nə əsasən Tovuzçay hövzəsinin tranzit aqroekoloji rayonunda dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqların aşağıdakı yarımtipləri yayılmışdır: dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı), dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) və dağ açıq boz-qəhvəyi. Dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar Tovuzçay hövzəsində yayılmasına görə ikinci yerdə olaraq ümumi sahənin 21,52%-ni təşkil edir (12560,5 ha).

Cədvəl 1

Tovuzçay hövzəsi dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarının fiziki-kimyəvi analizinin nəticələri

Kəsim №-si	Dərinlik, sm	Hiqroskopik nəmlik, %	Ümumi humus, %	Ümumi azot, %	$CaCO_3$, %	Udulmuş əsasların cəmi, mq-ekv	Udulmuş əsasların cəmindən Na+	pH	Qranulometrik tərkib	
									<0,001 mm, %	<0,01 mm, %
9	0-10	4,6	4,75	0,33	9,38	31,60	3,48	8,3	10,62	42,24
Dağ tünd boz-qəhvəyi	10-26	4,3	3,75	0,26	11,83	36,20	3,31	8,2	11,83	44,60

	26-41	4,3	2,06	0,17	15,94	-	-	8,4	10,72	46,12
	41-56	4,0	1,06	-	15,97	-	-	8,5	9,56	43,64
17 Dağ adi boz-qəhvəyi	0-16	4,3	3,86	0,27	5,13	13,10	4,58	8,0	7,20	41,84
	16-46	4,4	2,54	0,19	8,12	12,00	4,17	8,3	8,12	42,40
	46-71	4,6	1,38	0,12	10,26	-	-	8,5	10,22	45,52
	71-92	4,8	0,90	0,09	9,83	-	-	8,2	11,00	47,18
38 Dağ açıq boz-qəhvəyi	0-21	4,6	1,95	0,16	10,68	36,90	3,79	8,4	14,69	48,86
	21-49	4,8	1,36	0,12	11,95	35,30	3,68	8,5	15,14	50,12
	49-81	5,1	0,81	0,09	12,81	-	-	8,6	16,72	52,58
	81-113	5,2	-	-	13,66	-	-	8,7	16,17	53,46

Dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar. Dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar tranzit aqroekoloji rayonunda quru bozqır zonanın yuxarı hissələrində, dağ-meşə bozqır zonadan aşağıda 843,67 ha ərazidə yayılmışdır. Bu torpaqlar tünd rəngi, humus qatının qalınlığı, şumaltı qatın dənəvari-topavari strukturu, illüvial qatda karbonatlı birləşmələrin olması və profilin orta qatının yüksək gilliliyi ilə xarakterizə olunur.

Bütün dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqların profili qalın humus qatı ilə seçilir ki, bu qalınlıq yerin relyefi ilə əlaqəli olub, mexaniki tərkibi və kimyəvi xassələri isə həm ümumi ekoloji şərait, həm də ana süxurların litoloji tərkibindən asılı olur. Torpaq kəsimlərinin analizlərinin nəticələrinə və fond materiallarının təhlilinə əsasən dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarda humusun miqdarı üst qatlarda 3,70-4,75% arasında dəyişir və 1 metrlik qatda humus ehtiyatı 260-280 t/ha təşkil edir. Müvafiq olaraq ümumi azotun miqdarı yarımmetrlik torpaq qatında 0,22-0,29%, ehtiyatı 12-13 t/ha təşkil etmişdir.

Bu torpaqlar kifayət qədər yüksək udma qabiliyyətinə malikdirlər: 0-20 sm qatda 36,20-48,60 mq-ekv, aşağıya doğru azalaraq, 0-50 sm qatda 32,50-39,00 mq-ekv təşkil edir. Tərkibcə üst qatda kationların 80%-i, alt qatda 70%-ə qədəri kalsiumdan ibarətdir. Udulmuş natriumun az miqdarda göstəriciləri bu torpaqlarda şorakətləşmə əlamətinin olmadığını göstərir.

Dağ tünd boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar profil boyu karbonatlıdırlar, karbonatlar üst qatdan müşahidə olunurlar – 9-12%, karbonatların profil boyu paylanmasına nəzər salsaq, əksər miqdarının orta və aşağı qatlarda toplandığı müşahidə olunur – 15-16%. Müvafiq olaraq torpaq məhlulunun reaksiyası yuxarı qatlarda zəif qələvi reaksiyalıdır (7,9-8,2, aşağı qatlara doğru isə artımı müşahidə olunur – 8,4-8,5.

Torpağın strukturu profil boyu topavari, xırda topavaridir. Mexaniki tərkibi üst qatlarda ağır gillicəli, aşağı qatlarda isə yüngül gillidir – 42,24-46,12%, lil hissəciklərinin miqdarı isə (<0,001 mm) müvafiq olaraq 10,62-11,83% arasında tərəddüd edir. Torpaqəmələgətirən süxurların tərkibindən asılı olaraq əhəngdaşlı gilli dellüvilər üzərində gilli torpaqlar, terraslarda orta və yüngül gillicəli torpaqlar inkişaf etmişlər.

Dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar. Dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar tranzit aqroekoloji rayonunda 300-400 m hündürlükdə yerləşərək iri massivləri Tovuzçay və Axıncaçay ətrafı boyu cəmləşmişdir. Tovuzçay hövzəsinin dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarının sahəsi 7936,82 ha (13,6%) olaraq relyefcə az meylli baxarlı yamaclarda yayılmışdır. Torpaqəmələgətirən süxurlar dellüvial və dellüvial-prolüvial karbonatlı gillicələr, qədim çay gətirmə konuslarında isə gəcli süxurlardır.

Dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar yayıldığı ərazinin parçalanması və drenləşməsi səbəbindən qrunt suları dərində yerləşərək torpaqəmələgəlmə prosesində iştirak etmirlər. Bu torpaqların morfoloji quruluşunun səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri B qatının qozvari strukturu, karbonatların illüvial qatda toplanması və profilin üst qatından qaynamasıdır.

Dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar qalın humus qatının olması (2,18-3,85%) ilə seçilir, 1 metrlik qatda humus ehtiyatı 172-260 t/ha təşkil edir. Müvafiq olaraq ümumi azotun miqdarı üst torpaq qatında 0,19-0,27%, ehtiyatı 9-12 t/ha təşkil etmişdir. Udulmuş əsaslar üzrə analizlərin nəticələrinə görə dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar yüksək udma qabiliyyətinə malikdirlər: profilin üst qatında udulmuş əsasların cəmi 33,00-40,50 mq-ekv olaraq miqdarı aşağı qatlara doğru artır – 36,10-45,10 mq-ekv. Udulmuş kationların içərisində Ca^{+2} 80-90%, Mg^{+2} 10-15% və Na^{+} 1-3% təşkil edir.

Bu torpaqların profili üst qatdan karbonatlı olmaqla, əsas miqdarı profilin orta və aşağı qatlarında toplanmışdır: 11,9-14,96%. Profilin tam karbonatlı olması ilə əlaqədar olaraq mühitin reaksiyası qələvidir: -7,1-8,5%. Su çəkimi analizinin nəticələrinə görə quru qalığın 0,1%-dən az olması bu torpaqların şorlaşmadığını göstərir. Mexaniki tərkib üzrə yüngül gilli, ağır və orta gillicəlidir (<0,01 mm – 30,58-51,25). Subtropik iqlimdə yarımrütubətlidən quru iqlimə keçərkən hidrotermik şəraitin kəskin kontrastlığı müşahidə edilir ki, bu da torpağın güclü gillənməsi və torpaqdaxili aşınması baş verir. Lakin qəhvəyi torpaqlara nisbətən dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarda gillənmə əlaməti əsasən profilin orta hissəsində daha çox hiss olunur.

Dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar. Dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar Tovuzçay hövzəsində Xunam düzünün Kiçik Qafqaz dağlarının şimal ətəklərinə qovuşan ensiz cənub hissəsindəki maili düzənliklərdə, Yuxarı Mülkülü, Yuxarı Öysüzlü və Azaflı kəndləri sahəsində geniş yayılmışdır. Hövzə daxilində bu torpaqlar 3780,03 ha (6,48%) ərazini əhatə edir. Dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar yayılan ərazinin relyefi alçaq dağlıq olub müxtəlif baxarlıqlı yamaclardan ibarətdir, dərələr, qobular və çay dərələri ilə parçalanmışdır. Nisbətən yuxa torpaqların yayıldığı ərazilərdə eroziya prosesi intensiv getmişdir.

Dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar özlərinin morfoloji göstəricilərinə və əsas fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinə görə dağ adi boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlara xeyli yaxındır. Bu torpaqlar üzvi maddənin nisbətən az miqdarı və asan həll olan duzların cüzi miqdarda olması ilə seçilirlər. torpaqların üst qatında humusun miqdarı 1,50-1,95% olub, aşağıya doğru azalaraq 100 sm qatda 0,58-0,90% təşkil edir. Ümumi azotun miqdarı az olub, yarımmetrlik qatda 0,10-0,17% arasında dəyişilir.

Bu torpaqlar əsaslarla doymuşdur. Torpağın üst qatında udulmuş əsasların cəmi 32,30-36,90 mq-ekv, 50 sm qatda 18,70-35,30 mq-ekv təşkil etmişdir. Udulmuş kationların cəmindən Na^{+}-un miqdarı 2,51-3,96% təşkil edir. Bu torpaqların hamısı karbonatlıdır, yuyulma halına rast gəlinmir, karbonatlar demək olar ki, üst qatlarda izlənilir: $CaCO_3$ miqdarı 9,83-14,95% təşkil edir. Müvafiq olaraq dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqların sulu məhlulu profilin yuxarı qatlarında qələvi (8,0-8,5), aşağı qatlarda güclü qələvi xassəli olub, pH qiyməti 8,4-8,7 arasında dəyişilir.

Mexaniki tərkib analizinin nəticələrinə görə bu torpaqlar yüngül gilli, ağır və orta gillicəli olub, yüngül gillicəli və yuxa, səthdən zəif daşlı və zəif skeletli növlərinə də rast gəlinir. Profilin üst qatında fiziki gilin miqdarı 36,64-51,94%, lil hissəciklərinin miqdarı isə 8,18-16,72% arasında olub, aşağı qatlara doğru getdikcə daha da ağırlaşır. Tam su çəkimi analizinin nəticələrinə görə dağ açıq boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar şorlaşmamışlar. Torpağın dərin qatlarında quru qalığının miqdarı bir qədər artsa da, yamacların meyilliyi nəzərə alınmaqla, şorlaşma təhlükəsinin olmadığı görünür.

Nəticə. Kiçik Qafqazın şimal-qərb yamacında yerləşən Tovuzçay hövzəsi üzrə apardığımız tədqiqatların yekunu olaraq qeyd etmək olar ki, hövzə daxilində şaquli zonallıq üzrə quru bozqır zona torpaqlarının tip, yarımtip və növmüxtəlifliklərı yayılmışdır. Hövzənin tədqiq olunan hissəsində tünd dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqları yüksək münbitliyə malik olmaqla, müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkiləri altında (tərəvəz, üzüm, taxıl və s.) intensiv istifadə olunurlar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan torpaqlarının morfogenetik profili (red. Ş.G.Həsənov). Bakı: Elm, 2004, 203 səh.
2. Babayeva A.D. Gəncəçay-Şəmkirçay hövzəsi torpaqlarının münbitliyinin ekoloji monitorinqi. Bakı: Elm, 2010, 355 səh
3. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi və ekoloji əsasları. Bakı, Elm, 2007, 854 səh
4. Məmmədov Z.R. Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında yayılmış dağ-qəhvəyi torpaqlarının biomorfogenetik və bioekoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan Torpaqşünaslar Cəmiyyətinin əsərlər toplusu, XI Cild, I hissə, Bakı, Elm, 2010, səh 466-472
5. Mamedov G.Sh., Djafarov A.B., Mamedova S.Z., Sultanova N.A. The elaboration of the soil fertility model according to the Soil plan diaqnostics. 5th Baku International Gongress. Baku, sept., 21-24, 1999, p. 506-507//.

QARABAĞ ÇAYLARINDA AXIMIN TRANSFORMASİYASI
(FLOW TRANSFORMATION IN KARABAKH RIVERS)

M.A.Abduyev
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, AMEA Coğrafiya İnstitutu

XÜLASƏ

Qarabağ ərazisindən 1600-dən çox çay axır. Bu çayların 93%-nin uzunluqları 5 km-dən kiçik olsa da ərazinin əsas hidroqrafik şəbəkəsini yaradırlar. Qarabağ çayları Xəzər hövzəsinə aid olub, həm coğrafi yerləşmələrinə görə iki qrupa (Kür hövzəsinə mənsub olan çaylar; Araz hövzəsinə mənsub olan çaylar), həm də axım xüsusiyyətinə görə 2 qrupa (daimi və müvəqqəti çaylara) bölünür. Qarabağ çaylarının su ehtiyatları 1,8 km^3 təşkil edir. Bu Azərbaycanın yerli su ehtiyatının (10,3 km^3) 17,5%-i deməkdir.

Ermənilər tərəfindən ərazilərin kortəbii istismarı və qlobal iqlim dəyişmələri ilə əlaqədar son 30 ildə çayların sululuğunda baş verən transformasiyanın müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ərazi çaylarının su sərfində çoxillik dövr ərzində baş vermiş transformasiyanı müəyyən etmək üçün əvvəlcə axım sıraları bərpa olunmuş, sonra isə müşahidə illəri iki dövrə (1960-1990-cı illəri əhatə edən I dövr) və (1991-2020-ci illəri əhatə edən II dövr) bölünmüşdür. Nəticədə bəlli olmuşdur ki, tədqiq olunan çayların yalnız 23%-də orta illik axımın artması, qalan 77%-də isə azalması müşahidə olunur.

Açar sözlər: Qarabağ, çaylar, su ehtiyatları, transformasiya, işğal olunmuş ərazilər, kortəbii istismar

ABSTRACT

More than 1600 rivers flow through Karabakh. Although 93% of these rivers are less than 5 km long, they form the main hydrographic network of the area. The Karabakh rivers belong to the Caspian basin and are divided into two groups according to their geographical location (rivers belonging to the Kura basin; rivers belonging to the Araz basin) and 2 groups (permanent and temporary rivers) according to their flow characteristics. The water resources of the Karabakh rivers are 1.8 km^3. This is 17.5% of Azerbaijan's local water resources (10.3 km^3).

It is important to identify the transformation of river water over the past 30 years due to the spontaneous exploitation of territories by Armenians and global climate change. In order to determine the transformation of the water consumption of the area rivers during the perennial period, first the flow series were restored, then the observation years were divided into two periods (period I covering 1960-1990) and (period II covering 1991-2020) divided. As a result, it was found that the average annual flow of the studied rivers increased in only 23%, and decreased in the remaining 77%.

Keywords: Karabakh, rivers, water resources, transformation, occupied territories, spontaneous exploitation

CONTRIBUTIONS OF MECHANIZATION TO PRODUCTIVITY AND ECONOMY IN AGRICULTURE

(KƏND TƏSƏRRÜFATI SAHƏSİNDƏ MEXANİZASİYANIN MƏHSULDARLIĞA VƏ İQTİSADİYYATA TÖHFƏLƏRİ)

Elnur ALLAHVERDIYEV
Director of Baku Business and Cooperation College, ORCID NO 0000-0002-1477-9217

ABSTRACT
Agriculture has always been an important field in the development of economic subjects over time, as it has met the basic food needs of man since its inception on earth. After the second half of the 20th century, with the emergence of the phenomenon of development, beginning with the process of the Industrial Revolution, which gained serious dynamism, the emphasis on agriculture began to decline. In this sense, the failure to achieve the desired goals in the highly valued industrial sector and the indifference to agriculture at all these stages have also created many economic problems in less developed and less developed countries. Also, the agricultural sector is a key part of the economic structure in the development process of developing countries. In this regard, the agricultural sector has a complex mechanism due to its characteristics and scope. On the other hand, it should also be noted that the dependence of agricultural productivity and sustainability on soil and weather conditions prevents it from demonstrating a stable structure. Therefore, economists' assessments of the agrarian sector in the background have led to the inefficiency of the role of the agricultural sector in the development of any country. At the same time, the agricultural sector, which has been neglected in the process of economic development, on the other hand, brings advantages for socio-economic development. Despite having an irregular mechanism, the structuring of agriculture is the first stage of the development process. Also, the necessary environment for the development process will be formed only on the basis of investments to be made on a minimum scale and speed. In the current development process, these processes as a whole will be possible by ensuring the productivity and sustainability of the agricultural sector, including minimizing the demand for raw materials in the industry and providing alternative products, eliminating obstacles to development. The purpose of this research article is to determine the indicators of the application of modern technology in agriculture in terms of economic and productivity criteria. Research was conducted using a meta-combination method and a qualitative approach. The actually into account the topicality of the article, reference is made to the fundamental and innovative scientific literature in the field. Also, the research directions in the article play an important role in the process of increasing the economic profitability of mechanization in the agricultural sector.
Key Words: Agriculture, mechanization, productivity, agrarian economy, food supply, environment.

XÜLASƏ
Kənd təsərrüfatı, insanın yer üzündə mövcud olmasından bu günə qədər, fundamental qida ehtiyacını qarşıladığı kimi zaman ərzində iqtisadi fənlərin inkişafı sahəsində ki, müəyyənedici xüsusiyyətlərinə görə də mühüm sahə olmaq xüsusiyyətini həmişə qoruyub saxlamışdır. 20-ci əsrin ikinci yarısından sonra ciddi dinamizm qazanan Sənaye İnqilabı prosesindən başlayaraq inkişaf fenomeninin ortaya çıxması ilə əsasən kənd təsərrüfatı sahəsinə verilən önəm də azalmağa başlamışdır. Bu mənada, daha çox dəyər verilən sənaye sektorunda arzu olunan hədəflərə çata bilinəməməsi və bütün bu mərhələdə kənd təsərrüfatı sahəsinə laqeyd yanaşılması da, az inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş ölkələrdə bir çox iqtisadi problemləri ortaya çıxarmışdır. Həmçinin, inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf prosesi çərçivəsində aqrar sektor iqtisadi strukturun əsas hissəsini təşkil etməkdədir. Bu cəhətdən, aqrar sektor öz xüsusiyyətlərinə və əhatə dairəsinə görə mürəkkəb mexanizmə malikdir. Digər tərəfdən həmçinin qeyd olunmalıdır ki, kənd təsərrüfat üzrə məhsuldarlığın və davamlılığın torpaq və hava şəraitindən asılılığı onun sabit struktur nümayiş etdirməsinə mane olmaqdadır. Bundan dolayı, iqtisadçıların aqrar sektoru arxa planda dəyərləndirmələri hər hansı bir ölkənin inkişaf prosesində kənd təsərrüfatı sektorunun funksiyasının səmərəsizləşməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, iqtisadi inkişaf prosesində diqqətdən kənarda qalan kənd təsərrüfatı sektoru digər tərəfdən sosial-iqtisadi inkişaf üçün üstünlükləri də bərabərində gətirməkdədir. Qeyri-müntəzəm bir mexanizmə sahib olmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatının strukturlaşdırılması inkişaf prosesinin ilk mərhələsini təşkil etməkdədir. Həmçinin, inkişaf prosesinin təmini

üçün lazımi mühit ancaq minimum miqyasda və sürətdə ediləcək investisiyalara bağlı olaraq formalaşacaqdır. Mövcud inkişaf prosesində sənayenin xammala tələbatının minimum səviyyəyə endirilməsi və buna alternativ məhsulların təmin edilməsi, inkişafı əngəlləyən faktorların aradan qaldırılması da daxil olmaqla bütövlükdə qeyd olunan proseslər kənd təsərrüfatı sektorunda məhsuldarlıq və davamlılığının təmin edilməsi ilə mümkün olacaqdır. Bu tədqiqat məqaləsinin məqsədi, aqrar sahədə müasir texnologiyanın tətbiqinin iqtisadiyyat və məhsuldarlıq meyarları üzrə göstəricilərinin müəyyən edilməsidir. Tədqiqat meta-kombinasiya metodundan istifadə etməklə və qualitativ yanaşma ilə aparılmışdır. Məqalənin aktual cəhəti nəzərə alınmaqla sahə üzrə fundamental və innovativ elmi ədəbiyyatlara istinad olunmuşdur. Həmçinin, məqalə üzrə tədqiqat istiqamətləri mexanizasiyanın aqrar sektor üzrə iqtisadi rentabelliyin artırılması prosesində mühüm rol oynamaqdadır.
Açar Sözlər: Kənd təsərrüfatı, mexanizasiya, məhsuldarlıq, aqrar iqtisadiyyat, ərzaq təminatı, ətraf mühit.

INTRODUCTION

Since the existence of man on earth, agriculture has always maintained its feature of being an important sector due to its determining features in the development of economic disciplines, as well as meeting the basic food needs. With the emergence of the development phenomenon after the Industrial Revolution, which made a great attack after the second half of the XXI century. The importance given to the agricultural sector has also begun to decline. Unable to reach the desired targets in the industrial sector, which is more valued, and neglecting agriculture, many economic problems have emerged in underdeveloped and underdeveloped countries.

The agricultural sector is the main sector of the economic structure in the development process of developing countries. The agricultural sector has a complex structure due to its characteristics and scope. The agricultural sector has a complex structure due to its characteristics and scope. The dependence of agricultural productivity and continuity on soil and weather conditions prevents it from displaying a stable structure; therefore, economists' evaluation of the agricultural sector in the background has caused the function of the agricultural sector in the development process of a country to become ineffective.

When various aspects of agricultural activities are evaluated, it will be seen that mechanization in this field actually provides very important developments. While agricultural production is carried out in limited areas with human power, these areas have been expanded to a great extent with mechanization. Plowing the soil, which is the basis of agricultural activities, irrigation, fertilization and harvesting with machines resulted in high productivity in agricultural products. Thanks to scientific developments and mechanization, it has become possible to carry out agricultural activities in a wide variety of geographies and conditions.

Due to the rapid increase in population throughout the world, efficient and qualified production in agricultural activities has started to gain more importance day by day in order to meet the needs of people. Achieving this production target is achieved through scientific and technological developments. The mentioned technological developments are utilized in the fields of irrigation, fertilization, agricultural struggle, breeding material development and use, protection and regulation of soil and water resources in agricultural production. Agricultural mechanization has a special place among general production technologies. Many activities such as cultivating and preparing the soil for planting, planting, growing fruit, irrigation, spraying, fertilizing, and increasing productivity and quality will only be possible through agricultural mechanization.

A BRIEF HISTORY OF AGRICULTURAL MECHANIZATION IN THE WORLD

It is estimated that attempts to make global agricultural production in the world date back to 9000 BC. It is thought that the spread of agricultural activities first started in Mesopotamia, which is located between the Euphrates and Tigris. Agricultural products such as wheat, barley, chickpeas, lentils, vetch and peas were first cultivated in this period, and simple agricultural tools were developed for the first time in agricultural production in this period. The most important change in agriculture started with the use of the plow by the Sumerians after 4000 BC, and the process of using the power of animals in agricultural activities first appeared in the Sumerian period (Eryılmaz, Tuncer, 2013: 166).

With the development of heavy plow in Europe and its use in agricultural production, there has been a significant increase in agricultural productivity, thus paving the way for more effective and more systematic agricultural production. The plow, which was developed by taking the plow as an example during the Roman Empire period, started to be used as a more functional and more effective agricultural tool after the plow. Heavy plows, which were made in accordance with the depth adjustment, worked by overturning the soil, and helped

to prepare a suitable soil for agriculture by cutting weeds with horizontal chisels. Thanks to some innovations like these, a continuous increase in agricultural incomes has been achieved thanks to the products obtained through agricultural production. The yield of wheat, which was around two and a half to one in the 11th century AD, increased to four to one in the 13th century (Asarkaya, 2015: 35-36).

The first steps towards the modernized agricultural structure of our age were taken in Europe before the Industrial Revolution. The process, which is accepted to have started with the production change brought about by agricultural moves such as the "quadruple planting system" developed in the 17th century in the state of Norfolk in England, brought the level of agricultural productivity to levels that the first period agricultural communities could not predict. Besides, XVII and XIX century. Technological machinery used in seed planting and harvesting developed in the early part of the century has truly revolutionized the field of agriculture. Especially after the 1st World Agricultural and Industrial Products Exhibition, which was held in London in 1851, it has been seen that the machinery used in agricultural fields has become widespread all over the world. The first tractor with a gasoline engine was produced in the United States in 1892. II. After the World War II, great strides were made in the development of seed spreaders, combines, corn and cotton harvesters and harvesting machines (Ruoxi and Rebekka, 2015: 1-18).

With the use of powerful working animals, simple tools were widely used in tillage works. In the late 1800s and early 1900s, tractors working with steam power were produced and these tractors began to be used in agricultural areas. With the agricultural mechanization practices, which started from the 1920s and increased until the 1950s, significant increases were seen in the production area. From the 1970s to the XXI. Until the century, reduced tillage and no-till farming techniques and methods have been used. In the early 1990s, computer technologies and control systems and electronic and technical methods were used in agricultural fields. Precisely applied agricultural technologies, which take into account the variability in agricultural lands after 1995, have been put into practice and scientific studies on these technological developments are being carried out intensively. Thanks to scientific and technical advances in our age, driverless tractors and combine harvesters have been used in agricultural areas (Upali, 2017: 1-22).

SCIENTIFIC RESEARCH AND AGRICILTURE

Increasing productivity from the very beginning of agricultural activities has been one of the main goals of mankind. Studies on techniques and substances that will increase efficiency have continued in every period of history. These studies focused on the effect of fertilizer on the plant, the development of new plant species, plant breeding, resistance of crop plants to diseases and pests, and increasing the yield per hectare. Since it is a sector directly related to nutrition, it is of great importance to ensure improvements in agricultural mechanization in order to increase productivity in the field of agriculture, which is very important. The main purpose of agricultural mechanization is to reduce the costs of work by increasing the productivity level of human labor. Reducing the cost will be possible by keeping the time spent for the unit work at a low level or indirectly by increasing the efficiency obtained from the unit area (Gonel, 2010: 98-101).

With mechanized agriculture, the power of machinery, which has a power far above human power, is utilized. Processing the soil, planting, harvesting the product, transporting it by machine provides many advantages and good profits. Thanks to agricultural mechanization, it is possible to harvest the crop on time without being affected by climatic conditions. In order to use water more efficiently and economically, for example, switching to a drip irrigation system, operations that are of great value for agriculture are carried out by agricultural mechanization equipment. Agricultural mechanization tools are divided into two main groups: force and work machines. The tractor is the force machine in the agricultural mechanization system and is the vehicle with the most important position in the system. In addition, the largest share in mechanization investments belongs to the tractor. Because of these qualities, the tractor is the most valid indicator in determining the agricultural machinery levels of the countries (World Bank, 2020: 58-63).

PURPOSE OF AGRICULTURAL MECHANIZATION AND ITS IMPORTANCE IN MEETING FOOD NEEDS

It is known that in the world where the size of the land remains the same, even decreasing day by day, and the water resources are decreasing day by day, the only way to meet the general nutritional needs is to increase the productivity in the field of agriculture. At the beginning of the methods related to increase in productivity,

"switching to product variety with high efficiency and durability" and providing "mechanization" that makes it possible to save labor, production and time costs. Besides, these applications (Arega, 2010: 223-238);

- With minimum input and resource consumption by increasing usage efficiency,
- By increasing efficiency as well as reducing costs,
- By giving the least damage to the environment and interfering with nature at the lowest level,
- By using as few and short-term processes as possible,
- It should be done in a way that minimizes the level of being affected by climatic conditions.

In this case, leaving the classical production techniques and methods and agricultural machinery belonging to them, and transitioning to agricultural mechanization produced with modern production technology and using tools suitable for these new machines is the only way to respond to the demands of the world population, whose number is increasing day by day. In the direction of all these data, it is accepted that it is an undeniable process to leave agricultural activities to producers who are doing subsistence production with classical techniques in order to increase productivity, and to switch to new methods and techniques in accordance with the latest technology in professional and large-scale production enterprises. With small and divided plots, the availability of modern agricultural machinery to increase productivity is not easy. Advanced agricultural mechanization and various mechatronic elements come into play in the transition from traditional agricultural practices to precision farming practices. In this period, when agricultural mechanization has reached a higher capacity day by day, it is of great importance to provide agricultural mechanization and make investments in this field (Calestous and Akwasi, 2011: 90-97).

The aim of agricultural mechanization is expressed as increasing the efficiency of human labor and reducing the work expenses to minimum levels. This will be achieved by minimizing the time spent per unit of work done directly or indirectly by maximizing the yield per unit area. With the transition to mechanized agriculture, engine power and machinery, which are much higher than human power and labor, are utilized. For example, 450 workers are needed to collect the cotton that a five-row cotton picker has collected in 10 hours on a 150-decare field in the same unit of time. Processing of the soil, planting, fertilizing, spraying, harvesting, threshing and transportation are done better with machines. With the stone collecting machine, which is now widely used, the lands that have not been used in the field of agricultural activities are opened to agriculture. Thanks to mechanized agriculture, it has become possible to harvest crops on time and quickly, without being affected by climatic conditions. A great deal of work falls on the agricultural mechanization system in order to use water more efficiently and economically, which is one of the most important elements of agricultural activities (Carlo, 1993: 1-107).

The history of agricultural activities reveals the increase in productivity and quality in the field of agricultural production with the use of tractors, sowing machines and harvesters. With the agricultural mechanization system, which provides the opportunity to adjust the amount of water to be given in sowing, fertilization and spraying activities in the further stage of mechanized agriculture, a decrease is observed in the consumption of seeds, chemicals, fertilizers and water, while productivity can increase exponentially. The application of biological innovations is also one of the important factors that increase productivity in agricultural production. With the increase in the use of agricultural mechanization in Japan from 1980 to 2000, the rice production level reached 1.3 tons/ha, and there was a 30-hour decrease in the production time. In India, with the use of drip irrigation method in potato production, production increased by 31% in a three-year period, as well as 50% savings in water consumption and cracks in potatoes were reduced from 10% to 1% (Ruoxi and Rebekka, 2015: 1-18).

CONCLUSION

One of the serious processes that underdeveloped countries should put into practice with great emphasis is economic development. When we pay attention to the developments in the economic fields in recent years and the international conjuncture, it is clearly noticed that most of the countries are trying to complete their development processes with great effort and they want to go forward in this field. The battlefield of the new era is economic and development, and it is accepted that countries that reach a certain economic power by preserving their social integrity will emerge victorious from this war. The point where all the countries are in a mistake in the development process is that they do not give the agricultural sector the value it deserves and that they think after other sectors. Being aware of the contribution of the agricultural sector to economic

development, the state, which is in the first stages of the development process, should support this sector. The failure of a country to achieve its agricultural independence will also slow down the development in other sectors and lead to a decrease in raw material opportunities (Potharla and Sathyanarayana, 2011: 66-69).

The most important development tool that every country should not ignore while creating a development strategy is agriculture; It has the characteristics of a valuable and basic sector due to its contribution to the national income by providing raw materials to the industrial sector, transferring the workforce, providing foreign exchange income and expanding the domestic market. The mechanization process, which started all over the world with the industrial revolution, reduced the need for manpower over time. Instead of human labor, the power of the machine was used. Thus, by saving human labor and time and getting things done more easily, countries have entered a faster growth process. The mechanization process in agriculture has allowed the start of great developments when viewed from the perspective of agricultural activities. With the mechanization, while agricultural areas were limited to manpower, these areas have gradually increased and turned into large-scale lands. The fact that the preparation of the soil, spraying, irrigation or fertilization processes required for agricultural activities are carried out by machines has provided high yields from agricultural products.

In our age, agricultural activities are carried out for two different basic purposes consisting of individuals who produce only to feed their families and individuals or institutions engaged in agricultural activities for commercial purposes. In industrial agriculture, its economic possibilities are wide as it outweighs commercial purposes. Industrial agriculture, which has wide possibilities such as fertilization, seeding, irrigation, spraying and maintenance, is carried out in large agricultural areas. In the 20 century, especially in parallel with the developments in scientific fields, productivity in production has increased to high levels, and the rate of human labor in agricultural activities has decreased to minimum levels. In parallel with scientific developments, the possibility of farming in different conditions and geographies has arisen. In the study, the mechanization in agriculture and the development of agricultural technologies brought the following values: Mechanization in agriculture saves time. In the past, due to the scarce possibilities, planting and planting works based on animal power were used to achieve the highest efficiency in a better, timely manner with agricultural tools; again, when necessary, without waiting for the availability of natural conditions, deficiencies are made in a short time and better than before thanks to technological developments. This situation, aside from the abandonment of the accidental fatalistic understanding of waiting for a natural suitable environment, has enabled people to cultivate and plant more land with less expense in a shorter time, and to achieve the highest yield with less loss while harvesting.

Finally, the reason why we started to write this article is to touch on the agricultural problems in Azerbaijan. Mechanization stands out as the element that we will cover the most in the shortest time. When we consider it from a broad perspective, it seems essential to develop some long-term and structural policies. Our findings are as follows (Moyen, 2015: 124-129).

1. There is an unplanned supply problem in agriculture in Azerbaijan. The produced product is selected and grown at the farmer's own initiative without being bound by any plan. It is not possible to maintain price stability in systems that continue without considering the production and consumption balance. Production should be done within a plan and which products we will export should be planned and incentive policies should be put into effect accordingly.
2. The initial costs of production, namely input costs, are very high. Inputs of a strategic issue such as agriculture should be supplied from within the country, this should be encouraged and thus market entry should be facilitated.
3. There is a real need for co-operatives. Cooperatives should be established in the free market for the producers, who are very small and singular, both in the planning phase of the products and in order to provide cheap products to the sale and final consumer. And so the producer and the consumer should be supported. As a continuation of this article, market regulation should be made and agricultural policies should be established with macro and micro policies.

Efficiency factors should be reviewed very quickly. Integration in the soil, mechanization, irrigation standards are made a strategic national example and production is made to reach world standards. Agricultural data is very scarce. It is necessary to increase the types and accuracy of our statistical data to guide us at least 20 years from now. Particularly, the information sharing of public, private sector and educational institutions, which are

indispensable for the free market, should be increased, and in this way, the result should be progressed in the shortest time by giving up the ever-changing policy in the most accurate way.

Agricultural policies of at least 100 years should be determined with short, medium and long-term policies, and radical changes should be made with reforms. It shouldn't be forgotten that 7 of the first 10 items of the global risks report published at the beginning of 2021 are factors that directly affect or are affected by agriculture. It is understood from the study that agriculture is not just a work of planting and growing grains. Agriculture was important in the past, it has become even more important today. Because the engine of development in many subjects is agriculture. The production, storage, transportation and marketing of tools and machines used in all stages of the production of agricultural products have become separate branches of industry, and the same can be said for the processing of agricultural products. All these show that the developments in our country are incomplete and insufficient when the developments and practices in the world are taken into account, that the developments in the world are followed behind, that the existing opportunities can be used better and that further development is possible.

BIBLIOGRAPHY

1. Altay Fahri and Turhal Kutalmıs, Status of Agricultural Mechanization in Bilecik Province and Solution Proposals. - Elazıg: 6th International Advanced Technologies Symposium (IATS'11), 16-18 May 2011.
2. Alene Arega D. Productivity Growth and The Effects of R&D in African Agriculture, Agricultural Economics. 2010. 3-4: Cilt 41. p. 223-238.
3. Andersen Matthew Public İnvestment In Us Agricultural R&D and The Economic Benefits. Food Policy. February 2015. - 51. p. 38-43.
4. Asarkaya Ahmet, Department of Economic Studiess. [print place unknown]: Türkiye İş Bankası, Haziran 2015.
5. Bein Murad A. and Ciftçioğlu Serhan, The Relationship Between the Relative GDP Share of Agriculture and The Unemployment Rate in Selected Central and Eastern European Countries [Dergi] // Agricultural Economics. - 2017. - 7: Cilt 63. - p. 308- 317.
6. Boz İsmail, The Role of the Agricultural Sector in Economic Development, Kalkınma Ekonomisi / kitap yaz. Taban Sami ve Kar Muhsin. - Bursa : Ekin Kitabevi Yayınları, 2015.
7. Cafiero Carlo, Agricultural Policies in Developing Countries [Dergi] // American Journal of Agricultural Economics. - 1993. - p. 1-107.
8. Ciftçi HüseyinBaki, Tarımın Tarihi. - 21 December 2016.
9. Demirbük Murat Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği [Kitap]. - Tokat : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013.
10. Doğaner Gönel F., Development Economics, Ankara : Efil Yayınevi, 2010.
11. Dinler Zeynel Tarım Ekonomisi [Kitap]. - Bursa : Ekin Kitapevi, 1993.
12. Eryılmaz Bilal ve Tuncer Aziz, Regional Development Policies in the European Union Harmonization Process: Regional Development Agencies and Turkey Practice [Dergi] // Journal of Academic Reviews. - 2013. - 1 : Cilt 8. p. 165-189.
13. Juma Calestous ve Asamoah Akwasi, The New Harvest: Agricultural Innovation in Africa [Kitap]. - [basım yeri bilinmiyor] : Oxford University Press, 2011.
14. Kalaycı İrfan, Structural Transformation Policies in the Turkish Agricultural Sector 1923-2023: Applicable Suggestions on the Axis of Sustainable Agricultural Bioeconomy [Kitap]. - İstanbul : İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2012.
15. Kazgan Gülten, Agriculture and Development. - İstanbul : Bilgi üniversite Yayınları, 2013.
16. Lu Ruoxi ve Dudensing Rebekka, What Do We Mean by Value-added Agriculture? [Dergi] // Choices, Agricultural & Applied Economics Association. - 2015. - 4 : Cilt 30. - p. 1-18.
17. Metin Berber, Economic growth and development, Derya Kitabevi, 4.baskı, Trabzon 2011.
18. Olcay Arslan Ceran Türk, Adaptation of Agriculture to the Common Agricultural Policy and Its Effect on the European Union Negotiation Process [Journal] // Socıal Scıences Studıes Journal. - Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 4 Ağustos 2018. - 20 : Cilt 4. - p. 3068-3077.
19. Pardey Philip, Alston Julian and Chan-Kang Connie, Public Agricultural R&D Over The Past Half Century: An Emerging New World Order [Dergi] // Agricultural Economics. - 2013. - 1 : Cilt 44. - p. 103-113.
20. Saraçoğlu Metin and Bulut Erol, The Role of Agriculture in Development and Agricultural Incentives in Turkey [Journal] // Gazi University İ.İ.B.F. Magazine.- 2004. - p. 47-62.
21. Srikanth Potharla and Sathyanarayana K., Co-Integratıon and Causal Relatıonshıp Between Gdp And Agrıculture Sector [Dergi] // Internatıonal Journal of Research In Commerce & Management. - November 2011. - 11 : Cilt 2. - p. 66-69.
22. Tilman David, Global food demand and the sustainable intensification of agriculture [Dergi] // Proceedings of the National Academy of Sciences. - December 2011. - 50: Cilt 108. - p. 20260-20264.
23. Tokatlıoğlu Mircan, Leba Reyhan and Selen Ufuk, The Strategic Importance of Agriculture in the Process of Globalization and the Role of the State in Ensuring Agricultural Supply Security [Journal] // Journal Of Life Economics. - [place of publication unknown]: Journal Of Life Economics, 2018. - p. 151-176.

24. Türkoğlu Enis, Globalization and Agriculture Sector: The Case of Turkey [Book Chapter]. - İstanbul : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015.
25. Tüylüoğlu Şevket and Saraç Şenay, Determinants of Innovation in Developed and Developing Countries: An Empirical Analysis [Journal] // Eskişehir Osmangazi University Journal of FEAS. - 2012. - 1 :Cilt 7. - p. 39-74.
26. Uddin Moyen, Causal Relationship between Agriculture, Industry and Services Sector for GDP Growth in Bangladesh: An Econometric Investigation [Dergi] // Journal of Poverty, Investment and Development (An International Peer-reviewed Journal). - 2015. - 8. - p. 124-129.
27. Wickramasinghe Upali, Fostering Productivity in The Rural and Agricultural Sector for inclusive Growth in Asia and The Pacific [Magazine] // Asia-Pacific Development Journal. - Rome : [yazarı bilinmiyor], December 2017. - 2 : Cilt 24. - p. 1-22.
28. World Bank Enhancing Agricultural Innovation: How to Go Beyond the Strengthening of Research Systems? Agriculture and Rural Development Department. Washington: [Çevrimiçi]. - 2006. - Mayıs 2020. - https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7184.
29. Yavuz Fahri and Dilek Şerif, A Revision of Turkish Agriculture [Report]. - Ankara : Political, Economic and Social Research Foundation, 2019.
30. Yenigül Sevinç and Bahar Yenigül, S. B. (2017). New Approaches in Rural Development Policies and The Effects of These Approaches on Turkey's Rural Development Policies [Journal]. - Ankara : Chamber of City Planners,2017. - 1 : Cilt 27. - p. 16-25.
31. Zabcı Çulha Filiz, Social Risk Reduction Project: Reducing Poverty or Protecting the Rich from the Poor? [Journal] // Ankara University Journal of Social Sciences. 2003. - 1 : Cilt 58. - p. 215-239.
32. Zeren Yusuf, Agricultural Tools-Machinery and Equipment Usage and Production Problems (1047-1068) [Book Chapter] // Turkey Agricultural Engineering IV. Technical Congress / Write a book. Chamber of TMMOB Agricultural Engineers. - Ankara : TMMOB Chamber of Agricultural Engineers, 1995. - Cilt 1:2.
33. Zincirli Oncel, History of Agricultural Organization in Turkey [Book]. - Ankara: 1994.
34. Zulfikar Safak Berna, Poverty and Methods of Combating Poverty: Success Evaluation of the Project for Reducing Social Risk with a Participatory Approach-Ankara Province Example [Book]. - Ankara: Hacettepe University Institute of Social Sciences Master Thesis, 2010.

NÜMUNƏ GÖTÜRÜLƏN TORPAQLARIN MİKOBİOTASININ FORMALAŞMASINDA İŞTİRAK EDƏN GÖBƏLƏKLƏRİN BƏZİ GÖSTƏRİCİLƏRƏ GÖRƏ XARAKTERİSTİKASI

(CHARACTERISTICS OF THE FUNGI INVOLVED IN THE FORMATION OF MYCOBIOTA OF THE SAMPLED SOILS ACCORDING TO SOME INDICATORS)

Balaxanova Qumru Vasif qızı (doktorant, müəllim)
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCİD: 0000-0002-1709-1442

XÜLASƏ

Tədqiqatlarda analiz üçün nümunələr Azərbaycan Respublikasının Abşeron yarmadasında antropogen təsirin xarakterinə görə fərqlənən boz qonur torpaqlarının mikoloji baxımdan qiymətləndirilməsinə həsr edilmişdir. Bu məqsədlə Abşeronun müxtəlif təsirlərə məruz qalmış boz qonur torpaq tipindən 7 sahə seçilmişdir. Qeyd edilən sahələr istehsal məhsulları ilə çirklənmiş torpaqlar, suvarılan torpaqlar, neft və neft məhsulalrı ilə çirklənən torpaqlar, şəhər torpaqları, zibilxanlar üçün istifadə edilən ərazilər, nəzarət (Nisbi təmiz torpaqlar) xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Tədqiqatların gedişində Sumqayıt şəhəri ətrafında olan ərazilərdən istifadə edilmişdir. Belə ki, keçmiş SSRİ dönəmində bu şəhər ölkənin kimya şəhəri adlanırdı və burada təmizləyici, yuyucu tozlar, eləcə də müxtəlif mineral gübrələr və s. məhsullar istehsal edilmişdir. Neft toksiki təsirə malik maddə kimi xarakterizə olunur və bu səbədən də hazırda neft təhlükəli çirkllləndiricilərdən hesab edilir. Azərbaycan ənənvi neft ölkəsi olması səbəbindən onun ərazisində, xüsusən də Abşeron yarmadasında bu xarakteristikaya uyğun gələn xeyli torpaq sahəsi var. Belə ki, neftin çıxarılması, emalı, daşınması və s. proseslərin nəticəsində neftin və ya neft məhsullarının ətraf mühitə düşməsi də qaçılmaz bir prosesdir. Tədqiqatların aparılması üçün nümunələrin götürülməsi üçün Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin eyni funksional təyinatlı və şəhərlərə xas spesifik təsərrüfat fəaliyyətlərində istifadə edilən torpaqlarından istifadə edilmişdir. Zibilxanlar üçün istifadə edilən ərazilər məişət tullantılarının toplandığı və sonradan bərk məişət tullantıllarının çeşidlənməsi üçün seçilən və el arasında isə zibilxana kimi deyilən yerlər kimi başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, çeşidləndikdən sonra istehsala yararlı olan bəzi zibilər yenidən emal edilməsi üçün adiyyatı zavodlara göndərilir, yararsız olanlar isə ətrafa zərər verilmədən xüsusi qurğularda yandırılır. Zibillərin tüstü halında deyil, buxarla yandırılmasına baxmayaraq yandırılana qədərki prosesdə (zibilin daşınması, çeşidlənməsi və s.) kifayət qədər ərazi, əsasən də torpaq çirklənməyə məruz qalır. Bu isə öz növbəsində torpağın fiziki-kimyəvi tərkibində dəyişkənlik yaradır, müxtəlif (patogen, allergen, toksigen və s.) mikroorqanizmlərin, elcə də digər canlıların orda məskunlaşmasına səbəb olur. Bu məqsədlə Bakı şəhərinin ərazisində olan Balaxanı zibilliyindən nümunə götürülmək üçün istifadə edilmişdir. Nəzarət torpaqlar o torpaqlar hesab edilir ki, uzun müddət heç bir texnogen təsirə məruz qalmasın, daha dəqiqi son on illiklərdə ciddi təsərrüfat fəaliyyəti aparılmayan və torpaq örtüyünü nisbətən qoruyan ərazilər nəzarət kimi istifadə edilə bilər. Bu xarakteristikaya uyğun gələn torpaqlar Abşeron şəraitində az da olsa var. Bu torpaqların seçilməsi zamanı əsas diqqət həmin ərazidə yaxın 20-30 ildə ciddi təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirilməməsinə yönəldilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, antropogen təsirlərdən asılı olaraq hər bir biotopa xas mikokompleksin ekolo-trofiki strukturunda da dəyişiklik baş verir və bu da özünü nisbi təmiz torpaqların mikokompleksində olan saprotrofluğun xüsusi çəkisinin azalmasında, politrofluğun isə yüksəlməsində biruzə verir. Analoji hal ekolo-trofiki ixtisaslaşmanın təzahür formaları olan toksigenlərə münasibətdə də təkrar olunur.

Açar sözlər: göbələk, şəhər, torpaq, neft, çirklənmə mənbələri

ABSTRACT

The samples for analysis are devoted to the mycological assessment of gray-brown soils in the Absheron Peninsula of the Republic of Azerbaijan, which differ in the nature of anthropogenic impact. For this purpose, 7 areas of the gray-brown soil type of Absheron, which were exposed to various influences, were selected. These areas include lands contaminated with industrial products, irrigated lands, lands contaminated with oil and oil products, urban lands, areas used for landfills, control (Relatively clean lands). Areas around Sumgayit were used in the research. Thus, in the former USSR, this city was called the chemical city of the country, and it used

cleaning, washing powders, as well as various mineral fertilizers and so on. products were produced. Oil is characterized as a toxic substance, and for this reason, oil is now considered a dangerous pollutant. Due to the fact that Azerbaijan is a traditional oil country, there is a lot of land in its territory, especially on the Absheron Peninsula, which meets this characteristic. Thus, oil extraction, refining, transportation, etc. The release of oil or oil products into the environment as a result of these processes is also an inevitable process. Lands of Baku and Sumgayit with the same functional purpose and used in specific city-specific economic activities were used to take samples for the research. Areas used for landfills are understood to be places where household waste is collected and then selected for solid waste sorting and popularly referred to as landfills. It should be noted that after sorting, some wastes that are suitable for production are sent to factories for recycling, and those that are not useful are incinerated in special facilities without damaging the environment. Although the waste is not burned in the form of smoke, but in the process of incineration (transportation, sorting, etc.), a considerable area, especially the soil, is exposed to pollution. This, in turn, creates changes in the physical and chemical composition of the soil, causing the settlement of various microorganisms (pathogens, allergens, toxins, etc.), as well as other living things. For this purpose, it was used to sample the Balakhani landfill in Baku. Controlled lands are considered to be lands that have not been exposed to any man-made impact for a long time, or more precisely, areas that have not undergone significant economic activity in recent decades and are relatively protected. There are few lands in Absheron that meet this characteristic. In selecting these lands, the main focus was on the absence of serious economic activities in the area for the next 20-30 years.

It was found that depending on anthropogenic influences, the ecological-trophic structure of each biotope-specific mycocomplex also changes, which manifests itself in a decrease in the specific gravity of saprotrophies in the mycomplex of relatively clean soils and an increase in polytrophies. The same is true for toxins, which are manifestations of ecological-trophic specialization.

Keywords: fungus, city, soil, oil, sources of pollution

GİRİŞ

Məlum olduğu kimi, torpaq tükənən və bizlərin ölçü meyarına görə, qısa müddətdə bərpa olunmayan təbii ehtiyatdı. İnsanlar üçün onun əsas və əvəzedilməz dəyəri bitkiləri qida maddələri ilə təmin etməklə canlıların, ilk növbədə insanların qidaya olan tələbatının ödənilməsi üçün vacib olan məhsuldarlığı saxlamaqdır. Buna baxmayaraq, demək olar ki, bütün Dünya ölkələrində düzgün tətbiq edilməyən idarəetmə, urbanizasiya, insanların təbiətə müdaxiləsinin intensivləşməsi və s. səbəblərdən yararlı torpaq sahələri azalır, eləcə də mövcud sahələrin çoxu deqradasiyaya məruz qalır. Bunların qarşısının alınması müasir dövrün diqtə etdiyi və həll edilməsi zəruri olan aktuall vəzifələrdəndir. Digər tərəfdən, torpaqlar biomüxtəlifliyin bütün tiplərinin saxlandığı, yaşadığı və qidalndığı mühüm yerlərdən, özüdə yerli şəraitdən asılı olaraq fərqli kimiyəvi tərkibə və struktur elementlərinə malik olan bir yerdir [1]. Bu səbəbdən də onun tədqiq edilməsi həm orada baş verən proseslərin mahiyyətinin, həmdə torpaqlara getdikcə artan texnogen və antropogen təsirdən yaranan mənfi halların aradan qaldırlması üçün zəruridir.

ARAŞDIRMA

Tədqiqatlarda analiz üçün nümunələr Azərbaycan Respublikasının Abşeron yarmadasında antropogen təsirin xarakterinə görə fərqlənən boz qonur torpaqlarının mikoloji baxımdan qiymətləndirilməsinə həsr edilmiş tədqiqatların aparılması məqsəduyğun hesab edilmişdir. Bu məqsədlə Abşeronun müxtəlif təsirlərə məruz qalmış boz qonur torpaq tipindən 7 sahə seçilmişdir. Qeyd edilən sahələr aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdirlər:

- İstehsal məhsulları ilə çirklənmiş torpaqlar.
- Suvarılan torpaqlar.
- Neft və neft məhsulalrı ilə çirklənən torpaqlar.
- Şəhər torpaqları.
- Zibilxanlar üçün istifadə edilən ərazilər.
- Nəzarət (Nisbi təmiz torpaqlar).

TAPINTILAR

İstehsal məhsulları ilə çirklənmiş torpaqlar. Abşeron yarmadasının, o cümlədən Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin ərasizində torpaqlarda olan çirklənmələrin xeyli hissəsi müxtəlif təyinatlı məhsul istehsallı ilə məşğul olan (yuyucu və təmizləşyici tozların, turş-süd mıhsullarının, kolbasa məmulatların istehsalı)

müəssisələrin payına düşür. Belə ki, bu müəssisələrin torpaqlara atılan tullantılar ilə çirklənmə neft-kimya, yeyinti, kimya, əlvan və qara metallurgiya müəssisələrinə məxsusdur. Çirklənməyə səbəb olan birləşmələr arasında toksiki, kansorogen, mutagen və s. xüsusiyyətlər daşıyan birləşmələr də az deyil. Bütün bu çirkləndiricilər isə təbii ki, şəhər əhalisinin sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Belə ki, kükürd dioksidi insanın respirator sistemini zədələyir, bəzi patologiyalar(öskürək, təngənəfəslik, nəfəs yollarının daralmasını) törədir. Tədqiqatların gedişində bu məqsədlə Sumqayıt şəhəri ətrafında olan ərazilərdən istifadə edilmişdir. Belə ki, keçmiş SSRİ dönəmində bu şəhər ölkənin kimya şəhəri adlanırdı və burada təmizləyici, yuyucu tozlar, eləcə də müxtəlif mineral gübrələr və s. məhsullar istehsal edilirdi. Həmin dövrün ətraf mühitə münasibəti nəticəsində bu günün özündə belə bu şəhərin ətrafında həmin çirklənmələrin əlamətlərini daşıyan torpaq sahələri kifayət qədərdir.

Suvarılan torpaqlar. Azərbaycan hələ qədimdən suvarma əkinçiliyi ölkəsidir. Suvarılan torpaqlar əkin üçün yararlı olan və kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilib becərildiyi və insanlar tərəfindən süni yollarla suvarılan ərazilərdir. Əbəbiyyat məlumatlarına əsasən demək olar ki, suvarılan torpaqlar ölkənin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin üçdə birini təşkil edir[9, s.5-100]. Suvarılan torpaqların təxminən üçdə biri texniki üsulla, elektrikləşdirilmiş, dizel nasos stansiyaları və subartezanlar vasitəsilə sulanır.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında aqrar sektorun payı önəmlidir və ölkə ərazisinin çox hissəsini kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqlar tutur. Belə xarakteriskaya uyğun gələn torpaqlar Abşeron ərazisində də kifayət qədərdir. Təbii olaraq, Abşeron təkcə Azərbaycanın deyil, Qafqazın ən quraqlıq regionlarından biridir və burad suvarılma olmadan bitkilərin becərilməsini həyata keçirmək mümkün deyil. Bu məqsədlə də biz tədqiqatların gedişində Pirşağı qəsəbəsi ərazisində olan və müxtəlif bitkilər becərilən, lakin suvarılan torpaqlarından nümunələrin götürülməsi məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Neft və neft məhsulalrı ilə çirklənən torpaqlar. Neft toksiki təsirə malik maddə kimi xarakterizə olunur və bu səbədən də hazırda neft təhlükəli çirkllәndiricilərdən hesab edilir. Azərbaycan ənənvi neft ölkəsi olması səbəbindən onun ərazisində, xüsusən də Abşeron yarmadasında bu xarakteristikaya uyğun gələn xeyli torpaq sahəsi var. Belə ki, neftin çıxarılması, emalı, daşınması və s. proseslərin nəticəsində neftin və ya neft məhsullarının ətraf mühitə düşməsi də qaçılmaz bir prosesdir. Ədəbiyyat məlumatlarının analizi nəticəsində bu tip torpaqların ən azı Abşeronda 10 min ha[5, s.140] olmasını qeyd etmək olar.

Avtonəqliyyatın təsirindən çirklənən ərazilər, daha dəqiqi avtonəqliyyat üçün nəzərdə tutulan yolkənarı sahələr. Müasir dövrdə insanların ətraf mühitə etdiyi neqativ təsirlərin nəticəsində ekoloji baxımdan yaranan problemlərdən biri də avtonəqliyyatın təsirindən ərtaf ərazilərin çirklənməsidir. Bu atmosferi çirkləndirməklə yanaşı, o ərazidə olan su və torpağın fiziki-kimyəvi tərkibinin, bitkilərin bioloji fəaliyyyətinin dəyişilməsinə də təsir edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəqliyyat növlərinin fəaliyyəti nəticəsində hər gün atmosferə külli miqdarda zəhərli qazlar atılır, bunun təsirindən isə ətraf mühitə yüksək texnogen təsir artır.

Şəhər torpaqları. Məlum olduğu kimi, torpaq 5 torpaq əmələ gəlmə prosesi(doğma süxurlar, bitki və heyvan orqanzimləri, iqlim, relyef və zaman) nəticəsində yaranan təbiətin müstəqil bədənidir. Müasir şəhərlərdə torpaqəmələ gəlmə prosesi təbii şəraitdən fərqlənir, belə ki, urbanlaşmış ərazilərdə təbii torpaq örtüyü dağılır və dəyişir. Belə ki, şəhər torpaqları əsasən insanların fəaliyyəti nəticəsində formalaşır və təbii şəraitdəkindən fərqli olaraq başqa ssenari ilə inkişaf edir. Bunu şəhər torpaqlarında torpaq əmələ gəlməsinə təsir edən amillərin də fərqli olması ilə də izah etmək olar. Belə ki, şəhər torpaqlarının əmələ gəlməsinə təsir edən amillər(məsələn, iqlimin nisbətən şəhər spesifikasına uyğun olaraq bir qədər yüksək olması, insanların təsərrüfat və inşaat fəaliyyətləri nəticəsində dəyişilmiş relyef, tərkibin dəyişkən olması və s.) təbii şəraitdə torpaq əmələ gəlmə prosesinə təsir edən amillərdən fərqlənir. Bir sözlə, şəhər torpaqları antropogen transformasiya olunmuş bir mühit kimi xarakterizə olunur. Bakı şəhərdə də qeyd edilən xarakteristikaya uyğun gələn kifayət qədər ərazilər var və digər urbanlaşmış ərazilərdən fərqli olaraq onun yerləşdiyi Abşeron yarmadasının əhəmiyyətli şəkildə hiss edilən geoloji və ekoloji problemləri olan bir arealdır. Bu səbəbdən də bu tip torpaqlarda göbələklərin iştirakı ilə baş verən proseslərin tədqiqi həm elmi, həm də praktiki baxımdan maraqlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, urbanizasiya prosesinin getdikcə intensivləşməsi ilə əlaqədar şəhər torpaqlarına olan diqqət gündən günə artır və bu istiqamətdə aprılan tədqiqatlar həm əhatə dairəsinə, həm də sayına görə nəzərə çarpacaq dərəcədə genişlənir. Bunun da əsas səbələrindən biri onunla bağlıdır ki, torpaqların, eləcə də şəhrə mühitində havanın [2] ekoloji təhülkəsizliyi həm insanların sağlam yaşaması[3], həm də torpaqların özlərinin münbitliyinin saxlanması üçün zəruri şərtlərdən biridir.

Tədqiqatların aparılması üçün nümunələrin götürülməsi üçün Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin eyni funksional təyinatlı və şəhərlərə xas spesifik təsərrüfat fəaliyyətlərində istifadə edilən torpaqlarından istifadə edilmişdir.

Zibilxanlar üçün istifadə edilən ərazilər. Bu ərazilər məişət tullantılarının toplandığı və sonradan bərk məişət tullantıllarının çeşidlənməsi üçün seçilən və el arasında isə zibilxana kimi deyilən yerlər kimi başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, çeşidləndikdən sonra istehsala yararlı olan bəzi zibilər yenidən emal edilməsi üçün adiyyatı zavodlara göndərilir, yararsız olanlar isə ətrafa zərər verilmədən xüsusi qurğularda yandırılır. Zibillərin tüstü halında deyil, buxarla yandırılmasına baxmayaraq yandırılana qədərki prosesdə (zibilin daşınması, çeşidlənməsi və s) kifayət qədər ərazi, əsasən də torpaq çirklənməyə məruz qalır. Bu isə öz növbəsində torpağın fiziki-kimyəvi tərkibində dəyişkənlik yaradır, müxtəlif (patogen, allergen, toksigen və s) mikroorqanizmlərin, elcə də digər canlıların orda məskunlaşmasına səbəb olur.

Bu məqsədlə Bakı şəhərinin ərazisində olan Balaxanı zibilliyindən nümunə götürülmək üçün istifadə edilmişdir.

Nəzarət (Nisbi təmiz torpaqlar). Nəzarət torpaqlar o torpaqlar hesab edilir ki, uzun müddət heç bir texnogen təsirə məruz qalmasın, daha dəqiqi son on illiklərdə ciddi təsərrüfat fəaliyyəti aparılmayan və torpaq örtüyünü nisbətən qoruyan ərazilər nəzarət kimi istifadə edilə bilər. Bu xarakteristikaya uyğun gələn torpaqlar Abşeron şəraitində az da olsa var. Bu torpaqların seçilməsi zamanı əsas diqqət həmin ərazidə yaxın 20-30 ildə ciddi təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirilməməsinə yönəldilmişdir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, təmiz torpaq anlayışı şərtidir və hazırda bu və ya digər dərəcədə zaman-zaman dəyişikliyə və ya təsirə (təbii və ya antropogen xarakterli) məruz qalmayan torpaq sahələrinin olmasına rast gəlinmir desək daha düzgün olar. Bu səbədən də biz tədqiqatlarda nisbi təmiz torpalar terminindən istifadə edilməsini məqsədəuyğun hesab etmişik.

Fərqli antropogen təsirlərə məruz qalan həmin sahələrdən götürülən torpaqların bəzi fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar aparılmışdır. Tədqiqatlarda seçilən torpaq sahələrindən götürülən nümunələrin müəyyən edilən parametrləri haqqında məlumatlar ümumiləşdirilmiş şəkildə 1.ci cədvəldə verilir. Göründüyü ki, tədqiqat üçün seçilən və müxtəlif xarakterli təsirlərə məruz qalan 6 torpaq sahəsi nəzarət üçün seçilən nisbi təmiz torpaqlardan müəyyən edilən bütün göstəricilərə görə fərqlənir ki, bunun da əsasında onlara olan təsirin xarkteri dayanır. Belə ki, bütün çirklənmə mənbələrində nümunə götürülən dərinliklər 0-20 sm təşkil etsə də, nəzarət torpaqlarla müqayisədə pH göstəricisi şəhər torpaqlarında aşağı, neft və neft məhsulları ilə çirklənən ərazilərdə yüksək olmuşdur. Nəmlik göstəricisi isə əksinə şəhər torpaqlarında yüksək istehsal məhsulları ilə çirklənmiş nümunələrdə isə aşağı olmuşdur. Humusun miqdarını nəzarət torpaqlarla müqayisə etdikdə isə görünür ki, nəzarət torpaqlara nisbətən bütün çirklənmə mənbələrində humusun miqdarı onlara nisbətən aşağı göstəriciyə malikdir.

Cədvəl 1 Nümunə götürülən torpaqların bəzi göstəricilərə görə xarakteristikası

№	Çirklənmə mənbələri	Nümunənin götürülmə dərinliyi(sm)	pH	Torpaqların nəmliyi(%)	Humusun miqdarı(%)
1	İstehsal məhsulları ilə çirklənmiş	0-20	7,2	19	1,52
2	Suvarılan torpaqlar	0-20	7,4	22	1,64
3	Neft və neft məhsulları	0-20	7,5	20	1,28
4	Avtonəqliyyatın təsirindən çirklənən ərazilər	0-20	7,2	21	1,43
5	Şəhər torpaqları	0-20	7,0	23	1,41
6	Zibbillərin atılması üçün istifadə edilən ərazilər	0-20	7,2	22	1,62
7	Nisbi təmiz torpaqlar	0-20	7,1	20	1,74

Bu halda ən aşağı göstəriciyi istehsal məhsulları ilə çirklənmiş torpaqların nümunələrində qeydə alınmışdır. Göründüyü kimi, bu fərq özünü ən çox hümusun miqdarında göstərir və bütün ərazilərdə hümusun miqdarı nisbi təmiz torpaqlara nisbətən azdır və bu azalma özünü ən çox neft və neftlə çirklənmiş torpaq sahəsində biruzə verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, antropogen təsirin təzahür formalarında biri kimi də torpaqların deqradasiyaya uğramasıdır. Geniş anlamda, "torpaqların deqradasiyası" dedikdə onun məhsuldarlığının azalmasına səbəb olan, məhdud anlamda isə bu fizikikimyəvi strukturunun pozulması, humusun azalması və mübadilənin əsasının dəyişilməsi kimi proseslər nəzərdə tutulur. Deyilənlərə müvafiq qeyd etmək olar ki, Abşeronun fərqli antropogen təsirə məruz qalmış torpaqları eyni zamanda deqradasiyaya uğramış torpaqlar kimi də xarakterizə oluna bilər. Bu hal, yəni torpaqların deqradasiyası, xüsusən də antroogen təsirlərdən irəli gələni heç də arzuedilən vəziyyət kimi qiymətləndirilməməlidir. Belə ki, bəşəriyyətin mövcud olduğu bütün dövrlərdə insanların qida maddələri ilə təmin edilməsi ən mühüm vəzifələrdən biri olmuş və bu gün də olmaqda davam edir. İnsanların da əsas qida mənbəyi okean və torpaqlardır ki, insanlarında bu mənbələrdən aldığı əsas qida növləri çörək, tərəvəz, heyvandarlıq məhsulları və s.-dir. Çöx təssüf ki, bu məhsulların, xüsusən də torpaqlardan alınması və getdikcə onun miqdarının ildən ilə əhalinin sayının artması səbəbindən yüksəldilməsi intensiv əkinçiliyin inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Bunun da nəticəsi kimi torpaqların təbii vəziyyəti və xüsusiyyətləri dəyişir və bu dəyişiklik ilk növbədə torpaqların məhsuldarlığının azalması ilə nəticələnir. Bu azlama isə torpağın bütün, yəni bioloji, kimyəvi və fiziki xüsusiyyətlərinin də dəyişilməsi ilə özünü biruzə verir. Bu dəyişilməyə mühitin ekoloji vəziyyəti də öz təsirini göstərir ki, bunun da nəticəsi torpaqların xüsusiyyətlərinin dəyişilməsi fərqli yerdə fərqli çalarlara malik olur. Ümumilikdə bütün bunlar "torpaqların deqradasiyası" kimi xarakterizə olunur və konkret şəraitdə konkret yanaşma ilə tədqiq edilən proseslərdən biri kimi öz əhəmiyyətini saxlayır.

Deqradasiya edən torpaqlarda bioloji xüsusiyyətlərin dəyişilməsi son dövrlərin diqqət mərkəzində olan tədqiqat istiqamətlərindən olmasına görə, bu prosesin Azərbaycan Respublikasının Abşeron İR-nun ərazisində necə baş verməsini və gələcəkdə torpaqların bərpasında bundan istifadənin mümükünlüyünün tədqiq edilməsi həm elmi, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Buna görə də işin növbəti hissəsində aparılan tədqiatlarda müxtəlif antropogen təsirlərə məruz qalan eyni torpaq tipinin bioloji xüsusiyyətlərindən baş verən dəyişikliklərinın xarakterinin aydınlaşdırlması ilə bağlı tədqiqatlar aparılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpağın bioloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasında həm prokariotlar(bakteriya və aktinomisetlər), həm də eukariotlar(göbələklər, ibtidailər, bitkilər) iştirak edir. Hec də təsadüfi deyil ki, torpağı biomüxtəlifliyin saxlandığı bank kimi də xarakterizə edirlər. Torpağın bioloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasında iştiark edən canlıların həm sayca, həm taksonomik, həm də aralarında formalaşan qarşılqlı münasibətlər baxımından geniş və mürəkkəb müxtəlifliklə xarakterizə olunması öz təsdiqini tapmış faktdır. Bu baxımdan bir tədqiqatda onların hamısını nəzərə almaq praktiki baxımdan həddindən artıq çətindir, daha dəqiqi, hələki mümkün olmayan məsələlərdəndir. Buna görə də biz tədqiqatlarda torpaqların bioloji xüsusiyyətlərinin antropogen təsirlərdən asılı olaraq dəyişilməsini onların göbələk biotasına, daha dəqiqi tədqiqat üçün seçilmiş torpaq sahələrində formalaşan göbələklərin say və növ tərkibinə, ekolo-trofiki əlaqələrinə, rastgəlmə tezliyinə, eləcə də antropogen təsirlərə cavab reaksiyasına görə xarakterizə edilməsi məqsəduyğun hesab edilmişdir.

NƏTİCƏ

Müəyyən edilmişdir ki, antropogen təsirlərdən asılı olaraq hər bir biotopa xas mikokompleksin ekolo-trofiki strukturunda da dəyişiklik baş verir və bu da özünü nisbi təmiz torpaqların mikokompleksində olan saprotrofluğun xüsusi çəkisinin azalmasında, politrofluğun isə yüksəlməsində biruzə verir. Analoji hal ekolo-trofiki ixtisaslaşmanın təzahür formaları olan toksigenlərə münasibətdə də təkrar olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Hüseynova, L.A., Baxşıyeva, G.R., Rzayeva, A.L. Texnogen təsirə məruz qalmış torpaqların mikobiotasının ümumi xarakteristikası// Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun elmi əsərləri, -2015, c.22, № 1-2, -s.108-111
2. Qasımova, M.İ. Azərbaycanın qərb bölgəsininin bəzi boyaq bitkilərində yayılan göbələklərin hidrolitik fermentlərin aktivliyinə görə qiymətləndirilməsi:
3. /B.ü.f.d.....dissertasiyanın avtroreferatı./ -Bakı: - 2017, -24s.
4. Muradov, P.Z., Baxşəliyeva, K.F., Həsənov, X.Ə., Alikişiyeva, K.S. Texnogen təsirə məruz qalmış müxtəlif biotopların mikobiotasının ekolo-fzioloji aspekdə xarakteristikası// "Müasir biologiya və kimyanın aktual problemləri" mövzusunda elmi konfransın materialları. -Gəncə: -2016, VI hissə, -səh. 225-228
5. Rzayeva, A.L. Müxtəlif təsirə məruz qalmış torpaqların mikrobiotasının ümumi xarakteristikası / A.L. Rzayeva, M.P.Babayev, P.Z.Muradov, L.S. Həsənova
6. //AMEA-nın Mikrobiologiya İnstitutunun elmi əsərləri, -2016, c.14, №1, -s.312-316
7. Ахунова, А.М. Культуральные особенности и паразитические свойства гриба рода Paecilomyces вида Paecilomyces variotii Bainier (1907)./ А.М.Ахунова, В.М.Ахунов, Ж.М.Сизова, Т.П.Лаврентьева // Клиническая лабораторная диагностика. -2017, в.62, №5, -с.313-316.
8. Байшанова, А.Е. Проблемы деградации почв. анализ современного состояния плодородия орошаемых почв Республики Казахстан./ А.Е.Байшанова, Б.Ш.Кедельбаев// Научное обозрение. Биологические науки. – 2016. – № 2. – с. 5-13.
9. Мамедов, Г. Земельная реформа в Азербайджане: правовые и научноэкологические вопросы./ Г Мамедов .Баку: Элм; -2000, -374 с.

Chemical constituents, side effects, and medicinal activities of wild plants spotted at Indian localities

Mr. Prasad Taile, Dr. Alpana J. Asnani

Department of Pharmaceutical Chemistry, Priyadarshini JL College of Pharmacy, Electronic Zone Building, MIDC, Hingna Road, Nagpur-440016, MS,

ABSTRACT

The present research work describes to find out chemical ingredients, therapeutic uses, toxic activities, and medicinal properties of wild/domestic plants in the near vicinity. Traditional medicines, spices, and other culinary components made from medicinal plants have been used for human treatment since ancient times. In traditional remedies, it has been known to have anticarcinogenic, antioxidant, antidiabetic, reno-protective, anti-atherosclerotic, antibacterial, antifungal, and antihypertensive qualities. Traditional herbal medicines have been gaining popularity as potential alternate sources of therapy for a variety of ailments in various countries. Medicinal plants have gained popularity in recent decades due to the idea that, as natural products, they have fewer adverse effects and better efficacy than their synthetic counterparts. The current article examined the phytochemical composition, pharmacological activities, pharmacokinetics, and toxic activities, of various wild/domestic plants near our residential areas.

Keywords: Traditional medicines, anticarcinogenic, antioxidant, antidiabetic, reno-protective, anti-atherosclerotic, antibacterial, antifungal, wild/domestic plants, etc.

HAMİDİYE HAFİF SÜVÂRİ ALAYLARININ KURULUŞUNDA AŞİRETLERİN ROLÜ

(THE ROLE OF THE TRIBES IN THE ESTABLISHMENT OF THE HAMIDIYE LIGHT CAVALRY REGIMENTS)

Dr. Öğr. Üyesi Doğan GÜN
Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-0962-929X
Dr. Mehmet Nuri ŞANDA
ORCID NO: 0000-0003-3800-6996

ÖZET

Osmanlı toplum yapısında önemli bir yere sahip olan aşiretler, XVII. Yüzyıl ve sonrasında Avusturya, İran ve Rusya ile yapılan savaşlarda devlete güçleriyle destek olmuşlardır. XIX. Yüzyılın son dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti, yine aşiretlerin desteği sayesinde, Hamidiye Hafif Süvâri Alaylarını oluşturmuştur. Bu alayların kuruluş sebepleri, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından farklı problematiklerle incelenmiş ve devletin bu alaylar sayesinde, doğudaki otoritesini arttırarak; İngiltere, Rusya gibi ülkelerin politikalarına engel olacağı, aşiretleri ve Ermenileri kontrol altında tutmayı planladığı ortak sonucuna ulaşılmıştır. Bu amaçla görevlendirilen Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Muhammed Zeki Paşa, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Arap ve Kürt aşiretlerini ziyaret ederek reislerini, Hamidiye Hafif Süvâri Alaylarına dâhil olmaya davet etmiştir. 1890'da on üç aşiretin, Hamidiye Hafif Süvâri Alaylarına katılarak davete icabet ettiklerini ve sonradan katılan aşiretler sayesinde de 1893 yılına gelindiğinde 51,5 alay teşkil edildiğini ve ileriki yıllarda 65 alaya kadar çıkıldığını görmekteyiz. Biz bu incelememizde, arşivlerden elde ettiğimiz belgeler ışığında, öncelikle bu alaylarda yer alan aşiretlerden özellikle, Osmanlı idari taksimatına göre mekânsal olarak; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Musul ve Sivas vilayetlerinde ikamet etmekte olanlar hakkında bilgi vermeyi amaçladık. Buralarda yaşayan aşiretlerin isimlerini vilayet bazında hangi aşiret ve kabileden kaç alay teşkil edildiğini, devlete ne kadar katkı sağladıklarını, devletin bütün çabalarına rağmen düzenli bir askerî teşkilât olup olamadıklarını ve bunların demografik yapılarını sunmaya çalışacağız. Sonuç olarak, bu alayların kurulmasıyla birlikte, aşiretlerin II. Abdülhamid'e bağlılıklarının arttığı ve Ermeni olaylarının azalmaya başladığı bilinse de daha sonra bu aşiretlerin kendi başlarına buyruk hareket ettikleri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Aşiret, Hamidiye Hafif Süvâri Alayları.

ABSTRACT

Tribes that have an important place in the structure of Ottoman society, XVII century. They supported the state with their forces in the wars with Austria, Iran and Russia for a century and beyond. XIX. By the end of the century, the Ottoman Empire, again thanks to the support of the tribes, formed the Hamidiye Light Cavalry Regiments. The reasons for the establishment of these regiments have been studied by domestic and foreign researchers with different problematics and it has been concluded that the state plans to prevent the policies of countries such as Britain, Russia and keep the tribes and Armenians under control by increasing its authority in the east thanks to these regiments. Mohammad Zeki Pasha, the Chief of the Fourth Army, who was appointed for this purpose, visited the Arab and Kurdish tribes in Eastern and Southeastern Anatolia and invited their chiefs to join the Hamidiye Light Cavalry Regiments. In 1890, we see thirteen tribes joined the Hamidiye Light Cavalry Regiments and accepted the invitation, and thanks to the tribes that joined later, 51.5 regiments were formed in 1893 and up to 65 regiments in the following years. For this review, in the light of the documents you obtain from the archives, specifically from the tribe in the first regiment of the Ottoman administrative division according to spatially; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mosul, and aimed to provide information on those who reside in the provinces of Sivas. We will try to present the names of the tribes living here, how many regiments are formed from which tribes and tribes are based in the province, how much they contribute to the state, whether they can be a regular military organization despite all the efforts of the state, and their demographic structure. As a result, although it is known that with the establishment of these regiments, the loyalty of the tribes to Abdulhamid II increased and the Armenian incidents began to decline, it will be emphasized later that these tribes acted on their own.

Keywords: XIX. Century, Ottoman Empire, Tribe, Hamidiye Light Cavalry Regiments.

KARABAĞ KONULU TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME (1989-2021)

(A REVIEW ON GRADUATE STUDIES ON KARABAKH IN TURKEY (1989-2021))

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID:0000-0003-3141-257X

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin tarihi geçmişi eskidir. Ortak soy, dil, inanç, kültür, tarih, örf ve adetler bu iki cumhuriyeti birbirine yaklaştırmada önemli yer tutmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında siyasi, ekonomik ilişkiler, sosyal ve kültürel faaliyetler gibi çeşitli alanlardaki işbirliği, günümüzde uluslararası düzeyde iyi dostluk ve kardeşlik örneği olmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bu beraberlik Karabağ konusunda da Türkiye'nin ve Türk toplumunun duyarlı olması sonucunu doğurmaktadır. Karabağ'daki Ermenistan işgali, bölgede meydana gelen üzücü hadiseler ve 2020 yılında Karabağ'ın işgalden kurtarılışı Türkiye'de siyasi alanda, akademik camiada ve toplumun gözünde daima dikkatle takip edilmiştir.

Bildiride, Karabağ konusunda Türkiye'de lisansüstü eğitim alanında yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Bildirinin amacı; Türkiye'de bu konuda lisansüstü çalışmaların ne düzeyde olduğunun tespit edilmesi, yapılan çalışmaların hangi alanlarda yapıldığının ortaya konulması ve araştırma ihtiyacı olan yeni konuların belirlenmesine yardımcı olmaktır. Araştırmada Yükseköğretim Kurulu tez tarama sayfasında "Karabağ" anahtar kelimesiyle tarama yapılmış, Türkiye'deki üniversitelerde 1989-2021 yılları arasında 76 lisansüstü çalışma belirlenmiştir. Bu tezlerin altısı doktora, yetmişi ise yüksek lisans tezidir.

Araştırma sonucunda yapılan çalışmaların 33'ünün uluslararası ilişkiler, 10'unun tarih ve 8'inin kamu yönetimi ve kamu hukuku alanlarında olduğu, bu çalışmaların çeşitli üniversitelerde Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dallarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların 67'sinin sosyal bilimler enstitülerinde yapıldığı, Marmara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde tamamlandığı, 2016-2021 yılları arasında gelişmelere bağlı olarak çalınmaların arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle uluslararası ilişkiler alanındaki öğretim üyelerinin bölgedeki gelişmeleri takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'de akademik camia tarafından Karabağ konusundaki gelişmeleri yakından ve dikkatle takip edildiği, Karabağ konulu araştırmalara önem verildiği şeklinde değerlendirilebilir. Yapılan çalışmaların 41'i (% 53,95) Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler tarafından yapılmış olup bu öğrencilerin hemen hepsi Azerbaycan vatandaşıdır. Bu durum öğrenci değişiminin müspet ve karşılıklı etkileşimin tabii bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda Türkiye'de öğrenim gören Azerbaycanlı öğrencilerin de Karabağ konusunda hassas ve duyarlı olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Türkiye, Yüksek Lisans Tezi, Doktora Tezi.

ABSTRACT

The historical background of mutual relations between the Republics of Turkey and Azerbaijan is old. Common ancestry, language, belief, culture, history, customs and traditions play an important role in bringing these two republics closer together. Cooperation between Turkey and Azerbaijan in various fields such as political, economic relations, social and cultural activities is an example of good friendship and brotherhood at the international level today. This togetherness results in Turkey and Turkish society being sensitive about Karabakh. The Armenian occupation in Karabakh, the sad events that took place in the region and the liberation of Karabakh from occupation in 2020 have always been carefully followed in the eyes of the political, academic community and society in Turkey.

In the paper, master's and doctoral theses on Karabakh in the field of postgraduate education in Turkey were examined. The purpose of the statement; It is to determine the level of postgraduate studies on this subject in Turkey, to reveal the fields in which the studies are conducted, and to help identify new topics that need research. In the research, the thesis scanning page of the Council of Higher Education was searched with the keyword "Karabakh", and 76 postgraduate studies were determined in universities in Turkey between the years 1989-2021. Six of these theses are doctoral theses and seventy are master's theses.

As a result of the research, it is understood that 33 of the studies are in the fields of international relations, 10 of them are in the fields of history and 8 of them are in the fields of public administration and public law, and these studies have been completed in the Departments of History and International Relations at various universities. In the study, it was concluded that thefts increased depending on the developments between 2016-2021. It is understood that especially the faculty members in the field of international relations follow the developments in the region. This situation can be evaluated as the academic community in Turkey follows the developments on Karabakh closely and carefully, and gives importance to research on Karabakh. 41 of the studies were carried out by foreign students studying in Turkey and almost all of these students are Azerbaijani citizens. This situation shows that student exchange is a natural result of positive and mutual interaction, as well as Azerbaijani students studying in Turkey are sensitive and sensitive about Karabakh.
Keywords: Karabakh, Azerbaijan, Turkey, Master Thesis, PhD Thesis.

GIRIŞ

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ konusunda çatışmanın geçmişi yirminci yüzyılın başlarına kadar dayanmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Stalin Azerbaycan sınırları içinde bulunan Dağlık Karabağ'da bir Ermeni özerk bölgesi oluşturma kararını almıştır. Bunun için farklı bölgelerden çok sayıda Ermeni'yi buraya yerleştirmiştir. Sovyetler Birliği zayıflamaya başlayınca, Ermeniler Karabağ'ın Sovyet Azerbaycan'dan Sovyet Ermenistan'a devredilmesine ilişkin taleplerini dile getirmeye başladılar. 1990'lı yılara gelindiği zaman Karabağ konusunda iki toplum arasındaki anlaşmazlık çatışmaya ve savaşa dönüşmüştür.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Ermenilerin, Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ bölgesine saldırarak işgal etmesi de Ermenilerin kendi güçleri ile değil dışarıdan aldıkları destekle alakalı bir durumdu. Rusların desteğini alan Ermeniler, 1991'de Hankendi'ni, 1992'de Şuşa ve Hocalı'yı işgal etti. Daha sonra Laçın, Hocavend, Kelbecer ve Ağdere'yi de ele geçiren Ermeniler, 1993'te Ağdam'a girdi. Ağdam'ı, Cebrayıl, Fuzuli, Gubadlı ve Zengilan illerinin işgali izledi. Ermeniler bu süreçte Azerbaycan Türklerine karşı ağır katliamlar yaptı. Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si işgal edildi, 1 milyona yakın Azerbaycanlı da yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kaldı. Sonunda, 1994 yılında imzalanan Bişkek ateşkes anlaşmasıyla savaşın faturası Azerbaycan'a çok ağır bir şekilde mal edildi. Savaş nedeniyle 30 bin civarında Azerbaycanlı hayatını kaybetti. Sadece, Ermenilerin 1992 yılında yaptığı Hocalı katliamında çok canice ve vahşi şekillerde 613 kişi öldürülmüş, 487 kişi de sakat bırakılmıştı. Savaş nedeniyle Azerbaycan bir hayli maddi zarara da uğramıştır.[1] Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin işgal edildiği bu dönemde bir milyona yakın Azerbaycanlı da yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmıştır.

Ermeni katliamlarının artması üzerine taraflar 4-5 Mayıs 1994'te Bişkek'te, Bağımsız Devletler Topluluğu Parlamentolar Arası Meclisi, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Parlamentosu, Rusya'nın Federal Meclisi ve Dışişleri Bakanlığının inisiyatifiyle gerçekleştirilen görüşme sonrasında Bişkek Protokolü diye bilinen ateşkes mutabakatını imzaladı. Parlamento temsilcileri düzeyinde imzalanan protokolle, 12 Mayıs 1994 itibarıyla tarafların ateşkes ilan etmesi ve karşılıklı saldırı düzenlememesi, alıkonulmuş bölgelerden kuvvetlerin çekilmesini ve altyapının yeniden hizmete sunulmasını, mültecilerin dönmesini sağlayacak mekanizmayı öngören güvenli, hukuksal olanaklarla donatılmış bağlayıcı bir anlaşmanın imzalanmasının sağlanması yönünde mutabakata varıldı. Belgenin Bakü'ye getirilen kopyası, 8 Mayıs'ta dönemin meclis başkanınca bazı değişiklikler yapıldıktan sonra imzalandı. Azerbaycan tarafının ısrarı üzerine, metinde geçen "alıkonulmuş" kelimesi "işgal edilmiş" kelimesiyle değiştirildi. Protokole göre, ileride kapsamlı bir anlaşma yapılması öngörülüyordu ancak protokolde bahsi geçen barış anlaşması, aradan yıllar geçmesine rağmen tarafların anlaşamaması nedeniyle yapılamadı. Protokolle geniş çaplı saldırı ve operasyonlara son verilse de günümüze kadar geçen 26 yılda ateşkes kâğıt üzerinde kaldı ve çatışmalarda her iki taraf da kesin rakam verilmeyen fakat sayıları binlerle ifade edilen askerini kaybetti.[2]

Karabağ konusuna barışçıl çözüm bulunmasını teşvik amacıyla 24 Mart 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu oluşturuldu. Aslında iki tarafın uzlaştırma denemelerinde AGİT'in

[1] Mustafa Sıtkı Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", ULİSA12, Sayı:8, (Aralık 2020), s.16.

[2] https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993 (23.05.2022).

etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Zira 1994 sonrasında da çözüm süreci çeşitli önerilerle ilerletiliyor gibi görünse de çözüm odaklı olamamıştır. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa'nın getirilmesi, AGİT Minsk teşkilatının yapısı, aktörleri ve BM'nin sorunun çözümüne yönelik adımları meselenin bölgesellikten uluslararası alana kaydığını göstermiştir 29 Kasım 2007'de her iki aktörün de başlangıçta kabul edilebilir şeklinde yaklaştığı bir plan sunulmuştur. Madrid Prensipleri olarak bilinen bu plan doğrultusunda Karabağ etrafındaki rayonların Azerbaycan'a devredilmesi, Karabağ konusunda müzakerelere geçilmesi, Karabağ ile Ermenistan arasındaki koridorun açılması gibi bir takım hususlar ortaya konulmuştur.[3]

Rusya bir yandan çözüm grubunun eş başkanlığını yürütürken diğer yandan da belirsizlik yaratarak tarafları elinde tutma politikası yürüttü. Ermenistan-Azerbaycan arasında 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşmasından önce ve sonra Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırması sürekli gündeme geldi. Bu dönemde Rusya, Ermenistan'a doğrudan silah hibe etmiş veya kredi ayırarak Rusya iç piyasası fiyatından sattığı belirtilmişti. 1997 yılında Rusya Federasyonu Federal Meclisinin alt kanadı Devlet Duma'sının Savunma Komisyonu Başkanı Lev Rokhlin'in hazırladığı raporla, 1993-1996 yılları arasında Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah hibe ettiği ortaya çıktı. Öte yandan 2008 yılında da Rusya'nın yine Ermenistan'a 800 milyon dolarlık silah hibe ettiği basına yansıdı. Tovuz saldırılarından sonra 19 Ağustos'ta basın açıklaması yapan Eski Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, 2010-2018 yılları arasında Rusya'nın Ermenistan'a 50 bin tondan fazla silah gönderdiğini açıkladı. İki ülke arasında 2015 yılında imzalanan kredi anlaşması ile Rusya silah alması için Ermenistan'a 200 milyon dolar kredi ayırmış ve bu kredi çerçevesinde Ermenistan Rusya'dan iç piyasa fiyatından silah almıştı. 2016'da cephe hattında yaşanan dört günlük çatışmada, Azerbaycan'ın bazı stratejik yüksekliklerini işgalden kurtarmasından sonra Rusya Ermenistan'a İskender-M füzelerini yerleştirmiştir.[4]

Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, meselenin patlak verdiği ilk günden itibaren uluslararası hukuk kuralları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararları gereği Azerbaycan'ın yanında yer almış Azerbaycan'ın haklı davasını desteklemiştir. Türk yetkililer, katıldıkları uluslararası toplantılarda daima Ermenistan'ın haksız işgaline son vermesi konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Bu hususta Türk kamuoyu da Azerbaycan yönetiminin yanında yer almıştır.

Ermenistan'ın yaklaşık otuz yıldır sürdürdüğü işgali ve Azerbaycan topraklarında kurduğu sözde cumhuriyeti hiçbir ülke ve uluslararası kuruluş tanımamıştır. Bu süreçte, BMGK, Ermenistan'ın işgal altındaki bölgeleri derhal boşaltmasını içeren dört karar kabul etmiştir. Ancak Erivan yönetimi bu kararlara uymamıştır. Ermenistan bu bölgenin Azerbaycan'dan ayrılarak bağımsız olmasını istiyordu.[5] Son olarak Ermenistan'ın başlattığı saldırılar üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, "*Kendi öz topraklarımızı savunuyoruz. Karabağ bizimdir, Karabağ Azerbaycan'dır*." açıklaması yapmış ve bölgede operasyonlar hız kazanmıştır. 8 Kasım'da 2020 Dağlık Karabağ'ın işgalden kurtarılmasında kritik öneme sahip Şuşa ili de kurtarıldı. Daha sonra gerçekleştirilen başarılı operasyonlarda Azerbaycan ordusu Ermenistan güçlerinin işgali altında bulunan pek çok yerleşim birimini kurtardı. Bu operasyon ile Fuzuli, Hocalı, Hocavend, Cebrail, Gubadlı, Zengilan ve Laçın'ın 70'ten fazla köy ile Bartaz kasabası kurtarıldı. Bu yerleşim yerlerinin yanı sıra 8 stratejik tepe de Azerbaycan birliklerinin kontrolüne geçti. Son olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ krizine ilişkin yapılan anlaşma kapsamında ateşkes ilan edildi. İmzalanan anlaşma ile Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasına son verildiği duyurulmuştur.

Günümüzde, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler tarihi bağlara bağlı olarak "Bir millet, iki devlet" anlayışıyla sürdürülmektedir. Ortak soy, dil, inanç, kültür, tarih, örf ve adetler bu iki cumhuriyeti birbirine yaklaştırmada önemli yer tutmaktadır. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasında siyasi, ekonomik, kültürel, akademik, sportif faaliyetler gibi çeşitli alanlardaki işbirliği, iki ülkenin birbirine verdiği destek günümüzde uluslararası düzeydeki en iyi dostluk ve kardeşlik örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Karabağ konulu bu bildiride, Yükseköğretim Kurulu tez veri tabanında yer alan, "Karabağ" konulu Türkiye'de yapılan lisansüstü çalışmaları konu alan tezlerin anabilim dallarına, üniversite ve enstitülere ve konu

[3] Vefa Kurban, "Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ", ULİSA12, Sayı:8, (Aralık 2020), s.23.

[4] https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993 (23.05.2022).

[5] https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993 (23-05.2022).

alanlarına göre tasnifi yapılmıştır. Konu alanları ve yoğunlaşmaların olup olmadığı sorusu etrafında ileride yapılacak çalışmalara esas olarak ihtiyaç olabilecek alanların belirlenmesine de katkı sağlanmış olacaktır.

1-Lisansüstü Çalışmaların Yüksek Lisans ve Doktora Alanına Göre Dağılımı

Aşağıda Yükseköğretim Kurulu tez tarama sayfasında yapılan taramada yüksek lisans ve doktora alanlarına göre yapılan tezler Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo-1

Lisansüstü Çalışmalar	Sayısı	Yüzde (%)
Yüksek Lisans Tezi	70	92,10
Doktora Tezi	6	7,89
Toplam	76	100,00

Araştırmada Yükseköğretim Kurulu tez tarama sayfasında yapılan taramada 1989-2021 yılları arasını kapsayan dönemde 76 lisansüstü çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Bu çalışmaların 6'sı doktora, 70'i ise yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalardır.

İlk doktora tezi 1994 yılında Cemalettin Taşkıran tarafından tamamlanmıştır. Tezin ismi "Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1994. Diğer doktora çalışmaları şunlardır:

Eshgın Tanrıverdi, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Işığında Güney Kafkasya'da Güvenlik Dinamikleri: Çözümlenmemiş Dağlık-Karabağ Çatışması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İzmir, 2019.

Gökmen Kılıçoğlu, Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesinin Bir Hak Olarak İleri Sürülmesi: Azerbaycan Açısından Dağlık Karabağ Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012.

Abdullah Barutçu, Uluslararası Anlaşmazlıkların Çözümünde AGİT'in Rolü: Dağlık Karabağ Olayı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Isparta, 2012.

Adalet İbadov, Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İzmir, 2007.

Erdal Karaman, Karabağ Ağızları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

2-Lisansüstü Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılım

1989-2021 yılları arasında yapılan lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımına aşağıda Tablı-2'de verilmiştir.

Tablo-2

Sıra	Üniversite Adı	Sayısı	Yüzde (%)	Sıra	Üniversite Adı	Sayısı	Yüzde (%)
1	Marmara	11	14,41	19	Ağrı İbrahim Çeçen	1	1,31
2	Ankara	5	6,57	20	Ege	1	1,31
3	İstanbul	5	6,57	21	Niğde	1	1,31
4	İstanbul Aydın	5	6,57	22	Uludağ	1	1,31
5	Selçuk	5	6,57	23	İstanbul Ticaret	1	1,31
6	Sakarya	4	5,26	24	Arel	1	1,31
7	Gazi	4	5,26	25	Yalova	1	1,31
8	Dokuz Eylül	3	3,94	26	Beykent	1	1,31
9	Orta Doğu Teknik	3	3,94	27	Fırat	1	1,31
10	Trakya	2	2,63	28	Çanakkale Onsekiz Mart	1	1,31
11	Karadeniz Teknik	2	2,63	29	Afyon Kocatepe	1	1,31
13	Ufuk	2	2,63	30	Süleyman Demirel	1	1,31
14	Kocaeli	2	2,63	31	Celal Bayar	1	1,31
15	Hacettepe	2	2,63	32	Ankara Sosyal Bilimler	1	1,31
16	Giresun	2	2,63	33	Sabancı	1	1,31
17	Sütçü İmam	1	1,31	34	Bahçeşehir	1	1,31
18	Trakya	1	1,31	35	Bilkent	1	1,31
					Toplam	76	100,00

Lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımına bakıldığı zaman 35 farklı üniversitede tez yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların Ankara, İstanbul, Konya ve Sakarya gibi büyük illerde daha fazla

yapıldığı Marmara Üniversitesi (% 14,41) dışında herhangi bir üniversitede yoğunlaşma oluşmadığı anlaşılmaktadır. Marmara Üniversitesi (11), Ankara Üniversitesi (5), İstanbul Üniversitesi (5), İstanbul Aydın Üniversitesi (5), Selçuk Üniversitesi (5), Sakarya Üniversitesi (4) ve Gazi Üniversitesi (4) olmak üzere lisansüstü çalışma ile en fazla orana sahiptir. Bu çalışmaların % 40,78'i İstanbul, % 21,05'i ise Ankara'da yapılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmaların 41'i (% 53,95) Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler tarafından yapılmış olup bu öğrencilerin hemen hepsi Azerbaycan uyrukludur. Bu durum Azerbaycan'dan gelen öğrencilerin güncelliğini koruyan ve milli bir mesele olan Karabağ konusunda duyarlı olduklarını, bu konuda çalışma yapmayı tercih ettiklerini ve Türkiye'de büyük illerde ve gelişmiş üniversitelerde lisansüstü eğitim aldıklarını, almak istedikleri şeklinde değerlendirilebilir.

3--Lisansüstü Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Bu alt başlık altında Yükseköğretim Kurulu tez tarama sayfasında 1989-2021 yılları arasında tamamlanmış lisansüstü çalışmaların yıllara göre dağılımına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu veriler aşağıda Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo-3

Sıra	Yıl	Sayısı	Yüzde (%)	Sıra	Yıl	Sayısı	Yüzde (%)
1	1989	1	1,31	18	2006	3	3,94
2	1990	-	-	19	2007	5	6,57
3	1991	-	-	20	2008	5	6,57
4	1992	-	-	21	2009	3	3,94
5	1993	1	1,31	22	2010	3	3,94
6	1994	1	1,31	23	2011	2	2,63
7	1995	2	2,63	24	2012	4	5,26
8	1996	-	-	25	2013	1	1,31
9	1997	-	-	26	2014	-	-
10	1998	-	-	27	2015	-	-
11	1999	-	-	28	2016	3	3,94
12	2000	1	1,31	29	2017	6	7,89
13	2001	-	-	30	2018	6	7,89
14	2002	3	3,94	31	2019	8	10,52
15	2003	2	2,63	32	2020	4	5,26
16	2004	2	2,63	33	2021	8	10,52
17	2005	2	2,63	Toplam		76	100,00

Tablo-3 incelendiği zaman 1989 yılından itibaren tamamlanan tezlerin yıllara göre dağılımında 2016-2021 yılları arasında çok olmasa da bir yoğunlaşma görünmektedir. 2016 yılında 3, 2017 yılında 6, 2018 yılında 6, 2019 yılında 8, 2020 yılında 4 ve 2021 yılında ise 8 tez tamamlanmıştır. Diğer yıllara bir yada iki lisansüstü çalışma düşmektedir. Son beş yılda Karabağ konusunda tamamlanan tez sayısı 35 olup oranı % 46,05'dir. Bu durum Karabağ konusunda son gelişmelerin Türkiye'de ve bu çerçevede akademik camiada da takip edildiği ve araştırmalara öncelik verildiğini göstermektedir.

4-Lisansüstü Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

Lisansüstü çalışmaların enstitülere göre dağılımı aşağıda Tablo-4'te verilmiştir.

Tablo-4

Sıra	Enstitüler	Sayısı	Yüzde (%)
1	Sosyal Bilimler Enstitüsü	67	88,15
2	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü	4	5,26
3	Avrupa Birliği Enstitüsü	2	2,63
4	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2	2,63
5	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü	1	1,31
	Toplam	76	100,00

Tablo-4 incelendiğinde yapılan lisansüstü çalışmaların 67'sinin (% 88,15) Sosyal Bilimler Enstitülerinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Türkiyat Enstitülerinde 4 ve Avrupa Birliği Enstitüsü'nde ise 2, Lisansüstü Eğitim Enstitülerinde 2 ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitülerinde 1 çalışma tamamlanmıştır.

5-Lisansüstü Çalışmaların Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Lisansüstü çalışmaların anabilim dallarına göre tasnifi Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo-5

Sıra	Anabilim Dalları	Sayısı	Yüzde (%)
1	Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi	34	44,74
2	Tarih	10	13,15
3	Kamu Yönetimi ve Kamu Hukuku	9	11,84
4	Avrasya Araştırmaları, Avrasya Çalışmaları	4	5,26
5	Türk Dili ve Edebiyatı	4	5,26
6	Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler	2	2,63
7	Barış Çalışmaları, Barış ve Çatışma Çalışmaları	2	2,63
8	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2	2,63
9	Sosyoloji, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme	2	2,63
10	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	1	1,31
11	Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü	1	1,31
12	Küresel İlişkiler	1	1,31
13	Gazetecilik	1	1,31
14	Sinema ve Televizyon	1	1,31
15	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	1,31
16	İlköğretim	1	1,31
	Toplam	76	100,00

Tablo-5 incelendiği zaman lisansüstü çalışmaların çoğunlukla üniversitelerin Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalında tamamlandığı görülmektedir. Bu çalışmalar sayı itibarıyla 34 olup (% 44.74) oranındadır. Tarih, Kamu Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarında da çalışmalar yapılmıştır. Gazetecilik, Sinema ve Televizyon Sosyoloji gibi anabilim dallarında çalışmalar yapılmış olmakla birlikte çok sınırlı düzeyde oldukları görülmektedir.

Sonuç

Bildiride, Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu tez veri tabanında yer alan, "Karabağ" konulu Türkiye'de yapılan lisansüstü çalışmaları konu alan tezlerin anabilim dallarına, üniversite ve enstitülere ve konu alanlarına göre tasnifi amaçlanmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Karabağ konusunda Türkiye'de lisansüstü eğitim alanında yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Bildirinin amacı; Türkiye'de bu konuda lisansüstü çalışmaların ne düzeyde olduğunun tespit edilmesi, yapılan çalışmaların hangi alanlarda yapıldığının ortaya konulması ve araştırma ihtiyacı olan yeni konuların belirlenmesine yardımcı olmaktır. Araştırmada Yükseköğretim Kurulu tez tarama sayfasında "Karabağ" anahtar kelimesiyle tarama yapılmış, Türkiye'deki üniversitelerde 1989-2021 yılları arasında 76 lisansüstü çalışma belirlenmiştir. Bu tezlerin altısı doktora, yetmişi ise yüksek lisans tezidir.

Araştırma sonucunda yapılan çalışmaların 33'ünün uluslararası ilişkiler, 10'unun tarih ve 8'inin kamu yönetimi ve kamu hukuku alanlarında olduğu, bu çalışmaların çeşitli üniversitelerde Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dallarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların 67'sinin sosyal bilimler enstitülerinde yapıldığı, Marmara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde tamamlandığı, 2016-2021 yılları arasında gelişmelere bağlı olarak çalınmaların arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle uluslararası ilişkiler alanındaki öğretim üyelerinin bölgedeki gelişmeleri takip

ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'de akademik camia tarafından Karabağ konusundaki gelişmeleri yakından ve dikkatle takip edildiği, Karabağ konulu araştırmalara önem verildiği şeklinde değerlendirilebilir.

Yapılan çalışmaların 41'i (% 53,95) Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler tarafından yapılmış olup bu öğrencilerin hemen hepsi Azerbaycan vatandaşıdır. Bu durum öğrenci değişiminin müspet ve karşılıklı etkileşimin tabii bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda Türkiye'de öğrenim gören Azerbaycanlı öğrencilerin de Karabağ konusunda hassas ve duyarlı olduklarını göstermektedir.

Lisansüstü çalışmalarda "Dağlık Karabağ" bağlamında pek çok konunun ele alındığı anlaşılmaktadır. Karabağ Hanlığı ve Osmanlı Devleti ilişkilerinden başlamak üzere, çalışmalarda en çok Karabağ meselesinin tarihi ve siyasi arka planı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Dağlık Karabağ'ın işgali ve bölgesel güvenlik konuları ele alınmış, bu çerçevede Dağlık Karabağ konusunda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Topluluğu AGİT'in rolü, İslam Birliği Teşkilatı'nın Karabağ sorununa bakışı ve Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya politikası ve karşılaştığı zorluklar tez konuları olmuştur.

Uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikası bağlamında ise Sovyetler Birliği döneminde Karabağ, Azerbaycan dış politikasında Karabağ, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ, Türkiye'nin dış politikasında Karabağ, Ermenistan dış politikasında Karabağ, Rusya ve Türkiye'nin Karabağ meselesine bakışı, Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri ve Dağlık Karabağ olayı, Karabağ'ın işgalinin Türkiye'nin Ermenistan ilişkilerine etkisi ve meseleye İran'ın politik yaklaşımını konu alan lisansüstü çalışmalar yapılmıştır. Lisansüstü çalışmalar içerisinde uluslararası hukuk ve insan hakları bağlamında yapılan tezler, göç ve göçmenlik, göçün sosyo-ekonomik sonuçları konuları da vardır. Münferit de olsa Azerbaycan sinemasında Karabağ, Türk dili ve edebiyatı alanında Karabağ ağzı ve söz varlığı konusunda tezler bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla Dağlık Karabağ olayı ve bölgedeki gelişmelere bağlı olarak Azerbaycan'da ve Türkiye'de kamuoyunun duyarlılığına ek olarak akademik alanda hissedilen araştırma ve bilgilenme ihtiyacının yapılan çalışmalarla büyük oranda karşılandığını söylemek mümkündür. Ayrıca bundan sonraki süreçte Karabağ'a göç, imar ve iskân konularında, işgal sırasında tahrip edilen tarihi eserlerin restorasyonu konularında, iktisadi hareketlilik ve saire konularda çalışmalara da ihtiyaç duyulacaktır.

Kaynaklar

1. Mustafa Sıtkı BİLGİN, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", ULİSA12, Sayı:8, (Aralık 2020), s.14-19.
2. https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993 (23.05.2022).
3. Vefa KURBAN, "Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ", ULİSA12, Sayı:8, (Aralık 2020), s.20-33.

Doktora Tezleri

1. Cemalettin TAŞKIRAN, Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1994.
2. Eshgın TANRIVERDİ, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Işığında Güney Kafkasya'da Güvenlik Dinamikleri: Çözümlenmemiş Dağlık-Karabağ Çatışması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İzmir, 2019.
3. Gökmen KILIÇOĞLU, Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesinin Bir Hak Olarak İleri Sürülmesi: Azerbaycan Açısından Dağlık Karabağ Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012.
4. Abdullah BARUTÇU, Uluslararası Anlaşmazlıkların Çözümünde AGİT'in Rolü: Dağlık Karabağ Olayı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Isparta, 2012.
5. Adalet İBADOV, Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İzmir, 2007.
6. Erdal KARAMAN, Karabağ Ağızları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

Yüksek Lisans Tezleri

1. Teymur GASIMLI, Dağlık Karabağ'ın Tarihi: Türkiye'nin Karabağ Politikasında İstikrarlı Tutumu, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2017.
2. Zühre Nur PEHLİVAN, Karabağnameler Çerçevesinde Karabağ'da Siyasi ve Askeri Gelişmeler, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Sakarya, 2016.
3. Kamil SULEYMANOV, Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye Cumhuriyetinin Dağlık Karabağ Politikası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2013
4. Amal AHADLİ, Zorunlu Göçün Doğurduğu Temel Sorunlar Ve Göç Politikaları: Kubadlı (Karabağ) Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Afyon, 2021.

5. Gulkhanim MAMMADOVA, Barış Süreçlerinde Kadın Particiliğinin Önündeki Engeller: Dağlık Karabağ Davası, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Barış ve Çatışma Çalışmaları Bilim Dalı, Ankara, 2021.
6. Mert ÖZ, Uluslararası Arabuluculukta Başarıyı Anlamak: Rusya ve Türkiye'nin Dağlık-Karabağ Sorununa Yönelik Arabuluculuk Girişimlerinin Karşılaştırılması, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2018.
7. Nazrın KARIMOVA, Güney Kafkasyada Uzun Süredir Devam Eden Ve Çözülemeyen Bölgesel Sorun; Tarihi Azerbaycan Topraklarında Ermenistan İşgali; Dağlık Karabağ Ve 7 Çevre Bölgesi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2017.
8. Sandra Carolina Torrico SANCHEZ, Dağlık Karabağ Sorununda Bir Arabuluculuk Formu Olarak Tarih: Tarihçilerin Müdahil Olmasına Bir Yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Barış Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Ankara, 2017.
9. Samad KARIMOV, AB'nin Çatışma Çözümündeki Rolü: Dağlık Karabağ Çatışması Vaka Çalışması, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2017.
10. Almula EFE, Karabağ Sorunu ve Bu Sorunun Azerbaycan - Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Ankara, 2012.
11. Banu TURALİ, Avrupa Birliğinin Güney Kafkasya Politikasında Karşılaştığı Zorluklar: Dağlık Karabağ Krizi Örneği, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2010.
12. Esil ŞİRİN, Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermenistan'ın Dış Politikası: 1988-2007, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.
13. Hasan Ali ÇETİN, Karabağ Ağzı (Bu Yurd Bayguşa Galmaz) (İnceleme-Metin-Dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007.
14. Behruz MEMMEDOV, Kendi Kaderini Tayin Etme Kavramı ve Nagorno Karabağ Konflikti, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2003.
15. İrem GÜNER, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Topluluğu'nun Dağlık Karabağ Çatışmasındaki Arabuluculuk Rolü), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler anabilim Dalı, 1995.
16. Ercan DURDULAR, Olay Analizi: Dağlık Karabağ Anlaşmazlığı 1988-1994, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1995.
17. Koray ÖZTÜRK, Ulusal ve Uluslararası Bazı Resmi Belgelerde Suça Sürüklenen Çocuklar Ve Terör Örgütleri Örneği: Afganistan, Kuzey Irak-Suriye ve Karabağ, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, 2021.
18. Yekta Barış TURAN, Dağlık Karabağ Sorununda Türkiye ve İran'ın Politik Yaklaşımı ve Hedefleri, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2021.
19. Zeynab HÜSEYNLİ, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Dağlık Karabağ, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, 2021.
20. Vugar TARVERDIYEV, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü Sürecine Üçüncü Tarafların Etkileri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2021.
21. Gafar SHAMILOV, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, 2021.
22. Farhad HUSEYNOV, Azerbaycan İstihbaratının Azerbaycan Dış Politikasına Etkisi: Dağlık Karabağ Sorunu Örneği, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2021.
23. Soltan MUSTAFALİ, Stratejik-Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2020.
24. Gulnar MAMMADLI, Azerbaycan Sinemasında Karabağ Savaş, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sinema Televizyon Ana Bilim Dalı, 2020.
25. Ganımatlı ELSEVAR, Karabağ Hanlığı: 1747-1828, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2020.
26. Amrah BAYRAMOV, Sovyetler Dönemi Karabağ Meselesi (1920-1991), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2020.
27. Halil İbrahim EĞRİFESLİOĞLU, Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan'da Göçmenlere Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, 2019.
28. Laman GASIMLI, Haberde Yönlendirme, Dezenformasyon ve Propaganda: Azeri ve Ermeni Haber Sitelerinde Dağlık Karabağ Sorunlarıyla İlgili Yayınlanan Haberlerin Karşılaştırmalı Analizi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, 2019.
29. Oğulcan HAKYEMEZ, Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Sorunu ve Bölgenin Geleceği, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, 2019.
30. Merve Özel ALTEMİR, Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye- Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2019.
31. Shahana ATAKISHIYEVA, Karabağ Ağzı Söz Varlığı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,2019.

32. Rugayya KAZIMZADE, Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye-Türkmenistan İlişkileri, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2019.
33. Vasıf AGHAYEV, Etnik Milliyetçilik Bağlamında Kosova ve Karabağ Sorunlarının Karşılaştırılması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2019.
34. Yavuz DEMİRBAŞ, Dağlık Karabağ Sorunu ve Soruna Çözüm Arayışları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, 2018.
35. Coşkun DEMİRTAŞ, Dağlık Karabağ Sorunu, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2018.
36. Eltun ABDULLAYEV, Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan'ın Uluslararası Hukuktan Doğan Meşru Müdafaa Hakkı, AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ ve Bölgenin Ekonomi Politiği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, 2018.
37. Ahmet DEMİR, AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ ve Bölgenin Ekonomi Politiği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2018.
38. Vusal MANSUROV, Kırım ve Karabağ'ın İşgalinin Karşılaştırılması: İşgal ve Sonrası, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2018.
39. Niyazi GASİMOV, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Yukarı Karabağ Sorununa Bakışı ve Çözüm Arayışları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2017.
40. Arzu ORUJOVA, Hüseynbala Mirelemov'un Karabağ Temalı Eserlerinin İncelenmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2017.
41. Susana VALIYEVA, 1987-1994 Yıllarında Dağlık Karabağ Savaşının Yazılı Basına Yansıması, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, 2016.
42. Gündüz RAMAZANOV, Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, 2016.
43. Kudret ÇELTEKLİGİL, 1990 Sonrası Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2012.
44. Nurettin LATİFACİ, Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2011.
45. İrem ERKMEN, Kosova'nın Bağımsızlığı ve Emsal Tartışmaları: Kuzey Kıbrıs, Dağlık Karabağ ve Diğerler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2011.
46. Tahir ALLAHVERDİYEV, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2010.
47. Şeyda ASLAN, Karabağ ve Hocalı'da Ermeni Mezalimi'nin Türk Basınında Yankıları (1991-1992), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2010.
48. Şevkiye Duygu ATA, Dağlık Karabağ Sorunu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2010.
49. Selçuk KARATAŞ, Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilgileri Bilim Dalı, 2009.
50. Emin YAKIŞIKLI, Dağlık Karabağ Sorununun Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Etkileri, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2009.
51. Sedat Bora ÖZERİNÇ, Uluslararası Haber Ajanslarından Reuters'a Göre Karabağ Sorunu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2008.
52. Duygu GÖZLEK, Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2008.
53. Yakup HURÇ, Türkiye'nin Karabağ Politikası, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2008.
54. Zaur ŞİRİYEV, Avrupa Birliği'nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2008.
55. Anar KHALILOV, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, 2008.
56. Murat Onur SAYILAN, 1988-95 Arası Dağlık Karabağ Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2007.
57. Hüseyin VERMEZ, Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, 2007.
58. Elshan İZZATOV, Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2006.
59. Farıd ASGAROV, Karabağ Sorunu Örneğinde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Rusya'nın Bölgeye Etkisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2006.
60. Rüfet CAVADOV, Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT Azerbaycan İlişkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2006.

61. Vügar HATEMOV, Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azerbaycan'da 'Kaçkın' Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, 2005.
62. Araz ASLANLI, Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, 2004.
63. Zafer ATAR, Doksan Üç Harbinden (1877-1878) 1923'e Karabağ Meselesi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2004.
64. Vügar MURADOV, 1988-1994 Yılları Arası Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan'daki Göçmenlerin (Kaçkınların) Durumu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2003.
65. Ramil MUSTAFAYEV, Dağlık Karabağ Problemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2002.
66. Asim MEMMEDOV, Güney Kafkasya'da Etnik Çeşitlilik ve Çatışma: Abhazya Ve Dağlık Karabağ Sorunları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2002.
67. Natıg ABDULLAYEV, Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2002.
68. Bılal DEDEYEV, Karabağ Hanlığı-Osmanlı İlişkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2000.
69. Timuçin KODAMAN, Dağlık Karabağ Olayları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 1993.
70. Nesrin SARIAHMETOĞLU, Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Dağlık Karabağ Olayları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 1989.

WORLD WAR II AND NORTH-EAST FRONTIER: EMPHASIS ON THE NATURE OF THE LOCAL PEOPLE OF SOTHERN MANIPUR

Prepared by, S. Lalthamuan Vaiphei,
Research Scholar, Department of History & Ethnography, Mizoram University

ABSTRACT

North-East Frontier is a home for three major groups of people in Manipur i.e., Meitei, Naga and Zo (Chin-Kuki-Mizo). Southern Manipur is occupied by Chin-Kuki-Mizo groups of tribes and was consider to be the heart of Kuki as it is largely dominated by the tribes like, Thadou, Simte, Gangte, Kom, Vaiphei, Paite, Zou, etc. who were known and considered as Kuki by government of Manipur. Prior to World War II, this region was a little-known area having thick jungle along with deathly diseases like Malaria, dysentery & Cholera. Despite of the remoteness and deathly diseases to the outside world, it became a battle ground for two contending i.e., British troops and the Japanese-INA forces without the conscience of the local people. This paper seeks to understand the coming of Worl War II in the soil of Manipur along with the contributions of the local people. It discusses about the nature of the local people and suffering which the local people under goes during and after the war. The proposed study would employ both narrative and qualitative methods. Extensive interviews and collecting of indigenous works on the subject both in local vernaculars would be undertaken in order to locate the local populations in this war and how they were impacted.

AVROPADA RÖNESSANS

Səidə DADAŞOVA
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

İntibah tarixi bir dövr deyil, lakin tarixçilərin əksəriyyəti onu orta əsrlərlə müasir dövrü birləşdirən dövr hesab edir. Bu keçid belə adlandırılmışdır, çünki biz orta əsrlərin qoyub getdiyi zülmətdən sonra elm və sənət sahələrinin intibahının şahidi oluruq. Məhz bu dövrdə bir neçə böyük bədii əsər və tarixə damğasını vuracaq bir sıra elmi kəşflər meydana çıxdı.

İntibah dövrü tarixin bir dövrü kimi xatırlansada hər zaman müzakirələrə səbəb olacaq bir mövzudur. Dünyada baş vermiş köklü dəyişikliklər cəmiyyətdə mövcud olan hər bir sahəyə o cümlədən də bədii yaradıcılığa sirayət etmişdir. Bildiyimiz kim intibah dövrü 14-cü əsrdə İtaliyada başlamış sonra tədricən bütün Avropaya yayılmış, Fransada isə İntibah dövrü 16-cı əsrdə başlamışdır.

Biz intibah dövrünün ədəbiyyat və incəsənəti sayəsində qədim yunanların və romalıların sənətini yenidən kəşf etmiş oluruq. Bu kəşflərə nail olmaq üçün elm insanları dağılmış Roma abidələri ilə maraqlanmış, qazıntılar aparmış, qədim əşyaları toplayaraq elmi nəticələr əldə etmişlər. Yunan və Roma ədəbiyyatı artıq monastırlarda və onun mətnlərini çox bahalı əlyazmalar şəklində qoruyub saxlayan orta əsr elitası tərəfindən öyrənilirdi.

Lakin 15-ci əsrdən etibarən bu biliklərin Avropada daha geniş auditoriyaya yayılması çap maşınının ixtirası sayəsində mümkün olmuşdur. Biz qədim ədəbiyyatın bəşəri və intellektual dəyərlərə toxunan mətnləri ilə İntibah dövründə yazılmış əsərlərdə tanış oluruq.

Avropada İntibah dövrünün meydana gəlməsi və təşəkkül tapması üçün bir sıra səbəblər və yetişmiş şərait var idi. Bu səbəblərdən biri Fransa İtaliya müharibələri olmuşdur. Fransız cəngavərləri İtaliya mədəniyyəti ilə tanış olduqları üçün Fransada da elə mədəniyyətə sahib olmağa çalışırdılar. İtaliyan rəssam və memarları kral tərəfindən Fransaya dəvət edilmişdi. Digər səbəblər çap maşının ixtirası və dünyada naməlum yol və ölkələrin kəşfi, bu və ya başqa səbəblər idi. Mətbəə humanist ideyaların yayılmasının ən mühüm səbəblərindən biridir. Təxminən 1450-ci ildə İohannes Qutenberq mətbəəni təkmilləşdirdi ki, bu da mətnləri daha tez və daha səmərəli surətdə köçürməyə imkan verdi. Qutenberq, metaldan daşınan növü döymək və onları presdən istifadə edərək kağıza basmadan əvvəl mürəkkəblə islatmaq ideyası ilə gəldi. Bu inqilabi ixtira, istehsal vaxtını azaltmaqla yanaşı, kitab istehsalı xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Bu dəfə kilsə digər texnoloji irəliləyişlərə münasibətinin əksinə olaraq Qutenberqin ixtirası ilə razılaşır. Mətbəə humanist əsərlərin yayılmasına imkan verir, eyni zamanda daha çox insanın dini əsərlərlə təmasda olmasına şərait yaradır.

DUZ STRESSİNİN BUĞDA CÜCƏRTİLƏRİNİN İNKİŞAFINA TOKSİKİ TƏSİRİ

Əsədova Bəsti Qoşun qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, B.ü.f.d.

XÜLASƏ
Ətraf mühitin öyrənilməsi proqramları çərçivəsində aparılmış tədqiqatlar sayəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, kənd təsərrüfatı üçün istifadə oluna bilən torpaqların təxminən 20 %-i, əkin sahələrinin isə 50 %-i şoranlığın təsirinə bu və ya digər dərəcədə məruz qalmış sahələrdir . XXI əsrin ortalarında bu rəqəmin daha da artacağı proqnozlaşdırılır . Duzluluq stressi kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın əldə edilməsində əsas məhdudlaşdırıcı faktorlardan biridir. Ona görə də, müasir dövrdə qida təhlükəzliyinin təmin edilməsində bu faktorun rolu böyükdür. Torpaqlarda şoranlaşmanın əmələ gəlməsi və onun getdikcə intensivləşməsi bitkilər üçün ekoloji stress amillərdən ən mühümüdür və onların normal inkişafına, məhsuldarlığına əngəl olan əsas amildir.

ABSTRACT:
Studies conducted as part of environmental studies programs have shown that about 20% of agricultural land and 50% of arable land are affected by salinity. This figure is expected to increase in the middle of the XXI century. Salinity stress is one of the main limiting factors in achieving productivity in agriculture. Therefore, the role of this factor in ensuring food security in modern times is great. The formation and intensification of soil salinization is one of the most important environmental stressors for plants and a major factor hindering their normal development and productivity.

Giriş:
Duzluluq stressinin neqativ təsiri özünü orqanizm səviyyəsində, bitkilərin inkişafının bütün mərhələlərində, o cümlədən, cücərmə, cücərtilər əmələ gətirmə və vegetasiya mərhələlərində büruzə verir [1, 4]. Bitkilər yüksək dərəcədə duzluluq şəraitində iki mühüm stresin – hiperion və hiperosmotik stresin təsirinə məruz qalır [5, 7]. Duzluluğa qarşı davamlılıq bitkilərin inkişaf fazasından və növündən asılı olaraq dəyişir. Duzluluq stresi bitkilər üçün epizodik kəskin neqativ bir faktor kimi peyda olur, onun təsiri sonradan daimi və ya vaxtaşırı xarakter daşıyır, bu neqativ effekt isə bitkilərin böyümə və inkişafına ontogenezin müəyyən bir dövrində kəskinləşir.

Araşdırma: Bitkilərdə duz stresinin yaratdığı ümumi simptomlar onların inkişafının və böyüməsinin tormozlanması, sürətlə qocalma və stresin davamlı olması zamanı isə məhv olmalarıdır. Böyümənin ləngiməsi duz stresinin yaratdığı ilkin zədələnmədir və sonradan o digər simptomların yaranmasını zəruri edir. Digər bir zədə simptomu bitkilərdə hüceyrələrin yüksək duzluluq şokunda proqramlaşdırılmış ölümünün güclənməsidir [7, 8].

Duzluluq stressinin mənfi təsiri özünü bütövlükdə bitki metabolizminin bütün sahələrində büruzə verir [8]. O bir çox hüceyrədaxili maddələrin, o cümlədən, nuklein turşuları, zülallar, karbohidratlar və amin turşularının mübadiləsinə təsir göstərir [3]. Təkamül prosesinin gedişində duzluluq sayəsində yaranan hiperosmotik vəziyyətin və mineral maddələr mübadiləsi balansının pozulmasına qarşı müdafiəni həyata keçirmək və yaşayış uğrunda mübarizəni davam etdirmək üçün bitkilər müxtəlif mexanizmlər yaratmışlar. Bu müdafiə reaksiyalarının əksəriyyəti genlərin ekspressiyası ilə bağlı olub metabolizm prosesində müəyyən dəyişikliklərin baş verməsi ilə müşayiət olunur ki, onlar da bitkilərə pozulmuş hemeostaz vəziyyətinin bərpa olunmasına kömək edir [2, 4].

Duz stresinin bitkilərə təsiri duzluluğun dərəcəsindən, onun təsiretmə müddətindən, bitkilərin inkişaf fazasından və genotipindən asılı olaraq onlarda müxtəlif fizioloji və metabolik dəyişikliklər yaradır, bu isə bitkilərin böyümə və inkişafında çətinliklər törədir, nəticədə bitkilərin məhsuldarlığı azalır, stress dərəcəsi güclü olduqda isə bitkilər məhv olub məhsul verə bilmir. Duz stressi öz təsirini ilk növbədə osmotik stress formasında büruzə verir, sonra isə onun digər təsirləri, məsələn, ion toksikiliyi, aktiv metabolitlərin yaranması kimi effektlər üzə çıxır .

Duzluluq şəraitində bitkilərin böyüməsinin tormozlanmasının əsas səbəbi ion stresi effekti, başqa sözlə ion mübadiləsinin pozulmasıdır. Bu zaman bitkilərdə ion disbalansı yaranır, hüceyrələrdə K ionlarının defisiti,

Na ionlarının isə yüksək qatılığı müşahidə olunur. Na^+ ionları membranın normal halda aşağı səviyyədə yerləşən kalium/natrium selektivliyini daha çox zədələyir. Bu zaman natrium stresi altında olan hüceyrələrə K^+ ionlarının defisitini aradan qaldırmaq üçün yüksək kalium/natrium selektivliyi lazım gəlir. Kalium ionları hüceyrədə ən vacib ion kimi hüceyrə turqorunu yaradır, membran potensialının generasiyasını təmin edir, fermentlərin aktivliyini saxlayır. Hüceyrədə artıq qalmış Na^+ ionları vakuolda toplanır. Bunun üçün Ca^{2+} ionları mühüm rol oynayır. Kalsium ionlarının hüceyrədə çoxalması onun duz stresinə qarşı davamlılığını artırır. Kalsium ionları kaliumun hüceyrəyə daxil olmasını selektiv olmayan ion kanalları vasitəsilə tənzimləyir [2, 3, 6].

Na ionlarının isə yüksək qatılığı bitki hüceyrələrinə toksiki təsir göstərir. Yarpaqların vaxtından əvvəl qocalmasına, fotosintezin intensivliyinin aşağı düşməsinə, zülalların biosintezinin zəifləməsinə, fermentlərin aktivliyinin ingibirləşdirilməsinə səbəb olur. Yəni, bitkilərdə gedən normal biokimyəvi və fizioloji proseslər duzların neqativ təsirindən pozulur, bu isə öz əksini normal böyümə və inkişafının pozulmasında, məhsuldarlığın aşağı düşməsində tapır [5].

Bitkilərin duzluluğa davamlılığı çoxsaylı biokimyəvi metabolik yollardan asılı olub osmotik cəhətdən dinamik metabolitlərin və xüsusi zülalların yaranmasına səbəb olur ki, onlar da ion və su mübadiləsinin nizamlanmasına xidmət edirlər. Bunun da sayəsində oksigenin aktiv metabolitlərinin təmizlənməsi və ion hemeostazının təmin olunması mümkün olur. Ona görə də duzluluğa davamlılığın biokimyəvi mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bitkiçiliklə məşğul olan ixtisasçılar bu mexanizmlərdən bir indikator kimi istifadə edə bilərlər. Bundan əlavə, molekulyar-bioloji metodların bitki stress fiziologiyasına tətbiq edilməsi, stresslə induksiya edilən genlərin tapılması və stressə qarşı tolerantlığı təmin edən genlərin ekspressiyasının güclənməsi bu genlərin abiotik stressə qarşı müdafiə reaksiyasına cəlb olunması haqda mülahizələr söyləmək üçün zəmin yaradır .

Bitkilərin duzluluğa reaksiyası gen və zülalların aktivliyində müxtəlif dəyişikliklərə, bu isə öz növbəsində bitki metabolizmində dəyişikliklərə səbəb olur. Hal hazırda məlumdur ki, bitkilərdə minlərlə ikincili metabolitlərin sintezinə gətirib çıxaran və bitkilərin duzluluğa qarşı davamlılığında mühüm əhəmiyyət kəsb edən çoxlu sayda metabolik yollar mövcuddur. Bu metabolik yollar əksər hallarda birincili metabolitlərin genlərinin duplikasiyası nəticəsində yaranmışlar [9,10].

Bitkilərin müxtəlif böyümə şəraiti ikincili metabolitlərin sintezinə və hüceyrədaxili akkumulyasiyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İkincili metabolitlərin müxtəlif təbiətə malik olması və ətraf mühitin müxtəlif ekstremal amillərinin təsirindən yaradılmış stress şəraitində onların müxtəlif ardıcıllıqla əmələ gəlməsi və toplanmasının müəyyənləşdirilməsi bitkilərin ekstremal şəraitə qarşı cavab reaksiyasını xarakterizə edən dəqiq kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini xarakterizə edən nəticələrin alınmasına imkan yarada bilər [7].

Tədqiqatin material və metodları: Duz stressinin cücərtilərin böyümə dinamikasına təsirini öyrənmək üçün kontrol variant kimi nəzərdə tutulmuş cücərdilmiş toxumlar distillə suyunda, eksperimental variantlar isə müvafiq duz məhlullarında 7 gün ərzində 25° C-də becərilmişdir. Becərilmənin 3, 5 və 7-ci günləri cücərtilərin kök və gövdə sistemlərinin yaş çəkiləri və ya ölçüləri təyin edilmişdir.

Duzluluq stressi yaratmaq üçün NaCl, Na_2SO_4, $NaHCO_3$ və Na_2CO_3 duzlarının müxtəlif qatılıqlarından istifadə edilmişdir.

Nəticələr :Şəkil 1-də NaCl, Na_2SO_4, $NaHCO_3$ və Na_2CO_3 duzu məhlullarının 0-100 mM qatılığı hüdudunda buğda toxumlarının cücərmə faizinə təsiri ilə bağlı eksperimentlərin nəticələri təqdim olunmuşdur. Şəkildən göründüyü kimi, distillə suyunda isladılmış buğda toxumlarının cücərməsi 95% təşkil etmişdir. NaCl duzunun mühitdə qatılığının 25 mM qədər artırılması toxumların cücərmə faizinə demək olar ki, təsir göstərməmişdir. Duzun qatılığının iki dəfə artırılması (50mM) artıq toxumların cücərmə faizinə öz ingibirləşdirici effektini büruzə verməyə başlamış və sonrakı qatılıqlarda bu effekt nisbətən güclənmişdir. Belə ki, 50 mM NaCl duzu məhlulunda cücərmə faizi kontrol varianta nisbətən 14.7 %, 100 mM qatılıqda isə 24.2 % aşağı düşmüşdür.

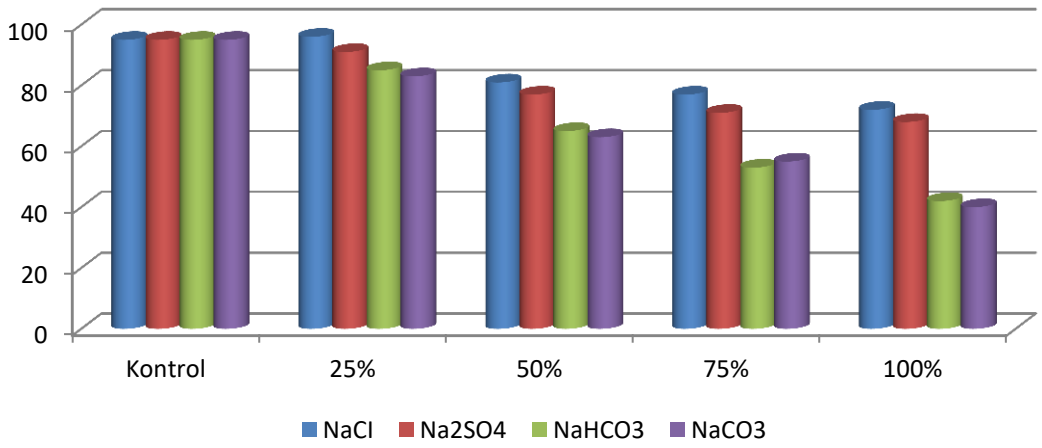

Şəkil 1. NaCl, Na_2SO_4, $NaHCO_3$ və Na_2CO_3 duzu məhlullarının buğda toxumlarının cücərmə faizinə təsiri

Cücərmə faizinin araşdırılması ilə bağlı alınmış nəticələrdən göründüyü kimi, NaCl duzu məhlulu 50 və 100 mM hüdudunda buğda toxumlarının cücərməsinə çox da kəskin neqativ təsir göstərməmişdir, yəni əsasında NaCl duzu duran nisbətən zəif şoranlı torpaqlarda toxumların cücərməsində müəyyən çətinliklər yaransa da, bu çətinliklər katastrofik xarakter daşımır.

Na_2SO_4 duzu məhlullarının toxumların cücərmə qabiliyyətinə neqativ təsiri NaCl duzu məhlullarına nisbətən bir qədər daha kəskin şəkildə özünü büruzə vermişdir. Onun bu prosesin gedişinə ingibirləşdirici təsiri artıq 25 mM qatılıqdan başlamış və sonrakı qatılıqlarda daha da güclənmişdir. Məsələn, 25 mM Na_2SO_4 duzu məhlulunda isladılmış toxumların 4 %, 50 mM məhlulda isladılanların 18.9 %, 100 mM məhlulda isladılanların isə 28.4 % öz cücərmək qabiliyyətini itirmişlər. Təqdim olunan rəqəmlərdən göründüyü kimi, analoji qatılıqlarda Na_2SO_4 duzu məhlulları NaCl duzu məhlullarına nisbətən buğda toxumlarının cücərməsinə həmişə bir qədər daha güclü neqativ təsir göstərmişdir. Duzlar arasında fərqin onların anion tərkibi ilə bağlı olduğu nəzərə alınarsa bu effektin SO_4^- ionları ilə əlaqəli olduğunu güman etmək olar. Digər tərəfdən eyni molyar qatılıqda Na_2SO_4 duzunda Na ionlarının miqdarı NaCl duzu məhlullarındakına nisbətən iki dəfə çoxdur. Bu faktor da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Sınaqdan keçirilən duz Na-izokationlu duz məhlulları arasında buğda toxumlarının cücərmə qabiliyyətinə kəskin mənfi təsir edənləri $NaHCO_3$ və Na_2CO_3 duzlarının məhlulları olmuşdur. Şəkildə təqdim olunmuş rəqəmlərdən göründüyü kimi, birincisi hər iki duz məhlullarının bu prosesə təsir dərəcəsi bir-birinə demək olar ki, yaxın olmuşdur, ikincisi, $NaHCO_3$ və Na_2CO_3 duzlarının yüksək qatılıqlarında NaCl və Na_2SO_4 duzu məhlullarından fərqli olaraq toxumların yarısından çoxu öz cücərmə xüsusiyyətini itirmişlər. Belə ki, 100 mM $NaHCO_3$ duzu məhlulunda toxumlardan cəmi 42 %-i, 100 mM Na_2CO_3 duzu məhlulunda isə 40 % öz cücərmə xüsusiyyətini saxlaya bilmişlər.

Ədəbiyyat:

1. Ahmad P., Jaleel C.A., Sharma S. Antioxidant defense system, lipid peroxidation, proline-metabolizing enzymes, and biochemical activities in two Morus albagenotypes subjected to NaCl stress // Russ. J. Plant Physiol., 2010, Vol. 57, №4, p.509-517
2. Atkinson N.J., Urwin P.E. The interaction of plant biotic and abiotic stresses: from genes tothe field // J. Exp. Bot., 2012, Vol. 63(10), p.3523-3543
3. Cabot C., John C., Sibole V. et al. Abscisic acid decreases leaf Na +exclusion in salt-treated *Phaseolus vulgaris* L. // J. Plant Growth Regul., 2009, Vol. 28, p.187-192
4. Gill S.S., Tuteja N. Polyamines and abiotic stress tolerance in plants // Plant Signal Behav, 2010, Vol. 5, №1, p.26-33.
5. Glynn C.P., Gillian, A.F., Gavin O. Foliar salt tolerance of *Acer* genotypes using chlorophyll fluorescence // J. Arboricult., 2003, Vol. 29, p.61-65
6. Kyoro H.W., Ahmad P., Geissler N. Abiotic stress responses in plants. In: Ahmad P., Prasad M.N.V. (eds) Environmental adaptations and stress tolerance of plants in the era of climate change. Springer, New York. 515p
7. Munns R. Comparative physiology of salt and water stress // Plant Cell Environ., 2002, Vol. 25, p.239-250
8. Munns R., Tester M. Mechanisms of salinity tolerance // Ann Rev Plant Biol., 2008, Vol. 59, p.651-681
9. Groppa M.D., Benavides M.P. Polyamines and abiotic stress: recent advances // Amino Acids, 2008, Vol. 34, p.35-45
10. Tester M., Davenport R. Na^+ tolerance and Na^+ transport in higher plants // Ann Bot., 2003, Vol. 91, p.503-507

THE MODERATING ROLE OF ENTERPRENEURIAL ORIENTATION IN THE EFFECT OF ANTECEDENTS ON EXPORT PERFORMANCE OF TEXTILE AND GARMENT EXPORTING ENTERPRISES IN ETHIOPIA

Sintayehu Assefa , and
College of Business and Economics, Department of Management, Arba Minch University,
Prof, Abebe Ejigu
Department of Logistics Management, International Maritime College Oman, School of Management, Mekelle University,
Dr, Gemechu Nemera
College of Business and Economics, Department of Management, Arba Minch University,

Abstract
The objective of this study is to examine managerial, organizational, and environmental resources on export performance of Medium and large-scale Textile and Garment Enterprises in Ethiopia. Data was collected from 252 Medium and Large scale Textile and Garment Enterprises managers in Ethiopia and then were analyzed by smart PLS-SEM 3 software the findings of the study indicate a significant relationship between organizational resources, environmental capabilities, and entrepreneurial orientation on export performance of Medium and Large scale Textile and Garment Enterprises. In addition, the results of the study validate that entrepreneurial orientation moderates the relationship between organizational resources and export performance of Medium and Large scale Textile and Garment enterprises in Ethiopia. This study has implications for policymakers, government, and Medium and Large scale enterprise owner-managers to look at government support policy as it affects Medium and Large Scale Enterprise's export performance by providing a conducive environment for business operation success in international business.
Keywords: Textile and Garment Enterprises, Medium and Large Scale, Export Performance, Ethiopia

ÖZEL TÜKETİM VERGİLERİNİN SİGARA TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

(THE EFFECT OF SPECIAL CONSUMPTION TAXES ON CIGARETTE CONSUMPTION: THE CASE OF AZERBAIJAN)

Doktor Öğretim Üyesi Zuhal AKBELEN
Bur.Ulu. Üni İkt ve İda.Bil. Fak Mal. Böl.
Doç.Dr. Zehra Berna AYDIN
Bur.Ulu.Üni. İkt.ve İda.Bil. Fak.Eko.Böl.

ÖZET

Sigara fiyatlarını arttırmak için Özel Tüketim Vergileri (ÖTV)'nin kullanılması klasik iktisadın en önemli prensiplerinden birisi olan talep kanuna dayanır. Talep kanunu diğer tüm koşullar sabit kalma koşuluyla bir malın fiyatı yükseldikçe o malı satın alma isteğinin o kadar azalacağıdır. Fakat sigara bağımlılık yaratıcı bir ürün olduğu için talep kanuna aykırı bir durum teşkil etmektedir. Zira bağımlılk irrasyonel bir davranış olduğundan dolayı ÖTV aracılığıyla sigara fiyatlarının yükseltilmesi, kişilerin tüketimi üzerinde oldukça düşük düzeyde bir etki yaratmaktadır. Bununla birlikte günümüzde bazı iktisatçılar tarafından sigara içmenin rasyonel bir davranış olabileceği ve sigaranın fiyatında gelecekte meydana gelecek artışın şu anki sigara tüketimini azaltabileceği ileri sürülmektedir. Nitekim Becker ve Murphy'in Rasyonel Bağımlılık Teorisi'ne göre; bağımlılık yapan malların kullanımında fiyat değişiklikleri kısa vadede talep üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olsa da, uzun vadede bu etki çok daha güçlü olacaktır. Ancak fiyat değişiklikleri ile sigara kullanımı arasında bir ilişki olmadığı görüşü de sıklıkla dile getirilmektedir. Rasyonel bağımlılk teorisini eleştirenlere göre; ÖTV hedeflenen malın tüketimini engellemeyeceği gibi, tüketicileri kaçak sigara gibi daha zararlı malların kullanımına yönlendirecektir. Ayrıca kayıt dışılığı teşvik ederek vergisel açıdan devleti zarara uğratacaktır.

Bu araştırmanın amacı, cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir gibi sosyoekonomik faktörlerin Azerbaycan'da sigara kullanımında özel tüketim vergisinin etkisine ilişkin görüşler üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmada t-testi ve F testi analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaş, eğitim ve gelirin, sigara kullanımında özel tüketim vergisinin etkisine ilişkin görüşler üzerinde belirleyici bir rolü olduğu, buna karşın cinsiyetin belirleyici bir rolü olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel Tüketim Vergisi, Rasyonel Bağımlılık, Dışsallık

ABSTRACT

The use of Special Consumption Taxes (SCT) to increase cigarette prices is based on the law of demand, which is one of the most important principles of classical economics.The law of demand is that the higher the price of a good, the lower the desire to buy that good, all other things being constant. However, since cigarettes are an addictive product, the demand is against the law. Because addiction is an irrational behavior, raising cigarette prices through SCT has a very low effect on people's consumption. However, it is argued by some economists that smoking may be a rational behavior and that a future increase in the price of cigarettes may reduce current cigarette consumption. As a matter of fact, according to Becker and Murphy's Rational Dependence Theory; While price changes in the use of addictive goods may have a limited effect on demand in the short run, this effect will be much stronger in the long run. However, it is frequently expressed that there is no relationship between price changes and smoking. According to those who criticize the rational dependency theory; SCT will not prevent the consumption of the targeted good, but will lead consumers to use more harmful goods such as illegal cigarettes. In addition, by encouraging informality, it will harm the state in terms of taxation.

The aim of this research is to reveal the effects of socioeconomic factors such as gender, age, education and income on the views on the effect of the special consumption tax on cigarette smoking in Azerbaijan. In the research, t-test and F-test analysis were applied. As a result of the analysis, it was determined that age, education and income had a determining role on the views on the effect of the special consumption tax on cigarette use, whereas gender did not.

Keywords: Special Consumption Tax, Rational Dependence, Externality

Coupling of Aesthetics and Political Economy: A Jamesonian Critique

Dr. Sharanpal Singh and Shilpi Goyal
Department of Humanities and Social Sciences, Maharishi Markandeshwar (Deemed to be University)

ABSTRACT
Faultline of 'High Modernism' (Jameson) and commencing of postmodern commingled. 'New York Intellectuals' explained the paradigm shift as a change of perspective of perception in the domain of culture. Toynbee (Study of History) envisaged it as collision of industrialization and nationalism. Sociologists (Mills and Etzioni) explained it as the supremacy of society in democracy. Baran and Sweezy's writings revisit values of Enlightenment. Jameson was influenced, apart from these, by Mandel's study of tripartite division of history of capitalism as also by Situationist International, and 'long waves' theory of Kondratieff, along with insights from Arrighi. This is evidenced by Jameson's essays like "Culture and Finance Capital," and "The Brick and the Balloon." Jameson was acquainted with "World Systems Theory" of Wallerstein, and comprehension of historical capital in non-marxist mode available in Braudel. Thus, a rather holistic picture of the contemporary emerges in Jameson's that needs to be adhered to for understanding the present politico-economic as well as aesthetic scenario.
Keywords: Prodromic; economism; technological sublime; situationist international; world sysyems theory; theory of long waves.

AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASİYASI

Qasımova Yaqut Qulu qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, -nun Şamaxı filialı Müəllim

XÜLASƏ

Azərbaycan regionda aparıcı iqtisadi gücə çevrilib. Azərbaycanın təşəbbüskarı olduğu, tərəfdaşları ilə birgə həyata keçirdiyi bir sıra irimiqyaslı layihələr nəinki regionun, eləcə də qonşu bölgələrin inkişafına mühüm töhfə verir. Bu layihələr sırasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru xətti, ötən il istismara verilmiş Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunu, hazırda reallaşdırılan, Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək nəhəng "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi, o cümlədən Transanadolu (TANAP) və Transadriatik (TAP) boru kəmərlərinin tikintisini, Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsini, bundan başqa, Azərbaycanın "Şimal-Cənub" Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin reallaşdırılması üzrə gördüyü işləri göstərmək olar.

Ümumiyyətlə neft məhsullarının istehsalı və onun beynəlxalq bazarda reallaşması bir-biri ilə zəncirvari şəkildə əlaqəli olan mürəkkəb bir prosesi əhatə edir. Axtarış və kəşfiyyat işləri, xam neftin çıxarılması, nəqliyyat prosesi (dəniz və boru yolu ilə), neftin emalı, satışı və s.; Dünya sənayesinin müxtəlif sahələrindən fərqli olaraq neftin ödəmə əmsalı yüksəkdir. Yəni neft sahəsinə qoyulan hər 1dolların gələcəkdə 5dollar gətirmək şansı var; İqtisadiyyatın başqa sahələrindən fərqli olaraq həm neftin istehsalı, həm də onun bazarda reallaşdırılması böyük risklə əlaqədardır. Bu ilk növbədə böyük kapital qoyuluşu ilə əlaqədardır. Təbii ki, bu işlə yalnız böyük maliyyə resurslarına malik olan iri şirkətlər və qrumlar məşğul ola bilər;

Müasir neft sənayesi olduqca beynəlmiləl xarakter almışdır. Hazırki dövrdə neft məhsulları bazarının iqtisadi əsaslarının tədqiqi ilə bir çox şirkətlər, qrumlar məşğul olur. Onlar gələcəkdə neft hasilatını, emalını, satışını, qiymətini, bu sahəyə qoyula biləcək investisiyanın həcmini, risklik dərəcəsini və s. məlumatları araşdırırlar. Belə qrumlardan biri də baş ofisi Vaşinqtonda yerləşən Energy İnformation Administration təşkilatıdır. Qrumun açıqladığı bəzi şərhlərlə tanış olaq: Dünya üzrə neftə və neft məhsullarına olan tələbatın xüsusi çəkisinin böyük olduğu regionlarla neft istehsalı ilə məşğul olan regionlar coğrafi məkanca bir-birinə uyğun gəlmir (ABŞ və Rusiya daxil olmamaq şərtilə). Neftin əsas istehsalatçıları Yaxın və Orta Şərq ölkələri olsalar da onların idxalçıları əsasən Qərbi Avropa, Yaponiya və ABŞ-dır;

Açar sözlər : iqtisadi islahatlar, inteqrasiya,yeni modern, multikulturalizm və tolerant.

SUMMARY

Azerbaijan has become a leading economic power in the region. A number of large-scale projects initiated by Azerbaijan and implemented jointly with its partners make an important contribution not only to the development of the region, but also to neighboring regions. These projects include the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, Baku-Tbilisi-Kars railway, put into operation last year, the ongoing Southern Gas Corridor project, which will ensure Europe's energy security, includes the construction of the Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) and the Trans-Adriatic Pipeline (TAP) , the expansion of the South Caucasus Pipeline, as well as the work done by Azerbaijan to implement the North-South International Transport Corridor.

In general, the production of petroleum products and its realization on the international market involves a complex process that is interconnected. Exploration and prospecting, extraction of crude oil, transportation process (by sea and pipeline), oil refining, sale, etc .; Unlike various industries in the world, oil has a high payback ratio. In other words, every dollar invested in the oil sector has a chance to bring $ 5 in the future; Unlike other sectors of the economy, both oil production and its sale on the market are associated with great risk. This is primarily due to large capital investments. Of course, this can be done only by large companies and organizations with large financial resources;

The modern oil industry has become very international. At present, many companies and organizations are engaged in the study of the economic basis of the oil products market. They will determine the future of oil production, refining, sales, prices, the amount of investment that can be made in this area, the degree of risk, and so on. investigate the information. One such body is the Washington-based Energy Information Administration. Let's take a look at some of the comments made by the group: Oil-producing regions with a high share of demand for oil and oil products in the world do not correspond geographically (except for the United States and Russia). Although the main producers of oil are the countries of the Middle East, their importers are mainly Western Europe, Japan and the United States;

Key words: economic reforms, integration, new modernity, multiculturalism and tolerance.

ABŞ-da lobbi fəaliyyətinin institusional mexanizmlərinin formalaşması

Mehparə Əhmədova,
AMEA-nın Tarix İnstitutunun doktorantı, ADPU-nun Beynəlxalq layihələr və qrantlar şöbəsinin müdiri,

"Lobbiçilik" anlayışı ilə bağlı ədəbiyyatda müxtəlif təriflər qeyd edilir. Onlar arasında ən çox istifadə olunanlardan biri də budur ki, ümumilikdə lobbiçilik dövlət siyasətinin formalaşmasına və həyata keçirilməsinə təsir göstərmək məqsədi ilə vəzifəli şəxslərə və dövlət orqanlarına nüfuz etməklə maraqların təmin olunması yaxud müdafiə edilməsi üzrə fəaliyyətdir.
Siyasi anlayış olaraq lobbiçilik XVI əsrdə Britaniyada formalaşmağa başlasa da, XVIII əsrdən etibarən daha çox ABŞ-da geniş vüsət almışdır. Ölkənin idarəetmə formasının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ABŞ dövlətçiliyinin baniləri Konstitusiyaya Birinci düzəlişdə vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında birbaşa iştirakının mümkünlüyü ideyasını təsbit etmişdilər. XIX əsrdə siyasi mənada "lobbi" sözündən istifadə daha da genişlənərək artıq rəsmi işçi protokollarında da öz əksini tapmağa başlmışdır. 1876-cı ildə lobbi fəaliyyətini tənzimləyən ilk qanun qəbul edilmişdir. Qanuna görə hər hansı məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədi ilə işə götürülən vəkillər və ya agentlər Nümayəndələr Palatasının Katibi tərəfindən qeydiyyata alınmalıdır.
XX əsrdə ABŞ-da başlamış iqtisadi inkişaf, iri müəssisələrin formalaşması və bu müəssisələr arasında dövlət sifarişlərinin əldə edilməsi uğrunda aparılan rəqabət lobbiçilik fəaliyyətinin genişlənməsinə təkan verdi. 1938-ci ildə ABŞ-ın ictimai siyasətinə xarici agentlərin və təbliğatın təsirini azaltmaq məqsədi ilə "Xarici agentlərin qeydiyyatı haqqında" Qanun qəbul edildi.
1946-cı ildə Konqres tərəfindən lobbiçilik fəaliyyətini hər tərəfli tənzimləyən qanun qəbul edildi. Qanunun əsas məqsədi Konqresdə qanunvericilik fəaliyyətinə təsir göstərməyə çalışan lobbiçilərin maliyyə məlumatlarının qeydiyyata alınması və açıqlanması sisteminin yaradılması olmuşdur. Həmin qanunun çatışmazlıqların aradan qaldırılması və XX əsrin ikinci yarısında ABŞ-ın siyasətində rolu artan lobbiçiliyin daha təkmil şəkildə tənzimlənməsi üçün 1995-ci ildə Konqres tərəfindən lobbiçilik fəaliyyətinin açıqlanması haqqında federal qanun qəbul olundu.
Lobbiçilik fəaliyyətinin inkişafı həmin fəaliyyət üzrə peşəkarların formalaşmasına və təşkilatlanmasına gətirib çıxradı. Belə ki, 1979 ildə ABŞ-da lobbiçilik fəaliyyətinin standartlarını müəyyən edən, onun müsbət rolunun təbliğ edən və bu sahədə marifləndimə ilə məşğul olan Amerika Lobbiçilər Liqası (2013-cü ildən - Hökümətlə Əlaqələr üzrə Peşəkarlar Assosiasiyası) təsis olundu.
Beləliklə, lobbiçilik ABŞ-ın siyasi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi və artıq demək olar ki, Konqresdə müzakirə olunan heç bir qanun layihəsi lobbi qruplarının təsirindən kənarda qəbul edilə bilmirdi.
Açar sözlər: lobbi, lobbiçilik, ABŞ, siyasət, tarix, Konqres

Synergy between public spaces and appropriation in Algeria: Bibliometric Anaysis

BOUMALI Badreddine , LALMI ABDALLAH, BERKANI Hemza Abdelfettah , ELAFRI Nedjwa
université de Constantine, /faculté d'architecture et d'urbanisme, /univeristé de Larbi ben Mhidi Oum Bouaghi

In Algeria, public spaces are essential components of city and neighborhood organization. They provide animated and interactive spaces that can be enjoyed by a variety of people. They encompass a variety of typologies, of which public spaces are one. These public spaces are structurally and aesthetically similar to European public spaces, as they are a colonial legacy whose form has changed little over time, these various urban temporalities allow us to observe many practices and social forms that materialize in and on public spaces, in order to understand the link between public spaces and the appropriation of these spaces in Algeria, using a bibliometric analysis of the different scientific publications.

The search for scientific articles included all available research published in the Scopus database, which contains sufficient details on publications that include document type, source type, domain, author, year, language, affiliation, country and keywords. Further specification was made for scholarly studies relevant to the research area examined, this search is restricted to urban studies based on title. Therefore, the following search process and search string are used in the search process based on the following keywords: Public space, Appropriation , Algeria", the choice of words is based on the variables of the research topics.

The data collected was analyzed to identify the types of documents, types of sources, language of documents, fields, research trends, countries of publication, most influential institutions for publications, authors, title of the most active source, citation analysis and main keywords, most of the results presented are descriptive in terms of frequency and percentage.

CONFLICT OF INTEREST & ETHICAL APPROVAL

We declare that we don't have any conflict of interests in our presentation at the congress.

STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ AÇISINDAN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI 2
(SUSTAINABILITY REPORTING IN TERMS OF STRATEGIC COST MANAGEMENT)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARI,
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşleteme Bölümü ORCID: 0000-0002-1935-6889

ÖZET
Günümüzde, düşük kâr marjı ile çalışan üretim işletmeleri yüksek maliyet sorunuyla yüz yüze kaldıkları için sürdürülebilirliği sağlayabilmek için çok çaba sarf etmektedirler. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını yakalayabilmeleri için maliyetlerin stratejik olarak yönetilmesi gereklidir. Bu bağlamda işletmelerin hazırlamış oldukları sürdürülebilirlik raporları, stratejik maliyet yönetimin başarılmasına katkı sağladığı gibi, stratejik maliyet yönetimin başarılması da başarılı sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına katkı sağlayacaktır.
Sürdürülebilirlik raporlaması ile işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerinin paydaşlar ile paylaşılması; şeffaflığı, işletmenin itibarını, işletmeye olan güveni ve çalışanların motivasyonunu arttırarak, maliyet tasarrufu ve verimlilik artışına neden olabilir. Sürdürülebilirlik raporlaması ile hem müşteriler hem de tedarikçiler iyi ilişkiler geliştirilmesi sonucunda stratejik maliyet yönetimi açısından müşteri ve tedarikçi bağlantılarından olumlu yönde yararlanma söz konusu olacaktır. Bu durum işletmenin stratejik maliyet yönetimi amaçlarının gerçekleştirilmesine olumlu katkılar sağlayacaktır. Stratejik maliyet yönetiminde temel unsurlardan biri olan maliyet sürücüleri analizi kapsamında, yürütme maliyet sürücülerin biri tedarikçiler veya müşterilerle olan bağlantılardan yararlanmadır. Stratejik maliyet yönetiminin bir maliyet sürücüsü olarak ele aldığı "tedarikçi ve müşteri bağlantılarından yararlanma" işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal faaliyetleri konusunda bilgi sunan sürdürülebilirlik raporlamasına çok önemli olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Stratejik maliyet yönetim araçlarından biri olan mamul yaşam seyri maliyetleme yaklaşımı mamul fikrinin ortaya çıkmasından başlayıp, geliştirme, tasarım, üretim, satış ve satış sonrasını kapsayan değer zincirinde yer alan tüm paydaşların katlandığı maliyetleri de dikkate almaktadır. Bu açıdan sürdürülebilirlik raporu da işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal sorumluluklarını ne düzeyde yerine getirdiği ile ilgili bilgilerin tüm paydaşlara aktarılmasını sağlayarak stratejik maliyet yönetimin amacına ulaşmasına olumlu katkılar sağlayacaktır. Stratejik maliyet yönetimi ve sürdürülebilirlik raporu birbirlerini tamamlayan bilgiler üretmektedir. Yine sürdürülebilirlik raporu işletmenin genel performansını arttırarak rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlar ki, stratejik maliyet yönetimi stratejik konumlandırma analizi kapsamında maliyet liderliği ve farklılaştırma ile rekabet üstünlüğü elde etmeyi hedefler. Sürdürülebilirlik raporu uzun vadede pazar payını, müşteri bağlılığını ve marka değerini arttırmada fayda sağlar. Bu durum stratejik maliyet yönetimi değer zinciri analizi kapsamında dikey bağlantı analizi ile elde edilmek istenen değeri en üst düzeye çıkarmak için maliyetleri düşürerek müşteri değerinin arttırılmasına olumlu etki oluşturacaktır.
Bu çalışmanın amacı, stratejik maliyet yönetimi ile sürdürülebilirlik raporu süreçlerinin karşılıklı etkileşim içerisinde birbirlerine olumlu katkılar sağlayıp, birbirlerini tamamladıkları literatür araştırması ile ortaya koymak ve işletmelerin sürdürülebilirlik raporu ve stratejik maliyet yönetimi uygulamaları için öneriler geliştirmektir.
Bu çalışmada sürdürülebilirlik raporlamasının işletmelerin stratejik maliyet yönetiminde başarı sağlamsına olumlu katkılar sağladığı sürdürülebilirlik raporu ve stratejik maliyet yönetimi süreçlerinin karşılıklı etkileşimi bir bütün olarak literatür araştırması ile ortaya konmaya çalışılmıştır.
Anahatar Kelimeler: Stratejik maliyet yönetimi, sürdürülebilirlik raporu, rekabet avantajı.

ABSTRACT
Nowadays, production enterprises working with low profit margins are making a lot of efforts to ensure sustainability because they are faced with the problem of high costs. In order for enterprises to achieve a sustainable competitive advantage, it is necessary to strategically manage costs. In this context, sustainability reports prepared by businesses, contribute to the achievement of strategic cost management. At the same time strategic cost management will contribute to the achievement of successful preparation of a sustainability report.

Sharing financial and non-financial information of enterprises with stakeholders through sustainability reporting can increase cost savings and productivity by increasing transparency, business reputation, business confidence and employee motivation. As a result of developing good relations between both customers and suppliers through sustainability reporting, there will be a positive contribution to customer and supplier connections in terms of strategic cost management. This situation will make a positive contribution to the realization of the strategic cost management goals of the enterprise. Within the scope of cost drivers' analysis, which is one of the basic elements in strategic cost management, one of the execution cost drivers is to take advantage of the connections with suppliers or customers. It is believed that sustainability reporting, which provides information on the economic, environmental and social activities of enterprises, will make a very important positive contribution to "leveraging supplier and customer connections", which strategic cost management considers as a cost driver.

As one of the strategic cost management tools, the product life cycle costing approach takes into account the costs incurred by all stakeholders involved in the value chain, starting from the emergence of the finished product idea and covering development, design, production, sales and after-sales. From this point of view, the sustainability report will also make a positive contribution to achieving the goal of strategic cost management by ensuring that information about the level at which enterprises fulfill their economic, environmental and social responsibilities is transmitted to all stakeholders. Strategic cost management and sustainability report produce complementary information. Again, the sustainability report allows the enterprise to achieve competitive advantage by improving its overall performance, which strategic cost management also aims to achieve competitive advantage with cost leadership and differentiation within the scope of strategic positioning analysis. The sustainability report provides benefits in increasing the company's market share, customer loyalty and brand value in the long run. This will have a positive effect on increasing customer value by reducing costs in order to maximize the value desired to be achieved by vertical link analysis within the scope of strategic cost management value chain analysis.

The aim of this study is to reveal the positive contributions of strategic cost management and sustainability report processes to each other in mutual interaction and to complement each other with literature research and to develop recommendations for the sustainability report and strategic cost management practices of enterprises.

In this study, the mutual interaction of the sustainability report and strategic cost management processes, in which sustainability reporting makes a positive contribution to the success of enterprises in strategic cost management, was tried to be revealed by a literature study as a whole.

Keywords: Strategic cost management, sustainability report, competitive advantage.

GİRİŞ

Günümüzde nüfusun artması ile birlikte, artan ihtiyaçların karşılanabilmesi ve insanoğlunun hep daha fazla kazanma hırsı çevrenin daha fazla zarar görmesi, hava kirliliği ve küresel ısınma konularını gündeme getirmiştir. Bu sorunların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayarak, sağlıklı bir hayat yaşayabilmelerini tehlikeye atacağı bilim insanları tarafından sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. İşletme yönetimleri kısa süreli bakış açıları ile, maliyetleri düşürerek kar maksimizasyonu sağlamanın peşinde koştukları için dünyamız bu kötü sonuçları yaşamak zorunda kalabilecektir. İşletme yönetimleri daha uzun dönemli bakış açıları ile stratejik düşünceden hareketle stratejik maliyet yönetim yaklaşımlarını benimsemeye başlamaları gereklidir. İşletmelerde stratejik maliyet yönetim yaklaşımlarının benimsenip uygulanması ile birlikte, ülkeler açısında da sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasının daha kolay olacağı düşünülmektedir.

Stratejik maliyet yönetiminde başarılı olan işletmeler, sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu durum önce ülke, daha sonra dünya bazında sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına hizmet ederek, günümüz insanlarının gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarına mâni olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanıyabilecektir. Bu şekilde sürdürülebilir kalkınmada tüm dünya olarak başarıya ulaşılacağı düşünülmektir.

Teknoloji bilgi iletişim araçlarında hızlı gelişmeler ile birlikte işletme paydaşları bilgiye çok hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabilmektedir. Günümüzde bu şekilde çok hızlı bir şekilde bilgiye ulaşabilen işletme paydaşları işletmeleri de toplumun ihtiyaç ve beklentilerini karşılaması konusunda baskı altına alıp taleplerde bulunabilmektedir. Bu durumda paydaşlardan gelen bu taleplerin karşılanması için işletmeler sürdürülebilirlik raporlarını etkili bir araç olarak kullanarak; işletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal konular hakkındaki faaliyet

ve etkilerini açıklayabilmektedir. Bu şekilde sürdürülebilirlik raporları işletmelerin şeffaflık, kurumsal itibar ve marka değerini arttırarak, çalışanlarının moral ve motivasyonunu iyileştirerek işletmelerin paydaşların gözündeki imajını olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu durum işletmelerin paydaş değeri oluşturmalarına da olumlu katkılar sağlayacaktır (Gümrah ve Büyükipekçi, 2019:306).

İşletmeler çok yoğun bir şekilde yaşanan günümüz rekabet ortamında başarılı olabilmek için müşteri odaklı düşünmek zorundadır. Stratejik maliyet yönetimi bakış açısı ile işletmenin tedarikçi ve müşteri ilişkilerine çok önem vermesi ve süreli müşteri değerini arttırmanın peşinde koşması gereklidir. Bu açıdan baktığımızda; işletmelerin stratejik maliyet yönetimini benimseyip uygulamaları, sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına olumlu katkılar sağlaması ve sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında en önemli kritik faktör müşterilerdir. Bilinçli müşteri; ekonomi, toplum ve çevreye duyarlı üretim veya ticaret yapan işletmelerin ürünlerini ve hizmetlerini satın almayı tercih edeceği için; stratejik maliyet yönetimini benimseyip sürdürülebilirlik raporlarını hazırlayan işletmeler de aynı zamanda sürdürülebilir üstün rekabet avantajını elde edeceklerdir.

Bu çalışmanın amacı; geleneksel maliyet yönetimi ve finansal raporlamanın günümüz iş ortamlarında ortaya çıkan sorunları çözmedeki yetersizliklerini ortadan kaldırarak paydaşların beklentilerinin karşılanması ve sürdürülebilir rekabet avantajının elde edebilmesi için; stratejik maliyet yönetimi ve sürdürülebilirlik raporlamasının gerekliliği literatür çalışması ile ortaya koymaktır.

STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ

Günümüzde yaşanan bilgi iletişim ile teknolojik gelişmeler üretim süreçleri ve işletmelerin iş yapma yöntemlerinde de çok önemli ölçüde değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu yeni gelişmelerin ortaya çıkardığı aşırı rekabetçi iş ortamlarına ayak uydurabilmek için geleneksel maliyet yönetim yaklaşımları yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlikleri ortadan kaldırmak için ve işletmelerin uzun dönemli sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmelerini sağlamak için bazı yeni tekniklerle birlikte stratejik maliyet yönetim uygulamaları geliştirilmiştir (Pazarçeviren ve Celayir, 2019: 2638-2639).

Günümüzde işletmelerin sürdürülebilir ekonomik başarıyı elde edebilmeleri, sürdürülebilir rekabet avantajını yakalamasına bağlıdır (YALÇIN, 2006:17). İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını elde edebilmeleri de stratejik maliyet yönetimini başarılı bir şekilde uygulamalarına bağlıdır. Sürdürülebilirlik raporlamasının unsurlarından çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerin her biri birbiriyle etkileşim halinde olduğu için stratejik maliyet yönetimi kapsamında mamul yaşam seyri boyunca üç unsurun birlikte düşünülmesi gereklidir. İşletme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan olumlu çevresel etkiler olumlu sosyal etkileri ve buda işletmenin müşteri değerini arttırarak olumlu ekonomik etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu durum işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajını yakalamasına neden olabilecektir. İşletmelerin stratejik maliyet yönetiminde başarıyı elde edebilmeleri için stratejik maliyet yönetim tekniklerini entegre olarak kullanmaları doğru bir yaklaşım olacaktır. Stratejik maliyet yönetiminin temel unsurları aşağıdaki gibidir (Shank, 1989:50; Ellram ve Stanley, 2008:181):

1. Değer zinciri analizi,
2. Stratejik konumlandırma analizi,
3. Maliyet etkenleri analizi.

Değer Zinciri Analizi

Bir işletmenin yeni ürün tasarımı, deneme üretimi, hammadde temini, üretim, satış ve satış sonrası hizmetleri içeren mamul yaşam seyri boyunca işletmeye değer katan faaliyetlerin analiz edilerek, müşteri değerinin arttırılabileceği ve maliyetlerin düşürülebileceği noktaların belirlenme sürecidir. Değer zinciri üzerinde yer alan her bir faaliyet için kaynak, gelir ve maliyetler dağıtılır; faaliyetlerin maliyet etkenleri belirlenir, değer zinciri yeniden yapılandırılıp maliyet etkenlerinin rakip firmalardan daha iyi kontrol edilmesi ile sürdürülebilir maliyet avantajları sağlanabilir (YALÇIN, 2006:17-22).

Stratejik Konumlandırma Analizi

İşletmenin ürün farklılaştırma veya maliyet liderliği stratejilerini kullanarak rakiplerine göre daha avantajlı olduğu durumlar oluşturması ve bunları ön plana çıkarması için yapılan analizdir. Burada rakip firmanın değer zinciri tanımlanarak, göreceli maliyet konumları ve rakiplere göre olumlu ya da olumsuz maliyet farklılıklarının nedenleri belirlenip, firmanın pazardaki konumunun güçlendirilerek, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi amaçlanmaktadır (Bekçi ve Özal, 2010: 85-86).

Maliyet Etkenleri Analizi

Toplam maliyetler üzerinde değişiklikler oluşturabilecek olan unsurlardır. Geleneksel maliyet yönetiminde ana maliyet etkeni olarak faaliyet hacmi kabul edilmesine rağmen stratejik maliyet yönetiminde yapısal ve yönetsel maliyet etkenleri belirlenmiştir. Ölçek, kapsam, deneyim, teknoloji ve çeşitlilik gibi yapısal maliyet etkenlerini doğrudan etkileyen stratejik kararlar çok sık zaman aralıklarında alınmadıkları için işletme yönetimi uzun dönem bu etkenlere bağlı kalmak zorundadır. İşgücü katılımı, kapasite kullanımı, üretim süreci tasarımı, tedarikçi ve müşteri ilişkileri gibi yönetsel maliyet etkenlerini ise işletme yönetimi maliyetleri düşürebilmek için kısa zaman aralıklarında değiştirebilecektir (Akbaş, 2011:119-121).

Burada yapısal maliyet etkenleri belirlenirken kullanılacak olan; ölçek, kapsam, çeşitlilik, kapsam ve teknolojinin; çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri de başlangıç aşamasında dikkate alınmalıdır ki, bu durum sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına katkı sağlayabilecektir. Diğer taraftan sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması ve işletmenin toplumsal ve çevre duyarlılığı ile ilgili bilgilerin tedarikçi ve müşteriler dahil tüm paydaşlara aktarılması; tedarikçi ve müşteri ilişkilerinin olumlu yönde geliştirilmesine olumlu katkı sunacaktır. Buradan hareketle müşteri memnuniyet düzeyinin artması ile stratejik maliyet yönetiminin başarıya ulaşması, sürdürülebilir rekabet avantajı açısından olumlu etkiler oluşturacaktır.

STRATEJİK MALİYET YÖNETİM AMAÇLARI

İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına yardımcı olacak sürdürülebilir rekabet avantajı elde için uygulanması gerekli olan stratejik maliyet yönetiminin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bekçi ve Özal, 2010: 83-84):

1- Piyasaya yönelik mamul ve süreçlere ilişkin bilgilerle stratejik planlamaya yardımcı olmak,
2- Uzun vadeli maliyet planlama sorunlarını çözüme yardımcı olmak,
3- İşletmenin gelecekte ortaya çıkabilecek stratejik sorunlarını çözmeye yoğunlaşmak,
4- Maliyet liderliği ve ürün farklılaştırma stratejileri ile sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek,
5- İşletmenin dış paydaşlarını da içeren uzun dönemli ve kapsamlı bir bakış açısı ile maliyetleri yönetmek,
6- Maliyet bilgilerini çok farklı kaynaklardan da elde ederek maliyet yönetimi ile sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek,
7- İşletmenin stratejik konumlandırmasını geliştirerek maliyetleri azaltmak.

STRATEJİK MALİYET YÖNETİM TEKNİKLERİ

Mamul Yaşam Seyri Maliyetleme

Ürünün fikir olarak ortaya çıkmasından başlayıp, araştırma geliştirme, pazar araştırması, tasarım gibi üretim öncesi maliyetler; üretim maliyetleri; bakım onarım, teknik servis, satış sonrası garantiler gibi satış sonrası maliyetlerin stratejik olarak yönetilmesidir. Geleneksel maliyetleme yaklaşımında üretim öncesi ve üretim sonrası maliyetlerin dönem gideri olarak ele alınıp maliyetlere dahil edilmemesi yanlış maliyet yönetim kararlarının alınması ile sonuçlanabilmektedir. Mamul yaşam seyri maliyetleme yaklaşımında özellikle tüm toplumun katlandığı çevresel maliyetler de dikkate alınmaktadır (Pazarçeviren ve Celayir, 2019: 2643).

Mamul yaşam seyri maliyetleme; üretim öncesi, üretim ve üretim sonrası maliyetleri; çok kapsamlı ve çok uzun vadeli bir bakış açısı ile; bir de üreticilerin maruz kaldığı maliyetler, tüketicilerin maruz kaldığı maliyetler ile toplumun ve çevrenin maruz kaldığı maliyetler açısından değerlendirilmesi ve yönetilmesi gerekliliğini önermektedir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik raporlaması için gerekli olan işletmenin faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik, çevresel ve sosyal etkiler ile ilgili sayısal bilgilerin hazırlanmasına zemin teşkil edebilecektir.

Mamul yaşam seyri maliyetleme ile karbon muhasebesinin birlikte uygulanması ile mamullerin yaşam seyri boyunca değer zincirinde çevre dostu ve anti karbon özelliğine sahip mamuller tasarlanıp, üretilmesi gerekmektedir. Mamullerin yaşam dönemi boyunca çevreye duyarlı ve anti karbon özellikli şekilde tasarlanması gerekmektedir (Vargün vd., 2015:19). Yine bu durum sürdürülebilirlik raporlamasının içeriğinde işletmenin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan sosyal ve çevresel etkilerin belirlenip raporlanmasına destek sağlayabilecektir.

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Kaplan ve Atkinson (1998), maliyetleri gerçeğe daha yakın olarak hesaplayabilmek amacıyla dolaylı maliyetlerin önce faaliyetlere aktarılması, daha sonra da bu maliyetlerin mamul, hizmet ve müşterilere

yansıtılmasını temin eden bir stratejik maliyet yönetim aracı olarak tanımlamaktadır. Bu yöntem maliyet hesaplamasında, kaynakların faaliyetler tarafından tüketilmesi, faaliyetlerin de mamul ve hizmetler tarafından tüketilmesi mantığına dayanmaktadır (Köroğlu, 2013:41).

FTM yönteminin uygulanmasının maliyetli olması, işletme karlılık düzeyi hakkında kapsayıcı bir görüş ortaya koyamaması, kaynakların tam kapasite çalıştığını varsayması, güncelleme sorunları ortaya çıkması ve atıl kapasiteyi dikkate almadığı için; bu sorunların bir çoğunu çözüme kavuşturan sürece dayalı FTM yönetimi, aynı teorik alt yapıdan hareketle geliştirilmiştir. Bu yöntemde önce kaynak kapasitesinin temin etmenin zaman birimi başına maliyeti hesaplanır daha sonra mamuller ve hizmetler tarafından tüketilen kaynak kapasitesin birim başına süresi hesaplanır (Cengiz, 2011:40).

Mamul maliyetleri içerisindeki oransal payı her geçen gün artmakta olan genel üretim giderlerinin mamullere yansıtılmasında faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin uygulanması sırasında karbon maliyet etkenleri de tanımlanmalıdır. Önce faaliyetler bazında karbon salınımları hesaplanır, daha sonra da bu faaliyetleri tüketen mamuller ve hizmetlere yansıtılır. Buradan hareketle, karbon salınım değerleri mamul ve hizmet düzeylerinde de belirlenebilecektir. Böylece ürünler ve hizmetler karbon salınım düzeylerine göre yeniden tasarlanarak iyileştirmeler yapılabilecektir (Vargün vd., 2015:19). Bu durum özellikle işletmenin çevreye verdiği etkilerin belirlenmesi açısından sürdürülebilirlik raporlamasının çevresel boyutunun belirlenmesinde rol alabilecektir. Ayrıca karbon ürünün karbon salınım bilgilerinin şeffaf bir şekilde paydaşlara iletilmesi işletmeye olan güveni arttırarak rekabet gücünü arttıracağı düşünülmektedir.

Hedef Maliyetleme

İşletmelerin rekabet gücünü arttırmak amacıyla özellikle yeni ürün geliştirme ve tasarım düzeyinde, müşterilerin arzularını beklentilerini analiz ederek mamulün gelecekteki maliyetlerini hesaplayan, pazara dayalı stratejik maliyet yönetim araçlarından biridir. Hedef maliyetleme, ürün geliştirmenin özellikle ilk aşamasında maliyet planlama ve maliyet geliştirme üzerine odaklanmıştır. HMY ürün geliştirme ve tasarıma aşamasına yoğunlaşarak, tüm departmanların etkileşim ve iletişimini gerekli kılan, mamul yaşam seyri boyunca kaliteden ödün vermeden maliyetleri sürekli düşürmeyi amaçlayan maliyet ve kar planlama yöntemidir (ALAGÖZ, 2020:62-67).

Hedef maliyetleme diğer stratejik maliyet yönetim teknikleri ile birlikte kullanılarak, mamul yaşam seyri boyunca maliyetlerin düşürülmesini amaçlayan bir maliyet yönetim aracıdır. Sürdürülebilirlik raporlaması açısından bakıldığında, özellikle yeni bir ürün geliştirme sürecinde, mamul yaşam seyrinin ilk aşamalarında, ilgili ürünün ilerde ortaya çıkarabileceği ekonomik çevresel ve toplumsal etkilerin dikkate alınması sağlanabilir. Sürdürülebilirlik raporlaması kapsamında ilgili ürünün üretim, dağıtım, tüketim süreçlerinde ortaya çıkaracağı ekonomik, çevresel ve toplumsal etkilerin toplam sonucu birlikte değerlendirilip, belki de ürünün üretimine başlanmayacaktır. Bu durum kaynak israfını önleyerek sürdürülebilir kalkınmaya olumlu etkiler yapacaktır. Bu durumda hedef maliyetlemenin sürdürülebilirlik raporlamasına sağlam bir zemin hazırlayacağını söyleyebiliriz.

Yeni mamul geliştirme ve tasarlama aşamalarında karbon muhasebesi ve hedef maliyetleme yöntemlerinin birlikte kullanılması ile; ürün tasarlama aşamasında karbon salınım hedeflerinin de gözetilmesi ile hedef maliyetleme yöntemi stratejik olarak kullanılabilecektir (Vargün vd., 2015:19). Bu durum sürdürülebilirlik raporlamasının çevresel raporlama bölümü için gerekli olan bilgilerin hazırlanmasını destekleyerek, işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini katkı yapacaktır.

Kaizen Maliyetleme

Kaizen maliyetleme üretim aşamasındaki etkin olmayan tüm unsurların ortadan kaldırıp, sürekli iyileştirmeler yaparak maliyet azalışını amaçlayan ve yalın muhasebe kavramı içerisinde yer alan, dinamik bir stratejik maliyet yönetim tekniğidir. Mamul yaşam seyri açısından bakıldığında, hedef maliyetleme ürün geliştirme ve tasarım aşamasında maliyet planlama ve maliyet geliştirmeye odaklanırken; kaizen maliyetleme üretim aşamasında sürekli iyileştirmeler yaparak güncellenmiş standartlara ve bütçesel standartlara ulaşıp, standartları aşarak kaliteden ödün vermeden maliyetlerin düşürülmesini amaçlamaktadır (Altınbay, 2011:105-108). Burada işletmelerin sürdürülebilirlik raporlaması açısından bakıldığında, işletme faaliyetleri sonucu ortaya çıkan daha çok ekonomik etkilerin raporlandığı bölüm için destekleyici bilgiler üretilebilir.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI

Günümüzde sürdürülebilirlik ve işletme paydaşlarının beklentileri açısından değerlendirildiğinde finansal raporlamanın yetersiz kaldığı görülmüş ve geleneksel finansal muhasebeye aşağıdaki eleştiriler getirilmiştir (Özsözgün Çalışkan, 2012:51):

1- İşletmenin faaliyet gösterdiği alanın sınırları işletmenin yasal şahsiyeti ile sınırlandırılmış olması,
2- İşletmenin faaliyetleri sırasında çevreye verdiği etkilerin ele alınmasında tahakkuk, ihtiyatlılık ve tutarlılık kavramlarının yetersizliklerin bulunması,
3- Geleneksel finansal muhasebenin işletmenin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan sosyal ve çevresel etkilere değil işletme karlılığına öncelik vermesi,
4- Geleneksel finansal muhasebenin paranın değerleme ölçütü olarak; tarihi maliyet, cari maliyet, yerine koyma ve net şimdiki değer gibi çeşitli değerleme ölçütlerini kullanması.
5- Geleneksel finansal muhasebede, paydaşlardan sadece hissedarlar ve yöneticilerin örtülü olarak temel paydaş kabul edilmesi,

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASININ AMAÇLARI

Sürdürülebilirlik raporlamasının amacını uzun vadeli kurumsal finansal sürdürülebilirliğin arttırılması olarak kabul eden yöneticilerin yanında, gelecekte işletmenin performansı ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yardımcı olan stratejik bir etken olarak kabul eden yöneticiler de vardır (Özsözgün Çalışkan, 2012:57). Bu düşünceden hareketle sürdürülebilirlik raporlaması uzun dönemde stratejik olarak işletmelerin karlılığının artmasına olanak tanıyacaktır.

İşletmelerin SR yapma amaçları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Özsözgün Çalışkan, 2012:56-58):

1- İşletmenin belirli hedefleri elde edebilme yeteneğini arttırmak,
2- Kurumsal mesajları iç ve dış paydaşlara şeffaf olarak ulaştırabilmek,
3- Ekoloji ile ilgili stratejilerin başarılmasına yardımcı olmak,
4- İşleteme düzeyinde çevre bilincini arttırmak,
5- İşletmenin paydaşlar gözündeki kredibilitesini arttırmak,
6- İşletme faaliyetlerini devam ettirebilmek için resmi izinleri alabilmek,
7- İşletmenin prestijini arttırarak maliyet avantajı sağlamak,
8- Çalışanların moral ve motivasyonunu arttırarak verimlilik artışı sağlamak,
9- Sürekli gelişmek ve inovasyonu desteklemek,
10- İşletmenin karşılaşabileceği muhtemel riskleri yönetebilmek.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASININ UNSURLARI

Literatürde üçlü sorumluluk raporlaması olarak da bahsedilen SR; sırasıyla çevre, sosyal ve ekonomik etkileri dikkate alan; gezegen (planet), insan (people) ve kar (profit) İngilizce kelimelerinin baş harflerinden hareketle 3P raporlama olarak adlandırılmaktadır (Özsözgün Çalışkan, 2012:52-53). İşletmeler sürdürülebilirlik raporlaması kapsamında faaliyetlerini sürdürürken ekonomik, çevresel ve sosyal amaçları arasında bir denge (uyum) oluşturması gereklidir. İşletmeler ekonomik sürdürülebilirliği sağlamaya çalışırken aynı zamanda doğal kaynaklar, çevre kirliliği ve topluma etkilere de dikkat ederek çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik amaçlarına dengeli bir biçimde ulaşıp, işletme sürdürülebilirliğini gerçekleştirmelidirler (Saban vd., 2017:104).

Ekonomik sürdürülebilirlik

İşletmenin karlılığını uzun dönemde sürdürebilmesi için işletme yatırımlarının etkin bir şekilde kullanılmasıdır. İşletme kısa dönemli olarak yüksek karlar elde edip yüksek performans gösteriyor olabilir fakat önemli olan uzun dönemde karlılık durumunu muhafaza edebilmektir (Ertan, 2018: 464). Burada stratejik maliyet yönetiminin de ürünün fikir olarak doğmasından tüketicinin kullanması, ekonomik ömrünün sonuna ve geri dönüşüme varıncaya kadar değer zinciri üzerinde yer alan tüm paydaşların katlanmak zorunda olduğu maliyetleri göz önene alan uzun dönemli bir bakış açısına sahip olması ekonomik sürdürülebilirlik fikri ile tam olarak örtüşmektedir.

Çevresel sürdürülebilirlik

İşletmeler faaliyetlerini sürdürürken, kısa ve uzun dönemde bulundukları ortamlarda ortaya çıkarabilecekleri hava, su, toprak kirliliği vb. gibi olumsuz etkileri minimize edecek şekilde davranması gerekir. İşletmelerin enerji su vb. girdilerin kullanılması ile faaliyet sonucu ortaya çıkan emisyon ve atıklarla ilgili bilgileri sürdürülebilirlik raporları kapsamında çevresel sürdürülebilirlik bölümünde paydaşlara sunmaktadır (Ertan,

2018: 464). İşletmelerin faaliyetlerini yaparken diğer paydaşların da bulunduğu ortak gemi olan çevreye ne ölçüde olumsuz ya da olumlu etkilerde bulunduğuna ait bilgilerin sürdürülebilirdik raporları ile müşteriler dahil tüm paydaşlarla paylaşılması; işletmenin imajına özelikle müşteriler açısından olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu durum stratejik maliyet yönetimi açısından stratejik konumlandırma kapsamında müşteri ilişkilerinin olumlu yönde geliştirilmesi ve dolayısı ile sürdürülebilir rekabet avantajının elde edilmesini önemli ölçüde etkileyecektir.

Sosyal Sürdürülebilirlik

İşletmelerin izlemiş olduğu politika ve stratejilerden değer zincirinde yer alan, çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler, toplum vb. tüm paydaşlar etkilenmektedir. İşletmeler sürdürülebilirlik raporlarında sosyal sürdürülebilirlik kapsamında işletme çalışanlarının demografik yapıları, iş güvenliği ve sağlık, çalışanlara sağlanan diğer haklar, eğitim faaliyetleri hakkında bilgiler sunulmaktadır (Ertan, 2018: 465).

Stratejik maliyet yönetimi kapsamında yer alan değer zinciri analizi ile hammaddelerin tedarikçiden satın alınması, üretim süreci, ürünün müşteriye ulaştırılması ve geri dönüşümü de içeren mamul yaşam seyri maliyetleme yaklaşımının uygulanması sosyal sürdürülebilirlik ile ilgili önemli bilgiler elde edilmesine olanak tanıyacaktır. Burada stratejik maliyet yönetimi yaklaşımı ile toplumun tüm katmanlarının işletme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan hangi maliyetlere ne ölçüde katlandıkları irdelenmekte, sürdürülebilirlik raporlamasının sosyal sürdürülebilirlik bölümünde ise işletmelerin toplum üzerinde oluşturduğu bu etkiler raporlanmaktadır. Yani stratejik maliyet yönetimi yaklaşımı ile sürdürülebilirlik raporlamasının kapsamlı ve uzun dönemli stratejik bakış açısından birbirlerini olumlu olarak tamamlamakta oldukları söylenebilir.

Sürdürülebilirlik raporlamasının başarıya ulaşabilmesi için sürdürülebilirlik ilke ve kurallarının işletmenin tedarik, üretim, pazarlama ve satış sonrası hizmetler gibi tüm işletme fonksiyonları ile entegre edilmesi gereklidir (Özsözgün Çalışkan, 2012:64). Bu bağlamda stratejik maliyet yönetimi, ürün fikri, tasarım, üretim, pazarlama ve satış sonrasını de kapsayan süreçte değer zinciri analizi yaptığı için; stratejik maliyet yönetimi ve sürdürülebilirlik raporlaması süreçleri entegre edilerek birlikte yürütülmelidir. Bu şekilde hem maliyet tasarrufu sağlanmış hem de stratejik maliyet yönetim ve sürdürülebilirlik raporlaması amaçlarına etkin bir şekilde ulaşılacaktır.

STRATEJİK MALİYET YÖNETİMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI

Kurumsal davranışın bir göstergesi olarak kabul edilen SR; işletme yönetiminin işletme faaliyetleriyle ilgili çevresel sorumluluklarıyla ilgili planlarını ve sosyal ve çevresel stratejilerini içerdiği için; işletmenin paydaşları ile iletişim kurmasının bir enstrümanı haline gelmiştir (Özsözgün Çalışkan, 2012:53-54).

Ekonomik sosyal ve çevresel verilerden hareketle sürdürülebilirlik performansının ölçülmesinde kullanılan yönetmelerden biri de yaşam döngüsü analizidir. Bir ürünün yaşam seyri boyunca sermaye, işgücü, hammadde ve atık ile ilgili ortaya çıkan yaşam seyri maliyetleri ile çevresel maliyetlerin hesaplanması ile sürdürülebilirlik performansı belirlenebilecektir (Demircioğlu ve Ever, 2019: 66). Sürdürülebilirlik raporunun hazırlanması için kullanılan yöntemlerden biri olan mamul yaşam seyri maliyetleme yaklaşımı stratejik maliyet yönetimi yaklaşımının da kullandığı yöntemlerden biridir. Mamul yaşam seyri maliyetleme yaklaşımının bir işletmede uygulanması hem stratejik maliyet yönetimi ve hem de sürdürülebilirlik raporlaması için gerekli olan bilgilerin üretilmesini sağlayacağı için her iki amaca da hizmet ederek, işletme maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlayacağı ortadadır.

İşletmelerin sürdürülebilirlik raporları kapsamında dünyamıza yapmış oldukları ekonomik, çevresel ve toplumsal etkiler hakkında bilgilendirilmesi ile paydaşların işletmeye olan sadakat ve güveni artarak stratejik yönetim açısından müşteri değerinin artmasına olumlu katkı sağlayabilecektir. Bu durumun işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Hem stratejik maliyet yönetimi hem de sürdürülebilirlik raporlaması işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine olumlu katkılar sağlayacaktır.

İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme stratejisinin iki temel yaklaşımı, maliyet liderliği ve farklılaştırma yaklaşımlarıdır (Yeh vd., 2021:2). Stratejik maliyet yönetiminin üç temel unsurundan biri olan stratejik konumlandırma analizi kapsamında işletmenin sahip olduğu ürünleri, bulunduğu sanayi sektörü ve piyasası ile uyumlu olarak; işletmenin düşük maliyet stratejisi veya ürün farklılaştırma stratejilerinden hangisini tercih edeceğini kararlaştırmalıdır (Fu, 2007:91).

Stratejik olmayan maliyetleri en aza indirmek ve rekabet avantajını zayıflatmadan işletmenin sürdürülebilirliğini güçlendirmek gereklidir. Stratejik olmayan maliyetlerin yönetimini göz ardı etmek, stratejik

olmayan kalemlere harcanan aşırı paraya veya bir şirketin satışlarına, ürün değerine ve kalitesine veya karına sınırlı katkıya neden olur. Stratejik olmayan maliyetleri yönetmek, bir firmanın pazarda sürdürülebilir ve rekabetçi olması için stratejik bir konudur (Yeh vd., 2021:2).

SONUÇ

Stratejik maliyet yönetim tekniklerinin entegre olarak birlikte kullanılması ile sürdürülebilirlik raporlamasının hazırlanması ve sunulması için gerekli olan bilgilerin ortaya çıkacağı, aynı zamanda başarılı sürdürülebilirlik raporlaması başarılı stratejik maliyet yönetiminin sağlanmasına olumlu katkılar sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili yapılan literatür incelemesi sonucunda, stratejik maliyet yönetimi ve sürdürülebilirlik raporlaması birbirleriyle doğrudan etkileşim içerisinde olduğu düşüncesine ulaşılmıştır.

Stratejik maliyet yönetiminin benimsenip uygulanması, sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması işletmeler açısından ek maliyetlere katlanmalarını gerektirir. Ortaya çıkan ek maliyetlerin müşteriler dahil değer zincirinde yer alan tüm paydaşlar tarafından paylaşılması gerekliliği ortadadır. Gelişmiş ülkelerde yaşayan müşteriler (paydaşlar) kazandıkları ile bu ek maliyetleri çok rahat karşılayabilecek iken, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülke de yaşayan müşteriler (paydaşlar) ek maliyetleri karşılamakta zorlanabilecektir. Bu nedenle dünya çapında işletmelerin stratejik maliyet yönetimini benimseyerek sürdürülebilirlik raporlarını hazırlayıp, sürdürülebilir kalkınmanın başarıya ulaşabilmesi için uluslararası kuruluşların devreye girerek gerekli projeler hazırlayıp, finansman kaynakları bulmalarını önermekteyiz. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi, sadece işletme ve ülke bazındaki uygulamalar bağlı değil, aynı zamanda dünya çapındaki konu ile ilgili uygulamaların başarıya ulaşmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

1. AKBAŞ, H. (2011). Sanayi İşletmelerinde Stratejik Maliyet Yönetimi. Journal of Accounting and Taxation Studies, 4 (2), 107-124.
2. ALAGÖZ, A. (2006). Stratejik Maliyet ve Kar Planlama Aracı Olarak Hedef Maliyet Yönetimi Target Cost Management. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 61-83.
3. ALTINBAY, A. (2006). Kaizen Maliyetleme Sistemi: Dinamik Bir Maliyet Yönetimi Sistemi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), 103-121.
4. BEKÇİ, İ. & ÖZAL, H. (2014). Stratejik Maliyet Yönetiminin Sağlık Sektöründe Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 2 (3), 78-97.
5. CENGİZ, E. (2011). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Arasındaki Farklar-Bir Mobilya Üreticisi Firmada Vaka Çalışması. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (50), 33-58.
6. DEMİRCİOĞLU, E. N. ve EVER, D. (2019). Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Teorik Açıdan İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28(3), 59-73.
7. ELLRAM, L. M. ve STANLEY, L. L. (2008). Integrating Strategic Cost Management with A 3DCE Environment: Strategies, Practices, and Benefits. Journal of Purchasing & Supply Management, 14 (2008), 180–191.
8. ERTAN, Y. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11 (3), 463-478.
9. FU, Y. (2007). Strategic Cost Management in E-Supply Chain. Asia-Pacific Management Accounting Journal, 2(1), 89-119.
10. GÜMRAH, A. ve BÜYÜKİPEKÇİ, S. (2019). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arası Yayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 21 (2), 305-323.
11. KÖROĞLU, Ç. (2013). Otel İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğü Elde Etmek İçin Bir İleri Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (57), 39-56.
12. ÖZSÖZGÜN ÇALIŞKAN, A. (2012). Sürdürülebilirlik Raporlaması. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 2012 (1), 41-68.
13. PAZARÇEVİREN, S. Y. ve CELAYİR, D. (2019). Product Life Cycle Costing and A Model Proposal. Business &Amp; Management Studies: An International Journal, 7(5), 2636–2655.
14. SABAN, M., KÜÇÜKER, H., & KÜÇÜKER, M. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Raporlama Çerçeveleri ve Sürdürülebilirlik Raporlamasında Muhasebenin Rolü. *İşletme Bilimi Dergisi*, *5*(1), 101-115.
15. SHANK, J. K. (1989). Strategic Cost Management: New Wine, or Just New Bottle? Journal Of Management Accounting Research, Fall 1989, 47-65.
16. VARGÜN, H., GÜRKAN, S. ve AKBULUT, H. (2015). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Karbon Muhasebesi ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Entegrasyonu. Mali Çözüm, Kasım – Aralık 2015, 11-31.
17. YEH, Y. C., YUAN, Y. H. ve WU, C. H. (2021). Enhancing Business Sustainability and Competitive Advantage by Using a Strategic Mathematical Computing Model. Mathematical Problems in Engineering Volume 2021, Article ID 5580285, 1-14.
18. YALÇIN, S. (2015). Rekabet Avantajı Sağlamada Stratejik Maliyet Yönetiminin Muhasebe Uygulamalarıyla İlişkileri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (15), 15-34.

İŞLETMELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARI
(SUSTAINABILITY PRACTICES IN BUSINESSES)

Elçin NOYAN
İstanbul Topkapı Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2630-0274

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı, kaynakların doğru şekilde kullanılmalarını sağlayacak katılımcı faaliyetlerin bütünü olarak ifade edimektedir. İşletmelerin, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda geleceğe yönelik hedefleri, değer yaratma çabaları ile örtüşmektedir. Günümüzde hem tüketici memnuniyetinin hem de işletmelerin karlılıklarının artırılması güçleşmektedir. Maliyetlerdeki artışların fiyatlara yansıması ve tüketici beklentilerinin artması ile işletmeler faaliyetlerinin devamlılığı için çeşitli çözüm yolları aramaktadırlar. Kurumsal yenilikler ile birçok paydaşın faydalarının gözönüne alınması, verimliliğin üst seviyeye çıkarılabilmesi için alınabilecek önlemler, sürdürülebilirlik kavramının önemine işaret etmektedir. Çevre kirliliğinin, Kovid-19 salgınının, savaşların, gelecek dönemlerde iklim, su ve gıda krizlerine sebep olmaları beklenmektedir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar, işletmeleri, yeterli kaynakların bulunması için kaynak üretmeye ya da alternatif kaynaklara yönelmeye sevk etmiştir. Dolayısıyla sürdürülebilir işletme kavramının önemi farkedilmiş, işletmelerin, kıt kaynakların optimizasyonunu gerçekleştirmeleri, toplumsal sorumlulukları göz önünde bulundurmaları, çevre koruma bilincine sahip olmaları gerekli hale gelmiştir.

Sürdürülebilir işletmelerin çevreye duyarlı, kaynakları etkin kullanan, farkındalık oranı yüksek, çevresel, sosyal, atık yönetimi konularında bilinçli, biyoçeşitliliği koruyan, verimli tarım prensiplerini yerine getiren, doğa dostu, dijital uygulamalara hakim kuruluşlar olmaları beklenmektedir. Temiz enerji kullanımı, yenilenebilir kaynaklara yönelim, atık yönetimi gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte iş birliğinin ve farkındalığın sağlanması önem arz etmektedir. Gerek çevreci yaklaşımlar gerekse yenilenebilir kaynaklara yönelim konularında işletmeler çözüm önerileri aramaktadırlar.

Çalışmada literatür taraması ile işletmelerdeki sürdürülebilirlik uygulamaları ve bu uygulamaların benimsenmelerinin önündeki engeller araştırılmıştır. Gelecek için öngörülebilecek uygulamalar araştırılmış ve genel değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir İşletmeler, Yeşil İşletmecilik, İnovasyon, Sosyal Sorumluluk

ABSTRACT

The concept of sustainability is expressed as the whole of participatory activities that will ensure the correct use of recources. The economic, social and cultural goals of the enterprises for the future coincide with their efforts to create value. Today, it is getting harder to increase both consumer satisfaction and profitability of businesses. With the reflection of the increase in costs on the prices and the increase in consumer expectations, businesses are looking for various solutions for the continuity of their activities. Considering the benefits of many stakeholders with institutional innovations, and measures that can be taken to maximize efficiency indicate the importance of the concept of sustainability. It is expected that environmental pollution, Covid-19 epidemic, wars will cause climate, water and food crises in the future. All these negativities have led businesses to produce resources or turn to alternative resources in order to find sufficient resources. Therefore, the importance of the concept of sustainable business has been realized and it has become necessary for businesses to optimize scarce resources, consider social responsibilities, and have environmental protection awareness.

Sustainable businesses are expected to be environmentally friendly, use resources effectively, have a high awareness, be conscious of environmental, social and waste management, protect biodiversity, fulfill the principles of efficient agriculture, and be environmentally friendly and dominate digital applications. Applications such as the use of clean energy, orientation to renewable resources and waste management come to the fore. In this process, it is important to ensure cooperation and awareness. Businesses are looking for solutions for both environmental approaches and orientation to renewable resources.

In the study, sustainability practices in businesses and the obstacles to the adoption of these practices were investigated by literature review. The applications that can be foreseen for the future have been researched and it is aimed to make general evaluations.

Keywords: Sustainability, Sustainable Business, Green Business, Innovation, Social Responsibility

Are they merely there to serve as a symbol? The case of cooperative enterprises' supervisory committees in Ethiopia

Mr. Muleye Tarekegn
Wollo University
Dr. Gurudutta P. Japee,
Department of Advanced Business Studies, Gujarat University,

ABSTRACT
Substantial numbers of cooperative enterprises are found in almost all countries around the globe as a solution to the socio-economic problems of the society, particularly for the poor who live in both urban and rural areas. In Ethiopia alone, there are over 72 thousand such social enterprises, almost 2-3 in each village. Each enterprise has a controlling organ called a supervisory committee in its corporate governance to watchdog the enterprise's functioning. However, in a way that tattles on the committee's ineffectiveness, the enterprises are becoming known to be the hub of corruption. Why? Is this controlling organ assuming itself as an institutional formality rather than discharging its assigned responsibilities? A one-sample Wilcoxon signed-rank test analysis using survey data collected in a 5-point Likert scale questionnaire from 130 supervisory committee members in 42 cooperative enterprises shows that the committee's endeavor is weak in investigating the activities of the management, the enterprise's funds and property management, and the adherence to internal laws. And, the committee members' behavioral inputs and perceptions contributed to it because it is evident that even though they need to possess additional personal qualities, as they are unpaid volunteers and have other full-time jobs, like exerting focus and commitment to their cooperatives as a member of the supervisory committee and having unprejudiced perception and psychological acceptance as they are the rescuers of the cooperatives, they lack those qualities. Furthermore, there is a flawed perception among the members of the committee that it is established only for formality. This finding supports the institutional theory perspective that the committee is merely a symbolic role. In fact, there is no statistical evidence that they devote enough time to their assigned responsibilities. The study provides policy implications regarding such a supervisory committee's effectiveness.

Keywords: Cooperative enterprise, supervisory committee, behavioral input, corporate governance, symbolic view, effectiveness

Prevalence of Antibiotic Self-Medication by Leftovers in the Lebanese Population

Dr. Deema Rahme
Pharmacy Practice Department, Faculty of Pharmacy Beirut Arab University

Application to Patient Care:

- Reducing the inappropriate use of leftover antibiotics is mandatory.
- Education programs regarding the proper use of antibiotics and the insistence on adherence targeting both health personnel (especially physicians) and community members should be encouraged.
- Enforcement of regulations on non-prescription medicine use is a must.
- Pharmacists in Lebanon should be nowadays more strict on dispensing antibiotics without prescription.

Introduction

- Antibiotic resistance is a major global concern.
- Overuse of antibiotics including the use of leftovers without medical prescription can be a leading cause.
- This study aimed to investigate the prevalence and related factors of antibiotics leftover in self-medication in Lebanese households.

Methods

- This was a community based descriptive cross-sectional study conducted from March 2019 to October 2019
- Data was collected by a direct interview using a structured questionnaire delivered personally.
- Descriptive statistics, cross-tabulation, and logistic regression were executed using SPSS version 26.

Results

- Among 600 selected households, 420 households (70%) had antibiotics used for self medication.
- The most common type of antibiotic found was Amoxicillin(36%) followed by Fluoroquinolones (28%).
- Most of the antibiotics were in the form of tablets (85%).
- Antibiotics were mainly prescribed by community pharmacists(45%).
- Self-medication was observed in 65% of the families with antibiotics leftovers.

The main reasons for self medication were:

- Resolution of illness from previous experience (40.4%) and
- Inability to seek medical care (30%).

The most common diseases for self-medication was upper respiratory tract infections (40%)

- The factors that were significantly associated with self medication of antibiotics were:
- Female gender (adjusted OR = 2.81; 95%CI: 2.01, 3.26) and
- Lack of knowledge about antibiotic use (adjusted OR = 1.13; 95%CI: 1.03, 3.20) with self-medication of antibiotics

Conclusion

- Almost more than half of Lebanese population targeted are self-medicated with antibiotics.
- Therefore, public education campaigns to raise awareness about the risks of irrational consumption of antibiotics such as self-medication.
- There is a massive need for implementing strict regulations for restricting antibiotic dispensing in pharmacies with prescriptions.

References

- Cheaito, L., Azizi, S., Saleh, N., & Salameh, P. (2014). Assessment of self-medication in population buying antibiotics in pharmacies: A pilot study from Beirut and its suburbs. *International Journal of Public Health*, *59*(2), 319–327. https://doi.org/10.1007/s00038-013-0493-y
- Founou, R. C., Founou, L. L., & Essack, S. Y. (2017). Clinical and economic impact of antibiotic resistance in developing countries: A systematic review and meta-analysis. *PLoS ONE*, *12*(12). https://doi.org/10.1371/JOURNAL.PONE.0189621
- Giarratano, A., Green, S. E. L., & Nicolau, D. P. (2018). Review of antimicrobial use and considerations in the elderly population. *Clinical Interventions in Aging*, *13*, 657–667. https://doi.org/10.2147/CIA.S133640

- Kardas, P., Devine, S., Golembesky, A., & Roberts, C. (2005). A systematic review and meta-analysis of misuse of antibiotic therapies in the community. *International Journal of Antimicrobial Agents*, *26*(2), 106–113. https://doi.org/10.1016/j.ijantimicag.2005.04.017

2004-2021 Yılları Arasında Türkiye'de Adli Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma

Öğr. Gör. Dr. Burcu DOĞAN
Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim Organizasyon Bölümü,
ORCID: 0000-0002-2857-4335.
Öğr.Gör. Erdem HİLAL,
Adıyaman Üniversitesi Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim Organizasyon Bölümü,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3716-3041

ÖZET
Küreselleşme ve teknolojiden yaşana hızlı gelişmeler, ekonomilerin büyümesi ve finansal yapıların da gelişmesine katkı sağlamaktadır. Piyasaların büyümesi de olumlu gelişmeler ile birlikte yeni olayların da ortaya çıkması ile sonuçlanabilmektedir. Tehlike doğurabilecek olaylara karşı, işletme faaliyetleri ile ilgilenen kesimler için nitelikli bilgi ihtiyacı da artmaktadır. Bu nokta da muhasebe deki hata ve hilelerin de önüne geçebilmek için önem arz eden konulardan biri de adli muhasebeciliktir. Vergi kaçakçılığı, haksız kazanç, kara para aklamak gibi konular da adli muhasebe kapsamında değerlendirilmektedir. Tüm bu negatif etkenler adli muhasebe konusunun önemini vurgulamaktadır. Adli muhasebe konusunun giderek önem kazanması da yapılan çalışmalar ile de desteklenmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de adli muhasebe alanında yapılmış olan lisansüstü tez çalışmaları, tez başlığında adli muhasebe kelimelerinin yer almasını içermektedir. Çalışmayı adli muhasebeye ilişkin yükseköğretim kurulu tez dokümantasyon kurulu (YÖK) veri tabanına kayıtlı lisansüstü tezleri kapsamaktadır. Çalışma 2004-2021 yılları arasında yazılan tezler incelenerek tamamlanmıştır. Çalışma sonucunda yüksek lisans tezlerinin daha fazla yapıldığı tespit edilmiştir. En fazla tez çalışması yapılan üniversitenin Marmara üniversitesi olduğu, özel üniversiteler arasında da Okan üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Tez yazarlarının cinsiyetleri incelendiğinde birbirine yakın oranların çıktığı, tez danışmanlarının en çok Prof. Dr. Öğretim üyesi olduğu, yazılan tezlerin devlet üniversitesinde ağırlıklı olarak tamamlandığı, 2019 yılında en çok tezin yazıldığı yıl ve yüksek lisans tezi olduğu, tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe dilinde yazıldığı belirlenmiştir. Bir diğer dikkat çeken husus ise tamamlanan doktora tezlerinin her birinin farklı bir üniversitede bitirilmiş olduğu belirlenmiştir.
Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, YÖK, Tezler

ABSRACT
Globalization and rapid developments in technology contribute to the growth of economies and the development of financial structures. The growth of the markets may result in positive developments as well as the emergence of new events. The need for qualified information is also increasing for those who are interested in business activities against events that may pose a danger. At this point, one of the important issues in order to prevent mistakes and frauds in accounting is forensic accounting. Issues such as tax evasion, unfair gain, money laundering are also considered within the scope of forensic accounting. All these negative factors emphasize the importance of forensic accounting. The increasing importance of forensic accounting is also supported by studies In this study, postgraduate thesis studies in the field of forensic accounting in Turkey include the words forensic accounting in the thesis title.The study includes postgraduate theses registered in the database of the higher education board thesis documentation board (YÖK) on forensic accounting. The study was completed by examining the theses written between 2004-2021. As a result of the study, it was determined that more postgraduate theses were made. It has been determined that the university with the most thesis studies is Marmara University, and Okan University among private universities. When the genders of the thesis writers are examined, the ratios are close to each other, and the thesis advisors are mostly Prof. Dr. It was determined that he was a faculty member, the theses were mostly completed at the state university, the year in which the most thesis was written in 2019, and the master's thesis, and the theses were mainly written in Turkish. Another remarkable point is that it has been determined that each of the completed doctoral theses was completed in a different university.
Keywords: Forensic Accounting, YOK, Theses

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte teknolojinin gelişmesi beraberinde ekonomik ve sosyal anlamda da gelişmelerin artmasına ve işletmelerinde ulusal boyutlardan uluslararası boyutlarda daha fazla boy göstermelerine ve kendilerini olumlu ya da olumsuz olabilecek diye atfedilebilen durumlar içerisine sokmuşlardır. Son yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeler, hilelerin, yolsuzlukların da artmasına sebep teşkil etmiştir. Finansal raporların içerisine hile ve yolsuzlukların da karışması denetim ile birlikte ayrı bir uzmanlık isteyen adli muhasebe kavramının öneminin artmasına ve daha fazla kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomiyi ve toplumsal faaliyetleri etkileyecek olan bu

yolsuzluklar, kara para aklamalar, hileli finansal raporlar hazırlama gibi etkenler adli muhasebecilik mesleğini vazgeçilmez kılmaktadır.

Öztürk ve yılmaz (2018) çalışmalarında, denetim ve adli muhasebe alanında yapılmış çalışmaları ulusal ve uluslararası bilimsel yayınları incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada makale, bildiri, kitap gibi konular üzerinden denetim ve adli muhasebe konularını incelemişlerdir.

Kıllı (2016) çalışmasında, adli muhasebe eğitimi ile birlikte yazılan lisansüstü tezleri incelemiştir. 2004-2011 yılları arasında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Muhasebe alanında birçok çalışma yapılmasına rağmen, adli muhasebecilik alanında özellikle eğitim, bilirkişilik ya da mali müşavirlere yönelik çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak adli muhasebe konusunda yapılan lisansüstü çalışmalar inceleme kapsamında değerlendirmektedir.

İşletmelerde ortaya çıkabilecek olan hata, hile ve usulsüzlüklerin ortaya çıkarılmasında adli muhasebecilik önemli hale gelmiştir. Hukuku, denetimi ve yargıyı ilgilendiren konuların kapsamı olarak görebileceğimiz adli muhasebe önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı da 2004-2021 yılları arasında (mayıs ayı dahil) adli muhasebe alanında yapılan lisansüstü tezleri adli muhasebe / adli muhasebecilik anahtar kelimeleri ile incelenmesidir.

Adli Muhasebe

"Forensic accounting" terimi öncelikle Amerika'da ortaya çıkmış ve dilimize "adli muhasebe" olarak çevrilmiştir. Adli muhasebe; muhasebe, finans ve yönetim alanlarındaki yasa dışı faaliyetlerle veya tartışmalı kararlarla ilgili olarak dava süreci başlamadan veya dava sürecinde, olaylarla ilgili detaylı araştırmaların yapıldığı bir muhasebe uzmanlık alanı olarak tanımlanmaktadır. (Aracı ve Çevik Özcan 2019, 802)

Dünyada yaşanan muhasebe skandallarından sonra, Amerika da 2002 senesinde yürürlüğe giren Sarbanes-Oxley Yasası ile birlikte denetimde adli muhasebecilikten yararlanma gerçeği daha net bir şekilde vuku bulmuştur. Sonrasında SEC tarafından yayınlanan düzenlemelerde ede muhasebe mesleğinde adli muhasebecilik kavramının da ayrı ve önemli bir yer bulmasında etken olmuştur (Çabuk ve Yücel 2012, 31).

Adli muhasebe gereksiniminin ana nedenleri şunlardır (Bozkurt, 2000):

- ✓ Kurumlar ve bireyler arasındaki davalarda artış olması
- ✓ Daha karmaşık hale gelen ticari işlemler
- ✓ Gün geçtikçe hile yolsuzlukların artması ve ortaya çıkarılmasında yaşanan zorluklar
- ✓ İşletme başarısızlıkların büyük ölçekli olması
- ✓ Avukatların ve mahkemelerin çoğu konuda uzman yardımına gereksinim duyması.

Adli muhasebeye ihtiyaç duyulma nedenleri arasında yer alan işlemlerin daha karmaşık olması, ticari dava sayılarındaki yükseliş, artan yolsuzluklar gibi konular, bu muhasebe dalının önemini artırmaktadır. Bu noktada da adli muhasebe faaliyetini yerine getirecek olan meslek uzmanının taşıması gereken özelliklerinde görünenler yanında görünmeyen özelliklerinin de kişinin zekâ düzeyi ile de orantılı olacağını söyleyebiliriz.

Adli muhasebecinin aşağıda sıralanan özelliklere sahip olması gerektiği söylenebilir (Aktaş ve Kuloğlu, 2008: 108-113):

- ✓ Adli muhasebe alanında eğitime sahip olmalıdır.
- ✓ Muhasebe ve denetim alanındaki tecrübesi, hem kamu hem de özel sektörü kapsayacak kadar geniş olmalıdır.
- ✓ Sözlü ve sözsüz iletişim alanında hakim olmalıdır.
- ✓ Pratik işletme tecrübesine ve çeşitli konularda adli denetleme tecrübesine sahip olmalıdır.
- ✓ Grup çalışmasına yatkın olmalıdır.
- ✓ Sosyal becerisi ve esneklik düzeyi yüksek olmalıdır.

Adli muhasebecinin taşıması gereken özelliklerde dikkat edilirse, meslek uzmanın işletme bazında kamu da ve özel sektörde çalışmış olması mesleği icra ederken geniş bir bilgi birikimine sahip olmasını gerektirmektedir. Muhasebe ve denetim konusunda yeterli bilgi düzeyi yanında işin adli kısmı için de hukuk konusunda da yeterli bilgi sahibi olması ve bireysel ya da takım halinde çalışma ve aynı zamanda iletişim becerilerine sahip olması gerekmektedir. Bunun için de sosyal becerilerin olması da kaçınılmaz olarak gerekmektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Datalara ulaşmak için tarama modeli kullanılmıştır. Üniversitelerde adli muhasebe alanında hazırlanan lisansüstü tezler, YÖK Tez kayıtlarından "Adli Muhasebe" ve "Adli Muhasebecilik" anahtar sözcüğü ile taratılmıştır. Bu anahtar sözcükler ile tezlere ulaşılmış ve tezlerin; türleri, tamamlandıkları yıllar, tamamlandığı üniversiteler, temaları, yazarların cinsiyeti, tez danışmanları, kullanılan dil ve izin durumuna ilişkin veriler elde edilmiştir.

Ulaşılan veriler içerik analizi ile bakılmıştır. İçerik analizi yöntemiyle ulaşmış olduğumuz verileri, istediğimiz şekle dönüştürmede kullanarak, karşılaştırma, verileri özetleme ve standardize etme imkanı sağlamaktadır. Bu sayede nitel veriler nicel terimlere indirgemektedir (Öğülmüş, 1991: 215).

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, adli muhasebe ile ilgili olarak yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel hedefe uygun sorular aşağıdaki şekilde sorularak, cevapları aranmıştır.

• Üniversitelerde yazılan lisansüstü tezlerin kaç tanesi adli muhasebe ile ilgilidir?

• Yazılan tezlerin yıllara göre dağılımı, hangi üniversitelerde daha fazla tezin yazıldığı, tez yazımında kullanılan özgün dili ve danışmanların akademik unvanları nedir?

Adli muhasebe konusunun son yıllarda yaşanan skandallar neticesinde daha fazla dikkat çekmesi yapılan araştırma açısından önem arz etmektedir.

3.3.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini 2004-2021 yılları arasında adli muhasebeyle ilgili yazılan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. YÖK tez tarama merkezi kullanılarak, tez isimlerinde adli muhasebe kelimelerini içeren tezlerin tamamına erişilmiştir. YÖK tez tarama veri tabanında "adli muhasebe" ve " adli muhasebecilik" anahtar kelimeleri ile taranarak, veri tabanını oluşturmaktadır.

3.4.Bulgular

Araştırmanın bu kısmında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, belirli bölümlere ayrılarak tablolar şeklinde hazırlanıp aşağıda sunulmuştur.

Adli Muhasebe ile ilgili olarak yazılan lisansüstü tezlerin türleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Tezlerin Türlere Göre Dağılımı

Tez Türü	N	%
Doktora	13	19,40
Yüksek Lisans	54	80,60
Toplam	67	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi, adli muhasebeyi konu alan lisansüstü tezlerin 13'ü doktora düzeyinde, 54'ü yüksek lisans seviyesinde olmak üzere 67 tane tez çalışması olduğu belirlenmiştir. Diğer bir söylem ile, yapılan çalışmaların % 80,60'ı yüksek lisans tezleri, % 19,40'ı doktora seviyesinde tamamlandığı görülmektedir.

Adli Muhasebe ile ilgili olarak yazılan tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Tezlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tez Yazarının Cinsiyeti	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Kadın	24	44,45	3	23,08
Erkek	30	55,55	10	76,92
Toplam	54	100	13	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi, adli muhasebe ile ilgili yüksek lisans tez yazarlarının %55,55'nin erkek, %44,45'inin kadın olduğu tespit edilmiştir. Doktora tez yazarının ise % 76,92'sini erkek, % 23,08'ni kadın yazarların oluşturduğu görülmektedir. Adli muhasebe alanında yazılmış lisansüstü tezlerde sayıca erkek tez yazarların kadın tez yazarlardan fazla olduğu tespit edilmiştir.

Adli Muhasebe ile ilgili olarak yazılan tezlerin senelere göre dağılımı şöyledir;

Tablo 3: Tezlerin Senelere Göre Dağılımı

Seneler	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
2004	1	1,85		
2005	2	3,70		
2007			1	7,69
2009			1	7,69
2010	1	1,85	1	7,69
2011	5	9,26	1	7,69
2013	4	7,41	1	7,69
2014	2	3,70	2	15,38
2015	4	7,41	1	7,69
2016	5	9,26		
2017	6	11,11	2	15,38
2018	5	9,26	1	7,69

2019	11	20,37		
2020	1	1,85		
2021	7	12,96	2	15,38
TOPLAM	54	100	13	100

Tablo 3'teki verileri incelediğimizde, 2019 yılında 11 yüksek lisans tezi,2017 yılında 6 yüksek lisans tezi ve 2 doktora tezi yazıldığı tespit edilmiştir. 2017 yılı, 2014 yılı ile birlikte 2 doktora tezi ile ey yüksek doktora tez çalışmasının tamamlandığı yıllardan birini oluşturmaktadır. 2021 yılı ikinci en yüksek lisansüstü tezlerin yazıldığı yılı oluşturmaktadır. 2004 -2021 yılları arasında adli muhasebe ile ilgili çalışmaların yapıldığı yılları kapsayan bu tabloyu incelediğimizde, 2008 ve 2012 yıllarında bu çalışma alanı ile ilgili olarak lisansüstü düzeyde tez çalışmasının yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bu sonuçlara göre, adli muhasebe ile ilgili en çok tez 2019 yılında yazılmıştır.

Adli muhasebeyi konu alan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

	Tez Sayısı		
Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Kafkas	1		1
Kayseri	3		3
Beykent	1		1
Gazi	1		1
Haliç	2		2
Atatürk	1	1	2
Başkent	1		1
Fırat	1		1
Akdeniz	2		2
Kırıkkale	1		1
Manisa Celal Bayar	1	1	2
Sivas Cumhuriyet	1		1
Sakarya	1		1
İnönü	1	2	3
İstanbul Ticaret	2	1	3
Van Yüzüncü Yıl	1		1
Mehmet Akif Ersoy	2		2
Okan	4	1	5
İstanbul Arel	1		1
İstanbul Aydın	2		2
İstanbul Kültür	1		1
Balıkesir	1		1
Gazi Osman Paşa	1		1
Adnan Menderes		1	1
Karabük		1	1
Süleyman Demirel	1	1	2
Marmara	7	1	8
Çanakkale On Sekiz Mart	1		1
Afyon Kocatepe	2		2
Karadeniz Teknik	1		1
İstanbul	1		1
Uludağ		1	1
Sakarya		1	1
Bozok	1		1
Dumlupınar	1		1
Niğde	1		1

Erzincan	1		1
Dokuz Eylül	2		2
Aksaray	1		1
Dicle		1	1
Erciyes	1		1
Toplam	54	13	67

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde, toplamda 8 tez çalışması ile Marmara Üniversitesinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada toplamda 5 tez çalışması ile Okan Üniversitesi yer almaktadır. Yazılan 13 tane doktora tezinin her birinin farklı bir üniversitede tamamlandığı sadece İnönü Üniversitesinde 2 adet yazıldığı dikkat çekmektedir. Adli muhasebe alanında yazılan lisansüstü tezlerin sayısı toplamda 61 ve tamamlanan bu tezlerin 41 farklı üniversitede tamamlanmış olması da dikkat çeken diğer bir nokta olmaktadır.

Adli muhasebeyi konu alan lisansüstü tezlerin yazıldığı üniversite türüne göre dağılımı şöyledir;

Tablo 5. Tezlerin Üniversite Türü Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Devlet	46	85,19	11	84,62
Vakıf	8	14,81	2	15,38
Toplam	54	100	13	100

Tablo 5'e göre, yazılan yüksek lisans tezlerinin %85,19'u devlet üniversitelerinde, %14,81'i vakıf üniversitelerinde tamamlanmıştır. Yazılan doktora tezlerinin ise % 84,62'ü devlet üniversitelerinde, %15,38'i vakıf üniversitelerinde tamamlanmıştır.

Adli muhasebeyi konu alan lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı şöyledir;.

Tablo 6: Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim dalı	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
İşletme	44	81,48	11	84,61
İşletme yönetimi	1	1,85		
Muhasebe ve finansal	6	11,11		
Muhasebe ve finansman	1	1,85	1	7,69
Muhasebe Denetim	1	1,85	1	7,69
Bankacılık ve finans	1	1,85		
Toplam	54	100	13	100

Tablo 6 incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin %81,48'i işletme anabilim dalında, %11,11'i muhasebe ve finansal yönetim ana bilim dalında, %1,85'inin işletme yönetimi anabilim dalı, muhasebe ve finansman ana bilim dalı, bankacılık ve finans ana bilim dalı ve muhasebe denetim anabilim dalında yazıldığı görülmektedir. İşletme anabilim dalı ve işletme yönetimi anabilim dalı ile Muhasebe ve finansal yönetim anabilim dalı ve Muhasebe ve finansman ana bilim dalı olarak üniversitelerde ayrı ayrı olarak yer alması sebebiyle, hazırlanan tablo 6'da da ayrı ayrı yer verilmesi uygun görülmüştür. Doktora tezlerinin % 84,61'i işletme anabilim dalında, % 7,69'u Muhasebe ve finansman ana bilim ile muhasebe denetim ana bilim dalında yazıldığı görülmektedir. Lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğunun işletme ana bilim dalında tamamlandığı görülmektedir.

Adli muhasebe ile ilgili lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı şöyledir;.

Tablo 8: Tezlerdeki Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Tez Danışmanının Unvanı	Yüksek lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Profesör Dr.	15	27,77	9	69,23
Doçent Dr.	19	35,19	2	15,38
Dr. Öğretim üyesi	20	37,03	2	15,38
Toplam	54	100	13	100

Tablo 8 incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin % 27,77'sinin Profesör Dr. ; %35,19'unun Doçent Dr. ve %37,03'ünün Dr. Öğretim üyesi unvanına sahip danışmanlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Doktora tezlerinin %69,23'ünün Profesör Dr.; %15,38'inin Doçent Dr. ve Dr. Öğretim üyesi unvanına sahip danışmanlar tarafından yürütülmüştür. Tabloya göre lisansüstü tez çalışmalarının toplamda en çok Profesör Dr. unvanına sahip danışmanlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

Adli muhasebe ile ilgili lisansüstü tezlerin yazılan dile göre dağılımı şöyledir;.

Tablo 9: Tezlerin Yazılan Dile Göre Dağılımı

Kullanılan Dil	Yüksek lisans		Doktora	
	N	%	N	%

Türkçe	53	98,15	11	84,62
İngilizce	1	1,85	2	15,38
Toplam	54	100	13	100

Tablo 9'da da görüldüğü gibi Adli muhasebe ile ilgili olarak 2004-2021 yılları arasında tamamlanan doktora tezlerinin %84,62'sinin Türkçe, %15,38'inin İngilizce ve yüksek lisans tezlerinin %98,15'inin Türkçe, %1,85'inin İngilizce yazıldığı tespit edilmiştir.

Adli muhasebe ile ilgili lisansüstü tezlerin izin durumuna göre dağılımı şöyledir;.

Tablo 11: Tezlerin İzin Durumuna Göre Dağılımı

İzin Durumu	Yüksek lisans		Doktora	
	N	%	N	%
İzinli	51	94,44	13	100
İzinsiz	3	5,56	-	
Toplam	54	100	13	100

Tablo 11'de görüldüğü gibi, Adli muhasebeyi konu alan 13 adet doktora tezinin tamamının erişime açık iken, yüksek lisans tezlerinin %94,44'ünün erişime açık ve %6,56'sının erişime kapalı olduğu görülmektedir. Erişime kapalı olan yüksek lisans tezlerinin 2004 ve 2005 yıllarında yazıldığı ve üniversite kütüphanesi aracılığıyla ulaşılabileceği belirtilmektedir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada, adli muhasebeyi konu alan lisansüstü tezler araştırma kapsamında incelenmiştir. Geçmişi eskiye dayanmakla beraber son yıllarda yaşanan muhasebe skandalları beraberinde yolsuzluk, hile, kara para aklama gibi adli işlemlerinde daha sık yapılmasını gerekli hale getirmiştir. Bu bağlamda adli muhasebe ile ilgili tezlerin içerik analizi neticesinde daha sonraki araştırmalar için ön bilgi vermeye çalışılmıştır. YÖK TEZ veri tabanında "adli muhasebe" ve " adli muhasebecilik" terimleri ile yapılan arama sonucunda ulaşılan 67 adet lisansüstü teze ulaşılmış ve araştırma neticesinde elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çalışma sonucunda adli muhasebe ile ilgili olarak 13 adet doktora ve 54 adet yüksek lisans tezi yazıldığı tespit edilmiştir.. En fazla yüksek lisans tezlerinin üretildiği devlet üniversitesi olarak Marmara Üniversitesi ve özel üniversite olarak Okan Üniversitesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lisansüstü tezlerin toplamda en çok Prof. Dr. Unvanına sahip danışmanlar ile tamamlanmıştır. Daha sonra sırası ile Dr. öğretim üyesi ve Doç. Dr. unvanına sahip danışmalar ile tamamlanmıştır.

Çalışmada, adli muhasebeye ilişkin şu ana kadar yazılan lisansüstü tezlerin mevcut durumlarının analiz edilerek incelenmesi ve konunun güncel olması araştırmacılara katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, bundan sonra yazılacak tezlerde konunun farklı alan, yöntem ve analiz teknikleri açısından incelenmesi bakımından önemli bir referans kaynağı olması beklenmektedir. Sonuç olarak konunun ilerleyen dönemlerde daha fazla tez konusu yapılacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

1. Öztürk S. Ve Yılmaz C. (2018) . Denetim Ve Adli Muhasebe Alanındaki Çalışmaların
2. Bibliyometrik Analiz Tekniği ile İncelenmesi. DOI:10.17498/kdeniz.406270
3. https://www.researchgate.net/publication/327968163_DENETIM_VE_ADLI_MUHASEBE_ALANINDAKI_CALISMALARIN_BIBLIYOMETRIK_ANALIZ_TEKNIGI_ILE_INCELENMESI_INVESTIGATION_OF_STUDIES_IN_AUDIT_AND_FORENSIC_ACCOUNTING_WITH_BIBLIOMETRIC_ANALYSIS_TECHNIQUE_ISSLEDOVANI
4. Kıllı M.(2016) Türkiye'deki Üniversitelerde Adli Muhasebe Eğitimi Ve Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı Int. Journal of Mnagement Economics and Business, ICAFR 16 Special Issue 719-728*
5. Öğülmüş, S. (1991). İçerik Çözümlemesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24(1), 213-228.
6. YÖK TEZ Merkezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (E.T:01.06.2021)
7. Aracı, H. ve Çevik Özcan, E. 2019. "Adli Muhasebe: Adli Muhasebecilik Mesleği Yetkinlikleri, Önemi ve Türkiye'deki Yeri", Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(3), 801-813.
8. BOZKURT, N. (2000), Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan Adli Muhasebecilik, *Yaklaşım Dergisi*, 8, 56-61.
9. Aktaş, H. & Kuloğlu, G. (2008). Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*,Mayıs, *8*(25), 101-120.

2012-2022 Yılları Arasında Tüketici Eğilim İstatistiklerinin Karşılaştırılması

Öğr. Gör. Dr. Burcu DOĞAN
Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0002-2857-4335.
Öğr. Gör. Erdem HİLAL,
Adıyaman Üniversitesi Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim Organizasyon Bölümü, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3716-3041

ÖZET
Tüketici güven endeksi ekonomik büyüme ve yurtiçi talebin tespitindeki önemli verilerden birisidir. Buradan elde edilen veriler ışığında ekonomide güven tahsis edildiğinde ve bu güven yükselişe geçtiğinde gelir artışı, yatırım, istihdam, tüketim hız kazanır. Kısacası ekonomik canlılık diye tabir edilen durum oluşmaktadır. Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) temin edilen veriler ışığında tüketici eğilim istatistikleri, genel ekonomik durum, hane halkının ekonomik durum göstergeleri, hane halkının tüketim malzemelerine yönelik ekonomik eğilimleri ve hane halkının konut-otomobil ile ilgili ekonomik eğilimleri 2012-2022(Nisan Ayı) yılları arasında incelenmiştir. Araştırma sonucunda incelenen yıllar itibariyle 2022 yılına kadar kademeli olarak bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Hane Halkı, Güven Endeksi, Tüketici, TUIK

GİRİŞ
Ekonomik öğeler ile ekonomi hakkındaki beklentiler arasında ekonomi ile ilgilenen kesimlerin ilişkisi 1970'li yıllardan itibaren ekonomi bilimine ilgi duyanların dikkatini çeken bir bağlantıdır (Gökalp, 2019: 140). Ekonomik hayat sürecinde finansal piyasalarda işlem yapan kullanıcılar piyasa ortamı içerisinde beklentiler içerisine girecektir. Gelecekte meydana gelecek değişiklikler açısında sağlıklı verilere ulaşabilme imkânı önem kazanmaktadır. Ulaşılabilecek sağlıklı veriler için bir kaynak ta TÜİK verileri oluşturmaktadır. TÜİK tüketici eğilimleri anketleri ile bilgi kullanıcılarına veri sağlamaktadır.
Tüketici Güven Endeksi tüketicilerin o anki durumları ile ilgili görüşlerini ve gelecek hakkındaki beklentilerini oluşturan, ekonomik bir işaret olarak kabul edilmektedir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2018: 236). Tüketici güven endeksi ile birlikte tüketicin güveni hakkında bilgi edinme ve ülkenin ekonomik durumu hakkında bilgi elde etme imkânı sağlanmış olmaktadır. Tüketici güveni, ekonominin durumu hakkında verdiği işaretler sebebiyle yakından incelenen unsurlardandır. Tüketici güvenindeki yükselme, ekonomik unsurların iyi durumda olduğunu ve ilerleyen dönemlerde de olumlu durumun devam edeceği anlamında yorumlanır (Baştürk, 2019:146).tüketici güven endeksi ülke ekonomisinin nabzının sağlıklı olması için yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir.
Tüketici Güven Endeksi aşağıdaki unsurlardan hesaplanmaktadır; (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2016:477) -Gelecek 12 aylık zamanda hane halkının maddi durum beklentisi
-Gelecek 12 aylık zamanda genel ekonomik durum beklentisi
-Gelecek 12 aylık zamanda işsiz miktarı beklentisi
- Gelecek 12 aylık zamanda tasarruf edebilme durumu
Beşiktaşlı ve Cihangir (2020) çalışmalarında 2005:01-2019:04 dönemine ait veriler ile Türkiye'de tüketici güven endeksi ile para piyasası ve genel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Johansen eşbütünleşme analizine göre tüketici güven endeksi ile para piyasası ve genel makroekonomik göstergeler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu, buna karşın sermaye piyasası değişkenleri ile uzun dönemli bir ilişki olmadığını göstermişlerdir. Ayrıca dolar kuru, borsa endeksi, gösterge tahvil faiz oranı, ÜFE ve TÜFE değişkenlerinin tüketici güven endeksinin Granger nedeni olduğunu belirtmişlerdir.
Kaygısız (2019), çalışmasında Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endekslerinin seçilmiş makro değişkenler ile ilişkisini VAR modeli ile incelemiştir. İnceleme sonucunda, Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endekslerinin makro değişkenlerden hem etkilendiği hem de onları etkilediği bulunmuştur.
Sönmezler ve diğerleri (2019) çalışmalarında 2012:02-2018:02 dönemine ait veriler ile Türkiye'de kredi kartı harcamaları, tüketici güven endeksi ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL sınır testine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Tüketici güven endeksinin kredi kartı harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ve geçinme indeksinin uzun dönemde kredi kartı harcamalarını pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.
Beşel ve Yardımcıoğlu (2016) çalışmalarında 2005:01-2014:10 dönemine ait veriler ile Türkiye'de Tüketici güven endeksi ile döviz kuru, petrol fiyatları ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Gregory Hansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Toda Yamamoto nedensellik testine göre döviz kurundan tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik olduğunu belirtmişlerdir.

Yıldırım ve Zeren (2014) çalışmalarında 2008:01-2012:12 dönemine ait veriler ile Türkiye'de tüketici güven endeksi ile online kredi kartı kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hatemi-J eşbütünleşme testine göre tüketici güven endeksi ile online kredi kartı kullanımı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Toda Yamamoto ve Hacker Hatemi-j Nedensellik test sonuçları tutarsız sonuçlar verdiği için Frekans alanlı nedensellik testi uygulamışlardır. Elde edilen sonuçlara göre tüketici güven endeksinden online kredi kartı kullanımına doğru tek yönlü ve geçici bir ilişki olduğunu göstermişlerdir.

Tüketici Güven Endeksi, tüketici eğilim anketi ile tüketicilerin kişisel mali durumu ve ülkenin genel ekonomik gidişatının durumunu, geçen 12 aylık dönem ve gelecek 12 aylık beklentisine ilişkin değerlendirmeleri ile yakın gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerin ölçülmesiyle oluşturulur. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Tüketici Eğilim Anketi, tüketicilerin bugünkü harcamalarının ve geleceğe yönelik beklentilerinin değerlendirilmesi için, genel ekonomik atmosfere, istihdam olanaklarına, mali durumlarına ve ilerleyen zamanlarda planladıkları harcamalara ilişkin aylık tüketici eğilimlerinin saptanmasını amaçlamaktadır. Endeks 100 üzerinden değerlendirilmektedir. Endeks 100'den büyük ise tüketici güveninde iyimser küçük ise kötümser durumu ifade etmektedir. Endeks bu sebeple aşağıdaki alanları kapsamaktadır (TÜIK, 2016).

Bu çalışmada tüketici eğilim istatistikleri, genel ekonomik durum, hane halkının ekonomik durum göstergeleri, hane halkının tüketim malzemelerine yönelik ekonomik eğilimleri ve hane halkının konut-otomobil ile ilgili ekonomik eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 1:Tüketicinin Genel Ekonomik Duruma Bakış açısı

Yıllar	Genel Ekonomik Durum	Genel Ekonomik Durum Beklentisi	Tüketici Güven Endeksi	Mevcut Dönemin Tasarruf Etmek İçin Uygunluğu
2012	94,95	96,91	90,60	78,55
2013	99,03	101,43	93,82	78,42
2014	96,13	96,88	92,74	70,98
2015	85,29	87,53	88,21	61,65
2016	90,02	94,03	91,62	62,73
2017	87,03	93,10	90,68	63,01
2018	80,81	87,58	87,76	60,63
2019	62,80	75,30	79,74	58,23
2020	70,01	79,92	80,95	60,27
2021	53,88	80,72	78,99	67,12
2022	44,45	71,53	71,05	58,88

Tablo 1'de veriler incelendiğinde 2012-2022 yılları arasında tüketicinin genel ekonomik durumu, ekonomik durum beklentisi, güven endeksi ve mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğuna ait verilere yer verilmiştir. Veriler incelenirken 0 ile 200 artasında bir değer almaktadır. 100 değeri baz kabul edilmektedir. 100 ve üzeri iyimser, 100'ün altı ise kötümser bir bakış açısı ile değerlenmektedir. Genel ekonomik durum 2012 yılında 94.95 değer olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılı incelenen yıllar arasında en düşük değer ile 44.45 olduğu tespit edilmiştir. En yüksek yıl ise incelenen yıllar arasında 2013 yılı ile 99,03 değer olduğu tespit edilmiştir. Genel ekonomik durum beklentisi 2012 yılında 96,91 değer olduğu tespit edilmiştir.2022 yılında 71,53 değer olduğu tespit edilmiştir. En yüksek değere 101,43 ile 2013 yıllında ulaştığı belirlenmiştir. En düşük değere 2019 yılında 75,30 değer olduğu belirlenmiştir. Tüketici güven endeksi 2012 yılında 90,60 değer olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında 71,05 değer olduğu tespit edilmiştir. En yüksek değere 93,82 ile 2013 yılında ulaştığı belirlenmiştir. En düşük değere 2022 yılında ulaştığı görülmektedir. 2012-2022 yılları arasında mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğunda en düşük değere 2019 yılında 58,23 değer olduğu tespit edilmiştir. En yüksek değer ise incelenen verilerden ilki olan 2012 yılında 78,55 değer olduğu tespit edilmiştir.2022 yılında 58,88 değer olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 1: Tüketicinin Genel Ekonomik Duruma Bakış açısı

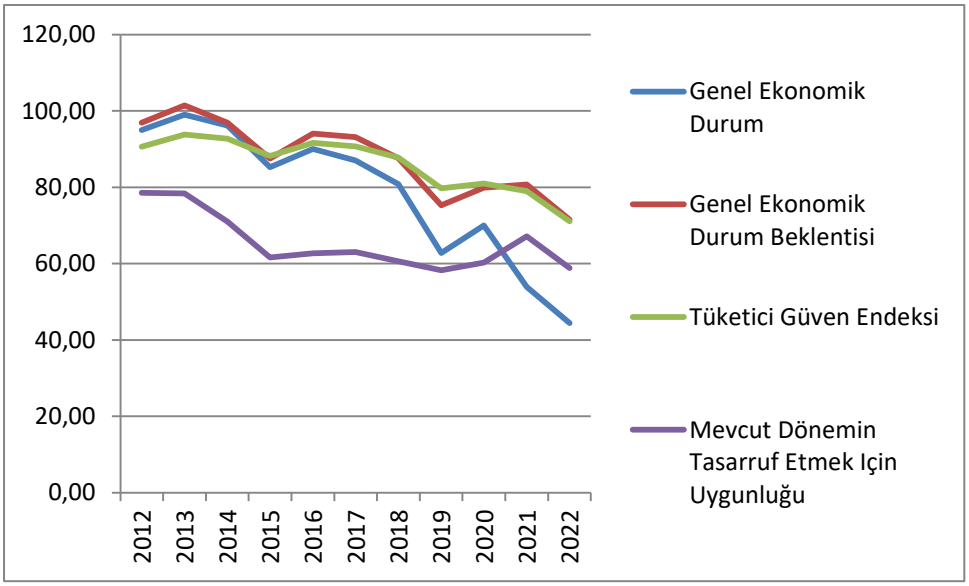

Grafik 1'de tüketicinin genel ekonomik duruma bakış açısına yer verilmektedir. Grafik 1'i incelediğimizde tüketicinin genel ekonomik durum beklentisi 2012 yılından 2015 yılına kadar bir düşüş, 2018-2021 yılları arasında bir yükseliş, 2021-2022(Nisan Ayı) yılları arasında tekrar bir düşüş içerine girdiği görülmektedir. Genel ekonomik durumu grafiksel gösteriminde dalgalı bir seyir izlemesine rağmen önceki dönemlerindeki yükselişi sağlayamadığı görülmektedir. Tüketici güven endeksi 2012 yılından 2022 yılına kadar aralarda yükselme eğilimi göstermesine rağmen dalgalı seyri düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğu 2012-2013 yıllarında sabit, 2015 yılına kadar sert bir düşüş,2020 yılına kadar yatay bir seyir ve 2021 yılındaki yükselişin ardından tekrar düşüş yönlü bir ivme sergilediği görülmektedir.

Tablo 2: Hane Halkının Ekonomik Durum Göstergeleri

Yıllar	Hanenin İçinde Bulunduğu Mali Durum	Hanenin Maddi Durum Beklentisi	Hanenin Maddi Durumu	Tüketimin Finansmanı Amacıyla Borç Kullanma Ihtimali
2012	77,06	89,11	82,15	43,63
2013	75,48	92,22	83,47	43,33
2014	77,34	91,00	85,03	37,58
2015	72,57	87,68	81,60	33,11
2016	74,86	90,47	85,06	33,20
2017	74,83	88,68	83,58	32,69
2018	73,32	85,15	80,09	35,86
2019	70,16	77,13	70,32	35,50
2020	70,47	78,45	71,49	41,60
2021	73,30	78,65	61,38	50,44
2022	70,33	68,35	53,70	51,00

Tablo 2'de hane halkının ekonomik durum göstergelerine yer verilmektedir. İncelemeye başlanılan ilk yıl olan 2012 yılında hanenin içinde bulunduğu mali durum değeri 77,06 değer olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında hanenin içinde bulunduğu mali durum değeri 70,33 değer olduğu tespit edilmiştir. Hanenin içinde bulunduğu mali durum En yüksek değere 2012 yılında ulaşıldığı belirlenmiştir. En düşük değere 2019 yılında 70,16 değer ile ulaşıldığı tespit edilmiştir. Hanenin maddi durum beklentisi verilerine baktığımızda 2012 yılında 89,11 değer iken, 2022 yılında 68,35 değerinde olduğu tespit edilmiştir. Hanenin maddi durum beklentisi verilerinde en yüksek değere 92,22 değer ile 2013 yılında ulaşıldığı ve en düşük değere 2022 yılında ulaşıldığı tespit edilmiştir. Hanenin maddi durumu 2012 yılında 82,15 değerinde olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında 53,70 değer ile en düşük değerin olduğu yıl olarak tespit edilmiştir. En yüksek değere ise 85,06 değer ile 2016 yılında olduğu tespit edilmiştir. Tüketimin finansmanı amacıyla borç kullanma ihtimali 2012 yılında 43,63 değer olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında 51 değer ile tüketimin

finansmanı amacıyla borç kullanma en yüksek olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılında 32,69 değer ile tüketimin finansmanı amacıyla borç kullanma oranının en düşük olduğu dönem olduğu belirlenmiştir.

Grafik 2: Hane Halkının Ekonomik Durum Göstergeleri

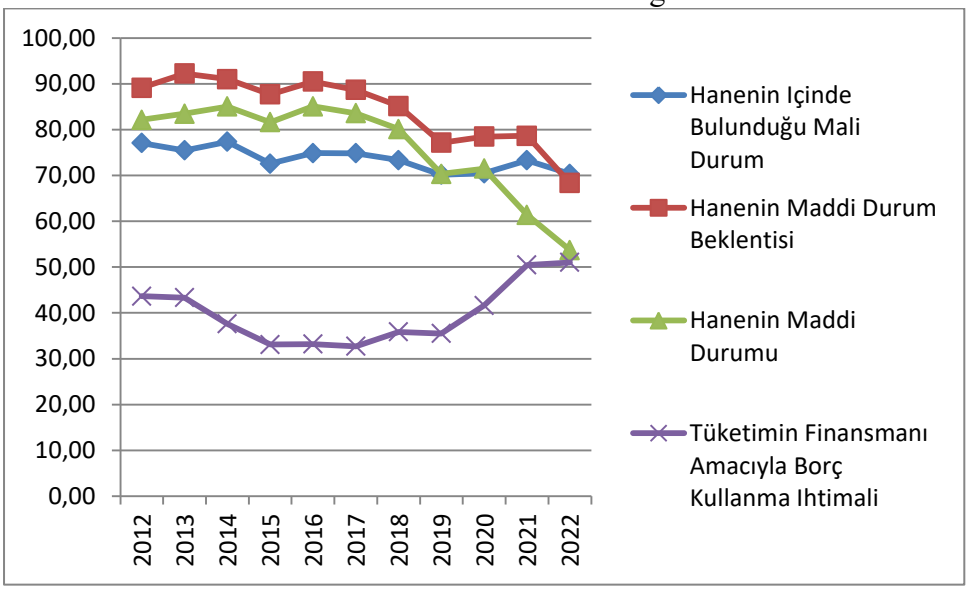

Grafik 2'de hane halkının ekonomik durum göstergeleri yer almaktadır. Grafik 2'yi incelediğimizde tüketim finansmanı amacıyla borç kullanma ihtimali 2012 yılından 2017 yılına kadar hafif bir yavaşlama akabinde 2017 yılından 2011 yılına kadar yükseliş seyri ve 2021 ile 2022 yılının incelenen dört aylık döneminde sabit kaldığı belirlenmiştir. Hanenin maddi durum beklentisi verilerinin grafiksel gösterimini incelediğimizde 2012 yılından başlayarak 2022 yılına kadar kademeli olarak düşüş yaşadığı görülmektedir. Hanenin maddi durum beklentisi verileri incelendiğinde dalgalı bir seyir ile birlikte düşme eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. Hanenin içinde bulunduğu mali durum 2012-2022 yılları arasında hafif dalgalı bir seyir izlediği belirlenmiştir. Grafik 2 incelendiğinde en belirgin değişikliğin Hanenin maddi durumunda negatif yönlü bir değişiklik olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Hane Halkının Tüketim Malzemelerine Yönelik Ekonomik Eğilimleri

Yıllar	Dayanıklı Tüketim Mallarına Yönelik Harcama Yapma Düşüncesi	Mevcut Dönemin Dayanıklı Tüketim Malı Satın Almak Için Uygunluğu	Yarı-Dayanıklı Tüketim Mallarına Yönelik Harcama Yapma Düşüncesi
2012	94,21	96,76	107,07
2013	98,13	94,65	110,54
2014	98,08	79,77	111,45
2015	96,08	71,96	110,33
2016	96,94	70,61	111,18
2017	97,41	74,65	109,69
2018	98,23	53,86	110,00
2019	96,18	45,15	106,24
2020	93,98	40,33	101,48
2021	95,18	37,78	104,99
2022	90,60	28,38	101,28

Tablo 3'de hane halkının tüketim malzemelerine yönelik ekonomik eğilimleri, dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi, mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu ve yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi başlıkları halinde incelenmektedir. 2012 yılında dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 94,21 değerinde olduğu görülmektedir. 2022 yılında dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 90,60 değer ile en düşük değerde olduğu görülmektedir. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 2018 yılında 98,23 değer ile en yüksek yıl olmuştur. Mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu 2012 yılında 96,76 değer ile en yüksek olduğu yıl olmuştur. Mevcut dönemin dayanıklı

tüketim malı satın almak için uygunluğu değerleri incelendiğinde en düşük yıl 2022 yılında 28,38 değer olduğu görülmektedir. Yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 2012 yılında 107,07 değer olduğu görülmektedir. 2022 yılında yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 101,28 değer ile en düşük değerin tespit edildiği yıl olmuştur. 2014 yılında yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesinin en yüksek değere 111,45 değerin tespit edildiği yıl olmuştur.

Grafik 3: Hane Halkının Tüketim Malzemelerine Yönelik Ekonomik Eğilimleri

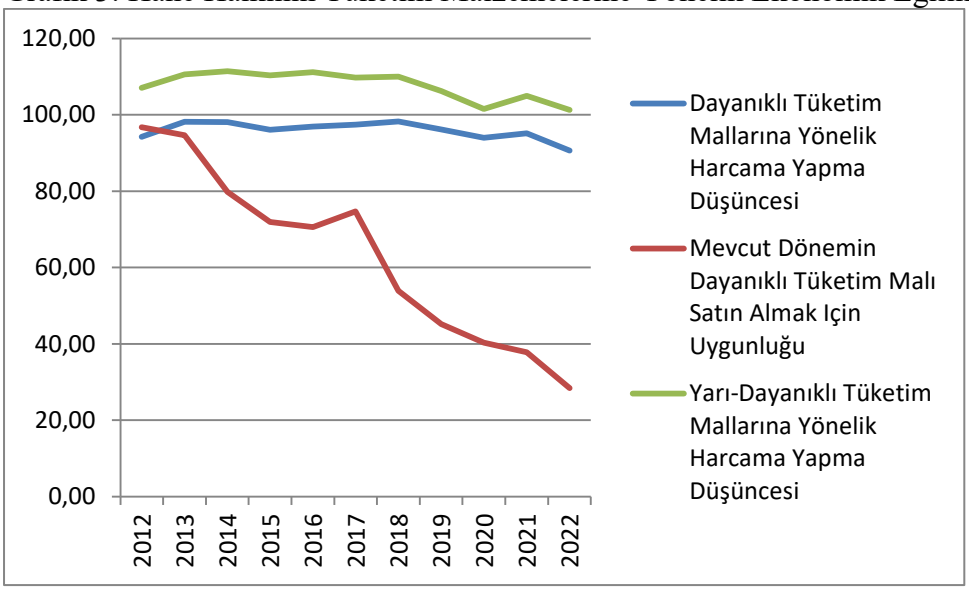

Grafik 3'ü incelediğimizde mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu 2012 yılından 2022 yılına kadar sert bir düşüş seyri içerisine girdiği görülmektedir. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi incelenen dönemler içerisinde en az değişikliğin yaşandığı bir seyir izlediği görülmektedir. Yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi 2012 yılından 2018 yıllarına kadar neredeyse durağan bir seyir akabinde bir düşün ve sonrasında tekrar bir yükseliş ile dalgalı bir seyir çizdiği görülmektedir.

Tablo 4: Hane Halkını Konut-Otomobil ile ilgili Ekonomik Eğilim Durumları

Yıllar	Konut Satın Alma Veya Inşa Ettirme Ihtimali	Konut Tamiratına Para Harcama Ihtimali	Otomobil Satın Alma Ihtimali
2012	10,41	32,43	11,87
2013	10,78	36,05	12,64
2014	10,37	33,18	12,57
2015	8,36	30,03	11,63
2016	8,80	28,58	12,07
2017	8,34	26,45	11,33
2018	7,43	26,41	11,98
2019	6,78	23,84	11,38
2020	7,83	22,65	11,00
2021	9,27	28,03	13,29
2022	7,10	23,48	10,25

Tablo 4'de hane halkının konut-otomobil ile ilgili ekonomik eğilim durumları; konut satın alma veya inşa ettirme ihtimali, konut tamiratına para harcama ihtimali ve otomobil satın alma ihtimali olarak incelenmiştir. 2012 yılında konut satın alma veya inşa ettirme ihtimali 10,41 değere sahip olduğu belirlenmiştir. 2022 yılında bu değer en düşük değer ile 7,10 olarak belirlenmiştir. 2013 yılı 10,78 değer ile en yüksek değerin olduğu yıl olarak belirlenmiştir. 2012 yılında konut tamiratına para harcama ihtimali ve otomobil satın alma ihtimali 32,43 değer olduğu belirlenmiştir. 2022 yılında konut tamiratına para harcama ihtimali ve otomobil satın alma ihtimali 23,48 değer olduğu belirlenmiştir. 2020 yılı 22,65 değer ile en düşük yıl olduğu belirlenmiştir. 2013 yılı 36,05 ile en yüksek değere sahip yıl olmuştur. Otomobil satın alma ihtimali 2012

yılında 11,87 değer olduğu belirlenmiştir. 2022 yılında 10,25 değer ile en düşük değere sahip yıl olduğu belirlenmiştir. Otomobil satın alma ihtimali 2021 yılında 13,29 değer ile en yüksek değerin olduğu yıl olmuştur.

Grafik 4:Hane Halkını Konut-Otomobil ile ilgili Ekonomik Eğilim Durumları

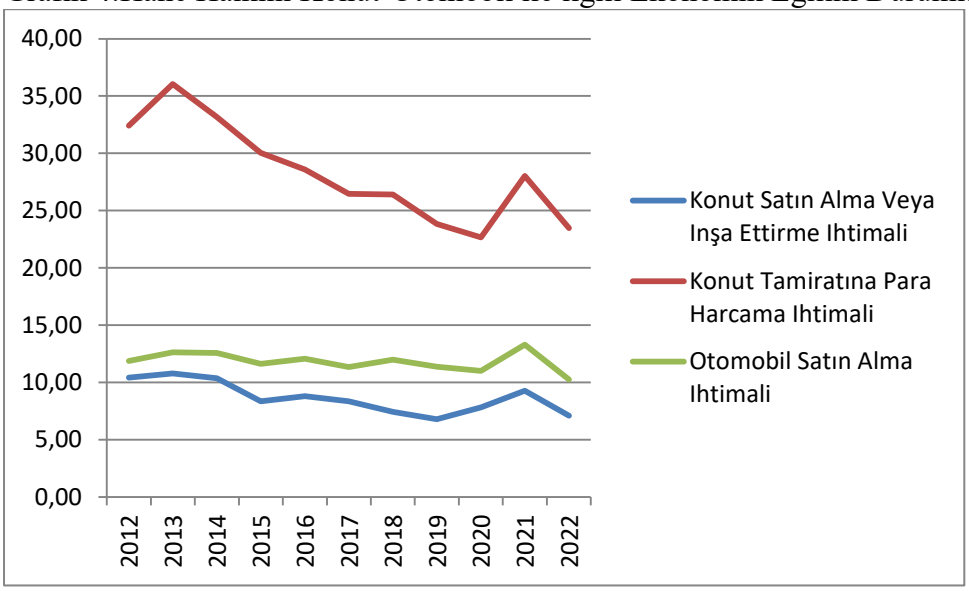

Grafik 4'ü incelediğimizde konut tamiratına para harcama ihtimali verilerin en dalgalı grafiği oluşturduğu görülmektedir. Konut tamiratına para harcama ihtimali 2012 yılında sonra önce artış akabinde devam eden düşüşler sonrasında 2020 yılı ile birlikte yükseliş ve sonra tekrar düşüş seyri izlediği görülmektedir. Otomobil satın alma ihtimali 2012 yılından 2020 yılına kadar yatay bir seyir sonrasında bir yükselme akabinde bir düşüş seyri sergilediği görülmektedir. Konut satın alma veya inşa ettirme ihtimali incelenen yıllar itibariyle hafifi dalgalı bir seyir içerisinde olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada tüketicilerin ekonomiye ve ekonomik gidişata ilişkin beklentilerini içeren tüketici güven endeksi ile tüketici eğilim istatistikleri, genel ekonomik durum, hane halkının ekonomik durum göstergeleri, hane halkının tüketim malzemelerine yönelik ekonomik eğilimleri ve hane halkının konut-otomobil ile ilgili ekonomik eğilimleri 2012-2022(Nisan Ayı) yılları arasında incelenmiştir.

Tüketicinin genel ekonomik durumu, ekonomik durum beklentisi, güven endeksi ve mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğuna ait veriler sonucunda incelenen yıllar itibariyle bir önceki yıla göre oranın düşme yönünde bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Hane halkının ekonomik durum göstergeleri, hanenin içinde bulunduğu mali durum, hanenin maddi durum beklentisi, hanenin maddi durumu ve tüketimin finansmanı amacıyla borç kullanma ihtimali verileri sonucunda incelenen yıllar itibariyle oranın her sene bir önceki seneye göre düşme yönünde bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Hane halkının tüketim malzemelerine yönelik ekonomik eğilimleri, dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi, mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu ve yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi verileri sonucunda incelenen yıllar itibariyle oranın her sene bir önceki seneye göre genel olarak düşme yönünde bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu verilerinde 2012 yılından 2022 yılına kadar çok sert bir düşünün gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Konut satın alma veya inşa ettirme ihtimali, konut tamiratına para harcama ihtimali ve otomobil satın alma ihtimali verileri sonucunda incelenen yıllar itibariyle oranın her sene bir önceki seneye göre düşme yönünde bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak incelenen tüm verilerde on yıllık dönem içerisinde düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de tüketici güven endeksi ile ilgili verilerin aşağı yönlü hareketi sonucunda ekonomik göstergeler açısından olumlu olarak tabir edebileceğimiz bir ifadeye bir çalışmada rastlanılamamıştır.

KAYNAKÇA

1. GÖKALP, B. T. (2019). Hisse Senedi Getirileri İle Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişki: Diyagonal Vech Modeli Üzerinden Bir Değerlendirme. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 4(1), 139-150.
2. EYÜBOĞLU, S. VE EYÜBOĞLU, K. (2018). Tüketici Güven Endeksi İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(1), 235-259.

3. BAŞTÜRK, M. F. (2019). Tüketici Güven Endeksi ile Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Maliye Dergisi, 177, 145-159.
4. BEŞEL, F. ve YARDIMCIOĞLU, F. (2016). Tüketici Güven Endeksi ile Makro Değişkenler Arasındaki İlişki, ICPESS2016-İSTANBUL, 475-487
5. KAYGISIZ, A.D. (2019). Türkiye'de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi ile Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkiler: 2010-2018 . *Journal of Management and Economics Research*, 17 (1), 314-332.
6. YILDIRIM, E. ve ZEREN, F. (2014). The Relationship Between Consumer Confidence Index and Online Credit Card Using In Turkey: New Evidence From Frequency Domain Causality Test. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, vol: 19, 1 – 13.
7. SÖNMEZLER, G., GÜNDÜZ, İ. O. ve TORUN, M. (2019). Türkiye'de Kredi Kartı Harcamaları İle Tüketici Güven Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 17 – 29.
8. BEŞİKTAŞLI, D. K. ve CİHANGİR, Ç. K. (2020). Tüketici Güven Endeksinin Finansal Piyasalara ve Makroekonomik Yapıya Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 54 – 67.
9. TÜİKhttps://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Guven-Endeksi-Subat-2022-45802#:~:text=Ayl%C4%B1k%20t%C3%BCketici%20e%C4%9Filim%20anketi%20ile,0%2D200%20aral%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda%20de%C4%9Fer%20alabilmektedir.
10. Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr

The Impact of Promotional Tools on the performance of Tourism Marketing with a Special Reference to Ethiopian South Wollo County

Mr. Arega Enbiale Setegn,
Lecturer, Wollo University, Ph.D. Fellow, Gujarat University,
Dr. Gurudutta P. Japee
Head of the Department, Advanced Business Studies, Gujarat University,

ABSTRACT

Tourism is one of the important activities of the Ethiopian economy, but little knowledge and practice of effective promotion tools have hindered tourism in the country. Therefore, this study focuses on the impact of promotional tools on tourism marketing, with a special reference to Ethiopian south wollo county. The researchers prepared this study to commit to providing high-quality and sustainable tourism services to tourists in order to improve tourism marketing performance by using different promotional tools. It is well known that promotion is one of the basic elements of the marketing mix, so it makes a great theoretical and practical contribution to these contemporary marketing activities. In this study, the researchers used both descriptive and explanatory research designs. To do this, the study used the purposive sampling technique to select tourist attractions. In addition, a convenience sampling technique was used to request respondents from each selected attraction. Findings on the views of 385 tourists by questionnaire and 4 staff members by semi-structured interview were obtained. Moreover, the researchers analyzed the data using percentages, mean, standard deviation, correlation, and regression. The results of the findings showed that the elements of sales promotion and public relations were not implemented properly. However, among the advertising mediums, radio advertising, television advertising, catalogs, postal flyers, digital marketing, newspapers, and magazines have a great influence on tourism marketing effectiveness. And also personal selling factors also play an important role. For this reason, researchers recommend organizations properly use effective promotional tools to succeed in this competitive world.

Key Terms: Tourism Marketing, advertisement, personal selling, sales promotion, and public relations

REFLECTING THE OF UNDERSTANDING AND INTERPRETATION THE LINK BETWEEN THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF DAZIN "BEING WEIGHT" MARTIN HEIDEGGER IS A DIFFERENT STEP THAN "METHODOLOGICAL HERMENEUTICS"

Vorya Shabrandi
Knowledge of Master of International Relations University of Guilan, ORCID NO:0000-0002-6013-2115

ABSTRACT

In Iran, some have identified *Martin Heidegger* as the world's most important and advanced philosopher of the next century, and even said that the world remains, will remain. We have strongly sanctified *Heidegger* in Iran, but in a philosophical country like England they are not good with his thinking. There is a rumor that he wrote some of *Hitler's* speeches. The first book published by *Heidegger* in Persian was the translation of *seyyed Ahmad Fardid*. From What is Philosophy? From March 1953, for the first time an article entitled "From Kant to Heidegger" by *seyyed Ahmad Fardid* in the Magazine of Speech until 1988, the book "What is Philosophy?" Martin Heidegger was translated into Persian and made available to Persian -speaking audiences, the name of *Heidegger* repeatedly in Iranian philosophical circles and caused controversy. In other words, at 78 years since Heidegger's introduction to Iranians until the first translation of his work, Heidegger's name was the quotation of Iranian philosophical and intellectual circles without a book published. *Heidegger* is usually considered to be existentialists. This is both true and incorrect. Because, despite the ambiguity of his philosophy and sometimes two -part, it seems that we are faced with a philosopher and a philosophy who makes every effort to protect the ontological or " *Beingology* " position. What is the subject of the who and what his difference with the existentialist philosopher is what we will explain below? This article seeks to present philosophical hermeneutics from *Heidegger's* view, and it has been shown that hermeneutics has entered a different phase of "methodological hermeneutics" with the book "***The Being and Time*** ". To do this, we have dealt with one of the important books of the book "Being and Time", " exist ". "Dasein" as a being thrown into life and has the abilities to reach the future that is original and original, which requires *Heidegger* to understand and interpret. *Heidegger* is sometimes written by Dasein, sometimes separate and with the Da-Sein distance line. In the first case, Dasein is man because it is open and open to existence. And in the second use, the meaning is still human, but because it is the embodiment of existence. *Heidegger*, when he speaks of Dasein, is the same human being. The literal meaning of the word is: "Being - there", meaning that man is "there - Being " is paying attention to his body. Heidegger entered a phase of his traditional discussion with Heidegger's book "Being and Time". Instead of interpreting and interpreting the text like *Dilthety and Schleiera Macker*, Heidegger seeks which interpretation of "valid" and "invalid" and, instead of presenting a "method" to interpret the text, entered a new valley. *Rene Descartes* began to escape the doubt and find a certain point for philosophy of "self" and concluded that "I think, then". As a being who doubts in all things, man is the human being who believes in the mind. So, this person is skeptical, and there is no doubt about being. In his philosophy, Heidegger examined this man or, according to him, "Dasein". Not from the angle that, like *Rene Descartes*, to find a certain point for his philosophy, but on the basis that he wanted to mean existence. For Heidegger, the "being" that seeks the meaning of being, who is in his own way and is an interpretation and understanding, is "Dasein" himself. So first one has to examine this "Dasein" as a phenomenon. In this field, *Heidegger* was influenced by his master, *Edmund Husserl*. *Heidegger* examines "Dasein" that has been "thrown" or "thrown" into the text of life.

Keywords: Mart Heidegger, methodological hermeneutics, existentialist,Phenomenology, Ontology, Dasein, throwing, Interpretation.

.

FEATURES OF PROJECT MANAGEMENT

Prof. Tetiana PROKOPENKO
Cherkasy State Technological University, Faculty of Information Technologies and Systems, Department of Information Technology Design, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6204-0708
Assoc. Prof. Ihor PONOMARENKO
Kyiv National University of Technologies and Design, Faculty of Management and Business Design, Department of Marketing and Communication Design, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3532-8332

ABSTRACT
The processes of globalization and digitalization lead to the transformation of global and national economic systems. Under the influence of environmental factors, the business process becomes more complex and requires the implementation of integrated solutions on an ongoing basis in order to ensure competitive advantage in the long run. In many cases, in order to optimize their activities, companies need the help of third-party companies that create and sell specialized products. The reorientation to the digital environment involves the involvement of IT companies to develop specialized software products that optimize key business processes and increase the efficiency of customer use of products of the brand. In a competitive environment, any product must be characterized by a certain level of innovation and uniqueness, which helps to distinguish the company among a large number of participants in a particular market. Creating a product is a complex process with the involvement of a certain number of participants and effective management of all existing processes. In modern conditions, ensuring the optimal result in the process of creating the appropriate product is achieved through the use of Project Management approaches. The Project Management specialist should decide on balancing the available resources and needs of the product customer, distribute tasks among project executors and constantly monitor the progress of the main stages, and if necessary adjust the time and quality characteristics in accordance with the wishes and capabilities of the customers. Achieving optimal results requires knowledge of PMBok, which is a set of rules in the field of project management. From a scientific point of view, PMBok provides an opportunity to structure the formats of project activities, determine the best approaches to the organization of project-specific management, form a conceptual apparatus and identify optimal methods of process management. Every product has a life cycle, which involves not only the organization of the management process in the creation, but also in the process of maintaining and improving the product. The division of powers in the implementation of the project in accordance with the PMBOK includes 4 main types: Accountable, Responsible, Consult before doing, Inform after doing. There are two main methodologies of Project Management: inflexible (cascading); Agile. Among Agile methodologies, Scrum and Kanban are the most popular. The modern market of tools for project planning is oversaturated with a variety of products, which allows any company to choose the optimal solution. The classic product in the field of Project Management is JIRA, which at the current stage of market development is gradually losing its position, although it has a fairly large number of users.

Keywords: Agile, Company, PMBok, Product, Project Management, Kanban, Scrum.

Introduction
The development of innovations leads to the transformation of companies functioning in all areas, from domestic processes to activities in the domestic and international markets of relevant products. An important element of the company's operation is the management system, which allows to optimize the management process of all structural units and effectively coordinate the interaction between them. There are various approaches to the organization of companies, which have certain advantages and disadvantages. In modern conditions, one of the best approaches is the functioning of certain units in the implementation of a particular project. Depending on the qualitative and quantitative characteristics, different combinations of the company organizational units can be involved in various projects, which is explained by the uniqueness of each project and its implementation within a certain time frame. The formation of qualitative and quantitative characteristics of the product is in accordance with the wishes of the customer, and the process of managing the project team involves the ability to balance the requirements of the stakeholder and the capabilities of the staff involved. Establishing effective communications allows companies to correctly explain to employees involved the requirements for the product, which will allow at the end of the project to satisfy the customer. Modern

companies to achieve their goals are gradually shifting to the use of Project Management, which allows companies to optimize the process of planning, organization and implementation in accordance with the existing system of requirements and constraints.

Materials and methods

The project management process should be based on scientific principles, which will allow the project to be executed in a clear sequence, maximizing the effect of using all available resources and minimizing the likelihood of identified risks. The theoretical basis for any methodology is the PMBoK (Project Management Body of Knowledge), which contains a set of recommendations for project management in various fields and allows companies to get the best results based on the use of basic practices. This document contains comprehensive information on standardization and structuring of project activity formats, reveals the conceptual principles of project management, presents the conceptual apparatus. According to the PMBoK, there are five groups of project management processes:

1. Group of initialization processes.
2. Group of planning processes.
3. Group of execution processes.
4. Group of monitoring and control processes.
5. Group of closure processes [1].

Each of these groups is an integral part of project management and is a set of interrelated processes aimed at achieving certain goals. Regardless of the project phases, the presented groups of processes are implemented in accordance with the specifics of product creation and the system of qualitative and quantitative characteristics.

PMBoK has 47 project management processes, which are grouped into 10 independent areas of knowledge (figure 1).

A characteristic feature of the project is the presence of its implementation stages number. Some companies do not pay enough attention to the implementation of the project in accordance with the scientific logic of the interrelated stages. Comprehensive research shows that any project has a life cycle, respectively, there is a need to pre-identify key stages and their implementation on a scientific basis, which will optimize performance. According to PMBoK, the life cycle of any project has 5 stages:

1. Initialization involves starting work on the project concept in accordance with the defined requirements of the client and the capabilities of the staff who will create the product. At this stage, the existing factors of the internal and external environment are analyzed, as well as the economic justification of the specific measures feasibility. Initialization involves a number of the company meetings with the client and negotiations that will find the best option for the project. The agreements reached must be formalized in the charter, which will allow at all stages of the project to resolve all disputes between the client and the company that creates the product. The charter must contain the following components:

- Purpose and mission.
- Benefits.
- Possible risks.
- Planned budget and deadlines.
- Key partners / stakeholders [3].

1	Project Integration Management
2	Project Scope Management
3	Project Time Management
4	Project Cost Management
5	Project Quality Management
6	Project Risk Management
7	Project Human Resource Management
8	Project Communication Management
9	Project Procurement Management
10	Project Stakeholders Management

Figure 1. PMBoK knowledge areas [2].

2. Planning shall be carried out by an authorized person in accordance with the agreements specified in the preceding paragraph. The roadmap should contain a large number of small tasks, which are distributed among the project executors, and a clear sequence of each task within a certain time frame is established. A detailed plan allows all project participants to monitor the implementation of the stages and take them into account in the performance of their duties. In explaining the roadmap, it is important that each employee is clearly aware of the key characteristics of the project and their responsibilities. One of the tools for creating a project roadmap is a Gantt chart, which, thanks to a specific visualization, allows companies to clearly track the progress of existing stages of the project.

3. Execution involves the implementation of the approved project by a formed team of executors in accordance with the distributed tasks. Project Manager communicates on a regular basis with all participants in the product development process and monitors the implementation of all processes in accordance with the deadlines.

4. Control is an important stage of project implementation, as it allows to identify the impact of negative factors in the early stages and adjust the performance of works in accordance with the available parameters. Thanks to constant monitoring, the manager has the opportunity to assess the effectiveness of all project executors, so regular meetings are an important component of ensuring the quality and timeliness of the project. Joint discussion allows not only to monitor the effectiveness of the performers, but to identify new ideas and more effective options for solving problems. Thanks to the implementation of the control function, it is possible to identify possible areas of the project adjustment with the addition of improvements, which must be agreed with the customer.

5. Closing the project is the final stage of product development and transfer of all related documentation to the customer or team, which will further lead the project. It is also important to carry out a post-project analysis to determine the successful and negative experiences that have been gained as a result of creating a specific product. Experience and materials should be stored in paper or electronic form for possible use in future projects.

Project Management involves the use of various project management methodologies based on the characteristics of their implementation. Due to the use of specific principles, techniques and procedures within a certain methodology, it is possible to achieve the optimal result. It should be noted that for different projects it is advisable to choose the best parameters of the Project Management methodology. The choice of methodology is based on the complexity of the project, the scope of activities, selected priorities, the number of employees in the company and their level of qualification. The presence of a large number of methodologies is due to differences in the established structures, as well as the use of different processes and lead to different end results. Depending on the chosen methodology, specialized software or a module within a separate program is used. Currently, all project management methodologies are divided into:

1. Traditional Project Management Methodologies. In this case, step-by-step approaches to project implementation are used, as the linear implementation of internal phases, which are arranged in chronological order, is envisaged. These methodologies should be used in the implementation of projects that do not involve significant changes at each stage. The most widespread is the cascading project management model, also known as Waterfall [4].
2. Agile Project Management Methodologies is the next step in the evolution of management methods, and the main characteristics of these approaches are greater flexibility and efficiency. About 95% of profile companies are positive about Agile methodologies. Agile methodologies involve performing small iterations instead of a full product release. Dividing the work into small stages makes it possible to constantly monitor the results and make timely adjustments. The basic document for this group of methodologies is the agile manifesto, which contains 12 principles and 4 values. Scrum and Kanban are the most widespread [5].
3. Hybrid Project Management Methodologies combine the characteristics of traditional and Agile management methods [6]. There are a large number of combinations of hybrid models, in which some elements are implemented in accordance with traditional approaches, and others are performed according to Agile methodologies.

Results

The process of managing any project involves the division of responsibilities between the employees involved. Project Management involves the use of different approaches to the distribution of tasks among staff. One of the most common approaches at this stage of development is the responsibility matrix, which allows companies to distribute responsibilities among all team members and visually monitor the tasks assigned to each employee. PMBOK involves the use of RACI methodology in the construction of the responsibility matrix (figure 2).

ACTIVITY	Role 1	Role 2	Role 3	Role 4
Activity 1	R			I
Activity 2	A	R		
Activity 3	I		C	R
Activity 4			R	
Activity 5	R	C	I	A

Figure 2. RACI matrix [7].

The RACI matrix according to the PMBOK contains 4 types of responsibilities:

1. Responsible. A member of the team with these powers directly performs the defined tasks and is responsible for compliance with the time frame and quality of the results, but is not responsible for the chosen approaches to the work. The logic of any project assumes the presence of at least one executor for each task, which should be reflected in the responsibility matrix.
2. Accountable. Within the framework of this type of responsibility, an employee is appointed who is fully responsible for the implementation of a particular stage of work and decides on methods and approaches to the task. There can be only one responsible person for a single task.
3. Consulted. Stakeholders of a certain level provide advice in the framework of certain tasks and in some way control the quality of work. In order to achieve an effective result, the manager and executors of the task, if necessary, should consult with stakeholders before the start of implementation and during the implementation of works. Consulting is not provided for all types of work, as excess communication can negatively affect the quality of work and deadlines.

4. Informed. An uninvolved specialist can provide informational support in solving project tasks. Providing advice to people who are not directly involved in the project and are not responsible for the results, provides an opportunity to obtain an independent assessment and improve the process of creating a specific product.

The development of the control system has led to the emergence of various variants of the RACI brand:

RASCI - added type of responsibility S (support "support"), the employee acts as an assistant to the head of a certain stage of work.

RACIQ - the type of responsibility Q (quality) is added, the employee carries out check of the executed works according to the established quality standards.

RACIO - the type of responsibility O (out of the loop) is added, the person does not take part in the project [8].

A number of documents are used in the creation process, but one of the required documents is the Software Requirements Document, which contains an exhaustive list of customer requirements for the product being created. The main components of the Software Requirements Document are:

- Introduction.
- General description.
- Detailed requirements.
- Conclusions.
- Additions.
- Glossary [9].

In more detail, the Software Requirements Document is signed in accordance with the selected standard and features of a particular project. Among the standards it is advisable to pay attention to ISO / IEC / IEEE 29148: 2018 [10], 830-1998 - IEEE Recommended Practice for Software Requirements Specifications [11], SWEBOK, BABOK, etc. Thanks to the use of an appropriate standardization system, it is possible to systematize all requirements on a scientific basis and minimize the potential risks of incorrect implementation of processes and the creation of a product that does not meet customer expectations.

During the project implementation it is important to comprehensively assess the factors of internal and external environment. The set tasks can be performed using PEST and SWOT analysis. PEST involves the study of political, economic, social and technological factors that are highly likely to affect the implementation of the project and its individual elements. Depending on the duration of the project, periodic review of force majeure factors (eg COVID-19 pandemic) may be reviewed periodically.

SWOT analysis allows companies to identify the strengths and weaknesses of a particular project and identify external opportunities and threats. To identify all the components of SWOT analysis, it is necessary to involve specialists who have the appropriate level of qualification and will be able to reveal the essence.

To effectively implement Project Management, companies need to use specialized software that will control all processes, delegate authority to employees and effectively spend time on various tasks. There are various products on the market to optimize Project Management, which are characterized by appropriate functionality and have certain advantages and disadvantages. Among the main programs to support projects should be noted Jira, Monday, Trello, Asana, etc. [12]. Project managers choose software in accordance with their own experience, as well as focusing on the specifics of the company and its staff.

Discussion and conclusion

Project Management has proven its effectiveness, especially in the field of IT, which has encouraged other activities to gradually implement these approaches in their activities. Despite the availability of advanced project management methodologies, it is advisable to use the traditional approach in areas with consistent implementation of stages (eg construction). The experience gained in the context of digitalization and significant competition leads to more efficient software that allows companies to optimize project management processes. It is also important to pay important attention to communications that in the conditions of distancing due to the COVID-19 pandemic, refocused on the digital environment. IT allows companies to work at great distances from customers due to the specifics of the finished product, and communications and control can be done through the use of digital communications (Zoom, Google Meet, Slack, Telegram, etc.).

References

1. Demystifying the PMBOK Process Groups. URL: https://www.wrike.com/blog/demystifying-pmbok-process-group/ (24.11.2021).

2. The Five Traditional Process Groups Explained. URL: https://projectmanagementacademy.net/articles/five-traditional-process-groups/ (22.05.2022).
3. Project Initiation (PMBOK). URL: https://www.projectengineer.net/project-initiation-pmbok/ (22.05.2022).
4. What Is Traditional Project Management? URL: https://www.sciforma.com/blog/what-traditional-project-management (22.05.2022).
5. Agile Project Management: Best Practices and Methodologies. URL: https://www.altexsoft.com/whitepapers/agile-project-management-best-practices-and-methodologies/ (22.05.2022).
6. Comparing Project Management Methods: Agile, Traditional or Hybrid. URL: https://www.theprojectgroup.com/blog/en/agile-project-management-methods/ (22.05.2022).
7. How to Make a RACI Chart for a Project. URL: https://www.projectmanager.com/blog/how-to-make-a-raci-chart-for-a-project-with-example (22.05.2022).
8. The 10 Best RACI Alternatives. URL: https://www.ictshore.com/project-management/raci-alternatives/ (22.05.2022).
9. How to Write a Software Requirements Specification (SRS Document). URL: https://www.perforce.com/blog/alm/how-write-software-requirements-specification-srs-document (22.05.2022).
10. ISO/IEC/IEEE 29148 Requirements Specification Templates. URL: https://www.reqview.com/doc/iso-iec-ieee-29148-templates/ (22.05.2022).
11. 830-1998 - IEEE Recommended Practice for Software Requirements Specifications. URL: https://ieeexplore.ieee.org/document/720574 (22.05.2022).
12. 56 Best Project Management Software To Work Faster In 2022. URL: https://hive.com/blog/project-management-software/ (22.05.2022).

TAKING A RESPONSIBILITY TO BE A PRIVILEGE; THE DIFFERENCE BETWEEN LEADING THE DEPARTMENT AND OWNING THE DEPARTMENT OR ANY INSTITUTION.

Prof. Dr. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka
University of Zululand – KwaDlangezwa Campus; Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Creative Arts,
ORCID NO: 0000-0002-4652-9490

ABSTRACT
There are expressions saying 'The school is the principal, and the principal is the school'; 'The choir is the conductor, and the conductor is the choir'; and 'When two elephants fight, what suffers is the grass'. What do we understand by these expressions? It is deeply regretted that there are some leaders in South Africa who do not have the constitution booklet of South Africa and are not familiar with its contents. This is unbelievable, but a reality. Some of these leaders, their art of speaking is unacceptable. They can say anything at any time to their subordinates. Some of these leaders like publicity, want to be seen and to be worshipped. These leaders cannot differentiate between leadership and ownership. Some have died, long buried and some are still struggling to die because of their personal ancestors. The questions raised for this study are: 1) Is the special role of ancestors basically protective, corrective and aimed at offering advice to their living dependents? 2) are these leaders born to be leaders? 3) are these leaders trained to be leaders? or 4) are these leaders made to be leaders? and 5) What is the power and significance of ancestors in African traditions? The primary sources include oral interviews that were conducted through face-to-face interaction. The interviews were aimed at eliciting first-hand information on the knowledge of the subject matter. The secondary sources included among others, materials such as Journal articles, books and theses, and of course personal experience. During interviews, it was established that some of these leaders are arrogant, autocratic, and aggressive because of inferiority complex, heredity, and family problems. Ironically, they want to convert academic arena in case of academia or any workplace into a battlefield. Closer investigation has revealed that there are leaders who are not born leaders, lack leadership and managerial skills, and there are leaders who are taking a responsibility to be a privilege. The results of this study suggest that for the smooth running of the department/organisation and to create a positive work environment, protocol should be observed for the attention of the management. It was concluded that some of these leaders were made to be leaders and are not in possession of the required experience and qualifications as per advertised positions.

Keywords: Responsibility, privilege, ownership, leadership, constitution of South Africa, subordinates, leadership and managerial skills.

Introduction
Becoming a manager is not about becoming a boss. It's about becoming a hostage (Linda A. Hill)[6]. Hill (2007) postulates that when new managers focus solely on one-on-one relationships, they neglect a fundamental aspect of effective leadership[7]: harnessing the collective power of the group to improve individual performance and commitment. Literary evidence (Giuliani 2002; Hesselbein et al 1996; Bennis 1989; Baker 2010 and Locke 1991) has revealed that it is neither the hero nor the personality, but the people who are the moving force of history. This viewpoint simply implies that there is no leader on this planet earth who can be effective and efficient without his/her subordinates. There is a general belief '*Old African Proverb'* saying, 'A stick on its own is easily broken, but not in a bundle'. Having said that, it is important for all leaders in all sectors to be aware that for them to be successful in all their endeavours, trust and respect are the obverse sides of the same coin. This paper is not focused on any particular institution or organization because the issue of Leadership, its effects on the subordinates, organization is global and is not limited to a particular organization or geographical sphere. It seeks to interpret the unfair labour practice, adopted by some leaders in both private and public sectors.

[6] Linda, A. Hill (2007) is the Wallace Brett Donham Professor of Business School. She is the author of '*Becoming a manager'* and co-author of '*Being the Boss and Collective Genius'.*

[7] In the context of this study, 'Leadership' implies the process of influencing and directing the behaviours of individuals and groups in such a way that they work willingly to pursue the objectives and goals of the organization.

This paper is divided into six main parts. The first part constitutes the introduction. The second part will seek to provide an overview on the Theoretical perspective of the study. The third part focuses on previous related studies, and this leads to the fourth part which addresses the research strategy. In this part the researcher candidly outlines the research design. The fifth part is devoted to results and discussion. The focus in this part is on the selected Leadership styles, namely: 1) autocratic, charismatic, task-oriented, and democratic or participative. This part provides a guide for understanding how different Leadership styles look like, which ones are more, and less effective, and how one can develop or change his/her style to come closer to the ideal he/she aspires to. The last part would basically sum up research findings and conclusions of the study, and contains the conclusions arrived at in the study and recommendations for further studies.

Theoretical Perspective

This study is underpinned by Critical Theory as advocated by German philosophers and social theorists in the Western European Marxist tradition known as the Frankfurt school (Max Horkheimer 1972b; 1992; Herbert Marcuse 1968; Theodore Adorno 1953, 1973; Walter Benjamin 1996a, 1973a, 1973b, 1914 and Eric Fromm [1973] 1997, [1961] 2008, [1941] 1969, 1956). In particular, Horkheimer (1992:246) describes a theory as critical in so far as it seeks to liberate human beings from the circumstances that enslave them. According to him, a 'critical' theory may be distinguished from a 'traditional' theory according to a specific practical purpose: a theory is critical to the extent that it seeks human 'emancipation from slavery', acts as a 'liberating ….. influence' and works 'to create a world which satisfies the needs and powers of human beings" (Horkheimer 1972b [1992:246]. In his view, theories of this kind explain and transform all the circumstances that enslave human beings, many 'critical theories' in the broader sense have been developed.

It is worthwhile to mention here that Horkheimer views critical theory as having a narrow and a broad meaning in philosophy and in the history of the sciences. Analysing data, it was found that Horkheimer opines that in both the broad and the narrow senses, a critical theory provides the descriptive and normative bases for social enquiry aimed at decreasing domination and increasing freedom in all their forms. Closer investigation has also revealed that the position that technoscience is oppressive under capitalism, but might be otherwise, is clearly articulated in the work of Herbert Marcuse 1968. Unlike Adorno and Horkheimer, who see technoscience as having a necessarily oppressive essence, Marcuse believes it is possible to identify and understand the specific historical and social forces that lead to oppressive technoscience. Noteworthy is the observation that Marcuse argues that art can transform how people see the world and offers help in imagining new and better possibilities.

Attesting to the opinion above, Ngwenyama (2002:268) postulates that Critical Social Theory is concerned with finding alternatives to existing social conditions which more adequately address human desires. In his view, its research focuses on the emancipation of individuals and the human species in general. In the same vein, Leonardo (2004:11) observes that through critical social theory in education, quality is proportional to the depth of analysis that students have at their disposal. Leonardo believes that it also promotes a language of transcendence that complements a language of critique in order to forge alternative and less oppressive social arrangements. Summarising their consensus opinion, these five philosophers and social theorists believe that: 1) people have the power to change their world; 2) knowledge of the social world is value laden, 3) Reason and critique are inseparable; 4) Theory and practice must be interconnected, and 5) Reason and critique must be reflexive in practice (Ngwenyama 2002:268). It has become evident from a thorough review of literature that these philosophers and social theorists are in agreement that Critical Social Theory is a Multidisciplinary knowledge base with the implicit goal of advancing the emancipatory function of knowledge. What is worthy of note is that this theory approaches this goal by promoting the role of criticism in the search for quality education, but its main objective is to bring about real change in the human condition. Theoretically, this school of thought contributes to the notion that it is through critical reason that the inherent distortions of the social affairs can be reconstructed and understood, and rejects the separation of value and inquiry, knowledge and action, and challenges the unity of the scientific method with regard to social affairs (Ngwenyama 2002:268).

The above theory is in accordance with the previous research conducted by Khan, Nawaz and Khan (2016) which stated that the great men became irrelevant and consequently growth of the organizations. Khan, Nawaz

and Khan postulate that without involving subordinates, the autocratic leader makes decisions, laissez-faire leader lets subordinates make the decision and hence takes no real leadership role other than assuming the position and the democratic leader accesses his subordinates then take his decision (2016:1). According to these scholars, Thomas Carlyle (1847) claimed in his "great man theory" that leaders are born and that only those men who are endowed with heroic potentials could ever become the leaders (2016:1). They further indicated that Carlyle opined that great men were born, not made (2016:1). It is worthwhile to mention here the words of wisdom as articulated by Thomas Carlyle. He advocated that in the best interests of the heroes that "universal history, the history of what man has accomplished in this world, is at the bottom of the history of the great men who have worked here" (2016:1). These scholars maintain that "the passing years have given the coup de grace to another force the great man who with brilliance and farsightedness could preside with dictatorial powers as the head of a growing organisation but in the process retarded democratization (2016:1). They assert that Leadership theory then progressed from dogma that leaders are born or are destined by nature to be in their role at a particular time to a reflection of certain traits that envisage a potential for leadership (2016:1). Khan, Nawaz and Khan (2016:1) observe that the theories of contingency recommend that no leadership style is precise as a stand-alone as the leadership style used is reliant upon the factors such as the quality, situation of the followers or a number of other variables.

The present research complies with this endeavour because this study is making an attempt to liberate subordinates or team members encountering unpleasant work environment from autocratic leadership, task-oriented leadership and other types of leadership styles practicing unfair labour practice. The theory is relevant to this study because of the following reasons: 1) This research study explains and aims to transform all irregularities and circumstances that enslave subordinates or team members, 2) The investigation provides the descriptive and normative bases for social enquiry aimed at decreasing domination and increasing freedom in all their forms, and 3) offers recommendations in imagining new and better possibilities for change and a pleasant work environment.

The context of this study is ideal for this model because indications from the investigation in this study have revealed that some leaders especially under autocratic and task-oriented leadership styles are constructively destructive. In the context of this study, all aspects as outlined by Horkheimer (1992:246) apply. The theory is applicable to this study because it was established in this study that under autocratic leadership style some leaders are taking a responsibility to be a privilege, do not respect their subordinates and their families, and people within the team are given few opportunities for making suggestions; and that task-oriented leaders spare little thought for the well-being of their teams, and due to ignorance and negligence, these leaders can freely without guilt divulge personal information of team members, forgetting that team members must be treated with respect, and to ensure respect, they should maintain confidentiality. The model is adopted for this study because it seeks human 'emancipation from slavery', and acts as a liberating influence, and works to create a world which satisfies the needs and powers of human beings. My interpretation of this model in relation to the context of this study is that life is unpredictable, you will never know what will happen the following moment or day. Leadership is always situational, and honesty as a common quality for all leadership styles, is responsible for the success of all leadership styles. This viewpoint is endorsed by an Iranian Chancellor who asserts that the battles of life will not always end in favour of the strongest, but it is sooner or later with that one who believes in them. It is also supported by Biblical texts such as:1) Psalm 9:9; The Lord is a stronghold for the oppressed, a stronghold in times of trouble; 2) Proverbs 14:31; whoever oppresses a poor man, insults his Maker, but he who is generous to the needy honours him; 3) Psalm 119:134; Redeem me from man's oppression, that I may keep your precepts; 4) Psalm 103:6; The LORD works righteousness and justice for all who are oppressed; 5) Romans 12:19; Beloved, never avenge yourself, but leave it to the wrath of God, for it is written, 'Vengeance is mine, I will repay, says the Lord', Psalm 94:20; Can wicked rulers be allied with you, those who frame injustice by statute? And Psalm 42:9; I say to God, my rock: "Why have you forgotten me? Why do I go mourning because of the oppression of the enemy?

Previous Related Studies

There have been productive arguments in the scholarly arena about the Leadership and Managerial skills of leaders and/or managers in both public and private sectors (Bennis 1989; Gardner 1993; Giuliani 2002; Hill 2007; Koleva et al. 2010; Kolzow 2014; Locke 1991; McLaughlin 1999; Murari 2011, Ngwenyama 2002 and Sundheim 2013). In an attempt to comprehensively understand what effective leadership is all about, many scholars have highlighted that becoming a leader means having the will to pursue a path that builds that competency and capacity (Adorno et al. 1953; Bloemen-Bekx et al 2021; Curtis et al. 2019; Kolzow 2014; McEvoy 2013 and Sundheim 2013). Particularly, Kolzow (2014:8) writes that this path, however, is not an easy one that is quickly mastered. According to Kolzow, most scholars agree that there is no magic bullet or single set of principles or behaviours that leads to effective leadership. Instead, it is becoming increasingly understood that the most effective leadership style in a given situation responds to what is needed. In fact, research on different styles of leadership has grown rapidly over the past 20 years (Al Khajeh 2018; Bloem-Bekx et al 2021; Gadirajurrett et al. 2018; Gemeda & Lee 2020; Khan et al. 2015; Khan et al. 2016; Kleefstra 2019; Murari 2011; Price-Dowd 2020; and Yasir et al. 2016). In this sense, an upward trend of interest in this field can be observed, as a very significant increase in the number of publications which has been found since 2002, particularly after 2006. This is equally being reflected in the importance researchers are placing on the creation of positive work environment, as well as the consequences of taking a responsibility to be a privilege.

Within academia settings, it is important for the leaders and/or managers to understand the negative impact of irregular leadership for the smooth running of the department or organization, management and students' career or bright future. The terms 'Leadership and Managerial skills' have been defined in multiple ways, particularly when it comes to autocratic leadership style, there have been deep debates that relate to whether leaders are born to be leaders, made to be leaders or trained to be leaders. Research on Leadership and Negative Dialectics, is on the other hand, much more extensive (Adorno 1973; Bhanot et al 2021; Gardner 1993; Horkheimer and Adorno 1972; Marcuse 1968, 1969 and Price-Dowd 2020) . The relationship between Leadership and performance has been widely documented (Baker 2010; Gemeda and Lee 2020; Yasir et al 2016; McEvoy 2013; Hesselbein et al. 1996; Gadirajurret et al 2018 and Al Khajeh 2018). Particularly, Gemeda and Lee (2020:1) note that leadership is crucial for effective functioning of any organization. According to Gemeda and Lee, the fundamental of leadership is its persuading power on human resources, organizations' source of competitive advantage, and the resultant outcomes (2020:1).

Finally, we cannot overlook the relationship between leadership and democracy. According to Khan et al (2015:87), leadership is a personal relationship in which one person directs, coordinates, and supervises others in the performance of a common task. These scholars contend that democratic leadership can produce high quality and high quantity work for a long period (2015:88). They are in agreement that the social contract of leadership is viewed as a myth that functions to reinforce the existing social beliefs and structure about the necessity of hierarchy and leaders in organization (2015:1). Furthermore, they observe that leadership seems to be a matter of aligning people towards common goals and empowering them to take the actions needed to reach them (2015:1).

Research Strategy

This work remains chiefly a product of research literature review and complemented by interviews. The idea was to find out what other scholars have discovered about the difference between leading the department and owning the department or any institution, as well as different types of leadership styles. Literature review was used as the primary source for collecting data. Information about irregularities practiced by some leaders was obtained by critical, close reading of published Journal articles, books and theses; complemented by face-to-face and telephonic interviews and personal experience. Of the participants interviewed, seven (7) were female and eleven (11) were male. The ages of the participants ranged from 50-68 years. All of them are professionals in different sectors and thirteen (13) are teachers by profession, and have served in different councils and committees, and seven out of thirteen are principals of schools, and 5 were also principals of schools but have retired. Participants were also informed of the confidentiality and anonymity of their responses, as well as the option of withdrawing from participation if they felt uncomfortable. Once they had received this information and, if they wished to participate in the study, they were offered the option of providing their consent for the

confidential treatment of their data for research purposes. After agreeing to participate, they were asked series of questions. In a nutshell, then this paper subsumes recent analyses by different scholars in a unified framework and addresses the questions; 1) Is the special role of ancestors basically protective, corrective and aimed at offering advice to their living dependents? 2) are these leaders born to be leaders? 3) are these leaders trained to be leaders? or 4) are these leaders made to be leaders? and 5) What is the power and significance of ancestors in African traditions? The literature review was conducted to provide a fuller and more up-to-date synthesis of the evidence of potentials of leadership, as well as lack of leadership and managerial skills. I looked particularly for evidence about how leadership is viewed as a combination of different characteristics, traits and behaviours that are used by leaders for interacting with their subordinates. The purpose of this study was to investigate whether leaders are born to be leaders, trained to be leaders, or made to be leaders, and the power and significance of ancestors in African traditions**.** In the next section, results will be discussed.

Results and Discussion

Literary evidence (Al Khajeh 2018; Bloem-Bekx et al 2021; Gadirajurrett et al. 2018; Gemeda & Lee 2020; Khan et al. 2015; Khan et al. 2016; Kleefstra 2019; Murari 2011; Price-Dowd 2020; and Yasir et al. 2016) has shown that the following eleven (11) types of leadership[8] styles; 1) Autocratic; 2) Bureaucratic; 3) Charismatic; 4) Democratic or Participative; 5) Servant; 6) Laissez-Faire; 7) People-Oriented or Relations-Oriented; 8) Task-Oriented; 9) Transactional; 10) Transformational, and 11) Using the Right Style-Situational, are found at any work place, but for the purpose of this study, only four (4) Leadership styles; Autocratic, Charismatic, Task-Oriented and Democratic or Participative will be discussed.

1. **Autocratic Leadership.**

✓ **Unfair Labour Practice.**

During interviews, it was pointed out that there are some leaders who do not respect their subordinates and their families. These leaders can call their subordinates at any time for work related matters after office hours (for example, between 17h00 & 23h00), and on weekends and holidays, neglecting the fact that these subordinates have families and they need a considerable amount of time to spend and bond with their partners/spouses and children, as well as members of the immediate and extended families. It was also established during interviews that these leaders have a tendency of sending emails to the subordinates for immediate attention at odd times, and especially on weekends and holidays, when they are attending family meetings, social gatherings, funerals, religious rituals, lobola and wedding ceremonies.

It has also emerged from this study that leaders under this category are constructively destructive. For example, the dictator lays down the law in his or her group and expects individuals to perform without questioning his or her authority. Debates over the definition of autocracy illustrate that autocratic leadership is an extreme form of transactional leadership, where a leader exerts high levels of power over his or her employees or team members. During interviews, Sehlodi Isaac Mampuru, a teacher by profession and a school principal (personal communication, 20 October 2018), rightly pointed out that the negative impact of autocratic leadership is that people within the team are given few opportunities for making suggestions, even if these would be in the team's or organization's interest. Sehlodi further indicated that most people tend to resent being treated like this. Endorsing Sehlodi's observations, Madikedike Simon Sete, a teacher by profession, but also a traditional healer (personal communication, 20 October 2018), remarked that worthy of note is the fact that the effects of autocratic leadership usually lead to high levels of absenteeism and staff turnover, and at times resignations, because team members do not see any reason why they should report for duty. In his view, team's output does not benefit from the creativity and experience of all team members, and so many of the benefits of teamwork are lost.

[8] Gardner (1993) defines 'Leadership' as the process of persuasion or example by which an individual (or leadership team) induces a group to pursue objectives held by the leader or shared by the leader and his or her followers. According to him, leadership style is the way in which that process is carried out. In his view, Leaders' styles encompass how they relate to others within and outside the organization, how they view themselves and their position, and to a very large extent – whether or not they are successful as leaders. Furthermore, Gardner postulates that Leadership styles are the ways in which a leader views leaderships and performs it in order to accomplish their goals.

- ✓ **Leading by example.**

Most leaders under this category cannot clearly articulate their expectations to their subordinates. Their turn around strategies are not clear and well defined. These leaders are not principled, but controversial and do not practice what they preach. Attesting to this viewpoint, Al Khajeh (2018:5) writes that autocratic leaders are classic and bossy in nature. According to him, the autocratic leaders want their subordinates to work according to them. Sharing more insight on this type of leadership style, Al khajeh further observes that the autocratic leaders force their followers to execute the services and strategies according to the narrow way (2018:5). Al Khajeh is of the opinion that autocratic leadership restricts the workplace socialization and communication which is cordial for effective organizational performance, and this type of leadership style is however, known to be effective for a short term (2015:5).

- ✓ **Good management plans in advance.**

I find it difficult to understand how some managers/leaders are administering/managing their departments or institutions. In case one is eager to achieve his/her aims/objectives, accomplish his/her mission and become productive, it is practically not possible, for example, plan for 2022 in 2022. It is worthwhile to mention here that this leadership style has been criticized by many scholars. They regard this as undemocratic. In particular, Khan et al. (2015:88) write that under this leadership style there is a clear division between the leader and the followers. These scholars observe that these leaders make decisions independently with little or no input from the rest of the group (2015:88). Khan et al. further indicate that under this leadership style, employees are expected to obey orders without receiving any explanations (2015:88).

2. **Charismatic Leadership.**

It has become evident from a thorough review of literature that a charismatic leadership style can appear like a transformational leadership style, in that the leader injects huge doses of enthusiasm into his or her team (change) and is very energetic in driving others forward (motivation). With regard to the attitude of a charismatic leader, it is truism that a charismatic leader can tend to believe more in him or herself than in a team (individualistic) and deduce or conclude (something) from evidence and reasoning rather than from explicit statements (often inferred), and this can create a risk that a project, or even an entire organisation might collapse if the leader were/was to leave (unconscious), **see Fig. 1.**

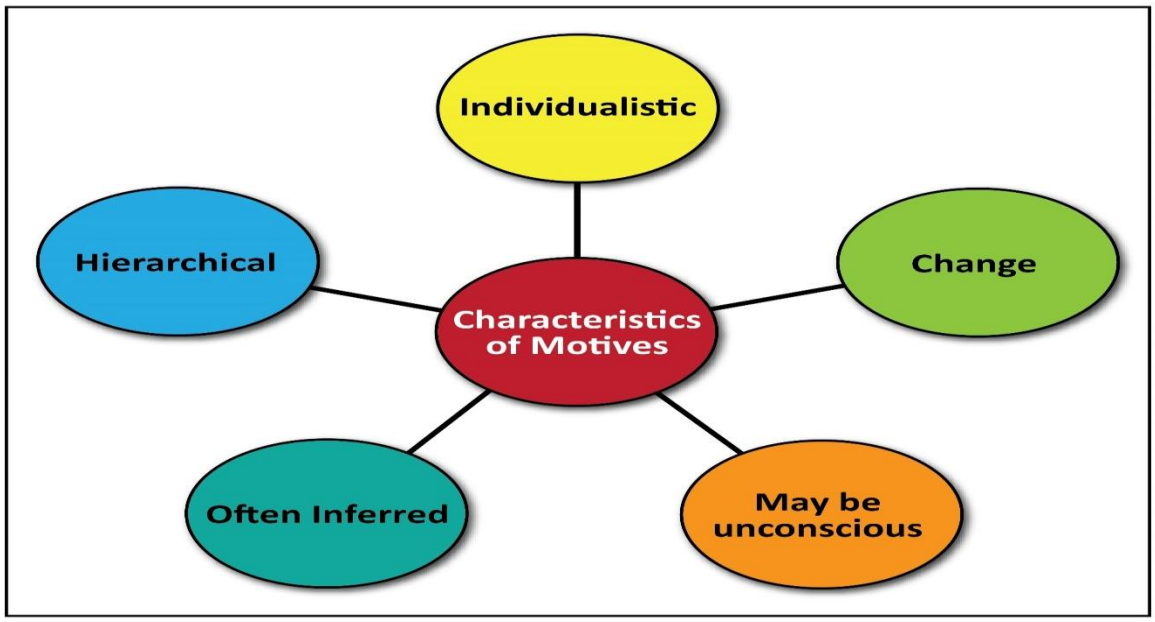

Figure 1: A charismatic leader can tend to believe more in him or herself than in a team (individualistic); carries great responsibility (hierarchical), injects huge doses of enthusiasm into his or her team (change), might create a risk for the project/organization to collapse (unconscious); and arrive at the conclusion by reasoning from evidence (often inferred).

Analysing the data, it was found that in the eyes of their followers, success is tied up with the presence of the charismatic leadership, and as such charismatic leadership carries great responsibility (hierarchical) and needs a long-term commitment from the leader.

3. **Task-Oriented Leadership.**

✓ **Short term goals, corridor communication, short notices, and unplanned meetings**

Closer investigation has revealed that a highly task-oriented leader focuses only on getting the job done and can be quite autocratic. Informal interviews indicated that this type of a leader will actively define the work and the roles required, put structures in place, plan, organize and monitor. Of particular interest is that fact that task-oriented leaders spare little thought for the well-being of their teams, and it is noticeable that this approach can suffer many of the flaws of autocratic leadership, with difficulties in motivating and retaining staff. When asked about the attitude of leaders or managers under this category, there was a consensus opinion among participants that some of these leaders do not know how to work with people and cannot differentiate between 'Leadership' and 'Ownership'. All participants agreed that these leaders are not considerate and are not skilful in continuously monitoring the welfare of team members. Some participants felt that some of these leaders like corridor communication, short notices and unplanned meetings neglecting the fact that series of meetings at times become meaningless.

✓ **Confidentiality; Protection of Personal Information**

During interviews, it was also established that due to ignorance and negligence, some leaders under this category can freely without guilt divulge personal information of team members, forgetting that team members must be treated with respect, and to ensure respect, he/she should maintain confidentiality. Some participants expressed dissatisfaction with this type of attitude or behaviour and felt that this form of practice is unacceptable and is not in consonance with the 'Protection of Personal Information Act No. 4 of 2013. This Act was signed by the President of South Africa in 2013, and came into effect in July 2020, and is compliance with the Act mandated for July 2021 (https://www.justice.gov.za/inforeg/docs/infoRegSA-POPIA-act2013-004.pdf). This act is also commonly known as POPIA and seeks to give effect to the constitutional right to privacy, and in so doing, it balances the right to privacy with other rights and interests, including the free flow of information within South Africa, and across its borders, but also adopts a principle-based approach to the processing of personal information. It is worthwhile to mention here that the main objective of POPIA is to 1) give effect to the right to privacy with respect to the protection of personal information, and 2) to provide for the lawful processing of personal information by public and private bodies in line with the constitutional values of 'democracy' and 'openness'. Within this context, communities and individuals have right to privacy, and information about them should be kept confidential, especially when disclosure should be harmful to them or the community (https://www.justice.gov.za/). The impression created during interviews is that abuse of power is a concern by almost all the participants, and to create a positive work environment, immediate intervention is a necessity. From the above discussion, it is evident that creating a positive work environment is a huge challenge for quite a considerable number of leaders. My statement of position is that at any workplace/environment, for one to be productive, he/she must be happy.

4. **Democratic or Participative Leadership**

It has emerged from this study that there are leaders who are renowned for their effectiveness and efficiency. These leaders are democratic and observe protocol or levels of teamwork (**see Fig. 2**). They are honest and open with their subordinates, observe knock-on and knock-off times, keep to their word, and fulfil all their promises. Although a democratic leader will make the final decision, they invite other members of the team to contribute to the decision-making process. In case an immediate response is required to submitted queries, they will respond (to team members) with speed and efficiency. As compared to leaders under Autocratic Leadership, these leaders are constructively constructive. Corroborating the above views, Khan et al. (2015:88) opine that the democratic manager keeps his or her employees informed about everything that affects their work and shares decision making and problem-solving responsibilities. In his view, this style of leadership requires the leader to be a coach who has the final say but gathers information from the staff members before making the decision.

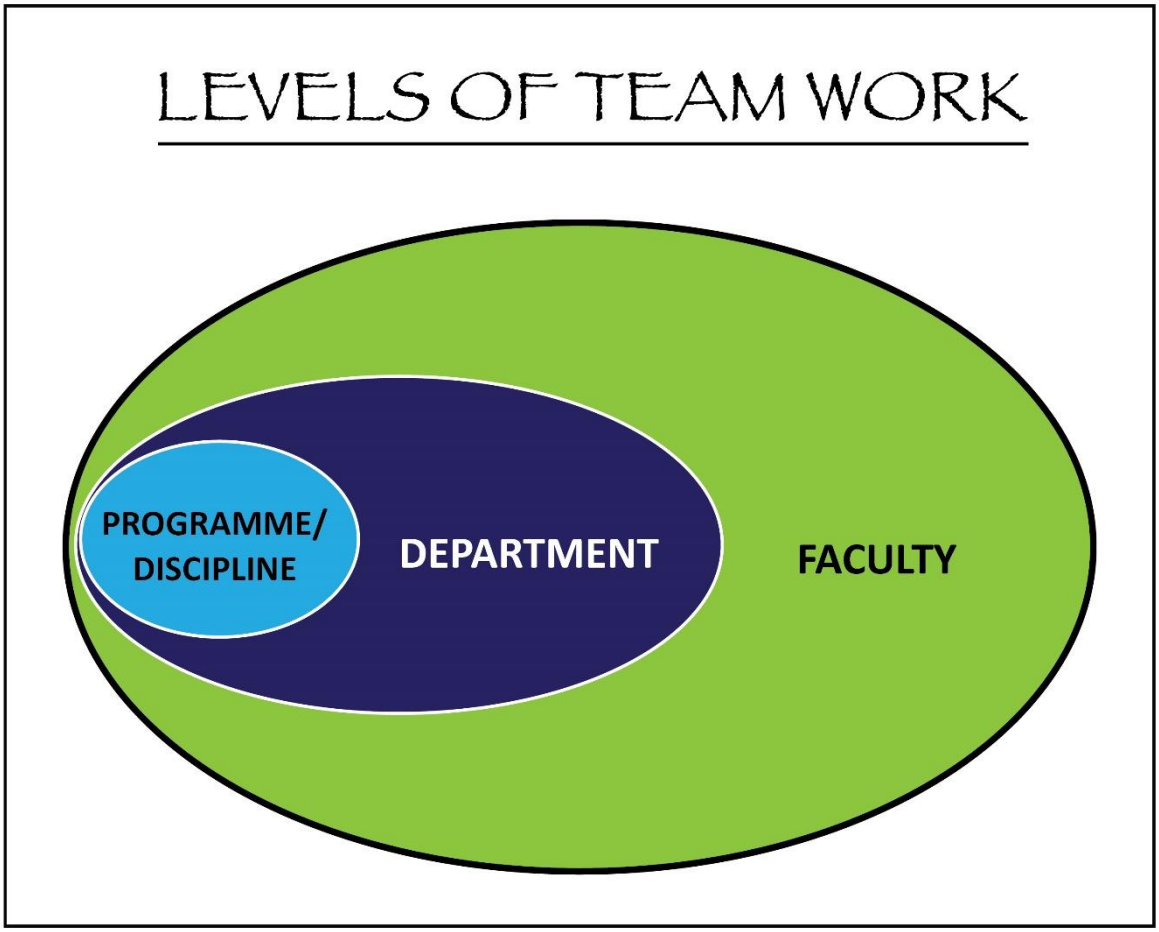

Figure 2: Democratic leaders observe protocol or levels of teamwork; are honest and open with their subordinates; and are effective and efficient.

As amply asserted by Yasir et al. (2016:9) in their article titled '*Leadership styles in relation to employees' trust and organizational change capacity: Evidence from non-profit organization',* for successful implementation and management of the change process, organizations are required to develop their capacity for change, which demands active, supportive, responsive, interactive, and trustworthy leadership. Regarding the effects of democratic or participative leadership, it is worthwhile to mention here that this type of leadership does not only increase job satisfaction by involving employees or team members in what's going on, but it also helps to develop people's skills. From personal observation of the author, employees and team members feel in control of their own identity, and so are motivated to work hard by more than just a financial reward (**see Fig. 3**).

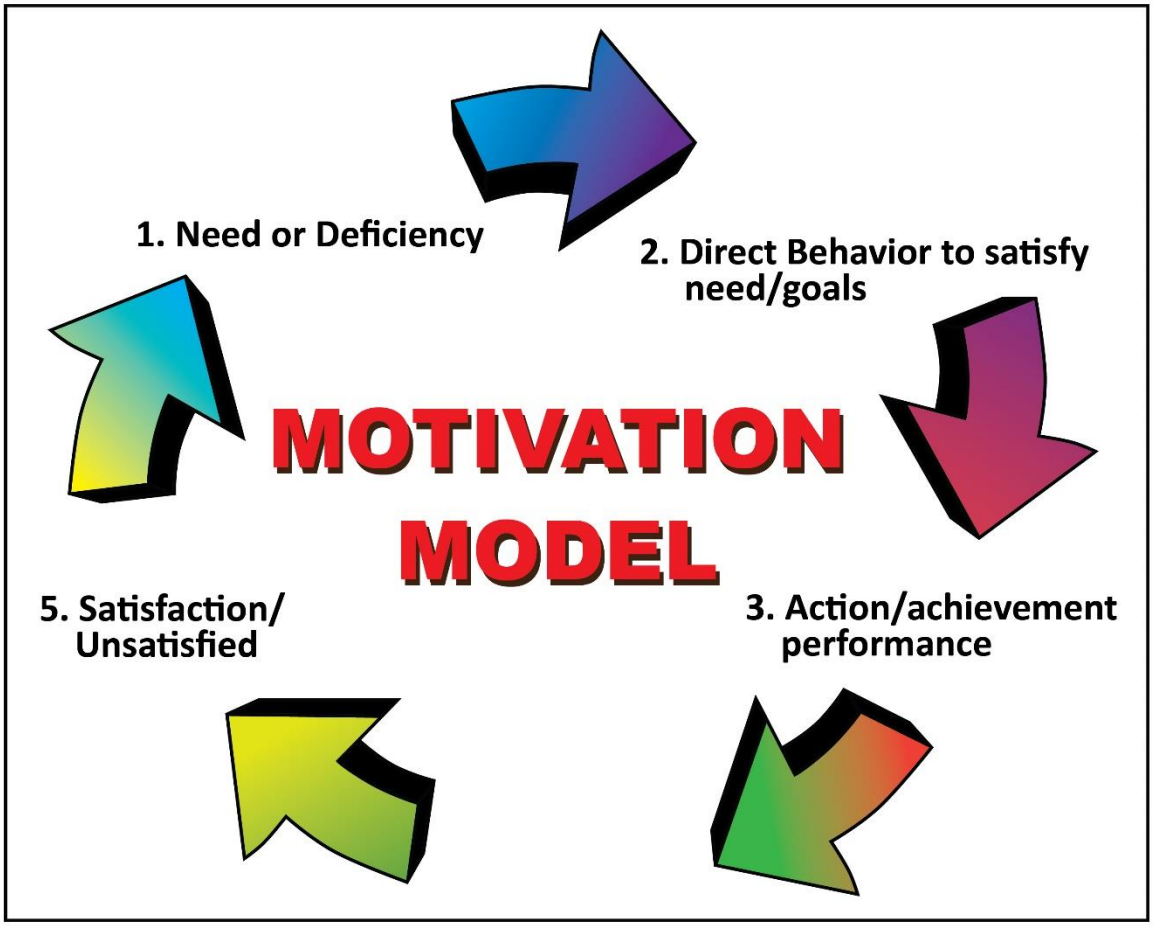

Figure 3: employees and team members feel in control of their own identity, and so are motivated to work hard by more than just a financial reward.

Closer investigation has also revealed that as participation takes time, this leadership style can lead to things happening more slowly than an autocratic approach, but often the end result is better. Based on the above discussion, it is in fact superfluous to argue that this type of leadership can be the most suitable where team working is essential, and quality is more important than speed to market for productivity. When participants were asked whether the special role of ancestors is basically to protect, correct and aimed at offering advice to their living dependents, there was a consensus that this is so. It was established that ancestors have on their part, unlimited powers over the lives of the living, have power over life and death, over sickness and health, and over poverty and prosperity; and their main desire, though, is to be remembered by their offspring/descendants. When asked if some of these leaders are born to be leaders, trained to be leaders or made to be leaders, there were different answers. Some felt that some of these leaders were made to be leaders and are not in possession of the required experience and qualifications as per advertised positions, and some have indicated that there are leaders who are not born leaders, lack leadership and managerial skills, and there are leaders who are born leaders but are taking a responsibility to be a privilege. Participants were asked about the power and significance of ancestors in African traditions. There was a consensus that ancestors are still regarded as members of their families, and they are primarily engaged in the affairs of their families with whom they perform various tasks, and they possess superior knowledge and are more powerful than humans.

During interviews, it was also established that some of these leaders are arrogant, autocratic, and aggressive because of inferiority complex, heredity, and family problems. Ironically, they want to convert academic arena in case of academia or any workplace into a battlefield. When asked about the attitude of autocratic leaders, all participants agreed that some if not all of these leaders do not have the constitution booklet of South Africa and

are not familiar with its contents. It was pointed out that their art of speaking is unacceptable. They can say anything at any time to their subordinates, they like publicity, want to be seen and to be worshipped. One of the participants remarked that these leaders cannot differentiate between leadership and ownership.

Summary

In contrast to different views and observations shared under two styles of Leadership, namely, transactional, and transformational, MacGregor Burns (2003) writes that 'Transformational Leadership', as its name implies, views leadership as based on transactions between a leader and followers. According to him, the leader sees human relations as a series of transactions. Thus rewards, punishment, reciprocity, exchanges (economic, emotional, physical) and other such 'transactions' are the basis of leadership. With regards to 'Transformational Leadership', he observes that it looks at leadership differently. According to him, it sees a true leader as one who can distil the values and hopes and needs of followers into a vision, and then encourage and empower followers to pursue their vision. MacGregor Burns further argues that argues that a transactional leader thinks of improvement or development as doing the same thing better: an organization that reaches more people, a company that makes more money. A transformational leader thinks about changing the world, even if only on a small scale.

Concluding Thoughts and Recommendations

The focus of this paper is on outlining a guide for understanding how different Leadership styles look like, which ones are more, and less effective, and how one can develop or change his/her style to come closer to the ideal he/she aspires to. Indications from the investigation have revealed that there are leaders who are not born leaders, lack leadership and managerial skills, and there are leaders who are born leaders but are taking a responsibility to be a privilege. The results of this study suggest that for the smooth running of the department/organization and to create a positive work environment, protocol should be observed for the attention of the Management.

Drawing on the work of other researchers and the author's fieldwork studies, and personal experience, it is evident that interpersonal trust within team members is important for an organization to perform well during the change phase. I have some hope that this study will be an eye opener to leaders/managers who want to own the departments or institutions. Working together creates more work than working alone. Barriers are ubiquitous. One profound thinker with non-myopic opinion in the history of mankind once said; for every problem there is a solution, if there is one try to solve it, and if there is none never mind. I am positive that 'together we can achieve more'. None of us is as smart as all of us (Ken Blanchard); There is no 'I' in 'Us'. These words of wisdom are endorsed by Han (2016) who believes that there are countless examples of how we get better each day, how we learn and apply what we know so that we can make our 'good' far 'better' and turn the 'better' into the 'best' so we can always be proud of what we do. It was concluded that some of the leaders were born leaders, specifically under the democratic or participative Leadership style; but some were made to be leaders and are not in possession of the required experience and qualifications as per advertised positions. It is my contention that as a team[9], we need each other to stay alive. I am aware that in any change situation there is always a denial.

Recommendations

Recommendations

Based on the research findings of this study, to create a positive and pleasant work environment, this paper proposes the following: 1) regular refresher courses or seminars should be organized to remind both leaders and managers in the context of this study about their roles and responsibilities, as well as the mission and vision statements of their respective institutions; 2) if you are unhappy with your work environment, observe protocol, and in case you cannot find an amicable or satisfactorily solution/answer to your problem, push yourself to reach where you want to be. Nobody is going to that for you, alternatively, move before you are removed. Life is too short for negativity. Good, Better, Best. Never let it rest. 'Till your good is better and your better is best' (St. Jerome 347 AD – 420 AD).

[9] In the context of this study, the word 'Team' refers to a group of individuals working together towards achieving a common goal or a group of people with a high degree of interdependence geared toward the achievement of a goal or the completion of a task.

References

1. Adorno, T. W. et al. 1953. *Studies in the Authoritarian Personality*. New York: Norton.
2. Adorno, T. W. 1973. *Negative Dialectics.* New York: Seabury.
3. Al Khajeh, E. H. 2018. Impact of Leadership Styles on Organizational Performance. *Journal of Human Resources Management Research,* Volume 2018 (2018), Article ID: 687849, pp. 1-10. DOI: 10.5171/2018.687 849.
4. Baker, M. T. 2010. *People: The Real Business of Leadership.* BookLocker.com.
5. Bennis, W. 1989. *Why leaders can't lead.* San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
6. Bhanot, D. et al. 2021. Stigma and Discrimination During COVID-19 Pandemic. *Frontiers Public Health* 8:577018; doi: 10.3389/fpubh.2020.577018;
7. Bloemen-Bekx, M. et al. 2021. Nurturing offspring's affective commitment through informal family governance mechanisms. *Journal of Family Business Strategy*, Volume 12 (2021) 100309.
8. Curtis, E. et al. 2019. Why cultural safety rather than cultural competency is required to achieve health equity: a literature review and recommended definition. *International Journal for Equity in Health,* Volume 18, Issue 174, pp. 1-17.
9. Fromm, E. [1941] 1969. *Escape from freedom.* New York, Avon.
10. Fromm, E. 1956. *The art of loving.* New York: Harper and Row
11. Fromm, E. [1961] 2008. *Marx's concept of man.* London, England: Routledge.
12. Fromm, E. [1973] 1997. *The anatomy of human Destructiveness.* London, England: Pimlico.
13. Gadirajurrett, H. et al. 2018. Impact of Leadership on Team's Performance. *Engineering and Technology Management Student Projects* 1912, pp. 1-10.
14. Gardner, J. 1993. *On Leadership.* New York, NY: Free Press.
15. Gemeda, H. K. & Lee, J. 2020. Leadership styles, work engagement and outcomes among information and communications technology professionals: A Cross-national study. *Heliyon* 6 (2020) eO3699; pp. 1-10.
16. Giuliani, R. W. 2002. *Leadership.* New York: Miramax Books.
17. Hesselbein, F. et al. 1996. *The Leader of the future.* San Francisco CA: Jossey-Bass Publishers.
18. Hill, L, A. 2007. Leadership transition: Becoming the Boss. *Harvard Business Review,* Vol. 11, pp. 1-19.
19. Horkheimer, M. and Adorno, T. W. 1972. *Dialectic of Enlightenment.* New York: Seabury.
20. Horkheimer, M. 1972b [1992]. *Critical Theory: Selected Essays,* translated by Matthew J. O'Connel. et al. New York: Seabury Press; reprinted Continuum: New York, 1992.
21. Khan, M. S. et al. 2015. The Styles of Leadership: A Critical Review. *Public Policy and Administration Research,* Vol. 5, No. 3, 2015, pp. 87-93.
22. Khan, Z. A. et al. 2016. Leadership Theories and styles: A Literature Review, *Journal of Resources Development and Management,* Volume 16, 2016, pp. 1-7.
23. Kleefstra, A. 2019. A Literature Review into Leadership Styles Discussed in the Past Five Years. *Open Journal of Social Sciences*, 2019, Volume 7, pp. 180-190.
24. Koleva, P. et al. 2010. Is corporate social responsibility the privilege of developed market economics? Some evidence from Central and Eastern Europe. *The International Journal of Human Resource Management,* Volume 21, No.2, February 2010, pp. 274-293.
25. Leonardo, Z. 2004. Critical Social Theory and Transformative Knowledge: The Functions of Criticism in Quality Education. *Educational Research*, Volume 33, No. 6. Theme Issue: Disciplinary Knowledge and Quality Education Part II (Aug-Sept. 2004), pp. 11-18.
26. Locke, E. 1991. *The Essence of Leadership: Four Keys to Leading Successfully.* San Francisco CA: New Lexington Press.
27. Marcuse, H. 1968. *Negations: Essays in Critical Theory.* Heinemann: London.
28. Marcuse, H. 1969. *Negations.* Boston: Beacon Press.
29. Marcuse, H. 1978. The Aesthetic Dimension. Boston: Beacon Press.
30. McEvoy, A. 2013. Privilege and Responsibility, 42 WASH U. J. L. & PO'LY 023 (2013); https://openscholarship.wustl.edu/law-journal_law-policy/vol42/iss1/8;
31. McLaughlin, N. 1999. Origin Myths in the Social Sciences: Fromm, the Frankfurt School and the Emergence of Critical Theory. *The Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie,* Volume 24, No. 1 (Winter ,1999), pp. 109-139.
32. Murari, K. 2011. Just! Five distinct leadership styles. *International Journal of Commerce and Management* – December 2011, Volume No.2 (2011), Issue No. 12 (December), pp. 1-37.
33. Ngwenyama, O. K. 2002. "The Critical Social Theory Approach to Information Systems: Problems and Challenges", in Information Systems Research: Contemporary Approaches and Emergent Traditions, H. E. Nissen, H. K. Klein, R. A. Hirschheim (eds.), North Holland, Amsterdam, 1991, pp. 267-280. Reprinted in: Myers, M. D. and Avison, D. E. (eds.), *Qualitative Research in Information Systems: A Reader.* Sage Publications: London.
34. Price-Dowd, C. F. J. 2020. Your leadership style: why understanding yourself matters. *BMJ Leader* 2020, Volume 4, pp. 165-167.
35. Sundheim, K. 2013. 'Defining, Improving and Teaching Leadership with those who know it best, *Forbes.com,* 10, 28 (2013).
36. Yasir, M. et al. 2016. Leadership styles in relation to Employees' Trust and Organizational Change Capacity: Evidence from non-profit Organizations. *Sage Open,* October-December 2016:1-12.

The Role of Marketing Management Education on Tourism Marketing Performance: A Systematic Review of Litratures By

Mr. Arega Enbiale Setegn
Lecturer, Wollo University, Ph.D. Fellow, Gujarat University,
Dr. Gurudutta P. Japee.
Head of the Department, Advanced Business Studies, Gujarat University,

ABSTRACT

Human life and daily activities, including leisure, recreation, and tourism, cannot be separated from education. Destination products and services are synonymous with branding in the tourism industry. Marketing serves as a link in the chain that leads to a successful business strategy. A dominant culture in an organisation is to focus on tourists or customers, competitors, and other marketing factors affecting market growth. As a result, the primary goal of this research is to evaluate the role of marketing management education on tourism marketing performance by reviewing various literatures. Marketing management education entails teaching the 7 ps of marketing mix elements such as product, price, promotion, place, physical evidence, people, and process, as well as analysing their impact on tourism. More than 13 articles were systematically reviewed for this study. Tourism education, according to the review results, not only increases many recruitment opportunities for organisations in need of well-trained personnel, but also organises the knowledge and skills for current and potential employees aspiring to develop careers in the tourism industry. Furthermore, the images, themes, and words used in tourism promotion for any destination become the destination's 'identity' and 'brand' for a long time. Tourism has evolved into a major science that is taught in higher education. Tourism education is the process by which tourist destinations prepare their human resources to work professionally in the developing tourism sectors. Meanwhile, it is a type of tourism activity that emphasises educational content to meet the needs and motivation of tourists to gain knowledge about travelling and other tourism activities. In general, marketing management educational courses such as product strategy and branding, pricing strategy, promotion mix strategies, distribution/placing strategies, and human resource management/people have a significant impact on tourism performance because students understand how to attract and retain tourists by utilising proper marketing mix elements. As a result, the researchers recomnd that to achieve sustainable tourism, residents' attitudes toward tourism and local well-being must be considered as part of tourism planning. Educators should encourage students to exceed their native predispositions and the curriculum should be a bundle of planned meanings.

Key Terms: Marketing Mix, Tourism Marketing, Education and Marketing Mix Elements

PAZARLAMA KARMASININ BANKA ÇALIŞANLARI İLE BANKA MÜŞTERİLERİNİN ÖNCELİKLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

(A RESEARCH ON DETERMINING THE PRIORITIES OF BANK EMPLOYEES AND BANK CUSTOMERS OF THE MARKETING MIX)

Dilşah MAK
Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel İşletme, ORCID ID: 0000-0003-0817-2870,
Dr. Öğr. Üyesi Zülkif YALÇIN
Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-4118-8316

ÖZET

Bankacılık hizmetleri tarihsel süreci boyunca tüm devletler için ekonomik ve sosyal gündemi belirleyen ana unsurların başında gelmektedir. Bankacılık hizmetleri toplumun kazançlarının güvende tutabilecekleri ve ihtiyaç halinde anında ulaşabilecekleri en güvenli limandır. Gelişen bilgi ve teknoloji ile finansal kuruluşlar arasında rekabet ortamı artmış ve müşterileri kazanmak için bankalar günümüzde rekabet koşullarının inanılmaz derecede hızlı ve değişken olması ile müşterilere yeni pazarlama yaklaşımları geliştirmelerine ihtiyaç duyulmuştur. Toplumlar daha önce mevduatlarını güvende tutabilmek adına aracı olarak bankacılık hizmetlerinden yararlanmaktaydı. Bankacılık hizmetlerinde rekabet ortamı olmadığı için müşterilerin banka tercihleri çok kısıtlıydı. Ancak rekabet ortamı ile farklı finansal kurumlar ortaya çıkmış ve müşterilerin banka tercihlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Banka ve diğer finansal kurumlar daha fazla müşteriye ulaşabilmek için yeni pazarlama stratejileri geliştirmiş ve bankacılık sektöründe satış ve pazarlama birimleri ile satış hedefleri olan operasyon birimleri banka işletmesinin kârlılığını artırmak için çalışmalara hız vermiştir. Çalışmamız bu noktada önem kazanmaktadır. Banka çalışanları ile banka müşterilerinin gözünde pazarlama karmasının işleyişi ve öncelikleri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı Tunceli İlinde faaliyet gösteren bankaların uygulamış oldukları pazarlama karması ve pazarlama stratejilerinin banka çalışanları ile banka müşterileri açısından önceliklerinin belirlenmesi ve bu önceliklerinin karşılaştırılmasıdır. Bu çalışma Tunceli ilinde faaliyet gösteren Denizbank, İş Bankası, Vakıf Bank, Garanti Bank, Ziraat Bankası ve Halk Bankası olmak üzere üç kamu bankası ile üç özel bankada toplam 26 banka çalışanı ve 136 banka müşterisi ile görüşme yapılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada pazarlama karması kıstaslarının önem derecelerinin belirlenmesi için AHP yöntemi kullanılarak; Tunceli ili bölgesinde 6 adet özel ve kamu bankaları üzerindeki etkilerini, bu bankaların pazarlama stratejilerini ve banka müşterileri ile Banka çalışanları gözünden bankacılık sektörü için uygun pazarlama karmasını belirlemek için pazarlama karması elemanlarının önem derecelerinin belirlenmesi araştırılmıştır. Çalışmanın pazarlama bilimine ve literatürüne katkı sunması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Karması, Bankacılık, AHP Yöntemi

ABSTRACT

Banking services are at the forefront of the main elements that determine the economic and social agenda for all states throughout its historical process. Banking services are the safest port where the profits of the society can be kept safe and can be reached instantly in case of need. With the developing information and technology, the competition environment between financial institutions has increased and banks need to develop new marketing approaches to customers due to the incredibly fast and variable competitive conditions today in order to win customers. Societies used banking services as an intermediary in order to keep their deposits safe. Since there was no competitive environment in banking services, customers' bank preferences were very limited. However, with the competitive environment, different financial institutions have emerged and changes have occurred in customers' bank preferences. Banks and other financial institutions developed new marketing strategies in order to reach more customers, and sales and marketing units in the banking sector and operational units with sales targets accelerated their efforts to increase the profitability of the bank's business. Our study gains importance at this point. The functioning and priorities of the marketing mix in the eyes of bank employees and bank customers constitute the subject of our study. The aim of our study is to determine the priorities of the marketing mix and marketing strategies implemented by the banks operating in Tunceli province in terms of

bank employees and bank customers and to compare these priorities. This study was carried out by interviewing a total of 26 bank employees and 136 bank customers in three public banks and three private banks, namely Denizbank, Isbank, Vakıf Bank, Garanti Bank, Ziraat Bank and Halk Bank operating in the province of Tunceli. In the study, using the AHP method to determine the importance of the marketing mix criteria; In order to determine the effects on 6 private and public banks in the Tunceli province region, the marketing strategies of these banks and the appropriate marketing mix for the banking sector from the eyes of bank customers and Bank employees, the determination of the importance levels of the marketing mix elements was investigated. It is hoped that the study will contribute to marketing science and literature.

Keywords: Marketing Mix, Banking, AHP Method

1.GİRİŞ

Bankaların temel faaliyet konusu, bireysel ve kurumsal müşterilerin finansal kaynak ve nakit ihtiyaçların kredi mekanizması aracılığıyla karşılanması ve kendi özkaynaklarını oluşturmak için müşterilerden mevduat toplamasıdır. Bankalar faaliyetlerine devam edebilmek için müşterilerden topladıkları mevduatlardan finansal kaynak temin ederek yabancı kaynak ve öz kaynak finansmanı aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. İşletmelerin temel amacı olan kar sağlama düşüncesine benzer şekilde bankaların da temel faaliyet amacı maksimum kâr elde etmektir.

Bankacılık sektörü çağa uyum sağlamak ve rekabetin çok yoğun yaşandığı piyasada özellikle müşterilerin bilişim teknolojisini aktif kullanmasını göz önünde bulundurup gelirlerini artırması ve sermayedarlarını memnun etmesi daha da zorlaşmaktadır. Bankalar rekabet ortamında karlılığını korumak, sektörde faaliyetlerine devam edebilmek ve sürdürülebilir kârlı bir büyümeyi sağlamak için pazarlama faaliyetlerine daha fazla önem vermiştir. Sektörde lider konuma gelmek yada rakiplerine göre avantaj sağlamak zorunda olan bankalar; müşteri beklentilere cevap verebilecek teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek yeniliği ön planda tutan misyon ile sürekli hizmet kalitesini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapması gereklidir.

Banka sahipleri ve karar alıcılarının belirledikleri pazarlama ve satış stratejilerini tüm banka çalışanlarına benimsetmesi ve verilen bu hedefleri sıkı sıkıya takip etmeleri sağlaması gerekmektedir. Çünkü karar alıcıların almış oldukları pazarlama ve satış stratejileri tüm departmanlarda çalışan personellerce benimsenmemiş olması; belirlenen hedefe ulaşmayı imkânsız hale getirecektir. Bu konuda çalışanların hizmet içi eğitimler ile sürekli geliştirilmesi banka kârlılığına olumlu katkı sağlayacaktır.

Günümüzde bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak bankalar; yeni müşteri kazanabilmek ve mevcut müşterilerin beklentililerine cevap verip müşteri tatmini sağlayarak başka bankaya geçişlerini engellemek için maliyetlerinin artmasına rağmen en uygun ürün ve hizmetlerin kalitesinden ödün vermeden ucuz sunabilmektedir. Bu kapsamda piyasada aktif rol almak ve yeni müşteri kazanmak isteyen bankalar özellikle internet ve mobil bankacılık, televizyon reklamları, ATM kullanımındaki kolaylık gibi hizmetlerle pazarlama ve hizmetlerin kalitesini daha da artırabilecektir.

Küresel piyasada rol alan bankalar ülke gelişmişliğine de katkı sunacağı göz önünde bulundurularak bankacılık hizmetlerinde sunacağı fırsatları pazarlamada belirlediği müşteri profilini iyi seçmesi gerekmektedir. Bunun için pazarlama ve satış stratejilerinde faaliyet sürdüreceği ülkenin yapısı ve küresel rekabette değişiklik gösteren ekonomik durumlara göre farklılıkları olumlu yönleriyle müşterilere aktaran ürün pazarlama ve hizmet sunumuna dikkat etmesi gerekmektedir.

Türkiye'de bankacılık hizmetleri sürekli yenilenen bir anlayış benimsemiş bunun sonucunda Türk bankacılık sisteminde klasik işleyiş tarzına son verilmiştir. Yeni hizmet ve tekniklerin müşteriye sunulması, uluslararası işlemlerin önem kazanması, rekabet ortamının gelişmesi, nakit dışı finans kaynaklarının ortaya çıkması ile bankalar satış odaklı strateji yerine müşteri memnuniyeti yani müşteri odaklı yeni bir anlayış geliştirmiştir.

Son yıllarda teknolojik gelişmelere bağlı geliştirilen pazarlama stratejileri ile bankacılık hizmetlerinde bilgi ve istatistik teknikleri bankacılık ve finans sektöründe aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü banka ve finansal kuruluşlar ürün pazarlamasında müşteri beklentilerine cevap vermek ve kredi hizmetlerinde müşterilere ulaşmak için yüz yüze satış yöntemleri geliştirmişlerdir. Rakiplerine fark atmak ve sürdürülebilir kârlılık için teknolojiye yatırım yapma zorunluluğu meydana gelmiştir.

Bundan dolayı çalışmamızın amacı banka sektöründe uygulanan pazarlama karmasının ve pazarlama stratejilerinin uygulanmasında hangi pazarlama stratejilerinin nasıl ve ne şekilde yoğun kullanıldığını tespit etmek ve pazarlama karmalarının uygulanmasında nasıl bir yol ve yöntem belirlendiğini belirlemektir. Tunceli

ili bölgesinde yapılan bu araştırmanın amacı pazarlama karması ve stratejilerinin Tunceli ilinde bulunan altı adet özel ve kamu bankaları üzerindeki etkilerini, bu bankaların pazarlama stratejilerini ve banka müşterileri ile Banka çalışanları gözünden banka ve finans kuruluşları için en uygun ve uygulanabilir pazarlama karmasını belirlemek için pazarlama karması oluşturan kıstasların önem derecelerinin belirlenmesini araştırmaktır.

2. BANKA SEKTÖRÜNDE PAZARLAMA KARMASI VE PAZARLAMA STRATEJİLERİ UYGULAMALARI: TUNCELİ İLİ ÖRNEĞİ

2.1. Çalışmanın Amacı

Pazarlama stratejileri işletme politikalarına uygun ve yönetimin hedeflerini gerçekleştirmek üzere belirlenen pazarlama taktiği, hedefi, yöntem ve uygulamalarıdır. Banka sektörü tüm kamu ve özel işletme için ve bireysel ve tüzel kişilikler için yatırım yapmak amacıyla ihtiyaç duyduğu finansman desteğini sağlamak veya nakit ihtiyacı duyan kişilere nakit ihtiyacı sağlamak üzere kurulan büyük finansman şirketleridir. Bu sektörde kullanılan ve satışa sunulan paradır. Bundan dolayı çalışmamız önem kazanmaktadır. Banka sektöründe pazarlama karmasını ve pazarlama stratejilerinin uygulamasına yönelik olan bu çalışmamızda nitel sorularla amaca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bundan dolayı çalışmamızın amacı banka sektöründe uygulanan pazarlama karmasının ve pazarlama stratejilerinin uygulanmasında hangi pazarlama stratejilerinin nasıl ve ne şekilde yoğun kullanıldığını tespit etmek ve pazarlama karmalarının uygulanmasında nasıl bir yol ve yöntem belirlendiğini belirlemektir. Bu çalışmada Tunceli ili bölgesinde yapılan bu araştırmanın amacı ilde pazarlama karma ve stratejilerinin Tunceli ilinde bulunan beş adet özel ve kamu bankaları üzerindeki etkilerini, bu bankaların pazarlama stratejilerini ve banka müşterileri ile Banka çalışanları gözünden bankacılık sektörü için uygun pazarlama karmasını belirlemek için pazarlama karması elemanlarının önem derecelerinin belirlenmesini araştırmaktır.

2.2. Çalışmanın Önemi

Pazarlama stratejileri; ürünlerin veya kişilerin kendileri ile ilgili artı yanları karşı tarafa nasıl sunduğu ve nasıl ne şekilde anlattığı ile ilişkilidir. Yaşanan ekonomik gelişmeler ve değişmeler sonucunda toplumun büyük kısmı nakit kullanımdan ziyade banka ve banka uygulamaları üzerinden işlem yaparak değişik faktörlerden faydalanmaya başlamışlardır. Bankalar günümüzde sadece birikimleri değerlendirmek için değil günlük yaşamlarımızda hayatımızı kolaylaştıracak önemli değişiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Çalışmamız bu yönüyle anlam kazanmaktadır. Çalışmamızın önemi, bankaların uyguladıkları pazarlama karmasının ve pazarlama stratejilerinin nasıl uygulandığını tespit etmek ve bu tespiti yaparken nasıl bir yol ve yöntem uyguladıklarını belirleyip banka sektöründe faaliyet gösteren işletmelere bu alanda yol gösterip, pazarlama bilimi ve işletme bilimine katkı sunmaktır. (Ulukuş, 2011).

2.3. Yöntem

Çalışmada birincil veri kaynağı olarak nitel bir çalışma yapılacak olup, banka müşterileri ve banka çalışanları ile görüşmeler sağlanarak konu hakkında fikirler alınmış olup tezin yöntemi belirlenmiştir. Çalışmada banka çalışanlarına ve banka müşterilerine anket uygulanarak pazarlama karmasının kıstasları araştırılmıştır.

Çalışmada görüşlerine başvurmak için Tunceli ilinde faaliyet gösteren Denizbank, İş Bankası, Vakıf Bank, Garanti Bank, Ziraat Bankası ve Halk Bankası 3 kamu bankası ile 3 özel banka olmak üzere toplam 6 banka yöneticisi ve 126 banka müşterisi ile görüşme yapılmıştır.

Çalışmamıza konu nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların olduğu şekilde, gerçekleştiği alanda birbirini tamamlayıcı bir şekilde belirterek ortaya çıkarılacak sürecin izlenmesine fırsat tanıyan bir araştırma yöntemidir (Öztürk, 2015).

Bu çalışmada pazarlama karması kıstaslarının önem derecelerinin belirlenmesi için AHP yöntemi kullanılmıştır. Çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP yöntemi 1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından geliştirmiştir. AHP yöntemi, sorunları hiyerarşik bir yapıda ele alan ve iki değişken unsuru karşılaştırma yöntemi ile ele alan bir ÇKVV tekniğidir. Çok kriterli karar verme yöntemin karar verme sürecinde nesnel ve öznel faktörleri bir araya getirmeyi sağlayan kuvvetli ve kolay anlaşılabilen bir yöntemdir (Aydın, v.d. 2009:69).

Çalışmamızda olduğu gibi AHP karar almada, çalışanların yada müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini önceleyen, nitel ve nicel değişkenleri beraber ele alan bir yöntemdir. Çalışmamızda AHP yöntemi kullanmamızın sebebi öznel kıstasları değerlendirmeye almasıdır. Diğer seçeneklerin karar sürecinde bulunmadığı sadece kriter

ağırlıklarının tespit edilmesi istenilen bir karar verme probleminin AHP ile çözümlenebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken adımlar aşağıda tanımlanmıştır (Yapraklı ve Erdal 2015: s. 488).

2.3.1. Araştırmanın Hipotezleri Analizi ve Yorumlanması

Çalışmada özel banka ile kamu bankası çalışanları ve müşterilerin 4P (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) ve 3K (İnsan, süreç, Fiziksel ortam) karmasının değerlendirilmesi için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi çok kriterli karar verme yöntemlerinden en çok kullanılan direkt veri üzerinde uygulanabilen bir sistemdir. TOPSİS yöntemi ile birbirinde bağımsız alternatif seçeneklerin belirlenen kriterlere göre alabileceği maksimum ve minimum değerler arasında en uygun çözüme uzaklıkları hesaplanarak sıralanmasına imkan tanımaktadır. Alternatifi 'n' sayıda, kriterleri 'm' tane olan çok kriterli karar verme problemi m boyutlu uzayda n noktaları ile gösterilebilir. Hwang ve Yoon (1981) TOPSIS yöntemi, alternatif çözüm noktasının pozitif-ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif-ideal çözüme en uzak mesafede olacağı varsayımına göre oluşturmuşlardır (Eleren, Karagül, 2008;6).

Banka Çalışanları İçin Hipotezler

1-Ürün karmasının değerlendirilmesinde; ***yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.

2-Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde; ***banka reklamları unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.

3-Fiyat karmasının değerlendirilmesinde; ***düşük maliyet unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir.

4-Dağıtım karmasının değerlendirilmesinde; şubeye ***kolay ulaşım unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir.

5- 3 P İnsan karmasının değerlendirilmesinde; kişisel ***ilgi unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.

6-3 P Fiziksel ortam karmasının değerlendirilmesinde; ileri ***teknoloji unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.

7-3 P Süreç karmasının değerlendirilmesinde; müşteriye ***uygun zamanda hizmet unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir.

Banka Müşterileri İçin Hipotezler

1-Ürün karmasının değerlendirilmesinde; ***yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.

2-Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde; tutundurma ***stratejileri unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.

3-Fiyat karmasının değerlendirilmesinde; aynı ***fiyata karşılık daha fazla hizmet unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.

4-Dağıtım karmasının değerlendirilmesinde; ATM ***bulunabilirliği unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.

5- 3 P İnsan karmasının değerlendirilmesinde; yardıma ***isteklilik unsuru*** kamu bankası müşterileri için özel banka müşterilerine göre daha önemlidir.

6- 3 P Fiziksel ortam karmasının değerlendirilmesinde; ileri ***teknoloji unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.

7- 3 P Süreç karmasının değerlendirilmesinde; müşteriye ***uygun zamanda hizmet unsuru*** kamu bankası müşterileri için özel banka müşterilerine göre daha önemlidir.

Şekil 1. Model Karşılaştırılması

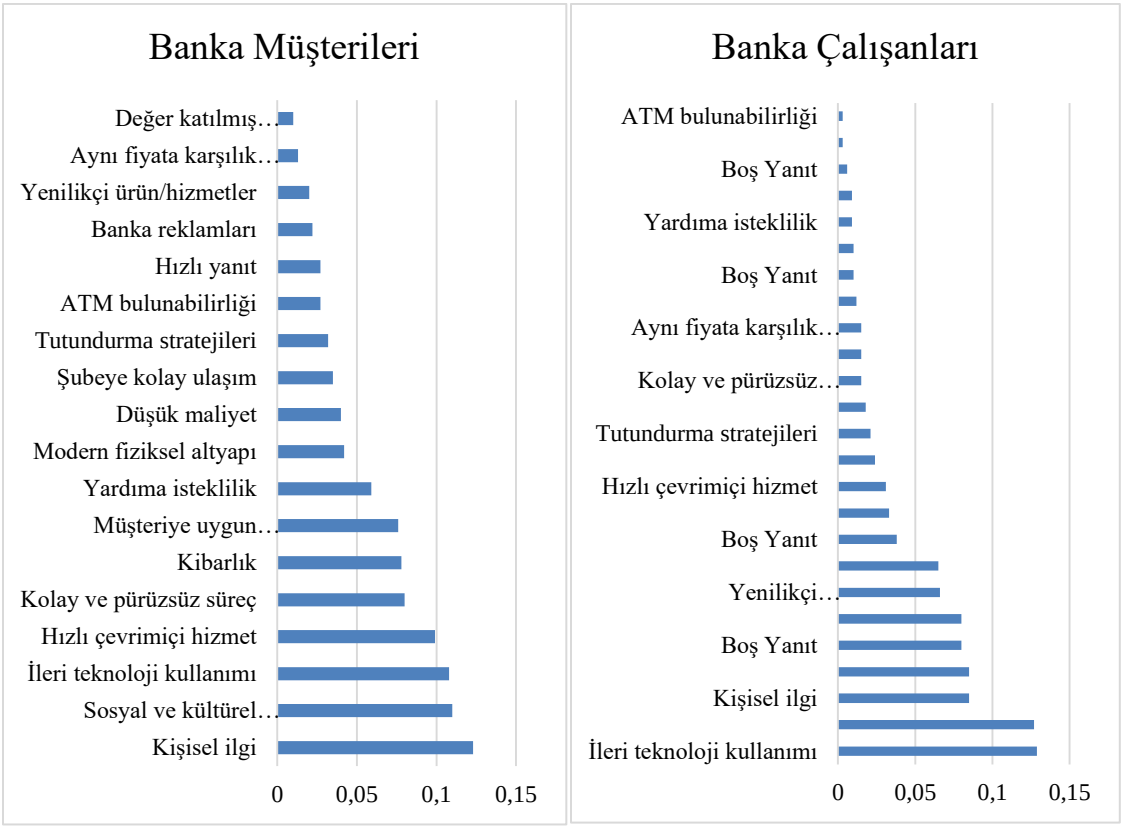

Şekil 1. İncelendiğinde banka müşterilerini bankalardan beklentilerinin en önemlisi olarak kişisel ilgi, sosyal ve kültürel etkinlikler, ileri teknoloji kullanımı, hızlı çevrim içi yanıt kolay ve pürüzsüz süreç, kibarlık gibi hususlara önem verdiği anlaşılmıştır. Banka müşterileri kendisi ile yakında ilgilenilmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir. Hizmet sunucularına erişimden çevrim içi iletişim ve ileri teknolojiyi kullanma beklentileri yüksektir. Banka çalışanları gözünden bakıldığında ise; çalışanların iş ve işlemlerinde öncelikli olarak ileri teknoloji kullanımı, kişisel ilgi, yenilikçi ürün şeklinde ankete yanıt vermiştir. Banka çalışanları müşteriye hizmet sunarken ileri teknoloji ileri işlemleri daha kolaylaşacağını değerlendirmektedir. Aynı zamanda banka yöneticilerinin kendileri ile ilgili etkin katılım konusunda desteklenmemesi ve bankada kendi ilgileri ile ilgili operasyonlarda çalışmanın verimliliği artıracağı sonucu ortaya çıkmıştır.

3. BANKA ÇALIŞANLARI İLE BANKA MÜŞTERİLERİN PAZARLAMA ALGILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Tablo 1. Banka Çalışanları İçin Hipotez Kabul/Ret Durumu

H1	Ürün karmasının değerlendirilmesinde; ***yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.	**KABUL**
H2	Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde; ***banka reklamları unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.	**RET**
H3	Fiyat karmasının değerlendirilmesinde; ***düşük maliyet unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir.	**KABUL**
H4	Dağıtım karmasının değerlendirilmesinde; şubeye ***kolay ulaşım unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir.	**RET**
H5	3 P İnsan karmasının değerlendirilmesinde; kişisel ***ilgi unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.	**KABUL**
H6	3 P Fiziksel ortam karmasının değerlendirilmesinde; ileri ***teknoloji unsuru*** özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemlidir.	**KABUL**

H7	3 P Süreç karmasının değerlendirilmesinde; müşteriye ***uygun zamanda hizmet unsuru*** kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir	**KABUL**

Tablo 2. Banka Müşterileri İçin Hipotez Kabul/Ret Durumu

H1	Ürün karmasının değerlendirilmesinde; ***yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H2	Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde; tutundurma ***stratejileri unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H3	Fiyat karmasının değerlendirilmesinde; aynı ***fiyata karşılık daha fazla hizmet unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H4	Dağıtım karmasının değerlendirilmesinde; ATM ***bulunabilirliği unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H5	3 P İnsan karmasının değerlendirilmesinde; yardıma ***isteklilik unsuru*** kamu bankası müşterileri için özel banka müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H6	3 P Fiziksel ortam karmasının değerlendirilmesinde; ileri ***teknoloji unsuru*** özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir.	**KABUL**
H7	3 P Süreç karmasının değerlendirilmesinde; müşteriye ***uygun zamanda hizmet unsuru*** kamu bankası müşterileri için özel banka müşterilerine göre daha önemlidir.	**RET**

Bu bölümde banka çalışanları ve banka müşterilerinin pazarlama elemanlarının ana kriter ve alt kriterlere bakış açıları karşılaştırılmıştır. Daha sonra ana kriterlere bağlı olarak oluşturulan alt kriterlerin hipotezleri ret yada kabul durumuna göre ikili karşılaştırma yapılmıştır. Banka çalışanları ve banka müşterilerin bakış açısına göre pazarlama karmasının ana kriterleri olan ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma, insanlar, fiziksel kanıt ve süreç pazarlama karması elemanları ve bu elemanların alt kriterleri olan kolay ve pürüzsüz süreç, hızlı çevrimiçi hizmet, müşteriye uygun zamanda hizmet, kişisel ilgi, kibarlık, yardıma isteklilik, hızlı yanıt, banka reklamları, sosyal ve kültürel etkinlikler, tutundurma stratejileri, modern fiziksel altyapı, ileri teknoloji kullanımı, yenilikçi ürün/hizmetler, değer katılmış ürün/hizmetler, düşük maliyet, aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet, şubeye kolay ulaşım, ATM bulunabilirliği, önem dereceleri incelenmiştir.

Banka çalışanlarının bakış açısıyla incelendiğinde pazarlama karmasının ana kriterleri üzerinde en fazla etkiyi "süreç" elemanının yaptığı görülmektedir. Süreç elemanı ağırlığı 0,255 olarak ölçülmüştür. Süreç elemanından sonra en fazla etki "İnsanlar" elamanı olarak ölçülmüştür. Pazarlama karması elemanlarının önem dereceleri değerlendirildiğinde; sırasıyla "Süreç, İnsanlar, Fiziksel ortam, fiyat, Tutundurma Ürün ve Dağıtım" şeklinde olduğu görülmektedir. Banka müşterilerinin bakış açısıyla bakıldığında ise pazarlama karmasının ana kriterleri üzerinde en fazla etkiyi sırasıyla; İnsanlar, Süreç, Tutundurma, Fiziksel ortam, Dağıtım, Fiyat ve Ürün kriteri olduğu tespit edilmiştir. Ana kriterlere bakış açısında müşterilerin kendileri ile yakından ilgilenmesini, kibar ve her zaman yardıma istekli banka çalışanları görmek istediklerini belirtmiştir. Banka çalışanları ise ana kriterleri belirlerken özellikle müşteriye uygun zamanda hizmet etmeyi ve hizmette kolay ve pürüzsüz bir sürecin yaratılmasını bekledikleri dile getirmiştir.

Banka çalışanlarının alt kriterleri belirlerken ankete verdikleri cevaplara göre; dağıtım elemanının alt kriteri şubeye kolay ulaşım modele en çok etki eden kriterdir. Diğer ana kriterlerin önem sırasına göre bakıldığında; şubeye kolay ulaşım, ileri teknoloji kullanımı, müşteriye uygun zamanda hizmet, yenilikçi ürün/hizmetler, düşük maliyet, sosyal ve kültürel etkinlikler, kişisel ilgi, kibarlık, tutundurma stratejileri, değer katılmış

ürün/hizmetler, aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet, hızlı çevrimiçi hizmet, boş yanıt, boş yanıt, boş yanıt, boş yanıt, boş yanıt, boş yanıt, boş yanıt, modern fiziksel altyapı, ATM bulunabilirliği, kolay ve pürüzsüz süreç, yardıma isteklilik ve şeklinde olduğu görülmektedir. Banka müşterileri ise alt kriterlerin önem sıralaması; sosyal ve kültürel etkinlikler, düşük maliyet, ileri teknoloji kullanımı, yenilikçi ürün/hizmetler, ATM bulunabilirliği, şubeye kolay ulaşım, hızlı çevrimiçi hizmet, kişisel ilgi, değer katılmış ürün/hizmetler, modern fiziksel altyapı aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet, kolay ve pürüzsüz süreç, müşteriye uygun zamanda hizmet, kibarlık, yardıma isteklilik, tutundurma stratejileri, hızlı yanıt, banka reklamları şeklinde olduğu görülmektedir. Banka çalışanları hizmet alımında sosyal ve kültürel etkinlik beklentisi içerideyken banka çalışanlarının dağıtım kanallarının daha uygun halde sunulması gerektiğini belirtilmiştir.

Banka çalışanları ve banka müşterilerinin özel ve kamu bankalarına bakış açısına göre pazarlama karmasında ikili karşılaştırma yönteminde hipotezler karşılaştırılırken aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Banka çalışanlarının; Ürün karmasının değerlendirilmesinde, yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemli olduğunu belirtiştir. Ürün karmasının değerlendirilmesinde; yenilikçi ürün ve hizmetler unsuru özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemli olduğunu belirtmiştir.

Banka çalışanları ve banka müşterileri açısından Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde, banka reklamları unsuru özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre az önemli olduğu hipotezi oluşurken; banka müşterilerin ise, Tutundurma karmasının değerlendirilmesinde; tutundurma stratejileri unsuru özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Banka çalışanlarının; Fiyat karmasının değerlendirilmesinde, düşük maliyet unsuru kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemlidir hipotezi kabul edilirken banka müşterilerinin Fiyat karmasının değerlendirilmesinde; aynı fiyata karşılık daha fazla hizmet unsuru özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemlidir. Hipotezi kabul edilmiştir.

Banka çalışanlarının; Dağıtım karmasının değerlendirilmesinde, şubeye kolay ulaşım unsuru kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre az önemli olduğu sonucu ortaya çıkmışken, banka müşterilerinin dağıtım karmasının değerlendirilmesinde; ATM bulunabilirliği unsuru özel banka müşterileri için kamu bankası müşterilerine göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Banka çalışanların;3P İnsan karmasının değerlendirilmesinde, kişisel ilgi unsuru özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilirken, banka müşterilerinin 3 P İnsan karmasının değerlendirilmesinde; yardıma isteklilik unsuru kamu bankası müşterileri için özel banka müşterilerine göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Banka çalışanları ve banka müşterileri açısından her iki grupta da 3 P Fiziksel ortam karmasının değerlendirilmesinde; ileri teknoloji unsuru özel banka çalışanları için kamu bankası çalışanlarına göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Banka çalışanları açısından 3 P Süreç karmasının değerlendirilmesinde; müşteriye uygun zamanda hizmet unsuru kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha önemli olduğu hipotezi kabul edilmişken banka müşterileri açısından müşteriye uygun zamanda hizmet unsuru kamu bankası çalışanları için özel banka çalışanlarına göre daha az önemli olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Banka müşterilerini bankalardan beklentilerinin en önemlisi olarak kişisel ilgi, sosyal ve kültürel etkinlikler, ileri teknoloji kullanımı, hızlı çevrim içi yanıt kolay ve pürüzsüz süreç, kibarlık gibi hususlara önem verdiği anlaşılmıştır. Banka müşterileri kendisi ile yakında ilgilenilmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir. Hizmet sunucularına erişimden çevrim içi iletişim ve ileri teknolojiyi kullanma beklentileri yüksektir.

Banka çalışanları gözünden bakıldığında ise; çalışanların iş ve işlemlerinde öncelikli olarak ileri teknoloji kullanımı, kişisel ilgi, yenilikçi ürün şeklinde ankete yanıt vermiştir. Banka çalışanları müşteriye hizmet sunarken ileri teknoloji ileri işlemleri daha kolaylaşacağını değerlendirmektedir. Aynı zamanda banka yöneticilerinin kendileri ile ilgili etkin katılım konusunda desteklenmemesi ve bankada kendi ilgileri ile ilgili operasyonlarda çalışmanın verimliliği artıracağı sonucu ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ

Bankacılık sektöründe teknolojik gelişmelere bağlı olarak hızla gelişmekte ve yeni pazarlama teknikleri kullanmaktadır. Günümüzde klasik bankacılık anlayışı sona ermiş buna bağlı olarak internet ve mobil

bankacılık sistemine geçiş sağlanmıştır. Ayrıca, bankacılık sektörü haricinde farklı finansman kuruluşları ortaya çıkarak bankalar açısından rekabet ortamı daha da artmıştır.

Çalışmamızda hem Banka çalışanları hem de banka müşterilerinin bakış açısıyla Tunceli ili özelinde bankacılık sektörü için önem sırasına göre süreç, insanlar, tutundurma, fiziksel ortam, ürün, fiyat ve dağıtım pazarlama karması elemanları olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmamızda ele alınan pazarlama karması elemanlarından insanlar, süreç ve Fiziksel ortam elemanlarının banka çalışanları ve banka müşterileri açısından en önemli etkenler olduğu tespit edilmiştir. Pazarlama karması ilk ortaya çıktığı günden itibaren hemen hemen bütün sektörlere uygulanabildiği, çalışmamızda da olduğu gibi bankacılık ve finans işlemlerinde de kullanılabileceği gösterilmiştir. Piyasada sunulan hizmetlerin fiyatlandırılması genellikle birbirine yakın olmaktadır. Bankalar yada hizmet sunucuları rakiplere göre farklılık yaratması bekleniyorsa bunu sadece etkin pazarlama stratejileri yapabildiği aşikardır.

Bu çalışma sadece kamu ve bazı özel banka çalışanları ile banka müşterilerine uygulanmıştır. Pazarlama karması değerlendirilirken bankacılık hizmetleri ele alınmış olup yine bizim konu ile ilgili kredi, sigorta ve hisse senedi gibi diğer finansal hizmetlerde de uygulanabilmesi literatür açısından zenginlik katacaktır. Benzer şekilde, ileride yapılacak çalışmalarda pazarlama karması elemanlarının farklı kombinasyonlarının banka performansına etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

1. **Alabay M. N.,** 2015. Geleneksel pazarlamadan yeni pazarlama yaklaşımlarına geçiş süreci, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15 (2)*, 213-235.
2. **Balsöz, F. M.,** 2004. Bankacılıkta Değişen Pazarlama Anlayışı Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Ankara.
3. **Çitoğlu, E.,** 2004. Bankalarda kredi pazarlaması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
4. **Çivi, H.,** 1985, Türkiye'de Bankacılık-Teori, Uygulama ve Sonuçlar, Fon Matbaası, Ankara.
5. **Dinç Y.,** 2017. Banka pazarlaması ve yeni nesil bankacılık ampirik bir araştırma, İstanbul, Beta Yayınları.
6. **Eleren**, **A.,** & Karagül, M. (2008). 1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 1-14.
7. **Görgülü, G. ve Şencan Görgülü, N.,** 2010. Pazarlama 3.0 Yeni Çağın Pazarlama Yaklaşımı. Pazarlama 3.0 kitaplığı, İstanbul.
8. **Korkmaz, A. C., 2020.** Katılım Bankacılığında Pazarlama Stratejileri ve Özellikleri. *Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
9. **Öztürk, H.,** 2015. Nitel ve Nicel Araştırma Nedir? Aralarındaki Farklar Nelerdir?
10. **Seyhan, Ö.**, 2017. Bankacılıkta Pazarlama Bölümlendirilmesi ve Ülke Uygulamaları. *Yüksek Lisans Tezi.* Başkent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
11. **Bakan, S.,** 2001. Osmanlıdan Günümüze Türk Bankacılık Kesimi, İktisat Dergisi, Sayı 34, S. 417-426.
12. **Soygür, İ.C.,** 2018, Bankacılık Sektöründe Pazarlama ve Satış Yönlü Hedef Baskısının Banka Personeli Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Yüksek Lisans Tezi.* Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
13. **1 Ulukuş, E.,** 2011. Bireysel Bankacılıkta Pazarlama Stratejileri. *Yüksek Lisans Tezi.* Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
14. **1 Yapraklı T. Ş. ve Erdal H.**, 2015. Bankacılık Sektöründe Pazarlama Karması Elemanlarının Önceliklerinin Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 481-500.

ANGLO-SAKSON ÜLKELERİNİN MUHASEBE SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE MUHASEBE SİSTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

(COMPARISON OF THE ACCOUNTING SYSTEMS OF ANGLO-SAXON COUNTRIES WITH THE ACCOUNTING SYSTEM OF TURKEY)

Meltem YOLUK
Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel İşletme, ORCID ID: 0000-0003-3576-5655,
Dr. Öğr. Üyesi Zülkif YALÇIN
Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-4118-8316

ÖZET

Çalışmanın amacı, Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemi ve tarihçesi incelenerek Türkiye'nin muhasebe sistemi ve UMS/UFRS kapsamında karşılaştırılması, dolayısıyla, Anglosakson devletlerinde mevcut muhasebe sisteminin meydana getirdiği sorunlar, eksiklikler üzerinde durularak aralarındaki farklılıklar ve benzerlikleri belirlemektir. Günümüzde küreselleşmenin ve uluslararası ticaretin artmasıyla muhasebe sisteminin de ortak standartlara cevap vermesini zorunlu hale gelmiştir. Uluslararası faaliyet gösteren şirketler ekonomik kararlar alırken dünyada çeşitlilik ve farklılık gösteren muhasebe sistemlerine göre yapılan mali tabloları incelerken güçlükler yaşanmaktadır. Bu çalışmamızla Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemi tanıtılarak bu güçlüklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmamızın amacı Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarının günümüz koşullarında ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verip vermediğini araştırmak amacıyla Anglosakson ülkeleri ve Türkiye Muhasebe Sistemi bağlamında incelenmesini sağlamak ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip uyumlaştırma yapmaktır. Çalışmamızda Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemleri ile Türkiye muhasebe sisteminin tarihsel gelişimleri, etkilendiği kültürler, muhasebe sistemleri içinde hesap planları, muhasebe kayıt yöntemleri, muhasebe ilkeleri, bilanço ve gelir tablosu, UMS/ UFRS uyumları, vergi sistemleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Aynı zamanda Anglo-sakson ülkeleri ile Türkiye'nin muhasebe sistemlerinin karşılaştırılması yapılarak tabloda sunulmaktadır. Bu çalışma ile ülkemizde literatür taramasında çok az veriye sahip olduğumuz diğer ülkelerin muhasebe sistemleri de literatüre kazandırılmış olacaktır. Aynı zamanda çok uluslu şirketlerin muhasebe kayıtlarını ve sonuç raporlarını uyumlaştırmasında da bu çalışmamız yardımcı olacaktır. Son olarak çalışmamız Anglosakson ülkeleriyle gelecekte oluşturulabilecek ortak muhasebe sistemi için kullanılabilecektir. Çalışmamız bu yönleri ile önem kazanmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Anglo-Sakson ülkeleri hakkında kısa bir tanıtım yapılacaktır. Daha sonra bu ülkelerin muhasebe sistemleri detaylı incelenecektir. İncelenen bu muhasebe sistemleri belirlenen kriterlere göre tablolaştırılıp Türkiye muhasebe sistemi ile olan ayrışma ve çakışmaları belirlenecektir. Bu çalışma ile muhasebe bilimine ve literatürüne katkı sunulması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Anglosakson Ülkelerinin Muhasebe Sistemi, Türkiye Muhasebe Sistemi. UMS/UFRS

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the accounting system and history of the Anglo-Saxon countries and to compare Turkey's accounting system and within the scope of IAS/IFRS, therefore, to determine the differences and similarities between them by emphasizing the problems and deficiencies of the current accounting system in the Anglo-Saxon countries. Today, with the increase of globalization and international trade, it has become mandatory for the accounting system to respond to common standards. While companies operating internationally are making economic decisions, there are difficulties when examining the financial statements made according to the accounting systems that vary and differ in the world. With this study, it is aimed to eliminate these difficulties by introducing the accounting system of Anglo-Saxon countries. In this context, the aim of our study is to examine the International Accounting/Financial Reporting Standards in the context of the Anglo-Saxon countries and the Turkish Accounting System in order to investigate whether they meet the needs of the countries in today's conditions, and to identify and harmonize the similarities and differences between them. In our study, the accounting systems of the Anglo-Saxon countries and the historical developments of the Turkish accounting system, the cultures in which it was affected, the chart of accounts within the accounting

systems, accounting recording methods, accounting principles, balance sheet and income statement, IAS / IFRS compliance, tax systems are explained in detail. At the same time, the comparison of the accounting systems of Anglo-Saxon countries and Turkey is presented in the table. With this study, the accounting systems of other countries, for which we have very little data in the literature review in our country, will also be brought to the literature. At the same time, this study will help multinational companies to harmonize their accounting records and final reports. Finally, our study can be used for the future joint accounting system with Anglo-Saxon countries. Our study gains importance with these aspects. In our study, first of all, a short introduction will be made about Anglo-Saxon countries. Then, the accounting systems of these countries will be examined in detail. These examined accounting systems will be tabulated according to the determined criteria and their differences and conflicts with the Turkish accounting system will be determined. It is hoped that this study will contribute to accounting science and literature..

Keywords: Accounting system of Anglo-Saxon countries, Turkish accounting system. IAS/IFRS

1. GİRİŞ

Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemlerinin incelenmesi araştırmamızın ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu çalışma Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemlerinin Türkiye muhasebe sistemiyle ne gibi farklılıkları ve benzerlikleri olduğunu analiz etme amacı taşımaktadır. Globalleşen düzende hayatımıza birçok farklı düzenleme ve uygulama girmiştir. Tüm dünyada değişmeler yaşanmış bunun sonucunda da genel geçer kavramlar oluşmaya başlamıştır. Bu değişen dünyada muhasebenin önemi gittikçe artmıştır. Küreselleşmenin arttığı bu dönemde uluslararası ticaretin önem kazanması ve gümrüklerin kalkmasıyla ülkelerin birbiriyle olan etkileşimi de artmaktadır. Bu durum muhasebe olgusunun ulusal boyuttan çıkıp uluslararası boyuta uyum sağlama zorunluluğunu getirmiştir. Yabancı bir ülkenin hiç bilmediği bir ülkeye yatırım yapmak istediğinde öncelikle görmek istediği unsurlardan biride o ülkede uygulanmakta olan muhasebe sistemidir. Anglosakson devletlerinin uluslararası muhasebe sistemine ne kadar uygun olduğu bu açıdan önem kazanmıştır. Bu araştırma, yaşanılabilecek anlam kargaşasını ortadan kaldırmak için bu devletlerin muhasebe sistemini inceleyecektir.

Çalışmanın amacı, Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarının günümüz koşullarında ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verip vermediğini araştırmak amacıyla Anglosakson ülkeleri ve Türkiye Muhasebe Sistemi bağlamında incelenmesini sağlamak ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip uyumlaştırma yapmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup ilk bölümünde Anglosakson ülkeleri ile Türkiye tanıtılarak tarihsel gelişimleri, etkilendiği kültürler, muhasebe sistemleri içinde hesap planları, muhasebe kayıt yöntemleri, muhasebe ilkeleri, bilanço ve gelir tablosu, UMS/UFRS uyumları, ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İkinci bölümde Anglosakson ülkeleri ile Türkiye' nin muhasebe sistemlerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise elde edilen veriler ışığında sonuçlar anlatılmaktadır.

2. ANGLOSAKSON, ÜLKELERİ, TARİHÇELERİ VE MUHASEBE SİSTEMLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Anglosakson sözcüğü ilk defa Kıta Avrupa yazarlarınca 8. yüzyılda kullanılmıştır. Anglosakson dünyasının ilk tarih yazarı olan Saint Bede ''Antiqui Saxons (Eski Saksonlar)'' tabirini kullanmıştır. Norman istilasından sonra Anglosakson sözcüğü önceleri ''İngiliz'' daha sonraları ''İngiliz soyundan gelen beyaz ırklar'' anlamında kullanılmıştır (URL-1). Anglosakson terimi modern bir terim olup MS 410'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra İngiltere'ye giden Angeln ve Saksonya'nın Alman bölgelerinden gelen yerleşimcilere atıfta bulunmaktadır (URL-2). Tarihsel olarak, Anglosakson dönemi, 5. yüzyıldan itibaren Büyük Britanya da yaşayan kültürel bir gruptu. İngiltere'deki ilk yerleşimlerinden sonra ve Norman'ın fethine kadar olan süreyi 450 ile 1066 arasındaki 600 yılık dönemi belirtir.

Anglosakson sınıflandırması içinde yer alan ülkeler İngiltere, ABD, Kanada, İrlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır (URL-3).

Anglosakson ekonomisi incelendiğinde kapitalizmin ekonomik bir modelini ifade ettiği anlaşılmıştır. Anglosakson ekonomisi düşük vergi ve hükümet düzenlemeleri uygulamaktaydı. Devletin kamu hizmetlerinin sunumuna daha az katılımını ve özel mülkiyet ve ticari haklar için daha çok özgürlüğü teşvik ettiği

anlaşılmaktadır. Ayrıca odak noktası ise ekonomik büyümeyi desteklemek için işlerin kolayca yapılmasını sağlamaktır. Bu ekonomik modelin ardındaki yatan ortak inanç, değişikliğin aniden değil de doğal olarak gerçekleşmesi gerektiğidir. Bu görüşe göre, hükümet müdahalesi ani bir bozulma olarak görülmekteydi. Bu serbest piyasa modelinin kökenleri, 1700'lere dayanmakta ve genellikle modern ekonominin babası olan ekonomist Adam Smith'e kadar uzanmaktadır. Öz düzenlemenin, serbest piyasa ekonomisi ile benzer bir kavram olan ekonomik büyümeye yol açacağına inanılıyordu. Bu fikir 1900'lerin başlarında ve ortasında birçok iktisatçı tarafından genişletildiği görülmektedir. Ayrıca bu teoriler 1970'lerin Anglosakson kapitalist modeline yol açan Chicago Ekonomi Okulu olarak anılmaktadır (URL-4). Anglosakson ekonomik modeli denildiğinde, bu terim hem Amerikalılar hem de İngilizlerle daha çok ilişkili olduğu görülmektedir. Model, sanayi devriminin başlangıcına dayanmakta ve kapitalizmin başlangıcına işaret etmektedir. Anglosakson kültürünün Sanayi Devrimi'nin gelişimindeki temel rolü anlaşılmaktadır. Gerçekte ise bunun kapitalizmin doğuşu olduğu ve ekonomiler içindeki sanayi devriminin ve kapitalizmin olgunlaşmasındaki gücünü ve katılımını yansıtan, birey üzerindeki güçlendirilmiş odak noktası olduğu söylenebilir (Schaede ve ark. 2000).

2.1. İngiltere Muhasebe Sistemi

Anglosakson ülkesi olması nedeniyle bu kültürün muhasebe üzerinde etkisi çoktur. Luca Pacioli'nin etkisi görülmektedir. Muhasebenin oluşumunda öncü olup kendisi etkileyen bir kültüre sahiptir. Sonrasında Fransa, Hollanda ve A.B.D etkisinde kalmıştır. 1844'de Şirketler Kanunu ile beraber İngiltere'de muhasebeyle ilgili ilk düzenlemeler başlamıştır. İngiltere'de muhasebe kanunlar ve standartlarla desteklenmiş olup iş uygulama ve ihtiyaçları doğrultusunda bağımsız olarak geliştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Yeşilçimenli,2006:5). 1900'ler de İngiltere tahakkuk esaslı muhasebe sistemini kullanarak faydasını görmüştür (Jones, 1996). 1991'de 'Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı' olarak isimlendirilen kamu reformu önemlidir (Hood, 1991:3-19). Ayrıca, İngiltere'de 'Muhasebe Bütçeleme Kaynakları' olarak bilinen RAB kullanılmaktadır. RAB, muhasebe ve bütçeleme işlemlerinde tahakkuk anlayışının uygulanması için kullanılan bir terimdir (Akçakanat, 2010:191). İngiltere'de kendi yasaları ile belirlenmiş hesap planı mevcuttur (Yalçın:2014: 155). İngiltere'de tek düzen hesap planları sistemini oluşturmaya 1945 yılında başlamıştır (İsmail, 1989:9). Muhasebe ilkeleri; İngiltere muhasebesinde hesaplar 6 muhasebe ilkesinden oluşturulmuştur. Bu ilkeler; dönemsellik/tahakkuk ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, tutarlılık ilkesi, işletmenin sürekliliği ilkesi, özün önceliği ilkesi ve önemlilik ilkesidir (Mckenzie, 2003:6-8). Düzenlenen mali tablolar, Bilanço, kar-zarar tablosu, nakit akım tablosu ve dipnotlar sunulmaktadır (Yalçın, 2014:171). İngiltere'de ki Muhasebe Kayıtları ise; Muhasebe kayıtlarında yer alması istenen bilgilerde günlük para giriş çıkışları, işletmelerin tüm varlık ve borç hareketleri, işletmenin mal alım satımı yapması durumda; işletmenin yılsonu stok dökümleri ile bilgileri ve bunların alıcı-satıcı bilgileri yer almalıdır (Baker, 1992:2). Muhasebe kayıtları şahıs şirketlerinde en az üç yıl, halka açık anonim şirketlerde ise en az altı yıl tutulmak zorundadır (İngiltere Şirketler Kanunu-Md. 224). Muhasebe defteri olarak; çok yevmiyeli defter, genel yevmiye defteri, büyük defter kullanılmaktadır. Yevmiye Kayıtları ise; işletmelerin faaliyet hacmine ve konusuna göre ayrı bir yevmiye defteri tutma fırsatı sağlayan uygulamadan oluşmaktadır. İngiliz sistemi denilen "çok yevmiyeli defter sistemi" vardır. Yani, tüm işlemlerin bir araya toplanması anlamına gelmektedir. Mahsup yevmiyesi bir çeşit genel yevmiye olarak kullanılabilmektedir. Bütün yevmiye kayıtları bazı zamanlar mahsup yevmiyesine aktarılır. Bu kayıtlar yevmiyelerden büyük deftere ve oradan da finansal tablolara geçirilmektedir (Erlaçin, 1968:182). Bilanço Hesapları incelendiğinde; İki ayrı bilanço formatı düzenlenir. İşletmeler bu formattan birini kullanabilmektedir. 1985'te Şirketler kanununda bulunan bu formatlar 1989'da revize edilmiştir (Yeşilçimenli, 2006:55-60). 1. Bilanço formatı; Dikey, mevcut net varlık ve yükümlülüklere ulaşmak için mevcut varlıklardan mevcut yükümlülükler azaltılır, 2. Bilanço formatı; Çift yönlü bilanço yöntemi olup, toplam varlıkları sayfanın solunda veya üzerinde; toplam sermaye, yedekler ve yükümlülükleri ise, sayfanın altında veya sağında gösterilmektedir (Yalçın, 2014:101). Bilanço formatlarından en çok tercih edileni ilk formattır. İngiltere'de bilanço, SSAP ve FRS'lere uygun olarak düzenlenmek zorundadır (Özkan ve Terzi, 2010:30-31). Bilanço formatlarında Dönen/Duran Varlıklar, Kısa ve Uzun Vadeli Yükümlülükler, Özsermaye kalemlerinden oluşmaktadır. Gelir Tablosu incelendiğinde; dört adet formatı bulunmaktadır. İlki dikey olup satış maliyetleri ve yönetim harcamaları şeklinde sınıflandırılarak brüt karı gösterir. İkincisi ise daha fazla detaya yer vermektedir. Birinci format en çok tercih edilendir. Diğer iki adedi

ise, yatay olup bir yandan harcamaları diğer yandan da gelirleri sunmaktadır (Jones ve Fauchon, 2001:18-21)[10]. Birleşik Krallık şirketlerinin konsolide mali tablolarında Birleşik Krallık tarafından kabul edilen uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması gerekmektedir. Birleşik Krallık tarafından benimsenen uluslararası muhasebe standartları, Kurul tarafından bazı sınırlı değişikliklerle yayınlanan UFRS Standartlarıdır (URL-5). Yani UMS/ UFRS uyumu mevcuttur

2.2. Kanada Muhasebe Sistemi

Kanada'da muhasebe kökeni Toronto ve Montreal' deki finans merkezlerine dayanmaktadır. 1840'larda iflaslardan sonra muhasebe kullanılmaya başlasada ekonomi büyüdükçe ve stoklar daha yaygınlaşınca daha çok ön plana çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonominin kötüleşmesi ve birçok şirketin kurulmasıyla muhasebe ve muhasebecilerin ihtiyacı da artmıştır (Lee, 2018:5-6). Anglosakson ülkesi olması nedeniyle bu kültürün muhasebe üzerinde etkisi çoktur. Ayrıca Fransızların ama genel olarak İngilizlerin ve ABD etkisinde kalmıştır. Kanada muhasebe uygulamalarında "Common Law"ı takip ettiği görülmektedir (Koçer, 2009: 102). Kanada muhasebe sistemi, yasal düzenlemeler çerçevesinde katı kamusal düzenlemeler ile Kıta Avrupası'nın katı uygulamalarından uzaktır (Koçer, 2009: 48). Kanada muhasebe ilkeleri hem Büyük Britanya hem de Amerika Birleşik Devletleri'nden etkilenmiştir (Lee, 2018:5-6). Kanada' da kullanılan muhasebe ilkeleri ise; varlık ilkesi, tutarlılık ilkesi, zaman periyodu ilkesi, ölçüm ilkesi, objektiflik ilkesi, makullük (ihtiyat) ilkesi, süreklilik ilkesi, tam açıklama ilkesi, önemlilik ilkesi olmak üzere 9 tanedir (URL-7). Kanada hükümeti muhasebe ve bütçe işlemlerinde 1980'lere kadar nakit esasını uygulamıştır. Nakit esaslı muhasebenin eksikliğinin görülmesi ve gereken bilgi gereksinimini ilgili kullanıcılara sağlayamaması dolayı Kanada hükümeti tahakkuk esaslı muhasebeye ve konsolide edilmiş mali tablolara geçme kararı almıştır. (Akçakanat, 2010:188). Anglosakson ülkesi olduğundan çift yanlı kayıt yöntemiyle tutmaktadır. Kanada Hükümeti için varlık, yükümlülük, özkaynak, gelir ve gider için genel muhasebe hesabı için kod tanımlayan hesap planları mevcuttur. Bu sınıflandırma, Kanada hesaplarını (yani, devlet çapındaki defteri kebir) tutmak için gereklidir ve hükümetin mali tablolarını hazırlamak için kullanılır (URL-6). Kanada, Finansal tablolarından; bilanço, kapsamlı gelir tablosu veya gelir tablosu ve Özkaynak değişim tablosu, nakit akış tablosu ve notlar kullanılmaktadır (URL-8). Kanada'nın Bilanço tablosu incelendiğinde bilanço tablosunun dikey şekilde konumlanmış olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bilanço hesapları varlıklar, yükümlülükler ve Özsermaye kalemlerinden oluşmaktadır (URL-9, 2021). Kanada'da Gelir Tablosu incelendiğinde; İşletmeler bir dönemde muhasebeleştirilen tüm gelir ve gider kalemlerini; Tek bir kapsamlı gelir tablosunda veya İki tablo halinde: kar veya zararın bileşenlerini gösteren bir tablo (ayrı gelir tablosu) ya da ikinci bir diğer kapsamlı gelir tablosu şeklinde herhangi biri yoluyla sunabilmektedir (URL-8). Kanada, 1 Ocak 2011 tarihinde veya sonrasında ki mali yıllar işletmeler için UFRS Standartlarını benimsemiştir. 2015 itibariyle, tüm kamuya hesap verme sorumluluğu bulunan işletmeler için UMS/ UFRS uyumu bulunmakta olup Kanada GAAP (Canadian GAAP), UFRS Standartları kullanılmaktadır (URL-10).

2.3. Amerika Muhasebe Sistemi

ABD, İngiliz muhasebecilerden de büyük ölçüde etkilenmiştir (Lee, 2018:5). ABD'nin bir Anglosakson ülkesi olmasından ötürü bu kültürden ve incelemiş olduğumuz İngiltere muhasebe sistemiyle paralel bir gelişim içinde olduğu görülmektedir (Yalçın, 2014:137). 1973'te Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) kurulmuş ve 168 adet finansal raporlama standardı yayınlamıştır. Yine aynı yıl günümüz US GAAP'ın temelleri oluşmaya başlamıştır. Amerikan hesap planları; Kodlama projesine göre hesap planları yapılmıştır (Yalçın, 2014:155). 2009'da FASB Muhasebe Standartları Kodlaması yürürlüğe girmiştir (Kazgan, 2011:5-7). FASB, 2006 yılına kadar 30 bildiri, 6 yorum, 4 kavramsal beyan yayınladığı bilinmektedir (Akçakanat, 2010:192). Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (US GAAP); Muhasebe kişiliği kavramı, İşletmenin sürekliliği varsayımı, Dönemsellik ilkesi, Sabit dolar varsayımı, Tarafsızlık ilkesi, Maliyet ilkesi, Hasılatın gerçekleşme ilkesi, Eşleştirme ilkesi, Tutarlılık ilkesi, Tam açıklama ilkesi, Önemlilik kavramı, İhtiyatlılık kavramıdır (Çelik, 2003:13). Amerikan tipi defter tutma sistemi vardır. Defter-i kebirli yevmiye defteri kullanılır. Bu çerçevede günlük defter, büyük defter ve envanter defteri kullanılmaktadır. Defter kayıt yöntemi ise; Anglo-sakson ülkesi olmasından ötürü çift yanlı kayıt tutulmaktadır (Yalçın, 2014:155). Bilanço, kapsamlı gelir tablosu / gelir

[10] Bu kaynağa "Özkan, Terzi:2010:30-31" kaynağından ulaşılmıştır. Ancak Kaynakça kısmında bu kaynağa ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu çalışmanın kaynakçasında gösterilememektedir.

tablosu ve Özkaynak değişim tablosu, nakit akış tablosu ve dipnotlar sunulmaktadır. Finansal tabloların sunumuyla ilgili; İşletmeler dönem sonundaki mali durumu yani bilanço tablosunu tam set olarak bildirimde bulunmak zorundadır. İşletme aktif ve pasifleri bilançoda göstermelidir. Tek tip bilanço formatı mevcuttur (Yalçın, 2014:143). Gelir tablosu ise; işletmenin bir dönemdeki tüm kar ve zarar kalemlerini içerir. Burada farklı olan olağanüstü gelir veya giderlerin vergi sonrası oluşan kara eklenerek dönem net karı/zararının bulunmasıdır. Ayrıca, iki farklı gelir tablosu formatı bulunmaktadır (URL-11). ABD'nde kendine ait US GAAP uygulanırken UFRS standartlarıyla uyum süreci devam etmektedir (Yalçın, 2014).

2.4. Avustralya Muhasebe Sistemi

Avustralya'da Muhasebe 1970 yılına kadar İngiliz muhasebesinden sonrasında da Amerikan muhasebesinden etkilenmiştir (URL-12) Kendi oluşturdukları Ulusal Standart Hesap Planı (NSCOA) 2010'dan beri kullanılmaktadır (URL-13). Avustralya'da kamu kuruluşları için tahakkuk esaslı bütçe ve muhasebeyi uygulanmaktadır (Akçakanat, 2010:193). Anglosakson ülkesi olduğu için çift yanlı kayıt yönteminden etkilenerek kayıtlarını tutmaktadır. Avustralya'da kullanılan muhasebe ilkeleri; süreklilik Mali Raporlama Dönemi, Tahakkuk esasına dayalı muhasebe ilkesi, önemlilik ilkesi, parasallık ilkesi, gerçek maliyet ilkesi, gerçekleşme ilkesi, tutarlılık, kamuoyunu aydınlatma ilkelerinden oluşmaktadır (URL-14). Finansal tabloları; dönem sonu itibariyle bilanço, döneme ilişkin kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu, Özkaynak değişim tablosu, nakit akış tablosu ile önemli dipnotlardan oluşur (URL-15). Tek tip bilanço ve gelir tablosu formatı bulunmaktadır (URL-15). Gelir tablosunda; asgari olarak, gelir tablosunda bir dönem için; Gelir ve giderleri, finansman maliyetleri, Özkaynak kullanılarak muhasebeleştirilen iştiraklerin ve iş ortaklıklarının kâr veya zararındaki payı, vergi giderleri, durdurulan faaliyetlerin vergi sonrası kâr veya zararı, Satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değere yapılan ölçümde muhasebeleştirilen vergi sonrası kazanç veya kayıp yâda durdurulan faaliyeti oluşturan varlıkların veya elden çıkarılacak grupların elden çıkarılması, kâr veya zarar kalemlerini içerir (URL-15). Bilançoda bulunan unsurlar; varlıklar, yükümlülükler ve özkaynaktır. Mali raporlar en az yılda bir kez sunulmaktadır (URL-16). Avustralya, 1 Ocak 2005'ten beri UFRS Standartlarını benimsemiştir (URL-17).

2.5. İrlanda Muhasebe Sistemi

Anglosakson ülkesi olduğundan bu kültürden etkilenmiştir. Ayrıca İngiltere ve Avrupa Birliği ülkelerinin etkisi altında kalmıştır. Muhasebe Çerçevesi; 2014 Şirketler Yasası (2018'de değiştirilmiştir), yürürlükteki muhasebe standartları ve finansal raporlama gibi, mali tabloların hazırlanması için gereksinimleri belirtmektedir. Mali tabloları; Bilanço, kapsamlı gelir tablosu, Özkaynak değişim tablosu, Nakit akış tablosu ve notlar sunulmaktadır (URL-18). Mali tablolar, İrlanda GAAP ve Şirketler Kanununda tanımlanan formata uygun hazırlanmalıdır. İrlanda GAAP, Birleşik Krallık'ın ile aynıdır. Muhasebe ilkeleri; tahakkuk esası, işletmenin sürekliliği, anlaşılabilirlik, geçerlilik, önemlilik, güvenilirlilik, özün önceliği, ihtiyatlılık, bütünlük, karşılaştırılabilirlik, tam zamanındalık, fayda ve maliyet arasındaki dengeden oluşmaktadır (URL-19). Hesap kodları oluşturdukları hesap planında yer almaktadır (URL-20). 2 tip bilanço formatı, 4 tip formatta gelir tablosu bulunmaktadır (URL-21). Bilanço incelendiğinde; varlıklar, yükümlülükler ve Özsermaye kalemlerinden oluşmakta ve dikey olarak konumlandırılmıştır (URL-21). İrlanda'da Gelir tablosu Şirketler kanuna göre düzenlenmiş olup genel kabul görmüş muhasebe uygulamasına göre dönem içinde hesaplanan kar veya zarar hesabı ile tüm gelir ve gider kalemlerini sunmaktadır. İşletmeler, bir dönemdeki tüm gelir ve gider kalemleri ile kâr ve zararı muhasebeleştirmek zorundadır (URL-22). Birleşik Krallık'ta ki Finansal Raporlama Konseyi (FRC), hem İrlanda hem de Birleşik Krallık için muhasebe standartlarını belirleyen kurumdur. 2005 yılından itibaren İrlanda şirketler konsolide mali tabloları için AB tarafından kabul edilen UFRS Standartlarının uygulanmasını gerektiği için UMS/UFRS uyumu mevcuttur (URL-23).

2.6. Yeni Zelanda Muhasebe Sistemi

Anglosakson ülkesi olduğundan bu kültürden çok fazla etkilenmiştir. Ayrıca Avustralya ile ortak bağlarının bulunması sebebiyle de etkilenmiştir. Yeni Zelanda Muhasebe Standartları Çerçevesi, XRB tarafından yayınlanan standartlarla uyumlu finansal tablolar hazırlamak için yasal bir gerekliliğe sahip olan kar amacı gütmeyen kuruluşlar için UFRS ile Uluslararası Kamu Sektörü Muhasebe Standartlarını (IPSAS) kullanır (XRP, 2015). 1992'de hükümet kamuda tahakkuk esaslı muhasebeye geçmiştir. Böylece konsolide bilançolar elde etmeye başlamış ve ilk defa varlıkların reel değerini hesaplanmıştır (Akçakanat, 2010:186). Muhasebe ilkeleri; Tahakkuk Esaslı Muhasebe ilkesi, süreklilik ilkesi, dönemsellik ilkesi, durumsallık ilkesi, tarafsızlık ilkesi,

açıklık (kamuoyunu aydınlatma) ilkesi, karşılaştırma ilkesi, zorunlu yükümlülükler ilkesi, kişilik kavramı ilkesi, eşitlik ilkesidir (V.Peursem, 2006: 6). Yeni Zelanda'nın hesap planı mevcut olup; varlıklar, yükümlülükler, Özsermaye ile gelir ve gider hesaplarından oluşmaktadır (URL-24). Anglosakson ülkesi olduğundan çift yanlı kayıt yönteminden etkilenerek kayıtlarını tutmaktadır. Mali tabloları; Bilanço, kapsamlı gelir ve gider tablosu, Net varlıklardaki/Özkaynaklardaki değişim tablosu, Nakit akış tablosu ve notlar sunulmaktadır (URL-25). 2 tip (kamu ve özel sektör için olmak üzere) bilanço ve 2 tip gelir tablosu formatı bulunmaktadır (URL-25). Bilançosu varlıklar yükümlülükler ile Özkaynak kalemlerinden oluşmaktadır. Dikey olarak konumlandırılmıştır (URL-25). Kapsamlı gelir ve gider tablosu bir dönem için; Döneme ilişkin kapsamlı gelir ve giderlerini, finansman Maliyetleri, özkaynak yöntemi kullanılarak muhasebeleştirilen iştiraklerin ve iş ortaklıklarının kâr veya zarar payı, vergi gideri, Durdurulan faaliyetlerin toplamını içeren tutarı, kâr veya zarar kalemlerini içerir (URL-25). UFRS Standartları, UFRS Standartları ile tamamen yakınsayan Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının (NZ UFRS) Yeni Zelanda eşdeğerleri aracılığıyla benimsenmiştir. Kurul tarafından yayınlanan UFRS Standartları (Standartlar ve değişiklikler) NZ UFRS'ye dâhil edilmiştir (URL-26).

3. ANGLOSAKSON ÜLKELERİNİN MUHASEBE SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE MUHASEBE SİSTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye, Anglosakson ülkesi olmadığı için bu kültürden etkilenmemiştir fakat Luca Pacioli'nin etkisi defter kayıt yönteminde görülmektedir. Ayrıca 19. yy'dan beri batının ve son dönemde de UMS ve UFRS'nin etkisi görülmektedir. Düzenlenen Mali Tablolar kriteri incelediğinde; İngiltere, Kanada, ABD, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda' da bilanço, kapsamlı gelir tablosu ve özkaynak değişim tablosu, nakit akış tablosu ve dipnotlar sunulmaktadır. Türkiye'de de aynı tablolar sunulmakta ekstra satışların maliyeti tablosu, fon akım tablosu, kâr dağıtım tablosu yer almaktadır. İngiltere'de 2 adet bilanço ve 4 adet gelir tablosu formatı, Kanada, Avustralya ve ABD'de tek tip bilanço, iki adet gelir tablosu formatı, İrlanda'da 2 adet bilanço formatı, 4 adet gelir tablosu formatı, Yeni Zelanda'da 2 adet bilanço ve 2 adet gelir tablosu formatı sunulmaktadır. Türkiye'de de tek tip bilanço ve gelir formatı vardır. Birbiriyle etkileşim içinde olan İngiltere, Kanada, ABD, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda ülkelerinin varlık ve kaynak kriterine göre Anglosakson ülkelerinin kaynak yapısı benzerdir. Türkiye'nin varlık ve kaynak yapısı ise Anglosakson ülkelerinin ki ile benzerlik göstermekte ve dönen/ duran varlık ayrımı bulunmaktadır. Kaynak yapısı ise kısa vadeli yabancı kaynaklar, uzun vadeli yabancı kaynaklar ve öz kaynaklardan oluşmaktadır. Gelir tablosu yapısı kriterine göre; İngiltere, Kanada, ABD, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda gelir tablosu incelendiğinde gelir tablosunda işletmenin bir döneme ait tüm gelir ve gider kalemlerini içerdiği görülmüştür. Hesap isimleri ise her ülke için birbirine benzer olan ve olmayan kalemlerden oluşmaktadır. Türkiye' de ki gelir tablosu yapısı ise mali tablo ilkeleri doğrultusunda hazırlanarak; Brüt kâr, faaliyet kârı, olağan kârı, dönem kârı ve dönem net kârı bulunacak şekilde gelir ve giderler olarak sıralanmıştır. Defter Kayıt Yöntemi kriterine göre; Kanada, ABD, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda Anglosakson ülkesi olduğu için çift yanlı kayıt yönteminden etkilenerek kayıtlarını tutmaktadır. Luca Pacioli'nin etkisi ile çift yanlı kayıt yöntemi İngiltere'de görülmektedir. Aynı zamanda İngiliz defter sistemine (çok yevmiyeli defter sistemi) göre kayıtlar tutulmaktadır. Türkiye'de benzer şekilde Luca Pacioli'nin etkisinde kalarak çift yanlı kayıt tuttuğu görülmüştür. Muhasebe ilkeleri kriterine bakıldığında; Anglosakson ülkelerinin birbiriyle muhasebe ilkeleri UFRS kapsamında benzerlik taşımaktadır. ABD'de kendi oluşturdukları US GAAP'e göre belirlenen muhasebe ilkeleri kullanmaktadır. Türkiye'de ise muhasebe ilkeleri, UFRS ve US GAAP ile uyumlu, Anglosakson ülkelerinin muhasebe ilkeleriyle de benzerlik taşımaktadır. Hesap Planları kriteri incelendiğinde; Kanada, İrlanda ve Yeni Zelanda'da hesap planı mevcuttur ve UMS/ UFRS kapsamında hesaplar düzenlenmiştir. Fakat İngiltere'de kendi yasaları ile belirlenmiş hesap planı bulunmakta ve UMS ve US GAAP etkileri ile hesap planları düzenlenmektedir. Avustralya'da Ulusal Standart Hesap Planı (NSCOA) bulunmaktadır. ABD'de Kodlama projesine göre hesap planları oluşturulmuştur. Türkiye'de ise tek düzen hesap planı mevcuttur. UMS/UFRS uyum kriteri incelendiğinde; Kanada, Avustralya, İrlanda, Yeni Zelanda ve Türkiye'de UMS ve UFRS'ye uyum süreci mevcuttur ve yasal olarak desteklenmiştir. İngiltere'de 20. yüzyılın sonlarında UMS ve US GAAP'e uygun standartlar hazırlanmıştır. Yani; Anglosakson ülkeleri ABD dışında UFRS ile uyumludur. ABD'de ise kendi kuralları olup UMS ve UFRS'ye uyum halen yasalarla mevcut değildir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma ile Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemi ve tarihçesi incelenerek Türkiye'nin muhasebe sistemi karşılaştırılması yapılmıştır. Günümüzde küreselleşmenin ve uluslararası ticaretin artmasıyla muhasebe

sisteminin de ortak standartlara cevap vermesini zorunlu hale gelmiştir. Uluslararası faaliyet gösteren işletmeler karar alırken dünyada farklı farklı sunulmakta olan mali tabloları incelerken birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu çalışmamızla Anglosakson ülkelerinin muhasebe sistemi tanıtılarak bu güçlüklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Çalışmamız sonucunda,

- İngiltere, Kanada, Amerika, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda ülkelerinin muhasebe sistemi Anglosakson kültüründen etkilendiği anlaşılmaktadır. Gerek coğrafi yakınlık gerek ortak tarihsel bağlarının oluşu ve göç etkisiyle bu ülkelerin birbirinden etkilenerek şekillendiği görülmektedir. Türkiye bu düşünce dışında kalarak, kültürel olarak etkilenmemiştir.
- Düzenlenen mali tablolar ise Anglosakson ülkelerinin A.B.D dışında UMS/IFRS uyumlu olduğu görülmektedir. Düzenlenen tablolar, bilanço, gelir tablosu, nakit akım tablosu, özkaynak değişim tablosu ve dipnotlardan oluşmaktadır.
- Anglosakson ülkelerinin defter kayıt yöntemlerinin çift yönlü kayıt sisteminden etkilenerek kayıtlarını tuttuğu görülmüştür. Türkiye'de de benzer şekilde kayıtlar tutulmaktadır.
- Anglosakson ülkeleri ile Türkiye'de kullanılan muhasebe ilkelerinin bulunduğu buna göre benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır.
- Anglosakson ülkeleri ile Türkiye'de hesap planlarının bulunduğu görülmektedir.
- Bu ülkelerin UMS/UFRS'ye uyum süreçleri ele alınmıştır. Anglosakson ülkelerinin uluslararası standartlara uyumu bulunmaktadır. Sadece ABD'nin istisna durumu vardır. Türkiye'nin de UMS/UFRS'ye paralel hareket ettiği ve uyum sağladığı sonucuna varılmıştır. Anglosakson ülkelerinin muhasebe alanında getirmiş olduğu üstünlükleri kısaca açıklayacak olursak, özünde İngiltere'nin katkısıyla defter tutma yönteminde çift yanlı kayıt yönteminin yaygınlaştırılarak kullanılması, tahakkuk esaslı muhasebe kullanımı, UMS/UFRS ile uyumlu muhasebe standartlarının kabulü ve kullanımı diyebiliriz. Zayıflıkları ise muhasebe alanında her bir Anglosakson ülkesi birbirinden öğrenmiş olduğu muhasebe sistemini devam ettirip kullandığı için muhasebe alanında yenilikler getirmemişlerdir. Özellikle İngiltere-İrlanda aynı muhasebe sistemini, İngiltere-ABD benzer muhasebe sistemini, Avustralya- Yeni Zelanda ise hemen hemen aynı muhasebe sistemini kullanmaktadır.

Sonuç olarak Anglosakson muhasebe sistemleri incelenerek tanıtılmaya çalışılmış ve Türkiye muhasebe sistemi ile UMS ve UFRS kapsamında benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

1. **URL-1,** 2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Anglosaksonlar#Tarih%C3%A7e%20, . Wikipedia, 03 Mart 2021.
2. **URL-2,** 2021. https://www.bbc.co.uk/history/ancient/anglo_saxons/saxons.shtml . BBC, 04 Mart 2021.
3. **URL-3,** 2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Anglo-Saxon_model .Wikipedia, 03 Mart 2021.
4. **URL-4,** 2021. https://www.worldatlas.com/articles/what-is-an-anglo-saxon-economy.html . 05 Mayıs 2021.
5. **URL-5,** 2022. https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction/united-kingdom/ . 20 Mart 2022.
6. **URL-6,** 2021. https://www.accountingfoundation.org/cs/ContentServer?c=Page&cid=1351027541272&d=&pagename=Foundation%2FPage%2FFAFSectionPage . 17 Kasım 2021.
7. **URL-7,** 2022. https://www.governancesolutions.ca/governance solutions/ publications/ pdfs/Principles%20of%20Canadian%20Accounting.pdf . 14 Ocak 2022.
8. **URL-8,** 2022. https://www.bdo.ca/getattachment/c6ece1a2-9386-4b6c-9d0b-febedcb06e5f/attachment.aspx/ . 13 Ocak 2022.
9. **URL-9,** 2021. https://www.cibc.com/content/dam/about_cibc/investor relations/pdfs/quarterly_results/2020/consolidated-financials-2020-en.pdf . 09 Kasım 2021.
10. **URL-10,** 2022. https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction/canada/ . 14 Ocak 2022.
11. **URL-11,** 2022. https://viewpoint.pwc.com/dt/us/en/pwc/accounting_guides/financial_statement_/financial_statement___18_US/chapter_3_income_sta_US/33_format_of_the_inc_US.html . 13 Ocak 2022.
12. **URL-12,** 2021. https://www.accountingin.com/accounting-historians-journal/volume-18-number-1/accounting-in-australia-historical-essays/ .14.10.2021.
13. **URL-13,** 2021. https://www.acnc.gov.au/for-charities/manage-your-charity/national-standard-chart-accounts . 06 Aralık 2021.
14. **URL-14,** 2021. https://www.roc.gov.au/sites/default/files/migration/429/fs021-common-accounting-concepts-and-principles.pdf . 07 Aralık 2021.

15. **URL-15,** 2022. https://www.aasb.gov.au/admin/file/content105/c9/AASB101_07-15.pdf . 16 Ocak 2022.
16. **URL-16,** 2021. https://www.aasb.gov.au/admin/file/content105/c9/ITC12_05-07.pdf . 06 Aralık 2021.
17. **URL-17,** 2021. https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction/australia/ . 07 Aralık 2021.
18. **URL-18,** 2021. http://ahaccountants.com/ireland/ias-01-presentation-of-financial-statements/ . 16 Aralık 2021.
19. **URL-19, 2021.** https://www.housing.old.gov.ie/sites/default/files/publications/files/accounting_code_of_practice_2015_1.pdf . 08 Aralık 2021.
20. **URL-20,** 2021. https://www.fssu.ie/app/uploads/2019/10/13-20-Financial-Guideline-Revised-Chart-of-Accounts.pdf . 09 Aralık 2021.
21. **URL-2**1, 2021. https://www.irishstatutebook.ie/eli/2014/act/38/schedule/3/enacted/en/html . 15.12.2021.
22. **URL-22,** 2021. https://www.revenue.ie/en/tax-professionals/documents/notes-for guidance/tca/part04.pdf . 22 Aralık 2021.
23. **URL-23,** 2021. https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction/ireland/ . 27 Aralık 2021.
24. **URL-24,** 2021. https://www.datawise.nz/Docs/MYB9/MYB%20Standard%20 Reports/RPT2.PDF . 27 Aralık 2021.
25. **URL-25,** 2022. file:///C:/Users/B26XTKDSTK234/Downloads/PBE%20IPSAS %201%20Sep20%201%20(2).pdf . 07 Ocak 2022.
26. **URL-26,** 2022. https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction/new-zealand/ . 09 Ocak 2022.
27. **Schaede, U., Hoshi, T. and Macmillan, J. 2000.** 'The Japanese Financial System: An Introductory Overview', in T. Hoshi and H. Patrick (eds), Crisis and Change in the Japanese Financial System. Boston, MA: Kluwer Academic Ps, 1–33.
28. **Çelik, O.,** 2003. Muhasebe kuramı ve uygulamaları açısından muhasebe bilgilerinin niteliği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Tartışma Metinleri, No:52, 13s.
29. **Day, R.,** 2000. UK Accounting Regulation: An Historical Perspective. Working Paper.
30. **Yeşilçimenli, A.,** 2006. İngiltere muhasebe sistemi. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi
31. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
32. **Yalçın, Z.,** 2014. Uluslararası muhasebe sistemlerindeki çakışma ve ayrışmalar ışığında amaca yönelik muhasebe organizasyonu önerisi. Doktora Tez*i*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
33. **Erlaçin, Ş.F.,** 1968, İşletme ekonomisi, C. II2, İzmir, 182s.
34. **Özkan, M., Terzi, S.,** 2010. Avrupa birliği'nde finansal raporlama: İngiltere, Fransa ve Almanya; örnekleri. Mali Çözüm, İSMMMO Yayın Organı, 21-45s.
35. **Koçer, A.,** 2009. Kanada muhasebe sisteminin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
36. **Kazgan, M.,** 2011. ABD'de Yürürlükte olan genel kabul görmüş muhasebe prensiplerinin detaylı incelemesi ve Türkiye'de bulunan ABD sermayeli şirketlerdeki muhasebe uygulamaları ile ilgili bir araştırma. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
37. **Akçakanat, Ö.,** 2010. Devlet muhasebe sistemi alanında yaşanan gelişmelerin ülke deneyimleri açısından değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Isparta.
38. **Lee, A.S.,** 2018. Exploring the history and trends of accounting in Canada and The United States Accounting. 5-7s.
39. **XRP,** 2015. New Zealand Accounting Standards Framework.
40. **Van Peursem, K.,** 2006. Public benefit vs Private Entities: A fresh look at accounting principles. Working paper series. Management School, the University of Waikato. Number 89.

Digital transformation throught OKR method : case of GBC company ALGERIA

ELAFRI Hend Nourhane' SASSI BOUDEMAGH Souad,

Azerbaijan State Pedagogy University Virtual and inperson participation , univeristé de Constantine faculté d'architecture et d'urbanisme

ABSTRACT

Digital transformation is an imperative for all businesses. This message comes through loud and clear in each speech, roundtable, article or study so that companies can remain competitive and relevant as the world seems increasingly digital, is also the integration of digital technologies in all areas of a company, fundamentally changing the way you operate and deliver value to customers. This transformation improves the performance of the company, or the latter expresses the degree of achievement of the objectives pursued. A successful company must therefore be both effective and efficient. It is effective when it achieves the objectives it has set. It is efficient when it minimizes the means used to achieve the objectives it has set. This is why we opt for the OKR (Objectives Key Results) method, which is one of the most effective methods for evaluating and improving strategic performance. It involves the deployment of Business Objectives through individuals and teams, and is a viable approach to best practices in performance management that requires the use of KPIs (key performance indicators). An OKR is a set of one objective and n key results, from the results we measure the performance by the indicators of digital transformation.We examined the applicability of this method in an Algerian GBC, using the quantitative method in the form of a questionnaire of the company. Then we processed the static results with the SPSS software. The result proves that there is a coherence between our proposed approach and the objectives of the company GBC.

CONFLICT OF INTEREST & ETHICAL APPROVAL

We declare that we don't have any conflict of interests in our presentation at the congress.

mubThe role of motivation in influencing employee performance and company profitability

Mubariz Aliyev
Department of Management,Azerbaijan Technological University

ABSTRACT
The main purpose of this research is to show the role of motivation in employee performance as well as in the profitability of the company. Motivation in many cases motivates people to do more, forms positive qualities such as enthusiasm, mastery of work. Motivation is used in many areas, and many methods are used in practice. This study will help you form an idea of the most effective motivation strategies and their effectiveness, and show how motivation actually relates to the effectiveness of companies.
Keywords: Motivation;Motivation strategies; Profitability

Introduction

Motivation is defined as anything that prompts a person to take action and keeps him focused on the cause for that activity. Motivation is important since it helps to create and increase each employee's desire to perform his or her job properly and quickly. Persons aim their efforts in the direction of compelled workers because they are aware of the specific goals and objectives they must achieve. In order to move a firm ahead, employee motivation and performance are crucial. Workers are often motivated in different ways, and in order to create a work environment that encourages motivation, businesses must understand what is important to their employees and stress these characteristics.

Inspiration is that the foremost imperative components capable organizational execution. Representative inspiration is one among the arrangements of directors to expand strong work administration among representatives in organizations. A propelled representative is responsive of the positive objectives and destinations individuals ought to finish, so individuals coordinate its endeavors in that heading. Worker inspiration and execution are key components in moving a commerce forward. Proprietors, supervisors and administrators recognize positive inspiration comes about in higher execution and way better efficiency be that as it may might accept the incorrect apparatuses which is able create disappointment among representatives and leads to destitute execution. Inspiration increments the eagerness of the staff to work, so expanding adequacy of the organization.

Materials and methods

The term "motivation" refers to an employee's desire to succeed in their current position. Employees that are motivated are more likely to work hard and accomplish a good job. Employee motivation is critical for attracting, keeping, and increasing overall productivity in a company. A motivated workforce provides a number of benefits, including fewer absenteeism, worker retention and low staff turnover, improved interactions between management and workers, enhanced worker performance, quality, and customer service.

Postive effects of Motivation

Lower levels of absenteeism - Employees are taking fewer sick days or other leave. Motivated employees are more likely to want to work rather than avoid it.

Retention of workers - Staff turnover is minimal. This is critical for organizations since employees who stay with the company gain experience and save recruitment expenses. Less training is also necessary.

Improved relations between management and workers - This may imply that employees are more willing to accept changes without complaint and are less likely to seek legal or industrial action against bosses.

Improved worker performance - Motivated employees are more likely to work harder, arrive on time, and concentrate on their daily tasks. Productivity levels may rise, and a company's overall production may rise.

Improved quality and improved customer service - Motivated personnel are more inclined to perform to a higher level and put more effort into producing higher-quality items. Those in service sectors are also more likely to deliver better customer service and be more excited about their jobs.

Indicators that will motivate employees in the workplace:

Salaries and other payments - The employee should be paid according to their education, experience and potential, and there should be a quarterly or annual bonus system. A high-paying employee will not be so interested in looking for another job.

Attractive office or workplace - The area, interior and exterior design of a workplace or office is also one of the factors that motivate employees in the workplace, according to research.

Work that is intriguing - most people do not enjoy monotonous work. Making the workplace interesting will encourage employees to come to work willingly and treat their responsibilities as their own.
Career advancement - everyone wants to advance in the position they hold soon. Allow your employees to advance when they are ready. And to keep this period short and to be loyal to the employee, help him to specialize. Giving an employee a value that he or she is entitled to in a delayed form will further discourage him or her from working instead of motivating him or her to work.
Employment Assurance - If a person sees that the company they work for is unsustainable, the brain will look for new jobs, even if they are physically employed, and will not be productive. Therefore, ensure that your company is stable so that employees do not have the fear of losing their jobs in difficult situations.
Other persons you work with within the same group - the success of the employee depends not only on himself and his boss, but also on other people he works with. Good communication with other members of the team will both make your job interesting and help you make rapid progress in your professional career.
Labor evaluation - labor evaluation means motivating an employee to say "thank you very much" for the work he / she has done in addition to the salary system that meets the requirements of the day.
Workplace behavior and corporate culture - A person spends at least 8 hours a day in a workplace. The company's behavior with internal and external customers can have a profound effect on the employee's behavior, both good and bad.
Understanding personal problems - Of course, our employees are organized by people. There is nothing more important for a person than personal and family life. Each employee wants their personal problems to be understood by managers within a certain framework.
Psychological comfort and security - a person wants to live a psychologically comfortable and safe life throughout his life. This desire also applies to the workplace.
The social power of the position - the importance of the job title as well as the name of the position the employee holds makes the employee feel like an important individual in society.
Employee trust or confidence - If a company or management does not trust an employee, it will cause the employee to not enjoy the job and not see the job as a long-term job.
Lead with vision - Everyone wants to feel like their efforts are making a difference. What's the next stage in the process? What does the company's definition of success look like? Make sure the company's mission is clear since a destination helps to inspire the trip.
The characteristics listed above vary from person to person. If an employee comes to work willingly and puts maximum effort into his work instead of looking for another job, the company will also gain. The key is to have the incentives listed above that will convert the employee's potential energy into kinetic energy in the workplace. In this case, both parties - the employer and the employee - can win. Of course, as a result of the activities of both parties, there is a desire to win in any way.

Results and discussion

Employees in an organization must be motivated in order to be productive, and management or leadership style plays an essential part in this. Non-monetary awards can also be used to motivate personnel. Although people have expectations, it is the leadership's obligation to establish and align with theories that are ideal for bringing job happiness to their personnel. However, because there is no one trustworthy theory that can be applied, a combination of them can be used. Employees should be encouraged and given a platform to share their concerns on how they may be motivated in terms of empowering the workforce. Following performance evaluations, rewards and promotions may be utilized to motivate employees.

Conclusion

First of all I would even say that the most valuable capital of a company is a staff. Therefore, a good team is one of the main conditions. Of course, the opportunities provided by the company to employees are important for the formation of this team. Just as it is unrealistic to expect any results from an employee who is not financially and morally motivated in the workplace, it is simply self-deception to expect a company that does not provide certain conditions for its employees and does not invest in their training to achieve its goals. Therefore, companies should not only choose their employees well, but also aim to meet the material and moral needs of their selected employees. Below we will look at some of the indicators that make employees more enthusiastic about work in a workplace. Let me note that according to statistics, about 70% of company employees feel inadequate and demotivated. Therefore, companies must constantly motivate their employees and ensure that they approach work as their own business.

References:

1. Ali, R., & Ahmad, M. S., (2009). *The Impact of Reward and Recognition Programs on Employee's Motivation and Satisfaction. International Review of Business Research Papers, 5 , 270-279* https://www.irmbrjournal.com/searched_papers.php
2. Michael T.Lee, Robyn L.Raschke "Understanding employee motivation and organizational performance: Arguments for a set-theoretic approach" (2016). Journal of İnnovation and Knowledge,1(3), 162-169 http://dx.doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.004
3. Anar Bayramov *"İşçilərin motivasiyası" (2011)* https://anarbayramov.com/iscil%C9%99rin-motivasiyasi/
4. Nusret Xəlilov "İşçiləri iş yerində motivasiya edən amillər" (2017) https://nusratkhalilov.wordpress.com/2017/06/04/iscil%C9%99ri-is-yerind%C9%99-motivasiya-ed%C9%99n-amill%C9%99r/
5. Armstrong, M. (2010). *A Handbook of Human Resource Management Practice. 10th ed.*
6. Bartol, K. M., Martin, D.C. (1998). *Management, McGraw-Hill, New York.*
7. Bigliardi, B., Dormio, A.I., Galati, F., Schiuma G. (2012), *"The impact of organizational culture on the job satisfaction of knowledge workers". Vine 42 (1) pg-36-51* https://doi.org/10.1108/03055721211207752
8. Dessler, G. (2003). *Human Resource Management. 9th ed. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.*
9. Atif Bilal, Wisal Ahmad, Muhammad Farooq Jan, Ragif Huseynov, Henrietta Nagy (2021)*"How women's transformational leadership induces employees' innovative behaviour through trust and connectivity: A sequential mediation model" Global Business Review 1,16* https://doi.org/10.1177%2F0972150920982760

COVID 19 effects over employees

Mubariz Aliyev
Department of Management,Azerbaijan Technological University

Abstract
The pandemic has already altered the working environment tremendously. Lockdowns and self-isolation have had an impact on how people communicate and collaborate around the world. Employees needed to quickly adapt to the changes. Teleworking, combining work and life, dealing with technical hurdles, and online connection with colleagues and clients are just a few instances of these shifts.
Many people have suffered significant financial and psychological effects as a result of the Covid-19. Many people lost their employment as businesses went bankrupt, and thousands of people around the world had psychiatric crises as a result of redundancy, isolation, and loneliness.
The pandemic brought with it certain advantages. Working from home allows you to spend more time with your family by avoiding road congestion. In the generally large city, reduced traffic and workplace attendance means less pollution and energy savings.
Keywords: COVID 19;Labour and working conditions;Work environment; Employees

Introduction

Will the world finally take gender equality seriously? That's a question I've been asking for a long time, but I'm asking it again today. Because it was women who were driven to the verge as the world's economy were pushed to the limit.
Women were already concentrated in low-wage occupations. They were more likely than males to lose their employment when the epidemic struck. 1.8 times more probable, according to one research.
That is just compensated job. The need for unpaid labour — cooking, cleaning, and childcare – has increased as a result of billions of people remaining at home. Women already conducted almost three-quarters of the job, and the disparity is considerably more pronounced in the epidemic. The pursued and unpaid economies are, of course, inseparably connected. (One is much more unmistakable than the other, but it's developed on beat of it!) Unpaid work is one of the foremost critical hindrances to ladies attaining their full potential within the workplace. I'm trusting that Covid-19 will make us to address how unsustainable the existing framework is – and how much we all miss out on when women's residential commitments restrain their capacity to contribute past that. Governments, enterprises, and families committed to doing things more similarly are the arrangements.

Materials and methods

We all know that work will never be the same again, even if we don't comprehend how drastically it will change. What we can be certain of is that the unanticipated shift to distributed labor has presented a once-in-a-generation opportunity to rethink everything about how we conduct our jobs and manage our organizations. We'll be able to maintain the best aspects of office culture while eliminating bad habits and inefficient techniques, such as unproductive meetings and excessive bureaucracy, if we can break away from decades of uniformity around 9-to-5, office-centric labor. Each pioneer believes they are better than the others and can advance things faster, and here is their chance to show it.
From the standpoint of employees, the transformation is significant and far-reaching: individuals are making new decisions about where they want to live and setting new standards for flexibility, working conditions, and life balance that cannot be reversed. The majority of 4,700 knowledge workers polled by the Future Forum never want to return to the previous style of working. Only 12% want to return to full-time office employment, while 72% want to move on with a hybrid remote-office arrangement.

Work from home

All of this shift in our approaches will be accompanied by a shift in our tools. Of course, we believe Slack can play an essential role as a new type of headquarters for a digital-first world, but the possibilities for digital transformation are vast. Businesses that succeed at it will increase employee engagement, increase organizational agility, maintain alignment, and enable teamwork across all disciplines and locations. In this new era of employment, they will have a competitive edge.
Our everyday work experience will alter dramatically for individuals who can work from home (about 40% of US workers, mostly from the highly educated quartile). Commuters will gain one hour in their day on average, and predictions show that after the outbreak, some part of the week will be spent working from

home — anything from one to three days each week. A hybrid paradigm is expected to evolve, balancing the benefits of distant work with the benefits of social contacts, as well as the creativity and innovation created by working with people in person.

But the greatest difficulty we have in terms of employment is what will happen to the other 60% of workers who are unable to work from home. The drop in everyday commuters and business travel has repercussions for those who support and assist these individuals and businesses. Transportation, food service, cleaning and maintenance, retail, and personal care employ one-fourth of the workforce. These low-paying jobs, which are generally concentrated in cities, are vanishing or at risk of disappearing in the near future. We need to strengthen the social safety net and invest in methods to improve our most disadvantaged employees' skills and access to education and training.

Companies become "virtual first"

More than half of the global workforce works from home, and while the pandemic continues to pose a health hazard, we may be looking at a protracted era of hybrid work - a mix of home and office labor in varying proportions.

Some key takeaways: we can complete most things remotely without sacrificing quality or efficiency. Most employees, especially those who have long commutes, value flexibility. Face-to-face connection, on the other hand, is necessary over time to promote cooperation, create relationships, solve complicated problems, and produce ideas. Remote employment extends the working day, blurs work-life boundaries, and lowers mental health. These are the features of businesses that have adopted this new method of working – "virtual-first" –: For starters, the workplace is split between home, office, and satellite offices. Depending on the nature of their job and the desires of their teams, employees might opt to work remotely or face-to-face. Two, the teams are prepared to work in a virtual environment. Managers are capable of managing, coaching, collaborating, evaluating performance, and motivating their teams from afar. Three, the technology allows for numerous working modes. Data is stored in the cloud, access and security are customized for different working modes, and applications allow for seamless virtual communication. Four, the culture places a premium on belonging and trust. With intention and attention, interpersonal ties are developed.

Organizations may transition to a hybrid-workforce model and develop a "virtual-first" organization by making these four key actions.

Role of the state in this new economy

The economic shock induced by the epidemic is exacerbating some of the economic problems that many people had already begun to raise. There is a need to'rebuild better,' as the saying goes, because it was evident that certain things had already begun to go wrong and had now become worse.

One example is poor pay and deplorable working conditions in the sorts of positions we've lauded as 'essential employees,' which include everything from care homes to delivery drivers and warehouse workers. Another worrying fall in environmental indicators ranges from catastrophic weather occurrences and biodiversity loss – both of which pose a danger to food supply – to polluted air and its ramifications for human health.

I'd want to draw attention to an underlying debate concerning the government's role in the economy. We've gotten accustomed to thinking of government and markets as different entities, with the market having the most knowledge. However, we have seen how governments may interfere drastically in economic management in reaction to crises throughout the world. Even if a government wanted to, unwinding the state involvement may take years. But, with a focus on new infrastructure investment and green transition, job creation, compensating for the educational shortfall caused by interrupted learning through 2020 and beyond, and supporting essential businesses like travel and the arts, I believe there will be a long-term shift in attitudes.

COVID 19 effects in Azerbaijan

In Azerbaijan, the effects of this on workers and the difficulties they create have been normalized after long efforts. There were many reasons for this, and as a country we were not ready for a pandemic. Changes in the work environment during the pandemic, the application of world experience could be realized within a few months. Misunderstandings, unanswered questions and, most importantly, concerns arose among the employees until the regularity of issues such as innovations, restrictions, work schedule and so on. Workers are also human beings in the first place, and they were also concerned for their families and relatives. The dangers posed by the pandemic, the unrest among workers and the inability to manage these problems properly led to anarchy in the workplace in the first months. Profit-seeking companies have begun to use

certain methods and tools to address concerns among employees and keep them focused on their work. The lack of widespread use of modern technology in the workplace and the fact that most workers belong to the middle and older age groups made it very difficult to work from home. In many cases, the use of software used in online meetings and meetings, such as Zoom, Skype, Google meet, etc., among employees is a weak copy of the Internet, the difficulties created by the home environment in organizing meetings could not be eliminated for a long time. But over time, these problems began to be resolved. Workers began to adapt to such a work environment, and after a while this work model began to increase their productivity. Because they worked from home, workers were able to spend more time with their families and at the same time manage their work from home on time.

Results and discussion

Covid-19 hit, and show-up culture was officially dead. No one was expected to show up anywhere. Suddenly companies were forced to leave the standard office buildings behind, and trust both technology and their employees to truly work remotely. So, what have we learnt so far?

If I ask my friends if they would like to go back full-time to working from one office, five days a week – most people say no. They like skipping the obligatory commute, feeling trusted by their bosses, and having the freedom to customise their days to their personal needs. But they also complain that the home office is cramped, boring, and lonely after a while.

Companies have discovered that both remote work and trusting employees is not only possible, but in many cases more profitable. Employees remain effective and productive, and they feel better, too. Many are now questioning the need for the big, expensive and static office they used to have.

So, if the general population won't be going back full-time to the office, but also won't be staying at home full-time – what is the future of workspaces?

Covid-19 taught us the importance of flexibility and trust, from economic, sustainability and health perspectives. As companies dare to explore options beyond the 'one-size-fits-all' office solution, we can start sharing spaces in a new way. Imagine if you could have access to inspiring new locations adapted for different tasks and projects – wherever you are.

Conclusion

Although COVID 19 initially created a number of misunderstandings and problems, over time, companies and employees have been adapting to it. The formation of modern technology and new work environments played a key role in this adaptation. Measures taken in the private and public sectors, focusing on the health of workers, not only reduced the motivation of workers during a difficult pandemic, but also encouraged them to focus and focus on their work. The new methods used have proved their worth, and we can easily say that in our modern world, there have been radical changes in the business environment of companies and organizations.

References

1. OECD The impact of COVID-19 on employment and jobs https://www.oecd.org/employment/covid-19.htm
2. BMC Impact of the COVID-19 crisis on work and private life, mental well-being and self-rated health in German and Swiss employees: a cross-sectional online survey https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-021-10788-8
3. Worklife *Coronavirus: How the world of work may change forever* https://www.bbc.com/worklife/article/20201023-coronavirus-how-will-the-pandemic-change-the-way-we-work
4. Sevgi Işık Erol (2020). *"Covid-19'un Çalişma Hayatina Yansimalari: Salgindan Etkilenen Bazi Ülkeler Tarafindan Alinan Önlemler " Journal of Dicle Universitesi İktisadi ve İdari bilimler fakültesi, c.10 pg. 212-231* https://dergipark.org.tr/tr/pub/duiibfd/issue/54251/714976
5. Kemal Ataman,Veysel Bozkurt (2021). *"The social effects of COVID-19 pandemic". Journal of Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji. pg. 235-248* https://www.researchgate.net/publication/354844301_The_Social_Effects_of_COVID-19_Pandemics
6. Mohammad Qais Rezvani , Nirmala Chaudhary , Ragif Huseynov, Maohua Li , Anjali Sharma , Raiba Jafarova, Chimnaz Huseynova (2021). *"Impact of Organisational Commitment on Employee Productivity During Covıd-19: Evidence from Afghanistan And India" Journal of Corporate Governance, İnsurance and Risk Management pg. 59-74* https://doi.org/10.51410/jcgirm.8.2.5